

الجامع لاحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

مَنْتَهَى وَيَلُوفُ النَّفْسَ كُلَّهُ اللَّهُ قَاتٍ
تَهْوَى قَاتٍ اللَّهُ بِمَا يَحْمِلُونَ بِصِيَرٍ
قَاتٍ تَوَلَّوْا قَاتٍ عَمَلُوا أَنْ اللَّهُ مَوْلِيكُمْ
نَعْمَ الْمَوْلَى وَ نَعْمَ النَّصِيْبُ
أَعْمَلُوا إِنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَارْزُقُوا
لِللَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
مَنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَيْ
عِبَادِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي
الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَاتٍ إِذَا تَمَّ بِالْعُلُوَّةِ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُلُوَّةِ الْقُصُوفِ وَالزُّكُوفِ اسْقُوا
مِنْكُمْ وَلَوْ قَوْلَ عَدُوٍّ لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُنْعَادِ وَلَكِنْ لَقَضَى اللَّهُ أَمْرًا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

12. CİLD

BURUC YAYINLARI

Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST

Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: 0212 534 87 82

buruc yayınları: 32 - 12

الجامع لأحكام القرآن، والمبين لما تضمنه من السنة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu

Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©

Her hakkı mahfuzdur.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
12. Cild	:	Ağustos 2001
Birinci Baskı	:	Ağustos 2001

Hacc *Sûresi*

1-78. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir, 78 âyettir.

Bu sûre şu üç âyet-i kerîme müstesnâ Mekke'de inmiştir. Bunlar: *“Bunlar Rableri hakkında davalışan iki hasımdırlar.”* (el-Hacc, 21/19) buyruğundan itibaren üç âyettir. Bu açıklama İbn Abbas ve Mücahid tarafından yapılmıştır. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Medine'de inen âyet-i kerîmeler dört tanedir. Bunlar da; bu buyruktan itibaren; *“yakıcı ateşin azabını tadın”* (el-Hacc, 22/22) buyruğuna kadar olan âyetlerdir.

ed-Dahhak yine İbn Abbas'tan bu sûrenin Medine'de indiğini söylediğini nakletmektedir. Katade de böyle demiştir. Bundan müstesnâ olan âyetler ise dört tanedir: *“Senden önce ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek...”* (el-Hacc, 22/52) buyruğundan itibaren *“... akîm bir günün azabı gelinceye kadar...”* (el-Hacc, 22/55) buyruğuna kadar olan âyetler Mekke'de inmişlerdir. en-Nekkaş ise Medine'de inen âyetlerin on tane olduğunu bildirmektedir.

Cumhûr da şöyle demiştir: Sûre karışıktır. Onun bir bölümü Mekke'de inmiştir, bir bölümü Medine'de inmiştir. Daha doğru olan görüş de bu olmalıdır. Çünkü âyetler bunu gerektirmektedir. Zira “ey insanlar” diye başlayan buyrukların Mekke'de, “ey iman edenler” diye başlayan buyrukların da Medine'de indiği kabul edilmiştir.

el-Ğaznevî der ki: Bu, hayret verici özelliklere sahip sûrelerden birisidir. Onun bir bölümü gece bir bölümü gündüz, bir bölümü yolculuk halinde bir bölümü ikamet halinde, bir bölümü Mekke'de bir bölümü Medine'de inmiştir. Bir takım buyrukları barışı öğütleyen ve o döneme ait âyetlerken, bir takım buyrukları savaşı emretmektedir. Bazı âyetleri nâsih, bazıları mensûhtur. Bazıları muhkem, bazıları da müteşabihtir. (Bunların) herbirilerinin sayısı da farklı farklıdır.

Derim ki: Bu sûrenin faziletine dair Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Dârakutnî'nin rivayet ettikleri bir hadis-i şerif gelmiştir. Buna göre Ukbe b. Âmir şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasûlü, dedim, el-Hacc Sûresi kendisinde bulunan iki secde ile (diğerlerine) üstün kılınmıştır. Şöyle buyurdu: “Evet; bu iki secde-

yi yapmayacak olan, o iki âyeti okumasın." Bu, Tirmizî'nin lafzı olup, Tirmizî: Bu hasen bir hadistir, isnadı o kadar kuvvetli değildir demiştir.⁽¹⁾

Bu hususta ilim ehlinin görüş ayrılıkları vardır. Ömer b. el-Hattab (r.a) ile İbn Ömer'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Hac Sûresi kendisinde bulunan iki secde ile üstün kılınmıştır.⁽²⁾

İbnu'l-Mubarek, Şafiî, Ahmed ve İshak da bu görüşü kabul etmişlerdir. Kimisinin görüşüne göre de bu sûrede bir tek secde vardır. Süfyan es-Sevrî'nin görüşü budur.

Dâraikutnî'de, Abdullah b. Sa'lebe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Ömer b. el-Hattab'ın Hacc Sûresi'nde iki kere secde ettiğini gördüm. Ona: Sabah namazında mı? diye sordum. O: Evet, sabah namazında dedi.⁽³⁾

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ ۖ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾

1. Ey İnsanlar! Rabbinizden sakının! Çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir.

Tirmizî'nin kaydettiği rivayete göre İmran b. Husayn: **"Ey insanlar! Rabbinizden sakının, çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir... fakat Allah'ın azabı pek şiddetlidir"** (1 ve 2. âyetler) buyruğunun nüzûlü hakkında şunları söylemiştir: Bu âyet-i kerîme ona yolculukta iken nazil oldu ve: "Bunun hangi gün olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Ashab: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, deyince şöyle buyurdu: "Bu yüce Allah'ın Âdem'e şu sözleri söyleyeceği gündür: Ey Âdem! Haydi cehenneme gidecek olan kafi-leyi gönder. O: Rabbim, cehenneme gidecek kafile de ne oluyor? diye soracak. (Yüce Allah) şöyle buyuracak: Dokuz yüz doksan dokuz kişi cehennem ateşine, bir kişi ise cennete!" Müslümanlar ağlamaya koyuldular, bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Aşırılıktan uzak durunuz, orta yolu tutunuz. Çünkü ne zaman bir nübuvvet dönemi başlamış ise mutlaka ilerisinde bir cahiliye olmuştur. -(Devamla) buyurdu ki:-

Cahiliye'ye mensub olanlardan belli bir sayı alınır, eğer bu tamamlanırsa mesele yok, aksi takdirde münafıklardan tamamlanır. Sizin (sayınız itiba-

(1) Tirmizî, Cumua 54; Ebû Dâvûd, Sücûd 1; Müsned, IV, 151; Dâraikutnî, I, 408

(2) Muvatta, Kur'ân 14

(3) Dâraikutnî, I, 409

riyle) misaliniz ile sair ümmetlerin misali ancak bir bineğin ön ayağında tüy bitmeyen sertçe, yuvarlak yahut ta devenin böğründeki bir ben gibisiniz. - Sonra şöyle buyurdu: "Ben sizin cennetliklerin dörtte birini teşkil edeceğinizi ümid ediyorum." Bunun üzerine ashab tekbir getirdiler. Daha sonra şöyle buyurdu: "Ben sizin cennetliklerin üçte biri olacağınızı ümid ediyorum." Yine ashab tekbir getirdi. Devamla şöyle buyurdu: "Ben sizin cennetliklerin yarısı olacağınızı ümid ediyorum." Bunun üzerine tekbir getirdiler. (İmran b. Husayn) dedi ki: Üçte ikisi (olacağınızı ümid ediyorum) dedi mi, demedi mi bilemiyorum. Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. Bu ayrıca el-Ha-sen'den, o İmran b. Husayn... yolu ile başka şekilde de rivayet edilmiştir.⁽¹⁾

Yine Tirmizî'deki bir diğer rivayette şöyle denilmektedir: Bunu duyanlar ümitsizliğe kapıldılar, öyle ki yüzlerinde tebessüm görülemedi. Rasûlullah (sav) bunu görünce şunları söyledi: "Siz amel ediniz ve size müjdeler olsun, nefsim elinde olana yemin ederim ki, sizler iki yaratık türü ile birlikte olacaksınız ve bunlar kiminle birlikte olurlarsa mutlaka onun sayısını çoğaltırlar. Bunlar ise Ye'cuc ve Me'cuc ile Âdemoğullarından ve İblis'in çocuklarından ölenlerdir." (İmran) dedi ki: Bunun üzerine duydukları o sıkıntı kısmen gitti. Daha sonra şöyle buyurdu: "Siz amel ediniz, size müjdeler olsun ki; Muhammed'in canı elinde bulunana yemin ederim. Siz (sayınız itibariyle) insanlar arasında ancak devenin böğründeki bir ben; gibi yahut bineğin ön ayağındaki tüy bitmeyen sert benek gibisiniz." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽²⁾

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Said el-Hudrî'nin şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlulullah (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah: Ey Âdem! diye buyuracak. O, buyur Rabbim huzurundayım. Her türlü hayır Senin ellerindedir. (Peygamber) buyurdu ki: Şöyle buyuracak: Cehennem ateşine gidecek kabileyi çıkart. O: Cehennem ateşine gidecek kabile ne oluyor? diyecek. Yüce Allah şöyle buyuracak: Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişi. (Peygamber) buyurdu ki: İşte küçük çocuğun saçlarının ağarıp ihtiyarlayacağı, gebe olan her bir annenin yavrusunu bırakacağı, insanlar sarhoş olmadıkları halde kendilerini sarhoş göreceğin vakit budur.

Çünkü Allah'ın azabı pek çetin olacaktır." (Ebu Said) dedi ki: Bu onlara (ashab-ı kirama) çok ağır geldi ve dediler ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Bizden hangimiz o kişi (yüzde bir arasına giren kişi) olabilir ki? Şöyle buyurdu: "Size müjde olsun ki Ye'cuc ile Me'cuc'dan bin kişi ve sizden bir kişi."⁽³⁾ Bundan sonra da hadisin geri kalan bölümlerini az önce geçen İmran b. Husayn hadi-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 22. sûre 1

(2) *Tirmizî*, Tefsir 22. sûre 2. Ayrıca *Müsned*, IV, 432, 435.

(3) *Buhârî*, Enbiyâ 7, Tefsir 221, Rikaak 46; *Müslim*, İman 379; *Müsned*, III, 32-33.

sine benzer bir şekilde tamamladı.

Ebu Ca'fer, en-Nehhas dedi ki: Bize Ahmed b. Muhammed b. Nafi' anlattı, dedi ki: Bize Seleme anlattı dedi ki: Bize Abdu'r-Rezzak anlattı, dedi ki: Bize Ma'mer, Katade'den haber verdi. Katade, Enes b. Malik (r.a)dan dedi ki: **"Ey İnsanlar! Rabbinizden sakının, çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir... Fakat Allah'ın azabı pek şiddetlidir"** buyruğunu okuduktan sonra dedi ki: Bu Peygamber (sav)a bir yolculukta bulunduğu sırada nazil oldu. Bunu yüksek sesle okudu ve sonunda ashabı onun etrafında gelip toplanınca, dedi ki: "Bugünün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? Bu aziz ve celil olan Allah'ın Âdem (a.s)a: "Ey Âdem! Kalk, cehennem ehli olacak olan kafilayı gönder. Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişi cehennem ateşine, bir tanesi de cennete." Bu müslümanlara çok ağır geldi, bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Siz bütün işlerinizde aşırılıktan kaçının ve orta yolu takip edin. Size müjdeler olsun ki, nefsim elinde olana yemin ederim. Siz sair insanlar arasında ancak devenin böğründeki bir ben yahut ta eşşegin ön ayağında tüy bitmeyen sertçe bir benek gibisiniz. Sizinle birlikte iki grub yaratık bulunacak ki bunlar ne ile birlikte bulunurlarsa mutlaka onu çoğaltırlar: Ye'cuc ve Me'cuc ile helâk olmuş cin ve insan kâfirleri."⁽¹⁾

"Ey insanlar! Rabbinizden sakının!" buyruğundaki bu nidâdan kasıt bütün mükelleflerdir. Yani O'nun size vermiş olduğu emirleri terketmekten, yasaklarını da işlemek cesaretini göstermekten korkunuz, çekininiz.

İttika (sakınmak, korkmak); hoşlanılmayan şeyden korunmak demektir. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresinin baş taraflarında (2/1-2. âyetler, 4. başlıkta) geçmiştir, tekrara gerek yoktur.

Buyruk: O'na itaat etmek suretiyle, O'nun cezalandırmasından korununuz, sakınınız demektir.

"Çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir." **Sarsıntı** (zelzele); ileri derecede hareket etmek demektir. Yüce Allah'ın: "(زَلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ)": *Ve öyle sarsıldılar ki, hatta peygamber kendisine iman edenlerle birlikte... derlerdi.*" (el-Bakara, 2/214)

Kelimenin aslı; "(زَلَّ عَنْ الْمَوْضِع)": Bir yerden ayrıldı, hareket edip uzaklaştı", kökünden gelmektedir. "(زَلَّزَلَهُ اللَّهُ قَدَمَهُ)": Allah onun ayağını sarstı, hareket ettirdi", demektir. Bu kelime bir şeyin dehşetini anlatmak için kullanılır.

Bu "sarsıntı"dan maksadın kıyamet gününden önce dünyada gerçekleşecek ve kıyametin alâmetlerinden birisi olan bilinen, büyük sarsıntı (zelzele) olduğu da söylenmiştir. Hatta cumhûrun görüşü budur. Denildiğine göre bu

(1) *Müsned*, IV, 432 ve 435'de yakın bir rivâyet İmrân b. Husayn'dan

sarsıntı, ramazan ayının ortalarında olacak, ondan sonra ise güneş batıdan doğacaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ
ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى
وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴿٢٠﴾

2. Onu göreceğiniz gün bütün emzikliler, emzirdiklerini unuturlar. Her hamile (karnındaki) yükünü bırakır. Sen insanları sarhoş görürsün, halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek şiddetlidir.

“Onu göreceğiniz gün” buyruğundaki zamir cumhura göre “sarsıntı”ya aittir. Yüce Allah'ın: “Bütün emzikliler emzirdiklerini unuturlar. Her hamile (karnındaki) yükünü bırakır” buyruğu da bu görüşü pekiştirmektedir. Süt emzirmek ve hamilelik ise ancak dünya hayatında olur.

Bir kesim de burada sözü edilen sarsıntı kıyamet gününde olacaktır, der ve daha önce sözünü ettiğimiz İmran b. Husayn'ın hadisini delil gösterirler. Çünkü o hadiste: “Bugünün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?...” ifadeleri geçmektedir. Müslim'in rivayet ettiği Ebu Said el-Hudrî yoluyla gelen hadisin gereği de budur.

“(تَذْهَلُ): Unuturlar” yani onlarla değil başka şeylerle uğraşırlar. Bu açıklamayı Kutrub yapmış ve şu beyiti zikretmiştir:

ضَرْبًا يُزِيلُ الْهَامَ عَنْ مَقِيلِهِ وَيُذْهِلُ الْخَلِيلَ عَنْ خَلِيلِهِ

“Kafaları kaylûle uykusuna daldıkları yerden kaldıran,
Ve dostu dostundan başka bir şeyle uğraştıran bir darbe...”

Bunun: “Unuturlar” anlamında olduğu söylendiği gibi “başka şeylerle oylanırlar” ve “başka şeylerle uğraşırlar” anlamında olduğu da söylenmiştir. Anlamlar birbirlerine yakındırlar.

el-Müberred, “emzirdiklerini” buyruğunda yer alan; (مَا) mastar anlamını vermek üzere kullanıldığını söylemiştir. Süt emzirmeyi unuturlar, de-

mektir. el-Müherred der ki: İşte bu, bu sarsıntının dünyada olacağına delildir. Zira öldükten sonra dirilişten sonra ne gebelik, ne de süt emzirmek söz konusudur. Ancak şöyle denilmesi müstesnâdır: Gebe olarak ölen bir kadın, yine gebe olarak dirilitir ve kıyametin dehşetinden dolayı karnındaki yavruyu düşürür. Süt emzirdiği halde ölen kadın da aynı şekilde dirilitir... Şöyle açıklanır: Bu şanı yüce Allah'ın: *"Çocukların saçlarını ağartacak bir günden..."* (el-Müzzemmil, 73/17) buyruğunu andırmaktadır, diye açıklanır.

Bir diğer görüşe göre bu, Sûr'a birinci üfürüş ile birlikte gerçekleşecektir. Kıyametin kopmasıyla birlikte insanlar ikinci Nefha'da (üfürüşte) kabirlerinden hareket edip çıkacakları vakte kadarki sürede olacağı da söylenmiştir. Âyet-i kerîmede sözü edilen **"sarsıntı"**nın kıyamet gününün dehşetli hallerini anlatan bir ifade olma ihtimali de vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlara öyle yoksulluklar ve sıkıntılar gelip çattı ve öyle sarsıldılar ki..."* (el-Bakara, 2/214) Peygamber (sav)'ın şu duası da buna benzerdir: *"(اللهم آمزهم وزلزلهم):* Allah'ım! Sen onları bozguna ve sarsıntıya (zelzeleye) uğrat."⁽¹⁾

O günün dehşetini söz konusu etmenin faydası, o gün için gerekli hazırlıkları yapmaya ve salih amellerde bulunarak hazırlıklı olmaya teşvikte bulunmaktadır.

"Sarsıntı"nın **"şey"** diye adlandırılması ya gerçekleşmesinin kesinlikle bilinen bir husus oluşundan dolayıdır. O bakımdan ona fiilen şu anda olmadığı halde **"şey"** adı vermek mümkün olmuştur. Zira kesinlikle bilinen bir husus fiilen var olanlara benzer. Yahut ta sonuç göz önünde bulundurularak böyle denilmiştir. Yani bu meydana geleceği vakit büyük bir şey olarak ortaya çıkacaktır. Bu açıklamaya göre; sanki bu ad ona şimdiden verilmemiş gibi bir mana çıkmaktadır. Yani bu sarsıntı meydana geleceğinde çok büyük bir şey ile karşılaşmış olacaktır. İşte bundan dolayı emzikliler, emzirdiklerini unutacak ve insanları sarhoş edecektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Sen insanları"** o kıyametin dehşetinden, kuşatacak korku ve dehşetten **"sarhoş görürsün. Halbuki onlar"** içki içtikleri için **"sarhoş değildir."**

Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: Sen insanları sanki sarhoşmuşlar gibi göreceksin. Bu şekildeki anlamaya Ebu Zür'a, Herim b. Amr b. Cerir b. Abdullah'ın **"-te"** harfini ötreli olarak: *"(وَتَرَى النَّاسَ):* Ve insanlar... sana gösterilecek", şeklindeki kıraat de buna delâlet etmektedir. Sen insanları bu halde dirler diye zannedeceksin ve sana böyle gelecek, demektir.

Hamza ve el-Kisaî de **"sarhoşlar"** anlamındaki kelimeyi **"elif"**siz olarak;

(1) *Buhârî*, Cihâd 98, Meğâzî 29, Tevhîd 34, Deavât 58; *Müslim*, Cihâd 21; *Tirmizî*, Cihâd 8; *İbn Mâce*, Cihâd 15; *Müsned*, IV, 353, 355, 381.

(سَكَرَى) diye okumuşlardır. Diğerleri ise "elif" ile (سَكَارَى) şeklinde okumuşlardır. Bu iki şekil de "sarhoş" anlamındaki; (سَكَرَان) kelimesinin çoğulunun iki ayrı şeklidir. (Tembel demek olan keslân kelimesinin çoğulunun): (كُنَى وَكُنَالَى): Tembeller" şeklinde gelmesi gibi.

Zelzele (sarsıntı); şiddetlice hareket ettirmek, oynatmak demektir. **Zuhûl** (unutmak) ise kişinin karşı karşıya kaldığı keder, ağrı veya başka meşgul edici herhangi bir sebep dolayısıyla bir şeyden gafil olmak demektir. İbn Zeyd dedi ki: Bu buyruk, kadının karşı karşıya kaldığı keder ve üzüntü dolayısıyla çocuğunu terkedeceği anlamındadır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ
شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴿٢٠﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ
وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

3. İnsanların bazıları Allah hakkında bilgisizce tartışır ve azgın her şeytana uyar.
4. Onun hakkında şu yazılmıştır: "O kendisini dost edinen herkesi mutlaka saptırır ve onu alevli ateş azabına götürür."

"İnsanlardan bazıları Allah hakkında bilgisizce tartışır." Denildiğine göre kastedilen kişi, en-Nadr b. el-Hâris'dir. O: Yüce Allah çürümüş ve toprağa dönüşmüş olan varlıkları diriltmeye kadir değildir, demişti.

"Ve" o bu sözlerinde "azgın" azgınlaşmış, duran "her şeytan'a uyar."

"Onun hakkında şu yazılmıştır: O kendisini dost edinen herkesi" -Kattade ve Mücahid'e göre- şeytanı dost edinen herkesi "mutlaka saptırır ve onu alevli ateş azabına götürür."

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ
مِّن تُّرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ
مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ۖ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا

نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا
 أَشَدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ
 الْعُمْرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ
 هَامِدَةً فَاذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ
 مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥٠﴾

5. Ey insanlar! Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheniz varsa, muhakkak Biz sizi topraktan yarattık. Sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra şekli belli belirsiz bir çığnem etden (yarattık). Size açıklayalım diye rahimlerde dilediğimizi belli bir zamana kadar durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkartıyoruz, sonra en güçlü ve olgun çağınıza ermeniz için (bunu yapıyoruz). Kiminiz ölür, kiminiz de ömrün en zayıf ve fena dönemine döndürülür. Önceden bilmiş olduğu şeyleri bilmez olsun diye. Sen yeryüzünü kuru ve ölü görürsün de Biz üzerine suyu indirdiğimizde sarsılır, kabarır ve her çeşit güzel bitkiden bitirir.

Yüce Allah'ın: **"Ey insanlar! Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheniz varsa... belli bir zamana kadar durduruyoruz"** buyruğu ile ilgili olarak açıklamalarımızı on iki başlık halinde sunacağız:

1- İnsanın Yaratılışı, Öldükten Sonra Dirilişin Delilidir:

Yüce Allah'ın: **"Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheniz varsa..."** buyruğu ile bütün insanlara karşı ilk yaratılış delil olarak gösterilmektedir. **"Şüpheniz varsa"** ifadesi bu hususta bilgiye bağlı olarak söz söyleme gereğini ihtiva etmektedir.

el-Hasen b. Ebi'l-Hasen; **"el-ba's: Öldükten sonra diriltilmek"** kelimesini "ayn" harfini üstün olarak; (اَلْبَتَّ) şeklinde okumuştur. Bu Basralılara göre "el-ba's"ın bir söyleyiş şeklidir. Kûfelilere göre ise bu; (بَتَّ)in hafifletilmiş (sükunu kaldırılmış) söylenişidir.

Buyruk: Ey insanlar! Eğer tekrar yaratılmaktan yana şüphe içerisindeyseniz **"muhakkak Biz sizi topraktan yarattık"** demektir. Yani insanlığın ilk atası olan babanız Âdem (a.s)ı **"topraktan yarattık"** demektir.

"Sonra" onun soyundan gelenleri **"nutfeden"** yarattık. **Nutfe**; menidir, azlığı dolayısıyla ona nutfe denilmiştir. Nutfe az miktardaki su demektir, çok miktarda olması halinde de aynı tabir kullanılabilir. Şu hadiste de bu ifade kullanılmıştır: "(حتى يسير الراكب بين النطفين لا يخشى جوراً)": O kadar ki suvari her iki nutfe arasında yolculuk yapar ve hiçbir zulümden korkmaz."⁽¹⁾ Bununla doğudaki deniz ile batıdaki denizi kastetmiştir.

"en-Natf" yağmur demektir. Fiil olarak; (نُطِفَ يُنْطِفُ وَيُنْطِفُ) şeklinde kullanılır. (وليلة نطوة); Yağmuru sürekli devam eden gece demektir.

"Sonra alakadan" buyruğundaki: "Alaka" donmuş kan demektir. "el-Alak" ise taze kan anlamına gelir. Oldukça kırmızı kan demek olduğu da söylenmiştir.

"Sonra da... bir çiğnem etten" yarattık. "Mudğa (bir çiğnem et)" çiğne-nebilecek miktardaki az et demektir. Hadis-i şerifte yer alan: "(أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً)": Şunu biliniz ki hiç şüphesiz bedende bir çiğnemlik et vardır..."⁽²⁾ buyruğunda da bu kelime kullanılmıştır.

Burada sözü edilen aşamalar dört aylık bir süreyi kapsar. İbn Abbas der ki: Bu dört aydan sonraki on günde ise cenine ruh üflenir. İşte kocası vefat etmiş olan kadının iddeti de bu kadardır, yani dört ay on gündür.

2- Anne Karnındaki Yavrunun Durumu İle İlgili Rivayetler:

Yahya b. Zekeriya b. Ebi Zâide şunu rivayet eder: Bize Davud, Âmir'den anlattı. O Alkame'den, o İbn Mes'ud'dan, onun da İbn Ömer'den rivayetine göre nutfe, rahimde yerleştikten sonra melek onu eline alır ve: Rabbim der erkek mi, dişi mi, bahtiyar mı, bedbaht mı, eceli ne, ameli ne, ve nerede ölecek? diye sorar. Ona: Ana kitaba git, sen orada bu nutfe ile ilgili bilgileri bulacaksın, denir. Melek oraya gider ve ana kitapta onun ile ilgili bilgileri bulur. Bu nutfe yaratılış, rızkını yer, izlerini bırakır (amelde bulunur). Eceli geldi mi canı alınır, kendisi için takdir edilmiş olan yerde defnedilir. Âmir daha sonra: **"Ey insanlar! Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheleniz varsa, muhakkak Biz sizi topraktan yarattık"** buyruğunu okudu.⁽³⁾

Sahih(-i Buhârî ve Müslim)'de Enes b. Mâlik'ten -hadisi Rasûlullah'a ref

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs*, V, 74.

(2) *Buhârî*, İman 39; *Müslim*, Müsakaat 107; *İbn Mâce*, Fitn 14; *Dârimî*, Buyû' 1; *Müsned*, IV, 270.

(3) Benzer ve nisbeten farklı rivayetler için bk. *Suyûtî*, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 9-10.

ederek- şöyle dediği kaydedilmektedir: “Şüphesiz Allah rahim ile bir melek görevlendirmiştir. Bu melek: Rabbim nutfe oldu, Rabbim alaka oldu, Rabbim mudğa (bir çiğnemlik et) oldu, der. Yüce Allah bir şeyi yaratmaya hükmetmeyi murad edince, melek der ki: Rabbim erkek mi, dişi mi, bedbaht mı, bah-tiyar mı? diye sorar. Rızkı nedir? Eceli nedir? O, annesinin karnında iken (bun-lar) böylece yazılır.”⁽¹⁾

Yine Sahih(-i Müslim)’de Huzeyfe b. Esîd el-Ğifârî’den şöyle dediği riva-yet edilmektedir: Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: “Nutfe üze-rinden kırk iki gün geçtikten sonra yüce Allah ona bir melek gönderir. Ona suret verir, kulağını, gözünü, derisini, etini, kemiklerini yaratır. Sonra da o melek: Ey Rabbim! erkek mi, yoksa dişi mi?... diye sorar” deyip, hadisin ge-ri kalan bölümünü zikretti.⁽²⁾

Yine Sahih(-i Buhârî ve Müslim)’de Abdullah b. Mes’ud’dan şöyle dedi-ği rivayet edilmektedir: Doğru sözlü ve doğru sözlülüğü tasdik edilen Allah Rasûlü bize şunu anlattı: “Sizden herbirinizin hilkatı annesinin karnında kırk günde bir araya getirilir. Sonra yine bu kadarlık bir süre içerisinde bir alaka olur, sonra onun gibi bir sürede bir mudğa olur. Daha sonra melek gön-derilir, o da ona ruh üfler. Meleğe şu dört kelimeyi (yani) rızkını, ecelini, ame-lini, mutlu mu, bahtiyar mı olduğunu yazması emredilir...”⁽³⁾

İşte bu hadis, bundan önceki hadisleri tefsir etmektedir. Çünkü burada şu ifadeler yer almaktadır: “Sizden herhangi biriniz annesinin karnında kırk gün-lük bir süre içerisinde nutfe olarak bir araya getirilir. Sonra kırk günlük bir sürede bir alaka olur, sonra kırk günlük bir sürede bir mudğa olur. Sonra da melek gönderilir ve ona ruhu üfler.” İşte böylelikle dört aylık bir süre geç-miş olur. Bundan sonraki on gün içerisinde de melek ruhu üfler. İşte İbn Ab-bas’ın dediği gibi kocası vefat etmiş kadının beklemesi gereken iddet süre-si de bu kadardır.

Hadisteki: “Sizden herhangi biriniz annesinin karnında... yaratılır” şeklin-deki ifadeyi İbn Mes’ud açıklamış bulunmaktadır. el-A’miş’e: Annesinin karnında bir araya getirilir ifadesi ne demektir? diye sorulmuş, o şöyle cevap vermiştir: Bize Hayseme anlattı, dedi ki: Abdullah (b. Mes’ud) dedi ki: Nut-fe rahime düşüp de ondan (yüce Allah) bir insan yaratmayı murad ederse bu nutfe kadının teninin her tarafına, herbir tırnağının, herbir tüyünün altına da-ğılır. Sonra kırk gün süre ile kalır, sonra rahimde bir kan olur. İşte onun bir araya getirilmesi demek, bu demektir. İşte alaka oluş süresi de budur.

(1) *Buhârî*, Hayz 17, Enbiyâ 1, Kader 1; *Müslim*, Kader 5; *Müsned*, III, 116, 118.

(2) *Müslim*, Kader 3 (bazı lafzi farklarla)

(3) *Buhârî*, Bed’u’l-halk 6, Enbiyâ 1, Tevhîd 28; *Müslim*, Kader 1; *Ebü Dâvûd*, Sünne 16; *Tirmizî*, Kader 4; *İbn Mâce*, Mukaddime 10; *Müsned*, I, 382, 414, 430.

3- İlgili Hadislerde Yaratma ve Suret Vermenin

Melek'e Nisbet Edilmesi Mecazidir:

Bu rivayetlerde yaratıp, suret vermenin meleğe nisbet edilmesi gerçek anlamıyla değil, mecazi anlamdadır. Onun mudğada yaptığı işler yüce Allah'ın kudreti, yaratması ve icadı ile suret verip şekillendirmesi sonucu gerçekleşir. Nitekim yüce Allah gerçek yaratmayı bizzat kendisine nisbet etmiş ve bütün yaratıklara nisbetinin kökünü ortadan kaldırmış ve şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki sizi yarattık, sonra da size şekil verdik."* (el-A'raf, 7/11); *"Andolsun ki Biz insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık. Sonra onu sağlam bir karargahta yerleşen bir nutfе kıldık."* (el-Mu'minun, 23/12-13)

Burada da şöyle buyurmaktadır: **"Ey İnsanlar! Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheniz varsa, muhakkak ki Biz sizi topraktan yarattık. Sonra nutfeden, sonra alakadan..."** Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Sizi yaratan O'dur. Buna rağmen kiminiz kâfir oluyor, kiminiz de mü'min oluyor."* (et-Teğâbun, 64/2) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O size suret verip, suretlerinizi güzelleştirmiştir."* (el-Mu'min, 40/64); *"Andolsun Biz, insanı gerçekten ahsen-i takvimde yarattık."* (et-Tîn, 95/4); *"O insanı bir kan pıhtısından yarattı."* (el-Alak, 96/2) Ve buna benzer daha birçok âyet-i kerîme.

Bununla birlikte pek çok kat'i delil ve belgede âlemlerin Rabbinden başka yaratıkların yaratıcısı olmadığını ortaya koymaktadır. İşte hadis-i şerifteki: *"Sonra melek gönderilir ve ona ruh üfler"* ifadeleri hakkında da aynı şeyleri söyleyebiliriz. Yani "üfleme" yüce Allah'ın nutfeye ruhu ve hayatı yaratmasının bir sebebidir. Mutad olan diğer sebebler hakkında da aynı şeyler söylenebilir. Bütün bunlar hep yüce Allah'ın yaratması ve var etmesi ile olur, başka yolla değil. Bu esas kaideyi iyice düşünmeli ve buna sınıksız sarılmalıyız. Böylelikle sapıkların görüşlerinden, tabiatçıların ve diğerlerinin yanlış kanaatlerinden kurtulmak mümkün olur.

4- Cenine Ruh Üflenmesi İçin Geçen Süre ve İlgili Hükümler:

Cenine yüzyirminci günden sonra ruh üflendiği hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Bu da dört ayın tamamlanıp, beşinci aya girmesi demektir. Nitekim hadislerle bunu açıklamış bulunuyoruz. İşte çocuğun kimden olduğu hususunda anlaşmazlık halinde, boşanmış kadınlar hamile iseler, onlara verilmesi gereken nafaka hakkında söz konusu olan hükümlerde buna baş vurulur. Böyle olmasının sebebi artık ceninin annesinin karnında hareket etmeye başlaması ile varlığının kesinlikle anlaşılmasıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, kocası vefat etmiş kadının dört ay, on günlük

süre iddet beklemesinin hikmetidir. Bu şekilde beşinci aya girmekle birlikte hamilelik ortaya çıkmayacak olursa, bu süre sonucunda rahimde hamileliğin bulunmadığı muhakkak olarak anlaşılır.

5- *Nutfe ile İlgili Hükümler:*

Nutfenin bir şey olmadığı kesinlikle bilinmektedir. Dolayısı ile eğer rahimde bir araya gelip toplanmadan kadın bu nutfeyi bırakacak (düşürecek) olursa, ona herhangi bir hüküm taalluk etmez. Bu haliyle tıpkı erkeğin sulbünde gibidir. Şâyet kadın bunu bir alaka olarak düşürecek olursa, o vakit biz nutfenin (rahimde) karar kıldığına, toplanmış olduğuna ve bir çocuk olduğu muhakkak olarak anlaşılan hallerden ilk hale geçmiş olduğuna dair kesin bilgi sahibi oluruz. Buna göre alaka ve ondan daha ileri durumdaki bir çiğnemlik et parçasının düşürülmesi, gebeliğin düşürülmesidir ve bununla rahim (gebelikten yana) temizlenmiş olur ve böylelikle de iddet sona erer. Bu şekildeki bir düşük ile de kadın (cariye) hakkında um-veled (efendisinden çocuk doğurmuş olma) hükmü sabit olur. Malik'in ve onun mezhebindekilerin görüşü budur.

Şafiî (r.a) da şöyle demektedir: Alaka düşürme muteber değildir. Yalnızca suretin ve çizgilerin ortaya çıkmasına itibar edilir. Eğer çizgiler belirgin olmayıp sadece et parçası ise, bu husustaki nakil ve tahric binaen iki görüş söz konusudur. Nass ile sabit görüşe göre bu yolla iddetin sona ereceğidir, ancak annenin bununla um veled olamayacağıdır. Onlar şunu gerekçe gösterirler: Çünkü iddet, akan kan ile sona erdiğine göre, başka şey ile sona ermesi öncelikle söz konusudur.

6- *"Şekli Belli Belirsiz Bir Çiğnem Et":*

Yüce Allah'ın: **"Şekli belli belirsiz"** ifadesi hakkında el-Ferrâ şöyle demektedir: **"Şekli belli"** hilkatı tam ve eksiksiz, **"belirsiz"** ise düşük demektir.

İbnu'l-Arabî de şöyle demektedir: **"Şekli belli"** yani hilkatı başlamış, **"belirsiz"** ise henüz suret ve şekil verilmemiş demektir.

İbn Zeyd dedi ki: **"Şekli belli"** yüce Allah'ın başını, ellerini ve ayaklarını yaratmış olduğudur. **"Belirsiz"** ise hiçbir şeyi yaratılmamış olan demektir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bizler kelimenin asıl köküne (iştikakına) baş vurduğumuz takdirde şunu görürüz: Nutfe, alaka ve mudğanın herbirisi "muhal-laka"dır, çünkü hepsi de yüce Allah'ın yaratması (halkı)dır. Ancak şanı yüce Allah'ın: **"Sonra onu bambaşka bir hilkat olarak var ettik"** (el-Mu'minûn, 23/14) buyruğunda belirtildiği gibi, hilkatin son aşaması olan suret verme-

yi göz önünde bulunduracak olursak, o vakit İbn Zeyd'in görüşünü kabul etmemiz uygun olur.

Derim ki: (Şekli belli, belirsiz diye meâli verilen "muhallaka ve ğayr-i muhallaka" ifadelerinin mastarı olan) et-tahlîk; "halk: yaratmak"dan gelmektedir. Bu kipte çokluk anlamı vardır, buna göre ardı arkasına değişik aşamalardan geçen; ardı arkasına yaratılmış demektir. Nutfe olduğu takdirde de o mahluk demektir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Sonra onu bambaşka bir hilkat olarak var ettik"** (el-Mu'minûn, 23/14) diye buyurmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın: **"Şekli belli belirsiz"** buyruğu düşük yapılan yavruya değil, bizatihi anne karnındaki yavruya râci'dir. Yani şanı yüce Rabbimiz onlardan kimisinin bir çiğnem etten sonraki yaratılışını tamamlar ve onun bütün azalarını yaratır. Kimisinin ise hilkati eksik olur, organları tam olmaz.

Bir başka açıklama da şöyledir: Şekli belli demek kadının tam doğum zamanında doğurmasıdır. İbn Abbas der ki: "Şekli belli" canlı doğan demektir, "belirsiz" ise düşük demektir. (Şair) şöyle demiştir:

أفي غير المخلقة البكاء فإين الحزم ويحك والحياء

"Şekli belirsiz (ğayr-i muhallaka, düşük) için mi ağlıyorsun?
Yazık sana, nerede kararlılık, nerede hayâ?"

7- Düşük Yapmak ve Tam Çocuk Doğurmakla İlgili Bazı Hükümler:

İlim adamlarının icmâi ile cariyeye, hilkati tam bir düşük yapacak olursa, "um veled" olur. Malik, Evzaî ve diğerlerinin kanaatine göre ise şekli ister belirli, ister belirsiz olsun bir çiğnem et ile dahi um veled olur. Mâlik, eğer onun bir çiğnem et olduğu bilinirse, şartını kaydeder.

Şafiî ve Ebu Hanife derler ki: Eğer parmak, göz yahut buna benzer Âdemoğullarının hilkatinden olduğu bilinen herhangi bir organı açıkça şekillenmiş ise, bundan dolayı düşük yapan cariyeye, um veled olur.

Yine ilim adamları icmâ ile şunu kabul etmişlerdir: Doğan çocuk ağlayarak doğduğu takdirde cenaze namazı kılınır, eğer ağlayarak doğmazsa Mâlik, Ebu Hanife, Şafiî ve diğerlerine göre cenaze namazı kılınmaz.

İbn Ömer'den cenaze namazının kılınacağı rivayet edilmiştir. İbnu'l-Müseyyeb, İbn Sîrîn ve başkaları da böyle demişlerdir.

el-Muğîre b. Şu'be'den rivayet edildiğine göre o, düşüğün de cenaze na-

mazının kılınmasını emreder ve şöyle dermiş: Onlara isim veriniz, yıkayınız, kefenleyiniz ve kefenlerini kokulandırınız. Çünkü yüce Allah İslâm sayesinde sizin küçüğünüzü de, büyüğünüzü de mükerrem kılmıştır. Daha sonra da şu: **"...Muhakkak Biz sizi topraktan yarattık. Sonra nutfeden, sonra ... şekli belli belirsiz bir çiğnem etden"** buyruğunu okurdu.

İbnu'l-Arabî der ki: Muğîre b. Şu'be'nin "düşük" tabiri ile hilkati belirginleşmiş düşüğü kastetmiş olma ihtimali vardır. İşte kendisine isim verilen düşük budur. Hilkati belirginleşmemiş düşük ise bu manada bir varlık sahibi değildir.

Seleften bazıları şöyle demişlerdir: Kendisine ruh üflendiği ve dört ayı tamamladığı takdirde düşüğün namazı kılınır.

Ebû Dâvûd'da yer alan rivâyete göre; Ebu Hureyre (r.a) Peygamber (sav)den: "Doğan çocuk ağlayarak doğdu mu miras alır" diye buyurduğunu rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

İstihlâl (hadisin tercümesinde: Ağlayarak doğmak) sesi yükseltmek demektir. O halde bu şekilde sesi çıkan, yahut organlarını oynatan, aksıran ya da nefes alan herbir çocuk, hayat sahibi olduğuna delâlet eden bu hususların varlığı dolayısıyla miras alır. Süfyan es-Sevrî, el-Evzaî ve Şafiî de bu görüşü benimsemişlerdir.

el-Hattabî der ki: En güzel görüş rey sahiplerinin görüşüdür. Malik ise şöyle demektedir: Hareket etse ve aksırsa dahi sesini çıkarmadıkça ona miras verilmez. Bu görüş Muhammed b. Sîrîn, eş-Şa'bî, ez-Zührî ve Katade'den de rivayet edilmiştir.

8- Müessir Bir Fiil Dolayısıyla Düşük Yapmanın Hükümü:

Malik (r.a) der ki: Bir kimsenin, karnına vurması dolayısı ile kadın düşük yapsa ve bunun, bir çiğnem et yahut bir kan pıhtısı ya da bir cenin olduğu anlaşılırsa, gurre⁽²⁾ verilir.

Şafiî de şöyle demektedir: Onun hilkati açıkça ortaya çıkmadıkça hiçbir şey gerekmez.

Malik der ki: Cenin düşüp de ağlayarak doğmazsa gurre icab eder. İster

(1) *Ebû Dâvûd*, Ferâiz 15.

(2) Gurre: Cenine etki eden müessir bir fiil dolayısıyla ödenmesi gereken mali bir tazminat olup elli dinar, ya da beş yüz dirhem olarak takdir edilmiştir. (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fukhu'l-İslâmî*, IV, 11) Bu takdire esas dayanak ise beş deve değerinde bir köle ya da bir cariye'dir. Bu da tam diyetin yirmide biridir, ya da bunun değeri olarak altın ve gümüşdür. Dinar ile dirhem'in karşılıklı birim değerine göre bu miktar hanefilere göre toplam elli dinar yahut beş yüz dirhem, diğer mezheblere göre, elli dinar ya da altıyüz dirhemdir. (Dr. V. ez-Zuhayli, *a.g.e.*, VI, 362).

hareket edip kınıldasın, ses çıkararak doğmadıkça gurre gerekir. Ses çıkarılması halinde ise tam bir diyet verilir.

Şafiî (r.a) ile diğer bölgelerin fukahası şöyle derler: Hareket edip kınıldamak, aksırmak, ağlamak yahut başka bir yolla hayatta olduğu kesin olarak bilinen herbir sebep dolayısıyla tam bir diyet gerekir.

9- Düşük Dolayısıyla İddet Sona Erer mi?:

Kadı İsmail, iddet bekleyen kadının düşük yapmakla, iddetinin sona ereceğini zikretmektedir. O, buna düşüğün de bir hamilelik olduğunu delil gösterir ve şunları söyler: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır."** (et-Talâk, 65/4)

Kadı İsmail der ki: Buna delil de böyle bir düşüğün babasından miras almasıdır. Bu da onun hem hilkat itibariyle var olduğuna, hem çocuk olduğuna, hem de kendisine hamile kalındığına delildir.

İbnu'l-Arabî der ki: Eğer şekli belirgin değil ise sözü edilen bu hükümlerin hiçbirisinin cenin ile ilgileri olmaz.

Derim ki: Sözünü ettiğimiz kelimenin türeyişi ve Peygamber (sav)'ın: "Sizden herbirinizin hilkatı annesinin karnında... bir araya getirilir" ifadeleri söylediklerimizin doğruluğuna delil teşkil etmektedir. Diğer taraftan ister kan pıhtısı, isterse de bir çignemlik et halinde düşük yapan bir kadın hakkında: Önce hamile idi ve rahminde karar kılmış bulunanı bıraktı, dememiz doğru olur. O halde yüce Allah'ın: **"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır."** (et-Talâk, 65/4) buyruğu bu gibi kadınları da kapsamına alır. Diğer taraftan kadının, henüz bedeninin ilk aşamasında bulunan nutfeyi düşürmesi, şekli belirgin düşük yapması gibidir, bu da açıkça anlaşılan bir husustur.

10- Düşük Yapmanın Fazileti:

İbn Mace şunu rivayet etmektedir: Bize Ebubekr b. Ebi Şeybe anlattı: Bize Halid b. Mahled anlattı: Bize Yezid, Abdu'l-Melik en-Nevfelî'den anlattı. O, Yezid b. Rûman'dan, o Ebu Hureyre'den naklen dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Önden göndereceğim bir düşük benim için geride bırakacağım bir at binicisinden daha hayırlıdır."⁽¹⁾ Bu hadisi el-Hâkim, **"Mârifetu Ulûmi'l-Hadis"** adlı eserinde Süheyl b. Ebi Salih'den, o babasından, o da Ebu Hureyre'den naklen rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "... geriye bırakacağım bin tane at binicisinden benim için daha sevimlidir."

(1) İbn Mâce, Cenâiz 58.

11- Kudretimizi Size Açıkça Gösterelim Diye:

“Size açıklayalım diye” buyruğu, sizin yaratılışınızı aşamadan aşamaya geçirmek suretiyle, kudretimizin kernalini size gösterelim diye, demektir.

“(وَنُفِّرُ فِي الْأَرْحَامِ) : **Rahimlerde... durduruyoruz**” buyruğunda “durduruyoruz” anlamındaki; (نُفِّرُ); nasb ile okunmuştur. “(نَخْرُجُ) : **Çıkartıyoruz**” kelimesi de böyle okunmuştur. Bunu Ebu Hatim, Ebu Zeyd'den o el-Mufaddal'dan, o Âsım'dan rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Ebu Hatim dedi ki: Nasb ile okumak bu fiilleri atfetmek dolayısıyladır.

ez-Zeccac der ki: “**Durduruyoruz**” anlamındaki fiil sadece üstün ile okunabilir, çünkü burada anlam: Biz bunları rahimlerde dilediğimizi durduralım diye yapıyoruz, şeklinde değildir. Yüce Allah'ın onları yaratması kendilerine doğruyu ve salâhın yolunu göstermesi içindir.

Biz onlara öldükten sonra dirilişi açıkça gösterelim diye... anlamında olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu, iki ifade arasında bir ara cümlesi demek olur. Bu kesim de “**durduruyoruz**” anlamındaki fiili ref' ile okumuşlardır. Anlamı da: Biz durduruyoruz, şeklinde olur. Cumhurun kıraati bu şekildedir.

Bu fiil; “(وَيُفِرُّ) : Durduruyor” diye “ya” ile okunduğu gibi “çıkartıyoruz” anlamındaki fiil de “ya” ile (يُخْرِجُكُمْ) şeklinde (çıkartıyor anlamında) okunmuştur. Buna göre fiillerin ref' ile okunması uygundur.

İbn Vessâb “dilediğimizi” anlamındaki buyruğu “nûn” harfini esreli olarak; (مَا نَشَاءُ) diye okumuştur.

“**Belli bir zaman (ecel-i müsemmâ)**” ceninden, cenine değişebilmektedir. Kimisi erken düşmekte, kimisi tamamlanmakta ve canlı olarak dünyaya gelmektedir. Şanı yüce Allah'ın “**dilediğimizi**” diye buyurarak “**dilediğimiz kimseyi**” diye buyurmaması, ifadenin hamile kalınana râci olmasından dolayıdır. Yani o gehe kalınan ceninden ve et parçasından dilediğini orada bırakmaktadır. Bunlar ise cansız varlıklar olduğundan dolayı bunlardan “şey” anlamına gelen; (مَا) lafzı ile söz edilmiştir.

12- Çocukluk ve Sonraki Aşamalar:

“**Sonra sizi bir çocuk olarak**” yani çocuklar halinde “**çıkartıyoruz.**” Çünkü bu, bir cins isimdir. Diğer taraftan Araplar kimi zaman çoğuldan da (burada olduğu gibi) tekil isimle söz etmektedirler. Şair de şöyle demiştir:

يَلْحِثْنِي فِي حَبْهَا وَيَلْمِئْنِي
إِنْ الْعَوَازِلَ لَيْسَ لِي بِأَمِيرٍ

"Onu seviyorum diye (o kadınlar) kınıyor ve ayıplıyorlar beni.
Elbetteki kınayıcılar bana bir emir olamaz."

Burada şair "emirler" demiyerek tekil olarak "emir" demiştir.

el-Mubberred de şöyle demektedir: Bu "rıza, adl (adalet)" gibi mastar olarak kullanılan bir isimdir. O bakımdan tekil hakkında da, çoğul hakkında da kullanılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ve kadınların avret yerlerini anlamayan erkek çocuk(lar)dan...*" (en-Nur, 24/31)

et-Taberî der ki: Burada "çocuk olarak" anlamındaki kelime temyiz olarak nasbedilmiştir. Yüce Allah'ın: "(فَإِنْ طِئِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا): *Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarsa...*" (en-Nisa, 4/4) buyruğunda olduğu gibi.

Anlamin: Sonra sizden herbirinizi çocuk olarak çıkartıyoruz, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Tıfl (çocuk); kelimesi çocuğun sütten kesildiği zamandan itibaren ergenlik yaşına kadar olan dönemi anlatmak için kullanılır. Yabani herbir dişinin yavrusuna da aynı şekilde "tıfl" denilir.

(جارية طِفْلٌ، وجاريتان طِفْلٌ وجَوَارِ طِفْلٌ، وغلّامٌ طِفْلٌ، وغلّمان طِفْلٌ) da görüldüğü gibi bir, iki ve daha çok kız çocukları için, bir erkek çocuğu için ve birden fazla erkek çocukları için hep aynı şekilde olmak üzere "tıfl" kullanılır. Bununla birlikte (طِفْلٌ وَطِفْلَةٌ وَطِفْلَانٌ وَطِفْلَتَانٌ وَأَطْفَالٌ): Erkek çocuk, kız çocuk, iki erkek çocuk, iki kız çocuk ve çocuklar" şeklinde de kullanılır. Kız çocukları kastetmek maksadıyla; (طِفْلَاتٌ) şekli kullanılmaz. (أَطْفَلَتِ الْمَرْأَةُ): Kadının çocuğu oldu" demektir, (الْمُطْفِلَةُ) ise beraberinde yavrusu bulunan ve doğurma vakti de yakın ceylan demektir. Dişi deve hakkında da böyle kullanılır, çoğulları da; (مُطَافِلٌ وَمُطَافِيلٌ) şekillerinde gelir. "Ta" harfi üstün olarak (الطُّفْلُ): Yumuşak demektir, mesela; (جارية طِفْلَةٌ): Yumuşak (küçük) kız çocuğu", demektir. (بَنَانٌ طِفْلٌ) da yumuşak parmak anlamındadır, (قَدْ طَفَلَ اللَّيْلُ): Gecenin karanlığı bastırdı", anlamındadır. Harekeli olarak; (الطُّفْلُ) ise güneşin batıya doğru kaydığı ikindi sonrası vaktini anlatır. Yine (الطُّفْلُ) şekli, yağmur demektir. Şair şöyle demiştir:

لَيَوْمٍ جَادَ طِفْلُ الشَّرِيَا

"Süreyya yıldızı yağmurunun bağışladığı alçak düzlük bir araziye..."

"Sonra en güçlü ve olgun çağınıza ermeniz için" buyruğundaki "sonra"

buyruğu yüce Allah'ın: “(حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا) *Nihayet oraya gelip, kapıları açılacağında...*” (ez-Zümer, 39/73) buyruğundaki “vav” gibi fazladan gelmiştir. “(ثم)”: Sonra” kelimesi “vav” gibi nesak (atıf) harflerindendir.

“**Güçlü ve olgun çağınıza**” akıllarınızın kemal derecesine ve gücünüzün nihai noktasına... Buna dair açıklamalar daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/151-153. âyetler, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“**Kiminiz ölür, kiminiz de ömrün en zayıf ve fena**” en değersiz ve en geri “**dönemine döndürülür.**” Bu, kocamışlık ve bunamışlık halidir ve sonunda kişi akledemeyecek dereceye kadar varır. Bundan dolayı yüce Allah: “**Önceden bilmiş olduğu şeyleri bilmez olsun diye**” diye buyurmaktadır. Yasin Sûresi'nde de şöyle buyurmaktadır: “*Kime uzun ömür verirsek, yaratılıştan onu baş aşağı çeviririz.*” (Yasin, 36/68)

Peygamber (sav) da şu şekilde dua ederdi:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَرَدَّ إِلَى
أَرْدَلِ الْعَمْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْقَبْرِ

Allah'ım cimrilikten Sana sığınırım, korkaklıktan Sana sığınırım, ömrün en zayıf ve fena dönemine döndürülmekten Sana sığınırım, dünya fitnesinden ve kabir azabından Sana sığınırım.”⁽¹⁾ Bu hadisi Nesaî, Sad'dan rivayet etmiştir. O da bu duayı yazı öğretene öğretmenin küçük çocuklara öğrettiği gibi çocuklarına öğretirdi. en-Nahl (16/70. âyetin tefsirinde) bu anlamdaki açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“**Sen yeryüzünü kuru ve ölü görürsün**” buyruğunda yüce Allah öldükten sonra dirilişe daha güçlü bir delili söz konusu etmektedir. Birincisinde: “**Muhakkak Biz sizi topraktan yarattık**” diye buyurmuş ve belli bir topluluğa hitab etmişti. İkincisinde ise: “**Sen yeryüzünü... görürsün**” diye buyurarak tek bir kişiye hitab etmektedir. Böylelikle bir lafız, diğerinden ayrılmış olmaktadır. Ancak öldükten sonra dirilişi inkâr edenlere delil getirmek bakımından anlam arasında bir ilişki vardır, kopukluk yoktur.

“(هَابِئَةً)”: **Kuru ve ölü**” hiçbir şey bitirmeyen kupkuru demektir. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır. İzi, alametleri silinmiş diye de açıklanmıştır, çünkü: “(الهمود)”; iz ve alâmetlerinin silinmesi” demektir. el-A'sâ şöyle demiştir:

قَالَتْ قَتِيلَةٌ مَا لَجِسْمِكَ شَاجِيًا وَارَى نِيَابِكَ بَالِيَاتٍ هُمْدًا

(1) *Buhârî*, Cihâd 25, Deavât 41; *Nesâî*, İstiâze 5, 6, 27; *Müsned*, I, 183, 186.

“Kuteyle: Tenine ne oldu seni solgun ve zayıf görüyorum,
Elbiselerini de çürümüş ve el değmekle darmadağın olacak gibi.”

el-Herevî bu ifadenin toprağı bulunan kuru arazi demek olduğunu söylemiştir. Şemir de şöyle demektedir: Bir yerin ağaçlarının çürüyüp yok olması halini anlatmak üzere; (مَدَّتْ شَجَرُ الْأَرْضِ) denilir. “(مَدَّتْ أَصْوَاتُهُمْ): Sesleri dindi”, demektir. (مَمُودُ الْأَرْضِ) ise, yerde hayat, bitki, ağaç gibi bir şeyin bulunmaması ve ona yağmurun isabet etmemesi halini anlatır. Hadis-i şerifte: “(حَتَّى كَادَ يَهْمُدُ مِنَ الْجُوعِ): O kadar ki açlıktan nerdeyse helâk olacaktı”⁽¹⁾ denilmiştir. Elbise çürüyüp, eskimesi halinde; (مَدَّتِ الثَّوبُ يَهْمُدُ): Elbise eskidi, eskir” şeklinde fiil kullanılır. Ateşin sönüp, dinmesini anlatmak için de: (مَدَّتِ النَّارُ تَهْمُدُ) denilir.

“Biz üzerine suyu indirdiğimizde sarsılır” yani hareket eder. **Sarsılmak** (el-ihizâz): Şiddetlice hareket etmek demektir. (هَزَزْتُ الشَّيْءَ فَاهْتَزَّ): Bir şeyi hareket ettirdim, o da hareket etti”, demektir. (هَزَّ الْحَادِي الْأَيْلَ هَزِيزًا فَاهْتَزَّتْ): Develerin kendilerine söylenen şarkı üzerine yürüyüşünde hareket etmesi halini anlatır. Yıldızın hızlıca kayıp, dağılması halinde; (اهْتَزَّ الْكَوْكَبُ) denildiği gibi, (كَوْكَبٌ هَازٌ): Hızlıca kayıp dağılan yıldız” demektir. Buna göre yer de bitki ile sarsılıp, dağılır. Çünkü bitki görülmeyecek bir şekilde yerin bir bölümünü diğer bir bölümünden ayırmadıkça toprağın üzerine çıkmaz. Bundan dolayı bitkinin çıkmasına mecazi olarak “**sarsılma** (ihizaz)” denilmiştir. (اهْتَزَّتْ نَبَاتُهَا): Onun (yerin) bitkisi sarsıldı”, ifadesinde ise muzaf hazfedilmiştir. Bu açıklamayı da el-Müberred yapmıştır. Bir şeyin sarsılması (ihizâzı) şiddetlice hareket etmesidir. Nitekim şair de böyle demiştir:

تَشَّى إِذَا قَامَتْ وَتَهْتَزُّ إِنْ مَشَتْ كَمَا اهْتَزَّ غَصْنُ الْبَانِ فِي وَرَقٍ خَضِرٍ

“Ayağa kalktı mı eğilip, bükülür, yürürse sarsılır (salınır),
Tıpkı yeşil yaprakları ile sorgun ağacı dalının sarsılması gibi.”

Sarsılma, yere göre bitkide daha fazla görülür.

“**Kabarır**” yani yükselir ve artış gösterir demektir. Bunun şişer anlamına geldiği de söylenmiştir, mana itibariyle birdir. Asıl anlamı ise artış göstermektir, çünkü; (رَبَا الشَّيْءُ يَرْبُو رُبُوبًا): Arttı anlamındadır. (Faiz anlamındaki) er-ribâ ile (yüksekçe yer ve tepe anlamındaki) er-Rabve de buradan gelmektedir.

Yezid b. el-Ka'kâ ile Halid b. İlyas bu kelimeyi; (وَرَبَاتٌ) diye okumuşlar-

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 273

dır. Yani kavmi etrafı görebilen yüksekçe bir yerden gözetleyerek koruyan kişi demek olan “er-rabîe” konumuna gelinceye kadar yükseldi, demektir. Bu işi yapan kimseye de (رَابِي) ile mübalağa kipi olarak da (رَبِيَّة) denilir. Şa-ir İmruu'l-Kays der ki:

بَعَثْنَا رَبِيئاً قَبْلَ ذَاكَ مُخْتَلِئاً كَذُئِبِ النَّصَا يَمْشِي الضَّرَاءَ وَيَتَّقِي

“Bundan önce biz kimse kendisinin farkına varmasın diye saklanıp, gizlenen bir gözcü gönderdik.

Ağaçlar arasında gizlenerek kendisini koruyup, gizleyen ve tuzak kurmak kastıyla hilekârca yürüyen bir kurt gibi.”

“**Ve her çeşit**” her türlü ve “**güzel**” görünümlü “**bitkiden bitirir.**” Bu açıklama Katâde’den nakledilmiştir.

Yani onu gören ondan hoşlanır, güzel görür. “Behcet;” güzellik demektir, mesela; “(رَجُلٌ ذُو بَهْجَةٍ): Güzel görünümlü adam” denilir. “He” harfi ötreli olarak; “(قَدْ بَهَجَ بِهَاجَةٍ وَبَهْجَةٍ فَهِيَ بِهَيْجٍ): Güzel göründü, güzel görünmek, güzel görünüş, güzel görünümlü kişi (veya şey)” denilir. “(اِبْهَجَنِي): Güzelliği hoşuma gitti,” anlamındadır.

Şanı yüce Allah’ın yeryüzünü bitki bitirmek ile nitelendirmesi, “**Sarsılır, kabarır**” fiilleri bitkiye değil de yeryüzüne raci olduğunu göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَّارَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

6. Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir ve çünkü O, ölüleri diriltir. Gerçekten O, herşeye güç yetirendir.

7. Ve çünkü hiç şüphesiz kıyamet gelecektir. Onda hiç şüphe yoktur ve Allah muhakkak kabirdekileri diriltecektir.

“**Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir.**” Yüce Allah bütün varlıkların mutlaka kendisine muhtaç olduklarını, kudret ve tercihiine uygun bir

şekilde bunları müsahhar kıldığını daha önce geçen: **“Ey insanlar! Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheniz varsa, muhakkak Biz... ve her çeşit güzel bitkiden bitirir”** buyruğu ile dile getirdikten sonra: **“Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir ve çünkü O, ölüleri diriltir. Gerçekten O, herşeye güç yetirendir. Ve çünkü hiç şüphesiz kıyamet gelecektir, onda hiç şüphe yoktur ve Allah muhakkak kabirdekileri diriltecektir”** diye buyurmaktadır. Böylelikle şanı yüce Allah bununla O'nun dışında bulunan bütün varlıkların gerçekten var olmalarına rağmen bizzat kendilerinden kaynaklanan bir hakikatlerinin bulunmadığına dikkat çekmektedir.

Çünkü bu varlıkların hepsi Allah tarafından musahhar kılınmış ve O'nun tasarrufu altındadır. Gerçek anlamıyla hak ise mutlak var ve mutlak gani (muhtaç olmayan) varlıktır. Herbir varlığın var oluşu, varlığı vacib olandan gelmektedir. İşte bundan dolayı yüce Allah bu sûrenin sonlarında **“O'ndan başka taptıkları ise bizatihi bâtıldır”** (el-Hacc, 22/62) diye buyurmaktadır.

Hak hiçbir şekilde değişikliğe uğramayan, zeval bulmayan, sabit olarak var olan demektir. Bu ise yüce Allah'tır.

Kulları üzerinde hak sahibi diye de açıklandığı gibi, fiilerindeki mana itibariyle O haktır, diye de açıklanmıştır.

ez-Zeccac der ki: **“Bu”** anlamındaki buyruk ref' mahallindedir. Durum si-ze nitelendirildiği ve açıklandığı şekildedir, demektir.

“Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir.” Yani buna sebep yüce Allah'ın hakkın tâ kendisi olmasıdır. (ez-Zeccac) ayrıca der ki: **“Bu”** işaret isminin nash mahallinde olması da mümkündür. Yani Allah bunu böylece yapmıştır, çünkü O hakkın tâ kendisidir.

“Ve çünkü O, ölüleri diriltir. Gerçekten O, herşeye de güç yetirendir.” Çünkü O, istediği her şeye kadir olandır.

“Ve çünkü hiç şüphesiz kıyamet gelecektir” buyruğu **“çünkü Allah hakkın tâ kendisidir”** buyruğuna lafız itibariyle bir atıftır, mana itibariyle atıf değildir.

Zira yüce Allah sözü edilen hususları kıyamet geleceği için yapmıştır denilemez, aksine burada bu manayı ihtiva edecek bir hazfin takdiri kaçınılmazdır. Yani: Şunu da bilsinler ki, kıyamet mutlaka gelecektir.

“Onda hiç şüphe” ve tereddüt **“yoktur ve Allah muhakkak kabirdekileri”** mükâfatlandırmak ve cezalarını vermek için **“diriltecektir.”**

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِي عَظِيمٍ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنَذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

8. İnsanlardan kimisi Allah hakkında bilgisiz, delilsiz ve aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın mücadele eder.
9. İnsanları Allah'ın yolundan saptırmak için büyülenerek yüz çevirir. Dünyada onun için rüsvaylık vardır. Kıyamet günü de Biz ona yakıcı ateş azabını tattırırız.
10. "Bu senin ellerinin önden gönderdiği sebebiyledir ve çünkü Allah kullarına zulmedici değildir."

"İnsanlardan kimisi Allah hakkında bilgisiz, delilsiz ve aydınlatıcı bir kitabı" önünü aydınlatacak açık, seçik bir delili "olmaksızın mücadele eder."

Bu âyet-i kerîme en-Nadr b. el-Hâris hakkında nazil olmuştur. Ebu Cehil b. Hişam hakkında indiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır, ancak çoğunluk bunun ilk âyet gibi en-Nadr b. el-Haris hakkında indiğini kabul etmektedir. Her ikisi de aynı kesim hakkındadır, bunun tekrar edilmesi ise bu kesimin yerilmesini mübalağa üslûbuyla ileriye götürmektir. Nitekim yerdiğin ve azarladığın bir kimseye: Bu işi sen yaptın, bu işi sen yaptın diye tekrar tekrar söyleriz.

Buradaki tekrarlanan her bir âyette fazladan yeni bir sıfat ile nitelendirmiş olması dolayısı ile yapılmış olması da mümkündür. Şöyle denilmiş gibidir: en-Nadr b. el-Haris yüce Allah hakkında bilgisizce tartıştığı gibi, azgın her bir şeytana da uyar. Yine en-Nadr b. el-Haris, yüce Allah hakkında hiçbir bilgiye dayanmadan, belirsiz ve aydınlatıcı bir kitabı da bulunmaksızın mücadele eder. Böylece Allah'ın yolundan saptırmak ister. Bu da şu ifadelerimize benzer: Zeyd bana söver ve Zeyd beni döver. Bu tekrarın faydası ek bir mana ihtiva etmesidir. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî yapmıştır.

Onun hakkında on küsur âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Birinci âyette kastedilen onun öldükten sonra dirilişi inkâr etmesidir. İkincisinden kasıt ise

peygamberliği ve Kur'ân-ı Kerîm'in Allah tarafından indirildiğini inkâr etmesidir.

Bir başka açıklama şöyle yapılmıştır: en-Nadr b. el-Hâris'in söylediği bir söz de meleklerin Allah'ın kızı oldukları şeklinde idi. Bu ise yüce Allah hakkında bir tartışmadır.

“(مَنْ): **Kimisi**” ifadesi mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Haberi ise (önceden geçen): **“İnsanlardan”** ifadesidir.

“Büyüklenererek” anlamındaki buyruk, hal olarak nasbedilmiştir. Bunun iki türlü açıklaması yapılabilir:

1- İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu kişi en-Nadr b. el-Hâris'tir. Böbürlenerek ve büyüklenererek o yüzünü haktan başka tarafa çevirmiştir.

2- el-Ferrâ'nın görüşüne göre ifadenin takdiri şöyledir: İnsanlar arasından kimisi yüce Allah'ın zatı hakkında bilgisizce ve yan çizerek tartışır, yani ona gelen öğütten yüz çevirir. Bu açıklamayı da ed-Nehhas zikretmiştir.

Mücahid ve Katade de: Küfre saparak, yüzünü çevirir, diye açıklamışlardır. İbn Abbas da: Küfürde direnerek kendisine çağrıldığı şeyden yüz çevirir, diye açıklamıştır ki her ikisinin de anlamı birdir.

el-Evzaî'nin, Mahled b. Huseyn'den, onun Hişam b. Hassan'dan, onun İbn Abbas'tan rivayetine göre, yüce Allah'ın: **“İnsanları Allah'ın yolundan saptırmak için büyüklenererek yüz çevirir”** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Burada kastedilen kişi bid'at sahibi olan kimsedir.

el-Müberred der ki: Âyet-i kerîmede geçen: “(الْبَطْفُ): **Yüz çevirmek**” ifadesi boynun bükülmesi demektir. el-Mufaddal ise bu kelime; yan (el-câ nib) demektir, der. Arapların: “(فَلَانٌ يَنْظُرُ فِي أَعْطَافِهِ): Filan kişi yan taraflarına bakar” tabirleri de buradan gelmektedir. Kişinin iki yanı (ıtfı) ise başından baldırlarına kadar olan bölümü demektir. Aynı şekilde herbir şeyin iki yanı (ıtfı) da bu manadadır. Bir kimse senden yüz çevirecek olursa, onun bu halini anlatmak üzere: “(ثَنَى فَلَانٌ عَنِ عِطْفِهِ)” denilir. Buna göre buyruğun anlamı şu olur: Böyle bir kimse tartışmasında haktan yüz çeviren ve ona söylenen hak söz üzerinde düşünmeyi kabul etmeyen bir kimse demektir. Bu da yüce Allah'ın şu buyruklarını andırmaktadır: “... bunları işitmemiş gibi büyüklenererek yüz çevirir.” (Lukman, 31/7); “Sen onların büyüklenererek yüz çevirdiklerini görürsün.” (el-Münafikun, 63/5); “... yüz çevirir ve yan çizer.” (el-İsra, 17/83); “Sonra da gerine gerine taraftarlarının yanına gitmişti.” (el-Kıyame, 75/33)

“Allah'ın yolundan” yani yüce Allah'a itaatten **“saptırmak için büyük-**

lenerek yüz çevirir” buyruğundaki: “(لِيَهْلِكَ): **Saptırmak için**” ifadesi (kendisi sapmak için anlamına gelecek şekilde) “ya” harfi üstün olarak da okunmuştur. Buradaki lam “lam-ı akıbet”dir. Yani o tartışır ve sonunda saptırır, (diğer okuyuşa göre sapar). Bu da yüce Allah’ın şu buyruğundaki “lam” harfine benzer: “(لِيَكُونَ لَهُمْ عَذَابٌ وَحَرْنَا): **Çünkü sonunda onlara bir düşman, bir tassa olacaktı**” (el-Kasas, 28/8) yani sonunda onlara bu şekilde oldu. Bunun bir diğeri de yüce Allah’ın: “(إِذَا فَرِيقٌ مِّنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ. لِيَكْفُرُوا): **İçinizden bir grub Rabblerine şirk koşuverirler. Nankörlük etsinler diye**” (en-Nahl, 16/54-55)

“Dünyada onun için rüsvaylık vardır.” Yani kıyamet gününe kadar mü'minler tarafından kötü ve çirkin bir şekilde anılacağından ötürü, onun için aşağılanmak ve zelil olmak söz konusudur. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **“Sakin itaat etme, çokça yemin eden aşağılık ve değersiz her kişiye”** (el-Kalem, 68/10); **“Ebû Leheb’in iki eli kurusun, kendisi de helâk oldu zaten.”** (el-Mesed, 111/1)

Burada “rüsvâyılık”ın öldürülmek anlamında kullanıldığı da söylenmiştir. Çünkü Peygamber (sav) en-Nadr b. el-Hâris’i Bedir günü -daha önce el-Enfal Sûresi’nde geçtiği üzere- ölüme mahkûm etmişti.

“Kıyamet günü de Biz ona yakıcı ateş azabını” yani cehennem ateşini **“tatırırız.”**

“Bu, senin ellerinin önden gönderdiği sebebiyledir.” Yani ona âhirette cehennem ateşine gireceği vakit şöyle denilecektir: Bu azab senin ellerinin önden göndermiş olduğu isyanlar ve küfür sebebiyledir. Burada **“el”** ile bedeninin tümü ifade edilmektedir, çünkü bedeninin bütün işlerini el yapar ve yakalar.

Uzak için işaret zamiri olan **“(ذَلِكَ): Şu”** (yakın için ism-i işaret olan): **“(هَذَا):** Bu anlamındadır. Nitekim el-Bakara Sûresi’nin baş taraflarında (2/2. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ ۖ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ
اطْمَأَنَّ بِهِ ۚ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾

11. İnsanlardan bazıları (dinin) bir tarafından Allah'a ibadet eder. Eğer ona hayır isabet ederse, onunla mutmain olur. Şâyet ona bir bela isabet ederse, yüzü üzere döner. Dünyayı da, âhireti de kaybetmiş olur. İşte bu, apaçık ziyanın tâ kendisidir.

"İnsanlardan bazıları (dinin) bir tarafından Allah'a ibadet eder" buyruğundaki: "(من)": **...dan** kelimesi mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Ifade: **"...yüzü üzere döner"** buyruğunda tamam olmaktadır. "(خسر)": **Kaybetmiş olur** kelimesi cumhûr tarafından böylece okunmuştur.

Bu âyet-i kerîme münafıkların durumunu haber vermektedir. İbn Abbas der ki: Bu buyruk ile Şeybe b. Rabia kastedilmektedir. Bu kimse Rasûlullah (sav) davetini açıklamadan önce İslâm'a girmişti. Allah, (davetini açıklaması doğrultusunda) ona vahiy indirince bu sefer Şeybe b. Rabia irtidad etti.

Ebu Said el-Hudrî de şöyle demektedir: Yahudilerden bir adam İslâm'a girdi. Sonra da gözlerini ve malını kaybetti. Bunların İslâm'ın uğursuzluğundan başına geldiğini zannederek Peygamber (sav)a gidip: Benim İslâm'dan dönüşümü kabul et deyince, Peygamber şöyle buyurdu: "İslâm'a girdikten sonra, İslâm'dan dönüş kabul edilmez." Bu sefer adam: Ben bu yeni dinimden dolayı herhangi bir hayır ile karşılaşmadım. Gözlerimi, malımı, çoluk çocuğumu kaybettim, dedi. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Yahudi! Demirin, gümüşün ve altının pisliklerini ateşin potada eritip giderdiği gibi, şüphesiz İslâm da adamların pis(lik)lerini öylece alıp götürür." Bunun üzerine yüce Allah: **"İnsanların bazıları (dinin) bir tarafından Allah'a ibadet eder"** buyruğunu indirdi.

İsrail, Ebu Husayn'dan, o Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan rivayete göre İbn Abbas: **"İnsanlardan bazıları (dinin) bir tarafından Allah'a ibadet eder"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Adam Medine'ye gelirdi. Şâyet hanımı erkek çocuk doğurur, atları yavrulayacak olursa bu iyi bir dindir derdi. Hanımı doğurmaz, atları da yavrulamazsa bu sefer: Bu kötü bir dindir derdi.⁽¹⁾

Müfessirler de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîme, Peygamber (sav)ın huzuruna gelerek İslâm'a girdiklerini bildiren bedevi bir takım Araplar hakkında nazil olmuştur. Bunlar bolluk ile karşılaşacak olurlarsa, Medine'de kalmaya devam ederlerdi. Şâyet darlık ve sıkıntıyla karşı karşıya kalırlarsa, irtidad eder dönerlerdi.

Bu âyet-i kerîmenin de en-Nadr b. el-Hâris hakkında indiği de söylenmiştir.

(1) Buhârî, Tefsir 22. sûre 2

İbn Zeyd ve başkaları ise; bu münafıklar hakkında inmiştir, demişlerdir.

“(على حَرْبٍ) (Dinin) **bir tarafından**” ifadesi Mücahid ve başkalarının açıklamalarına göre; şüphe üzere... anlamındadır. Bunun gerçek anlamı ise; böyle bir kimse bulunduğu yarin kenarında sallanıp duran kişinin gösterdiği zaaf gibi ibadetinde zayıflık gösterir demektir. Herbir şeyin harfi (tarafı, kenarı), onun etrafı, kıyısı ve sınırını teşkil eden uç noktaları demektir. “Dağın harfi” tabiri de buradan gelmektedir ki; üst ve sivri yanı demektir.

“**Bir tarafından**” ifadesinin yalnız bir yönünde anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da bir kimsenin darlık ve zorluk zamanında değil de sadece bolluk ve rahatlık zamanında Allah’a ibadet etmesi demektir. Eğer bu gibi kimseler bolluk zamanlarında şükür üzere, darlık zamanlarında da sabır üzere ibadet etmiş olsalardı, yüce Allah’a bir kenarından, bir ucundan ibadet etmiş olmazlardı.

“**Bir tarafından**” ifadesinin şartlı olarak anlamında olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki: Şeybe b. Rabia, Peygamber (sav) davetini açığa vurmadan önce şöyle demişti: Rabbine dua et ki bana mal, deve, at ve evlad ihsan etsin. Ben de sana inanayım ve senin dinine döneyim. Bunun üzerine Peygamber onun için dua etti. Yüce Allah da onun dileklerini ihsan etti. Daha sonra yüce Allah -durumunu en iyi bilen olduğu halde- onu fitneye düşürüp, denemeye tabi tuttu. İslâm’a girdikten sonra ona ihsan etmiş olduklarını geri aldı. Bu sefer o da İslâm’dan döndü. Bunun üzerine yüce Allah hakkında: “**İnsanlardan bazıları (dinin) bir tarafından Allah’a, ibadet eder**” yani şartlı olarak ibadet eder, buyruğunu indirdi.

el-Hasen de şöyle demektedir: Burada kasıt kalbi ile değil de sadece dili ile Allah’a ibadet eden münafıktır.

Özetle söyleyecek olursak, yüce Allah’a dinin bir tarafından ibadet eden böyle bir kimse, bütünüyle dine girmiş değildir. Bu hali de yüce Allah şöyle açıklamaktadır:

“**Eğer ona hayır**” bedenen sağlık, geçiminde bolluk **“isabet ederse, onunla mutmain olur.”** Bundan razı olur ve dini üzere kalmaya devam eder. “**Şâyet ona bir belâ isabet ederse**” yani bunun aksi durumlarla sınanacak olursa **“yüzü üzere döner.”** Yani daha önce tutturmuş olduğu küfür yolunda gerisin geriye döner.

“**Dünyayı da, âhireti de kaybetmiş olur. İşte bu apaçık ziyanın tâ kendisidir**” buyruğunda geçen: “(خَسِرَ): ... **kaybetmiş olur**” buyruğunu Mücahid, Ubeyd b. Kays, el-A’rec, ez-Zührî ve İbn İshak -ayrıca Ya’kub’dan da rivayet edildiğine göre bir elif ziyadesiyle ve hal olarak nasb ile: “(خَاسِرٌ): “Kaybeden” diye okumuşlardır. Buna göre bu âyette: “(وَجْهَهُ): “Yüzü üzere”

kelimesi üzerinde vakıf yapılmaz.⁽¹⁾

Böyle bir kimsenin dünyayı kaybetmesi ganimet ve övgüden pay alması, âhireti kaybetmesi ise orada alacak bir sevap ve mükafâtının bulunması şeklindedir.

يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَالًا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ هُوَ
الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾

12. O Allah'ı bırakıp kendisine zarar da veremeyen, fayda da veremeyen şeye tapar. İşte bu, uzak sapıklığın tâ kendisidir.

“O” yani küfre sapan bu kimse “Allah'ı bırakıp kendisine zarar da veremeyen, fayda da veremeyen şeye” yani putlara “tapar. İşte bu, uzak sapıklığın” el-Ferrâ'nın açıklamasına göre alabildiğine uzayıp giden sapıklığın “tâ kendisidir.”

يَدْعُوا لِمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لِبِئْسَ الْمَوْلَى وَلِبِئْسَ
الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾

13. O, zarar vermesi, fayda vermesinden daha yakın olana ibadet eder. (O) ne kötü bir yardımcı, ne kötü bir arkadaştır!

“O, zarar vermesi, fayda vermesinden daha yakın olana ibadet eder.” Yani şu yüzüstü dönüp, giden kişi zarar vermesi fayda vermesinden çok daha yakın olan kimselere ve şeylere dua eder. Bu zarardan kasıt ise, âhiretteki zarardır. Zira böylesine ibadet etmekten ötürü cehenneme girmiş olacaktır ve ondan asla hiçbir fayda da göremeyecektir. Ancak burada ifadeye bir yüce (latif, incelikli) mana kazandırmak maksadıyla “zarar vermesi, fayda vermesinden daha yakın olan” tabiri kullanılmıştır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: “Şüphesiz ki Biz yahut siz, ya bir hidayet üzereyiz ya

(1) Buna göre âyet-i kerîmenin meâli şöyle verilebilir: Şâyet ona bir bela isabet ederse yüzü üzere dönen olarak dünyayı da, âhireti de kaybetmiş olur.

da apaçık bir sapıklıkta.” (Sebe', 34/24)

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar bu putları yarın kendilerine şefaatecekler diye vehmedip ibadet ediyorlardı. Bu hususta da yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Onlar Allah’ı bırakıp kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda vermeyecek olan şeylere taparlar. Bir de: ‘Bunlar Allah katında bizim şefaatchilerimizdir’ derler.”* (Yunus, 10/18); *“O’ndan başka ilâh edinenler: ‘Biz bunlara ancak bizleri Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz’ derler.”* (ez-Zümer, 39/3)

el-Ferrâ, el-Kisâi ve ez-Zeccâc derler ki: İfadenin anlamında hem yemin hem de te’hir vardır. Yani: *“(يَدْعُو وَاللَّهُ لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ)”:* O kimse -Allah’a andolsun ki- zarar vermesi, fayda vermesinden daha yakın olana ibadet eder.” Görüldüğü gibi burada (hem yemin vardır) hem de “lâm” harfi, gelmesi gereken gerçek yerinden öncesine alınmıştır. Ayrıca: *“(مَنْ)”:* Kimse” kelimesi “ibadet eder” fiili ile nasb mahallinde olup, “lâm” harfi de yeminin cevabıdır. *“(ضَرُّهُ)”: Zarar vermesi*” mübtedâ, *“(أَقْرَبُ)”: Yakın olan*” kelimesi de onun haberidir.

en-Nehhâs ise ifadede bir te’hir olduğu görüşünü zayıf kabul eder ve şöyle der: Bu “lâm” harfinde takdim veya te’hir olduğunu söylemeyi gerektirecek herhangi bir özellik yoktur.

Derim ki: (Bu) “lâm”ın hakkı takdimdir, bazen te’hir de edilebilir. Şair de şöyle demiştir:

خَالِي لَأَنْتَ وَمَنْ جَرِيرٌ خَالُهُ يَنْلِ الْعَلَاءَ وَيُكْرِمُ الْأَحْوَالَ

“Dayım elbetteki sen(sin) ve kimin dayısı Cerir olursa,
Yüceliklere nâil olur ve dayılara da ikrâmı bulur.”

“(لَخَالِي أَنْتَ)”: Dayım elbetteki sensin” demektir. Bu beyit daha önceden (Tâ-Hâ, 20/63.âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

en-Nehhâs der ki: Bize Ali b. Süleyman’ın naklettiğine göre Muhammed b. Yezid şöyle demiştir: İfadede hazfedilmiş tabirler vardır. Yani: O, ilâh olarak zarar vermesi, faydalı olmasından daha yakın olana ibadet eder. en-Nehhâs der ki: Zannederim bu açıklama Muhammed b. Yezid’den yapılmış yanlış bir nakildir. Çünkü böyle bir ifadenin anlamı yoktur, zira “lâm” harfinden sonra gelen ifade mübtedâdır. Buna göre “ilâh” anlamındaki kelimenin (İbn Zeyd’den nakledildiği bildirilen açıklamasına göre mansub olması gerekir) nasb edilmesi caiz değildir. Ben Muhammed b. Yezid’in görüşünün, el-Ah-

feş'in görüşü gibi olacağını zannediyorum ve bu da bana göre âyet-i kerime ile ilgili olarak yapılmış açıklamaların en güzeli. (en-Nehlâs devamla) der ki: "(يدعو) (Meâlde) **İbadet eder**" buyruğu söyler anlamındadır, "(من) Kimse" ise mübtedâ olup, haberi hazfedilmiştir. Bunun anlamı da şöyledir: O zarar vermesi, fayda verme ihtimalinden daha yüksek olan kimse hakkında kendisinin ilâhıdır, der.

Derim ki: Bu görüşü el-Kuşeyrî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ez-Zeccac'dan naklederken, el-Mehdevî de el-Ahfeş'ten nakledip, irabını da tamamlayarak şunları söylemektedir: "**İbadet eder**" buyruğu söyler anlamındadır. "(من) **Kimse**" kelimesi mübtedâdır. "(ضره) **Zarar vermesi**" ikinci mübtedâ "(اقرب) **Yakın olan**" ise onun haberidir. Cümle de; (مَنْ) **Kimse**"nin sılası olup, haberi de hazfedilmiştir. İfadenin takdiri de şöyledir: "(يقول لمن ضره اقرب من نفعه إلهه) O kimse şüphesiz zararı, faydasından daha yakın olan kimseye ilahıdır," der.

Antere'nin şu beyiti de (bu yönüyle) bunun gibidir:

يدعون عترة والرماح كأنها
أشطان بشر في لَبان الأذم

"Atımın göğsüne kuyuya sarkıtılan ipler gibi,
Saplanırken mızraklar, Anter diye çağırırlar."

el-Kuşeyrî der ki: Put benim mabudumdur diyen kâfir, elbetteki onun zararı faydasından daha yakındır, demez. Ancak anlamı şudur: Kâfir şüphesiz -müslümanların inancına göre- faydası, zararından daha yakın kimseye: mabudum ve ilahım der. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: "**Ey Sihirbaz! dediler. Senin yanında, sana olan ahdi gereği Rabbine dua et.**" (ez-Zuhruf, 43/49) Yani -seni sihirbaz diye adlandıran o kimselere göre- ey sihirbaz kişi... dediler demektir.

ez-Zeccac da der ki: Buradaki "**tapar**" buyruğunun hal mahallinde olması ve bunda (sonunda) bir "he"nin hazfedilmiş olması da mümkündür. Yani işte onun kendisine ibadet ettiği, taptığı büyük sapıklık budur. Bu da; ona dua etmesi halindeki sapıklığı budur demektir. Buna göre: "(يدعو) **Tapar**" fiilinin sonunda "ona" anlamını veren bir "he" zamiri hazfedilmiştir. Bu açıklamaya göre: "(يدعو) **Tapar**" kelimesi üzerinde vakıf yapılır. Buna karşılık yüce Allah'ın: "**Zarar vermesi, fayda vermesinden daha yakın olan**" anlamındaki buyruk mübtedâ olarak ref' mahallinde ve yeni bir cümle olur. Haberi ise "(o) **ne kötü bir yardımcı**" buyruğudur. Buna sebep ise baştaki

“lâm”ın “yemin lâm”ı olmasıdır. Te’kid dolayısıyla ifadenin başına gelmiştir.⁽¹⁾

ez-Zeccac der ki: Bu buyrukta: “(ذلِكَ): **İşte bu**” kelimesinin: “(الَّذِي): O kimse ki, o ki” ism-i mevsûlû anlamında ve bunun “**ibadet eder**” fiilinin onda ameli dolayısıyla nasb mahallinde olması mümkündür. Yani: “(الَّذِي هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ يَدْعُو): Uzak sapıklığın ta kendisi olana o dua eder.” Nitekim yüce Allah’ın: “(وَمَا يَلِكُ يَمِينِكَ يَا مُوسَى): O senin sağ elindeki nedir? Ey Musa” (Tâ-Hâ, 20/17) buyruğunda (مَا) da (الَّذِي) ism-i mevsulü anlamındadır. Daha sonra da yüce Allah’ın: “(لَمَنْ ضَرَّهُ): **Zarar vermesi**” buyruğu yeni (mübtedâ) bir sözdür. Buna karşılık (لَبَسَ الْمَوْلَى): “**O ne kötü bir yardımcısıdır**” ifadesi de mübtedânın haberi olur. Buna göre âyetin takdiri: “(يَدْعُو الَّذِي هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ): Uzak sapıklığın kendisi olana dua eder” takdirinde olup, meful olan (الَّذِي) önceden zikretmiş olmaktadır.

Mesela; “(زَيْدًا يَضْرِبُ): Zeyd’i dövdüm,” demek bunun gibidir. Ebu Ali (el-Farîsî) bu açıklamayı güzel diye değerlendirmiştir. ez-Zeccac’ın iddiasına göre de nahivciler bu görüşe pek dikkat etmemişlerdir. ez-Zeccac buna (tanık olarak) şu beyiti de zikretmektedir:

عَدَسٌ مَا لَعَبَاوْ عَلَيْكَ إِمَارَةً نَجَوْتُ وَمَذَا تُحْمِلِينَ طَلِيقَ

“Dur ey atım, Abbâd’ın senin üzerinde bir emirliği yoktur,
Kurtuldun artık ve bu taşıdığın özgür bir kimsedir.”

Buradaki “**ve bu**” anlamındaki işaret ismi; (وَالَّذِي): Ve... kimse” anlamındadır.

Yine ez-Zeccac ve el-Ferrâ şöyle demişlerdir: Bu buyruktaki “(يَدْعُو): **İbadet eder**” kelimesinin dua (ibadet) anlamındaki bu fiili çokça zikretmek suretiyle ma kablinin (bir önceki âyette geçen ve “tapar” anlamı verilen aynı lafzın) tekrarı olması da mümkündür. “(ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبًا): Vurdum Zeyd’i vurdum,” ifadesi gibidir. Daha sonra birincisi ile yetinerek ikincisi hazfedilmiştir. el-Ferrâ der ki: “(لَمَنْ ضَرَّهُ): **Zarar vermesi... olan**”ın “lam” harfi esreli okunması da mümkündür. O kimse zararı faydasından daha yakın olana dua (ibadet) eder, demektir. Nitekim yüce Allah’ın şu buyruğu da (bu yönüyle) buna benzemektedir: “(بَانَ رَبُّكَ أَوْخَىٰ لَهَا): **Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.**”

(1) Buna göre bir önceki âyetin sonlarından itibaren buyruk şöyle anlaşılabilir: İşte onun, ona dua etmesi (çağırması, ibadet etmesi) haktan uzak sapıklığın tâ kendisidir. Andolsun ki zarar vermesi, fayda vermesinden daha yakın olan (o mabudlar) ne kötü bir yardımcıdır, ne kötü bir arkadaştır!

(ez-Zilzâl, 99/5) bu buyruktaki: (لَهَا): Ona" kelimesi "(إِلَيْهَا): Ona anlamındadır.

Yine el-Ferrâ ve el-Kaffal şöyle demişlerdir: Bu buyruktaki "lam" sâla'dır. (Ulama amacı ile fazladan getirilmiştir). Yani; "(يُدْخِلُ مِنْ ضَرِّهِ أَقْرَبَ مَنْ)": O faydası, zararından daha yakın olana ibadet eder," demektir. Nitekim Abdullah b. Mes'ud'un kıraatinde de bu şekildedir.

"(O) **ne kötü bir yardımcı**" yani yardımlaşması ne kötü; "**ne kötü bir arkadaş**!" Kendisiyle arkadaşlık yapılan, dostluk kurulan ve ilişkilerde bulunulan kişi olarak o ne kötüdür! Mücahid: Bununla put kastedilmektedir, demiştir.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾

14. Muhakkak Allah mü'min olup salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Şüphe yok ki Allah ne dilerse yapar.

"**Muhakkak Allah mü'min olup salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir.**" Cenab-ı Allah müşriklerin durumunu, münafık ve şeytanların halini söz konusu ettikten sonra yine âhirette mü'minlerin durumunu söz konusu etmektedir.

"**Şüphe yok ki Allah ne dilerse yapar.**" Dilediği kimseyi mükâfatlandırır, dilediğini azaplandırır. Onun doğru olan va'di ve lütfu gereğince mü'minlere cennet vardır. Ezeli adaletinin, ezeli hükmü gereğince de kâfirlere cehennem ateşi vardır. Yoksa kulların fiilleri, Rabbin fiillerinin bir gerekçesi değildir.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ
بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ
مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾

15. Allah'ın ona dünyada ve âhirette yardım etmeyeceğini sanan kimse tavana bir ip bağlasın, sonra kessin. Sonra başvurduğu bu yol öfkelenildiği şeyi giderir mi bir baksın?

“Allah'ın ona dünyada ve âhirette yardım etmeyeceğini sanan kimse tavana bir ip bağlasın.” Ebu Ca'fer en-Nehhâs der ki: Bu hususta yapılan en güzel açıklamalardan birisine göre buradaki mana şudur: Kim yüce Allah'ın Muhammed (sav)a yardım etmeyeceğini zannediyor ve ona verilmiş bulunan ilâhî yardımın kesilebileceğini kabul ediyorsa... **“tavana bir ip bağlasın”** yani kendisi vasıtasıyla semaya ulaşabileceği bir çare arasın. **“Sonra kessin.”** Yani imkân bulursa ona verilen yardımın sonunu getirsin. **“Sonra başvurduğu bu yol”** ve bu çaresinin **“öfkelenildiği şeyi”** Peygamber (sav)ın yardıma mazhar oluşundan dolayı öfkelenişini **“giderir mi bir baksın?”**

Bu buyruğun anlatmak istediği şudur: Böyle bir kimse bunun gibi bir işi yapabilmeye yol bulamayacak ve bu doğrultuda bir tuzak hazırlayamayacak olduğuna göre; ona verilen ilâhî yardımı da kesemez.

İbn Abbas da böyle demiştir. Buna göre **“Allah'ın ona... yardım etmeyeceğini”** buyruğundaki zamir Muhammed (sav)a râci'dir. Her ne kadar daha önceden onun ismi zikredilmemiş ise de bütün sözler zaten buna delâlet etmektedir. Zira iman Allah'a ve Muhammed (sav)a iman demektir. Dinden dönmek ise Muhammed (sav)ın getirdiklerinden dönmektir. Yani Muhammed (sav)a düşmanlık eden ve yüce Allah'a bir tarafından ibadet eden kimseler arasından bizim Muhammed'e yardımcı olmayacağımızı zannedenler varsa onlar da şunu şunu yapsın demektir.

Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre buradaki zamir “kimse”ye aittir. Mana da şöyle olur: Her kim Allah'ın kendisine rızık vermeyeceğini zannedecek olursa, haydi kendisini boğarak kendi kendisini öldürsün. Zira Allah'ın yardımından uzak bir hayatın hiçbir hayrı yoktur.

Bu görüşe göre buradaki **“yardım”** rızık demektir. Nitekim Araplar şöyle derler: Bana yardım edene Allah da yardım etsin, yani kim bana bir şeyler verirse Allah da ona versin. Yine Arapların “yardım görmüş bir arazi” ifadeleri de bu kabilden olup yağmur isabet eden, yağmur alan arazi demektir. Nitekim el-Fek'asî şöyle demektedir:

وانك لا تعطي امراً فوق حقه ولا تملك الشق الذي الغيث ناصره

“Ve sen hiçbir kimseye hakından fazlasını vermiyorsun, Üstelik yağmurun yardım ettiği (yağdığı) tarafa da malik değilsin.”

İbn Ebi Necih de, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Allah'ın ona... yardım etmeyeceğini"** asla rızık vermeyeceğini **"sanar kimse..."** demektir. Bu Ebu Ubeyde'nin de görüşüdür.

Buradaki **"ona"** zamirinin dine ait olduğu da söylenmiştir, mana şöyle olur: Allah'ın, dinine yardımcı olmayacağını sanar kimse...

"Tavana bir ip bağlasın" buyruğundaki **"sebeb"** ip demektir. Sebeb kendisi vasıtasıyla bir şeye ulaşılan bir şey demektir.

Buyruktaki **"semâ"** kelimesi de evin tavanı anlamındadır. İbn Zeyd, bildiğimiz sema kastedilmiştir demektir.

Kûfeliler **"(ثم ليقطع): Sonra kesin"** buyruğunu "lâm" harfini sakın olarak okumuşlardır. en-Nehhâs der ki: Ancak bu, Arapça bakımından doğru olma ihtimali uzak bir okuyuştur, çünkü **"(ثم): Sonra"** vav ile fâ gibi değildir. Zira onun üzerinde vakıf yapılabildiği gibi, tek başına da kullanılabilir. Abdullah (b. Mes'ud)un kıraatinde ise **"(فليقطعه ثم لينظر هل يذهب كيد ما يغبط): Sonra onu kesin, sonra baş vurduğu bu yol öfkelenildiği şeyi giderir mi bir baksın?"** diye okumuştur.

Bu buyruktaki: **"(ما): Şey"** kelimesinin ism-i mevsul **(الذي)** anlamında olduğu söylenmiştir. Yani onun baş vurduğu bu yol, öfkelenildiği o hususu giderir mi bir baksın? demektir. Buna göre; **"(الذي يغبطه): Öfkelenildiği o husus"** ifadesinde daha hafif olsun diye "he" zamiri hazfedilmiştir.

"(ما): Şey" kelimesinin mastar anlamını verdiği de söylenmiştir. Onun baş vurduğu bu yol öfkelenmesini giderir mi?... demektir.

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۚ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾

16. İşte Biz onu böylece apaçık âyetler halinde indirdik. Muhakkak Allah dilediğini doğru yola iletir.

"İşte Biz onu" yani Kur'ân'ı **"böylece apaçık âyetler halinde indirdik"** ve **"muhakkak Allah"** böylece **"dilediğini doğru yola iletir."**

Bu buyrukla yüce Allah hidayeti kendi iradesine bağlı olarak yarattığını bildirmektedir. Hidayete ileten sadece O'dur, O'ndan başka hidayete iletecek kimse yoktur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ
وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى
كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

17. İman edenler, yahudiler, sabîiler ve hristiyanlar, ateşperestler ve müşrikler (var ya); muhakkak Allah kıyamet gününde aralarında hükmedecektir. Muhakkak Allah herşeye şâhiddir.

“İman edenler” Allah’a ve Muhammed’e inananlar, “yahudiler” Musa (a.s)ın dinine müntesib olanlar, “sabîiler” yıldızlara tapan bir kavimdir, “hristiyanlar” bunlar da İsa (a.s)ın dinine müntesib olanlardır. “Ateşperestler” bunlar da âlemin biri aydınlık biri karanlık olmak üzere iki aslı olduğunu söyleyen ateşe tapanlardır. Katade der ki: Dinler beş tanedir, bunların dördü şeytana biri de Rahmân’adır.

Denildiğine göre mecusilerin asıl adı “en-necûs”dur. Bu ismi alış sebepleri ise necasetleri kullanmayı dinlerinin bir gereği kabul etmeleridir. Mim ile nun harfleri ise biri diğzerinin yerine kullanılabilir. (Bulut anlamında) hem “el-ğayn”, hem de “el-ğaym” demek; “yemin anlamında”, “el-eym” ile “el-eyn” demek gibi. Bütün bu hususlara dair geniş açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/62. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve müşrikler” bunlar puta tapan Araplardır.

“Muhakkak Allah kıyamet gününde aralarında hükmedecektir.” Bunlar arasında hüküm vererek kâfirler için cehennem ateşi, mü’minler için de cenneti verecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada sözü edilen hüküm vermek onlara kat’i bir şekilde kimin haklı olduğunu, kimin de batıl yolda olduğunu tanıtmak, bildirmektir. İşte o günde haklı ve haksız, düşünmek ve istidlâl ile değil, açık bir şekilde birbirinden ayırd edilecektir.

“Muhakkak Allah herşeye şâhiddir.” Kullarının amellerini, davranışlarını, sözlerini bilir. Onlardan hiçbir şey O’na kaybolmaz, (O’nun bilgisi dışında kalmaz) O bundan münezzehtir.

“Muhakkak Allah kıyamet gününde aralarında hükmedecektir” buyruğu; “(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا)”: İman edenler” buyruğundaki “(إِنَّ)”: Muhakkak”ın habe-

ridir. Nitekim: “(إِنْ زَيْدًا إِنَّ الْخَيْرَ عِنْدَهُ): Şüphesiz ki Zeyd’in yanında muhakkak hayır vardır,” demeye benzer. el-Ferrâ ise der ki: Konuşma esnasında; “(إِنْ زَيْدًا إِنْ أَخَاهُ مَنْطَلِقُ): Muhakkak Zeyd, muhakkak kardeşi gitmekte olan- dır,” şeklindeki bir kullanım caiz değildir. Onun iddiasına göre bunun âyet-i kerîmede caiz olması, ifadede mücazât (karşılık verme) anlamı bulunduğu- dan dolaydır. Yani kim iman eder, kim yahudiliğe bağlanır, kim hristiyan olur, kim sabîî olursa onların aralarında hüküm verir ve hesaplarını görmek aziz ve celil olan Allah’a aittir.

Ebû İshak (ez-Zeccâc) ise el-Ferrâ’nın bu görüşünü reddederek onun: “(إِنْ زَيْدًا إِنْ أَخَاهُ مَنْطَلِقُ): Muhakkak Zeyd kardeşi gitmekte olandır,” ifadesi ca- iz değildir demesini çirkin bir ifade olarak kabul eder ve şöyle der: Çünkü burada Zeyd demek ile (âyet-i kerîmedeki) ism-i mevsul olan; “(الَّذِينَ): ...ler” arasında bir fark yoktur ve bu edat mübtedâ olan her kelimenin başı- na gelebilir. Buna göre; “(إِنْ زَيْدًا هُوَ مَنْطَلِقُ): Muhakkak Zeyd o gitmekte olan- dır” denilebilir. Sonra bunun başına (إِنْ) edatı getirilerek “(إِنْ زَيْدًا إِنَّهُ مَنْطَلِقُ): Muhakkak Zeyd şüphesiz ki o gitmekte olandır, diyebiliriz. Nitekim şair de şöyle demektedir:

إِنْ الْخَلِيفَةُ إِنْ اللَّهِ سَرَبَلُهُ سِرْبَالُ عِزٍّ بِهِ تُرْجَى الْخَوَاتِيمُ

“Şüphesiz ki halifeye, muhakkak Allah ona giydirmiştir,
İzzet elbisesini; onunla (güzel) sonuçlar umud edilir.”

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ
وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقٌّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ
اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾

18. Görmedin mi, göklerde ve yerde olan herkes güneş, ay, yıldız- lar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan bir çoğu Allah’a secde ederler? Bir çoğuna da azab hak olmuştur. Allah’ın hor kıl- dığını yüceltebilecek yoktur. Muhakkak Allah dilediğini yapar.

“Görmedin mi, göklerde ve yerde olan herkes... Allah’a secde ederler?” buyruğunda sözü edilen **“görmek”** kalble görmektir. Yani kalbin ve aklın ile bunları görmedin mi? Secde etmenin anlamı ile ilgili açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/34. âyet, 4. başlıkta) cansız varlıkların secde etmesi ile ilgili açıklamalar da en-Nahl Sûresi’nde (16/49-50. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Güneş” kelimesi daha önceden geçen “herkese” atfedilmiştir. **“Ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan bir çoğu”** buyrukları da aynı şekildedir.

“Bir çoğuna da azab hak olmuştur” anlamındaki buyruk, i’rab bakımından biraz zor açıklanabilir bir haldedir. Çünkü fiilin kendisinde amel ettiği lafza yine fiilin kendisinde amel ettiği lafızın atfedilebilmesi için nasıl olmuş da nasb edilmemiştir?⁽¹⁾ Yüce Allah’ın: **“(وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا)”: Zalimlere gelince, onlara çok acıklı bir azab hazırlamıştır** (el-İnsan, 76/31) buyruğunda olduğu gibi (niye mansub değildir)?

el-Kisaî ve el-Ferrâ burada bu kelime mansub olsaydı, güzel olurdu diye iddiada bulunmuşlardır. Ancak merfu gelmesi tercih edilmiştir, çünkü manası: **“(كثير أوى السجود)”: Çoğu ise secde etmeyi kabul etmemiştir,** şeklindedir. Bu durumda mübtedâ ve haber olur, ifade de yüce Allah’ın: **“İnsanlardan bir çoğu...”** ile tamam olabilmektedir.

Bunun sözü edilen secde etmenin şanı yüce Allah’ın zayıflık, kuvvet, sağlık, hastalık, güzellik, çirkinlik gibi tedbirlerine boyun eğmek ve zilletle itaat etmek şeklindeki secde anlamında olmak üzere atfedilmiş olması da mümkündür. Bunun kapsamına ise herşey girmektedir.

“(وأهان كثيراً حق عليه العذاب)”: Üzerine azabın hak olduğu pek çok kimseyi de hakir düşürmüştür” şeklinde ve benzer takdirler ile mansub olması da mümkündür.

Yüce Allah’ın: **“Ve hayvanlar (secde ederler)”** buyruğunda ifade tamam olduktan sonra **“insanlardan bir çoğu da”** cennettedirler **“bir çoğuna da azab hak olmuştur”** diye yeni bir cümle başlamıştır, diye de açıklanmıştır.

İbn Abbas’tan da aynı şekilde şöyle dediği rivayet edilmiştir: Anlam şöyledir: İnsanların bir çoğunun cennette, bir çoğu aleyhine de azab hak olmuştur. Bunu İbnu’l-Enbarî nakletmektedir.

(1) Bu cümleyi şöylece açabiliriz: **“Görmedin mi”** anlamındaki fiil, lafzen âyetin başında yer almaktadır. Ondan sonra gelen cümle mef’uldür. Mef’ûl nasb ile gelir. Buradaki: **“Bir çoğuna”** anlamındaki lafız da “vav” atıf edatı dolayısıyla ona, yani mansub olan cümleye atf edilmiştir. Bu bakımdan onun da mansub -yani lafzen: “kesirun” değil de “kesiran” gelmesi gerekirken, niye gelmemiştir?

Ebu'l-Âliye der ki: Göklerde ne kadar yıldız varsa, ay ve güneş mutlaka battığı vakit yüce Allah için secdeye kapanır. Sonra da kendisine izin verilmedikçe secdeden ayrılmaz. İzin alınca da tekrar doğuş yerine geri döner.

el-Kuşeyrî der ki: Bu husus güneş hakkında muttasıl senet ile rivayet edilmiştir. Burada hakiki bir secdeden söz edilmektedir. Bunun kaçınılmaz bir gereği olarak bu secde eden varlıkta hayat ve akıl da yerleştirilir.

Derim ki: Kendisine işaret ettiği muttasıl senetli hadisi Müslim rivayet etmiştir. İleride yüce Allah'ın: *"Güneş kendisi için belirlenmiş bir karar yerine ne kadar akıp gider..."* (Yâsîn, 36/38) buyruğu açıklanırken geleceği gibi, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet 4. başlıkta) sucud'un sözlük ve terim anlamı ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Allah'ın hor kıldığını yüceltebilecek yoktur." Allah her kimi bedbaht kılmak ve küfür ile hakir kılmış ise hiçbir kimsenin onun üzerindeki bu horlanmışlığı kaldırmaya gücü yetmez. İbn Abbas der ki: Allah'a ibadet etmeyi önemsemeyen kimse sonunda cehenneme varır.

"Muhakkak Allah dilediğini yapar." Onların sonunda cehenneme ulaşacağını kastetmektedir. Kimse O'na itiraz edemez.

el-Ahfeş, el-Kisaî ve el-Ferrâ: *"(مُكْرَمٌ):* İkrâm edici (mealde; yüceltebilecek)" kelimesini; *(مُكْرَمٌ)* şeklinde yani bir ikram, bir yücelik... diye okumuşlardır.

هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ
لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾
يُضْهِرُّ بِهِ مَافِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ
حَدِيدٍ ﴿٢١﴾

19. Bunlar Rabbleri hakkında davalışan iki hasımdırlar. Kâfir olanlar için ateşten elbiseler biçilir, başları üzerinden gayet kaynar su dökülür.

20. Onunla karınlarında ne varsa eritilir, derileri de.

21. Ve onlar için demirden topuzlar da vardır.

"Bunlar Rabbleri hakkında davalışan iki hasımdırlar." Müslim'de rivayet edildiğine göre Kays b. Ubad şöyle demiştir: Ben Ebu Zerr'i yemin ede-

rek: Muhakkak **"bunlar Rabbleri hakkında davalışan iki hasımdırlar"** âyeti Bedir günü teke tek çarpışmak üzere meydana atılan Hamza, Ali ve Ubeyde b. el-Hâris (r.a) ile onlara karşı çıkan Rabia'nın oğulları Utbe ve Şeybe ile el-Velid b. Utbe hakkında nazil olmuştur.⁽¹⁾ Müslim -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kitabını bu hadis ile bitirmiştir.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Bu üç âyet-i kerîme, Peygamber (sav)a Medine'de mü'minlerden üç ve kâfirlerden üç kişi hakkında nazil olmuştur. Daha sonra da Ebu Zerr'in dediği şekilde bunların isimlerini vermiştir.

Ali b. Ebi Talib (r.a) da şunları söylemektedir: Kıyamet gününde Allah'ın huzurunda davalışmak için ilk diz çökecek kişi benim. O bununla kendisinin ve diğer iki arkadaşının teke tek çarpışmaları ile ilgili olaya işarette bulunmaktadır. Bunu da Buhârî zikretmektedir.⁽²⁾

Hilal b. Yesaf ile Atâ b. Yesar ve başkaları da bu görüşü benimsemişlerdir.

İkrime ise şöyle demektedir: İki hasımdan kasıt cennet ile cehennemdir. Bunlar birbirleriyle davalıştılar. Cehennem: O beni cezasını vermek maksadıyla yaratmıştır, dedi. Cennet de: Beni rahmetini ihsan etmek için yaratmıştır, demiştir...

Derim ki: Cennet ile cehennemin birbirleriyle davalışması hususunda Ebû Hureyre (r.a)dan bir hadis vârid olmuştur. Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cennet ile cehennem tartıştılar. Biri (cehennem) dedi ki: Zorbalar ve mütekebbirler bana girecektir. Diğeri (cennet) dedi ki: Bana da zayıflar ve miskinler girecektir. Bunun üzerine yüce Allah ona: Sen Benim azabımsın, seninle dilediğim kimseyi azaplandırırım dedi. Ötekine de: Sen Benim rahmetimsin, seninle dilediğim kimseye rahmet ederim. Sizden her birinizi de mutlaka dolduracağım, dedi." Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Tirmizî de rivayet etmiş olup: Hasen, sahih bir hadistir demiştir.⁽³⁾

Yine İbn Abbas şöyle demektedir: Bunlar kitab ehli olanlardır. Mü'minlere: Biz Allah'a sizden daha çok yakınız, bizim kitabımız sizden daha öncedir. Peygamberimiz de, peygamberinizden öncedir dediler. Mü'minler de şöyle dedi: Biz sizden daha çok Allah'a yakın olmaya layıkız, çünkü Muhammed'e iman ettiğimiz gibi, peygamberinize de iman ettik. Ona indirilen kitapların hepsine de iman ettik. Sizler bizim peygamberimizi bilip tanıdığınız halde kışkırdığınızdan dolayı onu bıraktınız ve inkâr ettiniz. İşte aralarınız-

(1) *Müslim*, Tefsir 35; *Buhârî*, Meğâzî 8, Tefsir 22. sûre 3; *İbn Mâce*, Cihâd 29

(2) *Buhârî*, Meğâzî 8, Tefsir 22. sûre 3

(3) *Buhârî*, Tefsir 50. sûre 1; *Müslim*, Cennet 34, 36; *Tirmizî*, Sıfatü'l-Cenne 22; *Müsned*, II, 276, 314, 450, -Ebû Said el-Hudrî yoluyla-: III, 79.

daki davalasma bu idi. Yüce Allah da haklarında bu âyet-i kerîmeyi indirdi.

Bu da Katade'nin görüşüdür. Birinci görüş daha sahihtir. Bu görüşü de Bu hârî, Haccâc b. Minhal'den, o Huşeym'den, o Ebu Haşim'den, o Ebu Miclez'den, o Kays b. Ubad'dan, o Ebu Zerr'den diye rivayet etmiştir. Müslim de Amr b. Zürrare'den, o Huşeym'den rivayet etmiştir. Süleyman et-Teymî'de bunu Ebu Miclez'den, o Kays b. Ubad'dan rivayet etmiştir. Kays, Ali'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu âyet-i kerîme **"bunlar Rabbleri hakkında davalasın iki hasımdırlar... yakıcı ateşin azabını tadın"** buyruğuna kadar, bizim ve Bedir günü teke tek çarpışmamız (mübarezemiz) hakkında inmiştir.⁽¹⁾

İbn Kesir **"bunlar... iki hasımdırlar"** buyruğundaki: "(هذان): **Bunlar... iki**" kelimesinde "nûn" harfini şeddeli okumuştur.

el-Ferra **"iki hasım"**ı, iki ayrı din mensubu, iki kesim olarak yorumlamış ve bir hasmın müslümanlar, diğerlerinin ise yahudilerle, hristiyanlar olduklarını iddia etmiştir. Bunlar Rabbleri hakkında davalasmışlardır. O der ki: Yüce Allah'ın "(اختصموا): **Davalasın(lar)**" buyruğunun çoğul olarak gelmesi cem'i oluşlarından dolayıdır. Yine el-Ferrâ der ki: Eğer: "(اختصم): İki de davalasınlar" diye kullanılmış olsaydı yine caiz olurdu.

en-Nehhâs der ki: Bu; hadisi ve tefsir âlimlerinin kitaplarını bilmeyen kimsenin yaptığı bir te'vildir. Çünkü bu âyet ile ilgili hadis meşhurdur, bunu Süfyan es-Sevrî ve başkaları Ebu Haşim'den, o Ebu Miclez'den, o Kays b. Ubad'dan yoluyla rivayet etmişlerdir. Kays dedi ki: Ben Ebu Zerr'i yemin ederek şunları söylerken dinledim: Bu âyet-i kerîme Hamza, Ali, Ubeyde b. el-Haris b. Abdu'l-Muttalib ile Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe bir de el-Velid b. Utbe hakkında nazil olmuştur.

Ebû Amr b. el-A'lâ da aynı şekilde Mücahid'den, o da İbn Abbas'tan rivayette bulunmuştur.

Bu hususta dördüncü bir görüş daha vardır. Buna göre burada sözü edilenler, hangi dinden olurlarsa olsunlar bütün kâfirler ile bütün mü'minlerdir. Bu görüş Mücahid, el-Hasen, Atâ b. Ebi Rebah, Âsım b. Ebi'n-Necûd ve el-Kelbî'nin görüşüdür.

Bu şekilde umumu kapsayan bu görüş, hem buyruğun hakkında nâzil olduğu kimseleri, hem de başkalarını kapsamına almaktadır.

Bu âyet-i kerîmenin öldükten sonra diriliş ile amellerin karşılığının verilmesi ile ilgili davalasma hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Çünkü bir takım kimseler bunu kabul ederken, başkaları bunu inkâr etmişlerdir.

(1) Bu yollarla gelen rivâyetler az önce geçmişti; kaynakları da orada gösterilmişti.

“Kâfir olanlar” yani az önce sözü edilen kesimlerden kâfir olanlar **“için ateşten elbiseler biçilir.”** Yani böyle elbiseler dikilmiş ve hazırlanmıştır. Ateşin elbiselere benzetilmesine sebep, tıpkı elbisenin giydirilmesi gibi, ateşin de onlara giydirileceğindendir. **“Biçilir”** buyruğu da âhirette onlara ateşten elbiseler kesilip biçilecek demektir. Âyet-i kerîmede fiilin mazi lafzı ile zikredilmesi şundan dolayıdır: Âhirete dair olan haberlerde verilen vaadler ve yapılan tehditler fiilen meydana gelmiş, muhakkak olarak var olmuş gibidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Hatırla ki Allah: Ey Meryem oğlu İsa: İnsanlara... diye sen mi söyledin? dedi (diyecek.)”* (el-Maide, 5/116) Burada “dedi” anlamındaki mazi fiil, yüce Allah böyle diyecek demektir.

Şöyle de denilebilir: Cehenneme varacakları vakit giysinler diye o elbiseler hazırlanmış bulunuyor.

Said b. Cübeyr der ki: **“Ateşten”** buyruğu bakırdan demektir. Bu sözü edilen elbiseler eritilmiş bakırdandır. Yüce Allah’ın: *“Gömlekleri katrandandır.”* (İbrahim, 14/50) buyruğunda sözü edilen elbiseler ile aynı şeylerdir. Kullanılan kap kakak arasında ısıtıldığı zaman harareti ondan daha ağır olacak hiçbir maden yoktur.

Denildiğine göre buyruğun anlamı şudur: Biçilmiş elbiseleri üzerlerine giydiklerinde nasıl her taraflarını kuşatırsa, ateş de onları öylece kuşatmış olacaktır. Bu yönüyle ateş onlara elbise olacaktır, çünkü kuşatmasıyla elbiseyi andıracaktır. Bu da yüce Allah’ın: *“Geceyi bir elbise yaptık”* (en-Nebe’, 78/10) buyruğuna benzemektedir.

“Başları üzerinden” cehennem ateşinde kaynatılmış son derece sıcak **“gayet kaynar su dökülür.”** Tirmizî’de kaydedilen rivayete göre Ebu Hureyre, Peygamber (sav)’ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Şüphesiz kaynar su onların başları üzerine dökülecek ve bu kaynar su (onlardan) herbirisinin karnına ulaşınca kadar içerilere nüfuz edecek, karnında ne varsa yerinden söküp alacak ve nihayet bunlar ayaklarından çıkıp gidecek. İşte (20. âyette) sözü edilen eritme budur. Sonra da tekrar eski haline iade edilecek.” Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih, garib bir hadistir.⁽¹⁾

“Onunla karınlarında ne varsa eritilir.” Eritmek (es-sahr) yağın eritilmesi demektir. “Suhâre” ise ondan eriyen şey demektir. Mesela; *“(صَهَرْتُ الشَّيْءَ فَانْصَهَرَ)”:* Ben bir şeyi erittim, o da eridi” denilir. Bu şekilde eriyen şeye de; *“(صَهِير) ”* denilir. İbn Ahmer bir keklik yavrusunu şöylece nitelendirmektedir:

(1) Tirmizî, Sıfatu Cehennem 4; Müsned, II, 374.

تَرَوِي لَقَى الْقِي فِي مَنَصْفٍ تَصْهَرُ الشَّمْسُ فَمَا يَتَصَهَّرُ

“Dümdüz bir yere terkedilip, bırakılmış birisine su verir,
Güneş ise onu (beynini) eritir, o ise (direnir) erimez.”

Yani güneş onu (beynini) eritirken, o buna katlanır.

“**Derileri de**” deriler de yakılır, yahut kızartılır, demektir. Çünkü deriler eritilmez. Ancak herbir şeye yakışan uygulama ne ise o yapılır. Bu da şöyle demeye benzer: Ona vardım ve bana tirit yedirdi. Allah’a yemin ederim, bir de soğuk bir süt. Bu da bana soğuk bir süt içirdi, demektir. Şair de şöyle demiştir:

عَلَفْتُهَا تَبْنًا وَمَاءً بَارِدًا

“Ve ben ona yem olarak saman verdim, bir de soğuk bir su.”

“**Ve onlar için demirden topuzlar da vardır.**” Bu topuzlarla vurulurlar, itilip kakılırlar.

“(مَقَامِعُ) **Topuzlar**” kelimesinin tekili (مِقْمَعَةٌ) şeklinde gelir. Aynı şekilde; (مِقْمَعٌ) diye de gelebilir. Bu topuz kendisiyle filin kafasına vurulan “mihcen (baston)” gibidir.

“(أَقَمْتُ) Onu topuzla vurdum,” demektir. (أَقَمْتُ) ile (قَمَعْتُ) aynı anlamda olup, onu kahrettim, onu zelil kıldım, o da öyle oldu, demektir. İbn es-Sikkât der ki: Bir kimsenin yanına gelip, senin onu geri çevirip uzaklaştırma halini anlatmak üzere; (أَقَمْتُ الرَّجُلَ عَنِّي إِقْمَاعًا) denilir.

“(المَقَامِعُ) **Topuzlar**”ın balyozlar anlamına geldiği de söylenmiştir. Hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: “Cehennem bekçilerinden herbir meleşin elinde iki çatalı bulunan bir balyoz vardır. O bir darbe indirdi mi onunla yetmişbin (yıl) aşağıya doğru yuvarlanır.”⁽¹⁾

Bu kelimenin, cehennem ateşinden kamçılar demek olduğu da söylenmiştir. Bunlara bu ismin verilmiş sebebi, kendisine bunlarla vurulan kimseyi zelil kılmalarıdır.

(1) *Ebü Dâvûd*, Sünne 24; *Müsned*, IV, 296; kabir sualini gerçekleştirecek meleklerin ve sorularına dair hadiste benzer ifadelerle.

كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا
وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

22. Oradan bir ızdıraptan kurtulmak istedikleri her seferinde oraya geri iâde olunurlar ve: “Yakıcı ateşin azabını tadın” (denilir, onlara).

“Oradan” yani cehennem ateşinden, **“bir ızdıraptan kurtulmak istedikleri her seferinde oraya”** topuzlarla vurulmak suretiyle **“geri iâde olunurlar.”**

Ehû Zabyan dedi ki: Bize nakledildiğine göre cehennemlikler, cehennem ateşinin alevi coşup kaynadığında ve içinde bulunanları üst kapılarına doğru atacağında, cehennem ateşinden çıkmaya çalışacaklar, çıkmak isteyecekler. Ancak cehennem bekçileri ellerindeki topuzlarla, balyozlarla onları tekrar cehenneme iade edecekler.

Şöyle de açıklanmıştır: Oradaki gam ve kederleri artacağında kaçmaya çalışacaklar. Kaçanlar arasından kıyısına yakın bir yere ulaşabilenleri melekler, topuzlarla cehennem ateşine geri döndürür ve onlara: **“Yakıcı ateşin azabını tadın”** derler.

Buyruktaki **“el-harîk: Yakıcı”** (anlam itibariyle) elîm ve vecî’ (can yakıcı ve acıtıcı) gibidir.

“el-Harîk”in el-ihtirak (yanmak)dan isim olduğu da söylenmiştir. (تَحَرَّقَ الشَّيْءُ بِالنَّارِ وَاحْتَرَقَ): Bir şeyin ateşte yanması demektir. İsmi (الْحَرْقَةُ) ile (الْحَرِيقُ) şeklinde gelir.

“Tatmak”da tadın idrâkinin beraberinde gerçekleştiği bir dokunuştur. Burada ifadenin manası genişletilmiştir. Onların can yakıcı acı ve ızdırabı idrâk edecekleri kastedilmiştir.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ
وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾

23. Muhakkak Allah mü'min olup salih amel işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Onlar orada altından bileziklerle ve incilerle bezenirler. Orada giyecekleri de ipektir.

“Muhakkak Allah mü'min olup salih amel işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere girdirir” buyruğunda yüce Allah iki hasımdan birisi olan kâfiri söz konusu ettikten sonra, diğer hasım olan mü'mini söz konusu etmektedir.

“Onlar orada altından bileziklerle... bezenirler” buyruğundaki: “(۞) ...dan” edatı bir sıladır.

“el-Esâvir (bilezikler)” kelimesi “esvira”nin çoğuludur. Bunun da tekili “si-vâr” şeklinde gelir. Üç türlü söylenir, “sin” harfi ötreli, “sin” harfi esreli ve “is-vâr” şeklinde.

Müfessirler derler ki: Dünyada krallar, hükümdarlar bilezik ve taç giydikleri gibi yüce Allah da bunu cennetliklere ihsan edecektir. Cennetlik olup da elinde birisi altın, birisi gümüş, diğeri de inciden olmak üzere üç tane bilezik olmayacak hiçbir kimse yoktur. Şanı yüce Allah burada ve Fâtır Sûresi'nde: *“Altından bileziklerle ve incilerle süslenirler.”* (Fâtır, 35/33) diye buyurmaktadır. el-İnsan Sûresi'nde de: *“Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir.”* (el-İnsan, 76/21) diye buyurmaktadır.

Müslim'in, Sahih'inde yer alan Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste Ebu Hureyre şöyle demektedir: Ben candan dostumu (sav) şöyle buyururken dinledim: “Mü'minin süsü abdestin ulaştığı yere kadar ulaşır.”⁽¹⁾

Bir görüşe göre de kadınlar altın süs eşyaları ile erkekler de gümüş ile süsleneceklerdir. Ancak bu açıklama su götürür bir açıklamadır, Kur'ân-ı Kerîm de bunu reddetmektedir.

“Ve incilerle bezenirler” buyruğundaki: “(وَلَوْثَا) : **İncilerle**” lafzını Nâfi', İbnu'l-Ka'kâ, Şeybe ve Âsım gerek burada gerekse de el-Melâike (Fâtır) Sûresi'nde nasb ile ve: “Ve incilerle süslenirler, bezenirler” anlamında olmak üzere okumuşlardır. Bütün mushaflarda burada elif ile yazılmış olduğunu da kıraatlerine delil göstermişlerdir. Ya'kub, el-Cahderî ve İsa b. Ömer de burada nasb ile Fâtır Sûresi'nde ise mushafa tabi olarak esreli okumuşlardır. Çünkü bu kelime burada elif ile Fâtır Sûresi'nde ise elifsiz olarak yazılmıştır. Diğerleri ise her iki yerde de esreli okumuşlardır. Ebubekr, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında: “(اللؤلؤ) : İnci” kelimesini hemzeli okumazdı. Burada bu kelime ile denizde sade (denilen midye türü)in içinden çıkartılan kastedilmektedir.

(1) Müslim, Tahârc 40; Nesâî, Tahârc 109; Müsned, II, 232, 371.

el-Kuşeyrî der ki: Maksat bileziklerin inciler ile süsleneceğidir. Bununla birlikte cennette tek parça inciden bileziklerin bulunması ihtimali de uzak değildir.

Derim ki: Kur'ân'ın zahirinden hatta nassından anlaşılan budur.

İbnu'l Enbarî der ki: Burada "inci" anlamındaki kelimeyi esreli okuyanlar bu kelime üzerinde vakıf yaparlar. "(الذهب): **Altından**" kelimesi üzerinde vakıf yapmazlar. es-Sicistanî de şöyle demektedir: "el-Lu'lu: İnci" kelimesini nasb ile okuyanların okuyuşuna göre yeterli vakıf: "(من ذهب): Altından..." kelimesi üzerindedir. Çünkü mana: ... ve inci ile de bezenirler, şeklindedir. İbnu'l Enbarî şöyle demektedir: Durum onun dediği gibi değildir, çünkü bizler "inci" kelimesini esreli okuyacak olursak, "(الأساور): **Bilezikler**" lafzı üzerine atf-ı nesak yapmış oluruz. Eğer nasb ile okuyacak olursak, "bilezikler" lafzının teviline (yani cümle içindeki konumunun i'rabına) nesak yaparak (atıfta bulunarak) okumuş oluruz. Sanki biz: "(يحلون فيها أساور ولؤلؤاً): Orada bileziklerle ve incilerle süslenirler" demiş gibi oluruz. Buna göre onun nasb halindeki konumu, tıpkı cer halindeki konumu gibidir. Dolayısıyla onun birincisi ile ilişkisini koparmanın anlamı yoktur.

"Orada giyecekleri de ipektir." Bütün giyecekleri, yaygıları, elbiseleri, perdeleri hep ipektir ve elbetteki bu dünyadakinden çok daha üstün olacaktır. Nesaî'de yer alan Ebu Hureyre'den gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Dünyada ipek giyen kimse, âhirette onu giyinemeyecektir. Dünyada şarab içen bir kimse, âhirette onu içemeyecektir. Dünyada altın ve gümüş kaplarda içen bir kimse, âhirette onlardan içemeyecektir." Daha sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Cennetliklerin elbiseleri, cennetliklerin içeceği, cennetliklerin kap kacakları (bunlar olacaktır)."⁽¹⁾

Eğer: Peygamber (sav) bu üç şeyi aynı seviyede tutmuştur. Bunları kullananın âhirette bunlardan mahrum olacağını belirtmiştir. Böyle bir kimse acaba cennete girecek olursa, onlardan mahrum edilecek mi? diye sorulursa, biz de deriz ki: Evet bunları kullanmaktan vazgeçip tevbe etmeyecek olursa, cennete girecek olsa dahi âhirette bunlardan mahrum edilecektir. Çünkü yüce Allah'ın dünyada kendisine haram kılmış olduğu şeyi âcilen elde etmiştir. Burada cehennem ateşinde azab göreceği vakitlerde bunlardan mahrum edilir, yahut ta hesap için duracağı o uzun süre boyunca mahrum bırakılır, cennete girdikten sonra mahrum edilmez. Çünkü cennette bulunan bir kimsenin cennetin lezzetlerinden herhangi birisinden mahrum bırakılması bir çeşit ceza ve bir çeşit sorgulanmadır. Cennet ise cezalandırma yurdu olmadığı gibi, hiç-

(1) Hadisi bu lafızla Nesâî'de tesbit edemedik. Bu manada benzer rivâyetler için bk. *Buhârî*, Libâs 25; *Müslim*, Libâs 11, 21; *Tirmizî*, Edeb 1; *İbn Mâce*, Libâs 16; *Müsned*, II, 166, 208, 209, 329, 337 ile bundan sonraki notlarda gösterilecek yerler.

bir şekilde orada sorgulanma da olmayacaktır, denilemez. Çünkü buna biz şöyle cevap veriyoruz: Sözünü ettiğiniz husus ihtimal dahilindedir. Ancak sözünü ettiğimiz hadisin zahiri bu ihtimali bertaraf edip onu reddetmektedir. Ayrıca hadis imamlarının da İbn Ömer yoluyla rivayet ettikleri şu hadis de bizim bu kanaatimizi pekiştirmektedir. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Dünyada şarab (içki) içip de sonra bundan tevbe etmeyen kimse, âhirette ondan mahrum edilecektir."⁽¹⁾

Aslolan ise elimizdeki nassın zahirinin kastedilmediğini ortaya koyan bir nass çıkıncaya kadar nassın zahirine yapışmaktır. Hatta bizim sözünü ettiğimiz hususun doğruluğuna dair nass dahi vârid olmuştur. Bu da Ebû Dâvûd et-Tayalisi'nin Müsned'inde yer alan şu rivayettir: Bize Hişam, Katade'den anlattı, o Davud es-Serrâc'dan, o Ebu Said el-Hudrî'den rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Dünyada ipeği giyinen bir kimse âhirette onu giyinemeyecektir. Eğer cennete girecek olsa dahi, cennet ehli onu giyinecek, o ise onu giyinemeyecektir."⁽²⁾

Bu çok açık bir nasstır ve senedi de sahihtir. Şâyet "eğer cennete girerse, cennet ehli onu giyecektir. O ise onu giyemeyecektir" ifadesi Peygamber (sav)'ın sözü ise en ileri derecede bir beyandır. Eğer belirtildiği üzere ravinin bir sözü ise, elbetteki O, söylenen sözün maksadını en iyi bilendir, hale yakışan ifadenin hangisi olduğunu çok iyi bilendir ve böyle bir şey elbetteki re'ye dayanarak söylenemez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"İçki içip de tevbe etmeyen" ifadesi ile "altın ve gümüş kaplarını kullanan..." ifadeleri de böyledir. Nasıl ki cennetlik bir kimse kendisinden daha yüksek mevkide bulunanın makamını arzulamayacak ve bu hali bir ceza değil ise aynı şekilde cennete giren böyle bir kimse de cennette şarab içmeyi, cennet ipeğini giyinmeyi arzulamayacaktır, canı çekmeyecektir ve bu da bir ceza olmayacaktır. Biz bütün bunları yeterli açıklamalarıyla "*et-Tezkire*" adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun. Yine orada cennetin ağaçlarının ve meyvelerinin cennetteki örtüler arasından çıktığını da zikretmiş bulunuyoruz. Biz bu hususu el-Kehf Sûresi'nde (18/31. âyetin tefsirinde) sözkonusu etmiştik.

وَهْدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ ۖ وَهْدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

(1) *Buhârî*, Eşribe 1; *Müslim*, Eşribe 77, 78; *Nesâî*, Eşribe 45; *Muvatta*, Eşribe 11

(2) A. A. el-Benna, *Minhatu'l-Ma'bud fi Tertibi Müsnedi't-Tayalisi Ebû Dâvûd*, I, 356.

24. Onlar hem güzel söze hidayet olunurlar, hem de Hamid olanın yoluna hidayet olunurlar.

“Onlar hem güzel söze hidayet olunurlar.” Yani bu yol onlara gösterilir. İbn Abbas der ki: Bundan kasıt; lâ ilâhe illallah ve elhamdulillah zikirleridir. Kur’ân olduğu da söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: Bu, dünyada olacaktır, onlar kelime-i şehadet getirmeye ve Kur’ân okumaya hidayet olunmuşlardır.

“Hem de Hamîd olanın yoluna hidayet olunurlar.” Kasıt Allah’ın yoluna iletildikleridir. Allah’ın yolu ise O’nun dini demektir ki bu da İslâm’dır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar âhirette güzel söz söylemeye hidayet olunurlar ki bu da elhamdulillah sözüdür. Çünkü onlar yarın (cennette): “(الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ)”: Bizi buna ileten Allah’a hamdolsun; Bizden keder ve üzüntüyü gideren Allah’a hamdolsun” diyeceklerdir. Cennette boş söz yoktur, yalan yoktur. Onların söyledikleri bütün sözler hoş ve güzel sözlerdir ve cennette onlar yüce Allah’ın yoluna iletilmiş olacaklardır. Zira cennette Allah’ın emrine muhalefet diye hiçbir şey olmayacaktır.

“Güzel söz”den kastın, Allah’tan onlara gelen güzel müjdeler olduğu da söylenmiştir. **“Hamid olan Allah’ın yoluna hidayet olunurlar”** buyruğu da cennetin yoluna iletilirler, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ
يُردْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُدَقُّهُ مِنْ عَذَابِ الْهِمِّ ﴿٢٥﴾

25. Şüphe yok ki kâfir olanlar, insanları Allah’ın yolundan ve insanlar için kendisinde hem yolcuları, hem de yerli olanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram’dan alıkoyanlar... Kim orada zulümle, ilhâdı isterse Biz ona pek acıklı azabı tattırırız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Kâfirler Allah'ın Yolundan Alıkoyarlar:

Yüce Allah: “**Şüphe yok ki kâfir olanlar insanları Allah'ın yolundan... alıkoyanları...**” buyruğu ile, tekrar Arap müşriklerinden, Hudeybiye yılı Allah Rasûlü (sav)nü Mescid-i Haram'dan alıkoymaları dolayısıyla, söz konusu etmektedir. Çünkü onların, -insanlar arasından ferdî bir takım alıkoymaları kastediyor olması hali müstesnâ- bundan önce bu topluluğu alıkoymalarından başka bir alıkoyuşları bilinmemektedir. Ferdî alıkoymaları ise peygamberliğin ilk yıllarında olmuş bir şeydir.

“**es-Sadd: Alıkoymak**”: Mani olmak, engel olmak demektir ve kendileri alıkoyanlar... takdirindedir. Muzari fiilin, mazi fiile atfedilmesi böylelikle uygun düşmektedir. Bununla birlikte “(وَيَصُدُّونَ): **Ve... alıkoyanlar**” ifadesindeki “vav” zaid olup, fiil bu haliyle; “(يَنْ): **Şüphe yok ki**”nin haberidir. Ancak bu açıklama maksad olarak gözetilen anlamı ifsad edici bir özelliktedir. Haber olsa olsa mahzuftur ve yüce Allah'ın: “(وَالْبَادِ): **Yolcuların**” buyruğunda takdir edilmiş olup, takdiri de: Helâk oldukları takdirde hüsrana uğramışlardır, şeklindedir.

“(وَيَصُدُّونَ) **Alıkoyanlar**”ın muzari bir fiil şeklinde gelmesi, onların alıkoyma işini devamlı yapıyor olmalarındandır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: “(الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ): *Bunlar iman edenlerdir, gönülleri Allah'ın zikri ile huzura kavuşanlardır.*” (er-Ra'd, 13/28)⁽¹⁾

Burada şöyle buyurulmuş gibidir: Şüphesiz ki kâfir olanların özelliklerinden birisi de alıkoymalarıdır. Şâyet “alıkoymak” fiili de mazi olarak kullanılmış olsaydı, bu dahi ifade bakımından uygun düşerdi. en-Nehhâs der ki: Benim Ebu İshak'tan yazdıklarıma göre o şöyle demiştir: Burada haberin -ki uygun açıklama da budur- “**Biz ona pek acıklı azabı tattırırız**” anlamındaki buyruk olması da mümkündür. Ebu Ca'fer (en-Nehhâs) der ki: Ancak bu bir yanlışlıktır. Çünkü ben uygun açıklama şeklinin bunun nasıl görülebildiğini bilmiyorum. Zira burada; “(يَنْ)”in haberi olduğu belirtilen ifade cezm ile gelmiştir. Aynı şekilde bu, şartın da cevabıdır. Şâyet haber olsaydı o takdirde şart cevapsız kalırdı. Bilhassa şart cümlesinde yer alan fiil de müzari bir fiil olduğundan dolayı mutlaka cevabının gelmesi de kaçınılmaz bir şeydir.

2- Mescid-i Haram'dan Alıkoyanlar:

“**Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar...**” buyruğunda, kastedilenin bizatihi Mescidin kendisi olduğu söylenmiştir. Kur'ân'ın zahirinden anlaşılan da budur. Zira ondan başkası zikredilmiş değildir. Kastın Harem bölgesinin tama-

(1) Burada da görüldüğü gibi mazi bir fiile müzari bir fiil vav harfiyle atfedilmiştir. Çünkü bu özellikler iman edenlerin sürekli özelliğidir.

ını olduğu da söylenmiştir. Çünkü müşrikler Rasûlullah (sav)ı ve ashabını Hudeybiye yılı Harem'in içerisine girmekten alıkoymuşlardır. O da Harem'in dışında konaklamak durumunda kalmıştı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "...Sizleri Mescid-i Haram'dan... alıkoyanlardır." (el-Feth, 48/25); "*Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan... götüren (Allah) münezzehtir.*" (el-İsra, 17/1) Bu da doğru bir açıklama olmakla beraber, burada Harem bölgesinden maksat önemli olarak gözetilen yer bilhassa zikredilmiş bulunmaktadır.

3- Yolcunun da, İkamet Edenin de Birbirine Eşit Olduğu Yer, Mekke ve Çevresi ile İlgili Hükümler:

"İnsanlar için... kıldığımız" yani namaz, tavaf ve ibadet için tayin ettiğimiz... Bu da yüce Allah'ın: "*Şüphesiz insanlar için ilk kurulan ev...*" (Âl-i İmran, 3/96) buyruğuna benzemektedir.

"Kendisinde hem yolcuları, hem de yerli olanları eşit kıldığımız..." buyruğundaki **"el-âkif:** Orada ikamet edip, oradan ayrılmayan", **"el-Bâdi:** Çölde yaşayıp onların bulundukları yere gelen kimseler" demektir. Buyruk şu anlama gelir: Onun saygınlığını (hurmetini) ta'zim edip, orada ibadetlerini ifa etmek bakımından etrafında bulunan ve ikamet eden kimseler ile sair bölgelerden gelen kimseler birbirine eşittirler. Mekke ahalisi bu hususta dışardan oraya gelenlere göre daha bir hak sahibi değildirler.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada eşitlikten kasıt, Mescid-i Haram'ın evleri ve konaklama yerleri ile ilgilidir. Orada ikamet eden kimselerin oraya dışarıdan gelenlere göre bir öncelikleri yoktur. Bu açıklama Mescid-i Haram'ın bütün Harem bölgesini kapsadığı görüşüne göredir. Mücahid ve Malik'in görüşü de budur. İbnu'l-Kasım bunu Malik'ten rivayet etmiştir.

Ömer, İbn Abbas ve belli bir topluluktan rivayet edildiğine göre dışardan gelen kimsenin, bulduğu yerde konaklamak hakkı vardır. O yer ve ev sahibinin de ister istemez onu orada barındırması vazifesidir. Süfyan es-Sevrî ve başkası da bu görüştedir. Aynı şekilde İslâm'ın ilk dönemlerinde de durum böyleydi. (Harem bölgesi ahalisinin) evleri kapısızdı. Hırsızlık olayları çoğalcaya kadar bu böyle devam etti. Adamın birisi evine bir kapı yaptıınca Ömer (r.a) bunu tepki ile karşılayarak: Allah'ın evini haccetmeye gelen bir kimsenin yüzüne kapı mı kapatacaksın? demiş. O adam da şu cevabı vermişti: Ben onların eşyalarını hırsızlığa karşı korumak istedim. Bunun üzerine Hz. Ömer ona ilişmedi. Oranın ahalisi de böylelikle evlerine kapılar yapmaya başladılar.

Yine Ömer b. el-Hattab (r.a)dan rivayet edildiğine göre o hac mevsiminde Mekke'deki evlerin kapılarının sökülmesini emrederdi, tâ ki oraya gelen

dilediği yerde konaklayabilsin. Konaklamak için büyük çadırlar da evlerin bahçelerine kurulurdu. Malik'ten rivayet edildiğine göre etrafı çevrilmiş bahçe ve avlular mescid gibi değildir. Ora sahiplerinin böyle bir konaklamayı kabul etmemek ve kendi tasarrufları altında tutmak hakları vardır. Bugüne kadar uygulama da budur, ümmetin cumhûrunun benimsediği görüş de bu şekildedir.

Bu husustaki görüş ayrılığının iki temel dayanağı vardır: Bunlardan birisine göre Mekke evleri oranın sahiplerinin mülkü müdür, yoksa insanların mıdır?

Bu görüş ayrılığının da iki nedeni vardır: Birincisine göre Mekke kılıç zorluğu ile fethedilmiş bir yer midir? O takdirde orası ganimet demektir. Ancak Peygamber (sav) orayı paylaşmamış ve ora ahalisi ile onlardan sonra gelenlerin elinde bırakmıştır. Tıpkı Ömer (r.a)'ın Sevâd (Irak) topraklarında uyguladığı ve onların esir alınmalarını, köle edinilmelerini -diğer kâfirler arasından istisnâ olarak- bağışlayarak, onları affettiği gibi affetmiştir. O bakımdan bu haliyle oralar satılmamak ve kiralanmamak üzere kalmıştır. Böyle bir yere öncelikle sahip olan kimse ise, başkalarına göre öncelik hakkına sahiptir. Malik, Ebu Hanife ve el-Evzaî de bu görüşü benimsemiştir.

Diğer bir görüşe göre -ki Şafiî'nin kabul ettiği görüş de budur- Peygamber (sav) Mekke'yi sulh yoluyla fethetmiştir. O bakımdan evleri ellerinde kalır ve onların mülklerindedir. Burada diledikleri gibi tasarruf ederler. Ömer (r.a)'dan rivayet edildiğine göre o Safvan b. Ümeyye'nin evini dört bine satın almış ve orayı hapishane yapmıştır. Daha önceden el-Mâide Sûresi'nde muharipler (yol kesiciler) ile ilgili âyet-i kerîmede (5/33-34) açıklandığı üzere, İslâm tarihinde hapiste ilk tutuklayan kimse odur.

Peygamber (sav)'ın bir itham dolayısıyla hapsettiği rivayet edilmiştir. Tavûs ise Mekke'de hapsetmeyi mekruh görür ve şöyle derdi: Rahmet evinde bir azab evinin bulunmaması gerekir.

Derim ki: Doğrusu Malik'in söylediğidir. Bu hususta sabit olan haberlerin zahirleri Mekke'nin kılıç zorluğuyla fethedildiğine delalet etmektedir. Ebu Ubeyd der ki: Bildiğimiz kadarıyla hiçbir şehir Mekke'ye benzememektedir. Dâraikutnî'nin kaydettiği rivayete göre Alkame b. Nadla şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), Ebubekir ve Ömer (Allah ikisinden de razı olsun) vefat ettiler de Mekke'nin evleri ve konaklama yerleri sadece "es-Sevâib" (serbest kılınmış yerler) diye anılıyordu. İhtiyaç duyan orada konaklar, ihtiyacı olmayan da başkasının konaklamasına imkân verirdi. Bir diğer rivayette de "... ve Osman döneminde de" (fazlalığı vardır).⁽¹⁾

(1) *Dâraikutnî*, III, 58

Yine Alkame b. Nadla el-Kinânî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Mekke evleri Rasûlullah (sav), Ebubekir ve Ömer (r. anhumâ) dönemlerinde "es-Sevaib" diye adlandırılırdı. Bunlar satılmazlardı, ihtiyacı olan orada yerleşir, ihtiyacı olmayan da başkalarını yerleştirirdi.⁽¹⁾

Yine Abdullah b. Amr'dan, onun da Peygamber (sav)dan rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak yüce Allah Mekke'yi haram bölge kılmıştır. Bundan dolayı oranın evlerinin satılmaları ve paralarının yenilmesi de haramdır. -Şöyle de buyurdu:- Kim Mekke evlerinin kiralarından bir şeyler yiyecek olursa, hiç şüphesiz ki o bir ateş yemiştir olur." Dârakutnî dedi ki: Bunu Ebu Hanife bu şekilde merfu olarak rivayet etmiş, ancak bu hususta yanılmıştır. Yine o "Ubeydullah b. Ebi Yezid" diye ravinin adını verirken de yanılmaktadır. Çünkü bu kişinin asıl adı Ubeydullah b. Ebi Ziyad el-Kaddah'tır. Sahih olan da bu hadisin mevkuf olduğudur.⁽²⁾

Yine Dârakutnî, Abdullah b. Amr'dan senedini kaydederek şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mekke bir konaklama yeridir. Evleri, avluları satılmaz, evleri icara (kiraya) verilmez."⁽³⁾

Ebû Dâvûd'da ki rivayete göre de Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Ben sana Mina'da bir ev yahut seni güneşe karşı gölgelendirecek bir yapı yapayım mı? O şöyle buyurdu: "Hayır, orası oralara öncelikle gelenin konaklama yerleridir."⁽⁴⁾

Şafiî (r.a) da delil olarak yüce Allah'ın: "*Onlar ki evlerinden, yurtlarından çıkartılmışlardır*" (el-Hacc, 22/40) buyruğuna sarılmıştır. Burada görüldüğü gibi yüce Allah evleri onlara izafe etmektedir. Peygamber (sav) da Mekke'nin fethi gününde şöyle demiştir: "Kim evinin kapısını kapatırsa, o kimse emniyet altındadır. Ebu Süfyan'ın evine giren de emniyet altındadır."⁽⁵⁾

4- Kiraat ve Nahiv Açıklamaları:

İnsanların çoğunluğu; "(سواء): **Eşit**" kelimesini ref ile mübtedâ olarak okumuşlardır. "(الكاف): **Yerli olanlar**" kelimesi de onun haberidir. "Eşit" anlamındaki kelimenin mukaddem bir haber olduğu da söylenmiştir. Yani orada ikamet eden de, dışardan yolculuk ederek oraya gelen de orada eşittir. Bu açıklama Ebu Ali'nin açıklamasıdır, yani: Bizim kendisini insanlara bir kıb-

(1) Dârakutnî, III, 59

(2) Dârakutnî, III, 57

(3) Dârakutnî, III, 57

(4) Ebû Dâvûd, Menâsik 89; Tirmizî, Hacc 51; İbn Mâce Menâsik 52; Dârimî, Menâsik 87; Müsned, VI, 187, 207

(5) Müslim, Cihâd 86; Ebû Dâvûd, Harac ve İmâre 25; Müsned, II, 292.

le yahut ibadet olunacak yer kıldığımız mekânda, ikamet eden de, oraya yolculuk edip gelen de eşittir.

Hafs'ın, Âsım'dan kıraatine göre ise o, "(سواء): **Eşit**" kelimesini nasb ile okumuştur. el-A'meş'in kıraati de budur. Bu da iki şekilde açıklanabilir: Birincisine göre "**kıldığımız**" anlamındaki fiilin ikinci bir mef'ûlüdür. Bu durumda "(الكاف): **Yerli olan**" kelimesi, ("**eşit**" kelimesi) mastar olduğundan ötürü onunla merfû' olur. Böylelikle ism-i fâil gibi amel etmiş demektir, çünkü ism-i fail; (مستو) manasınadır.

İkinci açıklama şekline göre bu; "(جعلنا): **Kıldığımız**" kelimesindeki zamirden hal olabilir.

Bir kesim de "**eşit**" anlamındaki lafzı nasb ile "**yerli olan**" anlamındaki kelimeyi de cer ile okumuşlardır. "(البادي): **Yolcu**" kelimesini de "**insanlar**" anlamındaki kelimeye atf ile okumuşlardır. İfade de: Orada ikamet edeni ile, dışardan yolculuk edip geleni ile insanlara... kıldığımız... takdirindedir.

İbn Kesir "**yolcu**" anlamındaki "el-bâdî" kelimesini hem vakfederken, hem vaslederken "ya" ile okumuştur. Ebu Amr ise vakıf halinde "ya"sız, vasl halinde "ya" ile okumuştur. Nâfî ise hem vakıf, hem vasl halinde "ya"sız okumuştur.

İnsanlar bizzat Mescid-i Haram'da eşitlik hususunda icmâ' etmiş olmakla birlikte, Mekke'de eşitlik hususunda farklı görüşlere sahiptir ki biz bunu (az önce) söz konusu ettik.

5- Orada Zulüm ile İlhâd'ı İstemenin Cezası:

"**Kim orada zulümle ilhâd'ı isterse**" buyruğu şarttır. Bunun cevabı: "**Biz ona pek acıklı azabı tattırırız**" buyruğudur. Sözlükte "ilhâd" meyletmek demektir. Ancak yüce Allah burada meylin zulüm ile olmasını zikrederek buna açıklık getirmiştir ki, maksat da budur. Zulmün ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayetine göre "**kim orada zulümle ilhad'ı isterse**" buyruğunu, şirki isterse diye açıkladığını rivâyet etmektedir. Atâ da şirk ve öldürme diye açıklamıştır. Anlamının, oranın güvercinlerini avlayıp, ağacını kesmek, ihramsız olarak oraya girmek olduğu da söylenmiştir.

İbn Ömer der ki: Biz kendi aramızda orada ilhâd'ın insanın, hayır valla-hi, evet vallahi, asla vallahi demek olduğunu konuşurduk. Bundan dolayı İbn Ömer'in biri helâl bölgesinde (Harem'in dışında) diğeri de Harem bölgesinde olmak üzere iki tane çadırı olurdu. Namaz kılmak istediği takdirde Harem hudutları içerisindeki çadırına girer, diğer bazı işlerini görmek istediği vakit Harem bölgesi dışındaki çadırına girerdi. Böylelikle Harem bölgesi içe-

risinde asla vallahi, evet vallahi demekten kendilerini korumuş oluyorlardı. Çünkü yüce Allah orada işlenen günahın pek büyük olduğunu belirtmiş bulunmaktadır.

Aynı şekilde Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın da birisi Harem bölgesinin dışında "Hill'de", diğeri ise Harem bölgesi içerisinde iki tane çadırı vardı. Çoluk-çocuğuna sitem etmek istediği vakit onlarla Harem bölgesi dışında sitemleşirdi, namaz kılmak istediği vakit de Harem bölgesinde namaz kılardı. Bu durumu hakkında ona soru sorulunca o şu cevabı vermişti: Gerçek şu ki biz kendi aramızda Harem bölgesinde: Asla vallahi, evet vallahi dememizin bir ilhad olduğunu söyler dururduk. Masiyetler de tıpkı hasenatın katlandırıldığı gibi Mekke'de katlandırılır. Dolayısıyla bir masiyet iki masiyet olur. Biri si bizi emre muhalefet şeklindeki masiyet, ikincisi ise haram olan belde- nin hürmetini çiğnemekle işlenen masiyet. İşte haram aylar da aynen bu şekildedir. Buna dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Ebû Dâvûd'da yer alan bir rivayete göre Ya'lâ b. Ümeyye, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Harem bölgesinde yiyecek ihtikâr etmek, orada bir ilhâddir."⁽¹⁾

Bu, aynı zamanda Ömer b. el-Hattab'ın da görüşüdür. İfadenin umumi olduğunu kabul etmemiz halinde bütün bunlar da kapsama girer.

6- Mekke'de Yapılması Niyet Edilen Masiyetler Dolayısıyla

Günahkâr Olmak Söz Konusu mudur?:

Aralarında ed-Dahhâk ve İbn Zeyd'in de bulunduğu bazı te'vil bilginlerinin kanaatine göre bu âyet-i kerime; Mekke'de işlemeyi niyet ettiği masiyetler sebebiyle -o masiyeti işlemeyecek olsa dahi- kişinin cezalandırılacağına delil teşkil etmektedir. Buna benzer bir görüş İbn Mes'ud ile İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Buna göre onlar şöyle demişlerdir: Şâyet bir kimse bu Beyt'te bir adamı öldürmeyi içinden geçirecek olursa ve kendisi "Aden Ebyen" denilen yerde bulunsa dahi, şüphesiz Allah onu azaplandıracaktır.

Derim ki: Bu doğrudur, çünkü bu mana yüce Allah'ın: "*Nûn. Kalem'e... andolsun ki*" (el-Kalem, 68/1) buyruğunda -orada yüce Allah'ın izniyle açıklaması geleceği üzere- açıkça ifade edilmiş bir husustur.

7- "Zulümle İlhad":

Yüce Allah'ın: "(بِالْحَادِ): *İlhâd'ı*" buyruğundaki "be" fazladan gelmiştir. Nitekim yüce Allah'ın: "(تَبَيَّنَ بِالْأَمْنِ): *Yağ veren*" (el-Mu'minûn, 23/20) buyruğun-

(1) Ebû Dâvûd, Menâsik 89

da da bu harf fazladan gelmiştir. Şairin şu beyitini de (nahiv'ciler) böyle açıklamışlardır:

نحن بنو جعدة أصحاب الفلج نضرب بالسيف ونرجو بالفرج

“Biz Ca’deoğullarıyız, el-Felec denilen yerin sakinleri,
Kılıçla darbe indirir ve kurtulmayı da ümid ederiz.”

Burada şair -”be” harfi olmaksızın-: (نرجو الفرج): Kurtuluşu ümid ederiz, demek istemiştir.

el-A’sâ da şöyle demektedir:

ضمنت برزق عيالنا أرمأنا

“Bizim mızraklarımız çoluk-çocuğumuzun rızkını teminat altına almıştır.”

Burada da “rızk” kelimesinin başına “be” harfi fazladan gelmiş bulunmaktadır. Bir başka şair de şöyle demiştir:

الم يأتك والانباء تمي بما لاقت بُون بنى زياد

“Sana ulaşmadı mı -ki haberler yayılıp, durmaktadır-
Ziyadoğullarının süt veren develerinin karşılaştıklarını.”

Burada da; (مالاقت): Karşılaştıkları” kelimesinde “be” harfi fazladan gelmiştir. Bu şekilde kullanım pek çoktur. el-Ferrâ da şöyle demektedir: Ben kendisine bir şeye dair soru sorduğum bedevi bir Arab’ın: (أرجو ذاك): Böyle olacağını ümid ederim” anlamında “be” harfi ziyadesi ile; (أرجو بذاك) dediğini duydum.

Şair de şöyle demektedir:

بواد يمان يُنبِت الشث صدره وأسفله بالمرخ والشهبان

“Bereketli bir vadi ki üst tarafı boya bitkisi (eş-şes) yetişir,
Alt tarafında ise (ateş yakmakta kullanılan) merh ile yine
(çok güzel kırmızı gülleri olan) eş-şebahan yetişir.”

Burada da "el-merh" kelimesinin başına "be" harfi fazladan gelmiştir. Bu el-Ahfeş'in de görüşüdür ve ona göre mana; "(ومن يرد فيه إلحاداً بظلم)": Her kim orada zulüm ile ilhâdı isterse..." şeklindedir.

Kûfeliler de şöyle demektedirler: Burada "be" harfinin gelmesi anlamın; "(بأن يلحد)": İlhad etmek suretiyle" şeklinde olduğundan dolayıdır. "Be" harfi ise; "(ان)" ile kullanıldığı gibi, hazf de edilebilir.

İfade: "(ومن يرد الناس فيه بالحداد)" Kim orada insanlara bir ilhadde (haksızlık meyli) isteğinde bulunursa, takdirinde de olabilir.

Buradaki ilhad ve zulüm küfürden, küçük günahlara kadar bütün masiyetleri bir arada ifade eder. İşte mekânın hürmetinin büyüklüğü dolayısıyla yüce Allah orada kötülük yapma niyeti dolayısıyla dahi tehditte bulunmaktadır. Bir kötülük yapmayı niyet ettiği halde işlemeyen kimse bundan dolayı hesaba çekilmez, Mekke müstesnâ. İbn Mes'ud ile Ashab-ı Kiram'dan bir topluluğun ve başkalarının kabul ettiği görüş budur, bunu da az önce zikretmiş idik.

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا
وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

26. Hani Biz, İbrahim'e Beyt'in yerini tayin etmiş ve şöyle demiştik: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma! Tavaf edenler, orada ikamet edenler, rukû' ve sucud edenler için Beyt'imi temizle!"

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Beyt'in Yerinin İbrahim (a.s)a Gösterilmesi:

"**Hani Biz, İbrahime Beyt'in yerini tayin etmiş**" buyruğu İbrahim'e Beyt'in yerini tayin edişimizi hatırla demektir. "(بَوَّأْتَهُ مَنَازِلًا وَبَوَّأْتُ لَهُ)": Ona tayin ettim," anlamında kullanılır. Nitekim; "(مَكَّنْتُكَ وَمَكَّنْتُ لَكَ)": Sana imkân verdim, imkân hazırladım," derken de böyledir. "**İbrahim'e**" anlamındaki buyrukta-ki "lam" harfi te'kid için bir sıladır. Yüce Allah'ın: "(رَدِّفْ لَكُمْ)": *Hemen ardınızda...*" (en-Neml, 27/72) buyruğunda olduğu gibi. Bu, el-Ferrâ'nın görüşüdür.

"**Hani Biz, İbrahim'e Beyt'in yerini tayin etmiş**" buyruğunun yeniden inşa etmek için, temellerini ona göstermiş idik, anlamında olduğu da söylen-

miştir. Çünkü tufan ve başka etkenler sebebiyle Ev yıkılmıştı. İbrahim (a.s.)'ın dönemi gelince yüce Allah orayı yeniden bina etmesini emretti. O da Beyt'in bulunduğu yere geldi ve onun izlerini tesbit etmeye koyuldu. Yüce Allah'ın gönderdiği bir rüzgar Âdem (a.s.)'ın kurduğu temelleri açığa çıkardı, o da Beyt'i o temeller üzerinde -daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/127. âyetin tefsirinde) belirtildiği gibi- bina etti.

“(برآنا): **Tayin etmiştik**” buyruğunun (جعلنا): Kıldık” fiili gibi “lam” ile te'addi (geçiş) yapan bir fiil konumunda olduğu söylenmiştir. Yani Biz Beyt'in yerini İbrahim'e tayin edilen bir yer kıldık. Şair de şöyle demektedir:

كَمْ مِنْ أَخٍ لِي مَاجِدٍ بَوَّاتِهِ يَدَيَّ لَحْدًا

“Benim nice şanlı kardeşim vardır ki,
Kendi ellerimle ben onu lahde yerleştirmişimdir.”

2- İman ve İbadetin Esası Allah'a Ortak Koşmamak:

“(أَنْ لَا تُشْرِكْ): **Bana hiçbir şeyi ortak koşma, demiştik**” ifadesi cumhûrun görüşüne göre İbrahim (a.s.)a bir hitaptır. İkrime bunu; “(أَنْ لَا يُشْرِكْ): Bana ortak koşmasın diye...” şeklinde “ya” harfi ile ona söylenen sözün anlamının aktarılması suretinde okumuştur. Ebu Hatim: Bu kıraate göre (لَا يُشْرِكْ): Ortak koşmaması için” anlamında olmak üzere “kef” harfinin nasb ile okunması kaçınılmaz bir şeydir, der.

Ayrıca; (أَنْ)nin şeddeli olanından hafifletilmiş olduğu söylendiği gibi, müfessire (açıklayıcı) olduğu da, zâide (fazladan geldiği) de söylenmiştir. Yüce Allah'ın: “(فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ): *Müjdeci gelince*” (Yusuf, 12/96) buyruğunda olduğu gibi.

Âyet-i kerîmede Beyt'in etrafında yerleşmiş bulunanlar arasından şirk koşanlar da yerilmektedirler. Yani sizin atanız İbrahim'e, ondan sonra gelenlere ve sizlere bu şekilde hareket etmek bir şarttı. Siz bu şartı yerine getirmediğiniz, aksine şirk koşunuz.

Bir başka kesim de yüce Allah'ın: “**Bana hiçbir şeyi ortak koşma**” buyruğundan itibaren hitab Muhammed (sav)adır. O Beytullah'ı temizlemek ve hac için insanları çağırarak da emrolunmuştur. Ancak cumhur bu emirlerin İbrahim (a.s.)a verildiği kanaatindedir, daha sahih olan görüş de budur.

Küfür, bid'at, bütün pisliklerden ve kan davalarından Beytullah'ın temizlenme emri umumidir.

Bir görüşe göre bu temizleme emri ile putlardan temizlenmesi kastedil-

miştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Şu halde pisliğin tâ kendisi olan putlardan uzak durun.*” (el-Hacc, 22/30) Çünkü Curhumlular ile Amalikalıların Beytullah'ın bulunduğu yerde ve etrafında -İbrahim (a.s) onu bina etmeden önce- putları bulunmakta idi.

Şöyle de açıklanmıştır: Buyruğun anlamı benim evimi orada bir puta ibadet edilmesi gibi bir pislikten uzak tut. Bu, orada tevhidin açıkça ortaya konulmasına dair bir emirdir. Mescid-i Haram'ın ve diğer mescidlerin bu gibi pisliklerden tenzih edilmesi ile ilgili olarak ilim adamlarının görüşlerine dair yeterli açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/28. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Orada ikamet edenler**” orada ayakta duranlar demek olup, namaz kılanlar kastedilmektedir. Şanı yüce Allah, burada namazın rükûnlerinden en büyük olanlarını söz konusu etmiştir ki, bu da kıyam, rukû ve sücuddur.

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ
ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾

27. “Ve insanlar arasında haccı ilân et. Hem yayan, hem de her uzak yoldan gelecek zayıf develer üstünde sana gelsinler.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Haccın İlanı:

Yüce Allah: “**Ve insanlar arasında haccı ilan et**” buyruğunda yer alan “ilan et” anlamındaki kelimeyi büyük çoğunluk “zel” harfini şeddeli olarak; (وَأَذِّنْ) diye okumuşlardır. el-Hasen b. Ebi'l-Hasen ile İbn Muhaysın ise “zel” harfini şeddesiz, “elif”i de med ile; (وَأَذِنْ) diye okumuşlardır.

İbn Atiyye der ki: İbn. Cinnî bu okuyuşun tashif olduğunu (yanlış yazıldığını) söylemiştir. O, onların bunu mazi bir fiil olarak; “(وَأَذِنْ): İlan etti” diye okuduklarını da nakletmekte ve buna binaen bu kelimeyi; “(بَرَأْنَا): Teyin etmiş...tik” kelimesine atf diye i'rabını yapmıştır.

Ezan, bildirmek demektir. Buna dair açıklamalar daha önce et-Tevbe Sûresi'nde (9/3. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

2- İbrahim (a.s)'ın İlânı ve Yüce Allah'ın Bu İlânı Ulaştırması:

İbrahim (a.s), Beyt'i inşa etme işini bitirdikten ve ona: **"İnsanlar arasında haccı ilan et"** emri verildikten sonra, Rabbim benim sesim nereye kadar ulaşır ki deyince, yüce Allah şöyle buyurdu: Sen ilan et, ulaştırmak bana aittir.

Bunun üzerine yüce Allah'ın Halil'i İbrahim, Ebu Kubeys tepesine çıkarak, "ey insanlar" diye seslendi. "Allah size karşılığında cenneti verip mükâfatlandırmak, ateş azabından da sizi korumak için bu Beyt'i haccetmenizi emretmektedir. Siz de haccediniz." Erkeklerin sulblerinde ve kadınların rahimlerinde bulunan herkes ona: Lebbeyk, Allahumme lebbeyk diye cevap verdi. İşte o gün bu çağrıya icabet eden kimseler, icabet ettiği kadarıyla hacceder. Bir defa icabet ettiyse bir defa, iki defa icabet etmişse iki defa hacceder. Telbiye de bu şekilde cerayan edegeldi. Bu açıklamayı İbn Abbas ve İbn Cübeyr yapmıştır.

Ebu't-Tufeyl'den şöyle dediği rivayet olunmaktadır: İbn Abbas bana dedi ki: Telbiye getirmenin esasının ne olduğunu biliyor musun? Ben: Hayır, dedim. Bunun üzerine dedi ki: İbrahim (a.s)a insanlar arasında haccı ilan etmesi emredilince, dağlar başlarını eğdi, yerleşik beldeler onun için yukarılara kaldırıldı. O da insanlar arasında seslendi ve herşey ona: Lebbeyk Allahumme lebbeyk, diye cevap verdi.

Bir diğer görüşe göre İbrahim (a.s)a yapılan hitab yüce Allah'ın: **"Ve sücud edenler için Beyt'imi temizle"** buyruğu ile sona ermektedir. Daha sonra yüce Allah, Muhammed (sav)a hitab ederek: **"Ve insanlar arasında haccı ilan et"** diye buyurmaktadır. Yani onlara haccetmekle yükümlü olduklarını bildir.

Üçüncü bir görüşe göre yüce Allah'ın: **"Bana hiçbir şeyi ortak koşma"** buyruğundan itibaren Peygamber (sav)a hitab edilmektedir. Nazar ehlinin kabul ettiği görüş budur, çünkü Kur'ân Peygamber (sav)a indirilmiştir. Onda ki bütün hitablar böyle olmadığına dair kat'î bir delil bulunmadığı sürece yalnızca ona yöneliktir. İşte burada bir diğer delil daha buradaki hitabın Peygamber (sav)a yönelik olduğunu göstermektedir. Bu da muhatab kipi ile: **"Bana hiçbir şeyi ortak koşma"** hitabıdır. Bu ise tanık olan kimseye bir hitaptır. İbrahim (a.s) ise gaibtir. Buna göre buyrukların anlamı şöyle olur: Hatırla ki Biz, İbrahim'e Beyt'in yerini tayin edip göstermiş, sana da yüce Allah'ın tevhidinde ve İbrahim'in de yalnızca Allah'a ibadet ettiğine dair delilleri göstermiş bulunuyoruz.

Büyük çoğunluk **"(بالحج): Haccı"** kelimesini "ha" harfini fethalı olarak okumuştur. İbn Ebi İshak ise bu kelimeyi Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde aynı harfi esreli olarak okumuştur.

Bir görüşe göre İbrahim (a.s)a yapılan nida, ona emredilmiş bulunan dinin şer'i hükümleri arasındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'ır.

3- Hacca Geliş (Gidiş) Keyfiyeti:

"Hem yayan, hem de her uzak yoldan gelecek zayıf develer üstünde sana gelsinler" buyruğu ile yüce Allah insanların kimi yayan, kimi binekli olarak Beyt'i hac etmek çağrısını kabul edecekleri va'dinde bulunmaktadır. Gelecekler Ka'be'ye gelecek olmakla birlikte, yüce Allah'ın **"sana gelsinler"** diye buyurması nidâ edenin İbrahim (a.s) oluşundan dolayıdır. Buna göre hac etmek maksadıyla Ka'be'ye giden bir kimse İbrahim (a.s)a gitmiş gibidir, çünkü bununla onun nidâsını kabul etmiş, çağrısına icabet etmiş olmaktadır. Bu ifade ile İbrahim (a.s)ın şanı ve şerefi yüceltilmektedir.

İbn Atiyye der ki: "(رجالاً): **Yayan**(lar)" kelimesi, (راجل)ın çoğuludur. "(تاجر وتجار): Tâcir, tâcirler" ile "(صاحب وصحاب): Arkadaş, arkadaşlar" kelimeleri gibi.

Bir diğer görüşe göre "(الرجال): Yayalar" kelimesi (رَجُل)in çoğuludur. Bu da; (راجل)in çoğuludur. Tıpkı (تجار وتجار) ile (صاحب وصحاب) kelimeleri gibi. Bunun çoğulu olarak "cim" harfi şeddeli: (رُجَال) de denilebilir. (كافر)in çoğulunun, (كفار) şeklinde gelmesi gibi.

İbn Ebi İshak ve İkrime "yayan" kelimesini; (رُجَالاً) şeklinde "re" harfi ötreli ve "cim" harfini de şeddesiz olarak okumuştur. Bu kip ise çoğul şekillerinde az kullanılır. Bu kıraat Mücahid'den de rivayet edilmiştir. Yine Mücahid'in "fuâlâ" vezninde; (رُجَالِي) diye okuduğu rivâyet edilmiştir. "(كسالى): Tembeller" kelimesi gibi.

en-Nehhâs der ki: "(راجل): Yayan" kelimesinin beş türlü çoğulu yapılabilir. "Rükkâb" gibi "rüccâl" şeklinde. İkrime'den rivayet edilen budur. "Kıyâm" gibi "ricâl" şeklinde, bir de "recl" ve "reccâle" diye. Mücahid'den rivayet olunan "rücâl" kıraati ise bilinen bir çoğul şekli değildir. Ancak uygun olan bu kelimenin tenvinsiz olarak "küsâlâ" ve "sükârâ" gibi tenvinsiz olarak yapılmasıdır. Eğer tenvinli olursa, bunun vezni "fuâl" olur ki bu çoğulda az kullanılan bir vezindir.

Âyet-i kerîmede yayan geleceklerin binekli olarak geleceklerden önce söz konusu edilmesi, yürümek suretiyle onların daha çok yorulduklarından dolayıdır.

"(وَعَلَى كُلِّ ضَايِرٍ يَأْتِينَ): **Her zayıf develer üstünde... gelsinler**" diye buyurulmasının sebebi "(ضامر): **Zayıf deve**" kelimesinin çoğul anlamını ihtiva etmesinden dolayıdır. el-Ferrâ der ki: Burada fiilin çoğul değil de lafza uygun tekil olarak (يَأْتِي) şeklinde gelmesi de mümkündür.

“(الضامر): **Zayıf deve**” ise yolda oldukça yorgun düşmüş ve zayıflamış deve demektir. Fiili: (ضَمُرٌ يَضْمُرُ ضُمُوراً): Zayıfladı, zayıflar, zayıflamak” şeklinde gelir.

Şanı yüce Allah burada develeri Mekke'ye ulaşacakları vakitteki son halleriyle nitelendirmektedir. Ayrıca zayıflayışlarının sebebini de zikredip: **“Her uzak yoldan gelecek...”** diye buyurmaktadır. Yani bu develeri yapılan uzun yolculuklar etkilemiş olacaktır. Zamirin develere irca edilmesi ise, sahipleriyle birlikte hac maksadı ile gidişlerinden ötürü onlara bir üstünlük vermek kastıyladır. Nitekim yüce Allah cihada giden atlar hakkında Allah yolunda koştuklarında onlara bir ikram olmak üzere: **“Andolsun (mücahidlerin) harıl harıl koşan atlarına”** (el-Âdiyât, 100/1) diye buyurmaktadır.

4- Yayan Haccetmenin Fazileti:

Kimisi şöyle demiştir. Yüce Allah'ın burada: “(رجالاً): **Yayan olarak**” diye buyurması (bu kelime aynı zamanda erkekler anlamında da kullanılabilir) çoğunlukla hacca gidenlerin kadınlar değil, erkekler oluşundandır. Bu görüşe göre buradaki bu kelime: Bu bir racul'dür (adamdır) demekten gelmiş kabul edilmektedir, ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü daha sonra yüce Allah binicileri kastederek: **“Hem de her uzak yoldan gelecek zayıf develer üstünde”** diye buyurmaktadır. Bunun kapsamına ise erkekler ve kadınlar dahildir.

Yüce Allah: **“Yayan”** diye buyurup önce onları söz konusu etmesi yayan haccetmenin binekli olarak haccetmekten faziletli olduğuna delildir. İbn Abbas der ki: Yapamadığım hiçbir şeye üzülmedim, sadece yürüyerek haccetmemiş olduğuma üzülüyorum. Çünkü ben yüce Allah'ın: **“Hem yayan... sana gelsinler”** diye buyurduğunu işitmiş bulunuyorum.

İbn Ebi Necîh de der ki: İbrahim ve İsmail -ikisine de selâm olsun- yürüyerek haccettiler.

İbn Mes'ud'un arkadaşları; (يَاتُونَ) şeklinde (“ya” harfi yerine, “vav” ile) okumuşlardır. Bu aynı zamanda İbn Ebi Able ve ed-Dahhak'ın kıraatidir. O takdirde zamir insanlara ait olur. (Diğer okuyuşa göre ise zamir zayıf develere aittir).

5- Yürüyerek Haccetmek mi, Binerek mi Faziletlidir?:

Hac yolculuğunda binmenin de, yürümenin de caiz oluşunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak bunların hangisinin daha faziletli olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır. Malik, Şafiî ve başkaları binmenin daha faziletli olduğu kanaatindedir. Böylelikle Peygamber (sav)a uyul-

muş olur ve daha çok para harcanmış, haccın şeâiri de binmek için gerekli hazırlıklar yapılmak suretiyle, daha bir ta'zim edilmiş olur.

Başkalarının kanaatine göre ise nefse verdiği meşakkat dolayısıyla yürümek daha faziletlidir. Ayrıca Ebu Said'in rivayet ettiği hadis de bunu gerektirmektedir. O şöyle demektedir: Peygamber (sav) ve ashabı Medine'den, Mekte'ye yürüyerek haccettiler. Peygamber de: "Kuşaklarınızı, izarlarınıza (örtü şeklindeki elbiselerinize) bağlayınız." diye buyurdu ve bazen koşarcasına, bazen de normal yürüdü. Bu hadisi İbn Mace, Sünen'inde rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Bütün hac ibadetlerinde binek üzerinde olmanın, -Peygamber (sav)a uymak bu yolla gerçekleşeceğinden dolayı- daha faziletli oluşunda Malik'e göre (gelen rivayetlerde) görüş ayrılığı yoktur.

6- *Deniz Yoluyla Hac Farz mıdır?*:

Bazı ilim adamları bu âyet-i kerîmede denizin söz konusu edilmemesinin deniz yoluyla haccetme farzının sâkıt olduğuna delil göstermişlerdir. Malik "el-Mevvâziyye"de şöyle demektedir: Ben denizden söz edildiğini duymadım.

Ancak bu sadece işaret yoluyla bir kavrayıştır, yoksa denizin söz konusu edilmemesi denizde yolculuk yapmak durumunda olanlardan bu farzın sâkıt olması manasına gelmez. Çünkü Mekke deniz kıyısında değildir ki, insanlar oraya gemilerle gelsinler. Denizde yolculuk yapan kimsenin de Mekke'ye kıyıdan itibaren ya piyade, yahut ta deve üzerinde yolculuk yapması kaçınılmaz bir şeydir. Âyet-i kerîmede sadece Mekke'ye ulaşılabilir iki hal söz konusu edilmiştir.

Yalnızca deniz zikredilmedi diye hac farzını iskat etmek pek kabul edilebilecek ve güçlü bir delil değildir. Ancak bununla beraber düşman, korku yahut büyük bir dehşet ya da kişinin maruz kalabileceği bir hastalık bulunması halinde Malik, Şafiî ve ilim adamlarının cumhûru bu özürler sebebiyle haccın vücubunun düşeceğini kabul etmektedirler. Böyle bir yolculuk ise güç yetirilebilecek bir yolculuk değildir.

İbn Atiyye der ki: "*el-İstihzâr*" müellifi bu anlamda bir takım sözler nakletmektedir ki, bunların zahirinden anlaşıldığına göre bu özürlerden hiçbirisi dolayısıyla hac farzası sakıt olmaz. Ancak bu zayıf bir görüştür.

Derim ki: Hatta bu zayıftan da zayıftır. Nitekim buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *İbn Mâce*, Menâsik 108. Hadis çeşitli bakımlardan tenkid edilmiş ve zayıf olduğu belirtilmiştir. (Bk. Hadis ile ilgili zevâid notu).

"**el-Fecc:** geniş yol" demektir. Bunun çoğulu da; (**فجاج**) şeklinde gelir. Nitekim daha önce el-Enbiyâ Sûresi'nde (21/30-33. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"**el-Amîk:** Uzak" anlamındadır.

Büyük çoğunluk: "(**بَاتِينَ**): "**Gelsinler**" diye okumuşlardır. Abdullah (b. Mes'ud'un) arkadaşları ise; (**بَاتُونَ**) diye okumuşlardır. Bu şekildeki okuyuşa göre zamir binicilere aittir. Öbür okuyuşa göre ise zamir develere raci'dir: Gelecek olan zayıf ve güçsüz develer üzerinde... denilmiş gibidir.

"**Her uzak yoldan**" buyruğundaki; (**عميق**) kelimesi uzak demektir. "(**بئر عميقة**): Dibi uzak (derin) kuyu" tabiri de buradan gelmektedir. Şu mısra da da bu kelime bu manadadır:

وقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ خَاوِيِ الْمَخْتَرِقِ

"Derinlikleri çok derin, geçilen yolu da çok tenhadır."

7- Beytullah'a Ulaşanın Yapacağı İş:

Beytullah'a ulaşan kimsenin, Beytullah'ı görünce ellerini kaldırıp kaldırmayacağı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Ebu Dâvûd'un kaydettiği rivayete göre Cabir b. Abdullah'a Beytullah'ı görüp de ellerini kaldıran kişinin durumu hakkında soru sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: Ben bu işi yahudilerden başka yapan hiçbir kimseyi görmemişim. Biz Rasûlullah (sav) ile birlikte haccettik ve böyle bir şey yapmazdık.⁽¹⁾

İbn Abbas (r.a) da, Peygamber (sav)dan şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Eller yedi yerde kaldırılır: Namaza başlarken, Beytullah'a yönelirken, Safa'ya-Merve'ye yönelirken, vakfe yapılan iki yerde (Arafat ve Meş'ar-i Haram'da) ve iki cemrede."⁽²⁾

es-Sevrî, İbnu'l-Mübarek, Ahmed ve İshak, İbn Abbas'ın bu hadisi doğrultusunda görüş belirtmişler ve Cabir'in rivayet ettiği hadisi zayıf kabul etmişlerdir. Çünkü Muhacir el-Mekki isimli ravi meçhul bir ravidir. İbn Ömer de Beytullah'ı gördüğünde ellerini kaldırırdı. İbn Abbas'tan da bunun gibi bir rivayet nakledilmiştir.

(1) *Ebü Dâvûd*, Menâsik 45; *Tirmizî*, Hacc 32; *Nesâî*, Menâsik 122

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 103.

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ
مَّعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا
مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَوَّاسَ الْفَقِيرِ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ
وَلِيُوفُوا نُدُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

28. “Tâ ki kendileri için menfaatlere tanık olsunlar. Belirli günlerde Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurban edilen hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar. Artık onlardan yeyin ve eli dar olan fakire de yedinir.”
29. “Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik’i tavaf etsinler.”

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı yirmi üç başlık halinde sunacağız:

1- Haccın Faydalarına Tanık Olmak:

“... **Tanık olsunlar.**” Yani tanık olsunlar diye sen haccı ilan et, onlar da sana yayan ve binekli olarak gelsinler.

“**Tanık olsunlar**” hazır bulunsunlar demektir. Çünkü tanık olmak (şuhûd) hazır bulunmak demektir.

“**Kendileri için menfaatlere**” yani Arafat ve Meş’ar-i Haram gibi hac menasiklerinde bulunsunlar. Mağfiret diye de açıklandığı gibi, ticaret diye de açıklanmıştır. Genel kapsamlı olduğu da söylenmiştir, yani kendileri için faydalı olacak şeylere tanık olsunlar, hazır bulunsunlar. Yani dünya ve âhiret ile ilgili işlerden Allah’ı razı edecek işler yapsınlar. Bu açıklamayı da Mücahid ve Atâ yapmış, İbnu’l-Arabî de tercih etmiştir. Çünkü bu açıklama hac ibadetleri, ticaret, mağfiret, dünya ve âhiret menfaatlerini kapsayan bir açıklamadır. Yüce Allah’ın: “(Hac aylarında) Rabbinizden bir lütuf istemenizde size bir günah yoktur” (el-Bakara, 2/198) buyruğunda ticaretin kastedildiğinde görüş ayrılığı yoktur.

2- Bilinen Günler:

“**Belirli günlerde Allah’ın... adını ansınlar.**” Daha önce “bilinen günler” ile “sayılı günler”e dair açıklamalar el-Bakara Sûresi’nde (2/203. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın adının anılmasından kasıt ise, davarların ve develerin kesilip boğazlanması esnasında besmele çekmektir. "Bismillahi vellahu ekber, Allahumme minke ve leke: Allah'ın adı ile, Allah en büyüktür, Allah'ım, bu Sendendir, Senin içindir" demek gibi. Ya da kesim esnasında: "*Şüphesiz benim namazım, kurban kesmem...*" (el-En'âm, 6/162) âyetini okumak gibi.

Kâfirler putlarının adını anarak keserlerdi. Şanı yüce Rabbimiz Allah'ın adını anarak kesmek gerektiğini açıklamış olmaktadır. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/118-121. âyetlerin tefsirinde) geçmiştir bulunmaktadır.

3- Kurban Bayramı Birinci Günü Kurban Kesme Vakti:

İlim adamları kurban bayramı birinci günü (yevmu'n-nahr) kurban kesme vakti hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik (r.a) imanun (halifenin ve onun namaz kıldırmak için tayin ettiği kimsenin) namaz kılıp kurbanını kesmesinden sonradır, der. Ancak haddi aşacak kadar bir gecikmede bulunursa, o takdirde ona uyma gereği de sakıt olur.

Ebu Hanife, kurban kesmeyi değil de sadece namazı bitirmeyi göz önünde bulundurmuştur.

Şafiî, namaz vaktinin girip iki hutbe irad edilecek kadar bir süre geçmesini göz önünde bulundurmuştur. Buna göre, namazı değil de vakti nazarı itibara almaktadır. el-Müzenî'nin ondan yaptığı rivayet bu şekildedir, et-Ta-berî'nin görüşü de budur.

er-Rabî'in el-Buveytî'den naklettiğine göre Şafiî şöyle demiştir: İmam kurbanını kesmedikçe -kurban kesmesi gerekmeyenlerden olması müstesnâ- hiç kimse kurbanını kesmez. İmam namazını kılıp hutbeyi bitirdikten sonra da kurban kesmek helâl olur. Bu, Malik'in görüşüne benzemektedir.

Ahmed der ki: İmam namazını bitirdi mi, sen de kurbanını kesebilirsin. Bu, İbrahim'in de görüşüdür.

Bu görüşlerin en sahih olanı, Malik'in görüşüdür. Çünkü Câbir b. Abdullah rivayet ettiği hadiste şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) kurban günü bize Medine'de namaz kıldırdı. Bir takım kimseler acele edip kurbanlarını kestiler. Çünkü Peygamber (sav)'ın kesmiş olduğunu zannettiler. Peygamber (sav) kesmiş olanlara tekrar yeni bir başka kurban kesmelerini emretti ve Peygamber (sav) kesmedikçe, kesmemelerini söyledi. Bu hadisi Müslim ve Tirmizî rivayet etmiş olup⁽¹⁾ Tirmizî: Bu hususta Cabir'den, Cundub'dan, Enes'ten,

(1) *Müslim*, Edâhî (Mesâcid) 14; *Müsned*, III, 294, 324, 349. Hadisi Tirmizî'de tespit edemedik. Ancak merhum müfessirimizin bundan sonra Tirmizî'den aktardığı bilgileri Tirmizî, Edâhî 12'de yer alan el-Berâ b. Âzib'den zikrettiği hadisten sonra kaydetmektedir.

Uveymir b. Eşkar'dan, İbn Ömer'den ve Ebu Zeyd el-Ensârî'den de rivayetler gelmiştir, bu da hasen bir hadistir. İlim ehli de buna göre uygulama yapmaktadırlar. Şehirde bulunan bir kimse imam kesmedikçe, kurbanını kesmemelidir.

Ebu Hanife de el-Berâ'nın rivayet ettiği hadisi delil göstermektedir. O hadiste şöyle denilmektedir: "Kim namazdan sonra kurbanını keserse, artık onun kurban kesmesi tamam demektir ve müslümanların sünnetini de isabet ettirmiştir." Bu hadisi de Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Görüldüğü gibi burada kurban kesme sadece namaza bağlı olarak zikredilmiş ve imamın kurban kesmesi söz konusu edilmemiştir. Cabir'in rivayet ettiği hadis ise bunu kayıtlamaktadır. Aynı şekilde yine el-Berâ yoluyla gelen hadis de böyledir. Buna (bu hadisin başka rivayetlerine) göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bizim bugünde yapacağımız ilk iş önce namaz kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir. Kim böyle yaparsa bizim sünnetimizi de isabet ettirmiş olur."⁽²⁾

Ebu Ömer b. Abdî'l-Berr de şöyle demektedir: İlim adamları arasında şehir halkından (yani bayram namazı kılınan bir yerde yaşayanlardan) olup da namazdan önce kurbanını kesen bir kimsenin kurban kesmemiş olacağına bir görüş ayrılığı bulunduğunu bilmiyorum. Çünkü Peygamber (sav): "Namazdan önce kim kurban keserse, o kestiği (kurban değil) et için kesilmiş bir koyun olur."⁽³⁾

4- Bayram Namazı Kılınmayan Yerde Ne Zaman Kurban Kesilir?:

Çölde yaşayanlarla, imamları olmayanlara gelince Malik'in mezhebindeki meşhur görüşe göre imamın yahut da kendi bölgesine yakın imamın kurban kesim vaktini tesbit etmeye çalışır.

Rabia ile Atâ, imamı olmayan kimseler hakkında şöyle demişlerdir: Şâyet güneş doğmadan önce kurbanını keserse, yerini bulmaz. Güneş doğduktan sonra keserse, yerini bulur. Re'y sahipleri ise tan yerinin ağırmasından sonra yeterli olur demişlerdir. İbnü'l-Mubarek'in görüşü de budur, Tirmizî bu görüşü ondan nakletmektedir. Bunlar yüce Allah'ın: **"Belirli günlerde Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurban edilen hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar"** buyruğunu delil göstermişlerdir. Burada görüldüğü gibi yüce Allah, kurban kesmeyi güne izafe etmiştir. Günün tan yerinden mi,

(1) *Buhârî*, Edâhi 1, 8; *Müslim*, Edâhi 4.

(2) *Buhârî*, Edâhi 1; *Müslim*, Edâhi 7.

(3) *Buhârî*, İydeyn 23; *Müslim*, Edâhi 4, 10, 11; *Ebû Dâvûd*, Edâhi 5; *Nesâî*, Salâtu'l-İydeyn 8, 23. İbn Abdî'l-Berr, *el-İstizkâr*, XV, 149 vd.

yoksa güneşin doğuşundan itibaren mi başladığı hususunda da iki görüş vardır.

Kurban bayramı birinci günü tan yeri ağırmadan önce kurban kesmenin yerini bulmayacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur.

5- *Kurban Kesme Günleri:*

Kurban kesme günlerinin kaç gün olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Malik, kurban bayramı birinci günü ve ondan sonraki iki gün olmak üzere üç gündür, demiştir. Ebu Hanife, es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedirler. Aynı zamanda bu Ebu Hureyre ve Enes b. Malik'ten de -onlardan farklı bir rivayet söz konusu olmaksızın- nakledilmiştir.

Şafiî, kurban bayramı birinci günü ve ondan sonraki üç gün olmak üzere dört gündür, demiştir. el-Evzaî de bu görüştedir. Bu görüş Ali (r.a), İbn Abbas ve İbn Ömer (r.anhum)dan da rivayet edilmiştir. Yine onlardan Malik ve Ahmed'in görüşlerinin aynısı da rivayet edilmiştir.

Kurban günlerinin özel olarak kurban bayramının birinci günü yani zülhicce'nin onuncu günü olduğu da söylenmiştir. Bu görüş İbn Sîrîn'den de rivayet edilmiştir.

Said b. Cübeyr ile Câbir b. Zeyd'den şöyle dedikleri nakledilmektedir: Şehirlerde kurban kesme günü bir gündür. Minâ'da ise üç gündür.

Hasan-ı Basrî'den bu hususta üç rivayet gelmiştir. Birisi Malik'in görüşü gibi, ikincisi Şafiî'nin görüşü gibidir. Üçüncüsü ise zülhicce'nin son gününe kadar devam eder. Muharrem ayının hilali görülmekle birlikte artık kurban kesmek söz konusu olmaz.

Derim ki: Bu, aynı zamanda Süleyman b. Yesâr ve Ebu Seleme b. Abdu'r-Rahman'ın da görüşüdür. Bunlar Dârakutnî'nin, Sünen'inde kaydettiği mürsel ve merfu bir hadis olarak: "Kurban kesmeler zülhicce ayı(nın sonunda-ki muharrem) hilâline kadardır"⁽¹⁾ şeklinde bir hadis rivayet etmişlerse de bu hadis sahih değildir. Bizim delilimiz ise yüce Allah'ın: "(فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ)": **Belirli günlerde**" buyruğudur ki, bu cem-i killet (azlık bildiren çoğul)dır. Bundan kat'î olarak bilinen sayı ise üçtür. Üçten sonrasının bu çoğula girip girmediği kat'î olarak bilinmemektedir. O bakımdan ondan sonrası ile amel edilmez.

Ebu Ömer b. Abdî'l-Berr der ki: İlim adamları yevmu'n-nahr'ın kurban kesme günü olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Yine zülhicce ayının bitiminden sonra kurban kesmenin söz konusu olmayacağını da icma ile kabul etmişlerdir. Bana göre bu hususta sadece iki görüş sahihtir. Bunlardan birin-

(1) *Dârakutnî*, IV, 275

cisi Malik ile Kûfelilerin görüşüdür, diğeri ise Şafiî ile Şamlıların görüşüdür. Bu iki görüş Ashab-ı Kiram'dan rivayet edilmiştir. O halde bunlara muhalif olan görüşlerle uğraşmanın bir anlamı yoktur, çünkü bunlara muhalif olan görüşlerin ne sünnette, ne de Ashab-ı Kiram'ın sözlerinde herhangi bir asli dayanağı bulunamaz. Bu iki görüşün dışında görüş belirtenler, görüşleriyle başbaşa bırakılırlar.

Katade'den altıncı bir görüş daha rivayet edilmiştir ki buna göre kurban yevmu'n-nahr (kurbanın birinci günü) ile ondan sonraki altı gündür. Bu da aynı şekilde Ashab-ı Kiram'ın görüşleri dışında kalmaktadır ve bunun da bir anlamı yoktur.

6- Kurban Kesme Günlerinin Geceleri, Kurban Kesme Günlerine Dahil midir?

Kurban kesme günlerinin gecelerinin, kurban kesme günlerine dahil olup olmadığı ve bu gecelerde kurban kesmenin caiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır. Malik'ten rivayet olunan meşhur görüşüne göre geceler dahil değildir ve geceleyin kurban kesmek caiz olmaz. Ashabın cumhuru ile re'y sahiplerinin çoğunluğu bu görüştedir. Çünkü yüce Allah: **"Belirli günlerde Allah'ın... adını ansınlar"** buyruğu bunu gerektirmektedir. Burada görüldüğü gibi "el-eyyâm: Günler"i söz konusu etmektedir. Günlerin söz konusu edilmesi, geceleyin kurban kesmenin caiz olmadığına delildir.

Ebu Hanife, Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr ise şöyle demektedirler: Geceler de günlere dahildir ve geceleyin de kurban kesmek yerini bulur. Malik ve Eşheb'den de buna yakın bir görüş rivayet edilmiştir. Eşheb'in görüşüne göre ise hedy (hediye kurbanı) ile udhiye (kurban) arasında fark gözetilir. Hediye kurbanının geceleyin kesilmesini caiz kabul etmiş, udhiye'nin geceleyin kesilmesini caiz kabul etmemiştir.

7- Kurban Edilen Hayvanlar:

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine rızık olarak verdiği"** ve kurban olarak kestikleri **"kurban edilen hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar"** buyruğunda sözü edilen hayvanlar (el-en'âm), kurban olarak kesilen deve, inek ve koyun türleridir. **"(بهيمة الأنعام): Kurban edilen hayvanlar"** bizzat hayvanlar (demek olan: el-en'âm) demektir. Bu da bir kimsenin "birinci namaz" "cami' mes-cid" demesine (yani bir şeyin bizzat kendisine izafe edilmesine) benzer.

8-Kurban Etinden Yemenin Hükümü:

“Artık onlardan yeyin” buyruğundaki emrin anlamı, cumhura göre mendubluk ifade etmesidir. Kurban kesen bir kimsenin hediye ya da udhiye kurbanı olsun, ondan yemesi ve çoğunluğunu da tasadduk etmesi müstehabtır. Bununla birlikte ilim adamları tamamını sadaka olarak vermeyi de tamamını yemeyi de caiz görmüşlerdir.

Bir kesim istisnaî olarak yemeyi ve yedirmeyi âyet-i kerîmenin zahiri dolayısıyla, bir de Peygamber (sav)ın: “Yiyin, saklayın ve tasadduk edin.”⁽¹⁾ buyruğu dolayısıyla vacib kabul etmişlerdir.

el-Kiyâ (et-Taberî) der ki: Yüce Allah'ın: **“Artık onlardan yeyin... ve yedirin”** buyruğu tamamını satmanın yahut tâ tamanını tasadduk etmenin caiz olmadığına delil teşkil etmektedir.

9- Keffaret Kurbanları:

Keffaret maksadı ile kesilen kurbanlardan kurban sahipleri yiyemezler. Malik (r.a)ın meşhur olan görüşü kurban sahibi üç kurbandan yiyemez: (İhramlı iken) avlandığı hayvana ceza olarak kestiği kurban, yoksulların adak kurbanları ve eziyet (başındaki rahatsızlık) dolayısı ile (başını traş ettiği için) kestiği fidye kurbanı. Bunun dışında kestiği kurbanlar, kurban kesme yerine ulaşması şartıyla ister vacib, ister nafile olsun yiyebilir. Bu hususta gerek seleften, gerek değişik bölgelerdeki fukahadan bir topluluk Mâlik'in görüşüne uygun kanaat belirtmişlerdir.

10- Kurban Sahibi Yemesi Yasak Olan Kurbanından Yerse:

Kurban kesen şahıs şâyet kendisi için yemesi yasak olan kurbandan yiyecek olursa, acaba yediği miktarının tazminatını mı öder, yoksa kendisinden bir miktar yediği hediye kurbanının tamamını mı öder? Bu hususta mezhebimizde iki görüş vardır. İbnu'l-Macişun birinci görüşü benimsemiştir. İbnu'l-Arabî de: Hak olan görüş budur ve kurban sahibine bunun dışında bir mükellefiyet de düşmez, demektedir. Aynı şekilde bir kimse yoksullar için bir kurban hediye etmeyi adayacak olur da kurban mahalline ulaştıktan sonra ondan yiyecek olursa -"el-Müdevvene"deki ifadenin aksine- sadece yediği kadarının tazminatını öder. Çünkü kurban kesme işi (nahr) gerçekleşmiş bulunmaktadır. Herhangi bir haddi aşmak ise sadece ete yapılmıştır, o bakımdan bu hususta haddi aştığı kadarının tazminatını öder.

(1) *Buhârî*, Edâhî 16; *Müslim*, Edâhî 28, 33; *Ebü Dâvûd*, Edâhî 9; *Tirmizî*, Edâhî 14; *Nesâî*, Dahâyâ 36, 37; *Dârimî*, Edâhî 6; *Muvatta'*, Dahâyâ 6-8; *Müsned*, IV, 15, V, 75, 76..., VI, 51.

Yüce Allah'ın **"adaklarını yerine getirsinler"** buyruğu adağın gereğinin yerine getirilmesinin vacib olduğuna delildir. Bu adak ister bir kan akıtmak (kurban kesmek), ister hediye kurbanı, isterse de başka türlü olsun hüküm değişmez. Bir kimsenin adağını gereği gibi yerine getirmesi ondan yemesinin caiz olmaması buna delildir. İhramlı iken avlanmanın cezası da baştaki rahatsızlık dolayısıyla (traş etmekten dolayı) kesilen fidye kurbanının durumu da böyledir. Çünkü istenen şey, etinden, yahut başka cihetten herhangi bir eksiklik söz konusu olmaksızın adağını tam anlamıyla yerine getirmektir. Şâyet ondan bir şey yiyecek olursa, onun tam bir hediye kurbanı kesmesi icab eder. (Bu da ikinci görüşe bir delildir). Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Tazminat Aynî mi Ödenir? Nakdî mi Ödenir?:

Bu şekildeki bir kurban etinden yiyen kimse etin kıymetini mi tazminat olarak öder? yoksa yiyecek olarak mı tazminat öder. "*Muhammed'in Kitabı*"nda Abdu'l-Melik'ten rivayetle yiyecek olarak tazminat öder, ancak birinci görüş daha sahihtir. Çünkü yiyecek ibadet olarak hediye kurbanının tamamıyla gönderilmesine imkân bulunmadığı halde hediye kurbanının karşılığı olarak verilir. Haddi aşmanın hükmü ile ibadetin hükmü ise aynı değildir.

12- Hediye Kurbanı Yerine Ulaşmadan Önce Sakatlanır ya da Telef Olursa:

İhramlı iken avlanmanın cezası yahut (baştaki) rahatsızlık dolayısıyla fidye olarak verilmesi gereken kurban, ya da yoksullar için adanmış olan ve tazminat altında olan bu hediye kurbanında bir sakatlık olursa, bu kurbanın sahibi ondan yiyebilir, zenginlere de, fakirlere de, sevdiği kimselere de ondan yedirebilir. Ancak etini, derisini ve ona gerdanlık olarak taktığı şeylerden herhangi bir şeyi satamaz.

İsmail b. İshak dedi ki: Çünkü (gerektiğinde) tazminatı ödenmesi icab eden hediye kurbanı mahalline ulaşmadan önce telef olursa, onun bedelini vermesi gerekir. Bundan dolayı o kurban sahibinin ondan yemesi de, yedirmesi de caizdir. Şâyet nafile hediye kurbanı mahalline ulaşmadan önce telef olursa, ondan yemesi de, başkasına yedirmesi de caiz değildir. Çünkü onun bedelini ödeme mükellefiyeti olmadığından dolayı hediye kurbanı telef olmadan da bu uygulamayı yapabileceğinden ve telef olmadan kurbanı kesmeye kalkışabileceğinden korkulur. O bakımdan insanlara karşı ihtiyatla hüküm verilmiştir, uygulama da böylece devam edegelmiştir.

Ebû Dâvûd'un, Nâciye el-Eslemî'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah

(sav) kendisi ile birlikte hediye kurbanlarını göndermiş ve şöyle buyurmuştur: "Şâyet bunlardan sakatlanan bir şey olursa, onu kes. Sonra da (boyunlarına alâmet olarak taktığın) nalınlarını kanı ile boya, sonra da onu insanlarla başbaşa bırak (onların yemesine izin ver)."⁽¹⁾

Malik ile iki görüşünden birisinde Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Sevr, Re'y as habı ve onlara tabi olanlar da nafiye hediye kurbanında bu hadisin gereği ne göre görüş belirtmişler ve bu hediye kurbanlarını götüreren kimse onlardan bir şey yemez ve o kurbanı insanlar yesinler diye onlara terkeder, demişlerdir.

Müslim'in, Sahih'indeki hadiste şöyledir: "Sen de, beraberindeki yol arkadaşlarından hiçbir kimse de ondan yemesin."⁽²⁾

İbn Abbas ve diğer görüşünde de Şafiî bu nehyin zahirine uygun olarak görüş belirtmişlerdir. İbnu'l-Münzir de bunu tercih etmiştir. İbn Abbas ile Şafiî derler ki: Hediye kurbanlarını güden onlardan bir şey yemediği gibi arkadaşlarının ahalisinden hiç kimse de o kurbanlardan bir şey yemez.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Peygamber (sav)ın: "Onlardan sen de, yol arkadaşlarından bir kimse de yemesin" ifadesi sadece İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadiste vardır. Hişam b. Urve'nin babasından, onun Nâciye'den naklettiği hadiste bu şekilde değildir. Bize göre Nâciye yoluyla gelen hadis İbn Abbas'ın hadisinden daha sahihtir, fukahaya göre uygulama da ona göredir. Peygamber (sav)ın: "O kurbanlığı insanlara terket" ifadesinin kapsamına kişinin yol arkadaşının yakınları da, başkaları da girer.

Şafiî ve Ebu Sevr derler ki: Aslı itibariyle vacib olan hediye kurbanlarından hiçbir şey yemez. Ancak tatavvu', yahut hac ibadetinin bir nüsükü (kurbanı) ise ondan yer, hediye eder, saklar ve tasadduk da eder. Ona göre temettu' ve kıran haccı da bir nüsüktür. el-Evzaî'nin mezhebi de buna yakındır.

Ebu Hanife ve arkadaşları da derler ki: Temettu ve tatavvu' dolayısıyla kesilen kurbanlardan yer. Bunların dışında ihramlı olması dolayısıyla kesmesi vacib olan diğer kurbanlardan ise yemez.

Malik'ten de: İhrama aykırı fiilleri dolayısıyla kestiği kurbanlardan yemez, dediği nakledilmiştir. Buna kıyasen bir hatayı telâfi etmek için kesilen kurbandan da yiyemez. Şafiî ve Evzaî'nin dediği gibi.

Malik bu görüşlerine şunları delil göstermektedir: Yüce Allah: "**Yahut düşkünlere yemek yedirmek şeklinde bir keffaretdir**" (el-Mâide, 5/95) buyruğun-

(1) *Ebü Dâvûd*, Menâsik 18; *Tirmizî*, Hacc 71; *İbn Mâce*, Menâsik 101. Benzeri başka rivâyetler için bk.: *Müslim*, Hacc 377, 378; *Müsned*, I, 217, IV, 64, 187, 238, V, 377.

(2) *Müslim*, Hacc 377, 378; *Müsned*, I, 217.

da ihramlı iken avlanmanın cezasını yoksullara (düşkünlere, miskinlere) tahsis etmiştir. Başındaki bir rahatsızlık dolayısıyla saçlarını traş edenin fidyesi ile ilgili olarak da: **“Oruç, sadaka yahut kurbandan bir fidye vermesi gerekir”** (el-Bakara, 2/196) diye buyurmaktadır. Peygamber (sav) da Ka'b b. Ucre'ye şöyle demiştir: “Sen ya herbir miskine iki mud olmak üzere altı yoksul doyur, yahut üç gün oruç tut, yahut ta bir koyun kurban kes” demiştir.⁽¹⁾

Yoksullar için yapılan adak zaten açıkça ifade edilmiştir. Bunun dışındaki hediye kurbanlıklar ise yüce Allah'ın şu buyruğunda belirtilen esas hüküm üzeredir: **“Kurbanlık develeri de size Allah'ın şeâirinden kıldık... Artık yanları üzere, düşüp can verince etinden yeyin...”** (el-Hac, 22/36) Peygamber (sav) da, Ali (r.a) da getirdikleri hediyelik kurbandan yemişler, etinin suyundan içmişlerdir. Peygamber (sav) de konu ile ilgili en sahih rivayete ve görüşe göre hacc-ı kıran yapmıştır. O bakımdan onun getirdiği hediye kurbanı vacib idi. Dolayısıyla Ebu Hanife'nin delil diye yapıştığı sahih olamaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şanı yüce Allah'ın hediye kurbanlıklardan yemeye izin vermesi şundan dolayıdır: Araplar hac dolayısıyla kesilen kurbanlıklardan yemeyi uygun görmüyorlardı. Şanı yüce Allah peygamberine onlara muhalefet etmeyi emretmiştir. Şüphesiz ki o bunu böylece teşrî' buyurmuş ve böylece tebliğ etmiştir. Nitekim hediye olarak kurbanlık gönderip ihrama girdiğinde de o böyle yapmıştır.

13- Kurbanlık Etlerinden Yemek:

“Artık onlardan yeyin” buyruğu ile ilgili olarak kimi ilim adamı şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **“Artık onlardan yeyin”** buyruğu Arapların (İslâm'dan önceki) uygulamalarını neshetmiştir.

Çünkü onlar kurbanlık etlerinden yemeyi kendilerine haram kabul ediyorlardı ve bunlardan -dediğimiz gibi -hediye kurbanlıklarından yemezlerdi. İşte yüce Allah onların bu uygulamasını: **“Artık onlardan yeyin”** buyruğu ile; Peygamber (sav) de: “Kim bir kurban keserse, o kestiği kurbandan yesin”⁽²⁾ buyruğu ile neshetmiştir. Ayrıca Peygamber (sav) da bizzat kendi kurbanından ve hediye kurbanlıklarından yemiştir. ez-Zührî der ki: Sünnet ilk olarak kurbanın ciğerinden yemektir.

(1) *Buhârî*, Muhsar 5, Meğâzî 35, Tıb 16; *Müslim*, Hacc 80-86; *Ebü Dâvûd*, Menâsik 42; *Tirmizî*, Hacc 107, Tefsir 2. sûre 21; *Nesâî*, Menâsik 96; *Muvatta*, Hacc 237, 238; *Müsned*, IV, 243.

(2) *Müsned*, II, 391.

14- Kurban Etinin Müstehab Olan Paylaştırma Şekli:

İlim adamlarının çoğunluğunun kanaatine göre kurban etinin üçte birini sadaka olarak vermek, üçte birini (dost, tanıdık ve akrabaya) yedirmek, üçte birini de çoluk-çocuğuyla birlikte yemek müstehabtır.

İbnu'l-Kasım, Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Bize göre kurbanlıkların nitelikleri belli ve bilinen bir paylaştırma şekli yoktur. Malik bu husustaki hadis hakkında şunları söylemektedir: Bana İbn Mes'ud'dan (bu şekilde bir rivayet) ulaşmış olmakla birlikte uygulama buna göre yapılmamıştır.

Sahih(-i Müslim) ile Ebu Dâvûd'un kaydettikleri rivayete göre Rasûlullah (sav) bir koyun kurban etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Ey Sevban! Bu koyunun etini pişir." Dedi ki: Ben Medine'ye gelinceye kadar peygambere o koyunun etinden yedirip, durdum.⁽¹⁾

Bu rivâyet, bu maksada açıklık getiren bir nasıttır. Şafiî'nin bu husustaki görüşü farklıdır. Bir seferinde: Yarısını yer, öbür yarısını da tasadduk eder demiştir. Çünkü yüce Allah: **"Artık onlardan yeyin ve eli dar olan fakire de yedin"** buyurmuş ve burada iki şahıs söz konusu etmiştir. Bir başka seferinde de şöyle demektedir: Üçte birini yer, üçte birini hediye eder, üçte birini de yoksullara yedirir. Çünkü yüce Allah: **"Artık yanları üzere düşüp can verince etinden yeyin ve ondan dilenen, dilenmeyen fakirlere yedin."** (el-Hac, 22/36) buyruğunda üç kişiden söz etmektedir.

15- Yolcunun Kurban Kesme Yükümlülüğü:

Mukim kurban kesmekle muhatab olduğu gibi, yolcu da kurban kesmekle muhataptır. Çünkü aslolan bu hususta hitabın umumî olduğudur. Genel olarak bütün ilim adamlarının görüşü de budur. Ancak bu hususta Ebu Hanife ve en-Nehaî farklı kanaattedirler. Bu farklı kanaat Ali (r.a)dan da rivayet edilmiştir, ancak hadis onlara karşı delil teşkil etmektedir.

Malik yolculardan Mina'daki hacıları istisnâ etmiştir. Ona göre hacının kurban kesme yükümlülüğü yoktur.⁽²⁾ en-Nehaî de bu görüştedir. Yine bu görüş iki halife Ebubekir ve Ömer ile seleften bir topluluktan (Allah hepsinden razı olsun) da rivayet edilmiştir. Çünkü hacı aslında hediye kurbanı kesmeye muhataptır, eğer o kurban kesmek isteyecek olursa hediye kurbanı olarak keser. Hacı dışındakiler ise Mina'da bulunanlara kendilerini benzetmek maksadıyla kurban kesmekle emrolunmuşlar, böylelikle onlar da Mina'dakilerin ecirlerinden bir pay elde etmiş olurlar.

(1) *Müslim*, Edâhî 35; *Ebû Dâvûd*, Edâhî 11; *Dârimî*, Edâhî 6; *Müsned*, V, 277, 281.

(2) Temettu' ve kıran haccı dolayısıyla kesilen kurbanlar, kurban bayramı dolayısıyla kesilen kurbanlar olmayıp, hac ve umrenin birlikte yapılması dolayısıyla kesilen şükür kurbanlarıdır.

16- Kurban Etini Saklamak:

İlim adamları kurban etini saklamak hususunda dört farklı görüşe sahiptirler. Ali ve İbn Ömer (r.a)dan sahih bir yolla rivayet edildiğine göre üç günden sonra kurban etlerinden bir şey saklanmamalıdır. Onlar bunu Peygamber (sav)dan rivayet etmişlerdir. İleride gelecektir.

Bir topluluk da şöyle demektedir: Kurban etlerinin saklanması yasaklandığına dair gelen rivayet neshedilmiştir. O bakımdan kurban kesen istediği vakte kadar etini saklayabilir. Ebu Said el-Hudrî ile Bureyde el-Eslemî bu görüştedirler.

Bir başka kesim şöyle demektedir: Kurban etinden yemek mutlak olarak caizdir. Bir başka kesim de şöyle der: Şâyet insanların kurban etine ihtiyaçları varsa saklamaz, çünkü yasaklama belli bir illet (sebeb) dolayısıyla yapılmıştır. O da Peygamber (sav)ın şu buyruğunda dile getirilmektedir: “Benim size (kurban etlerini saklamanızı) yasaklamamın sebebi çevreden misafir olarak gelen bedevi Araplardır.”⁽¹⁾ Bu ihtiyaç ortadan kalkınca daha önceden söz konusu edilmiş olan yasak, bu yasağı gerektiren sebep kalktığı için kaldırılmış oldu, yoksa neshedildiği için kaldırılmış değildir. İşte burada bir usûl meselesi ortaya çıkmaktadır ki o da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir:

17- Nesh İle Hükümün Kaldırılması İle İlletin Kalkması

Dolayısıyla Hükümün Kaldırılması Arasındaki Fark:

Nesh dolayısıyla hükümün kaldırılması ile illetin kalkması dolayısıyla hükümün kaldırılması arasında bir fark vardır. Şunu belirtelim ki, nesh dolayısıyla kaldırılmış bir hükümle bir daha ebediyyen hüküm verilemez. İlletin kalkması dolayısıyla kaldırılmış olan hüküm, illetin avdet etmesi dolayısı ile tekrar geri gelir. Buna göre bir belde ahâlisinin yanına kurban kesme zamanında ihtiyaç sahibi bir takım insanlar gelecek olursa ve o belde ahâlisi gelenlerin ihtiyaçlarını ancak kurban etleri ile karşılayabiliyorlarsa, o takdirde Peygamber (sav)ın yaptığı gibi üç günden sonrası için kurban etlerini saklamaları muayyen bir yükümlülük olarak ortaya çıkar.

18- Kurban Etini Saklamayı Yasaklayan ve Mübah Kılan Rivayetler:

Bu hususta yasak kılan ve mubah kılan hadisler sahih ve sabittir. Aynı zamanda hem yasaklayıcı, hem mubah kılıcı ifadeler gelmiştir. Nitekim Âişe,

(1) *Müslim*, Edâhî 28; *Ebü Dâvûd*, Edâhî 10; *Nesâî*, Dahâyâ 37; *Muvatta*, Dahâyâ 7; *Müsned*, VI, 51.

Seleme b. el-Ekva', Ebu Said el-Hudrî yoluyla gelen ve sahih kitaplarda yer alan hadislerde bu hususlar açıkça belirtilmiştir.

Sahih(-i Buharî)nin, İbn Ezher'in azatlısı Ebu Ubeyd'den rivayetine göre Ömer b. el-Hattab (r.a) ile birlikte (kurban bayramında) hazır bulundu ve dedi ki: Sonra Ali b. Ebi Talib (r.a) ile de bayram namazı kıldım. Bize hutbe okumadan önce namaz kıldırıldı, sonra insanlara hutbe irad edip, dedi ki: Muhakkak Rasûlullah (sav) sizlere üç günden sonra kestiğiniz kurbanların etlerinden yemenizi yasak kılmıştır. O bakımdan onlardan yemeyiniz.⁽¹⁾ İbn Ömer'den de rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) üç günden sonra kurban etlerinin yenilmesini yasaklamıştır. Salim dedi ki: İbn Ömer üç günden sonra kurban etlerinden yemezdi.⁽²⁾

Ebû Dâvûd da, Nubeyşe'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Biz sizlere yetsin diye üç günden sonra kurban etlerinden yemenizi yasaklamıştık. Artık Allah sizlere bolluk vermiş bulunuyor, yeyiniz, saklayınız ve (Allah'tan) ecir isteyiniz. Şunu bilin ki bu günler yeme, içme ve aziz ve celil olan Allah'ı anma günleridir."⁽³⁾

Ebû Ca'fer en-Nehhâs dedi ki: Bu, bu hususta söylenmiş sözlerin en güzelidir. Tâ ki konu ile ilgili hadisler arasında uyum olduğu ve çelişki bulunmadığı ortaya çıksın. Mü'minlerin emiri Ali b. Ebi Talib o sözleri Osman (r.a) kuşatma altında bulunurken söylemiştir. Çünkü o sırada insanlar ihtiyaç içerisinde idiler ve darlık çekiyorlardı. O da Rasûlullah (sav) Medine'ye dışardan pek çok kimseler geldiği vakit yaptığı gibi yaptı. Buna delil ise İbrahim b. Şerîk'in bize naklettiği şu rivayettir: İbrahim dedi ki: Bize Ahmed anlattı, dedi ki: Bize Leys anlattı, dedi ki: Bana el-Haris b. Yakub, Yezid b. Ebi Yezid'den anlattı: O hanımından naklettiğine göre, hanımı Âişe (r.a)ya kurbanlık etlerine dair soru sormuş, şu cevabı vermiş: Ali b. Ebi Talib bir yolculuktan bizim yanımıza geldi. Biz de ona kurban etinden takdim ettik. Rasûlullah (sav)a sormadan yemeyi kabul etmedi. Ona sorunca, Peygamber şöyle buyurdu: "Sen (kurban etinden) zülhicce ayından gelecek zülhicce ayına kadar yiyebilirsin."⁽⁴⁾

Şafiî der ki: Üç günden sonra kurban eti saklamanın yasak olduğu görüşünü kabul edenler bu husustaki ruhsat bildiren rivayetleri işitmemişlerdir. Mutlak olarak ruhsatı kabul edenler de et saklamayı yasaklayan hadisleri işit-

(1) *Buhârî*, Edâhî 16; *Müslim*, Edâhî 25; *Nesâî*, Dahâyâ 35; *Müsned*, I, 61, 70, 141.

(2) *Müslim*, Edâhî 27; *Müsned*, II, 81. Sâlim'in açıklamasını kaydetmeksizin yalnızca İbn Ömer'in rivâyeti: *Tirmizî*, Edâhî 13; *Nesâî*, Dahâyâ 35; *Müsned*, II, 16, 34, 37. Yalnız Sâlim'in açıklaması: *Müsned*, II, 9

(3) *Ebû Dâvûd*, Edâhî 10; *İbn Mâce*, Edâhî 16 (kısmen); *Dârimî*, Edâhî 6 (kısmen); *Müsned*, V, 75-76.

(4) Taberânî, *el-Evsât*, IV, 417.

memişlerdir. Hem yasak olduğunu, hem ruhsat olduğunu söyleyen de her iki tür hadisi de işitmiş ve gereklerince amel etmiş demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İleride -yüce Allah'ın izni ile- el-Kevser Sûresi'nin tefsirinde kurban kesmenin vucubu ve mendub oluşu ile ilgili görüş ayrılıklarına; kurbanın daha önceden söz konusu olan (ve ibadet maksatlı) bütün kesimleri neshedici olduğuna dair açıklamalar gelecektir.

19- Eli Dar Olan Fakire Yedirmek:

“(وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ)”: **Ve eli dar olan fakire de yedin**” buyruğunda aslında “el-fakir” kelimesi “el-bâis: eli dar” kelimesinin sıfatıdır. Bu da sefil düşmüş ve ileri derecede fakir kimse demektir. Fakir düşen bir kimse hakkında; (بَشٍ يَبْسُ بَأْسًا): Fakir düştü, düşer, fakir düşmek” denilir. Bu durumda olan kimseye de (بَائِسٌ) denilir (ism-i fail). Fakir olmamakla birlikte başına bir musibet gelen kimse hakkında da kullanılır. Peygamber (sav)ın: “(لَكِنَّ الْبَائِسَ سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ)”: Fakat o zavallı Sa'd b. Havle...”⁽¹⁾ ifadeleri de bu kabilendir.

İleri derecede güçlü kimseyi kastetmek üzere; (رَجُلٌ بَيْسٌ) denilir. Oldukça güçlü kimse hakkında: “(قَدْ بُوْسَ يَبْسًا)”: Oldukça güçlendi, güçlenir, oldukça güçlü olmak” denilir. Yüce Allah'ın: “(وَإِخْذُتْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَيْسٍ)”: **Zulmedenleri de yapageldikleri fasıklıkları yüzünden şiddetli bir azabla yakaladık.**” (el-Araf, 7/165) Burada görüldüğü gibi “beîs” şiddetli (güçlü, çetin) anlamındadır.

Kurbanlık etleri ne kadar çok tasadduk edilirse, ondan da daha çok ecir alınır. Kendisinden yenilmesi caiz olan miktar hususunda ise sözünü ettiğimiz şekliyle görüş ayrılıkları vardır. Yüce Allah'ın: “**Yeyin... ve yedin**” buyruğu dolayısıyla yarısının yenilebileceği söylendiği gibi, Hz. Peygamber'in: “Yeyin, saklayın ve başkasına yedirmek suretiyle de ecir bekleyin” buyruğu dolayısıyla üçte ikisinin yenilebileceği dahi söylenmiştir.

Yemenin ve yedirmenin hükmü hususunda da görüş ayrılığı vardır. Her ikisinin vacib olduğu söylendiği gibi, müstehab oldukları da söylenmiştir. Yemek ile yedirmek arasında fark olduğu da söylenmiştir. Buna göre yemek müstehab, yedirmek vacibtir ve bu Şafiî'nin görüşüdür.

(1) *Buhâri*, Cenâiz 37; *Müslim*, Vasiyye 5; *Ebü Dâvûd*, Vesâyâ 2; *Tirmizî*, Vesâyâ 1; *Muvatta*, Vesâyâ 4, *Müsned*, I, 172, 176, 179, Hz. Peygamber bu sözlerini, Sa'd b. Havle (ra)nin, hicret ettiği Mekke'de vefat etmesi üzerine üzüntüsünü dile getirmek üzere söylemiştir.

20- Kurban Kestikten Sonra Haccın Diğer İşleri:

"Sonra kirlerini gidersinler" buyruğu kurbanlıklarını ve hediye kurbanlıklarını kestikten sonra traş olsunlar, cemrelere taş atıp (ihramda kalmaktan ötürü) üstbaşlarının kirlerini gidersinler ve buna benzer hac işlerinden geri kalanlarını yerine getirsinler, demektir. İbn Arafe der ki: "Üzerlerindeki kirlerini gidersinler" anlamındadır. el-Ezherî der ki: "(التَّغْتِ): Kirleri gidermek" bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek, koltuk altlarını yolmak ve etek traşı yapmaktır. Bu da ihramdan çıktıktan sonra olur.

en-Nadr b. Şumeyl der ki: Bu kelime Arap dilinde insanın üzerindeki kir pası gidermesi demektir. el-Ezherî'yi şöyle derken dinledim: Arapçada bu kelimenin ne demek olduğu ancak İbn Abbas ile tefsir alimlerinin açıklamalarından bilinmektedir.

el-Hasen dedi ki: Bu ihram dolayısıyla insanın vücudundaki bakımsızlık sonucu meydana gelen kir pasın izale edilmesi demektir.

Bu kelimenin haccın bütün menâsiki demek olduğu da söylenmiştir. Bunu da İbn Ömer ve İbn Abbas rivayet etmişlerdir.

İbnu'l-Arabî der ki: Eğer bu rivayet onlardan sahih olarak gelmişse bu onların ahabdan olmak şerefi ve dili iyice bilmek özellikleri dolayısıyla bir delil olurdu... Bu lafız garib (yabancı) bir lafızdır. Arap dili ile uğraşanlar bu kelimenin kullanıldığı bir şiir tesbit edemedikleri gibi, anlamına dair herhangi bir rivayet te bilmemektedirler. Ancak ben bu kelimenin sözlük anlamının ne olabileceğini tesbit etmeye çalıştım. Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsen-nâ'nın şunları söylediğini gördüm: Bu, tırnakları kesmek, bıyıkları kısaltmak ve -nikâh (cinsî beraberlik) dışında- ihramlı olan kimseye haram olan her bir işi yapabilmektir. Bu hususta delil gösterilebilecek bir şiir de bize ulaşmamıştır. "*Kitabu'l-Ayn*"ın müellifi (Halil b. Ahmed) der ki: **et-Tefes:** Taş atmak, traş olmak, saçları kısaltmak, kurban kesmek, tırnakları kesmek, bıyık ve koltuk altlarını da traş etmek demektir. ez-Zeccac ve el-Ferrâ da benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Ancak ben onların bu açıklamaları, ilim adamlarının konu ile ilgili açıklamalarından almış oldukları kanaatindeyim. Kutrub da der ki: (تَغْتِ الرَّجُلُ) tabiri; adamın kiri pası arttığı zaman kullanılır. Ümeyye b. Ebi's-Salt da şöyle demektedir:

حَنُوا رُؤُسَهُمْ لَمْ يَحْلِقُوا تَغْتًا وَلَمْ يَسْلُوا لَهُمْ قَمَلًا وَمِثْبَانًا

"Başlarını çepeçevre kuşattılar (veya: saçlarını kısalttılar) hiçbir kirlerini (uzamış saçlarını) da traş etmediler. Ne bitlerini ayıkladılar, ne de bitlerin sirkelerini."

Kutrub'un işaret ettiği bu anlam İbn Vehb'in, Malik'ten naklettiği anlamın aynısıdır. Bu kelimenin doğru anlamı da budur. İşte bu, sözlük anlamı itibarıyla kirleri giderme şeklini ortaya koymaktadır. Şer'i bakımdan gerçek manasına gelince, hac yahut umre yapan kimse kurbanını kesip de saçlarını traş edip, kirlerini giderip temizlendiğinde, kirlerinden arınıp da elbise giydi mi artık o kimse "üzerindeki kirleri gidermiş ve adağını yerine getirmiş" olur. **Adak** ise insanın yerine getirmesi gereken ve kendisinin yerine getirmeyi üstlendiği şey demektir.

Derim ki: Kutrub'un naklettiği ve zikrettiği şiiri aynı şekilde el-Maverdî de Tefsir'inde zikretmiş bulunmaktadır. Bir diğer beyit daha zikrederek şöyle demektedir:

قَصَرُوا تَفْشًا وَنَجَبًا ثُمَّ سَارُوا إِلَى نَجْدٍ وَمَا انْظَرُوا عَلِيًّا

"Kirlerini de giderdiler, ihtiyaç ve adaklarını da, sonra yola koyuldular, Necid'e doğru ve Ali'yi de beklemediler."

es-Sa'lebî der ki: Bu kelimenin sözlükteki asıl anlamı kirdir. Araplar kirlili buldukları bir adama: "(مَا أَتَفَكُّ)": Ne kadar pis, ne kadar kirlisin," derler. Umeyye b. Ebi's-Salt'ta şöyle demiştir:

سَاخِنَ آبَاظَهُمْ لَمْ يَقْدَفُوا تَفْشًا وَيَتَزَعُوا عَنْهُمْ قَفْلًا وَصِيبَانَا

"Koltuk altlarını (oldukları gibi) bıraktılar, hiçbir kirlerini atmadılar, Üzerlerinden ne bir bit, ne de sirkesini uzaklaştırdılar."

el-Maverdî der ki: Salihlerden birisine: İhramlı olan kimsenin kir, pas içerisinde kalmasından maksat nedir, diye sorulmuş o şu cevabı vermiştir: Yüce Allah'ın senin kendi nefsine ihtimam göstermekten yüz çevirdiğini görüp, nefsinin O'na itaat uğrunda fedâ etmekte samimi olduğunu ortaya çıkarmasıdır.

21- Adakları Yerine Getirip el-Beytu'l-Atîk'i Tavaf Etmek:

"Adaklarını yerine getirsinler" buyruğunda masiyet olması hali müstesnâ kayıtsız ve şartsız olarak adaklarını gereği gibi yerine getirmekle emrolunmuşlardır. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'a isyan hususunda adağı yerine getirmek söz konusu değildir"⁽¹⁾; "kim Allah'a itaat

(1) *Müslim*, Nezr 8; *Ebu Dâvûd*, Eymân 21, 22; *Dârimî*, Siyer 62, Nüzûr 3; *Müsned*, IV, 430, 434.

etmeyi adanmış ise O'na itaat etsin, O'na isyan etmeyi adayan ise asla O'na isyan etmesin."⁽¹⁾

"Ve Beyt-i Atık'i tavaf etsinler" buyruğunda sözü edilen tavaf hacın farzlarından olan ifâda tavafıdır.

Taberî der ki: Bu hususta te'vil âlimlerinin herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.

22- Hacdaki Tavaflar:

Hacda üç türlü tavaf vardır. Kudûm tavafı, ifâda tavafı ve vedâ tavafı.

İsmail b. İshak der ki: Kudûm tavafı sünnettir. Murahik, Mekkeli ve hac için Mekke'den ihrama giren herkesin üzerinden düşen bir tavaftır. (Yine) der ki: Vacib olan tavaf ise hiçbir şekilde sâkıt olmayan tavaftır. Bu da Arafe'den sonra yapılan ifâda tavafıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atık'lı tavaf etsinler."** İşte yüce Allah'ın Kitabında farz kılınan tavaf budur. Hacının bütünüyle ihramdan çıkıp (bütün) yasakların kendisine helâl kılınmasına sebeb olan tavaf da budur.

Hafız Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: İsmail b. İshak'ın ifâda tavafı ile ilgili naklettikleri Medinelilere göre Malik'in görüşüdür. Bu aynı zamanda İbn Vehb'in, İbn Nâfi'nin ve Eşheb'in ondan yaptığı rivayettir. Hicaz ve Irak fukahâsından ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü de budur. Ancak İbnu'l-Kasım ve İbn Abdi'l-Hakem, Malik'ten Kudûm tavafının vacib olduğunu nakletmektedirler. İbnu'l-Kasım *"el-Müdevvene"*nin birkaç yerinde de böyle demiş ve bunu yine İbn Malik'ten rivayet etmiştir: Vacib tavaf, Mekke'ye gelenin yapacağı tavaftır. Mekke'ye girdiği sırada tavaf etmeyi unutan yahut onun bir şavtını (turunu) ya da sa'y etmeyi yahut ondan bir şavtı unutup da beldesine dönünceye kadar bunu hatırlamaz, sonra bunu hatırlayacak olursa, şâyet kadına yaklaşmamış ise Mekke'ye geri döner, Beyt'i tavaf eder, tavaf namazını kılar Safa ile Merve arasında sa'y eder, sonra da kurbanını keser. Şâyet kadına yaklaşmış ise geri döner, tavaf eder ve sa'y eder. Sonra da umre yapıp hediye kurbanını keser. Onun bu görüşü tıpkı İfâda tavafını unutan kimse hakkındaki görüşü gibidir. Bu rivayete göre ise her iki tavaf da ve aynı şekilde sa'y etmek de vacibtir.

Veda tavafı diye de adlandırılan Sader tavafına gelince; İbnu'l-Kasım ve başkalarının Malik'ten abdestsiz olarak İfâda tavafı yapan bir kimse hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Böyle bir kimse memleketinden

(1) *Buhârî*, Eymân 28, 31; *Ebü Dâvûd*, Eymân 19; *Tirmizî*, Nüzûr 2; *Nesâî*, Eymân 27, 28; *İbn Mâce*, Keffârât 16; *Muvatta*, Nüzûr 8; *Dârimî*, Nüzûr 3; *Müsned*, VI, 36, 41, 224.

geri döner ve İfâda tavafı yapar. Bundan sonra tatavvu' (nâfile tavaf) yapmış olması müstesnâdır. Bu da Malik'in ve arkadaşlarının icma ettikleri hususlardandır. Buna göre yaptığı nâfile tavaf, onun hakkında farz olan tavafin yerini tutar. Yine icma ile kabul ettiklerine göre haccı esnasında hac amellerinden herhangi birisini tatavvu' olarak yapan bir kimse, eğer hac amellerinden yapması farz olan o amelin de vakti geçmiş bulunuyor ise, onun yaptığı o nâfile amel -namazın hilâfına- tatavvu' değil, vacib'in yerine geçer. Hac esnasında yapılan nâfile amel, farzın yerini tuttuğuna göre, Mekke girişi dolayısıyla, yapılan tavafin, İfâda tavafinin yerini tutması daha bir uygundur. Ancak kurban bayramı birinci günü Akabe cemresine taş atmaktan yahut ta bundan sonra veda maksadıyla yapılan tavaf böyle değildir. İbn Abdî'l-Hakem'in, Malik'ten yaptığı rivayet ise bundan farklıdır. Çünkü oradaki rivayete göre Mekke'ye giriş tavafı ile birlikte sa'y etmek, kurban kesmekle birlikte beldeğine geri dönen kimse için yapması gereken İfâda tavafinin yerini tutar. Tıpkı sa'y ile birlikte yapılmış İfâda tavafinin Mekke'ye girdiği esnada tavaf da, sa'y de yapmayan bununla birlikte kurban kesmiş kimsenin bu tavafinin Kudûm tavafı yerine geçmesi gibi.

Bu görüşü kabul eden şunu da söyler: Mekke'ye giriş tavafinin da İfâda tavafinin vacib olduğunun söylenmesi onların birisinin, diğerinin yerini tutmasından dolayıdır. Çünkü Malik'ten rivayet edildiğine göre bunlardan herhangi birisini unutan bir kimse -belirttiğimiz üzere- beldeşinden döner ve yerine getirir. Zira yüce Allah hac eden kimseye şu buyruğuyla sadece bir tavaf farz kılmıştır: **“Ve insanlar arasında haccı ilan et... ve Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler.”** Bu görüşü kabul edenlere göre bu âyetteki ve başka yerlerdeki “vav”ın rütbeyi (tertibi) vacib kılması ancak tevkîf ile (konu ile ilgili vârid olmuş bir nass ile) söz konusu olabilir.

et-Taberî de Amr b. Seleme'den senedini kaydederek şöyle dediğini nakletmektedir: Ben yüce Allah'ın: **“Ve Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler”** buyruğu ile ilgili olarak Züheyr'e soru sordum da şöyle dedi: Buradaki tavaf, Veda tavafidir. İşte bu da onun vacib olduğuna delildir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur. Çünkü Peygamber (sav) ay hali olanın bu tavafı yapmadan Mekke'den ayrılmasına müsaade etmiştir. Böyle bir müsaadeyse ancak vacib olan hakkında söz konusu olabilir.

23- Beytullah'ın “Atîk” Diye Nitelendirilmesi:

Te'vil bilginleri, Beytullah'ın “el-Atîk” ile nitelendirilmesinin sebebi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mücahid ve el-Hasen: el-Atîk kadim, eski demektir. “Atîk kılıç” demek “eski kılıç” demektir. Bu görüşü kıyas da des-

teklemektedir. Sahih hadiste de: "O yeryüzünde kurulmuş ilk mesciddir"⁽¹⁾ denilmektedir.

Bir diğer açıklamaya göre "atîk" denilmesi, yüce Allah'ın zorba herhangi bir kimsenin kıyamete kadar onu küçümseyecek bir surette oraya musallat olmaktan yana o Ev'i kurtarmış olmasından dolayıdır. Bu anlamdaki bir açıklama İbn ez-Zübeyr ve Mücahid'den yapılmıştır. Tirmizî'de de, Abdullah b. ez-Zübeyr'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Beyt'e "el-Atîk" adının verilmesi, herhangi bir zorbanın onun üzerinde üstünlük sağlayamamasından dolayıdır." Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. Peygamber (sav)dan mürsel olarak da rivayet edilmiştir.⁽²⁾

Herhangi bir kimse eğer Haccac b. Yusuf'un sözünü edip de onun Ka'be'ye karşı mancınıklar kurup, oranın bir bölümünü yıktığını ileri sürececek olursa, ona şöyle denilir: Yüce Allah orayı zorba kâfirlerin tasallutundan azade etmiştir. Çünkü bizzat onlar Allah'a karşı isyan ile gelip Beytullah'ın hürmetine inanmayacak olurlarsa ve böylelikle Ka'be'ye kötülük yapmak isteyecek olurlarsa, Ka'be onlara karşı korunur ve onlar eliyle Ka'be'ye bir kötülük ulaşmaz. İşte bu, şanı yüce Allah'ın onları kendileri istemese bile ve zorla bu işten uzak tuttuğunu gösterir.

Ka'be'nin saygınlığına inanan müslümanlara gelince, onlar eğer Ka'be'ye zarar vermekten uzak duracak olurlarsa, bu durum Ka'be'nin Allah nezdindeki değerine, düşmanların önlenmesi halinde ortaya çıkacak olan değeri kadar ortaya çıkmaz. O bakımdan yüce Allah mü'minler taifesini Ka'be'ye yasak ve tehdit suretiyle zarar vermekten vazgeçmelerini istemiştir. Bundan ileriye geçerek, kötülük yapmak isteklerini mecburen ve çaresizce önlemek noktasına kadar götürmemiştir. Bu şekilde (Ka'be'nin hurmiyetine inananların) Ka'be'ye saygısızlık etmeleri dolayısıyla onları kıyamet günü ile tehdit etmiştir. Kıyamet günü ise daha büyük bir musibet ve daha uzun sürelidir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Beyt'e "el-Atîk" denilmesinin sebebi, onun hiçbir kısmının asla mülkiyet altına alınamayacağından dolayıdır.

Bir kesim de şöyle der: Beyt'e "el-Atîk" denilmesinin sebebi, yüce Allah'ın orada günahkârların boyunlarını azaptan kurtarmasıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Beyt'e "el-Atîk" denilmesi, tufan suyunun baskınından azad edilmiş, kurtarılmış olmasıdır. Bu açıklamayı İbn Cübeyr yapmıştır.

el-Atîk'in, el-Kerim anlamında olduğu da söylenmiştir. "İtk" de kerem demektir. Tarafe atın kulaklarını nitelendirirken şöyle demektedir:

(1) Bu manadaki rivâyetler için bk: *Müslim*, Mesâcid 1, 2; *Müsned*, V, 150, 156, 157, 160, 166.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 22. sûre 3

مَوْلَانِ تَعْرِفِ الْعِنَقَ فِيهَا كَسَامِعَتِيْ مَذْعُورَةً وَسَطَ رَبِّ رَبِّ

“Kulakları çok keskindir, sen onları görünce asaletini anlarsın,
Yaban öküzü sürüsü içerisinde korkuya kapıldığı için kulaklarını dikmiş
bir koyunun kulakları gibi.”

Rakik'in (kölenin) ıtk'ı (azadı) ise köleliğin zilletinden, hürriyetin şerefini ne çıkıp kurtulmaktır.

“el-Atîk”in bir şeyin kaliteli oluşunu gerektiren bir övgü sıfatı olması ihtimali de vardır. Nitekim Ömer (r.a)'in: Atîk bir ata bindim... sözleri bu kabildendir.

Birinci görüş, kıyas ve sahih hadis dolayısıyla daha sahihtir. Mücahid der ki: Allah Beyt'i yeryüzünden ikibin yıl önce yaratmıştır, bundan dolayı oraya atîk (eski) denilmiştir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

ذَٰلِكَ وَمَنْ يُعْظِمِ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۖ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ۖ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾
حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ
مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ
سَحِيقٍ ﴿٣١﴾

30. Bu (böyledir). Kim Allah'ın saygı duyulmasını istediği şeyleri ta'zim ederse, bu, Rabbi katında kendisi için daha hayırlıdır. Size davarlar helâl kılındı, ancak size okunanlar müstesnâ. Şu halde pisliğin tâ kendisi olan putlardan uzak durun ve yalan söylemekten de kaçınınız;

31. Yalnız O'na yönelenler olarak ve O'na şirk koştaksınız. Kim Allah'a ortak koşarsa, o sanki gökyüzünden düşüp, kuşların kap-
tığı yahut rüzgarın kendisini uzak bir yere attığı kimseye benzer.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Saygı Duyulmasını İsteddiği Şeyleri Ta'zim:

Yüce Allah'ın **"bu"** anlamındaki buyruğunun: Üzerinizdeki farz yahut vacip budur, takdirinde ref mahallinde olması ihtimali olduğu gibi "bu emre uyunuz" anlamındaki bir takdir ile nasb mahallinde olma ihtimali de vardır. Zü heyr'in şu beyiti de, buradaki bu belîğ işaretle benzerlik arz etmektedir:

هذا وليس كمن يَغْيَا بِخَطِّهِ وَسَطَ السُّبُحِ إِذَا مَا قَاتِلَ نَفَقَا

"Bu (böyledir; işte) planı dolayısıyla yorulan bir kimse gibi değildir, Meclisin ortasında söz söyleyen konuştuğu vakit."

Burada sözü edilen **"el-hurumât: Allah'ın saygı duyulmasını istediği şeyler"**den kasıt, yüce Allah'ın: **"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler"** (Hacc-22/29) buyruğunda kendilerine işaret edilen hac fiilleridir. Bunun kapsamına hac mahallerinin ta'zim edilmesi de girmektedir. Bu açıklamayı İbn Zeyd ve başkası yapmıştır. el-Hurumât (saygı duyulması istenen şeyler) farz ve sünnetleriyle emirlere uymak demektir, şeklindeki bir açıklama bütün bunları kapsar.

"Bu, Rabbi katında kendisi için daha hayırlıdır" buyruğu onun gerekli ta'zimde bulunması Rabbi katında bunların herhangi birisini önemsemekten, daha hayırlıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Böyle bir ta'zim kendisi vasıtası ile faydalanılan hayırlarından bir hayırdır. Buradaki **"daha hayırlıdır"** ifadesi bir tafdil (başkasına göre daha üstünlük) manasını ifade etmek için değil, hayır vaad etmek anlamındadır.

2- Davarlardan Helâl Kılınanlar:

"Size davarlar"ı yemeniz **"helâl kılındı."** Davarlar: "el-En'âm"dan kasıt ise deve, inek ve koyun türüdür.

"Ancak size okunanlar" Kitab-ı Kerîm'de haram oldukları belirtilenler **"müstesnâ."** Bunlar, meyte (leş), başına ağır bir darbe indirilmiş ve diğer benzerleridir.

Bunun hac ile yakın bir ilişkisi vardır. Çünkü hacda kurban kesmek söz konusudur. Böylelikle kesilmesi ve etinin yenilmesi helâl olanları da açıkla-

miş olmaktadır. Bununla yüce Allah'ın: *"İhram'da iken avlanmayı helâl saymamak şartı ile ve size okunacak olanlar hariç olmak üzere..."* (el-Mâide, 5/1) buyruğuna atıfta bulunulduğu da söylenmiştir.

3- Putlardan ve Pis Şeylerden Kaçınmak:

"Şu halde pisliğin tâ kendisi olan putlardan uzak durun" buyruğunda geçen (ve pislik anlamına gelen): **er-rics**, pis olan şey demektir. (Put demek olan): **el-vesen** ise tahta, demir, altın, gümüş ve buna benzer şeylerden yapılan heykel demektir. Araplar bu heykelleri diker ve onlara ibadet ederlerdi. Hristiyanlar ise haçı diker, ona ibadet eder ve onu ta'zim ederler. Bu da aynı şekilde kendisine tapınılan heykel durumundadır.

Adiy b. Hatim dedi ki: Boynumda altından bir haç bulunduğu halde Peygamber (sav)ın huzuruna vardım. O: "Üzerindeki şu putu at" yani haçı at, dedi.⁽¹⁾

Bu kelimenin aslı; **(وَتَنَ الشَّيْءُ)**: O şey yerinde kaldı" tabirinden alınmadır. Put'a "vesen" denilmesinin sebebi dikilmesi ve belli bir yerde bırakılarak o putun da oradan ayrılmamasıdır.

Yüce Allah bununla putlara ibadet etmekten uzak durun, demektedir. İbn Abbas ve İbn Cüreyc'den bu açıklama rivayet edilmiştir. Putlara (pislik anlamına gelen:) "rics" demesi, onların azabın kendisi olan ricz'e sebep olmalarından ötürüdür.

Bir diğer açıklamaya göre putların "er-ricz" diye nitelendirilmesi, necaset anlamına gelmesi ve putların da hükmen necis olmalarından dolayıdır.

Necaset, bu putların bizatihi nitelikleri değildir. Bu nitelik imanın hükümlerinden olup, şer'î bir vasıftır. Nasıl ki taharet ancak su ile yapılabiliyor ise, bu vasf da ancak iman ile izale olunur.

4- Özel ve Geneliyle Pislikten Uzak Durmak:

Yüce Allah'ın: **(مِنَ الْأَوْنَانِ)**: **Putlardan** buyruğundaki **(مِنَ)**: **...dan** edatının cinsin beyanı için olduğu söylenmiştir. Buna göre yüce Allah sadece cins olarak putların pisliğinden yasaklamış olmaktadır. Diğer pisliklerden yasaklamak ise, bir başka buyrukta söz konusu edilmiştir. Buradaki bu edatın gayenin ibtidâsı (başlangıç noktası)nı ifade etmek için gelmiş olma ihtimali de vardır. Sanki önce onlara genel olarak pisliği yasakladıktan sonra, bu pisliğin kendilerine gelip bulaşacağı noktanın başlangıcını tayin etmiş gibi olmaktadır. Zira puta tapmak, her türlü fesad ve pisliği ihtiva eder. Buradaki bu eda-

(1) *Tirmizi*, Tefsir 9. sûre 10.

ın teb'îd (kısmîlik bildirmek) için olduğunu söyleyenler, âyetin manasını al üst eder ve bozarlar.

5- Batıl Sözlerden Uzak Durmak:

"Ve yalan söylemekten de kaçının" buyruğundaki (yalan anlamı verilen): "cz-zûr" batıl ve yalan demektir. Ona bu ismin verilış sebebi, haktan uzak laştırılmış olması dolayısıyladır. Yüce Allah'ın: "(تَزَاوَرُ عَنْ كَنَفِهِمْ) : *Mağaralarından... meyledip, yöneldiğini*" (el-Kehf, 18/17) buyruğuyla: "(ومدینه زوراء) : Eğimli, meyilli bir şehir," ifadeleri buradan gelmektedir.

Kısacası hakkın dışındaki her bir şey yalandır, batıldır ve zûr'dur. Peygamber (sav)'ın hutbe irad ederken de: "(عَذَلْتُ شَهَادَةَ الزُّورِ الشَّرْكَ بِاللَّهِ) : Yalan şahidlik Allah'a şirk koşmayla birlikte zikredilmiştir" diye buyurmuş ve bunu iki ya da üç defa tekrarlamıştır.⁽¹⁾ Yani yalan şahidlik puta tapmanın yasaklanması ile birlikte yasaklanmıştır.

6- Yalan Şahitliğin Hükümü:

Bu âyet-i kerîme yalan şahidliğe tehdidi ihtiva etmektedir. Hakimlik yapan bir kimsenin yalan şahidlik yapan birisini tesbit ettiği takdirde onu ta'zir ile cezalandırması ve onun şahidliğine kimsenin kanmamasını sağlamak için ve bilinmesi maksadıyla onu teşhir etmesi gerekir. Tevbe etmesi halinde şahidlik ederse, durumuna göre hükümleri farklıdır. Eğer adalet vasfına sahip olmakla meşhur olmuş, bu hususta bariz bir halde görülüyor ise tevbesi kabul olunmaz. Çünkü tevbe ederken halini bilmeye imkân yoktur. Zira bu kimse hal-i hazırda yapmakta olduğu Allah'a yakınlaştıracı amellerden fazlasını yapamaz.

Eğer bundan daha aşağı merhalede olup da daha sonra ciddi bir şekilde ibadete kendisini verir, takva hali daha ileri dereceye ulaşırsa, şahitliği kabul edilir.

Sahih'de, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Şüphesiz büyük günahların en büyüğü Allah'a ortak koşmaktır. Anne-baba haklarına riayet etmemek, yalan şahitlikte bulunmak ve yalan söz söylemektir." Rasûlullah (sav) yaslanmış iken oturdu ve bizler: Keşke sussa diye temennide bulununcaya kadar, bu sözlerini tekrarlayıp durdu.⁽²⁾

(1) *Ebû Dâvûd*, Akdiye 15; *Tirmizî*, Şehâdât 3; *İbn Mâce*, Ahkâm 32; *Müsned*, IV, 178, 233, 321, 322.

(2) *Buhârî*, Edeb 6; *Müslim*, İman 143; *Tirmizî*, Şehâdât 3, Tefsir 4. sûre 5; *Müsned*, V, 36-37.

7- Yalnız Allah'a Yönelmek (Haniflik):

“Yalnız Allah'a yönelenler olarak” buyruğu, hakka istikamet üzere doğru giden yahut teslimiyet arzeden kimseler olarak... demektir. “Hanîf” kelimesi zıt anlamlı kelimelerdendir. Bu kelime hem istikamet, hem de meyletmek anlamında kullanılır.

“(حَفَاء): **Yönelenler olarak**” hal olarak nasb edilmiştir. Bu kelimenin haccedenler olarak anlamında kullanıldığı da söylenmiştir, ancak bu herhangi bir delili bulunmayan bir tahsistir.

8- Allah'a Şirk Koşanın Misali:

“**Kim Allah'a ortak koşarsa o sanki**” kıyamet gününde kendisine hiçbir fayda sağlayamayan, kendisine gelecek herhangi bir zarar ve azabı önleyemeyen kimse durumunda olup “**gökyüzünden düşüp**” ve bundan dolayı kendisini hiçbir şekilde savunamayan “**kuşların kaptığı**” yani pençeleriyle parparça ettiği... “**kimseye benzer.**”

Bir görüşe göre bu durum onun canının çıkıp meleklerin ruhunu dünya semasına doğru yükseltmeleri esnasında olur. Bu ruha göğün kapıları açılmayacağından tekrar yerin üzerine atılır. Nitekim el-Berâ yoluyla gelen hadiste de böyle bildirilmektedir⁽¹⁾ ve biz bunu “*et-Tezkire*” adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

(السَّحِق) Uzak, demek olup yüce Allah'ın: “(فَسُحْقًا لِّأَصْحَابِ السَّعِيرِ): *Allah'ın rahmeti cehennemliklerden uzak olsun*” (el-Mülk, 67/11) buyruğunda da bu kökten gelen kelime kullanıldığı gibi; Peygamber (sav)ın: “(فَسُحْقًا فَسُحْقًا): Benden uzak olsunlar, benden uzak olsunlar”⁽²⁾ ifadesi de buradan gelmektedir.

ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظِمَ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٢٢﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٣﴾

(1) Daha önce el-A'râf, 7/40. âyetin tefsirinde de kısmen değinilen bu uzunca hadis için bk.: *Ebû Dâvûd*, Süne 23; *Müsned*, IV, 287, 295-6; Hakîm, *el-Müstedrek*, I, 37-38.

(2) Peygamber (sav) Havz'ın başında iken, Havz'a gelmek istedikleri halde melekler tarafından uzaklaştırılanları görecekti ve: “Bunlar benim ümmetimdendir niye onları uzaklaştırıyorsunuz” diye soracaktı; melekler kendisine: “Bunlar senden sonra dininizde değişiklikler yaptılar” diyecekler. Peygamber (sav); bunun üzerine: “Benden sonra dinimde değişiklik yapanlar benden uzak olsunlar, benden uzak olsunlar” diye buyuracaktır. (*Buhârî*, Rikaak 53, Fiten 1; *Müslim*, Tahâre 39, Fedâil 26, 29; *İbn Mâce*, Zühhd 36; *Muvatta*, Tahâre 28; *Müsned*, II, 300, 408; V, 333, 339)

- 32. Bu (böyledir). Kim Allah'ın şeâirini ta'zim ederse, şüphesiz ki o kalplerin takvâsındandır.**
- 33. Onlarda sizin için belirli bir süreye kadar faydalar vardır. Sonra onların varacakları yer Beyt-i Atîk'tir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- "Bu" Buyruğunun Cümle İçindeki Yeri:

"(ذَلِكَ): **Bu**" buyruğu ile ilgili üç açıklama söz konusudur. Birincisine göre bu mübtedâ olarak ref' mahallindedir, yani "bu Allah'ın emridir." (İkincisi): Hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olarak ref' mahallinde olması da mümkündür. Ayrıca; "(أَتَّبِعُوا ذَلِكَ)": Buna tabi olunuz" anlamında nasb mahallinde olması da mümkündür.

2- Allah'ın Şeâirini Ta'zim Etmek:

"**Kim Allah'ın şeâirini ta'zim ederse**" buyruğundaki "**şeâir**" kelimesi "şeîra" kelimesinin çoğuludur. Bu da yüce Allah'ın hakkında emri bulunan yahut da kendisini farketmediği ve bildirdiği herşey demektir. Savaşta savaşanların şiârı da buradan gelmektedir. Bu da kendisi vasıtasıyla biri birlerini tanıdıkları alâmetleri (parolaları) anlamındadır. Kurbanlık develerin iş'ârı da buradan gelmektedir. Bu da kanı akıp bir alâmet haline gelinceye kadar sağ yanına bir bıçak darbesi indirmek demektir. Bu şekildeki kurbanlık hayvana şiârlendirilmiş (el-meş'ûra) anlamında "şeîra" denilir. Buna göre Allah'ın şeâiri dininin alâmetleri ve bilhassa hac ibadetleriyle ilgili olanları demektir.

Bazı kimseler de şöyle demiştir: Burada şeâir'den kasıt kurbanlık develerin kilo almalarını sağlamak, onlara gereken önemi vermek ve bu konuda onların pahalı olanlarını tercih etmek demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid ve bir topluluk yapmıştır. Bunda lafzî bir işaret de vardır, çünkü develerin satın alınması bazen kişiyi kaçınılmaz bir takım işleri yapmak zorunda bırakabilir ve bu ihlâsa delâlet etmeyebilir. Ancak daha aşağısı yeterli olmakla birlikte, kurbanlığını ta'zim ederse (yani büyük olanlarından seçerse) o vakit böyle bir kimsenin sadece şeriati ta'zim ettiğini ortaya koyan bir ameli ortaya çıkar. İşte bu da kalplerin takvâsından ileri gelir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Şeâirin Ta'zimi:

Yüce Allah'ın: "(إِنَّهَا): **Şüphesiz ki o**" buyruğundaki zamir ifadenin ihtiva ettiği işe aittir. O bakımdan; "(إِنَّهَا)" denilseydi, bu da (lafzan) caiz olurdu. Bir

görüŖe göre de burada zamir Ŗeâire râcidir. Yani Ŗüphesiz ki Ŗeâirin ta'zim edilmesi... demektir. Burada ifadenin delâleti dolayısıyla, muzaf hazfedilmiŖtir ve böylelikle zamir de Ŗeâire râci olmuŖtur.

4- Ŗeâir'in Tazimi Kalplerin Takvâsından İleri Gelir:

"Ŗüphesiz ki o kalplerin takvâsındandır" buyruğunda "kalpler" kelimesi "takvâ" Ŗeklindeki mastar dolayısıyla fâil olduğundan ref' ile de okunmuŖtur. Bir diğerkıraate göre ise takvâ, "el-kulûb: kalbler"e izafe edilmiŖtir. (Bundan dolayı mecrûr olunmuŖtur). Çünkü takvâ hakikati itibariyle kalpte bulunur. Bundan dolayı Peygamber (sav) da sahih hadiste: "Takvâ buradadır" deyip göğsüne işarete bulunmuŖtur.⁽¹⁾

5- Kurbanlıkların Faydaları:

Yüce Allah: **"Onlarda sizin için belirli bir süreye kadar faydalar vardır"** buyruğu ile; bu develere sahip olanlar onları hediyeelik kurban olarak göndermeyecek olurlarsa, sırtlarına binmek, sütlerini sağımak, üremeleri, yün vb. özellikleriyle faydalanmalarını kastetmektedir. Bunları kurbanlık olarak gönderdiği takdirde, "belirli olan süre" ortaya çıkmıŖtır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıŖtır. İşte bunlar hediye gönderilecek kurbanlık haline geldi mi yine bunlardan ihtiyaç duyulduğu takdirde sırtlarına binmek ve yavrularının süt ihtiyaçlarını karŖılamasından sonra sütlerini içmek suretiyle yararlanılır.

Sahihsadiste Ebu Hureyre (r.a)dan rivayete göre Rasûlullah (sav) bir deveyi önünden süren bir adam görünce ona: "Ona bin" diye emretmiŖ, adam: Ama bu bir kurbanlıktır, deyince ona: "Ona bin" diye buyurmuŖ, yine: Bu bir kurbanlıktır deyince, Peygamber: -İki veya üçüncü defasında-: "Yazıklar olsun sana ona binsene" diye söyledi.⁽²⁾

Câbir b. Abdullah'tan rivayete göre kendisine hediyeelik kurbanların sırtına binmeye dair soru sorulunca şöyle demiŖ: Ben Peygamber (sav)ı şöyle buyururken dinledim: "Bir başka binek buluncaya kadar mecbur kalırsan ona maruf bir Ŗekilde binebilirsin."⁽³⁾

Bu görüşe göre **"belirli süre"** onun boğazlanması demektir. Bu açıklama-yı da Atâ b. Ebi Rebâh yapmıŖtır.

(1) *Müslim*, Birr 32; *Tirmizî*, Birr 18; *Müsned*, II, 277, 360, III, 135, 491, IV, 66, 69, V, 24, 25, 71, 379, 381.

(2) *Buhârî*, Hacc 102, 103, Edeb 95; *Müslim*, Hacc 373; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 17; *Tirmizî*, Hacc 72; *Nesâî*, Menâsik 73-75; *Müsned*, III, 99.

(3) *Müslim*, Hacc 375; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 17; *Nesâî*, Menâsik 76.

6- Kurbanlık Deveye Binmenin Hükümü:

Kimi ilim adamı, Peygamber (sav)ın: “Ona bin” buyruğu dolayısıyla, kurban edilmek üzere götürülen devenin sırtına binmenin vacib olduğunu kabul etmiştir. Bu emrin zahirini esas alanlar arasında Ahmed, İshak ve Zahiriler de vardır. İbn Nafi’, Malik’ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Kurban olarak götürülen devenin sırtına aşırı olmayacak şekilde binmekte bir mahzur yoktur. Meşhur olan görüş ise kurbanlık sahibinin böyle bir deveye mecbur kalmadıkça binmeyeceği şeklindedir. Cabir (r.a)ın hadisi bunu gerektirmektedir, çünkü bu hadis bir kayıt getirmektedir. Kayıt getiren nass ise mutlakın hükmünü kayıtlandırır.

Şafiî ve Ebu Hanife de bu doğrultuda görüş belirtmişlerdir.

İhtiyaç halinde bindiği takdirde (ihtiyacını karşıladıktan sonra) üzerinden iner. Bu açıklamayı İsmail el-Kadî yapmıştır. Malikî mezhebinin delâlet ettiği görüş de budur. Ancak bu, İbnu'l-Kasım'ın “inmek yükümlülüğü yoktur” şeklindeki nakline muhaliftir. Buna dair delili ise Peygamber (sav)ın devenin sırtına binmeyi mübah kılmış olmasıdır. O halde bu binmenin istishâbı (yani hükmünün bu şekilde kalması) da caizdir. Peygamber efendimizin: “Bir başka binek buluncaya kadar mecbur kalırsan” ifadesi ise İmam Şafiî ve Ebu Hanife (r.a)ın görüşleri ile İsmail'in, Malik'in mezhebine dair naklettiğinin doğruluğuna delil teşkil etmektedir. Ayrıca açık bir şekilde Peygamber (sav)ın kendisi yorgun argın düştüğü halde bir deveyi süren bir adamı gördüğü ve ona: “Ona bin” dediği açık olarak rivayet edilmiştir. Ebu Hanife ve Şafiî derler ki: Eğer mübah olan şekliyle o devenin sırtına binmek onu(n değerini) eksiltirse, o takdirde bunun kıymetini ödemesi gerekir ve bu kıymeti tasadduk eder.

7- Kurbanlıkların Varacağı Yer:

“Sonra onların varacakları yer Beyt-i Atîk'tir” buyruğu ile bu kurbanlıkların Beyt'e kadar gideceklerini kastetmektedir ki, bundan kasıt da tavafıdır.

Yüce Allah'ın: “(مَجْلَاهُ): **Varacakları yer**” ifadesi ihramlı olan kimsenin ihlâli (ihramdan çıkması) tabirinden alınmıştır. Yani Araf'e'ye vakfede durmaktan, cemrelere taş atmaktan ve sa'y etmekten ibaret olan bütün hac şeâiri sonunda, Beyt-i Atîk'te İfada tavafı yapmakla sona erer. Bu açıklamaya göre bu buyrukta bizzat Beyt'in kendisi kastedilmektedir. Bu açıklamayı da Malik, Muvatta'da yapmış bulunmaktadır.

Atâ; Mekke'ye, Şafiî ise Harem bölgesine ulaşınca kadar, diye açıklamıştır. Bu açıklama da burada sözü edilen “şeâir”in kurbanlık develer olması-

na binâendir. Ancak umumî bir anlam ifade etmekle birlikte şeâirin tahsis edilmesinin ve ayrıca özellikle Beyt'in zikredilmiş olmasını anlamsız gibi kabul etmenin açıklanabilir bir tarafı yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ
مِّنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ۖ فَالَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ
الْمُخْبِتِينَ ﴿٢٤﴾

34. Biz, kendilerine rızık olarak verdiğimiz kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar diye her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık. İlâhınız bir tek ilâhtır. O halde O'na teslim olun. İtaatkâr ve alçak gönüllü olanları müjdele!

Yüce Allah kesilecek kurbanları söz konusu ettikten sonra **“Biz... her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık”** buyruğu ile kurban kesmeyi teşri' buyurmadık bir ümmet bırakmadığını beyan etmektedir.

Ümmet belli bir görüş ve inanç etrafında toplanmış olan topluluk demektir. Yani Biz, iman etmiş her bir topluluğa böyle bir kurban kesmeyi teşri' etmişizdir. **“el-Mensek”** kesmek ve kan akıtmak demektir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Kurban kestiği vakit; (نَسَكَ يَنْسِكُ نَسْكًا) denilir. Kesilen hayvana; (نَسِكة) denilir, çoğulu: (نُسُك) şeklinde gelir. Şanı yüce Allah'ın: *“Yahut bir sadaka, yahut da kurbandan bir fidye”* (el-Bakara, 2/196) buyruğunda da bu manada kullanılmıştır. Aynı zamanda bu kelime itaat anlamına da gelir.

el-Ezherî yüce Allah'ın: **“Biz... her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık”** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Bu, bu gibi yerlerde kurban kesme yerine delâlet etmektedir. Kurbanın kesileceği yeri gösterdik, demektir. Bu manada olmak üzere; (مَنْكَ) ile (مَنْبِكَ) denilir ve bunlar iki ayrı söyleyiştir. Her iki şekilde de okunmuştur. Âsım dışında Kûfeliler “sin”i esreli olarak okurken, diğerleri üstün olarak okurlar.

el-Ferrâ der ki: Bu kelimenin “sin” harfi kesreli olarak okunursa. Arapça'da, hayır yahut şerrin işlenmesi mutad olan yer anlamındadır. Hac menâsiki denilmesi, insanların Arafe'de vakfe yapmak, cemrelere taş atmak, sa'y etmek gibi ameller için belirlenen yerlere gidip, gelmeleri dolayısıyladır.

İbn Arafe ise yüce Allah'ın: **"Biz... her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık"** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Her ümmete yüce Allah'a itaat etmek için izleyecekleri bir yol tesbit ettik. Çünkü bir kimse kavminin gittiği yolu takib ettiği takdirde (نَسَكَ نَسَك قَوْمِهِ) denilir.

(نَسَكَ) kelimesinin "bayram" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır, Katade ise bunu hac diye açıklamıştır. Ancak birinci görüş yüce Allah'ın şu buyruğu dolayısıyla daha kuvvetli görülmektedir: **"(Allah'ın) kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine"** yani Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları kurban edip keserken **"Allah'ın adını ansınlar diye..."** Böylelikle yüce Allah kurbanın kesilmesi esnasında adının anılmasını ve yalnız kendisi için kesilmesini emretmektedir. Çünkü bunları rızık olarak veren O'dur.

Daha sonra ifade geçmiş ümmetlere dair verilen haberden hazır olanlara: O, sizin hepinizin bir tek ilâhıdır, anlamında bir haber şekline geçmektedir. O halde kurban kesimi esnasında da durum böyledir. Bunun ihlâsla yalnızca O'na yapılması icab eder.

"O halde O'na teslim olun" buyruğu O'nun hakkı, O'nun rızası ve size olan nimetleri dolayısıyla O'na iman edin ve O'na teslim olun, demektir. Bu buyruğun teslimiyet gösterin, anlamını kastetme ihtimali de vardır. Bu da O'na itaat edin, O'nun emirlerine boyun eğin, anlamındadır.

"İtaatkâr ve alçak gönüllü olanları müjdele!" buyruğundaki (الْمُحِبِّتِ): Alçak gönüllü" ifadesi mü'minler arasında huşû duyan ve alçak gönüllü kimseler demektir. (الْمُحِبِّتِ) ise yerin alçak olan bölümü demektir. Buyruk, işte böyle olanları pek büyük mükâfatla müjdele, anlamındadır. Amr b. Evs der ki: Alçak gönüllü olanlar zulmetmeyenlerdir, zulmedildikleri vakit intikam almaya kalkışmayanlardır.

Süfyan'ın, İbn Ebi Necîh'den, onun da Mücahid'den rivayetine göre Mücahid şöyle demektedir: "Alçak gönüllüler (el-muhbitûn)" yüce Allah'ın emri ile mutmain olanlar, huzur bulanlardır.

الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ
وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. Onlar ki; Allah anılınca kalpleri titrer. Kendilerine isabet edenlere karşı sabreder, namazı dosdoğru kılarlar ve onlara rızık olarak verdiklerimizden de infak ederler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Allah Anılınca Kalpleri Titreyenler:

“**Kalpleri titrer**” korkar, ona muhalefet etmekten çekinir, demektir. Yüce Allah, adı anıldığında korkmak ve çekinmekle onları nitelendirmektedir. Bu ise onların güçlü bir yakîne sahip olmaları ve Rabblerinin emirlerine riayet etmeleri dolayısıyladır. Adeta O’nun huzurundaymış gibidirler. Yine onları sabırla, namazı dosdoğru ve devamlı kılmakla da nitelendirdiğini görüyoruz. Bu âyet-i kerîmenin, (önceki âyetin sonunda yer alan) “*itaatkâr ve alçak gönüllü olanları müjdele*” buyruğu ile birlikte Ebubekir, Ömer ve Ali (Allah onlardan razı olsun) hakkında nâzil olduğu da rivayet edilmiştir.

“(الصلاة): Namazı” kelimesini cumhur izafet olarak esreli okumuştur. Ebu Amr ise bir önceki kelimenin sonunda “nûn”un bulunduğunu kabul ederek nasb ile okumuştur. Ona göre buradaki “nûn”un hafzedilmesi ismin uzunluğu dolayısıyla hafif olsun diyedir. Sibeveyh de şu beyiti nakletmektedir:

الحافظون عَوْرَةَ الْعَشِيرَةِ . . .

“Aşiretin avretini (korunması gereken yerlerini) koruyanlar.”⁽¹⁾

2- Allah’ı Bilip Tanıyan ve O’ndan Korkanların Hali:

Bu âyet-i kerîme yüce Allah’ın şu buyruklarını andırmaktadır: “Gerçek mü’minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer. Âyetleri karşılarında okunduğu zaman (bu) onların imanını arttırır ve onlar ancak Rabblerine dayanıp, güvenirlere” (el-Enfâl, 8/2); “Allah sözün en güzelini müteşâbih, tekrar edilen (mesânî) bir kitap halinde indirmiştir. Ondandır dolayı Rabblerine kalpten saygı duyanların derileri ürperir. Sonra Allah anıldığı için derileri ve kalpleri yumuşar...” (ez-Zümer, 39/23)

İşte Allah’ı bilip tanıyanların, O’nun azab ve cezasından korkanların hali budur. Bid’atçı, sapık ve bağırıp çağıran, avam ve cahillerin yaptıkları gibi çıkardıkları sesleri eşeklerin anırmasını andıranların bağırıışları gibi bağırılmazlar. Bu şekilde hareket eden ve bunun vecd ve huşû’ olduğunu iddia eden kimselere şöyle demek gerekir: Allah’ı tanımak, O’ndan korkmak, O’nun celâlini hakkıyla ta’zim etmek hususlarında ne Rasûlullah (sav)a, ne de Ashab-ı Kiram’ın haline eşit bir hale ulaşabilirsin. Bununla birlikte onlar, kendile-

(1) Görüldüğü gibi burada koruyanlar kelimesinin sonundaki “nûn” da düşmüş; ondan sonraki kelime de nasb ile okunmuştur.

rine öğüt verildiğinde Allah'tan gelen öğütleri kavramaya çalışır ve Allah'tan korktukları için ağlardı.

Aynı şekilde yüce Allah kendi adının anıldığını ve Kitabının okunduğunu işiten marifet ehli kimselerin hallerini de böylece bizlere anlatmış bulunmaktadır. Bu halde olmayan bir kimse, hiç şüphesiz onların gösterdikleri yoldan giden ve onların yollarını takib eden bir kimse olamaz. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Peygambere indirileni işittiklerinde, hakkı bildiklerinden gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz iman ettik. Artık bizi şahid olanlarla beraber yaz."* (el-Mâide, 5/83) İşte bu ifadeler onların hallerini nitelendirmekte ve söylediklerini nakletmektedir. Her kim sünnete tabi olmak istiyorsa, işte bunların sünnetine uysun. Kim de delillerin halleriyle hallenmek istiyorsa bilsin ki; delilik insanların halinin en bayığıdır ve delilik de çeşit çeşittir.

Sahih(-i Buhârî)'de Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre bazı kimseler Peygamber (sav)a aşırıya kaçacak kadar çok soru sordular. O da bir gün mescide çıkageldi ve minbere çıkıp şöyle buyurdu: "Haydi bana soru sorunuz. Bugün bana neye dair soru sorarsanız, bu bulunduğum yerde kaldığım sürece onu mutlaka size açıklayacağım."

Bunu işitmeleri üzerine sustular ve artık gelip çatmış bir işin yanı başında olduklarından korktular. Enes dedi ki: Sağa sola bakmaya başladım. Baktım ki herkes başını elbisesine sokmuş ağlıyor... deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.⁽¹⁾

Bu mesele ile ilgili açıklamalar bundan daha doyurucu bir şekilde el-Enfâl Sûresi'nde (8/1-2. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

وَالْبُذْنُ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا
اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ ۚ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا
وَأَطِيعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ ۖ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

(1) Buhârî, Fiten 15; Müslim, Fedâil 134, 136, 137; Müsned, III, 177.

36. Kurbanlık develeri de size Allah'ın şeâirinden kıldık. Onlarda sizler için hayır(lar) vardır. Onlar ayakları üzere iken, üzerlerine Allah'ın adını anın. Artık yanları üzere düşüp can verince etinden yeyin ve ondan dilenen, dilenmeyen fakirlere yedin. Onları şükredesiniz diye böylece size müsahhar kıldık.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1- Kurbanlık Develer:

Yüce Allah'ın: “(وَالْبُدْنُ): **Kurbanlık develer** “ buyruğunu İbn Ebi İshak “dal” harfini (sükûn yerine) ötreli olarak okumuştur. Bunlar iki ayrı söyleyiştir. Tekili: (بَدْنَة) şeklinde gelir. Nitekim “meyve” anlamına gelen: (نَمْرَة) kelimesinin çoğulu da; (نَمْر وَنَمْر) şeklinde, tahta anlamına gelen; (خَشَبَة) kelimesinin çoğulu da: (خَشَب وَخَشَب) şekillerinde gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de de: “Onun ayrıca bir geliri de vardı” (Kehf 18/34) buyruğundaki “gelir” anlamındaki kelime “mim” harfi üstün olarak değil de; (نَمْر) şeklinde ötreli okunduğu gibi, (نَمْر) şeklinde sakın olarak da okunmuştur ve bunlar iki ayrı söyleyiştir.

Deveye; (بَدْنَة) denilmesi, semizleyip kilo almasından dolayıdır “(البَدَانَة): Sensizlik” demektir. Bu ismin develere has bir isim olduğu da söylenmiştir.

(الْبُدْنُ): Develer, kelimesinin -be ve dal harfleri üstün olmak üzere-(بَدْنُ)in çoğulu olduğu da söylenmiştir. “(بَدْنُ الرَّجُل) Adam kilo aldı,” anlamındadır, “(بَدْنُ): Yaşı ilerledi, yaşlandı” anlamındadır. Hadiste de: “(إِنِّي قَدْ بَدَنْتُ): Gerçekten ben büyüdüm, yaşlandım”⁽¹⁾ denilmektedir. Bu kelime; (بَدَنْتُ) diye de rivayet edilmiş olmakla, birlikte bunun bir anlamı yoktur. Çünkü bu Peygamber (sav)ın sıfatına muhaliftir, zira bu, etim çoğaldı, arttı demektir. Nitekim “(بَدْنُ الرَّجُلِ يَدْنُ بُدْنًا وَبَدَانَةً): Adam irileşti, kilolandı...” denilir. “(بَادَنُ): İri-yarı adam,” demektir.

2- “el-Budn” Kelimesi Develer Dışında

İnekler Hakkında da Kullanılabilir mi?:

İlim adamları “el-budn” kelimesinin develer dışında, inekler hakkında kullanılıp kullanılmayacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir. İbn Mes’ud, Atâ ve Şafiî, kullanılmaz derler. Malik ve Ebu Hanife ise kullanılır demişlerdir.

Bu husustaki görüş ayrılığının etkisi, bir bedene kurban etmeyi adayıp ta,

(1) *Ebü Dâvûd*, Salât 74; *İbn Mâce*, İkametu’s-salat 41; *Dârimî*, Salât 72; *Müsned*, IV, 92, 98, 176.

bedene (deve) bulamayıp, yahut bulduğu halde buna gücü yetmeyip, inek kesmeye gücü yetenin durumu hakkında ortaya çıkar. Böyle birisi için inek kesmek yeterli olur mu, olmaz mı? Şafiî'nin mezhebine ve Atâ'ya göre yeterli olmaz, Malik'in mezhebine göre ise yeterli olur.

Sahih olan görüş ise Şafiî ve Atâ'nın kabul ettiği görüştür. Çünkü Peygamber (sav) cuma günü ile ilgili sahih hadisinde şöyle buyurmaktadır: "İlk saatte (cuma namazına) giden kişi sanki bir bedene (deve) kurban etmiş gibi olur. İkinci saatte giden kimse ise sanki bir inek kurban etmiş gibi olur..."⁽¹⁾ Peygamber (sav)'ın burada inek (bakara) ile bedene arasında fark gözetmesi, ineğe ayrıca bedene denilemeyeceğinin delilidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: **"Artık yanları üzere düşüp, can verince"** buyruğu da buna delâlet etmektedir. Çünkü buradaki vasıf develere hasır. İnek ise ileride geleceği gibi koyunlar gibi yatırılarak boğazlanır.

Bizim delilimize gelince, bu kelime iri cüsse sahibi olmak demek olan "el-bedâne"den alınmıştır. İri cüsseli olmak vasfı ise hem develerde, hem ineklerde bulunur. Aynı şekilde kanlarının akıtılması suretiyle yüce Allah'a yakınlaşmak özelliği ineklerde, develerdeki gibidir. Öyle ki, bir inek kurban olarak tıpkı deve gibi yedi kişi için yeterlidir. Bu Ebu Hanife lehine de bir delildir, zira Şafiî de bu hususta ona muvafakat etmektedir. Ancak bizim mezhebimizde bu görüş yoktur.

İbn Şecere'nin naklettiğine göre koyunlara da "bedene" denilebilir. Ancak bu şaz bir görüştür.

"el-Budn" ise Ka'be'ye hediye olarak gönderilen (kurbanlık) develerdir. **"el-Hedy"** ise deve, inek ve koyun türü(nün hediye olarak gönderilmesi) hakkında kullanılan genel bir tabirdir.

3- Kurbanlıklar Haccın Şeâirinin Bir Kısımıdır:

Yüce Allah'ın: **"Size Allah'ın şeâirinden kıldık"** ifadesi bunların, şeâir'in bir kısmı olduğu hususunda açık bir nasstır. Yüce Allah'ın: **"Onlarda sizler için hayır vardır"** buyruğunda da daha önce sözü edilen faydalar kastedilmektedir. Doğrusu, bu hayrın hem dünya, hem âhiret hayırları hakkında umumi olduğudur.

(1) *Buhârî*, Cumua 4; *Müslim*, Cumua 10; *Ebü Dâvûd*, Tahâre 217; *Tirmizî*, Cumua 6; *Ne-sâî*, Cumua 14; *Muvatta*, Cumua 1; *Müsned*, II, 462.

4- Kurbanlık Develerin Allah Adına Kesilmeleri:

“Onlar ayakları üzere iken, üzerlerine Allah’ın adını anın” Yani Allah’ın adına onları boğazlayın. **(صَوَافٌ)**: Ayakları üzerinde duruyorken,” demektir. Develer ayakları bağlı, ayakta oldukları halde boğazlanırlar. Bu vasıf asıl itibariyle atlar için kullanılan bir vasıftır. Nitekim atın, üç ayağı üstünde dikilip, dördüncüsünün toynağını yere değdirecek şekilde duruşu halini anlatmak üzere **(صَفَنَ الْفَرَسَ)** denilir. Böyle duran ata da; **(صَافِن)** denilir.

Deve boğazlanacağı vakit, ön ayaklarından birisi bağlanır ve üç ayağı üzerinde ayakta durur.

el-Hasen, el-A’rec, Mücahid, Zeyd b. Eslem ve Ebu Musa el-Eş’arî bu anlamdaki kelimeyi; **(صَوَافِي)** diye okumuşlardır. Bu da; yüce Allah’a hâlis olarak, onları boğazlarken Allah’tan başkasının adını onunla ortak olarak zikretmeyerek boğazlayınız demektir.

Yine el-Hasen’den; **(صَوَافٍ)** şeklinde “fe” harfini esreli, şeddesiz ve tenvin ile okuduğu da nakledilmiştir ki; bu da bundan önceki okuyuş ile aynı anlamdadır. Ancak kıyasa muhalif olarak tahfif kastıyla “ya” harfi hazfedilmiştir.

(صَوَافٌ) şekli, cumhurun kıraati olup, **(صَفَّ يَصِفُّ)**: Sıraya dizdi, hizaya soktu,” fiilinden gelen bir kelime olarak “fe” harfini üstün ve şeddeli okumuşlardır. Bunun tekili de; **(صَافَةٌ)** şeklindedir. Öbür okuyuş olan; **(صَوَافِي)**’in tekili de **(صَافِيَةٌ)** şeklinde gelir.

İbn Mes’ud, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Ca’fer, Muhammed b. Ali ise “nun” harfi ile; **(صَوَافِن)** şeklinde ve; **(صَافِنَةٌ)**’nin çoğulu olarak (anlamı biraz sonra gelecek) okumuşlardır. Bunun tekili ise sonunda “te”nis “te”si olmaksızın gelmez. Çünkü “fâil” veznindeki bir kelimenin, ancak kıyasa konu olmayan özel bir takım harflerde “fevâil” diye çoğulu yapılabilir. Bu da “faris, fevâris, hâlik, hevâlik, hâlif, havâlif” gibi kelimelerdir. **(الصَافِنَةُ)**: Ön ayaklarından birisi çırpınmasın diye bağlanarak yukarıya kaldırılmış olan” demektir. Şanı yüce Allah’ın: **(الصَّافِنَاتُ الْجَيَادُ)**: *Bir ayağını tırnağı üzere dikip, üç ayağı üzere duran asil atlar*” (Sad, 38/31) buyruğu da bu kabildendir. Amr b. Külsûm da şöyle demiştir:

تَرَكْنَا الْخَيْلَ عَاكِفَةً عَلَيْهِ مَقْلَدَةً أَعْتَهَا صُفُونًا

“Atları onun yanbaşıda durur bıraktık,

Yularları boyunlarına üç ayağı yerde diğerinin tırnağını yere dikmiş olarak.”

Bu beyit şu şekilde de rivayet edilmektedir:

تَظَلُّ جِيَادُهُ نَوْحًا عَلَيْهِ مَقْلَدَةً أَعْتَهَا صَفُونَا

“Atları onun için feryad eder durur,
Yularları boyunlarına dolanmış, üç ayağı yerde diğerinin tırnağını
yere dikmiş olarak.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إِلْفُ الصَّفُونِ فَمَا يَزَالُ كَانَهُ مِمَّا يَقُومُ عَلَى الثَّلَاثِ كَسِيرًا

“O, bir ayağının tırnağını diken asil atlara alışkındır hâlâ o,
Üç ayağı üzerinde, birini de kırmış (bükmüş) olarak duranlardandır.”

Ebu Amr el-Cermî der ki: es-Sâfîn ayağın ön taraflarında bir damar adıdır. Ata vuruldu mu ayağını kaldırır. el-A'şâ da şöyle demektedir:

وَكُلَّ كُمَيْتٍ كَجَذْعِ السَّحْوِ قَ يَرْتَوِ الْقِنَاءَ إِذَا مَا صَفَنُ

“Uzunca ağaç gövdesini andıran herbir siyah at, göz ucuyla gözünü
kırpmadan mızraklara bakar.
Asaletle üç ayağı üstünde durup, tekinin tırnağını yere değdirince.”

5- Develerin Boğazlanma Şekli:

İbn Vehb dedi ki: Bana İbn Ebi Zi'b'in anlattığına göre o İbn Şihab'a develeri ayakta kesmenin hükmü hakkında soru sormuş, ona: Önce bir ayağını bağlarsın, sonra da üç ayağı üstünde bırakırsın diye cevap vermiştir. Malik b. Enes de bana onun benzerini söylemiştir. İlim adamları bunu müstehab görürlerdi. Ancak Ebu Hanife ile es-Sevrî develerin çökmüş olarak da, ayakta oldukları halde de kesilmelerini caiz görmüşlerdir. Atâ istisnâ kabilinden buna muhalefet etmiş ve çökmüş halleriyle develeleri kesmeyi müstehab kabul etmiştir. Sahih olan ise cumhurun kabul ettiği, çünkü yüce Allah: **“Artık yan-ları üzerine düşüp can verince...”** diye buyurmaktadır. Bu da kesimlerinden sonra yere yıkılırlarsa anlamındadır. Nitekim (وَجَبَتْ الشَّمْسُ): Güneş batıya kaydı” ifadesi de buradan gelmektedir.

Müslim'in, Sahih'inde Ziyad b. Cübeyr'den rivayete göre İbn Ömer çökmüş olduğu halde deve kesen bir adamın yanından geçmiş ve ona şöyle de-

miştir: Sen (bir ayağı) bağlı olarak ve ayakta olduğu halde onu kes. Peygamberinizin (salât ve selâm ona) sünnetine uyunuz, demiştir.⁽¹⁾

Ebû Dâvûd'un rivayetine göre de ez-Zübeyr, Câbir'den yine ez-Zübeyr, Abdu'r-Rahman b. Sâbit bana haber verdi diyerek, Peygamber (sav) ile ashabı deveyi sol ayağı bağlı ve diğer ayakları üzerinde ayakta dikili olduğu halde keserlerdi.⁽²⁾

6- Devenin Belirtilen Şekilden Başka Türlü Boğazlanması:

Mâlik dedi ki: Şâyet bir insan deveyi bu şekilde kesemeyecek olursa, yahut devesinin kaçıp kurtulacağından korkarsa onu bağlayarak boğazlamasında bir mahzur görmüyorum. Deve uygun halde, bağlı olmayarak ve ayakta boğazlanır. Ancak bu imkânsız olursa, o takdirde ön ayakları bağlanır, arka ayaklarının bağlanması ise kesicinin ona güç yetirememesi yahut zorlanmasından korkması halinde söz konusu olur. Çökmüş halde boğazlanması arka ayaklarının bağlanmasından daha faziletlidir. İbn Ömer gençliğinde harbeyi eline alır, göğsüne saplar, hörgücünden çıkartırdı. Ancak yaşlanınca gücü azaldığından ötürü, çökmüş haliyle deveyi boğazlar, harbeyi onunla birlikte bir başka adam tutar, bir başkası da devenin yularını tutardı.

İnek ve koyunlar ise yatırılarak kesilirler.

7- Kurban Gününden Önce Kurban Kesmek:

Kurban günü tan yeri ağarmadan önce, hacda develeri kurban etmek, icma ile caiz olmadığı gibi, hacda olmayanların da tan yeri ağarmadan önce kurban kesmeleri caiz değildir. Tan yeri ağardıktan sonra Minâ'da kurban kesmek caiz olur. İmamlarının kurban kesmesini beklemek görevleri yoktur. Diğer bölgelerdeki kurban kesmek ise böyle değildir. Hac yapan herkes için kurban kesme yeri Minâ'dır. Umre yapan herkes için kurban kesme yeri de Mekke'dir. Hacceden bir kimse Mekke'de, umre yapan ise Mina'da kurban kesecek olursa, yüce Allah'ın izniyle herhangi birisi için vebal yoktur.

8- Yanları Üzere Düşen Develer:

Yüce Allah'ın: “(فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا) : Artık yanları üzere düşüp, can verince...” buyruğunda benzer lafızla: “(وجبت الشمس) : Güneş batıya kaydı” denilir. “(وجب الحائط) : Duvar yıkıldı” demektir. Kays b. el-Hatîm der ki:

(1) *Buhârî*, Hacc 118; *Müslim*, Hacc 358; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 20; *Dârimî*, Menâsik 70; *Müsned*, II, 3, 86, 139.

(2) *Ebû Dâvûd*, Menâsik 20

اطاعت بنو عوف أميراً نهامُ عن السلم حتى كان أول واجب

“Avfoğulları kendilerine barışı yasaklayan bir emire itaat etti,
Sonunda ilk yere yıkılan o oldu.”

Evs b. Hacer de şöyle demektedir:

ألم تكف الشمس والبدر وال كواكبُ للجبل الواجب

“O yıkılan dağ dolayısıyla güneş tutulmaz,
Ay tutulmaz ve yıldızlar sönmez mi?”

Buna göre yüce Allah'ın: **“Artık yanları üzere düşüp can verince...”** buyruğu ile, bu develer yan tarafları üzerine ölü yıkıldıkları zamanı kastetmek istemektedir. Yüce Allah “yanı üzere yıkılmayı” ölümden kinâye olarak zikretmiştir. **“Onlar ayakları üzere iken, üzerlerine Allah'ın adını anın”** buyruğunda onları kesip boğazlamayı kinaye yoluyla kastettiği gibi. Bir çok yerde kinaye açık ifadeden daha belîğdir. Şair şöyle demektedir:

فركته جَزَر السباعِ يثثته ما بين قُلة رأسه والمغصم

“Onu yırtıcı hayvanlara parçalasınlar diye bıraktım, onlar da onu Tepeden tırnağa kadar paramparça edip yediler.”

Yine Antere şöyle demektedir:

وضربت قرني كبشها فتجدلا

“Ben onun koçunun iki boynuzuna bir darbe indirdim, o da yere yıkıldı.”

Yani yere ölmüş olarak yıkılıp düştü. Bu tür anlatımların benzerleri pek çoktur.

Kesimden sonra yanı üzere yıkılıp düşmek, kanının akmasının ve canının çıkmasının alâmetidir. İşte bu da etinin yenileceği yani yenilmesinin yaklaştığı vakittir. Çünkü bundan sonra artık derisi yüzülmeye başlanır ve kesilen

kurbanlıktan bir parça koparıldıktan sonra pişirilir.

Soğumadıkça (hareketi kesilmedikçe) derisi yüzülmez. Çünkü bu bir çeşit işkence kabilindendir. Bundan dolayı Ömer (r.a) şöyle demiştir: Canları çıkarmakta acele etmeyiniz.

9- Kurban Etinden Yeme Emri:

“**Etinden yeyin**” emri mendubluk ifade eder. Bütün ilim adamları insanın kestiği hediye kurbanından yemesini müstehab kabul etmişlerdir. Bunda hem ecir almak, hem de ilâhî emre uymak söz konusudur. Zira cahiliye dönemi insanları önceden de geçtiği üzere hediye kurbanlıklarından bir şey yemezlerdi.

Ebu'l-Abbas b. Şureyh der ki: Yemek ve yedirmek müstehaptır. O bunlardan dilediği herhangi birisini de yapabilir. Şafiî ise şöyle demektedir: Yemek müstehab, yedirmek vaciptir. Hepsini başkasına ikram edip yedirecek olursa bu dahi yeter. Ancak hepsini tek başına yiyecek olursa bu olmaz.

Bu hüküm, kestiği hediye kurbanının tatavvu' (nafile) olması halinde böyledir. Eğer kesilmesi vacib olan kurban türünden ise, önceden de açıklandığı üzere onlardan yemesi caiz olmaz.

10- Dilenen ve Dilenmeyen Fakirlere Yedirmek:

“**Ve ondan dilenen, dilenmeyen fakirlere yedin**” buyruğu ile ilgili olarak Mücahid, İbrahim ve et-Taberî şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın “**yedirin**” buyruğu mübahlık bildiren bir emirdir.

“(الْفَائِد): **Dilenci**” demektir. Dilencilik yaptığı takdirde; “(قَتَعَ الرَّجُلُ يَقْتَعُ)”: Adam dilencilik etti, eder” diye mazisinde “nûn” meftuh, muzariinde meksûr olarak⁽¹⁾ kullanılır. Müzari'i (يَقْتَعُ قَتَاعَةً) şeklinde, mastarı (قَتَعَ) şeklinde, ism-i fâili (قَتَعَ) şeklindeki kullanım, elinde az miktardaki şey ile yetinerek, iffetli davranıp dilenmeyen kimsenin halini anlatmak içindir. Mastarları da; (قَتَاعَةً وَقَتَاعًا وَقَتَانًا) şekillerinde gelir. Bu açıklamaları el-Halil yapmıştır. eş-Şemmâh'ın şu beyitinde birinci manasıyla kullanılmıştır:

لَمَّا الْمَرْءُ يُصْلِحُ يُغْنِي مَفَاقِرَهُ أَعْفُ مِنَ الْقَتْعِ

(1) Arapça baskıyı hazırlayanın da belirttiği gibi; muzari'in (aynu'l-fi'linin yani birinci harfinin) meksûr gelmesi sözkonusu değildir; böyle bir kullanıma sözlüklerde işaret edilmemektedir. Mazisinin aynu'l-fi'li (ikinci harfi) kesreli, muzâri'inde fethalı kullanım ise, merhum müfessirin de belirttiği gibi dilenmek fiili için sözkonusudur. Yine baskıyı hazırlayanın belirttiği gibi, yazma nüshalar arasında birbirini tutmayan farklılıklar da vardır.

"Kişinin malı kendisini ıslah edip fakirlikten onu kurtarırsa, Elbetteki dilenmekten onu daha iffetli kılar."

İbnu's-Sikkît der ki: Araplardan "el-kunû"u kanaat anlamında kullananlar da vardır. Bu da razı olmak, iffetli davranmak ve dilenmemektir.

Ebu Recâ'dan; (وَاطْعِمُوا الْفَقِيرَ) diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bunun anlamı ise birincisinden farklıdır. Çünkü bir kimse hoşnut olduğu vakit; (قَنِعَ الرَّجُلُ فَهُوَ قَنِعٌ): Adam hoşnut oldu, o hoşnut olandır," denilir.

"(المعتر): Dilenmeyen fakir"; senin etrafında dolaşıp da senden yanından bir şeyler isteyen kimsedir. İster açıkça istesin, ister sussun. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Mücahid, İbrahim, el-Kelbî ile el-Hasen b. Ebi'l-Hasen der ki: Bu kelime dilenmeksizin karşında dikilen kimse demektir. Şair Zuheyr der ki:

على مكثرهم رزق من يعترهم وعند المقلين الساحة والبذل

"Karşlarına çıkıp dilenmeyen fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak, varlıklarının görevidir, Az malı olanlar ise hem cömerttirler, hem de bolca verirler."

Malik dedi ki: Bu kelimelerin anlamı ile ilgili duyduğum en güzel açıklama "el-kanî" kelimesinin fakir, "el-mu'ter" kelimesinin ise ziyaretçi anlamına geldiğidir.

el-Hasen'den ("dilenmeyen fakir" diye meâli verilen lafzı): (والمعتر) diye okuduğu da rivayet edilmiştir, bunun manası; (المعتر) ile aynıdır. Bir kimsenin yanında bir şeyler ister gibi davranan yahut fiilen isteyen kimsenin halini anlatmak üzere; (اعتراه واعتراه وعراه وعراه) denilir. Bu açıklamaları en-Nehhas zikretmiştir.

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ
كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْكُمْ وَبَشِّرِ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٧﴾

37. Onların etleri de, kanları da Allah'a asla ulaşmaz. Fakat sizden O'na takvâ ulaşır. Bu şekilde O, onları size musahhar kıldı ki, size hidayet verdiği için tekbir getirip Allah'ı ta'zim edesiniz. İhsan edenleri müjdele!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Allah'a Ulaşan Kurban Etleri Değildir:

“Onların etleri de, kanları da Allah'a asla ulaşmaz” buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Cahiliye dönemi insanları kestikleri deve-lerin kanlarını Beyt'e sürerlerdi, müslümanlar da aynı işi yapmak isteyince bu âyet-i kerîme nazil oldu.

Nâil olmak (ulaşmak), yüce yaratıcı ile alâkası olan bir fiil değildir. Bu fiil kabul etmek manasını mecazi bir yolla anlatmaktadır. O'na asla ulaşmaz demektir. İbn Abbas: O'na asla yükselmez diye açıklamıştır. İbn İsa da: Allah kurbanların etlerini de kanlarını da asla kabul etmez, fakat sizden O'na takvâ ulaşır, diye açıklamıştır. Yani yalnız kendi rızası istenenleri kabul eder, onları kendisine yükseltir, bunu iştir (kabul eder), bunun mükâfatını verir. “Ameller ancak niyetler iledir”⁽¹⁾ hadisi bu manadadır.

“(لَنْ يَأْلَ اللَّهَ)”: **Allah'a asla ulaşmaz** ile: “(يَأْلَى)”: **Ona ulaşır** fiillerinin her ikisi de “ya” iledir. Ancak Ya'kub bu iki fiili de “el-luhm; etler” kelimesini nazır-ı itibara alarak “te” ile okumuştur.⁽²⁾

2- Kurbanlıkların Bize Müsahhar Kılınması İlâhî Bir Lütuftur:

“Bu şekilde O, onları size musahhar kıldı.” Şanı yüce Allah, onları bizim emrimize vermekle ve onlarda tasarruf etme imkânını sunmakla bize lütufta bulunmuştur. Halbuki bunlar yapı itibariyle bizden daha iri, organları da bizden daha güçlüdür. Bunun böyle olması ise, kulun işler zahiren kula görüldüğü şekliyle idare edilmemekte olduğunu, işlerin ancak aziz ve kadir olanın iradesine göre tedbir edildiğini bilmesi; insanların da O'nun iradesiyle küçük olanın, büyük olana galip geldiğini, mutlak galibin, kulları üstünde kahhâr olan bir ve tek Allah olduğunu bilmeleri içindir.

3- Hidayete İleten Allah'a Şükür:

Şanı yüce Allah, bundan önceki âyet-i kerîmede adının kurbanlıklar üzerinde anılması gereğini dile getirerek: **“Onlar ayakları üzere iken, üzerlerine Allah'ın adını anın”** diye buyurmuştu. Burada **“Size hidâyet verdiği için tekbir getirip Allah'ı ta'zim edesiniz”** buyruğu ile Allah'ın adını tekbir

(1) *Buhârî*, Bed'u'l-Vahy 1, İman 41, Nikâh 5...; *Müslim*, İmâre 155; *Ebû Dâvûd*, Talâk 11; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 16; *Nesâî*, Tahâre 59, Talâk 24; *İbn Mâce*, Zühd 26; *Müsned*, I, 25, 43.

(2) Yani, o etler Allah'a asla ulaşmaz...

ederek yüceltmeyi söz konusu etmektedir. İbn Ömer (r.a) da hediyelik kurbanını boğazladığı zaman her iki emri yerine getirmek üzere: "Bismillahi val-lahu ekber: Allah'ın adına ve Allah en büyüktür" derdi. Bu onun fıkhnın bir göstergesidir.

Sahih(-i Buhârî)de, Enes'ten şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) beyaz ve boynuzlu iki koç kurban etti. (Enes) dedi ki: Ben onu o iki koçu elleriyle keserken gördüm. Ayağını yanları üzerine koyup besmele çekip tek bir getirdiğini gördüm.⁽¹⁾

İlim adamları bu hususta farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Sevr der ki: Besmele çekmek, namazdaki tekbir gibi olup yerine getirilmelidir. Ancak bütün ilim adamları bunun müstehab olduğunu kabul etmişlerdir. Şâyet yüce Allah'ın isimlerinden bir başka ismi zikrederek, bununla da besmele getirmeyi kastetmiş ise bu da caizdir. Sırf "Allahu ekber" yahut "lâ ilâhe illallah" dese de böyledir. Bunu İbn Habib söylemiştir. Eğer besmele kastıyla söylemeyecek olursa, bu sözleri besmelenin yerini tutmaz ve yenilmez. Bu görüş de Şafîî ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşüdür. Bizim mezhebimize mensub ilim adamlarının tamamı ve başkaları kesim esnasında besmele ile birlikte Peygamber (sav)a salavât getirmeyi, veya onun adını anmayı mekruh görmüşler ve: Böyle bir durumda yalnızca yüce Allah'ın adı anılır demişlerdir. Şafîî kesim esnasında Peygamber (sav)a salavât getirmeyi caiz görmektedir.

4- Kurban Kesenin Kabulü İçin Dua Etmesinin Hükümü:

Cumhur kurban kesen kimsenin: Allah'ım, benden kabul buyur demesinin caiz olduğu kanaatindedir. Ancak Ebu Hanife bunu mekruh görmektedir. Oysa Sahih(-i Müslim)'in kaydettiği Âişe (r.anhâ) yoluyla gelen rivayet onun aleyhine bir delildir. Bu rivayette şöyle denilmektedir: ...Sonra: "Bismillahi, Allah'ım sen Muhammed'den, Muhammed'in aile halkından ve Muhammed'in ümmetinden kabul buyur" dedi, sonra da onu kurban etti.⁽²⁾

Bazıları da kurban kesenin kabulü için dua etmesini, âyet-i kerîmenin şu nassı gereği müstehab görmüşlerdir: *"Rabbimiz! Bizden kabul buyur. Şüphesiz sen işitensin, hakkıyla bilensin."* (el-Bakara, 2/127)

Ancak Malik, Allah'ım bu Sendendir ve Sanadır, demelerini mekruh kabul etmiş ve bunun bid'at olduğunu söylemiştir. Fakat bizim (Maliki mezhebimizin) mensublarından İbn Habib ile el-Hasen bunu caiz kabul etmekte-

(1) *Buhârî*, Edâhî 9, 13, 14; *Müslim*, Edâhî 17, 18; *Tirmizî*, Edâhî 2; *Nesâî*, Dahâyâ 14, 29, 30, 31; *İbn Mâce*, Edâhî 1, 13; *Dârimî*, Edâhî 1; *Müsned*, III, 115, 170, 183, 189, 211, 222, 255, 279.

(2) *Müslim*, Edâhî 19; *Ebû Dâvûd*, Edâhî 4; *Müsned*, VI 78.

dirler. Bunların lehlerine delil de Ebû Dâvûd'un, Câbir b. Abdullah'tan kaydettiği şu rivayettir: Câbir dedi ki: Peygamber (sav) kurban kesme günü boy-nuzlu, burulmuş ve beyaz iki koç kesti. Onları kibleye yönelttiğinde: **"Şüphesiz ki ben yüzümü hanîf olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim."** (el-En'âm, 6/79)... buyruğu ile (el-En'âm, 6/162-163 âyetlerini)... **"ve ben müslümanların ilkiyim"** buyruğuna kadar okudu. "Allah'ım (bunlar) Sendendir, Sanadır. Muhammed'den ve onun ümmetinden. Bismillahi vallahu ekber" dedikten sonra kurbanlarını kesti.⁽¹⁾

Bu haberin Malik'e ulaşmamış olması yahut sahih bir rivayetle ona varmamış olması veya Medine'de yapılan uygulamanın bundan farklı olduğunu görmüş olması ihtimali vardır. İşte onun: Bu bir bid'attir, sözü buna delâlet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- İhsan Edenlere Müjdeler Olsun:

Yüce Allah'ın: **"İhsan edenleri müjdele"** buyruğunun -bundan önceki âyet-i kerîmede geçtiği üzere- dört râşid halife hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Lafzın zahiri ihsan edici herkes hakkında umumî olmasını gerektirmektedir.

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ
خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

38. Muhakkak Allah mü'minleri savunur. Çünkü Allah hainlik ve nankörlük edenlerin hiçbirisini sevmez.

Rivâyete göre bu âyet-i kerîme mü'minler dolayısıyla nâzil olmuştur. Şöyle ki; mü'minler Mekke'de sayıca çoğalıp kâfirler onlara eziyet ve işkenceler yapınca, onların bir bölümü Habeşistan'a hicret etti. Mekke'de kalan bir takım mü'minler de imkân bulduğu kâfirleri öldürmek, suikast tertiplemek, emanetlerine hainlik etmek ve hile yapmak istediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme -yüce Allah'ın: **"... ve nankörlük edenlerin hiçbirisini sevmez"** buyruğuna kadar nâzil oldu. Bu âyet-i kerîme ile şanı yüce Allah, mü'minleri savunma va'dinde bulundu ve çok açık bir şekilde hainliği ve gadretme-

(1) Ebû Dâvûd, Edâhî 4; İbn Mâce, Edâhî 1

yi yasakladı. Gadredip ahdi bozmanın çok ağır bir vebal olduğuna dair açıklamalar daha önceden el-Enfal Sûresi'nde (8/58. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yine orada (belirtilen âyet, 3. başlıkta) Peygamber (sav)'ın: "Ahdini bozanın arkasında ahdini bozduğu kadarıyla bir sancak dikilir ve bu filanın hainliğidir, denilir"⁽¹⁾ buyruğu da geçmişti.

Buyruğun anlamının şu olduğu da söylenmiştir: Yüce Allah iman kalplerinde iyice yer edinceye kadar mü'minlerin muvaffakiyetlerini sürdürerek savunur. Kâfirler onları dinlerinden uzaklaştıramazlar. Eğer herhangi bir baskı ve zorlama ile karşı karşıya kalacak olurlarsa, kalpleriyle irtidad etmemeleri için onları korur, muhafaza eder.

Bir başka açıklama da şöyledir: O, mü'minleri ortaya koydukları delillerle onları üstün getirmek suretiyle savunur. Diğer taraftan bir kâfirin, bir mü'mini öldürmesi nadirdir. Şâyet bir kâfir, bir mü'mini öldürecek olursa, yüce Allah o mü'mini kendi rahmetine ruhunu kabzederek almak suretiyle savunur.

Nafi': "(يُدْفِعُ): **Savunur**" şeklinde, "eğer Allah... *savmasaydı*" (el-Hac, 22/40) buyruğundaki "fe" harfinden sonra elif ilavesiyle; (وَلَوْلَا دِفَاعٌ) diye okumuştur. Ebu Amr ve İbn Kesir bu âyetteki bu kelimeyi "dal" harfi ile "fe" harfi arasında elif'siz, kırkinci âyet-i kerîme'deki kelimeyi de aynı şekilde elif'siz olarak okumuştur. Âsım, Hamza ve el-Kisaî ise bu âyetteki bu kelimeyi "dal" harfi ile "fe" harfi arasında elif ile, kırkinci âyet-i kerîmedeki kelimeyi ise elifsiz olarak okumuştur. Elifli okuyuş ile elifsiz okuyuş aynı anlamdadır. "(عاقبت اللص): Hırsızı cezalandırdım" ve "(عاقبه الله): Allah ona afiyet versin" tabirlerinde olduğu gibi. Mastarı da (دفعاً) şeklinde gelir. ez-Zehravî'nin naklettiğine göre elifli okuyuş (دفع) in mastarıdır, (حسب حساباً) de olduğu gibi.

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلِمُوا^ل وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ
لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

39. Kendileri ile savaşılanlara zulme uğradıkları için (savaşmaya) izin verildi. Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

(1) Buhârî, Edeb 99; Müslim Edep, 8-10, 16; Ebû Dâvûd, Cihâd 150; İbn Mâce, Cihâd 42; Dârimî, Buyû 11; Müsned, II, 49, 70, III, 7, 46, 61, 64

1- Savaş İzni:

Yüce Allah'ın: **"Kendileri ile savaşılanlara... izin verildi"** buyruğu ile ilgili bir açıklamaya göre: Bu buyruk yüce Allah'ın: **"Muhakkak Allah mü'minleri savunur"** buyruğunu beyan etmektedir. Yani onlara savaşmayı mübah kılmak, onlara yardım etmek suretiyle kâfirlerin başlarına açtıkları musibetlere karşı onları savunur. Bu buyrukta hazfedilmiş kelimeler vardır: Savaşabilecek durumda olanlara savaşmaya izin verilmiştir, demektir. Bunun hazfedilmesine sebep ifadenin hazfedilen ifadelere delâlet etmesidir.

ed-Dahhak dedi ki: Rasûlullah (sav)ın ashâbı Mekke'de kâfirler kendilerine eziyet ve işkence ettikleri için kâfirlerle savaşmak için izin istediler. Yüce Allah da: **"Çünkü Allah hainlik ve nankörlük edenlerin hiçbirini sevmez"** buyruğunu indirdi. Hicret ettikten sonra da: **"Kendileri ile savaşılanlara zulme uğradıkları için izin verildi"** âyeti nazil oldu. İşte bu buyruk, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan yüz çevirmek, terketmek ve affedip, bağışlamak emirlerinin hepsini neshetmektedir. Savaş hakkında nâzil olmuş ilk âyet-i kerîmede budur.

İbn Abbas ve İbn Cübeyr derler ki: Bu âyet-i kerîme Rasûlullah (sav)ın Medine'ye hicret etmesinden sonra nâzil olmuştur. Nesaî ve Tirmizî'nin İbn Abbas'tan rivayetlerine göre o şöyle demiştir: Peygamber (sav) Mekke'den çıkartılınca Ebubekir: Peygamberlerini çıkarttılar, mutlaka helâk edileceklerdir, dedi. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Kendileri ile savaşılanlara zulme uğradıkları için izin verildi. Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir"** buyruğunu indirdi. Ebubekir de dedi ki: Bunun üzerine anladım ki artık savaş olacaktır.⁽¹⁾ (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen bir hadistir. Ayrıca bunu birden çok kişi Süfyan'dan, o el-A'meş'ten, o Müslim el-Batîn'den, o Said b. Cübeyr'den mürsel olarak rivayet etmiş ve bu rivayette: "İbn Abbas'tan" kaydı zikredilmemiştir.⁽²⁾

2- Mübah Kılmak da Şer'i Hükümlerdendir:

Bu âyet-i kerîmede-Mutezile'nin kanaatinin aksine- mübah kılmanın şer'i hükümlerden olduğuna dair bir delil vardır. Çünkü yüce Allah'ın: **"İzin verildi"** buyruğu, mübah kılındı, anlamındadır. Bu da sözlükte yasak olan her bir şeyin mübah kılınması manasına kullanılmıştır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"İzin verildi" anlamındaki buyruk, hemzenin (ötre yerine) üstün okun-

(1) Tirmizî, Tefsir 22. sûre; Nesâî, Cihâd 1; Müsned, I, 216

(2) Tirmizî, Tefsir 22. sûre 4.

masıyla: "(أذن): İzin verdi" şeklinde de okunmuştur ki, Allah izin verdi demektir.

"Kendileri ile savaşılanlara" anlamındaki buyrukta "te" harfi esreli olarak; (بِقَاتِلُون) şeklinde "düşmanlarıyla savaşılanlara" diye okunmuştur, "te" harfi üstün olarak da okunmuştur. Yani müşriklerin kendileriyle savaştıkları kim seler demek olup, bunlar da mü'minlerdir. İşte bundan dolayı **"zulme uğradıkları için"** denilmiştir. Bu da onların yurtlarından çıkartıldıkları anlamındadır.

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا
رَبُّنَا اللَّهُ ط وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ
صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا ط
وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ ط إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾

40. Onlar ki, yurtlarından haksız yere ve sadece "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmıyla, diğer bir kısmını savmasaydı elbette manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın adının çokça anıldığı mescitler yıkılırdı. Allah kendi (dini)ne yardım edene, elbette yardım eder. Muhakkak Allah güçlüdür, Azizdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Zulmün İlk Şekli: Yurtlarından Çıkarılmaları:

Yüce Allah'ın: **"Onlar ki yurtlarından haksız yere... çıkarıldılar"** buyruğu kendilerine yapılan zulümlerin birisini dile getirmektedir. Yurtlarından çıkartılış sebepleri sadece: Rabbimiz bir ve tek olarak Allah'tır demiş olmalarıdır. Yüce Allah'ın: **"Sadece Rabbimiz Allah'tır, dedikleri için"** buyruğu munkatı' bir istisnâdır. Yani, ama onların Rabbimiz Allah'tır (demeleri bir hak'tır ve bu hakka karşı gelerek onları çıkarmışlardır). Bu açıklamayı Sibeveyh yapmıştır. el-Ferrâ ise şöyle demektedir: Bu ifadenin cer mahallinde olması da mümkündür. O böylelikle bunun, **"haksız yere"** anlamındaki buyruğun

başında bulunan cer harfi olan "be"ye merdûd (bağlı) olduğunu kabul etmektedir. Ebu İshak ez-Zeccâc'ın görüşü de budur, ona göre de mana şöyledir: Onlar yurtlarından haksız yere çıkarıldılar. Çıkarılmalarının tek sebebi, Rab-bimiz Allah'tır demeleridir. Yani onlar tevhidleri sebebiyle yurtlarından çıkarıldılar, onları çıkartanlar da putperest kimselerdir.

"Yurtlarından... çıkarıldılar" anlamındaki ifade, yüce Allah'ın: **"Kendileri ile savaşılanlara"** anlamındaki buyruktan bedel olarak cer mahallinde-dir.

2- Savaş İzninden Önce ve Sonra Müslümanların Hali:

İbnu'l-Arabî dedi ki: İlim adamlarımız şöyle demişlerdir: Rasûlullah (sav)a Akabe bey'atinden önce savaşmaya izin verilmemiş ve kan dökmek ona helâl kılınmamıştı. Ona -on yıl süreyle- sadece yüce Allah'ın dinine davet etmek, eziyetlere sabretmek, cahillerin cahilliklerini affetmekle emir verilmişti. Bundan maksat ise yüce Allah'ın onlara karşı delilini ortaya koymak ve: **"Biz bir rasûl göndermedikçe de azab ediciler değiliz"** (el-İsrâ, 17/15) buyruğunda lütfunu dile getirdiği vaadini yerine getirmek için böyle yapmıştır. Tebliğe muhatab olan insanlar ise azgınlıklarını sürdürdükleri gibi apaçık delilleri de delil olarak görüp benimsemediler. Kureyşliler ise Peygamber (sav)a tabi olan muhacirlere çok ağır baskılar yapmıştı. Öyle ki onları dinlerinde fitneye düşürdüler, ülkelerinden sürdüler. Onlardan kimisi Habeşistan topraklarına kaçtı, kimisi de Medine'ye çıkıp gitti. Kimileri de eziyete sabretti. Kureyş yüce Allah'a karşı azgınlasıp emrini reddedip peygamberini yalanlayınca, Allah'a iman eden, O'nu tevhid ile ibadet edenlere, Peygamber (sav)ı tasdik edip, dinine sınıksız sarılanlara işkencelerini sürdürünce, yüce Allah da Rasûlüne savaşmak için izin verdi. Kendilerine zulmedenlere karşı kendilerini savunup intikam almalarına müsaade etti ve: **"Kendileri ile savaşılanlara... izin verildi... İşlerin âkibeti Allah'ındır."** (el-Hac, 22/39-41) buyruklarını indirdi.

3- İkraha Altında Bulunanın Fiili, Zorlayana Nisbet Edilir:

Bu âyet-i kerîmede zorlama ve baskı altında kalan kimsenin yaptığı fiilin, onu zorlayıp o işi işlemeye mecbur edene nisbet edileceğine dair delil vardır. Çünkü yüce Allah burada çıkarmayı kâfirlere nisbet etmektedir. Çünkü ifade günahın miktarını dile getirmek ve bu günahı işlemeye mecbur tutmak sadedindedir. Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın: **"Hani kâfirler onu çıkardıklarında..."** (et-Tevbe, 9/40) buyruğuna benzemektedir. Her ikisi hakkında bu kabilden yapılacak açıklamalar aynıdır. Buna dair açıklamalar daha ön-

ce et-Tevbe Sûresi'nde (9/40. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

4- Cihadın Faydaları:

"Eğer Allah insanların bir kısmıyla, diğer bir kısmını savmasaydı" yani yüce Allah peygamberlere ve mü'minlere düşmanlarla savaşmayı meşrû kılmamış olsaydı, müşrikler her tarafı istila eder ve çeşitli dinlere mensub kimselerin inşa ettikleri ibadet yerlerini işlemez hale getirirlerdi. Fakat O, çeşitli din mensuplarının kendilerini ibadete verebilmeleri için savaşmayı farz kılarak, böyle bir olumsuz hali önlemiş bulunmaktadır.

O halde cihad geçmiş ümmetlere de emredilmiştir. Şeriatler onunla salâh bulmuş ve ibadet yerleri o sayede ayakta durabilmiştir. Sanki şöyle buyurulmuş gibidir: Savaşmaya izin verilmiştir, o halde mü'minler savaşsınlar. Daha sonra yüce Allah bu savaşma emrini: **"Eğer Allah insanların bir kısmıyla, diğer bir kısmını savmasaydı..."** âyetiyle de pekiştirmektedir. Yani eğer savaş ve cihad olmasaydı, her ümmet arasında mutlaka hakka galib gelinirdi. Buna göre hristiyan ve sabîîlerden cihadı uygun bir iş görmeyenler, aslında kendi kabul ettikleri inançlarıyla çelişmektedirler. Zira savaş olmasaydı, uğrunda savunma yapılan din diye bir şey kalmazdı.

Aynı şekilde şu dinlerini tahrif etmeden, değiştirmeden önce yaptıkları mabedler ve İslâm'ın bu dinleri neshetmesinden önce yapılmış mabedler işte bu maksatla burada söz konusu edilmiştir. Yani bu savunma olmasaydı, Musa döneminde havralar, İsa döneminde kiliseler ve manastırlar, Muhammed (a.s) döneminde de mescidler yıkılacaktı.

"(لَهْمُتْ): **Yıkılırdı**" kelimesi; "(هدمت البناء): Binayı yıktım", "(فانهدم): O da yıkıldı" ifadesinden alınmıştır.

İbn Atiyye der ki: Bu, bu âyet-i kerîmenin te'vili hususunda yapılmış en doğru açıklamadır.

Ali b. Ebi Talib (r.a)dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eğer Allah, Muhammed (sav)ın ashabı vasıtasıyla kâfirleri, tabiînden ve daha sonra gelecek olanlardan savmasaydı (onların zararlarını önlememiş olsaydı) ... diye açıklamıştır.

İfadelerde her ne kadar bir kavmin, bir başka kavim vasıtasıyla savulması yani bertaraf edilmesi söz konusu ise de buna savaş manasının verilmesi -önceden de geçtiği gibi- daha uygundur.

Mücahid şöyle demektedir: Eğer Allah bir kavmin zulmünü âdil kimsele-
rin şahitliğiyle savmasaydı...

Bir kesim şöyle açıklamıştır: Eğer Allah zalimlerin zulmünü, adaletli yöneticilerle bertaraf etmemiş olsaydı... Ebu'd-Derdâ şöyle demektedir: Şâyet yüce Allah mescidde bulunmayanlara gelecek kötülükleri mescidlerde bulunanlar vasıtasıyla, gazaya katılmayanlara gelecek kötülükleri gazaya katılanlar vasıtasıyla savmasaydı, elbetteki azab onları gelir bulurdu.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Eğer Allah faziletli ve hayırlı kimselerin duâsı ile azabı savmasaydı... ve buna benzer âyet-i kerîmenin anlamını açıklayıcı daha başka açıklamalar da yapılmıştır. Çünkü âyet-i kerîmeye göre insanların bir kısmı vasıtasıyla, bir şeylerin savulması ve kendilerinden bir şeyler savulan kimselerin varlığı mutlak olarak gereklidir. Bunun üzerinde dikkatle düşünelim.

5- *Zimmet Ehlinin İslâm Ülkesindeki Mabedleri:*

İbn Huveyzîmendâd der ki: Bu âyet-i kerîme zimmet ehlinin kiliselerini, havralarını, ateş yaktıkları mabedlerini yıkmayı yasaklamaktadır. Ancak daha önce bulunmayan yeni mabedler inşa etmelerine izin verilmez. Mevcut binalarını ne genişletebilirler, ne de yükseltebilirler. Müslümanların ise bu mabedlere girmemeleri ve orada namaz kılmamaları gerekir. Eğer zimmet ehli mabedlerinde bir fazlalık meydana getirecek olurlarsa, yıkılması gerekir. Harb ülkesinde bulunan havra ve kiliseler ise yıkılır. Ancak İslâm ülkesinde zimmet ehline ait olanlar yıkılmaz, çünkü bunlar İslâm ülkesi ile ahitleştikleri vakit korunmalarını istedikleri evleri ve malları durumundadır. Bununla birlikte daha fazla bir şey yapma imkânını vermek caiz değildir. Çünkü bu yolla küfrün sebeplerinin açığa çıkartılması, güçlendirilmesi söz konusudur. Mescidlerin yeniden yapılması için yıkılmaları caizdir. Nitekim Osman (r.a) da Peygamber (sav)'ın mescidini bu şekilde yıkıp yeniden yapmıştır.

6- *Manastırlar, Kiliseler ve Havralar:*

“(لهدمت)”: **Yıkılırdı** “ anlamındaki kelimenin “dal” harfi hem şeddesiz, hem de şeddeli olarak okunmuştur.

“(صَوَائِعُ)”: **Manastırlar** kelimesi; (صَوَائِعُ) ın çoğulu olup “fev’ale” veznindedir. Bu da üst tarafı sivri, yüksekçe yapı demektir. Tiridin üst tarafını yükseltip inceltti, anlamında: (صَمَّ الثَّرِيدَةُ) denilir. “(رجل أصم القلب)”: Keskin zekalı adam,” demektir. “(الأصم)”: Keskin sözlü adam,” anlamına gelir. İnsanlardan olsun, başka varlıklardan olsun kulağı küçük kimseye denildiği de söylenmiştir.

Buralar İslâm'dan önce hristiyan rahiplere ve sabiîlerin âbidlerine mahsus yerlerdi. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Daha sonra ise müslümanla-

rın ezan okudukları yer (minare) hakkında da kullanılmaya başlanmıştır.

“(الْبَيْع) **Kiliseler**” kelimesi (بَيْعَة) in çoğuludur, hristiyanların mabedi olan kilise demektir. Taberî der ki: Bunun yahudilerin kiliseleri (havraları) anlamında olduğu da söylenmiştir. (Ancak) daha sonra Mücahid'den böyle bir anlamı gerektirmeyen açıklamalar bu kelimenin anlamı arasına sokuşturulmuştur.

“(وَصَلَوَاتُ) **Havralar**” kelimesi ile ilgili olarak ez-Zeccac ve el-Hasen: Bunlar yahudilerin kiliseleri (manastırları)dır, demişlerdir. İbranice'de bu kelime; (صَلَوَات) şeklinde söylenir.

Ebu Ubeyde der ki: Bu kelime hristiyanların çöllerde yolculuklarında dua ve ibadet etmek için yaptıkları binaların adıdır. Bunlara “salûtâ” adı verilir ve Arapça'ya uydurularak “salavât” diye kullanılmıştır.

Bu kelime İbn Atiyye'nin söz konusu ettiği şekilde dokuz ayrı kıraat vardır: (صَلَوَات، صَلَوَات، صَلَوَات) ile “fuûlî” vezninde; (صَلُولِي) ile “salib” in çoğulu olarak “be” harfi ile; (صَلُوب) şeklinde fuûl vezninde üç noktalı peltek “se” ile; (صَلُوث) şeklinde, “sâd” ve “lâm” harfleri ötreli, “vav” dan sonra da elif ile; (صَلَوَات) şeklinde, yine “sâd” ve “lâm” harfleri ötreli, üç noktalı peltek “se” den sonra elif ile; (صَلُوثَا) şeklinde. Ayrıca “sâd” harfi esreli, “lâm” harfi sakin, ondan sonra esreli bir “vav” harfi ile “ye” harfi, arkasından üç noktalı peltek bir “se” ve ondan sonra da elif ile; (صَلُوثَا) şeklinde.

en-Nehhâs'ın naklettiğine göre de Âsım el-Cahderî bu kelimeyi; (صَلُوب) diye okumuştur. ed-Dahhak'tan da üç noktalı peltek “se” ile; (صَلُوث) diye okuduğu da rivayet edilmiştir. Ancak bu kıraatinde “sâd” harfini üstün mü, yoksa ötreli mi okuduğunu bilmiyorum.

Derim ki: Buna göre bu kelime oniki kıraat söz konusu olmaktadır.

İbn Abbas der ki: “Salavât” kiliseler demektir. Ebu'l-Âliye der ki: Salavât, sabîîlerin mabedleri demektir. İbn Zeyd der ki: Bunlar müslümanların kıldıkları namazlardır. Düşman onların üzerine baskın yapacak olursa, namazları kesilir ve mescidler yıkılır. Buna göre “salavât” hakkında “yıkılma” kelimesi, artık kılınmaları imkânsız hale getirileceği anlamında istiâre olarak kullanılmıştır. Yahut da bu ifadeyle salavat (namaz kılma) yerlerini kastetmiş ve muzafı hazfetmiş de olabilir.

İbn Abbas, ez-Zeccâc ve başkalarının açıklamalarına göre; yıkma işi hakikat anlamında kullanılmıştır. el-Hasen ise salavâtın yıkılması, namazların terkedilmesi demektir. Kutrub ise: Salavât küçük manastırlar, demektir. Bunun tekilinin kullanıldığı işitilmiş değildir.

Hasîf'in kanaatine göre bu isimlerden maksat, ümmetlerin ibadet ettikleri yerlerin kısımlarına işaret etmektir. Manastırlar (es-sevâmi') rahiplere, ki-

liseler (el-bî'a) hristiyanlara, havralar (es-salavât) yahudilere, mescidler de müslümanlara aittir.

İbn Atiyye der ki: Daha açıkça anlaşılan, bu buyruklar ile ibadet yerlerinin anılmasında mübalağa kastının güdülmüş olmasıdır. Bu isimler çeşitli ümmetler tarafından aynı yerler hakkında isim olarak kullanılabilir. Ancak kilise (el-bî'a) Arapça'da hristiyanlara has mabedin adıdır. Bu isimler kitab ehli olan bütün ümmetlerde eskiden beri bilinen anlamları olan kelimelerdir. Bu âyet-i kerîmede mecusiler de, müşrikler de söz konusu edilmemişlerdir. Çünkü bunların korunmaları gereken yerleri olmadığı gibi, Allah'ın anılması, ancak semavi şeriat sahibi ümmetler arasında söz konusudur.

en-Nehhas der ki: Arapça'da işin gerçeğine bakılacak olursa, **"içlerinde Allah'ın adının çokça anıldığı"** vasfının -başkalarına değil de- sadece mescidlere ait olması gerekir. Çünkü zamir hemen mescidlerden sonra zikredilmektedir. Bununla birlikte bu zamirin **"manastırlar"** ile ondan sonra gelen mabed isimlerine ait olması da mümkündür. O takdirde buyruk, onların şeriatlerinin tahrif edilmediği ve hakkı ikame ettikleri zamanı kastetmiş olur.

7- Gayr-ı Müslimlerin Mabedlerinin, Müslümanların

Mescidlerinden Önce Zikredilmesinin Sebebi:

Zimmet ehlinin mabedleri ve dua ettikleri yerler niçin müslümanların mescidlerinden önce zikredilmiştir, denilecek olursa, cevap olarak: Çünkü onların bina ve yapıları daha eskidir, denilir. Bir diğer açıklama da şöyledir: Buna sebep bunların yıkılma ihtimallerinin daha yüksek, mescidlerde de Allah'ın adının anılmasının daha ileri bir ihtimal oluşudur. Nitekim yüce Allah'ın: **"Onlardan kimisi nefesine zulmedicidir, kimisi itidal üzeredir, kimisi Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir"** (Fâtır, 35/32) buyruğunda **"ileri geçen"**in sonradan anılması da buna benzemektedir.

8- Allah, Dinine Yardım Edene, Yardım Eder:

"Allah, kendi (dini)ne yardım edene, elbette yardım eder." Yani O, dine ve peygamberine yardım edene yardım eder.

"Muhakkak Allah güçlüdür." Yani kudret sahibidir, gücü yetendir. el-Hatâbî der ki: **Güçlü (el-Kavî)** kadir (gücü yeten, muktedir) anlamında kullanılabilir. Bir şeye güç yetiren, ona muktedir olur, demektir.

"Azizdir." Pek yücedir, şanı pek üstündür. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır. Kendisine zarar ulaştırılamayan mutlak güçlü anlamında olduğu da söylenmiştir. Biz bu iki ismi **"el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâi'llahi'l-Hüsnâ"** adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz.

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا
الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ
وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

41. O kimselere eğer, Biz, yeryüzünde bir iktidar imkânı verirsek, onlar namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, marufu emreder, münkerden alıkoyarlar. İşlerin akıbeti Allah'ındır.

ez-Zeccac der ki: “(الَّذِينَ): **O kimselere**” buyruğu “(وَلْيَتَصَرَّفِ اللَّهُ مَنْ يَتَصَرَّفُ): *Allah kendi (dini)ne yardım edene elbette yardım eder*” (Hacc 22 / 40) buyruğunda yer alan “(مَنْ): ...ene” buyruğundan bedel olarak nash mahallindedir.

Başkaları ise bunun yüce Allah'ın: “(إِذْ لِلَّذِينَ يَقَاتِلُونَ): *Kendileri ile savaşılana*” (Hacc 22 / 39) buyruğu dolayısı ile cer mahallindedir, demiştir. Bu durumda; “**O kimselere eğer Biz yeryüzünde bir iktidar imkânı verirsek**” anlamındaki buyruk, Rasûlullah (sav)'ın ashabından yeryüzünde bu imkâna sahip olan dört kişi (Râşid-Halifeler) olur ve başkaları bunun kapsamına girmez.

İbn Abbas der ki: Maksat muhacirler, ensar ve onlara güzel bir şekilde tabi olanlardır.

Katade: Bunlar Muhammed (sav)'ın ashabıdır, demektedir. İkrime: Bunlar beş vakit namaz kılanlardır, der. el-Hasen ve Ebu'l-Âliye de der ki: Bunlar şanı yüce Allah'ın kendilerine zafer nasib ettiği vakit namazı kılan bu ümmettir. İbn Ebi Necîh: Maksat yöneticilerdir derken, ed-Dahhak da şöyle demektedir: Bu, yüce Allah'ın kendisine mülk ve yönetim imkânını verdiği kimselere koştığı bir şarttır. Bu da güzel bir açıklamadır.

Sehl b. Abdullah da der ki: İyiliği emredip münkerden alıkoymak, yöneticiye ve onun yanına gidip gelen ilim adamlarına vaciptir. İnsanların yöneticiye emretmek gibi görevleri yoktur, çünkü bu onun bir vazifesidir ve onun bunu yapması vacibtir. İlim adamlarına da emretmezler, çünkü zaten delil onların bunun gereğini yerine getirmelerini vacib kılmıştır.

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ
وَتَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَأَصْحَابُ
مَدْيَنَ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ مُوسَى فَأَمَلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ
فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

42. Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önce Nûh'un kavmi, Âd ve Semûd kavmi de yalanlamıştı;
43. İbrahim'in kavmi ve Lût'un kavmi de;
44. Medyen Ashabı da yalanlamıştı. Musa da yalanlandı. Ben de o kâfirlere mühlet verdim. Sonra onları yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış?

Bu buyruklar Peygamber (sav)a bir teselli ve onun acısını hafifletme maksadına yöneliktir. Yani senden önce de yalanlanmış peygamberler vardı. Onlar da yüce Allah, yalancıları helâk edinceye kadar sabrettiler, sen de onlara uy ve sabret.

“Musa da yalanlandı.” Yani Firavun ve kavmi onu yalanladı. İsrailoğulları ise onu yalanlamamıştı. Bundan dolayı yüce Allah bu ifadeyi daha önceki buyruklara atfetmemiştir. O takdirde; Musa'nın kavmi de yalanladı, demek olurdu.

“Ben de o kâfirlere mühlet verdim.” Yani onların cezalandırılmalarını erteledim. **“Sonra onları yakaladım.”** Cezalandırdım. **“Benim cezalandırmam nasılmış?”** Bu da değişiklik yapmak anlamını taşıyan bir sorudur. Yani onların içinde bulundukları nimeti azab ve helâk etme ile değiştirmemin nasıl olduğuna bir bak. İşte ben Kureyş'ten yalanlayıcılara da böyle yapacağım.

el-Cevherî der ki: (النكير): Münkeri değiştirmek (meâlde: cezalandırmak) demektir. “Münker” kelimesi de “el-menâkîr” kelimesinin tekilidir.

فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ
عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَبْعُرُ مُعْطَلَةً وَقَصْرٍ مَشِيدٍ ﴿٤٥﴾

45. Nice memleketler vardır ki (ahalisi) zalim iken, Biz onu helâk ettik. İşte çatıları düşüp üzerlerine duvarları yıkılmış; kuyular sahipsiz, yüksek köşkler (issiz) kalmıştır.

“Nice memleketler vardır ki” ahalisi küfür ile “zalim iken Biz onu” oranın ahalisini “helâk ettik.” (كَأَيِّنْ): Nice” kelimesine dair açıklamalar da daha önce Al-i İmran Sûresi’nde (3/146. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“İşte çatıları düşüp, üzerlerine duvarları yıkılmış.” Bu buyruğa dair açıklamalarla daha önceden el-Kehf Sûresi’nde (18/42. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Kuyular sahipsiz, yüksek köşkler (issiz) kalmıştır.” ez-Zeccâc der ki: “kuyular sahipsiz” ifadesi “memleketler” kelimesine atfedilmiştir. Yani nice memleketler ahalisi ile nice kuyular ahalisi (vardır ki, Biz onları helâk etmişsinizdir).

el-Ferrâ’nın kanaatine göre ise “kuyular” kelimesi “çatıları” kelimesine atfedilmiştir.⁽¹⁾

el-Esmâî der ki: Ben Nâfî’ b. Ebi Nuaym’e “(kuyu anlamına gelen): hi’r” kelimesi ile “(kurt anlamına gelen) zi’b” kelimesinde hemze var mıdır? diye sordum. O şu cevabı vermiştir: Eğer Araplar bunları hemzeli okuyorlarsa, sen de onları hemzeli oku. Nâfî’den rivayet edenlerin bir çoğu bu iki kelimeyi hemzeli okurlar. Ancak Verş’in, Nâfî’den rivayeti bu iki kelimeyi hemzesiz okumak şeklindedir, aslolan ise hemzeli olduklarıdır.

“Sahipsiz” kelimesi terkedilmiş anlamındadır. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. Ahalisi helâk olduğu için çevresinde kimse kalmamış, boş anlamına geldiği de söylenmiştir. Suyu çekilmiştir, diye de açıklanmıştır. Kuyuların başında kovaları ve bu kovaların bağlandığı ipleri yoktur, diye de açıklanmıştır. Anlamlar birbirine yakındır.

(1) el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 228’de bu kanaatini açıklamaktadır. Ancak açıklamaları bundan ibaret değildir. İfadelerinden, böyle bir atfın manayı da etkileyeci bir atf olarak görmediği anlaşılmaktadır. Çünkü manayı da kapsayan bir atf olarak kabul edilirse, doğrusu pek tutarlı bir mana, ortaya çıkmamaktadır. O bakımdan: “... fakat (lafız) bir birine tabi kılınmak suretiyle atf yapılmıştır” demektedir.

“**Yüksek köşkler**” buyruğunu Katâde, ed-Dahhâk ve Mukatil, yüksek ve uzun diye açıklamışlardır. Adiy b. Zeyd der ki:

شاده مَزْمَرًا وَجَلَّلَهُ كَيْدًا سَاءَ فَلْلَطِيرِ فِي ذُرَاهِ وَكُورِ

“O sarayını sert mermerle yükseltti ve kireç ile sıvadı,
Onun tepelerinde ise kuşlara yuvalar vardır.”

Said b. Cübeyr, Atâ, İkrime ve Mücahid de “meşîd; yükseltilmiş” kelimesinin alçı ile sıvanmış anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Recez vezninde de şair şöyle demektedir:

لَا تُحَسِّبْنِي وَإِنْ كُنْتَ أَمْرًا غَيْرًا كَحَبَّةِ الْمَاءِ بَيْنَ الطِّينِ وَالشَّيْدِ

“Ben her ne kadar deneyimsiz bir kimse isem dahi, sen beni sanmayasın,
Çamur ile alçı arasındaki su yılanı gibi.”

İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

وَلَا أَطْمَأْ إِلَّا مَشِيدًا بَجَنْدَلٍ

“(Gelen sel) taş ve çakıldan yapılmış hiçbir yapı bırakmadı;
oldukça sağlam taşlarla yükseltilmiş olan müstesnâ.”

İbn Abbas, bu kelimenin oldukça sağlam, korunan anlamında olduğunu söylemiştir. el-Kelbî de böyle açıklamıştır. Bu kelime “mef’ûl” anlamında ve “mef’il” veznindedir. Mebyû’ (satılan) anlamında mebî’ demek gibi.

el-Cevherî der ki: “el-Meşîd” kelimesi şîd ile yapılmış olan demektir. Bu da alçı yahut buna benzer duvarın kendisi ile sıvandığı her bir malzemenin adıdır. “Şin” harfi üstün söylenirse (şeyd şeklinde) mastar olur. “(المشيد): Onu alçılıdır,” demektir. Şeddeli olarak; “(المشيد): Uzunca yapılmış, boyu uzatılmış” anlamındadır. el-Kisaî der ki: “(المشيد): Yüksek” tekil için kullanılır. Yüce Allah’ın: “(المشيد): **Yüksek köşkler**” buyruğunda olduğu gibi. Şeddeli olarak kullanılırsa, çoğul anlamındadır. Yüce Allah’ın: “(فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ): **Yüksek kaleler içinde...**” (en-Nisâ, 4/78) buyruğunda olduğu gibi.

Bu buyrukta hazfedilmiş sözler de vardır. İfadenin takdiri de: Ve onlar gi-

bi nice yüksek köşkler de ıpissız kalmıştır, şeklindedir.

Denildiğine göre sözü edilen kuyu ve köşk Hadramut'ta bilinen iki yerdir. Buradaki köşk, hiçbir şekilde yanına çıkılamayan bir dağın tepesinde yüksekçe bir köşktür. Sözü edilen kuyu da bu dağın alt taraflarında bulunup içine düşen ne olursa olsun rüzgar mutlaka onu dışarı çıkartırdı.

Köşk sahipleri şehirlerin hükümdarlarıdır. Kuyu sahipleri ise çöllerin hükümdarlarıdır. Yani Biz, onları da, öbürlerini de helâk ettik.

es-Sa'lebî, Ebu Muhammed b. el-Hasen el-Mukrî ve başkalarının naklettiklerine göre ed-Dahhak ve başkaları şöyle demiştir: Sözü geçen kuyu "er-ress" kuyusudur. Bu kuyu Hadramut bölgesinde, Yemen'de Aden'de idi. Hadûrâ denilen bir beldede bulunuyordu. Burada Salih (a.s.)a iman edenlerden dört bin kişi gelip konaklamışlar ve beraberlerinde Salih (a.s.) ile birlikte azabtan kurtulmuşlardı. Salih burada vefat etti, o bakımdan bu yere "Hadramet" adı verildi. Çünkü Salih (a.s.) ölüm burada yakalamış ve vefat etmişti. Buraya bir Hazire bina ettiler ve bu kuyunun etrafında kaldılar, başlarına el-İls b. Cülâs b. Suveyd diye bilinen birisini emir yaptılar. el-Ğaznevî'nin naklettiklerine göre böyledir.

es-Sa'lebî'ye göre bu emirin adı Culhüs b. Cülâs imiş. Bu emir, uygulamaları güzel ve onlara karşı adaletle davranan birisi idi. Senhârîb b. Sevâde'yi de ona vezir yaptılar. Bir süre orada kalıp, zamanla nesilleri çoğaldı. Bu kuyu şehrin tamamının ve etrafındaki göçebe diyarının su ihtiyacını karşıladığı gibi, buralarda bulunan bütün binek, koyun, inek ve diğer hayvanların su ihtiyacını da karşılıyordu. Çünkü bu kuyunun üzerinde kurulmuş pek çok çıkırıklar, dolaplar vardı. Bu kuyunun başında da görevli bir çok kimse bulunuyordu. Ayrıca kuyunun kenarında bir kısmı insanlar için bir kısmı binekler için, diğer bir kısmı inekler, diğerleri de koyunlar için doldurulan büyükçe havuzlar da bulunuyordu. Bunlar üzerinde görevli olan kimseler de gece-gündüz nöbetleşerek bu havuzlardan su ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlıyorlardı. Başka kuyuları da bulunmuyordu. Başlarına geçirdikleri hükümdar uzun bir ömür sürdü. Ölüm gelip çatinca, suretinin olduğu gibi kalıp değişmemesi için vücudunu yağla sıvadılar. Onlardan birisi ölüp de kendileri için değerli olan herkese bu şekilde uygulama yaparlardı. Hükümdarları ölünce bu iş onlara ağır geldi ve işlerinin bozulduğu kanaatine kapıldılar. Hepsi feryad edip ağlamaya başladılar. Şeytan onların bu hallerini ganimet bildi. Hükümdarlarının ölümünden pek çok gün sonra hükümdarlarının cesedinin içine girdi, onlarla konuşup dedi ki: Ben ölmedim, ancak sizin neler yapacağınızı görmek üzere sizin gözünüzden kayboldum. Buna çok sevindiler. Çok yakın adamlarına kendisi ile kavmi arasına bir perde germesini ve bedenindeki şekli değişiklikler dolayısıyla, öldüğünün anlaşılmaması için bu perde

arkasından onlarla konuşmayı emretti. Onlar da perde gerisinden yemeyen, içmeyen bir putu diktiler. Onlara hükümdarlarının ebediyyen ölmediğini ve bu putun kendilerinin ilâhı olduğunu da haber verdi.

Bütün bunları şeytan söylüyor ve onlara hükümdarları konuşuyormuş intibaini veriyordu. Bir çoğu bunu tasdik etti, bazıları ise bu işten tereddüde düştü. Bunu yalanlayan iman eden kimseler, bunu tasdik edenlerden daha azdı. Onlara bu hususta öğüt veren bir kimse konuştu mu mutlaka azarlanır ve tesirsiz hale getirilirdi. Sonunda hepsi de ona ibadet etrafında toplanmış oldular. Yüce Allah kendilerine bir peygamber gönderdi. Bu peygambere de vahiy uyanikken değil, sadece uykudayken inerdi. Peygamberin adı, Hanzala b. Safvan idi. Onlara bu suretin cansız bir put olduğunu, şeytanın kendilerini saptırdığını, yüce Allah'ın mahlukatın suretine asla girmediğini, hükümdarın yüce Allah'a ortak olmasının imkânsız olduğunu bildirdi. Onlara öğüt verdi, nasihat etti, Rabblerinin intikamını ve mutlak kudretini hatırlatarak sakındırdı.

Onlar da bu peygambere eziyet ve düşmanlık ettiler. O da sırası geldikçe onlara öğüt veriyor ve bundan geri kalmıyordu. Nihayet çarşıda gezerken onu öldürdüler ve bir kuyuya attılar. İşte o vakit başlarına gelen geldi. Geceleyin tok ve suya kanmış olarak uyudular, ancak sabahleyin uyandıklarında kuyunun suyu çekilmiş ve kovaları, ipleri işlemez hale gelmişti. Hep birlikte bağırdılar, kadınlar çocuklar feryad ettiler. Hayvanlar da susuzluktan bağırıp, çağırışmaya koyuldular. Sonunda hepsi öldüler ve toptan helâk edildiler. Yaşadıkları topraklarda onların yerine yırtıcı hayvanlar kaldı. Evlerinde ise tilkiler ve sırtlanlar yaşadı. Güzel bahçeleri ve mallarının yerine Arabistan kirazı, dikenleri bol ve keresteleri sert ve işe yaramaz ağaçlar kaldı. Orada sadece cinlerin sesleri ve yırtıcı hayvanların ulumaları işitilir oldu.

Yüce Allah'ın satvetlerinden ve O'nun intikam almasını gerektiren günahlar üzerinde ısrar etmekten O'na sığınınız.

es-Süheylî dedi ki: Bu yüksek köşk Şeddad b. Âd b. İrem'in yaptırdığı bir köşktür. Nakledip iddia ettiklerine göre yeryüzünde onun bir benzeri yapılmamıştır. Bunun da durumu aynen sözü edilen kuyu gibi olmuştu, yani önceleri orada insanlar varken sonradan ıpıssız kalmıştır. Önceleri mamurken sonradan kurumuştur. Hiçbir kimse onun yanına bir çok millik mesafe kadar dahi ona yaklaşamaz çünkü orada işittiği cinlerin çalgıları ve görülmedik sesler buna imkân vermemektedir. Halbuki daha önceden pek çok nimetler, rahat bir yaşayış, göz kamaştırıcı bir mülk ve insanlar arasında bir gerdanlık ahenginde bir düzen vardı. Fakat yok oldular ve bir daha geri dönemadılar.

Şanı yüce Allah işte bu âyet-i kerîmede bir öğüt, bir ibret ve bir hatırlat-

ma olmak üzere onları hatırlatmaktadır. Masiyetin içine düşüp kalmaktan ve kötü âkıbete uğramaktan sakındırarak onları hatırlamamızı istemektedir. Böyle bir durumdan yüce Allah'a sığınırız, kötü âkıbetten O'nun himayesi ni talep ederiz.

Şöyle de denilmiştir: Onları helâk eden, daha önceden el-Enbiya Sûresi'nde: "(Halkı) zalim olan nice ülkeler helâk ettik." (el-Enbiyâ, 21/11) buyruğunu açıklarken belirttiğimiz üzere Buht Nassar'dır. Bunun sonucunda kuyuları ıpissız kalmış ve sarayları harab olmuştu.

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُون لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا
أَوْ أَذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى
الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

46. Acaba onlar yeryüzünde gezmezler mi ki, kendileri ile akledcek kalpleri, kendileri ile işitecekleri kulakları olsun. Çünkü gözler kör olmaz, asıl göğüslerdeki kalbler kör olur.

"Acaba onlar" Mekke kâfirleri "yeryüzünde gezmezler mi ki" şu kasabaları görüp de öğüt alsınlar, kendilerinden öncekilerin başına indiği gibi Allah'ın azabının kendilerinin de başına inmesinden sakınıp, çekinsinler de **kendileri ile akledecek kalpleri, kendileri ile işitecekleri kulakları olsun.**"

Bu buyrukta yüce Allah akli, kalbe izafe etmiştir. Çünkü aklın mahalli orasıdır. Nitekim işitme yeri de kulaklardır.

Aklın bulunduğu yerin dimağ (beyin) olduğu da söylenmiştir. Bu görüş Ebu Hanife'den de rivayet edilmiştir. Ancak ben bu rivayetin ondan sahih bir yolla geldiğini zannetmiyorum.

"Çünkü gözler kör olmaz" buyruğunda yer alan: "(فَإِنَّهَا)": Çünkü'deki "he" zamiri el-Ferrâ'ya göre imaddır. Elifsiz olarak (فَإِنَّهَا) diye okunması da uygundur. Nitekim Abdullah b. Mes'ud'un kıraati böyledir, anlam birdir. Müzekker (elifsiz) kabul edilirse haber olarak i'rabı yapılır. Müennes (elifli) olarak gelmesi ise; gözlere bağlı olarak yahut bu kıssaya bağlı olarak, böyle gelmiş kabul edilir. Yani "şüphesiz ki gözler kör olmaz" veya kıssa (yani olay gerçek) şu ki "gözler kör olmaz." Yani onların göz ile görmeleri sabit bir şeydir. **"Asıl**

göğüslerdeki kalbler kör olur.” Hakkı idrak edemez, ibret alamaz.

Katade der ki: Gören göz, insan için bir gaye ile ve bir fayda olarak yaratılmıştır. Fakat asıl faydalı olan basiret kalptedir. Mücâhid der ki: Herbir ayn'ın (kişinin) dört gözü vardır. Yani herbir insanın dört gözü bulunmaktadır. Bunların ikisi dünyası için başındadır, ikisi de âhireti için kalbindedir. Başındaki gözleri kör olup da, kalbindeki gözleri görecekt olursa, bu körlüğünün ona hiçbir zararı olmaz. Şâyet başındaki gözleri görür de, kalbindeki gözleri kör olursa, onun dünya gözü ile görmesinin kendisine hiçbir faydası olmaz.

Katade ve İbn Cübeyr dedi ki: Bu âyet-i kerîme gözleri görmeyen İbn Um Mektûm hakkında nâzil olmuştur.

İbn Abbas ve Mukatil derler ki: Yüce Allah'ın: *“Kim bunda kör ise, o âhirette de kördür.”* (el-İsra, 17/72) buyruğu nâzil olunca, İbn Um Mektûm: Ey Allah'ın Rasûlü, dedi. Ben dünyada gözleri görmeyen bir kimseyim, âhirette de kör mü olacağım? diye sorunca, **“Çünkü gözler kör olmaz. Asıl göğüslerdeki kalbler kör olur”** buyruğu indi. Yani bu dünyada kalbi kör olduğu için İslâm'ı görmeyen bir kimse âhirette de cehennem ateşinde olacaktır.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا
عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾

47. Senden azabı çabucak getirmeni isterler. Allah sözünden asla caymaz. Gerçek şu ki, Rabbinin yanında bir gün, sayacağınız bin yıl gibidir.

“Senden azabı çabucak getirmeni isterler” buyruğu en-Nadr b. el-Hâris hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o: *“O halde doğru söyleyenlerden isen bizi kendisiyle tehdit ettiğin şeyi (azabı) getir”* (el-A'râf, 7/70) demişti. Bu âyet-i kerîmenin Ebu Cehl b. Hişam hakkında indiği de söylenmiştir. O da: *“Ey Allah! Eğer bu Senin katından hakkın kendisi ise durma, bizim üzerimize gökten taş yağdır...”* (el-Enfâl, 8/32) demişti.

“Allah” azabı indirmeye dair **“sözünden asla caymaz.”** ez-Zeccâc der ki: Azabın çabucak gelmesini istediler, yüce Allah da azabından hiçbir şeyin kurtulamayacağını onlara bildirdi. Nitekim dünya hayatında bu azab Bedir günü onlara gelip çatmıştı.

“Gerçek şu ki; Rabbinin yanında bir gün, sayacağınız bin yıl gibidir.”

İbn Abbas ve Mücahid dediler ki: Bununla şanı yüce Allah'ın kendilerinde gökleri ve yeri yaratmış olduğu günleri kastetmektedir. İkrime der ki: Bununla âhiret günleri kastedilmektedir. Yüce Allah onlara şunu bildirmiştir: Onlar kısacık günlerde azabın çabucak gelmesini kendisinden isteyecek olurlarsa, O bu azabı upuzun günlerde onlara verir.

el-Ferrâ der ki: Bu onların âhiretteki azablarının uzayıp gideceğine dair bir tehditidir. Yani onların âhiretteki azablarının bir günlük süresi, bin yıl gibi olacaktır.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Âhirette korku ve çetin azab içerisinde geçecek bir gün, dünyada korku ve sıkıntının bulunduğu bin yıllık bir süreye denktir. Nimet günleri de dünyaya kıyasen böyledir.

İbn Kesir, Hamza ve el-Kisaî “**sayacağınız**” anlamındaki buyruğu “(يَمَّا يَعْتُونَ): Sayacakları” anlamına gelecek şekilde “ya” ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd; (وَيَسْتَعْجِلُونَكَ): **Senden çabucak getirmeni isterler**” buyruğu dolayısıyla bu okuyuşu tercih etmiştir. Diğerleri ise muhatab kipi ile “te” ile “**sayacağınız**” anlamında okumuşlardır. Ebu Hâtim de bu okuyuşu tercih etmiştir.

وَكَايْنُ مِنْ قَرْيَةٍ أَمَلْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا
وَالِي الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

48. Zalim oldukları halde, kendilerine mühlet verdiğim nice memleketler vardır. Sonra onları yakaladım. Dönüş yalnız Bana'dır.

“Zalim oldukları halde, kendilerine” azgınlıklarına rağmen süre tanıyarak “mühlet verdiğim nice memleketler vardır. Sonra onları” azab ile “yakaladım. Dönüş yalnız Bana'dır.”

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا إِنَّا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾
فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ
كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ
أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

49. De ki: “Ey İnsanlar! Ben size apaçık bir korkutucuyum sadece.”
 50. Şu mü'min olup salih amel işleyenler (var ya); onlar için mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık vardır.
 51. Biri diğerini âciz bırakırcasına âyetlerimizi iptal etmeye çalışanlar ise, azgın alevli ateşin arkadaşlarıdır.

“De ki: Ey insanlar” ey (ilk muhatablar olan) Mekke ahalisi “ben size apaçık bir korkutucuyum sadece.” Korkutup uyaran bir kimseyim. Korkutup uyarmanın (inzârın) anlamına dair açıklamalar el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/6. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Apaçık” yani ben size dininiz ile ilgili gerek duyacağınız hususları çok açık bir şekilde bildiren bir kimseyim.

“Şu mü'min olup salih amel işleyenler (var ya); onlar için mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık” yani cennet “vardır.”

Âyetlerimizi hükümsüz kılmak uğrunda “biri diğerini aciz bırakırcasına âyetlerimizi iptal etmeye çalışanlar ise azgın alevli ateşin arkadaşlarıdır.”

Bu buyruktaki “biri diğerini aciz bırakırcasına” anlamındaki buyruğu İbn Abbas bu hususta biri diğerini yenmek istercesine, hatta bu hususta biri birleri ile ayrılığa düşercesine... el-Ferrâ biri, diğerinin inadına; Abdullah b. ez-Zübeyr İslâm'dan uzak tutmak isteyerek... diye açıklamışlardır. el-Ahfeş: İnatlaşmakta biri birleriyle yarışarak; ez-Zeccac: Onlar bizi aciz bırakacaklarını zannederek... diye açıklamışlardır. Çünkü onlar ölümden sonra diriliş olmadığı kanaatine sahiptiler. Yüce Allah'ın da onlara güç yetiremeyeceğini sanıyorlardı. Katâde de böyle açıklamıştır.

İbn Kesir ile Ebû Amr'ın “ayn”dan sonra elifsiz olarak ve “cim” harfini şeddeli olarak; (مُعْجَزِينَ) şeklindeki okuyuşunun anlamı da budur. Bunun anlamının şu şekilde olması da mümkündür: Onlar mü'minleri Peygamber (sav)a ve âyetlere iman etmekte âciz bırakmaya çalışıyorlardı. Bu açıklamayı da es-Süddî yapmıştır. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar Muhammed (sav)a tabi olanları âcizliğe nisbet ediyorlar. Bu da Arapların: “(جَهْلُهُ وَفَسَقَتُهُ): Onu cahillliğe nisbet etti onu fasıklığa nisbet etti” şeklindeki sözlerini andırmaktadır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى
 أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ
 ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾

52. Senden önce ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek, o bir şey okumak istediği zaman şeytan mutlaka onun okumasına bir şey katmak istemiştir. O şeytanın katacağını Allah iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini sapasağlam yerleştirir. Allah her şeyi bilendir, hükmünü yerine getirendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber'in Okuduğu:

“Ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek, o bir şey okumak istediği zaman şeytan mutlaka onun okumasına bir şey katmak istemiştir.” Âyet-i kerîmesindeki: “(تَمْنَى): **Okumak istediği...**” lafzına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/28. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Atiyye der ki: İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre o: “(وما أرسلنا من قبلك من رسول ولا نبي ولا محدث): Senden önce ne kadar rasûl, peygamber ve ilhama mazhar birisini gönderdiysek...” diye okuyormuş. Bunu Mesleme b. el-Kasım b. Abdullah zikrettiği gibi, Süfyan, Amr b. Dinar'dan, o İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mesleme dedi ki: Bizler -İbn Abbas'ın kıratine binaen- (ilhama mazhar) muhaddeslerin peygamberliğe sınıksız sarılmış olduklarını gördük. Çünkü onlar da gayba dair haberlerden çok üstün meseleler ile ilgili konuşup söz söylediler. Batınî hikmet gereği konuştular ve konuştuklarında isabet ettiler, söylediklerinde ismete mazhar oldular. Ömer b. el-Hattab'ın, Sâriye kıssasında⁽¹⁾ olduğu ve kendisinin söylediği pek üstün belgelerde olduğu gibi.

Derim ki: Bu haberi Ebubekr el-Enbarî “*Kitabu'r-Redd*” adlı eserinde zikretmiştir: Bana babam -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- anlattı, bize Ali b. Harb anlattı, bize Süfyan b. Uyeyne anlattı. O Amr'dan, o İbn Abbas (r.a.)dan rivayet ettiğine göre: **“Senden önce ne kadar rasûl, peygamber ve ilhama mazhar gönderdiysek...”** diye okumuştur. Ebubekr dedi ki: Bu hadis, buradaki fazla ifadenin Kur'an'dan olduğuna dair delil olarak ele alınamaz. Muhaddes (ilhama mazhar) kul ise uykuda iken kendisine vahiy gelen kimse demektir. Çünkü peygamberlerin rüyası da bir vahiydir.

(1) Ömer (ra) bir cuma günü hutbe irad ederken, orada: “Ey Sâriye dağa yönel, dağa” diye seslenmiş. Namazdan sonra bu durum kendisine hatırlatılınca şöyle açıklamış: “Müşriklerin kardeşlerimizi bozguna uğratmak üzere oldukları içime doğdu. O sırada kardeşleriniz bir dağın yakınından geçiyorlardı. Dağa sığınırırlarsa kurtulacaklarını anladım. Ben de o işittiğiniz sözleri söyledim.”

Sözü geçen Sâriye b. Zuneym'in kumandanlık ettiği bu savaşta, müslümanların zaferi kazandıklarına dair haber, Medine'ye bu olaydan bir ay sonra ulaştı. Ömer (ra)in sözlerini söylediği aynı gün ve saatte onun sesine benzer bir sesin kendilerine böylece seslendiğini duyduklarını belirttiler. (İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gabe*, II, 154).

2- Bu Âyet-i Kerîmede Açıklanması Gerekli Hususlar:

İlim adamları derler ki: Bu âyet-i kerîme iki bakımdan müşkildir (anlaşılması zordur). Evvela bazıları nebilerden kiminin rasûl olduğunu, kiminin de rasûl olarak gönderilmediğini kabul etmektedirler. Diğer başkaları ise bir kimse rasûl olarak gönderilmedikçe, ona nebî denilmesinin caiz olmadığını söylemişlerdir. Bu görüşün sahih olduğunun delili yüce Allah'ın: **"Senden önce ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek..."** buyruğudur. Böylelikle peygamber için risaletin gerekli olduğunu dile getirmektedir. Buradaki "nebî; Peygamber" in manası aziz ve celil olan Allah'tan nebe' (haber) veren demektir. Allah'tan nebe' (haber) vermek ise bizatihi risâlet ile aynı şeydir.

el-Ferrâ der ki: **Rasûl**, Cibril (a.s)ın ona açıktan açığa gönderilmesi suretiyle diğer insanlara da elçi olarak gönderilen kimsedir. **Nebî** ise ilham ya da rüyasında nebi olduğu kendisine bildirilen kimsedir. Dolayısıyla herbir rasûl nebîdir, fakat herbir nebi rasûl değildir.

el-Mehdevî der ki: Sahih olan da budur. Çünkü gerçekten bütün rasûller nebidirler, fakat bütün nebiler rasûl değildir. Kadı İyad da *"eş-Şifâ"* adlı eserinde bunu böylece zikredip şöyle demiştir: Sahih olan ve büyük çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre herbir rasûl aynı zamanda nebîdir, fakat herbir nebi rasûl değildir. Buna delil olarak da Ebu Zerr (r.a)ın hadisini⁽¹⁾ göstermektedir. Bu hadise göre üç yüz on üç bin nebi arasından rasûller gönderilmiştir ve bunların ilki Âdem, sonuncuları da Muhammed (sav)dır.

Bu âyet-i kerîmenin anlaşılması için açıklanması gereken ikinci husus ise bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir:

3- Bu Âyetin Nüzulü ve İşaret Ettiği Olaya (Ğarânik) Dair

Rivâyetler ve Bu Rivayetlerin Değeri:

Bu âyet-i kerîmenin nüzulüne dair rivayet edilen hadisler arasında sahih hiçbir rivayet yoktur. Kâfirlerin avam olanlarına gerçeği ters yüz edip gösterdikleri hususlardan birisi de onların şu sözleri idi: Aslında peygamberlerin hiçbir şeyden âciz olmamaları gerekir. Muhammed niye bize olan düşmanlığında bu kadar aşırı gittiği halde, bizi tehdit ettiği azabı getirmiyor? Yine onlar şöyle diyorlardı: Peygamberlerin herhangi bir şekilde yanılmamaları, hatta etmemeleri gerekir.

Ancak yüce Allah onların birer insan olduklarını, azabı ancak Allah'ın dilediği gibi getireceğini açıkladı ve yüce Allah âyetlerini sapasağlam yerleştirip, şeytanın hilelerini hükümsüz kılincaya kadar insanların yanılabilir-

(1) *Müsned*, V, 178 ve 179 (Ebu Zer'den) 266 (Ebû Umâme el-Bâhili'den)

lerini, unutup hata edebileceklerini de belirtti.

el-Leys, Yunus'tan, o ez-Zührî'den, o Ebubekr b. Abdu'r-Rahman b. el-Haris b. Hişam'dan şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav): **"Battığı zaman yıldıza andolsun ki..."** (en-Necm, 53/1) diye Necm Sûresini okumaya başladı. **"Şimdi haber verin Lat ve Uzza'dan ve diğer üçüncüleri olan Menât'tan."** (en-Necm, 53/19-20) buyruklarına ulaşınca yanılmış ve: "Şüphesiz ki onların şefaati umulur" demiştir. Bunun üzerine onunla karşılaşan müşrikler ve kalplerinden hastalık bulunan kimseler, ona selâm verdiler ve bu işe çok sevindiler. O: "Şüphesiz ki bu şeytandan olan bir şeydi" dedi. Bunun üzerine yüce Allah: **"Senden önce ne kadar rasûl ve bir peygamber gönderdiysek..."** âyetini indirdi.

en-Nehhâs dedi ki: Bu, munkatı' bir hadistir, üstelik bu hadiste çok büyük bir husus vardır. Aynı şekilde Katade'nin hadisi de böyledir, orada: "Ve şüphesiz ki onlar o pek yüce heykellerdir" fazlalığını da katmaktadır. Bundan da daha korkuncu Vakıdî'nin, Kesir b. Zeyd'den, onun el-Muttalib b. Abdullah'tan şöyle dediğine dair naklettiği rivayettir: el-Velid b. Muğire müstesnâ bütün müşrikler secde etti. O, yerden bir miktar toprak aldı ve bunu alnına değdirerek üzerine secde etti. Oldukça kocamış bir yaşlı idi. Bu kişinin Ebu Uhayha Said b. el-Âs olduğu da söylenir.

Nihayet Cebrail (a.s) indi ve Peygamber (sav) ona bu buyrukları da okudu. Cebrail (a.s) ona: "Ben sana böyle bir şey getirmedim" dedi. Yüce Allah da bunun üzerine: **"Onlara az kalsın biraz meyledecektin."** (el-İsra, 17/74) buyruğunu indirdi.

en-Nehhas der ki: Bu da münker ve munkatı' bir hadistir. Bilhassa Vakıdî yoluyla gelen bir rivayettir.

Buhârî'de belirtildiğine göre yerden bir avuç toprak alıp, bunu alnına götürüp, üzerinde secde eden kişi Ümeyye b. Haleftir. İleride bu bahsin sonunda yüce Allah'ın izniyle en-Nehhâs'ın hadise dair açıklamalarının tamamı gelecektir.

İbn Atiyye dedi ki: Şu kendisinde yüksek put ve heykellerin söz konusu edildiği hadis, tefsir kitaplarında ve benzerlerinde zikredilmiştir. Bunu ne Buhârî, ne de Müslim kitaplarına almadıkları gibi, bildiğim kadarıyla meşhur bir musannıf dahi bunu eserinde zikretmiş değildir. Ancak hadis ehlinin izlediği yol şunu gerektirmektedir: Şeytan bir telkinatta bulunmaya çalışmıştır. Ancak onlar bu hususta ne bu sebebi, ne de bir başkasını tayin etmemektedirler. Şeytanın telkinatının işitilen sesler ile olduğunda şüphe yoktur ve bunlarla fitne vukua gelmiştir. Daha sonra insanlar bu telkinin şekli hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Tefsirlerde yer alan ve meşhur olan açıklamalara gö-

re; Peygamber (sav) kendi diliyle bu lafızları söylemiştir. Babam (Allah ondan razı olsun)ın bana anlattığına göre, doğuda karşılaştığı ileri gelen ilim adamları ve kelamcılardan bazıları şöyle demiştir: Böyle bir şey Peygamber (sav) hakkında caiz olamaz, o tebliğde masumdur. Durum şundan ibarettir: Peygamber (sav)ın: *“Şimdi haber verin Lat ve Uzza’dan ve diğer üçüncüleri Menat’tan”* (en-Necm, 53/19-20) buyruklarını okuyunca şeytan, bu (anılan) sözleri kâfirlere sesini işittirecek şekilde söylemiştir. Bu esnada sesini de Peygamber (sav)ın sesine benzetmeye çalışmış ve nihayet müşrikler işi karıştırmışlar ve: Bunları Muhammed okudu, demişlerdir.

Böyle bir te’vile benzer bir açıklama İmam Ebu'l-Mealî'den de rivayet edilmiştir. Bu sözleri telkin edenin, insan şeytanlarından birisi olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah'ın: *“O Kur’ân okunurken anlamsız sesler çıkarın.”* (Fussilet, 41/26) buyruğunda ve benzerlerinde de buna işaret edilmektedir.

Katade der ki: Bu, Peygamber efendimizin uyuklama esnasında okuduğu bir buyruktur. Kadı İyad *“eş-Şifa”* adlı eserinde, Peygamber (sav)ın doğruluğuna dair delili söz konusu edip, peygamberin tebliğ etmekle yükümlü olduğu hususlarda, herhangi bir şey hakkında gerçek halinden başka türlü haber vermekten yana masum olduğunu, bu hususta kasti, bilerek ya da yanlış olarak yahut hata ederek yanılmasının söz konusu olmadığını ümmetin icma ile kabul etmiş olduğunu belirtirken şunları söylemektedir: Şunu bil ki -Allah'ın lütfuna mazhar olasıca- bu hadisin müşkil tarafları hakkında bizim aleyhte iki tane mülahazamız vardır: Evvela bu hadis aslı itibariyle çok gevşektir. İkincisi de bu hadisin doğru kabul edilemeyeceği hakkındadır. Birincisi ile ilgili olarak söyleyeceğimiz şudur: Sahih hadis rivayet edenlerden hiçbir kimsenin bunu kitaplarına almamış olması yeterlidir. Güvenilir tek bir ravi dahi bunu sahih, sağlıklı ve muttasıl bir senetle de rivayet etmiş değildir. Bu ve benzeri hadislere iltifat edenler sahifelerden doğru ve yanlış herbir şeyi ağızlarına dolayan, garib herbir rivayete iltifat eden müfessirler ve tarihçiler olmuştur. Ebubekr el-Bezzâr der ki: Biz bu hadisin zikredilmesi caiz olabilecek muttasıl bir sened ile Peygamber (sav)dan rivayet edildiğini bilmiyoruz. Ancak Şu'be, Ebu Bişr'den, o Said b. Cübeyr'den, o İbn Abbas'tan -zannettiğim kadıyla- rivayet etmiştir. Hadiste şüphe etmenin sebebi de Peygamber (sav)ın Mekke'de bulunuşu dolayısıyladır... deyip, kıssayı zikretmektedir. Bu hadisi Ümeyye b. Halid'den başka, Şu'be yoluyla muttasıl senedle kaydeden olmamıştır. Başkası ise bu hadisi Said b. Cübeyr'den mürsel olarak nakletmektedir. Hadis, el-Kelbî'den, o Ebu Salih'ten, o da İbn Abbas yoluyla bilinmektedir. Ebubekr -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- da bu hadisin, bunun dışında zikredilmesi caiz olan bir rivayet yoluyla bilinmediğini açıklamış bulunuyor. Bu hadiste sözünü ettiğimiz kendisine güven duyulamayan ve bir

hakikati bulunması söz konusu olmayan, böyle bir şüphe ile birlikte; ayrıca dikkat çektiği şekilde de hadis oldukça zayıftır. el-Kelbî'nin rivayet ettiği hadise gelince, bu da ondan rivayet edilmesi, ondan nakledilmesi caiz olmayan rivayetlerdendir. Buna sebep ise el-Kelbî'nin oldukça zayıf olması ve yalancılığıdır. Nitekim el-Bezzâr -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- buna işaret etmiştir. Bu rivayetten Sahih'de bulunan kısmına gelince, Peygamber (sav) Mekke'de iken "ve'n-Necmi" suresini okumuş, onunla birlikte müslümanlar da, müşrikler de, cinler de, insanlar da secde etmiştir.

İşte bu, hadisin nakil bakımından gevşekliğini ortaya koymaktadır.

Bu rivayetin aleyhindeki ikinci mülahazaya gelince, bu da bu hadisin sahih olduğunu bir varsayım olarak kabul etme esasına mebnidir. Esasen böyle bir hadisin sahih olmasından yana Allah bizi korumuş bulunmaktadır. -Fakat durum ne olursa olsun, yine müslümanların önderleri buna bir kaç çeşit cevap vermişlerdir. Verilen bu cevapların kimisi yerindedir, kimisinin de herhangi bir değeri yoktur. Bu hadisin sahih olduğu farzedilecek olsa bile te'vilinde güçlü ve ağır basan te'vil şekli şudur: Peygamber (sav) Rabbinin kendisine emrettiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'i tertil ile okurdu. Kur'ân okurken sika ravilerin ondan rivayet ettiği üzere âyetleri birbirinden rahatlıkla ayırdedilmesini sağlayacak şekilde okurdu. Bu ise şeytanın âyet aralarındaki susmalarını gözetlemesine ve bu tür uydurduğu sözleri arada telkin etmesine imkân verebiliyordu. Şeytan bunu yaparken Peygamber (sav)'ın nağmesini taklit ediyordu. Bu nağmeyi oraya yakın olan kâfirler işitebilecek şekilde söylüyordu, O bakımdan kâfirler de bunu Peygamber (sav)'ın sözlerinden zannetmiş ve bunu yaygınlaştırmışlardı.

Bu durum müslümanların daha önceden bu sûreyi yüce Allah'ın indirmiş olduğu şekliyle ezberleyip bellemelerine, Peygamber (sav)'ın putları yermesi ve onun bilinen hali üzere bunları ayıplamış olması halinden kesin olarak emin olmalarına hiçbir şekilde gölge düşürmez. Dolayısıyla Peygamber (sav)'ın böyle bir haberin yayılmasına, böyle bir şüphenin ortaya çıkmasına ve böyle bir fitnenin sebebine oldukça üzüldüğüne dair rivayetlerde anlatılan hali söz konusu olmuş olabilir. Şanı yüce Allah da: **"Senden önce ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek, o bir şey okumak istediği zaman..."** âyetini indirmiş olmaktadır.⁽¹⁾

Derim ki: Böyle bir yorum bu hususta yapılmış açıklamaların en güzeli-
dir. Süleyman b. Harb de şöyle demektedir: Buradaki (في) edatı, (عنده) anlamındadır. Şeytan, Peygamber (sav)'ın okuması esnasında kâfirlerin kalblerine böyle bir şey katmıştır, demek olur. Bu da yüce Allah'ın: **"وَلَبَّتْ فِينَا")**:

(1) Kadı İyâd, eş-Şifâ, II, 116-131.

Aramızda eğlendin" (eş-Şuarâ, 26/18) buyruğunun, yanımızda kaldın anlamına gelmesine benzer. İşte İbn Atiyye'nin Şark ulemasından naklen babasından yaptığı naklin manası budur.

Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî de buna işaret etmiştir. Bundan önce de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîme bizim maksadımızı anlatan açık bir nasıttır. Peygamber (sav)a söyledi diye nisbet edilen sözlerden uzaklığı hususunda bizim izlediğimiz yolun doğruluğuna dair asli bir delildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Senden önce ne kadar rasûl ve peygamber gönderdiysek, o bir şey okumak istediği zaman şeytan mutlaka onun okumasına bir şey katmak istemiştir."** Yüce Allah böylelikle şunu haber vermektedir: O'nun rasûlleri hakkındaki sünneti ve peygamberlerine yapageldiği uygulaması şu şekildedir: Kendileri yüce Allah'tan naklen bir söz söyledikleri vakit, şeytan o sözlerle -diğer masiyetleri işlediği gibi- kendiliğinden bir şeyler ilave etmeye kalkışır. Mesela: Ben eve şunu ilka ettim (bıraktım) ve torbaya, keseye şunu bıraktım (ilka ettim), denilir. (Âyet-i kerîmenin lafzının manasına işaret ediyor.) Bu ise şeytanın Peygamber (sav)ın söylediklerine birşeyler ilave etmeye çalıştığı hususunda açık bir nasıttır. Peygamber (sav)ın bunları söylediğini ortaya koymamaktadır... O, Kadı İyad'ın açıklamalarıyla aynı anlama gelecek şeyler söyledikten sonra şunları belirtmektedir: Bu hakikati ancak Taberî görebilmiştir, bu da onun üstün değerinin düşüncesinin temizliğinin, ilimdeki iktidarının kıyas ve aklını kullanmaktaki güçlü konumunun bir neticesidir. Sanki o bu maksada işaret etmiş ve bu hedefe doğru yönelmiş gibidir. Belirtilen hususlardan sonra buna dair hepsi de batıl ve aslı astarı olmayan bir takım rivayetleri kaydedip durmuştur. Rabbim dilemiş olsaydı, elbetteki bunları hiç kimse rivayet etmez ve hiç kimse bunları yazmazdı, fakat O dilediğini yapandır.

Bunun dışındaki açıklamalara ve bazılarının belirttikleri: Şeytan bu hususta onu zorladı ve nihayet o bu sözleri söyledi, iddiaları ise imkânsızdır. Zira şeytanın insandan tercih gücünü kaldırabilmesi imkânı yoktur. Yüce Allah şeytanın durumu hakkında haber vererek şöyle buyurmaktadır: **"Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de çağrımı kabul ettiniz."** (İbrahim, 14/22) Şâyet şeytanın böyle bir gücü olsaydı, Âdemoğullarından hiçbir kimse Allah'a itaat edecek gücü kendinde bulamazdı. Şeytanın böyle bir güce sahip olduğunu vehmeden bir kimse şunu bilmeli ki, bu seneviye'nin (hayır ve şer ilâhlarının mevcudiyetine inananların) ve mecusilerin görüşüdür. Onlara göre hayır Allah'tan, şer ise şeytandandır.

Bu sözlerin Peygamber (sav)ın dilinden sehven döküldüğünü söyleyenler de şöyle demektedirler: Bu iki kelimeyi müşriklerden vaktiyle işitmiş ol-

ması ve bunların ezberinde kalmış olduğu, sûreyi okuduğu esnada ise sehven ezberinde bulunan bu kelimelerin dilinden dökülmüş olması uzak bir ihtimal değildir. Ancak bu görüşe göre peygamberlerin yanılmaları, sehvetmeleri caizdir, fakat bu halleri üzere bırakılmazlar. Yüce Allah bunun üzerine bu âyet-i kerîmeyi onun mazur olduğunu anlatmak ve onu teselli etmek için indirmiştir. Tâ ki: O, vaktiyle okumuş olduğu hükümlerin bir bölümünden vazgeçmiştir, denilmesin. Bu âyet-i kerîme ile yüce Allah, benzeri bir durumun sehven diğer peygamberlerin başından da geçtiğini beyan etmektedir. Sehvetmek ise ancak yüce Allah hakkında düşünülemez. İbn Abbas da şöyle demiştir: el-Ebyad diye anılan bir şeytan Rasûlullah (sav)a Cebrail suretinde gelmiş ve Peygamber (sav)ın kıraati arasında şunu da telkin etmişti: İşte bunlar o yüksek putlardır ve elbette onların şefaati umulur.

Böyle bir te'vil her ne kadar birinci te'vilden daha uygun gibi görünüyorsa de, asıl kabul edilen birinci te'vildir. O te'vil bırakılıp, başka bir teville iltifat edilmez. Çünkü muhakkik ilim adamları onu tercih etmişlerdir. Esasen hadisin bu derece zayıf olması hiçbir te'vile de ayrıca ihtiyaç bırakmamaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Bu hadisin zayıf ve senedinin de çok gevşek olduğunu ortaya koyan Kur'ân-ı Kerîm'deki delillerden birisi de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Neredeyse seni bile, sana vahyettiğimizden başkasını Bize karşı uydurasın diye fitneye düşüreceklerdi..."* (el-İsra, 17/73) Bu ve bundan sonraki âyet bunu göstermektedir. Bu iki âyet-i kerîme bunların, bu hususta rivayet ettikleri haberi reddetmektedir. Çünkü yüce Allah neredeyse onu iftirada bulununcaya kadar fitneye düşüreceklerini belirtmektedir. Eğer Allah ona sebat vermemiş olsaydı, onlara meyledecekti demektir. Bunun muhtevası ve bundan anlaşılan şu ki; yüce Allah onu iftirada bulunmaktan korumuş, ona sebat vermiş ve az dahi onlara meyletmesine imkân vermemiştir. Peki çokça meyletmesi nasıl düşünülebilir? Onlar kendi gevşek haberleri arasında meyletmenin de ötesinde, ilâhlarını övmek suretiyle iftirada dahi bulunduğunu belirtirler ve Peygamber (sav)ın şöyle dediğini de kaydederler: Ben Allah'a iftirada bulundum ve onun söylemediğini söyledim. Bu ise âyet-i kerîmeden anlaşılan mananın tam aksinedir. Sahih dahi olsa, böyle bir hadisin (mana itibarıyla) zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Kaldı ki hadis hiç de sahih değildir. Bu yüce Allah'ın şu buyruğunu da andırmaktadır: *"Eğer senin üzerinde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, onlardan herbir zümre seni saptırmaya çalışırlardı. Halbuki onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiçbir zarar veremezler."* (en-Nisâ, 4/113)

el-Kuşeyrî dedi ki: Kureyşliler ve Sakifliler putlarının yanından geçtiği vakit yüzünü onların tarafına çevirmesini dahi istediler. Böyle bir şey yaptığı

takdirde ona iman edeceklerine söz verdiler; ama o bunu yapmadı, yapacak da değildi.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Rasûlullah (sav) ne böyle bir şeye yaklaştı, ne de meyletti.

ez-Zeccac dedi ki: Âyet (İsrâ, 17/73. âyeti kastediyor) onların bunu gerçekleştirmek için tuzak hazırladıklarını vurgulamaktadır.

Şöyle de denilmiştir: “(نَمَى): **Okumak istedi**” konuştu, söyledi demektir. Okudu anlamında değildir.

Ali b. Ebi Talha'dan, o İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: “**Okumak istediği zaman... mutlaka**” buyruğu; ancak konuştuğu zaman şeytan onun konuşmasına bir şey katmak istemiştir; yani onun konuşmaları arasına bir şeyler sokuşturmaya çalışmıştır, diye açıklamıştır.

“**O şeytanın katacağını Allah iptal eder.**” (İbn Abbas) dedi ki: Allah, şeytanın kattığını, bıraktığını iptal eder, boşa çıkartır.

en-Nehhâs dedi ki: Bu açıklama âyet-i kerîme hakkında yapılmış açıklamaların en üstünü ve en değerlisidir.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel dedi ki: Mısır'da tefsire dair bir sahife vardır. Bunu Ali b. Ebi Talha rivayet etmektedir. Eğer bir adam Mısır'a onu almak maksadıyla yolculuk yapsa, değer, fazla sayılmaz. Bu açıklamaya göre mana şöyle olur: Peygamber (sav) kendi içinden bazı hususlar geçirdiğinde, şeytan hile kastı ile onun içinden geçirdiği düşüncelere bir takım telkinlerde bulunmaya çalışır ve şöyle derdi: Yüce Allah'tan müslümanların darlıktan kurtulması için sana ganimetler ihsan etmesini dileycek olsan! Yüce Allah salâhın bunun dışındaki hallerde olduğunu bilmektedir. O bakımdan - İbn Abbas (r.a.)'ın dediği gibi- şeytanın bu telkinlerini iptal ediyordu.

el-Kisaî ile el-Ferrâ birlikte: “**Okumak istediği**” lafzının, kendi içinden bir şeyler geçirdiği zaman anlamında olduğunu nakletmişlerdir. Sözlükte bilinen manası da budur. Yine her ikisi de bu kelimenin “okuduğu zaman” anlamına geldiğini de nakletmişlerdir. Bu görüş yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Mücahid, ed-Dahhak ve başkaları da bunu benimsemişlerdir.

Ebu'l-Hasen b. Mehdî der ki: Buradaki temenni (okuma)nın Kur'ân'la, vahiyle hiçbir ilgisi yoktur. Peygamber (sav)'ın elinde mal namına bir şey kalmayıp da ashabının kötü halini görünce, kalbinden ve şeytanın vesvesesinin bir sonucu olarak, dünyayı temenni ederdi. el-Mehdevî'nin, İbn Abbas'tan naklettiğine göre ise mana: O içinden bir şeyler geçirdiği zaman, şeytan da bu içinden geçirdiği düşüncelere bir şeyler katardı, şeklindedir. Taberî'nin tercih ettiği kanaat de budur.

Derim ki: Yüce Allah'ın: “**Tâ ki şeytanın koyacağı şeyi... Allah bir fitne**

(imtihan sebebi) **kılsın**” âyeti (bunun) içinden geçirdiği şeyler hakkında olduğuna dair yorumları reddetmektedir. İbn Atiyye de şöyle demektedir: Şeytanın telkinlerinin işitilen lafızlar olduğu hususunda bir görüş ayrılığı yoktur. Fitne bundan dolayı söz konusu olmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

en-Nehhas dedi ki: Eğer hadis sahih olup senedi de muttasıl olsaydı, buna dair bu açıklama da sahih olurdu. O takdirde bu husustaki rivayetlerde geçen ve peygamberin yanıldığı belirtilen “yanıldı” ifadesi “ıskat etti, düşürdü” anlamına gelir. İfadenin takdiri de şöyle olur: “Gördünüz mü Lat ve Uz za'yı” sözlerinde ifade tamam olur. Daha sonra “el-ğarânîk el-ulâ” ifadesini düşürdü. Bundan kasıt da meleklerdir. “Muhakkak onların şefaatleri” ifade sinde de zamir meleklerle ait olur. Ancak burada ifadeyi; “(والغرائيق الملا): Şüphesiz ki onlar o yüce putlardır” şeklinde rivayet edenlere gelince, bu rivayete dair de bir kaç türlü cevap verilebilir. Mesela Arapların pek çok yerde kullandıkları gibi “demek” emri hazfedilmiş olabilir, edilmemiş de olabilir. Bu durumda ifade azar manasını taşır, çünkü bundan önce “(الرائيم): Şimdi haber verin” denilmektedir. Bu da onlara karşı bir delil getirmek manasınadır. Şâyet bu sözler namazda iken okunmuş ise, o zamanlar namazda konuşmak mübah idi, (denilir). Bu olayda okunan ifadeler arasında: Şimdi haber verin Lat ve Uz za’dan ve diğer üçüncüleri olan Menat’tan ve yüksek putlardan ve şüphesiz onların şefaatleri umulur” sözleri de rivayet edilmektedir. Bu manadaki bir rivayet Mücahid’den de nakledilmiştir. el-Hasen dedi ki: Buradaki “el-ğarânîk el-ulâ (tercümede; yüksek putlar)” ile melekleri kastetmiştir. el-Kelbî de burada “el-ğaranikatu” kelimesini melekler diye tefsir etmiştir. Çünkü kâfirler putların da, meleklerin de Allah’ın kızları olduğuna inanıyorlardı. Nitekim yüce Allah da onların bu inanışlarını bize nakletmiştir. Yüce Allah bu sûrede onların kanaatlerini: “*Erkekler sizin, dişiler onun mu?*” (en-Necm, 53/21) buyruğu ile reddetmektedir. Yüce Allah onların bütün bu sözlerini böylelikle reddetmiş olmaktadır.

Meleklerin şefaat etmelerini ummak doğru bir kanaattir. Müşrikler bu ifadelerle putlarının kastedildiğini zannedip şeytan da bu hususta onları tereddüde düşürünce yüce Allah şeytanın bıraktığı bu telkinatı neshetti, âyetlerini muhkemleştirdi ve şeytanın işi karıştırmaya kendileri vasıtasıyla yol bulduğu bu iki lafzın da okunuşunu kaldırdı. Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok buyruğunu neshedip tilâvetini kaldırdığı gibi.

el-Kuşeyrî der ki: Böyle bir açıklama pek uygun bir açıklama değildir. Çünkü yüce Allah: “**O şeytanın katacağını Allah iptal eder**” diye buyurmaktadır. Meleklerin şefaatı ise bâtil değildir. “**Allah herşeyi bilendir.**” Peygambere (salât ve selam ona) neleri vahyettiğini çok iyi bilir. Yarattıkları hakkında “**hükmünü yerine getiren**” Hakîm “**dir.**”

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

53. Tâ ki şeytanın koyacağı şeyi kalplerinde hastalık bulunan ve kalbleri gayet katı olanlar için Allah bir fitne (sebebi) kılsın. Muhakkak zalimler uzak bir ayrılık içindedirler.

“Tâ ki şeytanın koyacağı şeyi kalplerinde hastalık” şirk ve münafıklık “bulunan ve kalbleri gayet katı olanlar” ve yüce Allah’ın emrine kalbleri yu- muşamayanlar “için Allah bir fitne” yani bir sapıklık sebebi “kılsın.”

es-Sa’lebî der ki: Âyet-i kerîmede peygamberlerin şeytanın vesvesesi ile yanılmalarının, unutmalarının ve şaşımalarının caiz olduğuna yahut ta şaşı- racak kadar kalplerinin meşgul olabileceğine delil vardır. Daha sonra pey- gamber uyarılır, dikkati çekilir ve doğru olana döner. İşte yüce Allah’ın: “O şeytanın katacağını Allah iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini sapasağ- lam yerleştirir” (Hacc 22/52) buyruğunun anlamı budur. Ancak peygambe- rin şaşırması bizden herhangi birimizin şaşırması gibidir. Asılsız rivayetleri nakledenlerin rivayetlerinde ona izafe olunan: İşte bunlar o yüksek putlar- dır, gibi ifadeler ise Peygamber (sav)a uydurulmuş bir yalandır. Çünkü bu ifa- delerde putların ta’zim edilmesi söz konusudur. Peygamberler hakkında ise bu caiz değildir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in bir bölümünü okuyup, daha sonra da bir şiir okuyarak: Ben şaşırdım ve bunu Kur’ân zannettim, deme- sinin caiz olmadığı gibi.

“Muhakkak zalimler” yani kâfirler “uzak bir ayrılık içindedirler.” Allah’a ve Rasûlüne karşı muhalefet, isyan ve onun zıddı bir konumdadırlar. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/137. âyetin tefsirin- de) geçmiş bulunmaktadır. Hamd yalnız Allah’adır.

وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا
بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾

54. Ve tâ ki kendilerine ilim verilenler, bunun Rabbinden gelen hak olduğunu bilip ona iman etsinler ve onunla kalpleri rahat ve huzur bulsun. Muhakkak Allah iman edenleri dosdoğru yola iletendir.

“**Ve tâ ki kendilerine ilim verilenler**” yani iman edenler, bir görüşe göre de kitap ehli “**bunun**” yani Kur’ân âyetlerini muhkem kılıp sağlamlaştırmanın “**Rabbinden gelen hak olduğunu bilip, ona iman etsinler ve onunla kalpleri rahat ve huzur bulsun.**” Huşû’ ve sükûna ersin. Bir açıklamaya göre de ihlâsa kavuşsun.

“**Muhakkak Allah iman edenleri dosdoğru yola iletendir.**” Bu buyruktaki: “(لَهَادِي): **İleten**” kelimesini Ebu Hayve; (لِهَادٍ) şeklinde tenvinli okumuştur.

“**İletendir**” hidayete karşılık onları mükafatlandırandır, anlamındadır.

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ
السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾

55. Kendilerine ansızın kıyamet gelinceye dek yahut kendilerine akîm bir günün azabı gelinceye kadar, kâfirler ondan yana şüphe içinde kalmaya devam edeceklerdir.

“**Kendilerine ansızın kıyamet gelinceye dek yahut kendilerine akîm bir günün azabı gelinceye kadar, kâfirler ondan yana**” İbn Cüreyc’e göre Kur’ân’dan yana, başkalarına göre ise dosdoğru yol demek olan dinden yana “**şüphe içinde kalmaya devam edeceklerdir.**” Bir açıklamaya göre de: Şeytanın, Muhammed (sav) dili ile bıraktıklarından yana şüphe içinde kalmaya devam edeceklerdir, demektir. Onlar: Ne diye önce putlardan iyilikle söz etti, sonra da bundan geri döndü, demeye devam edeceklerdir.

Ebu Abdu’r-Rahman es-Sülemî: “(فِي مِرْيَةٍ): **Şüphe içinde**” buyruğunu “mim” harfini ötreli olarak (فِي مِرْيَةٍ) diye okumuştur. Ancak esreli okuyuş daha çok bilinendir, bunu da en-Nehhâs zikretmiştir.

“**Akîm bir gün**”ü ed-Dahhâk: Gecesi olmayan bir gün olan kıyamet gününün azabı diye açıklamıştır. en-Nehhâs da şöyle demektedir: Kıyamet gününe akîm (kısır) denilmesinin sebebi, akabinde benzeri bir gün gelmeye-

ceğinden dolayıdır. ed-Dahhak'ın açıklaması da bu anlamdadır. **“el-Akım”** sözlükte çocuğu olmayan kimse hakkında kullanılır. Çocuk ebeveynin semeresi olduğundan, günler de önce ve sonra, ardı arkasına geldiğinden dolayı, sonradan gelişi evlat sahibi olmaya benzetmiştir. Bu günün ardından bir gün gelmeyeceğinden dolayı, bu gün “akîm” olmakla nitelendirilmiştir.

İbn Abbas, Mücahid ve Katade derler ki: Burada kastedilen Bedir günü azabıdır. Akîm de benzersiz büyüklükte demektir, çünkü melekler bu günde savaşmışlardır.

İbn Cüreyc der ki: Çünkü bu günde kendilerine geceye kadar mühlet verilmedi. Akşamdan önce öldürüldüler, o bakımdan bu gün onlar için gecesi olmayan bir gündüz oldu.

Aynı şekilde ed-Dahhâk'ın açıklamasına göre de bu gün, kıyamet günü demek olur. Çünkü kıyamet gününün de gecesi olmayacaktır. Bir açıklamaya göre: Bu günde şefkat ve rahmet olmayacağından ve hayırların her tür-lüsünden mahrum (kısır) olacağı itibariyle bu isim verilmiştir. Yüce Allah'ın: *“Hani onların üzerine akîm rüzgarı göndermiştik.”* (ez-Zâriyât, 51/41) yani hayırsız ve yağmur da, rahmet de getirmeyen rüzgarı göndermiştik, buyruğu da bu kabildendir.

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ۖ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصّٰلِحٰتِ فِيْ جَنَّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوْا بِآيٰتِنَا فَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٥٧﴾

56. O gün mülk Allah'ındır, aralarında O hükmeder. İman edip, salih ameller işleyenler ise Naîm cennetlerindedirler.

57. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar için küçültücü bir azab vardır.

“O gün mülk Allah'ındır, aralarında O hükmeder.” Yani kıyamet gününde mülk yalnız Allah'ın olacaktır. Hiç kimse bu konuda onunla çekişemeyecektir ve böyle bir iddiada bulunamayacaktır.

Mülk; işleri çekip çevirme hakkına sahip olan kimsenin muktedir olduğu alanın genişliğini ifade eder. Daha sonra yüce Allah hükmünü beyan ederek şöyle buyurmaktadır:

“İman edip salih amel işleyenler ise Naîm cennetlerindedirler. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar için küçültücü bir azab vardır.” Derim ki: Burada **“o gün”** buyruğu ile Bedir gününe işaret edilmiş olma ihtimali de vardır. O günde yüce Allah kâfirleri helâk etmeyi, mü'minlerin de bahtiyarlığa erişmesini hükme bağlamıştır. Peygamber (sav) da Ömer (r.a) a şöyle demiştir: “Ne biliyorsun Allah'ın Bedir ehline muttali olup onlara: Dilediğinizi yapınız, Ben size mağfiret buyurdum, demediğini.”⁽¹⁾

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا
لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ
الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُم مُّدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ
لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾

58. Allah yolunda hicret eden, sonra öldürülen yahut ölenleri Allah, elbette güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır. Çünkü rızık verenlerin hayırlısı şüphesiz ki, bizzat Allah'tır.

59. Onları elbette razı olacakları bir yere girdirecektir. Muhakkak ki Allah çok iyi bilendir, Halîm'dir.

Yüce Allah, ölen ve öldürülen muhacirleri tek başlarına söz konusu etmektedir. Böylelikle onların diğer ölümlerden üstün ve şerefli olduklarına dikkat çekmiş olmaktadır.

Bu âyet-i kerîmenin nüzûl sebebine gelince, Osman b. Maz'un ve Ebu Seleme b. Abdi'l-Esed Medine'de vefat ettiklerinde bazıları şöyle demişti: Allah yolunda öldürülenler, yataklarında ölen kimselere göre daha faziletlidirler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme aralarında bir fark bulunmadığını, Allah-u Teala'nın hepsine de çok güzel bir rızık vereceğini belirtmek üzere nâzil oldu.

Şeriatın zahiri Allah yolunda öldürülenin daha faziletli olduğuna delildir. Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Allah yolunda öldürülen de Allah yolunda

(1) *Buhârî*, Meğâzî 9, 46, Tefsir 60. sûre 1, Edeb 74, İstîtâbetu'l-murteddin 9, Cihâd 141; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 161; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 98, Sünne 8; *Tirmizî*, Tefsir 60. sûre 1; *Dârimî*, Rikaak 48; *Müsned*, I, 80, 105, 331, II, 109, III, 350.

ölen kimse de şehittir. Fakat öldürülenin Allah uğrunda kendisine isabet eden ölüm gibi bir üstün meziyeti vardır. Bazıları da bunlar arasında fark yoktur, demiş ve hem bu âyeti hem de yüce Allah'ın şu buyruğunu delil göstermişlerdir: **"Allah'a ve Rasûlüne hicret maksadıyla evinden çıkan kimseye daha sonra ölüm erişirse, onun mükâfatı Allah'a ait olur."** (en-Nisâ, 4/100) Ayrıca Um Haram'ın rivayet ettiği hadisi de delil gösterirler. O bineğinin sırtından düşmüş ve ölmüştü. Kimse onu öldürmemişti, Peygamber (sav) ise ona: "Sen ilklerdensin" demişti.⁽¹⁾

Yine Peygamber (sav)'ın Abdullah b. Atik yoluyla rivayet edilen şu hadisini delil göstermişlerdir: "Kim Allah yolunda hicret ederek evinden çıkar da, bineğinin sırtından düşer ve ölürse, yahut onu bir yılan sokar ve ölürse, ya da ölüm gelip kendisini bulursa, onun ecrini vermek Allah'a ait olur. Her kim de yediği bir darbe ile bulunduğu yerde ölürse o da güzel bir şekilde Allah'a dönüşü hak eder."⁽²⁾

İbnu'l-Mübarek de, Fedâle b. Ubeyd'den şunu nakletmektedir: İki adamdan birisi bir gazada mancınıktan yapılan atış ile isabet alıp ölmüş, diğeri ise orada ölmüştü. Fadâle ölen kişinin yanında oturmuştu, kendisine: Sen şehidi bıraktın ve onun yanında oturmadin (niye?) diye sorulunca, şu cevabı vermişti: Bu ikisinden hangisinin kabir çukurundan diriltileceği benim için hiç önemli değildir.

Daha sonra yüce Allah'ın: **"Allah yolunda hicret eden, sonra öldürülen, yahut ölenleri Allah elbette güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır"** âyetini tamamen okudu.

Süleyman b. Âmir dedi ki: Fadâle Rodos'ta gaziler başında kumandan idi. Birisi öldürülmüş, diğeri vefat etmiş iki kişinin cenazesi çıkarılıp getirildi. O insanların öldürülen cenazenin mezarına doğru gittiklerini görünce şunları söyledi: Ey insanlar! Bakıyorum ki sizler öldürülenle beraber gidiyorsunuz. Nefsim elinde olana yemin olsun ki bu ikisinden hangisinin mezar çukurundan diriltileceği benim için önemli değildir. İsterseniz yüce Allah'ın: **"Allah yolunda hicret eden, sonra öldürülen, yahut ölenleri..."** âyetini okuyunuz.

Bunu es-Sa'lebî de Tefsir'inde böylece zikretmiştir. İbnu'l-Mubarek'in naklettiği ile aynı manadadır.

(1) *Buhârî*, Cihâd 63; *Müslim*, İmâre 160; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 9; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 15, *Nesâî*, Cihâd 40; *İbn Mâce*, Cihâd 10; *Dârimî*, Cihâd 29; *Muvatta*, Cihâd 39; *Müsned*, VI, 361, 423.

(2) *Müsned*, IV, 36

Öldürülenin fazileti daha çoktur, diyenler de Rasûlullah (sav)'ın söylediği sabit olan şu hadisi delil gösterirler: Peygamber (sav)a: Hangi cihad daha faziletlidir? diye sorulmuş, o da: "Kanı akıtılan ve bineği de kesilen kimsenin ki" diye buyurmuştur.⁽¹⁾

Kanı akıtılan ve bineği de öldürülenler, şehitlerin en faziletlisi olduğuna göre bu nitelikte olmayan kimsenin fazilet itibari ile daha aşağıda olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Âmir ve Şam ahalisi "**öldürülen**" anlamındaki buyruğu; (قُتِلُوا) şeklinde çokluk ifade edecek şekilde şeddeli okumuşlardır, diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır.

"**Onları elbette razı olacakları bir yere**" cennetlere "**girdirecektir.**" Medineliler; (مَدْخَلًا): Girilecek bir yer" kelimesini "mim" harfini üstün olarak okumuşlardır. Bu da giriş, girmek anlamındadır, diğerleri ise bunu ötreli okumuşlardır. Buna dair açıklamalar ise daha önceden el-İsrâ Sûresi'nde (17/80. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"**Muhakkak Allah çok iyi bilendir, Halîm'dir.**" İbn Abbas dedi ki: Niyetlerini çok iyi bilir, onları cezalandırmakta acele etmez.

ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوِّقَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ
عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُوْرٌ ﴿٦٠﴾

60. Bu (böyledir). Kim kendisine yapılan haksızlığı misliyle cezalandırır, sonra yine ona haksızca saldırılırsa, Allah elbette ona yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok affedicidir, çok mağfiret edicidir.

"**Bu (böyledir)**" buyruğundaki: (ذٰلِكَ): "Bu" ref mahallindedir. Yani bu, bizim sana anlattığımız durumdur.

Mukatil dedi ki: Bu âyet-i kerîme, Mekke müşriklerinden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bunlar muharremin bitmesine iki gün kala bir grup müslüman ile karşılaşmışlar ve şöyle demişlerdi: Muhammed'in ashâbı haram ayda savaştan hoşlanmazlar, haydi onların üzerine bir hamle yapınız.

(1) *Ebû Dâvûd*, Vitr 12; *Nesâî*, Zekât 49; *Ebn Mâce*, Cihâd 15; *Dârimî*, Salât 135, Cihâd 3; *Müsned*, II, 191, III, 300, 302, 346, 391, 412, IV, 114, 385, V, 265. (Bazılarında: Hangi cihâd, bazılarında: Hangi öldürülme.... şeklinde)

Müslümanlar onlara haram ayda kendileriyle savaşmamaları için hatırlatmada bulundular. Ancak müşrikler savaşmaktan başka bir şey kabul etmediler. Onlara bir hamle yaptılar, müslümanlar karşılarında sebat gösterdi ve yüce Allah müşriklere karşı onlara zafer verdi. Ancak haram ayda savaşmaktan ötürü, müslümanlar içten içe rahatsız oldular. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Bir başka görüşü göre, bu âyet-i kerîme müşriklerden bir topluluk hakkında inmiştir. Bunlar Uhud günü öldürdükleri bazı müslümanlara müsle yapmışlardı (öldürdükten sonra organlarını kesmişlerdi.) Rasûlullah (sav) da bu şekilde bir uygulamayı onlara yaparak cezalandırdı. Buna göre yüce Allah'ın: **"Kim kendisine yapılan haksızlığı misliyle cezalandırır"** buyruğu, her kim zalime yaptığı zulmün misli ile ceza verecek olursa... demek olur. Burada haksızlığa (ukûbete) karşılık olarak verilen cezaya da "ukûbet" denilmesi, şeklen her iki fiilin birbirine eşit olmalarından dolayıdır. Bu bakımdan yüce Allah'ın şu buyruklarına benzemektedir: *"Bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür"* (eş-Şûrâ, 42/40); *"Onun için size kim haksızlık edip saldırırsa, siz de tıpkı onların saldırdıkları gibi karşılık verin."* (el-Bakara, 2/194) Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/194.âyet, 5.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Sonra yine ona haksızca" sözlü olarak veya rahatsız edilerek yurdundan uzaklaştırılarak **"saldırılırsa..."** Çünkü müşrikler peygamberlerini yalanlamış, ona iman edenlere eziyet etmiş, onu da, mü'minleri de Mekke'den dışarı çıkartmışlar ve çıkarılmalarına da yardımcı olmuşlardı.

"Allah elbette ona yardım eder." Muhakkak Allah Muhammed (sav) ve ashabına yardım edecektir. Çünkü kâfirler onlara haksızlık etmişlerdi.

"Şüphesiz ki Allah çok affedicidir." Yani mü'minlerin günahlarını bağışlamıştır. **"Çok mağfiret edicidir."** Haram ayda savaşlarının günahını da bağışlamış, örtmüştür.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُوَلِّجُ النَّهَارَ
فِي اللَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾

61. Bu (böyledir). Çünkü Allah geceyi, gündüze ular, gündüzü de geceye ular. Ve çünkü Allah herşeyi işitendir, görendir.

“Bu (böyledir.) Çünkü Allah geceyi, gündüze ular.” Yani Benim sana anlatmış olduğum mazluma yardım edişim, Benim geceyi gündüze bitişiren oluşundan dolayıdır. Benim güç yetirdiklerime hiçbir kimse güç yetiremez. Yani buna güç yetiren elbette kuluna yardım etmeye de kadirdir.

Âl-i İmrân Sûresi'nde de (3/27. âyetin tefsirinde) geceyi gündüze ulamaının anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Ve çünkü Allah herşeyi işitendir, görendir.” Sözleri işitir, fiilleri görür. Zerre ağırlığı kadar hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Bir karıncanın hareket edişini bile mutlaka bilir, işitir ve görür.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ
هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

62. Bu (böyledir). Çünkü Allah hakkın ta kendisidir. O'ndan başka taptıkları ise bizatihi batıldır. Şüphesiz ki Allah yücedir büyüktür.

“Bu (böyledir.) Çünkü Allah hakkın” hak sahibinin **“ta kendisidir.”** O'nun dini haktır, O'na ibadet haktır. Mü'minler de O'nun hak olan vaadi gereğince, O'nun yardımına hak kazanırlar.

“O'ndan başka taptıkları” ibadet namına hiçbir şeyi hakketmeyen putlar **“ise bizatihi batıldır.”**

Nâfî, İbn Kesir, İbn Âmir ve Ebubekr **“taptıkları”** anlamındaki buyruğu muhatab kipiyle ve “te” harfiyle; “(ما تدعون)”: taptığınız” şeklinde okumuşlardır. Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir. Diğerleri ise burada ve Lukman Sûresi'nde (31/30. âyette) gaib şahıslardan haber kipi olarak “ye” harfiyle okumuşlardır Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir.

“Şüphesiz ki Allah yüce” kudretiyle herşeyin üstünde yüce, benzeri ve eşi bulunmaktan yüce, zalimlerin söyledikleri O'nun celâl ve azametini yakışmayan her türlü vasıftan yüce **“dır, büyüktür.”** Azamet, celâl ve şanının büyüklüğü sıfatlarıyla mevsuftur.

“el-Kebîr (büyük)”in kibriyâ sahibi anlamında olduğu da söylenmiştir. Kibriyâ ise zatın kemalinin ifadesidir, yani ebedi olarak ve ezelden beri mutlak vücut (varlık) sahibidir. O ilk ve kadim olandır, bütün mahlukatı yok olduktan sonra son ve baki kalacak olandır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُضْبِحُ الْأَرْضُ
مُخْضِرَةً ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾

63. Görmedin mi Allah gökten bir su indirir de yeryüzü yemyeşil oluverir? Muhakkak Allah lutfedicidir, haberdardır.

“Görmedin mi Allah gökten bir su indirir de yeryüzü yemyeşil oluverir.” Bu, kudretinin kemaline delildir. Yani buna kadir olan elbette ölümden sonra tekrar hayat verip yeniden yaratmaya da kadirdir. Yüce Allah’ın şu buyruğu da buna benzemektedir: *“Biz üzerine suyu indirdiğimizde sarsılır, kabarcır...”* (el-Hac, 22/5) Benzeri buyruklar pek çoktur.

“Oluverir” anlamındaki; (فُضِّحَ) buyruğu cevap değildir. O bakımdan mansub gelmemiştir. el-Halil ve Sibeveyh’e göre bu bir haberdur. el-Halil dedi ki: Dikkat et, Allah semadan bir su indirdi de bunlar bunlar oluyor, demektir. Nitekim şair şöyle demektedir:

أَلَمْ تَسْأَلِ الرَّبَّ الْقَوَاءَ فَيَنْطِقُ وَهَلْ تُخْبِرُنَا الْيَوْمَ بَيِّدَاءَ سَمَلَقُ

“Sen kupkuru yere sorup da o konuşmadı mı?

Bugün sana kupkuru bitkisiz arazi (herhangi bir şeye dair) haber verir mi ki?”

Burada ifade sen ona sordun, o da konuştu anlamındadır. Buyruğun tahkik anlamında istifham (soru) olduğu da söylenmiştir. Yani sen bunu görmüşsündür, nasıl bir hale geldiğini iyice düşün. Atıf da olabilir; çünkü anlamı: Görmez misin ki Allah... indirmektedir, şeklindedir. el-Ferrâ da “görmedin mi?” ifadesinin haber olduğunu söylemiştir. Nitekim konuşma esnasında; şunu bil ki muhakkak Allah gökten bir su indirir, demeye benzer.

“Yeryüzü yemyeşil oluverir.” Yeşillenir. Nitekim bir arazi hakkında onda bakliyat vardır, yırtıcı hayvanlar vardır demek için de aynı kökten gelen kelimeler bu vezinde kullanılır. Burada ifade yerin suyun inişinin akabinde çabucak bitkiyi bitirdiğini ve adeten bu halini sürdürüp, gittiğini anlatmaktadır.

İbn Atiyye der ki: İkrime’den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bu ancak Mekke ve Tihame’de olur. Bunun anlamı da şudur: O yüce Allah’ın: **“Yemyeşil oluverir”** anlamındaki buyruğunun (kelime kökünden hareketle) yağ-

murun yağdığı gecenin sabahının kastedildiğini kabul etmiştir. Onun kanaatine göre yerin yağmur yağdığı gecenin sabahında yeşermesi sair beldelerde söz konusu olmayıp, daha sonra gerçekleşir. Ben Sûs el-Aksa'da bunu müşahede ettim. Kuraklıkla geçen bir süreden sonra geceleyin yağmur yağdı ve ertesi sabah o rüzgarların savurduğu kumlu yerin ince ve zayıf bir bitki ile yeşermiş olduğunu gördüm.

“Muhakkak Allah lutfedicidir, haberdardır.” İbn Abbas dedi ki O: yağmurun gecikmesi esnasında kulun içine düştüğü ümitsizlikten haberdar olan (Habîr)dır. Kullarının rızıklarını lutfeden (Latif)dir. Bir diğer açıklamaya göre; yeryüzünden bitkiyi çıkartmak suretiyle Latif, onların ihtiyaç ve fakirliklerinden haberdar olandır.

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ
الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾

64. Göklerde olanlar da, yerde olanlar da yalnız O'nundur. Allah muhtaç olmayandır, kendisine hamd edilendir.

“Göklerde olanlar da, yerde olanlar da” yaratılışları itibariyle de, mülkiyetleri itibariyle de **“yalnız O'nundur.”** Bütün yaratıklar O'nun tarafından tedbir ve idare edilmeye sağlam ve muhkem bir şekilde yaratılışa muhtaçtırlar.

“Allah muhtaç olmayandır.” O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Her halükârda **“kendisine hamd edilendir.”**

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي
الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ ۖ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۖ
إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾

65. Görmedin mi Allah yerde olanları da, emriyle denizde akıp giden gemileri de emrinize vermiştir. O'nun izni olmadıkça, yerin üzerine düşmesin diye semâyı O tutuyor. Muhakkak Allah insanları çok esirgeyendir, onlara çok merhametlidir.

“Görmedin mi Allah yerde olanları da, emriyle denizde akıp giden gemileri de emrinize vermiştir.” Yüce Allah bu buyruğunda diğer bir nime-ti söz konusu etmekte, kullarına kendilerine ihtiyaç duydukları binek, davar, ağaç ve ırmakları kullarının emrine verdiğini, akıp giden gemileri de onla-rın emrine müsahhar kıldığını bildirmektedir.

Ebu Abdu'r-Rahman el- A'rec: **(وَالْفُلُكُ): Gemiler** kelimesini mübtedâ ola-rak merfû' okumuş ve ondan sonrasını da haber kabul etmiştir.⁽¹⁾

Geri kalanları ise yüce Allah'ın: **“Yerde olanları”** anlamındaki buyruğu üzerine atf-ı nesak olarak nasb ile okumuşlardır.

“O'nun izni olmadıkça yerin üzerine düşmesin diye semâyı o tutuyor.” Semânın düşmesini istemediği için O tutuyor. Kûfeliler de (meâlde olduğu gibi) düşmesin diye... açıklamışlardır. O'nun semâyı tutması ise ardı arkası kesilmeden oradaki sükûnu yaratması suretiyle olur.

“O'nun izni olmadıkça...” Sema ancak Allah'ın ona düşme izni vermesi halinde, O'nun izniyle düşebilir, demektir. Yani O'nun iradesiyle ve O'nun bırakmasıyla düşebilir.

“Muhakkak Allah” kendilerine müsahhar kılmış olduğu bu şeylerle **“in-sanları çok esirgeyendir, onlara çok merhametlidir.”**

وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ
لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

66. Sizi dirilten, sonra sizi öldürecek olan, sonra tekrar sizi diril-tecek olan O'dur. Şüphesiz ki insan çok nankördür.

“Sizi” önceden nutfe halinde iken **“dirilten, sonra”** ecellerinizin bitimi ha-linde **“sizi öldürecek olan, sonra tekrar sizi”** hesaba çekmek, mükâfatlan-dırmak ve cezalandırmak için **“diriltecek olan O'dur.”**

“Şüphesiz ki insan çok nankördür.” Yüce Allah'ın kudret ve vahdaniy-yetine delâlet eden bunca belgeleri ortaya koymuş olmasına rağmen bunla-rı çokça inkâr edendir.

İbn Abbas der ki: Bu buyruk ile yüce Allah el-Esved b. Abdi'l-Esed'i, Ebu

(1) Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Görmedin mi Allah yerde olanları emrinize ver-miştir. Gemiler de O'nun emriyle denizde akıp gitmektedir.

Cehl b. Hişam'ı, el-Âs b. Hişam'ı ve müşriklerden bir topluluğu kastetmek tedir.

Bir diğer açıklamaya göre yüce Allah'ın böyle buyurması çoğunlukla insanın nimetlere karşı nankörlük etmesinden dolayıdır. Nitekim yüce Allah: *"Kullarımdan şükreden ise pek azdır"* (Sebe', 34/13) diye buyurmaktadır.

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُكَ فِي الْأَمْرِ وَاذْعُ إِلَى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾

67. Her ümmet için bir ibadet yolu tayin ettik ki, ona göre ibadet etsinler. O halde bu hususta seninle asla çekişmesinler ve sen Rabbine çağır. Muhakkak sen hakka götüren dosdoğru yol üzeresin.

"Her ümmet için bir ibadet yolu" bir şariat **"tayin ettik ki, ona göre ibadet etsinler."** Ona göre amel ederler.

"O halde bu hususta seninle asla çekişmesinler." Yani yüce Allah'ın senin ümmetin için ön görmüş olduğu şariat hakkında onlardan hiçbir kimse seninle tartışmasın. Çünkü her asırda şariatler var olagelmıştır.

Bir kesimin rivayet ettiğine göre bu âyet-i kerîme, kâfirlerin kesilen hayvanlar hakkında tartışmaları ve mü'minlere: Siz kendinizin kestiğinizi yersiniz ama yüce Allah'ın kestiği meyteleri yemezsiniz. Oysa Allah'ın doğrudan öldürdüğünü yemeniz sizin bıçaklarınızla öldürdüklerinizi yemenizden daha uygundur, demeleri üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Bu husus daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/119. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Yine bu sûrede şanı yüce Allah'ın: **"Bir ibadet yolu (mensek)"** buyruğu ile ilgili ilim adamlarının görüşlerine dair açıklamalar, daha önceden bu sûrede (34. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **(هم ناسكوه): Ona göre ibadet etsinler"** buyruğu "el-mensek" kelimesinin mastar olduğunu ortaya koymaktadır. Eğer bundan kasıt yer olsaydı, burada; **(هم ناسكون فيه):** Onlar orada ibadet ederler, etsinler," demesi gerekirdi.

ez-Zeccâc der ki: **"O halde bu hususta seninle asla çekişmesinler."** Bu konuda seninle asla mücadele etmesinler, seninle tartışmasınlar, demektir. Bu anlama geldiğini gösteren ise (bundan sonraki âyette gelecek olan):

“Yine de seninle tartışılırsa...” (Hacc 22/68) buyruğudur. Onlar, onunla tartıştılar, nasıl olur da seninle tartışmasınlar, çekişmesinler denilmiştir, diye sorulursa, cevap şudur: Bu, sen onlarla tartışmaya, çekişmeye girişme, demektir. Âyet-i kerîme savaş emrinden önce nâzil olmuştur. Meselâ, günlük konuşmamızda birisine: “(لَا يَضَارِبُكَ فُلَانٌ فَلَا تَضَارِبُهُ أَنْتَ)”: Filân seni vurmasın, sen de onu vurma” denilir. Bu “müfâale” babında cereyan eden bir anlam (ve kullanım)dır. Ancak: Sen Zeyd’i vurma, demek isterken: “(لَا يَضْرِبُكَ)”: seni vurmasın,” diye söylenmez.

Ebu Miclez bu buyruğu (فَلَا يَنْزِعَنَّكَ فِي الْأَمْرِ) diye okumuştur. Yani sakın onlar seni aceleciliğe sevketmesin ve dininde sana verilmemiş bir emri yapmaya itmesin demektir. Cemaatin (büyük çoğunluğun) kıraati ise “münazaa”den gelmektedir. Her iki kıraatde de nehy lafzı kâfirlere olmakla birlikte, kasıt Peygamber (sav)dır.

“**Ve sen Rabbine**” O’nu tevhid etmeye, dinine ve O’na iman etmeye “**çağır. Muhakkak sen hakka götüren dosdoğru yol**” bir din “**üzeresin**” ve bunda hiçbir eğrilik yoktur.

وَأِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾

68. Yine de seninle tartışılırsa deki: “Allah yapmakta olduğunuzu en iyi bilendir.”

69. Hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz hususlara dair kıyamet gününde Allah aranızda hüküm verecektir.

“Yine de seninle tartışılırsa” yani ey Muhammed, Mekke müşrikleri seninle düşmanlık ederek, mücadelelerini sürdürürlerse “**deki: Allah yapmakta olduğunuzu en iyi bilendir.**” Bununla onların Muhammed (sav)ı yalanlamalarını kastetmektedir. Bu açıklama İbn Abbas’tan nakledilmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme, Peygamber (sav)a İsra gecesinde Rabbinin pek büyük âyetlerinden bazılarını gördüğü yedinci semada iken nâzil olmuştur. Yüce Allah ona: “Yine de seninle” bâtili ileri sürerek “**tartışılırsa**” sen de: “**Allah yapmakta olduğunuzu**” küfür ve yalanlamanızı “**en iyi bilendir**” sözleriyle onlara karşı savunma yap.

Yüce Allah, böylelikle ona, onların işi yokuşa sürmeleri ile uğraşmaktan koruyarak gereksiz yere tartışmaktan yüz çevirmesini emretmektedir. Çün-

kü bile bile inad eden kimseye cevap verilmez.

“Hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz hususlara dair kıyamet gününde Allah aranızda hüküm verecektir.” Anlaşmazlığa düştükleri hususlardan kasıt Peygamber (sav) ile kavmi arasındaki ayrılıklardır. Anlaşmazlığa düşülen hususlar ise Allah'ın âyetleri ile ilgili muhalefetleridir. Yüce Allah hüküm verdiğinde, o vakit siz neyin hak, neyin bâtil olduğunu bileceksiniz, demektir.

Bir Mesele: Bile Bile İnatçılık Edenlere Karşı Takınılacak Tutum:

Bu âyet-i kerîmede yüce Allah'ın kullarına öğrettiği güzel bir edeb vardır. Bu da işi yokuşa sürmek ve sırf tartışmış olmak için inatlaşan kimselere karşı takınılacak tutuma dairdir. Böyle bir kimseye cevap vermemeli, onunla tartışmamalıdır. Yüce Allah'ın peygamberine öğretmiş olduğu bu söz ile onların inatlaşmaları defedilmelidir.

Bu âyet-i kerîmenin, yani muhalif kimselere karşı susup yalnızca: **“Allah aranızda hüküm verecektir”** sözleri ile yetinmenin, kılıç âyetiyle nesholdüğü da söylenmiştir.

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۖ إِنَّ ذَلِكَ فِي
كِتَابٍ ۖ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾

70. Bilmez misin ki Allah, gökte ve yerde olan herşeyi bilir. Şüphesiz ki bütün bunlar bir kitaptadır. Gerçekten bu Allah'a çok kolaydır.

“Bilmez misin ki Allah, gökte ve yerde olan herşeyi bilir.” Yani ey Muhammed, sen bu gerçeği bilip kesin olarak inandığına göre şunu da bil ki; aynı şekilde sizin hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz hususları da bilir. Aranızda hüküm verecek olan O'dur.

Bunun başkasına yönelik takriri bir istifham olduğu da söylenmiştir.

“Şüphesiz ki bütün bunlar bir kitaptadır.” Kâinatta ne cereyan ediyorsa, o yüce Allah'ın nezdinde Ümmü'l-Kitab'ta yazılıdır.

“Gerçekten bu, Allah'a çok kolaydır.” Yani anlaşmazlığa düşenler arasında ayırd edici hükmü vermek, Allah'a pek kolaydır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Yüce Allah'ın, kıyamet gününe kadar olacak herşeyi yazmasını emrettiği Kalemin yazması, Allah için pek kolaydır.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾

71. Onlar Allah'ı bırakıp O'nun haklarında bir delil indirmediği ve kendilerinin herhangi bir bilgilerinin de bulunmadığı şeylere ibadet ederler. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

“Onlar” yani Kureyş kâfirleri “Allah'ı bırakıp, O'nun haklarında bir delil” belge ve burhan “**indirmediği ve kendilerinin herhangi bir bilgilerinin de bulunmadığı şeylere ibadet ederler.**” Bu buyrukta geçen (ve delil anlamı verilen) “sultan” kelimesine dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/151. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.”

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأَنْتُمْ بَشَرٌ مِنْ ذِكْمِ النَّارِ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

72. Onlara âyetlerimiz apaçık okunduğu zaman, o kâfirlerin inkârlarını çehrelerinden anlarsın. Neredeyse onlara âyetlerimizi okuyanların üzerlerine hücum edip çullanacaklar. De ki: “O yaptığınızdan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Ateştir o. Allah onu kâfirlere vaad etmiştir. O ne kötü bir dönüş yeridir!”

“Onlara âyetlerimiz” yani Kur’ân-ı Kerîm “**apaçık okunduğu zaman, o kâfirlerin inkârlarını**” öfkelerini, astıkları “**çehrelerinden anlarsın. Neredeyse onlara âyetlerimizi okuyanların üzerlerine hücum edip, çullanacaklar.**” Onları şiddetle yakalayacaklar.

"Hücum edip, çullanmak (satvet)" şiddetle yakalamak demektir. Bir kimseyi şiddetle yakalamayı anlatmak üzere (سَطَا بِهِ) fiili kullanılır. Bu ya kalayış esnasında dövme ya da sövmek de olabilir. Aynı zamanda; (سَطَا عَلَيْهِ) de kullanılır.

İbn Abbas dedi ki: Bundan kasıt zarar vermek kastıyla onlara el uzatmalarıdır. Muhammed b. Ka'b der ki: Onları dillerine dolayıp onlardan kötülük le söz etmeleri demektir. ed-Dahhâk dedi ki: Onları elleriyle şiddetle yakalarlar, demektir. Hepsinin anlamı birdir ve bu kelimenin asıl anlamı kalıret mektir. Yüce Allah ise; satvetler sahibidir, yani şiddetle yakalayandır.

"De ki: O yaptığınızdan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Ateştir o." Yani size, sizin için bu dinlediğiniz Kur'ân'dan kendisinden daha çok hoşlanılmayacak bir şeyi bildireyim mi? O cehennem ateşidir. Sanki onlar: Daha kötü olan nedir? diye sormuşlar da bunun üzerine: O ateştir, diye cevap verilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Ben size, sizin Kur'ân okuyanlara yaptığınız kötülüklerden daha kötü olan bir şeyi haber vereyim mi? O ateştir. O takdirde bu ifade, onların Kur'ân okuyanlara uyguladıkları baskılara karşılık bir tehdit olur.

"Ateştir o" anlamındaki; (النَّار) kelimesinin ref', nasb ve cer ile okunması caizdir. Ref' ile okunması "ateştir o" anlamını verecek şekilde; (هِيَ النَّارُ) ya da; (مِی النَّارِ) takdirindedir. Nasb halinde "ateşi kastediyorum" anlamında bir takdir ile okunur. Yahut ta ikinci fiile benzer bir fiil takdiriyle, ya da manaya hamledilerek nasb ile okunur. Bu da: Ben size bu yaptığınızdan daha kötü olanı bildiriyorum, ateşi (bildiriyorum) demek olur. Cer ile okuyuş, ("daha kötü" anlamındaki şer kelimesinden) bedel olarak okunması halinde söz konusudur.

"Allah onu kâfirlere" kıyamet gününde **"vaadetmiştir. O"** kendisine varacağınız yer olan ateş **"ne kötü bir dönüş yeridir!"**

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبَ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا لَهُ ۖ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ ۖ وَإِنْ
يَسْأَلُهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ۖ ضَعُفَ الطَّالِبُ
وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٢﴾

73. Ey İnsanlar! Bir misal verildi, onu iyice dinleyin. Allah'tan başka kendilerini çağırdığınız putların hepsi -bu iş için bir araya toplansalar dahi- şüphesiz bir sinek bile yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey alsa, bunu dahi ondan geri alacak güçleri olmaz. İsteyen de âciz, istenen de.

“Ey İnsanlar! Bir misal verildi, onu iyice dinleyin” buyruğu daha önce geçen: *“Onlar Allah’ı bırakıp, O’nun haklarında bir delil indirmedigi... şeylere ibadet ederler”* (71. âyet) buyruğu ile alakalıdır.

Yüce Allah’ın: **“Bir misal verildi”** diye buyurması, yüce Allah’ın onlara karşı misaller vermek suretiyle getirmiş olduğu delillerin onlar tarafından daha iyi kavranılabilir oluşundan dolayıdır.

Verilen misal nerededir? diye sorulacak olursa, buna iki türlü cevap verilmiştir:

1- el-Ahfeş dedi ki: Burada misal diye bir şey yoktur. Anlam şudur: Onlar Allah’a bir misal vermişlerdir, onların söylediklerine kulak veriniz. Yani kâfirler, yüce Allah’a, O’ndan başkasına ibadet etmekle misal göstermiş oldular. Sanki şöyle buyurulmuş gibidir: Onlar Bana ibadet hususunda başkalarını Bana benzettiler, şimdi bu benzetmenin haberine kulak veriniz, dinleyiniz.

2- el-Kutebî’nin şu sözü buna cevap teşkil etmektedir: Buyruğun anlamı şöyledir: Ey İnsanlar! Bir sinek dahi yaratacak gücü olmayan ve eğer bu sinek kendilerinden bir şey alacak olursa, onu kendilerinden kurtaramayacak durumdaki ilâhlara ibadet edenlerin misali şudur...

en-Nehhâs da der ki: Buyruğun anlamı şudur: Aziz ve celil olan Allah kendisinden başka ibadet edilen varlıklara misal vermiştir. en-Nehhâs dedi ki: Bu, bu hususta yapılan açıklamaların en güzeli. Yani yüce Allah sizin ve mabudlarınızın neye benzediğini şöylece açıklamıştır: **“Allah’tan başka çağırdığınız putların hepsi...”**

Kıraat alimleri genel olarak: **“Çağırdığınız”** anlamında; (تَدْعُونَ) şeklinde “te” harfi ile okumuşlardır. es-Sülemî, Ebu’l-Âliye ve Ya’kub ise “çağırdıklarının” anlamını verecek şekilde “ya” ile okumuşlardır. Maksat, onların Allah’tan başka tapındıkları putlardır. Ka’be’nin etrafında olan bu putlar üç yüz altmış tane idi. Kastedilenlerin, onları yüce Allah’a itaat etmekten alıkoyan ileri gelenleri oldukları söylendiği gibi; yüce Allah’a isyana kendilerini iten şeytanların kastedildiği de söylenmiştir. Ancak birincisi daha doğrudur.

“-Bu iş için bir araya toplansalar dahi- şüphesiz bir sinek bile yaratamazlar.” Sinek (ez-zübâb) erkeği ve dişisi için aynen kullanılan bir isimdir.

Bunun azlık çoğulu; (اذبة) şeklinde, çokluk çoğulu da; (ذبان) şeklinde gelir. Tıpkı; (غراب وأغربة وغربان): Karga, kargalar kelimesi gibi. Sineğe bu ismin ve riliş sebebi ise çokça hareket etmesinden dolayıdır.

el-Cevherî der ki: ez-Zübâb (sinek)in ne olduğu bilinmektedir. Tekili; (ذبابه) şeklinde gelir, (ذبانة) denilmez. (المذبذبة) ise kendisi ile sineğin kovalan dığı araç demektir. (ذباب أسنان الإبل) ise develerin dişlerinin keskin tarafı, (ذباب السيف), kılıcın kendisi ile vurulan keskin tarafı; (ذباب العين) gözün bebeği; (الذبابه) da borcun geri kalan kısmı demektir. Günün geriye pek az bir bölümünün kaldığını anlatmak üzere de; (ذباب النهار) denilir. (التذبذب): Hareket etmek; (لذبذبة) ise havada asılı bir şeyin hareket etmesi demektir. “(الذبذب): Gidip, gelmesi dolayısıyla zekerin adıdır.” Nitekim hadiste; “(مَنْ وَقِيَ شَرَّ ذَبْذِبِهِ): Her kim zekerinin şerrinden korunursa...”⁽¹⁾ denilmektedir. Bu, yani hadisteki bu kullanım, el-Cevherî'nin söz konusu etmediği bir husustur.

“Sinek onlardan bir şey alsa, bunu dahi ondan geri alacak güçleri olmaz.” (Geri alacak güç anlamı verilen:) el-istinkâz ve inkâz; kurtarmak demektir. İbn Abbas der ki: Onlar putlarını zaferan ile sıvarlardı. Daha sonra bu zaferan kurur, sinek gelir ve onlardan bir şeyler götürürdü. es-Süddî dedi ki: Putların önüne yemekler koyarlardı, o yemeklere sinekler konar ve o yemeklerden yerdi.

“İsteyen de âciz, istenen de.” Denildiğine göre burada isteyen putlar, istenenler de sineklerdir, aksi de söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre isteyen puta ibadet eden, istenen de puttur. İsteyen bu puttan yakınlaşmayı dilemektedir, put da kendisinden istenendir.

“Sinek onlardan bir şey alsa” ifadesi ile, sineğin onları sokarken sabır ve tahammüllerini ortadan kaldıracak ve vakarlarını koruyacak imkânını bırakmayacak şekilde, bedenlerine acı vermesinin kastedildiği söylenmiştir.

Özellikle sineğin zikrediliş sebebi, sahip olduğu dört özellik dolayısıyladır. Hakirliği, güçsüzlüğü, tiksinti verışı ve çokça bulunması. Canlıların en zayıf ve en hakirinin durumu bu olduğuna ve Allah'tan başka tapındıkları varlık, onun gibi bir varlık yaratamayacaklarına, eziyetini önleyemeyeceklerine göre; peki bu tapındıkları varlıklar nasıl mabud ve kendilerine itaat olunan rabbler olabilirler? Bu, en güçlü delillerden ve en açık belgelerdendir.

مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 154.

74. Onlar Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. Muhakkak Allah güçlüdür, Azizdir.

“Onlar Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar.” Hakkı ile O'nun azametini anlamamayadılar, çünkü onlar bu putları O'na ortak bellediler. Buna dair açıklamalar daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/91. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Muhakkak Allah güçlüdür, Azizdir.” Buna dair açıklamalar da önceden geçmiştir.

اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ
سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ
وَالِلَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٧٦﴾

75. Allah, meleklerden ve insanlardan rasûller seçer. Muhakkak Allah herşeyi işitendir, herşeyi görendir.

76. Onların önceden yaptıklarını da, yapacaklarını da bilir. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür.

“Allah, meleklerden ve insanlardan rasûller seçer.” Yüce Allah sûreyi, Muhammed (sav)ı risaletini tebliğ etmek üzere seçtiğini beyan ederek sona erdirmektedir. Yani O'nun, Muhammed'i peygamber olarak göndermesi daha önce benzeri görülmedik bir iş değildir.

Denildiğine göre; el-Velid b. el-Muğire'nin: Zikir (Kur'ân-ı Kerîm) aramızdan ona mı indirildi, demesi üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuş ve peygamber gönderilecek şahsın seçiminin yüce Allah'a ait olduğunu bildirmiştir.

“Muhakkak Allah her şeyi” kullarının sözlerini **“işitendir. Herşeyi”** insanlar arasından risaleti için kimi seçeceğini de **“görendir.”**

“Onların önceden yaptıklarını da, yapacaklarını da bilir.” Bu da Yâsîn Sûresi'ndeki şu buyruğu andırmaktadır: *“Muhakkak Biz, ölüleri diriltiriz. Onların önden gönderdiklerini de, geride bıraktıklarını da yazarız.”* (Yâsîn, 36/12)

“Bütün işler ancak Allah'a döndürülür.”

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ
وَفَعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾

77. Ey iman edenler! Rükû edin, secde edin, Rabbinize ibadet edin.
Hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz.

“Ey iman edenler! Rükû’ edin, secde edin.” Sûrenin baş taraflarında bu sûrede iki secde bulunmak meziyetine sahip olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Ancak Malik ve Ebu Hanife’nin görüşüne göre bu ikinci secde azimet yoluyla yapılması istenen bir secde değildir. Çünkü burada rükû’ ve sucûd birlikte zikredilmiştir ve bundan maksat farz olan namazdır. Özellikle rükû ve sucûdun söz konusu edilmesi, namazın şerefini dile getirmektedir. Rükû ve sucûda dair geniş açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/43. âyet, 5-11. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır. Hamd yalnız Allah’adır.

“Rabbinize ibadet edin.” Yani O’nun emirlerine uyun. “Hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.” Yüce Allah, daha başka bir çok yerde vacib (farz) olduğu sahih olarak sabit olmuş farzların dışındaki amelleri de buyrukla teşvik etmektedir.

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ
عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ
سَمِعُكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ
شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ
الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

78. Allah (yolun)da da hakkıyla cihad edin. Sizi O seçti, dinde size güçlük vermedi. Atanız İbrahim'in milletine (uyunuz.) Önceden de bu (Kur'ân)'da da sizi "muslimûn" diye o adlandırdı. Ta ki Rasûl size şahid olsun, siz de insanlara karşı şahidlik edesiniz. İmdi namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a güvenin. Mevlânız O'dur. O, ne iyi ve ne güzel mevlâ, ne iyi ve ne güzel yardımcısıdır!

"Allah (yolun)da da hakkıyla cihad edin." Bu buyrukla kâfirlere karşı cihad kastedilmiştir, denildiği gibi; yüce Allah'ın vermiş olduğu bütün emirleri yerine getirmek ve bütün yasakladıklarından uzak durmaya işaret olduğu da söylenmiştir. Yani nefislerinize karşı Allah'a itaat etmek, nefislerinizi hevâlardan uzak tutmak uğrunda cihad ediniz. Vesveselerini reddetmek suretiyle şeytana karşı cihad ediniz. Zulümlerini reddetmek uğrunda zalimlere karşı cihad ediniz. Küfürlerini bertaraf etmek için de kâfirlere karşı cihad ediniz.

İbn Atiyye dedi ki: Mukatil dedi ki: Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın: *"O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun."* (et-Teğâbun, 65/16) buyruğu ile nesh olunmuştur. Hibetullah da böyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Hakkıyla cihad edin"** buyruğu ile diğer âyet-i kerîmedeki: *"Allah'tan nasıl korkmak lazım geliyorsa, öylece korkun."* (Âl-i İmran, 3/102) buyruğu, verilen bu gibi emirlerde güç yetirilebilen dereceye hafifletilmek suretiyle neshedilmiştir. Ancak burada bir neshin varlığını kabul etmeye ihtiyaç da yoktur. Çünkü zaten başından beri hükümden kastedilen de budur. Çünkü **"hakkıyla cihad edin"** buyruğu sizi zora koşmayacak kadarıyla cihad edin, demektir.

Said b. el-Müseyyeb'in de rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Dininizin en hayırlı olanı, en kolay olanıdır."⁽¹⁾

Ebu Ca'fer en-Nehhâs dedi ki: Bu buyruk, hakkında neshin caiz olmayacağı buyruklardandır, çünkü bu(radaki hüküm) insan üzerine farzdır. Nitekim Hayve b. Şureyh de, Peygamber (sav)a ref' ederek şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Mücahid, aziz ve celil olan Allah için nefisine karşı cihad eden kimsedir."⁽²⁾

Yine Ebu Ğalib'in Ebu Uname'den rivayet ettiğine göre bir adam Peygamber (sav)a birinci cemrenin yakınında: Hangi cihad daha faziletlidir? diye sormuş ve ona cevap vermemiştir. Sonra ikinci cemre yanında da ona sormuş, yine cevap vermemiş. Sonra Akabe cemresinin yanında ona sorunca, Peygamber (sav): "Soru soran nerede?" diye buyurunca, adam: İşte ben buradayım,

(1) *Müsned*, IV, 338, V, 32

(2) *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 2; *Müsned*, VI, 20-22.

demıştır. Peygamber (sav) da: "Zalim bir yöneticinin huzurunda söylenecek hak (adaletli) bir sözdür" diye buyurmuştur.⁽¹⁾

"Sizi O seçti." Dinini korumak ve emrine bağlanmak için sizi seçen O'dur. Bu da mücahede emrini te'kid etmektedir. Yani üzerinize cihad etmek farzdır, zira bunun için sizi seçen Allah'tır.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Dinde size güçlük vermedi"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Güçlük:

Yüce Allah'ın **"güçlük"** buyruğu darlık demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/125. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerîme bir çok ahkâm ile yakından ilgilidir. Bu da yüce Allah'ın bu ümmete vermiş olduğu özelliklerdendir. Ma'mer, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bir peygamber olması müstesnâ kimseye verilmemiş üç özellik bu ümmete verilmiştir. Peygamber'e: Git, senin için bir güçlük, darlık yoktur, denilirdi. Bu ümmete de: **"Dinde size güçlük vermedi"** diye buyurulmuştur. Herbir peygamber ümmetine karşı şahittir. Bu ümmete de: **"İnsanlara karşı şahidler olasınız diye..."** (el-Bakara, 2/143) denilmiştir. Peygamber'e: İste, istediğin sana verilecektir denilirdi. Bu ümmete de: **"Bana dua edin ki ben de duanızı kabul edeyim."** (el-Mu'min, 40/60) diye buyurulmuştur.

2- Kaldırılan Güçlüğü'n Mahiyeti:

İlim adamları yüce Allah'ın kaldırmış olduğu bu güçlüğü'n mahiyeti hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İkrime dedi ki: Bu, helâl kılınan hanımlardan ikişer, üçer ve dörder nikâhlamak ile sahip olunan cariyelelerdir.

Maksat namazın kısaltılması, yolcunun orucunu açabilmesi, başka türlü-süne gücü yetmeyen kimsenin ima ile namaz kılması, kör, topal, hasta, gazaya çıkmak için gerekli harcamaları bulamayan fakir, borçlu, anne-babası bulunan kimselerden cihad yükümlülüğü'nün kaldırılması ve İsrailoğulları üzerinde bulunan ağır yüklerin kaldırılmasıdır. Bu hususların pek çoğuna dair geniş açıklamalar daha önceden (meselâ; el-Bakara, 2/143, 286. âyetler, el-A'râf, 7/157. âyetin tefsiri) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Müsned*, V, 251, 256. Aynı manayı vurgulayan başka rivâyetler: *Ebû Dâvûd*, Melâhim 17; *Nesâî*, Bey'at 37; *İbn Mâce*, Fiten 20; *Müsned*, III, 19, 61, IV, 314, 315.

İbn Abbas'tan ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre bu husus ramazan orucunu bitirmek, kurban bayramı birinci gününü tesbit etmek ve oruca başlamak için hilâlleri (kasıt olmaksızın) daha önce veya daha sonra görmüş kabul etmek hakkındadır. Mesela, müslüman cemaat, zülhicce hilâlinin görüldüğünü tesbit etmek hususunda yanılacak olup da Arefe gününden bir gün önce vakfe yaparlarsa, yahut ta kurban bayramı birinci günü vakfede bulunurlarsa, bu onlar için yeterli gelir. Bu hususta bizim *"el-Muktebes fi Şerhi Muvattai Maliki'bni Enes"* adlı eserimizde açıkladığımız üzere görüş ayrılıkları da vardır.

Bizim sözünü ettiğimiz ise bu hususta sahih olan açıklamalardır. Ramazan sonu oruç açmak ve kurban kesmek de böyledir. Çünkü Hammad b. Zeyd, Eyyub'dan, o Muhammed b. el-Munkedir'den, onun da Ebu Hureyre'den rivayetine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizin oruç açmanız, oruç açtığınız gündür. Kurban gününüz de kurban kestiğiniz gündür." Bu hadisi Ebû Dâvûd ve Dârakutnî rivayet etmiş olup⁽¹⁾ lafzı da zikrettiğimiz şekildedir.

Bunun anlamı da şudur: İctihadınız ile nasıl tesbit ederseniz size herhangi bir vebal ve zorluk söz konusu olmaksızın öyledir.

Hadis imamlarının rivayetine göre; Peygamber (sav)a kurban günü bazı hususlara dair sorular sorulmuş, ona kişinin unutabileceği yahut ta bir takım işleri öne alınıp, bazılarının sonraya bırakılmasına dair bilinmeyen bazı hususlar ve benzerleri hakkında kendisine ne kadar soru sorulduysa, mutlaka: "Yap, bir vebal yoktur" diye cevap vermiştir.⁽²⁾

3- Zorluğun Kaldırılması Kimler Hakkında Söz Konusudur?

İlim adamları derler ki: Zorluğun kaldırılması ancak şeriatın gösterdiği yol üzere dosdoğru yürüyen kimseler içindir. Talancılar, hırsızlar ve bir takım hadleri gerektiren suç işlemiş olanlar için ise zorluk vardır. Onlar zaten dinden uzaklaşmakla bu zorluğu kendi aleyhlerine tesbit etmiş oluyorlar. Şeriatte Allah yolunda bir tek kişinin iki kişinin karşısında sebat etmekle mükellef tutulmasından daha büyük bir zorluk yoktur. Ancak sağlam bir yakîn ve mükemmel bir azim ile birlikte olması halinde bu, hiç de zor olmaz.

* * *

(1) *Ebû Dâvûd*, Savm 5; *Tirmizî*, Savm 11; *İbn Mâce*, Siyâm 9; *Dârakutnî*, II, 163

(2) *Buhârî*, İlm 23, 24; Hacc 125, 131; *Müslim*, Hacc 327, 331; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 78, 87; *Tirmizî*, Hacc 45, 76; *İbn Mâce*, Menâsik 74; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 65; *Muvatta*, Menâsik 242; *Müsned*, II, 159, 160, 192..., III, 326, 385.

“Atanız İbrahim’in milletine,” ez-Zeccâc der ki: Atanız İbrahim'in milleti uyunuz, demektir. el-Ferrâ da “millet” kelimesi başta gelmesi gereken “kef (benzetme edatı)”nın hذف edildiği takdirine göredir. Sanki; “(كَيْلَة): Milleti gibi (olun)” denilmiş gibidir.

Sizler babanızın yaptığı hayır işleri yapınız, anlamında olduğu da söylenmiştir. Burada fiil kelimesi (yapınız) emri “millet” kelimesi yerine kullanılmış olmaktadır.

İbrahim bütün Arapların atasıdır.

Burada hitabın bütün müslümanlara yönelik olduğu da söylenmiştir. Her ne kadar bütün müslümanlar onun soyundan gelen çocukları değilse bile İbrahim (a.s)ın müslümanlar nezdindeki saygınlığı, tıpkı evladı nezdinde babanın saygınlığı gibi oluşundandır.

“Önceden de bunda sizi muslimûn diye o adlandırdı.” İbn Zeyd ile el-Hasen dedi ki: Buradaki “o” zamiri İbrahim'e racidir, yani Peygamber (sav)dan önce size müslümanlar diye ad veren odur.

“Bunda” da şu demektir: Yani onun hükmü gereğince Muhammed (sav)la tabi olan müslümandır. İbn Zeyd dedi ki: İşte bu buyruk, yüce Allah'ın: **“Rabbimiz, ikimizi de Sana teslim olmuş kimselerden kıl. Soyumuzdan da yalnız Sana itaat eden müslüman bir ümmet var et”** (el-Bakara, 2/128) buyruğu ile aynı anlamdadır.

en-Nehhâs dedi ki: Bu görüş ümmetin ileri gelen (ilim adam)lerinin görüşüne muhaliftir. Çünkü Ali b. Ebi Talha'nın, İbn Abbas'tan rivayetine göre o şöyle demiştir: Daha önceden size müslümanlar adını veren aziz ve celil olan Allah'tır. Yani hem daha önceki kitaplarda, hem de bu Kur'ân-ı Kerîm'de size bu ismi O, vermiştir. Bu açıklamayı Mücahid ve başkaları da yapmıştır.

“Ta ki Rasûl size” size tebliğ ettiğine dair **“şahit olsun. Siz de insanlara karşı”** rasûllerin kendilerine tebliğ ettiklerine dair **“şahitlik edesiniz.”** Nitekim daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/143. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“İmdi namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a güvenin. Mevlâ'nız O'dur. O, ne iyi ve ne güzel mevlâ, ne iyi ve ne güzel yardımcısıdır!” Bu buyruğa dair yeterli açıklamalar da daha önceden⁽¹⁾

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.

(1) Mesela el-Bakara, 2/3. âyet, 4. başlık ve devamı; 2/43. âyet, 1-4. başlıklar; Âl-i İmran, 3/101. âyet... geçmiş bulunmaktadır.

Mü'minûn *Sûresi*

1-118. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Herkesin kabul ettiği görüşe göre bütünüyle Mekke'de inmiş bir sûredir.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾
وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ
فَاعِلُونَ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَى
أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾
فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ
يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ يَرِثُونَ
الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

1. Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.
2. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler.
3. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler;
4. Onlar zekâtı edâ ederler;
5. Onlar ırzlarını korurlar;
6. Eşlerine yahut sağ elleriyle sahip olduklarına karşı müstesnâ.
Çünkü onlar bundan dolayı kınanmazlar.
7. Artık her kim bundan başkasını isterse, işte onlar sınırı aşan kim-
seler olurlar.

8. Onlar emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler.

9. Onlar namazlarını muhafaza ederler.

10. İşte bu kimseler mirasçılardır;

11. Firdevs'e mirasçı olanlardır. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Kurtuluşa Eren Mü'minler ve Bu Âyetlerin Fazileti:

"Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır." Buyruğu ile ilgili olarak Beyhakî, Enes b. Malik'ten şu hadisi rivayet etmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Allah Adn cennetini yaratıp kendi eliyle oranın ağaçlarını dikince, ona: Konuş, dedi. O da: **"Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır"** dedi."⁽¹⁾

Nesâî'nin rivayetine göre de Abdullah b. es-Sâib şöyle demiştir: Fetih günü Rasûlullah (sav)'ın huzurunda bulundum. Kâbe'ye doğru namaz kıldı. Ayak-kabıllarını çıkartıp sol tarafına koydu, el-Mu'minûn Sûresi'ni okudu. Musa ya da İsa -ikisine de selâm olsun-dan söz eden buyruklara gelince, onu bir öksürük tuttu, rükû'a vardı... Bu manada Müslim de bu hadisi rivayet etmiştir.⁽²⁾

Tirmizî'de de Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Peygamber (sav)'a vahiy indirildiğinde yüzünün yakınlarında arı vızıltısı gibi bir ses işitilirdi. Bir gün ona vahiy indirildi, biz de bir süre onun yanında durduk. Sonra üzerinden vahiy hali geçti, kıbleye döndü, ellerini kaldırıp dedi ki: "Allah'ım üzerimizdeki nimetlerini arttır, üzerimizdeki nimetlerinden bir şey eksiltme. Bizi razı kıl ve bizden de razı ol. -Sonra şöyle buyurdu:- Bana on âyet-i kerîme indirildi ki, onları gereği gibi uygulayan bir kimse cennete girer." Sonra da: **"Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır"** buyruğunu on âyet-i kerîme sona erinceye kadar okudu.⁽³⁾ İbnu'l-Arabî bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

en-Nehhâs dedi ki: "Onları uygulayan" ifadesi onların belirlediklerini yerine getirip ihtiva ettikleri hükümlere muhalefet etmeyen demektir. Bu da: Filan kişi ameli ile gereğini yerine getirir, demeye benzer.

Daha sonra bu âyet-i kerîmelerden sonra abdest alma farzı ve hac da nâzil oldu. O bakımdan bunlar da burada belirtilen hükümlerin kapsamına girmektedir.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 397; aynı manada, bazı fazlalıklarla, İbn Abbâs'tan.

(2) *Müslim*, Salât 163; *Ebû Dâvûd*, Salât 88; *Nesâî*, İftitâh 76; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 5; *Müsned*, III, 411; *Buhârî*, Ezân 106'da muallak olarak

(3) *Tirmizî*, Tefsir 23. sûre 1; *Müsned*, I, 34.

Talha b. Musarrif: “**أَفْلَحَ**” : Felâh buldu” fiilini elifi ötreli olarak meçhul kip ile okumuştur ki onlar sevap ve hayırda bırakıldılar, anlamındadır. el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/5. âyetin tefsirinde) hem sözlük, hem de terim anlamı ile felâhın ne demek olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Hamd yalnız Allah'a mahsustur.

2- Huşû'un Önemi:

Yüce Allah'ın: “**Huşû' içindedirler**” buyruğu ile ilgili olarak el-Mu'temir, Halid'den, o Muhammed b. Sîrîn'den şöyle dediğini rivayet eder: Peygamber (sav) namazda semaya bakardı, bunun üzerine yüce Allah şu: “**Onlar ki namazlarında huşû içindedirler**” âyetini indirdi. Bu sefer Rasûlullah (sav) secde ettiği yere bakmaya başladı.⁽¹⁾

Huşeym yoluyla gelen rivayette de şöyle denilmektedir: Müslümanlar namazda iken sağa sola dönüyor ve bakıyorlardı. Nihayet yüce Allah: “**Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler**” âyetlerini indirince, bu sefer kendilerini namazlarına verdiler ve önlerine bakmaya başladılar.⁽²⁾

İlim adamlarının namaz kılan bir kimsenin bakacağı yer ile ilgili hükümlere dair çeşitli görüşleri el-Bakara Sûresi'nde: “**Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir**” (el-Bakara, 2/144) âyetinde (5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yine huşû'un sözlük anlamı ile ilgili açıklamalar da orada geçmiştir ki, bu da yine el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: “**Gerçi bu Hâşi'lerden başkasına elbette büyük gelir**” (el-Bakara, 2/45) buyruğunu açıklarken (3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Huşû'un yeri kalptir. Kalb huşû' buldu mu bütün organlar da kalbin huşû'u dolayısıyla huşû' bulur. Zira el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında açıkladığımız gibi kalb bütün azaların hükümdarıdır.

İlim adamlarından bir kimse namazı ikame edip namaza kalktı mı gözünü herhangi bir şeye dikmekten yahut içinden dünyevi herhangi bir şey geçirmekten ötürü Allah'tan korkar ve çekinirdi.

Atâ der ki: Huşû' bir kimsenin namaz kılarken bedeninde herhangi bir şeyle boşu boşuna uğraşmamasıdır. Peygamber (sav) namaz kılarken sakalıyla uğraşan bir adamı görünce, şöyle buyurmuştur: “Şâyet bu adamın kalbi hu-

(1) *Ebû Dâvûd*, el-Merâsil, 96; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, II, 402. el-Hakîm, *el-Müstedrek*, II, 293'te bu hadisi İbn Sîrîn'den sonra “Ebu Hureyre'den” diyerek muttasıl bir sened ile kaydettikten sonra, muttasıl olduğu ihtilâflı olduğunu bildirmekte; *Telhis'te* ise doğru ve sahih olanın mürsel olduğu kaydedilmektedir.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 83, 84'te yakın rivâyetten

şû' duymuş olsaydı, azaları da elbette huşû' bulacaktı."⁽¹⁾

Ehû Zerr dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sizden herhangi biriniz namaza kalktı mı şüphesiz ki rahmet onun karşısında bulunur. Sakın çakılları hareket ettirmesin." Bu hadisi de Tirmizî rivayet etmiştir.⁽²⁾

Şair de şöyle demektedir:

لأن بها الأرباب لله تخضع	الآ في الصلاة الخير والفضل أجمع
وآخر ما يبقى إذا الدين يرفع	وأول فرض من شريعة ديننا
وكان كعبد باب مولا بقرع	فمن قام للتكبير لاقتنه رحمة
نجيا فيا طوباه لو كان يخضع	وصار لرب العرش حين صلاته

"Şunu bil ki namazdadır hayır ve bütününüyle lutf-ı ilâhî,
Çünkü bütün azalar namazda itaatle boyun eğer, Allah'a
Odur dinimizin şeriatinin ilk farzı,
Ve din kaldırılacağında en sona kalacak olan.
Her kim tekbir için ayağa kalkarsa, onu karşılar bir rahmet,
Ve o tıpkı efendisinin kapısını çalan bir köle gibidir.
Namazı esnasında Arşın Rabbine seslenir,
Eğer huşû'a eren birisi ise ne mutlu ona."

Ebu İmran el-Cevnî rivayetle dedi ki: Âişe (r.anha)ya: Rasûlullah (sav)'ın ahlakı ne idi? diye sorulmuş, o da: Siz el-Mu'minun Sûresi'ni biliyor musunuz? diye sormuştu. Evet denilince: Okuyun, dedi, ona: "**Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır... Onlar namazlarını muhafaza ederler**" buyruklarını okudular.⁽³⁾

Nesâî'nin rivayetine göre İbn Abbas (r.a) dedi ki: Rasûlullah (sav) namazda sağa sola baktığı olur, fakat boynunu geriye doğru bükmezdi.⁽⁴⁾

Ka'b b. Malik de uzunca hadisinde şöyle demektedir: ...Sonra onun -yani Peygamber (sav)'ın- yakınında namaz kılar ve farketirmeden ona bakardım. Ben namazıma kendimi verince, bu sefer o bana bakardı. Ona doğru döndüğüm vakit kendisi yüzünü benim tarafımdan çevirirdi...⁽⁵⁾ Peygamber bununla birlikte ona namazını iade etmesini emretmemiştir.

(1) el-Azîzî, *es-Sîracu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, III, 200

(2) *Tirmizî*, Salât 162; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 62; *Dârimî*, Salât 110; *Müsned*, V, 150, 163.

(3) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 292

(4) *Nesâî*, Sehv 11; *Tirmizî*, Cuma 60; *Müsned*, I, 275, 306

(5) *Buhârî*, Meğâzî 79; *Müslim*, Tevbe 53; *Müsned*, III, 458.

3- Huşû'un Hükümü:

İnsanlar huşû'un hükümü namazın farzlarından mıdır, yoksa faziletlerinden ve onu tamamlayıcı unsurlardan mıdır, hususunda iki farklı görüşe sahiptirler. Ancak doğru olan birincisidir. Huşû'un mahalli de kalptir. İnsanlar arasından ilk kaldırılacak amel de odur. Bunu Ubade b. es-Samit söylemiştir. Tirmizî de Cubeyr b. Nufeyr yoluyla, o Ebu'd-Derdâ'dan nakletmiş ve: Bu hasen, garib bir hadistir demiştir.⁽¹⁾

Nesâî de bu hadisi yine Cubeyr b. Nufeyr yoluyla, Avf b. Malik el-Eşcaî'den sahih bir yolla rivayet etmiştir.⁽²⁾ Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: (Hadisin senedindeki ravilerden birisi olan) Muaviye b. Salih hadis alimlerince güvenilir bir ravidir. Yahya b. Said el-Kattan dışında hakkında söz söylemiş bir kimse olduğunu bilmiyoruz.⁽³⁾

Derim ki: Muaviye b. Salih Ebu Amr'ın künyesinin Ebu Ömer olduğu da söylenir. Onun nisbeti el-Hadramî el-Hımsî olup, Endülüs kadılığı yapmıştır. Ebu Hatim er-Razî'ye hakkında soru sorulmuş, o: Hadisi salih (sağlam) bir kimsedir. Hadisi yazılır, fakat (tek başına) onunla delil gösterilmez. Yahya b. Main'in hakkındaki sözleri ise farklıdır. Abdu'r-Rahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Zûr'a er-Razî onun sika olduğunu belirtmişlerdir. Müslim de Sahih'inde onu(n rivayetini) delil diye göstermiştir.⁽⁴⁾

Daha önceden el-Bakara Sûresi'nde lağvin (2/225. âyet, 1.başlık) anlamı ile zekâtın (2/43.âyet, 2.başlık) anlamına dair açıklamalar geçtiğinden bunları tekrarlamaya gerek yoktur.

ed-Dahhâk der ki: Buradaki "lağv (boş şeyler)"den kasıt şirktir. el-Hasen ise; bütün masiyetlerdir, demiştir. Bu da kapsamlı bir açıklama olup bunun şirk olduğunu söyleyenlerin görüşleri de şarkı olduğunu söyleyenlerin görüşleri de buna dahildir. Nitekim Malik b. Enes, Muhammed b. el-Münke-dîr'den -ileride Lukman Sûresi'nde (31/6. âyet, 1. başlıkta) açıklaması geleceği üzere- bu anlamda olduğunu nakletmiştir.

"(فاعلون): Eda ederler," demektir ve bu fasih bir kullanımdır. Arapçada bu manada kullanılmıştır. Umeyye b. Ebi's-Salt şöyle demektedir:

المطعمون الطعام في السنة الأزمة والفاعلون للزكوات

(1) Tirmizî, İlm 5

(2) Nesâî de tespit edemedik. Ancak Dârimî, Mukaddime 29'da *Müsned*, VI, 27'de rivâyet etmektedir.

(3) Tirmizî, İlm 5

(4) Bk. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 189 vd.

“Onlar sıkıntılı (kıtık) yılında yemek yedirendir,
Ve zekâtlarını da edâ edenlerdir.”

4- İrzlerini Harama Karşı Koruyanlar:

Yüce Allah'ın: **“Onlar ırzlarını korurlar”** buyruğu ile ilgili olarak İbnu'l-Arabî şunları söylemektedir: “Kur'ân-ı Kerîm'deki garib (farklı) üslûplardan birisi de şudur: Bu on âyet-i kerîme erkekler ve kadınlar hakkında umumi-dir. Tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'in diğer lafızlarının da bu manaya gelme ihtimali-ni taşımaları ve her ikisi hakkında umumî olmaları gibi. Ancak burada yüce Allah'ın: **“Onlar ırzlarını korurlar”** buyruğu ile zevceler dışarda tutularak, sadece erkekler muhatab alınmıştır. Buna delil de yüce Allah'ın: **“Eşlerine yahut sağ elleriyle sahip olduklarına karşı müstesnâ”** buyruğudur. Çün-kü kadının ırzını koruması gereği, genel ve özel ihsana (iffeti korumaya) da-ir âyetler ile diğer başka bir takım delillerden anlaşılan bir husustur.”

Derim ki: Ayet-i kerîme ile ilgili bu yoruma göre; kadının sahip bulundu-ğu kölesinin kendisi ile ilişki kurması ilim adamlarının icma ile helâl de-ğildir. Çünkü kadın bu âyet-i kerîmenin kapsamına girmemektedir. Ancak ka-dın böyle bir köleye sahip olduktan sonra azad edecek olursa, cumhura gö-re başkasının o kadınla evlenmesi caiz olduğu gibi, azad ettiği kölesinin de o kadın ile evlenmesi caizdir.

Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den, eş-Şa'bî ve en-Nehaî'den rivayet edil-diğine göre; kadın (kocasısı olan) köleye sahip olur olmaz, onu azad edecek olursa, her ikisi de eski nikâhları üzere kalırlar. Ebu Ömer dedi ki: Çeşitli böl-gelerdeki İslâm fukahâsından bu görüşü söyleyen bir kimse yoktur. Çünkü fukahaya göre kadının (kocasısına) malik olması aralarındaki nikâhı iptal ed-er. Bu bir talâk değildir, bu nikâhın feshedilmesidir. Şâyet kocasına köle ola-rak malik olduktan sonra azad edecek olursa, kocasının ona tekrar dönme-si ancak yeni bir nikâh ile mümkün olabilir. Velez ki ondan iddet beklemek-te bulunsun.

5- İstimnâ'da Bulunmanın Hükümü:

Muhammed b. el-Hakem dedi ki: Harmele b. Abdu'l-Aziz'i şöyle derken dinledim: Ben Malik'e Umeyra'yı celd eden (istimnâdan kinayedir) adam hak-kında soru sordum. O şu: **“Onlar ırzlarını korurlar... İşte onlar sınırı aşan kimseler olurlar”** buyruklarını bana okudu. Çünkü onlar (Hicazlılar) zekerden kinaye yoluyla, Umeyra diye söz ederler. Şair de şu beyitinde bu lafızla onu kastetmektedir:

إِذَا حَلَلْتَ بَوَادٍ لَا أَنْسَ بِهِ فَاجْلِدْ عُمَيْرَةَ لَا دَاءَ وَلَا حَرَجُ

“Eğer teselli edecek kimsenin bulunmadığı bir vadiye konaklarsan, Artık sen de Umeyra’yı celd et. Ne hastalık kalır, ne sıkıntı.”

Iraklılar buna “istimnâ” adını verirler. Bu da “meni”den istifal veznindedir. Ahmed b. Hanbel ise oldukça takvalı olmasına rağmen bu işi caiz görmektedir. Delil olarak da bunun bedenden atılan bir fazlalık olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ihtiyaç halinde caizdir. Bunun aslî dayanağı da kan çıkarmak ve hacamat (kan aldirmek)tır.

Genel olarak ilim adamları ise haram olduğunu kabul ederler. Bazı ilim adamları da: Böyle yapan bir kimse, kendi kendisine yapan gibidir. Bu şeytanın ihdas ettiği ve yaygın bir hal alıncaya kadar yaygınlık gösteren bir maksiyettir. Keşke yayılmamış olsaydı. Eğer bunun caiz olduğuna dair bir delil bulunabilse dahi erdemli bir kişi bayağı bir iş olduğundan dolayı ondan yüz çevirir. Böyle bir iş cariyeyi nikâhlamaktan daha iyidir denilecek olursa, biz de şöyle deriz: Kâfir dahi olsa cariyeyi nikâhlamak kimi ilim adamlarının görüşlerine göre bundan hayırlıdır. Her ne kadar birileri bu görüşte ise de istimnânın cevazı delil itibariyle oldukça zayıftır. Bayağı bir kişi için dahi utanılacak bir şey olduğuna göre yaşlı başlı bir kişi için durumu ne olur?

6- Eşlerle ve Cariyelerle Yetinmek:

“Eşlerine” el-Ferrâ dedi ki: Yüce Allah’ın kendilerine helâl kılmış olduğu zevcelerinden anlamındadır. Yani onları bırakıp, haram olana yaklaşmazlar. “Yahut sağ elleriyle sahip olduklarına karşı müstesnâ” anlamındaki buyruk “eşlerine” lafzına atfedilmiş olarak cer mahallindedir, (م); mastariyedir.

Bu zinanın ve daha önce sözünü ettiğimiz şekilde istimnânın ve mut’a nikâhının haram olmasını gerektirmektedir. Çünkü kendisi ile mut’a nikâhı yapılan kadın, zevceler konumunda değildir. Ne miras alır, ne de mirası alınır. Çocuğu da neseb itibariyle ona ilhak edilmez. Onun nikâhı boşamak suretiyle sona erdirilerek, yeniden ric’at yapılmaz. Onunla yapılan akit ancak akitte belirtilen sürenin bitimi ile nihayete erer ve o bu akitle ücretle tutulmuş gibidir. İbnu’l-Arabî der ki: Bizler mut’a nikâhının caiz olduğunu söyleyecek olursak, bu nikâh ile kendisi üzerine akit yapılan kadın evlilik adının verilebileceği belli bir süreye kadar zevce sayılır. Eğer ümmetin icma ile kabul etmiş olduğu, mut’a nikahının haram oluşu görüşünü esas alarak hakkı söyleyecek olursak, elbetteki mut’a nikahı ile akit yapılan kadın zevce olamaz

ve âyetin kapsamı içerisine girmez.

Derim ki: Bu husustaki görüş ayrılığının faydası şudur: Acaba açık zina-da olduğu gibi had uygulamak gerekir mi ve çocuk (annesine) ilhak edilmez mi? Yoksa şüphe dolayısıyla had kalkar ve çocuk da annesinden doğmuş kabul edilir mi? Bu hususta bizim mezhebimize mensub ilim adamlarının iki görüşü vardır.

Mut'a nikâhının helâl ve haram kılınışı bakımından bir kaç hali olmuştur. Bunlardan birisi de şuydu: Mut'a nikâhı önceleri mübah idi. Daha sonra Rasûlullah (sav) Hayber günlerinde onu haram kıldı. Sonra Mekke'nin fethi gazvesinde tekrar helâl kıldı, daha sonra onu bir daha haram kıldı. Bu açıklamayı bizim mezhebimize mensub İbn Huveyzimendad ve başkaları yapmıştır. İbnu'l-Arabî de buna işaret etmektedir. en-Nisâ Sûresi'nde (4/24. âyet, 9. başlıkta) buna dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

7- Meşruiyet Hududlarının Dışına Çıkanlar:

“Artık her kim bundan başkasını isterse, işte onlar sınırı aşan kimseler olurlar” buyruğunda yüce Allah helâl olmayan nikâh yapan kimseleri haddi aşan ve bu haksızlığı dolayısıyla kendisine had uygulanmasının vacib olmasına sebep teşkil eden kimse diye nitelendirmektedir. Lût kavminin işini yapan kimse de hem Kur'ân hükmü gereğince, hem de sözlükteki anlamları itibariyle haddi aşan bir kimsedir. Buna delil yüce Allah'ın: **“Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz”** (eş-Şuarâ, 26/166) buyruğu gereğince ve daha önce el-A'râf Sûresi'nde (7/80. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere bu durumdadır. O bakımdan bunlara haddin uygulanması gerekmektedir. Bu da apaçık bir hükümdür ve bunun anlaşılmayacak hiçbir tarafı yoktur.

Derim ki: Ancak burada düşünülmesi gereken bir nokta vardır. O da bu işi yapan kimsenin, cahil ya da te'vilde bulunan bir kimse olmadığı sürece böyle olduğudur. Her ne kadar yüce Allah'ın: **“Onlar ırzlarını korurlar, eşlerine yahut sağ elleriyle sahip olduklarına karşı müstesnâ. Çünkü onlar bundan dolayı kınanmazlar”** buyruğunda kadınlar dışarda tutularak, özellikle erkeklerin söz konusu edildiği üzerinde icmâ' yapılmış ise de Ma'mer'in rivayetine göre Katade şöyle demiştir: Bir kadın erkek kölesi ile birlikte evlilik hayatı yaşadı. Bu husus Ömer (r.a)a aktarıldı, kadına: Seni bu şekilde davranmaya iten nedir? diye sordu, kadın: Benim görüşüme göre nasıl ki kadın, erkeğe malik olması sebebiyle helâl ise ben de onun bana, ona malik olduğum için helâl olacağı kanaatine sahip oldum. Ömer (r.a) bu kadını recmetmek hususunda Rasûlullah (sav)ın ashabıyla danıştı. Onlar: Bu kadın yanlış bir şekilde yüce Allah'ın kitabını te'vil etmiştir. O bakımdan ona recm cezası uygulanmaz. Bu sefer Ömer (r.a): Şüphesiz bu böyledir, dedi. (Kadına da:)

Allah'a andolsun bundan sonra ebediyyen senin hür bir kimse ile evlenmene müsaade etmeyeceğim. Böylelikle Ömer o kadını cezalandırdı ve ona hadde uygulamadı. Köleye de o kadına yaklaşmamasını emretti.

Ebubekr b. Abdullah'tan rivayete göre o babasını şöyle derken dinlemiş: Ömer b. Abdu'l-Aziz'in huzurunda idim. Bir kadın yanında kendisine ait parlak bir köle ile gelip, dedi ki: Ben bu kölem ile evlilik hayatı yaşadım. Amcamın çocukları bana bunu engellediler. Halbuki ben cariyesi bulunup da onunla birlikte olan bir erkek konumundayım. Amcamın çocuklarına söyle de beni engellemekten vazgeçsinler. Ömer dedi ki: Sen bundan önce hiç evlendin mi? Kadın: Evet deyince, şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, eğer bu kadar cahil birisi olmasaydın, seni taşlarla recmederdim. Ancak siz bu köleyi alınız ve onu kadının bulunduğu şehirden bir başkasına götürecek birisine satınız.

(وَرَاءَ) kelimesi (aslında arkasında, ötesinde demek olmakla birlikte burada) dışında, başkası anlamındadır. Bu kelime "isterse" anlamındaki kelimenin mefulüdür. Kim zevcelerinden ve malik olduğu cariyelerinden başkasını arayacak olursa... anlamındadır.

ez-Zeccâc der ki: Kim bundan sonra başkalarını isterse demektir. Buna göre; istemenin mefulü mahzuftur. **"Başkasını"** anlamındaki kelime de zarftır. **"(ذَلِكَ): Bu"** ile ister müennes, ister müzekker olsun daha önce anılmış her bir şeye işaret olunur.

"İşte onlar sınırı aşan kimseler olurlar." Yani bunlar haddi aşan kimselerdir.

"(عَدَا): Haddi aştı, haddi çiğneyip geçti" anlamındadır.

8- Emanetlere, Ahit ve Namazlara Riâyet:

"Onlar emanetlerine ve ahitlerine riâyet ederler. Onlar namazlarını muhafaza ederler." Cumhûr burada "emanetler" lafzını çoğul olarak okumuş, İbn Kesir tekil olarak okumuştur. Emanet ve ahit ise insanın gerek din, gerek dünya işlerinden söz ya da fiil olarak yapmakla yükümlü olduğu her bir hususu ifade eder. Bu ise insanlar arası geçimi, verilen sözleri ve başka hususları kapsar. Bundan maksat ise bunları gereği gibi korumak ve yerine getirmektir. Emanet, ahitten daha genel bir mana taşır. Her bir ahit daha önce hakkında söz, fiil ya da inanış söz konusu her bir husus bir emanettir.

9- Firdevs Cennetinin Mirasçıları:

Cumhûr **"namazlarını"** anlamındaki buyruğu **"namaz"** lafzını da çoğul olarak; **(صَلَوَاتِهِمْ)** diye okumuşlardır. Hamza ve el-Kisaî ise "namaz" anlamında-

ki lafzı; (**ملائهم**) şeklinde tekil olarak okumuşlardır. Bu tekil okuyuş cins ismi olduğundan dolayı çoğul anlamını vermektedir.

Namazı muhafaza etmek; namazı dosdoğru kılmak, ilk vakitlerinde edâ etmek için eli çabuk tutmak, rükû ve sucûdunu tam ve eksiksiz yapmak demektir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/3. âyet, 4. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Daha sonra yüce Allah: **“İşte bu kimseler mirasçılardır”** diye buyurmaktadır. Yani bu âyet-i kerîmelerde sözü edilen hususlar gereğince amel edenler mirasçılardır. Onlar cennette, cehennem ehli adına bulunan konaklara mirasçı olacaktır.

Ebu Hureyre (r.a)dan gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz yüce Allah herbir insan için cennette bir mesken ve cehennemde bir mesken ayırmıştır. Mü'minler hem kendi konaklarını alırlar, hem de kâfirlerin konaklarına mirasçı olurlar. Kâfirleri de mü'minlerin cehennem ateşindeki yerlerine koyacaktır.” Bu hadisi bu manada İbn Mace rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Yine Ebu Hureyre'de dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Aranızdan cennette bir konak, cehennemde kalacak bir yer olmak üzere iki konaklama yeri bulunmayan hiçbir kimse yoktur. Kişi ölüp de cehenneme girecek olursa, cennet ehli onun (cennetteki) konağına mirasçı olurlar. İşte yüce Allah'ın: **“İşte bu kimseler mirasçılardır”** buyruğu bunu dile getirmektedir.”⁽²⁾ Bu hadisin isnadı sahihtir.

Bununla birlikte cenneti elde etmeye, cennete sadece cennetliklerin sahip olmaları açısından “mirasçılık” adının verilmiş olma ihtimali de vardır. O halde burada mirasçı olmak, her iki şekilde de istiâre yoluyla kullanılmış bir lafızdır.

“el-Firdevs ise cennetin en üst yeri, ortası ve en değerli yeridir.” Bunu et-Tirmizî, Um Hârise diye bilinen en-Nadr kızı er-Rubeyi' yoluyla gelen hadislerle rivayet etmiş ve: Hasen, sahih bir hadistir, demiştir.⁽³⁾

Müslim'in, Sahih'inde de şu hadis yer almaktadır: “Allah'tan dilediğiniz vakit, O'ndan Firdevs'i dileyiniz. Çünkü o cennetin ortası, en yüksek yeridir. Cennet ırmakları da oradan kaynayıp, coşar.”⁽⁴⁾

Ebu Hatim Muhammed b. Hibban dedi ki: Peygamber (sav)ın: “O cennetin en orta yeridir” ifadesi şu demektir: Firdevs eni itibariyle cennetlerin or-

(1) *İbn Mâce*, Zühhd 39

(2) *İbn Mâce*, Zühhd 39

(3) *Tirmizî*, Tefsir 23. sûre 3; *Müsned*, III, 360

(4) *Buhârî*, Cihâd 4, Tevhîd 22; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Cenne 4; *Müsned*, II, 335

tasındadır ve cennetin en yüksek yeridir. Bununla da yüksekliği kastetmektedir. Bütün bunlar Ebu Hureyre'nin şu sözünün doğruluğunu ortaya koymaktadır: Firdevs cennet ırmaklarının kendisinden kaynadığı, cennetin dağıdır. Firdevs kelimesi Mücahid'in dediğine göre Rumca olup, Arapçalaştırılmıştır. Farsça olup, Arapçalaştırıldığı söylendiği gibi, Habeşçe olduğu da söylenmiştir. Eğer böyle bir şey sabit ise bu, diller arasındaki uygun bazı lafızlardan ibarettir. ed-Dahhak ise şöyle demektedir: Bu kelime Arapçadır ve bağ demektir. Araplar da bağlara "ferâdîs" adını verirler.

"Onlar orada ebedî kalıcıdırılar." Burada müennes zamirin kullanılması "cennet" lafzının manası göz önünde bulundurulduğundan dolayıcıdır.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ
نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا
الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا
ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۖ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾

12. Andolsun ki Biz, insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık.

13. Sonra onu sağlam bir karargahta yerleşen bir nutfe kıldık.

14. Sonra o nutfeyi alaka kıldık, sonra o alakayı bir parça et ve o bir parça eti kemik yaptık; kemiğe de et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir hilkat olarak varedtik. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- İnsanın Yaratılışı:

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki Biz insanı"** buyruğunda kastedilen insan Âdem -salat ve selam ona-dır. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır. Çünkü o çamurdan süzölerek yaratılmıştır. Buna göre yüce Allah'ın: **"Sonra onu... kıldık"** buyruğundaki zamir de Âdemoğluna ait olur. Her ne kadar burada ondan söz edilmiyorsa da durumun herkesçe bilinmesi dolayısıyla bu uygun düşmüştür. Çünkü buyruğun anlamı bu zamirin ondan başkasına gitmesine elverişli değildir. Bunun (bu açıdan) bir benzeri de yüce Al-

lah'ın: "*Nihayet o perdenin arkasına girince...*" (Sâd, 38/32) buyruğudur. Burada zamir kendisinden söz edilmeyen güneşe aittir.

Burada "**sülâle**"den (süzülmüş olmaktan) kastın, Âdemoğlu olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Bu açıklamaya göre sülâle süzme su demek olur ki, kasıt menidir. Sülâle "es-sell" kökünden "fuâle" veznindedir. Bu da bir şeyden, bir şeyi çıkartmak anlamındadır. Mesela; "(سَلَّلْتُ الشَّعْرَ مِنَ الْعَجِينِ، وَالسَّيْفَ مِنَ الْغَمْدِ فَانْسَلْ)": Saçı hamurdan çektim, kılıcı kınından çektim, o da çekildi" denilir. Şairin şu mısraı da buradan gelmektedir:

فَسَلِّي ثِيَابِي مِنْ ثِيَابِكَ تَنْسَلْ

"Haydi elbiselerimi, elbiselerinden (kalbimi, kalbinden) çıkart,
o zaman rahat edersin."

Buna göre nutfе bir sülâledir. Çocuk da selîl ve sülâle diye adlandırılır. Bununla sırttan belli bir şekilde süzülen su (meni) kastedilmektedir. Şair de der ki:

فَجَاءَتْ بِهِ عَضْبَ الْأَدِيمِ غَضْنَفَرًا سَلَالَةً فَرَجَ كَانَ غَيْرَ حَصِينٍ

"Onu derisi kalın, cüssesi iri biri olarak doğurdu,
Gereği gibi korunmamış fercin bir sülâlesi olarak."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَمَا هِنْدُ إِلَّا مُهْرَةٌ عَرَبِيَّةٌ سَلِيلَةٌ أَفْرَاسٍ تَجَلَّلَهَا بَغْلٌ

"Hind ancak bir Arap tayıdır,
Üzerlerine katırın çıktığı, atlardan süzülmüştür."⁽¹⁾

Yüce Allah'ın: "**Bir çamurdan**" buyruğu, asıl Âdem'dir ve o da çamurdandır, anlamındadır.

(1) Lisanu'l-Arab (XI, 339)'ta belirtildiğine göre burada "katır" anlamına gelen bağl kelimesinin asıl doğru şekli adi ve bayağı demek olan "nağl" kelimesinden yanlışlıkla değiştirilmiştir. Çünkü katırın zürriyeti olmaz.

Derim ki: Bu da onun halis çamurdan yaratıldığı anlamındadır. Onun so-
yu ise el-En'âm Sûresi'nin baş taraflarında (6/2. âyetin tefsirinde) açıkladığı-
mız gibi çamur ve meniden yaratılmıştır. el-Kelbî dedi ki: Sülâle çamurun ken-
disidir, çünkü çamuru sıktığın zaman o parmaklarının arasından sıyrılıp çı-
kar. İşte çıkan kısım sülâledir.

2- Nutfe:

Yüce Allah'ın: **"Sonra onu... bir nutfe kıldık"** buyruğuna gelince, nutfe,
alaka, mudğa ve bunun ile ilgili hükümlere dair açıklamalar el-Hac Sûresi'-
nin baş taraflarında (22/5. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmak-
tadır.

3- "Bambaşka Bir Yaratılış":

Yüce Allah'ın: **"Sonra onu bambaşka bir hilkat olarak varettik"** buyru-
ğunda sözü edilen bu bambaşka hilkatin ne olduğu hususunda ilim adam-
ları farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas, eş-Şa'bî, Ebu'l-Âliye, ed-Dahhâk
ve İbn Zeyd dedi ki: Bundan kasıt önceleri cansız bir varlık iken daha son-
ra ona ruhun üflenmesidir. Yine İbn Abbas'tan, dünyaya gelişidir, diye açık-
ladığı rivâyet edilmiştir. Katâde de bir kesimden naklen: Saçlarının bitmesi-
dir, diye açıklarken, ed-Dahhak ta: Dişlerin çıkması ve saçların bitmesidir,
diye açıklamıştır. Mücahid de: Gençliğinin kemale ermesidir, demiştir. Yine
bu açıklama İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir.

Doğru olan, bunun hem bu hususları, hem de bunların dışında kalan ko-
nuşmak, idrâk, güzel çabalamalar, makul olan şeyleri elde etmek ve ölü-
nceye kadar hayatında görülen gelişmeleri kapsayan umumî bir ifade olduğu-
dur.

4- Yaratanların En Güzeli:

"Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir" buyruğuna ge-
lince, rivayet edildiğine göre Ömer b. el-Hattab bu âyet-i kerîmenin baş ta-
rafından itibaren **"sonra onu bambaşka bir hilkat olarak varettik"** buyru-
ğuna kadar dinledikten sonra: **"Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne
yücedir"** demiştir. Rasûlullah (sav) bunun üzerine: "Evet, bu böylece (bana)
indirilmiştir" diye buyurdu.⁽¹⁾

Ebû Dâvûd et-Tayalisi'nin, *Müsned*'inde kaydedilen rivayete göre: **"An-
dolsun ki Biz, insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık"** âyeti nazil oldu. Bu

(1) Taberânî, *el-Evsât*, VI, 309

âyet nazil olunca, ben de: **“Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir.”** dedim. Bunun üzerine: **“Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı yücedir”** buyruğu nazil oldu.⁽¹⁾ Bu sözleri söyleyenin Muaz b. Cebel olduğu da rivayet edilmektedir. Yine bu sözleri Abdullah b. Ebi Serh’in söylediği de rivayet edilmiştir; o bu sebeble irtidad etmiş ve: Muhammed’in getirdiğinin bir benzerini ben de getiriyorum demişti. İşte yüce Allah’ın: *“Allah’a yalan iftira edenden, yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken: ‘Bana da vahyolundu’ diye söyleyenden, bir de: ‘Allah’ın indirdiği gibi ben de indiririm’ diyenden daha zalim kim olabilir”* (el-En’âm, 6/93) buyruğu el-En’âm Sûresi’nde açıklandığı gibi, onun hakkında nâzil olmuştur.

Yüce Allah’ın: **(فَبَارِكْ): Ne yücedir** tabiri “bereket”den “tefâ’ale” vezninde bir kelimedir.

“Yaratanların en güzeli” sanatı en sağlam olan demektir. Nitekim bir şeyi güzel yapana onu halketti, denilebilir. Şairin şu sözleri de bu kabildendir:

ولانت تُفَرِّي ما خلقتَ وبعد ضُ الرِّقْمُ يَخْلُقُ ثم لا يَفْرِى

“Ve şüphesiz ki sen yarattığını kesersin fakat,
Kimileri yaratır, ama sonra da kesemez.”

Bazıları da insanlar hakkında bu kelimenin kullanılmayacağı, yaratmanın ancak yüce Allah’a izafe edilebileceği kanaatindedir.

İbn Cüreyc der ki: Yüce Allah: **“Yaratanların en güzeli”** diye buyurmuştur. Çünkü O, İsa (a.s)a yaratması hususunda belli bir izin vermiştir. Bazıları da bu hususta karar verememiştir. Ancak “san’at” anlamında bu lafzın insanlar hakkında kullanılmayacağı söylenemez. Yoktan var etmek ve icad etmek anlamıyla ise insanlar hakkında kullanılamaz.

5- İbn Abbas’ın Kur’ân’ı Anlayışına Bir Örnek:

Ömer (ra), Ashab-ı Kiram’ın ileri gelenlerine Kadir gecesiyile ilgili soru sorması üzerine onlar: En iyi bilen Allah’tır, diye cevap vermişler. Ömer (r.a) İbn Abbas’a: Ey İbn Abbas sen ne dersin? diye sorunca, o da -bu âyet-i kerimeden hareketle- şöyle demişti: Ey mü’minlerin emiri! Şüphesiz ki yüce Allah gökleri yedi, yeri yedi olarak yaratmıştır. Âdemoğlunu da yediden yarattığı gibi, onun rızkını da yedi şeyde kılmıştır. Görüşüme göre Kadir gecesi yirmiyedinci gecedir. Ömer (r.a) da şöyle demişti: Henüz daha yaşını, başını al-

(1) Ahmed el-Bennâ, *Minhatu’l-Ma’bûd fi Tertibi Müsnedi’t-Tayâlisî Ebî Dâvûd*, II, 172

mamış bu gencin dediğinin bir benzerini söylemekten acze mi düştünüz?⁽¹⁾ Bu hadisi İbn Ebi Şeybe uzun uzadıya Müsned'inde kaydetmektedir.

İbn Abbas: "Âdemoğlu yedi şeyden yaratılmıştır" sözleriyle bu âyet-i kerîmeyi kastetmiştir. "Rızkını da yedi şeyde yaratmıştır" sözleriyle yüce Allah'ın: *"Böylece orada taneler bitiririz. Üzümler, sebzeler, zeytinlikler, hurmalıklar, sık ve bol ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar (bitirdik.)"* (Abese, 80/27-31) buyruklarını kastetmektedir. Burada sözü edilenlerin yedisi Âdemoğlu içindir. Otlaklar ise davarlar içindir. Sebzeleri ise Âdemoğlu yer ve hanımlar sebze yiyerek kilo alırlar. Bu bir görüş. Bir diğer görüşe göre; "el-kadb" (meâlde; sebzeler) bakliyat demektir. O halde bunlar Âdemoğlunun rızkıdır. Bir başka görüşe göre el-kadb (meâlde; sebzeler) ile otlaklar, davarlara aittir, geri kalan altısı da Âdemoğluna aittir. Yedincisi ise davarların kendileridir, çünkü davarlar Âdemoğluna verilen rızıkların en büyüklerindendir.

ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

15. Bundan sonra siz, şüphesiz öleceksinizdir.

16. Sonra da şüphesiz ki sizler kıyamet gününde elbette diriltileceksiniz.

"**Sonra da**" yani yaratılmaktan ve hayattan sonra... demektir. en-Nehhâs dedi ki: "(لَمَيِّتُونَ): **Şüphesiz öleceksinizdir**" ile aynı anlamda olmak üzere; (لَمَاتُونَ) da denilmektedir.

Daha sonra yüce Allah ölümden sonra diriltilişi de haber vererek: "**Sonra da şüphesiz ki sizler kıyamet gününde elbette diriltileceksiniz**" diye buyurmaktadır.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقُ^ف وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ
غَافِلِينَ ﴿١٧﴾

17. Andolsun ki sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz, yaratmaktan gafil değiliz.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 576 vd. (Kadr Sûresi'nin tefsirinde)

“Andolsun ki sizin üstünüzde yedi yol yarattık.” Ebu Ubeyde dedi ki: Yedi sema yarattık, demektir. Ondandır nakledildiğine göre; “(طَارَقَتُ الشَّيْءَ): Bir şeyi bazısını, bazısının üstüne kıldım” tabiri kullanılır. Bundan dolayı semavâta (aynı kökten gelen ve meâlde; “yollar” diye verilen:) “tarâik” denilmiştir. Çünkü semavâtın biri diğerinin üstündedir. Araplar bir şeyin üstünde bulunan herşey hakkında “tarikât” (tabaka) tabirini kullanırlar.

Bir görüşe göre semavâta meleklerin tarâikı (izledikleri yollar) oldukları için bu isim verilmiştir.

“Biz yaratmaktan gâfil değiliz.” Kimi ilim adamı: Biz semâyı yaratmaktan gafil değiliz, diye açıklamıştır. Müfessirlerin çoğu ise şöyle demektedir: Biz mahlukatın tümünden gafil değiliz, o bakımdan semâ onların üzerine düşüp onları helâk etmez.

Derim ki: **“Biz yaratmaktan gafil değiliz”** buyruğunun şu anlama gelme ihtimali de vardır: Biz onların maslahatına olan şeyleri gerçekleştirmek ve onları gereği gibi korumaktan yana gafil değiliz. Bu da yüce Allah’ın -önceden geçtiği üzere (el-Bakara, 2/255)- hayy ve kayyûm isimlerinin anlamını ifade etmektedir.

وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى
ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ ﴿١٨﴾

18. Gökten bir miktarda su indirdik ve o suyu yerde durdurduk. Gerçekten Bizim onu gidermeye de gücümüz yeter.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Su Nimeti:

Bu âyet-i kerîmede şanı yüce Allah’ın yarattıklarına olan ve kendisini hatırlatarak onlara olan lütfunu dile getirmiş olduğu nimetlerinden birisi dile getirilmektedir. Bu lütufların en büyüklerinden birisi, bedeninin hayat kaynağı, canlıların gelişme sebebi olan sudur. Semâdan indirilen su iki kısımdır. Birisi şanı yüce Allah’ın burada sözünü ettiği ve yeryüzünde emanet olarak koruyup, sakladığını haber verdiği insanların su ihtiyaçlarını karşılamak için orada depoladığı sudur. Onlar gerek duydukları vakit bu suyu bulup alırlar. İşte ırmakların, pınarların suyu ile kuyulardan çıkartılan su budur. İbn

Abbas ve başkalarından rivayet edildiğine göre bu buyrukla Seyhan, Ceyhan, Mısır Nil'i ve Fırat... nehirlerini kastetmiştir. Mücahid de şöyle demiştir: Yeryüzünde ne kadar su varsa, hepsi mutlaka semâdandır. Ancak bu ifade, bu şekliyle mutlak olarak ele alınmamalıdır. Çünkü tuzlu su yeryüzünde sabit kalır. Dolayısıyla onun bu açıklamasının tatlı su ile kayıtlandırılması mümkündür. Şüphesiz ki yüce Allah yeryüzünde de bir su yaratmıştır, semâdan da bir su yaratmıştır.

Bir başka açıklamaya göre yüce Allah'ın: **"Gökten bir su indirdik"** buyruğu tatlı suya bir işarettir. Bunun da aslı denizdendir. Yüce Allah o suyu lütfuyla ve güzel takdiri ile denizden, semâya doğru yükseltmiştir. Bu yükseltmesi ve yukarı doğru kaldırmasıyla da suyun tadı güzelleşmiştir. Sonra da bu suyu kendisi ile faydalanılsın diye yeryüzüne indirmiştir. Yoksa durum sadece deniz suyuna kalmış olsaydı, tuzlu olduğundan dolayı insanlar ondan istifade edemezlerdi.

2- Herşey Gibi Su Da Belli Bir Miktar İledir:

Yüce Allah'ın: **"Bir miktarda"** buyruğu halleri ıslah edecek bir miktar üzere anlamındadır. Çünkü su çoğalacak olursa, helâk edici olur. Yüce Allah'ın: *"Hazineleri nezdimizde bulunmayan hiçbir şey yoktur. Biz onları ancak belli bir miktar ile indiririz"* (el-Hicr, 15/21) buyruğu bu anlamı ifade etmektedir.

"Gerçekten Bizim onu" yani yerde depolanmış halde bulunan suyu **"gidermeye de gücümüz yeter."** Bu ifade bir tehdittir, yani onu gidermek ve yerin dibine geçirmek Bizim kudretimizde olan bir şeydir. O takdirde insanlar susuzluktan dolayı helâk olur, onların davarları da helâk olur, gider. Bu da yüce Allah'ın: *"De ki: 'Bana haber verin eğer suyunuz yerin dibine geçirilirse size kim kaynar bir su getirebilir?'"* (el-Mülk, 67/30) buyruğuna benzemektedir.

3- Yeryüzüne İndirilen Sular ve Bu Suların Yerden Kaldırılması:

en-Nehhâs şöyle bir rivayet zikretmektedir: Ebu Ya'kub İshak b. İbrahim b. Yunûs'a, Camî' b. Sevâde'den (yazılı metinden) şöyle dediği okundu: Bize Said b. Sâbık anlattı, dedi ki: Bize Mesleme b. Ali, Mukatil b. Hayyan'dan, o İkrime'den, o İbn Abbas (r.a)dan, o da Peygamber (sav)dan rivayetle dedi ki: "Aziz ve celil olan Allah cennetten yeryüzüne beş nehir indirmiştir: Hind'in nehri olan Seyhun, Belh nehri Ceyhun, Irak'taki nehirler olan Dicle ile Fırat, Mısır'ın nehri Nil. Yüce Allah bunları cennet derecelerinin en altındaki cennet pınarlarından bir tek pınardan Cibril (a.s)ın kanatları üzerin-

de indirmiş. (O da) bunları dağlara tevdi etmiş ve yeryüzünde bunları akıtmıştır. Bu nehirlerde insanlar için geçimlerinin çeşitli alanlarında bir çok menfaatler yaratmıştır. İşte şanı yüce Allah'ın: **"Gökten bir miktar da su indirdik ve o suyu yerde durdurduk"** buyruğu bunu dile getirmektedir. Nihayet Ye'cuc ile Me'cuc'un çıkacağı vakit geleceğinde aziz ve celil olan Allah Cibril'i gönderecek, o da yeryüzünden Kur'ân'ı, ilmi ve bu beş nehrin tümünü kaldıracak. Bunlar semâya yükseltilecektir. İşte yüce Allah'ın: **"Gerçekten Bizim onu gıdermeye de gücümüz yeter"** buyruğu bunu anlatmaktadır. İşte bu şeyler yerden kaldırıldı mı artık yeryüzü halkı dinin de, dünyanın da hayrını yitirmiş olacaktır."⁽¹⁾

4- Semâdan İnen Su Temizdir, Temizleyicidir:

Semâdan inen bütün sular ister depolanmış olsun, ister depolanmamış olsun hem tâhirdir, hem mutahhirdir (temizdir, temizleyicidir.) Onunla gusledilir, ondan abdest alınır. Nitekim ileride el-Furkan Sûresi'nde (25/48. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar gelecektir.

فَإِنْشَانَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ
كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾

19. O su ile sizin için hurma ve üzümünden bağlar, bahçeler var ettik. Onlarda sizin için çok meyveler vardır ve onlardan yersiniz de.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Bağ ve Bahçelerin Yetişmesinde Suyun Önemi:

Yüce Allah'ın: **"... var ettik"** buyruğu şu demektir: Biz bunu bitkilerin yeşermesine sebep kıldık. Bitkileri onunla varetтік ve yarattık. Yüce Allah özellikle hurma ve üzümleri söz konusu etmektedir. Çünkü bunlar Hicaz bölgesinde bulunan Taif, Medine ve diğer yerlerdeki meyvelerdir. Bu açıklamayı Taberî yapmıştır. Diğer taraftan bunlar meyvelerin en değerlileridir. Onların söz konusu edilmeleri, onların değerlerine ve önemlerine dikkat çekmek içindir.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 95, senedinin zayıf olduğu kaydıyla

“Onlarda” yani bu bağ ve bahçelerde **“sizin için”** hurma ve üzümün dışında daha **“çok meyveler vardır.”** Burada zamirin özellikle hurma ve üzüme ait olma ihtimali de vardır. Çünkü bunların çeşitli türleri ve mertebeleri vardır. Ancak birinci açıklama diğer meyveleri de daha kapsayıcıdır.

2- Meyve Yememeye Dair Yapılan Yeminin Kapsamı:

Bir kimse meyve yememek üzere yemin ederse, bizim mezhebimizdeki rivayete göre yeşil bakliyat ve benzerlerini yemekle yeminini bozmuş olur.

Ebu Hanife ise der ki: Böyle yemin eden bir kimse acur, salatalık ve havuç yemekle yeminini bozmuş olmaz, çünkü bunlar meyve değil bakliyattan sayılırlar. Ceviz, badem ve fıstıkta aynı şekildedir. Çünkü bunlar meyveler arasında sayılmazlar. Eğer elma, şeftali, kayısı, incir yahut ta erik yiyecek olursa, yemini bozulur. Kavun da böyledir. Çünkü bunların tümü yemekten önce de, sonra da meyve yemek kastıyla yenilirler. O bakımdan bunlar meyve kapsamındadır. Aynı şekilde bunların -kuru kavun müstesnâ- kuruları da bu hükmü taşırlar. Kuru kavun ise sadece bazı yerlerde yenilir. Hint kavunu yiyen yeminini bozmuş olmaz, çünkü bu meyveler arasında sayılmamaktadır.

Eğer üzüm, nar ve taze hurma yiyecek olursa, yeminini bozmuş olmaz. Ancak iki arkadaşı (Ebu Yusûf ve Muhammed) bu hususta Ebû Hanife'ye muhalefet ederek, yemini bozulur, demişlerdir. Çünkü bu gibi şeyler en değerli meyveler arasındadırlar ve bunlar nimetlerden istifade eden bir tarzda yenilirler.

Yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'inde bunların tek tek zikredilmiş olmaları ise, bunların meyve olarak mükemmelliklerinden dolayıdır. Nitekim melekler arasında Cibril ve Mikâil'in özellikle anılması da bu kabildendir. Ancak Ebu Hanife görüşünü delille güçlendirerek şöyle demektedir: Yüce Allah bazen bu şeyleri meyveye atfederek şöyle buyurmaktadır: **“İkisinde de meyve, hurma ve nar vardır.”** (er-Rahmân, 55/68) Kimi zamanda meyveyi bu şeylere atfederek şöyle buyurmuştur: **“Meyveler ve otlaklar (bitirdik.)”** (Abese, 80/31) Atfedilen ise kendisine atfedilenden farklıdır. Lütüf sıralamak sadedinde aynı şeyi farklı lafızlarla zikretmek ise ilahi hikmete uygun değildir. Diğer taraftan üzüm ve nar ile bazı yerlerde (gıda olarak) yetinilmektedir. O halde bunlar meyve sayılamazlar, zira meyve sayılan bir şeyin kurusu ile tazesini arasında hiçbir fark yoktur. Bu gibi şeylerin kurusu ise meyve sayılmayacağına göre tazesini de böyle olmalıdır.

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذُّهْنِ وَصِبْغٍ
لِلْأَكْلِينَ ﴿٢٠﴾

20. Ve Tûr-u Sina'dan çıkan, yağ veren ve yiyenlere katık olan bir ağaç da (var ettik).

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Tûr-u Sina ve Ondan Çıkan Ağaç:

Yüce Allah'ın: **“Bir ağaç da”** buyruğu “bahçeler” buyruğuna atfedilmiştir. el-Ferrâ bu kelimenin ref ile okunmasını da caiz görmektedir, çünkü fiil zahir değildir. O takdirde bunun anlamı; “(ثم شجرة): Orada bir ağaç daha vardır ki...” anlamında olur.

Bununla zeytin ağacını kastetmektedir. Yüce Allah Şam, Hicaz ve diğer beldelede bulunan bu ağacın menfaatlerinin pek büyük olması dolayısıyla bunu tek başına ayrıca zikretmiş bulunmaktadır. Bu ağacın faydalarının çokluğuna rağmen sulamak, etrafını çapalamak ve buna benzer diğer ağaçların gerek duydukları bakım, bu ağaç için daha az gereklidir.

“Çıkan” anlamındaki ifade sıfat mahallindedir.

“Tûr-u Sina'dan” ifadesine gelince, yani yüce Allah aslında bu ağacı mübarek kılmış olduğu bu dağdan bitirmiştir.

Tûr-u Sina, Şam (bugünkü Suriye, Filistin ve Ürdün toprakları) arazisindedir ve bu şanı yüce Allah'ın üzerinde Musa (a.s) ile konuştuğu dağdır. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları da yapmıştır. Daha önce el-Bakara Sûresi (2/253. âyetin tefsirinde) ile el-A'raf Sûresi'nde (7/150-151. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Tûr, Arapçada dağ demektir. Arap olmayanların dilinden, Arapçalaştırılmış kelimelerden biri olduğu da söylenmiştir.

İbn Zeyd dedi ki: Tûr, Mısır'dan, (ki bugün Akabe diye bilinen) Eyle'ye doğru uzanan Beytu'l-Makdis dağının kendisidir.

“Seynâ (Sinâ)” kelimesinin anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Katede: Güzel demektir, diye açıklamıştır. Bu açıklamaya göre Tûr kelimesinin na't (sıfat) olarak tenvinli gelmesi icab eder. Mücahid; mübarek, anlamındadır, demektedir. Ma'mer bir kesimden naklen: Ağaç demek olduğunu nak-

letmektedir. O takdirde bu görüşte olanların "tûr" kelimesini tenvinli okumaları gerekir.

Cumhûr ise "Seynâ" dağın adıdır, demiştir. Uhud dağı demek gibi. Yine Mücahid'den, Seynâ muayyen bir taşın adı olup, bu taş o dağın yanında bulunduğundan dolayı dağ ona izafe edilmiştir.

Mukatil der ki: Üzerinde meyveler bulunan herbir dağ seyna'dır, yani güzeldir.

Kûfeliler bu kelimeyi "fe'lâ" vezninde "sin" harfini üstün olarak okumuşlardır. Arapça'da bu vezinde kelime pek çoktur. Marife ve nekre olması hallerinde gayr-ı munsarıftır. Çünkü sonunda te'nis elifi vardır, te'nis elifi ise bulunduğu kelimedenden ayrılmaz. Arap dilinde "fi'lâ" diye bir kelime yoktur, fakat "sin" harfini esreli olarak "sînâ" diye okuyanlar bu kelimeyi "fi'lâl" vezninde kabul ederler. Bu durumda bu kelimedeki hemze; "(جرباء): Bukalemun" kelimesinin hemzesine benzer. Bu âyet-i kerîmede bu kelimenin munsarîf olmayış sebebi belli bir bölgenin adı olarak kullanıldığındanır. el-Ahfeş, bunun Arapça olmayan bir isim olduğunu iddia etmiştir.

2- Bu Ağacın Bitirdiği Nimet:

"**Yağ veren**" buyruğundaki: "(تَبَّتْ): **Veren**" kelimesini cumhur "te" harfini üstün, "be" harfini de ötreli olarak okumuştur. İfade: Bu ağaç beraberinde yağ ile birlikte yetişir, takdirindedir. Zeyd silahıyla çıktı demek gibi. İbn Kesir ile Ebu Amr ise "te" harfini ötreli ve "be" harfini de esreli okumuşlardır. Bu kıraate göre ifadenin takdirinde ise farklı görüşler vardır. Ebu Ali el-Farisî der ki: İfadenin takdiri şöyledir: Bu ağaç beraberinde yağ ile meyvesini verir takdirindedir. Buna göre meful hazfedilmiştir. Buyruktaki "**yağ**" anlamındaki kelimenin başına gelen "be" harfinin zaid olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: "(وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ): **Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız.**" (el-Bakara, 2/195) buyruğunda olduğu gibi. Ebu Ubeyde'nin görüşü de budur. Şair şöyle demektedir:

نضرب بالسيف ونرجو بالفرج

"Biz kılıçla vururuz ve kurtuluşu umarız."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

من الحرائر لا ربات أخمة سود المحاجر لا يقرآن بالسور

“Onlar hür kadınlardır, örtü sahipleri değil,
Siyah gözlüdürler, sûreler okumazlar.”

Ebu Ali de buna yakın açıklamalarda bulunmuştur, az önce geçti.

(نبت) ile (أنبت) in aynı anlamda olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana daha önce geçen cumhurun kıraatinde belirtildiği gibi olur. el-Ferrâ ve Ebu İshak'ın görüşü budur. Züheyr'in şu mısraı da bu kabildendir:

... حتى إذا أنبت البقلُ

“... Ve nihayet bakla bitip yeşerinceye kadar”

el-Esmâî; (أنبت) kullanışını kabul etmez ve Züheyr'in:

رأيت ذوي الحاجات حول بيوتهم قطيناً بها حتى إذا أنبت البقل

“Ben ihtiyaç sahiplerini evlerinin etrafında gördüm,
Orada yerleşmişlerdi tâ ki, bakla bitinceye kadar.”

Beyitini yanlış diye nitelendirir ve bunun; (نبت) şeklinde olması gerektiğini söyler.

ez-Zührî, el-Hasen ve el-A'rec de “te” harfi ötreli, “be” harfi de üstün olarak; “تَبَّتْ بِالذَّهْنِ”: Yağ ile birlikte biten” diye okumuşlardır. İbn Cinnî ve ez-Zeccac “yağ” kelimesinin başındaki “be,” hal be'sidir. Yani o ağaç beraberinde yağı da olduğu halde bitirilir, demektir. İbn Mes'ud'un kıraatinde; (تَخْرَجُ بِالذَّهْنِ): Yağ ile çıkar, şeklindedir ve buradaki “be” de hal be'sidir. İbn Deresteveyh der ki: Yağ yumuşak su demektir. (الإنبات) da, (تَبَّتْ) dan gelmektedir. Zirr b. Hubeyş de; (تَبَّتْ) şeklinde “te” harfi ötreli, “be” harfi de esreli olarak okumuş; (الذَّهْنِ) kelimesini ise “be” harfi hazfedilmiş ve kelimeyi mansub olarak okumuştur. (O takdirde; yağ verir, anlamına gelir).

Süleyman b. Abdu'l-Melik ile el-Eşheb: (بِالذَّهَانِ) diye okumuşlardır.

Âyet-i kerîmeden kasıt, insan üzerindeki yağ nimetinin söz konusu edilmesidir. Bu da sağlığın kendisi olmadan söz konusu olamayacağı temel nimetler arasındadır. Çeşitli bölgelerde görülen her türlü yağın elde edilmesi-ne elverişli ağaçlar da zeytinin kapsamı içerisine girmektedir.

3- Katık Olarak Kullanılan Yağ:

“Ve yiyeenlere katık olan” buyruğunu cumhur; (وَصَبَغٌ لِلْأَكْلَيْنِ) şeklinde okumuştur. Bir kesim ise “katık” anlamındaki kelimeyi çoğul olarak; (وَاَصْبَاغٌ) diye okumuştur. Amir b. Abd-i Kays; (وَمَتَاعًا): Fayda olan” diye okumuştur. Bununla da yemekte katık olarak kullanılan yağ kastedilir.

“Katık” anlamındaki kelime; (صَبَغٌ وَصَبَاغٌ) diye kullanılır. Tıpkı: (دَبْنٌ وَدَبَاغٌ ، وَلَيْسَ وَلِبَاسٌ) Tabaklama, tabaklamalar, giyim ve giyimler” gibi. Katık olarak kullanılan her bir yiyeceğe; (صَبَغٌ) denilir. Bunu el-Herevî ve başkaları nakletmiştir. Aslında bu kelime elbisenin kendisi ile boyandığı şey anlamındadır. Yağın katık olarak kullanılmasının buna benzetilmesi, ekmeğin katığa batırılması halinde onun rengini almasından dolayıdır.

Mukatil dedi ki: Yemek zeytindir, yağ da zeytin yağıdır. Şanı yüce Allah bu ağacı hem yemek, hem de yağ olarak takdir buyurmuştur. Bu açıklama ya göre burada söz konusu edilen katık, zeytin olmaktadır.

4- Katık Olarak Kullanılan Sıvı Yemekler:

Zeytinyağı, yağ, bal, reçel, sirke ve buna benzer sulu yemeklerin hepsinin idâm (sulu yemek veya katık) olduklarında görüş ayrılığı yoktur. Rasûlullah (sav) sirkenin bu şekilde olduğunu açıkça belirtmiş ve: “Katık olarak sirke ne güzeldir!” diye buyurmuştur. Bu hadisi yedisi erkek, ikisi hanım olmak üzere dokuz sahabe rivayet etmiştir. Sahih’de bunu rivayet edenler arasında Câbir, Âişe, Hârice, Ömer, onun oğlu Ubeydullah, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Semura b. Cündub, Enes ve Um Hânî’ de vardır.⁽¹⁾

5- Katı Yiyecekler:

Et, hurma, zeytin ve buna benzer katı yiyecekler hususunda görüş ayrılığı vardır. Cumhur bütün bunların hepsinin idâm olduklarını kabul etmektedir. Dolayısıyla bir kimse idâm (katık) yememek üzere yemin edip de et yahut peynir yiyecek olursa yemini bozulmuş olur. Ebu Hanife ise bozulmaz demekte ise de Ebu Yusûf ve Muhammed ona muhalefet etmişlerdir. Ebu Yusûf’tan da, Ebu Hanife’nin görüşü gibi görüş rivayet edilmiştir. Bakliyat (sebze türleri) ise hepsinin görüşüne göre katık değildir. Hurma ile ilgili Şafiî’den iki görüş nakledilmiştir. et-Tenbih’teki görüşü dolayısıyla, bunun idâm olmadığı şeklindeki görüşü meşhur olan görüştür. Bununla birlikte yeminin bozulacağı da söylenmiştir. Sahih olan ise; bütün bunların hepsinin bir

(1) Müslim, Eşribe 164-169; Ebû Dâvûd, Et’ime 39; Tirmizî, Et’ime 35; Nesâî, Eyman 21; İbn Mâce, Et’ime 33; Dârimî, Et’ime 18.

idâm (katık) olduklarıdır. Ebû Dâvûd, Yusuf b. Abdullah b. Selâm'dan şöyle dediğini rivayet eder: Peygamber (sav)ı bir parça arpa ekmeği alıp, onun üzerine bir hurma koyduktan sonra: "Bu, bunun katığı (idâmı) olsun, dediğini gördüm."⁽¹⁾

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Dünya ve âhiretin katığının efendisi ettir." Bunu da Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) zikretmektedir.⁽²⁾

Buhârî "idam habı" diye bir başlık açmış ve Âişe yoluyla gelen hadisi rivayet etmiştir.⁽³⁾ Çünkü "idâm" kelimesi muvafakat anlamına gelen "muâde-me"den alınmadır. Bütün bu gibi şeyler de ekmeğe muvafıktırlar, o bakımdan bunların hepsi de idamdırlar.

Yine Peygamber (sav)dan şöyle dediği nakledilmektedir: "Su ile dahi olsa idâm yeyiniz (katık yapınız)."⁽⁴⁾

Ebu Hanife'nin lehine delil şudur: İdam'ın gerçek anlamı, ayrılığı kabul etmeyecek bir şekilde bir arada bulunma halinde muvafakat etmektir, uyum arz etmektir. Sirke, yağ ve benzerleri, et, yumurta ve diğerleri ise ekmeğe muvafık düşmezler. Bilakis bunlar ekmekle yanyana bulunurlar. Kavun, hurma ve üzüm gibi.

Velhasıl yenilmesi halinde ekmek ile muvafakat (birlikte yenilmesi) ihtiyacı duyulan herşey idâm (katık)dır. İhtiyacı olmayan ve tek başına yenilebilen şey de idâm değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6- Zeytinyağı ve Kullanılması:

Tirmizî'nin, Ömer b. el-Hattab (r.a) yoluyla kaydettiği hadise göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Zeytinyağını yiyiniz ve onu vücudunuza sürünüz. Çünkü o mübarek bir ağaçtandır."⁽⁵⁾ Bu hadis ancak Abdu'r-Rezak yoluyla bilinmektedir. O bu hadisi rivayet ederken ızdıraba düşer ve kimi zaman bunu rivayet ederken Ömer'den, o Peygamber (sav)dan, derdi. Bazen de şüphe ederek: Zannederim Ömer'den, o Peygamber (sav)dan dediği olurdu. Kimi zaman da: Zeyd b. Eslem'den, o babasından, o Peygamber

(1) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 41, Eymân 8.

(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XVII, 160, XXVI, 346 el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 35'te belirttiğine göre senedinde meçhul râvî vardır.

(3) *Buhârî*, Et'ime 31. Hadiste, Peygamber (sav) eve gelip tencerede etin kaynamakta olduğunu görmesinden sonra, kendisine yiyecek bir şeyler getirilmesini istediği, ona getirilenler arasında et görmeyince sebebini sorduğu, gördüğü etin Berire'ye sadaka verilen, Berire'nin de kendilerine hediye ettiği et olduğu cevabı verince, "O et ona sadaka, bize de hediyedir" diye buyurduğu belirtilmektedir.

(4) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 35. Senedinde meçhul râvî bulunduğu kaydıyla.

(5) *Tirmizî*, Et'ime 43; *İbn Mâce*, Et'ime 34; *Dârimî*, Et'ime 20; *Müsned*, III, 497

(sav)dan derdi.⁽¹⁾

Mukatil dedi ki: Zeytinin özellikle Tûr'a tahsis edilmesi, zeytinin ilk olarak oradan yetişmiş olmasından dolayıdır. Bir diğer görüşe göre zeytin Tûfan'dan sonra dünyada yetişen ilk ağaçtır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۖ نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَأُوا الْذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ ۖ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً ۚ مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فْتَرَبُّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَبُونَ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا ۖ وَوَحَيْنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ ۖ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ ۚ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ ۖ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا ۚ إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾

21. Sizin için davarlarda gerçekten bir ibret vardır. Onların karınlarında olandan size içiririz. Sizin için onlarda çok faydalar da vardır, onların etinden yersiniz de.

22. Bir de hem onların üzerinde, hem de gemilerin üzerinde taşınırsınız.

(1) Tirmizî, Et'ime 43. Basılı nüshada Tirmizî'nin hadise dair notunun ilk cümlesi, "Biz, bu hadisi ancak Abdurrezzak yoluyla biliyoruz" şeklindedir. Geri kalan açıklamalardaki az farklılıklara ayrıca işaret etmeye gerek yoktur.

23. Andolsun ki Nûh'u kavmine gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Hiç korkmaz mısınız?"
24. Kavminden kâfir olan ileri gelenler dediler ki: "Bu ancak sizin gibi bir beşerdir. O size karşı üstünlük sağlamak istiyor. Allah dileseydi elbette melekler indirirdi. Önce gelen atalarımızdan böyle bir şey işitmedik.
25. "O ancak deliliği olan bir adamdır. O halde bir zamana kadar onu bekleyin."
26. "Ya Rab! Beni yalanladıkları için intikamımı al" dedi.
27. Biz de ona şunu vahyettik: "Vahyimizle ve gözetimimiz altında bir gemi yap. Emrimiz geldiğinde ve tandır kaynayıp taşınca o gemiye her hayvandan çiftler çiftler ve -aralarından aleyhlerine (azab) söz(ü) geçmiş olanların dışında kalan- aile halkını götür. Zulmedenler hakkında da bana bir şey söyleme! Çünkü onlar su- da boğulacaklardır.

Yüce Allah'ın: "Sizin için davarlarda gerçekten bir ibret vardır. Onların karınlarında olandan size içiririz. Sizin için onlarda çok faydalar da vardır. Onların etinden yersiniz de. Bir de hem onların üzerinde, hem de gemilerin üzerinde taşınırsınız" âyetleri ile ilgili açıklamalar daha önceden en-Nahl Sûresi'nde (16/5-8. âyetler ile 14. âyet, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd u senâlar olsun.

Hûd Sûresi'nde de (11/36. âyet ve devamında) gemi ve Nuh (a.s)'ın kisası geçmişti. Denizde gemiye binmek ve denizde yolculuk yapmak hakkın- da açıklamalar da bir kaç yerde (meselâ, el-Bakara, 2/164. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Bir de hem onların" yani karada iken davarların "üzerinde hem de" denizde "gemilerin üzerinde taşınırsınız." Aslında karada develer üzerinde taşınılır. Dolayısıyla buradaki zamirin bazı davarlara raci olması mümkündür. Rivayete göre adamın birisi geçmiş dönemlerde bir ineğe binmiş, şanı yüce Allah o ineği konuşturmuş ve o: "Bizler bunun için yaratılmadık, bizler tarlaları sürmek için yaratıldık" demiştir.⁽¹⁾

"Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur" buyruğundaki "(غَيْرُهُ)": O'ndan başka" kelimesi bir önceki lafza uygun olarak cer ile de okunmuştur, mana nazar-ı itibara alınarak ref' ile de okunmuştur. Daha önce el-A'raf Sûresi'nde

(1) *Buhârî*, Fedâilu Ashabi'n-Nebiyy 5, Hars 4, Enbiya 54; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 13; *Tirmizî*, Menâkıb 16; *Müsned*, II, 245, 382.

(7/59. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Bu ancak sizin gibi bir beşerdir. O size karşı üstünlük sağlamak istiyor." O kendisine uyulan, biz de ona uyanlar olmamızı sağlamak suretiyle size önder olmak ve başınıza geçmek istiyor.

"Allah dileseydi elbette melekler indirirdi." Yani yüce Allah gerçekten kendisinden başka hiçbir kimseye ibadet edilmemesini isteseydi, O, kendi elçisini bir melek kılardı.

"Önce gelen atalarımızdan" İbn Abbas'ın açıklamasına göre önceki ümmetler arasında **"böyle bir şey"** onun daveti gibi bir çağrı **"işitmedik."** Biz herhangi bir insanın onun getirdiği gibi Rabbinin risaletini getirdiğini işitmedik, diye de açıklanmıştır.

"(۱۴۰): Böyle bir şey" ifadesindeki "be" zâiddir; biz önceki atalarımız arasında böyle bir şey olduğunu duymadık, demektir. Sonra biri, diğerine dönerek dediler ki:

"O" Nuh (a.s)ı kastediyorlar **"ancak deliliği olan bir adamdır."** Ne söylediğini bilmeyen deli birisidir. **"O halde bir zamana kadar onu bekleyin."** Ölümünü gözetleyin. Deliliği açıkça ortaya çıkıncaya kadar bekleyin, diye de açıklanmıştır.

el-Ferrâ dedi ki: Burada geçen "el-hîn: bir süre" ile muayyen bir vakit kastedilmemektedir. Bu: Onu bir vakte kadar terket, demeye benzer.

Onlar küfürlerini sürdürmeleri üzerine şöyle dua etti: **"Ya Rab! Beni yalanladıkları için intikamımı al!"** Bana itaat etmeyip benim risaletime kulak vermeyenlerden intikam al!

"Biz de ona şunu vahyettik." Yani semadan ona rasûller gönderdik ve daha önceden beyan edildiği üzere **"vahyimizle ve gözetimimiz altında bir gemi yap"** dedik.

Allah'ın: **"O gemiye... götür"** buyruğu o gemiye koy ve yerleştir, demektir. Meselâ, bir yere yerleştirip koyulan bir şeyi anlatmak üzere; **"(اسلكنه فيه):"** Onu oraya koydum, yerleştirdim" denilir. Abdumenaf b. Rib' el-Hüzelî der ki:

حتى إذا أسلكنهم في قنائِدو شلاً كما تطرد الجمالُ الشُّردا

"Deve çobanlarının kaçan develeri kovaladığı gibi,
Onları kovalayarak Kutâide denilen yere saktular nihayet."

"Her hayvandan çifter çifter" buyruğundaki; **"(من كل): Her"** kelimesini Hafs tenvin ile, diğerleri ise izafet şeklinde (tenvinsiz) okumuşlardır. Bu hu-

susu daha önceden (Hûd, 11/40. âyetin tefsirinde) söz konusu etmiştik.

el-Hasen der ki: Nuh (a.s) gemide ancak doğurarak ve yumurtlayarak çoğalan hayvanları taşımıştı. Sivrisinek, sinek ve kurtçuklardan hiçbir şey taşımadı. Bunlar çamurdan ürediler. Gemi ile ilgili açıklamalar, daha önceden yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلِّ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
نَجَّيْنَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾

28. “Sen ve beraberinde bulunan mü’minler gemiye bindiğinizde de ki: Bizi zalimler topluluğundan kurtaran Allah’a hamdolsun.”

“Sen ve beraberinde bulunan mü’minler gemiye bindiğinizde de ki: Bizi zalimler topluluğundan” ve suda boğulmaktan “kurtaran Allah’a hamdolsun.” Sizi kurtardığı için Allah’a hamdedin. Elhamdulillah (Allah’a hamdolsun) demek, Allah’a şükreden herkesin söyleyeceği bir sözdür. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Fatiha Sûresi’nde (1. sûre, 4. bölüm, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾

29. “Ve de ki: Rabbim beni mübarek bir yere indir. Sen indirenlerin en hayırlısıdır.”

“Ve de ki: Rabbim beni mübarek bir yere indir” buyruğunda; “(مُنْزَلًا): İndirilen yer” kelimesi genel olarak “mim” harfi ötreli, “ze” harfi de üstün olarak; “(الْإِنْزَال): İndirmek” mastarından gelmektedir. Sen, beni mübarek bir şekilde indir anlamındadır. Zirr b. Hubeyş ve Ebubekir, Âsım ile el-Mufaddal’dan bu kelimeyi “mim” harfini üstün, “ze” harfini esreli olarak, yer anlamında okumuşlardır ki, buna göre sen beni mübarek olan bir yere indir, demektir.

el-Cevherî der ki: Bu kelime “mim” ve “ze” harfi üstün olarak kullanılırsa; iniş ve bir yere konaklamak manasına gelir. Buna göre; “(نَزُولًا): ile (مُنْزَلًا) aynı manada olmak üzere, “inmek, iniş” demektir. Şair de şöyle demektir:

إِنَّ ذَكَرْتِكَ الدَّارَ مَنْزِلَهَا جُمْلُ بِكَيْتَ فَدَمْعُ الْعَيْنِ مُتَحَدِّرُ سَجْلُ

“Bu diyar ve deve sana inişlerini hatırlattı diye,
Sen de ağladın ve göz yaşların ardı arkasına yuvarlanmaktadır.”

Burada mastar olduğu için “(الْمَنْزَلُ): İniş” kelimesi nasb edilmiştir.

(انزله) ile (استزله) aynı anlamda (indirdi, inmesini sağladı)dır. Tenzîl ise ter-tib demektir. İbn Abbas ve Mücahid dedi ki: Bu gemiden iniş halindedir. Yü-ce Allah'ın: “*Bizim katımızdan selâmetle in, sana ve seninle beraber bulu-nan ümmetlere de hayır ve bereketler olsun*” (Hûd, 11/48) buyruğunu andır-maktadır. Bu sözleri, gemiye bindiği vakit söylemesi emredildiği de söylen-miştir. Buna göre yüce Allah'ın “mübârek” buyruğu selâmetle ve kurtuluşa ermiş olarak in, anlamına gelir.

Derim ki: Özetle âyet-i kerîmede yüce Allah kullarına bindikleri yahut in-dikleri vakit bu duayı yapmalarını öğretmektedir. Hatta evlerine girip selam verdikleri vakit böyle demelidirler. Ali (r.a)dan rivayet edildiğine göre o mes-cide girdiği sırada: “**Rabbim beni mübarek bir yere indir. Sen indirenle-rin en hayırlısısın**” dermiş.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

30. Gerçekten bunda âyetler vardır. Biz elbette deneyenleriz.

“**Gerçekten bunda**” Nuh'un ve geminin durumu ile kâfirlerin helâk edil-mesinde “**âyetler vardır.**” Yüce Allah'ın kudretinin kemaline belgeler var-dır. O'nun peygamberlerine yardımcı olup düşmanlarını helâk edeceğine da-ir deliller vardır.

“**Biz elbette deneyenleriz.**” Yani Bizler, sizden önceki ümmetleri mutla-ka denemiştizdir. Onlara peygamberler göndermek suretiyle onları sınadık. Böylelikle kimin itaat ettiği, kimin isyan ettiği ortaya çıksın ve melekler on-ların hallerini açıkça bilsin. Yoksa yüce Rabbin bilmediği birşey ortaya çık-sın, manasına değildir.

Söyle de açıklanmıştır: Biz onlara sınavıp deneyenlerin muamele ettiği gi-bi muamele ettik. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûre-si'nde (2/155. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

“**Biz elbette deneyenleriz**” buyruğu da, Biz elbette denemiştik, anlamı-na gelir.

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا
مِنْهُمْ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾

31. Bunlardan sonra başka bir nesil var ettik.

32. Aralarında: “Allah’a ibadet edin, O’ndan başka ilâhınız yoktur. Aca-
ba korkmaz mısınız?” diyen kendilerinden bir rasûl gönderdik.

“**Bunlardan**” Nuh kavminin helâk edilmesinden “**sonra başka bir nesil**” denildiğine göre bunlar Âd kavmi idi “**var ettik. Aralarında: Allah’a ibadet edin... diyen kendilerinden bir rasûl**” yani Hûd’u peygamber olarak “**gönderdik.**” Çünkü Nuh kavmi arkasından Âd kavmi dışında herhangi bir ümmet ortaya çıkmış değildir. Bir görüşe göre bunlar Semûd’un kavmi idiler. O takdirde “**aralarında... kendilerinden bir rasûl gönderdik**” buyruğunda kastedilen Salih (a.s) olur. Bu görüşün sahipleri derler ki: Buna delil de (kıssanın) sonlarında yer alan: “*Çılgılık onları hak ile aldı.*” (el-Mu’minun, 23/41) buyruğudur. Bunun bir benzeri de: “*O zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı...*” (Hûd, 11/67) buyruğudur.

Derim ki: Çılgılık ile azab edilip yakalananlar arasında Şuayb’in kavmi olan Medyen ahalisi de vardır. Dolayısıyla burada onların kastedilmiş olma ihtimali de pek uzak değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

“**Kendilerinden**” onların aşîretinden demektir. Yani o, doğumunu, yetişmesini bildikleri bir kimse idi. Böylelikle onun söylediklerini huzur ile kabullenmeleri daha bir kolay olsun.

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ وَالْآخِرَةُ وَاتَّرفَنَاهُمْ فِي
الْحَيَوةِ الدُّنْيَا ۖ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ ۖ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ
وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ ۖ إِنَّكُمْ إِذَا
لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيْعِدُكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ
مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾

33. **Onun kavminden kâfir olan, âhirete kavuşmayı yalanlayan ve dünya hayatında kendilerine refah ve nimet verdiğimiz ileri gelenler dedi ki: "Bu ancak sizin gibi bir insandır. Sizin yediğinizden yer ve sizin içtiğinizden içer."**
34. **"Eğer kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz, elbette ziyan edenlerden olursunuz."**
35. **"Acaba o, siz ölüp toprak ve kemik olduktan sonra muhakkak çıkartılacaksınız, diye sizi tehdit mi ediyor?"**

"Onun kavminden kâfir olan, âhirete kavuşmayı" öldükten sonra dirilişi ve hesaba çekilmeyi **"yalanlayan ve dünya hayatında kendilerine refah ve nimet verdiğimiz"** dünya nimetlerini kendilerine bolca verdiğimiz ve nihayet azan ve rahat ve lüks içerisinde yaşamaya koyulan **"ileri gelenler"** soylular, kumandanlar ve başkanlar **"dedi ki: Bu, ancak sizin gibi bir insandır. Sizin yediğinizden yer ve sizin içtiğinizden içer."** Yani onun size herhangi bir üstünlüğü yoktur. Çünkü o da sizin gibi yemeye ve içmeye muhtaçtır.

el-Ferrâ **"ve sizin içtiğinizden içer"** buyruğunda; (مِنْ)in hazfedilmiş olduğunu ve bunun: (مِمَّا تَشْرَبُونَ مِنْهُ): Kendisinden içtiğinizden içer" takdirinde olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu Basralılara göre caiz değildir ve hiçbir şekilde hazfe ihtiyacı yoktur. Çünkü (مَا); mastar olduğu takdirde ayrıca ait bir zamire ihtiyacı yoktur. Eğer (الَّذِي) anlamında ism-i mevsûl kabul edilirse, o takdirde mef'ul hazfedilir. Yine bu durumda da; (مِنْ)in takdirine de gerek olmaz.

"Eğer kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz, elbette ziyan edenlerden olursunuz." Kendi ilâhlarınızı terketmek ve ona, onun size herhangi bir üstünlüğü olmamasına rağmen uymak suretiyle aldanışa düşmüş olursunuz.

"Acaba o, siz ölüp toprak ve kemik olduktan sonra muhakkak çıkartılacaksınız" kabirlerinizden diriltileceksiniz **"diye sizi tehdit mi ediyor?"** Bu buyruktaki birinci; (أَنْ) edatı başına; (يَعِدْكُمْ): Sizi tehdit... ediyor" dolayısı ile nasb mahallindedir. İkincisi ise ondan bedeldir. Sibeveyh'in görüşü bu şekildedir. Buyruk: O, öldüğünüz takdirde sizi çıkartılacaksınız diye tehdit mi ediyor? anlamındadır. el-Ferrâ der ki: Abdullah'ın kıraatinde: (أَيَعِدْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَاباً وَعِظَاماً أَنْكُمْ مَخْرُجُونَ): Acaba o, sizi ölüp toprak ve kemik olduktan sonra muhakkak çıkartılacaksınız diye tehdit mi ediyor?" şeklindedir. Bu da bizim: (أَظُنُّ إِنْ خَرَجْتَ أَنْكَ نَادِمٌ): Dışarı çıktığın takdirde senin pişman olacağını zannediyorum, dememize benzer. el-Ferrâ, el-Cermî ve Ebu'l-Abbas, el-Müberred ise ikinci (أَنْ)in te'kid için tekrarlanmış olduğu kanaatindedir. İfade uzayınca tekrarlanması güzeldir. el-Ahfeş de der ki: Buy-

ruğun anlamı şudur: O sizlere, siz ölüp de sizler toprak ve kemik olduktan sonra kabirlerinizden çıkartılma olayınız meydana gelecek diye mi tehdit ediyor, anlamındadır. Buna göre ikinci (أَنْ) hazfedilmiş bir fiil ile ref' mahalindedir. Nitekim: (اليوم القتال) ifadesi de; bugün bir savaş meydana gelecektir, demek olur. Ebu İshak da şöyle demektedir: Buradaki (إنكم): Gerçekten sizi..." ifadesinde "elif" in esreli okunuşu da mümkündür. Çünkü; (أيعدكم): Sizi tehdit mi ediyor? ifadesi: (أيقول إنكم) Muhakkak sizler... mi söylüyor? anlamındadır.

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٦﴾

36. "Tehdit olunduğunuz o şey uzaktan da uzaktır."

İbn Abbas dedi ki: O (heyhât); uzaklık manası ifade etmek üzere kullanılan bir kelimedir. Sanki onlar: Sizin tehdit olunduğunuz o şey uzaktır, demişler gibidir. Yani bunun (peygamberin) söz konusu ettiği öldükten sonra diriliş diye bir şey olmayacaktır.

Ebu Ali der ki: Bu kelime fiil konumundadır. Yani sizin tehdit olunduğunuz şey uzak düşmüştür, anlamındadır.

İbnu'l-Enbarî der ki: "Heyhât" kelimesi on türlü telaffuz edilir.

1. Birincisi cemaatin de okuduğu şekil olan "te" harfi üstün okuyuştur.
2. İkincisi "te" harfi esreli okuyuştur. Bu okuyuş Ebu Ca'fer b. el-Ka'kâ'dan rivayet edilmiştir.
3. "Te" harfi iki esreli okuyuş hakkında da İsa b. Ömer'den rivayet edilmektedir.
4. "Te" harfi ötreli okuyuş hakkında es-Sa'lebî der ki: Nasr b. Âsım ve Ebu'l-Âliye böyle okumuşlardır.
5. "Te" harfini iki ötre ile Ebu Hayve eş-Şami okumuştur, yine bu okuyuş es-Sa'lebî zikretmektedir.
6. "Te" harfi iki üstün ile okuyuş. el-Ahvas der ki:

تَذَكَّرْتُ أَيَّاماً مَضَيْنَ مِنَ الصَّبَا وَهَيْهَاتَ هَيْهَاتاً إِلَيْكَ رَجوعها

"Gençliğin geçen bir takım günlerini hatırladın,
O günlerin sana tekrar dönüşü uzaktan da uzaktır."

7. Yedinci söyleyiş ise; (أيهات أيهات): Eyhât, eyhât şeklindedir. el-Ferrâ şu beyiti zikreder:

فأيهات أيهات العقيقُ ومن به وأيهات خيلُ بالعقيق نواصله

“el-Akîk ve oradakiler ne kadar da uzaktır,

Akîk’de kendisini (ziyaret edip) gönlünü hoş edeceğimiz bir dost yok mu, yok.”

8. el-Mehdevî dedi ki: İsa el-Hemdanî “te” harflerini sakın olarak okumuştur.

9. İbnu'l-Enbârî dedi ki: Araplardan; (ايهان) şeklinde “nûn” ile söyleyenleri de vardır.

10. Kimisi de “nûn”suz olarak; (ايها) diye söylerler. el-Ferrâ şu beyiti zikreder:

ومن دُونِي الأعيان والقنص كله وكُتْمَانُ أَيَّهَا مَا أَشْتَ وَأُبْعَدَا

“Benim önümde de el-A'yân ve bütünüyle el-Kın' (denilen yerler) daha var,
Bir de Kütman (diye bilinen) yer; bunlar ne kadar uzak ve
ne kadar dağınıktırlar!”

Böylece on ayrı söyleyiş tamamlanmış olmaktadır. Bu kelimeyi “te” harfini üstün olarak telaffuz eden, onu (أَيْنَ): Nerede ve (كَيْفَ): Nasıl gibi kullanır. Çünkü bunlar da; (خَمْسَةَ عَشَرَ وَبَعْلَبَكْ وَرَامَ هُرْمُزَ): onbeş, Ba'lebekke, Ramehurmuz gibi mürekkeb iki edattırlar. İkincisinin “te”si üzerinde vakıf yapılırsa, “he” diye vakıf yapılır. Tıpkı: (خَمْسَ عَشْرَةَ وَسَبْعَ عَشْرَةَ): Onbeş ve onyedidekiler gibi.

el-Ferrâ der ki: Bunun “te” harfinin nasb ile okunması; (تَمَّتْ): Sonra ile (رُبَّتْ): Nice, gibidir. Fetha'nın “elif”e ve daha önceki fethaya tabi kılınarak kullanılması da mümkündür. “Te”yi esre’li okuyan kimseler de; (أَمْسَ): Dün ile (هَؤُلَاءِ): Onlar kelimesi gibi kabul etmektedirler. Şair de şöyle demiştir:

وميهات ميهات إليك رجوعها

“Onların sana geri dönüşü uzaktan da uzaktır.”

el-Kisaî dedi ki: “Te”yi esreli okuyan, üzerinde vakıf yapacak olursa “he” diye vakıf yapar ve; (هيهاء) der. Nasb ile okuyan kimse “te” diye vakıf yapar, dilerse “he” diyerek de vakıf yapabilir. Ötre’li okuyan kimse; (مَنْدُ وَقْتُ وَحَيْثُ) kelimelerini kullandığı gibi kullanılır. “Te”yi tenvin ile okuyan kimseye gelince; bu bir çeşit nekre gibi kabul edilen bir cemi’ olarak değerlendirmiş olmaktadır. Sanki; (بُعْدًا بُعْدًا) Uzak oldukça uzak... denilmiş gibidir.

Yine denildiğine göre; hem esreli, hem tenvin’li okuyuş bir takım seslerin taklidine benzetmedir. Meselâ (غاقٍ وَطَاقٍ) Gak ve tak demek gibi.

el-Ahfeş der ki: “Heyhat” kelimesi çoğul olabilir. Bu durumda buradaki “te” harfi müennesler için kullanılan; (التي): O kadınlar ki” edatındaki çoğul için gelen “te” gibi demektir.

“Te” harfini çift esreli okuyanlara gelince, onların bu kelimeyi uzaklık manası bulunan mu’reb bir isimden çıkartmış olması, fakat bir fiilimsi kabul etmediğinden dolayı bina etmiyor olması da mümkündür.

Buradaki “te”nin, çoğul “te”sine benzetildiği de söylenmiştir. Yüce Allah’ın: (فَإِذَا أَقْتَمْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ): *Arafat’tan hep birlikte geri döndüğünüzde*” (el-Bakara, 2/198) buyruğunda olduğu gibi.

el-Ferrâ dedi ki: Ben “te” üzerinde vakıf yapmayı müstehab görüyor gibiyim. Çünkü araplar arasında her halükârda “te”yi esre’li okuyanlar vardır. Sanki bu “Arafat, melekût” ve buna benzer kelimeleri andırmaktadır.

Mücahid, İsa b. Ömer, Ebu Amr b. el-Alâ, el-Kisaî ve İbn Kesir bu kelime üzerinde “heyhâh” diyerek vakıf yaparlardı. Yine Ebu Amr’dan onun “heyhât” diyerek “te” ile vakıf yaptığı da rivayet edilmiştir. Diğer kıraat âlimleri de böyle vakıf yapmaktadırlar, çünkü “te” muayyen bir harftir.

İbnu’l-Enbarî dedi ki: “Heyhât, heyhât” kelimelerini her iki şekilde de aynı telaffuz eden bir kimse, birini diğerinden ayırt etmez ve ikincisi üzerinde “he” ile vakıf yapar, birincisi üzerinde vakıf yapmaz ve: Heyhât, heyhâh der. Tıpkı az önce geçtiği üzere: (خمس عشرة): Onbeş” diyenin yaptığı gibi yapar. Bunların birini, diğerinden ayırdetmeyi düşünen kimse ise her ikisinde “he” ile de “te” ile de vakıf yapar, çünkü “he”nin aslı da “te”dir.

إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٧﴾

37. “O, ancak bu dünya hayatımızdır. Ölürüz, diriliriz yoksa biz tekrar diriltilecek değiliz.”

“O, ancak bu dünya hayatımızdır” buyruğundaki **“o”** zamiri dünya'ya aittir. Yani hayat denilen şey, ancak bizim içinde bulunduğumuz bu hayattır; ölümden sonra diriltilmenin akabinde bizi kendisi ile tehdit ettiğin âhiret hayatı değildir.

“Ölürüz, diriliriz.” Burada: Bunlar öldükten sonra dirilişi kabul etmediklerine göre nasıl olur da ölürüz ve diriliriz dediler, diye bir soru sorulabilir.

Buna bir kaç şekilde cevap verilebilir. Bu ifadenin anlamı: Bizler önce ölü haldeyiz, yani nutfe halindeyiz, sonra dünyada diriliriz. Bir diğer açıklamaya göre ifadede takdim ve te'hir vardır. Yani hayat denilen şey ancak bizim dünya hayatımızdır. Bu hayatta diriliriz ve sonra ölürüz. Yüce Allah'ın: **“Secdeye kapan, rukû edenlerle beraber rukû et”** (Âl-i İmran, 3/43) buyruğunda olduğu gibi.

Bir diğer açıklama: Burada “ölürüz”den kasıt babalardır, “diriliriz”den kasıt da çocuklardır.

“Yoksa biz” ölümden sonra **“tekrar diriltilecek değiliz.”**

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾
 قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَبُوا ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾
 فَآخَذَتَهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ
 الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

38. “Bu, ancak Allah’a karşı yalan düzüp iftira eden bir adamdır. Biz ona inanmayız.”

39. Dedi ki: “Rabbim! Beni yalanladıkları için bana yardım et!”

40. Buyurdu ki: “Az zaman sonra elbette pişman olacaklardır.”

41. Çılgılık onları hak ile aldı. Biz de onları süprüntü yaptık. Zulmeden topluluklara uzak olmak vardır.

“Bu” sözleriyle rasûlü kastetmektedirler. Ancak **“Allah’a karşı yalan düzüp iftira eden”** yalan uyduran **“bir adamdır.”** Başka bir şey değildir. **“Biz ona inanmayız. Dedi ki: Rabbim! Beni yalanladıkları için bana yardım et!”** Bunun ne demek olduğu az önce geçmişti.

“Buyurdu ki: Az zaman sonra” buyruğundaki: (لَا) te’kid edici olarak faz-

ladan gelmiştir. “**Elbette**” kâfir oldukları için “**pişman olacaklardır.**” Buradaki; “(لَيَمُنُنَّ): **Elbette... olacaklardır**” buyruğundaki “lâm” kasem lâm’ıdır. Allah’a andolsun ki elbette... olacaklardır, demektir.

“**Çıglık onları hak ile aldı.**” Tefsirlerde belirtildiğine göre Cibril (a.s) onlara yüce Allah’ın kendisiyle, kendilerini helâk etmiş olduğu rüzgar ile birlikte bir çıglık bastı. Onlar da geriye tek bir kişi dahi kalmamak üzere hep öldüler.

“**Biz de onları süprüntü yaptık.**” Tıpkı selin üzerindeki köpükler gibi, hareketsiz ve helâk edilmişler kıldık.

“(النَّاء): Süprüntü” selin üstünde taşıdığı çürümüş ot, kurumuş ve dağılmış kamış vb. şeylere denilir.

“**Zulmeden topluluklara uzak olmak vardır.**” Yani onlar için helâk olmak söz konusudur. Allah’ın rahmetinden uzak olurlar, diye de açıklanmıştır.

“(فَبُعْدًا): **Uzak kalmak**” mastar olarak nasbedilmiştir. (سَقِيًّا لَهُ وَرَعِيًّا): O sulanır ve otlanır, ifadesi gibidir.

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ
أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رَسُولَنَا ثَرًا ۖ كُلَّمَا جَاءَ
أُمَّةٌ رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ
فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

42. Sonra onların ardından başka nesiller var ettik.

43. Her ümmet ne ecelini öne getirebilir, ne de kendileri geriye kalabilirler.

44. Sonra peygamberlerimizi birbiri ardınca gönderdik. Herbir ümmete peygamberleri geldikçe, onu yalanladılar. Biz de onları birbirinin arkasına kattık ve onları ibretli hikâyeler kıldık. İman etmeyen bir kavim artık uzak dursun.

“**Sonra onların ardından**” bu sözü edilenlerin helâk edilmelerinden sonra “**başka nesiller**” başka ümmetler “**var ettik.**”

İbn Abbas dedi ki: Bununla İsrailoğulları kastedilmektedir. İfadede haz-

fedilmiş sözler de vardır: Onlar peygamberlerini yalanladılar, bu sebepten Biz de onları helâk ettik.

“Her ümmet ne ecelini öne getirebilir...” buyruğundaki; (من) sıladır (fazladan gelmiş bir çeşit bağlaçtır). Yani hiçbir ümmet kendisi için tesbit edilmiş vaktin önüne de geçmez, sonrasına da kalamaz. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: *“Her ümmetin bir eceli vardır. O ecelleri gelince ne bir an geri bırakabilirler, ne de ileri alabilirler.”* (el-A'râf, 7/34)

“(تَرَى): Birbiri ardınca” ifadesi de korkutarak ve teşvik ederek biri diğ-
ğinin izinden, biri diğğinin arkasından kesintisiz olarak geldiler... demek-
tir. el-Esmaî der ki: (أَتَرْتُ كَتَبِي عَلَيْهِ): Ardı arkasına mektuplarımı ona gönder-
dim, demektir. Şu kadar var ki, bunların ikisi arasında kısa bir süre geçer.

Başkası ise şöyle demektedir: “Müvâtere” arada mühlet olmaksızın ardı ar-
kasına gitmek demektir.

İbn Kesir ve Ebu Amr bu kelimeyi “ra” harfi üstün kılınarak, tenvinle okun-
muş bir master suretinde; (تَرَى) diye okumuşlardır. Bu da: (حَمْدًا وَشُكْرًا): Ham-
dolsun ve şükrolsun, demeye benzer. Bu takdirde tenvinin yerine getirilmiş
olan bu elif üzerine vakıf yapılır. Bununla birlikte bu kelimenin “Ca'fer” gi-
bi dört harflilere katılmış bir kelime olması da mümkündür. O zaman;
(أَرْطَى): Bir çeşit çöl ağacı ile (عَلَقَى): İnce yapraklı bir çeşit sandal ağacı
funda, kelimelerine benzer. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

يَسْتَنّ فِي عَلَقَى وَفِي مُكُورٍ

“O, fundalar ile koyun sarmaşığı arasında gidip geliyor.”

Bu şekilde vakıf yapılacak olursa imâle de caiz olur. Ancak bu durumda mül-
hak elif üzerine vakfı niyet ederek vakıf yapmalıdır. Verş iki lafız arasında oku-
muştur, “(سَكْرَى وَغَضَبَى): Sarhoşlar, kızgınlar” kelimeleri gibi. Bu; (وَتَرَى): Çeşit-
li kimseler, şeyler, esirler, kelimeleri gibi çoğul isimdir. Aslı da “müvâtere ve
tevâtür”den gelen; (يَتَرَأَى) şeklinde olup “vav”, “te”ye kalbedilmiştir. Takvâ, tük-
lât, tücah kelimeleri gibi.

Bu kelimenin tek anlamına gelen “vitr”den geldiği de söylenmiştir. O za-
man anlam: Biz onları tek tek gönderdik, şeklinde olur. en-Nehhâs der ki:
Buna göre, bu kelimenin ilk “te”si esreli olarak okunabilir ve kelime master
olarak nasb mahallindedir. Çünkü “sonra... gönderdik”; (وَاتَرْنَا): Tek tek bi-
rini, diğğinin arkasından gönderdik, anlamındadır. Hal konumunda olma-
sı da mümkündür, onları birer birer gönderdik demek, olur.

“Biz de onları” helâk etmek suretiyle **“birbirinin arkasına kattık ve onları ibretli hikâyeler kıldık.”** Bu buyruktaki; **(أَحَادِيثُ)**: İbretli hikayeler” kelimesi; **(أَحَادِيثُ)**in çoğulu olup, bu da kendisi hakkında konuşulan, anlatılan şey demektir. **(أَعْجَابُ)** kelimesinin: **(أَعْجَابُ)**in çoğulu olması gibi. Bu da, kendisinden hayrete düşülen, acayip karşılanan şey demektir.

el-Ahfeş der ki: Buradaki **(جَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ)**: **Onları ibretli hikayeler kıldık**” ifadesi kötü haller için kullanılır, hayırlı haller hakkında böyle denilmez. Nitekim; **(صَارَ فُلَانٌ حَدِيثًا)** ifadesi, filan kişi ibret alınacak veya örnek gösterilecek bir duruma düştü, denilir. Nitekim bir başka âyet-i kerîmede yüce Allah (bu lafzı da aynı anlamda kullanarak) şöyle buyurmaktadır: **“Biz de onları anlatılan ibretli hikâyeler kıldık ve onları darmadağın ettik.”** (Sebe’, 34/19)

Derim ki: Bazen; **(فُلَانٌ حَدِيثٌ حَسَنٌ)**: Filan kişi güzel bir sözdür (hikayedir), de denilebilir. Ancak güzellikle kayıtlı olması şartı ile böyle kullanılır. İbn Düreyd’in şu beyti de bu kabildendir:

وَأَمَّا الْمَرْءُ حَدِيثٌ بَعْدَهُ فَكَنْ حَدِيثًا حَسَنًا لِمَنْ وَغَى

“Şüphesiz ki kişi kendisinden sonra bir söz (mevzuu)dır.

O halde sen de belleyip anlayan kimseye güzel bir söz (konusu) ol.”

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٤٥﴾
إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا
أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا
مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾

45. Sonra Musa ve kardeşi Hârûn’u âyetlerimizle ve apaçık belge ile gönderdik;

46. Firavun’a ve ileri gelenlerine. Ama onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar kendilerini üstün sayan bir topluluktu.

47. Onun için dediler ki: “Kavimleri bize kulluk etmekte iken, bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz?”

48. Bu sebeble onları yalanladılar ve sonunda helâk edilenlerden oldular.

"Sonra Musa ve kardeşi Hârûn'u âyetlerimizle ve apaçık belge ile gönderdik" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (Hûd, 11/96-99. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"... onlar kendilerini üstün sayan" mütekebbir, başkalarına zulmederek kahreden **"bir topluluktan"** demektir. Nitekim yüce Allah: **"Şüphe yok ki Firavun arzda üstünlük sağlamaya kalkıştı..."** (el-Kasas, 28/4) diye buyurmaktadır.

"Onun için dediler ki: Kavimleri bize kulluk etmekte iken, bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz?" ayetine (benzerlerine) dair açıklamalar da yine önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Ve sonunda" denizde boğulmak suretiyle **"helâk edilenlerden oldular."**

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

49. Andolsun Biz, hidayet bulurlar diye Musa'ya kitabı verdik.

"Andolsun Biz... Musa'ya kitabı verdik." Buradaki kitaptan kasıt Tevrat'tır. Özellikle Musa'nın adının anılması Tevrat'ın, üzerine Tur dağında indirilmiş olmasından dolayıdır. O sırada da Hârûn (ikisine de selam olsun) onun yerine kavmi arasında vekil (halife) olarak bulunuyordu. Şâyet "andolsun ki ikisine de verdik" denilmiş olsaydı, bu da olabilirdi. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: **"Andolsun ki Biz, Musa ile Hârûn'a furkan'ı... verdik."** (el-Enbiyâ, 21/48) diye buyurmaktadır.

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ
وَمَعِينٍ ۚ ﴿٥٠﴾

50. Ve Biz, İsa'yı da, anasını da bir(er) âyet kıldık ve onları yüksek ve akar suyu olan rahat bir yerde barındırdık.

"Ve Biz, İsa'yı da, anasını da bir(er) âyet kıldık" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-Enbiyâ Sûresi'nde (21/91. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve onları yüksek ve akar suyu olan rahat bir yerde barındırdık.” Bu buyrukta geçen **“er-rabve: yüksek yer”**; yerdeki yüksekçe yer anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/265. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada bundan kasıt, Ebu Hureyre’ye göre Filistin topraklarıdır. Yine ondan nakledildiğine göre (Filistin’in belli başlı şehirlerinden birisi olan) er-Ramle’dir. Bu açıklama Peygamber (sav)den de rivayet edilmiştir. İbn Abbas, İbnu’l-Müseyyeb ve İbn Selâm ise: Dimaşk’tır demişlerdir. Ka’b ile Katade, Beytu’l-Makdis derken, yine Ka’b: Burası yeryüzünde (diğer yerlere göre) semaya onsekiz mil daha yakındır, demiştir. Şair der ki:

فكنت هَيِّدًا تحت رَمْسٍ بَرِّيَّةٍ تعاوُرُنِي رِيحُ جَنُوبٍ وَشَمَالٍ

“Ben tepe üstündeki bir kabrin altında çok rahattım,
Güneyden ve kuzeyden bana sırayla rüzgar gelirdi.”

İbn Zeyd dedi ki: Kasıt Mısır’dır.

Salim el-Aftas da, Said b. Cubeyr’dan: **“Ve onları yüksek... bir yerde barındırdık”** buyruğu hakkında: Orası yerin tümsekçe, yüksekçe olan bölümü demektir, demiştir.

“Rahat bir yerde” orada karar kılınabilecek dümdüz bir yerde, demektir. Meyvesi bol bir yer diye de açıklanmıştır. Esasen orada yaşayanlar, meyvesi dolayısıyla orada kalır, rahatça geçinirler.

“Akar suyu olan” yani gözle görülen akar suyu olan demektir. Akar su anlamında; (مَعِين) ile (مُعْن) denilir. Ekmek anlamında; (رَغِيف) ile (رُغْف) denildiği gibi. Bu açıklamayı Ali b. Süleyman yapmıştır. ez-Zeccac da şöyle demektedir: Bu, pınarlarda akan su demektir. Buna göre “mim” harfi fazladan gelmiştir. “(مَيْع): Satılan” kelimesinde fazladan geldiği gibi. Aynı şekilde bu gözle görülen su anlamındadır, diyenlere göre de fazladan gelmiş olur.

Bir diğer açıklamaya göre “maîn (akar su)” kelimesi mef’ul anlamında “fa-îl” veznindedir. Ali b. Süleyman dedi ki: “(مَعْنُ الْمَاءِ): Su aktı” denilir. Bu şekilde akan suya; (مَعِين) denilir ve mef’ul vezninde; (مَعْيُون) anlamındadır. İbnu’l-Arabî der ki: Su aktığı ve yumuşak olduğu zaman; (مَعْنُ الْمَاءِ يَمْعُنُ مَعُونًا) denilir. Yine aynı şekilde; (أَمْعَن): aktı ve “(أَمْعَتَهُ): Onu akıttım” denilir. (مِيَاءُ مُعْنَان) da, akar sular anlamındadır.

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا
تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾

51. Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yeyin ve salih amel işleyin. Çünkü şüphe yok ki Ben yaptıklarınızı çok iyi bilenim.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Helâl ve Temiz Yemek Salih Amel İşlemek:

Sahih(-i Müslim)de, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ey insanlar! Şüphesiz Allah hoş ve temizdir. Ancak hoş ve temiz olanı kabul eder. Muhakkak Allah mü'minlere, rasûllerine verdiği emirlerin aynısını vermiş ve şöyle buyurmuştur: **"Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yeyin ve salih amel işleyin. Çünkü şüphe yok ki Ben yaptıklarınızı çok iyi bilenim."** Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helâl ve) temiz olanlarından yeyin..."** (el-Bakara, 2/172) -Daha sonra- (peygamber) şunu zikretti: "Bir adam düşünün ki: Üstü başı kirli uzunca yolculuk yapmış olduğu halde ellerini semaya doğru uzatır; Rabbim, Rabbim diye dua eder ama yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, haram ile gıdalanmışsa böyle birisinin duası nasıl kabul olunacak?"⁽¹⁾

2- Âyet-i Kerimede Muhatap Kimlerdir:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîmede hitab Peygamber (sav)e olup o bütün peygamberler konumunda muhatap alınmıştır. Nitekim yüce Allah: **"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine..."** (Âl-i İmran, 3/173) buyruğunda insanlardan kasıt Nuaym b. Mes'ud'dur.

ez-Zeccac dedi ki: Bu Peygamber (sav)a bir hitaptır. Çoğul gelmiş olması da bütün peygamberlerin aynı emirlere muhatap olduklarının delilidir. Yani helâl şeylerden yeyiniz, demektir.

et-Taberî der ki: Hitab, İsa (a.s)adır. Rivayete göre o, annesinin eğirdiği yünün gelirinden yedi. Hakkında nakledilen meşhur rivayetlere göre ise o, çölde biten bakla ve sebze türü şeylerden yedi. Bu hitabın, İsa (as)a yönel-

(1) Müslim, Zekât 65; Tirmizî, Tefsir 2. sûre 37; Dârimî, Rikaak 9; Müsned, II, 328.

tilmesi, Muhammed (sav)ın -işaret ettiğimiz üzere- şerefine işaret etmek içindir.

Şöyle de denilmiştir: Bu sözler ile bütün peygamberlere hitab edilmiştir. Çünkü onların da izlemeleri gereken yolları budur. O halde buyruğun anlamı şöyle olur: Ve biz ey peygamberler! Hoş ve temiz şeylerden yeyiniz dedik. Nitekim ticaretle uğraşan bir kişiye: Ey ticaretle uğraşanlar! Faizden uzak kalmanız gerekir denilir ve mana itibariyle o tek kişiye de hitab edilmiş olur. Fakat bu hitab ile birlikte bulunan karine, onun türünden olan herkes için de bu sözü elverişli bir hale getirmektedir. Çünkü bütün peygamberler bir arada muhatab alınmış değildirler. Herbir peygambere ancak kendi çağında hitab edilmiştir.

el-Ferrâ der ki: Bu tek bir kişiye: Bize eziyet etmekten uzak durunuz, demek gibidir.

3- Bu Hususta Peygamberlerle Mü'minler Eşit

Seviyede Muhatab Alınmışlardır:

Yüce Allah, helâl yemenin ve haramdan uzak durmanın vucubu ile ilgili hitabında peygamberlerle, mü'minleri eşit seviyede muhatab almıştır. Daha sonra yüce Allah'ın: **"Çünkü şüphe yok ki Ben yaptıklarınızı çok iyi bilirim"** buyruğunun ihtiva ettiği tehdit de, onların hepsini kapsamına almaktadır. Allah'ın bütün rasûl ve peygamberlerine salât ve selâm olsun.

Onlara hitab böyle; olduğuna göre bütün insanların kendileri hakkındaki kanaatleri acaba ne olmalıdır?

Hoş ve temiz yani helâl şeylere dair açıklamalar (el-A'raf, 7/32. âyet, 3. başlık) ile rızka dair açıklamalar (el-Bakara, 2/3. âyet, 22. başlıkta) birden çok yerde önceden geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Peygamber (sav)ın: "Ellerini uzatır" buyruğunda dua esnasında elleri semaya doğru uzatmanın meşruiyetine bir delil vardır. Bu hususta açıklamalar yüce Allah'a hamdolsun ki, daha önceden (el-A'raf, 7/55.âyet, 2.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Peygamber Efendimizin: "Böylesinin duası nasıl kabul olunabilir?" ifadesi duanın kabul olunacağını uzak bir ihtimal olarak gördüğünü göstermektedir. Yani böyle bir kimse duasının kabul olunmasına lâayık olamaz. Bununla birlikte yüce Allah, lütfu ve keremi ile yine de böyle birisinin duasını kabul edebilir.

وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَإِنَّا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾ فَتَقَطُّعُوا
 أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا ۖ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرَهُمْ
 فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٥٤﴾

52. Ve gerçekten sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, o halde Ben'den korkun.
 53. Ama insanlar işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup ellerinde bulunandan memnundur.
 54. Şimdi sen onları bir süreye kadar gaflet ve bilgisizlikleri içinde bırak.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Tek Bir Ümmet, Tek Bir Din:

“Ve gerçekten sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir.” Yani daha önceden sözü edilen bu hususlar sizin dininiz, sizin milletiniz (şeriatiniz)dir, ona sımsıkı bağlı kalınız. Burada **ümmet**, din demektir. Buna dair açıklamalar ve bu kelimenin manaları daha önceden (el-Bakara, 2/128 ve 213. âyetlerde) geçmiştir bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: “Gerçekten biz atalarımızı bir ümmet üzere bulduk” (ez-Zuhruf, 43/23) buyruğu, bir din üzere bulduk, demektir. en-Nâbiğa da şöyle demiştir:

حلفتُ فلم أترك لنفسك ريباً وهل يَأْتَمَنُ ذُو أَمَةٍ وهو طائع

“Yemin ettim, artık senin için şüpheyi gerektirecek bir şey bırakmadım,
 Bir ümmet (din) sahibi kendisi itaatkar olduğu halde hiç günah kazanır mı?”

2- Bu Ayetin Önceki Âyetlerle İlişkisi:

“(وَإِنَّ هَذِهِ) : **Ve gerçekten... bu**” buyruğunda; “(وَإِنَّ) : Gerçekten” lafzı hemze esreli olarak ve önceki âyetle bağlantısı koparılarak okunmuştur. Hemze üstün ve “nun” harfi de şeddeli olarak da okunmuştur. el-Halil der ki: Bu cer edatı ortadan kalktığından dolayı nasb mahallindedir. Size kendisine iman etmenizi emretmiş olduğum bu dininizi en iyi bilenim, takdirindedir.

el Ferrâ der ki: Hemze'nin üstün okunması halinde şu takdirdeki hazfedilmiş bir fiile taalluk eder: Ve şunu bilin ki; gerçekten sizin bu ümmetiniz... Sibeveyh'e göre ise bu, **"Benden korkun"** buyruğuna taalluk etmektedir. İfadenin takdiri de şöyle olur: Benden korkun, çünkü sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Bu da yüce Allah'ın: **(وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا): Şüphesiz ki mescidler de Allah'a mahsustur. Onun için Allah ile birlikte hiçbir kimseye dua (ve ibadet) etmeyin**" (el-Cin, 72/18) buyruğu gibidir. Bu da: Çünkü şüphesiz mescidler Allah'ındır. O halde onunla beraber başkasına dua (ve ibadet) etmeyin, demektir. Yine bu yüce Allah'ın: **(لَا يَلَابِسُ ثِيَابًا): Kureyş'in güvenlik ve esenliği için**" (Kureyş, 106/1) buyruğuna benzemektedir. Bu da: İbadet etsinler şu Beyt'in Rabbine, Kureyş'in güvenlik ve esenliği için, takdirindedir.

3- Peygamberlerin Ümmetleri:

Bu âyet-i kerîme daha önceden geçen: **"Ey peygamberler"** (Müminun 23/51) buyruğunun bütün peygamberlere hitab olduğunu ve bu hitabın onların hep birlikte hazır olduğu varsayılmış gibi yapıldığı görüşünü güçlendirmektedir. Çünkü "ey peygamberler" buyruğunun sadece Muhammed (sav)a yönelik bir hitab olduğunu kabul edecek olursak, bu âyet-i kerîme ile **"ama insanlar işlerini kendi aralarında parça parça ettiler"** buyruğunun ilişkisi sağlam bir ilişki olmaz. **"Ben de sizin Rabbinizim, o halde yalnız Ben'den korkun"** buyruğuna gelince, eğer bu peygamberlere yönelik bir hitab ise, o takdirde onların ümmetleri de mana itibariyle bunun kapsamına girmektedir. İşte bundan sonra: **"Ama insanlar... parça parça ettiler"** buyruğunun ilişkisi de güzel bir şekilde ortaya çıkar. "Tefrikaya düşenler"den kasıt ümmetlerdir, yani onlar bir olan dinlerini, bir araya gelmekle emrolunmuşken ayrı ve farklı dinlere böldüler, bölündüler. Daha sonra da yüce Allah onların herbir fırkasının kendi görüş ve dalâletini beğendiğini söz konusu etmektedir ki, bu da sapıklığın en ileri derecesidir.

4- Bu Ayet-i Kerime İle Peygamber Efendimizin "Geçmiş Ümmetlerin ve Muhammed Ümmetinin Fırkalarına Dair" Hadisi Arasındaki İlişki:

Bu âyet-i kerîme, Peygamber (sav)ın şu buyruğuna işaret etmektedir: "Şunu biliniz ki; sizden önceki kitab ehli yetmişiki millete bölündüler. Bu ümmet de yetmişüç fırkaya bölünecektir. Yetmişikleri ateşte, bir tanesi ise cennette olacaktır. O da cemaattir." Bu hadisi Ebû Dâvûd rivayet ettiği gibi Tirmizî de rivayet etmiş ve rivayetinde ek olarak şunu kaydetmiştir: Ashab: Bu hangisidir, ey Allah'ın Rasûlü, dediler. O: "Benim ve ashabımın üzerinde gittiği

yolda gideceklerdir" diye buyurdu. Tirmizî bunu Abdullah b. Amr yoluyla rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Bu hadis, âyet-i kerîmede sakındırılan fırkalara ayrılıştan neyin kastedildiğini açıklamaktadır. Hadis dinin esasları ve kaideleriyle ilgili ayrılık hakkındadır. Çünkü Peygamber burada "milletler" lafzını kullanmış ve bunlardan herhangi birisine sarılmanın cehenneme girmeyi gerektireceğini haber vermiştir. Fer'î hususlardaki görüş ayrılıkları hakkında ise böyle bir şey söylemeye imkân yoktur. Çünkü fer'î (fikhî) meselelerde görüş ayrılığı, milletlerin (itikadî fırkaların) çok olmasını da gerektirmez, cehennem azabını da gerektirmez. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik."** (el-Mâide, 5/48)

Yüce Allah'ın: **"(زُبُرًا): Parça, parça"** buyruğu uydurdukları kitaplar ve telif ettikleri sapıklıklar, demektir. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar kitapları kısımlara ayırdılar. Bir kısım sahifelere tabi oldu, bir kısım Tevrat'a, bir kısım Zebur'a, bir kısım da İncil'e uydular. Sonra da onların hepsi ellerindeki kitapları tahrif ettiler ve değiştirdiler. Bu açıklamayı da Katade yapmıştır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Onların herbir kesimi bir kitap alıp ona iman etti, onun dışındakileri de inkâr etti.

Bu kelimeyi Nâfî "be" harfini ötreli "Zebur"ın çoğulu olarak okumuştur. el-A'meş ve Ebû Amr ise ondan farklı olarak "be" harfini ötreli "demir parçalarını andıran parçalar anlamında" okumuşlardır. Nitekim bu kelime yüce Allah'ın: **"(آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ): Bana büyük demir parçaları getirin"** (el-Kehf, 18/96) buyruğunda da böyledir.

"Her güruh" yani herbir fırka ve herbir mezheb **"ellerinde bulunandan"** din diye sahip olduklarından **"memnundur"** onu beğenirler.

Bu âyet-i kerîme Kureyş'in durumunu da açıklamaktadır. Çünkü hemen bu buyruğun akabinde Kureyş'in durumu ile ilgili olarak Muhammed (sav)a şöylece hitab etmektedir:

"Şimdi sen onları bir süreye kadar gaflet ve bilgisizlikleri içinde bırak." Yani daha önce sözü edilenler durumunda olan bu gibi kimseleri terket. Azaplarının ertelenmesi dolayısıyla da kalbine sıkıntı girmesin, herşeyin belli bir vakti vardır.

Sözlükte: **"(الْغَمْرَةُ) (meâlde; gaflet ve bilgisizlik):** Seni örten, üstünü kapatan şey" demektir. Asıl anlamı setretmek, örtmektir. Kin anlamına gelen **"(الْغَمْرُ)"** da bu köktendir, çünkü kin kalbin üstünü örter. **"(الْغَمْرُ): Çok su"**

(1) *Ebû Dâvûd*, Sünne 1; *Tirmizî*, İman 18; *İbn Mâce*, Fiten 17; *Dârimî*, Siyer 75; *Müsned*, II, 332.

demektir. Çünkü çok su yerin üzerini örter. “(غَمْرُ الرِّدَاءِ): Verdiği bağışlarla bütün insanları kapsayan, örten” demektir. Şair de şöyle demiştir:

غَمْرُ الرِّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا غَلِقَتْ لَضَحْكَتِهِ رِقَابُ الْمَالِ

“Gülercesine tebessüm ettiğinde herkesi kapsar iyilikleri,
Ve bütün mallar esir olur onun gülmesine.”

Burada buyruktan kasıt, şaşkınlık, gaflet ve sapıklık içinde olduklarını anlatmaktır.

“(دَخَلَ فُلَانٌ فِي غَمَارِ النَّاسِ): İnsanların kalabalığı arasına girdi, karıştı” demek olur.

Yüce Allah'ın: “**Bir süreye kadar**” buyruğunu Mücahid, ölüme kadar diye açıklamıştır. Bu bir tehdittir, bir süre vermek değildir. Nitekim: Senin de günün gelecektir, demek de böyledir.

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي
الْخَيْرَاتِ ۖ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

55. Zannederler mi ki Biz kendilerine mal ve oğullar vermekle;
56. İyilikleri kendilerine çabucak ulaştırıyoruz? Hayır, onlar farkında değiller.

“Zannederler mi ki Biz kendilerine mal ve oğullar vermekle” buyruğundaki (مَا) edatı, (الَّذِي) anlamındadır. Yani ey Muhammed, bunlar kendilerine dünya hayatında vermiş olduğumuz mal ve evladın kendileri için bir mükâfat olduğunu mu zann ediyorlar? Aslında bu onlar için sadece bir istidrâc (derece derece azaba yaklaştırma)dır ve bir mühlet vermektir. Yoksa hayırların kendilerine çabucak ulaştırılması kabilinden değildir.

(أَنْ)in haberinin hangisi olduğu hususunda da üç görüş vardır. Bu görüşlerden birisine göre haber hazfedilmiştir.

ez-Zeccâc dedi ki: “(نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ): Kendilerine hayırlarda acele

edip, kendisini çabucak verdiğimiz" anlamında olup; "(٤) : Kendisini" lafzı hazfedilmiştir.

Hişam ed-Darîr ise incelikli bir açıklamada bulunarak şöyle demektedir: "(٤) Lafzı (bir dereceye mealdeki; "oğullar" lafzındaki "...lar" Hayırlar demektir. Bu durumda anlam şöyle olmaktadır: Ve Biz, bu hayırları onlara çabucak veriyoruz. Daha sonra hazfedilmiş bulunan bu "hayırlar (mealde; iyilikler)" kelimesini izhar ederek "(في الخيرات) : iyilikleri..." diye buyurmuştur. Bu takdire göre ifadede hazf yoktur. el-Kisâ'nin görüşüne göre ise (٤) tek bir edattır. Dolayısıyla bir hazf takdirine ihtiyaç yoktur ve âyetin son kelimesi olan "oğullar" kelimesi üzerinde vakıf yapılabilir.

Bu edatın iki edattan meydana geldiğini kabul edenlere gelince, o takdirde haberden; (٤) in ismine ait bir zaminin bulunması kaçınılmaz olur ve bu durumda "ve oğullar" kelimesi üzerinde vakıfta anlam tamam olmaz. es-Sahîtiyanî de: "**Ve oğullar**" kelimesi üzerinde vakıf yapmak uygun düşmez, çünkü "**zannederler mi ki**" anlamındaki fiilin iki tane mef'ule ihtiyacı vardır. İki tane mef'ul ise "**iyilikleri**" anlamındaki kelime ile birlikte tamam olmaktadır.

İbnu'l Enbarî ise bu bir hatadır demektedir. Çünkü, (٤) edatı isim ve haberi ile birlikte yeterli bulunmaktadır. (İki mefule artık gerek bırakmamaktadır) Bundan sonra ayrıca ikinci bir mef'ul getirmek caiz değildir.

Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî ile Abdu'r-Rahman b. Ebi Bekre de: "(يسارع) : Çabucak ulaştırıyor" anlamında ("ulaştırıyoruz" anlamını verecek şekilde "nun" ile değil de) "ya" ile ve faili "bizim onlara ulaştırmamız" anlamında bir kelime olmak üzere okumuşlardır. Bu da, -hazif söz konusu olmayacak şekilde- caizdir. Yani onlara yardımı çabucak veriyor. Hazfin bulunması da mümkündür, o takdirde mana: Allah onlara çabucak veriyor demek olur.

"(يسارع لهم في الخيرات) : İyilikler kendilerine çabucak ulaştırılıyor" anlamında da okunmuştur.⁽¹⁾ Bunun da üç türlü açıklaması söz konusudur. Birincisine göre burada; "(به) : Çabucak verilen şey"(e ait bir zamir) hazfedilmiştir. İkinci görüşe göre "imkânlar çabucak ulaştırılıyor" anlamında olabilir ve "**onlara**" anlamındaki kelime meçhul fiilin nâib-i faili (sözde öznesi) olur. Bu açıklamayı en-Nehhâs yapmıştır, el-Mehdevî der ki: el-Hurr en-Nahvî de (لهم) şeklinde okumuştur ki, cemaatin kıraati olan "**iyilikleri kendilerine çabucak ulaştırıyoruz**" ile aynı anlamdadır. es-Sa'lebî dedi ki: Doğru olan ummun kıraatidir, çünkü "**Biz kendilerine vermekle**" diye buyurulmuştur.

(1) "Ulaştırmamız" anlamındaki lafzın, "nun" yerine "ya" ile okunmasının ikinci şekli olarak, meçhul ve gaib olarak okunması halinde anlam böyle olur.

“**Hayır, onlar**” bunun kendileri için bir fitne ve bir istidrâc (tedricilik) olduğunun “**farkında değiller.**”

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾
وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾

- 57. Şüphe yok ki Rabblerinden korkuları sebebiyle titreyenler,
- 58. Rabblerinin âyetlerine iman edenler,
- 59. Rabblerine ortak koşmayanlar,
- 60. Verdiklerini verirlerken Rabblerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri ürperenler...

“**Şüphe yok ki Rabblerinden korkuları sebebiyle titreyenler**” buyruğuna gelince; yüce Allah kâfirleri ve onlara olan tehditleri söz konusu ettikten hemen sonra, hayırlarda ellerini çabuk tutan mü’minleri ve onlara olan vaadlerini dile getirmekte ve bunu onların en açık ve beliğ sıfatları ile birlikte söz konusu etmektedir.

“**Titreyenler**” kelimesi yüce Allah’ın kendilerini korkuttuğu şeyler dolayısıyla korkanlar, bundan dolayı titreyenler, demektir.

“**Rabblersinin âyetlerine iman edenler, Rabblerine ortak koşmayanlar, verdiklerini verirlerken Rabblersinin huzuruna dönecekler diye kalpleri ürperenler**” buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen şöyle demektir: Bunlara ihlâs verilmiş olmakla birlikte, yaptıklarının kendilerinden kabul edilmeyeceğinden de korkarlar.

Tirmizî’nin rivayetine göre Peygamber (sav)’ın hanımı Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)’a şu: “**Verdiklerini verirlerken Rabblersinin huzuruna dönecekler diye kalpleri ürperenler**” âyeti hakkında soru sordum. Âişe dedi ki: Acaba bunlar içki içip, hırsızlık eden kimseler midir? (Peygamber -sav-) şöyle buyurdu: “Hayır, ey Sıddîk’ın kızı! Bunlar oruç tutan, namaz kılan ve sadaka veren, bununla birlikte kendilerinden kabul olunmayacak diye korkan ve hayırlarda ellerini çabuk tutan kimselerdir.”⁽¹⁾

(1) Tirmizî, Tefsir 23. sûre 4

el-Hasen dedi ki: Andolsun öyle kimselere yetiştik ki; sizin işlemiş olduğunuz günahlar dolayısıyla azaba uğrayacağınızdan korktuğunuzdan daha fazla, yapukları iyiliklerinin kabul edilmeyerek yüzlerine geri çarpılacağından korkuyorlardı.

Âişe (r.anhâ), İbn Abbas ve en-Nehaî "yaptıklarını yaparlarken" anlamına gelecek şekilde, (وَالَّذِينَ يَأْتُونَ مَا آتَوْا) diye ve son kelimenin hemzesini uzatmazsınız; "(الآتِيَان): Yapmak" kökünden gelmiş bir kelime gibi okumuşlardır.

el-Ferrâ der ki: Âişe (r.anhâ)dan böyle okuduğu sahih olarak nakledilmişse, bu kıraatiyle cemaate muhalefet etmiş sayılmaz. Çünkü Araplar arasından hemzeyi kullanırken yazması halinde her durumda elif ile yazmayanları vardır. Mesela; "(سئل): Adama soruldu" ibaresini, "sin"den sonra elif ile yazabilir. Yine; "(يستنهضون): Alay ederler" kelimesini de "ze" ile "vav" harfleri arasında "elif" ile de yazabilir, "(شيء وشي): Şey" kelimesini de "ya" harfinden sonra elif ile yazdığı da olur. Bu sebepten bu gibi kimselerin görüşlerine göre; "(يؤتون): Verirler" kelimesinin "ya"den sonra elif ile yazılması kusur kabul edilecek bir şey değildir. İşte bu lafzın bu hatta binaen iki şekilde de okunması muhtemel olur: Hem -cemaatin kıraati olan-: "(يؤتون) şeklinde, hem de -Âişe ve diğerlerinin okuduğu gibi-: "(يأتون) şeklinde okunabilir.

Cemaatin kıraati için özel olarak iki türlü yorumlanma ihtimali vardır. Birincisine göre: Onlar verdikleri zekât ve sadakaları kalpleri (kabul olunmaz diye) korku duyar. Diğerine göre ise kulların amellerini yazan meleklerle (karşı) verdiklerini kalpleri titreyerek verirler. Burada anlamı zaten açık olduğundan dolayı mef'ul hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: *"İnsanlar onda yağmura kavuşturulacak ve onda sıkacaklar."* (Yusûf, 12/49) buyruğunda da mef'ul hazfedilmiştir, manası; onlar susam ve üzüm sıkacaklardır, şeklindedir. Te'vili açıkça ortada olduğundan dolayı, mef'ul ayrıca zikredilmemiştir. Bu durumda kıraatte asıl, İmam mushafta mevcut olan şekliyle hemzeden değiştirilerek elif ile; "(يأتون) diye yazılmış demek olur. Burada elif, med ve lin harfleri saklı oluşturma birbirlerine benzediklerinden dolayı "vav" olarak yazılmıştır. Bu açıklamayı İbnu'l-Enbarî nakletmiştir.

en-Nehhâs da şöyle demektedir: Bilinen şu ki; İbn Abbas bu lafızları; (وَالَّذِينَ يَأْتُونَ مَا آتَوْا): Yaptıklarını yapanlar" şeklinde okumuştur; aynı zamanda bu Peygamber (sav) ile Âişe (r.anhâ)dan rivayet olunan kıraat şeklidir. Bu da hadiste de rivayet edildiği gibi, işledikleri amelleri yapanlar, anlamındadır.

"**el-Vecel** (mealde; **ürpermek**)" endişelenmek ve korkmak demektir. Takvâ sahibi ve tevbe eden bir kimsenin korkusu işin sonu ile ilgilidir; ölümden sonra karşı karşıya kalacağı halleridir. Yüce Allah'ın: **"Rabblarının huzuruna dönecekler diye"** buyruğu da ölüm halinde ruhun nasıl teslim edileceğine dikkat çekmektedir. Sahih-i Buharî'de de: "Ameller ancak ha-

timeler ile dir." denilmektedir.⁽¹⁾ Ameli (iyi ve kötüden) karışık olanın, bu karıştırması sebebiyle tehdidin gereğinin kendisine uygulanacağından yana korku içerisinde olması gerekir.

Kimi ârifler şöyle demiştir: Ârîfin itaati dolayısıyla duyduğu korku, muhalefeti dolayısıyla duyduğu korkudan fazladır. Çünkü muhalif hareketi tevbe siler, itaat ise maksadın tashih edilmesini de gerektirir.

"(أَنَّهُمْ): ... diye onlar" çünkü onlar; yahut ta "Rabblarının huzuruna dönecekler diye" yani bundan dolayı "kalpleri ürperenler" demektir.

أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾

61. İşte bunlar hayırlarda yarışır. Onlar bu işlerde ellerini çabuk tutanlardır.

"İşte bunlar hayırlarda" yani bu yolla yüksek derecelere ve cennet köşklerine nâil olmak maksadıyla, itaatlerde "yarışır."

"(يُسَارِعُونَ): Yarışır" buyruğu; "(يُسْرِعُونَ): ellerini çabuk tutarlar" şeklinde de okunmuştur. Yani onlar hayırlara hızlıca koşarlar. Birinci okuyuş ise; kendilerinden önce hayra koşan kimseler ile yarışır, anlamını ifade etmektedir ki, bu durumda mef'ul hazfedilmiştir.

ez-Zeccac der ki: "Sin"den sonra "elif"li okuyuş, "elif"siz okuyuştan daha belîğdir.

"Onlar bu işlerde ellerini çabuk tutanlardır" buyruğu ile ilgili olarak yapılmış en güzel açıklama: Onlar bu işleri vaktinde yapmak üzere çabuk davranırlar, şeklindedir. Böylelikle bu açıklama ilk vaktinde kılınan namazın daha faziletli olduğuna delil teşkil etmektedir. Nitekim el-Bakara Sûresi'nde (2/148. âyet, 3. başlıkta) da geçmişti. Herhangi bir hususta her kim öne geçmişse o konuda ileri geçmiştir. Geri kalan kimse de bu hususta geçilmiş ve o işi elden kaçırmış demektir. Bu açıklamaya göre; (لَهَا): Bu işlerde kelimesindeki "lâm" (إِلَى) anlamındadır. Bu işlere çabuk koşmuş, ulaşmış demek olur. Yüce Allah'ın: "(بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا): Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir" (Zilzal, 99/5) buyruğundaki "lâm"ın da "ilâ" anlamında olması gibi. Sibeveyh de şu beyiti zikretmektedir:

(1) Buhârî, Kader 5, Rikaak 33; Müsned, V, 335.

تَجَانَّفُ عَنْ جَوْرِ الْيَمَامَةِ نَاقِي وَمَا قَصَدْتُ مِنْ أَهْلِهَا لِسَوَائِكَا

“Devem Yemâme’nin geniş vadilerinden uzakça sapıp gitmektedir,
Halbuki ben ora ahalisinden senden başkasının yanına
varmayı kastetmedim.”⁽¹⁾

Yüce Allah’ın: **“Onlar bu işlerde ellerini çabuk tutanlardır”** buyruğunun manası hakkında İbn Abbas’tan şöyle dediği nakledilmektedir: Haklarında bahtiyar kimselerden olduklarına dair Allah’ın hükmü, ezelden beri verilmiştir. İşte hayırlarda ellerini çabuk tutmaları da bundan dolayıcıdır.

Bir diğer açıklamaya göre: Onlar hayırlar için ve hayırlardan dolayı çabuk hareket eder, acele ederler.

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

62. Kimseye gücünden fazlasını da teklif etmeyiz. Nezdimizde hak ile konuşan bir kitap vardır. Onlara zulmedilmez.

“Kimseye gücünden fazlasını da teklif etmeyiz” buyruğuna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/285-286. âyetler, 4 ve 5. başlıkta) geçmiş olup bu buyruğun şeriatte vârid olmuş güç yetirilemeyen bütün teklifleri neshedici olduğu belirtilmiş idi.

“Nezdimizde hak ile konuşan bir kitap vardır” buyruğunun açıklamasına dair yapılmış en güçlü açıklama şudur: Burada **“kitab”**tan kasıt, meleklerin yüce Allah’a yükselttikleri amellerin tesbit edilmesidir. Bu kitabı yüce Allah’ın kendi zatına izafe etmesinin sebebi meleklerin, O’nun emriyle o kitaba kulların amellerini yazmış olmalarıdır. İşte hak ile konuşan O’dur. Bu buyruk, hem bir tehdit manasınadır, hem de herhangi bir haksızlık ve zulüm yapılacağından yana korkusunu tamamen ortadan kaldırmaktır.

“Konuşma”nın kitap hakkında kullanılması mümkündür. Maksat ise peygamberlerin o kitapta bulunanın gereğini söyleyip açıklamalarıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

(1) Burada görüldüğü gibi “lâm” harfi ilâ manasına kullanılmıştır.

Levh-i Mahfuz'un kastedildiği de söylenmiştir. Yüce Allah onda herşeyi tesbit etmiştir ve kendileri orada tesbit edilenlerin dışına çıkamamaktadırlar.

“Nezdimizde... bir kitap vardır” buyruğuyla Kur’ân-ı Kerîm’e işaret edildiği de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır. Hepsi muhtemel olmakla birlikte, kuvvetli görüş birincisidir.

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذَلِكَ
هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ
يَجْعَرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْعَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنصَرُونَ ﴿٦٥﴾

63. Bilakis onların kalpleri bundan habersizdir. Onların bundan başka bizzat işledikleri amelleri de vardır.

64. Nihâyet onların refah içinde olanlarını azab ile aldığımızda hemen feryadı basıverirler.

65. Bugün feryad etmeyin. Çünkü tarafımızdan size yardım olunmaz.

“Bilakis onların kalpleri bundan habersizdir.” Mücahid dedi ki: Onların kalpleri Kur’ân’dan gaflet içindedirler. Kalpleri ona karşı perdelidir ve kördür.

“(غمره الماء): Su onu örttü” denilir. “(نهر غمر): İçine gireni örten ırmak” demektir. (رجل غمر) ise (tecrübesizliği dolayısıyla) insanların görüşlerine aldanan kimse demektir. (غمره) Zaferandan yapılan ve gelinlerin yüzüne sürülen bir çeşit boyaya (makyaj malzemesine) bu ismin verilmiş sebebi ise yüzü örtmesidir. “(دخل في غمار الناس وخمارهم): Kendisini örtüp kapatan bir kalabalık içerisine girdi” anlamındadır.

“Bilakis onların kalpleri bundan habersizdir” buyruğunun şaşkınlık ve körlük içerisindedir, anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani bundan önceki âyetlerde sözü edilen iyilik amellerine dair vasıflardan tamamiyle habersizdirler. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Veya onların hak ile konuşan kitap-tan haberleri yoktur, demektir.⁽¹⁾

(1) Bu lafza dair bazı açıklamalar daha önce bu sûrenin 54. âyet-i kerîmesinin tefsirinde de geçmiş bulunmaktadır.

“Onların bundan başka bizzat işledikleri amelleri de vardır” buyruğu hakkında Katade ile Mücahid şöyle demektedirler: Onların hakkın dışında işlemleri kaçınılmaz olan bir takım günahları da vardır. el-Hasen ve İbn Zeyd de şöyle açıklamışlardır: Yani onların işlemekte olduklarından başka ve henüz işlemedikleri bayağı amelleri de olacaktır. Mü'minlerin amelleri arasında yakışmayan bu amelleri mutlaka işleyeceklerdir ve bundan dolayı da haklarında verilmiş olan bedbahtlık hükmü dolayısıyla cehenneme gireceklerdir.

Üçüncü bir anlama gelme ihtimali de vardır: Bunlar yaratıcıyı inkâr ile birlikte yaratılmışa da zalimlik ettiler. Bu açıklamayı da el-Maverdî zikretmektedir. Anlam itibariyle açıklamalar birbirine yakındır.

“Nihâyet onların refah içinde olanlarını azab ile aldığımızda” Bedir günü kılıçtan geçirdiğimizde, demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. ed-Dahhak dedi ki: Bundan kasıt karşı karşıya kaldıkları açlıktır. Peygamber (sav) kendileri hakkında: “Allah'ım, Mudar üzerindeki baskını daha arttır. Allah'ım, karşılaşıacakları bu yılları Yusûf'un (dönemindeki kıtlık) yılları gibi kıl.”⁽¹⁾ demesi üzerine yüce Allah onları kıtlık ve açlığa mübtelâ etti. Öyle ki kemikleri meyteyi, köpekleri, leşleri yemek zorunda kaldılar. Malları ve evlâtları da telef olmuştu.

“Hemen feryadı basıverirler.” Bağırıp, çağırırlar ve yalvara yakara feryad ederler. (الجَّوَار) kelimesinin asıl anlamı, yalvarıp yakarırken “öküzün yaptığı şekilde” sesi yükseltmektir. el-A'sâ da bir ineği nitelendirirken şöyle demektedir:

فطافت ثلاثاً بين يوم وليلة وكان النكير أن تُضيف وتجاراً

“O aralıksız üç gün boyunca dolaşıp durdu,

Ve onun görülmedik tek işi (yitirdiği yavrusu için) korkması ve feryat etmesi idi.”

el-Cevherî der ki: Bu kelime (anlam itibariyle) böğürmek gibidir. (جار الثور يجار): Öküz böğürdü, böğürür denilir. Bazıları da: **“Onlara böğüren bir buzağı heykeli yaptı.”** (Tâ-Hâ, 20/88) buyruğundaki; (الخور): Böğürme” anlamındaki kelimeyi -yine aynı anlamda olmak üzere-: (جوار) diye okumuşlardır. Bunu da el-Ahfeş nakletmektedir. (جار الرجل إلى الله عز وجل): Adam yüce Allah'a yalvarıp, yakardı” demektir. Katade, onlar feryad ile tevbe ettikleri halde, tevbe onlardan kabul olunmaz, diye açıklamıştır. Şair der ki:

(1) *Buhârî*, Ezân 128, İstiskaa 2, Cihâd 98, Enbiyâ 19, Tefsir 3. sûre 9; *Müslim*, Mesâcid 294, 295; *Ebû Dâvûd*, Vitr 10; *Nesâî*, Tatbik 27; *Dârimî*, Salât 216; *Müsned*, II, 255; III, 75, 20

بروح من صلوات المليك فطوراً سجوداً وطوراً جواراً

“O herşeyin hakimine namaz kılışında kimi zaman,
Secde eder haldedir, kimi zaman da yalvarıp yakarır.”

İbn Cüreyc dedi ki: “**Nihâyet onların refah içinde olanlarını azab ile al-
dığımızda**” buyruğunda sözü edilenler, Bedir'de öldürülenlerdir. “**Hemen fer-
yadı basıverirler**” buyruğunda kastedilenler de Mekke'de bulunanlardır. O
böylelikle daha önce sözü edilen iki görüşü bir arada zikretmiş olmaktadır,
güzel bir açıklamadır.

“**Bugün feryat etmeyin. Çünkü tarafımızdan size yardım olunmaz.**” Ya-
ni Bizim, size gelecek olan azabımız önlenemez ve sizin bu katlanamayışı-
nızın da size bir faydası olmaz. el-Hasen de şöyle açıklamıştır: Tевbeniz ka-
bul edilmek suretiyle size yardım olunmaz. Bir diğer açıklama da şu şekil-
dedir: Buradaki nehiy (feryad etme yasağının) : Sizler yalvarıp yakaracak ol-
sanız dahi bunun size faydası olmaz demektir.

قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ
﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

66. “Âyetlerim size okunuyordu da topuklarınızın üstünde gerisin
geri dönüyordunuz;

67. “Onu ileri sürerek büyüklük taslıyordunuz. Geceleyin onun
hakkında hezeyanlar ederdiniz.”

“Öyetlerim size okunuyordu da topuklarınızın üstünde gerisin geri dö-
nüyordunuz.” Burada geçen “âyetler” ile Kur’ân-ı Kerîm kastedilmektedir.
ed-Dahhak der ki: Öldürülmek suretiyle azaba uğratılmadan önce böyle idi-
niz, demektir.

“(تَنْكِصُونَ) : Gerisin geri dönüyordunuz” arkanıza dönüp gidiyordunuz.
Mücahid ise geri geri kaçıyordunuz, diye açıklamıştır. Asıl anlamı geri dönüp
gitmektir. Şair der ki:

زعموا بأنهم على سبيل النجا ة وإنما نُكص على الأعقاب

“Onlar kurtuluş yolları üzerinde olduklarını zannettiler,
Oysa onlar topukları üstünde gerisin geri dönenlerdir.”

Buyrukta bu ifade haktan yüz çevirmeyi anlatmak üzere bir istiâredir. Ali b. Ebi Talib (r.a) “**topuklarınız**” kelimesinin yerine; “(على أديباركم): Arkalarınız, diye okumuştur. “(تكمون): **Gerisin geri dönüyordunuz**” buyruğunda da “kef” harfini ötreli olarak okumuştur.

“**Onu ileri sürerek büyüklük taslıyordunuz**” buyruğunda “büyüklük taslıyordunuz” anlamındaki kelime haldir. “**Onu**”daki zamir cumhurun görüşüne göre Harem’e yahut Mescid-i Haram’a veya Mekke şehrine aittir. Her ne kadar önceden bunlardan söz edilmiyor ise de bu husustaki şöhretleri dolayısıyla bu uygundur. Yani onlar: Biz Harem ehliyiz, o bakımdan korkmıyoruz, diyorlardı.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar Mescid-i Haram’ın ve Harem bölgesinin ahalisi olduklarından dolayı kendi kanaatlerine göre insanlar üzerinde en büyük bir hakka ve mevkie sahip idiler. Bundan dolayı büyüklük taslıyorlardı. Halbuki büyüklük taslamanın hak ile bir ilgisi yoktur.

Bir başka kesim buradaki zamir âyetler söz konusu edildiğinden ötürü Kur’ân-ı Kerîm’e aittir, demiştir. Yani: Siz, Benim âyetlerimi dinledikten sonra büyükleniyorsunuz, azgınllaşıyorsunuz, bundan dolayı da Kur’ân’a iman etmiyorsunuz. İbn Atiyye dedi ki: Bu güzel bir görüştür. en-Nehhâs ise: Birinci görüş daha uygundur, demektedir. Buyruğun ifade ettiği mana da: Onlar Harem dolayısıyla böbürleniyorlar ve biz: Yüce Allah’ın Harem’inin ahalisiyiz diyorlardı.

“**Geceleyin onun hakkında hezeyanlar ederdiniz.**” buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da dört başlık halinde sunacağız:

1- Gece Sohbetleri:

Yüce Allah’ın: “**Geceleyin onun hakkında hezeyanlar ederdiniz**” buyruğundaki “(سَامِرًا): **Geceleyin**” kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. (Tekil olan bu kelime): çoğulu olan: (سَمَار) anlamındadır. Bu da geceleyin konuşan topluluk demektir. Ayın gölgesi demek olan (السَّمَر) den alınmıştır. “(سَمرة اللون) Esmer renk” de buradan gelmektedir. Araplar ayın ışığında Kâbe etrafında konuşur, sohbet ederlerdi. İşte geceleyin konuşup sohbet etmeye buradan hareketle bu isim verilmiştir.

es-Sevrî dedi ki: Ayın gölgesine; (لَسْمَر) denilir. Rengin esmerliğine; (السَّمَرَة) denilmesi de buradan gelmektedir. Yine bu esmerliğe; (الْفَحْت) da denilmekte olup, (فاخته): Fâhite ismi de buradan alınmadır. Ebu Recâ' bu kelimeyi; "sâmir" in çoğulu olarak; (سَمَارًا) diye okumuştur. Nitekim şair şöyle demiştir:

السَّ تَرَى السَّمَارَ وَالتَّامَرَ أَحْوَالِي

"(O kadın dedi ki:) gece sohbet edenlerin ve insanların etrafımda bulunduklarını görmez misin?"

Kayle hadisinde de: "Kocası sâmir'den geldiğinde..."⁽¹⁾ denilmektedir. Yani geceleyin sohbet eden topluluk arasından çıkıp geldiğinde, demektir. Burada bu isim çoğul manasına tekildir. Suyun kenarında konaklayan topluluğa -kip olarak- tekil olarak "hadır" denilmesi ineklerin çoğulu olarak "bâkır", develerin çoğulu olarak da "câmil" denilmesi gibi. Erkekleri için de, müennesleri için de aynı ifade kullanılır. Şanı yüce Allah'ın: (ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا): *Sonra sizi bir çocuk olarak çıkartıyoruz.* (el-Hac, 22/5) buyruğunda da (tek çok demek olan) (أَطْفَالًا) "etfâl: çocuklar" demektir. (قوم سَمَرٍ وَسَمَرٍ وَسَامِرٍ) ifadeleri de gece sohbet eden, konuşan topluluk manasındadır. Bu kelime "es-semer"den alınmış olup bu da ağaçlara gelen ay ışığı anlamındadır. el-Cevherî dedi ki: "es-Sâmir" aynı şekilde "es-sümmar" anlamında olup, bunlar da geceleyin konuşup sohbet eden topluluk demektir. Nitekim haccedene çoğul olarak "hüccâc" denilmesi gibi. Şair de şöyle demiştir:

وسامٍ طال فيه اللَّهْوُ وَالسَّمَرُ

"Ve eğlenmenin ve sohbetin uzunca yapıldığı gece, sohbet edenler..."

"Sâmir" lafzı sanki bu hususta gece sohbet yapmak için bir araya gelinip toplanılan yerin adı olarak kullanılmış gibidir. Bir diğer açıklamaya göre (şair) burada "sâmir" kelimesini tekil olarak kullanmış ancak "es-sümmar" şeklinde çoğul anlamındadır. Çünkü bu kelime burada zaman yerinde kullanılmıştır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

(1) İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 399.

مِنْ دُونِهِمْ إِنْ جِئْتَهُمْ سَمَرًا عَزَفَ الْقِيَانِ وَمَجْلِسُ غَمْرٍ

“Geceleyin onların yakınına sohbet ettikleri vakit gelirsен eğer,
Şarkıcıların çalgılarını (işitirsin) ve meclislerinin oldukça kalabalık
olduğunu (görürsün.)”

Şairin burada; (سَمَرًا) demesi, sen geceleyin onlara gelecek olursan, onların geceleyin sohbet etmekte olduklarını görürsün, anlamında (hal) oluşundan dolayıdır. “(أَبْنَا سَمِيرَ) Gece ve gündüz” anlamındadır, çünkü her ikisinde de sohbet ediliр, konuşulur. Deyim olarak; “(لَا أَفْعَلُهُ مَا سَمَرُ أَبْنَا سَمِيرَ أَبَدًا)”: Semîr’in iki oğlu devam ettiği sürece bu işi yapmam,” denilir. “Semîr”in zaman anlamında, onun iki oğlunun gece ve gündüz anlamında olduğu söylenmiştir. “(لَا أَفْعَلُهُ السَّمَرُ وَالْقَمَرُ) İnsanlar ayın görüldüğü bir gecede sohbet ettikleri sürece ben bu işi yapmayacağım” demektir. (لَا أَفْعَلُهُ سَمِيرَ اللَّيَالِي) tabiri de (bu manada olmak üzere) kullanılır. eş-Şenferî der ki:

هَذَاكَ لَا أَرْجُو حَيَاةً تُسَرِّنِي سَمِيرَ اللَّيَالِي مُبْسَلًا بِالْجَرَائِرِ

“İşte orada ümit etmem asla beni sevindirecek bir hayatı,
Gece sohbetleri devam ettiği sürece; başımdaki musibetler
dolayısıyla ümit kesmiş olarak.”

“es-Semar” katı olmayan süt demektir.

Araplar geceleyin sohbet etmek maksadıyla oturur ve konuşurlardı. Bundan dolayı da yıldızları tanımışlardı. Sahrada otururlar ve doğan ve batan yıldızları takip ederlerdi, görürlerdi. Kureyşliler de Kâbe’nin etrafında oluşturdıkları meclislerinde batılları ve küfürleri çerçevesinde gece sohbet ederlerdi, yüce Allah bundan dolayı da onları ayıplamış bulunmaktadır.

“(تَهْجُرُونَ): **Hezeyanlar ederdiniz**” kelimesi “te” harfi ötreli ve “cim” harfi de esreli olarak; (أَهْجَرَ) kökünden gelmiş gibi okunmuştur. Bu da çirkin sözler söylemek anlamındadır. Hasta bir kimsenin hezeyan etmesini anlatan; (مَجْرٍ)den gelmiş olarak “te” harfi üstün ve “cim” harfi ötreli olarak okunmuştur. Bunun da: Peygamber (sav) ile Kur’ân-ı Kerîm hakkında kötü sözler ve çirkin üslublar ile konuşurlardı, demektir. Bu açıklama İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir.

2- Batıl Şeyler Konuşarak Gece Sohbet Etmek:

Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Şu: **“Onu ileri sürerek büyüklük taslıyordunuz. Geceleyin onun hakkında hezeyanlar ederdiniz”** âyet-i kerîmesi nâzil olunca geceleyin konuşup sohbet te dalmak mekruh görülmeye başlandı. Yani yüce Allah kendisine itaatın dışındaki hususlarda geceleyin konuşup sohbet eden bir takım toplulukları yermiştir. Bunların sohbetleri ya hezeyan kabilindendi yahut ta eziyet vermeye dairdi.

el-A'meş de şöyle demektedir: Sen hadislerle uğraşan bir adamı gördüğün vakit eğer o hadisi yazmıyor ise onu çimdikle, çünkü o ay ışığında sohbet eden hocalardandır. Yani ayın görüldüğü gecelerde toplanıp halifelerin, emirlerin başından geçmiş önemli olayları anlatıp duran kimselerdendir. Halbuki bu onlardan herhangi bir kimse namaz için doğru dürüst abdest almasını dahi bilmemektedir.

3- Yatsı Namazını Kılmadan Uyumanın ve Yatsıyı Kıldıktan

Sonra Sohbet Etmenin Hükümü:

Müslim'in rivayetine göre Ebu Berze şöyle demiştir: Peygamber (sav) yatsı namazını gecenin üçte birine kadar erteler, yatsıdan önce uyumayı ve ondan sonra da konuşmayı mekruh görürdü.⁽¹⁾

İlim adamları derler ki: Yatsının kılınmasından önce uyumanın mekruh oluşu, vakti tamamen çıkıp da namazı kaçırmak yahut efdal olan vaktinden sonraya bırakmak tehlikesinden ötürüdür. Bundan dolayı Ömer (r.a) şöyle demiştir: Her kim (yatsıdan önce) uyursa, gözüne uyku girmesin, demiş ve bu sözünü üç defa tekrarlamıştır.

Yatsı namazını kılmadan önce uyumayı mekruh görenler arasında Ömer, oğlu Abdullah, İbn Abbas ve başkaları da vardır. Malik'in mezhebi de budur.

Bazıları da buna ruhsat vermişlerdir. Ali, Ebu Musa ve başkaları bu görüşte olanlardandır. Kûfelilerin kabul ettiği görüş de budur.

Kimileri de bu hususta kendisini namaza uyandıracak kimseleri görevlendirmesi şartını koşmuşlardır. İbn Ömer'den buna benzer bir görüş rivayet edilmiş, Tahavî de bu kanaati benimsemiştir.

Yatsıdan sonra konuşmanın mekruh oluşuna gelince, çünkü namaz onun günahlarına artık keffâret olmuştur. Böylelikle günahattan yana selâmete erişmiş olarak uyur ve yazıcılar onun amel defterini ibadetle mühürlemiş olur-

(1) *Müslim*, Mesâcid 237; *Buhârî*, Mevâkit 13; *Nesâî*, Mevâkît 20; *Müsned*, IV, 424.

lar. Şayet oturup geceleyin sohbet eder ve konuşursa bu sefer amel sahifesini hevâ ve hevesle doldurtur, sonunu boş ve batıl sözlerle mühürletir. Bu ise mü'minlerin yapacağı işlerden değildir.

Aynı şekilde geceleyin sohbet edip konuşma halinde, gecenin sonuna kadar uykuya dalma ihtimalini yükseltir. Böylelikle gecenin sonuna doğru uyanıp namaz kılma imkânını da -uyuduğundan dolayı- kaybeder. Hatta bazen sabah namazını da uykuda olduğu için kaçırabilir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yatsı namazından sonra konuşmanın mekruh görülmesi, Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği şu hadis dolayısıyladır: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ayakların çekilmesinden sonra sohbet edip konuşmaktan sakınınız. Çünkü hiçbiriniz yüce Allah mahlukatından etrafa neleri saçtığını bilemez. (Bundan dolayı) kapıları kapatınız, su kırıbaların ağzını bağlayınız, kapların üstünü örtünüz, kandilleri de söndürünüz."⁽¹⁾

Ömer (r.a)dan rivayet edildiğine göre o, yatsı namazından sonra konuşmaya dalmaları dolayısıyla insanları dövermiş ve: Gecenin başlangıcında sohbet edersiniz, sonunda uyku mu uyuyacaksınız? Haydi yazıcı meleklerinizi de rahata kavuşturunuz. Hatta rivayet edildiğine göre İbn Ömer şöyle demiş: Kim yatsıdan sonra bir beyit şiir dahi okuyacak olursa, sabah oluncaya kadar onun hiçbir namazı kabul olunmaz. Şeddâd b. Evs ise bu hadisi Peygamber (sav)a isnad etmiştir.⁽²⁾

Şöyle de denilmiştir: Yatsıdan sonra konuşmanın mekruh görülmesindeki hikmet şudur: Şanı yüce Allah geceyi sükûn bulunacak zaman olarak yaratmıştır. Kişi bu zaman konuşmaya dalacak olursa, o takdirde o geceyi geçimin sağlanması için tasarrufta bulunulacak zaman olan gündüze katmış olur. Sanki o bu davranışı ile yüce Allah'ın varlık âleminde uygulayageldiği hikmetine muhalefet etme maksadını gütmüş gibi olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Geceyi sizin için elbise, uykuyu da rahatlık kılan O'dur. O gündüzü de yeni bir hayata başlangıç yapmıştır.*" (el-Furkan, 25/47)

4- Yatsıdan Sonra Mekruh Olmayan Sohbetler:

Bu vakitten sonra sohbetin mekruh olması, yüce Allah'a yakınlaştıracı ameller, zikirler, ilim öğretmek, aile halkı ile ilmî sohbetlerde bulunup, menfaatlerine olacak şeyleri öğretmek ve buna benzer şeylerin konu olmadığı sohbetlere mahsustur. Çünkü Peygamber (sav)dan da selef-i salihinden de bu tür hayırlı işlerde geceleyin sohbet etmenin caiz oluşuna hatta mendub oluşuna dahi delil olacak rivayetler vârid olmuştur. Buhârî: "Yatsıdan sonra fıkıh

(1) *Müsned*, III, 306, 355; *Ebü Dâvûd*, Edeb 106 -az farkla-

(2) *Müsned*, IV, 125.

ve hayır hususlarda gece sohbeti" diye bir başlık açtıktan sonra Kurre b. Halid'in şöyle dediğini zikreder: Biz el-Hasen'i bekledik, durduk. Yanımıza çıkıp, gelmesi oldukça gecikti, hatta gece namazına kalkacağı vakte yakın bir zamanda gelip dedi ki: Şu komşularımız bizleri davet etmişlerdi. Sonra da Enes dedi ki: Bir gece Rasûlullah (sav)ı bekledik. Nihayet gece yarısı oldu, çıkıp geldi ve namaz kıldırdı. Sonra da bize bir hutbe irad edip, şöyle dedi: "Şüphesiz insanlar namazlarını kıldılar. Sizler de namazı beklediğiniz sürece namaz içindesiniz." el-Hasen dedi ki: İnsanlar hayrı gözetleyip, durdukları sürece hayır içinde olmaya devam ederler.⁽¹⁾ (Buhârî) dedi ki: "Misafirlerle ve aile halkı ile birlikte gece sohbeti yapmak." Bu başlıktan sonra şu hadisi zikretmektedir: Ebubekir b. Abdu'r-Rahman'dan nakledildiğine göre Suffe ashabı fakir kimseler idiler... deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.⁽²⁾ Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir.⁽³⁾

Serhadleri bekleyip korumak, geceleyin askerlerin gözcülükleri ile ilgili büyük mükâfat ve pek büyük ecirlere dair gelen rivâyetler, bu hususta vârid olmuş haberler arasında oldukça meşhurdur. Bunların bir bölümü daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nin sonlarında (3/190-200. âyetler, 23. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Hamd yalnız Allah'a mahsustur.

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَالٌ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

68. Onlar söyleneni düşünmediler mi? Yoksa bunlara önce geçen atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?

"Onlar söyleneni" yani Kur'ân-ı Kerîm'i **"düşünmediler mi?"** Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: *"Hâlâ onlar Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi?"* (en-Nisâ, 4/82) Kur'ân-ı Kerîm'e "kavl; söz" denilmesinin sebebi onların Kur'ân'a muhatab alınmalarından dolayıdır.

"Yoksa bunlara önce geçen atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?" Bundan dolayı mı onu inkâr edip ondan yüz çevirdiler. Buradaki "(أَمْ)": **Yoksa** lafzının, "(بَل)": Bilakis anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani bilakis onlara atalarının da alışkın olmadıkları şeyler geldi. İşte bundan dolayı onu terkettiler, onun üzerinde düşünmeye kalkışmadılar. Bu açıklamayı İbn Abbas

(1) *Buhârî*, Mevâkit 40.

(2) *Buhârî*, Mevâkit 41, Menâkıb 25, Edeb 77, 78; *Müsned*, I, 198.

(3) *Müslim*, Eşribe 176, 177.

yapmıştır. Şöyle de denilmiştir:

Yoksa onlara azaptan yana bir güvenlik mi gelmiştir, anlamındadır. Halbuki böyle bir şey, onların önceki atalarına dahi gelmemiştir. Onlar bundan dolayı mı en değerli ve üstün sözü terkettiler?

أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٦٩﴾

69. Yahut onlar peygamberlerini tanımıyorlardı da bunun için mi şimdi onu inkâr ediyorlar?

Araplar bu üslûbu bir husus ile ilgili bilgi sahibi kılmak ve azarlamak anlamında kullanırlar. Derler ki: Sen hayrı mı daha çok seversin, yoksa şerri mi? Yani sana şer haber verilmiş bulunuyor, artık ondan uzak dur. Bunlar da rasûllerini tanımış bulunuyorlar. Onun doğru ve emanet sahibi kimselerden olduğunu da biliyorlar. Ona tabi olmak -eğer onların inatları olmasa- kurtuluştur, hayırdır. Süfyan dedi ki: Evet andolsun ki onlar, onu tanıyorlardı, fakat onu kıskandılar.

أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُم بِالْحَقِّ وَآكَثَرُهُم لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾

70. Yoksa: “Onda delilik vardır” mı diyorlar? Bilakis o, kendilerine hakkı getirmiştir. Halbuki onların çoğunluğu haktan hoşlanmazlar.

“Yoksa: Onda delilik vardır, mı diyorlar?” Yani onlar ona imanı terk etmelerine, onun deli olduğunu mu gerekçe gösteriyorlar? O böyle değildir ki. Çünkü onda deliliğin hiçbir emaresi yoktur.

“Bilakis o kendilerine hakkı getirmiştir.” Kur’ân’ı, hak olan tevhide ve hak olan dini getirmiştir.

“Halbuki onların çoğunluğu” yani hepsi kıskançlıklarından, haddi aşkıllarından ve geçmişlerini taklit ettiklerinden dolayı, “haktan hoşlanmazlar.”

وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ط
بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾

71. Eğer hak hevâlarına uysaydı, göklerle yer ve içlerinde olanlar fesada uğrardı. Hayır, Biz, onlara zikirlerini verdik. Onlar ise kendi zikirlerinden yüz çeviricidirler.

“Eğer hak hevâlarına uysaydı” buyruğunda “hak” şanı yüce Allah demektir, çoğunluk böyle açıklamıştır. Mücahid, İbn Cüreyc, Ebu Salih ve başkaları bunlar arasındadır. Arapça’ya göre ifade: Şâyet hakkın sahibi hevâlarına uysaydı... takdirindedir. Bu açıklamayı da en-Nehhâs yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: İfade mecazdır. Hak onların hevâlarına uygun düşse... takdirindedir. Burada “hakkın uygun düşmesi” mecazen “uymak” anlamında kullanılmıştır. Yani onlar rasûlleri inkâr edip yüce Allah’a isyan etmekle beraber cezalandırılmayacak ve bundan dolayı amellerinin karşılığı kendilerine verilmeyecek olsaydı, bu ya âcizlikten ya cahillikten dolayı olurdu ve o takdirde de göklerin ve yerin düzeni bozulur, giderdi.

Anlaman şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Eğer onların dedikleri gibi Allah ile birlikte bir takım ilâhlar edinmeleri hak olsaydı, elbetteki ilâhlar kendi aralarında çekişirlerdi. Onların kimisi, diğerlerinin istemediği şeyleri isterdi. Böylelikle kâinatın idaresi bozulur, gökler ve yer fesat bulurdu. Her ikisi fesat buldu mu ikisinde bulunanlar da bozulur, giderdi.

Bir diğer açıklamaya göre “eğer hak hevalarına uysaydı” insanların arzu edip istedikleri şekilde olsaydı, kâinatın düzeni mutlaka bozulurdu. Çünkü insanların arzu ve istekleri farklıdır ve birbirleriyle çelişir. Hakkın yolu ise kendisine tabi olunmasıdır. İnsanların izlemeleri gereken yol da hakka bağlı olmak, ona tabi olmaktır.

Bir açıklamaya göre burada “hak” Kur’ân-ı Kerîm’dir. Yani Kur’ân onların istedikleri gibi inmiş olsaydı, göklerle yerin düzeni “**ve içlerinde olanlar, fesada uğrardı.**” Burada akıl sahibi olan varlıklara yani semavattaki meleklerle, yeryüzündeki insanlara ve cinlere işaret edilmektedir. Bu açıklamayı el-Maverdî yapmıştır, el-Kelbî de şöyle demektedir: Burada her ikisinde bulunan (akıllı-akılsız) bütün varlıklar kastedilmektedir. Nitekim İbn Mes’ud kıraati de bu anlama gelecek şekildedir: “(لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَا بَيْنَهُمَا)”: Gökler ve yer ile ikisi arasında bulunan şeyler fesada uğrardı.” Bu durumda, el-

Kelbi'nin te'vili ile İbn Mes'ud'un kiraatine göre hem akıl sahibi varlıklar, hem de akıl sahibi olmayan canlı ve diğer cansızlar fesada uğrardı, demektir. Cumhûrın kiraatinde ilâhî buyruğun zahirinden anlaşılana göre de bu, akıl sahibi canlı varlıkların fesada uğraması şeklinde yorumlanır. Çünkü akıl sahibi olmayan varlıklar salâh ve fesad bakımından akıl sahibi olan varlıklara tabidirler. Buna göre meydana gelecek olan fesad, göklerde bulunan meleklerin aslında bir Rabbe tabi oldukları halde, rab olarak kabul edilmeleri, kendileri kul oldukları halde onlara ibadetle kulluk edilmesinden dolayı ortaya çıkar.

İnsanların fesadı da iki türlü olur: Birincisi hevâya tabi olmaktır, bu da he-lâk edicidir. İkincisi Allah'tan başkasına ibadet etmekle olur, bu da küfürdür. Bunun dışındaki fesad ise (bu temel fesatlara) tabi olmak suretiyle ortaya çıkar. Çünkü diğer varlıklar akıl sahibi varlıkların tedbiri ile idare olunurlar. O bakımdan tedbir edicilerin fesadı onlara da döner.

“Hayır, Biz onlara zikirlerini verdik.” Onların şeref ve aziz oluşlarını sağlayacak şeyler verdik. Bu açıklamayı es-Süddî ve Süfyan yapmıştır. Katade de şöyle demektedir: Yapacakları iyiliklerin sevabı ve kötülüklerin cezasının söz konusu edildiği bir buyruk getirdik. İbn Abbas der ki: Yani Biz onlara hakkı beyan ettik ve din ile ilgili kendilerinin gerek duyacakları herşeyi söz konusu ettik. **“Onlar ise kendi zikirlerinden yüz çeviricidirler.”**

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ
الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾

72. Yoksa sen onlardan ücret mi istersin? Rabbinin verdiği rızık daha hayırlıdır ve O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

“Yoksa sen onlardan ücret mi istersin?” Onlara getirdiğin risalet karşılığında bir ücret mi istiyorsun? Bu açıklamayı el-Hasen ve başkaları yapmıştır.

“Rabbinin verdiği rızık daha hayırlıdır.” Hamza, el-Kisaî, el-A'meş ve Yahya b. Vessâb “(خَرْجًا): Ücret” lafzını (خَرَجًا) şeklinde “elif” ile okumuşlardır, diğerleri ise “elif”siz okumuşlardır.

“Rızık” (anlamını verdiğimiz) lafzını da hepsi “elif” ile: (فَخَرَجَ) şeklinde okurken, İbn Âmir ile Ebu Hayve “elif”siz okumuşlardır. Manası da sen onlardan bir rızık mı istersin? Rabbinin rızıkı hayırlıdır, şeklindedir.

“Ve O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” Yani hiç kimse O'nun verdiği rızık gibi, rızık verme kudretine sahip değildir. Kimse O'nun ihsan ettiği nimetin benzerini ihsan edemez.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah'ın sana kendisine itaat ve yoluna davet etmen sebebiyle vereceği ecir ve mükâfat dünya malından daha hayırlıdır. Çünkü onlar sana Kureyş'in en zengin adamı oluncaya kadar mallarını vermeyi teklif ettiler. Ancak sen onların bu tekliflerini kabul etmedin. Bu anlamdaki bir açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

(Âyet-i kerîmede kullanılan): **“Harc ve harac** (meâlde; ücret ve rızık)” kelimeleri aynı manadadır, ancak ifadede farklılık daha güzeldir. Bu açıklamayı da el-Ahfeş yapmıştır.

Ebu Hatim der ki: Harc ön görülen mükafat, harâc ise bağış demektir.

el-Müberred de: Harc mastar, harâc ise isimdir, demektedir.

en-Nadr b. Şumeyl der ki: Ben Ebu Amr b. el-A'la'ya harc ile harâc arasında ne fark vardır? diye sordum. Şu cevabı verdi: Harâc senin ödemen gereken şeydir, harc ise bağışladığın şeydir. Yine ondan nakledildiğine göre harc kişilerin boyun borcudur, harâc ise yerin borcudur. Birincisini es-Sa'lebî, ikincisini de el-Maverdî zikretmiştir.

وَأَنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَّاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

73. Sen onları şüphesiz ki dosdoğru yola davet edersin.

74. Muhakkak ki âhirete iman etmeyenler, doğru yoldan sapanlardır.

“Sen onları şüphesiz ki dosdoğru yola” dosdoğru dine **“davet edersin.”**

Sırat, sözlükte yol demektir, dine “yol” adının verilmesi, cennete götürücülüğünden dolayıdır. O halde din, cennete götüren yol demektir.

“Muhakkak ki âhirete” yani öldükten sonra dirilişe **“iman etmeyenler, doğru yoldan sapanlardır.”** Buradaki “yol (sırat)”ın birincisi ile aynı anlamda olduğu söylendiği gibi, şöyle de açıklanmıştır: Şüphesiz ki onlar cennete götüren yoldan sapmaktadırlar, nihayet onlar cehenneme ulaşacaklardır.

(نَكَبَ عَنِ الطَّرِيقِ يَنْكَبُ نَكْبًا): Yoldan saptı, sapar” ifadesi izlemekte olduğu

yolu bırakıp, başka bir yola meylettiği (saptığı) zaman kullanılır. Rüzgar belirli bir şekilde doğru bir istikamet almadan estiği vakit; (نكبت الريح) şeklinde kullanılan ifade de buradan gelmektedir. En kötü rüzgar da (النكباء): belirli yönden esmeyen rüzgardır.

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَّجُوا فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

**75. Eğer Biz onlara merhamet edip içinde bulundukları sıkıntıları-
nı kaldırsak, onlar yine de azgınlıkları içinde şaşkın kalmaya
devam ederler.**

“Eğer Biz onlara merhamet edip içinde bulundukları sıkıntılarını kaldırsak” yani tekrar onları dünyaya geri döndürüp cehenneme girdirmeyerek onları yine sinayacak olursak “onlar yine de azgınlıkları” es-Süddî'nin açıklamasına göre masiyetleri “içinde şaşkın kalmaya devam ederler.” el-A'meş: Yine tereddütleri sürer gider, diye açıklamıştır.

İbn Cüreyc de şöyle demiştir: “Eğer Biz onlara” dünya hayatında iken “merhamet edip içinde bulundukları sıkıntıları” kıtlık ve açlıklarını “kaldırsak, onlar yine de azgınlıkları” sapıklıkları ve haddi aşmaları “içinde şaşkın kalmaya” gidip, gelmeye ve bir türlü hakka yol bulmamaya “devam ederler.” Bu hallerini sürdürür, giderler.

وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾

**76. Andolsun ki onları azab ile aldığımız halde yine de Rabblerine
itaatle boyun eğmediler, yalvarıp yakarmadılar.**

“Andolsun ki onları azab ile” ed-Dahhak açlık ile denemiştir. Hastalık, ihtiyaç ve açlık ile denildiği gibi, öldürülmek ve açlık ile diye de açıklanmıştır “aldığımız halde yine de onlar Rabblerine” buyruklarına “itaatle boyun eğmediler” itaat etmediler. “Yalvarıp, yakarmadılar.” Başlarına gelen zorlu musibetler halinde bile yüce Allah'ın önünde itaat ve zilletle eğilmediler.

İbn Abbas dedi ki: Bu buyruk, Sümâme b. Üsâl'in başından geçen olay

hakkında inmiştir. Peygamber efendimizin gönderdiği seriyeye onu esir alıp İslâm'a girdikten sonra Rasûlullah (sav) da onu serbest bıraktı. O da Mekke ile oraya giden kervanın yolunu tuttu ve şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, Yemâme'den Rasûlullah (sav) size izin vermediği sürece bir tek buğday tanesi dahi gelmeyecektir. Yüce Allah da Kureyş'i kıtlık ve açlıkla mübtelâ kıldı. Öyle ki ölmüş hayvanları, köpekleri ve ilhiz denilen şeyi dahi yemek zorunda kaldılar. İlhez nedir? diye sorulunca, dedi ki: Onlar bir miktar yün ve deve tüyü alır, kan ile ıslatır, sonra da bunu közde pişirip yerlerdi. Ebu Süfyan, Peygamber'e şöyle yalvardı: Ben senden Allah adına ve aramızdaki akrabalık bağı hakkı için yalvarıyorum. Sen Allah'ın, seni âlemlere rahmet olmak üzere gönderdiğini söylemiyor musun? Peygamber: "Evet" diye buyurdu. Bunun üzerine Ebu Süfyan şöyle dedi: Allah'a andolsun ki benim gördüğümse şudur: Sen ataları kılıçlarla öldürdün, oğulları da açlıkla öldürdün. Bunun üzerine yüce Allah: **"Eğer Biz, onlara merhamet edip içinde bulundukları sıkıntılarını kaldırsak, onlar yine de azgınlıkları içinde şaşkın kalmaya devam ederler"** âyetini indirdi.⁽¹⁾

حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ
مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

77. Nihayet üzerlerine şiddetli bir azab kapısı açtığımızda o zaman azabın içinde şaşkın ve ümitsiz kalıverirler.

"Nihayet üzerlerine şiddetli bir azab kapısı açtığımızda..." İkrime der ki: Bu cehennem kapılarından bir kapıdır. Onun üzerinde dört yüz bin bekçi vardır. Hepsinin de yüzleri simsiyahtır, azı dişleri dışarı fırlamıştır. Rahmet kalplerinden sökölüp alınmıştır. O kapıya ulaşacakları vakit yüce Allah onların önünde o kapıyı açacaktır.

İbn Abbas der ki: Kasıt onların Bedir günü kılıçla öldürölmeleridir.

Mücahid der ki: Burada kasıt açlıklarından -az önce geçtiği üzere- ilhizi yiyecek hale gelinceye kadar başlarına gelen kıtlık musibetidir. Kastın Mekke'nin fethi olduğu da söylenmiştir.

"O zaman azabın içinde şaşkın ve ümitsiz kalıverirler." Kurtuluştan, herhangi bir hayır elde etmekten yana ümidini kesmiş kimse gibi ne yapacak-

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 394.

larını bilemeyen şaşkınlara ve ümitsiz kimseler haline geliverirler. Bu lafza da-
rı açıklamalar daha önce el-En'âm Sûresi'nde (6/44. âyetin tefsirinde) geçmiş
bulunmaktadır.

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۖ قَلِيلًا
مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

78. Size kulak, göz ve kalpler yaratan O'dur. Ne az şükredersiniz!

“Size kulak, göz ve kalpler yaratan O'dur.” Yüce Allah üzerlerindeki pek
çok nimetlerini ve kudretinin kemalini tanıtmaktadır.

“Ne az şükredersiniz!” Yani siz ancak pek az şükredersiniz. Hiçbir şekil-
de şükretmezsiniz, diye de açıklanmıştır.

وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾

79. Sizi yeryüzünde yaratıp yayan O'dur. Yalnız O'nun huzurunda toplanacaksınız.

“Sizi yeryüzünde yaratıp yayan” var eden, çeşitli bölgelerine dağıtan ve
sizi halkeden “O'dur. Yalnız O'nun huzurunda” amellerinizin karşılığını gör-
mek üzere “toplanacaksınız.”

وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ۚ أَفَلَا
تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا
إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَأَنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ
وَعَدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَذَا مِن قَبْلُ إِن هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ
﴿٨٣﴾ قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَن فِيهَا إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾

سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ
السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا
تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ
وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ
فَإِنِّي تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾

80. Dirilten ve öldüren O'dur. Gece ve gündüzün değişmesi O'nun emriyledir. Akletmez misiniz?
81. Aksine bunlar da öncekilerin dedikleri gibi dediler.
82. Dediler ki: "Ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman gerçekten biz tekrar diriltilecek miyiz?"
83. "Biz ve babalarımız bundan önce bunun ile -andolsun ki- tehdit olunmuş idik. Bu, ancak önce gelenlerin efsane ve yalanlarıdır."
84. De ki: "Yer ve ondakiler kimindir? Eğer biliyorsanız (söyleyin.)"
85. Onlar: "Allah'ındır" diyeceklerdir. Sen de ki: "O halde siz iyice düşünüp, ibret almaz mısınız?"
86. De ki: "Yedi göğün ve büyük Arş'ın Rabbi kimdir?"
87. "Allah'ındır" diyeceklerdir. De ki: "O halde korkmaz mısınız?"
88. De ki: "Herşeyin hakimiyeti elinde bulunan, himaye eden, fakat kendisine karşı kimsenin himaye altına almasına imkân tanımayan kimdir? Evet, biliyorsanız (söyleyin.)"
89. Onlar: "Allah'ındır" diyeceklerdir. De ki: "Öyle ise nasıl olur da aldanıyorsunuz?"

"Dirilten ve öldüren O'dur. Gece ve gündüzün değişmesi O'nun emriyledir." Yani onları değişen halleriyle yaratan O'dur. Bu; "ecir vermek te, ilişkiyi gözetmek te sana aittir" demeye benzer. Yani ecir veren de sensin, akrabalık ilişkisini gözetken de sensin. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

Bir diğer açıklama şöyledir: Gece ile gündüzün değişip durmaları, birinin eksilip diğerinin artmasıdır. Bunların değişikliği karanlık ve aydınlık bakımındandır, diye de açıklanmıştır. Bir başka açıklamaya göre kasıt, geceden

sonra gündüzün gündüzden sonra gecenin gelmesinin tekrarlanıp durmasıdır. Beşinci bir ihtimal de şöyledir: Onlarda geçen mutluluk, bedbahtlık, sapıklık ve hidayettir.

“Akletmez misiniz?” O'nun kudretinin özünü, rubûbiyetini, vahdâniyetini, O'nun yarattıklarından ortağının bulunmasının imkânsızlığını, öldükten sonra tekrar diriltmeye kadir olduğunu aklınızla kavramaz mısınız?

Daha sonra yüce Allah onları, söyledikleri sözleri dolayısıyla ayıplamakta ve onlar hakkında şöylece haber vermektedir:

“Aksine bunlar da öncekilerin dedikleri gibi dediler. Dediler ki: Ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman gerçekten Biz tekrar diriltilecek miyiz?” Böyle bir şey olmaz ve asla düşünülemez.

“Biz ve babalarımız bundan önce bunun ile -andolsun ki- tehdit olunmuş idik.” Muhammed (sav)ın gelişinden önce de böyle tehdit olunmuştuk, fakat biz bunun hakikatle bir ilgisinin olduğunu görmedik. **“Bu ancak önce gelenlerin efsane ve yalanlarıdır.”** Onların batıl ve saçmalıklarından başka bir şey değildir. Bütün bunlar(a dair açıklamalar) daha önceden geçmişti.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Ey Muhammed! Onların söylediklerine cevap olmak üzere **“de ki: Yer ve ondakiler kimindir?”** Bununla yüce Allah rubûbiyetini, vahdâniyetini, sonu gelmeyecek olan mutlak mâlikiyet ve egemenliğini, asla engellenemeyecek olan kudretini haber vermektedir.

“Onlar: Allah'ındır, diyeceklerdir” ve bundan kaçınamayacaklardır. O halde **“sen de ki: O halde siz iyice düşünüp ibret almaz mısınız?”** Hiç öğüt almaz ve ilkin mahlukatı bu şekilde yaratmaya kadir olanın ölülere, ölümlelerinden sonra da tekrar diriltmeye güç yetireceğini bilmez misiniz?

“De ki: Yedi göğün ve büyük Arşın Rabbi kimdir? Allah'ındır, diyeceklerdir. De ki: O halde korkmaz mısınız?” Yani sizler hoşlanmadığınız varlıkları Bana nisbet ederek kendiniz için kız çocuklarından hoşlanmazken, meleklerin Benim kız çocuklarım olduğunu iddia ederken hiç korkmaz mısınız?

“De ki: Herşeyin hakimiyeti elinde bulunan” gökleri, onlarda bulunanları ve aralarında bulunanları, yerleri, altlarında ve aralarında bulunanları ve O'ndan başka hiç kimsenin bilmediği herşeyi kastetmektedir. Mücahid dedi ki: **“Herşeyin hakimiyeti”** herşeyin hazineleri demektir. ed-Dahhak herşeyin mülkü diye açıklamıştır. **“el-Melekût”** mübalağa sıfatlarındandır. Ceberût ve rehaabut gibi. Buna dair açıklamalar daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/75. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Himaye eden fakat kendisine karşı kimsenin himaye altına alınmasına imkân tanımayan kimdir?” Yani başkasını koruduğu halde, kendisine karşı kimsenin korunamadığı kimdir?

Bir diğer açıklamaya göre **“himaye eden”** dilediğine eman veren **“fakat kendisine karşı kimsenin himaye alınmasına imkân tanımayan”** ise, kendisinin korkuttuğu kimseye asla eman verilemeyen, demektir.

Diğer taraftan şöyle de açıklanmıştır: Bu dünyadadır. Yüce Allah bir kimseyi helâk etmeyi ve korkutmayı dilerse, hiç kimse O'na karşı duramaz, O'nu engelleyemez. Kime de yardım ve güvenlik vermek isterse, kimse O'nun yardımına ve ulaştırmak istediği güvenliğine karşı koyamaz.

Bunun âhirette söz konusu olacağı da söylenmiştir. Yani sevap ve mükâfatı hak eden kimseyi mükâfatlandırmasına hiçbir kimse engel olamaz, azab olunmayı hakeden kimsenin azabını da kimse önleyemez.

“Öyle ise nasıl olur da aldanıyorsunuz?” Yani nasıl kandırılıyorsunuz, O'na itaatten, O'nu tevhid etmekten döndürülüyorsunuz? Yahut size nasıl olur da fayda da veremeyen, zarar da önleyemeyen şeyleri O'na ortak koşuyorsunuz?

“Sihir” hayallendirmek, hayalen göstermek demektir. Bütün bu ifadeler, yaratıcıyı kabul eden Araplara karşı bir delillendirmedir.

Ebû Amr son iki yerde: “Allah'ındır, diyeceklerdir” buyruklarını: **“(سيقولون الله): Allah'tır diyeceklerdir”** şeklinde okumuştur. Iraklıların kıraati böyledir, diğerleri ise; **“Allah'ındır”** diye okumuşlardır. Birincisinin ise **“Allah'ındır”** şeklinde olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü bu: **“Yer ve ondakiler kimindir”** sorusuna cevaptır. **“(لمن): Kimindir”** buyruğunda “lâm” tekaddüm ettiğinden dolayı cevapta da tekrarlanmıştır.

Bütün mushaflarda da (Allah lafzının) “elif”siz olarak yazıldığına ihtilâf da yoktur. Ebu Amr'ın kıraatine gelince, soru “lâm”siz olduğundan dolayı, cevap da onun lafzına uygun olarak (lâmsız) gelmiştir. Birincisinde ise soru “lam” ile olduğundan dolayı cevapta da “Allah'ındır” diye “lam”lı gelmiştir.

Son ikisinde cevabı **“Allah'ındır”** diye “lam” ile okuyanlara gelince, soruda “lam” olmamakla birlikte böyle okumanın sebebi **“De ki: Yedi göğün ve büyük Arşın Rabbi kimdir?”** buyruğu: De ki; yedi gök kimindir ve büyük arşın Rabbi kimdir? anlamında olduğundan cevap da “lam” harfi ile **“Allah'ındır”** şeklinde gelmiştir, çünkü soruda da “lam” harfinin varlığı takdir edilmiştir. Üçüncüsünün gerekçesi de ikincisi ile aynıdır. Şair de şöyle demektedir:

إذا قيل من ربّ المزالف والقرى وربّ الجياد الجرّد قلت لخالد

“Şâyet köyler ve kasabaların Rabbi (sahibi) kimdir, diye sorulursa, Bir de tüyleri kısa asil atların Rabbi (sahibi) Halid'indir, derim.”

Burada görüldüğü gibi "lam" takdiri ile; (مِنْ) :Kime aittir? takdirindedir.

Bu âyet-i kerîmeler kâfirlerle tartışmanın, onlara karşı delil ortaya koyma-
nın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde
(2/258. âyet, 1. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş; Ayrıca ilkin yaratıp,
yoktan var edenin ulûhiyyete ve ibadete müstehak olduğuna da dikkat çek-
miş bulunmaktadır.

بَلْ اتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ
وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ
وَلَعَلَّا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ ﴿٩١﴾
عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

90. Hayır, Biz, onlara hakkı getirdik. Onlar ise muhakkak yalancı-
dırlar.

91. Allah, hiçbir evlâd edinmedi. Onunla birlikte herhangi bir ilâh
da yoktur. Eğer olsaydı, bu takdirde herbir ilâh yarattığını alır,
elbette kimisi, kimisine üstünlük sağlardı. Allah onların nitele-
ye geldiklerinden münezzehtir.

92. O, gizliyi de, açığı da bilendir. Ortak koşmalarından yücedir O.

“Hayır Biz, onlara hakkı” kâfirlerin söyledikleri Allah’a ortak koşmak ve
öldükten sonra dirilişi kabul etmemek şeklindeki sözleri değil, hak ve doğ-
ru sözü “getirdik. Onlar ise muhakkak” melekler Allah’ın kızlarıdır, dedik-
lerinden “yalancıdırlar.” Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah hiç-
bir evlad edinmedi” buyruğundaki; (مِنْ) sıladır. “Onunla birlikte herhan-
gi bir ilâh da yoktur” buyruğundaki; (مِنْ) zâiddir, ifadenin takdiri şöyledir:
Allah sizin iddia ettiğiniz gibi, hiçbir evlad edinmiş değildir. Onunla birlik-
te yarattıklarında bir başka ilah da yoktur. Yani ifadede hazfedilmiş sözler
de vardır. Anlamı da şudur: Eğer onunla birlikte başka ilâhlar bulunmuş ol-
saydı, herbir ilah kendi yarattıklarının başında bulunurdu.

“Elbette kimisi, kimisine üstünlük sağlardı.” Yeryüzündeki hüküm-
darlar arasında adet olduğu üzere. güçlü olan mutlaka zayıf olanın peşine dü-
şer, onu yenik düşürürdü. Zayıf olan da bu sefer yenik düşer ve ilah olma-
yı hak etmezdi.

Yüce Allah'ın ortağının bulunmadığına delâlet eden bu gerçek aynı şekilde O'nun evlâd sahibi olmadığını da göstermektedir. Çünkü evlad mülk hakkında tıpkı ortağın çektiği gibi babası ile çekişir.

“Allah onların niteleyegeldiklerinden münezzehtir.” Yani O, evlad sahibi ve ortağı bulunmasından tenzih edilmelidir, bundan münezzehtir.

“O, gizliyi de, açığı da bilendir.” Yani gaybı bilen yalnız O'dur.

“Ortak koşmalarından yücedir.” Bu buyruk, bir tenzih ve bir takdisi ifade eder.

Nafi', Ebubekir, Hamza ve el-Kisaî “(عالم): **Bilendir**” buyruğunu yeni bir cümle olarak ref ile okumuşlardır. O, gaybı bilendir, demektir. Diğerleri ise “Allah” lafzının sıfatı olarak cer ile okumuşlardır. Ruveys de Ya'kub'dan vasıl ile okuması halinde cer ile mübtedâ olarak; (kat') ile okuması halinde ise ref ile okuduğunu rivayet etmektedir.

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيْنِي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي
الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾

93. De ki: “Rabbim eğer onların tehdit olundukları şeyi bana göstereceksen;

94. “Rabbim, o halde beni o zalimler topluluğu arasında kılma!”

Yüce Allah bu buyruklarıyla ona yapacağı duayı öğretmektedir. Yani ey Rabbim, de. Eğer bana tehdit olundukları azabı gösterecek olursan **“o halde beni o zalimler topluluğu arasında kılma!”** Yani beni üzerlerine azabın indiği kimseler arasında bulundurma, beni onlar arasından çıkart!

Nidânın mu'tariza olduğu; “(إِمَّا): Eğer” lafzındaki “mâ”nın zaid olduğu da söylenmiştir. Bunun aslının: (إِنْ) ile (مَا) olduğu da söylenmiştir ve her ikisi de şart içindir, te'kid olmak üzere iki şartı bir arada zikretmiştir. Cevabı da: **“O halde beni o zalimler topluluğu arasında kılma”** buyruğudur. Yani eğer onları cezalandırmayı murad edersen, beni aralarından çıkar.

Peygamber (sav), kavminin başına bir azab inecek olursa yüce Allah'ın kendisini zalimler arasında bırakmayacağını biliyordu. Bununla birlikte yüce Allah, ona böyle bir dua yapmasını ve böyle bir dilekte bulunmasını emretmiştir ki, ecri daha bir artsın ve bütün zamanlarda şanı yüce Rabbini zikreden olsun.

وَاِنَّا عَلٰى اَنْ نُّرِيْكَ مَا نَعِدُّهُمْ لَقَادِرُوْنَ ﴿٩٥﴾

95. Biz onları tehdit edegeldiğimizi sana göstermeye elbette güç yetirenleriz.

Yüce Allah ma'lumun hilâfına (yani gerçekleşeceğini bildiği hususlara muhalif) olan şeylerin makduru (Allah'ın kudreti çerçevesinde) olduğuna da dikkat çekmektedir. Yüce Allah, onlara yaptığı tehdidi aç bırakmakla, kılıçtan geçirilmekle ona göstermiş, onu ve onunla birlikte iman edenleri de bundan korumuştur.

اِذْفَعْ بِالَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةِ ۖ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُوْنَ ﴿٩٦﴾

96. Sen kötülüğü en güzel olan ile sav. Biz onların ne ile nitelendirmekte olduklarını çok iyi biliyoruz.

“**Sen kötülüğü en güzel olan ile sav.**” Affetmeyi ve üstün ahlâkî değerleri emretmektedir. Bu ümmetin kendisi arasında uygulamaları istenen hususlar yine muhkemdir ve bu ümmet arasında hükümleri ebediyyen hakidir. Ancak kâfirlerle ateşkes yapmak, onlara saldırıyı terketmek manasındaki buyruklar ile onları affedip, bağışlamaya dair emirler, savaşmak emriyle neshe-dilmiştir.

“**Biz onların ne ile nitelendirmekte olduklarını**” yani şirk koşup yalanlamalarını “**çok iyi biliyoruz.**” Bu buyruk bu âyetin bir ateşkes âyeti olmasını gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

وَقُلْ رَبِّ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِيْنَ ۖ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوْذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَّخْضَرُوْنَ ﴿٩٨﴾

97. Ve de ki: “Rabbim, şeytanların vesveselerinden, kışkırtmalarından Sana sığınırım.

98. “Rabbim, yanımda hazır olmalarından da Sana sığınırım.”

Yüce Allah'ın: **“Ve de ki: Rabbim, şeytanların vesveselerinden, kışkırtmalarından Sana sığınırım”** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Şeytanların Kışkırtmaları:

Yüce Allah'ın: **“Şeytanların vesveselerinden, kışkırtmalarından”** buyruğundaki; “(الهمزات): Vesveseler, kışkırtmalar” kelimesi (مَنْزَعَة) in çoğuludur. Sözlükte bu kelime; itmek ve dürtmek anlamındadır. “(هَمَزَهُ وَلَمَزَهُ): Onu dürttü ve itti” demektir.

el-Leys der ki: Hemz, arkadan söylenen sözdür. Lemz ise yüze karşı söylenendir. Şeytan Âdemoğlunun kalbine vermiş olduğu vesveselerde, gizlice vesvese fısıldar.

Yüce Allah'ın: **“Vesveselerinden, kışkırtmalarından Sana sığınırım”** buyruğu. Allah'ı zikretmekten alıkoyan şeytanların dürtülerinden Sana sığınırım, demektir. Hadis-i şerifte belirtildiğine göre (peygamber) şeytanların hemz'inden, lemz'inden ve hems'inden sığındı.⁽¹⁾

Ebu'l-Heysem dedi ki: Sözü gizli, saklı söyleyecek olursa bu hems'tir. Arslan'a “hemûs” denilmiştir, çünkü arslan ayak sesleri işitilmeyecek şekilde hafif ve hızlı yürür. Buna dair açıklamalar daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/108. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

2- Şeytanların Vesvese ve Kışkırtmalarından Bazıları:

Yüce Allah, peygamberine ve mü'minlere şeytanın vesvese ve kışkırtmalarından kendisine sığınmalarını emretmektedir. Bunlar insanın kendisine hakim olamadığı gazab ve kızgınlık halleridir. Sanki bu hal kâfirlerle karşılaştıklarında mü'minlere isabet eden bir hal olup bundan dolayı birbirlerine karşı sertleşiyorlardı da bu sebepten bu buyruklarla birlikte bu âyet-i kerîme zikredilmiş olmaktadır.

Şeytandan gelen kızgınlıklar ve köpürmeler âyet-i kerîmede kendilerinden Allah'a sığınılması emredilen hallerdir. Daha önceden el-A'raf Sûresi'nin sonlarında (7/347. âyet, 2. başlıkta) yeteri kadar açıklamalar geçtiği gibi, kitabın baş taraflarında da (istiâze bahsinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ali b. Harb b. Muhammed et-Taî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bize Süfyan, Eyyûb'dan nakletti. Onun Muhammed b. Hibbân'dan naklettiğine göre, Halid geceleyin uykusuzluk çekti. Bunu Peygamber (sav)a bil-

(1) Bu manadaki rivâyetler için bk.: *Ebû Dâvûd*, Salat 119, Tıb 19; *Tirmizî*, Deavât 93; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 2; *Muvatta*; Şear 9; *Müsned*, I, 403, 404, II, 181, IV, 57, 80, VI, 6.

dirince ona yüce Allah'ın gazabından, ikabından, kullarının şerrinden ve şeytanın vesvese ve dürtülerinden ve yanında hazır olmalarından Allah'ın eksiksiz kelimeleri ile (Allah'a) sığınmasını emretti.⁽¹⁾

Ebu Dâvûd'un Sünen'inde de Ömer'in şöyle dediği zikredilmektedir: Şeytan'ın hemz'i "mu'te"dir. ⁽²⁾ İbn Mace'de mu'te delilik demektir. ⁽³⁾ Yine delilikten de Allah'a sığınmak kesin olarak istenen birşeydir.

Uhbeyy: "(رَبِّ عَائِذًا بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَعَائِذًا بِكَ أَنْ يَخْضُرُونَ)": Rabbim, şeytanların vesvese ve dürtülerinden sana sığınarak ve yanımda hazır bulunmalarından sana sığınarak..." diye okumuştur. Yani benim yapacağım işlerde, benimle birlikte olmalarından sana sığınıyorum. Çünkü şeytanlar insanla birlikte hazır bulunacak olurlarsa, ona vesvese verip dürtmeye hazır beklerler. Eğer yanında bulunmayacak olurlarsa vesvese ve dürtme de söz konusu olmaz.

Müslim'in, Sahih'inde Cabir'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: Kişinin her hali ile birlikte şeytan sizden herhangi birinizin yanında hazır bulunur. Hatta yemek yediği vakit de orada bulunur. Herhangi birinizden bir lokma düşecek olursa, onun üzerindeki pisliği izale etsin, sonra onu yesin, şeytana bırakmasın. Yemeğini bitirdi mi parmaklarını emsin, çünkü bereketin yemeğinin neresinde bulunduğunu bilemez."⁽⁴⁾

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمٍ يُعْثُونَ ﴿١٠٠﴾

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 127.

(2) *Ebû Dâvûd*, Salat 119. *Müsned*, I, 403, 404, IV, 80, 81, 83, VI, 156. Ebû Dâvûd'da olsun biraz sonra açıklamasına atıfta bulunacak İbn Mâce'de olsun diyen "Ömer" değil, hadisin ravilerinden biri olan Amr b. Murre'dir.

(3) *İbn Mâce*, İkâmetu's Salât 2. Ancak aradaki açıklama da Ebû Dâvûd'daki kadardır. Ancak Mute'nin delilik olduğu lügatta bilinen bir manadır. Ancak *Müsned*, IV, 80 ve 81'de Cubeyr'in, babası Mut'in'den rivâyetine göre, Mut'in sorusu üzerine Peygamber (sav)'in şu açıklamayı yaptığı kaydedilmektedir: (Şeytan'ın) hemz'i Âdemoğlu'nu yakalayan mûte'dir. -Bir sonraki rivâyette: Bir çeşit sarıdır- Nefh'i kibir, nefsi şiidir." *Müsned*, VI, 156'da Âişe (r.anha)'nın rivâyetiyle ashâbın sorusu üzerine bu açıklamayı yaptığı belirtilmektedir. IV, 83'de bu açıklama ravilerden Husayn'a nisbet edilmekte ve delilik anlamına açıklanmaktadır.

(4) *Müslim*, Eşribe 134; *Tirmizî*, Et'ime 11 (kısmen); *İbn Mâce*, Et'ime 9 (kısmen)

99. Onların herbirine ölüm geldiğinde: “Rabbim beni döndürün” der.

100. “Belki geride bıraktıklarımla salih amel işlerim.” Asla! Bu onun söylemiş olduğu bir sözden ibarettir. Onların önünde de diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.

“Onların herbirine ölüm geldiğinde: Rabbim beni döndürün der.” Burada tekrar müşrikler söz konusu edilmektedir. Yani onlar: *“Ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman... bu, ancak önce gelenlerin efsane ve yalanlarıdır”* (el-Mu'minûn 23/35) dediler. Sonra yüce Allah onlara karşı delil getirdi, herşeye kadir olduğunu hatırlattı. Daha sonra da şöyle buyurdu: Onlar bu hususta ısrar edicidirler. Nihayet onlardan herhangi birisine ölüm gelip çatığında ve artık sapıklığına kesinlikle kanaat getirip meleklerin de ruhunu kabzetmekte olduklarını gördüğünde yüce Allah'ın: *“Meleklerin, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura... canlarını alırken bir görseydin.”* (el-Enfal, 8/50) buyruğunda anlatılan durum gerçekleştiğinde: **“Rabbim, beni döndürün der.”** Geriye bıraktıkları arasında salih amel işlemek için geri döndürülmeyi temenni eder. Bu sözler kişinin nefsinde (kalbinde)n geçirdiği, kendi kendisine söyleyeceği sözler de olabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ve kendi kendilerine derler ki: Söylediğimiz sebebi ile Allah bize azab etmeli değil mi?”* (el-Mücâdele, 58/8)

Böyle bir kâfirin söyleyeceği belirtilen **“beni döndürün”** buyruğunda o aziz ve celil olan Rabbine hitab ediyor olmakla birlikte “beni döndür” dememesi muhatabın anılırken, ta'zim edilmesi dolayısıyladır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar önce Allah'tan yardım isterler. Onlardan herhangi bir kimse: Rabbim... der, daha sonra meleklerle hitaba yönelerek: Beni dünyaya döndürün, diyecektir. Bu açıklamayı da İbn Cüreyc yapmıştır.

“Beni döndürün” ifadesinin, çokça tekrarlanacağını anlatmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani beni döndür, beni döndür, beni döndür ve bu böylece sürüp gidecek, demektir. el-Müzenî de yüce Allah'ın: *“Atınız cehenneme...”* (Kâf, 50/24) buyruğu hakkında şöyle demektedir: Bu, at, at... demektir. ed-Dahhak der ki: Bununla kastedilenler müşriklerdir.

Derim ki: Geri dönmeyi istemek kâfire has değildir. İleride el-Münafikun Sûresi'nin sonlarında (63/10-11. âyetler, 2. başlıkta) geleceği üzere mü'min de böyle bir dilekte bulunabilir. Ayet-i kerîme ayrıca şuna delildir: Hiçbir kimse kesin bir şekilde Allah'ın dostlarından mıdır, yoksa düşmanlarından mıdır, bilmedikçe ruhunu teslim etmez. Çünkü durum böyle olmasa geri döndürülmeyi istemez. O bakımdan herkes, bunu ölümün inişinden ve ölümün tadının alınışından önce bilecektir.

“Belki geride bıraktıklarım ile salih amel işlerim.” İbn Abbas: “Eşhedu en lâ ilâhe illallah” demeyi kastetmektedir, der. **“Geride bıraktıklarım ile”**; geride kaybettiklerim ve gereğince ameli terkettiğim itaatlerde bulunmakla, demektir. Bunun, belki geride bıraktığım malı tasadduk ederim, anlamında olduğu da söylenmiştir.

“(لعلّ)”: Belki tereddüt anlamını da ihtiva etmektedir. Halbuki geri döndürülmeyi isteyen böyle bir kimse kesinlikle azaba uğratılacağını anlamış bir kimsedir. O ise tereddütsüz olarak, kat’î bir şekilde kendisini salih amele de hazırlamaktadır. O halde burada tereddüt ya dünyaya geri döndürülüşü ile alakalıdır yahut bu hususta böyle bir tevfiğe mazhar olup olmaması ile alakalıdır. Yani eğer Sen bana böyle bir tevfik nasip edersen, salih amel işlerim. Zira eğer dünyaya geri döndürülecek olsa dahi, salih amel işleme kudret ve tevfikinin var olacağı kat’î değildir.

“Asla!” Bu bir red sözüdür, yani durum onun zannettiği şekilde olmayıp dünyaya döndürülme isteği kabul edilecek değildir. Aksine bu onun rüzgarı karşı söylediği ve rüzgarın kapıp götürdüğü bir sözden ibarettir. Şöyle de denilmiştir: İsteği yerine getirilecek olsa dahi sözünü yerine getirmeyecektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Eğer geri döndürülürlerse yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler.”** (el-En’âm, 6/38)

Yine denildiğine göre: **“Asla! Bu onun söylemiş olduğu bir sözden ibarettir”** buyruğu yüce Allah’a aittir. Yani O’nun haberinde değişiklik, sözünden caymak söz konusu değildir. O, hiçbir nefsi eceli geldiği takdirde geriye bırakmayacağını haber verdiği gibi, böyle bir kâfirin asla iman etmeyeceğini de haber vermiştir.

“Asla! Bu onun söylemiş olduğu bir sözden ibarettir” buyruğu ölüm esnasında söyleyeceği bir sözdür, fakat bunun faydası olmayacaktır, diye de açıklanmıştır.

“Onların önünde de... bir berzah vardır” buyruğunda geçen **“(وَمِنْ وَرَائِهِمْ)”:** Arkalarında” anlamında olmakla birlikte, “önlerinde” anlamında kullanılmıştır. Bunun “arkalarında” anlamında kullanıldığı da söylenmiştir.

“Berzah” ölüm ile diriliş arasında bir engel, bir ara yerdir. Bunu ed-Dahhak, Mücahid ve İbn Zeyd söylemiştir. Yine Mücahid’den nakledildiğine göre, Berzah ölüm ile dünyaya dönüş arasındaki engeldir. ed-Dahhak’tan nakledildiğine göre Berzah dünya ile âhiret arasındadır. İbn Abbas da o bir hicab (perde)dir, demiştir. es-Süddî ise eceldir, va’dedir derken, Katade dünyanın geri kalan süresidir, diye açıklamıştır. Bir diğer açıklamaya göre, kıyamet gününe kadar mühlet vermektir. Bunu da İbn İsa nakletmiştir.

el-Kelbî der ki: Berzah iki nefha arasındaki süredir. İkisi arasında kırk yıllık bir zaman vardır.

Bütün bu görüşler birbirine yakındır. Her iki şey arasındaki her engele de berzah denilir. el-Cevherî der ki: Berzah iki şey arasındaki engel demektir. Yine Berzah dünya ile âhiret arasında ölümden dirilişe kadar geçen zamandır. Bir kimse öldü mü artık o Berzah'a girer.

Bir adam eş-Şa'bî'nin huzurunda dedi ki: Allah filâna rahmet eylesin, artık o âhiret ehlinden oldu. O şöyle dedi: Henüz daha âhiret ehlinden olmadı, o Berzah ehlinden oldu. Çünkü orası dünyadan da değildir, âhiretten de değildir.

“Gün” kelimesinin “**diriltilecekleri**” fiiline izafe edilmesinin sebebi, zaman zarfı oluşundan dolayıdır. Burada izafetten kasıt da mastardır. ⁽¹⁾

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾

101. Sûr'a üfürüldüğü o günde aralarında akrabalık bağı olmayacaktır. Birbirlerine soru da sormazlar.

“Sûr'a üfürüldüğü o günde” buyruğunda kastedilen üfürme, İkinci üfürüdür.

“**Aralarında akrabalık bağı olmayacaktır. Birbirlerine soru da sormazlar.**” İbn Abbas dedi ki: Âhirette dünyada olduğu gibi neseblerle öğünmeyeceklerdir. Dünyada birbirlerine sordukları gibi, sen hangi kabiledensin, senin nesebin ne, diye soramayacaklar ve birbirleriyle tanışamayaklardır. Sebeb ise kendilerini dehşete düşüren dehşetli hallerdir.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre bu, yüce Allah'ın diledikleri dışında göklerde ve yerde bulunan herkesin baygın düşeceği ilk üfürüş hakkındadır. İşte o vakit aralarında akrabalık bağı da olmayacak, birbirlerine soru da sormayacaklardır. Sonra bir daha Sûr'a üfürülecek ve o vakit ayağa kalkıp, bakınacaklardır. Bu sefer biri diğerine yönelecek ve birbirlerine soru soracaklardır.

Bir adam İbn Abbas'a bu âyet-i kerîme ile yüce Allah'ın: “**Birbirlerine yönelip karşılıklı soru sorarlar.**” (es-Saffât, 37/50) buyruğu hakkında soru sordu da şu cevabı verdi: Birinci üfürüşte birbirlerine soru sormayacaklar, çün-

(1) “Diriltilmeleri günü” anlamına, demek istemektedir.

kü yeryüzünde canlı diye bir kimse kalmayacaktır. Ne arada akrabalık bağları kalacak, ne de karşılıklı soru sormak. Yüce Allah'ın: *"Birbirlerine yönelip karşılıklı soru sorarlar"* (es-Saffât 37/50) buyruğuna gelince; cennete girecekleri vakit biri diğerine soru soracaktır.

İbn Mes'ud da der ki: Bu âyet-i kerîmede İkinci üfürüş kastedilmektedir.

Ebu Ömer Zâzân da dedi ki: Ben İbn Mes'ud'un huzuruna girdim. Hayır ve bereket sahiplerinin benden önce onun yanına varmış olduklarını gördüm. Sesimin çıkabildiği kadar: Ey Abdullah b. Mes'ud dedim. Ben Arap olmayan bir adam olduğum için mi bu adamları yakınlaştırdın, beni uzak tuttun. O: yaklaş, dedi. Yaklaştım, nihayet benimle onun arasında oturmuş hiçbir kimse olmayıncaya kadar sokuldum. Onun şu sözleri söylediğini duydum: Kıyamet gününde erkek veya kadının da elinden tutulur. Öncekilerin de, sonrakilerin de gözü önüne dikilir, sonra bir münadi şöyle seslenir: Bu filan oğlu filandır. Her kimin bundan alacak bir hakkı varsa, gelsin hakkını alsın. Öyle ki kadın babasının üzerinde yahut kocasının üzerinde, kardeşinin yada oğlunun üzerinde bir hakkı bulunacağından dolayı sevinecektir. Sonra İbn Mes'ud: **"O günde aralarında akrabalık bağı olmayacaktır. Birbirlerine soru da sormazlar"** buyruğunu okudu. Şanı yüce Allah şöyle buyuracak: "Haydi bunların haklarını ver." Rabbim dünya artık geçip, gitti. Ben onlara haklarını nereden vereceğim, diyecek. Bunun üzerine yüce Rabb meleklerle şöyle diyecek: "Bunun hasenatından alınız ve her insana ondan istediği hak kadarını ona veriniz." Şâyet bu kişi Allah'ın dostu bir kimse ise iyilikleri geriye hardal tanesi ağırlığınca bile artacak olursa, yüce Allah onu o hardal tanesi ağırlığındaki iyiliği sebebiyle cennete girdirinceye kadar kat kat arttırıp, durur. Sonra İbn Mes'ud: *"Allah şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez. Bir iyilik olursa, onu kat kat arttırır ve lütfundan büyük bir mükâfat verir"* (en-Nisâ, 4/40) âyetini okudu. Eğer bu kişi bedbaht bir kimse ise melekler: Rabbim bunun hasenatı bitip tükendi ve hak isteyenler hâlâ var, derler. Yüce Allah da: "Onların amellerinden alınız, bunun kötülüklerine ekleyiniz ve ona cehenneme gitmek üzere bir belge yazınız."⁽¹⁾

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ
مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾

(1) Suyûtî, ed-Durru'l-Mensûr, VI, 117

102. Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar felâh bulanların tâ kendileridir.
103. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, işte onlar kendilerine zarar verenlerdir. Cehennemde ebedî kalıcıdırılar.

Bu iki âyet-i kerîmeye dair açıklamalar daha önceden (el-A'raf, 7/8-9 âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالْحُونِ ﴿١٠٤﴾ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي
تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

104. Yüzlerini ateş yalar onların. Orada dudakları gerileceğinden, dişleri sırtıp kalacaktır.
105. “Âyetlerim size okunmuyor muydu? Ve siz onları yalanlamıyor muydunuz?”

“Yüzlerini ateş yalar onların” buyruğundaki “(تَلْفَحُ): Yalar” ile (تنفع)ın aynı anlamda olduğu söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: “(وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ): *Eğer Rabbinin azabından onlara azıcık bir şey dokunursa*” (el-Enbiya, 21/46) buyruğunda da bu kökten gelen kelime kullanılmıştır. Şu kadar var ki “yalar” kelimesi azabı anlatmak açısından daha belîğdir. “(لَفَحَتِ النَّارُ وَالسُّمُومُ بَحْرَهَا): Ateş ve dumansız alev hararetiyle onu yaktı” denilir. “(لَفَحَتِ بِالسِّيفِ لَفْحَةً): Kılıçla ona bir hafif darbe indirdim” demektir.

“Orada dudakları gerileceğinden, dişleri sırtıp kalacaktır.” İbn Abbas dedi ki: Yüzlerini asacaklardır. Dilciler de şöyle demektedir: “(الْكَلُوحُ): Asık suratla birlikte dudakların gerilip dişlerin görünmesi”dir. “(الكَالِحُ): Dudakları gerilip çekilmiş ve dişleri görünen kimse” demektir. el-A'sâ da der ki:

وَلَهُ الْمُقَدَّمُ لَا يَنْبُلُ لَهُ سَاعَةَ الشُّدْقِ عَنِ النَّابِ كَلْحٌ

“(Savaş esnasında diğer savaşçıların dehşetten) ağızlarını açıp dudaklarını gerip, dişlerini gösterdiklerinde, O eşsiz bir şekilde ileriye atılandır.”

Fîil; (قَدْ كَلَعَ الرَّجُلُ كَلْحًا وَكُلَاحًا) şeklinde kullanılır. “(مَا أَقْبَحَ كَلْعَتُهُ)”: Ağız ve çevresi ne kadar çirkindir” anlamındadır. “(دَمْرٌ كَالْحِ)”: Çok sıkıntılı, zorlu bir zaman” demektir.

Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre **“orada dudakları gerileceğinden, dişleri sırtı kalacaktır”** buyruğu ile şu kastedilmektedir: Onların durumları dudakları gerilmiş, dişleri görünen ve irinleri akan bir kimsenin durumu gibi olacaktır.

İbn Mes'ud da şöyle demektedir: Sen hiç ateşte tütsülenmiş bir baş görmedin mi? O başın dişleri çıkmış ve dudakları geri çekilmiş haldedir.

Tirmizî'deki rivayete göre Ebu Said el-Hudrî, Peygamber (sav)dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: **“Orada dudakları gerileceğinden, dişleri sırtı kalacaktır”** (buyruğu hakkında) buyurdu ki: “Ateş onu yakacak ve üst dudağı başının ortasına varıncaya kadar geri çekilecek. Alt dudağı ise göbeğine değinceye kadar gevşeyecektir.” Tirmizî dedi ki: Bu sahih, garîb bir hadistir.⁽¹⁾

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا
أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَرُوا
فِيهَا وَلَا تَكْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾

106. “Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galib geldi. Biz doğru yoldan sapmış bir topluluk idik” dediler.

107. “Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer bundan sonra bir daha dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz.”

108. Buyuracak ki: “Yıkılın içerisine! Bana da söz söylemeyin!”

“Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galip geldi... dediler.” Medineliler, Ebu Amr ve Âsım **“bedbahtlığımız”** anlamındaki kelimeyi; (شِقْوَتَا) şeklinde okumuşlardır. Âsım'ın dışında Kûfeliler ise; (شِقَاوَتَا) diye okumuşlardır. Bu kıraat İbn Mes'ud ve el-Hasen'den rivayet edilmiştir. Hem med, hem de kasr ile; (شِقَاء) ve (شِقَا) denilebilir.

Bu buyruğun anlamı ile ilgili olarak yapılmış en güzel açıklama da şudur:

(1) Tirmizî, Sıfatu Cehennem 5, Tefsir 23. sûre 5; Müsned, III, 88.

Bizim zevk ve hevâlarımıza düşkünlüğümüz bize galip geldi. Burada zevk ve hevâlar “bedbahtlık” diye adlandırılmış olmaktadır. Çünkü bu ikisi bedbahtlığa götürürler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz ki zulümle yetimlerin mallarını yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar.”** (en-Nisâ, 4/10) Çünkü bu, onları sonuçta ateşe götürür.

Senin ezeli ilminde böyledir ve Ümmü'l-Kitab'da (Levh-i Mahfuz'da) hakkımızda “bedbahtlık” yazılmıştır, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu, kendi nefsimiz hakkında hüsn-i zanda, diğer insanlar hakkında su-i zanda bulunduğumuz, diye de açıklanmıştır.

“Biz doğru yoldan sapmış bir topluluk idik.” Bizler yaptıklarımızla hidayeti kaybetmiş, sapmış kimselerdik. Bu onların mazeret bildirmeleri değil, onların bir ikrarı olacaktır. Buna da söyleyecekleri şu sözler delil teşkil etmektedir:

“Rabbimiz bizi buradan çıkar. Eğer bundan sonra bir daha dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz.” Bu sözleriyle, ölüm halinde istedikleri şekilde, tekrar dünyaya geri dönüş talebinde bulunacaklardır.

“Bir daha” küfre **“dönersek şüphesiz biz”** tekrar küfre dönmek suretiyle kendi nefislerimize zulmedecek olan **“zalim kimseleriz.”** Bin yıl (uzun yıllar) sonra kendilerine şöyle cevap verilecektir: **“Yıkılın içerisine! Bana da söz söylemeyin!”** Yani tıpkı köpeğe: Defol, yahut: Uzak ol, denildiği gibi onlara da cehennemde, uzaklara defolup gidin, denilecektir. Aynı kökten gelmek üzere: **“(خَسَاتِ الْكَلْبُ خَسَاتًا) :** Köpeği kovdum” denilir. **“(خَسَا الْكَلْبُ بِنَفْسِهِ خَسَاءً) :** Kendiliğinden defolup gitti, uzaklaştı” demek olur. Yani bu fiil hem lazım, hem müteaddi gelir. **“(انْخَسَا الْكَلْبُ) :** Köpek uzaklaştı” şeklinde de kullanılır.

İbnu'l-Mübarek dedi ki: Bize Said Ebi Arûbe anlattı: O Katade'den, Katade, Ebu Eyyub'dan naklederek, Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Cehennem ehli Malik'e seslenirler, kırk yıl süreyle onlara hiçbir cevap vermez. Sonra onlara: **“Şüphesiz sizler orada kalacaksınız”** diye cevap verecektir. (Abdullah b. Amr) dedi ki: Allah'a andolsun ki onların bu seslenmelerinin Malik nezdinde de, Malik'in Rabbi nezdinde de hiçbir ehemmiyeti olmayacaktır. Sonra Rabblarına dua ederek: **“Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galip geldi. Biz doğru yoldan sapmış bir topluluk idik. Rabbimiz bizi buradan çıkar, eğer bundan sonra bir daha dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz”** diyeceklerdir. Bu sefer dünyanın ömrünün iki katı kadar onlara cevap vermeyip susacaktır. Sonra da onlara: **“Yıkılın içerisine...”** diye cevap verecektir. Allah'a yemin ederim, artık bundan sonra onlar tek bir söz dahi söylemeyeceklerdir.⁽¹⁾ Geriye sadece cehennem

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 395

ateşindeki yüksek hırıltılarla ve iniltilerle solumalarından başka bir şey kalmayacaktır.

Bu sözleriyle onların seslerini, eşeğin sesine benzetmiştir. Çünkü eşeğin sesi hırıltıyla başlar ve şiddetli soluma ile biter. Bunu Tirmizî bu manada Ebu'd-Derdâ yoluyla merfu bir hadis olarak da rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Katade dedi ki: Kâfirlerin cehennemdeki sesleri, eşeğin sesi gibidir. Onun başlangıcı zefîr (yüksek sesli hırıltı), sonu ise şehîk (şiddetli iniltili soluma) şeklindedir.

İbn Abbas dedi ki: Onların köpek havlamaları gibi havlamaları olacaktır.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî dedi ki: Bana ulaştığına yahut nakledildiğine göre cehennem ehli cehennemin bekçilerinden yardım ve imdat isteyecekler... Bu haberi uzun uzadıya İbnu'l-Mübarek zikretmektedir. Biz de bunu bütünüyle *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Bu haberin sonunda şöyle denilmektedir: Sonra da yüce Allah dilediği kadar bir süre onlara cevap vermeyecektir. Daha sonra onlara şöyle seslenecektir: **"Âyetlerim size okunmuyor muydu? Ve siz onları yalanlamıyor muydunuz?"** (Onlar sesini işiteceklerinde: Şimdi Rabbimiz bize merhamet buyuracak, diyecekler ve bu sırada: **"Rabbimiz bedbahtlığımız"** yani aleyhimize yazıp aleyhimize takdir ettiği hüküm **"bize galip geldi. Biz doğru yoldan sapmış bir topluluk idik. Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer bundan sonra bir daha dönersek, şüphesiz biz zalim kimseleriz"** diyecekler. Bunun üzerine onlara: **"Yıkılın içerisine! Bana da söz söylemeyin!"** diye buyuracak ve bu esnada onların dua ve ümitleri de kesilmiş olacaktır. Bir diğere dönecek, birbirlerinin yüzlerine adeta havlayacak ve cehennem üzerlerine kapatılacaktır.

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا
وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سَخِرِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ
ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا
أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾

(1) Tirmizî, Sıfatu Cehennem 5

109. Gerçek şu ki, kullarımdan: “Rabbimiz iman ettik, bize mağfiret ve rahmet buyur. Sen rahmet edenlerin hayırlısıdır” diyen bir topluluk vardı.
110. Sizse onları alaya aldınız. Nihayet onlar da size Beni anmanızı unutturdu. Siz onlara gülüp geçiyordunuz.
111. İşte onlar sabrettiklerine karşılık, bugün, Ben de gerçekten onları mükâfatlandırımdı. Onlar kurtuluşa erenlerdir.

“Gerçek şu ki, kullarımdan: Rabbimiz iman ettik, bize mağfiret ve rahmet buyur...” âyeti hakkında Mücahid şöyle demektedir: Bunlar Bilal, Habbab, Suhayb ve müslümanların zayıflarından filan ve filan kişilerdir. Ebu Cehil ve arkadaşları onlarla alay ediyorlardı.

“Sizse onları alaya aldınız” buyruğundaki: “(سُخِرَ بَا): Alay(a almak)” kelimesini Nâfi’, Hamza ve el-Kisaî burada ve Sâd Sûresi’nde (38/63. âyette) ötreli okumuşlardır. Diğerleri ise esreli okumuşlardır. en-Nehhâs dedi ki: Ebu Amr ise bunlar arasında fark gözetmektedir. Esreli okuyuşun sözle alay ve küçümsemek, anlamında ötreli davranışla küçük düşürmek ve küçümsemek anlamında olduğunu söylemiştir. Ancak böyle bir ayırımı ne el-Halil, ne Sibeveyh, ne el-Kisaî, ne de el-Ferrâ bilmektedir. el-Kisaî dedi ki: Bunlar aynı anlama gelen iki ayrı söyleyiştir. “(عَمِيٍّ وَعَمِيٍّ، وَلَجِيٍّ وَلَجِيٍّ)”: Asa, asalar ile kurbağa, kurbağalar” gibi. es-Sa’lebî de, el-Kisaî ile el-Ferrâ’dan, Ebu Amr’ın sözünü ettiği ayırımı uygun gördüklerini nakletmekte ve esreli okuyuşun söz ile istihza ve alay, ötreli okuyuşun ise fiil ile alay ve uzak görmek anlamında olduğunu söylediklerini bildirmektedir.

el-Müberred der ki: Anlamlar arasında fark Araplardan öğrenilir. Tevil ile olmaz. Burada (سُخِرَ بَا) lafzının esreli okunuşu her iki mana için de söz konusudur, çünkü bu gibi yerlerde ötre ağır kabul edilir.

“Nihayet onlar da size Beni anmanızı unutturdu.” Yani nihayet siz, onlarla alay etmekle meşgul oldunuz ve beni hatırlamaz oldunuz.

“Siz onlara gülüp geçiyordunuz.” Onlarla alay ederek, gülüyordunuz. Burada “unutturma”nın mü’minlere izafe edilmesi, onların mü’minlerle alay etmekle meşgul olup O’nu anmayı unutmalarına sebep teşkil etmelerinden ve mü’minlerle alay etmenin vebalinin kâfirlerin kalplerini istila edecek hale kadar gelmesindendir.

“İşte onlar” sizin eziyetlerinize ve Bana itaat üzere “sabrettiklerine karşılık bugün Ben de gerçekten onları mükâfatlandıracağım. Onlar kurtuluşa erenlerdir.” Hamza ve el-Kisaî “(أَنْتُمْ)”: Onlar” lafzındaki hemzeyi yüce Allah’ın onlara övgüyü başlatmasını esas kabul ederek esreli okumuşlardır.

Diğerleri ise üstün okumuşlardır. Çünkü onlar kurtuluşa erenlerdir, demek olur. Bununla birlikte "mükâfatlandırdım" anlamındaki fiilin mef'ulü bu edat ile başladığından ötürü de nasb edilmesi mümkündür. İfadenin takdiri de şöyle olur: Bugün Ben, onları umdukları cenneti elde etmekle mükâfatlandırdım.

Derim ki: el-Mutaffifîn Sûresi'nde yer alan yüce Allah'ın: *"İşte bugün ise iman edenler, o kâfirlere gülerler..."* (el-Mutaffifîn, 83/34) buyruğu ile - yüce Allah'ın izniyle orada açıklaması geleceği üzere- sûrenin sonuna kadar gelecek olan buyruklar da burada dile getirilen anlama benzemektedir: Bundan şu anlaşılmaktadır: Alay etmek, zayıflarla yoksullarla dalga geçmek, onları küçümsemek, onları önemsememek ve anlamsız şekilde onlarla uğraşmak sakınılması gereken bir iştir. Böyle bir tutum kişiyi yüce Allah'tan uzaklaştırır.

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ
بَعْضَ يَوْمٍ فَسَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ
أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

112. "Siz yeryüzünde kaç yıl kaldınız?" diyecek;

113. Onlar: "Bir gün yahut bir günün bir bölümü kadar eğlendik, haydi sayanlara sor" diyecekler.

114. Buyurdu ki: "Siz ancak az bir süre eğlendiniz, eğer gerçekten bilmiş olsaydınız."

"Siz yeryüzünde" yani kabirlerinizde... Bir görüşe göre bu, onlara dünya hayatında yaşadıkları süreye dair sorulacak bir sorudur. **"Kaç yıl kaldınız diyecek."** Bu soru müşriklere ya kıyamet gününün Arasat'ında yahut cehennem ateşinde sorulacaktır.

"(عَدَدَ سِنِينَ): **Kaç yıl**" buyruğunda "nûn" harfi salim cemi' olmak üzere üstündür. Araplardan bunu esreli ve tenvinli okuyanlar da vardır.

"Onlar: Bir gün yahut bir günün bir bölümü kadar eğlendik... diyecekler." Görecekleri çetin azab onlara kabirlerde kaldıkları süreyi unutturmuş olacaktır. Denildiğine göre; çünkü azab iki üfürüş arasında onlardan kaldırılmış olacak, bundan ötürü onlar da bu süre içerisinde kabirlerindeki azabı unutmuş olacaklardır.

İbn Abbas dedi ki: Birinci üfürüşten, İkinci üfürüş kadar içinde bulun-

dukları azab, onlara bunu unutturmuş olacaktır. Çünkü bir peygamber tarafından öldürülen yahut bir peygamber öldüren, ya da bir peygamber huzurunda ölmüş ne kadar kişi varsa, mutlaka öldüğü andan Birinci nefhaya (üfürüşe) kadar azab görecektir. Sonra azabı kaldırılacak ve İkinci nefhaya kadar su gibi olacaktır.

Yine denildiğine göre: Onlar dünya hayatında ve kabirlerde kaldıkları süreyi çok kısa bulacaklar ve karşılarında uzayıp gidecek olan azaba nisbetle bunu çok basit göreceklerdir.

“Haydi sayanlara sor, diyecekler.” Yani bunu bilen, hesap eden kimselere sor. Çünkü biz onu unuttuk. Ya da: Dünyada iken bizimle birlikte olan meleklerle sor, diyecekler. Birincisi Katade’nin, ikincisi de Mücahid’in görüşüdür.

İbn Kesir, Hamza ve el-Kisaî emir olarak: “(قل كم لبثتم في الأرض)”: Deki: Siz yeryüzünde kaç yıl kaldınız?” şeklinde okumuşlardır. Bunun da üç anlama gelme ihtimali vardır:

1- Siz yeryüzünde ne kadar kaldınız? deyiniz. Böylelikle ifade tek kişiye emir olmakla birlikte, kasıt çoğul demek olur. Zira mana anlaşılmaktadır.

2- Bu, öldükten sonra diriliş günü meleğe dünyada kaldıkları süreye dair soru sorması için verilecek bir emirdir.

3- Yahut ta şu kastedilmiş olabilir: Söyle ey kâfir, ne kadar kaldınız? Bu da üçüncü görüştür.

Diğerleri ise: **“Siz... kaldınız, diyecek”** anlamında haber veren bir ifade olarak okumuşlardır. Yani yüce Allah yahut melekler onlara, ne kadar bir süre kaldınız, diye soracaktır.

Yine Hamza ve el-Kisaî: “(قل إن لبثتم إلا قليلاً)”: Siz ancak az bir süre eğlendiniz... de” anlamında okumuşlar, diğerleri ise: “(قال): **Buyurdu ki...**” şeklinde birinci te’vilde açıklandığı üzere haber diye okumuşlardır. Yani siz yeryüzünde ancak pek az bir süre kaldınız. Çünkü onların kabirlerde kaldıkları süre uzasa dahi nihayet sonu gelen bir süredir.

Şöyle de açıklanmıştır: O, onların ateşte kalışlarına nisbetle az bir süredir, çünkü ateşte kalışlarının sonu yoktur.

“Eğer gerçekten” bunu **“bilmiş olsaydınız.”**

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾

115. “Acaba siz, Bizim sizi boşuna yarattığımızı ve sizin Bize gerçekten döndürülmeyeceğinizi mi zannettiniz?”

“Acaba siz, Bizim sizi boşuna yarattığımızı... mı zannettiniz?” Haklarında mükâfat ve ceza söz konusu olmaksızın, hayvanları yarattığım gibi, sizi de böyle yaratmış olduğumu mu zannediyorsunuz? Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: **“Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı sanır?”** (el-Kiyame, 75/36) Yani hayvanlar gibi ihmal edilmiş ve faydasız bırakılacağını mı zanneder?

et-Tirmizî el-Hakîm Ebu Abdullah Muhammed b. Ali dedi ki: Muhakkak yüce Allah bütün insanları kul olarak ve kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır. İbadetleri karşılığında onları mükâfatlandıracak, onu terkettikleri için de cezalandıracaktır. Eğer onlar, O'na ibadet edecek olurlarsa, bugün O'nun köleleridirler ama dünyaya kölelikten kurtulmuş, şerefli, hür kimselerdirler. Selam yurdunda (cennette) ise hükümdarlar olacaklardır. Şâyet O'na kulluğu reddedecek olurlarsa, bugün kaçkın, bayağı ve düşük seviyeli köledirler. Yarın da cehennemin tabakaları arasında, hapislerde düşman olacaklardır.

“(عَبَّأً): Boşuna” kelimesi Sibeveyh ve Kutrub'a göre hal olarak nasbedilmiştir. Ebu Ubeyde dedi ki: Bu kelime mastar veya ta mefulün leh olduğu için nasbedilmiştir.

“Ve sizin Bize gerçekten döndürülmeyeceğinizi” ve amellerinizin karşılığının size verilmeyeceğini **“mi zannettiniz.”**

“Döndürülmeyeceğinizi” anlamındaki buyruğu Hamza ve el-Kisaî “te” harfini üstün, “cim” harfini de esreli olarak “rücû”den gelmek üzere; **“(تَرْجِعُونَ):** Dönmeyeceğinizi...” diye okumuşlardır.

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

116. Melik ve hak olan Allah'ın şanı yücedir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Şanı yüce Arşın Rabbi O'dur.

“Melik ve hak olan Allah'ın şanı yücedir.” Mutlak egemen ve hakkın tâ kendisi olan Allah evlad sahibi, ortak ve eşlerinin bulunmasından münezzehtir ve mukaddestir. Boş bir şey yahut anlamsız, boşu boşuna bir şeyler yaratmaktan da münezzehtir, çünkü O Hakîm'dir.

“O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Şanı yüce Arşın Rabbi O'dur.” Kur'ân-ı Kerîm'de bu şekilde başka bir âyet-i kerîme bulunmamaktadır. İbn Muhay-sin ve kendisinden yapılan rivâyete göre İbn Kesir “el-Kerîm: şanı yüce” kelimesini yüce Allah'ın sıfatı olarak; **“(الكریم)”** diye ref' ile okumuşlardır.

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ
عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ
وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

117. Kim buna dair hiçbir delili bulunmaksızın, Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet ederse, onun hesabı ancak Rabbinin katındadır. Kâfirler -hiç şüphesiz- kurtuluşa eremezler.
118. Ve dedi: “Rabbim mağfiret ve rahmet buyur. Zaten Sen merhamet edicilerin en hayırlısıdır.”

“Kim buna dair hiçbir delili bulunmaksızın” bu hususta elinde herhangi bir belge olmadan “Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet ederse, onun hesabı ancak Rabbinin katındadır.” Yani onu cezalandıracak ve onu hesaba çekecek olan O’dur. “Kâfirler hiç şüphesiz kurtuluşa eremezler” buyruğundaki: “(إِنَّهُ): Hiç şüphesiz”deki “he,” şân zamiri diye bilinir.

“(لَا يُفْلِحُ): Kurtuluşa eremez” el-Hasen ve Katade “ya” harfini üstün okumuşlardır. Yani yalanlayan, getirdiklerini inkâr eden, nimetine nankörlük eden... kurtuluşa eremez. Daha sonra yüce Allah, peygamberine ümmetinin kendisine uyması için istiğfârda bulunmayı emretmektedir. Ümmetine istiğfâr etmesi emrolunmuştur, diye de açıklanmıştır.

es-Sa’lebî, İbn Lehîâ’dan, o Abdullah b. Hübeyre’den, o Haneş b. Abdullah es-San’anî’den, o Abdullah b. Mes’ud’dan rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes’ud bir gün belâ ve musibete uğramış birisinin yanından geçmiş, kulağına: “Acaba siz, Bizim sizi boşuna yarattığımızı... mı zannettiniz?” âyetinden itibaren surenin sonuna kadar okudu ve o hasta iyileşti. Rasûlullah (sav) ona: “Kulağına ne okudun?” diye sorunca, ona okuduklarını söyleyince, Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: “Nefsim elinde olana yemin ederim, eğer yakîn sahibi bir adam bunu bir dağa okuyacak olursa mutlaka o dağ zeval bulur.” (1)

(1) Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VI, 122. İbnu’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 256’da bu hadisin mevzû (uydurma) olduğunu söylemektedir.

Nûr

Sûresi

1-64. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Medine'de indiği icmâ ile kabul edilmiştir.

سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾

1. (Bu) indirdiğimiz ve farz kıldığımız bir sûredir. Öğüt alasınız diye onda apaçık âyetler de indirdik.

Bu sûrenin maksadı iffet ve tesettüre dair hükümleri zikretmektir.

Ömer (r.a) Kûfe ahalisine: “Hanımlarınıza Nur Sûresi’ni öğretiniz” diye talimat yazmıştır. Âişe (r.anha) da şöyle demiştir: “Kadınları yüksek köşklerde yerleştirmeyiniz, onlara yazı yazmayı da öğretmeyiniz. Onlara Nur Sûresi ile yün eğirmeyi öğretiniz.”⁽¹⁾

“(وَفَرَضْنَاهَا): **Ve farz kıldığımız**” buyruğu “ra” harfi şeddesiz olarak okunmuştur. Yani bu sûrede bulunan hükümleri sizlere de, sizlerden sonra gelecek olanlara da farz kılmışsındır.

Şeddeli okuyuşun anlamı da: Biz bu sûrede çeşitli hükümleri farz kılmışsındır, demek olur.

Ebu Amr “ra” harfini şeddeli olarak okumuştur. Yine bunun anlamı, onu kısımlara ayırarak, kısım kısım indirdik, demektir. Çünkü “farz” kesmek demektir. “(فَرْضَةُ الْقَوْسِ): Yayın kesmesi” ifadesi de buradan gelmektedir. Miras feraizi, nafaka farzı da böyledir. Yine ondan şeddeli okuyuşun, onu tafsilatlı açıklamalar ihtiva eden bir sûre kıldık ve geniş geniş açıkladık anlamın-

(1) Hakim, *el-Müstedrek*, II, 396. Telhis'te hadis ile ilgili notta hadisin mevzû (uydurma) olduğu, Ebû Hâtim'in, hadisin ravilerinden Abdulvehhâb b. ed-Dahhâk'ın yalancı olduğunu söylediği belirtilmektedir. Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II, 477'de Hakim'den kaydettiği isnâd ile kaydettikten sonra, hemen ardından bir başka isnad ile benzer bir rivâyetin bulunduğunu da belirtip bu isnadın da “münker” olduğunu kaydetmektedir.

da olduğu da nakledilmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre bu okuyuş, çokluk manasını ifade eder. Bu da sûredeki çok sayıdaki farzlar dolayısı ileler.

Sûre sözlükte şerefli bir konuma verilen addır. Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelere bu adın verilış sebebi de budur. Şair Züheyr (doğrusu Nâbiğa'dır) der ki:

الم تر أن الله أعطاك سورة ترى كل ملك دونها يتذبذب

“Allah'ın sana bir sûre (yüksek bir makam ve üstünlük) verdiğini görmez misin? Ondan aşağıda kalan herbir hükümdarın O'na doğru yükselmeye çalıştığını görürsün.”

Buna dair açıklamalar kitabımızın mukaddimesinde (sûre, âyet, kelime ve harf başlığı altında) geçmiş bulunmaktadır.

“**Sûre**” kelimesi mübtedâ olarak merfû' da okunmuştur. Haberi de “**indirdiğimiz**” anlamındaki kelimedir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde ve el-Ahfeş yapmıştır. ez-Zeccac, el-Ferrâ ve el-Müberred ise “sûre” kelimesini mübtedânın haberi olarak merfû' okumuşlardır. Çünkü bu kelime nekredir. Hiçbir yerde ise nekre ile başlanmaz. Bu da: “Bu... bir sûredir” anlamındadır.

“Sûre” kelimesinin mübtedâ, ondan sonraki buyrukların da katıksız bir nekre olmaktan çıkarttığı sıfatı olması da ihtimal dahilindedir. Böyle bir durum sebebiyle de mübtedâ olması uygun düşmektedir. Haber de yüce Allah'ın: “**Zina eden dişi...**” buyruğunda yer almış olur.

“(سورة) Biz bir sûre indirdik, o sureyi indirdik” takdirinde olarak “sûre” kelimesi nasb ile de okunmuştur. Şair şöyle demektedir:

والذئب أخشاه إن مررت به وخدي وأخشى الرياح والمطر

“Tek başıma yanından geçecek olursam korkarım kurttan,
Artık korkarım, rüzgarlardan korkarım yağmurdan.”

Ya da bir fiil takdiri ile de nasb edilmiş olabilir. Yani: Sûreyi oku, demek olur. el-Ferrâ der ki: (Nasb ile okuyuşa göre) “(kendisini) **indirdiğimiz**” buyruğundaki zamirden haldir. Bu şekilde zamirden hal olan bir kelimenin, hal sahibi olan zamirden önce gelmesi caizdir.

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَلَيْشَهِدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾

2. **Zina eden dişi ile zina eden erkeğin herbirine yüzer değnek vurun.** Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş kimseler iseniz, Allah'ın dini hususunda her ikisine de acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da azaplarına tanık olsunlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmiiki başlık halinde sunacağız:

1- Zinanın Tarifi:

Yüce Allah'ın: "**Zina eden dişi ile zina eden erkeğin...**" buyruğunda geçen **zina** -hırsızlık ve öldürme gibi- sözlükte de şeriatte de ne anlama geldiği bilinen bir terimdir. Bu da erkeğin bir kadın ile -aralarında nikâh ve nikâh şüphesi olmaksızın- kadının da iradesi ile fercinde ilişki kurmanın adıdır. Şöyle de tarifi yapılabilir: Zina, tabiat itibariyle arzu edilen, fakat şer'an haram kılınan şekilde bir ferci, bir ferce sokmaktır. Bu husus gerçekleşti mi had vacib olur.

Zina haddi, bunun gerçek mahiyeti, ilim adamlarının bu husustaki görüşlerine dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerîmenin en-Nisâ Sûresi'nde yer alan "*zina edenleri evlerde hapsedme*" âyeti ile "*onlara eziyet etme*" âyetini (en-Nisâ, 4/15-16. âyetleri) neshettiği ittifakla kabul edilmiştir.

2- Evli Olmayanın Zina Cezası:

Yüce Allah'ın: "**Herbirine yüzer değnek vurun**" buyruğu zina eden hür, bâliğ ve evlenmemiş olanın haddini (cezasını) ifade etmektedir. Erkek ve dişi için ceza budur. Sünnette de, bir yıllık sürgün bu husustaki görüş ayrılıkları söz konusu olmakla birlikte de sabit olmuştur.

Cariyelere ceza elli celdedir. Çünkü yüce Allah: "*Şâyet evlendikten sonra fuhuş işlerlerse onlara muhsan olanlara verilen cezanın yarısı verilir.*" (en-Nisâ, 4/25) diye buyurmaktadır. Bu cariye hakkındaki hükümdür, köle de aynı durumdadır.

Hür ve muhsan (evli) kimselerin zina halinde cezaları ise, sopa değil recm'dir. İlim adamları arasında hem yüz celde vurulur, sonra da recmedilir diyenler de vardır. Bütün bu hususlar geniş bir şekilde en-Nisâ Sûresi'nde (belirtilen âyetlerin tefsirinde) geçmiş olduğundan burada onları tekrarlamaya gerek kalmamıştır. Yüce Allah'a hamdolsun.

3- Kıraate Dair Bazı Açıklamalar:

"Zina eden dişi ile zina eden erkeğin" anlamındaki buyruğu cumhûr ref' ile okumuşlardır. İsa b. Ömer es-Sakafî ise "(الزانية): Zina eden dişi" lafzını nasb ile okumuştur. Sibeveyh'e göre bu daha uygundur, çünkü ona göre bu; "(زيداً أضرب): Zeyd'i vur" takdirindedir. Yine Sibeveyh'e göre ref' ile okumanın da izahı şöyle olur: Bu bir mübtedanın haberidir ve takdiri de şöyledir: "(فيما يتلى عليكم الزانية والزاني): Size okunanlar arasında zina eden dişi ile zina eden erkeğin... hükmü...dır." Her ne kadar Sibeveyh'e göre kıyas nasb ile okumak şeklinde ise de, insanlar bunu icmâ' ile merfû' okumuşlardır. el-Ferrâ, el-Müberred ve ez-Zeccac ise ref'i daha uygun görmekte-dirler. Haber de yüce Allah'ın: **"Vurun"** buyruğudur. Çünkü ifadenin manası şöyledir: Zina eden dişi ile zina eden erkeğe Allah'ın hükmü gereğince celde vurulur." Bu da güzel bir açıklamadır ve nahivcilerin çoğunluğunun görüşüdür. Arzu edilirse haber; "(ينبغي أن يجلدوا): (zina eden dişi ile zina eden erkeğe) celde vurmak gerekir" şeklinde takdir de edilebilir. İbn Mes'ud ise sonda "ye" harfi olmaksızın, "(والزان): Zina eden erkek" diye okumuştur.

4- Bu Buyrukta Dişi İle Erkeğin Birlikte Zikredilmesinin Hikmeti:

Şanı yüce Allah, erkeği ve dişiyi birlikte zikretmiştir. Halbuki "zani" demek yeterli olurdu. Bir görüşe göre ikisinin de zikredilmesi te'kid içindir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadının... ellerini kesin."** (el-Mâide, 5/38)

Burada her ikisinin birlikte söz konusu edilmesi herhangi bir kimsenin; erkek bu fiili işleyen, kadın da bu fiilin kendisinde işlendiği nesne olduğundan dolayı kadına had icab etmez, diye bir kanaate kapılmaması içindir. İşte burada dişinin de söz konusu edilmesi, aralarında Şafiî'nin de bulunduğu bir takım ilim adamlarının içine düştüğü bir müşkülü ortadan kaldırmak içindir. Bunlar şöyle demişlerdir: Ramazan ayında ilişki kurmak halinde kadına keffaret yoktur, çünkü bu hususta peygamberden hükmü sormaya gelen kişi: Ben ramazan gününde eşimle cima ettim demiştir. Peygamber (sav) da ona: "Keffarete bulun" diye cevap vermiştir.⁽¹⁾ Görüldüğü gibi Peygam-

(1) *Buhârî*, Siyâm 30, Nafakat 13, Keffârât 2-4; *Müslim*, Siyâm 81 vd; *Ebü Dâvûd*, Savm 38; *İbn Mâce*, Siyâm 14; *Müsned*, II, 241, VI, 276.

her burada erkeğe keffarete bulunmayı emretmiştir, kadın ise cima eden değildir, ilişkiyi kuran da değildir.

5- Zina Eden Dişinin Önce Zikredilmesi:

Bu âyet-i kerîmede zina eden dişinin önce anılmış olması, o dönemde kadınların zinalarının çokça yaygın olmasından dolayıdır. O dönemin fahişeleri ile Arapların cariyelerinin sancakları olurdu ve zinayı açıktan açığa işlerlerdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Zina, kadınlar için daha bir utanç vericidir ve hamilelik dolayısıyla onların zinaları daha bir zararlıdır.

Bir diğer açıklama da şöyle yapılmıştır: Kadında şehvet daha çoktur ve onda daha baskındır. İşte hükmün ağırlığına dikkat çekmek için kadının öncelikle söz konusu edilmesi şehvetini bastırması içindir. Her ne kadar kadında fitrî olarak haya varsa da zina etti mi büsbütün hayası gider. Aynı şekilde (zina dolayısı ile) kadın için utanılacak durum daha ileri derecededir. Zira kadınların asıl konumu hicab ve korunmak çerçevesindedir. Onların önceden anılmaları bu hükmün ağırlığına ve bu açıdan onlara dair hükmün önemine dikkat çekmek içindir.

6- Celd (Sopa) Hükümü Umumi Değildir:

Yüce Allah'ın: **"Zina eden diş ile zina eden erkeği"** buyruğunda isimlerin başına gelen elif ve lam cins içindir. Bu da bütün zina edenler hakkında hükmün böylece umumî olduğu anlamına gelir. Recm ile birlikte celd cezasının da verileceğini kabul edenler derler ki: Sünnet fazladan bir hüküm getirmiş ve o bakımdan recm ve celd birlikte uygulanır. Bu İshak b. Râhavyeh ve el-Hasen b. Ebi'l-Hasen'in görüşüdür. Ali b. Ebi Talib (r.a) da Şura-ha'ya böylece uygulama yapmıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/16. âyet, 4. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Cumhur ise şöyle demektedir: Bu hüküm (celd hükmü) evlenmemiş erkek ve diş hakkında. Onlar, kölelerin ve cariyelerin bu umumun kapsamı dışında olduğunu belirterek, bu âyetin umumî olmadığına delil göstermişlerdir.

7- Aynı Örtü Altında Bir Erkek ve Bir Kadın Bulunursa:

Şanı yüce Allah, zina eden iki kişiye, bu hususta aleyhlerine şahidlik edilmesi halinde, uygulanması gereken cezayı -ileride de açıklanacağı üzere- belirtmiş bulunmaktadır. İlim adamları da icma ile böyle demişlerdir. Ancak bir

erkek, bir kadın ile aynı örtü altında bulunacak olursa, uygulanması gereken hükmün ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İshak b. Râhaveyh der ki: Bunların herbirine yüzer değnek vurulur. Bu görüş Ömer ve Ali (r.a.)dan da rivayet edilmekle birlikte; böyle bir görüş onlardan sabit olmamıştır.

Atâ ve Süfyan es-Sevrî de: Te'dib edilirler, demişlerdir. Malik ve Ahmed de te'dib'in sınırı ile ilgili görüşleri göz önünde bulundurarak böyle demişlerdir. İbnu'l-Munzir dedi ki: Bizim gördüğümüz ilim adamlarının büyük çoğunluğu bu halde bulunan kimselerin te'dib edileceği kanaatinde idiler. Bu mesele ile ilgili tercihe değer görüşün hangisi olduğu ile ilgili açıklamalar, daha önceden Hûd Sûresi'nde (11/84-95. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Hamd, yalnız Allah'adır.

8- Celde (Değnek, Sopa) Cezası:

Yüce Allah'ın: “(فَاجْلِدُوا): **Vurun**” buyruğunda “fe” harfi başa gelmiş bulunmaktadır. Çünkü bu bir emirdir, emir de şarta benzer.

el-Müherred der ki: Bu buyrukta bir çeşit (şart ve) ceza manası da vardır. Bir kimse zina ederse, ona şunu şunu uygulayınız, anlamındadır. Burada “fe” harfi gelmesinin sebebi budur. Yüce Allah'ın: “(السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعَا أَيْدِيَهُمَا): **Hırsızlık eden erkek ile hırsızlık eden kadının ellerini kesiniz**” (el-Mâide, 5/38) buyruğu da böyledir.

9- Bu Emrin Muhatabı:

Bu emirle muhatab olan kimselerin, imam (İslâm devlet yöneticisi) ile onun adına görevde bulunanlar olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Malik ile Şafiî ek olarak: Kölelere de efendileri uygular, demişlerdir. Şafiî; bütün sopa ve el kesme cezalarında da böyledir (yani efendi köleye cezayı uygular), der. Malik ise el kesme cezasında değil de sopa cezasında efendinin cezayı uygulayacağını kabul etmiştir.

Burada hitabın müslümanlara yönelik olduğu da söylenmiştir. Çünkü dinin hükümlerini uygulamak, bütün müslümanların görevidir. Bundan sonra imam, bu hükümleri onların adına vekaleten uygular. Zira hepsinin hadle- rin uygulanması için bir araya gelip toplanmalarına imkân yoktur.

10- Sopa Cezası Nasıl Uygulanır?

İlim adamları sopa cezasının kamçı ile uygulanması gerektiğini icmâ ile kabul etmişlerdir. Bu uygulamada kullanılacak olan kamçının ne çok sert ve

katı ne de pek yumuşak olmayıp ikisi arasında olması gerekir. Malik, Zeyd b. Eslem'den rivayet ettiğine göre; bir adam Rasûlullah (sav) döneminde zina ettiği itirafında bulundu. Rasûlullah (sav) kendisine bir kamçı getirilmesini istedi. Ona kırık bir kamçı getirildi: "Bundan daha yukarıda olsun" diye buyurdu. Bu sefer yeni, henüz yanları keskince bir yeni kamçı getirildi. Bu sefer: "Bundan daha aşağıda olsun" diye buyurdu. Bunun üzerine ona, keskinliği nisbeten gitmiş ve bir parça yumuşamış bir kamçı getirildi. Rasûlullah (sav)'ın emir verilmesi üzerine ona ceza uygulandı...⁽¹⁾

Ebu Ömer (İbn Abdî'l-Berr) dedi ki: Bütün Muvatta' ravileri bu hadisi böylece mürsel olarak rivayet etmişlerdir. Herhangi bir şekilde bu lafızla, bu hadisin muttasıl bir senedle rivayet edildiğini bilmiyorum. Ma'mer de Yahya b. Ebi Kesir'den, Peygamber (sav)'dan aynen onun benzeri bir hadis rivayet etmiştir. Ömer (r.a)'ın şarab içmesi dolayısıyla Kudame (b. Maz'un)'u tam bir kamçı ile vurduğuna dair açıklamalar daha önceden el-Mâide Sûresi'nde (5/93. âyet, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Burada sözü edilen tam kamçıdan kasıt, ortalama bir kamçıdır.

11- Zina Cezası Uygulanacak Olanın Elbiselerinin Soyulması:

İlim adamları zina dolayısıyla sopa vurulacak olan kimsenin elbiselerinin soyulması hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik, Ebu Hanife ve başkaları, üzerlerinden elbiseleri çıkartılır, demişlerdir. Ancak kadının üzerinde kendisini vurulacak sopalara karşı koruyacak olan elbiseler dışında, onu setredecek kadarı bırakılır.

el-Evzaî de şöyle demektedir: İmam muhayyerdir, isterse (erkeğin) elbiselerini çıkartır, isterse bırakır. eş-Şa'bî ve en-Nehaî şöyle demektedirler: Elbiselerini üzerinden soymaz ama üzerinde de bir gömlek bırakır. İbn Mes'ud dedi ki: Bu ümmette tamamen elbiseleri soymak da, upuzun yatırmak da helâl değildir. ⁽²⁾ es-Sevrî de bu görüştedir.

12- Erkek ve Kadınları Dövme Keyfiyeti:

İlim adamları erkek ve kadınların dövülmesi keyfiyeti hususunda farklı görüşlere sahiptir. Malik der ki: Bütün hadlerde erkek ile kadın arasında hiçbir fark yoktur. İkisinden yalnızca birisine haddin uygulanması söz konusu değildir. Ona göre had, ancak sırtta uygulanırsa yerini bulur.

Re'y ashabı ve Şafii'lerin görüşüne göre ise erkek ayakta durur halde dö-

(1) *Muvatta*, Hudûd 12

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VI, 253. Senedinin munkatı' (kesik) olduğu ve zayıf râvî bulunduğu kaydıyla.

vülür. Bu aynı zamanda Ali b. Ebi Talib (r.a)ın da görüşüdür.

el-Leys b. Sa'd ile Ebu Hanife ve Şafiî derler ki: Bütün hadlerde dövmek ve ta'zir'de dövmek, yere uzunlamasına yatırılmaksızın, ayakta ve üzerinde elbise bulunmaksızın uygulanır. Ancak kazf haddi üzerinde elbise bulunduğu halde vurulur. Bunu el-Mehdevî, *et-Tahsil*'de Malik'ten nakletmektedir. Üzerindeki palto ve kürk gibi kalın elbiseler de çıkartılır. Şafiî de şöyle demektedir: Eğer yatırmakta bir salah varsa yatırılır.

13- Hadlerin Uygulanacağı Yerler:

İlim adamları had uygulanması esnasında insanın nerelerine vurulacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik dedi ki: (Vurarak uygulanan) bütün hadler ancak sırtta vurulur. Ta'zir de bu şekildedir. Şafiî ve mezhebine mensub ilim adamları derler ki: Yüze ve ferce vurulmaz, diğer azalara vurulur. Bu görüş Ali (r.a)dan da rivayet edilmiştir. İbn Ömer de zina dolayısıyla celde vurdurduğu bir cariye'nin ayaklarına da vurulmasını işaret etmiştir.

İbn Atiyye der ki: Yüze, avrete ve öldürme tehlikesi bulunan yerlere vurulmayacağı hususunda icmâ' vardır. Başa vurulması hususunda görüş ayrılığı vardır. Cumhur başa vurmaktan sakınılır derken, Ebu Yusûf: Başa vurulur, demiştir. Ömer ve oğlu (Abdullah)ın da başa vurulur, dedikleri rivayet edilmiştir. Ömer (r.a) da, had olarak değil de ta'zir olarak Sabiğ'in başına vurmuştur. Malik'in delillerinden birisi de: İnsanların yaptıklarını gördüğü uygulama ile Peygamber (sav)ın: "Ya delil getirirsin, yahut ta sırtına had uygulam" (1) şeklindeki hadisidir, ileride gelecektir.

14- Had Cezasında Vurma Şekli:

Gereken şekilde vurmanın, can yakıcı olmakla birlikte, yaralamaması ve deriyi yırtmaması gerekir. Vuran kimsenin koltuk altı görünecek kadar elini kaldırmaması gerekir. Cumhur bu görüştedir, Ali ve İbn Mes'ud (r.a)ın da görüşü budur.

Ömer (r.a)a had uygulanması gereken bir adam getirildi. Ona iki kamçı arası bir kamçı getirildi. Vurana: Vur, fakat koltuk altın görünmesin ve her azasına da hakkını ver, diye buyurdu.

Yine Ömer (r.a)a içki içmiş birisi getirildi, o da şöyle dedi: Şimdi ben seni, sana karşı içinde bir şefkat duymayacak birisine göndereceğim. Onu Mutî b. el-Esved el-Adevî'ye gönderdi ve: Yarın sabah ona had vur, dedi.

(1) *Buhârî*, Şehâdât 21, Tefsir 24. sûre 3; *Müslim*, Liân 11, 12; *Ebü Dâvûd*, Talâk 27; *Tirmizî*, Tefsir 24. sûre 3; *Nesâî*, Talâk 37, 38; *İbn Mâce*, Talâk 27; *Müsned*, I, 238

Ömer (r.a) onun yanına vardığında, ona şiddetle vurmakta olduğunu gördü ve: Sen adamı öldürdün, ona kaç celde vurdun? diye sordu. O: Altmış deyince, bunları (şiddetli vurduğun için) geri kalan yirmisinin yerine say, dedi.

Ebu Ubeyde dedi ki: Ömer (r.a)ın: "Bunları geriye kalan yirminin yerine say" sözleri şu demektir: Senin ona vurduğun bu şiddetli darbeleri geriye kalmış ve vurmadığın yirmi celdenin yerine say ve geri kalan yirmi celdeyi ona vurma.

Bu hadisteki fikhî inceliklerden birisi de şudur: İçki içene uygulanacak cezada vuruşlar hafiftir.

İlim adamları hangi hadlerin vuruşlarının daha ağır olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler ki, bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

15- Vurma Hadlerinin Şiddeti:

Malik ve mezhebine mensub ilim adamları ile el-Leys b. Sa'd şöyle demişlerdir: Vurma bütün hadlerde birbirine eşittir ve bu vurma iz bırakmayacak ve iki vuruş şekli arasında ortalama olacaktır. Şafiî (r.a)ın görüşü de budur.

Ebu Hanife ve mezhebine mensub ilim adamları derler ki: Ta'zir, vurma'nın en şiddetli olanıdır. Zina dolayısıyla vurma, içki dolayısıyla vurmaktan daha şiddetlidir. İçki içene uygulanacak vurma cezası kazftek vurmaktan daha ağırdır.

es-Sevrî ise şöyle demektedir: Zinada vurma cezası, kazfin vurma cezasından daha şiddetlidir. Kazfin vurması ise şarab içmenin cezası olan vurmaktan daha şiddetlidir.

Malik bu hususta vurmaların sayısının nass ile tesbit edildiğini delil göstermiştir. Hükmü kabul edilmesi gerekenden (şariat koyucudan) bu hadlerin herhangi birisinin hafifletileceğine ya da ağırlaştırılacağına dair bir nass varid olmamıştır.

Ebu Hanife ise Ömer (r.a)ın uygulamasını delil göstermiştir. Onun ta'zir dolayısıyla uyguladığı vurma cezası, zina dolayısıyla uyguladığı vurma cezasından daha ağırdır.

es-Sevrî de şunu delil göstermiştir: Zinanın vurma cezası sayıca daha fazla olduğundan dolayı kazfin cezasından daha ağır şiddette olması imkânsızdır. İçki hakkında da aynı şey söylenir. Çünkü içki ile ilgili had ictihad ile sabit olmuştur. İctihad ile ilgili meseleler ise tevkif ile sabit olmuş (nass ile tesbit edilmiş) meselelerin kuvvetinde olamazlar.

16- Haddi Uygulama Yetkisi Kimindir?

Yüce Allah'ın zina, şarab, zina iftirası ve buna benzer uygulanmasını farz kıldığı hadlerin, yöneticilerin huzurunda uygulanması gerekir. Bu haddi ancak imamın bu iş için seçeceği faziletli ve hayırlı kimseler uyguladılar. Böyle bir durum ortaya çıktığı her seferinde sahabe (Allah hepsinden razı olsun) böyle yapardı. Buna sebep, bunların yerine getirilmeleri, miktarları, uygulanacakları yerleri ve halleri itibarıyla gereği gibi korunmaları gereken, uygulanan şer'i bir(er) kural ve Allah'a yakınlaştıracı bir(er) ibadet olmalarıdır. Bunlara dair şart ve hükümler aşılamaz. Çünkü müslümanın kanı ve değeri pek büyüktür. Mümkün olan her yolla buna gereken riayetini gösterilmesi icab eder.

Sahih(-i Müslim)in rivayetine göre Hudayn b. el-Münzir Ebu Sâsân şöyle demiştir: Osman b. Affan'ın huzuruna Velid'in getirildiğini gördüm. Velid sabah namazını iki rek'at kıldırdıktan sonra: Size daha da kıldırayım (mı)? diye sormuş. Birileri Humran olan iki kişi aleyhine şahitlik etmişti. Humran onun şarab içtiğine dair, diğeri ise onu kusarken gördüğüne dair şahitlik etmişti. Osman (r.a) dedi ki: Onun kusmasının tek sebebi içmiş olmasıdır. Sonra da: Ey Ali! Kalk, buna sopa vur, dedi. Ali: Ey Hasan! Kalk, ona sopa vur, dedi. Bu sefer el-Hasen -bu sözlerinden rahatsız gibi- şöyle dedi: Bunun nimetinden istifade eden kimse külfetine de onun katlanmasını iste! Bunun üzerine: Ey Abdullah b. Ca'fer kalk, buna sopa vur, dedi. O da ona sopa vurmaya başladı, Ali (r.a) da sayıyordu...⁽¹⁾

(Buna dair açıklamalar) daha önceden el-Maide Sûresi'nde de geçmişti. Şimdi Osman (r.a)ın, İmam Ali'ye: Kalk, ona sopa vur, demesi üzerinde dikkatle düşünelim.

17- Zina ve Kazfte Sopa Cezasının Sayısı Nass ile Tesbit Edilmiştir:

Yüce Allah zina ve kazfte sopa cezalarının sayısını nass ile tesbit etmiş bulunmaktadır. İçki içmenin cezasının seksen sopa olduğu da Ömer (r.a)ın Ashab-ı Kiram'ın huzurunda -el-Maide Sûresi'nde (5/93. âyet, 9. başlıkta) geçtiği üzere- tesbit edilmiş bulunmaktadır. O halde bütün bu hususlarda tesbit edilmiş olan bu had aşılamaz.

İbnu'l-Arabî der ki: "Bunun böyle olması, insanların peşi peşine kötülük işlememeleri, masiyetlerin onlara tatlı görünmemeleri halinde böyledir. Ta ki insanlar kötülük işlemeye alışmasınlar ve sürekli kendilerini masiyet işlemeye vermesinler. İşledikleri münkerden birbirlerini nehyetmeyecek bir

(1) *Müslim*, Hudûd 38; *İbn Mâce*, Hudûd 16; *Müsned*, I, 140, 144.

hale düşmesinler. Bu hale geldikleri takdirde, o vakit hadleri ağırlaştırmak kaçınılmaz bir hal alır. Günahın daha fazla işlenmesi dolayısıyla had de artırılır. Ömer (r.a)a Ramazanda sarhoş olmuş bir kişi getirilir, ona yüz değnek vurur. Bunun sekseni içki içme haddi idi, yirmisi de Ramazan ayının saygınlığını çiğnemesi dolayısıyla idi. İşte bu şekilde işlenen suçun ağırlığı ve çiğnenen saygınlıkların ileri derecede olması halinde de cezaların arttırılması gerekmektedir. Bir adam küçük bir çocukla oynaşınca vali ona üçyüz kamçı vurmuştu. Malik bunu haber alınca, buna karşı bir tepki göstermedi. Peki ya bizim şu çağımızda saygınlıkların nasıl çiğnendiğini, masiyetlerin nasıl önemsenmediğini, münkerlerin açıkça işlenip hadler karşılığında rüşvet alınarak satıldıklarını ve hakimlerin huzurunda kölelerin hadleri uyguladıklarını görmüş olsaydı, hiç şüphesiz kahrından ölür, kimseyle oturmazdı. Hasbunallah ve ni'mel-vekil (Allah bize yeter! O.ne güzel vekil)dir!"

Derim ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya belki de bundan dolayı içki haddi seksen sopaya ulaşınca kadar arttırılmıştır. Darakutnî rivayet ediyor: Bize Kadı el-Huseyn b. İsmail anlattı: Bize Ya'kub b. İbrahim ed-Devrakî anlattı. Bize Safvan b. İsa anlattı, bize Üsame b. Zeyd, ez-Zührî'den anlattı. ez-Zührî dedi ki: Bana Abdu'r-Rahman b. Ezher haber verdi. Dedi ki: Huneyn günü Rasûlullah (sav)'ı insanlar arasından geçerek Halid b. el-Velid'in evini sorduğunu gördüm. Huzuruna sarhoş birisi getirildi. Rasûlullah (sav) yanında bulunanlara söyleyince, onlar da ellerinde bulunanlarla onu vurdu. Rasûlullah (sav) da onun üzerine toprak attı. Sonra Ebubekir (r.a)'ın huzuruna sarhoş birisi getirildi. O günlerde onların vurdukları ceza miktarını tesbit etmeye çalıştı ve kırk sopa vurdu. ez-Zührî dedi ki: Sonra bana Humeyd b. Abdu'r-Rahman, İbn Vebra el-Kelbî'den şöyle dediğini nakletti: Halid b. el-Velid beni Ömer'e gönderdi, yanına vardım. Huzurunda Osman b. Affan, Abdu'r-Rahman b. Avf, Ali, Talha ve ez-Zübeyr vardı. Onunla birlikte mescidde yaslanmış oturuyorlardı. Dedim ki: Halid b. el-Velid beni sana gönderdi, onun sana selamı var, diyor ki: İnsanlar içki içmeye iyiden iyiye alıştılar. Onun cezasını da önemsemez oldular. Ömer dedi ki: İşte bunlar senin yanında bulunuyorlar, haydi onlara sor. Ali dedi ki: Görüşümüze göre sarhoş olan bir kimse hezeyana başlar. Hezeyana başladı mı iftira eder. İftira eden kimseye de seksen sopa ceza uygulanmalıdır. Bunun üzerine Ömer dedi ki: Arkadaşına onun bu söylediklerini tebliğ et. Bunun üzerine Halid de seksen sopa vurdu, Ömer de seksen sopa ceza uyguladı. Ömer (r.a)'ın huzuruna böyle bir işi yanılarak işlemiş zayıf bir kimse getirildi mi kırk celde vururdu. Osman da aynı şekilde kimine seksen, kimine kırk sopa vururdu."⁽¹⁾

(1) *Dârakutnî*, III, 157

Peygamber (sav)'ın ashabı azarlayıcı bir üslupla: "Eğer hilalin gözükmesi gecikmiş olsaydı, ben de size daha fazla (oruç tuttururdum)"⁽¹⁾ sözleri de bu kabildendir. Çünkü onlar (Peygamber efendimize uyararak) aralıksız oruç tutmaktan vazgeçmemişlerdi. Bir rivayette de şöyle buyurmuştur: "Eğer ay uzayıp gitmiş olsaydı, sizinle öyle aralıksız bir oruç tutardık ki, bu konuda gereksiz yere işi sıkı tutanlar, böyle sıkı tutmalarından vazgeçeceklerdi."⁽²⁾

Hamid b. Yahya, Süfyan'dan, o Mis'ar'dan, o Atâ b. Ebi Mervan'dan rivayetine göre Ali, Necaşi'ye içki dolasıyla yüz celde vurmuştur. Bunu Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) zikretmiş, ancak sebebini belirtmemiştir.

18- Şefkat ve Merhamet Allah'ın Hadlerinin

Uygulanmasına Engel Olmamalıdır:

Yüce Allah'ın: "**Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş kimseler iseniz, Allah'ın dini hususunda her ikisine de acıyacağınız tutmasın**" buyruğu şu demektir: Kendilerine had uygulanacak olanlara şefkat duyarak hadleri uygulamaktan uzak durmayınız. Acıtmayacak bir şekilde vuruşlarınızı hafifletmeyiniz.

Tefsir âlimlerinin büyük çoğunluğunun açıklaması bu şekildedir.

eş-Şa'bî, en-Nehaî ve Said b. Cübeyr de "**Allah'ın dini hususunda her ikisine de acıyacağınız tutmasın**" buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: Vurma ve celde cezasının uygulanması sırasında demektir. Ebu Hureyre (r.a) dedi ki: Bir yerde, bir haddin uygulanması, o yerin ahalisi için kırk günlük yağmur yağmasından daha hayırlıdır.⁽³⁾ Daha sonra bu âyet-i kerîmeyi okudu.

"**Ra'fet** (acımak)"; rahmetten daha ince bir duygudur.

Bu kelime "feale" vezninde elifin üstün telaffuzu ile; (رَأْفَة) şeklinde okunduğu gibi, "fe'âle" vezninde; (رَأْفَة) diye de okunmuştur. Böylelikle bu kelimenin üç türlü söylenişi bulunmaktadır, hepsi de mastardır. En meşhur olanı birincisi ("elif" in sâkin okunuşu)dır. Bu da kalbi inceliyor merhamet duyma halini anlatan; (رَأْفَة) dan gelmektedir. Elif sâkin ve medli olarak; (رَأْفَة وَرَأْفَة) şekillerinde söylenir. "(كَأَبٌ وَكَأَبٌ)": Üzüntü, keder" gibi. (قَدَرَأْتُ بِهِ وَرَأْفَتَهُ) ise; ona ra'fet duydum, demektir. Ra'ûf, yüce Allah'ın sıfatlarından olup, şefkatli ve çok merhametli demektir.

(1) *Buhârî*, Savm 49, Hudûd 42, Temenni 9, İ'tisâm 5; *Müslim*, Siyâm 57; *Dârimî*, Savm 14; *Müsned*, II, 281, 516.

(2) *Buhârî*, Temennî 9; *Müslim*, Siyâm 59-60; *Müsned*, III, 124, 193, 200, 253.

(3) *Nesâî*, Kat'u's-Sârik 7; ayrıca bu manada Rasûlullah (sav)a menfi bir hadis olarak: *Nesâî*, aynı yer; İbn Mâce Hudûd 3; *Müsned*, II, 362, 402.

19- "Allah'ın Dini" Allah'ın Hükmüdür:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın dini hususunda"** buyruğu, Allah'ın hükmü hususunda anlamındadır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Yoksa o hükümdarın dinine göre kardeşini alıkoyabilecek değildi."* (Yusûf, 12/76) Burada "hükümdarın dini"nden kasıt, onun hükmüdür.

"Allah'ın dini hususunda" buyruğunun Allah'a size emretmiş ve şariat kılmış olduğu hadlerin uygulanmasında, Allah'a itaat hususunda... diye de açıklanmıştır.

Daha sonra yüce Allah bu hususta onların kararlılık göstermeleri gerektiğini hatırlatmak ve teşvik etmek üzere: **"Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsanız diye"** buyurmaktadır. Bu ifade bir işe teşvik etmek istediğiniz bir kimseye: Eğer adamsan bu işi yap, demeye benzer. Yiğit adamların yapmaları gereken iş budur, demektir.

20- Mü'minlerden Bir Kesim Cezanın Uygulanışına Tanık Olmalıdır:

"Mü'minlerden bir topluluk da azaplarına tanık olsunlar" buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Cezanın uygulanışına te'dib edilmeyi hak edenlerden başkaları tanık olmaz.

Mücahid dedi ki: Bir adamdan, bin kişiye kadar; İbn Zeyd de: Zina hakkında şahitliğe kıyas ederek dört kişinin hazır olması kaçınılmazdır, demiştir. Çünkü bu da onunla ilgili bir husustur. Malik, el-Leys ve Şafîi'nin de görüşü budur.

İkrime ve Atâ ise şöyle demektedirler: İki kişinin şahitlik etmesi kaçınılmazdır. Malik'in meşhur görüşü de budur. Çünkü o bunu bir şahitlik konusu olarak değerlendirmiştir.

ez-Zührî: Üç kişi demiştir. Çünkü çoğul kipinin asgari miktarı o kadardır. el-Hasen de: Bir ve daha yukarısı demiştir, yine ondan on kişi dediği de rivayet edilmiştir. er-Rabî ise üçten fazla olmalıdır, demiştir.

Mücahid'in delili yüce Allah'ın: **"Onların herbir kesiminden bir topluluk da... kalmalı değil miydi?"** (et-Tevbe, 9/122); **"Eğer mü'minlerden iki topluluk birbirleri ile çarpışarlarsa..."** (el-Hucurat, 49/9) buyruklarıdır. Bu ise iki adamın dövüşmesi hakkında nâzil olmuştur. O halde yüce Allah'ın: **"Mü'minlerden bir topluluk da azaplarına tanık olsunlar"** buyruğunda da böyle olmalıdır. Birden, bine kadar sayıdaki kimseye de "tâife (meâlde; topluluk)" adı verilir. İbn Abbas ve İbrahim de böyle demişlerdir.

Ebu Berze el-Eslemî de zina edip çocuk doğurmuş bir cariyesinin üzerine bir elbise örttükten sonra, oğluna; iz bırakmayacak, hafif te olmayıp fa-

kat acıtacak şekilde elli sopa vurmasını emretti. Bir topluluk da çağırdıktan sonra: **"Mü'minlerden bir topluluk da azaplarına tanık olsunlar"** buyruğunu okudu.

21- Cezanın Uygulanması Esnasında Topluluğun

Hazır Bulunmasından Maksat Nedir?:

Topluluğun hazır bulunmasındaki maksadın ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Acaba bundan kasıt zina edenlere sert davranıp herkesin huzurunda onların azarlanması mıdır ve bu, hem ceza uygulananları bu suçtan uzaklaştırıp hazır bulunanların da bununla öğüt alarak, bundan dolayı uzak kalmaları, buna dair haberin yaygınlaşarak geride kalanların da bundan ibret almaları mıdır? Yoksa bu cezanın uygulandığı kimselere tevbe etmeleri ve ilahi rahmete nâil olmaları için midir? Bu hususta ilim adamlarının iki görüşü vardır:

22- Zina Suçunun Ağırılığı:

Huzeyfe (r.a)dan gelen rivayete göre o Peygamber (sav)ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Ey insanlar topluluğu! Zinadan uzak durunuz. Çünkü onda altı tane kötü haslet vardır. Bunların üçü dünyada, üçü âhirettedir. Dünyadakiler şunlardır: Zina güzelliği giderir, fakirliğe sebep olur, ömrü kısaltır. Âhiretteki kötü hasletlere gelince: (İlâhî) gazabı, kötü bir şekilde hesaba çekilmeyi ve cehennemde de ebedî kalmayı gerektirir."⁽¹⁾

Enes'ten rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her cuma iki defa ümmetimin amelleri bana sunulur. Allah'ın zina edenlere gazabı pek şiddetlidir."⁽²⁾

Yine Peygamber (sav)dan şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Şa'ban ayının onbeşinci gecesinde yüce Allah ümmetime (rahmet nazarıyla) bakar. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamış her mü'mine mağfiret buyurur. Beşi müstesnâ: Sihirbaz, kâhin, anne-babasına karşı gelen, içkici ve zina üzere ısrar eden."⁽³⁾

(1) İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, III, 107-8'de mevzû (uydurma) olduklarını belirtmektedir.

(2) Bu anlamda tesbit edemedik. Ancak, amellerin yüce Allah'a her pazartesi ve perşembe günü arz edildiğine dair rivâyetler için bk.: *Müslim*, Birr 35, 36; *Ebü Dâvûd*, Savm 59; *Tirmizî*, Savm 43; *Dârimî*, Savm 41; *Muvatta'*, Husnu'l-Huluk 18; *Müsned*, II, 268, 329, 484, V, 200, 201, 205, 209.

(3) Bu hadisi de bu lafızla tesbit edemedik. "Şaban ayının onbeşinci gecesinde yüce Allah'ın, müşrik ya da kardeşine kin besleyenlerin dışındakilere mağfiret edeceğine dair" sıhhat mertebesine ulaşamayan bazı rivâyetler için bk. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 65.

الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ
مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٤﴾

3. Zina eden erkek ancak zina eden veya müşrik olan bir kadını nikâh edebilir. Zina eden kadını da ancak zina eden veya müşrik olan bir erkek nikâhlayabilir. Böylesi mü'minlere haram kılınmıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyetin Anlamı:

İlim adamları bu âyetin anlamı hususunda, altı türlü te'vil olunabileceğini söyleyerek, farklı görüşler belirtmişlerdir:

1- Bu âyetten maksat, zinanın ne kadar çirkin ve ne kadar kötü olduğunu, mü'minlere de kesinlikle haram kılınmış olduğunu anlatmaktır. Bu anlamın önceki buyruklarla da ilişkisi gayet güzel ve belîğdir. Yüce Allah: **"Ancak... nikâh edebilir"** buyruğu ancak böyle birisi ile ilişki kurabilir demektir. Burada nikâh, cima manasına kullanılmış olur. Bunun hem erkek, hem kadın için ayrı ayrı söz konusu edilmesi ise, mübalağa ve her iki tarafı da bu hususta sorumlu tutmak manasındadır.

Daha sonra fazladan bir de müşrik kadın ile müşrik erkeği de zikretmektedir ki, şirk zinaya göre masiyetler arasında daha genel bir masiyettir. Bunun da anlamı şöyle olur: Zina eden bir kimse, zina ettiği vakit ya müslümanlardan zina eden bir kadın ile ilişki kurmaktadır, veya ondan daha güzel müşriklerden bir kadın ile ilişki kurmaktadır.

İbn Abbas ve yakın öğrencilerinden bu âyet-i kerîmedeki **"nikâh"** lafzının ilişki kurmak ve cima manasına olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

ez-Zeccâc bunu kabul etmeyerek şöyle der: Yüce Allah'ın Kitabında nikâh lafzı ancak evlendirmek, evlenmek manasına kullanılmıştır.

Ancak durum dediği gibi değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de: **"Ondan sonra başka bir koca ile nikâhlanmadıkça"** (el-Bakara, 2/230) diye buyurulmaktadır. Peygamber (sav) da bunun (nikâhlanıp, evlenmek suretiyle) ilişki kurmak anlamında olduğunu beyan etmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/230. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Taberî de bu te'vile uygun bir rivayeti Said b. Cübeyr, İbn Abbas ve İkrime'den nakletmektedir. Ancak bu rivayeti tamamlayıcı da olmayan, sonuca da götürmeyen bir şekilde kaydetmiştir. el-Hattabî de bu görüşü İbn Abbas'tan nakletmiş ve bunun anlamının ilişki kurmak olduğunu belirtmiştir. Yani bu zina, ancak bir zaniye ile yapılır. Bu da her iki tarafın da zina etmiş olacağını ifade eder. Bu bir görüş.

2- Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin rivayetine göre Amr b. Şuayb babasından, o dedesinden rivayet ettiğine göre Mersed b. Ebi Mersed Mekke'deki esirleri taşır (Medine'ye getirir, kurtarır)dı. Mekke'de "Anak" diye adlandırılan bir fahişe vardı, bu da onun dostu idi. Mersed dedi ki: Peygamber (sav)a gelip dedim ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Anak'ı nikâhlayayım mı? Bir süre sustu, bana cevap vermedi. Bunun üzerine: **"Zina eden kadını da ancak zina eden veya müşrik olan bir erkek nikâhlayabilir"** buyruğu nazil oldu, beni çağırdı ve bana bu âyeti okuduktan sonra: "Onu nikâhlama" dedi.⁽¹⁾

Ebû Dâvûd'un lafzı bu şekildedir, Tirmizî'nin rivayeti ise daha eksiksizdir.

el-Hattabî dedi ki: Bu hüküm o kadına hastır, çünkü o kadın kâfir idi. Zina eden müslüman bir kadının nikâh akdi feshedilmez.

Bu görüşe göre de bu âyet-i kerime müslümanlardan özel bir kişi hakkında inmiştir. Bu kişi, zinakâr fahişelerden olup Um Mehzûl diye bilinen bir kadını nikâhlamak için izin istemişti. Bu kadın, (kendisiyle evlenecek olanın) nafakasını karşılamayı da taahhüt etmişti. Bunun üzerine yüce Allah bu âyeti indirdi.⁽²⁾ Bu görüşü Amr b. el-Âs⁽³⁾ ile Mücâhid ifade etmiştir.

4- Bu âyet-i kerîme, Suffa ashabı hakkında nâzil olmuştur. Bunlar muhacirlerden olup Medine'de evleri, aşiretleri yoktu. Mescidin suffasında yerleşmişlerdi. Dört yüz kişi idiler. Gündüzün rızık peşinde koşar, geceleyin de suffada kalırlardı. Medine'de de açıktan açığa fuhuş işleyen fahişeler vardı. Bunların elbiseleri ve yemekleri pek çoktu. Suffadakiler bunlarla evlenip onların meskenlerinde barınıp yemeklerinden yiyip elbiselerinden giyinmek istediler. Bu âyet-i kerîme onları böyle bir duruma düşmekten korumak üzere nâzil olmuştur. Bu açıklamayı da İbn Ebi Salih yapmıştır.

5- ez-Zeccac ve başkası bu görüşü el-Hasen'den nakletmişlerdir. Buna göre o şöyle demiştir: Burada kasıt, kendilerine zina haddi uygulanmış, zina eden erkek ve kadındır. O şöyle demiştir: Bu yüce Allah'ın bir hükmüdür.

(1) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 4; *Tirmizî*, Tefsir 24. sûre 1; *Nesâî*, Nikâh 12.

(2) *Müsned*, II, 159, 225; *Hakîm*, *el-Müstedrek*, II, 396; *Beyhakî*, *Sünen*, VIII, 246.

(3) *İbnu'l-Arabî*, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 1328'de, İbn Ömer demektedir. Hadisin (yukarıda gösterilen kaynaklarda) râvisi ise Abdullah b. Amr b. el-Âs'tır. Ashabdan bu görüşü ifade edenin o olması daha uygun geliyor.

Zina haddi uygulanmış bir erkeğin, zina haddi uygulanmış bir kadından başkasıyla evlenmesi caiz değildir. İbrahim en-Nehaî de buna yakın görüş belirtmiştir.

Ebû Dâvûd'un, Musannef'inde (Sünen'inde) kaydedildiğine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Zina edip had uygulanmış bir erkek ancak kendisi gibi olanı nikâhlayabilir."⁽¹⁾

Rivayete göre had uygulanmış bir kimse, had uygulanmamış bir kadın ile evlenmiş, Ali (r.a) da onları birbirlerinden ayırmıştır. İbnu'l-Arabî der ki: Bu naklen sabit olmadığı gibi, aklen de sahih olmayan bir husustur. Erkekler arasından had uygulanmış birisinin yalnızca had uygulanmış kadınları nikâhlayabileceğini söylemek doğru olabilir mi? Bu hangi rivayete dayanarak kabul edilebilir ve şeriatteki hangi aslî hüküm, bu kıyasın dayanağını teşkil edebilir?

Derim ki: el-Kiya (el-Herâsî) bu görüşü aynı zamanda Şafiî mezhebine mensub kimi müteahhir fakihlerden de nakletmiş ve zina eden bir erkek eğer zina etmeyen bir kadın ile evlenecek olursa, âyetin zahiri gereğince birbirlerinden ayrılacaklarını belirtmişlerdir. el-Kiyâ der ki: Ancak bu zahir ile amel etmektir. Bu görüşü kabul eden bir kimsenin zina eden bir erkeğin, müşrik bir kadınla evlenmesini de caiz kabul etmesi, zina eden bir kadının da müşrik bir erkekle evlenmesini caiz kabul etmesi gerekir. Bunun caiz olması ise son derece uzak bir ihtimaldir ve hatta bu büsbütün İslâm'dan çıkıştır. Hatta bunlar bazen şunu da söylerler: Âyet-i kerîme zina eden kadın hakkında değil de özel olarak müşrik erkeğin nikâhlanması hususunda neshedilmiştir.

6- Âyet-i kerîme neshedilmiştir. Malik, Yahya b. Said'den, o Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: **"Zina eden erkek ancak zina eden veya müşrik olan bir kadını nikâh edebilir. Zina eden kadını da ancak zina eden veya müşrik olan bir erkek nikâhlayabilir"** buyruğu hakkında (Said b. el-Müseyyeb) dedi ki: Bu âyet-i kerîmeyi daha sonra gelen: **"İçinizden evli olmayanları... evlendirin"** (en-Nur, 24/32) âyeti neshetmiştir. İbn Amr da böyle demiştir. O dedi ki: Zina eden kadın da müslümanların evli olmayan (dul)ları arasına girer.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs dedi ki: İlim adamlarının çoğunluğu bu görüşü benimsemişlerdir. Fetva verme ehliyetine sahip kimseler de şöyle derler: Bir kadın ile zina eden bir kimse o zina ettiği kadın ile evlenebileceği gibi başkası da onunla evlenebilir. Bu İbn Ömer'in, Salim'in, Cabir b. Zeyd'in, Atâ, Tavûs ve Malik b. Enes'in görüşü olduğu gibi, Ebu Hanife ve mezhebine mensup ilim adamlarının da görüşüdür.

(1) Ebû Dâvûd, Nikâh 4; Müsned, II, 324.

Şafiî der ki: Bu âyet hakkında söylenecek söz Said b. el-Müseyyeb'in sözü gibidir. Allah'tan yanılmayacağımı ümit ederek söylüyorum ki, bu âyet mensuhtur.

İbn Atiyye dedi ki: Bu âyet-i kerîmede müşriklerden söz edilmesi bütün bu yaklaşımları zayıf kılmaktadır. İbnu'l-Arabî der ki: Bence uygun görüş şudur: Nikâh lafzı ile ya İbn Abbas'ın dediği gibi, ilişki kurmak kastedilmiştir, yahutda akit. Eğer ilişki kurmak kastedilmiş ise bunun manası: Bir zina ancak zaniye bir kadın ile yapılır. Bu da şu demektir: Erkek de, kadın da her iki taraf da zinakârdır. Buna göre âyetin takdiri de şöyle olur: Zinakâr bir kadın ile ilişki kurmak, ancak zina eden bir erkeğin yahut müşrik bir erkeğin işidir. Bu açıklama İbn Abbas'tan rivayet edilmektedir ve sahih bir manadır.

Eğer: Baliğ bir kimse bir kız çocuğu ile yahut akıllı bir kişi deli birisi ile yahut uyuyan bir kişi uykuda olan bir kadın ile zina edecek olursa, bu sadece erkek tarafından bir zinadır ve bu erkek zaniye olmayan birisini nikâhla-
mış (ilişki kurmuş) olmaktadır. O takdirde daha önce geçen maksadın dışına çıkmış olmaktadır denilirse, cevabımız şu olur: Bu, her bakımdan bir zinadır. Şu kadar var ki onlardan birisinden had düşer, diğerine ise uygulanır.

Şâyet **"nikâh"** lafzı ile akit kastedilmiş ise buyruğun anlamı şöyle olur: Zina etmiş bir kadın ile evlenip de, hamile olup olmadığını anlamadan onunla gerdeğe giren bir kimse zina eden kişi gibidir. Ancak bu hususta ilim adamlarının ihtilâfı dolayısıyla ona had uygulanmaz. Şâyet böyle birisi ile nikâh akdi yapıp da onun hamileliği ortaya çıkıncaya kadar, onunla gerdeğe girmeyecek olursa, icma ile bu akit caizdir.

Bir diğer görüşe göre âyet-i kerîmenin maksadı, zina eden bir erkek, zaniye bir kadından başkasıyla evlenemez, demek değildir. Çünkü böyle birisinin zaniye olmayan bir kadın ile evlenmesi de düşünülebilir. Ancak mana şöyle olur: Zaniye bir kadın ile evlenen bir kimse de zanidir. Sanki: Zaniye kadını ancak zina eden erkek nikâhlar, denilmek istenmiş ve ifadelerde lafızlar yer değiştirmiştir. Bu da şu demektir: Zaniyeyi ancak onun zinasına razı olan bir erkek nikâhlayabilir. Böyle bir şeye de ancak kendisi zina ediyor ise razı olur.

2- Zaniye Kadın İle Evlenmek Sahihtir:

Bu âyet-i kerîmede zaniye ile evlenmenin sahih olduğuna delil vardır. Aynı şekilde evli birisinin hanımı zina edecek olursa, nikâh fâsid olmaz. Koca da zina edecek olursa, hanımı ile olan nikâhı fâsid olmaz. Bu açıklama ise âyet-i kerîmenin mensûh olduğunu kabul etmeye binâendir. Âyetin muhkem olduğu da söylenmiştir, bu da ileride gelecektir.

3- Zina Eden Erkek ve Kadının Biribirleriyle Evlenmeleri:

Rivayete göre Ebubekir (r.a) döneminde bir adam bir kadın ile zina etti. Her ikisine de yüzer sopa had uyguladıktan sonra olduğu yerde onları birbirleriyle evlendirdi ve sonra da onları bir sene sürgüne gönderdi. Benzeri bir uygulama Ömer, İbn Mes'ud ve Câbir (r.anhum)dan da rivayet edilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Bunun başı zina, sonu nikâhla bitmiştir.

Buna şöyle bir örnek gösterilebilir: Bir adam birisinin bahçesinden meyve çalar, sonra bahçe sahibine gider. O çaldığı meyveyi ondan satın alır. Çalması haram, satın alması helâldir.

Şafiî ve Ebu Hanife bu görüşü kabul etmişler ve suyun (zinanın) hurmiyetinin olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.⁽¹⁾

İbn Mes'ud (r.a)dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bir adam, bir kadın ile zina eder, sonra da onu nikâhlayacak olursa, her ikisi de ebediyyen zinakârdırlar. İşte Malik de bu görüşü kabul etmiştir. Onun görüşüne göre o fasit olan suyundan rahminin temizliğini anlayıncaya kadar onu nikâhlayamaz. Çünkü nikâhın kendine göre bir hürmeti (saygınlığı) vardır. Onun saygınlığından birisi de nikâh dolayısı ile helâl olan suyun, zina suyunun üzerine dökülmemesi ve böylelikle haramın helâla, hakir ve bayağı halin suyunun, şerefli halin suyu ile karışmamasıdır.

4- Zinakâr Bilinen Bir Kimsenin Böyle Olmadığı İntibahı

Vererek Evlenmesinin Hükmü:

İbn Hüveyzimendâd der ki: Zina veya fasıklık türlerinden bir başkası ile bilinen ve bunu açıktan işleyen bir kimse, şâyet namus ve iffet ehli bir ailenin kızı ile evlenir de kendisi hakkında onları aldatacak (namus ehli birisi olduğunu gösterecek) olursa, onunla birlikte kalmak yahut ondan ayrılmak hususunda muhayyerdirler. Çünkü bu da kusurlardan bir kusur gibidir. İbn Hüveyzimendâd bu görüşüne Peygamber (sav)ın: "Zinakâr ve bundan dolayı had cezası uygulanmış olan bir kimse ancak kendisi gibi olanı nikâhlayabilir"⁽²⁾ hadisini delil göstermiştir.

İbn Hüveyzimendâd der ki: Hadiste had cezası uygulanmış birisinin söz konusu edilmesinin sebebi, fasıklıkla meşhur olmasıdır. İşte evlenmesi halinde eşinden ayrılması icab eden kişi budur. Fâsıklıkla meşhur olmayan kişi hakkında bu hüküm söz konusu değildir.

(1) Yani evlilik sebebiyle sabit olan bir takım haramlar zina sebebiyle sabit olmaz.

(2) Birinci başlıkta geçmiş olan bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

5- Âyetin Muhkem Olmadığını Söyleyenler ve

Bu Görüşün Bazı Hükümlere Etkisi:

Mütekaddiminden bir kesim şöyle demiştir: Âyet-i Kerîme nesh edilmiş değildir. Bunlara göre zina eden bir kimsenin kendisi ile hanımı arasındaki nikâhı fasid olur. Kadın zina edecek olursa, kendisi ile kocası arasındaki nikâhı da fasid olur. Bunlardan bir topluluk da şöyle demiştir: Bu yolla nikâh fesh olmaz, ancak kocaya hanımı zina ettiği takdirde karısını boşaması emredilir. Boşamayacak olursa, günahkâr olur. Ne zina eden bir kadınla, ne zina eden bir erkekle evlenmek caizdir. Ancak tevbe açıkça tesbit edilecek olursa, o takdirde nikâhlanmak caiz olur.

6- Mü'minlere Fahişelerle Evlenmek Haramdır:

“Böylesi mü'minlere haram kılınmıştır.” Yani bu gibi fahişeleri nikâhlamak mü'minlere haramdır. Kimi te'vil âlimleri şunu iddia ederler: Böyle fahişelerle nikâhlanmayı yüce Allah, Muhammed (sav) ümmetine haram kılmıştır. Bu türden kadınların en meşhurlarından birisi de Anâk diye bilinen kadındır.

7- İslâm ve Harb Diyarında Zinanın Hükümü:

Yüce Allah Kitab-ı Kerîm'inde zinayı haram kılmıştır. Erkek nerede zina ederse etsin, ona had uygulanmalıdır. Malik, Şafiî ve Ebu Sevr'in görüşü budur. Re'y ashâbı ise müslüman bir kimse eğer Dar-ı Harb'de eman ile bulunur da orada zina ettikten sonra İslâm diyarına çıkıp gelecek olursa, ona had uygulanmaz.

İbnu'l-Münzir der ki: Dar-ı Harb ile Dar-ı İslam arasında fark yoktur. Kim zina ederse, ona had uygulanır. Bu yüce Allah'ın: **“Zina eden dişi ile zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun”** buyruğunun zahirinin bir gereğidir.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿٤٠﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾

4. **Muhsan hanımlara iftira edenler, sonradan dört şahit getirmeseler o kimselere seksener (değnek) vurun ve şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin. Onlar fâsıkların tâ kendileridir.**
5. **Ancak bundan sonra tevbe edenler ve ıslâh olanlar müstesnâ. Şüphesiz Allah günahları bağışlayandır, rahmet edendir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmialtı başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Bu âyet-i kerîme zina iftirasını yapanlar hakkında inmiştir. Said b. Cübeyr dedi ki: Bu âyetin iniş sebebi mü'minlerin annesi Âişe (r.anhâ) hakkında söylenenler olmuştur.

Bir diğer görüşe göre bu âyet-i kerîme özel olarak o olay hakkında değil, genel olarak zina iftirasında bulunanlar sebebiyle nâzil olmuştur. İbnu'l-Münzir dedi ki: Rasûlullah (sav)'ın haberleri arasında iftiraya açıkça delâlet eden bir haber bulamamaktayız. Ancak yüce Allah'ın Kitabı bu konuda yeterli olup başkasına ihtiyaç bırakmamaktadır ve haddi gerektiren kazfin var olduğuna delil teşkil etmektedir, ilim ehli de bu hususta icmâ' halindedirler.

2- İftirânın Sözlük Anlamı:

Yüce Allah'ın: “وَالَّذِينَ يَزْمُونَ” **...iftira edenler**” buyruğu ile seb edenler, söyvenler kastedilmektedir. Bu kelime için “ram'ı” ismi istiâre olarak kullanılmıştır. Çünkü bu, sözlü olarak eziyet vermek anlamındadır. Nitekim en-Nâbiğa şöyle demiştir:

وجرح اللسان كجرح البدن

“Dilin yarası, elin yarası gibidir.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

رَمَانِي بِأَمْرِ كُنْتُ مِنْهُ وَالِدِي بَرِيئاً وَمِنْ أَجْلِ الطَّوِيِّ رَمَانِي

“Benim de babamın da uzak olduğu bir hususta bana iftirada bulundu, O kuyu sebebiyle bana iftira etti.”

Buna "kazf" adı da verilir. Hadis-i şerifte geçen: "İbn Ümeyye hanımını, Şerik b. es-Sahmâ ile (zina etmekle) kazfetti (suçladı)" hadisinde de bu ifade kullanılmıştır.⁽¹⁾

3- İffetlilere İftira:

Yüce Allah, kadınları -bu açıdan- daha önemli olduklarından, böyle bir fiili işledikleri iftirası nefisleri daha bir yaralayıcı ve daha çirkin olduğundan dolayı bu âyet-i kerîmede söz konusu etmiştir. Erkeklerle böyle bir iftirada bulunmak da mana itibariyle âyetin hükmüne girmektedir. Ümmet de bu hususta icmâ' etmiştir. Bu da yüce Allah'ın domuz etinin haram olduğunu nass ile bildirmekle birlikte, yağının, kıkırdaklarının ve benzerlerinin de mana itibariyle benzemeleri ve icmâ' dolayısıyla (o hükme) dahil olmasına benzetmektedir.

ez-Zehravî'nin naklettiğine göre buyruk, muhsan olan kişiler anlamındadır. Dolayısıyla bu kelime lafzı itibariyle erkekleri de, kadınları da kapsamaktadır. Buna delil yüce Allah'ın: "(وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ): *Kadınlardan muhsan olanlar da...*" (en-Nisâ, 4/24) buyruğu da buna delildir.

Bir topluluk da şöyle demiştir: "Muhsana" ile kasıt ferclerdir. Nitekim yüce Allah: "(وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا): *Fercini muhsan kılan (ırzını koruyan) o kızı da (an)*" (el-Enbiya, 21/91) diye buyurmaktadır. O takdirde âyetin kapsamına erkek ve kadınların avret yerleri girer.

Bir diğer görüşe göre yabancı kadına iftiranın söz konusu edilmesi, daha sonra erkeğin kendi hanımına iftira etmesi halini atfetmek içindir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Cumhur "(الْمُحْصَنَاتُ): **Muhsan hanımlara**" kelimesini "sâd" harfini üstün olarak okumuşlardır. Yahyâ b. Vessâb ise esreli okumuştur. "Muhsan kadınlar" burada iffetli kadınlâr anlamındadır. en-Nisâ Sûresi'nde (4/25. âyet, 5. başlık ve devamında) ihsandan söz edilmiş ve mertebeleri belirtilmiştir. Yüce Allah'a hamdolsun.

4- Zina İftirasında Aranılan Şartlar:

Zina iftirası (kazf)de ilim adamlarına göre dokuz şart bulunmalıdır. Bu şartların ikisi iftirada bulunan kimsede olmalıdır. Bunlar akıl ve bulûğdur. Çünkü bu iki şart mükellef olmanın asıl dayanaklarıdır. Bu şartları taşımayanlar mükellef değildir.

(1) *Buhârî*, Şehâdât 21, Tefsir 24. sûre 3; *Müslim*, Liân 11; *Ebü Dâvûd*, Talâk 26; *Tirmizî*, Tefsir 24. sûre 3; *Nesâî*, Talâk 37, 38; *İbn Mâce*, Talâk 27; *Müsned*, III, 142.

İki şart iftira (kazf)de kullanılan ifadelerde aranır. Bu da bu iftirasında haddi gerektirecek bir ilişkiyi söz konusu etmelidir ki, bu da zina ya da Lut kavminin amelidir, yahut iftira ettiği kimseyi -diğer masiyetler ile değil de- babasından olmadığını söylemekle olur.

Beş şart da hakkında iftirada bulunulan kimsede aranır. Bunlar da akıl, bu lûğ, müslüman olmak, hürriyet, kendisine iftira yoluyla isnad edilen fuhuştan uzak iffetli olmak -başkasından uzak olup, olmaması aranmaz.-

İftirayı atanda akıl ve buluğu şart koştüğümüz gibi, iftiraya uğrayanda da bunları şart koşmamız -ihsanın mahiyeti çerçevesinde olmamakla birlikte- haddin, ancak kendisine iftira atılan kimseye gelebilecek zarar yolu ile eziyetten uzak tutmak için emredilmiş olmasından dolayıdır. Âkil ve bâliğ olmayan kimse hakkında ise böyle bir zarar söz konusu değildir. Zira bu gibi kimselerin ister kendilerinin yaptıkları, ister kendilerine yapıldığı söylenmiş olsun, Lût kavminin amelini işlemeleri zina diye adlandırılmaz.

5- Zina İftirasında Kullanılan Açık ve Kapalı İfadelerin Hükümü:

İlim adamları zina iftirası açıkça zikredilmesi halinde bunun haddi gerektirici bir iftira olacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Şâyet açık olmayarak üstü kapalı bir ifade kullanacak olursa, Malik: Bu da bir iftiradır, demiştir. Şafiî ve Ebu Hanife ise; ben bu sözlerimle ona zina iftirasında bulunmayı kastettim, demedikçe kazf (zina iftirası) olmaz.

Malik'in görüşünün delili, iftira dolayısıyla haddin ancak iftirada bulunanın iftira ettiği kimseyi karşı karşıya bıraktığı musibeti ortadan kaldırmak için öngörülmüş olmasıdır. Eğer böyle bir musibet kapalı ifade ile gerçekleşiyor ise, o halde bu kapalı ifadenin de açıkça kullanılan ifade gibi bir kazf olması icab eder. Bu hususta da esas dayanak, kullanılan ifadeden anlaşılandır. Şanı yüce Allah Şuayb (a.s) hakkında bize şunu haber vermektedir: **"Çünkü sen muhakkak yumuşak huylu ve akli başında bir kimsesin."** (Hûd, 11/87) Kavmi bu sözleriyle onun beyinsiz ve sapık olduğunu söylemek istemişlerdi. Onlar daha önceden Hûd Sûresi'nde (belirtilen âyetin tefsirinde) geçtiği üzere yorumlardan birisine göre, zahiren övgü olan sözlerle ona kapalı ifadelerle hakaret etmek istemişlerdi. Yüce Allah, Ebu Cehil hakkında da (kıyamette kendisine) şöyle denileceğini bildirmektedir: **"Tat bakalım, çünkü sen güçlü ve değerli imişsin."** (ed-Duhan, 44/49) Meryem (selâm ona)e de şu sözlerin söylendiğini bize nakletmektedir: **"Ey Harun'un Kardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi. Anan da ahlâksız bir kadın değildi."** (Meryem, 19/28) Onlar bu sözleriyle babasını öğmüş, annesinin de hayasızlık etmediğini yani zina etmemiş olduğunu söylemişler, fakat kapalı bir ifadeyle Meryem hakkında

bunu kullanmış oluyorlardı. Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Bir de onların küfürleri ve Meryem aleyhinde pek büyük bir iftirada bulunmaları sebebiyle...”* (en-Nisa, 4/156) Onların küfürlerinin ne olduğu bilinmektedir, pek büyük iftiraları ise kapalı sözlerle onun hakkında söyledikleridir. Yani senin baban kötü bir adam değildi, annen de hayasız bir kadın değildi. Yani sen (kocan bulunmadığı halde) bu çocuğu doğurmuş olmakla onlar gibi olmadığını göstermiş oluyorsun, (demek istemişlerdi).

Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *“Deki: ‘Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kimdir?’ Allah’tır de. Şüphe yok ki Biz yahut siz ya bir hidayet üzereyiz, veya apaçık bir sapıklıkta.”* (Sebe’, 34/24) Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere kasıt, kâfirlerin hidayet üzere olmadıkları, yüce Allah’ın ve Rasûlünün gösterdiği yolun ise hidayet olduğudur. İşte böylelikle kapalı ifadelerden tıpkı açık ifadelerden, anlaşılanın kendisi anlaşılmaktadır. Nitekim Ömer (r.a) da şair el-Hutay’a’yı şu sözleri söylemesi üzerine hapsetmiş idi:

دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَرْحَلْ لُبْنَيْهَا وَأَقْعِدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي

“Bırak üstün değerleri için yolculuk yapma, onları ele geçirmek
Otur (evinde)! Çünkü sen (kendisine) yemek yedirilen, elbise giydirilensin.”

Çünkü o bu sözleriyle (hicvettiği şahsı) yemek yedirilmeleri, içirilmeleri ve giyimlerinin karşılanması bakımından kadınlara benzetmiş olmaktadır. Ne-caî’nin şu:

قَبِيلَتُهُ لَا يَغْدِرُونَ بِذِمَّةٍ وَلَا يَظْلِمُونَ النَّاسَ حَبَّةَ خَرْدَلٍ

“Onun kabilesi hiçbir taahhüdü ihlâl etmezler,
İnsanlara bir hardal tanesi kadar dahi zulmetmezler.”

Sözlerini işitince: Keşke Hattab da böyle olsaydı, demişti. Şair ise bu sözleriyle kabilesinin zayıf olduğunu anlatmak istemiştir. Buna benzer ifadeler pek çoktur.

6- Kitap Ehli Kimselere Zina İftirasında Bulunmak:

İlim adamlarının cumhûru (çoğunluğu) kitab ehline mensub bir erkek veya onlardan bir kadına zina iftirasında bulunan kimseye had uygulanmaya-

cağı kanaatindedirler.

ez-Zührî, Said b. el-Müseyyeb ve İbn Ebi Leylâ ise şöyle demişlerdir: Şâyet kadının müslüman bir kocadan olma bir çocuğu varsa, bu iftirada bulunana had uygulanır.

Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır: Bu görüşe göre, bir kimse eğer müslümanın nikâhı altında bulunan hristiyan bir kadına iftirada bulunacak olursa, ona had uygulanır.

İbnu'l-Münzir der ki: İlim adamlarının ileri gelenleri birinci görüşü benimsemiş ve ittifakla bunu dile getirmişlerdir. Ben bu hususta muhalefet eden bir kimseye ne yetiştim, ne de karşılaştım. Hristiyan bir kimse, hür müslüman bir kimseye zina iftirasında bulunacak olursa müslümanın cezası gibi ona da seksen sopa vurulur. Bu hususta görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum.

7- Zina İftirasında Bulunan Kölenin Cezası ve Had Kimin Hakkıdır?

İlim adamlarının cumhûruna göre; köle, hür bir kimseye zina iftirasında bulunacak olursa, ona kırk sopa vurulur. Çünkü bu da tıpkı zina haddi gibi kölelik dolayısıyla yarı yarıya indirilir.

İbn Mes'ud, Ömer b. Abdu'l-Aziz, Kabisa b. Züeyb'den gelen rivayete göre ise köleye seksen sopa vurulur. Ebubekr b. Muhammed de hür bir kimseye zina iftirasında bulunmuş bir köleye seksen sopa vurmuştur. el-Evzaî de bu görüştedir.

Cumhûr, yüce Allah'ın: *"Şâyet... fuhuş işlerlerse onlara evli ve hür kadınlara verilen cezanın yarısı verilir"* (en-Nisa, 4/25) buyruğunu delil göstermektedirler.

Diğerleri de şöyle demektedir: Biz daha önceki buyruklardan zinanın yüce Allah'a ait bir hak olduğunu anlamaktayız. Yüce Allah'ın üzerindeki nimetleri az olan kimseler hakkında daha hafif, yüce Allah'ın nimetleri üzerinde pek çok olan kimse hakkında ise daha çirkin bir iş olabilir. Ancak iftira suçunun cezası insanın bir hakkıdır ve bu hak, iftiraya uğrayanın ırzına karşı işlenen suç dolayısıyla vacib olmuştur. Böyle bir suç kölelik ya da hürriyet dolayısıyla farklılık arzetmez. Bu görüşün sahipleri şöyle de diyebilirler: Eğer bu hususta farklılık olsaydı, zina hakkında söz konusu edildiği gibi burada da söz konusu edilmeliydi.

İbnu'l-Münzir der ki: Ancak genel olarak İslâm âleminin belli başlı bölgelerindeki ilim adamlarının kabul ettiği görüş birincisidir, ben de birinci görüşü kabul etmekteyim.

8- Hür Bir Kimse Köleye Zina İftirasında Bulunursa:

İlim adamlarının icma ile kabul ettiklerine göre; hür bir kimse köleye iftirada bulunacak olursa, bundan dolayı ona ceza uygulanmaz. Buna sebep aralarındaki mertebe farkı ile Peygamber (sav)ın şu buyruklarıdır: "Kim kölesine zina iftirasında bulunacak olursa, böyle olması hali müstesnâ kıyamet gününde ona had uygulanır." Bu hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾ Bazı rivayet yollarında şu ifadeler de bulunmaktadır: "Kim kölesine zina iftirasında bulunup da bunu ispatlamayacak olursa, kıyamet gününde ona had, seksen sopa olarak uygulanır."⁽²⁾ Bunu da Darakutnî zikretmektedir.

İlim adamları derler ki: Bunun âhirette uygulanacak olmasının sebebi orada böyle bir mülkiyetin kaldırılacağından, üstün olan ile aşağıda olanın, hür ile kölenin eşit olacağından ve kimsenin kimseye takva dışında herhangi bir üstünlüğünün bulunmayacağından dolayıdır. Bunlar gerçekleşeceğinde insanlar hadlerde ve saygınlıkta birbirlerine eşit olurlar. Kimde bir hak varsa, o hak alınıp sahibine verilir. Mazlumun, zalimi affetmesi hali müstesnâ.

Dünyada birbirlerine denk olmayışlarının sebebi, kölelere malik olanların onları mükâfatlandırmak (ya da cezalandırmak) hususunda herhangi bir olumsuz hal ile karşı karşıya kalmamalarıdır. O takdirde hiçbir hususta efendilerin herhangi bir saygınlıkları ve üstünlükleri de kalmaz. İnsanların birbirlerinin emirlerine verilmesinin faydası da ortadan kalkar. Bu, hikmeti sonsuz, herşeyi bilen bir hikmetidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.

9- Hür Olan Kimseye Köle Zannıyla

Zina İftirasında Bulunanın Hükmü:

Malik ve Şafiî derler ki: Bir kimse köle zannettiği bir kişiye zina iftirasında bulunup da onun hür olduğu anlaşılırsa, ona had uygulanır. Hasan-ı Basrî de bu görüştedir, İbnu'l-Münzir de bunu tercih etmiştir. Yine Malik der ki: Um veled (efendisinden çocuk doğurmuş cariye)e zina iftirasında bulunan bir kimseye de had uygulanır. İbn Ömer'den de bu görüş rivayet edilmiştir. Şafiî'nin görüşüne kıyasen o da bu görüşte olmalıdır. Hasan-ı Basrî ise: Böyle bir kimseye had uygulanmaz, demiştir.

10- Zina İftirasına Dair Kapalı Bir İfadeye Örnek:

İlim adamları bir erkeğe: Ey iki bacağı arasında kendisiyle ilişki kurulmuş

(1) *Buhârî*, Hudûd 45; *Müslim*, Eymân 37; *Ebü Dâvûd*, Edeb 124; *Tirmizî*, Birr 30; *Müsned*, II, 431, 500

(2) *Dârakutnî*, III, 91

kişi, diyen kimsenin hükmü hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbnu'l-Kasım: Böylesine had uygulanır, çünkü bu kapalı bir ifadedir, demiştir. Eşheb ise: Bu söz dolayısıyla had uygulanmaz demiştir. Çünkü bu söz, icma ile zina sayılmayan bir fiile nisbet etmedir.

11- Bazı Şartları Eksik Olan Zina İftirasında Bulunmanın Hükümü:

Bülûğdan önce ve kendisiyle ilişki kurulması mümkün olan bir kız çocuğuna zina iftirasında bulunan bir kimsenin bu sözleri Malik'e göre bir kazf (zina iftirası)dır. Ebu Hanife, Şafiî ve Ebu Sevr ise: Bu kazf sayılmaz, çünkü bu durumdaki bir çocuğa had uygulanmayacağı için yapılan bu iftira da zina iftirası sayılmaz. Ancak bunu söyleyen kimseye de ta'zir cezası uygulanır, demişlerdir.

İbnu'l-Arabî der ki: Mesele her iki ihtimali de kaldırır ve zorcadır. Çünkü Malik iftiraya uğrayanın ırzını koruma altına almayı göz önünde bulundururken, diğerleri ise iftirada bulunanın haksız cezaya karşı korunmasını göz önünde bulundurmışlardır. Ancak iftiraya uğrayanın ırzını koruma altına almak daha önceliklidir. Çünkü iftirada bulunan bir kimse dilinin ucu ile mahremiyetini açığa çıkarmıştır, o bakımdan ona had uygulamak gerekir.

İbnu'l-Münzir der ki: Ahmed dokuz yaşındaki kız çocuğu hakkında: Ona iftirada bulunana sopa cezası vurulur, demiştir. Oğlan çocuğu da on yaşına ulaştığı takdirde ona iftirada bulunan dövülür. İshak der ki: Benzeri ilişki kurabilen bir erkek çocuğa zina iftirasında bulunan kimseye had uygulanır. Kız çocuğu da dokuz yaşını geçti mi bu durumdadır. İbnu'l-Münzir der ki: Balığ olmayan bir kimseye iftirada bulunana had uygulanmaz, çünkü bu bir yalandır. Ancak verdiği rahatsızlık dolayısıyla ona ta'zir cezası uygulanır.

Ebu Ubeyd dedi ki: Ali (r.a)dan rivayet edildiğine göre bir kadın yanına gelmiş ve ona kocasının kendisine ait olan cariye ile ilişki kurduğunu söz konusu etmiş. Ali (r.a) ona şöyle demiş: Eğer doğru söylüyor isen, biz onu recmederiz. Şâyet yalan söylüyor isen, o takdirde sana iftira cezası uyguluyoruz. Bu sefer kadın: İçimdeki kin ve öfke ile birlikte beni serbest bırakınız, aileme geri gideyim, cevabını vermiş.

Ebu Ubeyd dedi ki: Bu hadisteki fikhî inceliklerden birisi şudur: Koca hanımına ait olan cariye ile ilişki kuracak olursa, ona had uygulanır.

Bir diğer incelik de şudur: Bir kimse bu hususta ona iftirada bulunacak olursa, ona iftirada bulunan kişiye had uygulanır. Ali (r.a)ın: Eğer yalan söylüyor isen, sana iftira cezası uyguluyoruz, sözüne dikkat etmemiz gerekir. Bütün bunlar şöyle izah edilir: Eğer bu işi yapan kişi, yaptığını ve söylediğini bilmeyen bir kimse değilse bu hüküm söz konusudur. Eğer bunları bilme-

yen yahut helal olduğu şüphesi iddiasında bulunan bir kimse ise, bütün bu hallerde had cezası ondan bertaraf edilir.

Bu rivayetteki bir diğer fikhî incelik de şudur: Bir adam, bir adama hakimin huzurunda zina iftirasında bulunacak olsa, iftiraya uğrayan da hazır bulunmuyor ise, iftiraya uğrayan kişi gelip cezanın uygulanmasını isteyinceye kadar, iftirada bulunana bir ceza verilmez. Çünkü gelip onu tasdik edebilir, bunu bilemiyoruz. Nitekim Ali (r.a)'ın bu kadına ceza vermeye kalkışmadığı görülmektedir.

Yine bundan anlaşıldığına göre; hakimin huzurunda bir adama zina iftirasında bulunulacak olsa, daha sonra iftiraya uğrayan kişi gelip hakkını isterse, kendisi bu iftirayı dinlemiş olduğundan dolayı hakim bu hakkı alır. Nitekim: Eğer yalan söylüyor isen, sana ceza uygulayız, dediğini görüyoruz. Buna sebep ise iftiranın insanlara ait haklar arasında yer almasıdır.

Derim ki: Kazf haddi Allah'ın haklarından mıdır, yoksa insanların haklarından mıdır, hususunda görüş ayrılığı vardır, ileride gelecektir.

Ebu Ubeyd dedi ki: el-Esmaî dedi ki: Şu'be bu rivayette kadının söylediği: “(غَيْرِي نَغْرَة): Beni hıncım ve öfkemle başbaşa bırakınız” sözleri hakkında bana soru sordu, ben de ona şöyle dedim: Bu ifade tencerenin kaynayıp taşması tabirinden alınmıştır. O bakımdan tencerenin kaynayıp taşmasını anlatmak üzere: (نَغْرَت تَنْغَرُ، وَنَغْرَت تَنْغِرُ) denilir. O bakımdan bu kadının sözlerinin anlamı şu olur: İçinde öfke ve kıskançlık -istediği sonucu alamayınca- kaynayıp, taşmaktadır. İşte bu anlamdan hareketle; (رَأَيْتُ فُلَانًا يَتَنَغَّرُ عَلَى فُلَانٍ) denilir, yani içinde ona karşı kaynayıp coşan bir kini vardır, demek istenir.

12- Peygamber (sav)'ın Hanımlarından Birisine

Zina İftirasında Bulunanın Hükümü:

Peygamber (sav)'ın hanımlarından birisine zina iftirasında bulunan kimseye iki had uygulanır. Bu görüş Mesruk'a aittir, İbnu'l-Arabî der ki: Sahih olan bu haddin bir tane olacağıdır, çünkü yüce Allah'ın: “**Muhsan hanımlara iftira edenler...**” âyeti umumidir; onların sahib oldukları şeref onlara yapılan iftira dolayısıyla haddin arttırılmasını gerektirmez. Çünkü konumun şerefi hadlere etki etmez. Şerefin azlığı da azaltılması suretiyle haddi etkilemez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İleride Âişe (r.anhâ)'ya iftirada bulunan kimsenin öldürülüp öldürülmeyeceğine dair açıklamalar gelecektir.

13- İftiralarını Şahitle İspatlayamayanlar:

Yüce Allah'ın: **"Sonradan dört şahit getirmeseler"** buyruğu, böyle bir iddianın ispatlanması için gerekli olan dört şahidi getiremeyenler, demektir. Bu dört şahit diğer haklardan farklı olarak zina için gereklidir, bu da yüce Allah'ın kullarına bir rahmeti ve onların hallerini setretmek içindir. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/15. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

14- Şahidlerin, Şahitlikte Bulunmalarında Aranılan Şartlar:

Malik'e -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- göre şahitlerin şehadeti edâ şartlarından birisi de; bunun aynı mecliste (tek oturumda) gerçekleşmesidir. Eğer bu şahitlik değişik meclislerde gerçekleşirse, şahitlik olmaz. Abdu'l-Melik dedi ki: Şahitlerin toplu olarak da, ayrı olarak da şahitlikleri kabul edilir.

Malik şahitlerin bir arada bulunup (öylece şehadet etmelerini) bir taahbud kabul etmektedir. İbnu'l-Hasan da böyle demiştir.

Abdu'l-Melik'in görüşüne göre ise maksat, şahitliğin edâ edilmesi ve bunun toplamı bulmasıdır. Bu da hasıl olmuştur. Osman el-Bettî ve Ebu Sevr'in görüşü de budur, İbnu'l-Münzir de bunu tercih etmiştir. Çünkü yüce Allah: **"Sonradan dört şahit getirmeseler"** ile **"şahitlerini getiremediklerine göre..."** (en-Nûr, 24/13) diye buyurmakta, bunların ayrı ayrı veya bir arada bulunmalarını söz konusu etmemektedir.

15- Şahitlik Tamam Olmakla Birlikte, Şahitlerin Âdil

Oldukları Belirtilmezse:

Şahitlik tamam olmakla birlikte, şahitlerin âdil oldukları tesbit edilmeyecek olursa, o takdirde Hasan-ı Basrî ve Şa'bî'nin görüşlerine göre ne şahitlere had gerekir, ne de hakkında şahitlikte bulunulan kimseye. Ahmed, en-Nu'man (b. Sabit yani Ebu Hanife) ve Muhammed b. el-Hasen de bu görüştedirler.

Malik der ki: Dört kişi onun zina ettiğine dair şahitlik etse ve bunlardan birisi âdil olarak kabul edilmeyen yahut ta köle olursa, hepsine celde vurulur. Süfyan es-Sevrî, Ahmed ve İshak da bir kadının zina ettiğine dair şahitlik eden dört âmâyâ celde vurulacağı görüşündedirler.

16- Zina Cezası Uygulandıktan Sonra Şahidlerden Birisi

Şehadetinden Dönecek Olursa:

Zina ettiği hususunda aleyhinde şahitlik edilen şahıs recmedildikten sonra, şahitlerden birisi şahitliğinden geri dönerse, bir kesimin görüşüne göre diyetin dörtte birini tazminat olarak öder, diğerlerine de bir şey düşmez. Kattade, Hammad, İkrime, Ebu Haşim, Malik, Ahmed ve Re'y ashabı böyle demişlerdir.

Şafiî de şöyle der: Eğer: Ben bunu öldürülsün diye kasten yaptım diyecek olursa, ölenin velileri muhayyerdirler. Dilerlerse onun öldürülmesini talep ederler, dilerlerse onu affedip diyetin dörtte birini alırlar ve bununla birlikte ona da (kazf) haddi uygulanır.

Hasan-ı Basrî de o kimse öldürülür, diğer üçüne de her birisi diyetin dörtte biri ödetilir, demiştir.

İbn Sîrîn der ki: Şâyet ben hata ettim, benim kastettiğim bir başkası idi diyecek olursa, bütünüyle tam bir diyet öder. Eğer kasten böyle yaptım diyecek olursa, ona karşılık öldürülür. İbn Şubrume de bu görüştedir.

17- Kazf Haddi Allah'ın Hakkı mıdır? Kul Hakkı mıdır?:

İlim adamları kazf haddi Allah'ın haklarından mıdır, kul haklarından mıdır yoksa her iki hakkın karışımı mıdır, hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Birincisi Ebu Hanife'nin görüşüdür, ikincisi Malik ve Şafiî'nin görüşüdür, üçüncüsü ise kimi müteahhir ilim adamlarının görüşüdür.

Görüş ayrılığının etkisi şudur: Şâyet bu yüce Allah'ın bir hakkı olup imama ulaşacak olursa, iftiraya maruz kalan kişi bu hususta talepte bulunmayacak olsa dahi imam bu haddi uygular. İftirada bulunan kişiye de kendisi ile Allah arasında yapacağı tevbenin faydası olur. Zinada olduğu gibi, kölelik sebebiyle had yarıya iner.

Şâyet kul hakkı ise, imam bu hakkı iftiraya maruz kalanın talebi olmadıkça uygulamaz. Kulun affetmesiyle de bu ceza düşer. İftiraya maruz kalan kişi hakkını helâl etmedikçe, iftira edene de tevbenin faydası olmaz.

18- "Dört Şahit" İfadesi İle İlgili Kıraat ve Açıklanması:

Yüce Allah'ın: "(بَارِئَةً شَهِدَاءُ)": **Dört şahit** ibaresini cumhur "dört" anlamındaki kelimeyi "şahitler" anlamındaki kelimeye izafet yaparak okumuşlardır. Abdullah b. Müslim b. Yesâr ile Ebu Zûr'a b. Amr b. Cerir ise "(بَارِئَةً)": **Dört** kelimesini tenvinli olarak okumuşlardır. "(شَهِدَاءُ)": **Şahit** kelimesi ile ilgili de dört türlü açıklama yapılmıştır: Bu kelime "**dört**" anlamındaki kelimenin sı-

latı ya da bedeli olarak cer mahallindedir. Bununla birlikte nekreden hal ya da temyiz de olabilir. Ancak hal ve temyiz olması tartışılır. Zira burada hal, nekredendir, temyiz ise çoğul gelmiştir. Sibeveyh'in görüşüne göre sayı tenvinli gelmekle birlikte, onu izafe yapmamak, ancak şiirde caiz olur. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî ise bu kıraati güzel görmekle birlikte, cumhûrun kıraatini daha sevinli bulmuştur. en-Nehhâs der ki: "**Şahitler**" kelimesi, "sonra da dört şahit getiremeyecek olurlarsa" anlamında nasb mahallinde olabilir.

19- Dört Şahidin, Şahitliğinde Aranan Şartlar:

Dört şahidin bizzat gördüklerine ve bu işi tıpkı (sürme) milin(in) sürme-danlıkta olduğu gibi, gördüklerine şahitlik edecek şekilde olmalıdır. Bundan önce en-Nisa Sûresi'nde (4/15. âyet, 5. başlıkta) ve hadisın nassında geçtiği gibi.

Ayrıca bu şahitlik Malik'in görüşüne göre; aynı yerde bir arada yapılmalıdır. Onlardan birisi bu hususta tereddüt geçirecek olursa, (açıkça) şahitlik eden diğer üçüne iftira cezası uygulanır. Nitekim Ömer, el-Muğire b. Şu'be'nin durumu hakkında böyle yapmıştı. Çünkü Muğire'nin aleyhinde Ebu Bekre Nufey' b. el-Hâris ile kardeşi Nafî -ez-Zehravî'ye göre; (kardeşi) Abdullah b. el-Haris'tir- ve bu ikisinin anne bir kardeşi ve Muaviye'nin kardeşi olduğunu belirterek nesebine ilhak ettiği Ziyad ile (dördüncü olarak) Şibl b. Ma'bed el-Becelî şahitliği eda etmek için geldiklerinde, Ziyad durdu ve bu konuda şahitlik etmedi. Bunun üzerine Ömer (r.a) sözü edilen üç kişiye kazf cezasını uyguladı.

20- "Seksan Celde"

Yüce Allah'ın: "(لَا جِلْدَ لَهُمْ)": **O kimselere... celde vurun**" buyruğunda geçen "celd" vurmak demektir. "Mücâlede" derilerde veya derilerle vuruşmak anlamındadır. Bilahare "celd" bunların dışında kılıç ya da başka şeylerle vuruşmak için istiâre olarak kullanılmıştır. Kays b. el-Hatim'in şu beyiti de bu kabildendir:

أَجَالَهُمْ يَوْمَ الْحَدِيقَةِ حَاسِرًا كَانَ يَدِي بِالسَّيْفِ مَخْرَاقَ لَاعِبٍ

"el-Hadika günü kılıçla miğfersiz ve zırhsız olarak çarpışırım onlarla, Elimde kılıç, çocukların oynarken dürüp katladığı bir mendil⁽¹⁾ gibidir."

(1) "Çocukların dürüp katladığı mendil" anlamını verdiğimiz kelime aslında noktalı "hı" ile dir. Ancak elimizdeki nüshada bu kelime noktasızdır. Noktasız olarak bu beyite uygun bir anlam ihtiva etmediğinden, bu kelimeyi böylece anlamlandırmayı uygun gördük.

“(ثَمَانِينَ): **Seksener**” kelimesi mastar olarak nasbedilmiştir. “(جَلَنَ): **Değnek**” kelimesi de temyizdir.

“**Ve şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin**” ifadesi ömür boyunca onların şahitliklerinin kabul edilmemesini gerektirmektedir. Daha sonra onların fâsık, yani yüce Allah’a itaatın dışına çıkan kimseler olduklarına hüküm vermektedir.

21- Tevbe Edenlerin Durumu:

“(إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا): **Ancak... tevbe edenler müstesnâ**” buyruğu istisnâ olarak nasb mahallindedir. Bedel olarak cer mahallinde olması da mümkündür, yani iftira ettikten sonra tevbe edip hallerini düzelten kimseler dışında onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyiniz.

“**Şüphesiz Allah günahları bağışlayandır, rahmet edendir.**”

Âyet-i kerîme iftirada bulunan hakkında üç hüküm ihtiva etmektedir: Sopa vurulması, şahitliğinin ebediyyen reddedilmesi ve fasıklığı.

Buyruktaki istisnânın, ona vurulacak sopa cezasında herhangi bir etkisinin olmadığı icma ile kabul edilmiştir. Bundan tek istisnâ ileride geleceği üzere Şa’bî’den gelen rivayettir. İstisnânın, fâsıklığı hususunda etkili olacağı da icma ile kabul edilmiştir. Ancak ilim adamları bu istisnânın, bu kimselerin şahitliğinin reddi hususundaki etkisi ile ilgili farklı görüşlere sahiptirler.

Kadı Şureyh, İbrahim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Süfyan es-Sevrî ve Ebu Hanife der ki: İstisnânın şahitliğinin reddedilmesinde herhangi bir etkisi yoktur. Onun fâsıklığı ancak Allah nezdinde ortadan kalkar. İftirada bulunan kimsenin şahitliği, tevbe etse, kendi kendisini yalanlasa dahi hiçbir şekilde, hiçbir durumda asla kabul edilmez.

Cumhurun kanaatine göre ise istisnânın şahitliğin reddi hususunda etkisi olur. İftira eden kimse tevbe ettiği takdirde, şahitliği de kabul edilir. Çünkü onun şahitliğinin reddedilmesi ancak fasıklıktan dolayı idi. Tevbe ile bu ortadan kalktığına göre, kendisine iftira haddinin uygulanmasından önce olsun, sonra olsun şahitliği kabul edilir. Genel olarak fukahânın kabul ettiği görüş budur.

Ancak böyle bir kimsenin tevbesinin ne şekilde olacağı hakkında farklı görüşler vardır. Ömer b. el-Hattab (r.a), eş-Şa’bî ve diğerlerine göre; kendisine had uygulandığı hususta yalancı olduğunu belirtmedikçe tevbe etmiş olmaz. Ömer (r.a)ın uygulaması da bu şekildedir, çünkü o Muğire aleyhine şahitlik edenlere şöyle demişti: Kim yalancı olduğunu söylerse bundan sonra ben onun şahitliğini kabul ederim, kim de böyle yapmayacak olursa ben de

şahitliğini geçerli kılmam. eş-Şibl b. Ma'bed ve Nâfi' b. el-Hâris b. Kelede kendilerini yalanladılar ve tevbe ettiler. Ebu Bekre ise böyle bir işe yanaşmadı, o bakımdan onun şahitliğini kabul etmezdi. en-Nehhâs bu görüşü Medinelilerden de nakletmektedir.

Aralarında Malik -yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ve başkalarının da bulunduğu bir kesim de şöyle demiştir: Böyle bir kimsenin tevbesi halini ıslah edip, düzeltmesidir. İsterse yalanlamak suretiyle söylediği sözden geri dönmessin. İftirası dolayısıyla pişmanlık duyup mağfiret dilemesi ve benzeri bir işe tekrar dönmeyi terketmesi ona yeter. İbn Cerir'in de görüşü budur.

eş-Şa'bî'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: İstisnâ her üç hükümden de yapılmıştır. Böyle bir kimse tevbe eder, tevbesi açığa çıkarsa ona had uygulanmaz, şahitliği kabul edilir ve fasıklıkla nitelendirilmesi de ortadan kalkar. Çünkü artık o, kendilerinden razı olunan (şahitliği kabul edilen) kimselerden olmuş olur. Yüce Allah da: **"Muhakkak Ben tevbe eden... kimsele-re çok çok mağfiret ediciyim."** (Tâ-Hâ, 20/82) diye buyurmuştur.

22- İftirada Bulunanın Şahitliği Ne Zaman Düşer?:

İlim adamlarımız -yüce Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- zina iftirasında bulunan kimsenin şahitliğinin ne zaman düşeceğini (geçersiz olup kabul edilmeyeceği) hususunda farklı görüşlere sahiptir. İbnu'l-Macişun: Bizzat iftira etmesiyle birlikte (düşer) derken, İbnu'l-Kasım, Eşheb ve Suhnun ise: Ona had cezası uygulanmadıkça şahitliği düşmez, demişlerdir. Eğer af ya da huna benzer haddi uygulamaya engel herhangi bir sebep bulunursa şahitliği reddedilmez.

Şeyh Ebu'l-Hasen el-Lahmî der ki: Böyle bir kimsenin eceli gelinceye kadar şahitliği iptal edilir. Ancak iftira halinde kişinin kendisini yalanlamak suretiyle tevbenin söz konusu olacağı, görüşü tercih edilmektedir. Aksi takdirde eğer iftirada bulunup kendisine had uygulandıktan sonra yine de adaleti üzere kalacağı söyleniyorsa, adaletin geri dönmesi nasıl söz konusu olsun?

23- Böyle Bir Günahtan Tevbe Eden Kimsenin Tevbeden Sonra Şahitliği Hangi Alanlarda Caizdir?

Tevbe ettikten sonra şahitliğinin geçerli olacağını kabul edenler, hangi hususlarda şahitliğinin kabul edileceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik -yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dedi ki: Kayıtsız ve şartsız olarak her hususta şahitliği caizdir. Herhangi bir günah sebebiyle had cezası uygulanmış olan herkesin durumu da budur. Bu görüşü Nâfi' ve İbn Abdi'l-Hakem, Malik'ten rivayet etmişlerdir. Aynı zamanda bu İbn Kinâne'nin de görüşüdür.

el-Vakaar (lakablı Zekerîya b. Yahya)'nın Malik'ten naklettiğine göre; özel olarak haddin kendisine uygulandığı hususta şahitliği kabul edilmez, ancak diğer hususlarda şahitliği kabul edilir. Mutarrif ve İbnu'l-Macişun'un da görüşü budur.

el-Utbî, Esbağ ve Suhnun'dan da benzerini rivayet etmektedir. Suhnun dedi ki: Herhangi bir hususta kendisine had uygulanmış bir kimsenin şahitliği, kendisine haddin uygulandığı benzer bir durumda geçerli değildir. Mutarrif ve İbnu'l-Macişun da şöyle demişlerdir: Zina iftirası dolayısıyla ya da zina sebebiyle kendisine had uygulanmış olan bir kimsenin zina, kazf ve liân ile ilgili hiçbir hususta şahitliği kabul edilmez, isterse adaletli bir kimse olsun. Onlar bu görüşlerini Malik'ten rivayet ederler.

Zina mahsulü çocuğun şahitliğinin zina ile ilgili hususlarda caiz olmayacağını da ittifakla kabul etmişlerdir.

24- Atıf ile Birbirine Bağlanmış Cümlelerden Sonra Yapılan

İstisnânın Fıkıh Usulü Açısından Hükmü:

Birbirine atıf ile bağlanmış cümlelerden sonra, istisnâ yapıldığı takdirde Malik, Şafiî ve mezhebine mensub ilim adamlarına göre bu istisnâ, bütün cümlelere ait olur.

Ebu Hanife ve onun mezhebine mensub ileri gelen ilim adamlarına göre istisnâ zikredilmiş en yakına râci olur. Burada da fâsıklıktır, bundan dolayı şahitliği kabul edilmez. Çünkü istisnâ özel olarak fasıklığa râci'dir, şahitliği kabulüne değil.

Bu usûl kaidesinde görüş ayrılığının iki sebebi vardır.

Birinci sebep: Cümleler bünyelerindeki atıf dolayısıyla tek bir cümle hükmünde midir, yoksa herbir cümlelerin bağımsız olarak ayrı bir hükmü vardır ve atıf harfi ifadeyi güzelleştirici ve hükmü ortak kılıcı mıdır, şeklindeki görüş ayrılığıdır. Cümlelerin atfı hususunda doğru olan görüş budur. (Hükümlerde ortak kılıcıdır) Çünkü nahivde de bilindiği üzere farklı cümlelerin birinin diğerine atfedilmesi caizdir.

İkinci sebep; istisnânın önceki cümlelere ait olması bakımından şarta benzetilmesidir. Bunu kabul eden fukahâ istisnânın önce geçen bütün cümlelere ait olduğunu kabul ederler.

Bir diğer görüş ise; bu benzerliğin olmadığı doğrultusundadır. Zira böyle bir şey dilde kıyas kabilindendir, bu ise fıkıh usulünde bilindiği üzere fassittir. Aslolan bütün bunların ihtimal dahilinde olduğu ve bir tercihin yapılamayacağıdır. O halde bu konuda el-Kadi'nin dediği şekilde genel bir kanaat belirtmemek gerekir. Bu hususta yüce Allah'ın Kitabında her iki şeklin

de varid olması meseleyi daha da zorlaştırmaktadır. Mesela, muharebe (yol kesme) âyetinde (el-Mâide, 5/33) zamirin önce zikredilenlerin hepsine ait olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Hata yoluyla mü'minin öldürülmesi ile ilgili âyette (en-Nisa, 4/92) istisnânın da son cümleye ait olduğu ittifakla kabul edilmiştir. (Konumuzu teşkil eden) kazf âyetinde ise her iki ihtimal de söz konusudur. O halde burada meselenin tetkik edilerek bir sonuca ulaşmak gereği kaçınılmaz biricik yol olarak, ortaya çıkmaktadır.

İlim adamlarımız der ki: İşte bu, usûle dair genel bir yaklaşım tarzıdır. Cüzî alanda, fikhî bakış açısında Malik ve Şafiî -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun-nin görüşleri ağırlık kazanmaktadır. Şöyle ki: Burada istisnâ fasıklığa ve şahitliğin kabul edilmesi yasağına bir arada râci'dir. Bu hususta kabul edilmesi gereken bir haberin, aralarında fark olduğunu belirtmesi hali müstesnâ. Ümmet tevbenin küfrü dahi sileceğini icma ile kabul etmiştir. Küfürden daha aşağı mertebede olanları silmesi ise öncelikle söz konusudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Ubeyd der ki: İstisnâ bir önceki cümleye râci'dir. Bir kimseyi zina etmekle suçlayan bir kişi bizzat zinayı işleyenden daha büyük bir günah işlemiş olamaz. Zina eden tevbe ettiği takdirde şahitliği kabul edilir, çünkü; "günahı tevbe eden, günahı olmayan bir kimse gibidir."⁽¹⁾

Yüce Allah kulundan tevbeyi kabul ettiğine göre, kulların tevbe edenin tevbe ettiğini kabul etmeleri öncelikle söz konusudur. Üstelik böyle bir istisnâ Kur'ân-ı Kerîm'de bir kaç yerde mevcuttur. Bunlardan birisi yüce Allah'ın: "*Allah'a ve Rasûlüne karşı savaşımların... yalnız... tevbe edenler müstesnâdır*" (el-Mâide, 5/33-34) buyruğudur. Şüphesiz ki bu istisnâ daha önce anılanların hepsine aittir.

ez-Zeccâc der ki: Zina iftirasında bulunan kimsenin günahı kâfirden daha büyük değildir. O halde tevbe edip halini düzelttiği takdirde şahitliğinin kabul edilmesi de onun hakkıdır. (ez-Zeccâc devamla) der ki: Yüce Allah'ın: "**Ebediyyen**" buyruğu ise, iftira etmeye devam ettiği sürece anlamındadır. Nitekim: Kâfirin şahitliğini ebediyyen kabul etme! denildiği takdirde, bu kâfir kaldığı sürece kabul etme, anlamındadır.

eş-Şa'bî der ki: Bu meselede muhalif kanaat sahipleri lehine şöyle bir delil vardır: Allah onun tevbesini kabul ederken, siz onun şahitliğini kabul etmemektesiniz.

Diğer taraftan, istisnâ bir takım usûl âlimlerinin kanaatine göre eğer son cümleye râci' ise yüce Allah'ın: "**Onlar fâsıkların tâ kendileridir**" buyruğu bir ta'lildir. Yoksa bizatihi müstakil bir cümle değildir, fasıklıkları sebebiyle

(1) *İbn Mâce*, Zühhd 30

le şahitliklerini kabul etmeyiniz, demektir. Fâsıklık ortadan kalkacak olursa, şahitlikleri ne diye kabul edilmesin?

Diğer taraftan iftirada bulunan kimsenin tevbesi, kendi kendisini yalanlamasıdır. Nitekim Ömer (r.a), Muğire'ye iftirada bulunan kimselere benzeri bir sözü ashabın huzurunda söylemiş ve onlardan kimse buna itiraz etmemiştir. Halbuki mesele Basra'dan, Hicaz'a kadar ve oradan diğer bölgelere kadar oldukça yaygınlık kazanmıştı. Eğer âyetin te'vili Kûfelilerin dediği gibi olsaydı, Ashab-ı Kiram'ın böyle bir şeyi bilmemeleri düşünülemez ve Ömer'e: İftirada bulunan bir kimsenin tevbesinin kabul edilmesi, ebediyyen caiz değildir, derlerdi. Yüce Allah'ın Kitabının yanlış te'vil edilmesi sonucunda verilen bir hükme karşı susmaları mümkün olmazdı. Böylelikle onların (muhalif kanaatte olanların) görüşleri çürütülmüş olmaktadır. Yardım Allah'tandır.

25- Şehadetin Kabul Edilmemesi, İftira Cezasının

Uygulanması Şartına Bağlıdır:

el-Kuşeyrî dedi ki: Şâyet iftiraya maruz kalan kişi, iftirada bulunana had-din uygulanmasını istemeden ya da yetkili devlet otoritesine konu arz edilmeden önce ölür, yahut affederse, o takdirde iftirada bulunan şahsın şahitliğinin kabul edileceğinde görüş ayrılığı yoktur. Çünkü karşı kanaati savunanlara göre bu meselede şahitliğin kabul edilmesinin yasaklanması, cezanın uygulanmasına atfedilmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“O kimselere seksener değnek vurun ve şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin.”** İşte bu hususta Şafiî de şöyle demektedir: Böyle bir kimsenin had uygulanmadan önceki hali, had uygulandıktan sonraki halinden daha kötüdür, çünkü hadler keffârettir. Daha iyi halinde şahitliği reddedilirken, olumsuz ve daha aşağı halde nasıl kabul edilebilir?

Derim ki: O böyle demiştir, ancak bu hususta bir aykırılık yoktur. Çünkü daha önce İbnu'l-Macişun'dan bizzat iftirada bulunmakla şahitliğinin reddedileceğine dair görüş kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu, el-Leys, el-Evzaî ve Şafiî'nin de görüşüdür. Had uygulanmayacak olsa dahi şahitliği reddedilir, çünkü iftirada bulunmakla fâsık olur. Zira bu büyük günahlardandır. İftiraya maruz kalan kimsenin zina ettiğini ikrar etmedikçe, ya da aleyhine delil ortaya konulmadıkça, onun böyle bir günahdan uzak olduğu sahîh bir şekilde ortaya konulamaz.

26- Allah Günahları Bağışlayandır:

“Ve ıslah olanlar müstesnâ” buyruğu ile tevbe ettiklerini açığa vuranları kastetmektedir. Amellerini ıslah edenler diye de açıklanmıştır.

"Şüphesiz Allah günahları bağışlayandır, rahmet edendir." Çünkü onlar da tevbe etmişler ve yüce Allah tevbelerini kabul etmiştir.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَذَرُهَا عَنْهَا الْعَذَابُ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

6. Eşlerine zinâ isnad edip kendilerinden başka şahitleri olmayanların herbirisinin şahitliği dört defa: "Kendisi muhakkak doğru söyleyenlerdendir" diye Allah adına şهادet etmesidir.
7. Beşincisinde de: "Eğer yalancılardan ise Allah'ın laneti üzerine olsun" diye şهادet eder.
8. Kadının: "Billahi o, muhakkak yalancılardandır" diye dört defa şahitlik etmesi, o zevceden cezayı savar.
9. Beşincisinde de: "Eğer o doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabı benim üzerime olsun" der.
10. Ya üzerinizde Allah'ın lütfu, rahmeti ve Allah gerçekten tevbeleri kabul eden Hakîm olmasaydı...

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı otuz başlık halinde sunacağız:

1- Kıraate ve Nahve Dair Bazı Açıklamalar:

"Kendilerinden başka şahitleri olmayanların" buyruğunda; "(انفسهم)": **Kendileri**" lafzı ref' ile bedel olarak okunmuştur. İstisnâ olarak ve bir de; "(يكن)": **ol... an**"ın haberi olarak nasb ile de okunabilir.

"Herbirisinin şahitliği dört defa... Allah adına şهادet etmesidir" buyruğunda "(فشهادة)": **Şahitliği**" ref' ile mübtedâ okuyuş, Kûfelilerin kıraati

olup; “(أَرْبَعٌ): **Dört defa**” da onun haberidir. Yani kişinin üzerinden iftira had-dini ortadan kaldıracak olan kimsenin şahitliği, dört defa yapacağı şahitlik-tir.

Medineliler ile Ebu Amr “**dört defa**” anlamındaki kelimeyi nasb ile okumuşlardır. Çünkü “**şahitliği**” kelimesi; “(أَنْ يَشْهَدَ): Şahitlik etmesi” anlamındadır. İfadenin takdiri de şöyledir: Onlardan herhangi birisi dört defa şahitlik etmelidir. Yahut da durum onlardan herhangi birisinin dört şahitlikte bulunmasıdır. İkincisinde; bu lafzın “**şehâdet**” kelimesi ile mansub olduğunda da görüş ayrılığı yoktur.

“**Beşincisinde**” anlamındaki buyruk mübteda olarak merfu’dur. Haber ise (أَنْ) ve onun sılasıdır. Bu edatın şeddesiz gelmesinin anlamı şeddeli geleninki gibidir. Çünkü; (أَنْ) manasındadır.

Ebu Abdu’r-Rahman, Talha ve Hafs’ın rivayetine göre Âsım bu kelimeyi nasb ile okumuştur. Bunun da anlamı: Beşinci defa şahitliği de... diye yapar. Diğerleri, mübtedâ olarak merfû’ okumuşlardır. Haber, “**Allah’ın laneti üzerine olsun**” buyruğundadır. Yani beşinci şehadet, adamın söyleyeceği: “...**Allah’ın laneti üzerine olsun**” sözleridir, şeklindedir.

2- Buyrukların Nüzûl Sebebi:

Ebû Dâvûd’un zikrettiği İbn Abbas yoluyla gelen rivayete göre Hilâl b. Ümeyye Peygamber (sav)ın huzurunda hanımının Şerik b. Sahmâ ile zina ettiğini ileri sürdü. Peygamber (sav): “Ya delil getirirsin yahut sırtına had uygulam” diye buyurdu. Hilâl dedi ki: Ey Allah’ın Rasûlü! Bizden herhangi bir kimse bir adamı hanımının üzerinde görecektse olursa, gidip delil mi arayacak? Peygamber (sav) yine: “Ya delil getirirsin yahut sırtına had uygulam” demeye devam etti. Hilâl dedi ki: Seni hak ile gönderene yemin ederim ki ben gerçekten doğru söylüyorum ve yemin ederim ki Allah benim bu işim hakkında sırtımı uygulanacak haddi kurtaracak buyrukları indirecektir. Bunun üzerine: “**Eşlerine zina isnad edip kendilerinden başka şahitleri olmayanların herbirisine...**” âyeti nazil oldu ve bu buyrukları: “**Eğer o doğru söyleyenlerden ise... der**” âyetine kadar okudu ve hadisin tamamını zikretti.⁽¹⁾

Denildiğine göre daha önce geçen ve muhsan hanımlara zina iftirasında bulunan kimseler hakkındaki âyet-i kerîme nâzil olunca ve bu âyet zahiri itibariyle gerek kocaları, gerekse de başkalarını kapsadığından dolayı Sa’d b. Muâz dedi ki: Ey Allah’ın Rasûlü! Ben hanımımınla birlikte bir adamı göreceğim de gidip dört şahit getirinceye kadar ona mühlet vereceğim öyle mi? Al-

(1) Bu hadis daha önceden ikinci âyetin tefsirinde 13. başlıkta işaret edilmiş, kaynakları da orada gösterilmişti.

lah'a yemin ederim (korkutmak maksadıyla) kılıcın eniyle değil de keskin tarafıyla öldürmek kastıyla vururum. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Siz Sa'd'ın bu derece kıskançlığına hayret mi ediyorsunuz? Elbette ki ben ondan daha kıskancım, yüce Allah ise benden de kıskançtır."⁽¹⁾

Sa'd'ın söylediği sözler ile ilgili farklı rivayetler gelmiş ise de manaları buna yakındır.

Daha sonra da Hilal b. Ümeyye el-Vâkifî geldi ve hanımının Şerik b. Sahmâ el-Belevî ile -belirttiğimiz üzere- zina ettiğini ileri sürdü. Peygamber (sav) ona kazf haddi vurmayı kararlaştırdı ise de bunun üzerine bu âyet-i kerîmeler nazil oldu. Rasûlullah (sav) onları mescidde bir araya getirdi ve lanetleştiler. Beşinci şahitlik esnasında kadın kendisine öğütler verilip de: Eğer yalan söylüyor isen (artık bu), ilâhî azabı gerektirecek bir ifadedir denilince, tereddüt etti. Sonra da: Ben bu günden itibaren artık kavmimi rezil edemem dedi ve lanetleşmeyi tamamladı. Rasûlullah (sav) da onları birbirinden ayırdı. Daha sonra o kadın -istenilmeyen vasıflarda- teni siyah, beyaza çalan deveyi andıran bir çocuk doğurdu. Bundan sonra bu oğlu Mısır'a emir oldu ve babasının kim olduğunu bilmiyordu.

Yine Uveymir (b. Eşkar) el-Aclânî gelerek hanımının zina ettiğini ileri sürdü ve lanetleştirdi. Meşhur olan ise Hilal'in başından geçen olayın daha önce meydana geldiği ve âyetin nüzûl sebebini teşkil ettiğidir. Bir görüşe göre de Uveymir b. Eşkar'ın başından geçen olay daha önce olmuştur. Bu da hadis imamlarının rivayet ettikleri meşhur bir hadistir.⁽²⁾

Ebu Abdullah b. Ebi Sufra dedi ki: Doğru olan hanımının zina ettiğini ileri süren Uveymir olduğudur. Hilal b. Ümeyye adı hata yoluyla zikredilmiştir. et-Taberî dedi ki: Hadiste Hilal b. Ümeyye adının zikredilmesi münkerdir. İftira eden şahsın asıl adı Uveymir b. Zeyd b. el-Ced b. el-Aclânî'dir. Bu Peygamber (sav) ile birlikte Uhud'da hazır bulunmuştu. Hanımının Şerik b. es-Sehma ile zina ettiğini söylemişti. es-Sahma Şerik'in annesinin adıdır. Ona bu ismin verilmesi sebebi siyah oluşu idi. Kendisi asıl İbn Abde b. el-Ced b. el-Aclânî'dir. Ahbar bilginleri böyle diyorlardı.

Denildiğine göre Peygamber (sav) cuma günü hutbesinde insanlara: **"Muhsan hanımlara iftira edenler..."** buyruklarını okudu. Âsım b. Adî el-Ensarî dedi ki: Allah beni sana feda etsin. Bizden bir kimse hanımının kar-

(1) *Buhârî*, Hudûd 40, Tevhid 20; *Müslim*, Liân 16, 17; *Dârimî*, Nikâh 37; *Müsned*, IV, 248. Ancak sözü geçen bu şahıs, Sa'd b. Muâz değil, Sa'd b. Ubâde'dir.

(2) Uveymir b. Eşkar el-Aclânî'nin başından geçen bu olaya dair rivâyetler için bk.: *Buhârî*, Tefsir 24. sûre 1, Talâk 4, 29, İ'tisâm 5; *Müslim*, Liân 1; *Ebû Dâvûd*, Talâk 27; *Nesâî*, Talâk 7, 35; *İbn Mâce*, Talâk 27; *Dârimî*, Nikâh 39; *Muvatta'*, Talâk 34; *Müsned*, V, 334, 336, 337.

nı üzerinde bir adam bulacak olsa ve cereyan eden olayı haber verip, konuşursa ona seksen sopa vurulacak. Müslümanlar da o kimseye fasık diyecekler, şahitliği de kabul edilmeyecek. Peki böyle bir durumda biz dört şahidi nereden bulacağız? O gidip dört şahit buluncaya kadar adam işini görmüş, bitirmiş olacak. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Âyet böyle indirildi. Ey Âsım b. Adî.” Âsım buyruğu dinleyen ve itaat eden bir halde çıkıp gitti. İstirca etmekte (innâ lillah ve innâ ileyhi raciun demek) olan Hilal b. Ümeyye ile karşılaştı. Ona: Ne haber? diye sordu. O da: Kötü dedi. Şerik b. es-Sahma'yı karım Havle'nin karnı üzerinde onunla zina ederken buldum. Burada söylenilen Havle ise Âsım b. Adiy'in kızıdır. Bu rivayet te bu şekildedir: Yani hanımı ile Şerik'i gören kişi Hilal b. Ümeyye'dir. Fakat sahih olan, -daha önce açıklandığı üzere- buna muhaliftir.

el-Kelbî dedi ki: Daha kuvvetli ihtimale göre hanımı ile birlikte Şerik'i gören kişi Uveymir el-Aclanî'dir. Çünkü Peygamber (sav)dan el-Aclanî ile hanımı arasında lanetleşmeyi gerçekleştirdi, şeklindeki rivayetler çoktur. Raviler de zina eden bu şahsın Şerik b. Abde olup annesinin adının es-Sahmâ olduğunu ittifakla belirtmektedirler. Uveymir ile Kays'ın kızı Havle ve Şerik ise Âsım'ın amca çocuklarıdır. Bu olay hicretin dokuzuncu yılında, Şa'ban ayında, Rasûlullah (sav)'ın Tebuk'ten Medine'ye dönüşü sırasında olmuştu. Bu açıklamaları et-Taberî yapmıştır.

Darakutnî'nin rivayetine göre de Abdullah b. Ca'fer şöyle demiştir: Uveymir el-Aclânî ile hanımı arasında lanetleşmeyi gerçekleştirdiği sırada Rasûlullah (sav)'ın huzurunda bulundum. Rasûlullah (sav) o sırada Tebûk gazvesinden dönmüştü. (Uveymir) karısının karnında gebe bulunduğu çocuğu kabul etmemiş ve bunun İbnu's-Sahmâ'dan olduğunu söylemişti. Rasûlullah (sav) da ona şöyle buyurmuştu: “Hanımını getir. Hakkınızda Kur'ân nazil olmuş bulunuyor.” Peygamber ikindi namazından sonra minber'in yakınında bir örtü üzerinde aralarında lanetleşmeyi icra etti.⁽¹⁾

Bu rivayetin senedinde el-Vâkıdî, ed-Dahhâk b. Osman'dan, o İmran b. Ebi Enes'ten⁽²⁾ dedi ki: Ben Abdullah b. Ca'fer'i şöyle derken dinledim... diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

3- Hanımlara Zina İftirasının Mahiyeti ve Bazı Hükümleri:

Yüce Allah'ın: “**Eşlerine zina isnad edip...**” buyruğu her türlü zina isnadı hakkında umumi bir tabirdir. İster hanımına: Sen zina ettin, ister: Ey zâ-

(1) *Dârakutnî*, III, 277.

(2) Adı: “İmrân b. Ebû Enes” diye kaydedilen şahıs, *Dârakutnî*, belirtilen yerde: “İmrân b. Ebî Uveys” olarak zikredilmektedir.

niye, desin, isterse de: Ben onu zina ederken gördüm, ya da: Bu çocuk benden değildir desin, âyet-i kerîme bütün bunları kapsamaktadır. Koca eğer dört şahit getirmeyecek olursa, liân icab eder. İlim adamlarının cumhûru, fukahânın geneli ve hadis ehlinin büyük topluluğu bu görüştedir. Malik'ten de buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. Malik şöyle derdi: Ben seni zina ederken gördüm demedikçe, yahut karısının hamileliğinin ya da çocuğunun kendisinden olmadığını söylemedikçe lanetleşme olmaz.

Ebu'z-Zinâd, Yahya b. Said ve el-Bettî'nin de görüşleri Malik'in görüşü gibidir: Mülâane (lânetleşme, liân) zina iftirasını yapmakla gerekmeyp ya görmekle yahut da istibrâya rağmen⁽¹⁾ hamilelikle birlikte çocuğun kendisinden olmadığını iddia etmekle olur. Malik'in meşhur olan görüşü budur, İbnu'l-Kasım da böyle demiştir.

Ancak doğru olan -yüce Allah'ın: **"Eşlerine zina isnad edip..."** buyruğunun umumiliği dolayısıyla- birinci görüştür. İbnu'l-Arabî der ki: Kur'ân-ı Kerîm'in zahir ifadesi, görmek söz konusu olmaksızın mücerred iftira sebebiyle lanetleşmenin vacib olmasında yeterlidir. O bakımdan onun esas alınması gerekir. Özellikle sahih hadiste de şöyle denilmektedir: Ne dersin? Bir adam karısı ile birlikte birisini görürse, ne yapmalıdır? Peygamber (sav): "Git onu getir" demiş ve gördüğünü açıkça söylemekle onu mükellef tutmamıştır. Kötür bir kimsenin hanımına zina isnad etmesi halinde lanetleşeceği icmâ ile kabul edilmiştir. Eğer görmek, lanetleşmenin bir şartı olsaydı, âmâ için lanetleşme söz konusu olmazdı. Bu açıklamayı Ebu Ömer yapmıştır. İbnu'l-Kassar'ın da Malik'ten naklettiğine göre; âmânın lanetleşmesi: Ben o adamın fercinin, karımın fercinde olduğunu elimle dokunarak tespit ettim, demedikçe sahih olmaz.

Bu hususta Malik ve ona uyanların lehine delil, Ebû Dâvûd'da yer alan şu rivayettir: İbn Abbas (r.a)dan dedi ki: (Tebuk'e mazeretsiz olarak gitmedikleri için) tevbeleri kabul edilen üç kişiden birisi olan Hilâl b. Ümeyye, akşam vakti çalıştığı arazisinden geri dönünce hanımı yanında bir adam gördü. Gözüyle gördü, kulağıyla işitti. Sabah oluncaya kadar onu tedirgin edecek bir şey yapmadı. Sabah olunca Rasûlullah (sav)ın yanına gidip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben akşam vakti ailemin yanına geri döndüm. Onların yanında bir adam gördüm. Gözümle gördüm, kulağımla işittim. Rasûlullah (sav) onun bu söylediklerinden hoşlanmadı ve bu ifadeler ona çok ağır geldi. Bunun üzerine: **"Eşlerine zina isnad edip, kendilerinden başka şahitleri olmayanların her birisinin şahitliği..."** âyeti nazil oldu deyip hadi-

(1) Burada "istibrâ"dan kasıt, kocanın ay halinden sonra hanımı ile ilişki kurmamış olmakla birlikte kendisinden de hamile olmadığının anlaşılmış olması demektir.

sin geri kalan bölümünü zikretti.⁽¹⁾

İşte bu, Rasûlullah (sav)'ın hakkında hüküm verdiği lânetleşmenin ancak görmek halinde söz konusu olduğunu ve dolayısıyla bundan daha ileriye gitmemek gerektiğini göstermektedir. Kim hanımına zina isnad edip de görmekten söz etmezse ona had uygulanır. Buna sebep yüce Allah'ın: **"Muhsan hanımlara iftira edenler..."** buyruğunun genel ifadesidir.

4- Gebeliğin Kendisinden Olmadığını İddia Ederse:

Koca hanımının gebeliğinin kendisinden olmadığını iddia ederse lanetleşir. Çünkü bu görmekten daha kuvvetli bir delildir, ancak ilişki kurmamış olduğunu ve ondan sonra da hamile olmadığının anlaşıldığını (istibrâ) söz konusu etmelidir.

İlim adamlarımız istibrâ (hamile olmadığının anlaşılması) hususunda farklı görüşlere sahiptirler. el-Muğîre ve Malik bu husustaki iki görüşlerinden birisine göre bu hususta bir defa ay hali olmak yeterlidir, derler. Yine Malik: Ancak üç ay hali olduktan sonra o çocuğun kendisinden olmadığını söyler, demiştir. Ancak sahih olan birincisidir, çünkü rahimde hamileliğin bulunmadığı bir ay hali ile gerçekleşir. Nitekim cariyenin istibrâsı (hamile olmadığının anlaşılması) da bununla gerçekleşir. Üç defa ay hali olmayı iddetlerde göz önünde bulundurmamak, ileride yüce Allah'ın izniyle et-Talâk Sûresi'nde açıklanacağı üzere bir başka sebepten dolayıdır.

el-Lahmî, Malik'ten bir defasında şöyle dediğini nakletmektedir: Çocuk istibrâ ile (kadının ay hali olması delil gösterilmekle) nefyedilmez (reddedilmez.) Çünkü gebelikle beraber ay hali de olunabilir. Eşheb, İbnu'l-Mevvâz'ın Kitab'ında böyle demiştir, el-Muğîre de bu görüştedir. O ayrıca şöyle der: Çocuğun kendisinden olmadığını ancak beş yıl süre geçmekle ileri sürebilir, çünkü -önceden de geçtiği üzere- hamilelik süresinin azamisi budur.

5- Liân Kimler Arasında Olur? Liân Sonucu Ayrılmanın Mahiyeti:

Mezhebimize (Maliki mezhebine) göre liân hür olsunlar, köle olsunlar, mü'min ya da kâfir olsunlar, fâsık ya da adaletli olsunlar her iki eş arasında olur. Şafiî de bu görüştedir. Ancak adam ile cariyesi arasında, kendisi ile um veledi arasında lanetleşme söz konusu değildir.

Bir görüşe göre cariyenin çocuğunun ondan olmadığı ancak -liândan farklı olarak- tek bir yemin ile kabul edilebilir. Şöyle de denilmiştir: Um veledinin çocuğunu reddedecek olursa lanetleşir.

(1) *Ebû Dâvûd*, Talâk 27, hadis no: 2256

Birinci görüş, Mâlikî mezhebi esaslarından çıkartılan sonuçtur, doğrusu da budur. Ebu Hanife der ki: Liân ancak hür ve müslüman iki eş arasında sahîh olur. Çünkü ona göre liân bir şahitliktir. Bize ve Şafiî'ye göre liân bir yemindir. Yemini sahîh olan herkesin zina iftirasında bulunup liân yapması da sahîhtir. Erkek ve kadının mükellef olmalarının şart olduğunu (fukahâ) ittifakla kabul etmişlerdir.

Hadiste yer alan: "Hanımıyla birlikte bir adam buldu" ifadesi lanetleşmenin karı ve kocaya vacib olduğunun delilidir. Çünkü bu hususta erkekler arasında da, kadınlar arasında da herhangi bir tahsise gidilmemiştir. Liân âyeti de bu soruya cevap olarak nâzil olmuş ve: **"Eşlerine zina isnad edip..."** buyrularak eşler arasında bir tahsis yoluna gidilmemiştir. Malik ile Medineliler de bu görüştedirler. Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Ubeyd ve Ebu Sevr'in de görüşleri budur.

Aynı şekilde liân nikâhın feshedilmesini gerektirdiğinden bu yönüyle talâka benzemektedir. Dolayısıyla talâk yapması caiz olan herkesin liân yapması da caiz olur. Liân ise yapılan yeminlerden ibarettir, şahitlik değildir. Nitekim söz söyleyenlerin en doğrusu olan yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bizim şahitliğimiz o iki kişinin şهادetinden elbette daha doğrudur."* (el-Mâide, 5/107) Burada "şahitlik" yemin anlamındadır. Yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Münafıklar sana geldiklerinde dediler ki: 'Şهادet ederiz ki muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün.'" (el-Munafikun, 63/11) Daha sonra ise: "Onlar yeminlerini kalkan edindiler." (el-Munafikun, 63/2) diye buyurmaktadır. Peygamber (sav) da: "Şâyet yeminler olmasaydı, ben ona ne yapacağımı bilirdim."⁽¹⁾ diye buyurmaktadır.*

es-Sevrî ve Ebu Hanife'nin getirdikleri delillere gelince; bu deliller ayakları üstünde durabilecek kadar güçlü değildir. Bunlardan birisi Amr b. Şuayb'in babasından, onun dedesi Abdullah b. Amr'dan gelen rivayettir. Rasûlullah (sav) dedi ki: "Dört kişi arasında lanetleşme yoktur: Hür ile cariye arasında liân yoktur. Hür kadın ile köle arasında liân yoktur. Müslüman ile yahudi kadın arasında liân yoktur. Müslüman ile hristiyan kadın arasında liân yoktur." Bunu Darakutnî hepsi de zayıf olan çeşitli yollardan rivayet etmektedir.⁽²⁾

İki imam el-Evzaî ve İbn Cüreyc, Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o da dedesinden, dedesinin sözü olarak rivayet etmekte olup, Peygamber (sav)a merfu olarak nisbet etmemektedirler.⁽³⁾

(1) Hadisin, ikinci âyetin tefsiri 13. başlıkta gösterilen kaynaklarına bakınız.

(2) *Dârakutnî*, III, 163, râvilerinden Osman b. Abdurrahmân'ın, "hadisi metrûk bir râvî" olduğunu kaydetmektedir.

(3) *Dârakutnî*, III, 164. Hadis ile ilgili Ebu't-Tayyib Muhammed Âbâdî'nin *Ta'lih*'inde: "bu mevkuf rivâyetin dahi sübûtu tartışılır" denilmektedir.

Kıyastan da şunu delil göstermişlerdir: Kocalar yüce Allah'ın: **"Kendilerinden başka şahitleri olmayanların"** buyruğunda şahidler arasından istisna edildiklerinden; ancak şahitliği caiz olan kimselerin lânetleşmeleri icab etmektedir. Aynı şekilde şâyet bu bir yemin olsaydı, defalarca tekrarlanmazdı. Bunun tekrarlanmasındaki hikmet ise sayı itibariyle zinada aranan şahitler sayısının yerini tutmasıdır.

Biz deriz ki: Bu iddia kasame yemini ile çürütülebilir, çünkü kasame yemini icmâ' ile şahitlik olmamakla birlikte defalarca tekrarlanır. Tekrarlanmasındaki hikmet ise namus ve kanların vebalinin büyüklüğüdür. İbnu'l-Arabî der ki: Liânın yemin olup şahitlik olmadığıнын ayırıcı ölçüsü şudur: Koca iddiasını ispatlamak ve kendisini azaptan (cezadan) kurtarmak için, kendi nefsi için kendisi lehine yemin eder. Herhangi bir kimsenin kalkıp "şeriatte şahit başkası aleyhine hüküm gerektirecek sözlerle kendisi hakkında ve kendi adına şahitlik eder" iddiasında bulunması mümkün müdür? Böyle bir şey aslı (nastan dayanağı) itibariyle (delil olmaktan) uzaktır, kıyas yoluyla da buna benzer bir hükme varılamaz.

6- Dilsizin Lanetleşmesi:

İlim adamları dilsizin lanetleşmesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik ve Şafiî lanetleşir derler. Çünkü dilsiz bir kimse, -ne dediği anlaşıldığı takdirde- talâkı, ziharı ve îlâsı sahih olan kimselerdendir. Ebu Hanife: Lanetleşmez demiştir, çünkü dilsiz, şahitlik yapmaya ehil kimselerden değildir. Zira konuştuğu takdirde lanetleşmeyi kabul etmeyebilir. O halde bizim ona haddi uygulamaya imkânımız olmaz. Bu anlamdaki açıklamalar ve buna dair deliller daha önce Meryem Sûresi'nde (19/29-33. âyetler, 5. başlıkta) geçmiştir bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

7- Daha Sonra Evlendiği Hanımına Liân Yapabilir mi?

İbnu'l-Arabî dedi ki: Ebu Hanife'nin görüşüne göre âyet umumîdir. O bakımdan o şöyle demektedir: Adam kendisiyle evlenmeden önce eşine zina ettiği iftirasında bulunacak olursa, onunla lanetleşir. Ancak o bu görüşü ileri sürerken yüce Allah'ın: **"Muhsan hanımlara iftira edenler"** buyruğunun muhtevâsını unutmuş görünmektedir. Bu durumda koca, henüz daha evli değilken kadının zina ettiği iftirasında bulunmuştur. Liân, ancak nesebi de ilgilendiren bir zina iftirası hakkında söz konusudur. Bu ise nesebi ilgilendirmeyen bir zina iftirasında bulunmuştur. O bakımdan tıpkı yabancı bir kadına zina isnadında bulunması halinde olduğu gibi, bu da lânetleştirmeyi gerektirmez.

8- Boşamadan Sonra Zina İsnadında Bulunmak:

Hanımını boşadıktan sonra zina iftirasında bulunacak olursa, duruma bakılır. Eğer ortada kocanın, kendisinden olmadığını ileri sürdüğü bir neseb yahut bir hamilelik bulunup onunla alakası olmadığını ortaya koymak istiyorsa lanetleşir, aksi takdirde lanetleşemez.

Osman el-Bettî dedi ki: Hiçbir şekilde lanetleşemez, çünkü böyle bir kadının zevce değildir.

Ebu Hanife dedi ki: Her iki halde de lanetleşmez, çünkü zevce değildir.

Ancak az önce sözünü ettiğimiz şekilde hanımı henüz olmadan önce iftira dolayısıyla lanetleşmeyi kabul etmesi ile bu, bir çelişkidir. Daha doğrusu bu durumda lanetleşmesi daha uygundur. Çünkü nikâh önceden vardı ve o kendisine katılacak bir nesebi reddedip onunla ilgisinin olmadığını ortaya koymak istemektedir. Dolayısıyla lanetleşme kaçınılmaz bir şeydir. Eğer ortada beklenen bir hamilelik ve kendisine taalluk edeceğinden korkulan bir neseb bulunmuyorsa, lanetleşmenin bir faydası yoktur. Ne diye lanetleşme hükmünü vermektedir. Bu durumda zina isnadı katıksız bir iftira olup yüce Allah'ın: **"Muhsan hanımlara iftira edenler..."** buyruğunun genel çerçevesi içerisine girmektedir. Buna göre böyle birisine had uygulamak icab eder ve açıkça tutarsızlığı dolayısıyla el-Bettî'nin söylediği de çürütülmüş olur.

9- İddetin Bitiminden Sonra Koca İle Hanımı Arasında

Lanetleşmenin Yapılabileceği Yer:

İddetin bitiminden sonra koca ile önceki hanımı arasında yalnızca tek bir meselede lânetleşme yapılabilir. O da kocanın hanımının yanında değil iken gıyabında bir çocuk doğurmuş olması ve onun durumdan haberdar olmayarak onu boşayıp iddetinin bu haliyle sona ermesidir. Daha sonra koca gelip de bu çocuğun kendisinden olmadığını söyleyecek olursa, bu noktada iddetten sonra eski karısıyla lanetleşebilir. Aynı şekilde karısının vefatından sonra gelip de çocuğun kendisinden olmadığını söyleyecek olursa, iddetin geçişinden sonra kadın ölmüş olmakla birlikte, kendi kendisine (yalnız başına) lânetleşir. Karısına mirasçı olur. Çünkü aralarında ayrılık meydana gelmeden önce ölmüş bulunmaktadır.

10- Hamile Kadın İle Doğumdan Önce Lânetleşilir mi?

Koca hamileliğin kendisinden olmadığını iddia edip bu husus şartlarına uygun şekilde gerçekleşecek olursa, doğumdan önce de lânetleşebilir. Şafiî de bu görüştedir.

Ebu Hanife ise: Ancak doğum yaptıktan sonra lanetleşebilir; çünkü gebelik diye zannedilen husus, herhangi bir hastalığın sebebi de olabilir, demektir.

Bizim açık delilimiz Peygamber (sav)ın doğumdan önce lanetleşmeyi kabul ettiği ve şöyle buyurduğudur: “Eğer şu şekilde çocuk doğurursa, o babasına aittir. Eğer böyle bir çocuk doğurursa, filana aittir.” Çocuk, Peygamberin belirttiği hoşlanılmayan vasıflarda dünyaya geldi.

11- Arka Yoldan İlişki İsnadında Lânetleşme Gerekir mi?

Hanımını arka yoldan başkasıyla ilişki kurmakla itham ettiği takdirde lânetleşir. Ebu Hanife: Lânetleşmez, demiştir. O, bunu Lût kavminin ilişkisinin haddi gerektirmediği kaidesine binâen söylemiştir. Ancak bu yanlıştır, çünkü böyle bir iftira da başlı başına bir musibettir ve yüce Allah'ın: “Eşlerine zina edip...” buyruğunun genel kapsamı içerisine girmektedir. Daha önce el-A'raf Sûresi (7/80. âyet, 2. başlıkta) ve el-Mu'minun Sûresinde (23/10-11. âyetler, 7. başlıkta) bundan dolayı haddin gerektiğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

12- Bir Kişi Kendi Hanımına ve Kayınvalidesine Zina İsnad Ederse:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu adamın (Ebu Hanife'nin) garib kanaatlerinden birisi de şudur: Koca hanımının ve annesinin zina ettiğini ileri sürer de anne dolayısıyla kendisine had uygulanacak olursa, kız dolayısı ile ona had uygulanmaz. Şâyet kızı dolayısıyla lânetleşirse, annesi dolayısıyla uygulanması gereken had düşmez. Ancak bu görüşünün açıklanabilir bir tarafı yoktur ve ben bu hususta onların nakledilen bir rivayetlerini de görmedim. Bu son derece yanlış bir iddiadır. Çünkü o aynı zamanda eşi olan kız hakkında annenin haddi dolayısıyla âyetin umumunu tahsis ederken herhangi bir rivayete ve kıyasını esas aldığı herhangi bir asla dayanması da söz konusu değildir.

13- Hanımının Zina Ettiğini İleri Sürdükten Sonra

Hanımı Lânetleşmeden Önce Zina Edecek Olursa:

Bir kimse, hanımının zina ettiğini ileri sürdükten sonra, lânetleşmeden önce zina edecek olursa (kocaya) ne had gerekir, ne de lânetleşme. Ebu Hanife, Şafiî ve ilim ehlinin çoğunluğu da böyle demiştir.

es-Sevrî ve el-Müzenî ise iftira edenden had sakıt olmaz demişlerdir. İftiraya maruz kalanın iftiradan sonra zina etmiş olması daha önceki muhsan oluşuna bir halel getirmez ve bu, ihsanı ortadan kaldırmaz. Çünkü muhsanlık ve iffetin göz önünde bulundurulacağı vakit iftira halidir, ondan sonrası değil. Nitekim bir müslümana iftira edip zina ettiğini söyledikten sonra, iftiraya maruz kalan kimse bu iftiraya maruz kaldıktan sonra ve iftira edene had uygulanmasından önce, irtidad edecek olursa, iftira edenden had düşmez. Aynı şekilde bütün hadler uygulanması gereken vakitlerinde göz önünde bulundurulurlar, uygulanma vaktindeki durum değil.

Bizim delilimiz şudur: Lânetleşmeden ve haddin uygulanmasından önce öyle bir husus ortaya çıkmaktadır ki, eğer bu baştan beri mevcut olsaydı, lânetleşmenin sıhhatini ve haddin vücubunu engellerdi. İkinci halde de bunun ortaya çıkması aynı şeydir. Nitekim bir kimse zahiren adaletli olan iki şahit tutacak olsa, hakim de onların zina etmek, içki içmek gibi bir fiil işledikleri için fasıklıkları ortaya çıkıncaya kadar şahitlikleri gereğince hüküm veremeyecek olursa (bu durumun ortaya çıkışından sonra) hakim onları, o husustaki şahitlikleri ile hüküm vermesi caiz değildir. Aynı şekilde iffet ve muhsan oluşa dair hüküm de zahire bakılarak tesbit edilir, kat'î ve yakîn bir kanaat göz önünde bulundurulmaz. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Mü'minin sırtı koruma altındadır."⁽¹⁾ Dolayısıyla kat'î bir delil bulunmadıkça iftira edene had uygulanmaz. Başarı Allah'tandır.

14- Bir Kimse Hamile Kalmayacak Kadar Yaşlı Olan Hanımına Zina İftirasında Bulunacak Olursa:

Bir kimse hamile kalmayacak kadar yaşlanmış karısına zina isnadında bulunacak olursa lânetleşirler. Erkek kendisine uygulanacak haddi, kadın da kendisine gelecek olan azabı defetmek için lânetleşir. Şâyet hamile kalmayacak kadar küçük yaşta olursa, bu sefer erkek, üzerinden haddi defetmek için lânetleşir, kadın lânetleşmez. Çünkü ikrar edecek olursa, ona herhangi bir ceza uygulanmaz. İbnu'l-Mâcişûn der ki: Buluğ yaşına gelmemiş olana iftira eden kimseye had uygulanmaz. el-Lahmî der ki: Buna göre hamile olmayacak kadar küçük kadının kocasının lânetleşme yükümlülüğü de yoktur.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VI, 253'te "haklı ile olması dışında müminin sırtı koruma altındadır" anlamında zayıf olduğu kaydıyla. Ayrıca *Buhârî*, Hudûd 9. bab: "Bir had ya da bir hak gereği olması dışında, mü'minin sırtı koruma altındadır" manasınadır.

15- Birisi Koca Olmak Üzere Dört Kişi Bir Kadının

Zina Ettiğine Dair Şahitlik Ederlerse:

Dört kişi bir kadının zina ettiğini söyleyip, bu dörtten birisi kadının kocası ise koca lânetleşir, diğer üç şahide de had cezası vurulur. Şafiî'nin iki görüşünden birisi budur, ikinci görüşe göre ise bunlara had uygulanmaz.

Ebu Hanife der ki: Eğer koca ile birlikte üç kişi baştan şahitlik ederse, şahitlikleri kabul edilir ve kadına had cezası uygulanır. Bizim delilimiz yüce Allah'ın: **“Muhsan hanımlara iftira edenler...”** (6. âyet) âyetidir. Bu buyruktaki yüce Allah muhsan bir kimseye iftira edip de dört şahit getiremeyen kimseye had cezası uygulanacağını haber vermektedir. Bu buyruğun zahiri iftira eden kimsenin dışında dört tane şahidin getirilmesini gerektirmektedir. Koca ise hanımına iftira eden bir kimsedir. Dolayısıyla o da şahitlerden birisi olmaktan çıkmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

16- Koca, Karısının Hamileliğinin Kendisinden Olmadığını

İddia Etmeyecek Olursa:

Koca, hanımının hamile olduğunu görüp de onun kendisinden olmadığını söylemeyecek olursa, artık sustuktan sonra onu tekrar reddetme hakkı kalmaz. Şureyh ile Mücahid: Ebediyyen o çocuğu reddetme hakkına sahiptir, demişlerdir. Ancak bu bir hatadır, çünkü hamileliği öğrendikten sonra susması, onun kendisinden olduğuna rıza göstermesi demektir. Tıpkı önce çocuğun kendisinden olduğunu ikrar edip daha sonra onu nefyetmesi gibidir. O durumda onun bu nefyi kabul edilmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

17- Koca, Karısının Hamileliğinin Kendisinden Olmadığını

Söylemeyi Gerekçeye Bağlı Olarak Erteleyecek Olursa:

Koca, karısının hamileliğinin kendisinden olmadığını ileri sürmeyi doğum yapıncaya kadar erteler ve: Ben bunun ileride boşalacak bir kist olacağını yahut ta düşük yaparak böylelikle iftiradan kurtulmuş olacağımı ümit ediyordum, diyecek olursa, doğumdan sonra o çocuğun kendisinden olmadığını söylemesi mümkün belirli bir süresi var mıdır ve bu süreyi geçirecek olursa bu imkân ortadan kalkar mı? Bu hususta görüş ayrılığı vardır.

Biz (Malikiler) deriz ki: Şâyet o, üç gün geçinceye kadar mazeretsiz olarak susarsa, o çocuğun kendisinden olduğuna razı demektir ve o çocuğun kendisinden olmadığını ileri süremez. Şafiî de bu görüştedir. Yine Şafiî şöyle demiştir: Adet olduğu üzere hakim huzurunda imkân bulmakla birlikte, çocuğun kendisinden olmadığını söylemeyecek olursa, artık bundan

sonra o çocuğun kendisinden olmadığını söyleme hakkı kalmaz.

Ebu Hanife: Ben bu hususta herhangi bir iddete itibar etmiyorum, demek tedir. Ebu Yusûf ile Muhammed: Bu hususta nifâs (lohusalık) müddeti olan kırk günlük bir süre muteberdir, demişlerdir.

İbnu'l-Kassar der ki: Görüşümüzün delili şudur: Babanın kendi çocuğunun, kendisinden olmadığını söylemesi haramdır. Kendisinden olmayan bir çocuğun kendisinden olduğunu söylemesi de haramdır. O bakımdan bu çocuğun kendisinden olmadığını söylemesinin caiz olup olmadığı hususunda gereği üzere düşünüp taşınabilmesi için ona genişlik tanımak kaçınılmaz bir şeydir. Bu süreyi üç gün olarak belirlememizin sebebi çokluğun ilk sınırı, azlığın da son sınırı oluşundandır. Nitekim el-Musarrat (diye bilinen memeleri bağlandığı için, memeleri sütle dolmuş koyun, inek, dişi deve vs.)nin durumunun tecrübe edilebilmesi için tanınan süre de üç gündür. Burada da bu sürenin öylelikle tanınması gerekir.

Ebu Yusûf ile Muhammed'in kabul ettikleri süreyi (mesela) doğum ve süt emzirme süresine tercih etmeyi haklı kılacak herhangi bir sebep yoktur. Çünkü bu konuda onların lehine şeriatte herhangi bir tanık bulunmamaktadır. Biz ise bu hususta şeriatte musarrat için tanınan sürede bir tanık zikretmiş bulunmaktayız.

18- Birisine Harf Ziyadesi ya da Eksiği ile "Zinakâr" Demek:

İbnu'l-Kassar der ki: Bir kadın kocasına ya da yabancı birisine: Ey zaniye (erkeğe zani, kadına zaniye denilir) diyecek olursa, aynı şekilde yabancı bir erkek, yabancı bir erkeğe böyle hitab edecek olursa, bu hususta bizim mezhebimize mensub ilim adamlarının herhangi bir ifadelerinin bulunduğunu bilmiyorum. Ancak kanaatime göre böyle bir söz kazf olur ve bunu söyleyene de had uygulanır, çünkü böyle diyen bir kimse bununla bir harf ziyade söylemiş olmaktadır. Şafiî ile Muhammed b. el-Hasen de böyle demiştir. Ebu Hanife ile Ebu Yusûf derler ki: Bu söz kazf olmaz. (Hanefi mezhebi imamları) ittifakla derler ki: Karısına ("ya" eksikliği ile) ey zani diyecek olursa, bu bir kazftır. Bunun erkek hakkında kazf oluşunun delili ise şudur: Şâyet hitabtan manası anlaşılıyor ise hükmü de sabit olur. İster bu Arapça olmayan bir lafızla söylensin, ister Arapça söylensin. Nitekim bir kimse kadına (erkeğe hitab olan kip ile:) sen zina ettin diyecek olursa, bu dahi kazf olur. Çünkü bunun manası bu lafızdan anlaşılmaktadır. Ebu Hanife ile Ebu Yusûf'un lehine delil şudur: Yüce Allah'ın: "(وقال نسوة)": *Bir kısım kadınlar... dediler.*" (Yusûf, 12/30) buyruğunda kadınlar hakkında müzekker kipin kullanılması uygun olduğuna göre, bir kimsenin bir kadına "(erkeğe hitab olan

şekliyle): ey zani" demesinin kazf olması da uygun düşmektedir. Ancak müzekker fiilin önceden gelmesi halinde müennes olarak kullanılması caiz olmadığından dolayı, müennes kip ile ona hitab etmesinin bir hükmü olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

19- Fasit Nikâhla Nikâhlandığı Zevcesi ile Liân Olur mu?

Fasit nikâh ile nikâhlı zevcesi ile liân yapar. Çünkü o kadın ile ilişki kurmuş bulunmaktadır ve bu durumda neseb ona ilhak edilir. O bakımdan bu hususta liân da söz konusu olur.

20- Koca Lânetleşmeyi Kabul Etmeyecek Olursa:

Koca lânetleşmeyi kabul etmeyecek olursa, hükmün ne olacağı hususunda farklı görüşler vardır. Ebu Hanife der ki: Ona had uygulanmaz, çünkü yüce Allah, yabancı için haddi, koca için liânı öngörmüştür. Yabancı kimsenin iftirası halinde liân söz konusu olmayacağına göre, koca hakkında da had söz konusu olmaz. Ancak lânetleşmeyi kabul edinceye kadar hapse atılır. Çünkü hadler kıyasa başvurmak suretiyle ertelenemez.

Malik, Şafiî ve fukahânın çoğunluğu şöyle demektedirler: Koca lânetleşmeyi kabul etmeyecek olursa, ona had uygulanır. Çünkü yabancı için şahitler ne ise, onun için iftiradan uzak olduğunu ortaya koymakta lânetleşmek odur. Eğer yabancı bir kimse şahit getirmeyecek olursa ona had uygulanır. Lânetleşmeyecek olursa kocanın hükmü de bu olmalıdır. el-Aclânî ile ilgili hadiste buna delâlet eden hususlar vardır. Çünkü o hadiste el-Aclânî'nin şöyle dediği kaydedilmektedir: "Eğer susarsam, beni öfkeliendiren bir hususa rağmen susmuş olacağım. Eğer öldürürsem öldürüleceğim, konuşursam bana sopa cezası uygulanacak."

21- Şahitleri ile Birlikte Kocanın Lânetleşme Hakkı Var mıdır?:

Yine ilim adamları kocanın şahit getirmekle birlikte lânetleşme hakkı olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik ile Şafiî der ki: Şahitleri ister olsun, ister olmasın lânetleşir. Çünkü şahitlerin, haddi bertaraf etmenin dışında herhangi bir etkileri yoktur. Çocuğun kendinden olmadığını ileri sürmek ve bunu kabul etmemek için de lânetleşme kaçınılmaz bir şeydir.

Ebu Hanife ve mezhebine mensub ilim adamları şöyle derler: Kocanın lânetleşmesi kendisinden başka şahitlerinin bulunmadığı halde söz konusudur. Çünkü yüce Allah: **"Kendilerinden başka şahitleri olmayanların herbirinin şahitliği..."** diye buyurmaktadır.

22- Lânetleşmeye Önce Kim Başlar:

Lânetleşmeye, yüce Allah'ın buyruğunda öncelikle kendisinden söz ettiği kimse olan koca başlar. Bunun sonucunda koca kendisine uygulanacak iftira cezasını önlemiş ve çocuğun kendisinden olmadığını bildirmiş olmaktadır. Çünkü Peygamber (sav): "Ya delil getirirsin yahut da sırtına bir had uygulanacaktır."

Şâyet kocadan önce kadının başlaması istenecek olursa caiz olmaz. Çünkü bu yüce Allah'ın zikrettiği sıranın aksine olur. Ebu Hanife, caiz olur demiştir, ancak bu batıldır. Çünkü Kur'ân'ın zahirine muhaliftir. Ayrıca bu hususta onun dayandığı bir esası olmadığı gibi, mana itibariyle de görüşünü güçlendirecek bir taraf yoktur. Bilakis mana bizi desteklemektedir, çünkü kadın lânetleşmeye başladığı takdirde o sabit olmamış bir şeyi reddetmiş olur ki; bunun da açıklanabilir bir tarafı yoktur.

23- Lânetleşme Keyfiyeti:

Lânetleşme keyfiyetine gelince; hakim lânetleşecek kocaya şöyle der: De ki: Allah adına şahitlik ederim ki, ben bu kadını zina ederken gördüm. Zina eden erkeğin fercini, onun fercinde sürmedanlıktaki sürme mili gibi gördüm ve onu gördükten sonra ben onunla ilişki kurmadım. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Andolsun ki bu kadın zina etti ve onun zinasından sonra da ben onunla bir ilişki kurmadım. Bu iki lafızdan dilediği herhangi birisini dört defa tekrarlar. Şâyet bu lafızlar hakkında veya herhangi birisinde yemin etmekten kaçınacak olursa, ona had uygulanır.

Şâyet hamileliğin kendisinden olmadığını ileri sürecektense şöyle der: Allah adına şahitlik ederim ki, ben onun hamile olup olmadığını anlamak için ondan uzak durdum ve ondan sonra da onunla ilişki kurmadım ve bu hamilelik benden değildir, diyerek ona işaret eder. Bu hususta da dört defa yemin edip bu yeminlerin herbirisinde: Onun aleyhine söylemiş olduğum bu sözümde şüphesiz ki ben doğru söyleyenlerdenim. Daha sonra beşincisinde de: "Eğer yalan söyleyenlerden isem Allah'ın laneti üzerime olsun" der. İsterse: Eğer onun hakkında söylediğim hususlarda yalan söylüyor isem... da diyebilir.

Koca bunları söylediği takdirde ona had uygulanmaz ve çocuğun da kendisinden olmadığı sabit olur. Koca lânetleşmesini bitirdikten sonra kadın kalkar ve Allah adına dört defa yemin eder. Bu yeminlerinde: Allah adına şahitlik ederim ki o yalancıdır. Yahut; o benim aleyhime ileri sürdüğü iddia ve söz konusu ettiği hususlarda yalan söyleyenlerdendir, der. Şâyet hamile ise: Ve şüphesiz benim bu gebeliğim ondandır, der. Sonra da beşincisinde:

Eğer o doğru söyleyen birisi ise, Allah'ın gazabı üzerime olsun; ya da: Eğer bu söylediği sözlerinde doğru söyleyenlerden ise... der.

Zina iftirası dolayısı ile lânetleşmeyi vacib kabul edenlere göre bu dört şahitlikten herbirisinde: Allah adına şahitlik ederim ki, şüphesiz ki ben filan kadının hakkındaki zina iddiamda doğru söyleyenlerdenim, der. Beşincisinde ise: Eğer onun hakkında iddia ettiğim zina hususunda ben yalan söylüyor isem Allah'ın laneti üzerime olsun. Kadın da der ki: Allah adına şahitlik ederim ki, o bana isnad ettiği zina hususunda yalan söyleyen birisidir. Beşincisinde de: Eğer o bana isnad etmiş olduğu zina hususunda doğru söyleyen birisi ise Allah'ın gazabı üzerime olsun, der.

Şafiî der ki: Lânetleşen kişi: Ben eşim, filanın kızı filana isnad ettiğim zina iddiasında doğru söyleyenlerden olduğuma dair Allah adına şahitlik ederim, der ve eğer hazır bulunuyor ise ona işaret eder. Bu sözlerini dört defa tekrarlar. İmam (halife, hakim) ona öğüt verir, yüce Allah'ı hatırlatır ve ona der ki: Eğer doğru söylemiyor isen, Allah'ın lanetine uğrayacağından korkarım. Şâyet bu lânetleşmeye devam etmek istediğini görür ise birisine eliyle ağzını kapatmasını ister ve şöyle demesini emreder: Senin: Eğer yalancılardan isem Allah'ın laneti üzerime olsun, sözlerini söylemen lanetin senin üzerine inmeni gerektirir. Şâyet yine kabul etmeyecek olursa onu bırakır ve şu sözleri söyler: Eğer ben filan kadına isnad ettiğim zina iddiasında yalan söyleyenlerden isem, Allah'ın laneti üzerime olsun.

Şafiî bu hususta Ebû Dâvûd'un, İbn Abbas'tan naklettiği rivayeti delil göstermektedir. Buna göre Rasûlullah (sav) lânetleşen karı-kocaya lânetleşmelerini emrettiği esnada bir adama da, beşinci yemini yapacağı sırada elini ağzına koymasını emredip: Bu (lanetin sana gelmesini) gerektiricidir, demiş olmasını delil göstermektedir.⁽¹⁾

24- İsmi Zikrettiği Bir Adam ile

Karısının Zina Ettiğini Söyleyenin Hükümü:

İlim adamları ismen zikrettiği bir adam ile zina ettiğini söyleyerek, karısına zina isnad eden kimseye had uygulanıp uygulanmayacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik der ki: Karısı dolayısıyla liân yapması gerekir. Zina ettiğini söylediği adam dolayısıyla da ona had uygulanır. Ebu Hanife de böyle demiştir, çünkü bu sözleriyle zina iftira etmek zorunda olmadığı bir kimseye zina isnadında bulunmuş olmaktadır.

Şafiî: Ona had gerekmez, demektedir, çünkü yüce Allah karısının zina et-

(1) *Ebû Dâvûd*, Talâk 27, hadis no: 2256'da; bu hatırlatmaların yapıldığı zikredilmekte ise de, ağızlarının birisi tarafından kapatıldığına dair bir ifade geçmemektedir.

tiğini söyleyen bir kimseye: **"Eşlerine zina isnad edip..."** buyruğu ile sadece bir haddin uygulanmasını öngörmüş ve muayyen bir kimsenin adını zikreden ile zikretmeyen arasında herhangi bir ayırım gözetmemiştir. el-Aclânî de karısının Şerik ile zina ettiğini söylediği gibi, Hilal b. Ümeyye de aynı şekilde söylemiş ve bunlardan herhangi birisine ayrıca had uygulanmamıştır.

İbnu'l-Arabî der ki: Kur'ân-ı Kerîm'in zahiri bizim lehimizedir, çünkü yüce Allah yabancı bir kimse ile zevceye zina iftirasında bulunma ile ilgili haddi mutlak olarak zikretmiş, daha sonra zevceye zina isnadı dolayısıyla haddi den liân ile kurtulacağı hususi hükmünü getirmiştir. Yabancılarla zina isnad etme hükmü ise âyetteki mutlak hal ile kalmıştır. Şerîk dolayısıyla el-Aclânî'ye ve Hilal'e had uygulanmayışının sebebi ise, Şerik'in böyle bir talepte bulunmayışdır. Kazf haddi de gerek bizim, gerek onların icmaı ile ancak mağdur tarafın talebinden sonra imam tarafından uygulanır.

25- Liânın Yapılacağı Yer:

Lânetleşen iki kişi lânetleşmelerini bitirdikten sonra ayrılırlar ve onların herbirisi caminin, diğerinin çıktığı kapıdan farklı bir kapısından çıkar. İkisinin de aynı kapıdan çıkmalarının lânetleşmelerine bir zararı olmaz.

Lânetleşmenin ancak sultanın yahut da onun yerini tutan bir hakimnin huzurunda ve cuma namazının kılındığı bir camide yapılacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Kimi ilim adamları lânetleşmenin ikinci namazından sonra camide yapılmasını müstehab kabul etmiştir.

Hristiyan olan bir kadın, müslüman kocası ile kendisinin tıpkı müslüman kadının lânetleşeceği gibi, kilisesinin ta'zim edeceği bir yerinde lânetleşir.

26- Lânetleşmenin Sonucu Olan Hükümler:

Malik ve mezhebine mensub ilim adamları derler ki: Lânetleşme tamam oldu mu lânetleşen kişiler artık birbirlerinden ayrılırlar. Ebediyyen bir daha bir araya gelemezler, biri diğerinden miras alamaz. İster bir kocayla evlenmeden önce, ister sonra bir daha tekrar kocanın o kadına dönmesi de helâl olmaz. el-Leys b. Sa'd'ın, Züfer b. el-Huzeyl'in ve el-Evzaî'nin görüşü de budur.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan ise der ki: Hakim onları birbirlerinden ayırmadığı sürece lânetleşmeyi bitirmelerinden sonra birbirlerinden ayrılmış olmazlar. es-Sevrî de bu görüştedir. Çünkü İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) lânetleşen kimseleri birbirinden ayırmıştır.⁽¹⁾ İbn Ömer bu sözleriyle ayırma işini Peygamber (sav)a izafe etmiştir. Diğer bir de-

(1) *Buhârî*, Tefsir 24. sûre 4; *Ebü Dâvûd*, Talâk 27; *Dârimî*, Nikâh 39.

lilleri de Peygamber (sav)ın: "Senin onun aleyhine bir yolun yoktur"⁽¹⁾ buyruğudur.

Şafiî de der ki: Koca şahitliği ve lânetleşmeyi tamamladıktan sonra artık karısının onunla evlilik bağı kesilmiş olur. Karısı ister lânetleşsin, ister lânetleşmesin. (Şafiî) der ki: Kadının lânetleşmesi sadece kendine haddin uygulanmasını önlemek içindir, başka bir sebebi yoktur. Onun lânetleşmesinin aradaki evlilik bağının sona ermesinde herhangi bir katkısı olmaz. Erkeğin lânetleşmesi, çocuğun kendisinden olmadığını ortaya koyduğuna ve erkeğin üzerinden haddi kaldırdığına göre; aradaki evlilik bağı da sona erer.

Osman el-Bettî ise lânetleşmenin, koca ayrıca karısını boşamadıkça aradaki evlilik bağına bir eksiklik getirdiği görüşünde değil idi. Böyle bir görüşü ondan önce Ashab-ı Kiram'dan herhangi bir kimse ifade etmiş değildir. Bununla birlikte el-Bettî lânetleşen kocanın lânetleşmeden sonra karısını boşamasını müstehab kabul etmiş, bundan önce müstehab kabul etmemiştir. Bu da ona göre lânetleşmenin yeni bir hüküm ihdas etmiş olduğunun delilidir. Osman'ın aynı görüşünü -et-Taberî'nin naklettiğine göre- Cabir b. Zeyd de ifade etmiştir. Bu görüşü el-Lahmî, Muhammed b. Ebi Sufra'dan da nakletmektedir. (Mâlikî) mezhebin(in) meşhur olan görüşü ise lânetleşmenin bizzat tamamlanması ile birlikte birbirlerinden ayrılmasının gerçekleşeceği şeklindedir. Bu görüşün sahipleri şunu delil gösterirler: Yüce Allah'ın kitabında erkek veya kadının lânetleşmesi halinde ayrılığın gerçekleşmesini gerektirecek bir hüküm yoktur. Ayrıca Uveymir de: Eğer onu yanımda tutacak olursam, ona yalan söylemiş olurum, demiş ve onu üç defa boşamıştır. Ona: Böyle bir söz söylemene gerek olmadığı halde niye böyle bir söz söyledin, çünkü sen lânetleşmekle onu boşamış oldun, dememiştir.

Meşhur olan görüşünde Malik'in ve ona muvafakat edenlerin lehine delil Peygamber (sav)ın: "Senin onun aleyhine herhangi bir yolun yoktur" diye buyurmuş olmasıdır. Bu ise onun lânetleşmenin tamamlanmasıyla birlikte, karısının aleyhine herhangi bir yolunun kalmamış olduğunu bildirmektedir. Onları birbirinden ayırması ise yeni bir hüküm değildir, o yüce Allah'ın aralarında emretmiş olduğu uzaklaşmanın yerine getirilmesinden ibarettir. Zaten lânetleşmenin sözlükteki anlamı da budur.⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Talâk 33, 53; *Müslim*, Liân 5; *Ebü Dâvûd*, Talâk 27; *Nesâî*, Talâk 44; *Müsned*, II, 11.

(2) Lânetleşmek, karşılıklı olarak uzaklaştırmak, birinin diğerini kovması anlamındadır.

27- Koca Lânetleşmeden Sonra Kendisinin

Yalan Söylediğini İleri Sürerse:

İlim adamlarının çoğunluğunun kanaatine göre lânetleşen karı-koca bir daha ebediyyen nikâhlanamazlar. Şâyet koca, daha sonra kendisinin yalan söylediğini söyleyecek olursa, ona had uygulanır ve çocuk onun nesebine katılır. Bununla birlikte karısı da ona ebediyyen bir daha geri dönmez. Uygulama, hakkında şüphe ve ihtilâfın söz konusu olmadığı bu sünnet üzere yapılagelmiştir.

İbnu'l-Münzir'in, Atâ'dan naklettiğine göre lânetleşen koca eğer lânetleşmeden sonra yalan söylediğini söyleyecek olursa, ona had uygulanmaz. Ancak onlar Allah'tan gelen bir lanet sebebiyle de birbirlerinden ayrılmış olurlar.

Ebu Hanife ve Muhammed de şöyle demektedirler: Yalan söylediğini bildirecek olursa, ona had uygulanır ve çocuk nesebine katılır. Bundan sonra da artık o da o kadına talib olacaklardan birisi olur, dilerse onu ister. Bu aynı zamanda Said b. el-Müseyyeb, el-Hasen, Said b. Cübeyr ve Abdu'l-Aziz b. Ebi Seleme'nin de görüşüdür. Derler ki: Çocuk onun nesebine katıldığı gibi artık nikâhlanması da onun için helâl olur. Çünkü bu ikisi arasında herhangi bir fark yoktur.

Çoğunluğun görüşüne delil, Peygamber (sav)'ın: "Senin onun aleyhine bir yolun yoktur" hadisidir. Burada "kendi kendini yalanlama halin müstesnâ" diye buyurulmamıştır.

İbn İshak ve bir topluluk ez-Zührî'den şöyle dediğini rivayet ederler: Sünnet, bu ikisi lânetleştikleri takdirde bunların birbirlerinden ayrılacakları ve ebediyyen bir araya gelemeyecekleri şeklinde uygulanmış gelmiştir.

Bunu Dârakutnî de rivayet ettiği gibi, bunu Said b. Cübeyr yoluyla gelen merfû' bir hadis olarak da rivayet etmiştir. Said b. Cübeyr'in, İbn Ömer (r.a)dan, onun Peygamber (sav)dan rivayetine göre Peygamber şöyle buyurmuştur: "Lânetleşen iki kişi ayrıldıkları takdirde, ebediyyen bir daha bir araya gelemezler."⁽¹⁾

Ali ile Abdullah (b. Mes'ud)un da şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Sünnetin uygulanması şu ki: Lânetleşen kişiler bir daha bir araya gelemezler. Ali (r.a)dan; "ebediyyen" kaydı da vardır.⁽²⁾

(1) *Dârakutnî*, III, 276

(2) *Dârakutnî*, III, 276-7

28- Lânetleşmenin Gerçekleşmesi İçin Gerekli Unsurlar:

Lânetleşmenin dört hususa ihtiyacı vardır:

Lafızların sayısı: Bu da az önce geçtiği üzere dört defa şahitliktir.

Yer: Orada bulunulan yerdeki en şerefli bir mekâna gidilir. Eğer Mekke'de iseler rükün ile makam arasında, Medine'de iseler minberin yanında, Beytu'l-Makdis'te iseler malum kayanın yanında, şâyet diğer şehirlerde bulunuyor iseler oranın mescidlerinde lânetleşirler. Eğer kâfir iseler ta'zimine inandıkları yerlere gönderilirler, yahudi iseler havrada, mecusi iseler ateş mabedinde, put-perest gibi dinsiz kimseler iseler hakimin hüküm vereceği mecliste aralarında lânetleşirler.

Zaman: İkinci vaktinden sonradır.

İnsanların toplanması: Bu da dört ve daha fazla kişinin huzurunda yapılmasıdır.

Görüldüğü gibi lafız ve insanların bir arada bulunması temel şartlar, zaman ve mekân ise müstehab şartlardır.

29- Lânetleşmede Ayrılığın Gerçekleşeceği Zaman ile İlgili

Görüş Ayrılıklarının Etkisi:

Lânetleşenlerin birbirinden ayrılması ancak lânetleşmenin tamamlanmasıyla gerçekleşir, diyenlerin görüşüne göre lânetleşme tamamlanmadan önce taraflardan birisi ölecek olursa, diğeri ona mirasçı olur.

Ayrılık ancak imamın (veya onun yerine bakanın) ayırması ile gerçekleşeceğini söyleyenlerin görüşüne göre; birisi bundan ve lânetleşmenin tamamlanmasından önce ölecek olursa, diğeri ona mirasçı olur.

Şafiî'nin görüşüne göre kadın lânetleşmeden önce, taraflardan birisi ölecek olursa, biri diğerrinin mirasçısı olamaz.

30- Lânetleşme Sonucu Meydana Gelen Ayrılık

Nikâhın Feshedilmesi midir?

İbnu'l-Kassâr dedi ki: Bize göre lânetleşme dolayısıyla meydana gelen ayırma nikâhın feshi değildir. *el-Müdevvene*'de benimsenen görüş budur. Çünkü liân ile meydana gelen ayrılığın hükmü, tıpkı talâk sonucu ayrılığın hükmü gibidir. Kendisi ile gerdeğe girilmemiş olan kadına mehrin yarısı verilir.

İbnul-Cellâb'ın *Muhtasar*'ında ise: Böyle bir kadına hiçbir şey verilmez. Bu görüşe göre; lânetleşme sonucu meydana gelen ayırmanın, fesholması gerekir.

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ
 بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ
 وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ
 ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ
 ﴿١٢﴾ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ
 فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ
 وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ
 عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّتْرِ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ
 لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَا
 إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ
 هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ
 كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُيَسِّرُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ
 ﴿١٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ
 عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
 ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ
 خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ
 اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ

يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ
 مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ
 فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ
 لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

11. O olmadık iftirada bulunanlar sizden bir topluluktur. Siz bunu kendiniz için kötü bir şey sanmayın, bilakis o sizin için hayırlıdır. Onlardan herbirisinin kazandığı günah kendisindir. Aralarından sözün en büyüğünü söyleyene ise çok büyük bir azab vardır.
12. Bu iftirayı işittiğinizde mü'min erkekler ve kadınlar kendileri hakkında güzel bir zanda bulunup: "Bu apaçık bir iftiradır" demeli değil miydi?
13. (İftirada bulunanlar) buna dair dört şahit getirmeli değil miydiler? Şahitleri getiremediklerine göre onlar Allah katında yalancıların tâ kendileridir.
14. Eğer Allah'ın size dünya ve âhirette lütuf ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınızdan ötürü size elbette büyük bir azab doku-
nurdu.
15. O zaman siz o sözü birbirinizin dilinden alıp duruyordunuz. Hakkında hiçbir bilginizin olmadığı bir şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz. Bunu basit bir şey sanıyordunuz. Halbuki o Allah katında çok büyüktür.
16. Bu sözü işittiğinizde: "Böyle söz söylemek bize yakışmaz. (Ya Rab) Seni tenzih ederiz. Bu büyük bir iftiradır" demeli değil miydiniz?
17. Eğer mü'minler iseniz bunun gibisine ebediyyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt verir.
18. Allah sizlere âyetlerini açıklıyor. Allah en iyi bilendir, Hakîm'dir.
19. Şüphe yok ki mü'minler arasında hayasızlıkların yayılmasını sevenlere dünyada da, âhirette de çok acıklı bir azab vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

20. Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti ve Allah gerçekten ra'fetli ve merhametli olmasaydı (dünyada hemen sizi azablandırırverirdi.)
21. Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını izlemeyin. Kim şeytanın adımlarını izlerse, şunu bilsin ki o, çirkin işleri münkeri emreder. Eğer Allah'ın üzerinizde lütuf ve rahmeti olmasaydı, sizden hiçbir kimse ebediyyen temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini temize çıkarır. Allah herşeyi işitendir, çok iyi bilendir.
22. Sizden fazilet ve imkân sahipleri yakınlarla, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere infak etmemeye yemin etmesinler. Af-fetsinler ve görmezlikten gelsinler. Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, bol bol rahmet edicidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmisekiz başlık⁽¹⁾ halinde sunacağız:

1- Buyrukların Nuzül Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"O olmadık iftirada bulunanlar sizden bir topluluktur."** buyruğundaki; **"(عَصَبَة): Bir topluluktur"** buyruğu; **"(أُول): Muhakkak ki..."** edatının haberidir. Hal olarak nasbedilmesi de caizdir. O takdirde haber **"onlardan herbirisinin kazandığı günah kendisininindir"** buyruğu olur.

Bu buyrukların nüzûl sebebine gelince; hadis imamlarının rivayet ettiği Âişe (r.anhâ)nın başından geçen olayla ilgili uzunca İfk hadisinde zikredilenlerdir. Bu da sahih ve meşhur bir haberdir. Bu haberin şöhreti onu ayrıca zikretmeye ihtiyaç bırakmayacaktır. Biraz sonra muhtasar olacaktır. Ayrıca Buhârî bu hadisi muallak olarak da rivayet etmiştir, onun rivayeti daha eksiksizdir. O şöyle demektedir:

Üsâme, Hişam b. Urve'den, o babasından, o Âişe'den rivayetle dedi ki:...(2)

Yine Buhârî bu hadisi Muhammed b. Kesir'den, o kardeşi Süleyman'dan, Mesrûk'un rivayetinden, Mesrûk, Âişe'nin annesi Um Rûmân'dan rivayete göre Um Rûmân dedi ki: Âişe'ye iftira edilince (ve o da bu haberi aldığı anda) bayılıp yere düştü...(3)

Yine Musa b. İsmail'den, o Ebu Vail yoluyla gelen hadiste şöyle dediği nak-

(1) Ancak, görüleceği gibi başlık sayısı yirmisekiz değil, yirmiyedidir.

(2) Merhum müfessirimizin verdiği bu sened ile Buhârî'nin verdiği senedlerin mukayese-si için bk.: *Buhârî*, Şehâdât 2, 15, Tefsîr 12. sûre 3, 24. sûre 6, 7, Meğâzî, 32, 34, Eymân 13, 18, İtisâm 28, Tevhîd 35, 52.

(3) *Buhârî*, Tefsir 24. sûre 7.

ledilmektedir: Bana Mesruk b. el-Ecda' anlattı dedi ki: Bana Âişe'nin annesi olan Um Ruman anlattı dedi ki: Ben ve Âişe oturduğumuz bir sırada ensardan bir kadın yanımıza gelip dedi ki: Allah filana şunu yaptı, Allah filâna şunu yaptı. Um Ruman: Bu dediğin de ne demek oluyor? diye sordu. Kadın dedi ki: Ben bu söze dalıp konuşanlardan birisiydim. Yine: Bu da ne demek? diye sorunca, kadın: Şöyle şöyle dedi. Âişe: Rasûlullah (sav) da duydu mu? diye sorunca, kadın: Evet, dedi. Peki ya Ebubekir? diye sordu, kadın yine: evet, dedi ve olduğu yerde baygın düştü. Kendisine geldiğinde ateşi yükselmiş ve titriyordu. Üzerine elbiselerini bıraktım ve onu örttüm. Peygamber (sav) geldi: "Buna böyle ne oluyor?" diye sordu. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Onu titreten bir hummaya yakalandı (ateşi yükseldi.) Şöyle buyurdu: "Bu konuda dilde dolaşan bir söz dolayısıyladır belki." (Um Rûmân): Evet, dedi. Bunun üzerine Âişe oturdu ve dedi ki: Allah'a yemin ederim, yemin edecek olursam benim doğru söylediğime inanmazsınız. Eğer bir şeyler söyleyecek olursam, benim hiçbir kusurumun olmadığını kabul etmezsiniz. Benim misalim ile sizin misaliniz Ya'kub ile onun oğullarına benzer. Bu söylediklerinize karşı Allah'tan yardım talep ederim. (Um Rûmân) dedi ki: Peygamber bir şey söylemeksizin çıkıp gitti. Yüce Allah da onun suçsuz olduğuna dair buyruklarını indirdi. (Âişe) dedi ki: Bundan dolayı Allah'a hamdederim. Bundan ötürü ne kimseye, ne de (Rasûlullahı, kastederek) sana hamd etmem söz konusudur.⁽¹⁾

Ebu Abdullah el-Humeydî dedi ki: Karşılaştığımız Bağdatlı hadis hafızlarından birisi şöyle derdi: Bu hadisin mürsel oluşu açıkça ortadadır. O buna şunu delil gösterir: Um Rûmân, Rasûlullah (sav) hayattayken vefat etmiştir. Mesruk'un, Rasûlullah (sav)ı görmediğinde ise hiçbir görüş ayrılığı yoktur.

Buhârî'nin kaydettiği Ubeydullah b. Abdullah b. Ebi Muleyke yoluyla gelen hadise göre de Âişe (r.anhâ) -yüce Allah'ın (15. âyet-i kerîmede ki: "**O zaman siz o sözü birbirinizin dilinden alıp, duruyordunuz.**" anlamındaki buyruğu-: "(إِذْ تَلَقَوْهُ بِالْبَيْتِكُمْ)": Dillerinizle yalan yere onu uyduruveriyordunuz" diye okur⁽²⁾ ve "el-velk" yalan söylemek demektir, dermiş. İbn Ebi Muleyke dedi ki: O, bu hususu başkalarından daha iyi bilirdi. Çünkü bu buyruklar onun hakkında nazil olmuştur.⁽³⁾

Buhârî dedi ki: Ma'mer b. Râşid, ez-Zührî'den naklen dedi ki: İfk olayı el-Müreysî, gazvesinde meydana gelmiştir.⁽⁴⁾ İbn İshak da der ki: Bu hicretin

(1) İfk Hadisi'nin az önce Buhârî'de gösterilen yerler dışında zikredildiği başka yerlerin bazıları: *Müslim*, Tevbe 56; *Tirmizî*, Tefsir 24. sûre 4; *Müsned*, VI, 59-60, 194-196.

(2) Buraya kadar: *Buhârî*, Tefsir 24. sûre 8

(3) *Buhârî*, Meğâzî 34.

(4) *Buhârî*, Meğâzî 32. Ancak, "Ma'mer b. Râşid" yerine: "en-Nu'mân b. Râşid"

altıncı yılında olmuştur. Musa b. Ukbe ise dördüncü yılında demektedir.⁽¹⁾

Yine Buhârî, Ma'mer'den, o ez-Zührî'den şöyle dediğini kaydeder: el-Velid b. Abdi'l-Melik bana dedi ki: Ali'nin iftiraya katılanlar arasında olduğuna dair sana bir rivayet geldi mi? Ben: Hayır, dedim fakat senin kavminden iki kişi olan Ebu Seleme b. Abdu'r-Rahman ile Ebubekir b. Abdu'r-Rahman b. el-Haris b. Hişam'ın bana haber verdiklerine göre Âişe kendilerine şöyle demiştir: Ali kendisi ile alakalı bu hususta konuşmamış kimselerden idi.⁽²⁾

Bunu ayrıca Ebubekr el-İsmailî de *"el-Muharrac ale's-Sahih"* adlı eserinde Ma'mer'in, ez-Zührî'den aktardığı bir başka rivayetle kaydetmiştir. Orada da şöyle denilmektedir: (ez-Zührî) dedi ki: Ben el-Velid b. Abdi'l-Melik'in yanında idim. Bana dedi ki: **"Aralarından sözün en büyüğünü söyleyen kişi"** Ali b. Ebi Talib'dir. Ben, hayır dedim. Bana Said b. el-Müseyyeb, Urve, Alkame, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe anlattı. Hepsi dedi ki: Âişe'yi şöyle derken dinledim: **"Aralarından sözün en büyüğünü söyleyen kişi"** Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'dür.⁽³⁾ Yine Buhârî'nin, ez-Zikrî'den, o Urve'den o Âişe yoluyla rivâyet ettiğine göre, "aralarından sözün en büyüğünü söyleyen kişi" Abdullah b. Ubeyy idi.⁽⁴⁾

2- Âyetlerdeki Bazı Lafızlar:

Yüce Allah'ın: **"(بِالْإِنْفِرَةِ): Olmadık iftira"** (anlamını verdiğimiz): İfk: yalan, demektir. **"el-Usbe** (bir topluluk)" ise üç adam demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yine ondan nakledilen bir açıklamaya göre üçten dokuza kadar kişiyi ifade eder. İbn Uyeyne kırk adam diye açıklamıştır. Mücahid, ondan onbeşe kadar demiştir. Bu kelimenin sözlükte ve Arap dilinde asıl anlamı biri diğerini destekleyip güçlendiren topluluk demektir.

"Hayır"ın gerçek mahiyeti faydası, zararından daha fazla olan demektir. **"Şer"** ise zararı, faydasından çok olana denilir. Hiçbir şer ihtiva etmeyen hayır cennet, hiçbir hayır ihtiva etmeyen şer ise cehennemdir.

Allah'ın dostlarına inen belâ hayırdır, çünkü onun verdiği dünyadaki acı dolayısıyla zararı azdır. Hayrı ise âhiretteki pek büyük sevap ve mükâfatıdır.

Yüce Allah Âişe (r.anhâ)nın, onun yakınlarının ve Safvan'ın dikkatini çekmektedir. Çünkü **"siz bunu kendiniz için kötü bir şey sanmayın, bilakis o sizin için hayırlıdır"** buyruğunda hitab onlarıdır. Hayırlı olmasına sebeb ise, fayda ve hayırlılık tarafının, şer tarafına ağır basmasıdır.

(1) Buhârî, Meğâzî 32

(2) Buhârî, Meğâzî 34

(3) Bk. İbn Hâcer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 502

(4) Buhârî, Tefsir 24. sûre 5.

3- İfkin (Hz. Âişe'ye İftiranın) Sebebi:

Rasûlullah (sav) el-Mureysî' gazvesinin kendisi olan Mustalıkoğulları gazvesinde Âişe'yi de beraberinde almıştı. Geri dönüp Medine'ye yaklaştığında gece vakti yola koyulmak ilanı verildi. O da yola koyulma ilanı esnasında kalıp ordugahın bulunduğu yerden bir parça uzaklaştı. İhtiyacını görüp de geri döndüğünde, içine girip yerleşmek üzere hevdece doğru yürüdü. Elini göğsüne değdirdiğinde Zafar boncuğundan yapılmış bir gerdanlığının kopmuş olduğunu anladı. Geri dönüp onu aradı. O gerdanlığı aramasından dolayı kafilenden geri kaldı. Nihayet gerdanlığı bulup geri döndüğünde kimseyi bulamadı. Âişe (r.anhâ) yaşı genç ve zayıf idi. Görevli olan adamlar hevdecini kaldırdığında, onun hevdecin içinde olmadığını farketmediler bile. Kendisi geri döndüğünde kimseyi bulamayınca, hevdecin içinde olmadığı anlaşıp geriye gelip alırlar ümidi ile olduğu yerde yattı ve uykuya daldı. Uykudan Safvan b. el-Muattal'ın: "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn" demesi üzerine uyanı. Çünkü Safvan ordudaki artçıları korumak maksadı ile ordunun arkasından gitmek üzere geri kalmıştı.

Denildiğine göre Âişe (r.anhâ), onun istircâda bulunması üzerine uyanı. Safvan devesinin sırtından indi ve Âişe (r.anhâ) deveye bininceye kadar oradan uzaklaştı. Devenin yularından tutup deveyi çekti ve nihayet öğle vakitlerinde orduya ulaştılar. Bu sefer iftiracılar bu sözlerini düzüp ortaya atı. Bu hususta etrafında toplanılan, bunu gizliden gizliye soruşturup kulağın kulağa yayan ve körükleyen kişi münafık Abdullah b. Ubeyy b. Selûl idi. Safvan'ın, Âişe (r.anhâ)'nın devesinin yularından tutup çektiğini görünce: "Allah'a andolsun ki ne kadın bu adamın şerrinden kurtulabilmiştir, ne de bu adam kadının şerrinden" diyen o olmuştur. Yine: "Sizin peygamberinizin hanımı bir adamla birlikte geceyi geçirmiştir" diyen odur. Bu sözleri dillerine dolayanlar arasında Hassân b. Sâbit, Mistah b. Üsâse ve Hamne bint Cahş da vardı.

Bu hususta rivayet edilen hadisın kısaca muhtevâsı budur. Bu hadis tamamıyla ve güzel bir şekilde rivayeti Buhârî ve Müslim'de yer alır. Müslim'deki rivayet ise daha eksiksizdir.⁽¹⁾

Hassân'ın iftiraya dalıp ileri geri konuştuğunu işiten Safvân, ona gelerek başına kılıçla bir darbe indirip şöyle dedi:

تَلَقَّ دَبَابَ السِّيفِ عَنِّي فَإِنِّي غَلَامٌ إِذَا هُوَ جِيتَ لَيْسَ بِشَاعِرٍ

"Benden kılıcın keskin ucunu karşıla; çünkü ben,
Hicvedildiği zaman şairliği olmayan bir delikanlıyım."

(1) İfk hadisinin kaynakları birinci başlıkta gösterilmişti.

Bunun üzerine bir grub kişi Hassan'ı alıp onu yakalarından sürükleyerek Rasûlullah (sav)'ın huzuruna getirdiler. Rasûlullah (sav), Hassan'ın yarası karşılığında kısas uygulama yoluna gitmedi ve ondan hakkını bağışlamasını istedi. İşte bu da Hassan'ın ileride geleceği üzere sözün en büyüğünü söyleyenlerden birisi olduğunu da göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Burada sözünü ettiğimiz Safvân, Rasûlullah (sav)'ın gazvelerinde kahramanlığı dolayısıyla artçıların başında bulunurdu. Ashab-ı Kiram'ın en hayırlılarından idi. Onun kadınlara karşı meyli olmayan (kısır) birisi olduğu da söylenmiştir. Bunu da İbn İshak, Âişe (r.anhâ) yoluyla zikretmektedir. İki oğlunun olduğu da söylenmiştir. Buna da hanımı ile başından geçen olayla ilgili rivayet edilen hadis ve Peygamber (sav)'ın iki oğlu hakkında söylediği: "Bu iki si bir karganın, bir kargaya benzeyişinden daha çok ona (babalarına) benzemektedirler" sözü ile⁽¹⁾ yine hadis-i şerifteki: "Allah'a yemin ederim, asla hiçbir yabancı kadının örtüsünü kaldırmış değilim"⁽²⁾ sözleri -ki zina etmediğini kastediyor- de buna delil teşkil etmektedir.

Safvan (r.a), Ömer (r.a) döneminde hicri 19 yılında, Ermenistan gazvesinde şehit olmuştur. Muaviye döneminde 58 yılında, Bizans topraklarında şehit düştüğü de söylenmiştir.

4- Herkesin Kazandığı Günah Kendisininindir:

"Onlardan herbirisinin kazandığı günah kendisininindir" buyruğu ile İfk olayına karışıp ileri geri konuşanları kastetmektedir. Bunların kim olduklarının adı bize ulaşmamıştır. Yalnızca Hassan, Mistah, Hamne ve Abdullah'ın adları bilinmektedir, diğerlerinin adını bilemiyoruz. Bunu da Urve b. ez-Zübeyr söylemiştir. Abdu'l-Melik b. Mervan bu hususta ona soru sormuş, o da: Şu kadar var ki, onlar yüce Allah'ın buyurduğu gibi bir topluluk idiler, demiştir.

Hafsa (r.anhâ)'nın Mushaf'ında **"topluluk"** anlamındaki kelimedden sonra "dört kişilik bir topluluk" anlamına gelecek şekilde; (عصبة أربعة) şeklindedir.

5- O Büyük Söz Dillerine Dolayanlar:

"Aralarından sözün en büyüğünü söyleyene ise" buyruğundaki **"en büyüğü"** anlamındaki kelimeyi Humeyd el-A'rec ve Ya'kub "kef" harfini -es-reli okumak yerine- ötreli olarak; (كَبْرًا) diye okumuşlardır. el-Ferrâ: Bu, güzel bir kıraat şeklidir, çünkü Araplar: (فلان تولى عظم كذا وكذا): Filan kişi şunun, şunun en büyüğünü üstlendi, söyledi" derler, demektedir.

(1) Buhârî, Libâs 22

(2) Buhârî, Meğâzî 34; Müslim, Tevbe 57.

Âişe (r.anhâ)dan bu kişinin Hassan olduğunu söylediği ve yine gözleri kör olduğunda: "Muhtemeldir ki yüce Allah'ın kendisini tehdit etmiş olduğu büyük azab gözlerinin görmeyişidir" dediği rivayet edilmiştir. Onun bu sözleri söylediğini ondan Mesruk rivayet etmektedir.⁽¹⁾ Yine ondan rivayet edildiğine göre bu kişi Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'dur,⁽²⁾ doğru olanı da bu olmalıdır. Bunu da İbn Abbas söylemiştir.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr'in naklettiğine göre Âişe (r.anhâ), Hassan'ın iftirada bulunmaktan uzak olduğunu söylemiş ve: O hiçbir şey demedi, demiştir. Hassan da şu beyitlerinde bu hususta bir şey söylemiş olduğunu kabul etmemektedir:

وَتُصَبِّحُ غَرْثِي مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ	حَصَانُ رَزَانُ مَا تُزَنُّ بِرِيَّةٍ
نَبِيَّ الْهُدَى وَالْمَكْرَمَاتِ الْفَوَاضِلِ	حَلِيلَةُ خَيْرِ النَّاسِ دِينًا وَمَنْعِيًّا
كِرَامِ الْمَسَاعِي مَجْدُهَا غَيْرُ زَائِلِ	عَقِيلَةُ حَيٍّ مِنْ لُؤَيٍّ بِنِ غَالِبِ
وَطَهْرُهَا مِنْ كُلِّ شَيْنٍ وَبَاطِلِ	مُهَذَّبَةٌ قَدْ طَيَّبَ اللَّهُ خِيَمَهَا
فَلَا رَفَعْتُ سَوْطِي إِلَيْهِ أَنَا مَلِي	فَإِنْ كَانَ مَا بُلُغْتَ أَتَى قَلْبَهُ
لَالِ رَسُولِ اللَّهِ زَيْنِ الْمَحَافِلِ	فَكَيْفَ وَوُدِّي مَا حَيْثُ وَنُصْرَتِي
تَقَاصَرُ عَنْهَا سُورَةُ الْمَتَطَاوِلِ	لَهُ رُتَبٌ عَالٍ عَلَى النَّاسِ فَضْلَهَا

"İffetlidir, vakarlıdır o bir şüphe ile onun hayasızlık ettiği söylenemez, Ve o hiçbir şeyden haberi olmayan kadınların etlerinden yana acıkmış olarak sabahlar (kimseden kötülükle söz etmez).

Din ve mevki itibariyle insanların en hayırlısının hanımıdır o,
O hidayet peygamberinin, üstün değerlerin ve faziletlerin sahibinin hanımıdır.
Lüeyy b. Ğâlib kabilesinin (en şerefli si olup) örtüler arkasındaki
hanım efendidir,

O yüksek ve şerefli hedefler için çalışır, şanı asla zeval bulmaz.
Üstün bir terbiyeye sahiptir, Allah ona güzel bir ahlak bağışlamıştır,
Her türlü kötülükten ve batıldan tertemiz etmiştir onu.
Şâyet sana benim söyledim diye ulaştırılan sözler varsa,
Şunu bil ki, kamçımı ellerim yukarı doğru kaldırmış değildir.
Nasıl olabilir ki; hayatta olduğum sürece sevgim ve desteğim,
Bütün mahfillerin süsü olan Allah Rasûlünün hanedanıdır,
Onun insanlar üzerinde üstün ve faziletli rütbeleri vardır.
Yüksek köşklere sahip olanların, yüksek konakları bu rütbelere ulaşamazlar."

(1) *Buhârî*, Meğâzî 34, Tefsir 24. sûre 10; *Müslim*, Fedâilu's-sahâbe 155'te: Mesrûk'un sorusu üzerine Âişe (r.anhâ)nın: "Kötülükten daha şiddetli hangi azap vardır!" dediği belirtilmektedir.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 152.

Rivayete göre Hassan, Âişe (r.anhâ)a: "O iffetlidir, vekar sahibidir" diye başlayan şiirini okuyunca, ona: Sen aslında böyle değilsin demiştir.⁽¹⁾ Bu sözleriyle sen hiçbir şeyden haberi olmayan kadınlar hakkında ileri geri konuşmuşsun, demek istemiştir.

Burada ise bir çelişki vardır, ancak bu iki rivayeti şöylece bağdaştırmak mümkündür: Hassan bu hususta açık seçik ifadelerle konuşmamış, bu konuda üstü kapalı sözler söylemiş ve bazı işaretlerde bulunmuştur, o bakımdan onun böyle bir şeyi söylediği de kendisine nisbet edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hassan'ın İfk olayında, iftirayı diline dolayıp dolamadığı ve ona had uygulanıp uygulanmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Bunun hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen yüce Allah'tır. Bundan sonraki başlığın konusu da budur.

6- İfk Hadisesi Dolayısı ile Kendilerine Had Uygulanan Şahıslar:

Muhammed b. İshak ve başkalarının rivayetine göre Peygamber (sav), İfk dolayısı ile iki erkek ve bir kadına had cezası uygulamıştır. Bunlar Mistah, Hassan ve Hamne'dirler. Bunu et-Tirmizî de zikretmektedir.⁽²⁾

el-Kuşeyrî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav), İbn Ubeyy'e seksen sopa vurdu, âhirette de onun için ateş azabı vardır. Yine el-Kuşeyrî der ki: Haberlerde sabit olduğuna göre Peygamber İbn Ubeyy'e, Hassan'a ve Hamne'ye had cezası vurmuş, Mistah'ın da açık ifadelerle iftirada bulunduğu sabit olmamıştır. Bununla birlikte o açık ifadeler kullanmaksızın bir takım sözleri dinler ve bunları yaygınlaştırdı.

el-Maverdî ve başkaları derler ki: Peygamber (sav)'in İfke karışanlara had uygulayıp uygulamadığı hususunda iki farklı görüş vardır. Birincisine göre o İfke karışanlardan hiçbir kimseye had uygulamamıştır, çünkü hadler ancak ya ikrar ya da beyyine ile uygulanır. Yüce Allah ise bu hususta kendisine haber vermek suretiyle hadleri uygulamasını isteyerek, kendisine olan kulluğunun gereğini yerine getirmesini istememiştir. Tıpkı ona münafıkların kâfir olduklarını haber vermekle birlikte, onları öldürmek suretiyle kendisine ibadette bulunmasını istemediği gibi.

Derim ki: Bu hem yanlıştır, hem de Kur'ân nassına muhaliftir. Çünkü yüce Allah: "**Muhsan hanımlara iftira edenler, sonradan**" söylediklerinin doğruluğuna dair "**dört şahit getiremeyenlere seksener (değnek) vurun**" diye buyurmaktadır.

(1) *Buhârî*, Meğazî 34, Tefsir 24. sûre 10, 11; *Müslim*, Fedâilu's-sahâbe 155

(2) *Tirmizî*, Tefsir 24. sûre 5

İkinci görüşe göre de Peygamber (sav) İfke karışan kimseler olan Abdullah b. Ubeyy, Mistah b. Üsase, Hassan b. Sabit ve Hamne bint Caş'a had cezası uygulamıştır. İşte müslümanlardan bir şair bu hususta şöyle demektedir:

“Andolsun bu iftira sahiplerinden olan Hassan tatmıştır,
Hamne ile birlikte; -çünkü onlar yalan bir söz söylediler- ve bir de Mistah.
İbn Selûl da uygulanan had ile rezilliğin tadını almıştır.
Çünkü o açık seçik bir şekilde yalan iftiralara dalmıştı.
Peygamberlerinin hanımlarına gayba taş atıp durdular.
O kerim olan Arş sahibinin gazabı ise (onlaradır) ve
onlar çok büyük bir günah işlediler.
Bu hususta Allah Rasûlüne eziyet ettiler, o bakımdan Ebediyyen üzerlerinde
kalacak rezilliklere büründürüldüler ve rezil edildiler.
Onların üzerlerine (iyilikleri) tırpanlayıcı günahlar öyle bir yağdırıldı ki,
Tıpkı yüksek bulutlardan üzerlerine yağan yağmur taneleri gibi.”

Derim ki: Haberlerde meşhur ve ilim adamlarınca bilinen şu ki: Kendilerine had uygulanan şahıslar Hassan, Mistah ve Hamne'dirler. Abdullah b. Ubeyy'e had uygulandığı işitilmiş değildir.

Ebû Dâvûd'da, Âişe (r.anhâ)dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim günahsızlığıma dair buyruk nazil olunca Peygamber (sav) kalktı ve bu hususu söz konusu edip (inen) Kur'ân-ı Kerîm (âyetlerin)i okudu. Minberden indikten sonra da o iki erkek ile kadına hadlerinin uygulanmasını emretti.⁽¹⁾ Bunların isimlerini de Hassan b. Sabit, Mistah b. Üsase ve Hamne bint Caş diye vermektedir.⁽²⁾

et-Tahavî'nin Kitab'ında da: “Seksener, seksener (değnek vurdu)” denilmektedir.

İlim adamlarımız derler ki: Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'a had uygulanmamasının sebebi yüce Allah'ın âhirette ona pek büyük bir azab hazırlamış olmasıdır. Şâyet dünyada ona had uygulanmış olsaydı, bu onun âhiretteki azabının eksiltilmesi ve hafifletilmesi anlamına gelirdi. Diğer taraftan yüce Allah Âişe (r.anhâ)nın günahsız olduğuna, buna karşılık ona iftirada bulunan herkesin de yalancı olduğuna tanıklık etmiş olmaktadır. Böylelikle hadd beklenen fayda da gerçekleşmiş olmaktadır. Zira bundan maksat, iftira edenin açığa çıkması ve iftiraya maruz kalanın günahsız olduğunun ispatlanmasıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “**Şahitleri(ni) getiremedik-**

(1) *Ebû Dâvûd*, Hudûd 34

(2) *Ebû Dâvûd*, Hudûd 34

lerine göre onlar Allah katında yalancıların tâ kendileridir." Adı geçen müslümanlara had uygulanmasının sebebi ise onlardan sadır olmuş iftiranın günahının keffârete uğramasıdır. Ta ki bu iftira dolayısıyla âhirette onların üzerinde herhangi bir sorumluluk kalmasin. Peygamber (sav) da hadler hakkında: "Onlar uygulandığı kimseler için bir keffarettir"⁽¹⁾ diye buyurmuştur. -Ubâde b. es-Sâmit yoluyla gelen hadiste olduğu gibi.-

Şöyle de denilebilir: İbn Ubeyy'e had uygulanmayı; kavminin kalbini İslâm'a ısındırmak ve oğluna duyulan saygı sebebiyledir. Bir de bu hususta beklenen fitnenin alevini söndürmek maksadıyladır. Zira Sa'd b. Ubâde ve onun kavminden -Müslim'in, Sahih'inde olduğu gibi- fitnenin uçları görünmeye başlanmıştı.⁽²⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7- Mü'minlerin Birbirlerine Karşı Takınmaları Gereken Tavrı:

"Bu iftirayı işittiğinizde mü'min erkekler ve kadınlar kendileri hakkında güzel bir zanda bulunup... değil miydi?" buyruğu, iftiracıların söyledikleri yalanlar karşısında beslemeleri gereken zan hususunda yüce Allah'ın mü'minlere bir sitemidir.

İbn Zeyd dedi ki: Mü'minler, "mü'min bir şahıs annesine karşı böyle bir hayasızlığı işleyemez" diye düşünmeli idiler, demiştir. Bu açıklamayı el-Mehdevî nakletmektedir.

"(لَوْلَا): Değil miydi?" ifadesi; (مَا لَمْ): Niye ...medi?", anlamındadır.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Fazilet sahibi mü'min erkeklerle mü'min kadınların bu hususu kendilerini ölçü alarak değerlendirmeleri gerekirdi. Böyle bir hal kendilerinden uzak olduğu gibi Âişe ve Safvân hakkında da aynı şekilde hatta daha da uzak bir ihtimaldir. Böyle doğru bir bakış açısının Ebû Eyyûb el-Ensârî ve hanımı hakkında söz konusu olduğu rivâyet edilmektedir. Şöyle ki: Ebû Eyyûb hanımının yanına girmiş, o da ona: Ey Ebû Eyyûb söylenenleri duydun mu? diye sormuş. O: Evet, bu bir yalandır demiştir. Ey Eyyub'un anası sen olsaydın, böyle bir şey yapar mıydın? O: Allah'a yemin ederim ki hayır deyince, şu cevabı verdi: Allah'a yemin ederim ki Âişe senden daha faziletlidir. Um Eyyub: Evet, diye cevap vermiştir.⁽³⁾

(1) *Buhârî*, İman 11, Menâkibu'l-Ensâr 43, Tefsir 60. sûre 3, Hudûd 8, 14, Ahkâm 49, Tevhîd 31; *Müslim*, Hudhud 41; *Tirmizî*, Hudûd 12; *Nesâî*, Bey'at 9; *Müsned*, V, 314, 320.

(2) *Müslim*, Tevbe 56. hadiste zikrettiği üzere Peygamber (sav), minber üzerinde: "Ey müslümanlar, eziyeti hane halkım hususunda dahi beni rahatsız edecek noktaya gelmiş bulunan bir kişiye, benim adıma ağzının payını kim verecek..." deyince, Sa'd b. Muâz: Bu işi ben yaparım... demişti. Âişe (r.anhâ) dedi ki: Salih bir zat olan Hazreclilerinin reisi, taassuba kapılarak Sa'd b. Muâz'a: Yalan söyledin... diye cevap vermişti... Merhum müfessirimiz buna işaret etmektedir.

(3) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 159

İşte böyle bir davranış ve böyle bir tutumun benzerini mü'minlerin hepsi gösteremedikleri için yüce Allah bundan dolayı mü'minlere sitem etmiştir.

8- Mü'minlerde Aslolan Günahsızlıktır:

Yüce Allah'ın: **"Kendileri hakkında"** buyruğu ile ilgili olarak en-Nehhâs şöyle demiştir: **"Kendileri hakkında"** kardeşleri hakkında anlamındadır. Yüce Allah müslümanlara bir kimsenin birisine iftira ettiğini yahut kendilerinin bilmedikleri bir şekilde bir çirkinlikle ondan söz ettiğini işitecek olurlarsa, onların bu sözlerini reddedip, onu yalanlamaları gerektiğini bildirip bunu farz kılmakta, bunu terkeden ve bu gibi sözleri nakledenleri tehdit etmektedir.

Derim ki: İşte bundan dolayı ilim adamları şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerîme şu hükmün asıl dayanağını teşkil etmektedir: İnsanın elde ettiği iman mertebesini, mü'minin işgal ettiği salih konunu, müslümanın kendisiyle örtündüğü iffet elbisesini yaygınlık kazansa dahi -esas itibariyle bozuk ya da belirsiz ise- onun üzerinden hiçbir şey izâle edemez.

9- Böyle Bir İddianın İsbatlanması İçin Dört Şahit Gerekir:

"Buna dair dört şahit getirmeli değil miydiler?" buyruğu iftirada bulunanlar için bir azardır.

"(لولا): Değil miydi?" lafzı, **"(هلّا) ... niye ... medi,** anlamındadır. Yani niye ileri sürdükleri iftira hakkında dört şahit getirmediler.

Bu ifade daha önce geçen ilk hükme râci'dir ve iftira (kazf) âyetinde geçen buyruklara atıf söz konusudur.

10- İftiralarını Dört Şahit Getirerek İspatlayamayanların Cezası:

"Şahitleri(ni) getiremediklerine göre onlar, Allah katında yalancıların tâ kendileridir." Yani onlar Allah'ın hükmü gereğince yalancıdırlar. Kişi iddiasında doğru olmakla birlikte, buna dair delil ortaya koymaktan acze düşebilir. Ancak böyle bir kimse, yüce Allah'ın bilgisinde böyle olmasa dahi, şeriatın hükmü ve işin zahirine göre yalancı sayılır. Şanı yüce Allah da hadleri dünyada teşri' buyurduğu hükümlere göre tertib etmiştir; gerçek mahiyetiyle insana dair bilgisi gereğine göre değil. Bu âhiretteki hükümlere esas teşkil eder.

Derim ki: Bu hususu güçlendirip pekiştiren delillerden birisi de Buhârî'nin kaydettiği şu rivayettir: Ömer b. el-Hattab (r.a) dedi ki: Ey insanlar! Gerçek

şu ki, artık vahiy kesilmiştir ve biz, sizleri amellerinizden bizim için açığa çıkararak sebebiyle sorumlu tutacağız. Kim bize hayır izhar ederse, biz de onu güvenlik altında bulundurur ve onu yakınlaştırırız. Onun içinde sakladıkları ile bizim hiçbir ilgimiz yoktur. İçinde sakladıkları dolayısıyla onu hesaba çekecek olan Allah'tır. Kim de bize kötü bir şey izhar edecek olursa, bu hususta onu emniyet altında tutmaz ve onu tasdik etmeyiz. İsterse içinin güzel olduğunu söylemiş olsun.⁽¹⁾

İlim adamları icmâ' ile dünya ahkâmının zahire göre olduğunu, içte saklananların hakkındaki hükmü de yüce Allah'ın vereceğini kabul etmişlerdir.

11- "Allah'ın Lütuf ve Rahmeti Olmasaydı..."

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah'ın size... lütuf ve rahmeti olmasaydı..."** buyruğundaki: (فُلٌّ) kelimesi Sibeveyh'e göre mübtedâ olarak merfu'dur, haberi ise hazfedilmiştir. Araplar bunun haberini açıkça zikretmezler. (لَوْلَا): **Olmasaydı**"nın cevabının hazfedilmesinin sebebi ise, bunun benzeri ifadelerin daha sonra söz konusu edilecek olmasıdır. Nitekim yüce Allah: **"Ya üzerinizde lütfu, rahmeti ve... olmasaydı"** (en-Nur, 24/10) diye buyurmuştur. (Daha sonra bu âyette de): **"Size elbette... dokunurdu"** diye cevabını vermiştir. Yani Âişe hakkında söyledikleriniz sebebiyle dünyada da, âhirette de size büyük bir azab dokunurdu, demektir. Bu da yüce Allah tarafından pek büyük bir sitemdir, fakat o rahmeti sayesinde dünyada sizi setrettiği gibi, âhirette de tevbe ile huzuruna gelenlere merhamet buyuracaktır.

"el-İfâda (dalmak)": Söze dalmak demektir. İşte kendisi dolayısıyla sitemin söz konusu olduğu da budur. Arapça'da; (أَغَاظَ الْقَوْمَ فِي الْحَدِيثِ): Adamlar söze daldılar" denilir.

12- Bazı Kelimelerin Okunuşu ve Anlamları:

Yüce Allah'ın: **"O zaman siz o sözü birbirinizin dilinden alıp duruyordunuz."** buyruğunda geçen; (تَلَقُّوْهُ): **Onu... alıp, duruyordunuz** anlamındaki kelimeyi Muhammed b. es-Semeyka' "te" harfini ötreli, "lâm" harfini sakin, "kaf" harfini de ötreli olarak (vav harfi de harf-i med olmak üzere); (الِإِلْقَاءِ)den gelen bir kelime olarak okumuşlardır. Bu açıkça anlaşılan bir kıraattir.⁽²⁾

Ubeyy ve İbn Mes'ud ise iki "te"li olmak üzere; (إِذْ تَلَقُّوْهُ): O zaman siz o sözü... karşılıyordunuz" anlamında "telakki"den gelen bir kelime olarak okumuşlardır.

(1) Buhârî, Şehâdât 5

(2) Buna göre buyruk: O zaman siz o sözü dillerinizle (ortaya) atıveriyordunuz, anlamına gelir.

Yedi kıraat imamının büyük çoğunluğu ise tek “te” ve (önceki) “zel” harfini açıkça izhar edip idgâm etmeksizin okumuşlardır. Bu da aynı şekilde “te-lakki”den gelmektedir. Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî “zel” harfini, “te” harfine idgâm ile okumuşlardır. İbn Kesir ise “zel” harfini izhar ederek, iki “te”yi de birbirine idgâm ile okumuştur. Bu ise pek tutarlı olmayan bir kıraattir, çünkü iki sakin harfin arka arkaya gelmesini gerektirmektedir ve bu; “(فلا تناجروا. ولا تباذروا)”: Gizlice konuşmayın ve birbirinize lakab takmayın” kıraatindeki idgâm gibi değildir. Çünkü bu “te” harflerinden önce sakin bir elif bulunmaktadır. “Te”nin yumuşak bir harf olması, bu gibi kelimelerde idgam ile okunması güzel olmakla birlikte; “zel” harfi sakin olduğu takdirde o kadar güzel görünmemektedir.

İbn Ya’mer ve Âişe (r.anhuma) -bu hususu insanlar arasında en iyi bilenler olarak- bu kelimeyi “te” harfini üstün, “lam” harfini esreli, “kaf” harfini de ötreli olarak okumuşlardır. Bu kıraatin manası da Arapların bir yalan söyleyip onu sürdürmesi anlamına gelen; (وَلَقِيَ الرَّجُلَ يَلْقَى وَلَقَاءً) sözlerinden alınmıştır. Onlar müteaddi (geçişli) olan bir fiili böylelikle müteaddi olmayan (geçişsiz) bir fiile delil olarak göstermektedirler.

İbn Atiyye der ki: Bana göre bu kıraatte maksat; “(إذ تلقون فيه)”: Siz o yalanı söylüyor ve sürdürüyordunuz” anlamında olup cer harfi hafzedildikten sonra bu fiile zamir bitişmiştir. el-Halil ve Ebu Amr ise: (الْوَلَقُ) aslında süratlenmek demektir, derler. Mesela “(جاءت الإبل تلقى)”: Develer hızlıca geldi” denilir. Şair de şöyle demektedir:

لَمَّا رَأَوْا جَيْشًا عَلَيْهِمْ قَدْ طَرَقَ جَاؤُوا بِأَسْرَابٍ مِنَ الشَّامِ وَلَقِيَ
إِنَّ الْخُصَيْنَ زَلَقَ وَزُمِلَقَ جَاءَتْ بِهِ عَنَسٌ مِنَ الشَّامِ تَلَقَى

“Onlar bir ordunun, üzerlerine baskın yaptığını görünce,
Şe’m (sol) taraftan onlara kılıçla darbeler indiren büyük sürüler getirdiler.
Şüphesiz ki Husayn dereyi görmeden paçaları sıvayandır,
Güçlü develer onu Şam’dan (sırtlarında taşıyarak) hızlıca getirdiler.

“(رجل زلق وزملىق وزملىق)”: Cimada bulunmadan önce inzâl eden kimse” demektir. (الْوَلَقُ): En hafif şekliyle kılıç (ya da mızrak) darbesi indirmektir. Fiil (قد وَلَقَهُ يَلْقَهُ وَلَقَاءً) şeklinde kullanılır, “(وَلَقَهُ بِالسَّيْفِ وَلَقَاتٌ)”: Ona bir kaç kılıç darbesi indirdi” anlamındadır. O halde bu kelime müşterek (birkaç anlamı bulunan) bir kelimedir.

13- Dille Söylenen ve Önemsenmeyen Allah Katında İse

Büyük Günah Görülen Bir İş:

“Ağızlarınızla söylüyordunuz” ifadesi bir mübalağa, bağlayıcı ve pekiştirici bir ifadedir. **“Bunu... sanıyordunuz”** ifadesindeki zamir ise konuşulan şeylere, o sözlere dalmaya ve onu yaymaya aittir.

“Basit bir şey” yani kendisi sebebiyle günahın sizi gelip bulmayacağı önemsiz bir şey **“sanıyordunuz. Halbuki o Allah katında”** günahı itibariyle **“çok büyüktür.”** Bu da Peygamber (sav)ın iki mezarın yanından geçişi ile ilgili hadiste zikredilen: “Şüphesiz ki bunlar azab görmektedirler. Bununla birlikte büyük bir günah sebebiyle de azab edilmiyorlar”⁽¹⁾ buyruğunu andırmaktadır ki, bu size göre büyük değildir anlamındadır.

14- Asılsız ve İspatlanamayan İddialara Karşı

Mü'minlerin Takınmaları Gereken Tavr:

“Bu sözü işittiğinizde: Böyle söz söylemek bize yakışmaz. (Ya Rab) Seni tenzih ederiz. Bu büyük bir iftiradır, demeli değil miydiniz? Eğer mü'minler iseniz bunun gibisine ebediyyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt verir. Allah sizlere âyetlerini açıklıyor Allah en iyi bilendir, Hakîm'dir” buyruğu bütün mü'minlere bir sitemdir. Yani sizin böyle bir sözle tepki ile karşılayıp, reddetmeniz ve anlatmak ve nakletmek suretiyle bunları dilden dile dolaştırmamanız, peygamberin hanımının böyle bir şeye hulaşmış olabileceğinden yüce Allah'ı tenzih etmeniz, böyle bir sözün kesin bir iftira olduğuna hükmetmeniz icab ederdi.

Bühtân (iftira); insan hakkında kendisinde olmayan şeyleri söylemektir. Gıybet ise, insan hakkında olan şeyleri (gıyabında) söz konusu etmektir. Bu mana Peygamber (sav)dan sahih hadiste nakledilmiş bulunmaktadır.⁽²⁾

Daha sonra yüce Allah benzeri bir duruma tekrar dönmek hususunda onlara öğüt vermektedir.

“(كراهية أن)”: ... diye anlamındaki buyruk mef'ûlün leh'dir. Bu da; **“(كراهية أن)”: Dönmeniz hoş olmadığı için...** vb. bir takdir iledir.

(1) *Buhârî*, Vudû' 55, 56, Cenâiz 89, Edeb 46, 49; *Müslim*, Tahâre 111; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 11; *Tirmizî*, Tahâre 53; *İbn Mâce*, Tahâre 26; *Dârimî*, Vudû' 61; *Müsned*, I, 225, V, 35, 39.

(2) *Müslim*, Birr 70; *Ebû Dâvûd*, Edeb 35; *Tirmizî*, Birr 23; *Dârimî*, Rikaak 6; *Müsned*, II, 230, 384, 386, 458

15- "Eğer Mü'min İseniz..."

Yüce Allah'ın: **"Eğer mü'minler iseniz"** ifadesi durup düşünmeyi hatırlatan ve pekiştirici bir ifadedir. Bu bir kimsenin: Eğer erkeksen şunu, şunu yapman gerekir, demesine benzer.

16- Ebediyyen Benzer Bir İşe Dönmemek Gerekir:

"Bunun gibisine ebediyyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt verir" buyruğunda, Âişe (r.anhâ) hakkında böyle bir söze dönmemeyi kastetmektedir. Çünkü böyle bir sözün benzeri, ancak hakkında bu sözlerin söylendiği bir kimsenin benzeri hakkında söylenebilir. Ya da Peygamber (sav)'ın hanımları arasından onun mertebesinde olan bir kimse hakkında söylenebilir. Çünkü böyle bir söz söylemek Rasûlullah (sav)'a hem namusu, hem de hanımları dolayısıyla eziyet etmektir. Böyle bir iş yapan ise (bundan böyle) kâfir olur.

17- Hz. Âişe'ye Dil Uzatmanın Cezası:

Hişam b. Ammar dedi ki: Ben Malik'i şöyle derken dinledim: Ebubekir ve Ömer'e söven te'dib edilir. Âişe (r.anhâ)'ya söven ise öldürülür, çünkü yüce Allah: **"Eğer mü'minler iseniz bunun gibisine ebediyyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt verir"** diye buyurmaktadır. Buna göre Âişe (r.anhâ)'ya söven bir kimse Kur'ân'a muhalefet etmiş olur. Kur'ân'a muhalefet eden kimse de öldürülür.

İbnu'l-Arabî der ki: Şafiî âlimleri: Âişe (r.anhâ)'ya söven kimse, sair mü'minler hakkında olduğu gibi te'dib edilir. Yüce Allah'ın: **"Eğer mü'minler iseniz"** buyruğu Âişe (r.anhâ) hakkında bu işin küfür olduğu manasına değildir. Bu Peygamber (sav)'ın: "Herhangi bir kimsenin komşusu onun eziyet verici hallerinden emin olmadığı sürece o kişi iman etmiş olmaz"⁽¹⁾ anlamındaki hadise benzemektedir. Şâyet Âişe (r.anhâ)'ya söven kimseden iman kaldırılması hakikat anlamında olsaydı, Peygamber (sav)'ın: "Zina eden bir kimse, zina ettiği vakit mü'min olarak zina etmez"⁽²⁾ hadisinde olduğu gibi, hakikat manasına kullanılmış olurdu. Biz deriz ki: Durum sizin iddia ettiğiniz gibi değildir, çünkü İfk hadisesine karışanlar o tertemiz Âişe (r.anhâ)'yı hayasızca bir iş işlemekle nitelendirip ona iftirada bulundular. Yüce Al-

(1) *Buhârî*, Edeb 29; *Müslim*, İman 73; *Tirmizî*, Kıyâme 60; *Müsned*, I, 387, II, 288, 336, 373, III, 154, IV, 31, VI, 385

(2) *Buhârî*, Mezâlim 30, Eşriha 1, Hudûd 1, 6; *Müslim*, İmân 100, 104; *Ebû Dâvûd*, Sünne 15; *Tirmizî*, İmân 11; *Nesâî*, Kasâme 49, Kat'u's-Sârik 1, Eşribe 42; *İbn Mâce*. Fiten 3; *Dârimî*, Eşribe 11; *Müsned*, II, 243, 317, 376, 386, 479, III, 346, VI, 139

lah'ın kendisinin uzak olduğu bir işi ona nisbet ederek söven herkes Allah'ın hükmünü yalanlayan bir kimsedir. Allah'ı yalanlayan bir kimse de kâfirdir. İşte Malik'in bu görüşünün izlediği yol budur. Bu da gören, basiret sahibi kimseler tarafından açıkça görülen bir husustur. Eğer bir kimse, Âişe (r.a.n-hâ)ya Allah'ın kendisinin uzak olduğunu bildirdiği hususun dışında bir sözle sövecek olursa, o kimsenin cezası te'dib edilmesidir.

18- Mü'minler Arasında Hayasızlığın Yayılmasını İsteyenlerin Cezası:

“Şüphe yok ki mü'minler arasında hayasızlıkların yayılmasını sevenlere” buyruğundaki “(أَنْ تَشِيعَ): **Yayılması**” fiili; (شَاعَ الشَّيْءُ شَوْعًا وَشِعْمًا وَشِعْمَانًا وَشِعْمَرَةً) den gelmekte olup “açıkça ortaya çıkmak ve dağılmak” anlamını ifade eder.

“Mü'minler arasında” buyruğundan kasıt da iffetli erkeklerle kadınlar arasında... demektir. Bu umumi lafızdan kasıt, Âişe ile Safvan (Allah ikisinden de razı olsun)dır. Âyet-i kerîmedeki **“el-fâhişe (hayasızlıklar)”** ise son derece çirkin, oldukça kötü fiil demektir. Bu âyette bu kelimenin kötü söz anlamına geldiği de söylenmiştir.

“Dünyada da âhirette de çok acıklı bir azab vardır.” Dünyadaki azabları had cezasıdır. Âhiretteki cezaları cehennem azabıdır. Cehennem azabı mü-nafıklar için söz konusudur. O halde bu ifade, tahsis edilmiştir. Çünkü daha önceden de açıkladığımız gibi had mü'minler için bir keffârettir. Taberî der ki: Eğer tevbe etmeksizin ve ısrar edici olarak ölürse (âhirette de onun için acıklı bir azab vardır), anlamındadır.

19- Allah Herşeyi Bilendir:

“Allah bilir.” O, bu günahın ne kadar büyük olduğunu da, onun cezasının ne olması gerektiğini de, herşeyi de bilir.

“Siz bilmezsiniz” buyruğuna gelince, Ebu'd-Derdâ yoluyla rivayet edilen hadise göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir kimse kendisinin o hususta bir bilgisi olmadığı halde bir husumet hakkında insanlardan bir kimsenin gücünü pekiştirecek olursa, bu işten vazgeçinceye kadar o kimse Allah'ın gazabına maruz kalır. Herhangi bir kimse Allah'ın hadlerinden birisinin uygulanmasını şefaati (iltimas ve torpil) ile engellemeye kalkışacak olursa o, hak olan bir hususta Allah'a karşı inatlaşmış demektir. O'nun gazabına kendisini maruz bırakır Allah'ın laneti kıyamet gününe kadar kesintisiz üzerinde olur. Herhangi bir kimse, müslüman bir kimse aleyhine, onunla hiçbir ilgisi olmadığı halde ve bu sözüyle dünyada onu hakir düşüreceğini bilerek, bir sözü yaygınlaştıracak olursa, yüce Allah'ın o sözü sebebiyle o kimseyi cehennem ateşine atması bir hak olur.” Daha sonra Allah'ın

Kitabından bunu tasdik eden şu: **“Şüphesiz ki mü'minler arasında haysızlıkların yayılmasını sevenlere dünyada da, âhirette de çok acıklı bir azab vardır...”** âyetini okudu.⁽¹⁾

20- Şeytanın Adımları İzlenmemelidir:

“Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını” izlediği yolları, gittiği yerleri **“izlemeyin.”** Yani şeytanın sizi kendisine çağırmış olduğu yolları izlemeyin, o yollardan gitmeyin. **“Adımlar”** demek olan “el-hutuvat”ın tekili “hutve”dir. Bu da iki ayak arasındaki mesafedir. “el-Hatve” şeklinde mastardır, çoğulu da “hatavât” diye gelir. (وتخطى إلينا فلان): Filan kişi bize geldi” anlamındadır. Hadis-i şerifte geçen: (أنه رأى رجلاً يتخطى رقاب الناس يوم الجمعة): O cuma günü insanların boyunları üzerinden adımlarını atarak gelen bir adam gördü⁽²⁾ ifadesinde bu kökten gelen fiil kullanılmıştır.

Cumhûr **“adımlar”** anlamındaki kelimeyi “tı” harfini ötreli olarak; (خطوات) diye okumuşlardır. Âsım ve el-A'meş ise bunu sâkin okurlar.

“(ما زكى): Temize çıkamazdı” ifadesini cumhûr “kef” harfini şeddesiz olarak okumuşlardır. Yani ne hidayet bulur, ne müslüman olur, ne de doğruyu bilebilirdi. Bunun, ıslah olamazdı anlamına geldiği de söylenmiştir. **“(ما زكى): İslah oldu, olur”** anlamındadır. el-Hasen ve Ebu Hayve ise bu kelimeyi şeddeli okumuşlardır, yani O'nun sizi temizlemesi, arındırması, sizi hidayete iletmesi ancak O'nun lütfuyla olur, amellerinizle değil.

el-Kisaî der ki: **“Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını izlemeyin”** buyruğu bir ara cümlesidir. **“Sizden hiçbir kimse ebediyyen temize çıkamazdı”** buyruğu da ilk ve ikinci defa geçen: **“Eğer Allah'ın üzerinizde lütuf ve rahmeti olmasaydı...”** buyruğunun cevabını teşkil etmektedir.

21- İyilik Yapmamaya Yemin Etmek:

“Sizden fazilet ve imkân sahipleri... yemin etmesinler” âyeti ile ilgili olarak rivayetlerden anlaşıldığına göre; bu buyruk Ebubekir b. Ebi Kuhafe (r.a) ile Mistah b. Üsase arasındaki olay hakkında nâzil olmuştur. Mistah, Ebubekir'in teyzesi kızının oğlu idi. Bedir'e katılmış yoksul muhacirlerden birisi idi. Nesebi Mistah b. Üsase b. Abbâd b. el-Muttalib b. Abdi Menaf'dır. Adının Avf olup, Mistah'ın lakab olduğu da söylenmiştir. Ebubekir (r.a) hem yok-

(1) Ebu'd-Derdâ'dan gelen iki ayrı rivâyetin tek bir rivâyet halinde zikredildiği bu hadisleri: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 201'de; pek önemli olmayan bazı farklılıklar ve bazı takdim ve tehirle; “birincisinin ravileri arasında tanımadığı bir ravinin bulunduğu ikincisinin râvilerinin sika (güvenilir) kimseler oldukları” kaydıyla.

(2) Az farkla: *Ebû Dâvûd*, Salât 232; *Nesâî*, Cumua 2; ayrıca bk: *Ebû Dâvûd*, Tahâre 127, Salât 219; *Tirmizî*, Cumua 17; *Müsned*, II, 214, III, 81, 417, 437, V, 198.

sulluğu, hem de akrabalığı dolayısıyla ona infak ederdi. Mistah, bu iftira işi-
ne katılıp bu hususta söyleyeceklerini söyleyince, Ebubekir (r.a) ona infak-
ta bulunmamaya, ebediyyen hiçbir şekilde ona faydalı olacak bir iş yapma-
maya yemin etti. Mistah geldi, özür diledi ve: Ben Hassan'ın meclislerine gi-
der gelir, onun söylediklerini iştir fakat bir şey söylemezdim, dedi. Ebube-
kir ona: Sen de güldün ve söylenenlere katıldın, dedi. Yemini üzerinde de
böylelikle ısrar etti. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu.

ed-Dahhak ve İbn Abbas dedi ki: Mü'minlerden bir topluluk İfk hadise-
sinde söz söyleyen herkese ulaştırdıkları iyiliklerini kestiler ve: Allah'a an-
dolsun ki Âişe hakkında ileri geri konuşan hiçbir kimseye iyiliğimiz dokun-
mayacaktır, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme onların hepsi hakkın-
da nâzil oldu.

Birincisi daha doğrudur. Şu kadar var ki, âyet-i kerîme kıyamet gününe
kadar bütün ümmeti kapsamakta ve fazilet ve bolluk sahibi kimselerin öfke-
lenerek bu nitelikte olan kimselere ebediyyen faydalı olmayacaklarına dair
yemin etmeleri halini kapsamaktadır.

Sahih'in rivayetine göre şanı yüce ve mübarek olan Allah: **"O olmadık if-
tirada bulunanlar sizden bir topluluktur"** buyruğundan itibaren on âyet-i
kerîmeyi indirince, Ebubekir -ki yakınlığı ve fakirliği dolayısıyla Mistah'a in-
fakta bulunuyordu- dedi ki: Allah'a yemin ederim, Âişe'ye bu söylediklerin-
den sonra ona (Mistah'a) ebediyyen hiçbir infakta bulunmayacağım. Bunun
üzerine yüce Allah: **"Sizden fazilet ve imkân sahipleri... yemin etmesinler...
Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?"** buyruğunu indirdi.⁽¹⁾

Abdullah b. el-Mubarek dedi ki: Bu, yüce Allah'ın Kitabında en çok ümit
veren âyetlerdendir. Ebubekir (r.a) da dedi ki: Allah'a yemin ederim ki Allah'ın
bana mağfiret etmesini çok severim. Sonra da daha önceden infak ettiği şe-
kilde Mistah'a infak etmeye koyuldu ve: Ebediyyen bundan geri durmaya-
cağım, dedi.⁽²⁾

22- İftira Büyük Günahlardan Olduğu Halde

Diğer Amelleri Boşa Çıkartmaz:

Bu âyet-i kerîmede iftira (kazf)nın -her ne kadar büyük bir günah ise de-
bütün amelleri boşa çıkartmayacağına dair bir delil vardır. Çünkü yüce Al-
lah Mistah'ı daha sonradan hicret etmek ve iman sahibi olmakla nitelendir-
miş bulunmaktadır. Diğer büyük günahlar da böyledir. Allah'a ortak koşma-

(1) *Buhârî*, Şehâdât 15, Meğâzî 34, Tefsir 24. sûre 6, 11, Eyman 18; *Müslim*, Tevbe 56; *Tir-
mizî*, Tefsir 24. sûre 4; *Müsned*, VI, 60, 197, 368

(2) *Müslim*, Tevbe 56.

nın dışında amelleri boşa çıkartan hiçbir amel yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Andolsun eğer şirk koşarsan, amelin boşa çıkar.”* (ez-Zümer, 39/65)

23- Bir Hususa Yemin Ettikten Sonra O İşi Yapmanın Daha Uygun Olduğu Görülürse:

Bir hususu işlememek üzere yemin ettikten sonra o işi yapmanın yemine bağlı kalmasından daha uygun olduğunu gören kişi, o uygun olan işi yapar ve yemininin keffâretini yerine getirir. Yahut önce yemininin keffâretini yerine getirir, sonra o işi yapar. Nitekim daha önceden el-Mâide Sûresi'nde (5/89. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Fukahânın görüşüne göre bir kimse, herhangi bir sünneti ya da mendubu işlememeğe dair yemin edip bunu ebedi olmakla da kayıtlandırarak olursa bu onun şahitliğinin kabulünü engelleyicidir. Bunu el-Bacî *“el-Munteka”* adlı eserinde zikretmektedir.

24- “Yemin” Lafzı:

“Sizden fazilet... sahibleri... yemin etmesinler” buyruğundaki; (ولا ياتل) ibaresi: **“Yemin etmesinler”** demektir. “Yeftailu” vezninde olup yemin demek olan; (الآية)den gelmektedir. Yüce Allah'ın: “(لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ): *Hanımlarıyla cinsi temasta bulunmamaya yemin edenler...*” (el-Bakara, 2/226) buyruğunda da bu kökten gelen fiil kullanılmıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/226-227. âyetler, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bir kesim de şöyle demektedir: Bu, kusurlu hareket etmek demektir. Bu da; “(الْوَيْ فِي كَذَا): Bu hususta kusurlu davrandım” ifadesinden gelmektedir. Yüce Allah'ın: “(لَا يَأْتُونَكُمْ خَبَالًا): *Onlar halinizi bozmaktan hiç geri kalmazlar.*” (Âl-i İmran, 3/118) buyruğu da buradan gelmektedir.

25- Allah'ın Mağfireti Sevilmez mi?:

“Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?” buyruğu bir temsili ifade olup aynı zamanda bir delildir. Yani sizler, Allah'ın günahlarınızı affetmesini sevdiğiniz gibi, sizden daha aşağı durumda olanları da bağışlayınız. Peygamber (sav)ın: “Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz”⁽¹⁾ buyruğu da bu manayı dile getirmektedir.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 17, VIII, 187, X, 193. Kiminin senedinin zayıf, kiminin hasen olduğu kaydıyla.

26- En Umut Verici Âyetler:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme İfk hadisesine karışan is yankâr iftiracılara bu lafız ile ne kadar lutfedici olduğunu dile getirmesi açısından, yüce Allah'ın Kitabında en umut verici bir âyet-i kerîmedir.

Yüce Allah'ın Kitabında en umut verici âyet-i kerîmenin: *"Mü'minlere de muhakkak onlar için Allah'tan büyük bir lütuf ve ihsan olduğu müjdesini ver."* (el-Ahzab, 33/47) buyruğu olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah bir başka yerde de: *"İman edip, salih amel işleyenlere gelince, onlar cennetlerin bahçelerindedir. Onlar için Rabpleri yanında istedikleri herşey vardır. İşte bu büyük lütuf ve ihsanın tâ kendisidir"* (eş-Şûrâ, 42/22) diye buyurmaktadır. Yüce Allah bu âyet-i kerîmede geçen pek büyük lütfu izah ederken bir önceki âyet-i kerîmede de bu lütfun müjdesini vermektedir.

Yine umut verici âyetlerden birisi de yüce Allah'ın: *"De ki: Ey nefislerialeyhine ileri giden kullarım..."* (ez-Zümer, 39/53) buyruğu ile: *"Allah kullarına çok lütufkârdır."* (eş-Şûrâ, 42/19) buyruğudur.

Bazıları da şöyle demektedir: Yüce Allah'ın Kitabında yer alan en umut verici âyet-i kerîme: *"Elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın."* (ed-Duhâ, 93/5) âyet-i kerîmesidir. Çünkü Rasûlullah (sav), ümmetinden herhangi bir kimsenin cehennem ateşinde kalmasına razı olmaz.

27- Affetmek:

Yüce Allah'ın: *"أَنْ يُوْتُوا")*: Vermemeye (meâlde; etmemeye)" kelimesi; *"أَلَا يُوْتُوا")* demek olup, burada, *"لَا")* olumsuzluk edatı hazfedilmiştir. Şairin:

فقلت يمين الله أبرحُ قاعداً

"Allah adına yemin ederim, oturmaya devam edeceğim
(oturmayı bırakmayacağım)"

demesi gibidir. Bunu ez-Zeccâc zikretmektedir. Ebu Ubeyde'nin açıklamalarına göre ise burada bu olumsuzluk edatının takdirine gerek bulunmamaktadır.

"Affetsinler" buyruğu; *"عفا الربح")*: Evin kalıntıları, izleri silindi" ifadesinden gelmektedir. Affetmek, tıpkı evin kalıntı ve izlerinin silindiği gibi, günahın silinmesi anlamındadır.

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾

23. İffetli, hiçbir şeyden haberi olmayan mü'min kadınlara iftira edenlere muhakkak dünyada ve âhirette lânet edilmiştir. Onlar için çok büyük bir azab da vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Âyet Kimler Hakkındadır?

Yüce Allah'ın: “İffetli... kadınlar (el-muhsanat)” buyruğunun ne demek olduğuna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/24. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İlim adamlarının icma ile kabul ettiklerine göre muhsan (iffetli) erkeklerle iftirada bulunmanın hükmü, kıyâs ve istidlâl yoluyla tıpkı muhsan (iffetli) kadınların hükmü gibidir. Biz bunu sûrenin baş tarafında açıklamış bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

Bu âyet-i kerîme ile kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler vardır. Said b. Cübeyr der ki: Âyet-i kerîme özel olarak Âişe (r.anhâ)ya iftira eden kimseler hakkındadır. Bazıları da şöyle demektedir: Âyet-i kerîme hem Âişe (r.anhâ) hakkında, hem de Peygamber (sav)'ın diğer zevceleri hakkındadır. Bu açıklamayı da İbn Abbas, ed-Dahhak ve başkaları yapmıştır. Tevbenin de bunlara (şahitliklerinin kabulü hususunda) bir faydası yoktur. Peygamberin hanımları dışında kalan iffetli (muhsan) kadınlara iftira eden kimse için yüce Allah tevbe imkânı tanımış bulunmaktadır. Çünkü yüce Allah: “*Muhsan hanımlara iftira edenler, sonradan dört şahit getiremeyenlere seksener (değnek) vurun... Ancak bundan sonra tevbe edenler ve ıslâh olanlar müstesnâ.*” (en-Nur, 24/4-5) diye buyurmakta ve böyleleri için tevbe imkânını tanımakla birlikte, öbürlerine tevbe imkânını tanımamaktadır. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre bu tehdit iftira etmekte ısrar edip, bundan tevbe etmeyen kimseler içindir.

Bir diğer görüş de şöyledir: Âyet Âişe (r.anhâ)ya iftira edenler hakkında

nâzil olmuş olmakla birlikte bununla, bu vasfa sahip olan herkes kastedilmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu âyet-i kerîme erkek olsun, kadın olsun iftirada bulunan bütün insanlar hakkında umumidir. Buna göre ifadenin takdiri de şöyle olur: Şüphesiz ki iffetli olan kimselere iftirada bulunanlar... Böylelikle bunun kapsamına (iftiraya maruz kalan) erkek de, dişi de dahil olmak tadır. en-Nehhâs da bu açıklamayı tercih etmiştir.

Âyetin Mekke müşrikleri hakkında indiği de söylenmiştir. Çünkü onlar hicret eden bir kadın hakkında, bu kadın ancak zina etmek için yurdundan çıkmıştır, diyorlardı.

2- İffetli ve Bir Şeyden Haberdar Olmayan Mü'minlere

İftirada Bulunanların Cezası:

"Muhakkak dünyada ve âhirette lanet edilmiştir" buyruğu hakkında ilim adamları derler ki: Eğer bu âyet-i kerîme ile, kastedilenler iftira eden mü'min kimseler ise lanetten kasıt uzaklaştırmak, had vurmak ve mü'minlerin onları yalnız bırakıp onlarla pek konuşmamaları, adalet mertebesinden aşağıya inmeleri, mü'minler tarafından kendilerinden güzel övgü ile söz edilmesinden uzak kalmalarıdır.

Bu âyet-i kerîme sadece Âişe (r.anhâ)ya iftira eden kimseler hakkında özeldir, diyenlerin görüşlerine göre; bu zorlu azap Abdullah b. Ubeyy ve benzerleri hakkında söz konusu olur.

Âyet-i kerîme, Mekke müşrikleri hakkında nazil olmuştur, diyenlerin açıklamalarına göre de başka bir şey söylemeye gerek yoktur. Zaten onlar uzak tutulmuşlardır, âhirette de onlar için pek büyük bir azap vardır. Aralarından müslüman olan kimseye gelince, İslâm kendisinden öncekileri siler, süpürür.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs der ki: Bu âyet-i kerîmenin te'vili ile ilgili olarak yapılmış en güzel açıklamalardan birisi de âyet-i kerîmenin erkek olsun, kadın olsun iftirada bulunan bütün insanlar hakkında umumî olduğudur. Bu durumda ifadenin takdiri şöyle olur: Şüphesiz ki iffetli kimselere iftirada bulunanlar... Bu açıklamanın kapsamına erkek-dişi herkes girer. Aynı şekilde haklarında iftirada bulunanlar için de böyledir. Şu kadar var ki, bu buyrukta müzekker kipi, müennes kipi yerine tağlîb (ağırlık vermek) yoluyla kullanılmıştır.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

24. O gün onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları herşeyi söyleyerek aleyhlerine şehâdet edeceklerdir.

“**Yaptıkları**” anlamındaki buyruk genel olarak “ya” ile okunmuştur. Ebu Hâtim de bu okuyuşu tercih etmiştir.

“**Şehâdet edeceklerdir**” anlamındaki kelimeyi de el-A’meş, Yahya, Hamza, el-Kisaî ve Halef -”te” ile değil de- “ya” ile; (يشهد) şeklinde okumuşlardır, Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Çünkü câr ile mecrûr isim ile fiilin arasına girmiş bulunmaktadır. İfadenin anlamı da şudur: Onların kimilerinin dilleri, kimilerinin aleyhine yaptıkları kazf ve iftiraya dair şahitlikte bulunacakları o günde... Bir diğer açıklamaya göre; dilleri o günde söyledikleri şeyler ile aleyhlerine şahitlik edecektir.

“**Elleri ve ayakları**” da dünya hayatında yaptıklarını, organları konuşup söyleyeceklerdir, anlamına gelmektedir.

يَوْمَئِذٍ يُوفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ
الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

25. O günde Allah onlara hakkettikleri cezalarını bütünüyle verecektir ve Allah’ın apaçık hakkın tâ kendisi olduğunu da bileceklerdir.

Onların hakkettikleri hesapları ve cezalarıdır.

Mücahid: “(يَوْمَئِذٍ يُوفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ): O günde hak olan Allah, onlara cezalarını bütünüyle verecektir.” anlamında “hak” lafzını yüce Allah’ın sıfatı olacak şekilde okumuştur.

Ebu Ubeyd der ki: Şâyet insanlara (bu hususta) muhalefet etmek güzel olmayan bir şey olmasaydı, uygun okuma şekli ref, (bu şekil) olurdu. Böylelikle bu lafız yüce Allah’ın sıfatı olurdu. Ayrıca bu Ubeyy’in kıraatine de uy-

gün düşerdi. Şöyle ki Cerir b. Hâzim dedi ki: Ben Ubeyy'in mushafında: "(يُوفِيهِمُ اللَّهُ الْحَقَّ دِينَهُمْ)": Hak olan Allah onların cezalarını eksiksiz verecektir" şeklinde yazılı olduğunu gördüm. en-Nehhâs dedi ki: Ebu Ubeyd'in bu sözleri pek uygun değildir. Çünkü o Sevad-ı A'zam'a (en büyük kitlenin ittifa-kına) muhalif olan bir delil göstermektedir. Onun bu açıklamasında delil ola-cak bir taraf da yoktur. Çünkü böyle bir ifadenin Ubeyy'in Mushaf'ında bu şekilde olduğu sahih olsa dahi kıraat; (يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ الْحَقَّ دِينَهُمْ) şeklinde: "(O) gün Allah onlara hak ettikleri cezalarını eksiksiz verecektir" anlamında "ve cezaları" hak'tan bedel olarak da okunabilir. Umumun kıraatinde ise "**hak**" kelimesi, "**cezaları**" anlamındaki kelimenin sıfatıdır, manası da güzeldir. Çünkü yüce Allah kötülük işleyenleri söz konusu edip onları hak ile ceza-landıracağını bildirmektedir.

Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "*Biz nankörlük edenlerden başkasını cezalandırır mıyız?*" (Sebe', 34/17) Çünkü yüce Allah'ın kâfire de, kötülük işleyene de ceza vermesi hak ve adalet ileedir. İyilikte bu-lunan kimselere amellerinin karşılığını vermesi ise ihsan ve lütuf ileedir.

"**Ve Allah'ın apaçık hakkın tâ kendisi olduğunu da bileceklerdir.**" Bu-rada geçen "el-hakk" ve "el-mubîn" yüce Allah'ın isimlerinden iki isimdir. Biz bunlara dair daha önce bir kaç yerde açıklamalarda bulunduğumuz gibi özel-likle de "*el-Kitabu'l-Esnâ (fi Şerhi Esmâ'il-lâhil Hüsnâ)*" adlı eserimizde zik-retmiş bulunuyoruz.

الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ
وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ
وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26. Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler kötü kadınlara yakışır. İyi kadınlar da iyi erkeklere, temiz erkekler de temiz ka-dınlara yakışır. İşte onlar, o müfterilerin dediklerinden uzak olanlardır. Onlar için bir mağfiret ve cömertçe bir rızık vardır.

İbn Zeyd dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Kötü olan kadınlar, kötü olan erkeklere yakışır. Aynı şekilde kötü olan erkekler, kötü olan kadınlara ya-kışır. Yine iyi olan kadınlar iyi olan erkeklere, iyi olan erkekler de iyi olan kadınlara yakışır.

Mücahid, İbn Cübeyr, Atâ ve müfessirlerin çoğunluğu da şöyle demektedirler: Buyruğun anlamı şudur: Kötü sözler kötü erkeklere, aynı şekilde kötü olan insanlara kötü sözler yakışır. İyi sözler aynı şekilde iyi insanlara, iyi insanlar da iyi sözlere yakışırlar.

en-Nehhâs, *“Meâni'l-Kur'ân”* adlı eserinde şöyle demektedir: Bu açıklama bu âyet-i kerîme hakkında yapılmış en güzel açıklamadır. Bu açıklamanın doğruluğuna delil yüce Allah'ın: **“İşte onlar, o müfterilerin dediklerinden uzak olanlardır”** buyruğudur. Yani Âişe ve Safvân kötü erkeklerin ve kötü kadınların söylediklerinden uzaktırlar.

Bir diğer açıklamaya göre; bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın: *“Zina eden erkek ancak zina eden veya müşrik olan bir kadını nikâh edebilir...”* (en-Nûr, 24/3) âyetine bina edilmiştir. Buna göre “kötü kadınlar” zina eden kadınlar, “iyi kadınlar” ise iffetli kadınlar demektir. Aynı şekilde iyi olan erkekler ile iyi olan kadınlar da böyledir. Bu görüşü de yine en-Nehhâs tercih etmiştir, İbn Zeyd'in açıklamasının manası da budur.

“İşte onlar o müfterilerin dediklerinden uzak olanlardır” ifadesinde genel olarak bu türden olan kimseler kastedilmektedir. Âişe ve Safvân'ın da kastedildiği, o bakımdan ifadenin (ikil gelmesi gerektiği halde), cem' olarak getirildiği de söylenmiştir. Nitekim yüce Allah: *“Şâyet kardeşleri varsa”* (en-Nisâ, 4/11) buyruğunda da kastedilen iki kardeştir (bununla birlikte ifade üç ve fazlası için kullanılan cem' halinde getirilmiştir). Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır.

“Uzak olanlar” kendilerine yapılan iftiradan uzak ve münezzeh olanlar, demektir.

Bazı tahkik ehli kimseler şöyle demişlerdir: Yusûf (a.s) zina iftirasına maruz kaldığında yüce Allah beşikte yatan bir çocuğu konuşturarak uzaklığını açıkladı. Meryem (a.s) da zina iftirasına maruz kaldığında yüce Allah onu İsa (Allah'ın salât ve selâmları üzerine olsun) vasıtası ile temize çıkardı. Âişe (r.an-hâ) da zina iftirasına maruz kaldığında yüce Allah onu Kur'ân-ı Kerîm ile temize çıkardı. Onun bir çocuk ya da bir peygamber tarafından temize çıkarılmasına razı olmayıp yüce Allah bizzat kendi kelâmıyla onun iftira ve büh tandan uzak olduğunu ilân etti.

Ali b. Zeyd b. Cüd'an'dan rivayete göre o dedesinden, o da Âişe (r.an-hâ)dan şöyle dediği nakledilmiştir: Bana hiçbir kadına verilmemiş dokuz özellik verilmiştir: Cebraîl (a.s), Rasûlullah (sav)a benimle evlenmesini emrettiğinde avucu içerisinde benim suretimle (peygambere) nâzil oldu. Peygamber benimle bakire olarak evlendi, benden başka bakire ile evlenmiş değildir. Peygamber (salât ve selâm) başı benim göğsüme dayalı olduğu halde ve-

fat etti. Benim odamda gömüldü, melekler benim evimi kuşattılar. O hanımlarından birisiyle birlikte ise hanımları yanından uzaklaşır ve ona vahiy öylece nazil olurdu. Halbuki ben onunla aynı örtünün altında ve tenini benden ayırmadığı halde vahiy ona nazil olurdu. Ben onun halifesinin ve onun sıddıkının kızıyım, benim suçsuz olduğuma dair hüküm semâdan nâzil olmuştur. Ben tertemiz olarak ve tertemiz olanın nezdinde yaratıldım. Bana bir mağfîret ve pek cömertçe ve şerefli bir rızık vaadinde bulunuldu.⁽¹⁾

O bununla yüce Allah'ın: **“Onlar için bir mağfîret ve cömertçe bir rızık vardır”** buyruğunu kastetmektedir ki, o da cennettir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا
وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

27. Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp o ev halkına selâm vermeden girmeyin. Bu, sizin için daha hayırlıdır. Olur ki öğüt alırsınız.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onyedî başlık halinde sunacağız:

1- Başkalarına Ait Meskenlere Girme Adabı:

“Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere... girmeyin” buyruğu ile yüce Allah bize şunu bildirmektedir: Şanı yüce Allah şerefli ve üstün kıldığı Âdemoğluna meskenlerde kalma özelliğini vermiş, başkalarının görmelerine karşı onları bu meskenlerde setretmiştir. Tek başlarına bu meskenlerden gereği gibi faydalanma hakkını tanımıştır. Diğer insanların dışarıdan bu meskenlere muttali olmalarını yahut mesken sahiplerinin izni olmaksızın oralara girmelerini yasaklamıştır. O bakımdan herhangi bir kimse onların herhangi bir avretlerine (başkaları tarafından görülmesini istemedikleri bir hallerine) muttali olmaması için, başkalarına karşı tesettüre raci' olan hususlara riâyeti bildirip onlara gereken edebleri öğretmiş bulunmaktadır.

Müslim'in, Sahih'inde yer alan rivayete göre Ebu Hureyre, Peygamber (sav)dan şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Her kim izinleri olmaksızın başkalarına ait bir eve muttali olursa, o ev halkının o kimsenin gözünü çıkartmaları helâl olur.”⁽²⁾

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IX, 241

(2) *Müslim*, Edeb 43; *Müsned*, II, 266.

Bu buyruğun te'vili hususunda farklı görüşler vardır. Kimi ilim adamı: Bu hadis zahirinin anlaşıldığı şekliyle anlaşılmalıdır, demişlerdir. Çünkü gözün çıkartılması karşılığında bir tazminat söz konusudur ve bu haber, bu yönüyle neshedilmiş olmaktadır. Bu buyruk yüce Allah'ın: *"Şâyet bir ceza verecek olursanız, size yapılan saldırının misliyle karşılık verin"* (en-Nahl, 16/126) buyruğunun inişinden önce vârid olmuştur. Diğer taraftan kat'î bir hüküm ifade etmek maksadıyla değil de, tehdit maksadıyla söylenmiş olma ihtimali de vardır yüce Allah'ın Kitabına muhalif gelen bir rivayet gereğince amel etmek de caiz değildir. Hem Peygamber (sav)in bazen zahirinden anlaşılan mananın dışında bir maksatla söz söylediği olurdu. Nitekim haberde rivayet edildiğine göre Abbas b. Mirdâs onu övmeye koyulunca, Bilâl'e: "Kalk, onun dilini kes" diye buyurmuştur.⁽¹⁾ Halbuki bundan maksadı ona bir şeyler vermesidir, yoksa bu sözleriyle gerçekten dilini kesmeyi kastetmiş değildir. İşte bu buyrukda -aynı şekilde- gözün çıkarılmasını söz konusu etmekle birlikte, daha başka bir eve bakmasını önleyecek bir şekilde ona bir uygulama yapılmasını kastetmiş olmalıdır.

Kimisi de şöyle demiştir: Böyle bir durumda (göz çıkarana) ne tazminat ödemek, ne de kısas söz konusudur. Yüce Allah'ın izniyle ileride geleceği üzere Enes yoluyla rivâyet edilen hadisten ötürü sahih olan da bu olmalıdır.

2- Bu Âyetin Nüzûl Sebebi:

Bu âyetin nüzûl sebebi Taberî ve başkalarının Adiy b. Sâbit'ten rivayetlerine göre şöyledir: Ensara mensub bir kadın: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Ben evimde baba olsun, oğlum olsun hiçbir kimsenin görmesini istemediği bir hal üzere bulunabiliyorum. Ben bu halde iken babam gelir yanıma girer, yine ailemden bir başka adam çıkıp gelebilir. Ne yapayım? Bunun üzerine bu âyeti kerîme nâzil oldu.

Bu sefer Ebubekir (r.a) dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Şam yolu üzerinde hanlar ve meskenler vardır. Oralarda da hiç kimse bulunmuyor. (Bu gibi yerlere nasıl girilir?) deyince, yüce Allah da: *"Oturulmayan ve içlerinde... evlere girmenizde size günah yoktur"* (en-Nur, 24/29) âyetini inzâl buyurdu.

(1) Peygamber (sav), ileri gelen bazı kimselerin kalplerini İslâm'a ısındırmak maksadıyla, bir takım bağışlarda bulunmuştur. Şair Abbas b. Mirdâs'a da diğerlerine göre daha az sayıda deve bağışlamıştı. O da bu hususta Peygamber (sav)'e sitem ifadeleri ihtiva eden bir şiir söyleyivermişti. Allah Rasûlü: "Bunu alın da bana karşı uzattığı dilini kesin" diye buyurdu. Ashâb da gönlünü hoş edinceye kadar ona birşeyler verdiler. İşte Peygamber'in emrettiği "dilinin kesilmesi" budur. (İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, IV, 107-108)

3- Evlere Girmek İçin İzin İstemek:

Yüce Allah bize ait olmayan evlere girmenin haram oluşunu, izin istemek demek olan isti'nâsa kadar ileri götürmüştür. İbn Vehb dedi ki: Malik dedi ki: İsti'nâs bizim görüşümüze göre -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- isti'zân (izin istemek) demektir. Nitekim Ubeyy, İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr'in kıraatinde "(حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا)": İzin alıp, o ev halkına selâm vermeden girmeyin" şeklindedir. "İsti'nâs"ın öğrenmek istemek anlamında olduğu da söylenmiştir. Evde kim olduğunu öğrenmeden girmeyin, demek olur. Mücahid dedi ki: Bu da öksürmekle yahut mümkün olan herhangi bir şekilde olur. Kendisinin geldiğinin farkedildiğini anlayacağı bir süre kadar da ağır hareket eder ve bundan sonra içeri girer. Bu anlamdaki bir açıklamayı et-Taberî de yapmıştır. Yüce Allah'ın: "(فَإِنْ آتَيْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا)": *Şâyet onlarda bir reşitlik görürseniz.*" (en-Nisâ, 4/6) buyruğunda (aynı kökten gelen bu kelime) bilirsiniz" demektir. Şair de şöyle demektedir:

أَنْتَ نَبَأٌ وَأَفْرَعُهَا الْقَدْ لَمْ يَصْ عَصْرًا وَقَدْ دَنَا الْإِمَاءُ

"Hafif bir ses duydu ve korkuttu avcı onu,
İkinci vakti idi hatta akşam yaklaşıyordu."

Derim ki: İbn Ma'ce'nin, Sünen'inde şöyle bir rivayet vardır: Bize Ebubekr b. Ebi Şeybe anlattı: Bize Abdu'r-Rahim b. Süleyman anlattı. O, Vâsıl b. es-Sâib'den, o Ebu Sevre'den, o Ebu Eyyub el-Ensârî'den dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, dedik. Selam ne olduğunu biliyoruz, peki isti'nâs ne demektir? Şöyle buyurdu: "Adam ya subhanallah, ya Allahu ekber, ya elhamdulillah der, öksürür ve aile halkını haberdar eder."⁽¹⁾

Derim ki: İşte bu, Mücahid ve ona uygun kanaat belirtenlerin dedikleri gibi isti'nâsın, isti'zândan farklı olduğu hususunda açık bir nasıttır.

4- "İsti'nâs" Kelimesinin Yazılışı İle İlgili Asılsız Bir Rivâyet:

İbn Abbas'tan -bazı kimselerin ise Said b. Cübeyr'den- rivayetlerine göre "(حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا)": **İzin alıncaya kadar** buyruğu(nda, hemzeden sonra nûn ve sin harflerinin gelmesi) katibin bir hatası ya da bir yanılmasıdır. Asıl doğrusu "(حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا)": İzin alı...ncaya kadar" şeklindedir.

Ancak böyle bir rivayet İbn Abbas'tan da, başkasından da sahih olarak gel-

(1) *İbn Mâce*, Edeb 17. Senedinde rivâyet ettiği hadisleri münker görülmüş Ebû Sevre'nin bulunduğu kayd edilmektedir.

miş bir rivayet değildir. Çünkü İslâm mushaflarının tümünde bu ifade onların hata dedikleri şekilde sabit olmuştur. Osman (r.a) döneminden beri bu hususta icma ile sahih olarak nakledilmiştir. Bu hatta muhalefet caiz değildir. Ashab-ı Kiram'ın üzerinde icmâ' ettiği bir lafızın yazımında kâtibin hata ya da yanlışlığını söylemek ise İbn Abbas'tan sahih olarak nakledilmesi imkânsız bir iddiadır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Önünden de, arkasından da bâtil ona erişemez. (Çünkü o) hikmeti sonsuz, her hamde lâayk olan tarafından indirilmiştir."* (Fussilet, 41/42); *"Şüphe yok ki o Zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik, onu koruyacak olan elbette Biziz."* (el-Hicr, 15/9)

Ancak İbn Abbas'tan ifadede bir takdim ve tehir olduğuna dair rivayet gelmiştir ve buna göre mana: "Tâ ki ev halkına selâm verip, izin istemeden girmeyin" şeklindedir. Bunu da Ebû Hâtim nakletmiştir.

İbn Atiyye der ki: İbn Abbas'tan ve başkalarından böyle bir görüşün nakledilmesinin imkânsız olduğunu ortaya koyan hususlardan birisi de; "isti'nâs" kökünden gelen fiilin mana itibariyle çok sağlam bir bütünlük arzettekte oluşu ile Arap dilinde bunun gayet kolay açıklanabilir olmasıdır. Ömer (r.a), Peygamber (sav)a: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben isti'nâs ediyorum (izin istiyorum), demişti. Bu esnada Ömer de odanın kapısında ayakta duruyordu. Bu sözlerin geçtiği hadis de meşhur bir hadistir.⁽¹⁾ Bu da onun Peygamber (sav)tan izin (isti'nâs) talebinde bulunmuş olmasını gerektirmektedir. İbn Abbas böyle bir durumda Rasûlullah (sav)ın ashabının hata ettiğini nasıl söyleyebilir?

Derim ki: Ebu Eyyub yoluyla gelen (bir önceki başlıkta kaydedilen) hadiste isti'nâsın selâmdan önce olduğunu ve buna göre âyet-i kerîmenin olduğu haliyle, takdim ve tehir söz konusu olmadan hüküm ifade ettiğini, içeri girdikten sonra selâm verileceğini ortaya koymaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- İzin İstemenin Sünnet Şekli:

İzin istemede sünnet üç defadır, daha fazla izin istenmez. İbn Vehb dedi ki: Malik dedi ki: İzin istemek üç defadır, herhangi bir kimsenin daha faz-

(1) *Buhârî*, Mezâlim 25, Nikâh 83; *Müslim*, Talâk 30, 34; *Tirmizî*, Tefsir 66. sûre; *Müsned*, I, 33.

Sözü edilen bu meşhur hadis, Peygamber (sav)in hanımlarına îlâ (onlara yaklaşmamaya dair yemin) etmesi ve Ömer (ra)in endişelenip gerçeği öğrenmek istemesi üzerine vârid olmuş bir hadistir. Hadisin belirtilen kaynaklarda delil olarak gösterilen ve "izin istemek" anlamındaki kelime burada belirtildiği gibi "isti'nâs" kökünden değil, "isti'zân" kökündendir.

Ancak, merhum müfessirimiz açıklamaları paragrafın başında belirtildiği gibi, İbn Atiyye'den nakletmektedir. Nitekim İbn Atiyye'nin Tefsir'inde (XI, 291) ifade nakledildiği gibidir. İbn Atiyye, lafzın bu şekilde kullanıldığı bir kaynağa dayanmış olmalıdır.

la izin istemesini uygun görmüyorum. Ancak iznini işittiremediğini kabul eden kimsenin, işittirmediği kanaati kendisinde hasıl olursa, daha fazla iznini tekrarlamasında mahzur görmemekteyim.

İzin isteme şekli kişinin: "es-Selâmu aleykum, gireyim mi?" demesi suretiyle olur. Ona izin verilirse, içeri girer. Geri dönmesi söylenirse, geri döner. Ses çıkarılmazsa, üç defa izin ister ve üçüncüsünden sonra geri döner.

İzin istemekte sünnet, izin isteğini üç defa tekrarlamaktır ve bundan fazla izin istenmez, değişimin sebebi Ebu Musa el-Eş'arî yoluyla gelen hadis-i şeriftir. O, Ömer b. el-Hattab'a karşı bu hadis gereğince uygulama yapmış, bu hususta Ebû Musa lehine önce Ebû Said el-Hudrî sonra da Ubeyy b. Ka'b şahitlikte bulunmuştur. Bu, meşhur bir hadis olup bunu Sahih(-i Buhârî) rivayet etmiştir. Bu hadis, bu hususta açık bir nasıdır. Hadiste şöyle denilmektedir: ... Ömer: Yanımıza gelmene engel olan ne oldu? diye sordu, o da şöyle dedi: Ben geldim, kapıda durup üç defa selâm verdim. Sen benim selâmımı almayınca, ben de geri döndüm. Çünkü Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse üç defa izin istediği halde, ona izin verilmeyecek olursa, geri dönsün."⁽¹⁾

İzin isteme şekli ile ilgili olarak sözünü ettiğimiz hususa gelince; bu da Ebû Dâvûd'un, Rib'î'den kaydettiği rivayete dayanmaktadır. O dedi ki: Bize Âmiroğullarından bir adam anlattı. Peygamber (sav) bir evde bulunuyorken huzuruna girmek üzere izin istedi(m) ve içeri gireyim mi? diye sordu(m). Peygamber (sav) hizmetçisine şöyle buyurdu: "Çık da bu adama izin istemeyi öğret. -Ona dedi ki-: es-Selâmu aleykum, gireyim mi? de" dedi. Adam onun bu sözlerini işitince: es-Selâmu Aleykum, gireyim mi? dedi. Peygamber (sav) da ona izin verince, o da içeri girdi.⁽²⁾

Taberî de bunu zikretmiş ve şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) "Ravda" diye anılan bir cariyesine şöyle dedi: "Sen bu adama: es-Selâmu aleykum, gireyim mi? demesini söyle" deyip, hadisi zikretmektedir.⁽³⁾

Rivayet edildiğine göre İbn Ömer bir gün çölün sıcağından rahatsız olmuş ve Kureyş'e mensub bir kadına ait bir çadıra giderek: es-Selâmu aleykum, gireyim mi? diye sormuş. Kadın: Selâm ile gir, demiş. Ömer (r.a) sözlerini tekrarlayınca, kadın da tekrarlamış. Sonunda Ömer (r.a) kadına: Gir de deyince, kadın da böyle demiş. Görüldüğü gibi o: "Selâm ile (gir)" deyince, içeri girmeyip durmuş. Çünkü bu lafız ile; şahıs olarak değil, selâmınla gir, demeyi kastetmiş olma ihtimali de vardır.

(1) *Buhârî*, İsti'zân 13; *Müslim*, Âdâb 33-37; *Ebû Dâvûd*, Edeb 127; *Tirmizî*, İsti'zân 3; *İbn Mâce*, Edeb 17; *Dârimî*, İsti'zân 1; *Müsned*, III, 19; IV, 403, 410.

(2) *Ebû Dâvûd*, Edeb 126

(3) *Suyûtî*, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 172.

6- İzin İstemenin Üç Defa İle Sınırlandırılmasının Sebebi:

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- derler ki: İzin istemenin üç defa tekrarlanmasının sebebi, bir sözün, üç defa tekrarlanmasının duyulup anlaşılmış olmasını -çoğunlukla- sağlamasından dolayıdır. Bunun için Peygamber (sav) bir söz söyledi mi, söylediği iyice anlaşılsın diye üç defa tekrarlardı. Bir topluluğa da selam verdi mi, selamını üç defa tekrarlardı. Üç defa çoğunlukla duyulup, anlaşıldığına göre; üç defa izin istediği halde izin isteyenine müsaade edilmeyecek olursa, ev sahibinin izin vermeyi istemediği ortaya çıkar ya da kesintiye uğratması imkânı bulunmayan bir mazereti dolayısıyla cevap veremeyecek durumda demektir. İşte o vakit izin isteyeninin geri dönmesi gerekir, çünkü izin istemeyi daha fazla tekrarlamak, ev sahibini rahatsız edebilir. Hatta meşguliyetini kesmesine sebep olup kendisine zararlı olabilir. Nitekim Peygamber (sav), Ebu Eyyub'dan izin istediğinde o da alelacele çıkınca, Peygamber: "Biz seni aceleye getirmiş de olabiliriz..." demiştir.⁽¹⁾

Akîl b. Şihab'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Üç defa selam verme sünnetine gelince, Rasûlullah (sav), Sa'd b. Ubade'ye gidip: "es-Selâmu aleykum" dediği halde, ona cevap vermediler. Rasûlullah (sav) sonra tekrar: "es-Selâmu aleykum" dediği halde, onlar yine selâmını almadılar. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) geri döndü. Sa'd onun bir daha selâm vermediğini görünce, geri döndüğünü anladı. Arkasından çıktı ve nihayet ona yetişip: Ve aleykümü's-selâm ya Rasûlallah, dedi. Biz sadece senin bize daha çok selâm vermeni istedik. Allah'a yemin ederiz ki selamını işittik. Bunun üzerine Rasûlullah (sav), Sa'd ile birlikte geri döndü ve evine girdi.⁽²⁾ İbn Şihab dedi ki: İşte üç defa selam verme bu kabilden rivayetlerden alınmıştır.

Ayrıca bunu el-Velid b. Müslim, el-Evzaî'den rivayet etmiştir. el-Evzaî dedi ki: Yahya b. Ebi Kesir'i şöyle derken dinledim: Bana Muhammed b. Abdu'r-Rahman b. Es'ad b. Zürrare, Kays b. Sad'dan anlattı, o dedi ki: Rasûlullah (sav) evimizde bizi ziyarete geldi ve: "es-Selâmu aleykum ve rahmetullah" dedi. Sa'd yavaş bir sesle selamını aldı. Kays (b. Sa'd) dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)a (içeri girmesi için) izin vermeyecek misin? dedim. O da: Onu bırak da bize çokça selâm versin... dedi ve hadisin geri kalan bölümünü zikretti. Bu hadisi Ebû Dâvûd da rivayet etmiş olup onda: "İbn Şihab dedi ki: İşte üç defa selam vermek bu kabilden rivayetlerden alınmıştır." sözü yoktur. Ebû Dâvûd dedi ki: Bu hadisi ayrıca Ömer b. Abdu'l-Vahid ile İbn Se-maa, el-Evzaî'den mürsel olarak rivayet etmiş olup bunlar Kays b. Sa'd'ı zikretmemişlerdir.⁽³⁾

(1) *Buhârî*, Vudû' 34; *Müslim*, Hayz 83; *İbn Mâce*, Tahâre 110; *Müsned*, III, 21, 26.

(2) *Ebû Dâvûd*, Edeb 128

(3) *Ebû Dâvûd*, Edeb 128

7- Evlerin Girişlerinde Kapı Ya da Perdenin Bulunmasının

İzin İstemeye Etkisi:

İbn Abbas (r.a)dan: İnsanlar isti'zan gereğince uygulamayı terketmişlerdir, dediği rivayet edilmektedir.

Bizim ilim adamlarımız da -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- şöyle demişlerdir: Buna sebep insanların evlerine kapılar yaptırmış olmaları ve kapıların çalınmasıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebû Dâvûd da, Abdullah b. Busr'dan şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) bir ailenin kapısına gitti mi yüzü kapıya karşı durmazdı. Bunun yerine kapının ya sağ ya da sol tarafında durur ve: "es-Selâmu aleykum, es-selâmu aleykum" derdi. Çünkü o gün evlerin (kapıları) üzerinde perde bulunmuyordu.⁽¹⁾

8- Kapı Kapalı Bulunuyor İse:

Şayet kapı kapalı ise istediği yerde durur ve öylece izin ister, dilerse de kapıyı çalar. Çünkü Ebu Musa el-Eş'arî'nin rivayetine göre Rasûlullah (sav) Medine'de bir evin bahçesinde, bir kuyunun kenarında bulunuyor idi. Ayaklarını kuyunun içine uzatmıştı, Ebubekir kapıyı çaldı. Rasûlullah (ona): "Ona izin ver ve onu cennetle müjdele" diye buyurdu.⁽²⁾ Bu hadisi Abdu'r-Rahman b. Ebi'z-Zinâd böylece rivâyet etmiş, Salih b. Keysân ile Yunus b. Yezid de ona mütabaat etmiş olup hep birlikte Ebu'z-Zinâd'dan, o Ebu Seleme'den, o Abdu'r-Rahman b. Nâfi'den, o da Ebu Musa'dan diye rivayet etmişlerdir. Ancak Muhammed b. Amr el-Leysî onlara muhalefet ederek bu hadisi Ebu'z-Zinâd'dan, o Ebu Seleme'den, o Nâfi' b. el-Hâris'den, o da Peygamber (sav)dan böylece rivayet etmiştir. Ancak birincisinin isnâdı daha sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9- Kapı Nasıl Çalınır?

Kapı işitilebilecek kadar yavaş çalınmalıdır, şiddetle çalınmaz. Enes b. Malik şöyle demektedir: Peygamber (sav)ın kapıları tırnaklarla çalınırdı. Bunu Ebubekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib "*Cami*"inde zikretmektedir.⁽³⁾

(1) *Ebû Dâvûd*, Edeb 128

(2) *Buhârî*, Fiten 17, Ahbâru'l-Âhâd 3, Fedâilu's-Sahâbe 6; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 28, 29; *Tirmizî*, Menâkıb 18; *Müsned*, I, 5, II, 165, III, 408, IV, 393, 406, 407

(3) Ebû Bekr Ahmed el-Hatib, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Beyrut 1416/1996, I, 240 ve II, 444.

10- Kapıyı Çalanın: Kim O Diye Sorulması Üzerine: "Ben"

Diye Cevap Vermesi:

Buhârî, Müslim ve başkalarının rivayetine göre Câbir b. Abdullah (r.a) şöyle demiştir: Peygamber (sav)ın huzuruna girmek üzere izin istedim. O: "Kim o?" diye sordu. Ben de: Benim, dedim. Peygamber (sav) bundan hoşlanmamışcasına: "Benim, benim" diye buyurdu.⁽¹⁾

İlim adamlarımız derler ki: Peygamber (sav)ın bu sözden hoşlanmayışının sebebi "benim" demesi ile tanımanın hasıl olmamasından dolayıdır. Bu hususta uyulması gereken hüküm ise Ömer b. el-Hattab (r.a) ile Ebu Musa'nın uygulamasında olduğu gibi adını zikretmesidir. Çünkü kişi adını zikretmekle tekrar soru ve cevap külfeti ortadan kaldırılmış olur.

Ömer b. el-Hattab (r.a)dan sabit olduğuna göre o Peygamber (sav)ın yanına -o (îlâ sebebiyle) yüksekçe odasında bulunuyor iken- gitmiş ve: es-Selamu aleyke ya Rasûlallah, es-selamu aleykum Ömer girebilir mi? demiştir.⁽²⁾

Müslim'in, Sahih'inde de kaydedildiğine göre Ebu Musa, Ömer b. el-Hattab (r.a)ın huzuruna varmış ve: es-Selâmu aleykum, bu Ebu Musa'dır. es-Selamu aleykum, bu el-Eş'arî'dir... demiştir.⁽³⁾

11- Kim O? Sorusuna: "Ben" diye Cevap Vermenin Sakıncası:

el-Hatib, "el-Camî'..." adlı eserinde Ali b. Âsım el-Vâsitî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Basra'ya gittim, Şu'be'nin evine vardım. Kapısını çaldım, kim o? dedi. Ben: Benim, dedim. Şu cevabı verdi: Ey adam! Benim, benim diye anılan bir arkadaşım yoktur. Sonra yanıma çıkıp dedi ki: Bana Muhammed b. el-Munkedir anlattı. O Cabir b. Abdullah'tan naklen dedi ki: Peygamber (sav)ın huzuruna bir ihtiyacım dolayısıyla gitmiştim. Kapısını çaldım. O: "Kim o?" diye sordu. Ben de: Benim, dedim. O da: "Benim, benim" diye tekrarladı. Rasûlullah (sav) benim bu sözümünden -ya da onun bu sözünü- hoşlanmadı gibi.⁽⁴⁾

Ömer b. Şebbe'den de naklettiğine göre o şöyle demiş: Bize Muhammed b. Selâm babasından naklen anlattı, dedi ki: Amr b. Ubeyd'in kapısını çaldım. Bana: Kim o? diye sordu. Ben de: Benim deyince, gaybı Allah'tan başka kimse bilemez, dedi. el-Hatib (el-Bağdadî) dedi ki: Ben Kadı Ali b. el-Muhassîn'in hadis şeyhlerinden birisinden şunu naklettiğini duydum: Kapısı çalındı mı: Kim o? diye sorar. Kapıdaki kişi: Benim, diyecek olursa, Hoca da: Benim, iş-

(1) Buhârî, İsti'zân 17; Müslim, Âdâb 38, 39; Tirmizî, İsti'zân 18; Müsned, III, 363

(2) Bu hadisin kaynakları için dördüncü başlığa bakınız.

(3) Bu hadisin kaynakları için beşinci başlığa bakınız.

(4) el-Hatîb, a.g.e., I, 243.

te bu kapıyı çalan bir kederdir derdi.⁽¹⁾

12- Örfe Göre İzin İsteme Şekilleri:

Herbir kavmin izin isterken kendi örflerine göre kullandıkları ifadeleri vardır. Nitekim Ebubekir el-Hatib senedini kaydederek Ömer b. el-Hattab'ın oğlu Âsım'ın kızı Um Miskîn'in azadlı kölesi Ebu Abdi'l-Melik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Hanım efendim beni Ebu Hureyre'ye gönderdi, o da benimle birlikte geldi. Kapıya gelince Ender (içeri gireyim mi?) diye sordu. O da: Enderun, dedi. Hatib bu bahsin başına "Farsça izin isteme" başlığını koymuştur. Ahmed b. Salih'ten de şöyle dediğini zikretmektedir: ed-Derâverdî, İsfahan halkından olup, Medine'ye yerleşmiş birisi idi. İçeri girmek isteyen adama da: Enderun derdi. O bakımdan Medineliler kendisine "ed-Dera-verdî" demişlerdir.⁽²⁾

13- İçeri Girmeden Selam Vermek:

Ebû Dâvûd'un, Kelede b. Hanbel'den rivayetine göre; Safvan b. Umeyye Rasûlullah (sav)a götürmek üzere onunla bir miktar süt, altı-yedi aylık bir ceylan yavrusu ve bir miktar acur göndermişti. Peygamber (sav) da o sırada Mekte'nin yukarı taraflarında bulunuyordu. Yanına selâm vermeden girdim, o da: "Geri dön ve: es-selâmu aleykum de, diye buyurdu." Bu da Safvân b. Umeyye'nin müslüman oluşundan sonra idi.⁽³⁾

Ebu'z-Zübeyr'in, Câbir'den rivayetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Selam ile söze başlamayana izin vermeyiniz."⁽⁴⁾

İbn Cüreyc şunu zikreder: Bana Atâ haber verip dedi ki: Ebu Hureyre'yi şöyle derken dinledim: Adam gireyim mi? diye sorup da selâm vermeyecek olursa, sen de ona: Anahtarı getirinceye kadar hayır, de. Ben: es-selamu aleykum mu? dedim. O: Evet, dedi.⁽⁵⁾

Rivayet edildiğine göre Huzeyfe (r.a)a bir adam geldi ve evin içinde ne olduğuna bakıp: es-Selamu aleykum gireyim mi? dedi. Huzeyfe'de ona: Sen kışınla henüz girmeden gözünle zaten girmiş bulunuyorsun.

14- Davet, Girmek İçin İzin Sayılır mı?

Bu bahse giren hususlardan birisi de Ebû Dâvûd'un kaydettiği şu rivayettir. Ebu Hureyre'den rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

(1) el-Hatîb, *a.g.e.*, I, 243-244

(2) el-Hâtib, *a.g.e.*, I, 247.

(3) *Ebû Dâvûd*, Edeb 127; *Tirmizî*, İsti'zân 18; *Müsned*, IV, 414.

(4) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 32; el-Hatîb, *a.g.e.*, I, 241

(5) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 32; el-Hatîb, *a.g.e.*, I, 241.

"Bir kimsenin, bir kimseye elçi göndermesi ona izin vermesi demektir."⁽¹⁾ Yani bir kişi diğerine haber gönderecek (ve çağırarak) olursa, içeri girmesi için ona izin vermiş demektir. Peygamber efendimizin şu hadisi de buna açıklık getirmektedir: "Sizden biriniz, bir yemeğe davet edilip de o da gönderilen elçi ile birlikte gelirse, şüphesiz ki bu, ona verilmiş bir izin demektir." Bu hadisi de Ebû Dâvûd, Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir.⁽²⁾

15- Ne Zaman Selam Vermek Gerekir?

Göz göze değdi mi artık selâm vermek icab eder. Onun seni görmüş olmasını, sakın yanına girmen için bir izin olarak kabul etmeyesin. Selamın hakkını yerine getirmen gerekir, çünkü onun huzuruna girmek isteyen ve: Gireyim mi? diyen sensin. Sana izin verecek olursa girersin, aksi takdirde geri dönersin.

16- Kişinin Kendi Evine Girmesi İle İlgili Hükümler:

Sözünü ettiğimiz bütün bu hükümler kişinin kendi evi dışındaki evler hakkındadır. Kişinin kaldığı evine gelince, şâyet o evde kişinin kendi hanımı varsa, yanına girmek için izin istemeye gerek yoktur. Ancak yanına girdi mi, selâm verir.

Katade der ki: Evine girdiğin takdirde ailene selâm ver, çünkü onlar kendilerine selâm verdiklerin arasında bu işe en lâıyk olanlardır. Şâyet evde seninle birlikte annen ya da kızkardeşin varsa, ilim adamları derler ki: Öksür, ayağını yere vur ki senin girdiğinin farkına varsınlar. Çünkü hanımının senden utanmanı gerektirecek bir taraf yoktur, ancak annen ile kızkardeşin senin kendilerini görmek istemediğin bir durumda olmaları mümkündür.

İbnu'l-Kasım dedi ki: Malik dedi ki: Kişi annesinin ve kızkardeşinin yanına girmek istediği takdirde izin ister. Atâ b. Yesâr'dan rivayete göre: Bir adam Peygamber (sav)a: Annemin yanına girmek için izin isteyeyim mi? diye sormuş. O da: "Evet" diye buyurmuş. Adam: Ben ona hizmet ediyorum ama; deyince, yine ona: "Yanına girmek için izin iste" diye buyurdu. Adam sözlerini üç defa tekrarladi. Peygamber de: "Sen onu çıplak görmek ister misin?" deyince, adam: Hayır, diye cevap verdi. Bu sefer peygamber: "O halde yanına gireceğin vakit izin iste" diye buyurdu.⁽³⁾ Bunu Taberî (de) zikretmektedir.

(1) Ebû Dâvûd, Edeb 128

(2) Ebû Dâvûd, Edeb 128

(3) el-Beyhakî, es-Sunenu'l-Kübrâ, VII, 157.

17- Kişi Kendi Evine Girdiğinde Kimse Yoksa:

Kişi kendi evine girip de evde kimse bulunmuyor ise ilim adamlarımız derler ki: “(السلام علينا، من ربنا التحيات الطيبات المباركات، الله السلام): Selam olsun bizlere Rabbimizden, o en güzel selamlar; hoş, temiz ve mübarek kılınmış sözler. Selâm Allah’a mahsustur” der. Bunu İbn Vehb, Peygamber (sav)dan zikretmiş ise de senedi zayıftır.

Katâde dedi ki: Sen içinde kimsenin bulunmadığı bir eve girecek olursan: es-Selâmu aleynâ ve alâ ibâdillahi's-salihîn, de. Çünkü böyle demek emrolunmuştur. Bize nakledildiğine göre de melekler böyle diyenlerin selâmını alırlar. İbnu'l-Arabî der ki: Sahih olan selam da vermemek, izin de istemektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Katâde'nin sözü güzeldir.

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ
وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨﴾

28. Eğer onlarda kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oralara asla girmeyin. Eğer size: “Geri gidin” denilirse, geri dönüp gidin. Bu sizin için daha temizdir. Allah sizin ne yaptığınızı çok iyi bilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Eğer Evlerde Kimse Yoksa:

“Eğer onlarda kimse bulamazsanız” buyruğunda geçen “onlarda... bulamazsanız” buyruğundaki zamir “başkasına ait olan evler”e aittir.

Taberî'nin, Mücahid'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: “Eğer onlarda kimse bulamazsanız” buyruğu, eğer sizin o evlerde eşya ve ihtiyacınız yoksa demektir. Taberî bu yorumu zayıf kabul etmiştir, gerçekten de bu açıklama oldukça zayıftır. Mücahid sanki, içinde kimsenin bulunmadığı ve mesken olarak kullanılmayan evlere orada ihtiyacı veya eşyası bulunanın izinsiz olarak girebileceği kanaatinde olduğunu gösteriyor gibidir. Yine onun görüşüne göre “metâ” lafzı yaygı ve örtü kabilinden ev eşyası olmalıdır. Bū-

tün bu açıklamalar zayıftır.

Sahih olan, bu âyet-i kerîmenin kendisinden önceki buyruklarla ve hadislerle alakalı bulunduğudur. İfadenin takdiri de şöyledir: Ey iman edenler! Sizler kendinizin olmayan evlere izin istemeden ve selâm vermeden girmeyiniz. Şâyet size izin verilecek olursa giriniz, aksi takdirde geri dönünüz. Nitekim Peygamber (sav)ın Sa'd'den izin istemesiyle yaptığı bu olmuştu. Ebu Musa'nın da Ömer (r.a)a karşı davranışı böyle olmuştu. Şâyet sizler o evlerde size izin verecek kimse bulamayacak olursanız, izin alıncaya kadar da girmeyiniz, demek olur.

Taberî senedini kaydederek Katade'den şöyle dediğini nakletmektedir: Muhacirlerden bir adam dedi ki: Bütün ömrüm boyunca bu âyet-i kerîmenin gereğini uygulayayım diye uğraşıp durdum. İstedim ki, kardeşlerimden izin istediğim biri bana: Geri dön desin de ben de yüce Allah'ın: **"Bu sizin için daha temizdir"** buyruğu ile amel edip memnuniyetle geri döneyim.

2- Kapının Açık Yada Kapalı Olması İzin İsteme Gereğini Etkilemez:

Kapının kapalı ya da açık olması arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü şeriat ev sahibinin izni ile açılmadıkça evin içerisine girmeyi haram kılmak suretiyle bu yolu kapatmış bulunmaktadır. O bakımdan kişiye düşen, hem eve gelirken, hem geri dönerken evin içinde ne olduğunu bilmeyecek bir şekilde kapıya gelip izin almaya çalışmaktır. İlim adamlarımızın rivâyet ettiklerine göre Ömer b. el-Hattab şöyle demiştir: Bir evin içindekilerle gözünü dolduran bir kimse fâsıklık etmiş olur.

Sahih(-i Buhârî)nin, Sehl b. Sa'd'dan kaydettiği rivâyete göre bir adam Rasûlullah (sav)ın kapısındaki bir delikten içeriyi gördü. Rasûlullah (sav)ın elinde de saçlarını taradığı demir ya da tahtadan bir ucu sivri bir tarak vardı. Rasûlullah (sav) ona: "Senin içeri doğru baktığını bilsem, bunu gözüne batırırdım. Çünkü yüce Allah'ın izin istemeyi emretmiş olması görmekten ötürüdür."⁽¹⁾

Enes'ten rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir adam izinsiz bir şekilde seni görecekt olursa, sen de attığın bir çakıl taşı ile onun gözünü çıkartacak olursan, bundan dolayı senin için bir vebal söz konusu değildir."⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Libâs 75, İsti'zân 11, Diyât 23; *Müslim*, Âdâb 40, 41; *Ebü Dâvûd*, Edeb 126; *Tirmizî*, İsti'zân 17; *Nesâî*, Kasâme 47; *Dârimî*, Diyât 23; *Müsned*, V, 330, 335.

(2) *Buhârî*, Diyât 23; *Müslim*, Âdâb 44; *Nesâî*, Kasâme 48; *Müsned*, II, 243

3- Kücüğün de Büyüğün de İzin Alması Geçerlidir:

İzin istemenin eve girmenin şartı olduğu sabit olduğuna göre; şunu da belirtelim ki kücüğün de büyüğün de izin alması caizdir. Enes b. Malik daha ergenlik yaşına gelmeden önce Rasûlullah (sav)'ın huzuruna girmek üzere izin isterdi. Ashab-ı Kiramın oğulları ve kölelerine karşı tutumları da bu idi. Yüce Allah'ın izniyle sûrenin sonlarında buna dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

4- Ne Yaparsanız Allah Bilir:

“Allah sizin ne yaptığınızı çok iyi bilir” buyruğu evlerin içindekini görmek kastı ile tecessüsde bulunup masiyet maksadıyla ev halkının haberi olmadan içeri giren, helâl ve caiz olmayan şeylere bakmak ve buna benzer günah işleme kastında olan diğer kimseler için bir tehdittir.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا
مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

29. Oturulmayan ve içlerinde size ait metâ' bulunmayan evlere girmenizde size günah yoktur. Allah açıkladığınızı da, gizlediğinizi de bilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1- İzinsiz Girilebilecek Yerler:

Rivayet edildiğine göre izin istemeyi emreden âyet-i kerîme nâzil olduktan sonra bazıları bu işte çok aşırıya gittiler. İster harabe olsun, ister orada kimseler yaşasın, nereye giderse mutlaka selâm verir ve izin isterdi. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu ve yüce Allah bu âyet-i kerîme ile kimşenin yaşamadığı her bir ev ya da yere girmek için izin isteme yükümlülüğünü kaldırıp izinsiz girmeyi mübah kıldı. Çünkü izin istemenin sebebi, sadece kişinin kendisi için görülmesi haram olan şeyleri görme korkusudur. Böyle bir sebep ortadan kalktı mı, hüküm de ortadan kalkar.

2- Âyet-i Kerîmede Zikredilen “Evler”den Kasıt:

İlim adamları burada sözü edilen “evler” ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Muhammed b. el-Hanefîyye, Katade ve Müca-

hid der ki: Bunlar kervanların gidip geldiği yollarda bulunan oteller, kervan-saraylardır. Mücahid dedi ki: Bunlar içlerinde kimsenin yaşamadığı fakat bütün yolcuların içlerinde girip barınmak üzere vakfedilmiş ve orada kendileri için metâ'nın yani içindeki şeylerle faydalanacakları malzemenin bulunduğu yerlerdir.

Yine Muhammed b. el-Hanefiyyeden rivayete göre burada kasıt, Mekke evleridir. Malik'in bu husustaki görüşü de bunu açıklamaktadır. Bu açıklama da Mekke evlerinin mülk edinilemeyeceği ve insanların bu evlerde ortak oldukları, Mekke'nin de kılıç zoruyla fethedildiği görüşüne binâendir.

İbn Zeyd ile eş-Şa'bî derler ki: Burada kasıt, çarşı-pazarlardaki dükkanlardır. eş-Şa'bî dedi ki: Çünkü kişiler buraya satacakları malları getirip oraya koymuş olurlar ve insanlara: Haydi gelin, demişlerdir.

Atâ da der ki: Burada kasıt insanların küçük-büyük abdest bozmak maksadıyla daldıkları harabelerdir. Bunda da bir çeşit metâ' vardır.

Cabir b. Zeyd dedi ki: Buradaki "metâ'" ile belli eşyalar kastedilmemektedir. Bunların dışındaki ihtiyaçlar kastedilmektedir. Bir topluluğun gece ya da gündüz konakladıkları bir yer yahut ihtiyaçlarını karşılamak için girdikleri bir harabe, veya görmek maksadıyla içine girdikleri bir evdir. Bütün bunlar birer metâ'dır ve bütün dünya menfaatleri de birer metâ'dır.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs dedi ki: Bu, müslümanların imamlarından birisinin yaptığı güzel bir açıklamadır. Ayrıca lûgat anlamına da uygun düşmektedir, çünkü Arap dilinde metâ': menfaat demektir. "(أَمْعَ اللَّهُ بِكَ)": Allah seninle faydalandırın" ifadesi buradan geldiği gibi, yüce Allah'ın: "*Onları metâ'landırın*" (el-Ahzâb, 33/49) buyruğu da buradan gelmektedir.

Derim ki: Kadı Ebubekr b. el-Arabî de bu görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir: "Metâ'" lafzını bütün faydalanılan hususlar diye açıklayan bir kimse, etraflı bir şekilde buyruğu tatbik etmiş ve bu konuda kesin sözü söylemiş olup, bu lafzın kişi için fayda sağlayan her şeyi kapsadığını açıklamış olmaktadır. Meselâ, öğrenci ilim talebi için yapılmış okullar demek olan hankâhlara girer. Bir yerde kalan bir kimse kervansaraylara girer. Müşteri bir şeyler satın almak için dükkana girer. Tuvalet ihtiyacı olan bir kimse ihtiyacını görmek için tuvalete girer. Kısacası herkes ihtiyacı ne ise ona uygun bir yere gider. İbn Zeyd ile eş-Şa'bî'nin sözleri ise görüşlerden bir görüştür. Ancak büyük iş hanlarında bulunan yerler, insanların malları dolayısıyla girilmesi mutlaka mübah olan yerler değildir. Oraya girmek isteyen herkes için girmelerinin mübah olmadığı icmâ' ile kabul edilmiştir ve bu gibi yerlere ancak sahibi tarafından kendilerine izin verilmiş kimseler girer. Hatta bu gibi yerlerin sahipleri insanların gelmesini önlemekle görevlidirler.

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ
ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾

30. Mü'minlere söyle ki: Gözlerini sakınsınlar, mahrem yerlerini de korusunlar. Böylesi onlar için daha temizdir. Şüphe yok ki Allah yaptıkları işlerden çok iyi haberdar olandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Gözleri Haramdan Sakınmak:

Yüce Allah görülmemesi gereken şeyleri setredip örtmeyi söz konusu ettikten sonra; **“mü'minlere söyle ki: gözlerini sakınsınlar”** buyruğu ile görmekle ilgili hususu söz konusu etmektedir.

“(يَغُضُّوا): **Sakınsınlar**” lafzı, “(غَضَّ بَصَرَهُ يَغْضَاهُ غَضًّا): Gözünü sakındı sakınır” denilir. Şair de der ki:

نَغَضَّ الطَّرْفَ إِنَّكَ مِنْ نُمَيْرٍ فَلَا كَغَبٍّ بَلَّغْتَ وَلَا كِلَابًا

“Gözünü sakın çünkü sen Numeyrlisin,
Ne Ka'b'a ulaşırsın, ne de Kilâb'a.”

Antere de şöyle demiştir:

وَاعْضُ طَرْفِي مَا بَدَتْ لِي جَارَتِي حَتَّى يُوَارِيَ جَارَتِي مَاوَاهَا

“Hanım komşum görünürse gözüme, sakınırım gözümü,
Tâ ki komşumun barındığı yer onu örtünceye.”

Yüce Allah gözün neden sakınılacağını ve mahrem yerlerinin neden korunacağını söz konusu etmemektedir. Ancak bu, âdeten bilinen bir husustur ve bundan kasıt da helâl olandan değil, haram olandan sakınmaktır.

Buhârî’de şöyle denilmektedir: Said b. Ebi'l-Hasen, el-Hasen’e dedi ki: Acem kadınları göğüslerini ve başlarını açıyorlar. (el-Hasen) dedi ki: Sen de gözünü ondan sakın. Yüce Allah: **“Mü'minlere söyle ki: Gözlerini sakınsın-**

lar, mahrem yerlerini de korusunlar” diye buyurmaktadır. Katâde de der ki: Kendilerine helâl olmayan şeylerden (sakınsınlar) demektir. **“Mü'min kadınlara da deki: Gözlerini sakınsınlar, mahrem yerlerini korusunlar...”** Yani kendisine yasak kılınan şeye bakmak demek olan “hain bakış”tan sakınsınlar (demektir).⁽¹⁾

2- Gözlerin Sakınması:

“(مِنْ أَبْصَارِهِمْ) : **Gözlerini**” buyruğundaki (مِنْ) kelimesi, şanı yüce Allah'ın: “(فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِيزٌ) : *O zaman da sizden hiçbir kimse bunu ona yapmamıza engel olamazdı*” (el-Hakka, 69/47) buyruğunda olduğu gibi zâid (fazla) olduğu söylenmiştir. Bunun teb'îz (kısmîlik bildirmek) için olduğu da söylenmiştir, çünkü kimi bakmalar mübahtır.

“(الغَض) : Sakınmak” eksiklik diye de açıklanmıştır. “(غَضُ فُلَانٍ مِنْ فُلَانٍ) : Fılan kişi fılandan eksiltti” denilir. Buna göre eğer göz işini yapma imkânı verilmeyecek olursa, ondan bir şeyler düşülmüş ve eksiltilmiş demektir. Buna göre burada bu edat “sakınma”nın sılasıdır. Ne kısmîlik (teb'îz) bildirmek içindir, ne de fazladan gelmiştir.

3- Görmek Kalbe Açılan En Büyük Kapıdır:

Görmek kalbe açılan en büyük kapıdır. Oraya ulaşan duyu yollarının en mükemmelidir. İşte bundan dolayı görme dolayısıyla düşüşler de pek çoktur. Ondandır sakındırmak gerekli görülmüştür. Bütün haramlardan ve kendisi sebebiyle fitneye düşülmesi korkulan her husustan gözün sakınılması farzdır. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Yollarda oturmaktan sakınınız.” Ey Allah'ın Rasûlü! Bizim için orada oturmak kaçınılmaz bir şeydir. Biz oralarda sohbet ederiz, dediler. Şöyle buyurdu: “Madem oturmaktan başka şeyi kabul etmiyorsunuz, o takdirde yolun hakkını veriniz.” Yolun hakkı nedir, ey Allah'ın Rasûlü! dediler. Şöyle buyurdu: “Gözün haramdan sakınılması, rahatsızlık verici şeylerin önlenmesi, selâmın alınması, iyiliğin emredilip kötülüğün sakındırılması.” Bu hadisi Ebu Said el-Hudrî rivayet etmiş olup, Buhârî ve Müslim kitaplarına kaydetmişlerdir.⁽²⁾

Rasûlullah (sav) da, Ali (r.a)a şöyle demiştir: “Bir bakışın arkasına diğeri salma. Birincisi senin hakkın olabilirse de, ikincisi senin hakkın değildir.”⁽³⁾

(1) *Buhârî*, İsti'zân 2

(2) *Buhârî*, Mezâlim 22, İsti'zân 2; *Müslim*, Libâs 114; *Ebü Dâvûd*, Edeb 12; *Müsned*, III, 36.

(3) *Ebü Dâvûd*, Nikâh 43; *Tirmizî*, Edeb 28, *Dârimî*, Rikaak 3; *Müsned*, V, 351, 353, 357.

el-Evzaî de şöyle demiştir: Bana Harun b. Riâb'ın anlattığına göre, Gazvan ve Ebu Musa el-Eş'arî birlikte bir gazada bulunuyorlardı. Bir cariye üzerini açtı, Gazvan ona baktı. (Ebu Musa) elini kaldırıp gözüne bir tokat indirdi, gözünü şişirdi ve dedi ki: Sen, sana zarar verecek ve sana fayda sağlamayacak bir şeye bakıyorsun. Ebu Musa ile karşılaşınca halini sordu ve dedi ki: Sen gözüne zulmettin, Allah'tan mağfiret dile ve tevbe et. Çünkü ilk bakışı onun lehine ise de bundan sonrası onun aleyhinedir. el-Evzaî dedi ki: Gazvan gerçekten kendi nefesine hakim oldu, ölünceye kadar gülmedi. Allah ondan razı olsun.

Müslim'in, Sahih'inde Cerir b. Abdullah'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav)a ani bakış hakkında sordum. Bana gözümü çevirmemi emretti.⁽¹⁾

İşte bu **“gözlerini”** buyruğundaki **“min”** edatının teb'iz (kısımlık bildirme) için olduğunu söyleyenlerin görüşlerini desteklemektedir. Çünkü ilk bakışa kişi hakim olamayabilir, o bakımdan ilk bakış hitabın teklifi kapsamına girmez. Zira ilk bakışın kasti olma ihtimali yoktur. Dolayısıyla bu günah kazandırıcı olmaz. O bakımdan bu hususta da mükellefiyet söz konusu olmaz. Bundan dolayı, bunun bir kısmının ele alınması gerekmektedir. Ancak **“mahrem yerleri”** için böyle buyurulmamıştır. Zira kişi mahrem yerine hakim olabilir. eş-Şa'bî kişinin kızına, annesine ya da kızkardeşine dahi uzun uzun ve devamlı bakmasını mekruh görmüştür. Elbetteki onun zamanı da bizim bu zamanımızdan çok daha hayırlıdır. Kişinin kendisi için muharrem kılınmış, mahrem birisine arzuyla ve tekrar tekrar bakması haramdır.

4- Mahrem Yerlerin Korunması:

“Mahrem yerlerini de korusunlar.” Yani helâl olmayan kimsenin görmesine karşı örtünler, gizlesinler. **“Mahrem yerlerini”** zinadan **“korusunlar”** diye de açıklanmıştır. Bu görüşe göre şâyet **“gözlerini sakınsınlar”** buyruğunda olduğu gibi burada da (ن) edatı ile birlikte kullanılmış olsaydı, yine uygun düşerdi. Sahih olan, hepsinin kastedildiği ve lafzın da umumî olduğudur.

Behz b. Hakîm b. Muaviye el-Kuşeyrî babasından, o dedesinden rivayetle dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Biz mahrem yerlerimizden neyi bırakalım, neyi gösterelim. Şöyle buyurdu: “Sen mahrem yerini (avretini) zevcen ya da cariye dışında herkesten korumalısın.” Adam: Peki kişi kendisi gibi bir erkekle birlikte bulunursa? diye sorunca, şöyle buyurdu: “Eğer onun görmemesini sağlayabiliyorsan, bunu sağla.” Bu sefer: Peki kişi ya tek başına kalırsa di-

(1) Müslim, Âdâh 45; Ebû Dâvûd, Nikâh 43; Tirmizî, Edeb 28; Müsned, IV, 358, 361.

ye sordum, şöyle buyurdu: "Allah kendisinden haya edilmeye insanlardan daha bir layıktır."⁽¹⁾

Âişe (r.anhâ), Rasûlullah (sav) ile kendisinin durumunu söz konusu ederek şöyle demiştir: Ne ben onunkini gördüm, ne de o benimkini.⁽²⁾

5- Umumi Banyolara (Hamamlara) Girmenin Hükümü:

İlim adamları bu âyet-i kerîmeye dayanarak peştemalsız hamama girmenin nass ile haram olduğunu belirtmişlerdir. İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bir adamın yaptığı en güzel infak, halvette kalacak şekilde hamama vereceği bir dirhemdir. Yine İbn Abbas'tan sahih olarak nakledildiğine göre o el-Cuhfe'de ihramlı olduğu halde hamama girmiştir. Buna göre erkeklerin peştemalli olmak şartıyla, hamama girmeleri caizdir. Aynalı, lohusalık ya da bir hastalıkları dolayısıyla yıkanmak gibi bir zarureten ötürü kadınlar için de hüküm böyledir. Ancak onlar için daha evla ve faziletli olan mümkün olduğu takdirde evlerinde yıkanmalarıdır. Ahmed b. Menî' şunu rivayet etmektedir: Bize el-Hasen b. Musa anlattı, bize İbn Lehîa anlattı. Bize Zebban, Sehl b. Muaz'dan anlattı. Sehl babasından, -o Um ed-Derdâ'dan naklen- Um ed-Derdâ'yı şöyle derken dinledi: Rasûlullah (sav) ile hamamdan çıktığım bir sırada karşılaştım. "Nerden geliyorsun ey Um ed-Derdâ?" dedi. Um ed-Derdâ: Hamamdan, deyince, şöyle buyurdu: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki herhangi bir kadın elbiselerini annelerinden olmayan birisinin evinde çıkartacak olursa, mutlaka kendisi ile aziz ve celil olan Rahman arasındaki her türlü perdeyi parçalamış olur."⁽³⁾

Ebubekr el-Bezzâr Tavus'tan rivayetine göre İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Hamam adı verilen bir evden sakınınız." Ey Allah'ın Rasûlü! Kiri temizler, dediler. "O halde avretlerinizi setrediniz" diye buyurdu.⁽⁴⁾

Ebu Muhammed Abdu'l-Hakk⁽⁵⁾ dedi ki: Bu hadisi insanlar Tavus'tan

(1) *Buhârî*, Gûsl 20; *Ebû Dâvûd*, Hammâm 2; *Tirmizî*, Edeb 22, 39; *İbn Mâce*, Nikâh 28; *Müsned*, V, 3-4

(2) *İbn Mâce*, Nikâh 28 (yakın bir rivâyet)

(3) *Müsned*, VI, 362. Bu hadisteki "hamam"dan (geliyorum)" gibi ifadeleri gözönünde bulunduran İbnu'l-Cevzî'nin, hem o dönemde "hamam" olmadığı, hem de ravîleri dolayısıyla hadisi "el-Ehâdisu'l-Vâhiye" adlı eserinde illetli gördüğünü belirtmekte ise de; Hâfız İbn Hacer, "ez-Zebb..." adlı eserinde hadisin zayıf olmadığını savunmakta ve "o dönemlerde hamamların olmadığı" gerekçesinin ise burada sözü edilen "hamam"dan mutlak olarak yıkanılan ve banyo yapılan yer olarak anlaşılabilirliğini belirterek cevaplandırmaktadır. bk. Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî*, II, 151.

(4) Bu anlamdaki hadisler için bk.: *Ebû Dâvûd*, Hammâm 1; *Tirmizî*, Edeb 43; *Nesâî*, Gûsl 2

(5) Bk. el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatraf*, s. 173.

mürsel olarak rivayet etmelerine rağmen bu hususta isnadı en sahih olan hadistir. Ebû Dâvûd'un bu konuda haram ve mübahlığa dair naklettiği rivayete gelince, senedlerinin zayıflığı sebebiyle hiç sahih olanı yoktur. Tirmizî'nin rivayet ettiği de böyledir.

Derim ki: Bu zamanlarda hamama girmeye gelince, fazilet ve din ehli kimselere haramdır. Çünkü insanlar çoğunlukla cahildirler ve hamamın ortasına geldiler mi hükümlere hiç de aldırış etmezler. Peştemallarını bir kenara fırlatırlar, öyle ki yaşını başını almış bir adamın hamamın içinde ve dışında, ayakta, avreti açıkta, bacaklarını birbirine yaklaştırarak avretini kapatmaya çalışır, kimse de ona bu yaptığının yanlış olduğunu söylememektedir. Bu, erkekler arasında böyleyken ya kadınlar arasında durum nedir? Özellikle şu Mısır diyarında... Çünkü onların hamamları insanların gözlerine karşı setredici özelliğe sahip değildir, taharetlenme yerleri de bulunmamaktadır. Lâ havle velâ kuvvete illâ billahî'l-aliyyîl azîm.

6- Hamama Girmenin Şartları:

İlim adamları der ki: Eğer hamama giren setr-i avrete riayet edecek olursa, şu on şarta da riayet ederek hamama girebilir:

1- Hamama ancak ya tedavi ya da ter ve sıtmanın etkilerinden temizlenmek niyetiyle girmelidir.

2- Kimsenin olmadığı ya da insanların az bulunduğu vakitleri gözetmelidir.

3- Sağlam, iyi dokunmuş bir peştamal ile avretini örtmelidir.

4- Gözüne bakılması haram olmayan bir şey değmesin diye ya yere bakmalı ya da duvara dönmelidir.

5- Gördüğü münkeri yumuşak bir dille değiştirmeli, (mesela) tesettüre riayet et! Allah seni setretsin (hatalarını örtsün), demelidir.

6- Herhangi bir kimse ona masaj yapacak olursa, göbeğinden diz kapağına kadar olan avretine elinin değmesine -hanımı ya da cariyesi olması müstesnâ- fırsat vermemelidir. Baldırların bu açıdan avret olup olmadıkları hususunda görüş ayrılığı vardır.

7- Hamama şartlı olarak belli bir ücret ile veya insanların bu husustaki adetlerini kabul ederek girmelidir.

8- Suyu ihtiyaç kadar kullanmalıdır.

9- Şâyet tek başına hamama girme imkânı yoksa ücreti kendisi vermek üzere, dinlerini gereği gibi koruyacak bir topluluk ile ittifak edip girmelidir.

10- Hamamda cehennemi hatırlamalıdır. Eğer bütün bunları sağlama imkanını bulamıyor ise avretini iyice örtmeli ve gözünü haramdan sakınmaya gayret göstermelidir.

Tirmizî Ebu Abdullah, "*Nevâdiru'l-Usûl*" adlı eserinde Tavus'tan şu rivayeti kaydetmektedir: Tavus, Abdullah b. Abbas (r.a)dan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Hamam adı verilen bir evden sakınız." Ey Allah'ın Rasûlü! Orada kirler giderilir ve cehennem ateşini hatırlatır, denilince şöyle buyurdu: "Şâyet mutlaka gidecekseniz, o takdirde avretinizi setrederek oraya giriniz."⁽¹⁾

Ebu Hureyre yoluyla naklettiği hadise göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Müslüman adamın girdiği hamam denilen ev ne güzel evdir."⁽²⁾ -Çünkü oraya girdi mi Allah'tan cenneti ister ve cehennem ateşinden ona sığınır.- Adamın girdiği bir ev olan damat evi de ne kötü evdir." Çünkü bu da kişiye dünya şevkini aşılar, âhireti unutturur." Ebu Abdullah (Tirmizî el-Hakîm) dedi ki: Bu gaflet ehli için böyledir. Yüce Allah, bu dünyayı içindekilerle birlikte gaflet ehli için onlarla âhiretlerini hatırlamalarına sebep teşkil etsin diye yaratmıştır. Yakîn ehli olan kimselere gelince, zaten âhiret onların daima gözlerinin önündedir. Ne bir hamam onu tedirgin eder, ne de bir damat evi onu korkutur. Çünkü dünya, içindeki bu iki tür özelliği ile âhirete nisbetle çok cılız kalır. Öyle ki bütün dünya nimetleri onların gözünde pek büyük bir sofradan geriye kalan yemek kırıntılarını andırır. Onların gözlerinde dünyanın bütün sıkıntıları, bütün dünya ehlinin çekeceği ceza türleri arasından öldürülmeyi ya da asılmayı hak etmiş, günahkâr veya suçlu birisinin kendisi sebebiyle cezalandırıldığı bir öldürülme gibidir.

7- Haramdan Sakınmanın Güzelliği:

"Böylesi" yani gözü haramdan sakınmak ve mahrem yerlerini korumak **"onlar için daha temizdir."** Dinleri bakımından daha temizdir ve dünya pisliklerinden daha bir uzaklaştırıcıdır.

"Şüphe yok ki Allah yaptıkları işlerden çok iyi haberdar olandır." Ne yaptıklarını çok iyi bilir. Bu, bir tehdittir.

(1) Bir önceki başlıkta benzer bir rivâyet geçti. İlgili nota bakınız.

(2) el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 322, senedinde "metrûk (rivâyetleri terk edilip alınmayan), yalancı bir ravî olan Sâlih b. Ahmed bulunduğu ve bu râvînin hadis uydurduğu belirtilip örnek olarak da bu rivâyetinin gösterildiği kaydıyla.

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنَى إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنَى أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولَى الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

31. Mü'min kadınlara da de ki: Gözlerini sakınsınlar, mahrem yerlerini korusunlar, dışarıda kendiliğinden görünen kısmı hariç süslerini göstermesinler. Başörtülerini de yakalarının üzerine indirsınlar. Zînetlerini eşlerinden, babalarından, kocalarının babalarından, oğullarından, kocalarının oğullarından, kardeşlerinden, kardeşlerinin oğullarından, kızkardeşlerinin oğullarından, kendi kadınlarından, cariyelerinden, kadınlara meyli olmayan erkeklerden ve kadınların avret yerlerini henüz anlamayan erkek çocuklardan başkasına sakın göstermesinler. Gizledikleri zînetleri bilinsin diye de ayaklarını vurmasınlar. Ey iman edenler! Allah'a topluca tevbe edin ki, felâh bulasınız.

Bu âyet-i kerîmenin: "Mü'min kadınlara da de ki: Gözlerini sakınsınlar, mahrem yerlerini korusunlar, dışarıda kendiliğinden görünen kısmı hariç süslerini göstermesinler" bölümüne dair açıklamalarımızı yirmiüç başlık halinde sunacağız:

1- Mü'min Hanımlar da Gözlerini Haramdan Sakınmalıdır:

“Mü'min kadınlara da de ki” buyruğunda şanı yüce Allah te'kid yoluyla özellikle de hanımlara hitab etmektedir. Aslında “mü'minlere söyle ki...” buyruğu yeterli idi. Çünkü bu buyruk umumî olup erkeğiyle, kadınıyla bütün mü'minleri kapsamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün umumî hitablarda olduğu gibi.

Bu buyrukta; “(يَنْضُرْنَ): **Sakınsınlar**” kelimesinde tad'if (aynı harfin arka arkaya tekrarı)in çözüldüğünü görüyoruz. Halbuki (önceki âyette): “(يَنْضُرُوا): **Sakınsınlar**” kelimesinde çözülmemiştir. Çünkü bu âyette lâmu'l-fiil (fiilin son harfi) sâkindir, önceki âyette ise harekelidir. Her ikisi de cevab olmak üzere cezm mahallindedir.

Âyet-i kerîmede mahrem yerlerinin korunmasından önce gözün haramdan sakınılmasının emredilmesi, görmenin kalbin yol göstericisi oluşundan dolayıdır. Ölümden önce humma şeklindeki ateş yükselmesinin öncü olması gibi. Bir şair de bu anlamdan hareketle şöyle demektedir:

ألم تر أن العين للقلب رائد فما تألف العینان فالقلب آلف

“Sen gözün, kalbin önderi olduğunu görmez misin?

İki göz ülfet sağladı mı, kalb daha da ısınır, bilmez misin?”

Haberde de şöyle denilmektedir: “Bakış İblis'in zehirli oklarından bir oktur. Kim gözünü sakınırsa, yüce Allah onun kalbine bir halâvet (tatlılık) bırakır.”⁽¹⁾

Mücahid der ki: Kadın geldi mi şeytan onun başı üzerinde oturur ve bakan kimselere onu süsler. Geri gitti mi bu sefer onun kalçaları üzerine oturur ve ona bakanlara, onu süslü gösterir.

Halid b. Ebi İmran'dan, dedi ki: Arka arkaya bakışlarını sürdürme, çünkü kul kimi zaman bir defa bakar da ondan dolayı tıpkı yemeğin bozulup da kendisinden istifade edilemeyecek hale gelmesinde olduğu gibi, kalp de bozulur, gider.

İşte bundan dolayı şanı yüce Allah, mü'min erkeklere ve kadınlara helâl olmayan şeylere bakmaktan gözlerini sakınmalarını emretmiştir. Ne erkeğin kadına bakması helâl olur, ne de kadının erkeğe bakması. Çünkü kadının erkeğe ilgisi, erkeğin ona ilgisi gibidir. Erkek kadına ne maksatla bakıyorsa, kadın da aynı maksatla ona bakar.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 63, senesinde zayıf ravi bulunduğu kaydıyla.

Müslim'in, Sahih'inde yer aldığına göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Şüphesiz yüce Allah, Âdemoğlunun zinadan payını yazıp takdir etmiştir. Kaçınılmaz olarak bunu gerçekleştirecektir. Gözler zina eder, onların zinaları bakmaktır..."⁽¹⁾

ez-Zührî de (yaşları küçük olduğundan) ayhali olmayanlara bakma hususunda şöyle demektedir: Küçük dahi olsa, canın kendileri bakmaya çektiği kimselerin herhangi bir yerlerine bakmak uygun değildir.

Atâ da bir kimsenin satın almak istemesi hali dışında Mekke'de satılan cariyeleere bakmayı mekruh görmüştür.

Buhârî ile Müslim'deki rivâyete göre Peygamber (sav), kendisine soru soran Has'amlı kadına bakan el-Fadl'ın yüzünü başka bir tarafa çevirmişti.⁽²⁾ Yine Peygamber (sav): "Gayret (kıskançlık) imandandır. Mizâ (karşılıklı olarak birbirlerinden lezzet almak) ise münafıklıktandır" diye buyurmuştur.⁽³⁾

Mizâ, erkek ve kadınların bir araya getirilip sonra da birinin diğerinden lezzet almasını sağlayacak şekilde onları başbaşa bırakmak demektir. Bu kelime "mezi"den alınmadır. Bunun erkeklerin, kadınların üzerine salınması anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu ifade meraya bırakılan atı anlatmak üzere; (مَذِيْتُ الْفَرَسِ) tabirinden alınmıştır. Erkek hakkında "mezi" dişi hakkında da "kazi" tabirleri kullanılır.

O halde Allah'a ve âhiret gününe iman eden herhangi bir kadının helâl olduğu veya ebedi olarak haram olduğu kimselerin dışında kalanlara zînetini göstermesi helâl değildir. Böyle bir kimseye zînetini gösterebilmesi ise, bu hususta erkek ondan ebediyyen ümit kestiğinden dolayı tabiatı itibarıyla ona karşı bir hareket duymayacağından emin oluşundandır.

2- Kadınların da Erkeklerle Bakmaktan Sakınmaları:

Tirmizî, Um Seleme'nin azatlısı Nebhân'dan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) İbn Um Mektûm bulundukları yere girdiğinde, Peygamber (sav) ona ve Meymune'ye: "Hicab'ın arkasına geçiniz" demiştir. Onlar: Ama o âmâdır deyince, kendisi: "Siz de mi körsünüz, siz onu görmüyor musunuz?" diye buyurmuştur.⁽⁴⁾

(1) *Buhârî*, İsti'zân 12, Kader 9; *Müslim*, Kader 20, 21; *Ebû Dâvûd*, Nikâh 43; *Müsned*, II, 276, 317, 329...

(2) *Buhârî*, Hacc 1; İsti'zân 2; *Müslim*, Hacc 407; *Ebû Dâvûd*, Menâsik 25; *Nesâî*, Menâsik 12; *Muvatta*, Hacc 97; *Müsned*, I, 359.

(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 327. Râvilerinden Ebû Mercum'un, Nesâî ve başkaları tarafından sika (güvenilir) bir râvi olduğu kabul edilmekle birlikte, İbn Main tarafından zayıf bir râvi kabul edildiği kaydıyla.

(4) *Ebû Dâvûd*, Libâs 34; *Tirmizî*, Edeb 29; *Müsned*, VI, 296.

Şâyet: "Bu hadis nakil ehline sahih değildir, çünkü bu hadisi Um Seleme'den rivayet eden onun azatlısı Nebhân, hadisi delil gösterilmeyen kimselerdendir. Sahih olduğunu kabul etsek bile, bu Peygamber (sav)'ın hicab hususunda işlerini sıkı tuttuğu gibi, hanımlarının hurmeti dolayısı ile işleri onlara karşı sıkı tutması kabilindendir. Nitekim Ebû Dâvûd ve başka hadis imam-ları da buna böylece işaret etmişlerdir.⁽¹⁾ Geriye bu hususta sabit olmuş sa-hih hadisin ifade ettiği manadan başka bir delil kalmaktadır. O da Peygam-ber (sav)'ın Kays'ın kızı Fatıma'ya, Um Şerik'in yanında iddet beklemesini em-rettikten sonra: "O kadının yanına ashabım gider gelir. Sen İbn Um Mektûm'un yanında iddetini bekle, çünkü o gözü görmeyen bir adamdır. Sen elbisele-rini üzerinden bırakacak olursan, o seni görmez"⁽²⁾ demesidir" denilirse, ce-vabımız şu olur:

Kimi ilim adamı bu hadisi delil göstererek, kadının erkeğin bazı yerleri-ni görmesi caiz olduğu halde erkeğin kadının aynı yerlerini görmesi caiz de-ğildir. Baş, küpelerin takıldığı yer gibi. Ancak avret caiz değildir. Buna gö-re bu hadis yüce Allah'ın: "**Mü'min kadınlara da de ki: Gözlerini haramdan sakınsınlar**" buyruğunun genel ifadesini tahsis etmekte ve bu durumda; (من) edatı bundan önceki âyet-i kerîmede olduğu gibi teb'iz (kısmilik bil-dirmek) için zikredilmiş olmaktadır.

İbnu'l-Arabî der ki: Peygamber (sav)'ın Fatıma bint Kays'a, Um Şerik'in evinden, İbn Um Mektûm'un evine taşınmasını emretmesi, bunun onun için Um Şerik'in evinde kalmasından daha iyi ve uygun olmasından ötürü-dür. Zira Um Şerik'in yanına gidip gelenlerin çokluğu gibi özel bir durumu vardı. Dolayısıyla Fatıma'yı görecekt kişiler de çoğalırdı. İbn Um Mektum'un evinde ise kimse onu görmezdi. Fatıma'nın gözünü İbn Um Mektum'dan sa-kındırması ihtimali buna göre daha yüksek ve daha uygun düştüğünden, Pey-gamber bu hususta ona müsaade etmiş olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Kadının Yabancılar Göstermesi Caiz Olmayan "Zînet"i:

Şanı yüce Allah kadınlara âyet-i kerîmenin geri kalan bölümünde istisnâ ettiği kimseler dışında zînetlerini kimseye göstermemelerini emretmektedir. Buna sebep fitneye düşmekten ve düşürmekten sakınmaktır. Daha sonra gö-rülebilecek durumdaki zîneti istisnâ etmiştir. İlim adamları bunun miktarı hu-

(1) *Ebû Dâvûd*, işaret edilen hadisi kaydettikten sonra: "Bu peygamberin hanımlarına hastır, deyip "Fâtıma bint Kays'a: İbn Um Mektûm'un yanında iddet bekle demiş oldu-ğuna dikkat çekmektedir.

(2) *Müslim*, Talâk 36; *Ebû Dâvûd*, Talâk 39; *Nesâî*, Nikâh 22; *Muvatta*, Talâk 67; *Müsned*, VI, 412

susunda farklı görüşlere sahiptir. İbn Mes'ud dedi ki: Zînetin görünen kısmı elbiselerdir. İbn Cübeyr yüzü de buna ekler. Yine Said b. Cübeyr, Atâ ve el Evzaî: Yüz, eller ve elbiselerdir, demektedirler.

İbn Abbas, Katade ile el-Misver b. Mahreme derler ki: Zînetin görünen kısmı sürme, bilezik, kolun yarısına kadar olan kına, küpeler ve ellerde bulunan büyükçe yüzüklerdir. Bu ve benzerlerinin kadının yanına girenler tarafından görülmesi mübahtır.

Taberî, Katade'den "kolun yarısı"nın manası hakkında Peygamber (sav)dan gelmiş bir hadis zikretmektedir. Âişe (r.anhâ)dan, o da Peygamber (sav)dan diye zikrettiği başka bir hadise göre de Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının, ayhali olmaya başladığı takdirde yüzü ve şuraya kadar elleri dışında herhangi bir yerini göstermesi helâl olmaz." Peygamber böyle derken kolunun yarısını da eliyle kavradı.⁽¹⁾

İbn Atiyye dedi ki: Âyet-i kerîmenin lafızları hükmü gereğince benim kuvvetli gördüğüm şudur: Kadın zînetini göstermemekle emrolunmuştur. Zînet sayılabilen herbir şeyi saklamak için gayret göstermelidir. Görünen kısmı, kaçınılmaz olan hareketler halindeki bir zaruret gereğince yahut üstünü, başını düzeltmek ve buna benzer hallerdeki zaruret gereğince istisnâ edilmiştir. Buna göre "**görülen kısım**" kadınlar için zaruretin kaçınılmaz kıldığı yerlerdir ve affedilmiş bulunan kısım da budur.

Derim ki: Bu güzel bir görüştür. Ancak yüz ve ellerin hem adet itibariyle hem de namazda ve hacda ibadet esnasında görülmeleri çoğunlukla rastlanılan bir durum olduğundan dolayı bu istisnânın yüz ve ellere raci olması uygun düşmektedir. Buna da Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği şu hadis delil teşkil eder: Âişe (r.anhâ)dan: Ebubekir'in kızı Esmâ (r.anhâ), üzerinde şeffaf elbiseler olduğu halde Rasûlullah (sav)ın huzuruna girdi. Rasûlullah (sav) ondan yüzünü çevirip ona: "Ey Esmâ! Kadın baliğ olup ay hali olmaya başladı mı onun şu kısmı müstesnâ görülmesi uygun olmaz" deyip yüz ve ellerine işaret etti.⁽²⁾

Bu, ihtiyat açısından daha güçlü görülmektedir. İnsanların fesâda erdiklerini göz önünde bulundurarak kadın zînetinin görünen kısmı sayılan yüz ve ellerinden başkasını göstermemelidir. Başarıyı ihsan edecek olan kendisinden başka hiçbir rab bulunmayan Allah'tır.

Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımızdan İbn Huveyzimendâc der ki: Kadın güzel olup da yüz ve ellerinden ötürü fitneden korkulacak olursa, bunları da örtmesi gerekir. Şâyet yaşlı yahut da çirkin kabul edilen birisi ise o takdirde yüz ve ellerini açması caiz olur.

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 118-119.

(2) *Ebû Dâvûd*, Libâs 31.

4- Zînetin Kısımları:

Zînet iki kısımdır. Birisi yaratılıştan gelir, diğeri ise keshidir. Yaratılıştan gelen zînet kadının yüzüdür. Zînetin aslını, yaratılışın güzelliğini ve hayatiyetin manasını o ifade eder. Çünkü pek çok menfaat ve ilim edinme yolları yüzde toplanmıştır.

Kesbî zînet ise kadının kendi hilkatini güzelleştirmek için giriştiği çabalar sonucu ortaya çıkandır. Elbiseler, zînet eşyaları, sürme, kına gibi. Yüce Allah'ın: "*Her mescidde zînetinizi alın*" (el-A'raf, 7/31) buyruğu da bu kabilendir. Şair de şöyle demektedir:

يَاخُذْنَ زَيْتَهُنَّ أَحْسَنَ مَا تَرَى وَإِذَا عَطِلْنَ فَهِنَّ خَيْرَ عَوَاطِلَ

"Zînetlerini takınırlar, gördüğün en güzel şekilde,
Güzelliklerinden ötürü süslenmeyecek olurlarsa da onlar,
süslenmeyen kadınların en hayırlılarıdır."

5- Görünen ve Görünmeyen Zînet:

Zînetin kimi zahirdir (görünendir), kimisi bâtındır (görülmeyendir). Zînetin görünen kısmı her zaman için ister mahrem, ister yabancı olsun bütün insanlara mübahtır. Bu hususta ilim adamlarının görüşlerini zikretmiş bulunuyoruz. Zînetin görünmeyen kısmının ise, şanı yüce Allah'ın bu âyet-i kerîmede ismen zikrettiği kimseler ya da onların yerini tutanlar dışındakilere gösterilmesi helâl olmaz.

Bilezik hususunda görüş ayrılığı vardır. Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Bilezik görünen süs kısmındandır, çünkü o ellerdedir. Mücahid de dedi ki: O zînetin gizlenmesi gereken kısmına dahildir, çünkü ellerin dışındadır. O kollara takılır. İbnu'l-Arabî der ki: Kına ise eğer ayaklara yakılırsa, o batın (gizlenmesi gereken) zînet türündendir.

6- Başörtülerini Taksınlar:

"**Başörtülerini de yakalarının üzerine indirsinler**" buyruğunun: "(وَلْيَضْرِبْنَ): **İndirsinler**" lafzındaki "lâm" harfini cumhûr sâkin olarak okumuşlardır ki, bu da "emir lâm"ıdır. Ebu Amr ise İbn Abbas'ın rivayetine göre "emir lam"ının aslına uygun olarak esreli okumuştur. Çünkü "emir lam"ında aslo-lan esreli olmasıdır. (Cumhûr'un kiraatinde) esrenin hazfedilmesi, ağırlığı dolayısıyladır. Sâkin okunması ise, bir takım kelimelerin hafifletilmesi maksadıyla bazı esreli harflerinin sâkin okunması kabilindendir. Bu fiil, emir oldu-

gundan ötürü cezâ mahallindedir. Şu kadar var ki, Sibeveyh'e göre maziye tabi kılmak suretiyle tek bir halde mebnidir.

Bu âyetin (nüzü'l) sebebi şudur: Kadınlar o dönemde başlarını örttükleri takdirde, başörtülerini sırtlarının arka tarafına salıverirlerdi. en-Nekkaş der ki: Nabatîlerin yaptıkları gibi yaparlardı. Böylelikle boyun ve göğüs kısımları, kulakları da örtülmeksizin açıkta kalırdı. Yüce Allah da başörtülerini yakalarının üzerine bükmelerini emretmektedir. Bunun şekli de kadının başörtüsünü göğsünü örtmek maksadı ile yakasının üzerinden geçirmesidir.

Buhârî'nin rivayetine göre Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Allah, ilk muhâcir hanımlara rahmet buyursun. **“Başörtülerini de yakalarının üzerine indirsınler”** buyruğu nâzil olunca, çarşaflarını yırtılar ve onlarla başlarını örttüler.⁽¹⁾

Âişe (r.anhâ)'nın huzuruna kardeşi Abdu'r-Rahman'ın kızı Hafsa -Allah hepsinden razı olsun- boynunu ve orada bulunanları gösterecek şekilde şeffaf bir örtü giyinmiş olduğu halde girdi. Âişe (r.anhâ) bunu alıp yırttı ve: Başörtüsü örten (alttakini göstermeyen) kalın bir şeyden olup yakanın üzerinden geçirilirse ancak (başörtüsü) olabilir.⁽²⁾

7- “el-Himar (Başörtüsü)”:

“(الْحُمُرُ): **Başörtüleri**” kelimesi (الْخِمَار)in çoğuludur. Bu da kadının kendisiyle başını örttüğü şey demektir. “(أَخْتَمَتِ الْمَرْأَةُ وَتَخَمَّرَتْ)”: Kadın başörtüsüne büründü, bürünür” tabiri ile; “(هِيَ حَسَنَةُ الْخِمَرَةِ)”: O kokusu hoş olandır” ifadeleri de buradan gelmektedir.

(الجُيُوبُ) kelimesi, (الجِيبُ)in çoğulu olup, “yakalar” demektir. Bu da gömlek ya da entarinin (baştan geçirmek için) kesildiği yer manasınadır. Kesmek anlamına gelen; (الْجُوبُ)den türemiştir. Meşhur kıraate göre **“yakaları”** anlamındaki; (جُيُوبُهُنَّ) kelimesinin “cim” harfi ötreli okunmuştur. Kimi Kûfeli-ler ise “ya” harfi sebebiyle esreli okumuştur. Nitekim: “(بُيُوتٌ وَشُيُوخٌ)”: Evler, yaşlılar” kelimelerini de böyle okurlar. Eski nahivciler böyle bir kıraati caiz kabul etmezler ve bu kelimelerin ilk harflerinin ötreli okunması gerektiğini söylerler. “Fels ve fulûs” gibi.

ez-Zeccâc der ki: Ötrenin yerine esre okumak (ibdâl yoluyla) caizdir. Hamza'dan rivayet olunan hem ötre, hem de esreyi bir arada okuyuşa ise imkân yoktur. Çünkü -caiz olmayan imâ ile olması hali dışında- böyle bir telaffuza güç yetirebilmesine imkan bulunmamaktadır.

(1) Buhârî, Tefsir 24. sûre 12; Ebû Dâvûd, Libâs 30

(2) Suyûtî, ed-Durru'l-Mensûr, VI, 182

Mukatil der ki: **“Yakalarının üzerine”** buyruğu, göğüslerinin üzerine demektir. Yani yakalarının bulunduğu yerin üzerine başörtülerini indirsinler.

8- “Yaka”nın Yeri ve Mahiyeti:

Bu âyet-i kerîmede “ceyb”in (yani yakanın), elbisede göğüs mahallinde olacağına delil vardır. Selefin -Allah onlardan razı olsun- elbiselerinde de yakalar böyle idi. Tıpkı günümüzde Endülüs’te kadınların ve Mısır diyarında da erkeklerin, çocukların ve diğerlerinin yaptığı gibi yaparlardı. Buhârî de -yüce Allah’ın rahmeti üzerine olsun-: “Gömleğin ve başka giyeceklerin yakasının göğüs kısmında olduğuna dair”⁽¹⁾ diye bir başlık açmış ve sonra da Ebu Hureyre (r.a)ın rivayet ettiği şu hadisi kaydetmiş bulunmaktadır: “Rasûlullah (sav) cimri kimse ile tasaddukta bulunan kimsenin misalini üzerlerinde demirden iki cübbe bulunan, iki adamın misaline benzetmiştir. (Bu cübbeleri dolayısıyla) elleri mecburen göğüslerinin hizalarına ve boğazlarına kadar ulaşmıştır...” Bu hadis tamamiyle daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (Bk. el-İsra, 17/29.âyet, 1.başlık) Bu hadiste şu ifadeler de yer almaktadır: Ebu Hureyre dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)ın parmağı ile yakasına şöylece yaptığını gördüm. O yakasını genişletmek isterken, onun da bir türlü genişlemediğini bir görmüş olsaydın.⁽²⁾

İşte bu açıkça şunu göstermektedir: Peygamber (sav)ın yakası elbisesinin göğüs bölümünde idi. Zira yakası şâyet omuz tarafında bulunsaydı, elleri göğsüne ve boğazına doğru zorunlu olarak toplanmış olmazdı. Bu da (bu hususta) güzel bir istidlâldir.

9- Kadınların Zînetlerini Görebileceklerden: Kocaları:

“Eşlerinden” anlamındaki: (يَتَوَلَّيْنَ) lafzı Arap dilinde koca ve efendi anlamına gelen; (الْبَتْلُ) in çoğuludur. Cibril hadisinde Peygamber (sav)ın belirttiği: “(إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَّةَ بَغْلَهَا): Cariye, efendisini doğuracağı vakit”⁽³⁾ buyruğunda bu lafız, “efendi” anlamındadır ve burada fütuhatin artması sebebiyle edinilecek cariyelerin çoğalacaklarına işaretidir. Bunun sonucunda cariye olan herbir anne, çocuğu sebebiyle hürriyetine kavuşacaktır. Sanki onu lûtfedip, azad etmiş efendisiymiş gibi olacaktır. Çünkü azadlık onun sebebiyle gerçekleşmiş olmaktadır. Bu açıklamayı İbnu’l-Arabî yapmıştır.

Derim ki: Peygamber (sav)ın, Mariye (r.anhâ) hakkında söylediği: “Oğlu

(1) Buhârî, Libâs 9

(2) Buhârî, Libâs 9; Müslim, Zekât 75-76; Nesâî, Zekât 61; Müsned, II, 256, 523

(3) Esasında birçok yerde zikredilen Cibril hadisinde “câriyenin efendisini doğurması” anlamındaki ibare bu lafız ile Müslim, İman 7’de geçmektedir.

onu azad etmiştir"⁽¹⁾ sözünde hürriyeti oğluna nisbet etmesi de bu kabildendir. Bu hadise dair en güzel açıklama şekillerinden birisi budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu buyruğun bizim ile ilgili olan kısmı da şudur: Koca ve efendi, kadının zînet mahallini görebileceği gibi, zînetin ötesini de görmek durumundadır. Çünkü onun bedeninin tamamı koca ya da efendiye hem lezzet almak, hem de bakmak itibarıyla helâldir. Bundan dolayı yüce Allah ilk olarak **"eşler"**den söz etmiştir. Zira onların muttali oldukları, zînetin daha da ilerisidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlar ırzlarını korurlar. Eşlerine yahut sağ elleriyle sahip oldukları (cariyeleri)ne karşı müstesnâ. Çünkü onlar bundan dolayı kınanmazlar."* (el-Mu'minûn, 23/5-6)

10- Kocanın, Karısının Avret Mahalline Bakması:

İnsanlar kocanın, karısının fercine bakmasının cevazı hususunda farklı iki görüşe sahiptirler. Bir görüşe göre caizdir, çünkü onun karısından lezzet alması caiz olduğuna göre bakmak öncelikle caiz olmalıdır. Caiz olmadığı da söylenmiştir. Çünkü Âişe (r.anhâ) kendisi ile Rasûlullah (sav)'ın durumunu söz konusu ederken: "Ne ben onunkini gördüm, ne de o benimkini" demiştir.⁽²⁾

Ancak birinci görüş daha sahihtir. Buradaki ifade ise, edebe daha uygundur, diye açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmaktadır.

İlim adamlarımızdan Esbağ da: Diliyle yalaması dahi caizdir, demektedir. İbn Huveyzîmendâd der ki: Koca ve efendi, vücudunun diğer bölümlerine ve fercin -içine değil de- dış kısmına bakması caizdir. Kadının da kocasının, cariyesinin de efendisinin avretine bakması aynı şekilde caizdir.

Derim ki: Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Ferce bakmak körlüğe sebeptir."⁽³⁾ Yani bakanın kör olmasına sebep teşkil edebilir. Denildiğine göre; onlardan doğacak çocuk kör doğar, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Kadınların Zînetlerini Görebileceklerin Arasındaki Farklılık:

Yüce Allah öncelikle kocaları söz konusu ettikten sonra ikinci olarak mahrem olanları söz konusu edip, kendilerine süs yerlerinin gösterilmesi bakımından onları eşit seviyede zikretmiştir. Şu kadar var ki, insan nefsinde bu-

(1) İbn Mâce, Itk 2

(2) İbn Mâce, Nikâh 28 (yakın bir rivâyet).

(3) Hadisin uydurma (mevzû') olduğu belirtilmiştir. Geniş bilgi için bk.: Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-Mecmûa*, s. 127-128.

lunana uygun olarak mertebeleri farklı farklıdır. Kadının, kocasının oğlu önünde zînet mahallini göstermekte baba ve kardeşine göre, daha ihtiyatlı olma gerektiğinde şüphe yoktur. Bunların herbirisinin önünde gösterilebilecek yerler farklı farklıdır. Elbetteki babanın görebileceği yerlerin bazıları, kocanın oğlunun önünde açılması caiz değildir. Kadı İsmail'in naklettiğine göre Hasan ve Hüseyin (r.anhuma) mü'minlerin annelerini görmezlerdi. İbn Abbas ise onların mü'minlerin annelerini görmeleri helâldir, demiştir. İsmail der ki: Zannederim Hasan ve Hüseyin bu kanaatlerine Peygamber (sav)'ın hanımları ile ilgili âyet-i kerîmede kocaların oğulları söz konusu edilmediğinden ulaşmış olmalıdırlar. Bu âyet te yüce Allah'ın: *"Hanımlar için babaları, oğulları, kardeşleri... hakkında günah yoktur."* (el-Ahzab, 33/55) buyruğudur. en-Nûr Sûresi'nde de: **"Zînetlerini eşlerinden... başkasına sakın göstermesinler"** diye buyurmaktadır. İbn Abbas da bu âyet-i kerîmeden hareketle görüş belirtirken, Hasan ile Hüseyin diğer âyete dayanarak sözü geçen kanaate sahip olmuşlardır.

12- Kocaların Oğulları:

Yüce Allah: **"Kocalarının oğullarından"** buyruğu ile kocaların erkek evlatlarını kastetmektedir.

Bunun kapsamına erkek veya dişilerden olma -oğulların oğulları ve kızların oğulları gibi- ne kadar aşağıya inerlerse insinler, çocukların çocukları girer.

Aynı şekilde erkekler tarafından babaların babaları ve annelerin babaları gibi ne kadar yukarı çıkarlarsa çıksınlar, kocaların babaları ve dedeler de bu kabildendir. Bunların oğulları da ne kadar aşağıya inerlerse insinler, aynı hükümdedir.

Ne kadar aşağı inerlerse insinler kızların oğulları da böyledir. Oğulların çocukları ile kızların çocukları arasında hiçbir fark yoktur. Kadınların kızkardeşleri açısından da durum böyledir. Bunlar ise öz baba ve annelerden olma kardeşler ile ikisinden birisi vasıtasıyla kardeş olanlardır.

Erkek kardeşlerin ve kızkardeşlerin oğulları da ne kadar aşağıya inerlerse insinler aynı durumdadırlar. Bunların erkek ya da dişi olmaları farketmez. Kızkardeşlerin oğulları ile kızkardeşlerin kızlarının oğulları gibi. Bütün bunlar kendileri ile nikâhlanmaları da haram kılınanlar hükmündedirler. Nikâhta haramlık, doğum sebebiyle meydana gelen akrabalıktan ötürüdür, bunlar mahrem diye adlandırılırlar. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/23. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Cumhûrun kanaatine göre amca ve dayı da, kadınlara bakmalarının caiz

olması bakımından sair mahremler durumundadırlar.

Âyet-i kerîmede süt emmekten söz edilmemektedir. Önceden de geçtiği üzere süt emme yoluyla akrabalık, neseb yoluyla akrabalık gibidir. eş-Şa'bi ve İkrime'ye göre ise, amca ve dayı mahrem olanlardan değildir. İkrime şöyle demektedir: Âyet-i kerîmede bunları söz konusu etmemesi (bu hususta) kendi oğullarına tabi olmalarından (yani amca ve dayı çocuklarının mahrem olmayışından) dolaydır.

13- “Kendi Kadınlarından”:

“**Kendi kadınlarından**” buyruğu ile kastedilenler müslüman kadınlardır, müslüman cariyeler de bunun kapsamına girer. Zimmet ehlinde olsun, başkalarından olsun müşrik kadınlar, kapsamın dışındadır. Mü'min bir kadının, kendisinin cariyesi olması hali müstesnâ müşrik bir kadının önünde bedeninin herhangi bir tarafını açması helâl değildir. Cariyelerin müstesnâ kılınması ise, yüce Allah'ın: “**Cariyelerinden**” buyruğu dolayısıyladır.

İbn Cüreyc, Ubade b. Nusey ve Hişam el-Kâri' hristiyan kadının, müslüman kadın ile öpüşmesini yahut avretini görmesini mekruh kabul ederlerdi. Onlar, “**kendi kadınlarından**” buyruğunu buna yorumluyorlardı.

Ubâde b. Nusey dedi ki: Ömer (r.a), Ubeyde b. el-Cerrah'a yazdığı mektubunda şunları söylemişti: “Bana ulaştığına göre zimmet ehli kadınları, müslüman kadınlarla birlikte hamamlara girmektedirler. Sen bunu yasakla ve buna engel ol. Çünkü zimmi bir kadının müslüman kadının açıkta bulunan bedeninin herhangi bir tarafını görmesi caiz değildir.”⁽¹⁾ (Ubade) devamla dedi ki: Bunun üzerine Ebu Ubeyde kalktı, yüce Allah'a dua edip yakardıktan sonra dedi ki: Herhangi bir kadın mazeretsiz olarak sadece yüzünün beyazlaşması maksadı ile hamama girecek olursa, yüzlerin ağaracağı o günde Allah onun yüzünü karartsın.

İbn Abbâs (r.a) dedi ki: Yahudi ya da hristiyan bir kadının, müslüman bir kadını görmesi -kocasına nitelendirmemesi için- helâl değildir.

Bu mesele çerçevesinde fukahânın farklı görüşleri vardır. Şâyet kâfir kadın, müslüman bir kadının cariyesi ise hanımefendisine bakması caiz olur. Başkası ise caiz değildir. Buna sebep ise müslümanlarla kâfirler arasında velâyet bağının olmaması ile sözünü ettiğimiz hususlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 183

14- "Cariyelerinden":

"Kendi cariyelerinden" buyruğunun zahiri erkek köleleri, müslüman ve kitab ehli olan cariyeleri de kapsar. İlim ehlinde bir kesimin görüşü de budur. Âişe ve Um Seleme (r.anhumâ)nın görüşlerinin de bu olduğu anlaşılmaktadır. İbn Abbas der ki: Erkek kölenin, hanımefendisinin saçına bakmasında bir mahzur yoktur.

Eşheb der ki: Malik'e: Kadın hadım edilmiş kimsenin önünde başörtüsünü bırakır mı? diye sorulmuş, o da: Onun yahut da bir başkasının kölesi olduğu takdirde evet, ancak hürrün karşısında olmaz, demiştir. Şâyet erkekliği yerinde olup yaşça büyük, karın tokluğuna çalıştırılan ve sahip olduğu kölesi ise, pek üstü başı muntazam olmayıp görünüşü de yerinde değilse, saçlarını görebilir. Yine Eşheb dedi ki: Malik dedi ki: Oğlun yahut da hanımın cariyesinin, adamın yanına tuvalete girmesi uygun değildir. (Çünkü) yüce Allah: *"Yahut sahibi olduğunuz cariye(ler) ile yetinmelisiniz"* (en-Nisâ, 4/3) diye buyurmaktadır.

Yine Eşheb, Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Bayağı olan bir köle hanımefendisinin saçına bakabilir. Ancak kocanın kölesi için bunu uygun görmemekteyim. Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Şu **"cariyelerinden"** buyruğu sakın sizi aldatmasın. Bununla sadece cariyeler kastedilmiştir, erkek köleler kastedilmiş değildir.

eş-Şa'bî, erkek kölenin hanımefendisinin saçına bakmasını mekruh görürdü. Aynı zamanda bu Mücahid ile Atâ'nın da görüşüdür. Ebû Dâvûd'un kaydettiği rivayete göre Enes (r.a)ın naklettiğine göre Rasûlullah (sav) bağışlamış olduğu bir köleyi Fatıma'nın yanına götürüp gitti. Fatıma'nın üzerinde de bir elbise vardı ki, onunla başını örtecek olursa, ayaklarına kadar ulaşmazdı. Ayaklarından itibaren örtmeye başlayacak olursa, başına kadar ulaşmazdı. Peygamber (sav) onun bundan çektiği sıkıntıyı görünce dedi ki: "Senin için bir mahzur yok, çünkü bunlardan birisi senin babandır, diğeri ise kölendir."⁽¹⁾

15- Kadınlara Meyli Olmayan Erkekler:

"Kadınlara meyli olmayan erkeklerden" buyruğu kadınlara ihtiyacı kalmamış erkekler demektir. Âyet-i kerîmedeki; (الْأَرْبُ) kelimesi, (meâlde; meyil) ihtiyacı duymak demektir.

Mesela; (أَرَبْتُ كَذَا أَرَبَ أَرَبًا): Şuna ihtiyacı duydum, duyarım, denilir. (الْأَرْبُ وَالْأَرْبَةُ وَالْأَرْبُ وَالْأَرْبُ) da ihtiyacı demektir, çoğulu; (مَارَبَ) diye gelir. Yü-

(1) Ebû Dâvûd, Libâs 32

ce Allah'ın: "(وَلِيْ بِهَا مَّارِبٌ اٰخَرٰى) : *Ve onunla başka ihtiyaclarımı da görürüm*" (Tâ-Hâ, 20/18) buyruğunda da bu kelime kullanılmıştır. Buna dair açıklamalar daha önceden (Tâ-Hâ, 20/17-18. âyetler, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Şair Tarafe de şöyle demektedir:

إذا المرء قال الجهل والحب والخنا تقدّم يوماً ثم ضاعت مآربه

"Eğer kişi cahilce sözler, günah ve hayasızca sözler söyleyecek olursa, (Belki) bir gün ileri gidebilir (ama) sonra da bütün ihtiyaçları yok olur, gider (hiçbir ihtiyacını karşılayamaz.)"

İlim adamları "**kadınlara meyli olmayan erkeklerden**" buyruğunun anlamı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bunun kadınlara bir ihtiyacı olmayan ahmak kimse olduğu söylendiği gibi, ebleh diye de söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre insanlar arkasından gidip onlarla beraber yemek yiyen ve onlarla oturup kalkan kimse demektir. Böyle bir kimse zayıf ve güçsüz kişi olup kadınlar dolayısıyla içinde herhangi bir istek duymaz, onları arzulamaz.

Kastın, erkekliği olmayan kimse olduğu söylendiği gibi, hayaları burulmuş, erkek de olmayan dişi de olmayan kimse olduğu da söylenmiştir. Piri fanî ve henüz hiçbir şeyin farkında olmayan küçük çocuk olduğu da söylenmiştir.

Bütün bu ayrı ifadelerin hepsinin anlamı birbirine yakındır. Ortak özellikleri, kadınların durumunu kavrayamayan ve bunlara dikkat edecek bir yanı bulunmayan kimse olduğudur. Rasûlullah (sav)'ın yakınlarında bulunan ve hünsâ olan Hit de böyle idi. Peygamber (sav) onun Ğaylan kızı Bâdiye'nin güzelliklerini anlatırken söylediklerini işitince (hanımlarına) ondan perde arkasına saklanmalarını emretti. Buna dair hadisi Müslim, Ebû Dâvûd ve Muvatta'ında Malik ile başkaları Hişam b. Urve'den, o Urve'den, o da Âişe (r.an-hâ)dan yoluyla rivâyet etmişlerdir.⁽¹⁾

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Abdu'l-Melik b. Habib, Malik'in kâtibi Habib'den rivayetle dedi ki: Malik'e dedim ki: Süfyan, Ğaylan'ın kızı hadisinde "kendisine Hit adı verilen bir Hünsâ" ifadesini ziyade etmiştir. Halbuki senin kitabında Hit kaydı yoktur. Malik: Doğru söylemiştir, o böyledir, dedi. Peygamber (sav) onu Zü'l-Huleyfe Mescidinin sol taraflarında bir yer olan el-Hi-

(1) *Buhârî*, Meğâzî 56, Nikâh 113, Libâs 62; *Müslim*, Selâm 32, 33; *Ebû Dâvûd*, Libâs 33; *Muvatta*, Vasiyyet 5; *Müsned*, VI, 290, 318.

Ancak merhum müfessirimizin kaydettiği senetle bu hadisi yalnızca Müslim, kaydettiği rivâyetin birinde bir de Ebû Dâvûd zikretmiş bulunmaktadır. Diğer yerlerde hadis Um Seleme yoluyla.

ma denilen yere sürgüne göndermişti. Habib dedi ki: Yine Malik'e dedim ki: Süfyan hadiste: Oturdu mu bir bina gibidir, konuştu mu yumuşacık konuşur, demiştir.⁽¹⁾ Malik dedi ki: Doğru söylemiştir, o (hadis) böyledir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Malik'in kâtibi Habib'in, Süfyan'dan hadiste yani Hişam b. Urve'nin hadisinde söylediğini naklettiği: "Hit adı verilen bir hünsâ" ifadesi bu hadisi Hişam'dan rivayet eden hiçbir kimse ne İbn Uyeyne, ne de başkası tarafından bilinmemektedir. Yine hadisin ifadeleri arasında "Hît adı verilen bir hünsa" diye kimse söylememiştir. Bunu sadece İbn Cüreyc hadisin tamamlanmasından sonra zikretmiştir. Süfyan'dan naklen onun hadiste: "Oturdu mu bina gibi oturur, konuştu mu yumuşacık konuşur" ifadeleri de bu şekildedir. Bunu da Hişam b. Urve yoluyla gelen hadiste ne Süfyan, ne de başkaları söylemiş değildir. Bu lafız sadece el-Vâkıdî'nin rivayetinde bulunmaktadır. Hayret edilecek şu ki, bunu Süfyan'dan nakletmekte, o da Malik'ten onun böyle olduğunu tasdik ettiğini de nakletmektedir. Buna bağlı olarak bu Malik'ten gelen bir rivayet olmaktadır. Halbuki bunu Malik'ten, Habib'ten başkası rivayet etmediği gibi, yine ondan başkası da bunu Süfyan'dan diye zikretmiş değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mâlik'in kâtibi olan Habib ise bütün hadis âlimlerine göre hadisi terk edilen zayıf bir ravidir, onun hadisi yazılmaz. el-Vakidî ile el-Kelbî'nin Hünsâ Hit denilen şahsın, Um Seleme'nin baba bir kardeşi olan annesi de Rasûlullah (sav)'ın halası Atike olan, Abdullah b. Umeyye el-Mahzumî'ye söylediklerini belirttikleri sözlere de iltifat edilmez. Bu rivayete göre Hit kızkardeşi Um Seleme'nin evinde bulunan Abdullah b. Umeyye'ye, Rasûlullah (sav)'ın da duymakta olduğu şu sözleri söylemiştir: Yarın Allah size Taif'i fethetmeyi nasib ederse, sana Sakifli Ğaylân b. Seleme'nin kızı Bâdiye'yi (Rasûlullah'tan istemeni) tavsiye ederim. O sana doğru gelince (şişmanlığından) dört lop et ile gelir, geriye döndüğünde sekiz ile gider. Papatya gibi bir ağzı vardır, oturdu mu yapı gibi oturur, konuştu mu şarkı söyler gibi konuşur. Bacaklarının arasındaki yüz üstü kapatılmış kapak gibidir. O Kays b. el-Hatim'in şu beyitinde dediği gibidir:

"Bakan kimsenin dikkatini üzerinde toplar, kendisi ise hiç orali olmaz,

Yüzünde sanki inceden inceye kan sızar.

Kadın çeşitleri arasında onun hilkatı,

Mu'tedildir o, ne kaba sabadır, ne de son derece zayıf ve bir deri bir kemiktir.

Şanlı ve şerefli olarak uyur,

Yavaşça kalktı mı kırılır, dökülür gibidir."

(1) İbn Abdi'l-berr, *et-Temhîd*, XXII, 277'deki açıklaması ışığında böylece tercüme edildi.

Bunun üzerine Peygamber (sav) ona: "Ey Allah'ın düşmanı! Sen gerçekten ona inceden inceye ve dikkatlice bakmış bulunuyorsun." Sonra da onu Medine'den, el-Himâ denilen yere sürdü. el-Kelbî'nin dediğine göre Taif fet-
hedilince, Abdu'r-Rahman b. Avf onunla (Bâdiye ile) evlendi ve ondan Bu-
reyhe denilen oğlu dünyaya geldi. Hit, Peygamber (sav) vefat edinceye ka-
dar orada sürgünde kaldı. Ebubekir halife seçilince, ona Hit'ten sözedildi, ge-
ri çevirmeyi kabul etmedi. Yine Ömer halife olunca tekrar ona Hit'ten bah-
sedildi, o da geri gelmesini kabul etmedi. Daha sonra Osman (r.a)a söz edil-
di ve ona şöyle denildi: O artık yaşlandı, zayıfladı ve ihtiyaç içindedir. Bu-
nun üzerine her cuma Medine'ye girip bir şeyler dilenmesine ve tekrar ye-
rine dönmesine izin verdi. Hit, Abdullah b. Ebi Umeyye el-Mahzumî'nin azat-
lısı idi. Aynı zamanda Abdullah'ın yine Tuveys adında bir kölesi de vardı.⁽¹⁾
Ebu Ömer dedi ki: Bu kadının adının "ya" harfi ile "Bâdiye" olduğu söylen-
diği gibi, "nun" harfiyle "Bâdine" olduğu da söylenmiştir. Ancak ilim adam-
larına göre doğrusu "ya" ile olduğudur, çoğunluğunun kabul ettiği görüş de
budur. ez-Zübeyrî de adının "ya" ile olduğunu böylece zikretmiştir.⁽²⁾

16- "Kadınlara Meyli Olmayanlar"a Dair Bir Açıklama:

Burada "**erkekler**", "**kadınlara meyli olmamak**" ile nitelendirilmiştir. Çünkü bizzat erkekler kastedilmiş değildirler. Bundan dolayı lafız nekre gi-
bi olmuştur. ("غير"): (Meâlde): **Olmayan** kelimesi katıksız bir nekre sayılma-
yacağından marife olan bir kelimenin vasfı (sıfatı) olabilir. Buna bedeldir de
diyebilirsiniz. Buna dair yapılacak açıklamalar, daha önce: "...*gazaba uğra-
yanların...kine değil*" (el-Fâtiha, 1/7) buyruğu ile ilgili yapılan açıklamala-
ra benzemektedir.

Âsım ve İbn Âmir bu lafzı nasb ile okumuştur. O takdirde bu istisnâ olur. Zînetlerini (kadınlara) meyli olanlar müstesnâ, tabi' olanlara (meâlde erkek-
lere) gösterebilirler, demektir. Hal olması da mümkündür, yani kadınlar(a yak-
laşmak)dan acze düşmüş olup onlara tabi olan erkekler zînetlerini görebir-
lirler demektir. Bu açıklamayı da Ebu Hâtim yapmıştır. Zü'l-hal ise "et-tâbi-
în (meâlde; erkekler)"deki müzekker zamirdir.

17- Çocuklar:

"**Çocuklar**" buyruğu çoğul anlamında cins isimdir. Buna delil ise
"الذين): O kimseler ki..." ile nitelendirilmesidir. Hafsa'nın, Mushaf'ında ise;

(1) Burada: (*فَمِنْ ثَمَّ قَبْلِ الْخَنْتِ*) ibaresini terceme etmekte zorlandığımız gibi; bu ifadelerin ak-
tarıldığı ve biraz sonra yerine işaret edeceğimiz *et-Temhîd*'de de bulunmamaktadır.

(2) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, 270-277. Ayrıca bk. *el-İstizkâr*, XXIII, 59-65.

"(أو الاطفال): Çocuklar" şeklinde çoğul olarak gelmiştir. Ergenlik yaşına yaklaşmadıkça (küçüğe) tıfl (çocuk) denilir.

"Kadınların avret yerlerini henüz anlamayan" ifadesi, kadınlarla ilişki kuracak durumda olmayanlar, demektir. Bu da yaşları küçük olduğundan dolayı cımâ' maksadıyla kadınların avretlerini açmamış kimseler anlamındadır. Kadınlarla ilişki kurabilecek yaşa ulaşmamış çocuklar diye de açıklanmıştır. Nitekim; "(ظهرت على كذا): O şeyi bildim" anlamındadır. Yine bu ifade, o şeyi kahrettim, ona güç yetirebildim anlamına gelir.

Cumhûr **"avret yerleri"** kelimesindeki "vav" harfini sakın olarak okumuşlardır. Çünkü "vav"ın üzerinde hareke ağırdır. İbn Abbas'tan "vav" harfini üstün okuduğu rivayet edilmiştir. "(جَفَنَ وجفنت): Tencere, tencereler" gibi. el-Ferrâ da, Kayslıların bu kelimeyi "vav" harfini üstün olarak okuduklarını nakletmektedir. en-Nehhâs: Kıyas böyle söylenebilmesini gerektirir, çünkü bu bir sıfat değildir. Nitekim "(az önce geçen) tencere, tencereler" kelimesinde de böyledir. Şu kadar var ki "(عورات): **Avret yerleri**" kelimesi ve benzerlerinde (vav harfini) sakın okumak daha güzeldir. Zira "vav" hareke alıp da, mâkabli de harekeli ise o takdirde elife kalbedilir. Bu şekilde söylenecek olursa da anlam ortadan kalkar.

18- Yüz ve Ellerin Dışında Kalan Vücudun Sair Yerlerini

Çocuğa Karşı Örtmenin Hükümü:

İlim adamları küçük çocuğun karşısında yüz ve ellerin dışında kalan beden diğer yerlerini örtmenin hükmü hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bu görüşlerden birine göre bu, bağlayıcı değildir, zira çocuk mükellef değildir, sahih olan görüş de budur. Diğerine göre ise lazımdır, çünkü çocuk da bazen arzu duyabilir. Örtünmekle emrolunmuş olan kadın da arzu duyabilir. Şâyet ergenlik çağına yaklaşacak olursa, tesettüre riayetinin vücubu hususunda ergenlik yaşına basmış çocuk hükmündedir. Şehveti kaybolmuş yaşlı da onun gibidir. Yine onda da tıpkı küçük çocukta olduğu gibi, iki farklı görüş dile getirilmiştir. Sahih olan ise (avreti açmanın) haramlığının kalıcı olduğudur. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

19- Avret Mahalli:

Ön ve arkanın hem erkek, hem kadın için avret olduğunu müslümanlar icmâ' ile kabul etmişlerdir. Yine kadının tamamen -yüz ve elleri müstesnâ- avret olduğunda da icmâ' etmişlerdir. Ancak yüz ve elleri hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İlim adamlarının çoğunluğu da erkeğin avretinin göbekten, diz kapağına kadar olduğunu kabul etmişlerdir ve bu avretinin görülme-

si caiz değildir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-A'râf Sûresi'nde (7/26. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

20- Kadınların Avreti ve Avretlerini Gösterebilecekleri

Bazı Kimseler ile İlgili Açıklamalar:

Re'y ashabı derler ki: Kadının kölesine karşı avreti göbek ile diz kapağı arasındadır.⁽¹⁾

İbnu'l-Arabî der ki: Onlar sanki bu durumda hanımefendiyi erkek, köleyi de kadın gibi değerlendirmişlerdir. Yüce Allah ise kadına bakmayı ya da ondan zevk almayı mutlak olarak haram kılmış, ondan sonra kadından zevk almayı kocalara helâl kıldığı gibi, cariyeleri de helâl kılmıştır. Daha sonra oniki kişiye karşı süslenmeyi istisnâ etmiştir, köle de bunlardandır. Böyle bir kanaatle bizim nasıl ilgimiz olabilir? Bu yanlış bir görüştür ve doğruluktan uzak bir ictihaddır. Bazıları yüce Allah'ın: **"Cariyelerinden"** buyruğunu yalnızca cariyeler hakkında te'vil etmiş, köleleri dışarda bırakmıştır. Said b. el-Museyyeb bunlardan birisidir. Peki nasıl olur da bu açıklamalarında köleyi dışarda bırakırlar, sonra da erkek köleleri kadınlar gibi değerlendirirler? Bu gerçekten uzak bir ihtimaldir. İbnu'l-Arabî der ki: Şöyle de denilmiştir: İfadenin takdiri şöyledir: Yahut onların ihtiyaç sahibi olmayan köleleri ile kadınlara meyli olmayan erkekler... Bu açıklamayı da el-Mehdevî nakletmiştir.

21- Ayakları Yere Vurmadan Yürümek:

"Gizledikleri zînetleri bilinsin diye de ayaklarını vurmasınlar" buyruğu şu demektir: Kadın yürüdüğü vakit ayağındaki halhalların sesleri işitilmesin diye ayağını yere vurarak yürümez. Çünkü zînetin sesini işittirmek, tıpkı onu açıkça göstermek gibidir. Hatta daha da ileridir, oysa maksat tesettürdür.

Taberî senedini kaydederek el-Mu'temir'den, o babasından naklen şöyle dediğini zikreder: Hadramî'nin iddiasına göre bir kadın, biri gümüşten, biri de boncuktan iki halhal edinip bunları ayak bileklerine takınmış. Erkeklerin yanından geçtiğinde, ayağını yere vurunca halhal boncuğa isabet edip ses çıkarmış. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme inmiş.

(1) Ancak Hanefilerin bu husustaki görüşü böyle değildir. Meselâ, el-Cessâs şöyle demektedir: "... Erkek köle, hanımefendisinin saçına bakamaz. Bizim mezhebimize mensup ilim adamlarının görüşü budur. Mahrem bir kimse olması müstesnâ... Çünkü (bakmasının) haram oluşu bakımından köle ile hür arasında fark yoktur. Hanımefendinin kölesine haram oluşu ebedî olmadığı için köle de diğer yabancı erkekler gibidir." (Ahkâmü'l-Kur'ân, III, 318).

Böyle bir zînetin sesinin işitilmesi onu açığa çıkarmaktan daha çok şehveti tahrik eder. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

22- Zîneti Dolayısıyla Şımarmak:

Zîneti dolayısıyla şımarıp böyle yapan kadınların bu davranışları mekruhtur. Bunu süslenmek ve erkeklerin dikkatini çekmek için yapmak ise haramdır ve yerilmiştir.

Erkek de kendisini beğenerek (ucb) ayağını yere vurursa bu haramdır. Çünkü ucb büyük bir günahdır. Eğer bunu süslenmek kastı ile yaparsa, bu da caiz değildir.

23- Bu Âyetteki Zamirlerin Sayısı:

Mekkî -yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle demiştir: Yüce Allah'ın Kitabında bu âyetten daha çok zamir ihtiva eden bir başka âyet-i kerîme yoktur. Bu âyet-i kerîmede mecrûr ve merfû' olmak üzere mü'min hanımlara ait yirmibeş zamir vardır.⁽¹⁾

* * *

Bu âyet-i kerîmenin: **"Ey iman edenler! Allah'a topluca tevbe edin ki felâh bulasınız"** bölümüne dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:⁽²⁾

24- Tevbenin Gereği:

"Tevbe edin" buyruğu bir emirdir. Tevbenin vacib ve bir farz-ı ayn olduğu hususunda ümmet arasında görüş ayrılığı yoktur. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi (4/17-18. âyetler, 1. başlık ve devamı) ile başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Bunları tekrarlamamanın bir anlamı yoktur.

Buyruğun anlamı: Allah'a tevbe ediniz, çünkü sizler yanılmaktan, yüce Allah'ın haklarını edâ etmekte kusurlu hareket etmekten uzak kalamazsınız. O bakımdan durum ne olursa olsun tevbeyi terketmemelisiniz.

25- "Ey: Eyyuhâ"nın Okunması:

Cumhur: "(^{هـ}): Ey" lafzını "he" harfini üstün olarak okumuştur. İbn Âmir ise ötreli okumuştur. Bunun izahı da "he" harfini bizzat kelimenin kendisin-

(1) Ancak, zamirler 26 adettir.

(27 Aynı âyetin devamı olduğundan biz de başlık numaralarını 23'ten itibaren devam ettirmeyi uygun bulduk.

den kabul etmesi şeklinde yapılır. Bu durumda münâdanın i'rabı da onun üzerinde yapılmış olur. Ebu Ali ise bunun oldukça zayıf olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: İsmi sonu "ey"nin ikinci "ya"sıdır. O bakımdan ötreinin ismi sonunda yer alması gerekir. Şâyet burada kelime ile bir arada gelmesi dolayısıyla "he"nin ötreli olması caiz olursa, o takdirde "Allahumme" lafzında "mim" harfinin de uzunca bir ifadede, sonraki bir kelimeyle bir arada geleceğinden ötreli okunması da caiz olmalıdır. Sahih olan ise şudur: Peygamber (sav)dan bir kıraat şekli sabit olduğu takdirde geriye dilde bunun doğru olduğuna inanmaktan başka bir şey kalmaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm delilin tâ kendisidir. el-Ferrâ buna şu beyiti de örnek gösterir:

يَا أَيُّهَا الْقَلْبُ اللَّجُوجُ النَّفْسِ أَفَقَ عَنِ الْبَيْضِ الْحَسَانِ اللَّعْسِ

"Ey başka bir şey kabul etmeksizin direten kalb,
Beyaz, güzel yüzlü ve siyaha çalan dudaklılardan ayılıp, kendine gell!"

Bazıları da: "(أَيُّ): Ey" üzerinde durak yaparlar. Bazıları da "elif" ile; (أَيُّهَا) diye durak yaparlar. Çünkü bunun vasfı halinde bu "elif"nin hafzediliş illeti hem kendisinin, hem de ondan sonra gelen "lâm"nin sakin oluşudur. Vakıf yapıldığı takdirde illet ortadan kalkar, dolayısı ile elif de eski haline döner. Nitekim: "**ihramda iken avlanmayı helâl saymamak şartı ile**" buyruğundaki "(مُجَلِّي): Helâl saymak" kelimesi üzerinde vakıf yapılırsa, "ya" aynı şekilde geri döner.

Burada sözünü ettiğimiz kıraat farklılığı yüce Allah'ın: "(يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ): Ey sihirbaz" (ez-Zuhruf, 43/49) buyruğu ile "(يَا أَيُّهَا الثَّغْلَانُ): Ey ağır yükler altında bulunan iki fırka (insanlar ve cinler)" (er-Rahmân, 55/31) buyruklarında da aynı şekilde söz konusudur.

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ ۖ إِنَّ
يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢﴾

32. İçinizden evli olmayanları köle ve cariyelerinizden de salih olanları evlendirin. Eğer onlar fakir iseler, Allah onları lûtfu ile zengin kılar. Allah Vâsi'dir, herşeyi çok iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi:

Bu hitab tesettür ve salâh bahsi ile ilgilidir. Yani aranızdan eşi bulunmayan kimseleri evlendiriniz, çünkü iffetli kalmanın yolu budur. Hitab velilerdir. Kocalara olduğu da söylenmiş ise de doğru olan birincisidir. Zira yüce Allah kocaları kastetmiş olsaydı, “(وَأَنكِحُوا): Nikâhlayınız (evleniniz)” demesi ve hemzesiz okunması gerekirdi. Elif de o takdirde vasl için olurdu.

İşte bu da kadının veli olmaksızın kendisini nikâhlayamayacağının bir delilidir. Çoğu ilim adamlarının görüşü de budur. Ebu Hanife dedi ki: Dul ya da bakire velisiz olarak denk birisi ile evlenecek olursa, bu nikâh caiz olur. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresinde (2/221. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

2- Nikâhlanmanın Hükmü:

İlim adamlarının bu hususta üç farklı görüşü bulunmaktadır. Bizim ilim adamlarımız derler ki: Bu hususta hüküm, mü'minin günaha düşmek korkusunun varlığına, sabredememesine ve sabretme gücü bulup bu hususta günaha düşme korkusunun sona ermesi farklılığına göre değişiklik arzeder. Eğer din veya dünya yahut her ikisinde helâk olmaktan korkacak olursa, o takdirde nikâhlanmak kesinlik kazanır. Şâyet hiçbir korku söz konusu değilse, her iki hal de onun için müsavî ise Şafiî bu durumda nikâh mübahtır, demektir. Malik ve Ebu Hanife ise müstehabdır demektir. Şafiî nikâhlanmak bir zevki karşılamaktır, o bakımdan bu da yemek ve içmek gibi mübah olur, der. Bizim ilim adamlarımız ise: “Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir”⁽¹⁾ (meâlindeki) sahih hadisi delil olarak almışlardır.

3- Evli Olmayanlar:

Yüce Allah'ın: “(الْأَيُّ مِّنْكُمْ): **İçinizde evli olmayanları**” buyruğu, erkek olsun, kadın olsun eşleri olmayanlar demektir. Bunun tekili: (أَيُّمٌ) dır. Ebu Amr dedi ki: Bu kelime; (أَيَّامٍ)ın maktûbu (yani “mim” ile “ya” harfi arasında değişiklik meydana gelmiş şekli)dır. Dilciler bu kelimenin asıl itibariyle, ister bakire, ister dul olsun kocası olmayan kadın demek olduğunu ittifakla belirtmektedirler. Bu açıklama Ebu Amr, el-Kisâî ve diğerlerinden nakledilmiştir. Araplar: “(تَابَتِ الْمَرْأَةُ): Kadın evlenmeksizin kaldı” derler. Peygamber

(1) *Buhârî*, Nikâh 1; *Müslim*, Nikâh 5; *Nesâî*, Nikâh 4; *Dârimî*, Nikâh 3; *Müsned*, II, 158, III, 241.

(sav)ın hadisinde de şöyle denilmektedir: “Ben ve ergenleşecekleri yahut ta yüce Allah lütfundan onları zengin kılacağı zamana kadar küçük çocukları için evlenmeden duran (süslenmeyi terkedip, çocuklarının bakımına kendisini verdiği için dolayı da) yanakları kararan kadın ile birlikte cennette şu ikisi gibi olacağız.”⁽¹⁾

Şair de şöyle demektedir:

فَإِنْ تَكَحَّى الْكَحَّ وَإِنْ تَتَّيَّمِي وَإِنْ كُنْتُ أَفْتَى مِنْكُمْ أَتَايِمُ

“Eğer sen nikâhlanırsan ben de nikâhlanırım, şâyet evlenmeden kalırsan,
-Ben sizden daha genç olmakla birlikte- ben de evlenmeden kalırım”

Bu kelimenin müzekker ismi; (أَيِّم), mastar ismi; (الْأَيِّمَةُ) şeklindedir. Müennes mazi şekli; (أَمْتُ), müfred mütekellimi de; (إِمْتُ) şeklinde gelir. Şair der ki:

لَقَدْ إِمْتُ حَتَّى لَا مَيِّمِي كُلِّ صَاحِبٍ رَجَاءُ بِسَلْمَى أَنْ تَيِّمَ كَمَا إِمْتُ

“Ben evlenmeden kaldım, öyle ki herbir arkadaş beni kınadı,
Benim evlenmeden kaldığım gibi, Selma da evlenmeden kalır ümidiyle.”

Ebu Ubeyd dedi ki: Erkek için de, kadın için de; (أَيِّم) denilir. Bu çoğunlukla kadınlar hakkında kullanılır. Erkekler için sanki istiâre yoluyla kullanılmış gibidir. Umeyye b. Ebi's-Salt der ki:

لِلَّهِ دَرُّ بَنِي عَلِيٍّ أَيْمٍ مِنْهُمْ وَنَاكِحٍ

“Alioğullarının mükâfatlarını versin Allah,
Onların evli olanlarına da, evli olmayanlarına da.”

Bir kesim de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın: **“Zina eden kadını da ancak zina eden veya müşrik olan bir erkek nikâhlayabilir. Böylesi mü'minlere haram kılınmıştır.”** (en-Nûr, 24/23) buyruğunun hükmünü neshetmektedir. Biz bunu sûrenin baş tarafında açıklamış bulunuyoruz, Allah'a hamdolsun.

(1) Ebû Dâvûd, Edeb 121; Müsned, VI, 29.

4- Cariye ve Köleleri Evlendirmek:

Yüce Allah'ın: **“İçinizden evli olmayanları... evlendirin”** buyruğu ile kastedilenler, hür erkek ve kadınlardır. Daha sonra yüce Allah başkasının mülkiyeti altında bulunanların hükmünü beyan ederek şöyle buyurmaktadır: **“Köle ve cariyelerinizden de salih olanları evlendirin.”**

el-Hasen **“köleleriniz”** anlamındaki: (عِبَادِكُمْ) kelimesini, (عَبِيدِكُمْ) şeklinde okumuştur. Bu ise çoğul isimdir.

el-Ferrâ der ki: **“Cariyeleriniz”** anlamındaki kelimenin nasb ile; (وِإِمَاءِكُمْ) şeklinde okunması caizdir. Bu durumda onu “(الصَّالِحِينَ): Salih olanlar” kelimesine atfetmektedir. Bu durumda kasıt erkekler ve dişiler olur. Salâhtan kasıt iman olur. (İman sahibi köle ve cariyelerinizi nikâhlayınız, demek olur).

Anlamanın şöyle olduğu da söylenmiştir: Salih olmaları halinde cariye ve kölelerin evlendirilmesi istenebilir. Onların evlendirilmesi caizdir, fakat bu hususta bir teşvik ve müstehablık söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah: **“Eğer onlarda bir hayır görürseniz, onlarla mükâtebe yapınız.”** (en-Nûr, 24/33) buyruğu da buna benzemektedir. Diğer taraftan kölede hayır olduğu bilinmese dahi kitâbet caiz olabilir. Ancak hitab burada teşvik ve müstehablık bildirmek sadedinde vârid olmuştur. O bakımdan ancak kendisinde hayır bulunan kimselerle kitâbet yapmak müstehab olur.

5- Efendi, Cariye ve Kölesini Nikâhlanmaya Zorlayabilir mi?:

İlim adamlarının çoğunluğu efendinin köle ve cariyesini nikâhlanmaya (evlenmeye) zorlayabileceği görüşündedirler. Bu Malik, Ebu Hanife ve başkalarının da görüşüdür. Malik der ki: Ancak bu zararlı olduğu takdirde caiz olmaz. Buna benzer bir görüş Şafiî'den de rivayet edilmiştir. Sonra da şunu kaydeder: Efendinin kölesini nikâhlanmaya zorlama hakkı yoktur. en-Nehâî der ki: Daha önceden köleleri nikâhlanmaya zorluyorlar ve üzerlerine kapıyı kapatırlardı.

Şafiî mezhebine mensub olanlar şöyle derler: Köle mükelleftir, o bakımdan nikâha mecbur edilemez. Zira onun mükellef oluşu, kölenin insan olmak bakımından kâmil olduğuna delil teşkil eder. Köle olmak itibariyle mülkiyetin ona taalluku, efendisinin onun rakabesine ve menfaatine malik oluşu açınsındandır. Cariye ise böyle değildir. Cariyede onun mülkiyet hakkı, cariye ile birlikte olup arzusunu gerçekleştirmek için de söz konusudur. Kölenin cinsi isteğinde ise efendisinin herhangi bir hakkı yoktur. İşte bundan dolayı hanımefendi kölesine mübah değildir.

Horasan ve Irak ilim adamlarının dayanağı budur. Diğer bir dayanakları da talâk (boşama) hakkıdır. Köle kendi adına nikâh akdine sahip olmakla bir-

likte, talâk hakkına da sahip olur.

Bizim ilim adamlarımızın lehine olan delil ise, efendinin malik oluş hakkının, kölenin malik oluş hakkını da kuşatmış olması şeklindeki büyük inceliklidir. Bundan dolayı kölenin ancak efendisinin izniyle evlenebileceği icmâ ile kabul edilmiştir. Nikâh vb. hususlar ise maslahatlar kabilindendir. Kölenin maslahatı ise efendinin yetkisi çerçevesindedir. Onun maslahatını görüp gözeten odur ve köle adına bu maslahatı yerli yerince o gerçekleştirir.

6- Eğer Fakir İseler Allah Onları Lütfuyla Zengin Kılar:

“Eğer onlar fakir iseler, Allah, onları lütfu ile zengin kılar” buyruğunda ifade, hürler hakkındadır. Yani erkek ve kadının fakirliği sebebiyle evlilikten kaçınmaya kalkışmayınız. Çünkü **“eğer onlar fakir iseler, Allah, onları lütfu ile zengin kılar.”** Bu yüce Allah'ın rızasını isteyerek, O'na masiyet olan hususlardan korunmak maksadı ile evlenen kimseleri zengin kılcığına dair bir vaaddir. İbn Mes'ud der ki: Nikâh yoluyla zengin olmaya bakınız demiş ve bu âyet-i kerîmeyi okumuştur.

Ömer (r.a) da şöyle demiştir: Yüce Allah: **“Eğer onlar fakir iseler, Allah onları, lütfu ile zengin kılar”** diye buyurmuşken nikâhlanmak suretiyle zengin olmanın yolunu aramayana hayret ederim.

Bu anlamdaki bir ifade İbn Abbas (r.a)dan da rivayet edilmiştir. Ebu Hureyre (r.a)ın rivayet ettiği bir hadise göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Üç kişi vardır ki hepsine Allah'ın yardım etmesi Allah'ın üzerinde bir haktır. Allah yolunda cihad eden kimse, iffetli olmayı isteyerek nikâh yapan bir kimse ve borcunu ödemek isteyerek efendisiyle kitâbet (yazışma) akdi yapmış bir kimse.” Bu hadisi İbn Mace, Sünen'inde rivâyet etmiş bulunmaktadır.⁽¹⁾

Şâyet: Bazen nikâh yapmış fakat zengin olmamış kimseler görebiliyoruz, denilecek olursa, cevabımız şu olur: Bunun sürekli olması gerekmemektedir. Bu bolluk bir an dahi gerçekleşse, Allah'ın vaadi de doğru bir şekilde yerini bulmuş olur. Buradaki zengin kılmanın, “nefsini zengin kılar” anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim sahih hadiste şöyle buyurulmuştur: “Zenginlik çokça dünya malına sahip olmakla değildir. Zenginlik ancak nefsin zenginliğidir.”⁽²⁾

Şöyle de denilmiştir: Bu, kendisine asla muhalif olunmayan bir vaad de-

(1) Tirmizî, Fedâilu'l-Cihâd 20; Nesâî, Nikâh 5, Cihâd 12; İbn Mâce, Itk 3; Müsned, II, 251, 437.

(2) Buhârî, Rikaak 15; Müslim, Zekât 120; Tirmizî, Zühd 40; İbn Mâce, Zühd 9; Müsned, II, 243, 261, 315, 390, 438, 443, 539, 540.

ğildir. Aksine kastedilen şudur: Mal gider ve gelir, o bakımdan zengin olmayı ümid ediniz.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani yüce Allah dilediği takdirde lütfundan onları zengin kılar. Bu da: *“O dilerse yalvardığınız şeyi giderir.”* (el-En’âm, 6/41) buyruğu ile; *“Allah rızkı dilediğine genişletir.”* (er-Ra’d, 13/26) buyruğunu andırmaktadır.

Anlamı: Eğer nikâha muhtaç kimseler iseler, yüce Allah, zinaya yaklaşıp iffetlerini korumaları için onları helâl yoldan muhtaç olmaktan kurtarır, diye de açıklanmıştır.

7- Fakirlik Sebebiyle Evlenmekten Uzak Durmamak Gerekir:

Bu âyet-i kerîme fakirin evlendirilebileceğine delildir. Fakir, benim malım yokken nasıl evlenebilirim, dememelidir. Onun rızkını vermek Allah’a aittir. Peygamber (sav) da kendisini Peygambere bağışlamak üzere gelmiş olan hanımı sadece bir tek elbisesi olan bir kimse ile evlendirmiştir. Böyle bir durumda kadının, fakirlik dolayısıyla nikâhı feshetme hakkı yoktur. Çünkü kadın fakir olduğu halde kocasıyla evlenmeyi kabul etmiştir. Şâyet onunla evlendiğinde zengin olmak şartıyla evlenmiş olup da fakir olduğu ortaya çıkarsa ya da daha sonra fakirleşecek olursa, ancak o vakit nikâhı feshetme hakkı doğabilir. Çünkü açlığa sabretmek mümkün değildir. Bu görüş bizim (Maliki mezhebimize mensup) ilim adamlarının görüşüdür.

en-Nekkaş der ki: Bu âyet-i kerîme: Hakim, koca nafakayı sağlamayacak kadar fakir olduğu takdirde, karı ile kocayı birbirinden ayırır, diyen kimselere karşı bir delildir. Çünkü yüce Allah: **“Allah onları zengin kılar”** diye buyurmaktadır. Onları birbirinden ayırır, diye buyurmamıştır.

Ancak bu oldukça zayıf bir istidlaldir. Bu âyet-i kerîme nafakasını sağlamaktan acze düşmüş kimseler hakkında hüküm bildirmemektedir. Bu sadece fakir olup da, evlenen kimseleri zengin kılmaya dair bir vaaddir. Önce-leri zengin iken daha sonra nafakayı sağlayamayacak kadar fakirleşen kimseye gelince, bunlar hakim kararıyla birbirlerinden ayrılırlar. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *“Eğer birbirlerinden ayrılırlarsa Allah herbirini lütfu ile zengin kılar.”* (en-Nisa, 4/130)

Yüce Allah’ın lütufları ise her zaman umulur ve bu lütfunu ihsan edeceği de vaadedilmiştir.

وَلِيَسْتَغْفِرَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ط
 وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ
 عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ط وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ ط وَلَا
 تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ
 الدُّنْيَا ط وَمَنْ يَكْرِهُهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ
 ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا
 مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢٤﴾

33. Nikâh (imkânı) bulamayanlar da Allah, lütfundan kendilerine zenginlik verinceye kadar, iffetlerini korusunlar. Sahib olduğunuz köle ve cariyeler arasından sizden mükâtebe isteyenlerle - eğer onlarda bir hayır görürseniz- mükâtebe yapınız. Onlara Allah'ın size verdiği maldan verin. Cariyeleriniz kendilerini korumak isterken, dünya hayatının geçici metâ'ı'nı kazanmak için onları zinâyâ zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphe yok ki Allah onların zorlanmalarından sonra mağfiret ve rahmet edicidir.

34. Andolsun ki Biz, size açıklayıcı âyetler, sizden önce geçmiş olanlardan misaller ve takvâ sahiplerine de bir öğüt indirdik.

Bu buyrukların: “Nikâh (imkânı) bulamayanlar da Allah, lütfundan kendilerine zenginlik verinceye kadar, iffetlerini korusunlar” bölümüne dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- İffetlerini Koruma Emrinin Muhatabları:

“Nikâh (imkânı) bulamayanlar da... iffetlerini korusunlar” buyruğunda hitab, kendi işinin yetkisini elinde bulunduran kimselerdir. Yetkisi başkasının elinde bulunanlara hitab değildir, çünkü bu durumda olan kişiyi yetkili uygun göreceği cihete götürür. Hacr altında bulunan kimse gibi. Bu hu-

susta farklı bir görüş bulunmamaktadır. İlim adamlarının bu husustaki iki görüşünden birisine göre de hitab köle ve cariye'dir.

2- İffetini Korumanın Mükâfatı:

“(استغنى): İffetini korudu, iffetli davrandı” fiilinin veznî (استغنى)dir. Afif olmayı istemek demektir. Yüce Allah bu âyet-i kerîme ile, nikâhlama imkânını herhangi bir şekilde bulamayan kimselere iffetli olmalarını emretmektedir. Nikâhın engellerinden çoğunlukla görüleni mal sahibi olamamak olduğundan ötürü lütfuyla onu zengin kılarak kendisi ile evlenebileceği malı rızık olarak vereceği vaadinde bulunmaktadır. Ya da az miktardaki bir mehi-re razı olacak bir kadın bulacağını yahut kadınlara karşı duyduğu arzusunun zâil olacağı vaadini vermektedir.

Nesaî'nin rivayetine göre Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Üç kişi vardır ki hepsine aziz ve celil olan Allah'ın yardım etmesi O'nun üzerinde bir haktır: Allah yolunda cihad eden, iffetli davranmak talebiyle nikâhlanan ve efendisine borcunu ödemeyi isteyen kitâbet (yazışma) akdi yapmış olan.”⁽¹⁾

3- İffetli Davranma Emrinin Muhatabları:

“**Nikâh** (imkânı) **bulamayanlar da**” anlamındaki buyrukta -görüldüğü gibi- muzaf hazfedilmiştir. Denildiğine göre burada nikâh hanımın nikâhlanması için gerekli olan mehir ve nafakadır. Nitekim kendisi ile örtülen elbiseye “lihâf”, giyilen şeye “libâs” denilmesi de bu kabildendir. Bu açıklamaya göre âyette hazf söz konusu değildir. Bu açıklamayı müfessirlerden bir topluluk yapmıştır. Onları bu açıklamaya iten yüce Allah'ın: “**Allah lütfundan kendilerine zenginlik verinceye kadar**” buyruğudur. Onlar buradan hareketle iffetli davranmakla emrolunan kimsenin, kendisiyle evlenebilecek kadar malı bulunmayan kişi olduğunu zannetmişlerdir. Ancak böyle bir açıklamaya göre, iffetli davranmakla emrolunanlar tahsis edilmektedir, bu da zayıf bir açıklamadır. Aksine iffetli davranma emri daha önceden de açıklamış olduğumuz gibi, hangi sebepten ötürü olursa olsun, nikâhlanma imkânı bulamayan herkese yöneliktir.

4- Evlenmek İsteyip İmkânları

Elverişli Olmayanın Tutumu Ne Olmalıdır?

İçinde nikâhlanma arzusu bulunan bir kimse eğer buna imkân bulabili-

(1) Otuzikinci âyet, beşinci başlıkta da geçmiş bulunan bu hadisin kaynakları orada gösterilmiş bulunmaktadır.

yorsa, onun evlenmesi müstehabdır. Şâyet imkânı yoksa, ona düşen iffetli hareket etmek, iffetini korumaktır. Oruçla dahi olsa bunun imkânını araştırma-
lıdır, çünkü oruç kişinin şehvetini keser. Nitekim sahih haberde de böyle bildirilmiştir.⁽¹⁾

Nikâhlama arzusu taşımayan kimseye de uygun olan kendisini yüce Allah'a ibadete vermektir. Çünkü haberde: "Sizin en hayırlınız ailesi ve çocuğu olmayan (ve bu bakımdan) hafif olan kimsedir" denilmiştir.⁽²⁾

Hür kadınlar ile evlenme imkânı bulamama halinde cariyeleri nikâhlamanın caiz olduğuna dair açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/25. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Yüce Allah'ın bu durumda olan bir kimse için iffetli olmak ile nikâhlamak arasında başka bir mertebeyi tesbit etmemiş olması, bunların dışındaki halin haram olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu haramlığın kapsamına sağ elinin malik olduğu (cariyeler) girmemektedir. Çünkü o başka bir nass ile mübah kılınmıştır ki, bu da yüce Allah'ın: "... *yahut sahibi olduğunuz cariye(ler) ile (evlenmekle) yetinmelisiniz*" (en-Nisâ, 4/3) buyruğudur. Bu buyruhta böylece fazladan cariyelerle evlenilebileceği hükmü de zikredilmiş olmaktadır. İmam Ahmed'in bu husustaki görüşünün aksine de istimnâ'nın haram olma hükmü de söz konusu olmaktadır. Aynı şekilde müt'a nikâhı da nesh olduğundan dolayı bu kapsamın dışındadır. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-Mu'minûn Sûresi'nin baş taraflarında (23/1-11. âyetler, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

* * *

Buyruğun: "**Sahip olduğunuz köle ve cariyeler arasından sizden mükâtebe isteyenlerle -eğer onlarda bir hayır görürseniz- mükâtebe yapınız**" bölümüne dair açıklamalarımızı da onaltı başlık⁽³⁾ halinde sunacağız:

5- Kitabet (Yazışma) İsteyen Köleler:

"Sahip olduğunuz köle ve cariyeler arasından sizden mükâtebe isteyen-

(1) *Buhârî*, Savm 10, Nikâh 2, 3; *Müslim*, Nikâh 1; *Nesâî*, Siyâm 43; *İbn Mâce*, Nikâh 1; *Dârimî*, Nikâh 2; *Müsned*, I, 57, 378, 424, 425, 432.

(2) "Sizin ikiyüz (yılın)dan sonra en hayırlınız..." anlamında: el-Azîzî, *es-Siracu'l-Munir Şerhu'l-Câmi'i's-Sağir*, II, 253, senedinin zayıf olduğu kaydıyla. Uydurma olduğu da söylenmiştir. Bk. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 386-387.

(3) Açıklamalar aynı âyetin devamına ait olduğundan dolayı, merhum müfessirin yaptığı şekilde değil de, başlık numaralarını "beş"ten itibaren devam ettirmeyi uygun bulduk.

lerle” anlamındaki buyrukta yer alan: “(الذين): ...enler” ref’ mahallindedir. el-Halil ve Sibeveyh’e göre bir fiil takdiri ile nasb mahallindedir. Çünkü ondan sonra bir emir gelmektedir.

Daha önceden köle ve cariyelerden söz edildiğinden, burada da kölenin kitâbet isteğinde bulunması halinde onunla kitâbet akdi yapmanın müstehab olduğu belirtilmektedir. Çünkü o, bağımsız olmak, kazanç sahibi olmak ve istediği takdirde de evlenmek maksadı ile bu istekte bulunmuş olabilir ve bu, onun için daha iffetli olur.

Denildiğine göre bu âyet-i kerîme, Huvaytî b. Abdu’l-Uzza’ya ait Subh -Sabîh de denilmiştir- adındaki bir köle hakkında nâzil olmuştur. Bu efendisinden mükâtebe talebinde bulunduğu halde efendisi kabul etmemiştir. Yüce Allah da bu âyet-i kerîmeyi indirdi. Bunun üzerine Huveytî onunla yüz dinar üzere yazıştı; ödemiş olduğu yirmi dinarı da ona geri verip bağışladı ve Huneyn savaşında öldürüldü. Bunu zikreden el-Kuşeyrî olup, en-Nekkaş da nakletmiştir.

Mekkî dedi ki: Bu Kıptî, Sabîh olup Hâtîb b. Ebi Beltea’nın kölesiydi.

Özetle; yüce Allah bütün mü’minlere kölesi bulunur bu köle kitabeti ister, efendisi de bu işin onun için hayırlı olacağını bilirse, onlarla mükâtebe yapmalarını efendilere emretmektedir.

6- Mükâtebe Akdi:

(Âyet-i kerîmede lafzan geçen:) “el-Kitâb” ile “el-mükâtebe” aynı şeylerdir. Mükâtebe de ancak iki kişi arasında cereyan eden işler hakkında kullanılan “müfâale” veznindedir. Çünkü “mükâtebe” efendi ile kölesi arasındaki bir akitleşmedir. Mesela; “(كاتب يكاتب كتاباً ومكاتبه)”: Kitabet akdinde bulundu, mükâtebe yaptı, mükâtebe yapmak” denilir. “(قاتل قتالاً ومقاتلة)”: Savaştı, savaşmak” denildiği gibi.

Buna göre âyet-i kerîmede “kitab” kelimesi fital, cilad ve difa’ (çarpişma, vuruşma, savunma) kelimeleri gibi bir mastardır.

Burada “kitab” tabirinin, üzerinde bir şeyler yazılan bildiğimiz “kitab” anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü Araplar köle ile yazıştıklarında buna dair hem kendileri, hem de köleleri hakkında bir yazı yazarlardı.

Buna göre buyruk, kendisi sebebiyle bir kitabın (belgenin) yazılıp kendilerine verilmesini gerektiren azat olmak isteğinde bulunanlar... demek olur.

7- Şer’î Bir Terim Olarak Mükâtebenin Anlamı:

Şeriatte mükâtebe, efendinin kölesi ile taksitlerle ödemek üzere belli bir mal üzerinde anlaşması demektir. Bunu tamamen ödediği takdirde o köle hür olur.

Mükâtebenin iki hali söz konusudur: Birincisi köle mükâtebe talebinde bulunur, efendi de bunu kabul eder. Âyetin mutlak ve zâhir ifadesinden anlaşılan budur.

İkinci halde ise köle taleb eder, fakat efendi bunu kabul etmez. Bu hususta iki görüş vardır: Birisi İkrime, Atâ, Mesrûk, Amr b. Dinar, ed-Dahhak b. Müzahim ve Zahirilerden bir topluluğun görüşü olup böyle bir talebi kabul etmek efendinin görevidir, derler.

Ancak İslâm âleminin çeşitli bölgelerindeki ilim adamları, böyle bir yükümlülük yoktur, derler.

Bunun vacib olduğunu kabul edenler, emrin mutlak olduğunu delil gösterirler. "Yap" mutlak olarak zikredildiği takdirde, başka bir delil ile başka bir mananın kastedildiği anlaşılmadığı sürece vücut ifade eder. Bu görüş Ömer b. el-Hattab ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiş olup, Taberî de bunu tercih etmiştir. Yine Davud (ez-Zahirî) şunu delil göstermektedir: Muhammed b. Sîrîn'in babası olan Sîrîn, efendisi olan Enes b. Malik'ten kitabet akdi talebinde bulunmuş ancak Enes kabul etmemiştir. Ömer (r.a) elindeki kamçıyı tepesine kaldırıp: **"Eğer onlarda bir hayır görürseniz, mükâtebe yapınız"** buyruğunu okuyunca, o da mükâtebede bulunmuştur.⁽¹⁾ Dâvûd dedi ki: Ömer (r.a)'ın, Enes için yapmaması mübah olan bir hususta elindeki kamçıyı kaldırması söz konusu olamazdı.

Cumhûr da şunu delil göstermektedir: Köle, efendisinden kendisini bir başkasına satmasını isteyecek olursa, efendinin bunu yerine getirmesi icmâ' ile gerekli değildir. Bunun için mecbur edilemez, isterse ona değerinin kat kat fazlası verilsin. Aynı şekilde köle, efendisine: Beni azad et yahut beni müdebber kıl (ölümünden sonra azad olacağımı söyle) yahut ta beni evlendir diyecek olsa, yine efendinin bunları yerine getirmesi icmâ' ile zorunlu değildir. Kitâbet de bu şekildedir, Çünkü kitâbet karşılıklı bir ivaz akdidir. O bakımdan ancak rıza ile sahih olur. (Karşı görüşü savunanların) mutlak emir vücut gerektirir, sözleri doğrudur. Ancak o emrin vücuttan başka bir hükme yönlendirilmesini gerektirecek bir başka karinenin bulunmaması halinde bu böyledir. Burada ise **"kölede bir hayır bilinmesi"** şartına bağlı olarak zikredilmiştir. Yani vücut bâtinî bir işe taalluk etmektedir. O da efendinin bu işin hayırlı olacağını bilmesidir. Şâyet köle: Benimle yazış deyip, efendi: Ben bu işin senin için hayırlı olacağını bilmiyorum, diyecek olursa, -ve bu gizli bir iş olduğu halde- bu hususta ona başvurulur ve onun dediği esas alınır. Bu açıklama bu hususta gerçekten güçlüdür.

(1) *Buhârî*, Mukâtib 1

8- Bu Buyrukta Sözü Edilen "Hayr"ın Mahiyeti:

İlim adamları yüce Allah'ın: **"Bir hayır"** buyruğu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas ve Atâ, maldır demişlerdir. Mücahid mal ve ödeyebilme demektir, der. el-Hasen ve Nehaî din(darlık) ve güvenilirliktir derler.

Malik der ki: Kimi ilim adamını şöyle derken dinledim: Bundan kasıt kazanabilme ve (mükâtebe borcunu) ödeyebilme gücüdür. el-Leys'ten de buna benzer bir görüş nakledilmiştir. Şafiî'nin görüşü de budur. Abîde es-Selmânî dedi ki: Bundan kasıt namaz ve hayırdır. Tahavî der ki: Bundan kasıtın mal olduğunu söyleyenlerin görüşü bize göre sahih değildir. Çünkü kölenin kendisi efendisinin malıdır. Onun ayrıca bir malı nasıl olabilir? Bize göre buyruğun anlamı şudur: Sizler onların din(dar) ve doğru kimseler olduklarını bilerseniz, ayrıca onların size karşı kendileri üzerindeki kitâbet bedelini eksiksiz ödemek ve davranışlarında doğru olmakla yükümlü olduklarını ve bunun kendileri için bir ibadet olduğunu bilerek size karşı böylece davranacaklarını bilmeniz halinde onlarla yazışınız.

Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr) der ki: Burada **"hayır"**dan kasıt, maldır görüşünü kabul etmeyenler "ben onların malının olduğunu biliyordum" anlamında: (*إن علمتم فيهم مالا*) ifadesinin kullanılabileceğini kabul etmezler. Ancak buna benzer ifade şekli; (*علمت فيه الخير والصلاح والأمانة*): Ben onlarda hayır, salah ve emanet vasıflarının olduğunu biliyorum" denilebilir. Ben yanında mal olduğunu biliyorum, anlamında; (*علمت فيه المال*) denilmeyip, ancak; (*علمت عنده المال*) denilir.

Derim ki: Berîre hadisi -biraz sonra geleceği üzere-: Hayır'dan kasıt maldır, diyenlerin kanaatlerini reddetmektedir.

9- Mesleği Olmayanla Kitabet Akdi Yapmak:

İlim adamları meslek sahibi olmayan köle ile kitabet akdi yapmak hususunda farklı görüşlere sahiptir. İbn Ömer mesleği bulunmayan kölesi ile yazışma akdi yapmayı mekruh görür ve: Sen bana insanların kirlerini yememi mi emrediyorsun? derdi. Buna benzer bir görüş Selman el-Farisi'den nakledilmiştir.

Hakim b. Hizam'ın da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ömer b. el-Hattab, Umeyr b. Sa'd'a şunları yazdı: İmdi, sen huzurunda bulunan müslümanlara insanlardan dilenmesinler diye köleleri ile yazışmalarını yasakla.

el-Evzaî, Ahmed ve İshak da bunu mekruh görmüşler. Malik, Ebu Hanife ve Şafiî ise buna müsaade etmişlerdir.

Ali (r.a)dan rivayet edildiğine göre müezzini olan İbnu't-Teyyah kendisi-

ne şöyle demiştir: Malım bulunmadığı halde mükâtebe yapabilir miyim? Ali (r.a): Evet, dedikten sonra insanları bana sadaka vermeye teşvik etti. Bana mükâtebe akdinde ittifak ettiğimiz miktardan fazlasını dahi verdiler. Ben Ali (r.a)ın yanına vardım, bana: Sen bu artan miktarı da kölelikten kurtulmak isteyenlere ver, dedi.

Malik'ten bunu mekruh gördüğü ve mesleği bulunmayan cariye'nin halinin bozulmasına, fesada uğramasına sebep teşkil edeceğinden dolayı böyle bir cariye ile mükâtebe yapmayı mekruh gördüğü de rivayet edilmiştir. Ancak delil sünnettir, sünnete muhalefet eden şeyler delil olamaz. Hadis imamlarının Âişe (r.anhâ)dan rivayetlerine göre o şöyle demiştir: Berîre yanıma geldi ve dedi ki: Benim efendilerim, her sene bir ukiye ödenmek üzere dokuz yılda dokuz ukiye ödemem şartıyla benimle mükâtebe akdi yaptılar, bana yardımcı ol... diye hadisin geri kalan bölümünü rivayet etmektedir.⁽¹⁾

İşte bu; efendinin, yanında hiçbir şey bulunmasa dahi kölesiyle mükâtebe akdi yapabileceğine delildir. Nitekim Berire'nin, Âişe (r.anhâ)ya gelerek, ona efendileri ile yazıştığını ve ondan kendisine yardımcı olmasını istediğini görüyoruz. Bu da henüz yazışmanın ilk sıralarında olmuştu, ondan herhangi bir taksit ödemedi gerçeğe mi. Bunu İbn Şihab, Urve'den bu şekilde zikretmiştir ki Âişe'nin, Urve'ye haber verdiğine göre Berire yazışma bedelini ödemek hususunda Âişe'den yardım istemeye gelmişti ve henüz yazışma bedelinden herhangi bir ödeme yapmamıştı. Bunu Buhârî ve Ebû Dâvûd rivayet etmektedir.⁽²⁾

İşte bunda herhangi bir sanat, meslek ve mal sahibi olmasa dahi cariye ile yazışma akdi yapmanın caiz oluşuna delil vardır. Peygamber (sav) da Berîre'nin bir kazanç yolunun yahut da sürekli bir işinin ya da malının bulunup bulunmadığını sormamıştır. Eğer bu gerekli bir şey olsaydı, elbette bu hususta onun hüküm vermesi için buna dair soru sorması gerekirdi. Çünkü o, açıklayıcı ve öğretici olarak gönderilmiştir. Bu hadiste yüce Allah'ın: **"Eğer onlarda bir hayır görürseniz"** buyruğunda geçen "hayr"ı mal diye yorumlayanların te'villerinin sağlıklı bir te'vil olmadığına ve sözü geçen "hayr"ın güvenilirlikle birlikte kazanabilme gücü olduğuna delil bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10- Kitâbet Bedelinin Nitelikleri ve Bedelin Taksitlere Bölünmesi:

Kitabet bedeli az miktarda da olabilir, çok da olabilir, taksitli de olabilir.

(1) Buhârî, Şurût 13, Buyû' 73, Mukâtib 3; Müslim, Itk 6-8; Ebû Dâvûd, Itk 2; Nesâî, Buyû' 86; İbn Mâce, Itk 3; Muvattâ, Itk 17; Müsned, VI, 213.

(2) Bir önceki kaynakta gösterilen yerler.

Çünkü Berire ile ilgili hadisten anlaşılan budur. Bu hususta da ilim adamları arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Hamd, Allah'adır.

Efendi, kölesi ile bin dirhem ödemek üzere anlaşacak olup da herhangi bir vade söz konusu etmeyecek olursa, bu -efendinin hoşuna gitmese dahi- çalışma imkânını bulması miktarına göre taksitlere bölünür.

Şafiî der ki: Kitabet bedeli için belli bir vadenin bulunması kaçınılmaz bir şeydir, asgarisi de üç taksitte ödenmesidir.

Bir defada ödenmesi üzerinde anlaşacak olurlarsa, ilim adamları arasında farklı görüşler vardır. Çoğu ilim adamı bir defada ödenmesini caiz kabul ederler. Şafiî ise bir defada ödenmesinin caiz olmadığını söyler. Derhal ve peşin olarak ödenmesi ise elbette caiz olmaz. Çünkü bu, ancak belli bir şartla bağlı olarak azad etmektir. Sanki ona: Sen şunu şunu ödediğin takdirde hür olursun, demiş gibi olur ve bu bir kitabet değildir.

İbnu'l-Arabî der ki: İlim adamları ile selef, kitabet bedelinin peşin ödenmesi halinde iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bizim (Maliki mezhebine mensub) ilim adamlarımızın görüşleri de aynı şekilde farklı farklıdır. Kıyasa göre sahih olan, kitabetin vadeli olmasıdır. Berîre hadisinde vârid olduğu gibi yapılmalıdır. Çünkü efendileri onunla her yıl birer ukiye ödemek şartıyla dokuz ukiye ödemek üzerine onunla yazışmışlardır.

Ashab-ı Kiram da böyle yapmıştır. Bundan dolayı buna "kitâbet" adı verilmiştir. Zira bu akid yazılır ve ona şahit tutulur. Böylelikle bu akde verilen isim ve gelen rivayet birbirini desteklemekte, bu akdin anlamı da buna güç kazandırmaktadır. Şâyet ödenmesi istenen mal, peşin olacak ve kölenin yanında da bir şeyler var ise, bu bir mukataa malı ve mukataa akdi olur, kitabet akdi olmaz.⁽¹⁾

İbn Huveyzimendâd der ki: Peşin ödenmek şartı üzere kölesiyle kitabet akdi yapacak olursa, bu belli bir mal karşılığında azad etmek olur, kitabet olmaz. Ondan başka bizim mezhebimize mensub ilim adamları, peşin ödenecek olan kitabet akdini caiz kabul etmiş ve buna "kitâa" adını vermişlerdir. Kıyas da bunu gerektirmektedir, çünkü kitabet akdinde vade belirlemek, sadece köleye kazanç elde etmek için geniş bir zaman tanımak demektir. Nitekim kitabet bedelini belirli taksitlerle ödemekle yükümlü olan köle, eğer taksit vadeleri dolmadan ödemesini getirip verecek olursa, efendi o ödemeleri almak ve (ödemesi bitmiş ise) mükatebi vadeden önce azad etmek zorundadır. Kûfeli ilim adamları caiz peşin ödenmek şartıyla yapılan kitabet akdini kabul etmişlerdir.

(1) Biraz sonra gelecek açıklamalardan da anlaşılacağı üzere mukataa belirli bir miktarı derhal ve peşin ödemek üzere anlaşmak demektir.

Derim ki: Peşin kitabet hususunda Malik'ten açık bir nass varid olmuş değildir. Ancak Malikî mezhebine mensub ilim adamları: Bu caizdir derler ve buna "kitaa" adını verirler. Şafiî'nin üç taksitten aşağısında kitabet caiz değildir, görüşü ise sahih olamaz. Zira bu sahih olsaydı, bir başkasının: Kitabet bedelinin beş taksitten daha aşağı ödenmesi caiz olamaz, demesi de mümkün olabilirdi. Çünkü Peygamber (sav)'ın döneminde Berîre ile ilgili taksitlerin asgari miktarı bu idi. Peygamber (sav) bunu bilmiş ve bu hususta hüküm vermişti. O halde bunun doğru bir delil olması öncelikle daha uygundur.

Buhârî, Âişe (r.anhâ)dan rivayet ettiğine göre Berîre, Âişe (r.anhâ)'nın yanına gelmiş ve ondan kitabet bedelinde kendisine yardımcı olmasını istemişti. Üzerinde de beş yıllık taksitlere bölünmüş beş ukiye kitabet bedeli borcu vardı...⁽¹⁾

Ancak (bu rivâyetin senedinde) el-Leys Yunus'tan, o İbn Şihab'dan, o Urve'den, o da Âişe'den: Üzerinde beş yılda ödenmek üzere taksitlere bölünmüş beş ukiye borç vardı diye rivâyet etmiştir.⁽²⁾

Ebu Üsame, Hişam b. Urve'den, o babasından, o Âişe (r.anhâ)dan dedi ki: Berîre gelip şöyle dedi: Ben efendilerimle dokuz ukiye... ödemek üzere mükâtebe yaptım...⁽³⁾

Her iki rivâyetin zahiri birbiriyle teâruz halindedir. Şu kadar var ki Hişam'ın hadisi muttasıl Yunûs'un hadisi de munkatı' olduğundan (Hişam'ın rivâyeti) daha uygundur. Zira Buhârî "el-Leys dedi ki: Bana Yunûs anlattı (haddesenî)" demiştir. Diğer taraftan Hişam babası ve dedesinden rivayet edilen hadislerde başkasına göre daha bir sağlamdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Kitabet Akdi Yapan Köle Hürriyetine Kavuşmak

İçin Bedelin Tamamını Ödemek Zorunda mıdır?

Mükâteb üzerinde kitabet bedelinden herhangi bir miktar ödenmeden kaldığı sürece, köle kalmaya devam eder. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Mükâteb üzerinde kitabet bedelinden bir dirhem (ödenmeden) kaldığı sürece yine köledir."⁽⁴⁾ Bu hadisi Ebû Dâvûd, Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o da dedesinden yoluyla rivayet etmiştir.

Yine ondan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir köle yüz dinar ödemek üzere mükâtebe akdi yapıp da on dinar müstesna geri kalanını ödemiş ise o yine köledir."⁽⁵⁾

(1) Buhârî, Mukâtib 1

(2) Buhârî, aynı yer.

(3) Buhârî, Mukâtib 3

(4) Ebû Dâvûd, Itk 1; Tirmizî, Buyû' 35; İbn Mâce, Itk 3; Müsned, II, 178, 184, 206, 209.

(5) Ebû Dâvûd, Itk 1.

Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve mezheblerine mensub ilim adamları ile es-Sevrî, Ahmed, İshak, Ebu Sevr, Dâvûd (ez-Zahirî) ve Taberî de hep bu görüştedir. Bu görüş aynı şekilde İbn Ömer'den de çeşitli yollardan rivayet edildiği gibi Zeyd b. Sabit, Âişe ve Um Seleme'den de rivayet edilmiştir. Bu konuda onlardan farklı bir rivayet gelmiş değildir.

Bu görüş aynı zamanda Ömer b. el-Hattab'dan da rivayet edilmiştir. İbnü'l-Müseyyeb, el-Kasım, Salim ve Atâ da bu doğrultuda görüş belirtmişlerdir. Malik der ki: Beldemizde (ilim adamlarından) kime yetiştiyse hep bu şekilde görüş beyan ederdi.

Bu hususta bir başka görüş daha vardır ki, bu görüş Ali (r.a)dan rivayet edilmiştir. Buna göre köle eğer kitabet bedelinin yarısını ödeyecek olursa artık o bir borçludur. en-Nehaî de böyle demiştir. Bu görüş Ömer (r.a)dan da rivayet edilmiştir. Ancak ondan, mükâteb üzerinde bir dirhem kaldığı sürece köle kalmaya devam eder, şeklindeki görüşün isnadı, mükâteb kitabet bedelinin yarısını ödediği takdirde artık onun üzerinde kölelik yoktur, şeklindeki görüşünün isnadından daha iyidir. Bu hükmü de Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr) ifade etmiştir.

Yine Ali (r.a)dan rivayet edildiğine göre; ödediği miktar kadar o kölenin de bir bölümü hürriyete kavuşmuş olur. Yine ondan gelen bir başka rivayete göre, ödediği ilk taksit ile birlikte azad olmak, onun üzerinde cereyan eder.

İbn Mes'ud dedi ki: Köle kitabet bedelinin üçte birini ödediği takdirde artık o azad olmuş bir borçludur. Şureyh'in görüşü de budur. Yine İbn Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre, şâyet kitabet bedeli ikiyüz dinar olup kölenin değeri yüz dinar ise, köle değerini teşkil eden yüz dinarı ödediği takdirde artık hürriyetine kavuşur. Bu aynı şekilde en-Nehaî'nin görüşüdür.

Bir yedinci görüş de şöyledir: Köle bedelinin dörtte üçünü ödeyip geriye dörtte biri kaldığı takdirde, artık o bir borçludur ve bir daha köle olmaz. Bunu da Atâ b. Ebi Rebah ifade etmiş olup ondan bu görüşü İbn Cüreyc rivayet etmiştir.

Kimi selef âlimlerinden nakledildiğine göre; köle bizzat kitabet akdi ile artık hürdür ve kitabet bedeli karşılığında borçludur, ebediyyen bir daha köle olmaz.

Ancak Berîre hadisi -Peygamber (sav)dan gelişinin sıhhati dolayısıyla- bu görüşü reddetmektedir. Yine bu hadiste mükâtebin köle olduğuna dair açık bir delil vardır. Eğer bu olmasaydı, Berîre satılmayacaktı. Şâyet Berîre'nin bir bölümü azad edilmiş olsaydı, hiçbir şekilde bu azad edilmiş bölümünün satışı caiz olmazdı. Zira Peygamber efendimizin icmâ' ile kabul edilmiş sünnetlerinden birisi de hür olan kimsenin satılamayacağı şeklindedir.

Selman ile Cuveyriye'nin kitabeti de bu şekildedir. Peygamber (sav) kitabet bedellerini ödeyinceye kadar onların herbirisinin tamamen köle olduklarına dair hüküm vermiştir. Bu da; mükâtebin üzerinde ödemesi gereken herhangi bir miktar kaldığı sürece o bir köledir, şeklindeki görüşlerin lehine bir delildir.

Mükâteb hususunda Zeyd b. Sabit, Ali b. Ebi Talib ile tartışmıştır. Ali'ye şöyle demiştir: Böyle birisi zina edecek olursa, onu recm eder misin, yahut ta şahitlik edecek olursa, şahitliğini geçerli kabul eder misin? Ali (r.a): Hayır demiş. Bu sefer Zeyd: O halde üzerinde ödemesi gereken bir şey kaldığı sürece o bir köledir, demiş.

Nesâî'nin, Ali ve İbn Abbas (r.anhum)dan naklen kaydettiği rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Mükâteb'ten ödediği miktar kadarı azad edilir. Ödediği miktar kadarıyla ona had uygulanır ve ondan azad edildiği kadarı ile de miras alır." Bu hadisin isnadı sahihtir.⁽¹⁾

Bu da Ali (r.a)dan gelen rivayetin lehine bir delildir. Ayrıca Ebû Dâvûd'un, Um Seleme ile kitabet akdi yapmış bulunan Nebhân'dan kaydettiği rivayeti ile de desteklenmektedir. Nebhan dedi ki: Ben Um Seleme'yi şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav) bize (biz hanımlarına) buyurdu ki: "Sizden herhangi birinizin mükâteb bir kölesi olur da onun yanında (kitabetsi bedelini) ödeyecek bir şeyler var ise, o vakit ondan perde arkasına saklanmalısınız." Bu hadisi Tirmizî de rivayet etmiş olup, hasen, sahih bir hadistir, demiştir.⁽²⁾

Şu kadar var ki, bunun Peygamber efendimizin zevcelerine bir hitabı olup onlar hakkında ihtiyat ve vera'a uygun olan bir talimat olma ihtimali vardır. Nitekim Peygamber (sav)'in, bir erkeğin, hanımı Sevde'nin kardeşi olduğuna hüküm vermiş olmakla birlikte (ihtiyaten): "Ondan hicab arkasında gizlen" demesi⁽³⁾ ile Âişe ve Hafsa'ya: "Siz ikiniz de kör müsünüz? Siz onu görmüyor musunuz?" demesi de bu kabildendir.⁽⁴⁾ Burada kastettiği şahıs İbn Um Mektum'dur. Halbuki aynı zamanda o Fatıma bint Kays'a: "İbn Um Mektum'un yanında iddetini bekle" demişti.⁽⁵⁾ Bu hususa dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Nesâî*, Kasâme 39; *Tirmizî*, Buyû' 35; *Müsned*, I, 94, 104, 260, 292, 363 (kısmen)

(2) *Ebû Dâvûd*, Itk 1; *Tirmizî*, Buyû' 35; *İbn Mâce*, Itk 3; *Müsned*, VI, 289, 308, 311

(3) Meselâ: *Buhârî*, Itk 8, Buyû' 3, 100...; *Ebû Dâvûd*, Talâk 34; *Nesâî*, Talâk 48, 49; *İbn Mâce*, Nikâh 59; *Dârimî*, Nikâh 41; *Muvattâ'*, Akdiye 20; *Müsned*, IV, 5, VI, 37, 129...

(4) Otuzbirinci âyet, ikinci başlıkta da geçmiş bulunan bu hadisin kaynakları için oraya bakınız.

(5) Bu hadis de daha önce otuzbirinci âyet, ikinci başlıkta geçmişti. Kaynakları için oraya bakınız.

12- Köle Taksitlerini Ödemez, Efendi de İstemezse:

İlim adamlarının icmâ' ile kabul ettiklerine göre kitabet akdi yapmış olan kölenin ödemesi gereken taksitlerden birisinin veya ikisinin, yahut bütün taksitlerin zamanı geldiği halde, bu taksitleri istemeyip onu kendi haline bırakırsa, onlar kitabet akdini sürdürmekte sabit kalmaya devam ettikleri sürece fesholmaz.

13- Kölenin Kitabet Akdini Ödeyememesi ve

Bundan Önce Yaptığı Ödemelerin Durumu:

Malik dedi ki: Kölenin görünen malı bulunuyor ise (kitabet bedelini ödemekten) âciz olduğunu söylemek hakkı yoktur. Eğer açıkta görünen bir malı yoksa, böyle bir hakka sahiptir.

el-Evzaî der ki: Eğer köle borcunu ödeyecek kadar güç, kuvvet sahibi bir kimse ise aciz olduğunu söyleme imkânına sahip değildir.

Şafiî ise der ki: Onun malının olduğu bilinsin, bilinmesin kitabetin bedelini ödeyebilecek gücünün olduğu bilinsin, bilinmesin ödemekten âciz olduğunu söylemek hakkına sahiptir. Ben bu bedeli ödeyemiyorum, kitabet akdini iptal ettim, diyebilmek hakkına sahiptir.

Malik de der ki: Mükâteb âciz olduğunu ortaya koyarsa, acizlikten önce efendisinin ondan kabzettiği bütün taksitler efendiye helâl olur. Bu ister kölenin kendi öz kazancı olsun, isterse de ona verilen sadaka olsun, farketmez. Kölelikten kurtarılması için kendisine yapılan fakat kitabetini karşılayamayacak miktardaki bedellere gelince, bu hususta ona yardımcı olan herkesin verdiğini yahut mükâtebin helâllik dilediği miktarı rucû' edip geri almak hakkı vardır. Şâyet kölelikten kurtulmak için değil de sadaka olsun diye ona yardımcı olmuş iseler, bu miktar kölenin âciz olduğunu bildirmesi halinde efendisine helâl olur. Eğer aldığı miktarlar kendisini kölelikten kurtarmaya yeterli gelip geriye bir miktar da artacak olursa verilen bu miktarlar şâyet kölelikten kurtarılması maksadı ile verilmiş ise; artan miktarı bu maksatla kendisine yardımcı olanlara hisselerine göre geri çevirir, veya o miktarı ona helâl ederler. Bütün bunlar İbnu'l-Kasım'ın naklettiği üzere Malik'in görüşleridir.

İlim adamlarının çoğunluğu da şöyle demektedir: Efendinin mükâteb kölesinden kitabet bedeli olarak kabzettikleri ve köle âciz olduğunu beyan ettikten sonra efendisinin elinde artan sadaka ya da başka mallar, efendisine aittir. Efendisinin bütün bunları alması ona helâldir. Şafiî ve Ebu Hanife mezheplerine mensub ilim adamlarının, Ahmed b. Hanbel'in görüşü ve Şureyh'ten gelen bir rivayet böyledir.

es-Sevrî der ki: Efendi kölenin kendisine verdiklerini kölelikten azad etmeye ayırır. Mesrûk'un, en-Nehaî'nin görüşü ve Şureyh'ten gelen bir rivayet bu şekildedir.

Bir kesim de şöyle demektedir: Efendinin köleden kabzettikleri efendiye aittir. Âcizlikten sonra elinde artmış olan miktar ise efendisine değil, köleye aittir. Bu da; kölenin de mülkiyet hakkı vardır, kanaatinde olan bazı ilim adamlarının görüşüdür.

İshak da der ki: Kitabet hali esnasında kendisine verilen miktarlar, gerçek sahiplerine geri iade edilirler.

14- Kitabet Akdi İle İlgili Çeşitli Hükümler:

Berîre hadisi değişik yollardan ve çeşitli lafızlarla gelmiş olmakla birlikte Berîre'nin satışının, önceden yapılmış bir kitabet akdinden sonra gerçekleştğini ihtiva etmektedir. İlim adamları bundan dolayı mükâtebin satışı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Buhârî de "razı olması halinde mükâtebin satılması" diye bir başlık açmış bulunmaktadır.⁽¹⁾

İbnu'l-Münzir ile ed-Dâvûdî mükâtebin satılmaya razı olması halinde, bedelini ödemekten âciz olmasa dahi azad edilmek maksadı ile satılmasını caiz kabul edenlerdendir. Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr'in beğendiği görüş de budur. İbn Şihab, Ebu'z-Zinad ve Rabia da böyle demişlerdir. Ancak onlar şöyle de derler: Çünkü kölenin satılmaya razı olması, onun bir âcizliğinin ifadesidir.

Malik, Ebu Hanife ve mezheblerine mensub ilim adamları ise şöyle demektedirler: Mükâteb, mükâteb olarak kaldığı sürece -âciz olduğunu bildirmediğince- satışı caiz olmaz. Onun kitabetinin satışı da hiçbir halde caiz değildir. Şafiî'nin Mısır'daki görüşü de budur. Irak'ta ise: Satışı caizdir, ancak kitabetinin satılması caiz değildir, derdi. Malik ise kitabetin satışını caiz kabul etmektedir. Onu ödeyecek olursa azad olur, aksi takdirde kitabeti satın alanın kölesi olmaya devam eder. Ebu Hanife ise bunu kabul etmez, çünkü bu bir garrar satışdır (kesin olmayan satış).

Şafiî'nin ise caiz kabul eden ve etmeyen şeklinde farklı görüşleri gelmiştir. Bir kesim de şöyle demektedir: Mükâtebin kitabet bedeli devam etmek şartıyla satılması caizdir, eğer bedelini tamamen ödeyecek olursa azad olur ve onun velâsı onu satana ait olur. Eğer ödemekten acze düşerse, onu satanın kölesi olur. en-Nehaî, Atâ, el-Leys, Ahmed ve Ebu Sevr de böyle demiştir.

el-Evzaî de şöyle demektedir: Mükâteb ancak azad edilmek için satılır. Be-

(1) *Buhârî*, Mukâtib 3

delini ödemekten acze düşmeden önce satılması ise mekruhtur. Ahmed ve İshak'ın da görüşü budur.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Berîre hadisinde mükâtebin vadesi gelmiş herhangi bir taksidi ödemekten âciz olmamakla birlikte, satılmaya razı olduğu takdirde, satılmasının caiz olduğunu göstermektedir ve bu mükâtebin âciz olmadıkça, satılması caiz değildir, iddiasında bulunanların görüşlerine muhaliftir. Çünkü Berîre herhangi bir taksidi ödemekten acze düşmüş olduğunu söz konusu etmediği gibi, ödeme vadesi gelmiş bir taksidinin olduğunu da bildirmemiştir. Peygamber (sav) da kendisine: Sen ödemekten âciz misin? Yoksa vadesi gelmiş bir taksidin var mı? diye de sormamıştır. Şâyet kitabet akdi yapmış köle ve cariye'nin satılması ancak vadesi gelmiş bir taksidin ödenmesinden acze düşülmesi halinde caiz olması gibi bir durum olsaydı, Peygamber (sav) mutlaka ona: Âciz midir? değil midir? diye sorar ve onun vadesi gelmiş bir taksidini dahi olsun ödemekten acze düştüğünü bilmeden onun satın alınmasına asla izin vermezdi.

ez-Zührî yoluyla gelen hadiste de Berîre'nin henüz kitabet bedelinden bir şey ödememiş olduğu kaydedilmektedir. Ben bu hususta sözü edilen Berîre hadisinden daha sahih delil olacak bir rivayet bilmemekteyim. Peygamber (sav)dan da onunla çelişen bir rivayet nakledilmemiştir. Gelen haberlerin hiçbirisinde de ödemekten yana âciz olduğuna delil teşkil edecek bir ifade bulunmamaktadır.

Mükâtebin satılmasını kabul etmeyenler bazı hususları delil göstermişlerdir: Bunlardan birisi şudur: Sözü edilen bu kitabet akdi henüz gerçekleşmemiştir. Berîre'nin: "Ben efendilerimle kitabet akdi yaptım" demesinin anlamı, bu hususta onlarla karşılıklı rızamız oldu ve onlar kitabet miktarını ve vadesini belirlemekle birlikte henüz bu akdi gerçekleştirmediler, demektir. Şu kadar var ki, hadislerin zahiri ifadelerin akışı üzerinde dikkatle düşünülecek olursa, durumun bunun aksi olduğu görülecektir.

Bir diğer görüşe göre, Berîre ödemekten acze düşmüş, o bakımdan efendileri ile birlikte kitabeti feshetmek üzere ittifak etmiştir. İşte o vakit satış sahih olmuştur. Ancak bu açıklama şu görüşü ileri sürenler için uygun düşer: Mükâtebin âciz olduğunun anlaşılması eğer köle ile efendi bu hususta anlaşacak olurlarsa, ayrıca hakim'in hükmüne muhtaç değildir. Çünkü hak bu ikisi ile ilgilidir, bilinen mezheb (görüş) de budur. Suhrûn ise şöyle der: Bu konuda mutlaka yetkilinin hükmü gereklidir. Çünkü o her ikisinin karşılıklı olarak yüce Allah'ın hakkını terketmek üzere anlaşabileceklerinden korkmuştur.

Berîre'nin ödemekten yana âciz olduğunun doğruluğuna şu rivayet delildir: Berîre, Âişe (r.anhâ)nın yanına gelmiş ve kitabet bedelinin ödenmesi hususunda ondan yardım istemiştir. Henüz daha kitabet bedelinden de hiçbir şey

ödememişti. Âişe (r.anhâ) kendisine şöyle dedi: "Sahiplerinin yanına geri dön. Şâyet istiyorlarsa senin yerine kitabet bedelini ödeyebilirim." Bu, ifadenin zahirine göre onun kitabet bedelinin tamamını ya da bir bölümünü ödemesi tahakkuk etmişti. Zira ödenmesi icab etmedikçe hiçbir hakkın yerine getirilmesine dair hüküm verilmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İşte bu açıklamalar onların bu husustaki açıkladığımız görüşlerine dair en kuvvetli delilleridir.

İbnu'l-Münzir der ki: Efendi mükâtebini satamaz, diyen kimselerin: Berî-re (ödemekten yana) âcizlik çekmiş olabilir, demesi dışında herhangi bir delilin bulunduğunu bilmiyorum. Şafiî de der ki: Bu hadisin en açık manalarından birisi de, mükâtebin sahibi olan kimsenin mükâtebi satabileceğidir.

15- Mükâteb Kitabet Bedelini Ödemekle Hürriyetine Kavuşur:

Mükâteb kitabet bedelini tamamen öder ödemez hürriyetine kavuşur ve ayrıca efendisinin onu azad ettiğini bildirmesine gerek yoktur. Kitabet akdi döneminde kölenin cariyesinden doğan çocuklarının durumu da aynı şekildedir. Onun hürriyetine kavuşması ile onlar da hürriyetlerine kavuşurlar, ancak onun köleleşmesi dolayısıyla onlar köle olmazlar. Çünkü bir kimsenin cariyesinden olma çocuğu, hür olan nazar-ı itibara alınmak suretiyle kendi mesabesindedir. Kitabet akdi yapmış olan cariyenin çocukları da aynı durumdadır. Eğer kitabet akdinden önce çocukları varsa, bunlar şart koşulmadıkça kitabetin kapsamına girmezler.

16- Kitabet Akdi Yapanlara Yardımcı Olmak:

"Onlara Allah'ın size verdiği maldan verin" buyruğu efendilere kitabet malı hususunda kölelere yardımcı olmaya dair bir emirdir. Bu ya efendilerin ellerinde bulunan mallardan onlara bir şeyler vermeleri suretiyle gerçekleşir, yahut onların ödemekle yükümlü tutuldukları kitabet malının bir kısmını üzerlerinden indirmekle gerçekleşir. Malik der ki: Mükâtebin üzerindeki son kitabet taksidinden indirim yapar. Nitekim İbn Ömer de otuzbeşbinden beşbin indirim yapmıştır. Ali (r.a) da indirilen bu miktarın kitabet bedelinin dörtte biri kadarı olmasını güzel görmüştür.

ez-Zehravî der ki: Bu Peygamber (sav)dan rivayet edilmiştir. İbn Mes'ud ile el-Hasen b. Ebi'l-Hasen ise üçte birinin indirilmesini güzel görmüşlerdir. Katade onda biri indirilir derken, İbn Cübeyr ondan bir şeyler indirir demiş ve buna dair bir sınır belirlememiştir. Şafiî'nin görüşü de budur, es-Sevrî de bu görüşü güzel bulmuştur.

Şafiî der ki: "Şey" kendisine şey denilebilecek asgari miktardaki şey hak-

kında kullanılır. Efendi bu indirimde mecbur edilir, efendi ölmüş ise hakim tarafından bu hususta mirasçıların aleyhine hüküm verilir.

Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-in görüşüne göre bu emir mendubluk ifade eder. İndirilecek miktar için herhangi bir sınır takdir etmemiştir.

Şafiî yüce Allah'ın: **“Onlara...verin”** emrinin mutlak oluşunu delil göstermiş ve vacibin menduba atfedilmesinin Kur'ân-ı Kerîm'de olsun, Arap dilinde olsun bilinen bir ifade tarzı olduğu görüşünü dile getirmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı, akrabaya (birşeyler) vermeyi emreder...”** (en-Nahl, 16/90) vb.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu hususu ondan önce Kadı İsmail b. İshak da zikretmiş bulunmaktadır. Şafiî bir şeyler vermeyi vacib kabul etmiş, kitabeti ise vacib kabul etmemiştir. Böylelikle o aslolan kitabeti gayr-ı vacib, onun fer'i durumundakini (birşeyler vermeyi) ise vacib olarak değerlendirmiştir. Böyle bir görüşün ise benzeri bulunmamaktadır, o vakit bu katıksız bir iddia olur (delilsizdir.) Şâyet: Bu nikâh gibidir, nikâh vacib değildir, fakat nikâh akdi gerçekleşti mi onun hükümleri de vacib olur. Bunlardan birisi de (boşanan kadına) mut'a vermektir, denilecek olursa, biz de şu cevabı veririz: Bize göre mut'a vacib değildir, dolayısıyla Şafiî'nin görüşünü kabul edenlerin ileri sürebilecekleri bir dayanak yoktur. Osman b. Affan ise kölesi ile mükâtebe akdi yapmış ve onun kitabet bedelinden hiçbir indirim yapmayacağına dair de yemin etmiştir... diye uzun açıklamalarda bulunur.

Derim ki: el-Hasen, en-Nehaî ve Büreyde şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın: **“Onlara...verin”** buyruğunda hitab bütün insanlara, kitabet akdi yapmış olanlara sadaka vermeleri ve kölelikten kurtulmaları hususunda onlara yardımcı olmaları için bir hitabtır. Zeyd b. Eslem de der ki: Burada hitab yöneticileridir, kitabet akdi yapmış olanlara zekât mallarından paylarına düşeni vermelerini emretmektedir. İşte yüce Allah'ın: **“Sadakalar... kölelere... mahsustur.”** (et-Tevbe, 9/60) buyruğunun ihtiva ettiği anlam budur. Bu iki görüşe göre mükâtebin efendisinin kitabet bedelinden bir şeyler indirmek yükümlülüğü yoktur. Buna delil de şudur: Şâyet yüce Allah kitabet taksitlerinden herhangi bir indirimde bulunmalarını kastetmiş olsaydı: Ve onlardan şunu indirin, demesi gerekirdi.

17- Kitabet Bedelinden İndirim İlk Taksitlerden mi,

Son Taksitlerden mi Yapılır?

Eğer bizler, bu buyrukta muhatablar efendilerdir, görüşünü kabul edecek olursak, şunu da belirtelim ki Ömer b. el-Hattab'ın görüşüne göre indirim bedelin ilk taksidinden yapılmalıdır. Böylelikle son taksidine erişilemeyecek kor-

kusuyla yapılacak hayırda, efendi elini çabuk tutmuş olur.

Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ve başkalarının görüşüne göre ise indirim en son taksitte yapılır.

Bunun sebebine gelince, şâyet indirim ilk taksitten yapılacak olursa, belki köle kitabet bedelini ödemekten acze düşer, o takdirde köle de malı da efendisine geri döner. O zaman da yaptığı indirim sadakanın bir bakıma tekrar kendisine dönüşü gibi dönmüş olur. Bu da Abdullah b. Ömer ve Ali'nin görüşüdür.

Mücahid der ki: Herbir taksitten bir miktar indirir.

İbnu'l-Arabî der ki: Görüşüme göre daha kuvvetli olan indirimin son taksitten olacağıdır. Çünkü indirim her zaman için borçların son ödemeleri sırasında gerçekleşir.

18- Kitabet Akdi Yapmış Olan Kölenin Satılması:

Mükâteb, kitabet akdinden sonra kendisinin rızası ile azad edilmek üzere satılacak olur da satıcısı onun bedelini kabzettikten sonra, satıcının ona karşılık almış olduğu bedelden ona bir şeyler ödemek yükümlülüğü yoktur. İster azad edilsin diye satmış olsun, ister bu maksatla satmamış olsun farketmez. Bu da mükâtebin kitabet bedelini ödediği efendisinin kölesine bu bedelden bir şeyler ödemesine yahut yüce Allah'ın kitabında emrettiği üzere son taksidinden ya da herhangi bir şekilde ödemelerinden bir şeyler indirmesine benzememektedir. Çünkü Peygamber (sav) Berîre'nin efendilerine, - azad edilmesi için onu satmış olmalarına rağmen- ondan kabzetmiş oldukları maldan tekrar Berîre'ye bir şeyler vermelerini emretmiş değildir.

19- Kitabet Akdinin Niteliği:

İlim adamları kitabet akdinin niteliği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Huveyzimendâd der ki: Bu akdin niteliği şu şekildedir: Efendi kölesine; seninle şu kadar malı, şu taksitlerle ödemem şartı ile kitabet akdi yapıyorum. Bu ödemeleri tamamladığın takdirde sen hürsün, der. Yahut ona: Sen bana on taksitte bin (dirhem) öde ve o takdirde hür olursun, demesi suretiyle olur. Köle de: Ben bunu kabul ettim veya buna benzer lafızlarla karşılık verir. Bu ödemeyi ne zaman tamamlarsa, hürriyetine kavuşur.

Aynı şekilde köle, efendisine benimle kitabet akdi yap diyecek olursa, efendi de yapayım yahut seninle yazışayım demesi halinde de böyledir.

İbnu'l-Arabî der ki: Böyle bir şeye gerek yoktur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in lafzı böyle bir şeyi gerektirmediği gibi, hal de buna tanıklık etmektedir. An-

cak söz konusu edilecek olursa güzel olur, şâyet sözü edilmeyecek olursa bu da zaten bilinen bir husustur. Ayrıca sözle söylenmesine gerek yoktur.

Aslında bu bahsin meseleleri ve bunların dalları budakları pek çoktur. Biz bu meselelerin esaslarının bir bölümünü zikretmiş bulunuyoruz. Kısa açıklamaları yeterli görenler için bu kadarı kâfidir. Hidayete iletme başarısı Allah'tandır.

20- Mükâtebin Mirası:

Mükâtebin mirası hususunda ilim adamlarının üç farklı görüşü vardır. Malik'in görüşüne göre mükâteb ölüp geriye, kalan kitabet borcundan daha fazla miktarda bir mal terkedecek olursa ve kitabet döneminde dünyaya gelmiş ya da onlar adına da kitabet yapmış olduğu çocukları varsa, onun çocukları kitabet bedelinin ödenmesinden sonra arta kalan mala mirasçı olurlar. Çünkü onların da hükmü babalarının hükmü gibidir. Eğer geriye artan bir mal bırakmamış ise, kitabet bedelinin geri kalan bölümünü onlar temin etmek için çalışmalıdırlar. Babaları azad edilmedikçe, onlar hürriyetlerine kavuşamazlar. Babaları onların da kitabet bedelini ödemiş ise, çocukların aleyhine bu hususta (efendinin) bir rücû' hakkı yoktur. Çünkü efendilerine rağmen hürriyetlerine kavuşurlar. Dolayısıyla babalarının mirasına onlar daha bir hak sahibidirler, çünkü babalarının bütün hallerinde babaları ile eşittirler.

İkinci görüşe gelince, geriye bıraktığı malından bütün kitabet bedeli ödenir ve hür olarak ölmüş gibi değerlendirilir. Bütün çocukları da ona mirasçı olurlar. Çocuklarından ölümünden önce hür olanlar ile kitabet akdi esnasında hür olmayıp, onlar adına akitleştiği çocukları yahut kitabet döneminde doğmuş olan çocukları arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü hepsi de kitabet yükümlülükleri kendi adlarına ödenmiş olmakla birlikte, hürriyet bakımından birbirleriyle eşitlenmiş olurlar.

Bu görüş Ali ve İbn Mes'ud'dan, Tabiîn arasından Atâ, el-Hasen, Tavûs ve İbrahim'den rivayet edilmiştir. Kûfe fakihleri Süfyan es-Sevrî, Ebu Hanife mezhebine mensub fakihler, el-Hasen b. Salih b. Hayy da bu görüştedir. İshak da bu görüşü benimsemiştir.

Üçüncü görüş; mükâteb kitabet bedelinin tamamını ödemediği önce ölürse, köle olarak ölmüş olur. Geriye bırakacağı bütün mal da efendisine ait olur. Çocuklarından hiçbir kimse ondan miras alamaz. Ne hür çocukları, ne de kitabet akdinde onunla birlikte olan çocukları. Çünkü o bütün kitabet bedelini ödemediği için öldüğünden ötürü köle olarak ölmüş olur, malı da efendisine ait olur. Dolayısıyla ölümünden sonra onun hürriyetine kavuşturulması sahih değildir. Zira bir kölenin ölümünden sonra hürriyetine ka-

vuşturulması imkânsız bir şeydir. Kendileri hakkında da kitabet akdi yapmış yahut kitabet akdi esnasında doğmuş çocuklarının ise, kitabetin geri kalan bölümünü tamamlamaya çalışmaları vazifeleridir. Onların üzerinden (babalarının) ödediği pay kadar da sâkıt olur. Eğer (geri kalanı) ödeyecek olurlarsa, hürriyetlerini elde ederler. Çünkü bu hususta onlar babalarına tabi idiler. Eğer ödeyemezlerse kölelikleri devam eder. Şafiî'nin görüşü budur. Ahmed b. Hanbel de böyle demiştir. Ömer b. el-Hattab'ın, Zeyd b. Sabit'in, Ömer b. Abdu'l-Aziz'in, ez-Zührî ve Katade'nin görüşü de budur.

* * *

“Cariyeleriniz kendilerini korumak isterken dünya hayatının geçici metaini kazanmak için onları zinaya zorlamayın” buyruğu ile ilgili olarak Câbir b. Abdullah ve İbn Abbas (r.anhum)dan rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerîme Abdullah b. Ubeyy hakkında nâzil olmuştur. Onun birisi Muâze, diğeri Museyke diye adlandırılan iki cariyesi vardı. O bu cariyelerini zina etmeye zorlar ve hem ücretlerini almak, hem de çocuklarının kazancına sahip olmak maksadıyla zina etmeleri için onları döverdi. Bu durumlarını Peygamber (sav)a şikâyet ettiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme hem onun, hem de münafıklardan onun yaptığı gibi yapanların hakkında nazil oldu.⁽¹⁾

Sözü edilen Muâze, Peygamber (sav) ile kocası hakkında mücadele eden Havle'nin annesidir.

Müslim'in, Sahih'inde Câbir'den gelen rivayete göre ise Abdullah b. Ubeyy'in birisi Museyke, diğeri de Umeyme adında iki cariyesi vardı. O bunları zina etmeleri için zorlardı. Bu hususu Peygamber (sav)a şikâyet etmeleri üzerine yüce Allah: **“Cariyeleriniz kendilerini korumak isterken... onları zinaya zorlamayın... mağfîret ve rahmet edicidir”** buyruğunu indirdi.⁽²⁾

Yüce Allah'ın: **“Kendilerini korumak isterken”** buyruğu “câriyeler”e râci'dir. Çünkü ancak cariyenin iffetini korumak istemesi halinde efendisinin onu zorlamaya kalkışması düşünülebilir ve ancak bu halde zorlamanın yasaklanması mümkün olur. Eğer cariyeye iffetini korumak istemiyor ise bu durumda efendisine: Sen onu zorlama, demek düşünülemez. Çünkü cariyenin kendisi zina etmeyi istiyor ise zorlamanın tasavvuruna imkân yoktur. O halde bu buyruk, durumu bu olan cariyeler hakkında bu gibi efendilere yönelik bir emirdir. İbnu'l-Arabî işte bu manaya işaret etmekte ve şöyle demektedir: Yüce Allah'ın burada kadının iffetini korumak isteyişini söz konusu et-

(1) Müslim, Tefsir 26; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 192-194.

(2) Müslim, Tefsir 27.

mesi zorlamanın ancak bu halde söz konusu olabileceğinden dolayıdır. Eğer kendisi zinayı istiyor ise zorlama düşünülemez, işte bunu iyi anlamak gerekir. Bu ince noktaya nüfuz etmek pek çok müfessir için mümkün olmamıştır. Kimi müfessir: Yüce Allah'ın: **"Kendilerini korumak isterken"** buyruğu (bir önceki âyette sözü edilen): **"evli olmayanlar"** a râci'dir, demiştir.

ez-Zeccac ve el-Huseyn b. el-Fadl ise: İfadede takdim ve tehir vardır, demişlerdir. Yani sizler içinizden evli olmayanları ve kölelerinizden de salih olanları iffetlerini korumak istemeleri halinde evlendirin, demektir. Kimisi ise: Yüce Allah'ın: **"Kendilerini korumak isterken"** buyruğundaki şart lağvedilmiştir ve buna benzer zayıf açıklamalar yapılmıştır. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

"Dünya hayatının geçici metaini kazanmak için" buyruğundan kasıt ise, cariyenin zina yoluyla kazanacağı ve köleleştirilip satılmak kasdı ile zina mahsulü doğuracağı çocuktur. Şöyle de açıklanmıştır: Zina eden kimse kendisiyle zina ettiği cariyeden doğma çocuğuna karşılık cariyenin efendisine yüz deve fidye öder ve onu kölelikten kurtarırdı.

"Kim onları zorlarsa" buna mecbur bırakırsa **"şüphe yok ki Allah onların zorlanmalarından sonra"** onlar için **"mağfiret ve"** onlara **"rahmet sahibidir."**

İbn Mes'ud, Cabir b. Abdullah ve İbn Cübeyr "onlar için" lafzını ilave ederek **"(لَهُنَّ غُفْرٌ)":** Onlar için mağfiret edicidir" diye okumuşlardır.

İkraha dair açıklamalar daha önceden en-Nahl Sûresi'nde (16/106. âyet, 2.başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Daha sonra yüce Allah mü'minlere indirmiş olduğu apaydın âyetlerindeki nimetlerini sayıp dökmekte ve bu âyetlerde geçmiş ümmetlere dair misaller de vermektedir. Bundan maksat, geçmiş bu ümmetlerin içine düştükleri hatalara düşmekten korunmaktır.

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوهٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۖ
الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ ۖ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ
شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ ۚ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضْيِئُ
وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۖ نُورٌ عَلَى نُورٍ ۗ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ ۚ
وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ ۖ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٠﴾

35. Allah, göklerle yerin nûrudur. Nûrunun misali içinde kandil bulunan bir kandil yuvasına benzer. O kandil de bir cam içindedir. O cam ise doğuya da, batıya da nisbeti olmayan mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulan, parıltısı inciye andıran bir yıldız gibidir. O ağacın yağı neredeyse kendisine ateş dokunmaksızın dahi aydınlık verecektir. Nûr üstüne nûrdur, Allah dilediği kimseyi nûruna hidayet eder. Allah, insanlar için misaller getirir. Allah, herşeyi çok iyi bilendir.

“Allah, göklerle yerin nûrudur” âyetinde geçen “nûr” Arap dilinde: Gözle idrâk olunan ışıklar demektir. Mecazi olarak doğru ve aydınlık anlamlar hakkında da kullanılmıştır. Bu kabilden olmak üzere “nûru olan bir söz ve aydınlatıcı kitab (el-Kitabu'l-Münîr)” denilmektedir. Şairin şu beyiti de bu türdendir:

نسب كان عليه من شمس الضحا نوراً ومن فلق الصباح عموداً

“Öyle bir neseb ki sanki kuşluk güneşinden onun üzerinde,
Bir nûr ve sabahın tan yeri aydınlığından bir direk vardır.”

İnsanlar da: Filan kişi şehrin nûru, asrın güneşi ve ayıdır, derler. Yine şair şöyle demektedir:

فإنك شمس والملوك كواكبُ

“Sen bir güneşsin, diğer hükümdarlar ise gezegen yıldızlarıdır.”

Bir diğer şair de şöyle demiştir:

هلا خصصت من البلاد بمقصد قمر القبائل خالد بن يزيد

“Sen şehirler arasından belli bir maksadı niye tahsis etmedin,
Kabilelerin ay'ı olan Halid b. Yezid'i.”

Bir diğer şair de şöyle demiştir:

إذا سار عبد الله من مَرَوْ لَيْلَةً فقد سار منها نورها وجمالها

“Abdullah geceleyin Merv'den yola koyuldu mu,
Oradan, oranın nûru ve güzelliği yola koyuldu, demektir.”

Buna göre yüce Allah'ın bir nûru vardır, ifadesi övmek kastı ile söylenebilir. Çünkü eşyayı var eden O'dur, bütün eşyanın nûru ilk olarak O'ndan-
dır ve eşyanın nûru O'ndan sâdır olmuştur. Şanı yüce Allah ise idrâk olunan
aydınlıklar kabilinden değildir. Zalimlerin söylediklerinden O pek yüce ve
pek hüyükür.

Hişam el-Cevalikî ve Mücessime'den bir grub şöyle demektedir: O diğer
nûrlar gibi olmayan bir nûrdur ve diğer cisimler gibi olmayan bir cisimdir.
Bütün bunlar yüce Allah hakkında aklen ve naklen -Kelâm ilminde ilgili ba-
hislerinde görüleceği gibi- muhal şeylerdir. Diğer taraftan onların sözlerin-
de de çelişki vardır. Çünkü onların: Yüce Allah hakkında O: bir cisimdir, ya-
hut bir nûrdur demek, O'nun hakkında bunların hakikati gereğince hüküm
vermek demektir. Diğer taraftan diğer nûrlar ve diğer cisimler gibi olmayan
ifadesi ise, önceden kabul ettikleri cisim oluş ve nûr oluşu nefyetmektedir.
Bu da bir çelişkidir. Yine bunun tahkiki Kelâm ilmindedir. Onları bu çeliş-
kilere düşüren ise tabi oldukları bir takım zahir ifadelerdir ki, bunlardan bi-
risi de bu âyet-i kerîmedir. Peygamber (sav)'ın geceleyin teheccüde kalktığı
vakit söylediği: "Allah'ım, hamd Sanadır, göklerin ve yerin nûru Sensin."⁽¹⁾
buyruğu ile kendisine: Rabbini gördün mü? diye sorulması üzerine, onun:
"Ben bir nûr gördüm" demesi⁽²⁾ ve benzeri diğer hadisler de bunlar arasın-
dadır.

İlim adamları bu âyet-i kerîmenin te'vili hususunda farklı görüşlere sahib-
tirler. Anlamın şöyle olduğu söylenmiştir: O'nun varlığı ve kudreti ile gök-
lerin ve yerin nûru aydınlık vermiştir, onların işleri dosdoğru yoluna girmiştir.
Onlardaki yaratıklar bu uygun halleriyle var olabilmıştır. Buna göre bu-
rada ifade, (maksadın) anlaşılması için bir temsildir. Nitekim: Hükümdar ül-
kenin nûrudur, denilmesi de böyledir. Yani ülkenin işleri onun sayesinde
ayakta durur ve onun sayesinde ülkenin bütün işleri düzelir. Çünkü onun bü-
tün yaptıkları dosdoğru yoldadır. Görüldüğü gibi burada nûr, hükümdar hak-
kında mecazi bir ifadedir. Yüce Allah'ın sıfatı hakkında ise, katıksız bir ha-
kikattir. Zira bütün mevcudatı yoktan var eden ve akli hidayete ileten bir nûr
kılan O'dur. Zira mevcudun zuhuru O'nunla husule gelmiştir. Tıpkı görülen
şeylerin ışıkla zuhurunun gerçekleşmesi gibi. Şanı yüce Allah, her türlü ek-
siklikten münezzehtir, O'ndan başka rab yoktur. Bu anlamdaki açıklamala-
rı Mücahid, ez-Zührî ve başkaları yapmıştır.

İbn Arafe de şöyle demektedir: Yani gökleri ve yeri nûrlandıran O'dur. ed-

(1) *Buhârî*, Teheccüd 1, Deavât 10, Tevhîd 8, 24, 35; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirîn 199; *Ebü Dâvûd*, Salât 119; *Tirmizî*, Deavât 29; *Nesâî*, Kıyâmu'l-leyl 9; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 180; *Dârimî*, Salât 169; *Muvatta*, Kur'ân 34; *Müsned*, I, 298, 308.

(2) *Müslim*, İman 292; *Müsned*, V, 147.

Dahlhak ve el-Kurazî böyle demiştir. Bu da: Filan kişi bizim kurtuluşumuzdur, demelerine benzer ki; kurtarıcımızdır anlamındadır. Filan kişi benim azıgındır ifadesinin, beni azıkladırandır; anlamında kullanılması gibi. Şair Cerir de şöyle demektedir:

وَأَنْتَ لَنَا نَوْرٌ وَغَيْثٌ وَعِصْمَةٌ وَنَبْتُ لِمَنْ يَرْجُو نَدَاكَ وَرَيْقُ

“Sen bizim nûrumuz, yağmurumuz ve korumamızsın,
Ve sen, senin gece nemini (şebnem)ini umanlar için çok bol yapraklı
bir bitkisin.”

Mücahid dedi ki: Göklerin ve yerin işlerini çekip çeviren, idare eden demektir. Ubeyy b. Ka'b, el-Hasen ve Ebu'l-Âliye de: Gökleri güneş, ay ve yıldızlarla, yeryüzünü de peygamberlerle, ilim adamlarıyla ve mü'minlerle süsleyen demektir.

İbn Abbas ve Enes de şöyle demiştir: Göklerdeki ve yerdekileri hidayete ileten Allah'tır. Birinci açıklama diğer bütün hususları daha bir kapsayıcıdır ve te'vil bakımından daha sahihtir.

“**Nûrunun misali**”; mü'minin kalbine yerleştirmiş olduğu delillerin niteliği... demektir. Çünkü delillere de “nûr” adı verilir. Şanı yüce Allah Kitabına da nûr adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: “*Size apaçık bir nûr da indirmişizdir.*” (en-Nisâ, 4/174) O, peygamberine de “nûr” adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: “*Size muhakkak ki Allah'tan bir nûr ve apaçık bir kitap gelmiştir.*” (el-Mâide, 5/15)

Çünkü kitab hidayete iletir ve açıklar, rasûl de böyledir.

Nûrun yüce Allah'a izafe edilmesinin açıklaması da şöyle yapılır: Delâleti tesbit eden, onu açıklayan ve koyan O'dur.

Âyet-i kerîmenin bir başka anlama gelme ihtimali de vardır. Bu anlamda misalin bir parçası ile misal gösterilenin bir parçası birbirinin karşılığında bulunmamaktadır. Bunun yerine bir cümle, diğer bir cümleye benzetilmesi söz konusudur. Şöyle ki: Allah'ın hidayeti ve herbir mahluku mükemmel bir şekilde ve sapasağlam yaratmış olması demek olan Allah'ın nûrunun ve göz kamaştırıcı burhanların genel olarak misali, yine genel olarak şu sizin en mükemmel bir şekilde edindiğiniz ışığın sıfatlarına benzemektedir. Bu da insanların elinde bulunan nûra dair vasıfların en ileri derecesidir. Yüce Allah'ın nûrunun apaçıklığının misali ey insanlar, sizin aydınlığınızın en ileri derecesi olan bu misal gibidir.

“**el-Mişkât** (kandil yuvası)”: Duvar da pencerenin dışında bulunan küçük

oyuktur. Bu açıklamayı İbn Cübeyr ve müfessirlerin büyük çoğunluğu yapmıştır. Böyle bir küçük oyuk ışığı daha bir toparlayıcıdır.

Onun içinde yer alan kandil “**el-misbâh**” ise; bulunduğu başka yere göre daha çok ışık verir. Mişkât’ın asıl anlamı, içine bir şeyler konulan kabtır. Yine mişkât, kova gibi içinde suyun soğutulduğu deriden yapılmış kab (su kırbaşı)dır. Bu kelime “mif’ale” vezninde olup, el-mikrât (tencere) ve el-misfât (süzgeç) gibi kelimeler de bu vezindedir. Şair de şöyle demektedir:

كَانَ عَيْنُهُ مِشْكَاتَانِ فِي حَجَرٍ قِيضًا اقْتِيَاظًا بِأَطْرَافِ الْمَنَاقِيرِ

“Onun iki gözü sanki bir taş içinde oyulmuş iki yuva (mişkât) gibidir
Burçların uçları ile özellikle açılmış gibi.”

Mişkât (kandil yuvası)nın, içinde fitilin bulunduğu kandilin iskeleti olduğu da söylenmiştir. Mücahid, kandilin kendisidir demektedir, yine Mücahid: “**Bir cam içindedir**” diye buyurması nûrun şeffaf bir cisim oluşundan dolayıdır, demiştir. Kandilin camın içinde bulunması, camın içinde bulunmamasına göre daha çok aydınlık verir.

Kandil (el-misbâh) ise saçtığı aydınlık alev ile birlikte fitilin adıdır.

“**O... parıltısı inciye andıran bir yıldız gibidir.**” Aydınlığında ve ışığında yıldızı andırır. Bunun da iki anlama gelme ihtimali vardır: Ya kandil ile birlikte böyledir demeyi murad etmiştir, yahut o arılığı ve özünün mükemelliği dolayısıyla bizatihi böyledir, demeyi kastetmiş olabilir. Bu te’vil aydınlığın bir arada daha fazla olmasını daha bir sağlayıcıdır. ed-Dahhak der ki: İnciyi andıran yıldız, zühre yıldızdır.

“**Mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulan**” ifadesi zeytin ağacının yağından tutuşturulan takdirinde olup, muzaf hazfedilmiştir. “Mübârek”; bereketlendirilmiş, geliştirilip büyütülmüş demektir. Zeytin ise meyveler arasında en bereketli ve verimli olan bir ağaçtır, nar da bu şekildedir. Gözle görülüp, müşahede edilen de bunun böyle olmasını gerektirmektedir. Ebu Talib’in, Müsafir b. Ebi Amr b. Umeyye b. Abd-i Şems hakkında söylemiş olduğu mersiyesinde şu beyitler yer almaktadır:

لَيْتَ شِغْرِي مَسَافِرَ بَنِ أَبِي عَمٍّ رَوَّ وَلَيْتَ يَقُولُهَا الْحَزُونُ
بُورِكَ الْمَيْتِ الْغَرِيبِ كَمَا بُو رَكَ نَبْعُ الرِّمَانِ وَالزَّيْتُونُ

“Ah keşke Müsafir b. Ebi Amr (ile birlikte olsam),
Evet “ah keşke”yi kederli olan söyler.
O yabancı ölü mübarek kılınsın,
Nar ve zeytin ağacının mübarek kılındığı gibi.”

Denildiğine göre, dallarının aşağıdan yukarıya doğru yaprak vermesi de bu iki ağacın bereketlerindendir. İbn Abbas der ki: Zeytinde bir takım menfaatler vardır. Zeytinyağı kandillerde kullanılır. Bir katıktır, vücuda sürülür, tabaklayıcı özelliği vardır. Zeytin ağacının odunu ve ondan sızan (reçinesi) bir yakıttır. Onda ne varsa mutlaka onun bir faydası vardır. Hatta külü ile ibrîşim yıkanır. Dünyada yeşermiş ilk ağaç odur, yine Tufandan sonra yeşeren ilk ağaç odur. Peygamberlerin konakladıkları yerlerde ve arz-ı mukaddes'te yetişir. Yetmiş peygamber o ağacın mübarek olması için dua etmiştir. İbrahim ve Muhammed (salât ve selâm onlara) onlardandır. Peygamber (sav): "Allah'ım sen bize zeytinyağını ve zeytini mübarek kıl" diye buyurmuş ve bunu iki defa tekrarlamıştır.⁽¹⁾

Bu "**doğuya da, batıya da nisbeti olmayan**" bir ağaçtır. İlim adamları yüce Allah'ın: "**Doğuya da, batıya da nisbeti olmayan**" buyruğu hakkında farklı açıklamalar yapmıştır. İbn Abbas, İkrime, Katade ve başkaları derler ki: Doğuya nisbeti olan ağaç, güneşin doğuşu esnasında isabet ettiği, batışı esnasında ise isabet etmediği ağaçtır. Buna sebep ise önünde bulunan engeldir. Batıya nisbeti olan ağaç ise bunun aksidir, yani bu ağaç bir çölde ve açık bir arazidedir. Herhangi bir engel güneşin ışığını engellemez. Böyle bir hal zeytin ağacının yağını daha bir güzelleştirir. O bakımdan bu ağaç katıksız doğu ışığını alan bir ağaç olmadığından ona "doğuya mensub (şarkıyye)" denilmediği gibi, batıya da mensub olmayacağından ona "ğarbiyye" de denilmez. Aksine böyle bir ağaç hem doğuya, hem batıya nisbeti olan bir ağaçtır.

Taberî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Bu ağaç etrafını kuşatmış daha başka ağaçlar arasındadır. Bu ağaç ne doğu tarafından açıktır, ne de batı tarafına açıktır.

İbn Atiyye der ki: Bu İbn Abbas'tan sahih olmayan bir rivayettir. Bu nitelikteki bir ağacın doğru-dürüst meyvesi olmaz ve bu meyve de güzel bir şekilde toplanamaz. Varlık aleminde görülen de budur.

el-Hasen der ki: Bu ağaç dünya ağaçlarından değildir, bu yüce Allah'ın nûruna vermiş olduğu bir misaldir. Eğer bu ağaç dünyada olmuş olsaydı, ya doğuya ya da batıya nisbeti olacaktı.

es-Sa'lebî ise şöyle demektedir: Kur'ân-ı Kerîm bu ağacın dünya ağaçlarından olduğunu açıkça ifade etmiş bulunmaktadır. Çünkü bu ifade "ağaç"dan bedeldir. O bakımdan o: "**Bir zeytin ağacı**" diye buyurmuştur.

İbn Zeyd de şöyle demektedir: Bu Şam bölgesindeki ağaçlardan birisidir,

(1) Bu lafız ve bu manada hadis olarak tespit edemedik. Ancak: "Zeytin yağını yeyin ve ondan sürünün, çünkü o, mübarek bir ağaçtandır" anlamındaki hadisi: *Tirmizî*, Et'ime 43; *İbn Mâce*, Et'ime 34; *Dârimî*, Et'ime 20; *Müsned*, III, 494'de rivâyet etmişlerdir.

çünkü Şam bölgesindeki ağaçların ne doğuya, ne de batıya nisbetleri vardır. Şam bölgesindeki ağaçlar, ağaçların en güzelidir. Arz-ı Mubarek de orasıdır.

“Doğuya da (nisbeti olmayan)” ifadesi “zeytin ağacı”nın sıfatıdır. (۷) olumsuzluk edatı ise sıfat ile mevsuf arasına girmiş sayılmaz. **“Batıya da”** anlamındaki ifade de buna atfedilmiştir.

“O ağacın yağı neredeyse kendisine ateş dokunmaksızın dahi aydınlık verecektir.” Bu buyruk, bu aydınlığın ne kadar güzel, ne kadar pırıl pırıl ve ne kadar kaliteli olduğunu en ileri derecede ifade etmektedir.

“Nûr üstüne nûrdur.” Kandil yuvası içinde kandilin ışığı, camın ışığı ve zeytinyağının ışığı bir araya gelmiş olmaktadır. Böylelikle bu, nûr üstüne nûr olur. Bütün bu nûrlar kandil yuvasında bir arada adeta hapsoldüğünden en ileri derecede bir aydınlık olmuştur.

İşte yüce Allah'ın burhanları da böyledir, apaçıktırlar ve O'nun burhanları biri diğerinin üstüne gelir. Bir uyarının arkasından bir başka uyarı gelir. Peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi gibi. Akledip ibret alan bir kimse için bunlarda tekrar tekrar öğütler gelmiş bulunmaktadır.

Daha sonra yüce Allah, dilediği kimseleri kendi nûruna ilettiğini ve kullarından istediğini mutluluğa kavuşturduğunu söz konusu etmektedir. Verdiği misallerle imana götürecektir şekilde ibret olsunlar ve düşünsünler diye kullarının üzerindeki lutfunu da hatırlatmaktadır.

Abdullah b. Ayyâş b. Ebi Rabia ve Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî: “(اللَّهُ نُورٌ): Allah... nûrlandırdı” şeklinde “nûn” harfini ve şeddeli “vav”ı üstün ile okumuştur.

Te'vilciler **“nûrunun misali”** buyruğunda ki zamirin kime ait olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ka'b el-Ahbar ile İbn Cübeyr bunun Muhammed (sav)a ait olduğunu söylemişlerdir. Muhammed (sav)'ın nûrunun misali... şeklindedir. İbnu'l-Enbarî der ki: **“Allah göklerle yerin nûrudur”** buyruğunda durmak, güzel bir duraktır. Sonra da **“nûrunun misali içinde kandil bulunan bir kandil yuvasına benzer”** diye başlanır ki, bu da Muhammed (sav)'ın nûrunun misali demek olur.

Ubeyy b. Ka'b ile yine İbn Cübeyr ve ed-Dahhak da zamir mü'minlere aittir, demişlerdir. Ubeyy'in kıraatinde: “(مِثْلُ نُورِ الْمُؤْمِنِينَ): Mü'minlerin nûrunun misali...” şeklindedir. Yine onun “mü'minin nûrunun misali” anlamında okuduğu rivayet edildiği gibi; “(مِثْلُ نُورِ مَنْ آمَنَ بِهِ): Ona iman edenin nûrunun misali” diye bir kıraati de rivayet edilmiştir.

el-Hasen der ki: Bu zamir Kur'ân'a ve imana aittir. Mekkî de: Bütün bu görüşlere göre yüce Allah'ın: “(وَالْأَرْضُ): **Yerin**” lafzı üzerinde vakıf yapılır.

İbn Atiyye der ki: Bu görüşlerin muhtevasında zamirin, daha önce sözü edil memiş kimseye râci olması söz konusudur. Yine misalin bir bölümünün misal gösterilenin bir bölümüne tekabül etmesi söz konusudur. Kendisine misal verilenin Muhammed (sav) olduğunu söyleyenlere göre -ki bu Ka'b el-Ahbar'ın bir görüşüdür- Rasûlullah (sav) kandil yuvası yahut kandilin içinde bulunduğu bölümdür. Kandil de nubuvvet ve onunla ilişkisi bulunan ameli ve hidayetidir. Cam onun kalbidir, mübarek ağaç vahiydir. Melekler de Allah'ın ona gelen elçileri ve ona ulaşan bağlardır. Zeytinyağı ise vahyin ihtiva etmiş olduğu deliller, apaçık belgeler ve âyetlerdir. Misali verilen kimse mü'mindir -ki bu Ubeyy'in sözüdür- diyenlerin görüşlerine göre kandil yuvası mü'minin kalbidir. Kandil iman ve ilimdir, cam mü'minin kalbidir. Zeytinyağı kalbin ihtiva ettiği deliller ve hikmettir. Ubeyy der ki: O en güzel hali üzere, insanlar arasında tıpkı ölümlerin kabirleri arasında yürüyen canlı kimse gibi yürür.

Hakkında misal verilen kişi Kur'ân ve imandır diyenlerin görüşlerine göre de ifadenin takdiri şöyle olur: Mü'minin kalbinde bulunan iman nûrunun misali, bir kandil yuvasına benzer. Yani bu buyruklarda ifade edilenler gibidir. Bu görüşe göre benzetme öncekiler gibi değildir. Çünkü kandil yuvası imana tekabül etmemektedir.

Bir kesim de şöyle demektedir: "**Nûrunun**" buyruğundaki zamir yüce Allah'a aittir. Bu da es-Sa'lebî, el-Maverdî ve el-Mehdevî'nin naklettiğine göre İbn Abbas'ın görüşü olup bunun anlamına dair açıklama daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu görüşe göre ise "**yerin**" anlamındaki "el-ard" kelimesi üzerinde vakıf yapılmaz.

el-Mehdevî der ki: "**Nûrunun**" kelimesindeki "he" (...nun) zamiri yüce Allah'a aittir. İfadenin takdiri de şöyledir: Allah göklerde ve yerde bulunanları hidayete iletendir. O'nun mü'minlerin kalbindeki hidayetinin misali bir kandil yuvası gibidir. Bu açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Zeyd b. Eslem de böyle demiştir. el-Hasen der ki: "**Nûrunun**"daki "he" zamiri Allah'a aittir. Ubeyy ve İbn Mes'ud bu buyruğu; "(مِثْلُ نُورِهِ فِي قَلْبِ الْمُؤْمِنِ كَمِشْكَاةٍ)": "Mü'minin kalbindeki nûrunun misali bir kandil yuvasına benzer" şeklinde okurlardı. Muhammed b. Ali et-Tirmizî der ki: Onlardan başkaları ise Kur'ân-ı Kerîm'de böyle okumuş değildir. Şu kadar var ki, onların okumalarına uygun te'vilde bulunulmuş ve burada kasıt mü'minin kalbindeki nûrudur, denilmiştir. Bir başka âyet-i kerîme de bunu tasdik etmektedir: "**Acaba -kendisi Rabbinden gelmiş bir nûr üzere bulunup da- Allah'ın göğsünü İslâm için genişlettiği bir kimse (sapıklıkta olan gibi) midir?**" (ez-Zümer, 39/22)

Zamirin Allah'a ait olmadığını söyleyenler şunu gerekçe gösterirler: Zamirin yüce Allah'a ait olması mümkün değildir, çünkü yüce Allah'ın nûruna sınır olmaz.

Ebu Amr ed-Dûrî'nin kendisinden rivayetine göre el-Kisaî "(مشكاة): Bir kandil yuvası" kelimesindeki "elif"i imale ile okumuş ve ondan önceki "kef"i de esreli okumuştur. Nasr b. Âsım; "(زجاجة): **Bir cam**" kelimesini "ze" harfini üstün okumuştur. Ondan sonra gelen; "(الزجاجة): **O cam**" kelimesini de böylece okumuştur. Bu da bir söyleyiştir.

İbn Âmir ve Âsım'dan Hafs: "(دُرِّي): **İnciyi andıran**" şeklinde de "dâl" harfini ötreli, "ya" harfini şeddeli okumuşlardır. Bu şekilde okunarak yıldızın inciyi andırmakla vasfedilmesi ise ya beyazlık ve arılığı dolayısı ile dir yahut bu kelimenin aslı hemzeli; "(دُرِّي)" şeklinde ve itmek, bertaraf etmek anlamında olan; "(الدَّرء)"den gelen "fu'îl" vezninde bir kelime olup hemzesi hafifletilmiştir. ("Ya" harfi şeddelenmiştir). Bu durumda "biri diğerini iten" anlamına gelir. İsimleri bilinmeyen pek büyük yıldızlara da hemzesiz olarak; "(الدَّرء)" denilir. Bu isimdeki hemzeyi hafifletmiş olabilirler, aslolan ise itmek anlamına gelen; "(الدَّرء)"den gelmesidir.

Hamza ve Âsım'dan rivayetle Ebubekir ise hemzeli ve medli olarak; "(دُرِّي)" diye okumuşlardır ki bu da "defetmek, bertaraf etmek" anlamındaki kelimedden "fu'îl" vezninde olur. Yani o yıldızın nûru birbirini defeder demek olur. el-Kisaî ve Ebu Amr da: "(دُرِّي)" şeklinde "dal" harfi esreli ve hemzeli olarak yine itmek anlamındaki kökten gelen bir lafız olarak okumuşlardır. Bu da "es-sikkîr ve el-fissîk (çok sarhoş, çok fâsık kimse)" kelimelerine benzetmektedir. Sibeveyh der ki: Çok parlak olduğundan dolayı ışığı adeta birbirini iter, demektir.

en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyd, Ebu Amr ile el-Kisaî'nin kıraatlerini son derece zayıf bulur. Çünkü o bu kıraate göre bu kelimenin "itmek" anlamından geldiğini kabul etmektedir. O, bir ufuktan, diğer bir ufuğa akıp giden bir yıldızdır demek olur. Şâyet onun bu açıklaması gibi olsaydı, bu ifadenin bir faydası olmazdı. Böyle bir yıldızın pek çok yıldızdan ayrı bir meziyeti de bulunmazdı. Çünkü, Ademoğullarından bir insan geldi denilmeyeceği bilinen bir husustur. Ayrıca Ebu Amr ve el-Kisaî gibi değerli ilim adamlarının böyle uzak bir ihtimale uygun bir şekilde okumamaları gerekir. Ancak Muhammed b. Yezid'den rivayet olunduğuna göre, onların bu okuyuşlarının te'vilini şu mana da yorumladığı nakledilmektedir: Bu, nûru etrafa doğru itilip, duran (yayılan) bir yıldızdır. Nitekim yangın etrafa yayıldığı zaman; "(اندرا الحريق)" denilir. Bu da böyle bir kıraate uygun bir te'vildir.

Said b. Mesâde'nin nakline göre şöyle denilir: Yıldızın ışığı uzaklara kadar gidip yükselecek olursa; "(درا الكوكب بضوئه)" denilir. el-Cevherî de es-Sıhah adlı eserinde şöyle demektedir: "(درا علينا فلان يدرا دروءاً)": Yanımıza ansızın çıkageldi, demektir. "(كوكب درِّيء)" ifadesi de sikkîr ve hımmîr gibi "fi'îl" vezninde olmak üzere buradan gelmektedir. Böyle bir kullanım da onun oldukça

ileri derecede aydınlık saçması ve parıldamasından dolayıdır.

“(فد درا الكوكب دروءاً)”: Yıldız oldukça parıldadı” denilir.

Ebu Amr b. el-A'lâ der ki: Sa'd b. Bekr'e mensub ve Zat-u Irk ahalisinden bir adama şöyle sordum: Şu büyük yıldız ne ad veriyorsunuz? O, ona “ed-dirrî” adını veriyoruz, dedi. Bu kişi insanların en fasihlerinden birisi idi.

en-Nehhas der ki: Hamza'nın kıraatine gelince, bütün dilciler: Bu caiz olmayan bir lahndır demişlerdir. Çünkü Arap dilinde “fu'îl” vezninde bir kelime yoktur. Ancak Ebu Ubeyd bu hususta itiraz eder ve Hamza'nın lehine delil getirip, şöyle demektedir: Bu kelime “fu'îl” vezninde değildir, bunun aslı “fu'ûl”dür. Subbûh kelimesi gibi, “vav” yerine bedel olarak “ya” harfi getirilmiştir. Nitekim Araplar; (عنى) demişlerdir.

Ebu Ca'fer en-Nehhas der ki: Böyle bir itiraz da, böyle bir delillendirme de en büyük ve en ağır hatalardan birisidir. Çünkü böyle bir şey asla caiz olmaz. Eğer onun söyledikleri caiz olsaydı, bu sefer “subbûh” yerine “subbîh” denilmesi gerekirdi ki, bu görüşü ileri süren hiçbir kimse yoktur. “Utiyy” kelimesinde bu kabilinden değildir. Aralarındaki fark gayet açıktır, zira “utiy” kelimesinde şu iki cihetten birisi mutlaka vardır: Bu kelime ya -azgın anlamına gelen-: (عابٍ)in çoğuludur, o takdirde böyle bir kelimedede bedel lazım olur. Çünkü bu çoğul, bir değişiklik kabilindendir ve “vav” da makabli ötre olduğu halde isimlerin son harfi olarak bulunmaz. Bunun bir öncesi sakın harf olup da, sakinin öncesi de ötre olup sakın de güçlü ve sağlam bir engel olmadığından dolayı ötre yerine esre getirilmiş ve böylelikle “vav” “ya”ya kalbedilmiştir. Eğer “utiy” kelimesi çoğul değil, tekil ise o takdirde bunun “vav”lı olması daha uygundur. Kalbedilmesinin caiz oluşu ise kelimenin son harfi oluşundan dolayıdır. “Fu'ûl” vezninde ise “vav” kelimenin son harfi olmadığından dolayı kalbedilmesi caiz olmaz. el-Cevherî der ki: Ebu Ubeyd dedi ki: Şâyet “dal” harfini ötreli okuyacak olursak; (دُرَى) denir ki bu durumda bu kelime “ed-durr: inci” kelimesine nisbet edilmiş olur ki vezni de “fu'îl” olur ve bunda hemze telaffuz edilmez. Zira Arap dilinde “fu'îl” vezni yoktur. Kıraat alimleri arasında bunu hemzeli okuyanlar ise bu kelimenin “fu'ûl” vezninde olduğunu kastetmek istemişlerdir. Subbûh kelimesi gibi. Dammelerin çokluğu dolayısıyla, kelime ağır bulunduğundan kimi harfleri esreli okunmuştur.

el-Ahfeş de kimilerinin; (دُرَى) şeklinde; “(دُرَاهُ)”: Onu defettim” kökünden olmak üzere okuduğunu da nakletmektedir. Bu kelimeyi hemzeli olup, bunu ilk harfi fethalı olmak üzere “fa'îl” vezninde kabul etmiştir. Ayrıca: Bu da onun parıldayışından ötürü böyledir, demiştir.

es-Sa'lebî dedi ki: Said b. el-Müseyyeb ile Ebu Recâ bu kelimeyi “dal” har-

fi üstün ve sonu hemzeli olmak üzere; (دَرِيْء) diye okumuşlardır. Ebu Hatim dedi ki: Bu yanlıştır, çünkü Arap dilinde “fa’îl” vezni yoktur. Eğer her ikisinden böyle okuduklarına dair rivayet sahih olarak gelmiş ise, onlar(ın okuyuşu) bir delildir.

“(بُوقْد): **Tutuşturulan**” kelimesini Şeybe, Nâfi’, Eyyûb, Sellâm, İbn Âmir, Şamlılar ve Hafs, ötreli “ya” ile “kaf” harfi şeddesiz ve “dal” harfi de ötreli olarak okumuşlardır. el-Hasen, es-Sülemî, Ebu Ca’fer ve Ebu Amr b. el-Alâ el-Basrî ise; (تَوَقْد) şeklinde harflerinin tamamı üstün ve “kaf” harfi de şeddeli olarak okumuşlardır. Bu kıraati Ebu Hâtim ve Ebu Ubeyd tercih etmiştir.

en-Nehhâs der ki: Bu iki kıraat te birbirine yakındır. Çünkü her ikisi de “kandil” hakkındadır, kandilin de bu sifata sahip olması uygundur. Çünkü kandil etrafa ışık saçan ve aydınlatandır. “ez-Zücâce (cam)” ise onun bir kabından ibarettir. el-Hasen ve diğerlerinin okuyuşuna göre bu fiil; (تَوَقْد يَتَوَقَّد): Parıldadı, parıldar”ın mazisidir. “(بُوقْد): Tutuşturulan” kelimesi ise; (اَوَقْد يُوَقَّد)den muzarı fiildir. Nasr b. Âsım (تَوَقْد) diye okumuştur. Onun kıraatine göre bu kelimenin aslı (تَوَقْد) şeklinde olup, iki “te”den birisi hafzedilmiştir. Çünkü diğeri ona delâlet etmektedir. Kûfeliler de camı kastetmek üzere; (تَوَقْد) “te” ile okurlar. Bu iki kıraat ise “ez-zücâce: cam” kelimesinin müennes olmasına binâendir.

“**Batıya da, doğuya da nisbeti olmayan mübarek bir zeytin ağacından**” buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

“**O ağacın yağı neredeyse kendisine ateş dokunmaksızın dahi aydınlık verecektir. Nûr üstüne nûrdur**” buyruğunda “**dokunmaksızın dahi**” anlamındaki fiilin “te” harfi ile okunması “**nar; ateş**” kelimesi müennes kabul edildiğinden dolayıdır. Ebu Ubeyd; bu kıraatten başkasını bilmediğini söylemektedir. Ebu Hatim’in naklettiğine göre ise es-Süddî’nin, Ebu Malik’ten, onun da İbn Abbas’tan rivayetine göre; İbn Abbas “ta” harfi yerine “ya” harfi ile “(وَلَوْ لَمْ يَمْسَسْهُ نَارٌ): Ateş dokunmaksızın dahi” diye okumuştur. Muhammed b. Yezid der ki: Fiilin (ya ile) müzekker olarak okunması “ateş” anlamındaki kelimenin hakiki müennes olmayışından dolayıdır. Ona göre müennes kelimelerin durumu budur.

İbn Ömer de şöyle demektedir: “Kandil yuvası” Muhammed (sav)ın karını (göğsü), “cam” onun kalbi, “kandil” ise yüce Allah’ın kalbine yerleştirmiş olduğu ve mübarek bir ağaçtan tutuştırulan nûrdur. Yani onun aslı İbrahim’den gelmektedir, onun ağacı da odur. Yüce Allah, nûru tıpkı İbrahim (a.s)ın kalbinde tutuşturduğu gibi Muhammed (sav)ın kalbinde de tutuşturmuştur.

Muhammed b. Ka’b da şöyle demektedir: “**Kandil yuvası**” İbrahim’dir. “Cam” İsmail’dir. “Kandil” Muhammed’dir. Allah’ın salât ve selâmları hepsi-

ne olsun. Yüce Allah ona burada kandil dediği gibi; bir başka yerde de ondan "sirâc; kandil" diye söz ederek şöyle buyurmaktadır: *"Allah'a izni ile çağırın ve nûr saçan bir kandil olarak da..."* (el-Ahzab, 33/46) O mübarek bir ağaçtan tutuşturulmuştur. Bu da Adem (a.s)dır. Onun nesli bereketli kılınmış ve o nesilden pek çok peygamber ve Allah dostu gelmiştir. Bu ağacın İbrahim (a.s) olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın ona **"mübarek"** demesi, peygamberlerinin çoğunun onun sulbünden gelmiş olmasından dolayıdır.

"Doğuya da, batıya da nisbeti olmayan" ifadesi de şu demektir: Yani o yahudi de değildi, hristiyan da değildi. O hanif bir müslümandı. Böyle buyurmasının sebebi yahudilerin batı tarafına dönerek, hristiyanların da doğuya doğru dönerek namaz kılmalarındandır.

"O ağacın yağı neredeyse kendisine ateş dokunmaksızın dahi aydınlık verecektir." Yani Muhammed (sav)'ın güzellikleri yüce Allah kendisine vahiy ihsan etmeden önce de insanlar tarafından açık seçik bir şekilde görül-müştür. **"Nûr üstüne nûrdur."** Yani o, peygamber soyundan gelen bir peygamberdir. ed-Dahhâk der ki: Abdu'l-Muttalib'i kandil yuvasına, Abdullah'ı cama, Peygamber (sav)'ı kandile benzetmiştir. O, onların içinde idi, peygamberliği de İbrahim'den miras almıştır.

"Ağacından"; takva ve rıdvan ağacı demektir. Hidayet ve iman aşireti demek olup, bunun aslı da peygamberliktir, fer'î (dalı) mürüvvet (insanlık, mertlik)tir, dalları indirilen Kur'ân-ı Kerîm'dir, yaprakları te'vildir. Bu ağacın bakıcıları Cebail ve Mikail'dir.

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî der ki: Bazı fakihlerin bu, yüce Allah'ın İbrahim, Muhammed, Abdu'l-Muttalib ve oğlu Abdullah'a vermiş olduğu bir misaldir, demesi oldukça garib hususlardan birisidir. "el-Mişkât (kandil yuvası) Habeşçe'de duvardaki küçük oyuk demektir. Abdu'l-Muttalib, içinde kandil bulunan kandil yuvasına benzetilmiştir. Bu ise cam demektir. Abdullah'ı ise kandile benzetmiştir, cam da odur. Muhammed (sav) da kandil gibidir, yani onların sulblerinden gelmiştir ve sanki o inci gibi parıltıyan bir yıldız -ki o da müşteri (Jüpiter) yıldızıdır- gibidir. **"Mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulan"** buyruğu o peygamberliği İbrahim (a.s)dan miras almıştır, demektir. Mübarek ağaç da odur, kasıt ise haniflik dinidir. Bu ağacın doğuya da, batıya da nisbeti yoktur. Yahudi de değildir, hristiyan da değildir. **"O ağacın yağı neredeyse kendisine ateş dokunmaksızın dahi aydınlık verecektir"** buyruğu da şu demektir: İbrahim neredeyse kendisine vahiy gelmeden önce dahi vahye uygun şeyler söyleyecektir. **"Nûr üstüne nûrdur."** Yani önce İbrahim, sonra da Muhammed (sav) peygamber olarak etrafı aydınlatmışlardır. Kadı (Ebu Bekir) dedi ki: Bütün bunlar, buyruğun zahir anlamından sapmadır, bununla birlikte temsili ifadelerde kişinin geniş açıkla-

malarda bulunması da imkânsız değildir.

Derim ki: Aynı şey bu husustaki bütün görüşler hakkında söylenebilir. Çünkü bu görüşlerden birincisi müstesnâ, âyet ile irtibatlı değildir. Bu, yüce Allah'ın kendi nûruna dair vermiş olduğu bir misaldir. Onun ta'zime layık olan nûruna misal vermek imkânsız bir şeydir. Bu ancak bazı mahlukatı aracılığı ile insanların dikkatlerini çekmek için verilmiş bir örnektir. Zira insanlar kusurlu oldukları için ancak kendi zatları ile ve kendi zatlarından olan şeyleri kavrayabilirler. Eğer bu (temsili ifadeler) olmasaydı, yüce Allah'ı, Allah'tan başka kimse de tanımış olmazdı. Bu açıklamayı da İbnu'l-Arabî yapmıştır.

İbn Abbas dedi ki: Bu mü'minin kalbindeki Allah'ın nûrunun ve hidayetinin misalidir. Nasıl ki saf zeytinyağı ateş değmeden önce neredeyse parılayacak, ateş dokunduğu takdirde ışığı artıyor ise, mü'minin kalbi de kendisine ilim gelmeden önce neredeyse hidayetin gereği işler yapar. İlim kendisine geldiği takdirde ilim, hidayetine hidayet, nûruna da nûr katar. İbrahim (a.s.)'ın ilâhî marifetin kendisine gelmesinden önce: *"Bu benim Rabbimdir."* (el-En'âm, 76) demesi gibi. Halbuki daha önceden kimse ona Rabbinin olduğunu haber vermemişti. Yüce Allah ona Rabbinin kendisi olduğunu haber verince bu sefer hidayeti daha bir artmış oldu. *"Rabbi ona: Teslim ol dediği zaman, o da; âlemlerin Rabbine teslim oldum, demişti."* (el-Bakara, 2/131)

Bunun mü'minin kalbindeki Kur'ân'ın misali olduğunu söyleyenler de şöyle demektedirler: Nasıl ki kandil ile aydınlanılıyor ve bu eksilmeden sürüp gidiyorsa, Kur'ân-ı Kerîm ile de hidayet bulunduğu halde, onda bir eksiklik meydana gelmez. O halde **"kandil"** Kur'ân-ı Kerîm, **"cam"** mü'minin kalbi, **"kandil yuvası"** onun dili ve kavrayışı, **"mübarek ağaç"** ise vahiy ağacıdır. **"O ağacın yağı neredeyse kendisine ateş dokunmaksızın dahi aydınlık verecektir."** Kur'ân'ın delilleri okunmadan dahi açıkça ortadadır. **"Nûr üstüne nûrdur."** Yani Kur'ân-ı Kerîm, yüce Allah'ın insanlara göndermiş olduğu bir nûrdur ve bu nûr Kur'ân'ın nüzûlünden sonra onların önüne dikmiş olduğu deliller ve bilgilendirmelerle birliktedir. Böylelikle onların nûruna nûr katılmış oldu. Daha sonra sözü edilen bu nûrun oldukça üstün ve değerli olduğunu haber vermektedir. Bu nûra ancak yüce Allah'ın hidayete nâil olmasını murad ettiği kimseler nâil olabilir. O bakımdan şöyle buyurmaktadır: **"Allah dilediği kimseyi nûruna hidâyet eder. Allah insanlar için misaller getirir."** Yani daha iyi kavrayabilmeleri için benzerlikleri onlara açıklar.

"Allah herşeyi" kimin hidayet bulduğunu, kimin de sapıklıkta olduğunu **"çok iyi bilendir."**

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre yahudiler: Ey Muhammed! Yüce Allah'ın nûru semânın altına nasıl ulaşır? diye sormuşlar. Bunun üzerine yüce Allah bu örneği nûrunun misali olarak zikretmiştir.

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا
 بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٢٦﴾ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ
 ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ
 الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٢٧﴾ لِيَجْزِيََهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمُ
 مِنْ فَضْلِهِ ۗ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٨﴾

36. (Bu) Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir. Sabah-akşam O'nu oralarda tesbih ederler;
37. Kendilerini ticaretin de, alışverişin de Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı yiğitlerdir (bunlar). Onlar kalblerin ve gözlerin döneceği bir günden korkarlar.
38. Çünkü Allah, onları işledikleri amellerinin en güzeli ile mükâfatlandırarak ve onlara lütfundan fazlasıyla verecektir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

Bu buyruğun: “(Bu) Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir. Sabah-akşam O'nu oralarda tesbih ederler. (Bunlar) kendilerini ticaretin de, alışverişin de Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı yiğitlerdir” bölümüne dair açıklamalarımızı ondokuz başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Adının Yüceltildiği Evler:

Yüce Allah'ın: “(Bu) Allah'ın yüceltilmesine ve... evlerdedir” buyruğunda yer alan “(بُيُوتٍ): **Evler**” buyruğundaki “be” harfi hem ötreli, hem de es-reli olarak okunabilir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/189. âyet, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“(فِي): ...**dedir**” edatının nereye taalluk ettiği hususunda farklı görüşler vardır. Bunun “misbâh: kandil”e taalluk ettiği söylenilmiştir.⁽¹⁾ Bunun: “O'nu... **tesbih ederler**” buyruğuna taalluk ettiği de söylenilmiştir. Bu açıklamaya gö-

(1) Bu takdire göre anlam: O kandiller... evlerdedir, anlamında olur.

re (bir önceki âyetteki): *“Allah herşeyi çok iyi bilendir”* buyruğunda vakıf yapılır. İbnu'l-Enbarî dedi ki: Ben Ebu'l-Abbas'ı şöyle derken dinledim: Bu, kandil, cam ve yıldız kelimelerinin halidir. Sanki: Bunlar... evlerdedir, denilmiş gibidir.

et-Tirmizî el-Hakim Muhammed b. Ali de şöyle demektedir: **“... evlerdedir”** buyruğu munfasıl (önceki âyetten ayrı)dır. O: Allah, adının yüceltilmesine izin verdiği evlerdedir, diyor gibidir. Zaten bu doğrultuda haberler de gelmiş bulunmaktadır. “Kim mescidde oturursa, o Rabbi ile oturuyor demektir”⁽¹⁾ gibi. Tevrat'tan nakledildiği üzere haberde de şöyle varid olmuştur: “Mü'min mescide yürüdüğü zaman şanı yüce Allah şöyle buyurur: Kulum beni ziyaret etti, onu ağırlamak da Bana düşer. Ben onu cennetin dışında herhangi bir şeyle ağırlamaya da razı olmuyorum.”⁽²⁾

İbnu'l-Enbarî der ki: Buradaki; **“...dedir”** anlamındaki edatı eğer **“tesbih ederler”** anlamındaki fiile mutaallak kabul eder, yahut da bunun “er-ricâl: **yiğitler**” kelimesinin ref'edicisi olduğunu kabul edersek, o takdirde yüce Allah'ın: *“Allah herşeyi çok iyi bilendir”* buyruğu üzerinde vakıf güzel olur.

er-Rummânî der ki: Bu edat *“tutuşturulana”* anlamındaki fiile mutaallaktır. Buna göre; *“çok iyi bilendir”* lafzı üzerinde vakıf yapılmaz.

Eğer: **“Evlerdedir”** lafzı, *“tutuşturulana”* lafzına taalluk ettiğine göre *“kandil, kandil yuvası”* müfred olarak gelirken **“evler”**in çoğul gelmesi nasıl izah edilir? Halbuki kandil yuvası bir evde sadece bir tane olur, denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Bu tekil olarak başlayan ve çoğul olarak sona erdirilen çeşitli (mütelevven) hitab kabilindendir. Yüce Allah'ın: *“Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman...”* (et-Talak, 65/1) buyruğu ve benzerleri gibidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada ayrı ayrı herbir evden söz edilmektedir. Bunun yüce Allah'ın: *“Onların arasında ay'ı bir nûr kılmuş”* (Nuh, 71/16) buyruğu gibi olduğu da söylenmiştir. Halbuki ay göklerden sadece birisindedir.

Burada sözü edilen **“evler”**den maksadın ne olduğu hususunda beş görüş ileri sürülmüştür:

1- Yüce Allah'a ibadet için tahsis edilmiş olan mescitlerdir. Bu mescitlerde semadaki yıldızlar nasıl yeryüzünde bulunanlara aydınlık veriyorsa, semadakilere öylece aydınlık görünürler. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid ve el-Hasen yapmışlardır.

(1) ve (2) Mescid'e gidenlerin günahlarının bağışlanması gibi bir takım mükâfatlarla ödüllendirileceğine dair pekçok rivâyet bulunmakla birlikte, bu manada Peygamber'den gelen bir rivâyet tespit edemedik.

2- Bu evler Beytu'l-Makdis'teki evlerdir. Bu görüş de el-Hasen'den nakledilmiştir.

3- Peygamber (sav)ın haneleridir. Bu da Mücahid'den nakledilmiştir.

4- Bundan kasıt bütün evlerdir. Bu açıklamayı da İkrime yapmıştır. Yüce Allah'ın: **"Sabah akşam O'nu oralarda tesbih ederler"** buyruğu ise bu evlerin mescitler olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

5- Bunlar hepsi de peygamber tarafından inşa edilmiş olan dört mesciddir: Ka'be, Beyt-i Erîha (Beytu'l-Makdis), Medine Mescidi ve Kuba Mescidi'dir. Bu açıklamayı İbn Büreyde yapmıştır. Bu, daha önce et-Tevbe Sûresi'nde (9/108. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Derim ki: Kuvvetli olan birinci görüştür. Çünkü Enes b. Malik (r.a), Rasûlullah (sav)dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Aziz ve celil olan Allah'ı seven beni de sevsin. Beni seven ashabımı sevsin, ashabımı seven Kur'ân'ı sevsin. Kur'ân'ı seven, mescidleri sevsin. Çünkü onlar Allah'ın avlularıdır, yüceltilmelerine Allah'ın izin verdiği binalardır. Oraları mübarek ve hayırlı kılmıştır, orada bulunanlar da hayırlıdır. Oralar muhafaza altındadır, oradakiler de muhafaza altındadırlar. Onlar namazlarında iken aziz ve celil olan Allah da ihtiyaclarını karşılar, onlar mescitlerinde bulunuyorlarken, Allah da onları muhafaza eder."⁽¹⁾

2- Mescidlere İhtimam Göstermek:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın yüceltilmesine... izin verdiği"** buyruğundaki "izin vermek emretmek ve hükmetmek" anlamındadır. İzinin gerçek anlamı, bilmek ve yasak koymaksızın imkân tanımaktır. Eğer onunla birlikte emir ve uygulama bulunacak olursa, anlamı daha da güçlü olur.

"Yüceltilmesine" buyruğunun bina edilip, yükseltilmelerine demek olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı Mücahid ve İkrime yapmıştır. Yüce Allah'ın: **"Hani İbrahim ve İsmail o Evin temellerini birlikte yükseltiyorlardı"** (el-Bakara, 2/127) buyruğunda da aynı kökten gelen kelime kullanılmıştır.

Peygamber (sav) da şöyle buyurmaktadır: "Kim kendi malından bir mescid bina edecek olursa, yüce Allah da ona cennette bir ev bina eder."⁽²⁾

Bu anlamda mescid bina etmeyi teşvik eden pek çok hadis-i şerif vardır.

Hasan-ı Basrî ve başkaları şöyle demişlerdir: **"Yüceltilmesine"** buyruğunun anlamı tazim edilip şanlarının yükseltilmesine, necaset ve pisliklerden

(1) Hadis olarak tespit edemedik.

(2) *İbn Mâce*, Mesâcid 1. Yakın lafızlarla vârid olmuş benzeri rivâyetler: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 7-8.

arındırılıp, temizletilmesine... demektir. Çünkü hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır: "Deri ateşten dolayı çekildiği gibi, mescitler de necâsetten böylece çekilirler."⁽¹⁾

İbn Mace de Sünen'inde Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini kaydetmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim mescidden rahatsızlık verici bir şeyi (pislik ve benzerini) dışarı çıkartacak olursa, Allah da ona cennette bir ev bina eder."⁽²⁾

Âişe (r.anhâ)dan da şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) bizlere mahallelerde mescidler edinmemizi ve bu mescidlerin temiz tutulup, hoş kokularla kokulandırılmasını emretmiştir.⁽³⁾

3- Mescidlere Süs ve Nakış Yapmak:

Bizler burada kastedilenin, mescidlerin bina edilmesi olduğunu kabul edecek olursak, acaba mescidlere süs ve nakış yapılır mı? Bu hususta farklı görüşler vardır. Kimileri bunu mekruh görürken, kimileri de mübah kabul etmektedirler.

Hammâd b. Seleme, Eyyub'dan, o Ebu Kılabe'den, o Enes'ten; Kata-de'nin de, Enes'ten rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar mescidlerle birbirlerine karşı öğünecekleri vakit gelmedikçe, kıyamet kopmayacaktır." Bu hadisi Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.⁽⁴⁾

Buhârî'de de şöyle denilmektedir: ...Enes de dedi ki: "Mescidlerle karşılıklı öğünürler. Sonra da pek az müstesnâ orayı imar etmezler (namaza gitmezler)."⁽⁵⁾

İbn Abbas da şöyle demiştir: Yahudiler ve hristiyanlar (mabedlerini) süsledikleri gibi andolsun sizler de oraları (mescidleri) süsleyeceksinizdir.⁽⁶⁾

Tirmizî el-Hakim Ebu Abdullah da "*Nevâdiru'l-Usul*" adlı eserinde Ebu'd-Derdâ'dan şöyle dediğini zikretmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mescidlerinizi süsleyip mushaflarınızı da allayıp pulladığınız takdirde artık helâk olmak gelip sizi bulacaktır."⁽⁷⁾

Bunun mübah olduğunu kabul edenler de mescidlerin süslenmesinin

(1) el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 253'te, Aliyyu'l-Karî'den naklen, böyle bir hadisin bulunmadığını zikretmektedir.

(2) *İbn Mâce*, Mesâcid 9

(3) *Ebû Dâvûd*, Salât 13; *Tirmizî*, Cumua 64; *İbn Mâce*, Mesâcid 9.

(4) *Ebû Dâvûd*, Salât 12; *Nesâî*, Mesâcid 2; *İbn Mâce*, Mesâcid 2; *Dârimi*, Salât 123; *Müsned*, III, 134, 145, 152, 230, 283.

(5) *Buhârî*, Salât 62.

(6) *Ebû Dâvûd*, Salât 12.

(7) el-Azîzî, *es-Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, I, 127, "zayıf olduğu" kaydıyla.

mescidleri ta'zim etmek demek olduğunu söyleyerek delil göstermişlerdir. Çünkü yüce Allah da: **"Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir"** diye buyurmakla mescidlerin ta'zim edilmesini emretmektedir.

Osman (r.a)dan da rivayete göre o, Peygamber (sav)ın mescidini tik ağacından bina etmiş ve güzelleştirmiştir.

Ebu Hanife der ki: Mescidleri altın suyu ile nakışlamakta bir mahzur yoktur.

Rivayet edildiğine göre Ömer b. Abdu'l-Aziz de Peygamber (sav)ın mescidini nakışlarla süslemiş, mescidin imar ve süsleme işini ileriye götürmüştür. Bu da onun halifeliğinden önce Medine valiliği döneminde olmuş, kimse onun bu yaptığını tepki ile karşılamamıştı.

Nakledildiğine göre el-Velid b. Abdu'l-Melik de Dımaşk'taki (Şam'daki) mescidin yapımı ve süslenmesi için Şam (Suriye) bölgesinden toplanan haracın üç mislini harcamıştır. Yine rivayet edildiğine göre Davud oğlu Süleyman (ikisine de salât ve selâm olsun) Beytu'l-Makdis mescidini bina etmiş ve onu ileri derecede süslemiştir.

4- Mescidin Rahatsızlık Verici Şeylere Karşı Korunması:

Mescidin kendilerine karşı korunması ve uzak tutulması gereken hususlar arasında hoş olmayan kokular, kötü sözler ve buna benzer açıklayacağımız diğer hususlar vardır. Bunlara riayet etmek mescidlere gösterilen saygının bir parçasıdır. İbn Ömer (r.a)dan rivayet edilen sahih hadise göre Rasûlullah (sav) Tebûk gazvesinde şöyle buyurmuştur: "Kim bu bitkiden -sarımsağı kastediyor- yiyecek olursa, sakın mescidlere gelmesin."⁽¹⁾

Cabir b. Abdullah (r.a)ın rivayetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim bu bakliyattan yani sarımsaktan yiyecek olursa... " Bir seferinde de "kim soğan, sarımsak ve pırasa yiyecek olursa, bizim mescidimize asla yaklaşmasın. Çünkü melekler de Âdemoğullarının rahatsız olduğu şeylerden rahatsız olurlar."⁽²⁾

Ömer b. el-Hattab (r.a) da irad ettiği bir hutbesinde şöyle demiştir: Sonra siz ey insanlar iki bitkiden yiyorsunuz ki benim görüşüme göre bunlar ancak pis şeylerdir. Şu soğan ve sarımsağı kastediyorum. Andolsun Rasûlullah

(1) *Buhârî*, Ezân 160; *Müslim*, Mesâcid 68; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 40; *Dârimî*, Et'ime 21; *Müsned*, II, 13, 20, *Buhârî*, *Müslim* ve *Dârimî*'de bu gazvenin Tebûk değil, Hayber olduğu kaydedilmektedir.

(2) *Müslim*, Mesâcid 72-74; *Tirmizî*, Et'ime 13; *Nesâî*, Mesâcid 16; *İbn Mâce*, İkâmetu's-salât 58; *Müsned*, II, 374, 387.

(sav) mescidde bunların kokularının bir adamdan geldiğini gördüğü takdirde o kimse hakkında emir vererek, Bakî'e kadar çıkartılırdı. O bakımdan bunlardan kim yiyecek olursa, onları pişirmek suretiyle öldürsün. (Pis kokularının gitmesini sağlasın.) Bu hadisi Müslim, Sahih'inde rivayet etmiştir.⁽¹⁾

İlim adamları derler ki: Böyle bir kimsenin mescidden çıkartılmasının illeti onun başkalarını rahatsız etmesi olduğuna göre; kıyasen şunu da söyleyebiliriz: Mescidde kötü diliyle onlara karşı güzel olmayan davranışlarda bulunarak çevresindekilere rahatsızlık veren yahut mesleğinin kötülüğü dolayısıyla kendisinden ayrılmayan bir şekilde kötü kokan yahut cüzzam ve buna benzer rahatsızlık verici bir hastalığı bulunan ve insanları rahatsız edecek bir hususu olan herkesi, bu illet o kimsede bulunduğu sürece -ondan ayrılınca- mescitten çıkartabilmek hakkına sahiptirler.

Aynı şekilde sarımsak ve buna benzer insanları rahatsız edici, hoş olmayan kokusu bulunan şeyleri yiyen kimseler namaz ya da ilim meclisinden, ziyafet vb. başka sebebler için insanların toplu olarak bulunduğu yerlerden uzak kalırlar. Bundan dolayı (Ömer -r.a-) soğan, sarımsak ve pırasayı bir arada söz konusu etmiş ve bunların rahatsızlık verici şeylerden olduğunu haber vermiştir.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr dedi ki: Hocamız Ebu Ömer Ahmed b. Abdu'l-Melik b. Hişam'ın -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- komşuları tarafından şikâyet edilen ve mescidde eliyle ve diliyle kendilerine eziyet ettiği ittifakla söylenen birisine nasıl bir uygulama yapılması gerektiği hususunda kendisiyle danışılması üzerine; o şahsın mescidden çıkartılıp oradan uzaklaştırılması, komşularıyla birlikte namazda hazır bulunmaması doğrultusunda fetva verdiğini gördüm. Zira böyle bir kimsenin delicesine ve haksızca hareketlerinden kurtulmanın başka bir yolu yoktur. Bir gün bu kişi hakkında onunla müzakere ettim, bu hususta vermiş olduğu fetva ile ilgili delil getirmesini istedim ve karşılıklı olarak söz alışverişinde bulunduk. O da sarımsak yiyen kimse ile ilgili hadisi delil gösterdi ve dedi ki: Bana göre böyle bir kimsenin bu hali sarımsak yiyen kimseden daha çok eziyet vericidir. Sarımsak yiyen bir kimse de mescide cemaate katılmaktan alıkonulur.⁽²⁾

Derim ki: Mürsel rivayetler arasında şöyle denilmektedir: "Kişi bir tek yalan söylediğinden melek onun pis kokusundan dolayı uzaklaşıp gider."

(1) *Müslim*, Mesâcid 78; *Nesâî*, Mesâcid 17; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 58, Et'ime 59; *Müsned*, I, 28.

(2) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, VI, 423. Ancak İbn Abdi'l-Berr, sözünü ettiği hocasının adı gerek burada, gerek, *el-İstizkâr*, I, 394'te: "Abdülmelik b. Hişam" olarak değil de, "... Abdülmelik b. Hâşim..." olarak kaydedilmektedir.

Buna göre yalan söylemek ve batıl sözler uydurmakla tanınan bir kimse de dışarı çıkartılır. Çünkü bu da eziyet verici bir iştir.

5- Mescidlerin, Mescidleri İmar Etmenin, Mescidlere Devam Etmenin Fazileti:

İlim adamlarının çoğunluğu İbn Ömer hadisi dolayısıyla bütün mescidlerin eşit olduğu kanaatindedirler. Kimileri de şöyle demektedir: Buradaki (sarımsak vb. şeyler ile ilgili) yasak sadece Rasûlullah (sav)'ın mescidi hakkındadır. Buna sebep ise Cebrail (a.s) ve onun mescide inişidir. Zira Cabir hadisinde: "Sakın bizim mescidimize yaklaşmayın" diye buyurmuştur. Ancak birinci görüş daha sahihtir, çünkü bu hükmü etkileyen sıfatı söz konusu etmiştir ki, bu da mescid oluşturmaktır. Hükmü etkileyen sıfatın söz konusu edilmesi ise bir illet bildirmedi. es-Sa'lebî isnadını kaydederek Enes (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah kıyamet gününde dünya mescidlerini beyaz ve asil develer suretinde getirir. Ayakları anberden, boyunları zaferandan, başları miskten, yularları yeşil zebercetten. O mescidlerde ikamet edip ezan okuyanlar o develerin yularını çekecekler. İmamları da arkadan sürecekle. Mescidleri imar edenler de onlara asılmış olacaklar. Böylelikle kıyametin Arasatından süratli bir şimşek gibi geçecekler. Mevkıf'te bulunan kimseler: Bunlar mukarreb melekler ve mürsel peygamberlerdir, diyecekler. Bunun üzerine şöyle nidâ olunacak: Bunlar melek değildir, peygamber de değildir. Bunlar mescid ehli kimselerdir. Muhammed (sav) ümmetinden namazları dikkatle koruyanlardır."⁽¹⁾

Kur'ân-ı Kerîm'de de şöyle buyurulmaktadır: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden... kimseler imar eder."* (et-Tevbe, 9/18) Bu buyruk bütün mescidler hakkında geneldir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmaktadır: "Sizler bir kimsenin mescidlere devam etmeyi itiyat haline getirdiğini göreceksiniz, onun iman ehli olduğuna şahitlik ediniz. Çünkü yüce Allah: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden... kimseler imar eder"* diye buyurmaktadır."⁽²⁾ Bu hadis daha önceden de (bk. et-Tevbe, 9/18. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

6- Mescidlerde, Mescidlerle Bağdaşmayan İşlerin Yapılması:

Aynı şekilde mescidler alışveriş ve (benzeri) bütün işlerin yapılmasına karşı himaye edilirler. Çünkü Peygamber (sav) kaybetmiş olduğu kırmızı deve-

(1) Hadis olarak kaynağını tespit edemedik.

(2) Tirmizî, Tefsir 9. sûre 9; İbn Mâce, Mesâcid 19; Dârimî, Salât 23; Müsned, III, 68, 76.

sinin kaybını yüksek sesle ilan eden kimseye şöyle demiştir: “Hay bulmaz olasın! Mescidler ancak bina ediliş maksatları için kullanılır.” Bu hadisi Müslim, Süleyman b. Bureyde’den, o babasından diye rivayet etmiş olup buna göre Peygamber (sav) namazı bitirdikten sonra bir adam kalkıp, şöyle demiştir: Benim kırmızı devemi bulan var mı? Beni haberdar etsin. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Hay bulmaz olasın! Mescidler bina ediliş maksatları için kullanılır.”⁽¹⁾

İşte bu da mescidlerde aslolanın namaz, zikir ve Kur’ân kıraati olduğuna, bunun dışında herhangi bir iş yapılmaması gerektiğine delildir. Nitekim Enes (r.a)ın rivayet ettiği şu hadiste de böylece açıklanmış bulunmaktadır: Rasûlullah (sav) ile birlikte mescidde bulunduğumuz bir sırada Bedevi bir Arap geldi ve ayakta durup, mescidde küçük abdestini bozdu. Rasûlullah (sav)ın ashabı: Dur, dur dediler. Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: “İhtiyacını görmesini ortada bıraktırmayın. Onu haline terkedin.” Bunun üzerine ihtiyacını giderinceye kadar ona ilişmediler. Daha sonra Rasûlullah (sav) onu çağırıp şöyle dedi: “Bu mescidlerde hiçbir şekilde böyle bir küçük abdest bozmak ya da kirletilmeleri uygun değildir. Bu mescidler ancak Allah’ı zikretmek, namaz kılmak ya da Kur’ân okumak içindir.” -Ya da Rasûlullah (sav)ın buyurduğu gibi... (Enes devamla) dedi ki: Orada bulunanlardan birisine emir verdi, o da bir kova su getirip üzerine döktü. Bu hadisi de Müslim rivayet etmiştir.⁽²⁾

Yüce Allah’ın Kitabından buna delil olan buyruklardan birisi de O’nun: **“İçlerinde adının anılmasına izin verdiği evler...”** buyruğudur. Peygamber (sav)ın Muaviye b. el-Hakem es-Sülemî’ye söylediği şu sözler de buna delildir: “Şüphesiz ki bu mescidlerde insanların kelâmından herhangi bir şey söylemek uygun düşmez. Söylenebilecek sadece tesbihtir, tekbirdir ve Kur’ân kıraatidir.” Yahut ta Rasûlullah (sav)ın buyurduğu gibi...⁽³⁾

Bu hadisi bütün uzunluğu ile Müslim, Sahih’inde rivayet etmiş bulunmaktadır; bu kadarı da yeter.

Ömer b. el-Hattab (r.a), mescidde bir adamın sesini duyunca: Bu ses de ne oluyor? Nerede olduğunu biliyor musun? diye çıkmıştır.

Halef b. Eyyub bir seferinde mescidinde oturmakta iken kölesi yanına gelip ona bir hususa dair soru sordu. O da ayağa kalkıp mescidden çıktı ve ona öylece cevap verdi. Niye böyle yaptığı sorulunca, şöyle dedi: Şu, şu kadar

(1) *Müslim*, Mesâcid 80-81; *İbn Mâce*, Mesâcid 11

(2) *Buhârî*, Edeb 35; *Müslim*, Tahâre 98, 199; *Nesâî*, Tahâre 45, Miyâh 2; *İbn Mâce*, Tahâre 78; *Müsned*, III, 191, 226.

(3) *Müslim*, Tahâre 100; *Müsned*, III, 191.

zamandan bu yana mescidde dünya kelâmı konuşmuş değilim. Bu gün de konuşmak hoşuma gitmedi.

7- Mescidde Kayıp İlânı, Alış-veriş Yapmak, Şiir Okumak vs.nin Hükümü:

Tirmizî, Amr b. Şuayb'dan, o babasından, o da dedesi yoluyla rivayet ettiğine göre; Rasûlullah (sav) mescidde şiir okumayı, orada alışveriş yapmayı ve cuma gününde namazdan önce insanların halkalar oluşturarak oturmalarını yasaklamıştır. (Tirmizî) dedi ki: Bu hususta Büreyde, Cabir ve Enes'ten de rivayetler gelmiştir. Abdullah b. Amr'ın hadisi de hasen bir hadistir. Muhammed b. İsmail dedi ki: Ben Muhammed'i (Tirmizî'de Ahmed'i) ve İshak'ı -başkalarını da zikrederek- Amr b. Şuayb'ın hadisini delil gösterdiklerini gördüm. Kimi ilim ehli kimseler de mescidde alışveriş yapılmasını mekruh karşılamışlardır. Ahmed ve İshak da bu görüştedirler.⁽¹⁾

Rivayet edildiğine göre de Meryem oğlu İsa (ikisine de selam olsun) mescidde alışveriş yapan bir topluluğun yanından geçince, elbisesini sarıp sarmaladıktan sonra onları vura vura üzerlerine yürüdü ve bu arada da: Ey yılanların çocukları! Sizler Allah'ın mescidlerini pazar edindiniz. Burası âhiretin pazarıdır, diyordu.

Derim ki: Mezhebimize mensub kimi ilim adamı mescidlerde çocuklara öğretmeyi mekruh görmüş ve bunun da alışveriş kabilinden olduğu görüşünü belirtmiştir. Bu, ilim öğretmenin ücret karşılığı yapılması halinde böyledir. Şâyet ücretsiz yapılacak olsa, yine bir başka açıdan bunun engellenmesi söz konusu olur. O da çocukların pisliklerden ve kirletmekten kendilerini koruyamayacaklarıdır. Bu ise mescidlerin temiz tutulmaması sonucunu doğurur. Rasûlullah (sav) da mescidlerin temizlenmesini ve hoş kokularla kokulandırılmasını emrederek şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınızı, delilerinizi, kılıçlarınızı kinsız tutmayı, orada hadlerinizi uygulayıp seslerinizi yükseltmeyi, karşılıklı tartışmalarınızı mescidlerinizden uzak tutunuz. Cuma günlerinde oraları kokulandırıp, tütsülendiriniz. Mescidlerinizin kapılarında da tuvalet ve abdest alma yerleri yapınız."⁽²⁾

Bu hadisin isnadında Umeyyeoğullarının azathısı Dimaşklı el-Alâ b. Kesir vardır. Bu da hadis âlimlerine göre zayıf bir ravidir. Bunu hadis hafızı Ebu Ahmed b. Adî el-Cürcanî zikretmiştir.⁽³⁾

(1) *Tirmizî*, Salât 123. Hadis ayrıca: *Nesâî*, Mesâcid 23; *İbn Mâce*, Mesâcid 5'de de yer almaktadır.

(2) *Müslim*, Mesâcid 5

(3) Hadisin senedine bakıldığında el-Alâ b. Kesir'in ismen zikredilmediği görülecektir. Künyesi verilen Ebû Saîd, el-Alâ b. Kesir'in kendisidir. Bk. ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, IV, 24; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, VIII, 170.

Yine Ebu Ahmed'in zikrettiğine göre, Ali b. Ebi Talib (r.a) şöyle demiştir: İkinci namazını mü'minlerin emiri Osman ile birlikte kıldım. Mescidin bir tarafında bir terzi gördü. Onun dışarı çıkartılmasını emretti. Ona: Ey mü'minlerin emiri! O mescidi süpürüyor, kapıları kapatıyor ve bazen de su serpiyor denilince, Osman şöyle dedi: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sanatkârlarınızı mescidlerinizden uzaklaştırınız." Bu belllenmiş bir hadis değildir, isnadında Muhammed b. Mucîb es-Sakafî vardır. Bu ise Zâhibu'l-Hadis (hiçbir surette hadisi alınmayan) bir ravidir.⁽¹⁾

Derim ki: Bu anlamda vârid olmuş rivayetlerin, rivayet yolları her ne kadar gevşek ise de manaları sahihtir. Bu manaların sahih olduğuna, daha önce zikrettiklerimiz delil teşkil etmektedir. Tirmizî der ki: Tabîne mensub kimi ilim ehlince mescidde alışverişe ruhsat verildiğine dair rivayet gelmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav)den de birden çok hadiste mescidde şiir okunabileceğine dair ruhsat da rivâyet edilmiş bulunmaktadır.⁽²⁾

Derim ki: Mescidlerde şiir okumak hakkında farklı görüşler vardır. Kimisi mutlak olarak kabul etmezken, kimisi mutlak olarak caiz kabul etmektedir. Ancak uygun olan bu hususta hükmün tafsilatlı olarak ele alınmasıdır. Şöyleki: Şiire bakılır, eğer şiir yüce Allah'a ya da Rasûlüne övgü ihtiva ediyor, yahut onları yakışık olmayan şeylerden tenzih ediyor ise -Hassan'ın şiirlerinde olduğu gibi- veya hayra teşvik, öğüt, dünyaya karşı zahidliği, dünyalıktan az şeylerle yetinmeyi ihtiva ediyor ise böyle şiirleri mescidlerde de, başka yerlerde de okumak güzeldir. Mesela şairin şu beyitleri bu kabildendir:

طَوَّفِي يَا نَفْسُ كِي أَقْصِدَ فَرْدًا صَمَدًا وَذَرِينِي لَسْتُ أَبْغِي غَيْرَ رَبِّي أَحَدًا
فَهوَ أَنَسِي وَجَلِيسِي وَدَعَايَ النَّاسِ فَمَا إِنْ تَجِدُنِي مِنْ دُونِهِ مُلْتَحِدًا

"Dolaş, dur ey nefis ki, ben de tek ve samed olana doğru gideyim,
Bırak benim peşimi, Rabbimden başkasını aramıyayım.
O benim tesellim, benim sohbet ettiğimdir, insanları terket artık,
Çünkü sen O'nun dışında sığınacak kimse bulamazsın."

Böyle olmayan şiirler de caiz olmaz. Çünkü şiirde çoğunlukla çirkin sözler, yalan ve batılın süslü gösterilmesi söz konusudur. Bu gibi hususlardan uzak kalan şiirde bile en azından boş sözler ve gereksiz ifadeler vardır. Mescidler ise bundan uzak tutulmalıdır. Çünkü yüce Allah: **"Allah'ın yüceltilmesine ve**

(1) Bk. Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, V, 149; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX, 379-380.

(2) *Tirmizî*, Salât 123.

İçlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir" diye buyurmaktadır. Şiirin mescidde okunması bazen caiz olabilir. Şairin şu beyiti gibi:

كَفَحَلَّ الْعَذَابُ الْفَرْدَ يَضْرِبُهُ النَّدى تَعَلَّى النَّدى فِي مَتْنِهِ وَتَحَدَّرَا

"Yumuşak kumların (üzerinde yürüyen) ve yağmurun vurduğu
bir erkek deve gibi,
Ki sırtında yağmur vardır ve oradan aşağı düşmüştür."

Bir başka şairin şu beyiti de böyledir:

إِذَا مَقَطَ السَّنَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غَضَابًا

"Sema (yağmur) bir kavmin topraklarına düştü mü,
Orada otlatırız isterlerse kızsınlar (bizlere)"

Bu kabil şiirde her ne kadar Allah'a hamd ve senâ bulunmamakta ise de caizdir. Çünkü hayasızca sözler ve yalan ihtiva etmemektedir. Caiz olan ve olmayan şiirlere dair yeterli açıklamalar yüce Allah'ın izniyle eş-Şuarâ Sûresi'nde gelecektir.

Dârakutnî'nin rivayetine göre Hişam b. Urve babasından, o Âişe (r.an-hâ)dan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav)ın huzurunda şiirden söz edildi de şöyle buyurdu: O bir sözdür, güzeli güzeldir, çirkini çirkindir."⁽¹⁾

Bu hususta Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan, Ebu Hureyre'den ve İbn Abbas'tan rivayet edilen Peygamber (sav)ın buyrukları da bulunmaktadır. Bunları (Dârakutnî) Sünen'inde zikretmiş bulunmaktadır.

Derim ki: Şafiî mezhebine mensup ilim adamları bu sözü Şafiî'den nakletmektedirler ve ondan başkasının bu sözleri söylemediğini ileri sürerler. San-ki onlar bu husustaki hadislerle vakıf olmamış gibidirler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

8- Mescidlerde Seslerin Yükseltilmesi:

Mescidlerde sesin yükseltilmesine gelince, şâyet bu sesini yükseltenin maslahatının bir gereği ise o vakit maksadının zittına olmak üzere ona beddua

(1) Dârakutnî, IV, 155

edilir. Çünkü az önce kaydettiğimiz Bureyde yoluyla gelen hadis bunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Ebu Hureyre'nin naklettiği hadise göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Kim birisinin mescidde bir şey kaybettiğini ilan ettiğini işitirse: Allah onu sana geri çevirmesin, desin, çünkü mescidler bunun için bina edilmiş değildir."⁽¹⁾

Malik ve bir grub ilim adamı bu kanaattedir. Öyle ki bunlar, ilim ve başka bir maksat için dahi mescidde sesin yükseltilmesini mekruh kabul ederler. Ebu Hanife mezhebine mensub ilim adamları bizim -Maliki- mezhebimize mensub Muhammed b. Mesleme ise davalasma ve ilim maksadı ile sesi yükseltmeyi caiz kabul eder ve şöyle derler: Çünkü onlar için bu şekilde seslerini yükseltmek kaçınılmaz bir şeydir. Ancak bu, hadisin zahirine muhaliftir. "Onlar için bu şekilde davranmak kaçınılmaz bir şeydir." sözleri ise uygun değildir. Aksine iki sebep dolayısıyla bundan kaçınabilirler. Evvela vakar ve hürmette kusur etmezler. Sürekli bunu hatırlarında tutarlar ve aksi olan işlerden kendilerini sakındırırlar. İkinci olarak eğer buna imkân bulunmayacak olursa, o takdirde bu maksatla özel bir yer tesbit edilmelidir. Nitekim Ömer (r.a), el-Butayha diye adlandırılan geniş bir yer bina etmiş ve: Kim yüksek sesle konuşmak yahut bir şiir okumak isterse -Rasûlullah (sav)ın mescidinde bunları yapmak isteyenleri kastetmektedir- haydi bu geniş yere çıkıp gitsin. İşte bu da Ömer (r.a)ın, mescidde şiir okunmasına karşı çıktığının delilidir. el-Butayha denilen yerde, Mescidin dışında bunun için bir yer bina etmiştir.

9- Mescidde Uyumak:

Yabancı ve evi olmayan erkek ya da kadınlardan bu işe ihtiyaç duyan kimselerin mescidde uyumalarına gelince, bu caizdir. Çünkü Buhârî'de şöyle denilmektedir: ...Ebu Kılâbe, Enes'ten naklen dedi ki: Ukl kabilesinden bir grup Peygamber (sav)ın yanına geldiler. Onlar Suffe'de kaldılar. Abdu'r-Rahman b. Ebi Bekr dedi ki: Suffa ashabı fakir kimseler idiler.⁽²⁾

Buhârî ile Müslim'de kaydedildiğine göre de İbn Ömer bekâr bir delikanlı iken evlenmeden Peygamber (sav)ın Mescidinde (kimi zaman) uyurdu.⁽³⁾ Buhârî'nin lafzı bu şekildedir.

Buhârî: "Kadının mescidde uyuması" diye bir başlık açmış ve bu başlık altında Âişe (r.anhâ)nın rivayet ettiği hadisi de zikretmiştir. Bu hadis ahalisi tarafından bir kemer çalmakla itham edilen siyahi bir cariye'nin başından ge-

(1) *Müslim*, Mesâcid 79; *Ebü Dâvûd*, Salât 21; *İbn Mâce*, Mesâcid 11; *Müsned*, II, 349, 420.

(2) *Buhârî*, Salât 58, *Mevâkîtu's-Salâ* 41; *Müsned*, I, 197, 198.

(3) *Buhârî*, Salât 58; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 140; *Nesâî*, Mesâcid 29.

çenler hakkındadır. Âişe dedi ki: Bu cariye'nin mescidde kıldan bir çadırı ya da küçükçe bir evi vardı...⁽¹⁾

Atâ b. Ebi Rebah da kırk yıl süreyle gecelerini mescidde geçirmişti.

10- Mescide Giriş ve Çıkışın Adabı:

Müslim, Ebu Humeyd ya da Ebu Useyd'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizden herhangi bir kimse mescide girdiği takdirde; (اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ): Allah'ım bana rahmetinin kapılarını aç" desin. Mescidden çıkacak olursa da: (اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ): Allah'ım, lütfundan dilerim" desin."⁽²⁾ Ebû Dâvûd da bu hadisi böylece rivayet etmiş, ancak o: "Sizden herhangi bir kimse mescide girecek olursa: Selâm versin, Peygamber (sav)a salât getirsin, sonra da: "Allah'ım bana rahmetinin kapılarını aç, desin..." fazlalığıyla rivayet etmektedir.⁽³⁾

İbn Mâce'nin rivayetine göre de Rasûlullah (sav)'ın kızı Fâtıma (r.anhâ) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) mescide girdi mi:

"(بِسْمِ اللَّهِ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ): Allah'ın adıyla, Rasûlullah'a selâm olsun. Allah'ım, bana günahlarımı bağışla ve bana rahmetinin kapılarını aç" derdi. Çıktı mı da:

"(بِسْمِ اللَّهِ وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَفَضْلِكَ): Allah'ın adıyla, Allah'ın Rasûlüne salât olsun. Allah'ım, günahlarımı bana bağışla ve bana rahmetinin ve lütfunun kapılarını aç," derdi.⁽⁴⁾

Ebu Hureyre'den rivayete göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse mescide girdi mi, Peygamber (sav)a salât (ve selâm) getirsin ve şöyle desin: (اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ): Allah'ım, bana rahmetinin kapılarını aç." Mescidden dışarıya çıktı mı yine Peygamber (sav)a selâm getirsin ve: (اللَّهُمَّ اغْصِنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ): Allah'ım, beni kovulmuş şeytandan koru" desin."⁽⁵⁾

Ebû Dâvûd da Hayve b. Şureyh'den şöyle dediğini rivayet eder: Ukbe b. Müslim ile karışlaştım. Ben ona şöyle dedim: Bana ulaştığına göre senin Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) mescide girdi mi şöyle dermiş: "(أعوذ بالله العظيم وبوجهه الكريم وسلطانه القديم من الشيطان الرجيم): Azim olan Allah'a, O'nun kerim olan zatına, kadim olan sultanına (egemen-

(1) *Buhârî*, Salât 57.

(2) *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn 68; *Ebû Dâvûd*, Salât 18; *Nesâî*, Mesâcid 36; *İbn Mâce*, Mesâcid 13; *Dârimî*, İsti'zân 56; *Müsned*, III, 497, V, 425.

(3) *Ebû Dâvûd*, Salât 18.

(4) *İbn Mâce*, Mesâcid 13; *Tirmizî*, Salât 117.

(5) *İbn Mâce*, Mesâcid 13

liğine), kovulmuş şeytandan sığınırım." (Ukbe): Evet, dedi. Dedi ki: O bunu söyledi mi şeytan da: Günün diğer vakitlerinde de bana karşı korunmuş oldu, der.⁽¹⁾

11- Mescide Girdikten Sonra Oturmadan

İki Rek'at Namaz Kılmak (Tahiyyetu'l-Mescid):

Müslim'in, Ebû Katâde'den rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse mescide girdi mi oturmadan önce iki rek'at kılıversin."⁽²⁾ Yine ondan rivayete göre: Rasûlullah (sav) insanlar arasında oturuyor iken mescide girdim. Ben de geçip oturdum, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Oturmadan önce iki rek'at namaz kılmana engel olan nedir?" Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Ben senin ve sair insanların oturmakta olduğunu gördüm. Şöyle buyurdu: "Sizden herhangi bir kimse mescide girecek olursa, iki rek'at namaz kılmadan oturmasın."⁽³⁾

İlim adamları derler ki: Peygamber (sav) mescidi diğer evlerden ayıran bir özellikle mümtaz kılmıştır. O da namaz kılmadan oturmama meziyetidir.

İlim adamları genel olarak burada namaz kılma emrinin mendubluk ve teşvik ifade ettiğini kabul etmekle birlikte, Dâvûd (ez-Zahirî) ve mezhebine mensub ilim adamları bunun vücut ifade ettiği kanaatindedirler. Ancak bu kanaat bâtıldır. Eğer durum onların dedikleri gibi olsaydı, abdestsiz bir kimse- nin abdest almadan mescide girmesinin haram olması gerekirdi. Bildiğim kadarıyla da kimse böyle bir görüş ileri sürmüş değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbrahim b. Yezid, el-Evzaî'den, o Yahya b. Ebi Kesir'den, o Ebu Seleme b. Abdu'r-Rahman'dan, o Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizden herhangi bir kimse mescide girdi mi iki rek'at namaz kılmadan oturmasın. Sizden herhangi bir kimse evine girdi mi iki rek'at namaz kılmadan oturmasın. Şüphesiz Allah onun, o iki rek'atından dolayı evinde hayır takdir buyurur." Bu hadis mescid ile ev arasında eşitliği gerektirmektedir; denilse;

Böyle diyene şu şekilde cevap verilir: Eve giriş esnasında namaz kılmayı ifade eden bu fazlalığın aslı yoktur. Bunu Buhârî söylemiştir.⁽⁴⁾ Bu hususta az önce kaydettiğimiz Müslim tarafından rivayet edilen Ebu Katade hadi-

(1) *Ebû Dâvûd*, Salât 18

(2) *Buhârî*, Salât 60; *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirîn 69; *Ebû Dâvûd*, Salât 19; *Tirmizî*, Salât 118; *Nesâî*, Mesâcid 37; *Dârimî*, Salât 114; *Muvatta*, Kasru's-Salât 57; *Müsned*, V, 295, 296, 303, 305, 311

(3) *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirûn 70; *Müsned*, V, 305.

(4) *ez-Zehebî*, *Mizânu'l-İtidâl*, I, 74.

si sahihtir. Burada sözü edilen İbrahim'den bildiğim kadarıyla Sa'd b. Abdül-Hamid'den başka hadis rivayet eden olmamıştır. Bildiğim kadarıyla da onun bu hadisten başka rivayeti de yoktur.⁽¹⁾ Bu ifadeler Ebu Muhammed Abdül-Hakk'a aittir.

12- Mescidlerin Kandillerle Aydınlatılması:

Said b. Zebbân rivayetle dedi ki: Bana babam, babasından anlattı. O (babam) dedesinden, o Ebu Hind (r.a)dan rivayetle dedi ki: Temim -yani ed-Darî- Şam'dan, Medine'ye kandiller, zeytinyağı ve ipler getirdi. Medine'ye ulaştığında cuma gecesine rastgeldi. Ebu'l-Büzad diye anılan bir köleye emir vermesi üzerine köle kalkıp o ipleri bağladı, kandilleri astı. Onlara su ve zeytinyağı doldurdu ve aralarına da fitil yerleştirdi. Güneş batınca Ebu'l-Büzâd'a emir vererek bu kandilleri yaktı. Rasûlullah (sav) mescide çıkınca, kandillerin parıldadığını gördü. "Bunu kim yaptı?" diye sorunca, Temim ed-Darî yaptı ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Şöyle buyurdu: "Sen İslâm'ı aydınlattın, Allah da dünyada da, âhirette de seni nûrlandırsın. Eğer bir kızım olsaydı, onu seninle evlendirirdim." Nevfel b. el-Haris dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Benim Nevfel kızı el-Muğire adında bir kızım var, sen onu istediğinle evlendirebilirsin deyince, Peygamber o kızı Temim'e nikâhladı.

Zebbân yalnızca Said'in adıdır. Onun nesebi de şu şekildedir: Ebu Osman Said b. Zebban b. Kaid b. Zebban b. Ebi Hind. Burada anılan Ebu Hind de Peygamber (sav)'ın hacamatçısı ve Beyâdaoğullarının azadlısıdır.

İbn Mace'nin rivayetine göre de Ebu Said el-Hudrî şöyle demiştir: Mescidlerde kandil yakan ilk kişi Temim ed-Darî'dir.⁽²⁾

Enes'ten rivayet edildiğine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir mescidde bir kandil yakacak olursa, o ışık onda bulunduğu sürece melekler ve Arşı yüklenenler ona dua edip dururlar ve şüphesiz ki mescidin süpürülmesinin tozu Hûr el-Iyn'in mehiridir."⁽³⁾

İlim adamları derler ki: İçinde Kur'ân'ın okunduğu evin kandiller asmak suretiyle ve içinde mumlar dikmekle aydınlatılması müstehaptır. Ramazan ayında da mescidlerin aydınlatılması arttırılır.

13- Allah'ı Tesbih Edenlerin Nitelikleri:

"Sabah akşam O'nu oralarda tesbih ederler; ... yiğitlerdir" buyruğunda tesbih edenleri nitelendirmesi hususunda ilim adamları farklı görüşlere sa-

(1) Bk. ez-Zehabî, *aynı yer*.

(2) *İbn Mâce*, Mesâcid 9

(3) Hadis olarak tespit edemedik. Bir temriz siğası olan "ruviye; rivâyet edildi" tabirinin kullanılması dikkatten kaçmamalıdır.

hiptir. Bir görüşe göre bunlar yüce Allah'ın emirlerini gözetenler ve onun rızasını talep edenlerdir. Dünya işlerinden hiçbir iş onları namaz kılmaktan ve Allah'ın anmaktan, engellemez.

Ashab-ı Kiram'dan bir çok kimse de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme namaz için ezanı işittiklerinde, işlerini bırakıp hemen namaza koşuşan, çarşı ve pazardakiler hakkında inmiştir.

Salim b. Abdullah pazarda bulunanların namaza gitmekte olduklarını görünce şöyle demiştir: İşte yüce Allah'ın: **“Kendilerini ticaretin de, alışverişin de Allah'ı anmaktan... alıkoymadığı yiğitlerdir”** buyruğunda kastettiği kimseler bunlardır. Bu sözün İbn Mes'ud tarafından söylendiği de rivayet edilmiştir.

Abdullah b. Âmir ve Ebubekr'in kendisinden rivayetine göre Âsım ile el-Hasen **“(يُسَبِّحُ لَهُ) : O'nu tesbih ederler”** buyruğunu; **“(يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا) : O'na, oralarda tesbih olunur”** anlamında meçhul bir fiil olarak “be” harfini üstün okumuştur. Nâfi', İbn Ömer, Ebu Amr ve Hamza ise **“tesbih ederler”** anlamında olmak üzere “be” harfini esreli okurlardı. Ebu Âmr'ın, Asım'dan rivayeti de bu şekildedir.

“Be” harfini üstün okuyanların kıraatine göre bunun iki türlü manası vardır: Birincisine göre, açıktan zikredilen fiilin delâlet ettiği gizli bir fiil ile **“yiğitlerdir”** anlamındaki “ricâl” kelimesinin merfû' olmasıdır. Bu da, yiğitler O'nu tesbih ederler, manasınadır. Buna göre (âyetin son kelimesi olan) **“akşam (el-âsâl)”** kelimesi üzerinde vakıf yapılır. Sîbeveyh bunun benzeri bir açıklamayı zikretmiş ve şu beyiti kaydetmiş bulunmaktadır:

لَيْسَ يَزِيدُ ضَارِعٌ لَخَصُومَةٍ وَمُخْتَبِطٌ مِمَّا تُطَيِّحُ الطَّوَائِفُ

“Ağlansın Yezid için, düşmanlık dolayısı ile zelil olup boyun eğen,
Ve atılan silahların helâk edip öldürmelerinden dolayı ihtiyacı olan kimseler.”

Burada ifade, zelil olan kimse onun için ağlasın, anlamındadır. İşte buna binaen: **(ضُرِبَ زَيْدٌ عَمْرُو)** ifadesi Zeyd, Amr'ı dövdü, anlamında kullanılır.

Diğer bir açıklama da şöyledir: **“Yiğitler”** anlamındaki kelime mübtedâ olarak merfû' okunur, haberi ise (birinci âyetin başındaki) **“evlerdedir”** anlamındaki buyruktur. Yani Allah'ın yüceltilmelerine izin verdiği evlerde bir takım yiğitler vardır ki...

“O'nu orada tesbih ederler” ifadesi de “yüceltilmesi” fiilindeki zamirden hal olur. Şöyle denilmiş gibidir: Oralarda O'na tesbih edilerek yüceltilmesine... izin vermiştir. Bu durumda **“akşam”** anlamındaki kelime üzerinde vakıf yapılmaz.

“Tesbih ederler” fiilini “be” harfi esreli olarak okuyanlar ise **“akşam”** (anlamındaki: “el-âsâl” kelimesi) üzerinde vakıf yapmazlar. Çünkü bu durumda **“tesbih ederler”** fiili **“yığitler”** anlamındaki kelimenin fiilidir. Fiilin ise fâ-ile (özneye) ihtiyacı vardır ve burada hafzedilmiş de değildir. “Sabah-akşam” anlamındaki kelimelere dair açıklamalar da daha önceden el-A’raf Sûresi’nin sonlarında (7/205. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Hamd yalnızca Allah’a mahsustur.

14- Bu Buyrukta Geçen “Tesbih”in Anlamı:

“O’nu oralarda tesbih ederler” buyruğunun namaz kılarlar anlamında olduğu söylenmiştir. İbn Abbas da: Kur’ân-ı Kerîm’de geçen her tesbih lafzı namaz demektir, demiştir. Buna da yüce Allah’ın: **“Sabah-akşam”** buyruğu delildir. Sabah ve öğleden sonra (akşama kadar) anlamındadır. Müfessirlerin çoğu da şöyle demektedir: (İbn Abbas) “namaz” ile farz olan namazı kastetmiştir. **Sabah** (el-ğuduvv) sabah namazını, **akşam** (el-âsâl); öğle, ikindi, akşam ile yatsı namazlarını kapsar. Çünkü “el-âsâl” adı onların hepsini ifade eder.

15- Mescidlere Gidip Gelmenin Orada Kalmanın Fazileti:

Ebû Dâvûd’un rivâyetine göre Ebu Umâme Rasûlullah (sav)’ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Kim evinden abdest almış olarak farz bir namaz kılmak üzere çıkarsa, onun eciri tıpkı ihrama girmiş hacının eciri gibidir. Kim de kuşluk namazı için çıkıp da yalnız bu maksatla çıkacak olursa, onun da eciri umre yapan kimsenin eciri gibidir. Aralarında lağv (boş söz ve iş) bulunmayan şekilde ardı arkasına namaz kılmak ise illiyyinde bir kitabdır.”⁽¹⁾

Bureyde’den de, Peygamber (sav)’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Karanlıklarda mescidlere yürüyüp, gidenleri kıyamet gününde tam nûr ile müjdele.”⁽²⁾

Müslim’in, Sahih’inde kaydedildiğine göre Ebu Hureyre (r.a), Peygamber (sav)’dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Her kim sabah veya akşam mescide gidecek olursa, Allah ona cennette sabah veya akşam gittiği her vakit bir ikram ve ziyafet hazırlar.”⁽³⁾

Sahih’in dışındaki kaynaklarda da şu ziyade vardır: “Nasıl ki sizden herhangi bir kimse sevdiği kimseyi ziyaret edecek olursa, ona ikramda elinden geleni yapıyorsa (ona öylece ikramda bulunacaktır.)”⁽⁴⁾ Bunu es-Sa’lebî zikretmektedir.

(1) *Ebû Dâvûd*, Salât 48

(2) *Ebû Dâvûd*, Salât 48; *Tirmizî*, Mevâkûtu’s-Salât 51; *İbn Mâce*, Mesâcid 14.

(3) *Buhârî*, Ezan 37; *Müslim*, Mesâcid 285; *Müsned*, II, 509

(4) Bu fazlalığı hadis olarak tesbit edemedik.

Müslim'in rivayetine göre Ebu Hureyre (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim evinde abdest alır, sonra da Allah'ın evlerinden herhangi birisine Allah'ın farzlarından bir farizayı edâ etmek üzere yürüyerek giderse, atacağı iki adımdan birisi ile bir günahı silinir, diğeri onu bir derece yükseltir."⁽¹⁾

Yine Ebu Hureyre'den rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kişinin cemaatle birlikte kıldığı bir namaz, evinde ve pazarında kıldığı namazdan yirmi küsur kat daha fazladır. Çünkü onlardan herhangi bir kimse güzel bir şekilde abdest alıp sonra da namaz kılmaktan başka bir arzusu bulunmayıp yalnızca namaz kılmak arzusu ile mescide gidecek olursa, attığı herbir adım sebebiyle mutlaka onun bir derecesi yükseltilir ve mutlaka onun bir günahı silinir; tâ ki mescide girinceye kadar. Mescide girdikten sonra onun orada kalmasına sebep namaz olduğu sürece namazda sayılır. Sizden herhangi bir kimse namaz kıldığı yerinde kaldığı sürece melekler de sizden o kimseye dua eder dururlar ve: Allah'ım ona rahmet eyle, Allah'ım ona mağfiret eyle, Allah'ım onun tevbesini kabul buyur, derler. Orada başkasını rahatsız etmediği ve abdestini bozmadığı sürece (bu böylece sürer gider.)"⁽²⁾

Bir rivayette de şöyle denilmektedir: Abdestini bozmadıkça (ne demektir? diye soruldu. (Ebu Hudeyre): Yellenmedikçe yahut osurmadıkça, diye cevap verdi.⁽³⁾

Hakîm b. Zurayk dedi ki: Said b. el-Müseyyeb'e: Sence cenazede hazır bulunmak mı daha iyidir, yoksa mescidde oturmak mı? diye soruldu. Şu cevabı verdi: Bir cenazenin namazını kılan bir kimseye bir kırat (ecir) vardır. Onun defnedilmesine tanık olan kimseye iki kırat vardır. Bense mescidde oturmayı daha çok severim, çünkü melekler: Allah'ım ona mağfiret buyur, Allah'ım ona rahmet eyle, Allah'ım tevbesini kabul et, derler.

Rasûlullah (sav)'ın ashabından olan el-Hakem b. Ömer'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Dünyada misafir (gibi) olunuz. Mescidleri ev edininiz, kalblerinizi rikkate alıştırınız. Çokça tefekkür edip ağlayınız. Hevâlarınız sizleri ihtilâfa düşürmesin. Yerleşmeyeceğiniz binalar yapmayınız, yemeyeceğiniz kadarını toplamayınız, erişemeyeceğiniz umutlar beslemeyiniz."⁽⁴⁾

Ebu'd-Derdâ da oğluna şöyle demiştir: Mescid senin evin olsun, çünkü ben

(1) *Müslim*, Mesâcid 282.

(2) *Buhârî*, Ezan 30, Salât 87, Buyû' 49; *Müslim*, Mesâcid 282; *Ebü Dâvûd*, Salât 48; *İbn Mâce*, Mesâcid 14.

(3) *Müslim*, Mesâcid 274; *Ebü Dâvûd*, Salât 20

(4) Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, 6433, zayıf hadis olduğu kaydıyla.

Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: "Mescidler takvâ sahiplerinin evleridir. Mescidleri ev edinen kimseye yüce Allah huzur ve sükûnu ve sırat üzerinden geçmeyi taahhüd etmiştir."⁽¹⁾

Ebu Sadık el-Ezdî Şuayb b. el-Habhab'a yazdığı mektubunda şunları söyler: Sana mescidlere gidip oradan ayrılmamanı tavsiye ederim. Çünkü bana ulaştığına göre mescidler peygamberlerin meclisleri idi.

Ebu İdris el-Havlânî dedi ki: Mescidler insanlar arasından kerim kimselerin meclisleridir.

Malik b. Dinar da şöyle demektedir: Bana ulaştığına göre şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: Ben kullarımı azaplandırmak isterim; ancak mescidleri imar edenlere, Kur'ân için birlikte oturanlara ve müslüman olarak yetişen çocuklara bakarım da gazabım sükûn bulur.

Yine Peygamber (sav)ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Âhir zamanda bir takım insanlar olacaktır. Bunlar mescidlere gelirler ve halkalar halinde otururlar. Dünyayı ve dünya sevgisini konuşurlar. Bunlarla oturmayınız, Allah'ın da böylelerine ihtiyacı yoktur."⁽²⁾

İbnu'l-Müseyyeb de şöyle demiştir: Her kim bir mescidde oturursa o ancak Rabbinin huzurunda oturur. Artık onun hayırdan başka bir şey söylemek hakkı yoktur.

Mescidlerin tazimi ve mescidlere gereken saygının gösterilmesi ile ilgili yeterli açıklamalar daha önceden (bk. et-Tevbe, 9/17-18. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Kimi ilim adamı bu hususta onbeş madde zikrederek şöyle demektedir: Mescide duyulan saygının gereği olarak: Şâyet cemaat oturmakta ise girdiği vakit selâm vermelidir. Eğer mescidde kimse yoksa "es-selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn" demelidir ve oturmadan önce de iki rek'at namaz kılmalıdır.

Mescidde alışveriş yapmamalıdır.

Orada herhangi bir ok ya da kılıç çekmemelidir.

Mescidde kayıp aramaya kalkışmamalıdır.

Yüce Allah'ın zikri dışında sesini yükseltmemelidir, dünya sözleri konuşmamalıdır.

İnsanların boyunları üzerinden yürümeye kalkışmamalı, bir yerde oturmak için kimseyle çekişmemelidir, safta da kimsenin yerini daraltmamalıdır.

(1) el-Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, II, 22.

(2) el-Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, II, 24; "râvileri arasında hadis uyduran birisinin bulunduğu" kaydıyla

Namaz kılan kimsenin önünden geçmemeli, tükürmemeli, balgam çıkarmamalı, sümküremmelidir.

Parmaklarını çılatmamalı, bedeninde herhangi bir şeyle oynamamalıdır.

Necis şeyleri, küçük çocukları ve delileri mescidden uzak tutmalıdır. Mescidde hadler uygulanmamalıdır. Mescidde yüce Allah'ı çokça zikretmeli, O'ndan gafil olmamalıdır.

Bir kimse bunlara riâyet edecek olursa, mescidin hakkını ifa etmiş olur. Mescid onu koğulmuş şeytana karşı korur ve himaye eder. Haberde şöyle denilmektedir: "Bir mescid içindekilerle birlikte semaya yükselerek, içinde konuştukları dünya sözleri dolayısıyla o kimseleri yüce Allah'a şikâyet etti."⁽¹⁾

Dârakutnî'nin rivayetine göre Âmir eş-Şa'bî şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Hilâlin iri görülmesi ve (kalınlığı sebebiyle) iki gecelikdir denilmesi, mescidlerin yol edinilmesi ve ani ölümlerin ortaya çıkması kıyametin yakınlaşmasından ötürüdür."⁽²⁾

Bunu Abdu'l-Kebir b. Muâfâ, Şerîk'den, o el-Abbas b. Zerîh'den, o Şa'bî'den, o Enes'den rivayet etmektedir. Başkası ise bunu eş-Şa'bî'den mürsel olarak rivayet etmektedir, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Hatim dedi ki: Abdu'l-Kebir b. Muâfâ sikadır, o ebdâldan sayılırdı.

Buhârî'de kaydedildiğine göre Ebu Musa, Peygamber (sav)dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Her kim bizim herhangi bir mescidimizden ya da pazarımızdan ok ile geçecek olursa, okun ucunu tutsun ve eli ile (okun ucuyla) müslüman bir kimseyi yaralamasın."⁽³⁾

Müslim'in kaydettiğine göre de Enes şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mescid'de tükürmek bir günahdır, onun keffareti de onu gömmektir."⁽⁴⁾

Ebu Zerr'den rivayete göre Peygamber (sav) şöyle demiştir: "İyisiyle, kötüsüyle ümmetimin amelleri bana gösterildi. Onların güzel amelleri arasında yoldan kaldırılan rahatsız verici şeyler vardı. Kötü amelleri arasında da mescidde atılan ve gömülmeyen balgam vardı."⁽⁵⁾

Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiğine göre el-Farac b. Fedâle, Ebu Sa'd el-Himyerî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben Vâsile b. el-Eska'ı, Dımaşk Mescid'inde hasır üzerine tükürdükten sonra ayağıyla onu sildiğini gördüm.

(1) Hadis olarak tespit edemedik.

(2) Dârakutnî'de tespit edemedik.

(3) *Buhârî*, Salât 67

(4) *Buhârî*, Salât 37; *Müslim*, Mesâcid 55-56; *Ebû Dâvûd*, Salât 22; *Tirmizî*, Cuma 49; *Nesâî*, Mesâcid 30; *Dârimî*, Salât 116; *Müsned*, III, 109, 173, 183..., V, 260

(5) *Müslim*, Mesâcid 57; *İbn Mâce*, Edeb 7; *Müsned*, V, 178, 180.

Ona: Niye böyle yaptın? denilince, şöyle dedi: Çünkü ben Rasûlullah (sav)'ı böyle yaparken gördüm. Farac b. Fedâle zayıf bir râvidir.. Aynı şekilde Rasûlullah (sav)'ın Mescid'inde hasır da yoktu.⁽¹⁾

Sahih olan; Rasûlullah (sav)'ın yere tükürdüğü ve bunu sol ayakkabısı ile sürttüğüdür.⁽²⁾ Vâsile'nin bunu kastetmiş olması muhtemeldir, bu sefer hasır da ona yorumlanmış olur.

16- Hanımların Mescidlere Gitmelerinin Hükümü:

Yüce Allah'ın: **"Yiğitlerdir"** diye buyurması ve özellikle erkekleri söz konusu etmesi, kadınların mescidlerde herhangi bir paylarının olmadığını göstermektedir. Zira onların ne cuma namazı kılmak, ne de cemaate katılmak sorumlulukları vardır. Onların evlerinde kılacakları namazlar daha faziletlidir. Ebu Davud'un rivayetine göre Abdullah (b. Mes'ud) (r.a) Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Kadının namazını odasında kılması, evin genişçe bir yerinde kılmasından daha iyidir. Evinin iç taraflarında kılması, orta yerlerindeki geniş bir yerinde kılmasından daha faziletlidir."⁽³⁾

17- Allah'ı Anmanın Önünde Engel Tanımayanlar:

"Kendilerini ticaretin de, alışverişin de Allah'ı anmaktan... alıkoymadığı" meşgul etmediği **"yiğitlerdir."** Özellikle ticaretin söz konusu edilmesi, insanı namazdan alıkoyan en büyük işlerden birisi olduğundan dolaydır. Ticaretin kapsamına girmekle birlikte niçin alışverişi tekrar zikretmiştir? diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Ticaret ile satın almak kastedilmiştir. Çünkü yüce Allah burada "bey" (meâlde; alışveriş)" tabirini kullanmıştır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman..."** (el-Cumua, 62/11) Bu açıklamayı el-Vakidî yapmıştır.

el-Kelbî der ki: Tüccar başka yerlerden mal getiren ve bir yerden bir yere yolculuk yapan kimselerdir. Satıcılar ise yerlerinde ikamet edenlerdir.

"Allah'ı anmaktan" buyruğunun te'vili hususunda farklı görüşler vardır. Atâ der ki: Burada kasıt namazda hazır bulunmaktır. İbn Abbas da böyle demiştir. Ayrıca o, "farz namaz" diye kayıtlamıştır. Ezandan alıkoymadığı diye de açıklanmıştır ve bunu Yahya b. Selâm zikretmiştir.

O'nu güzel isimleriyle anmak yani O'nu tevhid edip şanını yüceltmek diye de açıklanmıştır.

(1) Ebû Dâvûd, Salât 22

(2) Ebû Dâvûd, Salât 22

(3) Ebû Dâvûd, Salât 53

Âyet-i kerîme pazarda ticaret yapanlar hakkında inmiştir. Bunu da İbn Ömer ifade etmiştir. Salim dedi ki: Abdullah b. Ömer pazardan geçiyordu, o sırada iş yerleri sahipleri dükkânları kapatmış bulunuyorlar ve cemaat halinde namaz kılmak üzere kalkmışlardı. İşte: **“kendilerini ticaretin de alış-verişin de Allah’ı anmaktan... alıkoymadığı yiğitlerdir”** âyeti bunlar hakkında nazil olmuştur, dedi.

Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav)dan şöyle buyurdu: “Bunlar yeryüzünde Allah’ın lütfundan arayarak, yeryüzünde yolculuk yapan kimselerdir.”⁽¹⁾

Denildiğine göre Peygamber (sav) döneminde iki kişi vardı. Bunların birisi satıcı olup namaz için ezan okunduğunu işitir işitmez eğer terazi elinde bulunuyorsa onu atıverirdi, güzel bir şekilde dahi koymazdı. Şâyet terazi yerinde bulunuyorsa, onu oradan kaldırmazdı. Diğeri ise demirci idi, ticaret maksadıyla kılıç yapardı. Eğer çekici, örsün üzerinde bulunuyor ise onu yerinde bırakırdı, şâyet kaldırmış ise ezanı işittiği takdirde arkasına atardı. İşte yüce Allah, onları ve onlara uyan herkesi övmek üzere bu buyruğu indirmiştir.

18- Namazı Kılmak:

“**Namazdan**” ifadesi, yüce Allah’ın: **“Allah’ı anmaktan”** buyruğunda kastın, namazdan başka bir şey olduğunu göstermektedir, yoksa tekrar olurdu. “(أَقَامَ الصَّلَاةَ إِقَامَةً) Namaz kıldı” denilir. Mastarının aslı, (إِقْرَامًا) şeklinde olup, “vav”ın harekesi “kaf”a intikal edince “vav” da, “elif”e kalboldu. Ondan sonra sakın bir elif olduğundan birileri hafzedildi. “He”nin (yuvarlak te’nin) sabit kalması ise, hafzedilerek kelimenin bozulmaması içindir. Ancak bu mastar izafe yapılıncı, muzaf, “he”nin yerine geçtiğinden hafzedilmesi caiz olmuştur. İzafe edilmediği takdirde, hafzedilmesi de caiz olmaz. Nitekim; “(وَعْدَ عِدَّةٍ): Vaadetti, vaadetmek” ile; “(وَزَنَ زِنَةً): tarttı, tartmak” denilir. Burada “he”nin (te harfinin) hafzedilmesi caiz değildir. Çünkü zaten (ilk harf olan) “vav” hafzedilmiştir. Zira kelimelerin aslı; (وَعْدَ وَعْدَةٍ) ile (وَزَنَ وَزْنَةً)dir. İzafet yapılması halinde bu “he” (yuvarlak te) hafzedilir. el-Ferrâ şu beyiti nakletmektedir:

إِنَّ الْخَلِيطَ أَجَدُّوا الْبَيْنَ فَأَنْجَرَدُوا وَأَخْلَفُوكَ عِدَّ الْأَمْرِ الَّذِي وَعَدُوا

“Seninle yakınlıkları olanlar çabuk tuttular ellerini ayrılıkta ve
bu hususta çok acele ettiler,
Hem de sana vermiş oldukları o sözlerinde de durmadılar.”

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 207-208

Burada şair "söz, vaad" anlamındaki kelimenin sonundaki "he"yi (yuvarlak te'yi) hazfetmiş bulunmaktadır. Buna sebep ise bunun muzaf olarak gelmiş olmasıdır.

Enes (r.a)dan gelen rivayete göre de Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah kıyamet gününde dünya mescidlerini beyaz develermiş gibi getirir. Bunların ayakları amberden, boyunları zaferandan, başları miskten, yularları yeşil zebercetten olacaktır. Bu mescidlerin kayyûmları ve oradaki müezzinler bu (deve suretindeki mescid)leri önden çekecekler. İmamları ise arkadan sürecekle. Bu mescidleri imar edenler ise ona asılmış olacaklardır. Kıyametin Arasatında hızlıca çakan şimşek gibi geçeceklerdir. Mevkıf'te bulunanlar: Bunlar mukarreb melekler yahut mürsel peygamberlerdir, diyecekler. Bu sefer: Bunlar melek de değildir, peygamber de değildir. Fakat onlar Muhammed (sav) ümmeti arasından namazları dikkatle koruyanlar ve mescidlere devam eden kimselerdir diye seslenecektir."⁽¹⁾

Ali (r.a)dan şöyle dediği nakledilmektedir: İnsanlar üzerinden öyle bir zaman gelecek ki İslâm'ın sadece ismi, Kur'ân'ın sadece resmi kalacaktır. Mescidlerini ma'mur ederler, fakat Allah'ı zikretmek bakımından harabe olacaktır. O zamanın en kötöleri alimleridir, fitne onlardan başlayacak, onlara dönecektir.

Bu sözleriyle onların bildikleri halde, bildiklerinin gereği ile amel etmeyeceklerini kastetmektedir.

19- Zekât Verenler ve Kıyamet Gününden Korkanlar:

"Zekâtı vermekten" buyruğu, el-Hasen'in dediğine göre farz olan zekâtı edâ etmekten demektir. İbn Abbas da dedi ki: Burada zekâtтан kasıt yüce Allah'a itaat ve ihlâstır. Zira her mü'minin zekât verecek kadar malı olmaz.

"Onlar kalblerin ve gözlerin döneceği bir günden" yani kıyamet gününden **"korkarlar."** Bu, bugünün dehşetinden korkarlar, helâk edilmekten endişe ederler, demektir. **"Dönmek (tekallub)"** başka bir hale geçmek demektir. Burada kasıt, kâfirlerin kalpleri ve gözleridir. Onların kalplerinin döndürülmesi yerlerinden sökülüp, gırtlaklara kadar gelip dayanmasıdır. Artık o kalpler ne yerlerine geri dönebilecektir, ne de çıkacaktır. Gözlerin dönmesi ise; gözlerin sürmeli gibi iken morarması, görüyor iken görmez olup körelmesidir.

Şöyle de açıklanmıştır: Kalpler kurtulma ümidi ile helâk olma korkusu arasında döner, durur (gider, gelir). Gözler de kitaplarının kendilerine han-

(1) Daha önce beşinci başlıkta geçmiş olan bu rivâyet ile ilgili not orada görülebilir.

gi taraftan verileceğine ve nerelere götürüleceklerine bakar durur.

Şöyle de açıklanmıştır: Şüphe edenlerin kalpleri bulundukları şüphe halinden başka bir hale geçer. Artık gözleri de böyle olacaktır, çünkü onlar kesin olarak herşeyi görmüş olacaklardır. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *“Şimdi senden perdeni kaldırdık, bugün gözün pek keskindir.”* (Kâf, 50/22) Onun dünyada iken sapıklık olarak gördüğü şeyin, artık doğruluğun tâ kendisi olduğunu görecektir. Şu kadar var ki; bu görmelerinin âhirette kendilerine hiçbir faydası olmayacaktır.

Bir başka açıklama da şöyledir: Onların kalpleri cehennemin kor ateşleri üzerinde döndürölüp duracaktır. Anlamin, kalplerin cehennem alevi ve ateşi üzerinde döndürölüp, duracağını söyleyenlerin görüşlerine göre bu buyruk, yüce Allah'ın şu buyruklarına benzemektedir: *“Yüzlerinin ateşte evrilip, çevirileceği o günde...”* (el-Ahzâb, 33/66); *“Biz de onların kalplerini ve gözlerini çeviririz.”* (el-En'âm, 6/110)

Şöyle de açıklanmıştır: Ateş kimi sefer onları alevi ile yalayarak, kimi sefer de pişirerek evrilip çevirilirler. Bir başka açıklamaya göre kalplerin evrilip çevirilmesi onların çarpması, ızdırap duymasıdır. Gözlerin döndürülmesi de, gözlerle dehşetin değişik yerlerine bakmaktır.

“Çünkü Allah onları işledikleri amellerinin en güzeli ile mükafâtlandıracak.” Yüce Allah burada güzelliklere karşılık verilecek mükâfatı söz konusu etmekte, kötülöklere karşılık verilecek cezaları zikretmemektedir. Bunların da cezasını verecek olmakla birlikte, söz konusu etmemesinin iki sebebi vardır:

1- Bu bir teşviktir. O bakımdan sadece arzu edilen, şevk duyulan şeyi zikretmekle yetinilmiştir.

2- Bu onların büyük günah işlemelerinin söz konusu edilmeyeceği bir günün niteliklerini anlatmaktadır. O bakımdan küçük günahları da affedilmiş olacaktır.

“Ve onlara lütfundan fazlasıyla verecektir.” Bunun iki anlama gelme ihtimali vardır: Birincisine göre yüce Allah herbir iyiliğe on misliyle karşılık verecektir, ikincisi ise karşılıksız olarak onlara kendi lütfundan ihsanlarda bulunacaktır.

“Allah dilediğine hesapsız rızık verir.” Yani verdiklerinin hesabını yapmayacaktır, sormayacaktır. Zira O'nun ihsanının, bağışlarının sonu yoktur.

Rivayet olunduğuna göre; bu âyet-i kerîme nazil olunca, Rasûlullah (sav) Kuba Mescidi'nin inşa edilmesini emretti. Abdullah b. Revâha gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Mescidleri bina eden kurtuluşa erer mi?

"Evet, ey Revâha'nın oğlu" diye buyurdu. Peki ya orada ayakta ve oturarak namaz kılanlar diye sorunca, Peygamber: "Evet onlar da ey Revâha'nın oğlu" buyurdu. Bu sefer: Peki, ya Allah'a geceyi ancak secde ederek geçirirse deyince, Peygamber şu cevabı verdi: "Evet, ey Revâha'nın oğlu. Sec' yapmayı bırak, çünkü hiçbir kula akıcı bir dilden (güzel konuşmadan) daha kötü bir şey verilmiş değildir." Bunu da el-Maverdî zikretmektedir.⁽¹⁾

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً
حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّيَهُ حِسَابَهُ
وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾

39. Kâfir olanların amelleri, susuz kimsenin su sandığı dümdüz çöldeki bir serab gibidir. Nihâyet ona yaklaşıncı, onun bir şey olmadığını görür. Halbuki kendisi yanında Allah'ı bulmuştur, O da hemen onun hesabını tamamen öder. Allah hesabı çabuk görür.

Yüce Allah mü'minlerin misalini verdikten sonra, "**kâfir olanların amelleri ... çöldeki bir serab gibidir**" buyruğu ile kâfirin misalini vermektedir. Mukatil dedi ki: Bu buyruk, Şeybe b. Rabia b. Abdi Şems hakkında nâzil olmuştur. O bir din arayışı içerisinde kendisini ibadete vermeye çalışan birisiydi. Peygamber (sav), peygamber olarak ortaya çıkınca kâfir oldu.

Ebu Sehl dedi ki: Âyet-i kerîme kitab ehli hakkında inmiştir. Dahhak'a göre ise âyet kâfir kimsenin hayırlı amelleri hakkındadır. Sıla-i rahim, komşulara faydalı olmak gibi.

Serab: Sıcaklığın arttığı, günün orta vakitlerinde, tehlikeli geçitlerde yere bitişik su gibi görünen şeylerdir. Âl denilen şey ise kuşluk vakti su gibi görünen (serab) çeşididir, ancak sema ile yer arasında görününceye kadar yerden yükseliyormuş gibi görünür.

Seraba bu ismin veriliş sebebi, onun su gibi akması (serbetmesi)nden dolayıdır. Meselâ; "(سرب الفحل)": Erkek deve yerde yürüdü, gitti" demektir. Serab'a "el-âl" adı da verilir, bu da ancak çölde ve sıcakta olur. Susuz bir kimse onu su zannederek aldanır. Şair der ki:

(1) el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV, 108. Eserin muhakkiki ilgili notunda bu hadisi herhangi bir kaynakta tespit edemediğini söylemektedir.

فَكَنتَ كَمُهْرَيْنِ الَّذِي فِي سِقَاهُ لِرَفْرَاقِ آلٍ فَوْقَ رَابِيَةٍ صُلْدٍ

“Çıplak bir tepe üstünde bir âl’in (serab’ın) parıldayışı(nı gördü) diye, Kırbasındaki suyu boşaltan gibi oldum.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فَلَمَّا كَفَفْنَا الْحَرْبَ كَانَتْ عَهْدَهُمْ كَلَمْعٍ سَرَابٍ بِالْفَلَائِقِ

“Biz savaşı bırakınca onların ahidleri, Düz alandaki parlak serabın parıldayışı gibi oldu.”

Şair İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

أَلَمْ أَضِرَّ الْمَطْيَى بِكُلِّ خَرَقٍ أَمَقُّ الطُّوْلِ لَمَاعٍ السَّرَابِ

“Ben binekleri serabı çokça parıldayan alabildiğine uzak Herbir gediğe sürmedim mi?”

“(القيعة): Çöl(ler)” kelimesi, (القاع) in çoğuludur. “(جيرة): Komşular” kelimesinin: “(جار): Komşu” kelimesinin çoğulu olması gibi. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır. Ebu Ubeyde de der ki: Bu iki şekilde de aynı anlamdadır. Bunu da en-Nehhâs nakletmiştir. Yeryüzünün düz, geniş ve bitkisi bulunmayan bölgelerine bu ad verilir. Serab da böyle bir yerde olur. Bu kelimenin asıl anlamı, suyun karar kıldığı çukur yer demektir, çoğulu da; (قِيَعَان) şeklinde gelir.

el-Cevherî dedi ki: “(القاع) Yerin düz olan kısmı” demektir, çoğulu da; (أَقْوَعُ وَأَقْوَاعُ وَقِيَعَان) şeklinde gelir. Mâkabli esreli olduğundan dolayı (sonuncusunda) “vav”, “ya”ya dönüşmüştür. (القيعة) ile (القاع) aynıdır, bu da “vav”lıdır. Bazısı ise bunun çoğul olduğunu söylemektedir.

“Susuz kimsenin” o serabı “su sandığı dümdüz çöldeki bir serab gibidir. Nihâyet ona yaklaşıncaya, onun bir şey olmadığını görür.” Zannettiği gibi olmadığını görür ve hiçbir suyu bulunmayan bir yer ile karşılaşır.

Bu yüce Allah’ın kâfirlere verdiği bir misaldir. Onlar amellerinin sevapları konusunda böyle bir neticeyle karşılaşacaklardır. Yüce Allah’ın huzuruna geleceklerinde amellerinin sevabının küfür sebebiyle boşa çıkmış oldu-

ğunu göreceklerdir. Yani serab gören bir kimse, nasıl suyu bulunmayan bir şey su görüyor ve sonunda helak olur ya da ölüyorsa, kâfir olanlar da böylece hiçbir şey bulamayacaklardır.

“Halbuki kendisinin yanında Allah’ı” gözetlemekte olduğunu **“bulmuştur. O da hemen onun hesabını”** yani amelinin karşılığını **“tamamen öder.”** İmruu'l-Kays der ki:

فَوَلَّى مُذْبِرًا يَهْوِي حَيْثَا وَايَقِن أَنَّهُ لَأَقَى الْحِسَابَا

“Geri dönüp, süratle (yukardan aşağı) düşercesine koşup gitti,
Ve o, artık hesabına kavuşacağına kesinlikle inandı.”

Allah’ın ameline karşılık vaadettiği cezayı bulmuş olacaktır, diye açıklandığı gibi, haşrolacağı vakit Allah’ın emri ile karşı karşıya kalacaktır, diye de açıklanmıştır. Anlam birbirine yakındır.

“Serab” anlamındaki kelime; (بِقِيعَات) diye de okunmuştur. el-Mehdevî dedi ki: Buradaki (te’den önceki) “elif”in, “ayn”ın üzerindeki fetha’nın tok söylenişi olması da mümkündür. Ayrıca kadınlara yaklaşmayan erkek için kullanılan; (رَجُلٌ عَزُو وَعِزَاهَا) söylenişine de benziyor olabilir. Ayrıca bu kelimenin; (قِيعَة): Çöl”ün çoğulu olması da mümkündür. Buna göre vasl ve vakf halinde de de “te” okunmalıdır.

Nafî, İbn Ca’fer ve Şeybe’den **“susuz kimse”** anlamındaki kelimeyi hemzesiz olarak; (الظمان) diye okudukları rivayet edilmiştir. Ancak onlardan nakledilen meşhur rivayet hemzeli okunduğudur. “(ظمىء يظماً ظمأ فهو ظمآن): Susadı, susar, susamak, susayan” denilir. Şâyet hemze okunmayacak olursa; “(الظمان): Susayan” denilir.

“Kâfir olanlar” anlamındaki ifade mübtedâ, **“amelleri”** anlamındaki kelime de ikinci mübtedâdır. **“Serab gibidir”**deki benzetme edatı olan “kef” de haberdur. Cümle tamamıyla; “(الذين)...: lar” haberdur. Bununla birlikte **“amelleri”** kelimesinin **“kâfir olanların”** terkiбинin bedeli olması da mümkündür. Yani; “(وأعمال الذين كفروا كسراب): Küfre sapanların amelleri... bir serab gibidir” takdirindedir ve buna göre muzaf hazfedilmiş olmaktadır.

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّي يَغْشِيهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ
سَحَابٌ طُظُّمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ طُ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكْدُ
يَرِيهَا طُ وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

40. **Yahut derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. Onu bir dalga örter, onu da üstünden bir dalga kaplar. Onların üzerlerinde bulutlar vardır. Birbiri üstünde karanlıklar. Elini çıkarsa, neredeyse onu dahi göremeyecektir. Allah kime nur vermemişse, onun nuru olmaz.**

“**Yahut derin bir denizdeki karanlıklar gibidir**” buyruğu ile yüce Allah, kâfirlere bir başka örnek vermektedir. Yani onların amelleri ya çöldeki bir serab gibidir, yahut karanlıklar gibidir. ez-Zeccâc der ki: Dilersen amellerine serabı örnek al, dilersen karanlıkları örnek al, demektir. Buna göre buradaki “**yahut**” mübahlık (serbestlik) bildirir. Nitekim daha önce bu kabilden açıklamalar yüce Allah’ın: “*Yahut... yağmura benzer*” (el-Bakara, 2/19) buyruğunu açıklarken geçmişti.

el-Cürcanî dedi ki: Birinci âyet, kâfirlerin amellerini söz konusu etmektedir. İkincisi ise onların küfürlerini dile getirmektedir. Küfrün amellere atfedilmesine sebep ise, küfrün de onların amellerinden oluşundan dolayıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Onları karanlıklardan, nûra çıkarır.*” (el-Bakara, 2/257) Yani onları küfürden, imana çıkarır demektir.

Ebu Ali (el-Farisî) dedi ki: Yahut “... **karanlıklar gibidir**” ifadesi yahut karanlıklara sahip kimse gibidir, demektir. Böyle bir muzafın varlığına yüce Allah’ın: “**Elini çıkarsa...**” buyruğu delâlet etmektedir. Buna göre buradaki zamir hazfedilmiş muzafa aittir.

el-Kuşeyrî dedi ki: ez-Zeccâc’a göre örneklendirme kâfirlerin amelleri hakkındadır. el-Cürcanî’ye göre örnek kâfirin küfrü hakkında, Ebu Ali’ye göre, örnek kâfirin kendisi hakkındadır.

İbn Abbas kendisinden nakledilen bir rivayette: Bu kâfirin kalbinin misalidir, demektedir.

“**Derin bir denizdeki**” buyruğunun terkibi, derinliğe mensub deniz anlamındadır; denizde dibine ulaşılamayan demektir. “**el-Lucce**” de çok büyük su anlamındadır, çoğulu “lucec” şeklinde gelir. “(التَّجُّ البحر): Dalgaları ardı sıra geldi” anlamındadır. Peygamber (sav)ın şu buyruğu da buradan gelmektedir: “(من ركب البحر إذا التَّجُّ فقد برئت منه الذمة): Denizin dalgalı olduğu sırada denizde yolculuğa çıkan kimsenin üzerinden (ilahi) himaye kalkar.”⁽¹⁾ Yüce Allah’ın: “(حَسِيَّةٌ لُّجَّةٌ): *Onu derin bir su sandı*” (en-Neml, 27/44) buyruğu, oldukça derin sandı, demektir. “(لُجَّتِ السفينة): Gemi büyük suya (denize) daldı” denilir. “el-Lecce” ise insanların çıkardıkları ses demektir, mesela

(1) “Dalgalı olduğu zaman” anlamındaki fiil olan; “ize’l-tecce” yerine; yine aynı anlamı ifade eden: “inde’tticâhi” ve “ize’rtecce” şeklinde; *Müşned*, V, 79, 271.

"(سمعت لجة الناس): İnsanların seslerini ve gürültülerini duydum" anlamındadır. Şair Ebu'n-Necm de şöyle demektedir:

فِي لَجَّةٍ أَمْسِكَ فُلَانًا عَنْ قُلْ

"Gürültü ve patırtı içerisinde filânı filândan tut (ona yaklaşmasını önle)!"

"(الْتَجَّتِ الأصوات): Sesler birbirine karıştı ve yükseldi" demek olur.

"Onu bir dalga örter." Bu derin denizin üzerinde bir dalga bulunmaktır, demektir.

"Onu da üstünden bir dalga kaplar." Yani dalganın üstünde bir başka dalga vardır. Bu ikinci dalganın üstünde de bir bulut vardır. Öylelikle dalga korkusu, rüzgar korkusu ve bulut korkusu bir arada bulunur.

Onu dalga üstüne dalga örter, anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre; Dalgalar peşpeşe gelir, öyle ki adeta biri diğerinin üstündeymiş gibi, demektir. Denizin dalgaları kesintisiz arka arkaya gelip de bu dalgaların da üstünde bulut var ise, bu en korkulu bir haldir. İki bakımdan daha korkunçtur: Bir defa kişinin kendileriyle yolunu bulacağı yıldızların görülmesini önlemektedir. Diğer taraftan bulutlarla beraber rüzgar ve bulutlardan inen yağmur dolayısı ile korkunçtur.

"Birbiri üstünde karanlıklar." İbn Muhaysın ve İbn Kesir'den, el-Bezzî izafet terkibi halinde ve **"karanlıklar"** anlamındaki kelimeyi esreli olarak; (سحابٌ ظلمات) diye okumuştur.⁽¹⁾

Kunbul, **"bulutlar"** anlamındaki kelimeyi; (سحابٌ) şeklinde tenvinli olarak; (ظلمات): "Karanlıklar" kelimesini de esreli ve tenvinli okumuştur.⁽²⁾

Diğerleri ise (her iki kelimeyi de) ref ile ve tenvinli okumuşlardır.

el-Mehdevî dedi ki: Bu buyruğu; (مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظَلَمَاتٍ): "Onun üstünde karanlık bulutlar vardır" şeklinde izafet halinde okuyanların kıraati şöyle açıklanır: Bulut bu karanlıklar zamanında yukarı doğru yükseldiğinden dolayı, ona izafe edilmiştir. Nitekim yağmur yağacağı vakit yükselen buluta da; (سَحَابٌ رَحْمَةٌ): "Rahmet bulutu" denilir. (سَحَابٌ ظَلَمَاتٍ): "Bulutlar vardır. O karanlıklar ki..." şeklinde "karanlıklar" anlamındaki kelimeyi mecrur okuyanlar, birinci "karanlıklar" kelimesini te'kid veya ondan bedel olmak üzere es-

(1) Buna göre meâl şöyle olur: Onların üzerinde de karanlık bulutlar vardır. Biri diğerinin üstündedir...

(2) Bu okuyuş ise biraz sonra geleceği üzere birinci "karanlıklar" kelimesinin te'kidi veya bedeli olur.

reli okurlar. Bu durumda “bulut” kelimesi mübtedâ, “üstünden” kelimesi de haber olur. (Üstünde bulut vardır, anlamında). “(سحابٌ ظلماتٌ)”: Bulutlar vardır... karanlıklar” diye okuyanların kıraatine göre “karanlıklar” mahzûf bir mübtedânın haberidir, ifadenin takdiri de: Onlar karanlıklardır yahut bunlar karanlıklardır, şeklindedir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: “**Onu da üstünden bir dalga kaplar**” ifadesi tam değildir. (Burada cümle tamamlanmamaktadır). Çünkü; “**onların üzerlerinde, bulutlar vardır**” ifadesi “dalga” lafzının sılasıdır. Vakıf ise yüce Allah’ın “**onların üzerlerinde, bulutlar vardır**” buyruğunun bitiminde yapılırsa güzel bir vakıf olur. Sonra da; “**birbiri üstünde karanlıklar**” diye başlanılır. Onlar biri diğerinin üstünde olan karanlıklardır, demek olur. Mekkelilerden onların, yahut ... karanlıklar gibidir. Öyle karanlıklar ki biri diğerinin üstündedir” anlamına gelecek şekilde; (ظلماتٌ) şeklinde okudukları da rivayet edilmiştir. Bu takdirde “**bulutlar**” anlamındaki kelime üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Bu karanlıklarla kastedilen bulutun karanlığı, dalganın karanlığı, gecenin karanlığı ve denizin karanlığıdır. Bu karanlıklar içerisinde olan bir kimse hiçbir şey, bir yıldız dahi göremez.

Karanlıklarla, zorlukların kastedildiği de söylenmiştir. Biri diğerinin üstünde olan zorluklar ve sıkıntılar, demektir. Bir başka açıklamaya göre karanlıklarla kâfirlerin amelleri, derin dalgalı denizle kâfirin kalbi, üstüste dalgalar ile onun kalbini bürüyen cehalet, şüphe ve şaşkınlık, bulutla kastedilen kalbinin kabuk bağlaması, kalbinin mühürlenmesidir. Bu anlamdaki açıklamalar İbn Abbas ve başkalarından rivayet edilmiştir. Yani o kalbiyle iman nurunu göremez, tıpkı denizde bu gibi karanlıklar içerisinde bulunan kimse-nin elini yukarı doğru kaldırdığında onu göremeyecek halde olması gibi.

Ubeyy b. Ka'b dedi ki: Kâfir beş karanlık içerisinde döner durur. Sözü karanlıktır, ameli karanlıktır, girdiği yer karanlık, çıktığı yer karanlık, kıyamet gününde varacağı yer de cehennem ateşindeki karanlıklardır, ki o ne kötü bir varış yeridir!

“**Elini çıkarsa**” bakan bir kimse “**neredeyse**” karanlıkların şiddetinden dolayı “**onu dahi göremeyecektir.**” ez-Zeccâc ve Ebu Ubeyde dediler ki: Yani onu göremez, görme noktasına dahi yaklaşılamaz. el-Hasen’in sözünün anlamı da budur. “**Neredeyse**” ifadesi onu görmeyi ummaz anlamındadır. el-Ferrâ der ki: “(كاد)”: Neredeyse” sıladır, (zâiddir) yani onu asla göremez, demektir. Nitekim onu tanımıyorum, anlamında -bu edat kullanılarak- (ما كدت أهرقه) denilebilir.

el-Muherred der ki: Ancak olanca bir gayret harcadıktan sonra elini gö-

rebilir, demektir. Nitekim: "(مَا كَدْتَ أَرَاكَ مِنَ الظُّلْمَةِ)" Karanlıktan dolayı neredeyse seni göremeyecektim" denildiği zaman ümit kestikten ve çok zorlandıktan sonra onu gördü, anlamını ifade eder.

Bunun görmeye yaklaşmakla birlikte görememek anlamını verdiği de söylenmiştir. Nitekim: "Damat neredeyse prens olacak, devekuşu neredeyse uçacak, ayakkabısı olan neredeyse binekli olacak" sözleri bu kabildendir.

en-Nehhâs dedi ki: Bu hususta en doğru açıklama şudur: Yani elini görecekt noktaya yaklaşamaz. Onu görecekt hale yaklaşamadığına göre ne yakın, ne uzak hiçbir şekilde onu göremez, demektir.

"Allah kime nur vermemişse, onun nuru olmaz." Artık onun kendisiyle hidayet bulacağı bir nuru bulunmaz ve herşey onun için kapkaranlık olur. İbn Abbas dedi ki: Allah'ın kendisine din vermediği bir kimsenin dini olmaz. Allah'ın kıyamet gününde kendisinin aydınlığında yürüyeceği bir nur vermediği kimse cennete giden yolu bulamaz. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Sizin için aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur verir."* (el-Hadîd, 57/28)

ez-Zeccâc der ki: Bu, dünyada olan bir şeydir. Allah'ın kendisine hidayet vermediği kimse, kendiliğinden hidâyet bulamaz, demektir.

Mukatıl b. Süleyman dedi ki: Bu âyet Utbe b. Rabia hakkında nâzil olmuştur. O cahiliye döneminde bağlanacağı bir din arıyordu. O bakımdan rahiplerin kıyafetlerini giyinmiş, daha sonra da İslâm gelince kâfir olmuştu.

el-Maverdî de, Şeybe b. Rabia hakkında inmiştir, demektedir. O cahiliye döneminde rahipler gibi davranmaya çalışır, yün elbise giyinir ve bağlanacağı dini araştırırdı. Fakat İslâm gelince küfre saptı.

Derim ki: İkiisi de kâfir olarak öldüler. Âyet-i kerîme ile her ikisinin de, başkalarının da kastedilmiş olma ihtimali uzak değildir. Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerîme Abdullah b. Cahş hakkında inmiştir. O müslüman olmuş, Habeşistan'a hicret etmiş, müslüman olduktan sonra da hristiyanlığa girmişti. es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre Enes (r.a) şöyle demiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Muhakkak yüce Allah beni bir nurdan yarattı. Ebubekir'i de benim nurumdan yarattı. Ömer ve Âişe'yi, Ebubekir'in nurundan yarattı. Ümmetimin diğer mü'minlerini Ömer'in nurundan yarattı. Ümmetimin mü'min kadınlarını da Âişe'nin nurundan yarattı. Buna göre kim beni de sevmez, Ebubekir, Ömer ve Âişe'yi de sevmezse onun nuru olmaz." Bunun üzerine: **"Allah kime nur vermemişse, onun nuru olmaz"** buyruğu nâzil oldu.⁽¹⁾

(1) es-Sa'lebî'nin çokça uydurma hadisi eserine kaydettiği bilinen bir husustur. Bu rivâyetin de bu kabilden olduğu açıkça görülmektedir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ
صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾
وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾

41. Görmedin mi ki, göklerde ve yerde olanlar ve saf saf uçan kuşlar, Allah'ı tesbih ederler. Onların herbiri kendi dua ve tesbihlerini bilir. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilendir.
42. Göklerle yerin mülkü Allah'ındır ve dönüş Allah'adır.

“Görmedin mi ki, göklerde ve yerde olanlar ve saf saf uçan kuşlar Allah'ı tesbih ederler.” Şanı yüce Allah, âyetlerin açıklığını söz konusu ettikten sonra apaçık delilleri daha da arttırmakta ve O'nun yarattıklarının değişiklikleri ile kendilerini mutlak kemale kadir bir yaratan olduğuna delâlet ettiklerini açıklamaktadır. O halde rasûller gönderen O'dur. O rasûlleri göndermiş ve mucizelerle onları desteklemiştir. Onlar da cennet ve cehennemi haber vermişlerdir. **“Görmedin mi ki”** buyruğunda hitab da Peygamber (sav)a olup, bilmedin mi ki anlamındadır ve maksat herkesdir.

“Göklerde” bulunan melekler **“ve yerde olanlar”** cinler ve insanlar **“ve saf saf uçan kuşlar.”** Mücahid ve başkaları derler ki: Namaz kılmak insana aittir, tesbih getirmek de O'nun dışındaki yaratıkların özelliğidir. Süfyan da der ki: Kuşların rükû' ve secdesi olmayan bir namazları vardır. Denildiğine göre kuşların kanat çırpmaları bir namazdır, sesleri tesbihtir. Bunu da en-Nekkaş nakletmiştir.

Bir açıklamaya göre burada sözü edilen tesbih, yaratılmış varlıklarda görülen ilâhî sanatın eserleridir.

“Saf saf uçan kuşlar” buyruğu, havada kanatlarını sıraya dizmiş kuşlar, demektir. Cemaat; **“(الطَّيْرِ): Kuşlar”** kelimesini **“(مَنْ): Olan”** kelimesine atf ile merfû' okumuşlardır. ez-Zeccac der ki: “Ve saf saf uçan kuşlarla beraber” anlamını da vermek üzere **“kuşlar”** anlamındaki kelime nasb ile okunabilir. en-Nehhâs dedi ki: Ben onun; **“(قمتُ وزيداً)”** ifadesi Zeyd ile birlikte ayağa kalktım anlamında kullanıldığını söylediğini duydum. Hatta burada nasb ile okumak, ref' ile okumaktan daha uygundur, demiştir. Şâyet; **“(قمتُ أنا وزيد): Ben ve Zeyd kalktım”** diyecek olursan, burada ref' ile okumak daha güzeldir, nasb da caizdir.

“Onların herbiri kendi dua ve tesbihlerini bilir” ifadenin anlamı şöyle olabilir: Yüce Allah, onların herbirisinin namazlarını ve tesbihlerini bilmektedir. Yani namaz kılan herkesin namazını, tesbih eden herkesin tesbihini bilmektedir. Bundan dolayı da **“Allah onların yaptıklarını çok iyi bilendir”** diye buyurmaktadır. Yani onların itaatlerinden de, tesbihlerinden de hiçbir şey ona gizli kalmaz. İşte bu bakımdan sonraki fiilin ne olduğunu açığa çıkardığı bir fiil takdir ederek, Basra'lılara ve Kûfe'lilere göre; **(كل): Herbiri** kelimesinin nasb ile okunmasını caiz kabul etmişlerdir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Namaz kılan ve tesbih eden herkes kendisinin mükellef tutulduğu namazı ve tesbihi bilir. Bazıları da; **(كل قد علم صلاته وتسبيحه)**: Onların herbirinin namazı ve tesbihi bilinmiştir” şeklinde meçhul fiil olarak okumuşlardır. Kimi nahivcilerin naklettiğine göre de bazıları; **(كل قد علمه الله صلاته وتسبيحه)** diye okumuştur. Bu ifadenin takdiri de şöyle olabilir: Yüce Allah onların herbirisine namazlarını ve tesbihlerini öğretmiştir. Anlam şöyle de olabilir: Herkes başkasına kendisinin namazını ve tesbihini öğretmiştir. Buna göre burada “öğretmek” kavratmak ve anlatmak demek olur. Maksat, özellikle kendilerine öğretilenlerdir. Çünkü insanlar arasında kendilerine öğretilmeyenler de vardır. Anlam şöyle de olabilir: Delil olarak gören herkes, bunlardan delil olarak faydalanmıştır. Buna göre delillendirme “öğretme” ile ifade edilmiş olmaktadır.

Burada **“salât (namaz)”** tesbih manasınadır, te'kid olmak üzere tekrarlanmıştır. “O sırrı ve fısıltıyı bilir” demek gibi. Namaza bazen “tesbih” adı da verilebilir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır.

“Göklerle yerin mülkü Allah'ındır ve dönüş Allah'adır.” Bu buyruk daha önce bir kaç yerde açıklanmış bulunmaktadır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا فَتَرَى
الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ
بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا
بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي
ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

43. Görmez misin ki Allah, bulutları sürüyor, sonra aralarını birleştiriyor, sonra onları üstüste yığıyor? Yağmurun onların aralarından çıktığını görürsün ve gökten içinde dolu bulunan bazı dağlardan (dolu) indirir. Onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de uzak tutar. Onun şimşeginin şiddetli ışığı gözleri neredeyse alıverecek.
44. Allah, gece ve gündüzü evirip çevirir. Şüphesiz ki bunda basîret sahipleri için bir ibret vardır.

“Görmez misin ki Allah bulutları sürüyor...” buyruğunda yüce Allah, dellillerinden bir başkasını söz konusu etmektedir. Kalp gözlerinle “görmez misin ki Allah bulutları” yine kendisinin dilediği yere “sürüyor” demektir. “الريـح تُزجـي السحاب، والبقرة تزجي ولدها”: Rüzgar bulutları sürer, inek de yavrusunu sürer” demektir. “زجا الخراج يزجو زجاء”: Haracın toplanması kolaylaştı” tabiri de buradan gelmektedir. Şair en-Nâbiğa da şöyle demiştir:

إنـي أتيتك من أهـلي ومن وطنـي أزجـي جـشاشـة نفسـٍ ما بهـا رَمَقُ

“Sana ailemin yanından ve vatanımdan geldim,
Zayıf düşmüş bir canı -onda bir ramak kaldıkça- sana doğru sürüyorum.”

Yine şair şöyle demektedir:

أشـرتُ علـيه من الجـوزاء سارِيةً تُزجـي الشـمالُ علـيه جامـدُ البَرَدِ

“Cevza burcundan üzerine geceleyin bir yağmur yürüdü,
Kuzey (tarafından gelen bulut) onun üzerine dolu yağıdırıyor.”

“Sonra aralarını birleştiriyor.” Yani güçlensin, birbirine bitişsin, kesafeti artsın diye dağınıkken onları toplayıp bir araya getiriyor. “Te’lif (birleştirmek)” kelimesi aslında hemzelidir. O bakımdan: “(تألف): Birleşti” denilir. Hemzesiz olarak “vav” ile; “(يؤلف): Birleştiriyor” şeklinde de okunmuştur.

“Bulut (anlamındaki; es-sehâb)” kelimesi lafız itibariyle tekildir, ancak anlamı çoğuldur. Bundan dolayı yüce Allah: “Bulutları sürüyor” diye buyurmaktadır.

“(بين): Araları” kelimesi ancak iki ve daha fazlası için kullanılır. Burada (tekil olarak): “(بينه): Arasını (meâlde; aralarını)” şeklinde kullanılması na-

sıl caiz olmuştur? Cevab şudur: Burada bu kelime çoğul olan bulutlar hakkında kullanılmıştır. Nitekim: "Ağaçlar arasında oturdum" denirken "ağaçlar" anlamındaki kelime olan "eş-şecer" kelimesi de lafzen tekildir. Böyle denilebilmesi mana itibariyle çoğul olmasından dolayıdır. "**Aralarında**" kelimesindeki "he" zamirinin müzekker olarak gelmesi râci olduğu "es-sehâb; bulutlar" kelimesinin lafzı böyle olduğundan dolayıdır. Bu anlamdaki açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır.

Bir diğer cevap da şu şekildedir: "es-Sehab: bulut" kelimesi tekil olduğundan dolayı; "(بينه)": Arasında" demek caiz olmuştur. Çünkü bulut (tekil olmakla birlikte) pek çok parçayı ihtiva etmektedir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

... بين الدُّخُولِ فَحَوْلِ

"Dehul ile Havmel arasında..."

Görüldüğü gibi burada şair "arasında" anlamındaki kelimeyi tekil olmasına rağmen "Dehûl" kelimesinin başına getirmiş bulunmaktadır. Buna sebep ise oranın bir çok yeri kapsaması dolayısıyladır.

Nitekim: "(ما زلت أدور بين الكوفة)" Kûfe arasında dolaşıp durdum" derken de böyledir. Çünkü Kûfe'de pek çok yerler bulunmaktadır. Bu açıklamayı da ez-Zeccac ve başkası yapmıştır. el-Esmâî ise böyle bir kullanımın caiz olmadığı kanaatinde. O bakımdan o (az önce naklettiğimiz mısraın bir bölümünü):

... بين الدُّخُولِ وَحَوْلِ

diye rivayet ederdi.

"Sonra onları üstüste yığıyor." Yani topluca bir arada, biri diğerinin üstüne getiriyor. Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna benzemektedir: **"Eğer gökten düşen bir parça görseler: Üstüste yığılmış bir buluttur diyeceklerdir."** (et-Tûr, 52/42) "er-Rakm: Üstüste yığmak"; bir şeyi üstüste toplamak demektir. Bu anlamdan hareketle bir şeyi toplayıp, birini diğerinin üzerine bırakan kimsenin bu halini anlatmak üzere; "(رَكَمَ الشَّيْءَ يَرْكُمُهُ رَكْمًا)": Bir şeyi üstüste yığdı, yığar" denilir. Bir şey kendisine toplanıp, bir araya geldiği vakit de; "(أَرْتَكُمُ الشَّيْءُ وَتَرَكَم)": Terâkum etti, birikti" denilir. "er-Rukme" de bir araya gelmiş toplu çamur demektir. "er-Rukâm" da üstüste yığılmış kum anlamındadır. Bulut ve benzeri şeyler de böyledir. "(مَرَّتَكُمْ الطَّرِيقُ)" da, yolun yürünen ge-

niş bölümü demektir.

“Yağmurun onun aralarından çıktığını görürsün” buyruğunda (yağmur anlamı verilen): “**el-vedk**” kelimesi ile ilgili iki görüş vardır. Bir görüşe göre bundan kasıt şimşektir. Bu açıklamayı Ebu'l-Eşheb el-Ukaylî yapmıştır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

أثرنا عَجَاجَةً وَخَرَجْنَ مِنْهَا خُرُوجَ الْوَدَقِ مِنْ خَلَلِ السَّحَابِ

“Bir toz bulutu çıkardık biz, onlar da arasından çıktılar,
Tıpkı bulutun arasından şimşegin çıkması gibi.”

İkinci açıklamaya göre bu kelime yağmur demektir. Cumhur böyle açıklamıştır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

فَلَا مُزْنَةً وَدَقَّتْ وَدَقَّهَا وَلَا أَرْضَ أَثْقَلَ إِبْقَالَهَا

“Ne onun yağmuruna benzer bir yağmur yağdırabilmiştir bir bulut,
Ne de herhangi bir yer O’nun bitirdiğini bitirebilmiştir.”

İmruu'l-Kays de şöyle demektedir:

فَدَمَعَهَا وَدَقُّ وَسَحٌّ وَدِيمَةٌ وَسَكْبٌ وَتَوَكَّافٌ وَتَهْمَلَانِ

“O iki gözün yaşı yağmurdur, ardı arkasına dökülen bir sudur,
uzun süre devam eden yağmurdur,
Kesintisiz akandır, damla damla yaştır ve (iki gözüm yaş) dökmetedir.”

“(وَدَقَّتْ السَّحَابَةُ)”: Bulut yağmur yağdırdı” denilir. “Yağışlı” anlamına; (وَادَقَةٌ) denilir. “(وَدَقَّ الْمَطَرُ يَدِيقٌ وَدَقًّا)”: Yağmur damla damla yağdı” demektir. “(وَدَقْتُ إِلَيْهِ)”: Ona yakınlaştım” anlamındadır. Bir şeye olan tutkusu dolayısıyla hoyun eğen kimseye misal olarak verilen; “(وَدَقَّ الْعَيْرُ إِلَى الْمَاءِ)”: Deve suya yaklaştı” tabiri de buradan gelmektedir.

Yakın olan yere; (مَوْدِقٌ) denilir. “(وَدَقْتُ بِهِ وَدَقًّا)”: Bir şeyle teselli buldum, ünsiyet buldum”; “(وَدَقْتُ ثَدِيقٌ وَدَقًّا، وَأَوْدَقْتُ وَأَسْتَوْدَقْتُ)”: kısırak atı istedi” demek olur.” (أَتَانُ وَدُوقٌ)”: Eşegi arzulayan dişi eşek”; “(فَرَسٌ وَدُوقٌ)”: Karşı cinsi isteyen at veya kısırak” demektir. (وَدِيقٌ) da denilir. “(الْوَدِيقَةُ)”: Aşırı sıcak” demektir.

“(جبال): **Aralar**” kelimesi (جبال)in çoğuludur. “(الجبيل): Dağ” kelimesinin çoğulunun; (الجبال) diye gelmesi gibidir. Bu kelime, yağmurun arasından çıktığı boşluklar ve aralıklar, çıkış yerleri demektir. Daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 13. başlıkta) Ka'b el-Ahbâr'ın şöyle dediği kaydedilmiştir: Bulut, yağmurun eleğidir. Şâyet semadan su indiğinde bulut olmasa, inen bu su, yerde neyin üzerine düşerse onu bozardı, tahrib ederdi.

İbn Abbas, ed-Dahhak ve Ebu'l-Âliye bu kelimeyi tekil olarak “(من خلله): Arasından” diye okumuşlardır. Nitekim günlük konuşma esnasında; “(كنت في خلال القوم): Ben kavim ortasında, arasında idim” denilir.

“**Ve gökten içinde dolu bulunan bazı dağlardan (dolu) indirir.**” Denildiğine göre yüce Allah, semada dolu dağları yaratmıştır. O bunlardan doluları yağdırır. İfadede hazfedilmiş kelimeler vardır, yani, O dolu dağlarından dolu indirir. Buna göre burada “dolu” anlamındaki mef'ul hazfedilmiştir. el-Ferrâ da buna yakın bir açıklama yapmıştır. Çünkü ona göre ifadenin takdiri “dolu dağlarından” şeklindedir. Ona göre dağlar ile dolu aynı şeylerdir. Âyet-i kerîmedeki “dolu” anlamındaki kelime de cer mahallindedir. Onun bu açıklamasına göre anlam: (من جبالٍ برد فيها): Orada dolu dağlarından indirir” burada “dağlar” anlamındaki kelime tenvinli olmalıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah, semâda içlerinde dolu bulunan dağlar yaratmıştır. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Ve O, içinde dolu bulunan semadaki dağlardan (dolu) indirir. Buna göre buradaki: “(من): ...dan” sıladır.

Bir başka görüşe göre anlam şudur: O, semâdan dağlar kadar yahut dağlar gibi doluları yere indirir. O takdirde birinci: “(من): ...dan” gaye içindir. Çünkü başlangıç yeri semadan indirmektir. İkincisi ise teb'iz içindir, çünkü dağların bir kısmı doludur. Üçüncüsü ise cinsin beyanı içindir, zira o dağların türü doludan olmaktır. el-Ahfeş dedi ki: Burada: “min; ...dan” edatı “dağlarda” lafzında, “dolu” kelimesinden önce de, yani her iki yerde de fazladan gelmiştir. “Dağlar” ve “dolu” nasb mahallindedir. Yani O, semadan dağlar gibi olan dolu indirir, anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“**Onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de uzak tutar.**” Bu durumda O'nun isabet ettirmesi bir azap, uzaklaştırması da bir nimet olmaktadır. Daha önceden el-Bakara Sûresi (2/19. âyetin tefsiri) ile er-Ra'd Sûresi (13/12-13. âyetlerin tefsiri)nde geçtiği üzere gökgürültüsünü duyan bir kimse üç defa: “(سبحان من يسبح الرعد بحمده والملائكة من خيفته): Gökgürültüsünün kendisine hamd ile meleklerin de korkusundan tesbih ettiği zat, her türlü eksiklikten münezzehtir” diyecek olursa, o gökgürültüsü dolayısıyla meydana gelecek musibetlerden esenliğe kavuşturulur.

“**O'nun şimşeginin şiddeti**” yani o bulutta meydana gelen şimşegın ışı-

ğı, ileri derecedeki parlaklığı ve ışığından dolayı “**gözleri neredeyse alıverecek.**” Şair eş-Şemmâh şöyle demektedir:

وما كادت إذا رفعت سناها ليتمر ضوءها إلا البعير

“Şiddetli parıltısını yükselttiğinde,
Mutlaka ışığını görecekti neredeyse; gören müstesna.”

Şair İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

يضيء سناه أو مصابيح راهب أمان السليط في الدبال المقتل

“Aydınlatıyor ışığı ya da (onun ışığı) bir papazın bol zeytinyağına
Fitolini batırdığı kandil gibi etrafı aydınlatıyor.”

Bunâ göre; (السَّاء); hem şimşegin ışığı hem tedavi amacıyla kullanılan bir bitki demektir. (السَّاء) ise yükseklik anlamını ifade eder. İşte Talha b. Musarrif de bu kelimeyi bu şekilde ve ışığının şiddeti ve netliği hususunda mübalağa ifade anlamında okumuştur. O böylelikle hakkında “şeref” anlamını ihtivâ eden kipi kullanmış olmaktadır. el-Muberrred dedi ki: Sonu hemzesiz olarak bu kelime parlaklık anlamındadır. Eğer şeref ve şan manasına kullanılacak olursa, medli (sonu hemzeli) olarak kullanılır. İkisinin de asıl anlamı birdir, o da parlamaktır. Talha b. Musarrif de; “(سَاءٌ بَرْقَه) : Işıklarının üstün aydınlığı” diye okumuştur. Ahmed b. Yahya dedi ki: İkinci kelime; (بَرْقَه) in çoğuludur. en-Nehhas da şu açıklamayı yapmaktadır: Bu, şimşek (anlamına gelen: el-berk) in bir miktarını ifade eder. “Be” harfi üstün okunursa, bir tek şimşek çakışı anlamına gelir.

el-Cahderî ile İbnu'l-Ka'kâ' da: (يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ) şeklinde “ya” harfini ötreli ve “he” harfini esreli olarak; (الْأَذْهَابُ) kökünden gelmiş bir fiil şeklinde okumuşlardır. Bu durumda; (بِالْأَبْصَارِ) deki “be” zâid ve sıla demektir. (Anlamı, cumhurun kıraatinde olduğu gibi, gözleri... alıverecek, şeklindedir). Diğerleri ise “ya” ve “he” harflerini üstün olarak; “(يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ) : Gözleri... alıverecek” diye okumuşlardır. Buradaki “be” harfi de insak içindir.

Şimşek, bulutun kesif olarak üstüste yığılmış olduğuna delildir. Ayrıca yağmurun şiddetli geleceğinin müjdesidir. Yıldırım düşeceğinden de sakındırıcıdır.

“Allah gece ve gündüzü evirip çevirir.” Denildiğine göre onları evirip çe-

virmesi, birini diğerinden sonra getirmesi demektir. Bir diğer açıklamaya göre, onları eksiltip arttırması demektir. Bir başka açıklamaya göre bu, gündüzün kimi zaman bulutun karanlığıyla, kimi zaman da güneşin aydınlığı ile değiştirilmesidir. Gece de aynı şekilde kimi zaman bulutun karanlığı ile kimi zaman da ayın ışığı ile değişmektedir. Bu açıklamayı en-Nekkaş yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre; evirilip çevirilmeleri bunlarda takdir edilmiş bulunan hayır ve şer, fayda ile zararın farklılığı ile olur.

“Şüphesiz ki bunda” yani sözünü ettiğimiz gece ile gündüzün evirilip çevirilmesi ile yağmur, yaz ve kış hallerinde **“basiret sahipleri”** Benim yarattığım insanlar arasından basiret ehli olanlar **“için bir ibret”** dersi **“vardır.”**

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ ۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ ۚ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ ۚ
يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَقَدْ أَنْزَلْنَا
آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ ۚ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾

45. Allah, bütün canlıları sudan yarattı. Onlardan bazısı karnı üzerinde yürür, bazısı iki ayak üzere yürür, bazısı dört ayak üzere yürür. Allah dilediğini yaratır. Muhakkak Allah, herşeye güç yetirendir.

46. Andolsun ki Biz, açıklayıcı âyetler indirdik. Allah, dilediğini sırat-ı mustakîme iletir.

“Allah, bütün canlıları sudan yarattı” anlamındaki buyruğu Yahyâ b. Vessâb, el-A'meş, Hamza ve el-Kisâî izafet yaparak; **“(وَاللَّهُ خَالِقُ كُلِّ)”:** Allah herşeyin... yaratıcısıdır” diye okumuşlardır. Diğerleri de: “... yarattı” diye fiil olarak okumuşlardır. Denildiğine göre: Her iki kıraatin de mana itibariyle anlamı doğrudur. Yüce Allah, iki hususu haber vermiş olmaktadır. Bununla ilgili olarak: İki kıraatten biri diğerinden daha sahihtir, demeyi gerektirecek bir durum yoktur.

Bir diğer açıklamaya göre **“yarattı”** ifadesi özel bir şey için kullanılır. **“Yaratıcı”** da genel anlamda kullanılır. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **“Yaratıcıdır, bâri’ (yoktan var eden)dir.”** (el-Haşr, 59/24) Özel yaratma-

yı ifade etmek üzere de: “*Hamd gökleri ve yeri yaratan... Allah’ındır.*” (el-En’âm, 6/1) diye buyurmuştur. “*Sizi tek bir candan yaratan... O’dur.*” (el-A’raf, 7/189) buyruğu da böyledir. O halde: “**Allah bütün canlıları sudan yarat-tı**” buyruğunun da böyle olması gerekir.

Canlı (demek olan; ed-dâbbe): Yeryüzünde hareket eden herbir canlı için kullanılır. “(دَبَّ يَدَبُ فَهُوَ دَابٌّ)”: Hareket etti, debelendi, hareket etti, debelenir, hareket edici” denilir. Sondaki “he” (yuvarlak te) mübalağa içindir. Buna da-ir açıklamalar da daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/164.âyet, 8.başlık-ta) geçmiş bulunmaktadır.

“**Sudan**” buyruğunun kapsamına cinler ve melekler dahil değildir. Çün-kü bizler onları görmediğimiz gibi, sudan yaratıldıkları da sabit olmamıştır. Hatta sahih hadiste şöyle denilmektedir: “Melekler nurdan yaratılmışlardır, cinler de nârdan (ateşten) yaratılmışlardır.”⁽¹⁾ Bu hadis daha önceden de geç-miş bulunmaktadır. (Bk. el-Hicr, 15/27. âyetin tefsiri)

Müfessirler derler ki: “**Sudan**” buyruğu ile kastedilen nutfeden yaratıldık-larıdır. en-Nekkaş der ki: Bununla erkeklerin menileri kastedilmiştir. Aklî ilim-lerle uğraşanların çoğunluğu (cumhurun-nazara) derler ki: Bu buyrukla yü-ce Allah’ın yaratmış olduğu herbir canlıda bir su bulunduğunu kastetmekte-dir. Adem (a.s)ı su ile çamurdan yarattığı gibi. Peygamber (sav)ın Bedir gaz-vesinde, kendisine: Siz kimlerdensiniz? diye soran yaşlı adama: “Biz su’da-nız.”⁽²⁾ cevabını verdiği hadiste buna göre açıklanır.

Bazıları da şöyle açıklamışlardır: Burada cin ve melekler müstesnâ değıl-dir. Aksine herbir canlı sudan yaratılmıştır. Ateş de sudan yaratıldığı gibi, rüz-gar da sudan yaratılmıştır. Zira yüce Allah’ın kâinatta ilk yarattığı şey sudur. Daha sonra da ondan herbir şeyi yaratmıştır.

Derim ki: Bu açıklamanın doğruluğuna yüce Allah’ın: “**Onlardan bazısı karını üzerinde yürür**” buyruğu delil teşkil etmektedir. Karın üzerinde yü-rümek yılanlar ve balıklar ile onlara benzer kurtçuk ve diğerleri hakkında-dır. İki ayak üzerinde yürümek insan ile yürümesi halinde kuşlar için söz ko-nusudur. Dört ayak üzerinde yürümek de diğer canlılar içindir. Ubeyy’in Mus-haf’ında da: (وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَكْثَرِ): Aralarından daha fazlası üzerinde yürüyen-ler de vardır” fazlalığı da bulunmaktadır. Bu fazlalık yengeç ve yeraltında bu-lunan çeşitli haşeratın tümünü kapsamaktadır. Ancak bu icmâ’ ile sabit ol-muş Kur’ân ifadesi değildir. Bununla birlikte en-Nekkaş şöyle demektedir: Yüce Allah’ın buyruğunda “**dört ayak**” üzerinde yürüyenler söz konusu edilmekle daha fazla ayak üzerinde yürüyenlerin söz konusu edilmesine ge-

(1) *Müslim*, Zühhd 60; *Müsned*, VI, 153

(2) İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, II, 195

rek duyulmayarak yetinilmiştir. Çünkü bütün hayvanların aslında esas dayan-
dıkları dört ayaktır. Bunlar da onun yürümesinin esasını teşkil ederler. Ba-
zılarında ayakların çokluğu yaratılışındaki bir fazlalıktır. O hayvan yürürken
onların hepsine ihtiyaç duymaz.

İbn Atiyye der ki: Görünen şu ki, bu çok sayıdaki ayak boşuna yaratılmış
değildir. Aksine hayvanın bir yerden bir yere gitmesinde onlara gerek duyul-
ur. Hepsi de hayvanın hareketi halinde hareket ederler.

Kimisi de şöyle demiştir: Âyet-i kerîmede dört ayak üzerinde yürümenin
söz konusu olmadığını belirten bir ifade yoktur. Zira buyrukta aralarında dört
ayaktan fazlası üzerinde yürüyenleri yoktur, denilmemiştir. İfadede hazfedil-
miş sözler olduğu da söylenmiştir: “Onların arasından da dört ayaktan daha
fazlası üzerinde yürüyenleri de vardır.” Tıpkı Ubeyy’in Mushaf’ında olduğu
gibi. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

“**Dâbbe** (canlı)” kelimesi akıllı eren ve ermeyen bütün varlıkları kapsar. Bu
bakımdan akıl sahibi olan varlık, akıl sahibi olmayan varlıklarla birlikte bu-
lunduğundan dolayı galib getirilmiştir (tağlîb.) Çünkü muhatab olan ve ken-
disinden ibadet etmesi istenilen odur. Bundan dolayı yüce Allah (akıl sahi-
bi varlıklar için kullanılan zamir olan): “(فَمِنْهُمْ): **Onlardan bazısı**” ile:
“(من يمشي) Yürür” diye buyurmuştur. Yüce Allah, bu farklılıkları söz konu-
su etmekle yaratıcının varlığını isbata işaret etmektedir. Yani eğer bütün bun-
ları mutlak hür irade ve tercih sahibi bir yaratan olmasaydı, bunların arasın-
da böyle farklılıklar olmazdı. Aksine hepsi tek bir tür olurdu, bu da yüce Al-
lah’ın şu buyruğunu andırmaktadır: “*Hepsi bir su ile sulanır. Yine de onlar-
dan bir kısmını lezzetlerinde, bir kısmından üstün kılıyoruz. Şüphesiz
bunlarda da aklını kullananlar için âyetler vardır.*” (er-Ra’d, 13/4)

“**Allah dilediğini yaratır, muhakkak Allah herşeye güç yetirendir.**”
Dilediği herşeyi yaratma kudretine sahiptir.

“**Andolsun ki Biz, açıklayıcı âyetler indirdik. Allah dilediğini sırat-ı müs-
takîme iletir.**” Buna dair açıklamalar birden çok yerde daha önceden geç-
miş bulunmaktadır.

وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ
ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

47. “Biz, Allah’a ve Rasûlüne iman ve itaat ettik” derler. Bundan son-
ra da onlardan bir kısmı geri dönerler. Onlar mü’minler değildir.

Yüce Allah'ın: **“Biz, Allah’a ve Rasûlüne iman ve itaat ettik, derler”** buyruğu ile kastedilenler münafıklardır. Onlar dilleriyle, yakînleri ve ihlâs-ları bulunmaksızın: Allah’a ve Rasûlüne iman ettik, itaat ettik, derler. Ancak onlar bu sözlerini söylemekle birlikte yalan söylüyorlar. Çünkü **“sonra da on-lardan bir kısmı geri dönerler. Onlar mü’minler değildir.”**

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

48. Aralarında hükmetmek için onlar Allah’a ve Rasûlüne çağırıldıklarında, onlardan bir kısmı yüz çevirir.
49. Eğer hak kendilerinin ise ona sürat ve itaatle gelirler.
50. Acaba kalblerinde hastalık mı vardır bunların? Yoksa şüpheyemi düştüler? Yahut Allah ve Rasûlü kendilerine haksızlık eder diye mi korkarlar? Hayır, onlar zulmedenlerin tâ kendileridir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Âyetlerin Nüzûl Sebebi:

“Aralarında hükmetmek için onlar Allah’a ve Rasûlüne çağırıldıklarında...” buyruğu ile ilgili olarak Taberî ve başkaları şöyle demişlerdir: Adı Bişr olan münafıklardan biri ile yahudilerden bir adam arasında bir arazi hakkında anlaşmazlık vardı. Yahudi Rasûlullah (sav)ın huzurunda mahkemeleşmeye, onun hükmüne başvurmaya çağırdı onu. Münafık haksız idi, o bunu kabul etmeyerek: Muhammed bize haksızlık yapar. Bunun yerine biz Ka’b b. el-Eşref’in hakemliğine başvuralım, dedi. Bu âyet onun hakkında nazil oldu.

Bir görüşe göre de âyet-i kerîme, Ümeyye oğullarına mensub el-Muğîre b. Vâil hakkında inmiştir. Muğîre ile Ali b. Ebi Talib (r.a) arasında bir su ve bir arazi ile ilgili anlaşmazlık konusu vardı. Muğîre, Ali ile Rasûlullah (sav)ın huzurunda mahkemeleşmeyi kabul etmeyerek: O, bana buğzeder deyince, âyet-i kerîme nâzil oldu. Bunu da el-Maverdî nakletmektedir. el-Maverdî der

ki: Burada (tekil olarak): **“Hükmetmek için”** diye buyurulup “hükmetmeleri için” denilmemesi Rasûlullah (sav)ın kastedilmiş olması dolayısıyladır. Yüce Allah'ın anılarak buyruğa başlanması ise, Allah'ı ta'zim ve söz başlangıcı içindir.

2- Allah ve Rasûlü Hükümü Karşısında Münafıkların Tavırları:

“Eğer hak kendilerinin ise ona sürat ve itaatle gelirler.” Ona itaat eder boyun eğler. Çünkü Muhammed (sav)ın hak ile hükmedeceğini bilirler.

“(أَذْعَنَ فُلَانٌ لِّحُكْمِ فُلَانٍ يُذْعِنُ إِذْعَانًا)”: Filan kişi filanın hükmüne itaat (iz'an) etti, eder” denilir. en-Nekkaş da bu kelimenin boyun eğmek anlamında olduğunu söylemiştir. Mücahid, hızlıca gelmek diye açıklamıştır. el-Ahfeş ve İbnü'l-Arabî de kabul ve ikrar etmek, diye açıklamışlardır.

“Acaba kalblerinde hastalık” şüphe ve tereddüt **“mı vardır bunların? Yoksa şüpheye mi düştüler?”** Yoksa Muhammed (sav)ın peygamberliği ve adaleti hususunda onlarda bir şüphe mi meydana geldi?

“Yahut Allah ve Rasûlü” vereceği hükümde haksızlık ederek, zulme sebep olarak **“kendilerine haksızlık eder diye mi korkarlar?”** Burada buyruğun soru lafzıyla gelmesi, azarlama üslûbunun daha ağır, yermenin daha ileri derecede oluşundan dolayıdır. Cerir'in överken kullandığı ifadeler de böyledir:

السم خير من ركب المطايا وائدى العالمين بطنون راح

“Sizler bineklerin sırtına binenlerin en hayırlıları,
Ve bütün insanlar arasında el ayakları en ıslak (en cömert ihsanlarda bulunan) kimseler değil misiniz?”

“Hayır onlar zulmedenlerin” inatçı kâfirlerin **“tâ kendileridir.”** Çünkü yüce Allah'ın hükmünden yüz çeviriyorlar.

3- Zimmîlerin, Müslümanlarla ve Kendi Aralarındaki

Anlaşmazlıklarda Hüküm Vermek Yetkisi Kime Aittir?

Eğer verilecek hüküm anlaşmalı ile müslüman arasında ise yargı yetkisi müslümanlara aittir, zimmet ehlinin bu konuda herhangi bir hakları yoktur. Şâyet anlaşmazlık konusu iki zimmî arasında ise bu hususta yetki onlarındır. Şâyet taraflar İslâm'ın hakimine başvuracak olurlarsa, o dilediği takdirde hüküm verir, dilediği takdirde onlardan yüz çevirir. el-Mâide Sûresi'nde (5/42. âyet, 2. başlıkta) geçtiği gibi.

4- Allah ve Rasûlünün Hükümüne Daveti Kabulün Gereği:

Bu âyet-i kerîme Allah ve Rasûlünün hükümüne çağırının, çağrısını kabul etmenin farz olduğuna delil teşkil etmektedir. Çünkü yüce Allah, kendisi ile hasmı arasında hüküm vermek üzere Allah Rasûlüne çağırılan (ve bunu kabul etmeyen) kimseyi en çirkin ifadelerle yermiş ve: **“Acaba kalblerinde hastalık mı vardır bunların?”** diye buyurmuştur.

İbn Huveyzîmendâd der ki: Hakimin meclisine çağırılan herkesin bu çağırışı -hakimin fasık olduğunu bilmediği sürece, yahut ta davacı ile davalı arasında bir düşmanlık olduğunu bilmediği sürece- bu çağırışı kabul etmesi farzdır.

ez-Zehrâvî senedini kaydederek el-Hasen b. Ebi'l-Hasen'in rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her kimin hasmı kendisini müslüman hakimlerden bir hakime çağırdığı halde bunu kabul etmeyecek olursa, o kimse zalimdir ve onun hiçbir hakkı yoktur.”⁽¹⁾ Bunu el-Maverdî de zikretmiş bulunmaktadır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu, bâtil bir hadistir. “O zalim bir kimsedir” sözü ise doğru bir sözdür. “Onun hiçbir hakkı yoktur” ifadesi ise sahih olamaz. Bununla o kimse hak üzere olamaz, demek istemiş olabilir.

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ
أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾

51. Aralarında hükmetmek üzere Allah'a ve Rasûlüne davet olunduklarında, mü'minlerin sözleri ancak: “İşittik ve itaat ettik” demektir. İşte bunlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir.

“**Aralarında hükmetmek üzere Allah'a ve Rasûlüne**” yani Allah'ın kitabına ve Rasûlünün hükümüne “**davet olunduklarında mü'minlerin sözleri ancak: İşittik ve itaat ettik, demektir.**” İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah bu buyruğu ile hoşlarına gitmeyen hususlarda olsa dahi muhacirlerle, ensarın ita'atkâr olduklarını haber vermektedir. Yani bu gibi hallerde onların söyleyecekleri söz budur. Diğerleri ise eğer mü'min olsalardı, onlar da: İşittik ve ita-

(1) Benzer rivâyetler ve değerlendirmeler için bk.: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 198. Ayrıca bk. el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV, 116'da muhakkikin 2 no'lu notu.

at ettik, demeliydiler. Buyruktaki **“demek”** anlamındaki kelime; (كان)'in haberi olarak nasbedilmiştir. Bunun ismi ise **“demektir”** buyruğundadır. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: *“Onlar yalnızca şöyle diyorlardı: Rabbimiz günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı affet...”* (Âl-i İmran, 3/147)

Bir açıklamaya göre: **“Mü'minlerin sözleri ancak...”** buyruğu anlatılan diğer ifadeler arasında bir sıra (ara cümlesi) durumundadır. Yüce Allah'ın: *“Onlar: Beşikte bulunan bir çocuk ile nasıl konuşulur?, dediler”* (Meryem, 19/29) buyruğu gibi.

İbnu'l-Ka'kâ da: **“Aralarında hükmetmek üzere”** buyruğunu meçhul olarak; (لِيُحْكَمَ بَيْنَهُمْ): Aralarında hükmolunmak üzere” diye okumuştur. Ali b. Ebi Talib de: (إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ): **söz...** kelimesini ref' ile okumuştur.

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَئِكَ هُمُ
الْفَائِزُونَ ﴿٥٢﴾

52. Kim, Allah'a ve Rasûlüne itaat ederse, Allah'tan korkar ve O'ndan sakınırsa, işte onlar kurtulan kimselerdir.

“Kim” vermiş olduğu emir ve hükümlerde **“Allah'a ve Rasûlüne itaat ederse, Allah'tan korkar ve O'ndan sakınırsa”** buyruğundaki **“O'ndan sakınırsa”** anlamındaki kelimeyi Hafs; (وَبِتَّقَهُ) şeklinde cezm etmek niyetiyle “kaf” harfini sâkin okumuştur. Şair de şöyle demiştir:

وَمَنْ يَتَّقِ فَإِنَّ اللَّهَ مَعَهُ وَرِزْقُ اللَّهِ مُؤْتَابٌ وَغَايِ

“Kim sakınırsa, muhakkak, Allah onunla beraberdir,
Nitekim yüce Allah'ın rızkı gider ve gelir.”

Diğerleri ise bunu esreli okumuşlardır. Çünkü bu kelimenin cezm hali (zâ-mirden önceki) son harfi (olan “ya”)nin hazfi iledir. Ebu Amr ve Ebubekr ise “he” harfini sakin okumuşlardır. Ya'kub ile Kalûn, Nafi'den Ebu Amr'dan el-Busti ve Hafs ise kesreyi belli belirsiz (ihtilâs ile) çıkartmışlardır. Diğerleri ise “he” harfini açıkça kesreli okumuşlardır.

“İşte onlar kurtulan kimselerdir” buyruğu ile ilgili olarak Eslem'in naklettiğine göre Ömer (r.a), Peygamber (sav)ın mescidinde ayakta namaz kılmakta iken Rum Dihkan'larından bir adam onun yanı başında durmuş ve şöyle diyormuş: Ben de şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed Allah'ın Rasûlüdür. Ömer ona: Bu halin ne, diye sorunca, o da: Allah'a teslim oldum, demiş. Ömer (r.a) ona: Bunun bir sebebi var mı, diye sorunca, şu cevabı vermiş: Evet, ben Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i ve peygamberlere gönderilen kitapların bir çoğunu okudum. Bir esirin Kur'ân'dan bir âyeti okuduğunu işittim. Bu âyet-i kerîmede daha önce geçen kitaplardaki bütün muhtevâyı toplamış olduğunu gördüm. Bildim ki bu Allah tarafından gönderilmiş bir kitaptır. O bakımdan ben de müslüman oldum. Ona: Bu hangi âyettir? diye sorunca, şu cevabı verdi: Bu âyet yüce Allah'ın şu buyruğudur: **“Kim”** farz olan hususlarda **“Allah'a”** sünnet olan hususlarda **“ve Rasûlüne itaat ederse”** ömrünün geçmiş olanında **“Allah'tan korkar ve”** geri kalan ömründe de **“O'ndan sakınırsa, işte onlar kurtulan kimselerdir.”** Kurtulan kimse ise cehennem ateşinden kurtulup, cennete girilen kimse demektir. Bunun üzerine Ömer (r.a) dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Bana geniş kapsamlı, özlü sözler (cevâmiu'l-kelim) verildi.”⁽¹⁾

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ
لَا تُقْسِمُوا طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾

53. Eğer sen, onlara emredersen “muhakkak çıkacaklardır” diye var güçleriyle Allah adına yemin ettiler. De ki: “Yemin etmeyin (Sizden istenen) ma'rûf bir itaattır. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

“... var güçleriyle Allah adına yemin ettiler” buyruğu ile tekrar münafıklardan söz edilmektedir. Çünkü yüce Allah, onların Peygamber (sav)ın hükümünden hoşlanmadıklarını açıklayınca, onlar Peygamber (sav)ın yanına gelerek şöyle dediler: Allah'a andolsun, şâyet bizlere yurdumuzu bırakıp çıkmayı, hanımlarımızı ve mallarımızı terketmeyi emredecek olursan, bunları da hi yaparız. Bize cihadı emredecek olursan, elbette cihad ederiz, dediler. Bu-

(1) Sadece kıssanın sonunda işaret edilen hadis için: *Buhârî*, Ta'bir 11; *Müslim*, Mesâcid 5-8; *Tirmizî*, Siyer 5. Ayrıca bk.: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 169.

nun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu. Yani onlar Allah adına yemin ederek bundan böyle seninle birlikte savaşa çıkacaklarına ve itaat edeceklerine dair yemin ettiler.

“Var güçleriyle”; yemin edebildikleri kadar yemin ettiler, demektir. Mukatil dedi ki: Kim Allah adına yemin ederse, o yemini var gücüyle yapmış demektir. Daha önceden buna dair açıklamalar el-En'âm Sûresi'nde (6/109. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“(جَهْدًا) Var güçleriyle” anlamındaki kelime mastar kabul edilerek nash edilmiştir. İfade; **“(إِسْمًا بَلِيغًا) İleri derecede yemin ederek”** takdirindedir.

İfade, **“de ki: Yemin etmeyin”** buyruğu ile tamam olmaktadır. **“Mârûf bir itaat”** yemin etmenizden sizin için daha uygundur. Ya da siz ma'rûf bir şekilde itaat edin, halis bir kalble ma'rûf söz söyleyin, yemine gerek yoktur. Mücahid dedi ki: İfadenin anlamı şu şekildedir: Sizin itaatınızın mahiyeti bilinen bir iştir. O da yalan söylemektir ve yalanlamaktır. Yani sizden ma'rûf olan (sizin bilinen tavrınız) ihlâs değil, yalancılıktır.

“Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” Sözle itaat ettiğinizi, fiilen de muhalefet ettiğinizi bilir.

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ
مَاحِمِلٌ وَعَلَيْكُمْ مَاحِمِلُكُمْ وَإِنْ تَطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى
الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

54. De ki: “Allah’a da itaat edin, Rasûlüne de itaat edin.” Eğer yüz çevirirseniz, ona düşen ancak ona yükletilendir. Size düşen de size yükletilendir. O’na itaat ederseniz, hidayet bulursunuz. Peygambere düşen de ancak apaçık tebliğdir.

“De ki: Allah’a da itaat edin, Rasûlüne de itaat edin.” İhlâsla itaat edin, münafıklığı terkedin. **“Eğer yüz çevirirseniz”** anlamındaki; **“(فَإِنْ تَوَلَّوْا)”** buyruğunda iki “te”den birisi hazfedilmiştir. Buna da bundan sonra gelen **“size...”** ifadesi olup “onlara” denilmemiş olması, delildir.

“Ona düşen ancak ona yükletilen” risaleti **“tebliğdir. Size düşen de size yükletilen”** O’na itaat etmek **“dır.”** Bu şekildeki açıklama İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir.

“O’na itaat ederseniz, hidayet bulursunuz.” Yüce Allah hidayet bulmayı O’na itaat ile birlikte takdir buyurmuştur.

“Peygambere düşen ancak apaçık tebliğdir.”

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ
فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ
دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا
يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾

55. Allah, içinizden iman edip, salih amel işleyenlere vaad etti ki:
“Onlardan öncekileri halife yaptığı gibi -andolsun ki- onları da
muhabbete yeryüzünde halife kılacak. Kendileri için seçip be-
ğendiği dinlerini onlar için iktidar yapacak, önceki korkularını
güvene çevirecektir.” (Böylece) onlar Bana hiçbir şeyi ortak
koşmaksızın ibadet etsinler. Bundan sonra artık kim kâfir olursa,
onlar fâsıkların tâ kendileridir.

Bu âyet-i kerîme Ebubekir ve Ömer (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Bu açıklamayı İmam Malik yapmıştır.

Yine denildiğine göre, bu âyetin iniş sebebi şudur: Peygamber (sav)ın bazı ashabının, düşmanla çarpışmanın zorluklarından ve bu hususta başlarına gelecek tehlikeden, duydukları korkulardan ve bir türlü silahı elden bırakmadıklarından (sürekli savaştıklarından) söz etmesi üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur.

Ebu'l-Âliye dedi ki: Rasûlullah (sav), yüce Allah kendisine vahyi bildirdikten sonra, on yıl Mekke’de kendisi ve ashabı korku içerisinde kaldılar. Gizli ve açık Allah’ın yoluna davet ettiler. Sonra Allah Rasûlüne Medine’ye hicret etmesi emri verildi. Orada da korku içindeydiler, sabah-akşam silahla beraber diler. Bir adam: Ey Allah’ın Rasûlü dedi, içinde güvenlik duyacağımız ve silahımızı bırakacağımız bir gün görecektir miyiz? Peygamber (sav): “Ara-
dan fazla zaman geçmeyecek; öyle ki sizden herhangi bir adam pek büyük bir topluluk arasında üzerinde silah namına bir şey bulunmaksızın oturmuş

olacaktır" diye buyurdu ve bu âyet-i kerîme nazil oldu. Yüce Allah da peygamberini Arap yarımadasının tamamında hakim kıldı. Silahlarını bıraktılar ve güvenlik duydular.⁽¹⁾

en-Nehhâs dedi ki: Bu âyet-i kerîmede Rasûlullah (sav)'ın peygamberliği-ne açık bir delâlet vardır. Çünkü yüce Allah, ona vermiş olduğu bu vaadi yerine getirmiştir.

en-Nekkaş, Kitab'ında naklettiğine göre Dahhak şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin halifeliğini ihtiva etmektedir. Çünkü onlar hem iman ehli idiler, hem salih amel işlediler. Rasûlullah (sav) da: "Halifelik benden sonra otuz yıldır"⁽²⁾ diye buyurmuştur.

İbnu'l-Arabî "*Ahkamu'l-Kur'ân*" adlı eserinde bu görüşü benimsemiş ve tercih ederek şöyle demiştir: İlim adamlarımız derler ki: Bu âyet-i kerîme dört halifenin halifeliğine delildir. Bu âyette yüce Allah'ın onları halifelik makamına getirdiğine ve onların emanet sahibi olup onlardan razı olduğuna delil bulunmaktadır. Onlar, Allah'ın kendileri için beğenip seçtiği din üzere idiler. Zira günümüze kadar hiçbir kimse fazilette onların önüne geçebilmiş değildir. Onlar yönetimi ellerinde tuttular, müslümanları idare ettiler. Dinin alanını himaye ettiler. O bakımdan verilen bu ilâhî söz onlar hakkında gerçekleşmiş olmaktadır. Eğer bu verilen söz onlar için gerçekleştirilmemiş, onlar vasıtasıyla gerçekleşmemiş, onlar hakkında vârid olmamış ise, o takdirde başka kim hakkında söz konusu olabilir ki? Onlardan sonra da günümüze kadar onlar gibi kimse gelmemiştir, bundan sonra da gelmeyecektir. Allah onlardan razı olsun.

Bu görüşü el-Kuşeyrî de İbn Abbas'tan rivayet etmiş bulunmaktadır. Bu görüşün sahipleri Rasûlullah (sav)'ın azadlı kölesi Sefîne'nin rivayet ettiği şu hadisi de delil gösterirler. Sefîne dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Halifelik benden sonra otuz yıldır, sonra da hükümdarlık olacaktır." Sefîne dedi ki: Şimdi hesab et. Ebubekir'in halifeliği iki yıl, Ömer'in halifeliği on yıl, Osman'ın halifeliği oniki yıl, Ali'nin halifeliği de altı yıl.⁽³⁾

Kimileri de şöyle demiştir: Bu yeryüzünün tamamının İslâm adı altında ege-menliğe kavuşacağı hususunda bütün ümmete verilmiş bir sözdür. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü benim önüme getirildi. Doğularını ve batılarını gördüm. Benim ümmetimin mülkü bana yeryüzünün gösterilen her tarafına yayılacaktır."⁽⁴⁾

(1) el-Vâhîdî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 338; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 217.

(2) *Ebû Dâvûd*, Sünne 8; *Tirmizî*, Fiten 48; *Müsned*, V, 220, 221.

(3) *Ebû Dâvûd*, Sünne 8; *Tirmizî*, Fiten 48; *Müsned*, V, 220, 221.

(4) *Müslim*, Fiten 19; *Ebû Dâvûd*, Fiten 1; *Tirmizî*, Fiten 14; *İbn Mâce*, Fiten 9; *Müsned*, V, 278, 284.

İbn Atiyye de Tefsir'inde bu görüşü şu sözleriyle tercih etmiş bulunmaktadır: Sahih olan âyet-i kerîmenin cumhurun halifelik makamına getirildiği doğrultusundadır. Onların halifelik makamına getirilmesi ise onlara ülkelere egemenliğini verip, bu ülkelerin sahipleri olmalarıdır. Şam'da, Irak'ta, Horasan'da ve Mağrib'de görüldüğü gibi.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Biz onlara deriz ki: Bu peygamberlik, halifelik, davetin yerleştirilmesi ve şeriatın genelliği hususunda bir genel vaaddir. Böylece verilen bu söz herkes hakkında kendi gücü ve haline göre tahakkuk etmiştir. Hatta müftüler, kadılar ve imamlar hakkında bile gerçekleşmiştir. Bu verilen şerefli sözün yerine getirilmesi ile ilgili olarak halifelik, yalnızca daha önceden geçmiş halifeler ile sınırlıdır.

Daha sonra o bu konuda bir itirazı ve farklı bir kanaati söz konusu etmektedir ki, muhtevası şudur: Denilse ki: Bu husus ancak sadece Ebubekir hakkında doğru kabul edilebilir. Çünkü Ömer ve Osman suikast ile öldürüldüler. Halifelik hususunda da Ali ile çekişildi. Deriz ki: Korkunun güvene çevrilmesi kapsamına ölümden herhangi bir şekilde emin olup, esenliğe kavuşmak girmemektedir. Ali'nin savaflara katılması ise güvenliği ortadan kaldırmış değildir. Ayrıca savaşın söz konusu olmaması güvenliğin bir şartı da değildir. Güvenliğin şartı sadece insanın kendi isteği ile kendisine hakim olabilmesidir. Peygamber (sav)'ın Mekke'de ashabının durumunda olmamasıdır.

Daha sonra sözlerinin sonunda şunları söylemektedir: İşin gerçeği şu ki, onlar (Mekke'de) yenik düşürülmüş iken galip oldular. Takib altında iken, kendileri takib eden oldular. İşte bu, güvenlik ve güç sahibi olmanın en ileri derecesidir.

Derim ki: Bu durum sadece dört halifeye has değildir ki, âyetin umumu ile yalnızca onların kastedildiği söylenebilir. Aksine bu hususta bütün muhacirler hatta başkaları dahi onlarla ortaktır. Nitekim Kureyşliler, Uhud ve başka savaflarda özellikle de Hendek'te müslümanlara hücum ederek gelmişlerdi. Öyle ki yüce Allah onların hepsi hakkında şu buyruklarla haber vermektedir: *"Hani onlar size hem üstünüzden, hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. O vakit gözler yerinden kaymış, yürekler de gırtlaklara varmıştı. Allah hakkında da türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada mü'minler imtihan edilmiş ve şiddetli şekilde sarsılmışlardı."* (el-Ahzâb, 33/10) Daha sonra yüce Allah, kâfirleri herhangi bir hayra nâil olmaksızın gerisin geri çevirdi, mü'minlere güvenlik verdi. Onlara kâfirlerin topraklarını, ülkelerini ve mallarını miras verdi.

İşte yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, onları da muhakkak yeryüzünde halife yapacak"** buyruğu ile kastedilen budur. **"Onlardan öncekileri halife yaptığı gibi"** buyruğunda da kastedilenler İsrailoğullarıdır. Zira yüce Allah Mı-

sır'daki zorbaları helâk etmiş ve onların topraklarını ve ülkelerini İsrailoğullarına miras vermişti. Bu hususta da yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Zaafa uğratılagelmiş kavmi de bereketlendirdiğimiz yerin doğularına da, batılarına da mirasçı kıldık."** (el-A'râf, 7/137)

İşte ashab-ı kiram da böylece zaafa uğratılmış (mustaz'af) ve korku içerisinde idiler. Daha sonra yüce Allah, onlara güvenlik verdi, onlara iktidar verdi ve onları yöneticiler kıldı. Böylelikle âyet-i kerîmenin herhangi bir tahsis söz konusu olmaksızın genel olarak Muhammed (sav)'ın ümmeti hakkında umumi olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira tahsis (genelin özelleştirilmesi) ancak kendisine teslimiyetle boyun eğilmesi gereken kimseden gelen bir haber ile olur. Bilinen aslî kaide ise (tahsis söz konusu olmadıkça) umuma yapışılması gerektir.

Rasûlullah (sav)'dan onların korkularının daha sonra güvenlik ile değiştirilmesi manasını ifade eden hadisler de gelmiş bulunmaktadır. Ashabı kendisine: İçinde güvenlik duyacağımız ve silâhı elden bırakacağımız bir gün göreceğ miyiz? deyince, o şöyle buyurdu: "Fazla bir zaman geçmeden sizden herhangi bir kimse pek büyük bir kalabalık arasında üzerinde silah bulunmaksızın oturacağı zaman gelecektir. (Pek yakındır)."⁽¹⁾

Yine Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Allah'a andolsun ki Allah bu işi tamamlayacaktır. O kadar ki suvari, San'a'dan, Hadramevt'e kadar yol alacak da ancak Allah'tan ve kurdun koyunlarına saldıracağından korkacaktır. Fakat sizler acele ediyorsunuz." Bu hadisi Müslim, Sahih'inde rivayet etmiştir.⁽²⁾ Tıpkı Rasûlullah (sav)'ın haber verdiği gibi olmuştur.

O halde bu âyet-i kerîme peygamberlik mucizelerinden birisidir, zira ileride olacakları haber vermektedir ve (böyle) olmuştur.

"Andolsun ki, onları da muhakkak yeryüzünde halife kılacak" buyruğu ile ilgili iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, buradan kasıt, Mekke topraklarıdır. Çünkü muhacirler yüce Allah'tan bunu istediler, onlara İsrailoğullarına vaad olunduğu gibi vaad olundu. Bu anlamdaki açıklamayı en-Nekkaş yapmıştır.

İkinci görüşe göre, kasıt; Arap ve Acemlerin topraklarıdır. İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih olan budur. Çünkü Mekke toprakları muhacirlere haram kılınmıştır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Fakat zavallı Sa'd b. Havle..." Rasûlullah (sav) bu sözleriyle Sa'd b. Havle'nin Mekke'de ölmesini üzüntüyle karşıladığını ifade ediyordu.⁽³⁾

(1) Âyetin baştarafında tamamı zikredilen bu rivâyetin kaynakları da orada gösterilmiştir.

(2) *Buhârî*, Menâkıb 25, Menâkıbu'l-Ensâr 29, İkrâh 1; *Müsned*, V, 111, VI, 395.

(3) *Buhârî*, Cenâiz 37, Menâkıbu'l-Ensâr 49, Ferâz 6; *Müslim*, Vasiyyet 5; *Muvatta*, Vasiyyet 4

Yine Sahih(-i Buhârî)de şöyle buyurmuştur: “Muhacir, hac ibadetinin gereklerini yerine getirdikten sonra, Mekke’de üç gün kalır.”⁽¹⁾

“(لَيْسَتْخِلْفَتُهُمْ)”: **Andolsun ki, onları da... halife kılacak**” buyruğundaki “lâm” gizli bir kasemin (yeminin) cevabıdır, çünkü vaad bir sözdür. Bu ifadenin takdiri şu şekildedir: Allah, iman edip salih amel işleyenlere dedi ki: Allah’a andolsun ki onları yeryüzünde halifelik makamına getirecektir ve onları oranın hükümdarları (ve emniyet içerisinde yaşayan) sakinleri kılacaktır.

“Onlardan öncekileri halife yaptığı gibi” buyruğunda kastedilenler İsrailoğullarıdır. O, Mısır ve Şam’daki zorbaları helâk etti, onların yurtlarını topraklarını onlara miras olarak verdi.

“(كَمَا اسْتَخْلَفَ)”: **Halife yaptığı gibi**” buyruğu genel olarak “te” ve “lâm” harfleri üstün olarak okunmuştur. Buna sebep ise **“vaadetti”** ile **“andolsun ki, onları da muhakkak halife kılacak”** buyruklarıdır. İsa b. Ömer, Ebubekir ile el-Mufaddal’ın kendisinden rivâyetine göre Âsım ise “te” harfini ötreli, “lam” harfini esreli meçhul fiil olarak (“halife kılındıkları gibi” anlamında) okumuşlardır.

“Kendileri için seçip beğendiği dinlerini onlar için iktidar yapacak” buyruğunda sözü edilen din, İslâm dinidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ve size din olarak İslâm’ı beğenip seçtim.”* (el-Mâide, 5/3) Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (el-Mâide, 5/3. âyet, 25. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Suleym b. Âmir, el-Mikdâd b. el-Esved’den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: “Yeryüzünde ne kadar taştan ya da kerpiçten bir ev varsa, mutlaka Allah o evin içine İslâm sözünü ya aziz bir kimsenin izzetiyle ya da zelil bir kimsenin zilletiyle mutlaka sokacaktır. Onların izzetiyle girerse, o kimseleri İslâm sözünün ehli kılar. Zilletiyle girerse, o söze boyun eğip, itaat ederler.”⁽²⁾ Bu hadisi el-Mâverdî: Yeryüzünden kasıt Arap ve Acem topraklarıdır, diyenlerin görüşlerinin bir delili olarak zikretmektedir ki, bu da az önce geçtiği üzere bu husustaki ikinci görüşün ifadesidir.

“(وَلَيَذَلَّتْهُمْ)...larını... çevirecektir” buyruğunu İbn Muhaysın, İbn Kesir, Ya’kub ve Ebubekir; (أَبَدَل) kökünden gelen bir fiil olarak şeddesiz okumuştur. el-Hasen’in kıraati ve Ebu Hatim’in tercihi budur. Diğerleri ise; (بَدَل) den gelen bir fiil olarak şeddeli okumuşlardır. Ebu Ubeyd’in tercihi de budur, çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de çokça kullanılan kip budur. Nitekim yüce Allah: “Al-

(1) *Buhârî*, Menâkibu'l-Ensâr 47; *Müslim*, Hacc 441; *Tirmizî*, Hacc 103; *Nesâî*, Taksir 4; *Müsned*, V, 52.

(2) Manayı etkilemeyen cüzî bazı lafzî farklılıklarla: *Müsned*, VI, 4.

lah'ın sözlerinde asla değiştirme olmaz." (Yunûs, 10/64); *"Biz, bir âyeti diğer bir âyetin yerine getirip değiştirdiğimizde..."* (en-Nahl, 16/101) buyruklarında ve benzerlerinde hep bu kipler kullanılmıştır. Bu ise iki ayrı söyleyiştir.

en-Nehhâs der ki: Muhammed b. el-Cehm, el-Ferrâ'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Âsım ile el-A'meş **"...larını...çevirecektir"** buyruğunu şeddeli okumuşlardır. Ancak bu Âsım'dan gelen yanlış bir rivayettir. Bundan sonra yine bundan daha ağır bir yanlışlığı söz konusu etmektedir ki o da diğerlerinin de bu kelimeyi tahfif ile (şeddesiz) okuduklarını nakletmiş olmasıdır. en-Nehhâs der ki: Ahmed b. Yahya'nın iddiasına göre şeddeli okumak ile şeddesiz okumak arasında bir fark bulunmaktadır ve şeddeli okuyuşun anlamı: Değiştirmektir, olur. şeddesiz ve (mazisi hemzeli) okuyuş ise izale etmek ve bir şeyin yerine başkasını koymak demektir. en-Nehhâs dedi ki: Bu doğru bir açıklamadır, nitekim benim için bu dirhemi değiştir diye (hemzeli ve şeddesiz olarak fiili) kullandığımız takdirde bunu izale et (benden al) ve bana başkasını ver, demek isteriz. Bununla birlikte şeddeli olarak da kullanıldığı vakit değiştirmek manasını ifade eder. şu kadar var ki, bunların biri diğerinin yerine kullanılabilmektedir. Onun sözünü ettiği şekil ise, daha çok kullanılır. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/56. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun. İbrahim (a.s) Sûresi'nde de şeddeli kullanımın bir şeyin bizzat kendisini izale etmek anlamına geldiğine dair sünnetten delili de kaydetmiş bulunuyoruz. Bu hususu orada tetkik edebilirsiniz. (İbrahim, 14/48-52. âyetlerin tefsiri). *"Rabbimin bize onun yerine, ondan hayırlısını değiştirmesi (vermesi) umulur."* (el-Kalem, 68/32) buyruğunda "değiştirme" anlamını veren fiil hem şeddeli, hem de şeddesiz okunmuştur.

"Bana... ibadet etsinler" buyruğu hal konumundadır. Yani onlar Allah'a ihlâsla ibadet ettikleri halde... Bununla birlikte onlara övgü üslûbunda yeni bir cümle olması da mümkündür. (Meâlde olduğu gibi)

"Bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın" buyruğu ile ilgili olarak dört görüş vardır:

1- Benden başka hiçbir ilâha ibadet etmezler. Bu görüşü en-Nekkaş nakletmiştir.

2- Hiçbir kimseye karşı, Bana ibadetlerinde riyakârlık yapmazlar.

3- Benden başkasından korkmazlar. Bu da İbn Abbas'ın açıklamasıdır.

4- Benden başkasını sevmezler. Bu da Mücahid'in açıklamasıdır.

"Bundan sonra artık kim kâfir olursa" yani bu nimetleri inkâr ederse, görüldüğü gibi burada nimetlere karşı nankörlük kastedilmektedir. Çünkü da-

ha sonra yüce Allah: **“Onlar fâsıkların tâ kendileridir”** diye buyurmaktadır. Allah’ı inkâr eden kâfir ise, bu nimetlerden önce de, bu nimetlerden sonra da fâsık bir kimsedir.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا الرُّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

56. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Rasûle itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.

Bu buyruk daha önceden (54. âyet-i kerîmede) geçmiş bulunmaktadır. Burada ibadet emrini de te’kid olmak üzere tekrarlamıştır.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِي النَّارِ
وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

57. Sakın kâfirlerin yeryüzünde (Allah’ı) âciz bırakacaklarını sanma. Onların varacağı yer ateştir. O ne kötü bir dönüş yeridir.

“Sakın kâfirlerin yeryüzünde (Allah’ı) âciz bırakacaklarını sanma!” buyruğu Peygamber (sav)a bir teselli ve ilâhî yardımın geleceğine dair bir vaaddir.

Genel olarak “(نَحْسَبَنَّ): **Sakın... sanma**” şeklinde hitab olarak “te” ile okumuşlardır. Ancak İbn Âmir, Hamza ve Ebu Hayve ise “ya” ile okumuşlardır. Yani, sakın kâfirlerin kendileri yeryüzünde Allah’ı âciz bırakacaklarını sanmasın. Çünkü “sanma” fiili iki mef’ûle geçiş yapar. ez-Zeccac’ın görüşü budur. el-Ferrâ ve Ebu Ali de şöyle demişlerdir: Bu durumda fiilin Peygamber (sav)a ait olması da mümkündür. Yani sakın Muhammed, kâfirlerin yeryüzünde âciz bırakacaklarını sanmasın. Buna göre “(الَّذِينَ): **ler**” birinci mef’ul, “(معجزين): **Âciz bırakacaklarını**” ifadesi de ikinci mef’ul olmaktadır. Birinci görüşe göre ise **“kâfirler”** anlamındaki kelime fail, **“kendilerini”** anlamındaki kelime de birinci mef’uldür ve bu (âyet-i kerîmede) hafzedilmiştir. **“Âciz bırakacaklarını”** anlamındaki kelime de ikinci mef’ul olur.

en-Nehhas dedi ki: Ben ister Basralı, ister Kûfeli olsun Arap dili bilginleri arasında Hamza’nın kıraatinin hatalı olduğunu söylemeyen bir kimse bil-

miyorum. Çünkü onların kimisi bu kıraat lahndır, çünkü o “**sanma**” anlamındaki fiilin sadece bir tek mefulünü getirmektedir, der. Bunu söyleyenlerden birisi de Ebu Hâtim'dir. el-Ferrâ der ki: Bu zayıftır, ancak zayıf demekle birlikte birinci mefulün hazfedilmiş olması şartıyla caiz kabul etmektedir ki, bunu da açıklamış bulunuyoruz. en-Nehhâs dedi ki: Ben Ali b. Süleyman'ı bu kıraat hakkında şöyle derken dinledim: “**Kâfirler**” nasb mahallinde olur. (Devamla) dedi ki: Buyruğun anlamı da şöyle olur: Sakın kâfir, kâfir olanların yeryüzünde âciz bırakacaklarını zannetmesin.

Derim ki: Bu da el-Ferrâ ve Ebu Ali'nin açıklamalarına uygun düşmektedir. Ancak onların açıklamalarına göre fail Peygamber (sav)dir. Bu açıklamaya göre ise fail kâfirdir. “**Âciz bırakacaklarını**” ise elinden kurtulacaklarını... anlamındadır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/34. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Onların varacağı yer ateştir. O ne kötü bir dönüş yeridir.**” Onların dönecekleri yer pek kötü olacaktır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ
يَلْغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ
تَصْعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظُّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ
عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَھُنَّ طَوَافُونَ
عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾

58. Ey iman edenler! Sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler ve sizden bâliğ olmayanlarınız, sizden üç defa izin istesinler. Sabah namazından önce, öğle vaktinde elbisesiz olabileceğiniz vakit ve yatsı namazından sonra... Bunlar sizin elbisesiz olabileceğiniz üç vakittir. Bu üç vakitten sonra size de bir vebal yoktur, onlara da. Onlar da yanınıza girip çıkarlar, herbiriniz de diğerinin yanına girip çıkar. Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah çok iyi bilendir, Hakîm'dir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyet-i kerîme İle İzin İstemeye Dair

Bundan Önceki 27. Âyet Arasındaki İlgî:

İlim adamları derler ki: Bu âyet-i kerîme hâsştır, bundan önceki âyet-i kerîme ise umumîdir. Zira yüce Allah orada: *“Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere izin alıp o ev halkına selâm vermeden girmeyin”* (en-Nur, 24/27) diye buyurmaktadır. Daha sonra yüce Allah burada hitabı tahsîs ederek, şöyle buyurmaktadır: **“Sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler... sizden üç defa izin istesinler.”** Bu âyet-i kerîme ile özellikle izin isteyen bazı kimseleri söz konusu etmektedir. Aynı şekilde birinci âyet-i kerîmede zaman itibariyle bütün zamanları umumi olarak kapsamaktadır. Bu âyet-i kerîmede ise bir takım vakitler özellikle söz konusu edilmiştir. Bu vakitler içerisinde ister köle, ister cariye, ister çirkin, ister güzel görünümlü olsun ancak izin istedikten sonra girebilecektir.

Mukatil dedi ki: Âyet-i kerîme Mersed kızı Esmâ hakkında nâzil olmuştur. Onun bulunduğu yere yaşlıca olan kölesi girmişti. Rasûlullah (sav)a bundan şikayetçi olunca, bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Âyetin iniş sebebinin Mudlic'in, Ömer (r.a)ın yanına girmesi olduğu da söylenmiştir ki, ileride gelecektir.

2- İzin İstemeleri İstenen Kimseler:

Yüce Allah'ın: **“Sizden üç defa izin istesinler”** buyruğu ile kimlerin kastedildiği hususunda ilim adamlarının altı ayrı görüşü vardır:

1- Âyet-i kerîme neshedilmiştir. Bu görüş İbnu'l-Müseyyeb ve İbn Cübeyr'e aittir.

2- İzin isteme menduptur, ancak vacib değildir. Bu görüş, Ebu Kılâbe'ye aittir. O: Onların iyilikleri açısından bu emir kendilerine verilmiştir, demektedir.

3- Bundan kasıt kadınlardır. Bu görüş de Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî'nin görüşüdür.

4- İbn Ömer: Bu âyet-i kerîme kadınlar hakkında değil de erkekler hakkındadır, demiştir. Bu da dördüncü görüştür.

5- Bu önceleri vacib idi. Zira ne kilitleri, ne de kapıları vardı. Eğer aynı durum söz konusu olursa, yine vacib olan izin isteme hükmü söz konusu olur. Bu açıklamayı da el-Mehdevî, İbn Abbas'tan nakletmektedir.

6- Bu âyet-i kerîme muhkemdir, farzdır, sabittir. Erkekler hakkında da, kadınlar hakkında da.

İlim ehlinin çoğunluğu bu görüştedir. el-Kasım, Câbir b. Zeyd ve eş-Şa'bi de bunlar arasındadır. En zayıf görüş ise es-Sülemî'nin görüşüdür. Zira; "(الدين): ...ler" Arap dilinde kadınlar için kullanılmaz. Kadınlar için bunun yerine; (الأنثى واللواتي) kullanılır. Kıyas ve re'y sahipleri İbn Ömer'in görüşünü güzel kabul etmektedirler.

Çünkü; (الدين); Arap dilinde erkekler hakkında kullanılır. Her ne kadar kadınlar da onlarla birlikte buyruğun kapsamına girebiliyor ise de bu bir delil ile olabilir. İfade ise zahiri üzere kabul edilir. Şu kadar var ki bu görüşün isnadında Leys b. Ebi Süleym vardır.⁽¹⁾

İbn Abbas'ın görüşüne gelince, bunu Ebu Davud, Ubeydullah b. Ebi Yezid'den rivayet etmektedir. Buna göre Ubeydullah, İbn Abbas'ı şöyle derken dinlemiş: Bir âyet var ki insanların çoğu onun gereğini emretmemektedirler. Bu izin isteme âyetidir. Ben şu cariyeme dahi emrediyorum, o da yanıma girmek için izin ister. Ebu Davud dedi ki: Atâ bunu bu şekilde İbn Abbas'tan "onu(n gereğini) emreder" lafzı ile rivayet etmiştir.⁽²⁾

İkrime'nin rivayetine göre Iraklılardan bir grub: Ey İbn Abbas dediler. Bize izin alma emri verilen fakat kimsenin kendisi ile amel etmediği şu âyeti kerîme hakkındaki görüşün nedir? Aziz ve celil olan Allah'ın: **"Ey iman edenler! Sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler ve sizden baliğ olmayanlarınız, sizden üç defa izin istesinler. Sabah namazından önce, öğle vaktinde elbisesiz olabileceğiniz vakit ve yatsı namazından sonra. Bunlar sizin elbisesiz olabileceğiniz üç vakittir. Bu üç vakitten sonra size de bir vebal yoktur, onlara da. Onlar da yanınıza girip, çıkarlar..."** diye buyurmaktadır. Ebû Dâvûd dedi ki: el-Ka'nebî buyruğu; **"Allah çok iyi bilendir, Hakim'dir"** buyruğuna kadar okudu. İbn Abbas dedi ki: "Şüphesiz Allah Halîm'dir, mü'minlere karşı çok merhametlidir ve O, ayıp hallerin görülmemesini (setri) sever. İnsanların evlerinin ne perdeleri, ne de başkalarına karşı örten örtüleri vardı. Bazen hizmetçi ya da çocuk, yahut kişinin himayesindeki yetim bir kız, adamın yanına o ailesi üzerinde iken girebiliyordu. Allah onlara bu elbisesiz olunabilecek vakitlerde izin istemelerini emretti. Yüce Allah böylelikle onlara bu gibi hallerinin, başkalarının görmesine karşı korunmasını ve hayrı getirdi. Ondan sonra da bununla (gereğince) amel eden kimseyi görmedim."⁽³⁾

Derim ki: Bu güzel bir metindir. Said'in ve İbn Cübeyr'in görüşlerini reddetmektedir. Çünkü burada âyetin nesh olduğuna dair bir delil bulunmamak-

(1) Leys b. Ebû Süleym: H. 141 veya 142 yılında vefat etmiş, salih bir zat olmakla birlikte, kanıt olmaksızın hatalı rivâyetlerde bulunmuş ve çeşitli bakımlardan tenkide maruz kalmış birisidir. Geniş bilgi için bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 417-419.

(2) *Ebû Dâvûd*, Edeb 129-130

(3) *Ebû Dâvûd*, Edeb 129-130

tadır. Ancak bu âyetin indiği zaman belli bir hal vardı, sonradan bu hal ortadan kalktı. Eğer benzeri hal tekrar görülecek olursa, hükmü aynen baki-
dir. Hatta hükmü bugün için çöllerde, sahralarda ve benzeri yerlerde müs-
lûmanların meskenlerinin bir çoğu hakkında sabittir. Vekî', Süfyan'dan, o Mu-
sa b. Ebi Âişe'den, onun da eş-Şa'bî'den rivayetine göre yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler... Sizden üç defa izin istesinler"** âyeti hakkında eş-Şa'bî: Mensuh değildir, demiştir. Ben de: Ama insanlar gereğince amel etmiyorlar, deyince: Buna karşı Allah'ın yardımını talep ederiz, dedi.

3- Üç Defa İzin İstemek:

Kimi ilim adamı şöyle demektedir: Üç defa izin istemek yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler ve sizden baliğ olmayanlarınız sizden üç defa izin istesinler"** buyruğundan alınmıştır. Bu ilim adamı der ki: Bu buyrukla yüce Allah, üç defa izin istemeyi kastetmiştir. Bu buyruk Kur'ân-ı Kerîm'de kölelerle, çocuklar hakkında vârid olmuştur. Rasûlullah (sav)ın sünneti ise herkes hakkında umumîdir.

İbn Abdî'l-Berr der ki: Bu ilim adamının bu kabilden söylediklerinin her ne kadar açıklanabilir bir tarafı varsa da kendisinin istidlâl ettiği şekilde bu âyetin tefsirinde ilim adamlarının yaptıkları açıklamalar arasında bilinen böyle bir görüş yoktur. İlim adamlarının çoğunluğunun "üç defa" buyruğu hakkında söylediklerinden kasıt, üç vakitte izin alsınlar şeklinde olduğudur. Bu görüşlerinin doğruluğuna da bu âyet-i kerîmede yüce Allah'ın bu üç vakiti zikrederek: **"Sabah namazından önce, öğle vaktinde elbisesiz olabileceğiniz vakit ve yatsı namazından sonra"** buyruğu delil teşkil etmektedir.

4- Yüce Allah'ın Kullarına Edeb Öğretmesi:

Yüce Allah, bu âyet-i kerîme ile kullarını edeblendirmekte ve kölelerin onların giriş çıkışlarına aldırılmadığı için- ve henüz ergenleşmemiş olmakla birlikte açılmanın ve benzeri hallerin ne demek olduğunu kavrayacak yaş-taki çocukların sözü edilen bu üç vakitte yakınlarının odalarına girecekleri zamanda izin almalarını isteyerek edeblendirmektedir. Bu üç vakitlerde insanlar adeten açılırlar ve elbisesiz bulunurlar. Fecirden önceki zaman, uykunun bittiği vakittir. Artık uyku elbiseleri çıkartılır, gündüz elbiseleri giyilir. Öğle sıcağında istirahat çekilme zamanı da, aynı şekilde elbiselerin çıkarılacağı bir vakittir. Çünkü bu vakitte gündüzün ışığı parlak, harareti şiddetlidir. Yatsı namazından sonrası da uyumak için elbiselerin çıkarılacağı vakittir. İşte bu üç vakitte insanlar çoğunlukla açık bulunabilirler.

Rivâyete göre Rasûlullah (sav) ensardan Müdlîc diye anılan bir köleyi Ömer b. el-Hattab'a onu çağırmak üzere öğle vakti göndermişti. Uyumakta olduğunu ve üzerinde kapıyı kapatmış olduğunu gördü. Köle kapıyı çaldı, ona seslenip içeri girdi. Ömer (r.a) uyanınca oturdu ve avreti kısmen açılınca şöyle dedi: Yüce Allah'ın oğullarımıza, kadınlarımıza, hizmetçilerimize bu saatlerde izin almadan girmelerini yasaklamış olmasını ne kadar da arzu ederdim. Daha sonra Rasûlullah (sav)'ın huzuruna vardığında bu âyet-i kerîmenin inmiş olduğunu gördü. Yüce Allah'a şükür olmak üzere secdeye kapandı.⁽¹⁾

Halbuki bu âyet-i kerîme Mekki'dir.

5- İzin Alacak Kimseler ve İzin Alacakları Vakitler:

Yüce Allah'ın: **“Ve sizden baliğ olmayanlarınız”** buyruğu, sizden hür olup da henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar kastedilmektedir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Nakledildiğine göre İsmail b. İshak şöyle dermiş: Sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler arasından henüz ergenlik yaşına gelmemiş olanlar sizden izin istesinler. Buna göre ifade de takdim ve te'hir vardır. Âyet-i kerîme de cariyeler hakkındadır.

Cumhur **“el-hulum** (bâliğ olmak)” kelimesini “lâm” harfi ötreli okumuştur. el-Hasen b. Ebi'l-Hasen ise bunu sâkin olarak (el-hulm şeklinde) okumuştur. Buna sebep ise ötrenin telaffuzunun ağırlığıdır. Ebu Amr da bu okuyuşu güzel bulurdu.

“(ثَلَاثَ مَرَّاتٍ): Üç defa” kelimesi zarf olarak nasbedilmiştir. Çünkü onlara üç defa izin istemeleri emredilmemiştir, onlara üç durumda izin istemeleri emredilmiştir. “Üç” lafzındaki zarf oluşu **“sabah namazından önce, öğle vaktinde elbisesiz olabileceğiniz vakit ve yatsı namazından sonra”** buyruğu açıklamaktadır. Bunun manası daha önceden geçmiş bulunmaktadır, yoksa her seferinde üç defa izin istemek vacib değildir.

“(ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَكُمْ): Bunlar sizin elbisesiz olabileceğiniz üç vakittir” buyruğunu yedi kıraat imamının çoğunluğu “üç” anlamındaki kelimeyi ref' ile okumuşlardır. Ancak Hamza, el-Kisaî ve Âsım'dan Ebubekir yüce Allah'ın; **“üç defa”** buyruğundaki zarftan bedel olmak üzere nasb ile okumuştur. Ebu Hatim der ki: Burada nasb ile okuyuş zayıf ve merduttur. el-Ferrâ ise: Merfû' okuyuşu daha çok severim demiş ve şöyle devam etmiştir: Merfû' okuyuşu tercih edişimin sebebi şudur: Burada mana bu üç hal elbisesiz olabileceğiniz üç vakittir, şeklindedir.

(1) Bazı lafzî farklarla: el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 339. Ancak merhum müellif “âyetin Mekki olduğunu söylemekle, bu rivâyeti pek güvenilir bulmadığını ima etmektedir.

el-Kisâf'ye göre ise merfû' olması mübtedâ olduğu içindir. Ona göre haber sonraki ifadelerdir. O buyruğun aid olduğu görüşünü (daha önce geçen "üç defa" ile ilgili olduğunu) kabul etmeyerek açıktan açığa bunun mübtedâ olduğunu ifade etmiş ve şöyle demiştir. "**Avretler**" kelimesi kişinin avretinin açık olabileceği zaman demektir. Ancak o burada "üç" kelimesini nasb ile okumuştur.

Nasb hakkında da iki görüş vardır: Birincisine göre bu daha önce geçen "**üç defa**" buyruğu ile alâkalıdır. el-Ferrâ'nın bunu uzak bir ihtimal görmesinin sebebi de budur.

ez-Zeccâc ise şöyle demektedir: Yani; "(لِإِذَا نَكَمَ أَوَاقَاتُ ثَلَاثَ عَوْرَاتٍ)": "Elbisesiz olabileceğiniz üç vakitte sizden izin istesinler" anlamında olup burada muzaf hazfedilmiş, muzafun-ileyh de onun yerine geçirilmiştir.

"(عَوْرَاتٍ): **Elbisesiz olunacak vakitler**" kelimesi, (عَوْرَة) in çoğuludur. Bu türden kelimelerin sahih olanları (illetli harfi bulunmayanları) çoğulu "fe'alât" şeklinde -ayn harfi üstün olarak- gelir. "(جَفَنَةٌ وَجَفَنَاتٌ)": Çanak, çanaklar" ve benzerlerinde olduğu gibi. İletli olan kelimelerde ise ayn (kelimenin mücerred halinin ikinci harfi)i sakın kullanırlar. "(بَيْضَةٌ وَبَيْضَاتٌ)": Yumurta, yumurtalar" gibi. Çünkü ikinci harf (olan "ya")ın üstün olarak okunması illetli olduğundan dolayı söz konusu değildir. Şairin şu beyitinde üstün okumak ise istisnâîdir:

أَبُو بَيْضَاتٍ رَائِحٌ مُتَاوِبٌ رَفِيقٌ بِمَسْحِ الْمَنَكِيِّنَ مَبُوحٌ

"O yumurtalar sahibi, gider ve gelir,
Omuzları sıvazlarken o şefkatlidir, dolaşır durur."

6- İzinsiz Girilebilecek Vakitler:

"**Bu üç vakitten sonra size de bir vebal yoktur, onlara da.**" Yani sizler üstünüz, başınız açık bulunsa dahi, izin almadan bulunduğunuz yere girebilirler.

"(طَوَّافُونَ): **Girip, çıkarlar**" buyruğu "onlar girip çıkarlar" anlamındadır. el-Ferrâ der ki: Bu konuşma esnasında: Onlar sizin hizmetçilerinizdir, yanınıza girip çıkarlar, demek gibidir. Bu kelimenin nasb ile okunmasını el-Ferrâ caiz kabul etmektedir. Çünkü bu kelime nekredir. Buna karşılık "üzerinize" lafzındaki zamir ise marifedir. Basralılar ise "**üzerinize**" ve "**birbirinize**"ki iki zamirden -âmillerin farklılığı dolayısıyla- hal olmasını caiz kabul etmemektedirler. Çünkü "aklı başında iki kişi olan Zeyd'e uğradım ve Amr'ın yanında konakladım" anlamında olmak üzere ve "aklı başında iki kişi" anlamındaki kelime

Zeyd ile Amr'ın sıfatı olmak üzere; (*مررت بزيد ونزلت على عمرو العائلين*) demek uygun değildir. Buna göre **“onlar da yanınıza girip çıkarlar”** buyruğu onlar yanınıza girip çıkarlar, siz de onların yanına girip çıkarsınız, anlamındadır. Peygamber efendimizin kedi hakkındaki: “(*إنما هي من الطوائف عليكم أو الطوائف*)”: O sizin üzerinize girip çıkanlardandır⁽¹⁾ hadisinde bu lafız geçmektedir.

Yüce Allah bu buyrukta açık bulunabileceğimiz üç vakitte izinsiz girmelerini yasaklamış bulunmaktadır. Çünkü **“avret”** kelimesi aslında karşısında engel bulunmayan herşey demektir. Yüce Allah'ın: “(*إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ*)”: *Gerçekten evlerimiz avrettir (korumasızdır)*” (el-Ahzab, 33/13) buyruğunda da bu lafız kullanılmıştır ki, oraya girmek kolaydır, anlamındadır. Yüce Allah izin istemeyi gerektiren sebebi de açıklamaktadır ki, bu da açık olunabilecek halde kişinin ailesiyle başbaşa olması halidir. Buna göre, bu emrin yerine getirilmesi kaçınılmaz bir hal almakta ve bu buyruğun neshi imkânsız olmaktadır.

Daha sonra yüce Allah şu buyruğu ile (diğer vakitlerde) izin istememenin vebalini kaldırmaktadır: **“Bu üç vakitten sonra size de vebal yoktur, onlara da. Onlar da yanınıza girip çıkarlar, herbiriniz de diğerinin yanına girip çıkar.”** Yani kiminiz, kiminizin yanına girip çıkar.

“Allah, âyetleri size böyle açıklar” buyruğundaki; “(*كَذَلِكَ*)”: Böylece” lafzındaki “kef” harfi nasb konumundadır. Yani yüce Allah, kendisine nasıl ibadet edileceğine delâlet eden âyetleri sizlere bu gibi hususları açıkça beyan ettiği gibi, beyan etmektedir.

“Allah, çok iyi bilendir, Hakim'dir” buyruğuna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/32. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

7- Yatsı Namazı ve Adlandırılması:

Yüce Allah: **“Yatsı namazından sonra”** buyruğunda “salâtu'l-işâ”den kasıt, el-ateme (gecenin kararına vakti) namazıdır. Müslim'in, Sahih'inde Abdullah b. Ömer (r.a)'ın şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: “Sakın Bedevi Araplar, namazınızın adı hususunda size galip gelmesinler. Şunu biliniz ki bunun adı “el-işâ”dır. Onlar ise (bu vakitte) develeri sebebiyle karanlıkta bulunurlar.” Diğer rivayette de şöyle

(1) *Ebü Dâvûd*, Tahâre 38; *Tirmizî*, Tahâre 69; *Nesâî*, Tahâre 54, Miyâh 8; *İbn Mâce*, Tahâre 32; *Dârimî*, Vudû' 58; *Muvatta'*, Tahâre 13; *Müsned*, V, 296, 303, 309.

Rivâyetlerin bir kısmında merhum müfessirimizin naklettiği şekilde “ev; yahut, veya” bir kısmında ise “ve” ileidir. Türkçe'de bu fark, çoğulların müzekker (eril) ya da mützekker dişil olması fark etmediği için, bu edatın böyle olması da fark etmez. Ancak *Müsned*, V, 303'te râvilerden İshâk b. İsa'nın “ve” yerine “ev...” diye rivâyet ettiği belirtilmektedir.

denilmektedir: “(Bu vaktin adı) Allah’ın Kitabında işâdır. Onlar (Bedevi Araplar) develeri bu karanlık vakitte sağlarlar.”⁽¹⁾

Buhârî’de de, Ebu Berze’den şöyle dediği kaydedilmektedir: Peygamber (sav)’ın işâ’ (yatsı namazını) yı te’hir ettiği olurdu.⁽²⁾

Enes de der ki: Peygamber (sav) yatsı (işâ’) namazını geciktirdi.⁽³⁾

Bu ilk işâ’ya delâlet etmektedir. Sahih’te de: O namazı kıldı, yani ikinci namazını iki işâ’ vakti olan akşam ile yatsı arasında kıldı.⁽⁴⁾

Muvatta’da ve başkalarında şöyle denilmektedir: Eğer onlar ateme (yatsı) namazı ile sabah namazında neler olduğunu bilselerdi, emekleyerek dahi olsa bu namazlara gelirlerdi.⁽⁵⁾

Müslim’in, Sahih’inde de Câbir b. Semura’dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) namazları sizin namazınıza yakın bir şekilde kılardı. Ancak yatsı namazını (el-ateme) sizin bu vakiti kıldığınızdan bir parça daha sonra kılardı ve o namazı hafifletirdi.⁽⁶⁾

Ebubekr İbnu’l-Arabî der ki: Bu haberler birbirleriyle teâruz (çatışma) halindedir. Tarih itibariyle bunların hangisinin önce, hangisinin sonra olduğu bilinmemektedir. Peygamber (sav)’ın akşam namazına işâ’ demeyi, işâ’ (yatsı) namazına da ateme demeyi yasakladığı sabittir. Ashab’ın -diğerleri bir taraftan- görüşlerinden bunu reddeden bir görüş bulunmamaktadır. İbn Ömer de şöyle derdi: Ateme namazı diyen günahkâr olur. İbnu’l-Kasım dedi ki: Malik dedi ki: Yüce Allah’ın: **“Yatsı (el-ışâ’) namazından sonra”** buyruğunda yüce Allah bu namaza işâ’ adını vermektedir. Peygamber (sav) da bu namaza yüce Allah’ın verdiği ismin verilerek anılmasını güzel görmüştür. Kişi bunu aile halkına ve çocuklarına öğretmelidir. (Yatsı namazı kastedilerek) ateme, ancak bunu (işâ’yı) anlamayan kimseye hitab ederken kullanılabilir. Hassan b. Sabit şöyle demiştir:

وكانت لا يزال بها أنيس خلال مروجها نَعَمٌ وشاءُ
فدَعَّ هذا ولكن من لطيف يورقني إذا ذهب العشاءُ

(1) *Müslim*, Mesâcid 228, 229; *Ebü Dâvûd*, Edeb 78; *Nesâî*, Mevâkît 23; *Müsned*, II, 19, 144, V, 55.

(2) *Buhârî*, Mevâkîtu’s-Salât 20

(3) *Buhârî*, Mevâkîtu’s-Salât 20

(4) *Buhârî*, Mevâkît 20: “Peygamber akşam ile yatsıyı kıldı” anlamında.

(5) *Buhârî*, Ezân 9, 32, Şehâdât 30; *Müslim*, Salât 129; *Nesâî*, Mevâkît 22, Ezân 31; *Muvatta’* Salâtu’l-Cemaa 6, Nidâ 3; *Müsned*, II, 278, 303, 375, 533, VI, 80

(6) *Müslim*, Mesâcid 227; *Müsned*, V, 89, 105.

"HÂLÂ orada teselli eden olurdu,
Oranın meraları arasında develer ve koyunlar,
Sen bırak bunu ama söyle bana, yatsı vakti gittikten sonra,
Uykumu kaçırın bir hayale karşı kim bana yardım edebilir?"

Şöyle de açıklanmıştır: Buradaki yasak yatsı namazına "ateme" adını veren Bedevi Araplara uymayı yasaklamayı ihtiva eder. Bunun sebebi de yüce Allah'ın bu namaza Kitab-ı Kerîm'inde vermiş olduğu ismin terkedilmesi. Çünkü O: "Yatsı (el-işâ') namazından sonra" diye buyurmaktadır. Sanki bu buyruklardaki yasaklama, evlâ olanı gösteren bir nehiy mahiyetindedir, yoksa haramlık ifade eden bir nehy değildir; yatsı namazına "el-ateme" adını vermenin caiz olmayacağı anlamında değildir. Nitekim Peygamber (sav)ın bu namaza "el-ateme" adını verdiğinin de sabit olduğu görülmektedir. Ebubekir ve Ömer (r.a) da bu namaza, bu ismin verilmesini mübah görmüşlerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bunun yasaklanış sebebi, bu şekildeki şerefli ve dini bir ibadete dünyevî bir işin adı olan o ismin kullanılışından insanları uzaklaştırmaktır. Bu ise Bedevi Arapların o vakitte "el-ateme" adını verdikleri süt sağma işidir. Peygamber (sav)ın: "Çünkü develerin sağılması o akşam vaktinde olur" ifadesi buna tanıklık etmektedir.

8- Yatsı Namazını Cemaatle Kılmanın Fazileti:

İbn Mace, Sünen'inde şu rivayeti zikretmektedir: Bize Osman b. Ebi Şeybe anlattı: Bize İsmail b. Ayyâş, Umâre b. Ğaziyye'den anlattı: Umâre, Enes b. Malik'ten, onun Ömer b. el-Hattab'dan rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuş: "Kim, kırk gece yatsı namazının ilk rek'atini kaçırmadan cemaatle kılacak olursa, bu sebep dolayısıyla yüce Allah, onun için cehennem ateşinden azadlık yazar."⁽¹⁾

Müslim'in, Sahih'indeki rivayete göre Osman b. Affan (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim yatsı namazını cemaatle kılacak olursa, gecenin yarısını namaz kılmış gibi olur. Kim de sabah namazını cemaatle birlikte kılsa, o da gecenin tamamını namazla geçirmiş gibi olur."⁽²⁾

Dârakutnî de Sünen'inde şu rivayeti kaydetmektedir: Sübey' ya da Tubey', Ka'b'dan dedi ki: Kim güzelce abdest alırsın, son işâ'yı (yatsıyı) kılar, ondan son-

(1) *İbn Mâce*, Mesâcid 18. Hadisin akabinde kaydedilen Zevâid'deki bilgiye göre, hadis hem mürsel, hem zayıftır. Çünkü Umâre, Enes ile karşılaşmamış, İsmâil de tedlis yapar (hadisteki hususları gizler)di.

Merhum Kurtubî'nin senedi özellikle kaydetmesinin sebebi de bu olmalıdır.

(2) *Müslim*, Mesâcid 260; *Tirmizî*, Salât 51; *Müsned*, I, 58, 68

ra da dört rek'at kılıp bunların rükû' ve sujudlarını mükemmel yapar, bu rek'atlerde neler okuduğunu (manasını) bilirse, bunlar onun için Kadir gecesi seviyesinde olur.⁽¹⁾

وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ ۚ وَاللَّهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾

59. Sizden olan çocuklar, bâliğ olduklarında kendilerinden öncekiler izin istedikleri gibi, onlar da izin istesinler. Allah, size âyetlerini böyle açıklar. Allah Alîm'dir, Hakîm'dir.

“(الحلم): **Bulûğ**” kelimesini el-Hasen “lam” harfini sakın okumuş, damme-yi ağırlığı dolayısıyla hazfetmiştir.

Buyruğun anlamı şudur: Çocuklar sözü geçen üç vakitte izin istemekle emrolunmuşlardır. Önceden de belirttiğimiz gibi bunun dışındaki vakitlerde ise izin istememek onlara mübahtır. Daha sonra yüce Allah bu âyet-i kerîmede eğer bulûğa ermişlerse, her vakit izin istemek hususunda erkeklerin hükmünde olmalarını emretmektedir. Bu da yüce Allah'ın hükümlerini beyânı, he-lâl ve haramı izahı kabilindendir.

Yüce Allah: **“Onlar da izin istesinler”** diye buyurmakta ama “sizden izin istesinler” diye buyurmamaktadır. Halbuki bir önceki âyet-i kerîme’de: **“Sizden... izin istesinler”** diye buyurmuştur, çünkü çocuklar muhatab da değildirler, emirleri yerine getirmek suretiyle ibadet etmeleri de istenmemiştir.

İbn Cüreyc dedi ki: Ben Atâ'ya: **“Sizden olan çocuklar bâliğ olduklarında... izin istesinler”** diye buyurulmaktadır, dedim, dedi ki: Ergenlik yaşına geldikleri takdirde ister hür, ister köle olsunlar insanların izin istemeleri icab eder.

Ebu İshak el-Fezârî dedi ki: Ben el-Evzaî'ye: İzin istemesi gereken çocuğun sınırı nedir? diye sordum. O: Dört yaş, dedi. Bu yaştaki çocuk izin istemedikçe bir kadının yanına giremez. ez-Zührî de böyle demiştir: Yani adam annesinin yanına girmek için izin ister. İşte bu âyet-i kerîme böyle bir husus hakkında nâzil olmuştur.

(1) *Dâraikutnî*, III, 194.

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ
جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ
يَسْتَغْفِرْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

60. Nikâh ümidi kalmamış, yaşlanıp oturmuş kadınlar için, süsle-
rini göstermemek şartıyla, rubalarını bırakmakta onlar üzeri-
ne vebâl yoktur. Bununla beraber iffet etmeleri onlar için ha-
yırlıdır. Allah, çok iyi işitendir, çok iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Yaşlanıp Oturmuş Kadınlar:

“Yaşlanıp oturmuş kadınlar” buyruğunda geçen; “(القواعد): Yaşlanıp,
oturmuşlar” lafzının tekili, sonunda “te” harfi olmaksızın: (قاعد) şeklinde ge-
lir. Bu “te” harfinin hazfi bu oturmanın yaşlılık dolayısıyla olduğuna delâlet
etmesi içindir. Nitekim; “(امرأة حامل): Hamile kadın” lafzında da “he (yuvar-
lak te)”nin hazfi, yükünün hamilelik dolayısıyla olduğuna delâlet etmesi için-
dir. Şair de şöyle demektedir:

فلو أن ما في بطنه بين نسوة حبلن وإن كن القواعد عقرا

Şayet onun karnındaki, kadınlar arasında olsaydı hamile kalırlardı;
Oturan kadınlar kısır iseler de...”

Bunun dışındaki sebepler dolayısıyla oturan kadın hakkında ise;
“(قاعدة في بيتها): Evinde oturan kadın” denilir ve he (yuvarlak te) harfi ile;
“(حاملة على ظهرها): Sırtı üzerinde yük taşıyan kadın” denilir.

“el-Kavâid” aynı zamanda evin temeli demektir. Bunun da tekili “he”li ola-
rak; (قاعدة) şeklinde gelir.

2- Oturan Kadınlardan Kasıt:

“Yaşlanıp oturmuş kadınlar (el-kavâid)” yaşları dolayısıyla herhangi
bir iş yapamadığından dolayı yerinde oturup kalan, çocuk doğuramayan, ay

halinden kesilmiş, acûze kadınlar kastedilir. Çoğu ilim adamının görüşü budur. Rabîa şöyle demektedir: Bu görüldüğü zaman yaşlılığından dolayı kendisinden hoşlanılmayan kadındır. Ebu Ubeyde de der ki: Bunlar çocuk doğuramayacak yaşa gelmiş kadınlardır. Ancak bu uygun bir açıklama değildir. Çünkü kadın çocuk doğuramayacak yaşa gelmiş olmakla birlikte, ondan kadın olarak yararlanmak mümkün olabilir. Bu açıklamayı el-Mehdevî yapmıştır.

3- Yaşlanıp Oturmuş Kadınların Özel Hükümünün Sebebi:

Yüce Allah'ın: **“Nikâh ümidi kalmamış, yaşlanıp oturmuş kadınlar için süslerini göstermemek şartıyla rubalarını bırakmakta, onlar üzerine ve-bal yoktur”** buyruğunda özellikle yaşlanmış kadınlar hakkında bu hükmü söz konusu etmesi, nefislerin onlara meyledecek halde olmamalarından dolayıdır. Çünkü erkeklerin onlara karşı bir arzuları olmaz. Dolayısıyla bu gibi kadınlara başkalarına mübah olmayan şeyler mübah kılınmış ve kendileri için yorucu bir özellik arzeden tesettüre ileri derecede riâyet külfeti üzerlerinden kaldırılmıştır.

4- Yaşlanmış Kadınların, Üzerlerine Almama Ruhsatına

Sahip Oldukları Örtüler:

İbn Mes'ud, Ubeyy ve İbn Abbas **“rubalarını bırakmakta...”** anlamındaki buyruğu; (أَنْ يَضَعْنَ مِنْ ثِيَابِهِنَّ) şeklinde; (من) ziyadesi ile okumuşlardır.

İbn Abbas dedi ki: Burada kasıt cilbâbdır. Yine İbn Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre **“(من جلابيهن)”:** Cilbablarından (rubalarından)” diye okuduğu da rivayet edilmiştir. Araplar da yaşı ilerlemiş, bundan dolayı da üzerine başörtüsü almayan kadın için; (امراة واضع) derler.

Bazıları da şöyle demektedir: Burada söz konusu edilen kadınlar evlenme ümidi kalmamış, oldukça yaşlanmış olanlardır. Böyle bir kadının saçının görülmesinde bir mahzur yoktur. Buna göre böyle bir kadının başörtüsünü almaması caizdir. Ancak sahih olan, tesettüre riâyet hususunda böyle bir kadının da, genç bir kadın gibi olduğudur. Şu kadar var ki, bu şekilde yaşlı bir kadın gömleğin ve başörtüsünün üzerine konulan cilbâbı almaması mümkündür. Bu açıklamayı da İbn Mes'ud, İbn Cübeyr ve başkaları yapmıştır.

5- Süsten Uzak Durmak ve İffet Yolunu Seçmek:

“Süslerini göstermemek şartıyla” buyruğu, kendilerine bakılsın diye zînetlerini açığa çıkarmaksızın ve süslenmeye kalkışmaksızın çünkü böyle si en çirkin ve haktan en uzak bir işdir.

“**Teberruc**” süslenmek, açılmak ve gözlere açık vaziyette görülmek demektir. “(بروج مشيدة): Yüksek burçlar” ile; “(وبروج السماء والأسوار): Semaların ve surların burçları” tabiri de buradan gelmekte olup, onları örtecek herhangi bir perde ve engelin olmaması demektir.

Âişe (r.anhâ)ya: Ey mü'minlerin annesi! Kına yakmak, gerdanlık, küpe, hal-hal, altın yüzük ve ince elbiseler hakkında ne dersin? diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: Ey kadınlar topluluğu! Hepinizin durumu birinizin durumu gibidir. Allah, sizden görmeleri haram olan bir şeyi görmek, helâl olmayan kimselerin karşısında süslerinizi göstermemek şartıyla zîneti size helâl kılmıştır.⁽¹⁾

Atâ dedi ki: Bu evlerindeki hükmü ifade eder, dışarı çıktığı takdirde üzerinden cilbabını bırakması helâl değildir. Bu açıklamaya göre “**süslerini göstermemek şartıyla**” ifadesi, evlerinden çıkmamak şartıyla anlamında olur. Buna göre de: Eğer evinde bulunuyor ise entarisinin üzerinde mutlak bir cilbab giyinmelidir, demek gerekmez. Çünkü böyle bir şeyi kabul etmek uzak bir ihtimaldir, ancak bulunduğu yere yabancı (nâmahrem) birisinin girmesi hali müstesnâdır.

Daha sonra yüce Allah hepsinin kendilerini koruyarak tesettüre riayet etmelerinin, üst elbiselerini çıkarmayıp iffetli hareket ederek genç kadınların yaptıklarını yapmalarının, kendileri için daha faziletli ve hayırlı olduğunu söz konusu etmektedir.

İbn Mes'ud, “**iffet etmeleri**” anlamındaki buyruğu; (وَأَنْ يَتَعَفَفْنَ) şeklinde; “ya” harfi ile “te” harfleri arasında “sin” bulunmaksızın okumuştur.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Kadının vücudunun çizgilerini gösterecek şekilde ince elbiseler giymesi, süslenmesi kabilindendir. Sahih(-i Müslim), Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “İki sınıf insan vardır ki bunlar cehennem ehliindendir. Henüz onları görmüyorum. (Bunların) bir kesimi ile birlikte tıpkı sığır kuyruklarını andıran kamçılar bulunur. Onlarla insanları döverler. (Diğerleri ise) giyimli fakat çıplak, kendilerine meylettiren ve kendileri de meyleden, başları yan yatmış deve hörgüçlerini andıran kadınlardır. Bu kadınlar cennete girmeyecekler, kokusunu dahi almayacaklardır. Şüphesiz cennetin kokusu şu kadar, şu kadar mesafeden alınır.”⁽²⁾

İbnu'l-Arabî dedi ki: Peygamber (sav)ın onları giyimli olarak değerlendirmesi, üzerlerinde elbise bulunacağındandır. Çıplak olarak nitelendirmesi ise, elbise ince olduğu takdirde onların niteliklerini ortaya çıkarmasından, güzel-

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 222.

(2) *Müslim*, Libâs 125, Cennet 52; *Muvatta*, Libâs 7 (sadece kadınlarla ilgili kısmı); *Müsned*, II, 356, 440.

liklerini açığa vurmasındandır, bu ise haramdır.

Derim ki: Bu, bu hususta ilim adamlarının yaptıkları iki yorumdan birisidir. İkincisine gelince, onlar elbiseleri bakımından giyimlidirler fakat şanı yüce Allah'ın hakkında: *"Takvâ elbisesine gelince, o daha hayırlıdır."* (el-A'raf, 7/26) diye buyurduğu takva elbisesi açısından da çıplaktırlar. Bu kabilinden olmak üzere şu beyitleri de nakletmektedirler:

إذا المرء لم يلبس ثياباً من التقى تقلب عرياناً وإن كان كاسياً
وخير لباس المرء طاعة ربّه ولا خير فيمن كان لله عاصياً

"Eğer kişi takva elbisesini giymeyecek olursa,
O giyimli olsa bile çıplak olarak gider, gelir.
Kişinin giydiği en hayırlı elbise Rabbine itaattir,
Hayır yoktur, Rabbine âsi olan kimsede."

Müslim'in, Sahih'inde Ebu Said el-Hudrî'nin şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Uykuda olduğum sırada insanların bana arz edildiklerini gördüm. Onların üzerlerinde gömlekler vardı. Kimisi memelere kadar ulaşmış, kimisi bundan daha yukarıda. Ömer b. el-Hattab geçti, üzerinde eteklerini yerden çektiği uzunca bir gömlek vardı." (Ashab): Bunu ne ile te'vil ettin, ey Allah'ın Rasûlü? diye sordular. Peygamber: "Din" diye buyurdu.⁽¹⁾

Peygamber (sav)'ın gömleği dine bağlılık diye yorumlaması yüce Allah'ın: *"Takvâ elbisesine gelince, o daha hayırlıdır."* (el-A'râf, 7/26) buyruğundan alınmadır. Araplar da fazilet ve iffetten kinâye yoluyla "elbise" diye söz ederler. Nitekim bir şair şöyle demektedir:

ثياب بني عوف طهاری نقيّة

"Avfoğullarının elbisesi tertemizdir ve kirden, pastan uzaktır."

Peygamber (sav), Osman (r.a)'a şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah sana bir gömlek giydirecektir, eğer senden o gömleği sıyrıp çıkarmanı isteyecek olurlarsa, sakın çıkarma."⁽²⁾ Burada da Peygamber (sav) halifelikten "gömlek" diye söz etmiştir ki, bu da bilinen ve güzel bir istiâredir.

(1) *Buhârî*, İmân 15, Ta'bîr 17, 18, Fedâilu Ashabi'n-Nebiy 6; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 15; *Tirmizî*, Ru'yâ 9; *Nesâî*, İmân 18; *Dârimî*, Ru'yâ 13; *Müsned*, III, 86, V, 374.

(2) *Tirmizî*, Menâkıb 18; *İbn Mâce*, Mukaddime 11, hadis no: 112; *Müsned*, VI, 75, 87, 114, 149.

Derim ki: Bu yorum konu ile ilgili iki yorumun sahih olanıdır. Bu dönem de onlara yakışan yorum da budur. Özellikle genç kadınlar için bu böyledir, çünkü onlar süslenmekte ve süslerini açığa vurdukları halde dışarı çıkmaktadırlar. Onlar elbiseleri itibariyle giyimlidirler, fakat gerçekte takvâ bakımından çıplaktırlar. Hem zahiren, hem batinen. Çünkü kadın zînetini açığa vurmakta ve kendisine kimlerin baktığına aldırmamaktadır. Hatta onların gözettikleri maksat dahi budur, bu onların açıkça görülen bir halleridir. Eğer onlarda takvâdan bir eser bulunsaydı, asla böyle bir şey yapmazlar ve hiç kimse oralarda kimin olduğunu dahi farketmezdi. Bu yorumu pekiştiren hususlardan birisi de hadisin geri kalan bölümünde onların nitelikleri ile ilgili söz konusu edilen şu sözlerdir: “Başları yan yatmış deve hörgüçlerini andırır.” Hadiste sözü edilen “el-buht” adındaki deve türü oldukça iri yarı bir deve çeşididir, hörgüçleri de pek büyüktür. Onların başlarını bu develerin hörgüçlerine benzetmesinin sebebi, bunların saçların örüklerini başlarının ortalarında kaldırıp toplamalarından dolayıdır. Bu, görülen ve bilinen bir husustur. Onlara bakan bir kimse de elbette kınanır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Ben, benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne terketmiş değilim.” Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽¹⁾

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا
 عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا
 مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ
 أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
 أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَالِكُمْ
 أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ
 لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا
 دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ

(1) Buhârî, Nikâh 17; Müslim, Zikr 97, 98; Tirmizî, Edeb 31; İbn Mâce, Fiten 19; Müsned, V, 200, 210

اللَّهُ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

61. Gözü görmeyen için bir sorumluluk yoktur. Topala sorumluluk yoktur, hastanın da bir sorumluluğu yoktur. Kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, analarınızın evlerinden, kardeşlerinizin evlerinden, kızkardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden yahut teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarını elinizde bulundurduğunuz kimselerin veya dostlarınızın evlerinden yemek yemenizde size de bir sakınca yoktur ve sizin için topluca veya ayrı ayrı yemenizde de vebal yoktur. Ne zaman ki, bu evlere girerseniz, kendinize Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir selâm olmak üzere selâm veriniz. Allah size akıl edersiniz diye âyetleri böyle açıklıyor.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- Âyet-i Kerîme Muhkem midir?

“Gözü görmeyen için bir sorumluluk yoktur...” diye başlayan yüce Allah’ın buyruğu ile ilgili olarak ilim adamlarının farklı sekiz ayrı görüşü vardır. Bu görüşlerin en kabule değer olanları da üç tanedir: Mensûhtur, nâsihtir, muhkemdir. Şimdi bu üç görüşü ele alalım:

1- Bu âyet-i kerîme -yüce Allah’ın: “**Kendi evlerinizden...**” buyruğundan itibaren âyetin sonuna kadar- mensûhtur. Bu görüş Abdu’r-Rahman b. Zeyd’e aittir. O şöyle demektedir: Bu, artık ardı arkası kesilmiş bir uygulamadır. Çünkü İslâm’ın ilk dönemlerinde kapıların kilitleri yoktu. Kapılar üzerinde perde gerilirdi. Kimi zaman bir adam gelir, aç olduğu için evde kimse de olmadığı halde içeri girerdi. Yüce Allah böyle bir evin yemeğinden yemeyi mübah kılmıştır. Daha sonra evlere kilit vurulmaya başlandı. Artık kimseye bu kilitleri açmak helâl değildir. Dolayısıyla bu durum geride kaldı ve ardı arkası kesildi. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Hiçbir kimse bir başkasına ait bir davarı onun izni olmadıkça sağlamasın.”⁽¹⁾ Bu hadisi hadis

(1) *Buhârî*, Lukata 8; *Müslim*, Lukata 13; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 86; *İbn Mâce*, Ticârât 68; *Muvattâ’*, İsti’zân 17; *Müsned*, II, 6, 57.

imamları rivayet etmiştir.

2- Âyet-i Kerîme nâsihtir. Bunu da bir grub ilim adamı söylemiştir. Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Şanı yüce Allah: **"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyin"** (en-Nisâ, 4/29) âyetini indirince, müslümanlar: Yüce Allah, bizlere mallarımızı aramızda bâtil yollarla yememizi yasaklamış bulunuyor. Şüphesiz ki yenilecek bir şey, malların en faziletlisidir. O bakımdan bizden herhangi birisinin bir başkasının yanında yemek yemesi helâl olamaz, diyerek insanlar başkalarının yemeklerini yemekten uzak durdu. Bunun üzerine yüce Allah: **"Gözü görmeyen için bir sorumluluk yoktur... ya da anahtarlarını elinizde bulundurduğunuz kimselerin... evlerinden yemek yemenizde size de bir sakınca yoktur"** âyetini indirdi. Devamla dedi ki: İşte burada sözü edilen kişi, bir başkasının bakılması, çekip çevrilmesi gereken işlerini görmekle görevlendirilen kişidir.

Derim ki: Burada sözü edilen Ali b. Ebi Talha, Haşimoğullarının mevlâsı (azadlısı)dır. Şam'da yerleşmiştir, künyesi Ebu'l-Hasen'dir. Ebu Muhammed olduğu da söylenmiştir. Babası Ebu Talha'nın adı da Salim'dir. Onun tefsir ile ilgili rivayetleri eleştirilmiştir. İbn Abbas'ı görmediği söylenir.⁽¹⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Âyet-i Kerîme muhkemdir. Sözlerine uyulan ilim ehli bir topluluk bu görüştedir. Said b. el-Müseyyeb, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud bunlar arasındadır. ez-Zührî'nin, Urve'den, onun da Âişe (r.anhâ)dan rivâyetine göre şöyle demiştir: Müslümanlar Rasûlullah (sav) ile birlikte topluca savaşa çıkarlar. Anahtarlarını da aralarında kötürüm olan kimselere bırakır ve şöyle derlerdi: İhtiyacınız olursa, yiyebilirsiniz. Ancak bunlar: Onlar bize bu yemekleri gönül hoşluğu ile helâl kılmadılar, diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden... yemenizde size de bir sakınca yoktur"** âyetini sonuna kadar indirdi.⁽²⁾

en-Nehhâs dedi ki: "Hep birlikte sefere çıkıyorlardı..." hep beraber gaza çıkıyorlardı, demektir.⁽³⁾

en-Nehhâs (devamla) dedi ki: Bu görüş âyet-i kerîme hakkında yapılmış rivâyetlerin en değerlilerindendir. Çünkü bu görüşte ashab ile tabiîn tarafın-

(1) İbn Abbas'ı görmediği konusunda ilim adamları ittifak etmiş görünüyor. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 298-299

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 224

(3) Burdan itibaren en-Nehhâs'tan hadis-i şerifte geçen ve hep birlikte sefere çıkmak demek olan "îâb" lafzı ile "kötürümler" demek olan "damnâ" kelimeleri ile ilgili beş-altı satırlık lugavî açıklama aktarmaktadır. Âyetin tefsiri ile doğrudan alakalı olmadığı için ayrıca tercüme edilmemiştir.

dan âyet-i kerîmenin muayyen bir şey hakkında indiği tayin edilmektedir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu, (âyet-i kerîme ile) uygunluk arzeden bir görüştür, çünkü kötürümler cihada çıkan sahabilerle birlikte çıkmayıp geri kalıyorlar, çıkanların da malları onların elinde bulunuyordu. Ancak yüce Allah'ın: **“Ya da anahtarlarını elinizde bulundurduğunuz kimselerin...”** buyruğu zaten bunu gerektirmektedir. O halde bu görüş oldukça uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. Ancak tercih edilen şöyle demek olmalıdır: Yüce Allah, görmenin şart olduğu yükümlülüklerde gözleri görmeyenden vebali kaldırdığı gibi, yürümenin teklifte bir şart olduğu ve topallık ile birlikte istenen fiillerin yapılmasına imkân bulunmadığı hallerde de topaldan sorumluluğu kaldırmıştır. Hastadan da yükümlülüğünün düşmesinde etkili olan hususların sorumluluğu kaldırılmıştır. Oruç, namazın şartları, rükünleri, cihad vb. gibi. Daha sonra da açıklamak üzere şöyle buyurmaktadır: Kendi evlerinizden... yemenizde size de bir sakınca yoktur. İşte bu doğru bir anlamdır, apaçık ve faydalı bir tefsirdir. Şeriat ve akıl da bunu desteklemektedir. Âyetin tefsirinde ayrıca bir nakle de gerek yoktur.

Derim ki: İbn Atiyye de buna işaret ederek şöyle demektedir: Âyetin zahiri ve şeriatın emri şunu göstermektedir ki; böylelerinden mecburiyetten yapamadıkları fakat niyetleri o işi en kâmil manada yapmak olduğu halde, mazeretleri sebebiyle daha eksikini yapmak durumunda kaldıkları bütün hususlarda sorumluluk ve veballeri kaldırılmıştır. Bu gibi hallerde onlara sorumluluk yoktur. Sorumluluk (harec) hakkında söylenenler ise, bundan sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir:

2- Âyette Sözü Edilen “Zorluk”un Mahiyeti:

İbn Zeyd dedi ki: Buradaki **“zorluk”** gazadaki zorluktur. Yani böylelerinin gazadan geri kalmalarında bir vebal yoktur. Yüce Allah'ın: **“Kendi evlerinizden... size de bir sakınca yoktur”** buyruğu mana itibariyle öncekilerden kopuktur, onlarla ilgisi yoktur.

Bir kesim de şöyle demektedir: Âyet-i Kerîme tümüyle yemek ile ilgili hususlara dairdir. Bu kesim devamla şöyle demektedir: Muhammed (sav) peygamber gönderilmeden önce Araplarla Medine'de bulunanlar çeşitli hastalıklara mübtelâ kimselerle birlikte yemek yemekten uzak kalırlardı. Onlardan kimisi bu işi gözleri görmeyen kimsenin eli rastgele yerlere değdiğinden, topal bir kimse gelişigüzel oturduğundan, hasta olan bir kimse koktuğundan ve rahatsızlığından dolayı bu gibi kimselerle yemek yemekten tiksindir ve uzak kalırlardı. Ancak bu cahili bir ahlâktır ve kibirliliktir. İşte bu âyet-i kerîme bu hususta uyarıcı olmak üzere nâzil olmuştur.

Mazeret ve rahatsızlık sahibi olmayan kimselerden bazıları da bu işi çekmek ve sakınmak kastıyla yaparlardı. Çünkü bu mazeret sahipleri yemek hususunda sağlıklı kimselere göre daha geri idiler. Zira âmâ olan kimsenin gözleri görmüyor, topal olan bir kimse kalabalığa karışamıyor, hasta ise zayıf bir kimsedir. O bakımdan âyet-i kerîme onlarla birlikte yemek yemeyi mübah kılmak üzere nâzil olmuştur.

ez-Zehravî'nin Kitabında İbn Abbas'ın şöyle dediği kaydedilmektedir: Bu gibi özür sahipleri, özürleri dolayısıyla insanlarla birlikte yemek yemekten çekindiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme onlara yemek yemeyi mübah kılmak üzere nâzil oldu.

Denildiğine göre bir kimse bu gibi özürlülerden birisini evine götürüp de orada yiyecek bir şey bulamadı mı, onu alır akrabalarından birisinin evine götürürdü. Bu özür sahipleri bundan çekindiler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

3- Kişinin Kendi Evinden Yemesi:

“Kendi evinizden... size de bir sakınca yoktur” buyruğu yeni bir söz başlangıcıdır. Ey insanlar sizin için de vebal yoktur, demektir. Ancak muhatab olan ile muhatab olmayan bir arada bulunduğundan dolayı ifadenin düzgün olması açısından muhatab tağlîb edilmiştir. Yüce Allah, yakın akrabaların evlerini söz konusu etmekle birlikte, oğulların evleri bu arada söz konusu edilmemiştir. Müfessirler derler ki: Oğulların evleri yüce Allah'ın: **“Kendi evlerinizden”** buyruğunun kapsamına girmesi dolayısıyla ayrıca söz konusu edilmemiştir. Çünkü kişinin oğlunun evi, kendi evidir. Hadis-i şerifte de: “Sen de, malın da babana aitsiniz” denilmiştir.⁽¹⁾ Diğer taraftan burada çocuklar söz konusu edilmeden akrabalar söz konusu edilmiştir.

en-Nehhâs da şöyle demektedir: Bazıları bu görüşe itiraz ederek şöyle demişlerdir: Bu yüce Allah'ın Kitabına karşı bir tahakkümdür, fakat zahiren daha uygun olanı oğlun burada sözü edilenlerden farklı olmamasıdır. Zira Peygamber (sav)dan rivayet edilen: “Sen de, malın da babana aitsiniz” buyruğunu delil göstermek, pek kuvvetli değildir. Çünkü bu hadis oldukça zayıftır. Sahih olsa bile bunda delil olacak bir taraf yoktur. Zira Peygamber (sav) orada sözü geçen muhatabın malının babasına ait olduğunu öğretmiş bulunuyor. Hadisin anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Sen babana aitsin, “malın da” ibaresi yeni bir cümle başlangıcı olup malın senindir, anlamındadır. Bunu katî olarak ortaya koyan delil ise, baba ile oğul arasında mirasçılığın söz konusu olmasıdır.

(1) Ebû Dâvûd, Buyû' 77; İbn Mâce, Ticârât 64

et-Tirmizî el-Hakîm de şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **“Kendi evlerinizden... yemek yemenizde size de bir sakınca yoktur”** buyruğunun izahı şöyledir: Sanki burada sizin, akrabalarınızın ve çocuklarınızın bulunduğu meskenler demek istemiş gibidir. Bu durumda aile halkının ve çocukların orada onlara ait bir takım eşyası olur. Mesken sahibi olan bu adam da bu hususta bazı şeyleri onların istifadesine sunmuştur. Böyle bir durumda o yiyecek şeylerden, onlarla beraber yemesinde bir mahzur yoktur. Yahut kocanın ve çocuğun orada kendilerine ait ve kendi mülkleri olan bir takım şeyler bulunabilir. Bu hususta da onun için bir vebal söz konusu değildir.

4- Evlerinden Yemek Yemenin Sakıncalı Olmadığı Kimseler:

“Babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, kardeşlerinizin evlerinden, kızkardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarının evlerinden, dayılarınızın evlerinden yahut teyzelerinizin evlerinden...” buyruğu ile ilgili olarak kimi ilim adamı şöyle demiştir: Onların bu hususta izinlerinin olması halinde söz konusudur. Başkaları da şöyle demektedir: İster izin versinler, ister izin vermesinler kişi yiyebilir. Çünkü aralarındaki akrabalık onlar tarafından verilen bir izin demektir. Bunun böyle olmasının sebebi, aradaki akrabalığın bir şefkat meydana getirmesi ve bu şefkat sebebiyle onlara ait herhangi bir şeyi yemelerini gönül hoşluğuyla karşılayarak öğrenmeleri halinde bundan dolayı sevinmeleridir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Yüce Allah, bizlere eğer yemek çok ve insanlara ikram edilen bir durumda ise, izin almaksızın nesep cihetiyle akrabalarından yemek yemeyi mübah kılmıştır. Şâyet bu yemek alıkonulmuş ve bir yerlerde saklanmış ise, onu almak onlara caiz değildir. Alıkonulup saklananlara kadar uzanmaları caiz olmaz. Aynı şekilde yenilmeyen şeylere el uzatmaları da. İsterse alıkonulup saklanan bir şey olmasa dahi, onların izni alınmadıkça ona el uzatılmaz.

5- Anahtarları Elde Bulunan Kimselerin Evlerinden Yemek:

“Ya da anahtarlarını elinde bulundurduğunuz kimselerin... evlerinden yemek yemenizde size de bir sakınca yoktur” buyruğu sizin yığıp biriktirdiğiniz ve tasarrufunuzun altında bulunan şeyler, demektir. Bunun büyük çoğunluğu da, kişinin kendi evinde ve kendisinin kilitleyip anahtarını yanında bulundurduğu şeyler hakkında sözkonusudur. ed-Dahhak, Katade ve Mücahid'in te'vili budur. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre âyetin kapsamına vekiller, köleler ve ücretle çalıştırılanlar girmektedir. İbn Abbas dedi ki: Bununla kişinin arazisindeki kâhyası, malının hazinedarı kastedilmek-

tedir. Böyle bir kimsenin yönetmekten sorumlu olduğu şeylerden yemesi caizdir.

Ma'mer, Katade'den, o İkrime'den şöyle dediğini zikretmektedir: Kişi anahtara sahip oldu mu, hazinedar demektir. O bakımdan onun az bir şeyler yemesinde bir sakınca yoktur.

İbnu'l-Arabî der ki: Hazinedarın anbarda biriktirilen şeylerden yeme hakkı icmâ' ile kabul edilmiştir. Bu, onun belirli bir ücretini almaması halinde böyledir. Şâyet hazinedarlığı karşılığında bir ücret alıyor ise, ondan yemesi onun için haram olur.

Said b. Cübeyr, “**elinizde bulundurduğunuz**” anlamındaki buyruğu; (مَلِكْتُمْ) şeklinde “mim” harfini ötreli, “lam” harfini şeddeli ve esreli olarak okumuştur (ki, sizin elinize teslim edilen, mülkiyetinize verilen anlamına gelir.) Aynı şekilde “**anahtarlar**” kelimesini “te” ile “hâ” arasına bir “ye” koyarak; (مَفَاتِيحُ) şeklinde, “(مَفَاتِحُ): Anahtar” kelimesinin çoğulu olarak okumuştur ki, buna dair açıklamalar daha önceden el-En'âm suresinde (6/59.âyet, 1.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Katade de tekil olarak; “(مَفَاتِحُ): Anahtarını” diye okumuştur.

İbn Abbas dedi ki: Âyet-i Kerîme el-Hâris b. Amr hakkında nâzil olmuştur. O Rasûlullah (sav) ile birlikte gazaya çıkmış, geriye Malik b. Zeyd'i de aile halkını gözetmek üzere vekil tayin etmişti. Geri döndüğünde Malik'in maddi bakımdan çok sıkıntı çekmekte olduğunu görünce halini sordu, onun: Senin iznin olmadan, senin yiyeceklerinden yemekten çekindim, demesi üzerine yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi inzâl buyurdu.

6- Arkadaşların Malından Yemek:

Yüce Allah'ın: “**Veya dostlarınızın**” buyruğundaki “es-sadîk” kelimesi (aslında tekil olmakla birlikte) çoğul anlamındadır. “el-Aduvv: Düşman” kelimesi de böyledir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Onlar Benim düşmanımdır.*” (eş-Şuarâ, 26/77) Şair Cerir de şöyle demektedir:

دَعَوْنَ الْهَوَىٰ ثُمَّ ارْتَمَيْنَ قُلُوبَنَا بِأَسْهَمِ أَعْدَاءٍ وَمِنْ صَدِيقٍ

“Onlar aşkı çağırdılar, sonra ok attılar kalplerimize, düşmanların oklarıyla, Kendileri ise, arkadaştırlar.”⁽¹⁾

(1) Şair de burada “arkadaşlar” anlamında tekil olarak “sadîk” kelimesini kullanmıştır.

Sadîk (arkadaş, dost): Sana sevgisinde samimi olan, senin de kendisine samimiyetle sevgi duyduğun kimsedir.

Bu buyruğun, yüce Allah'ın: *"Peygamberin evlerine sizin için yemeğe izin verilmeden girmeyin"* (el-Ahzâb, 33/53) buyruğu ile: *"Eğer oralarda kimse bulamazsanız... oralara asla girmeyin."* (en-Nur, 24/28) buyruğu ve Peygamber (sav)'ın: "Müslüman bir kimsenin malı onun gönül hoşluğu ile olmadıkça (başkasına) helâl olmaz"⁽¹⁾ buyruğu ile neshedilmiştir. Bu buyruğun muhkem olduğu da söylenmiştir, daha sahih olan da budur. Muhammed b. Sevr'in naklettiğine göre Ma'mer şöyle demiş: Katade'nin evine girdim, orada taze hurma buldum, ondan yemeğe koyuldum. O, bu ne oluyor, dedi. Ben de: Senin evinde taze hurma buldum ve ben de yedim deyince, iyi yaptın, dedi. Yüce Allah: **"Veya dostlarınızın evlerinden..."** diye buyurmuştur.

Abdu'r-Rezzak, Ma'mer'den, onun da Katade'den naklettiğine göre Katade yüce Allah'ın: **"Veya dostlarınızın evlerinden"** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Arkadaşının evine (gerek duymadığın için) onun iznini sormadan girecek olursan, bunda bir mahzur yoktur. Ma'mer der ki: Ben Katade'ye: Şu testiden içeyim mi, diye sordum. O da sen benim arkadaşısın, bu izin istemek de ne oluyor, dedi.

Peygamber (sav) da Beyrahâ diye adlandırılan Ebu Talha'ya ait bahçeye giriyor ve -ilim adamlarımızın dediklerine göre- oradaki tatlı sudan onun iznini istemeden içiyordu. Halbuki bizim (Malikî mezhebine mensup) ilim adamlarımız: Su yer sahiplerinin mülkiyetindedir, görüşündedirler. Arkadaşın izni olmaksızın suyundan içmek caiz olduğuna göre, onun meyvesinden, yiyeceğinden de arkadaşının bu hususu o yenilen şeyin önemsizliği ve pek kıymetli olmayışı dolayısıyla -ya da aralarındaki sevgi sebebiyle- gönül hoşluğu ile karşılayacağını bildiği takdirde, izinsiz yemesi caiz olur.

Um Haram'ın, Peygamber (sav)a yanında uyuduğu sırada yemek yedirmesi de bu kabildendir. Çünkü çoğunlukla görülen şu ki: Evde bulunan yemek erkeğe aittir, hanımı ise bu yemekte âriyet yoluyla tasarrufta bulunur. Bütün bunlar, yemekten beraberinde götürmemesi, bu yemekleri yemekle kendi malını korumak maksadını gütmemesi ve az miktarda olup, pek önemsenmeyecek türden olması, halinde böyledir.

7- Dost ve Akraba:

Yüce Allah, bu âyet-i kerîmede dost ve arkadaşı bağı sağlam, katıksız akrabalık ile birlikte söz konusu etmektedir. Çünkü sevgi yakınlığı da oldukça sıkı bir bağdır. en-Nekkaş'ın Kitabı'nda kaydedildiğine göre İbn Abbas şöy-

(1) *Müsned*, V, 72

le demiştir: Dost bağı, akrabalık bağından daha sıkıdır. Nitekim cehennemlikler şöylece imdat isteyeceklerdir: “*Artık bize şefa'at edecek bir kimse de yoktur, candan bir dostumuz da yok.*” (eş-Şuarâ, 26/100-101)

Derim ki: İşte bundan dolayı bizim mezhebimize göre tıpkı akrabanın, ak-raba lehine şahitliği caiz olmadığı gibi, dostun da dostu lehine şahitliği ca-iz değildir. Buna dair açıklamalar ve bunun sebebi en-Nisâ Sûresi'nde (4/135. âyet, 2.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bir darb-ı meselde de şöyle denilmektedir: Kardeşini mi daha çok seversin, yoksa arkadaşını mı? Arkadaşım olması halinde kardeşimi.

8- Topluca ya da Ayrı Ayrı Yemek Yemek:

Yüce Allah'ın: “**Ve sizin topluca veya ayrı ayrı yemenizde de vebal yoktur**” buyruğunun Leys b. Bekroğulları hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Bunlar Kinâneoğullarına mensup bir koldur. Onlardan herhangi bir kimse tek başına yemek yemez ve kendisiyle beraber yemek yiyecek birisini buluncaya kadar günlerce aç beklermiş. Şairlerden birisinin şu beyiti de bu tür-dendir:

إذا ما صنعت الزاد فالتمس لي أكيلاً فإني لست آكله وحدي

“Sen bir yemek yaptın mı onu (benimle) yiyecek birisini ara,
Çünkü ben tek başıma yemek yemem.”

İbn Atiyye dedi ki: Onlarda bu uygulama, İbrahim (sav)dan miras kalmıştı. O da tek başına yemek yemezdi.

Kimi Arapların misafiri oldu mu ancak misafiri ile birlikte yemek yer. Onunla yemek yeyinceye kadar kendisi hiçbir şey yemezdi. Bu âyet-i kerîme yemek yeme sünnetini açıklamak üzere nâzil oldu. Buna muhalif Araplarda görülen her türlü uygulamayı da ortadan kaldırıp Araplarca haram kabul edilen tek başına yemek yemeyi mübah kılmaktadır. Çünkü Araplar bu hususta erdemli bir ahlâka doğru gitmek isterken, bu hükme bağlılık konusunda aşırıya kaçmışlardır. Elbetteki beraber yemek yiyecek birisini bulundurmak güzel bir şeydir. Şu kadar var ki tek başına yemek yemeyi de haram görmemek gerekir.

9- Yolculukta Birlikte ya da Ayrı Ayrı Yemek Yemek:

Yüce Allah'ın: “**Topluca veya ayrı ayrı**” anlamındaki buyrukta; “(جَمِيعاً)”: **Topluca**” kelimesi hal olarak nasbedilmiştir. “(أَشْتَاتاً)”: **Ayrı ayrı**” kelimesi de;

(النَّشْءُ)in çoğuludur, bu da ayrılmak anlamına bir mastardır. Topluluk dağıldı anlamında; (شَتَّ الْقَوْمَ) denilir.

Buhârî, Sahih'inde şöyle bir başlık açmıştır: **“Gözü görmeyen için bir sorumluluk yoktur, topala sorumluluk yoktur, hastanın da bir sorumluluğu yoktur”** âyeti ile yolcuların beraberlerindeki azıkları bir araya toplamaları ve bir arada yemek yemeleri.⁽¹⁾

İlim adamlarımızın söylediklerine göre; bu baktaki maksadı, yemek hususunda halleri farklı olsa dahi topluca yemek yemenin mübah olduğuna dikkat çekmektir. Peygamber (sav) bu hususu uygun görmüş, bundan dolayı bu, yolcuların beraberlerinde bulunan azıkları ortaya koymaları, ziyafetler ve yolculuk esnasında herkesin azığını çıkarması ve yemeğe çağırılan topluluklarda uygulanagelen bir sünnet olmuştur. Bir kimse, eğer emanet olarak yahut akrabalık veya arkadaşlık dolayısıyla bir başkasının anahtarlarını elinde bulunduruyor ise, ister arkadaşı ile birlikte olsun, ister akrabası ile birlikte olsun, yalnız başına olsun oradan yiyebilir.

(Buhârî'nin açtığı başlıkta geçen): “en-Nihd” kelimesi arkadaşların kendi aralarında harcamak kastıyla belli bir miktarda topladıkları mal ya da yiyecektir. Bu şekilde davrananlar hakkında; (وَقَدْ تَنَاهَدُوا): Azıklarını topladılar” denilir. Bu açıklamalar (Halil b. Ahmed'in) “*el-Ayn*” adlı eserinden nakledilmiştir. İbn Düreyd de der ki: Bu kabilden olmak üzere; “(تَنَاهَدَ الْقَوْمَ الشَّيْءَ بَيْنَهُمْ): Kendi aralarında paylaştılar ve herkes payına düşeni ortaya koydu” denilir. el-Hevî de şöyle demektedir: el-Hasen'in (zikrettiği) bir hadisinde şöyle denilmektedir: “(أَخْرَجُوا نِهْدَكُمْ فَإِنَّهُ أَكْثَرُ لِلْبِرَّةِ وَأَحْسَنُ لَأَخْلَاقِكُمْ): Beraberinizdeki azığı çıkartınız, bu bereketi daha bir arttırır, ahlâkınızı daha bir güzelleştirir.”⁽²⁾ Hadiste geçen “en-nihd” arkadaşların yolculuk ya da başka bir halde harcamalarını eşit olarak paylaştırmaları demektir. Araplar: -Nun harfi esreli olarak: Nihdini çıkart! derler.

el-Mühelleb der ki: Nihd, yemeği yiyen kimseler tarafından herkes eşit yesin diye konulmaz. Herkes yiyebildiği kadarını yer ve bazen bir kişi diğerinden daha fazla yiyebilir.

Böyle bir uygulamayı terketmenin vera' bakımından daha uygun olduğu söylenmiştir. Eğer arkadaşlar hergün aralarından birisinin yemeğini yemek üzere toplanıyor iseler, bu nihd uygulamasından daha güzeldir. Çünkü onların nihd uygulamasına başvurmaları ancak herkes kendi malını yesin diye-

(1) *Buhârî*, Et'ime 7. Elimizdeki basılı Buhârî nüshalarında bab başlığı, âyet-i kerimeden ibarettir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 439'daki başlık ise -mana geliştiren tek kelime-lik bir ziyade dışında müfessirimizin zikrettiği ile aynıdır.

(2) Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Ğaribu'l-Hadis*, Beyrut 1405/1985, II, 444; İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, V, 135.

dir, bu maksatla bir araya gelirler. Diğer taraftan onlardan birisi kendi malından daha az yerken, başkası da kendi getirdiği maldan daha fazlasını yiyebilir. Fakat bir gün birisinin yanında, öbür gün bir diğerinin yanında şart-sız olarak bulunacak olurlarsa, birbirlerinin misafirleri olurlar. Misafir de kendisinin önüne getirilenden (ikram edenin) gönül hoşluğu ile yer.

Eyyub es-Sahtiyânî der ki: Nihd uygulaması şu şekildeydi: Bir topluluk yolculukta bulunur, onlardan birisi daha erken eve varır. Bir davar keser, yemek hazırlar, sonra da onların yanına varır. Daha sonra yine tekrar daha önce evine varır, aynı şeyi yapar. Bunun üzerine şöyle dediler: Senin bu yaptığının bir benzerini hepimiz yapmak isteriz. Gelin biz kendi aramızda belli bir husus üzerinde anlaşalım ve bu konuda kimimiz, kimimize daha faziletli olmasın. Bunun üzerine aralarında nihd denilen uygulamayı anlaşılarak tesbit ettiler. Salih kimseler birbirleriyle nihdleştiklerinde onların en faziletli olanları diğer arkadaşlarının önlerine getirdiklerinden daha fazlasını getirmenin yolunu aradı. Şâyet böyle bir hali bilecek olurlarsa, onun bu uygulamasına razı olmayacak iseler, o takdirde onlardan habersiz bu işi gizlice yapardı.

10- Evlere Girerken Selâm Vermek:

Yüce Allah'ın: **“Ne zaman ki bu evlere girerseniz, kendinize Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir selâm olmak üzere selâm veriniz. Allah size akıl edesiniz diye âyetleri böyle açıklıyor”** buyruğu ile ilgili olarak te'vil alimleri hangi evlerin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbrahim en-Nehaî ve el-Hasen bu buyruk ile mescidleri kastetmiştir, derler. Yani sizler orada sizin gibi bulunan kimselere selâm veriniz. Şâyet mescidlerde kimse bulunmuyor ise, o takdirde kişi: es-Selâmu alâ Rasûlillah (Allah Rasûlüne selâm olsun) diyerek selam verir. Melekleri kastederek: es-Selâmu aleykum der, de söylenmiştir. Sonra da: es-Selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn (selâm bizlere ve Allah'ın salih kullarına) der.

Abdu'r-Rezzak şu rivayeti kaydeder: Bize Ma'mer, Amr b. Dinar'dan haber verdi. O İbn Abbas (r.a)dan; yüce Allah'ın: **“Ne zaman ki bu evlere girerseniz, kendinize... selâm veriniz”** buyruğu ile ilgili olarak dedi ki: Mescide girdiğin takdirde: es-Selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn, de.

Bir başka görüşe göre burada evlerden kasıt, mesken olarak kullanılan evlerdir. Yani siz kendi kendinize selâm veriniz. Câbir b. Abdullah ve yine İbn Abbas ile Atâ b. Ebi Rebah bu görüştedirler ve şöyle derler: Kişi mesken olarak kullanılmayan evlere girdiği takdirde kendi kendisine: es-Selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn diyerek selâm verir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Buyruğun bütün evler hakkında umumî olduğu sa-

hih olan görüştür. Bunu belli bir takım evlere tahsis etmenin delili yoktur. Buyrukta ifadenin mutlak olarak gelmesi, bu umumî ifadenin kapsamına ister başkasına ait olsun, ister kendisine ait olsun her evin girmesi içindir. Kişi, önceden de geçtiği üzere başkasına ait olan bir eve girecek olursa izin ister. Kendisine ait eve girecek olursa, haberde vârid olduğu üzere selâm verir ve: es-Selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn der. Bu görüş İbn Ömer'e aittir. Bu şekilde selâm vermek evin boş olması halindedir, eğer orada aile halkı, hizmetçileri varsa, bu sefer: es-Selâmu aleykum, demelidir. Şâyet girdiği yer bir mescid ise o takdirde es-selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn, desin. İbn Ömer, boş ev hakkında da böyle demiştir.

İbnu'l-Arabî der ki: Benim tercih ettiğim görüşe gelince, şâyet ev boş ise selâm vermek gerekli değildir. Çünkü eğer maksat melekler ise melekler hiçbir halde zaten kuldân ayrılmazlar. Kişinin kendi evine girdiği vakit; Maşaallah lâ kuvvete illâ billah diyerek, Allah'ı anması müstehabtır. Nitekim buna dair açıklamalar daha önce el-Kehf Sûresi'nde (18/39-41.âyetler, 2.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Kuşeyrî, yüce Allah'ın: **“Ne zaman ki bu evlere girseniz...”** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Daha uygun olan şöyle demektir: Bu buyruk bütün evler hakkında umumîdir. Eğer orada müslüman bir kimse sakın ise: es-Selâmu aleykum ve rahmetullahi ve berakâtuhû, der. Şâyet orada kimse bulunmuyor ise o vakit: es-Selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn, der. Eğer evde müslüman olmayanlar bulunuyor ise, o vakitte: Selâm hidayete tabi olanlara, yahut; es-selâmu aleynâ ve alâ ibadillahi's-salihîn der.

İbn Huveyzimendâd da şöyle demektedir: Ebu'l-Abbas el-Asam bana yazdığı mektubunda şunları söyledi: Bize Muhammed b. Abdillâh b. Abdi'l-Hakem anlattı, dedi ki: Bize İbn Vehb anlattı dedi ki: Bize Cafer b. Meysere'nin Zeyd b. Eslem'den anlattığına göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Sizler evlere girdiğiniz vakit oranın halkına selâm veriniz. Allah'ın adını anınız, çünkü sizden herhangi bir kimse evine girdiği vakit selâm verip yüce Allah'ın adını da yemeği üzerine anacak olursa, şeytan arkadaşlarına: Burada geceleyin kalma imkânınız yok, akşam yemeği de yiyemezsiniz, der. Şâyet sizden herhangi bir kimse (evine) girdiğinde selâm vermeyip yediği yemeğin başında da Allah'ın adını anmayacak olursa, şeytan arkadaşlarına: Artık siz geceyi geçireceğiniz yeri de buldunuz akşam yemeğini de buldunuz der.”⁽¹⁾

Derim ki: Bu hadisin manası Câbir (r.a)ın rivayeti ile Peygamber (sav)a merfûen sabit olmuştur ve bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd'da da, Ebû Mâlik el-Eşcaî'nin şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) bu-

(1) *Müslim*, Eşribe 103; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 15; *İbn Mâce*, Dua 19; *Müsned*, III, 346.

yurdu ki: "Kişi evine girecek olursa:

(اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ الْوُجُوحِ وَخَيْرَ الْخُرُوجِ بِاسْمِ اللَّهِ وَلَجْنَا وَبِاسْمِ اللَّهِ خَرَجْنَا وَعَلَى اللَّهِ رَبِّنَا تَوَكَّلْنَا) : Allah'ım ben Sen'den girişimin hayrını, çıkışımın da hayrını dilerim. Allah'ın adı ile girdik, Allah'ın adı ile çıktık ve Rabbimiz olan Allah'a tevekkül ettik, desin, sonra da aile halkına selâm versin."⁽¹⁾

11- Verilecek Selâmın Niteliği:

"(نَجِيَّةً): **Selâm olmak üzere**" lafzı mastar (mef'ul-i mutlak)dır. Çünkü "selâm veriniz" ifadesi de bu anlamı ihtivâ etmektedir. Yüce Allah bu selâmı bereketli olmakla nitelendirmiştir, çünkü bunda hem dua, hem de müslümanın sevgisini kendisine doğru çekme (sevgisini kazanma) söz konusudur. Aynı şekilde yüce Allah bu selâmı "**pek güzel** (tayyib)" olmakla da nitelendirmiştir. Çünkü bunu işiten böyle bir selâmdan hoşlanır ve güzel bulur.

"(كَذَلِكَ): **Böyle**" buyruğundaki "kef" teşbih edatıdır. (كَذَلِكَ) ise sözü geçen bu sünnetlere işarettir. Yani sizlere bu hususlarda dininizin sünnetlerini açıkladığı gibi, dininizde sizin için gerekli olan diğer hususları da böylece açıklar.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأَذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾

62. Mü'minler ancak o kimselerdir ki, onlar Allah'a ve Rasûlüne iman ederler. Aynı zamanda onlar kamuyu ilgilendiren herhangi bir işi danışmak için onunla bir arada olduklarında, ondan izin almadıkça yanından ayrılmazlar. Şüphe yok ki senden izin

(1) Ebû Dâvûd, Edeb 103. Ebû Dâvûd'da hadisin râvisi Ebû Malih el-Eşcaî olarak değil, Ebû Mâlih el-Eş'arî olarak zikredilmektedir.

isteyenler, Allah'a ve Rasûlüne iman edenlerdir. Bazı işleri için senden izin istediklerinde onlardan kime istersen izin ver ve onlar için Allah'tan mağfiret iste. Muhakkak Allah bağışlayandır, rahmet edicidir.

Bu buyruğun: **"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, onlar Allah'a ve Rasûlüne iman ederler. Aynı zamanda onlar kamuyu ilgilendiren herhangi bir işi danışmak için onunla bir arada olduklarında, ondan izin almadıkça yanından ayrılmazlar"** bölümü ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber (sav)'ın Emrine Uymak:

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki..." buyruğunda yer alan; "(إِنَّمَا) : **Ancak**" ifadesi bu âyet-i kerîmede hasır içindir. Yani Allah'a ve Rasûlüne iman eden kimselerin imanı, Rasûlün emrini dinleyen, Rasûl bir işi tamamlamak isterken kendisi karşı çıkarak toplantı esnasında ayrılıp gitmek ve buna benzer bir yolla o işi bozmak istemek suretiyle ona karşı inatlaşmayacak bir duruma gelmedikçe, tamam olmaz, kemale ermez.

Yüce Allah, sûrenin baş taraflarında apaçık âyetler indirmiş olduğunu beyân etmişti. Bu indirilen âyetler ise sadece Muhammed (sav)a indirilmiş bulunuyor. Onun vermiş olduğu emirlerin Kur'ân-ı Kerîm'in emirleri gibi olduğu bilinsin diye. Burada da sûreyi ona tabi olma emrini te'kid ederek sona erdirmektedir.

2- Kamuyu İlgilendiren İşin Mahiyeti:

Burada sözü edilen **"kamuyu ilgilendiren iş"**in ne olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Kimisine göre bundan kasıt, imamın (İslâm devlet başkanının) belli bir maslahatı yaygınlaştırmak için insanları toplamayı gerek duyduğu hususlardır. Dinde bir sünneti yerleştirmek yahut bir araya gelmek suretiyle düşmanı korkutmak ve savaş için bir araya gelmek kastedilmektedir, diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah: **"İş hususunda onlarla müşâvere et"** (3/159) diye buyurmaktadır. Eğer bu işin fayda ve zararı onların bu hususta müşâvere etmek için toplanmalarını gerektiriyor ise, bu kamuyu ilgilendiren bir iş demektir. Burada kendisinden izin alınması istenen imam, emir vermek yetkisine sahip olan imam (yönetici)dır. Hiç kimse herhangi bir mazereti dolayısıyla, onun iznini almaksızın gitmez. Onun iznini alarak gidecek olursa hakkındaki kötü zan da ortadan kalkmış olur.

Mekhul ve ez-Zührî: Cumada kamuyu ilgilendiren işlerdendir. Şâyet yönetici olan imam namaz kıldırmak üzere kendisini öne geçirmiş ise, eğer izin isteyen görebiliyorsa, namaz kıldırmakla görevli olan imamdan da izin almak icab eder. İbn Sîrin dedi ki: (Selef) minber üzerinde hutbe irad eden imamdan izin alırlardı. Bu iş çoğalınca Ziyad dedi ki: Kim elini ağzına koyarsa, izine gerek olmaksızın çıkıp gitsin. Bu husus Medine'de oluyordu. Nihayet Sehl b. Ebi Salih cuma günü burnu kanayınca imamdan izin aldı...

Âyetin zahiri Peygamber (sav)'ın hayatta iken işgal ettiği emirlik (yöneticilik) makamında bulunan emirden izin istemeyi gerektirmektedir. Çünkü din ile ilgili herhangi bir husus dolayısıyla imam o kimseye izin vermemek görüşünde olabilir. Sadece namaz kıldırmakla görevli olan imamın ise böyle bir yetkisi yoktur. Çünkü o peygamberlik makamının ifa ettiği görevlerden birisi olan ve dinin bir parçasını teşkil eden belli bir hususta vekildir.

Rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerîme, Kureyşliler Ebu Süfyan'ın, Gatafanlılar da Uyeyne b. Hısn'ın kumandasında Medine üzerine hücum etmek üzere geldikleri vakit, hendeğin kazılması hakkında nâzil olmuştur. Peygamber (sav) Medine etrafında hendek kazmaya başlamıştı. Bu da hicretin beşinci yılı şevval ayında gerçekleşmişti. Münafıklar işten kurtulmak için görünmeden biri diğerinin arkasına saklanarak sıvışıp gidiyorlar ve gerçekte ilgisi olmayan mazeretler ileri sürüyorlardı. Buna benzer bir rivayeti Eşheb ile İbn Abdi'l-Hakem, Malik'ten nakletmiştir. Muhammed b. İshak da böyle demiştir.

Mukatil dedi ki: Bu âyet Ömer (r.a) hakkında nâzil olmuştur. O Tebûk Gazvesinde geri dönmek maksadıyla Peygamber (sav)'tan izin istedi. O da ona izin verdi ve: "Geri dönebilirsin, Allah'a yemin ederim ki sen münafık değilsin" demiş ve bu sözlerini münafıklara işittirmek istemişti.

İbn Abbas (r.a) da dedi ki: Ömer (r.a) umre yapmak üzere izin istemişti. Peygamber (sav)'de ona izin vermiş ve şöyle buyurmuştu: "Ey Hafs'ın babası yapacağın iyi dualarında bizi unutma."⁽¹⁾

Derim ki: Sahih olan bütün görüşleri kapsadığı için birincisidir. İbnu'l-Arabî de âyetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak Malik ve İbn İshak'tan nakledilen rivayeti tercih etmiş ve bunun savaşa has bir durum olduğunu bildirmiştir. Sonra da şöyle demektedir: Bunu açıklığa kavuşturan iki husus vardır:

1- Yüce Allah'ın diğer âyet-i kerîmede: **"Aranızda birbirinizin arkasına gizlenerek, gizlice sıvışıp gidenlerinizi muhakkak Allah bilir"** diye buyurmaktadır. Bu da münafıkların bu şekilde sıvışıp gittiklerini, cemaat arasından çıktıklarını, Rasûlullah (sav)'ı da terkettiklerini göstermektedir. Yüce Allah,

(1) *Ebü Dâvûd*, Vitr 23; *Tirmizi*, Deavât 109; *İbn Mâce*, Menâsik 5.

onların hepsine, Rasûlullah (sav) kendisine izin vermedikçe onlardan hiçbirisinin çıkmamasını emretmektedir. Böylelikle o kişinin imanı ortaya çıkmış oluyordu.

2- Yüce Allah'ın: **“Ondan izin almadıkça yanından ayrılmazlar”** buyruğunda şunu sormak gerekir: İmam hutbe irad ederken, herhangi bir ihtiyacı sebebiyle izin istemeyi gerektiren ne olacak ki? Çünkü bu şekilde abdesti bozulmak durumunda olan bir kimseye imamın engel olmak ya da onu orada bırakmak noktasında bir tercihi söz konusu olamaz. Halbuki yüce Allah: **“Onlardan kime istersen izin ver”** demektedir. Böylelikle bununla bu izin istemenin yalnızca savaşa has olduğunu açıklamış olmaktadır.

Derim ki: Buyruğun umumî olduğu görüşü daha uygun, daha üstün, daha güzel ve daha alâdır.

“Onlardan kime istersen izin ver” buyruğu gereğince Peygamber (sav) muhayyer idi. İzin vermek isterse verir, istemezse vermezdi. Katade dedi ki: **“Onlardan kime istersen izin ver”** buyruğu yüce Allah'ın: *“Allah affetsin seni... niçin onlara izin verdin?”* (et-Tevbe, 9/43) buyruğu ile neshedilmiştir.

“Ve onlar için Allah'tan mağfiret dile.” Onların bir mazeretlerinin olduğunu bildiğin takdirde cemaatten ayrılıp çıkmalarından ötürü onlara mağfiret dile. **“Muhakkak Allah bağışlayandır, rahmet edicidir.”**

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا
قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ
يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ
أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾

63. Peygamberin çağrısını aranızda birbirinize çağırdığınız gibi bellemeyin. Aranızda birbirinizin arkasına gizlenerek, gizlice sıvışıp gidenlerinizi muhakkak Allah bilir. Artık O'nun emrine muhalefet edenler kendilerine bir mihnet veya acıklı bir azabın isabet etmesinden çekinsinler.

“Peygamberin çağrısını aranızda birbirinize çağırdığınız gibi bellemeyin” buyruğu ile uzaktan: Ey Ebe'l-Kasım (Peygamber efendimizin künyesi-

dir) diye bağırmazın, demektir. Aksine onu ta'zim ederek ona sesleniniz. Ni tekim el-Hucurât'ta şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak ki Rasûlullah'ın huzurunda seslerini alçaltanlar..."* (el-Hucurât, 49/3)

Said b. Cübeyr ve Mücahid dediler ki: Buyruğun anlamı: Yumuşak bir şekilde: Ya Rasûlallah deyiniz, yüksek sesle ve kaba bir üslûpla; ya Muhammed, demeyiniz demektir.

Katade de şöyle demiştir: Onun şerefini ortaya koyan ve onu tazim eden bir surette davranmalarını emretmektedir.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah Rasûlünün size beddua etmenize sebep teşkil edecek bir iş yapmayınız, çünkü onun duası kabul edilen bir duadır.

"Aranızda birbirinizin arkasına gizlenerek gizlice sıvışıp gidenlerinizi muhakkak Allah bilir" buyruğunda geçen: *"(التسلل والانسلال)"* Gitmek" çıkmak demektir. *"(اللوذ)"* Gizlenerek sıvışmak" da, *"(الملاوذة)"*den gelir ve görülme korkusu ile bir şeyin arkasından gizlenmek halini ifade eder. Münafıklar cuma namazından böylece sıvışıp, giderlerdi.

"(لَوَاذًا)": **Gizlice sıvışmak**" lafzı bu buyrukta hal konumunda bir mastardır, yani gizlenerek, sıvışarak gidenler anlamındadır. Bu da birinin diğeri arkasından saklanmasını ifade eder. Rasûlullah (sav) tarafından görülmesin diye biri ötekinin arkasına geçerdi. Çünkü münafıklar için cuma gününden ve hutbeyi dinlemek için hazır olmaktan daha ağır bir iş yoktu. Bunu en-Nekkaş nakletmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

Bir diğer açıklamaya göre, onlar biri diğerinin arkasına saklanarak geri dönmek maksadıyla cihattan sıvışıp kaçıyorlardı. el-Hasen dedi ki: Burada sıvışıp gitmekten kasıt, cihaddan kaçıp gitmektir. Hassan'ın şu beyiti de bu anlamı dile getirmektedir:

وقريشٌ تجول منا لَوَاذًا لم تحافظ وخَفَ منها الحُلُوم

"Kureys ise sıvışarak önümüzden kaçmaktadır,
Yerini koruyamıyor, onların akılları oldukça hafiftir."

"Sıvışıp gitmek" anlamındaki kelimenin "vav" harfinin sahih bir harf gibi telaffuz edilmesi; *"(لاوذ)"*: Gizlenerek sıvışıp gitti" fiilinde harekeli oluşundan dolayıdır. Bu fiilin mazi, müzari ve mastarı: *"(لاوذ يلاوذة ولاوذاً)"* şeklinde de, *"(لاذ يلوذ لوداً ولياذاً)"* şeklinde de kullanılır. Mastarında "vav"ın, "ya" harfine

dönüşmesi i'lâl halinde tabi kılmak suretiyle mâkablinin kesreli oluşundan dolaydır. Şâyet mastarı; (نَاعِل) diye gelirse, o takdirde i'lâl yapılmaz. Çünkü bu vezinde i'lâl caiz değildir.

“Artık onun emrine muhalefet edenler... sakınsınlar.” Bu âyet-i kerîmeyi fukahâ emrin vücub ifade ettiğine delil göstermişlerdir. Bunun delil olma şekli de şöyle açıklanır: Şanı yüce Allah, emrine muhalefet etmekten sakındırmakta ve böyle bir muhalefet dolayısıyla cezaya çarptırılmanın söz konusu olacağını: belirterek **“kendilerine bir mihnet veya acıklı bir azabın isabet etmesinden çekinsinler”** diye tehditte bulunmaktadır. O halde ona muhalefet haramdır, buna göre emrine uymak da vacibtir.

Burada sözü edilen **“mihnet** (fitne)”den kasıt, İbn Abbas’a göre öldürülmektir. Atâ ise sarsıntıya uğramak ve çeşitli dehşetli hallerdir, demektedir. Ca’fer b. Muhammed de: Onlara musallat kılınacak zalim bir yöneticidir, diye açıklamıştır. Bunun Rasûlullah (sav)a muhalefetin uğursuzluğu sebebiyle kalplerin mühürlenmesi olduğu da söylenmiştir. **“Onun emrine”** buyruğundaki zamirin yüce Allah’ın emrine ait olduğu söylenmiştir ki, bu Yahya b. Selâm’ın görüşüdür. Katade’ye göre ise Rasûlullah (sav)ın emrine râci’dir.

“Artık onun emrine muhalefet edenler” buyruğu onun emrinden yüz çevirenler demektir. Ebu Ubeyde ve el-Ahfeş yer alan; (عن): ...den, dan” burada zaidir, demektedir.

el-Halil ve Sibeveyh ise: Bu zaid değildir, manası: O emir verdikten sonra emrine muhalefet edenler, demektir, demişlerdir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

... لم تَتَطَّقْ عَنْ تَفْضُلٍ

“...Ve uyanırken (uyandıktan sonra) kuşak bağlamaz.”

Yüce Allah’ın: “فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ” (Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı” (el-Kehf, 18/50) buyruğu da bu türdendir. Rabbinin emrinden sonra fasıklık etti, demektir.

“İsabet etmesi” anlamındaki buyruğun başına gelen; (أَنْ): ...ve” lafzı daha önce geçen **“çekinsinler”** anlamındaki fiil dolayısıyla nasb mahallindedir. Çoğu nahivcilere göre (harf-i cersiz olarak) Zeyd’den korktu, anlamında; (حذر زيداً) demek caiz değildir. Ancak bu edatın kullanılması ile birlikte caizdir, çünkü bu edat ile beraber cer harfleri hazfedilir.

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ
عَلَيْهِ ۖ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

64. Dikkat edin! Şüphe yok ki göklerle yerde olanlar Allah'ındır. O, sizin neyin üzerinde olduğunuzu çok iyi bilir. O'na döndürülecekleri gün onlara neler yaptıklarını haber verecektir. Allah her şeyi çok iyi bilendir.

“Dikkat edin! Şüphe yok ki göklerle yerde olanlar” hem yaratılmaları, hem de mülkiyet ve egemenlikleri itibarıyla “Allah'ındır. O, sizin neyin üzerinde olduğunuzu çok iyi bilir.” Ve bu amelinizin karşılığını size verir. Burada “(يعلم): **Bilir**” buyruğu, “bilmiştir” anlamındadır.

Buyruk daha önce hitab şeklinde iken, haber verme üslûbuna geçilerek: “O'na döndürülecekleri gün onlara neler yaptıklarını haber verecektir” şeklinde gaibe dair haber üslûbuna geçmektedir ki, bu anlatım şekline: Hitabu't-Telvin (çeşitlendirme suretiyle hitab) adı verilir.

“Onlara neler yaptıklarını” işledikleri amelleri “haber verecektir.” Ve onlara amellerinin karşılığını da verecektir.

“Allah her şeyi” amellerini ve hallerini “çok iyi bilendir.”

Sûre ihtiva ettiği tefsire dair açıklamalarıyla birlikte burada sona ermektedir. İşimizi kolaylaştırmasından ötürü hamd Allah'adır.

Furkân *Şûresi*

1-77. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Cumhurun görüşüne göre tamamı Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ile Katâde: Bundan Medine'de nazil olmuş üç âyet müstesnadır, demişlerdir. Söz konusu üç âyette: *"Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilaha ibadet etmezler"* buyruğu *"Allah mağfiret edicidir, rahmet edicidir."* (el-Furkan, 25/68-70) buyruğu ile sona ermektedir.

ed-Dahhâk der ki: Bu sûre Medine'de inmiş bir sûre olmakla beraber, onda Mekke'de inmiş bir takım âyetler de vardır. Bunlar da yüce Allah'ın: *"Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilaha ibadet etmezler"* buyruğu ile başlayan bir kaç âyet-i kerimedir.

Bu sûrenin maksadı Kur'ân'ın işgal ettiği yerin büyüklüğünü, kâfirlerin peygamberliğe dil uzattığı noktaları dile getirmek, onların söz ve cahilliklerine karşılık vermektir. Onların söyledikleri sözlerden birisi de: "Bu Kur'ân'ı Muhammed uydurmuştur. O Allah tarafından gönderilmiş bir kitap değildir" iddialarıdır.

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾
الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ
لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾
وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ
وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا
وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾

1. **Hak ile batılı ayırana** (Furkan'ı) **âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna indiren** (Allah) **ne yüce, ne mübarektir!**
2. **Ki göklerin ve yerin mülkü yalnız O'nundur ve O, hiçbir evlat edinmemiştir. Mülkünde de ortağı yoktur. Herşeyi yaratıp onu inceden inceye takdir ve tayin etmiştir.**
3. **Onlar, O'nu bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış olan ve kendi kendilerine bile bir zarar ve fayda veremeyen, öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar can vermeye gücü yetmeyen ilâhlar edindiler.**

“Hak ile batılı ayırana (Furkan'ı)... **indiren** (Allah) **ne yüce, ne mübarektir!**” buyruğunda yer alan (ve **“ne yüce, ne mübarektir”** diye meâli verilen **“tebâreke”**nin anlamı hususunda farklı görüşler vardır. el-Ferrâ der ki: Arapçada bu kelime ile “tekaddese” buyruğu anlam itibariyle aynıdır ve her ikisi de azameti anlatmak için kullanılır. ez-Zeccâc: “Tebâreke” lafzı “bereket”den, “tefâale” vezninde bir kelimedir. Bereketin manası ise hayırlı olan herbir şeyin pek çok olması demektir.

“Tebâreke”nin teâla (pek yüce) anlamında olduğu söylendiği gibi, bağışı pek yücedir, yani çok ve fazladır anlamında olduğu söylendiği gibi, nimetler ihsan etmesi, devamlı ve kesin sabittir, anlamında olduğu da söylenmiştir.

en-Nehhâs dedi ki: Bu açıklama, bu kelimenin dildeki anlamı ve türeyişi bakımından en uygun olanıdır. Çünkü bir şeyin sabit oluşunu anlatmak için “bereket”in de kökünü teşkil eden (برك): Çöktü” fiili kullanılır. “(برك الجمل والطير على الماء): Deve çöktü, kuş suyun kenarına kondu” tabirleri de buradan gelmektedir ki bu da devamlı kalışı ve sabit oluşu ifade eder.

(Mukaddes oldu anlamına geldiğini belirten) ikinci görüş ise yanlıştır. Çünkü takdis (mukaddes bilme, kutsama) temizlikten gelmektedir. Anlam itibariyle bununla bir ilgisi yoktur.

es-Sa'lebî dedi ki: “Tebârekallah” denilir, ancak “mütebârek” ve “mübarek” denilmez. Çünkü yüce Allah'ın isim ve sıfatları hususunda konu ile ilgili gelen nakillerin sınırında durulması gerekir. Şair et-Tirimmah der ki:

تَبَارَكَتْ لَا مُعْطٍ لِّشَيْءٍ مِّنْعَهْ وَلَيْسَ لِّمَا أُعْطِيَ يَا رَبُّ مَانِعٌ

**“Ne mübarektir şânın! Vermediğini yoktur verecek,
Ya Rab, senin verdiğini de yoktur engelleyecek.”**

Bir başka şair de şöyle demektedir:

تَبَارَكْتَ مَا تَقْدِرُ بِقَعِّ وَلَكِ الشُّكْرُ

“Sen ne mübarek, ne yücesin, ne takdir edersen o olur, şükürler olsun Sana.”

Derim ki: Kimi ilim adamı yüce Allah'ın güzel isimleri arasında “el-Mübârek” adını da saymaktadır. Biz de bu ismi Kitabımızda (*el-Esnâ fi Şerhi Esmai'llahi'l-Hüsnâ* adlı eserimizde) zikretmiş bulunuyoruz. Eğer böyle bir ismin kullanılmayacağı hususunda ittifak hasıl olmuş ise, o taktirde bu husustaki icmâ kabul edilir. Şâyet bu konuda ihtilaf söz konusu olmuşsa “ed-Dehr” ve buna benzer bir çok isim hakkında da görüş ayrılığı bulunduğu bilinmektedir. Biz bu hususda sözünü ettiğimiz yerde dikkat çekmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

“**el-Furkan**”dan kasıt Kur'ân-ı Kerîm'dir. Allah tarafından indirilmiş bütün vahiylerin adı olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah: “*Andolsun ki Biz Musa ile Harun'a Furkan'ı... verdik.*” (el-Enbiyâ, 21/48) diye buyurmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'e Furkan adının verilmesi iki türlü açıklanmıştır. Birincisine göre bu ismin verilış sebebi, hak ile batılı, mü'min ile kâfiri birbirinden ayırdetmiş olmasıdır. İkincisine göre de bunun sebebi, bu kitapta haram ve helal gibi şer'î hükümler açıklanmış olmasıdır. Bunu en-Nakkâş nakletmektedir.

“**Alemlere uyarıcı olsun diye kuluna**” Muhammed (sav)'a “**indiren...**” Burada “olsun” fiilinde “kuluna” ait bir zamir vardır. Bunun ona ait olması en yakın o olduğundan dolayı daha uygundur. Bu zamirin “Furkan”a ait olması da mümkündür.

Abdullah b. ez-Zubeyr, “**kuluna**” anlamındaki buyruğu çoğul olarak: “(عَلَى عِبَادِهِ): Kullarına” diye okumuştur.

Korkutma halini anlatmak üzere “**inzâr** (korkutup, uyarma)” kullanılır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/6. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. “**en-Nezir**” ise helâk olmaktan korkutan kimse- dir. el-Cevherî der ki: en-Nezir hem münzir (korkutan), hem de inzâr (korkutmak) anlamında kullanılır.

“**Âlemler**” ile burada kastedilenler insanlar ve cinlerdir. Çünkü Peygamber (sav) onlara rasûl olarak gönderilmiş ve onları korkutmak üzere gelmiştir. O peygamberlerin sonuncusudur. Nuh (a.s) dışında risaleti umumî ondan başka bir peygamber gelmemiştir. Çünkü Nuh (a.s) tufandan sonra bütün in-

sanlara rasûl olarak gönderilmiştir. Zira onunla insanlar yeniden başlamışlardır.

“Ki göklerin ve yerin mülkü yalnız O’nundur” buyruklarıyla yüce Allah kendi zatının azametini dile getirmektedir. **“Ve O, hiçbir evlad edinmemiştir”** buyruklarıyla da yüce Rabbimiz, müşriklerin ileri sürdüğü meleklerin Allah’ın kızları olduğu, iddiasından zatını tenzih etmiştir. Onlar meleklerin Allah’ın kızları olduğunu söylüyorlardı. O bundan yüce ve münezzehtir. Aynı zamanda yahudilerin iddia ettikleri “Uzeyr Allah’ın oğludur” iftirasından da, hristiyanların söyledikleri “Mesih Allah’ın oğludur” inanışından da kendi zatını tenzih etmektedir. Allah bundan pek yücedir.

“Mülkünde de ortağı yoktur.” Durum puta tapıcıların söyledikleri gibi değildir. **“Herşeyi yaratıp, onu inceden inceye takdir ve tayin etmiştir.”** Mecusî ve Seneviye’nin (iki yaratıcıya inananların) şeytanın ya da karanlığın bazı şeyleri yaratmaları söz konusu değildir. Durum, yaratılmışın var etme kudreti vardır, diyenlerin dedikleri gibi de değildir. İşte bu âyet-i kerime, bütün bunların kanaatlerini reddetmektedir.

“İnceden inceye takdir ve tayin etmiştir.” Yani O, yaratmış olduğu her bir şeyi iradesi doğrultusunda hikmetiyle inceden inceye takdir ve tayin etmiştir. Yanılarak ve gafletle herhangi bir şey yaratmış değildir. Bilakis kıyamete kadar yarattıkları ve kıyametten sonra yaratacağı her bir şey O’nun takdiri ile meydana gelir. O yaratan ve yarattıklarının kaderini tayin ve tesbit edendir. O halde yaratıcı yalnız O’dur ve siz de yalnız O’na ibadet etmelisiniz.

“Onlar O’nu bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış olan... ilahlar edindiler.” Yüce Allah, bu buyruğunda vahdaniyet ve kudretine dair en açık delillerin ortada olmasına rağmen, başka bir takım ilahlar edinmelerinin hayret edilecek bir iş olduğunu söz konusu etmektedir. Çünkü onların edindikleri bu ilahlar **“hiçbir şey yaratamayan”** ilahlardır. **“Aksine kendileri yaratılmış olan”** varlıklardır.

Müşrikler bu ilahların fayda sağlayıp zarar verdiklerine inandıklarından dolayı, onlar hakkında akıl sahibi varlıkların zamirini kullanmıştır.

“Kendi kendilerine bile bir zarar ve fayda veremeyen...” Bu uydurma ilâhların fayda sağlamaları da, bir zarar vermeleri de söz konusu değildir. Kendilerine de, kendilerine ibadet edenlere de herhangi bir zarar veremezler, hiçbir fayda da sağlayamazlar. Çünkü onlar cansız bir takım varlıklardır, diye de açıklanmıştır.

“Öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar can vermeye gücü yetmeyen ilahlar”dır, bunlar. Kimsenin canını alamazlar, kimseye hayat veremezler.

Buyrukta geçen “en-nuşûr” da ölümden sonra diriltmek demektir. “أنشر الله الموتى فنشروا”): Allah ölüleri diriltti, onlar da dirildiler” demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-A'raf, 7/57. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Şair el-A'sâ der ki:

حتى يقول الناس مما رأوا يا عجباً للميت الناشير

“Tâ ki insanlar desinler gördüklerinden:

Hayret şu diriltlen ölüye!”

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرِيَهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ
قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤٤﴾ وَقَالُوا آسَاطِيرُ
الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٥﴾
قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ
كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٤٦﴾

4. Kâfirler dediler ki: “Bu ancak onun uydurduğu bir yalandır. Ona başka bir topluluk da bunun için yardım etmiştir.” Muhakkak onlar zulmettiler, asılsız bir iddiada bulundular.
5. Ve dediler ki: “(Bu) öncekilerin masallarıdır. Onu başkalarından alıp yazmıştır. Onlar sabah, akşam kendisine okunmaktadır.”
6. De ki: “Onu göklerle yerde olan, gizlilikleri bilen, Allah indirmiştir. Muhakkak ki O, Ğafûrdur, Rahîmdir.”

“Kâfirler” den kasıt Kureyş müşrikleridir. İbn Abbas der ki: Aralarından bu sözleri söyleyen kişi en-Nadr b. el-Hâris'tir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de: “esâtîr: geçmişlerin masalları” şeklindeki nitelemelerin hepsi de böyledir. Muhammed b. İshak dedi ki: Bu (en-Nadr) Peygamber (sav)'a çokça eziyet veren birisi idi.

“Dediler ki: Bu” yani Kur'ân-ı Kerîm “ancak onun uydurduğu bir yalandır.” Bunu o uydurup, düzmüştür. “Ona başka bir topluluk da...” Mücahîd'e

göre yahudileri kasdetmektedir **“...bunun için yardım etmiştir.”** İbn Abbas der ki: **“Başka bir topluluk”** buyruğu ile kasdedilen kimse el-Hadramî oğullarının mevlası Ebu Fukeyhe, Addâs ve Cebr denilen şahıslardır. Bunların üçü de kitap ehline mensub kimselerdir. Bunlardan daha önce en-Nahl Sûresi'nde (16/103. âyetin tefsirinde) söz edilmişti.

“Muhakkak onlar zulmettiler.” Onlar zalimlik ettiler. Onların bu yaptıkları bir zulümdür, diye de açıklanmıştır.

“Asılsız bir iddiada bulundular ve dediler ki: (Bu) öncekilerin masallarıdır.” ez-Zeccâc dedi ki: **“el-esâtîr”** çoğul olup, tekili **“ustûre”**dir. Tıpkı **“uhdûse”** kelimesinin çoğulunun **“ehâdîs”** şeklinde gelmesi gibi. Başkası da **“esâtîr”** kelimesi **“estâr”**ın çoğuludur. **“Ekvâl”**in çoğulunun, **“ekavîl”** şeklinde gelmesi gibidir.

“Onu” Muhammed” başkalarından alıp, yazmıştır. Onlar sabah akşam kendisine okunmaktadır.” Ona bu yolla telkin edilmektedir ki, onları gereği gibi belleyebilsin.

“(تملى): Okunmaktadır”in aslı; **(تمل)** şeklinde olup, tad'îf (aynı harfin iki defa arka arkaya gelmesi)nden ötürü, son **“lam”** **“ya”**ya değiştirilmiştir. **“(تلقى البازي):”** Kartal (herhangi bir şeyin üzerine) hızlıca indi^{(1)(*)} ve benzer kullanımlarda olduğu gibi.

“De ki: Onu göklerle yerde olan gizlilikleri bilen Allah indirmiştir.” Yani ey Muhammed de ki: Bu Kur'ân-ı Kerim'i gizlilikleri bilen indirmiştir. O gaybı bilendir. Ayrıca O'nun bir öğreticiye ihtiyacı yoktur. Burada **“açık”**ın değil de **“gizli”**nin söz konusu edilmesi, gizli olanı bilen, açık olan bir şeyi bilmesinin daha anlaşılır bir gerçek oluşundan dolayıdır.

(1) “Tekaddada” kuşun bir şeyin üzerine hızlıca atılması demektir. Üçüncü **“dâd”** harfi, -benzer harflerin arka arkaya gelişi telâffuzda bir zorluk (ağırlık-istiskal)e sebep olduğundan dolayı- **“ye”** harfine dönüştürülerek: **“tekaddâ”** denilir. (el-Mu'cemu'l-Vasît, “kad-da” maddesi)

(*) Muhterem okuyucularımız

Dikkatlerinizden kaçmadığı üzere; şimdiye kadar hadis tahrirlerinde (yani yer aldıkları kaynakları göstermede) **“el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadis (Concordance)”**in usulûlünü benimsemiştik. Yani **Kütübü Tis'a'yı** oluşturan **Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce, Muvatta, Dârimî** ve Ahmed b. Hanbel'in **Müsned'**inde bu esere göre hadislerin bulundukları yeri gösteregeldik.

Ancak bundan sonra -içinde bulunduğumuz şartlar dolayısıyla- hadis tahrirlerinde et-Turâs Merkezu'l Ehbâs el-Âli'nin 1999 tarihli **“el-Mektebetu'l-Elfiyye li's-Sünneti'n-Nebeviyye”** ünvanlı CD'nin usûlüne uyarak genelde -eski usulden farklı hallerde- **“cild, sahife”** numarası vererek hadislerin yer aldıkları kaynaklara işaret edeceğiz. Bununla birlikte eski usûlde kaynak yerler de olacaktır.

Aziz okuyucularımızın bu hususu gözönünde bulundurmalarını diler, böyle bir usûl değişikliğini anlayışla karşılayacaklarını ümid ederiz. Çeviren; 28. 5. 2001

Şâyet Kur'ân-ı Kerîm kitap ehlinde ve başkalarından öğrenilmiş olsaydı, onlarda bulunanlardan fazlası bu kitapta bulunmazdı. Kur'ân-ı Kerîm onlarda bulunmayan pek çok şeyler ihtiva etmektedir. O halde onlardan alınmış bir kitap değildir. Aynı şekilde eğer bu kitap belirtilen yerlerden alınmış olsaydı, müşriklerin Muhammed (sav)'a karşı çıktıkları gibi, bu kitaba da karşı çıkmaları mümkün olurdu. Niye bu Kur'ân'a karşı çıkararak, onun bir benzerini ortaya koyamadılar? Böylelikle her bakımdan onların Kur'ân'a yönelttikleri itirazlar çürümüş olmaktadır.

“Muhakkak ki O, Ğafûrdur, Rahimdir.” Bununla dostlarının günahlarını bağışladığını, onlara merhamet edici olduğunu anlatmaktadır.

وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ ۚ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾

7. Ve şöyle dediler: “Bu nasıl peygamberdir ki, yemek yer ve pazarlarda dolaşır? Onunla birlikte uyarıcı olmak üzere, beraberinde bir melek indirilmeli değil miydi?”
8. “Yahut ona bir hazine verilmeli veya mahsullerinden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil miydi?” Zalimler: “Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz” dediler.

Yüce Allah'ın: **“Ve şöyle dediler: ‘Bu nasıl peygamberdir ki, yemek yer ve pazarlarda dolaşır?’** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Teklifleri Kabul Edilmeyen Kureyş'lilerin İtiraza Kalkışmaları:

Yüce Allah: **“Ve şöyle dediler...”** buyruğu ile onların tenkid edip, dil uzatmaları bir başka hususu dile getirmektedir. **“Dediler”** buyruğundaki zamir Kureyş'lilere aittir. Onların Rasûlullah (sav) ile yaptıkları meşhur bir toplantıları vardır. Bunu daha önce Subhan (el-İsrâ) Sûresi'nde (17/90-93 âyetlerin tefsirinde) söz konusu etmiştik. Bu toplantıyı İbn İshak **“Sîret”**inde ve baş-

kaları da zikretmişlerdir. Muhtevası şudur: Onların ileri gelenleri olan Utbe b. Rabia ve diğerleri Peygamber (sav) ile bir araya gelip, ona ey Muhammed dediler. Eğer sen, başkanlığı seven birisi isen, seni başımıza yönetici yapalım. Şâyet istediğin mal ise her birimiz malından bir şeyler vererek sana çokça mal toplarız.

Rasûlullah (sav) bu tekliflerini kabul etmeyince, bu sefer ona karşı delil getirme yolunu tutarak şöyle dediler: Sen Allah'ın Rasûlü olduğun halde, nasıl olur da yemek yiyor ve çarşı pazarlarda duruyorsun? Bu sözleriyle yemek yediği için (akılları sıra) onu ayıpladılar, zira onlar Rasûlün bir melek olmasını istiyorlardı. Kisra'ların, Kayser'lerin ve diğer zorba hükümdarların çarşı-pazarlarda dolaşmaya tenezzül etmediklerini gördüklerinden de çarşı-pazarlarda dolaşmasını ayıpladılar. Peygamber (sav) ise çarşı-pazarlarında onlarla birlikte oturup kalkıyor. Onlara emirler ve nehiyler veriyordu. Buna rağmen onlar: Bu başımıza kral olmak istiyor, dediler. Madem öyle, niye kraların izledikleri yoldan farklı bir yol izliyor? Yüce Allah kendi sözleriyle onlara cevap verdi ve peygamberine: *"Bizim senden önce gönderdiğimiz rasûller de muhakkak yemek yerler ve pazarlarda dolaşırlardı"* (el-Furkan, 25/20) buyruğunu indirdi. O halde kederlenme ve üzülmeye, çünkü bu senin utanmanı gerektirecek bir şikâyet konusu değildir.

2- Çarşı-Pazarlara Girmenin Hükümü:

Ticaret ve geçim sağlamak amacıyla çarşılar-pazarlara girip çıkmak mübahtır. Peygamber (sav) da ihtiyacı dolayısıyla insanlara Allah'ın emirlerini hatırlatıp onları Allah'ın yoluna davet etmek maksadıyla çarşı-pazarlara giriyor ve çarşı-pazarlarda kendisini himaye etmeleri için kabilelere teklifte bulunuyordu. Bu yolla Allah'ın onları hakka döndürmesini ümit ediyordu. Buhârî'de Peygamber (sav)'ın niteliklerine dair şu ifadeler yer almaktadır: "O, kaba ve sert tabiatlı birisi değildir. Çarşı-pazarlarda da bağırıp, çağırılmaz."⁽¹⁾ Bu hadis te el-A'raf Sûresi'nde (7/157. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Birden çok hadis-i şerifte çarşı-pazar söz konusu edilmektedir. Bunu, sahih hadisleri kitaplarında bir araya toplayan muhaddisler, zikretmişlerdir. Çarşı-pazarlarda Ashab-ı Kiram'ın ticaret yaptığı -özellikle muhacirler- bilinen bir husustur. Nitekim Ebu Hureyre şöyle demiştir: "Muhacir kardeşlerimiz çarşı-pazarlarda alışverişlerle meşgul idiler..." Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.⁽²⁾ Bu hususa dair daha geniş açıklamalar yüce Allah'ın izniyle yine bu sûrede gelecektir.

(1) Buhârî, II, 747, IV, 1831; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, VII, 45, X, 194.

(2) Buhârî, İtisâm 22; Müsned, II, 240.

“Onunla birlikte... bir melek indirilmeli değil miydi?” sorusunun (nahiv bakımından) cevabı: **“Onunla birlikte uyarıcı olmak üzere...”** ifadelerdir.

“Yahut ona bir hazine verilmeli...” buyruğunda **“(أُرْتَقَى): Yahut... verilmeli”** ifadesi ref' mahallindedir. **“Veya mahsullerinden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil miydi?”** anlamındaki buyrukta geçen: **“(يَأْكُلُ): Yiyeceği”** buyruğunu Medine'liler, Ebu Amr ve Âsım “ye” ile okumuşlardır. Diğer Kûfe'li kıraat alimleri ise bunu (yiyeceğimiz anlamında olmak üzere) nûn ile okumuşlardır. **“(Yiyeceği”** anlamını veren) “ya” ile kıraat daha açık ve anlaşılır olmakla birlikte, her iki kıraat da güzel olup, her birisi ayrı bir anlam ifade etmektedir. Daha önceden Peygamber (sav)'dan söz edilmiş olduğundan zaminin ona ait olması daha açık anlaşılan bir husustur. Bunu en-Nehhâs zikretmiştir.

“Zalimler: ‘Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz’ dediler.” Bu da daha önce el-İsra Sûresi'nde (17/47. âyette) geçmiş bulunmaktadır. Bu sözleri söyleyen kişi, el-Maverdî'nin belirttiğine göre Abdullah b. ez-Zibârî'dir.

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ
سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾

9. Bir bak! Onlar sana nasıl misaller getirip sapıklığa düştüler? Artık onlar hiçbir yol bulamazlar.
10. Dilerse sana bunlardan daha hayırlı, altından nehirler akan bahçeler verebilen ve senin için köşkler kurabilen Allah, yüceler yücesidir.

“Bir bak! Onlar sana nasıl misaller getirip sapıklığa düştüler?” Seni yalanlayabilmek için, sana bu şekilde örnekler verip hak yoldan nasıl saptıklarına ve maksatlarını da ele geçiremediklerine bir bak!

“Artık onlar” senin hakkında söylediklerinin doğruluğunu ortaya koymaya **“hiçbir yol bulamazlar.”**

“Dilerse sana bunlardan daha hayırlı, altından nehirler akan bahçeler

verebilen... Allah yüceler yücesidir.” Bu buyrukta şart ve cevap birlikte gelmiştir. Burada; “(جَمَلٌ لَّكَ): **Sana verebilen**”deki iki lââm’ın idgam edilmemiş sebebi, her iki lââm’ın ayrı ayrı kelimelerde bulunmasıdır. Birbirinin misli olan iki harf ardarda geldiğinden ötürü idgam yapılmaları da caizdir.

“(وَيَجْعَلُ لَّكَ): **Ve senin için kurabilen...**” buyruğunda muzarî fiil daha önce geçen “(جَمَلٌ): **Verebilen**” fiilinin mahalline atıf dolayısıyla cezm konumundadır. Birinci fiille herhangi bir ilişkisi olmaksızın ref’ mahallinde olması da caizdir. Nitekim Şam’lılar böyle okumuşlardır. Yine Âsım’dan da bunu “(وَيَجْعَلُ لَّكَ)” diye merfu okuduğu da rivayet edilmektedir. Bu da; âhirette senin için köşkler var edecektir, anlamında olur.

Mücahid dedi ki: Kureyş bir ev taştan oldu mu ne olursa olsun onu bir köşk (kasr) kabul ederdi. **Kasr** sözlükte hapsedmek demektir. Köşke bu ismin verilmiş sebebi, içinde bulunan kimseler başkalarının ulaşmasına karşı korunmaları, engellenmeleridir.

Bir diğer açıklamaya göre Araplar kerpiçten yapılmış evlere “kasr” yün ve kıldan yapılmış olanlara “beyt” derlermiş. Bunu da el-Kuşeyrî nakletmektedir.

Süfyan, Habib b. Ebi Sabit’ten, o Hayseme’den şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav)’a şu teklif yapıldı: Arzu edersen, biz sana dünya hazinelerini ve anahtarlarını verebiliriz. Bu senden önce hiç kimseye verilmediği gibi, senden sonra da hiçbir kimseye verilmeyecektir. Ayrıca bu senin âhiretteki mükâfatını da eksiltmeyecektir. Arzu edersen bunları hep birlikte âhirette sana bir arada veririz. O: “Bunlar bana âhirette hep birlikte bir arada verilsin” deyince, yüce Allah da: **“Dilerse sana bunlardan daha hayırlı, altından nehirler akan bahçeler verebilen ve senin için köşkler kurabilen Allah, yüceler yücesidir”** buyruğunu indirdi.

Yine rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerimeyi Peygamber (sav)’a cennetlerin bekçisi Rıdvan indirmiştir. Haberde nakledildiğine göre Rıdvan, Peygamber (sav)’a inip de: “Ey Muhammed, aziz ve celil olan Allah’ın sana selamını getirdim. İşte sana bu kutuyu getirdim. -Parıl parıl parıldayan nurdan bir kutu ile karşılaştım.- Rabbin sana diyor ki: “İşte bunlar dünya hazinelerinin anahtarları, bununla birlikte âhirette sana verileceklerden sivrisinek kanadı kadar dahi hiçbir şey eksiltilmeyecektir” dedi. Peygamber (sav) danışircasına Cebrail (a.s)’a bakınca, Cebrail alçak gönüllü davran anlamında ona yeri işaret edince şöyle buyurdu: “Ey Rıdvan, benim bunlara ihtiyacım yok. Ben fakirliği daha çok severim. Sabreden ve şükreden bir kul olmayı tercih ederim.” Bunun üzerine Rıdvan: “İsabet ettin, sana Allah yeter” deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾
 إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيْظًا وَزَفِيرًا
 ﴿١٢﴾ وَإِذَا أَلْقَا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ
 ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا
 كَثِيرًا ﴿١٤﴾

11. Fakat onlar kıyameti yalanladılar. Kıyameti yalanlayanlara da Biz, şiddetli bir ateş hazırladık.
12. O ateş, onları uzaktan görünce, onun büyük bir öfke ile çıkardığı şiddetli uğultusunu işiteceklerdir.
13. Onlar elleri boyunlarında bağlanıp onun dar bir yerine atıldıklarında orada: “Yetiş, ey ölüm!” diye feryad ederler.
14. “Bugün ölümü bir kere değil, bir çok kere temenni edin” (denilecek).

“Fakat onlar kıyameti” kıyamet gününü “yalanladılar. Kıyameti yalanlayanlara da Biz şiddetli bir ateş hazırladık.” Bununla onları alevli ateşiyle yakacak olan cehennemi kasdetmektedir.

“O ateş onları uzaktan” beş yüz yıllık bir mesafeden “görünce, onun büyük bir öfke ile çıkaracağı, şiddetli uğultusunu işiteceklerdir.” Denildiğine göre buyruğun anlamı şudur: Onlar cehennemi göreceklerinde, kendilerine karşı oldukça öfkeli bir şekilde çıkaracağı sesini işiteceklerdir.

Bir diğer açıklamaya göre cehennemin bekçileri onları göreceğinde, onları azaplandırmak üzere duyacakları şiddetli istekleri dolayısıyla, öfkeli bir şekilde çıkaracakları şiddetli seslerini işiteceklerdir.

Ancak birinci açıklama daha doğrudur. Çünkü merfu olarak gelen rivayete göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim kasti olarak benim aleyhimde bir yalan uyduracak olursa cehennemin iki gözü arasında kendisine bir yer seçsin.” Ey Allah’ın Rasûlü! Onun iki gözü var mıdır? diye sorulunca, şöyle buyurdu: “Sizler yüce Allah’ın: “O ateş onları uzaktan görünce, onun büyük bir öfke ile çıkaracağı şiddetli uğultusunu işiteceklerdir” buyruğunu hiç duymadınız mı? Cehennem ateşinden gören iki gözü ve konuşan bir

dili bulunan bir boyun uzanacak ve şöyle diyecektir: “Ben Allah ile birlikte başka bir ilah edinen herkesi azaplandırmak üzere görevlendirildim.” Şüphesiz o, kuşun susam tanesini görüp bilmesinden daha ileri derecede onları görür.”

Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: “Cehennemden bir boyun çıkar ve kuşu susam tanesini gagalaması gibi, kâfirleri yakalar.” Bunu Rezîn, Kitab’ında zikretmiş, İbnu’l-Arabî “**el-Kabes**” adlı eserinde sahih olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: Yani kuş susam tanesini topraktan ayırdedebildiği gibi; bu boyun da cehennemlikleri insanlar arasında böylece bilip tanıyacaktır.

Bu hadisi Tirmizî de Ebu Hureyre yoluyla şöylece nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Kıyamet gününde gören iki gözü, işiten iki kulağı ve konuşan bir dili bulunan bir boyun cehennem ateşinden çıkacak ve şöyle diyecektir: “Ben üç kişiyi (yakalayıp, azaplandırmak) ile görevlendirildim: İnatçı herbir zorbayı, Allah ile birlikte başka bir ilah çağıran herbir kimseyi ve sûret yapıcılarını.” Bu hususta Ebu Said yoluyla gelen bir başka rivayet de vardır. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib ve sahih bir hadistir.⁽¹⁾

el-Kelbî dedi ki: Onlar tıpkı Ademoğullarının öfkelenmesini andıran öfkeli uğultusunu ve merkep sesini andıran sesini işiteceklerdir.

Buyrukta bir takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Onlar, onun öfkeli sesini işitecekler ve onun kendilerine karşı öfkelenişini bilecekler.

Kutrub der ki: Öfkelenme işitilmez, görülür. Buyruğun anlamı şöyledir: Onlar, öfkelenişini görecekle ve onun şiddetli uğultusunu işiteceklerdir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

ورأيت زوجك في الوغى مُتَلِّداً سيفاً ورُمحاً

“Ve ben savaşta gördüm senin kocanı,
Bir kılıç ve bir mızrak kuşanmış olduğu halde.”

Kılıç kuşanmış ve mızrak taşımış olduğu halde (onu gördüm) demektir.

Buradaki: “**Uğultusunu işiteceklerdir**” ifadesinin, içinde böyle bir uğultu işiteceklerdir, anlamında olduğu da söylenmiştir. Onun içinde bir öfke sesi ve azab edilenlerin hırıltılarını işiteceklerdir demektir. Nitekim yüce Allah: “Onlar orada yüksek hırıltılarla ve inleyerek solurlar” (Hud, 11/106) diye buyurmaktadır. Hud Sûresi’nde kullanılan “fi” cer harfi ile bu buyrukta kul-

(1) Tirmizî, IV, 701

lanılan "lam" cer harfi ise birbirine yakındır. Nitekim: "(أَفْعَلْ هَذَا فِي اللَّهِ وَلَهُ)": Bu işi Allah yolunda Allah için yaparım" denilir.

"Onlar elleri boyunlarında bağlanıp onun dar bir yerine atıldıklarında..." Katâde dedi ki: Bize naklolunduğuna göre Abdullah şöyle dermiş: Şüphesiz ki mızrağın dibindeki demir nasıl onun sapı üzerinde dar geliyor (onu sıkıyor) ise cehennem de kâfir üzerinde öylece daraltılacaktır. Bunu İbnu'l-Mübarek "*er-Rakaik*" adlı eserinde zikretmektedir. İbn Abbas da böyle demiştir. Bunu da ondan es-Sa'lebî ve el-Kuşeyrî naklettiği gibi, el-Maverdî de bu açıklamayı Abdullah b. Amr'dan nakletmiştir.⁽¹⁾

"(مُقْرِنِينَ): **Elleri boyunlarında bağlanıp**" buyruğu kolları bağlanmış demektir. Bu açıklamayı Ebu Salih yapmıştır. Elleri zincirlerle boyunlarına vurulmuş diye açıklandığı gibi, şeytanlarla birlikte bağlanmış olacaktırlar diye de açıklanmıştır. Yani onların herbirisi kendi şeytanı ile bir arada bağlanacaktır. Bu açıklamayı da Yahya b. Sellâm yapmıştır. Bu husustaki açıklamalar daha önceden İbrahim Sûresi'nde (14/49. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Amr b. Külsûm da (bu lafzı kullanarak) şöyle demektedir:

فَأَبَوْا بِالنَّهَابِ وَالسَّبَايَا وَأَبْنَا بِالْمَلُوكِ مُقْرِنِينَ

"Onlar yaptıkları talanlarla ve esirlerle geri döndüler,
Bizler ise kralları zincirlere vurmuş olarak geri döndük."

"**Orada: Yetiş, ey ölüm! Diye feryad ederler.**" Yani helâk olmayı temenni ederler. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır. İbn Abbas ise; yazıklar olsun bizlere (va veylâ) diye bağırlar, diye açıklamıştır. Peygamber (sav)'ın da şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Bu sözü ilk söyleyecek kişi İblis olacaktır. Çünkü cehennem ateşinden kendisine boydan boya elbise giydirilecek ilk şahıs o olacaktır. Bu elbise kaşlarının üzerine konulacak, o bunu arkasından sürüklerken onun zürriyeti de ardından yürüyecekler, kendisi de: Yetiş ey ölüm! diye feryad edecektir."

Buradaki "(ثُبُوراً): **Ölüm**" kelimesinin mansub gelmesi mastar (mef'ul-i mutlak) olduğu içindir. Yani (ثَبَرْنَا ثُبُوراً) takdirindedir. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır. Başkası ise bunun mef'ulün bih olduğunu söylemiştir.

"**Bugün ölümü bir kere değil, bir çok kere temenni edin.**" Çünkü sizin helâk oluşunuz yalnız bir defa ölümü temenni ettirecek kadar hafif değildir. Burada "ölüm" kelimesinin kullanılması, mastar olup mastarın da hem az hem

(1) el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, IV, 134.

de çok hakkında kullanılabilmesi dolayısıyladır. Bundan dolayı çoğulu getirilmez. Bu da bir kimsenin: “ضربت ضرباً كثيراً، وقد قعدت طويلاً” (Onu çokça vurdum, uzunca oturdu), demesine benzer.

Ayet-i kerimeler İbn Hatâl ve arkadaşları hakkında nâzil olmuştur.

قُلْ أَذَلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ^ط
كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤْنَ
خَالِدِينَ^ط كَانَ عَلَى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا ﴿١٦﴾

15. De ki: “Acaba bu mu hayırlıdır, yoksa müttakilere vaadolunan ebedilik cenneti mi? Onlar için bir mükafat ve bir dönüş yeridir.”

16. Orada onlar için -kendileri ebedi kalmak üzere- diledikleri herşey vardır. Bu Rabbinin yerine getirmesi istenen bir vaadidir.

“De ki: Acaba bu mu hayırlıdır, yoksa müttakilere vaadolunan ebedilik cenneti mi?” buyruğunda yüce Allah ateşte hayır namına bir şey olmakla birlikte niye: “Acaba bu mu hayırlıdır” diye buyurmuştur, şeklinde bir soru sorulacak olursa, buna verilecek cevap şudur: Sibeveyh’in Araplardan naklettiğine göre -mutluluğun daha çok sevilen bir şey olduğu bilinmekle birlikte-: Sen bedbahtlığı mı daha çok seversin, yoksa mutluluğu mu? diye sorarlar. Bir diğer açıklamaya göre buradaki “**hayırlıdır**” ifadesi ism-i tafdil anlamında; o mu daha hayırlıdır? kabilinden olmayıp, bir kimsenin: Onun nezdinde hayır vardır, demesi kabilindendir. en-Nehhâs der ki: Bu güzel bir açıklamadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

فَشَرُّكُمْ لَخَيْرِكُمَا الْفِدَاءُ

“Sizin kötü olanınız aranızdan hayırlı olanınıza feda olsun”

Bir diğer açıklamaya göre; böyle buyurulması cennetin ve cehennemin artık konaklanılacak yerlerden olması dolayısıyladır. Her iki konak arasında-

ki farklılıktan ötürü böyle sorulmuştur. Bir diğer açıklama da şöyledir: Bu radaki ifade yüce Allah'ın: **"Dilerse sana bunlardan daha hayırlı... verebilen Allah yüceler yücesidir"** buyruğu ile alakalıdır.

Bir başka açıklamaya göre de bu ifade; ey kâfirler, sizin bilgi ve inanışınıza göre bunların hangisi hayırlıdır anlamındadır. Çünkü onlar cehennemliklerin ameliyle amel etmekle "ateşte bir hayır vardır" diyormuş gibi oluyordı.

"Orada onlar için -kendileri ebedi kalmak üzere-" nimet türünden diledikleri herşey vardır." el-Kelbî dedi ki: Yüce Allah, mü'minlere amellerinin karşılığı olarak cenneti vaadetmiştir. Onlar onun bu vaadini ondan isteyerek: **"Rabbimiz, bize peygamberlerin aracılığıyla vaadettiğini de ver."** (Al-i İmran, 3/194) diye dua etmişlerdir. İbn Abbas'ın açıklaması da bu anlamdadır.

Bir diğer açıklamaya göre melekler onlar için cenneti isteyeceklerdir. Bunun delili de yüce Allah'ın: **"Ve ey Rabbimiz, onları da... kendilerine vaadettiğin Adn cennetlerine girdir"** (el-Mu'min, 40/8) âyetidir. Bu da Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin görüşüdür.

Yüce Allah'ın: **"Bu, Rabbinin yerine getirmesi istenen bir vaadidir"** buyruğunun şu anlama geldiği söylenmiştir: Bu vaad yerine getirilmesi gerekli bir vaaddir. İstenmese dahi bu böyledir, tıpkı borç gibidir. Araplardan: El-betteki ben sana bin (dirhem) vereceğim, dedikleri (böylece bir borç ödeme taahhüdünde bulunurcasına kesin bir ifade kullandıkları) nakledilmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre; **"bu Rabbinin yerine getirmesi istenen bir vaadidir"** buyruğu, bu senin için hakedilmiş bir vaaddir. Bundan dolayı sen onu (dualarında) istemelisin.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Onlar dünyada iken Allah'tan cenneti dilediler ve dualarında o cennette olan isteklerini dile getirdiler. Yüce Allah da âhirette onların isteklerini kabul buyuracak ve dileklerini kendilerine verecektir. Bu da bu husustaki birinci görüşün kapsamındadır.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنْتُمْ
أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا
سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ

أُولِيَآءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ
وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا
تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمِ مِنْكُمْ نُدِقْهُ
عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾

17. Onları ve Allah'tan başka ibadet ettiklerini haşredip toplayacağı gün der ki: “Benim bu kullarımı siz mi saptırdınız? Yoksa kendileri mi yoldan saptılar?”
18. Derler ki: “Seni tenzih ederiz. Senden başkalarını veliler edinmek bize yaraşmaz. Fakat Sen onları ve babalarını faydalandırdın. Sonunda Zikri unuttular ve helâk olan bir kavim oldular.”
19. İşte söylediklerinizde sizi yalanladılar. Artık ne üzerinizdeki azabı defedebilirsiniz, ne de bir yardıma güç yetirirsiniz. Sizden kim zulmederse ona büyük bir azabı tattırırız.

“(وَيَوْمَ يَخْسَرُهُمُ)”: Onları... haşredip, toplayacağı gün” buyruğunu İbn Mu-haysın, Humeyd, İbn Kesîr, Hafs, Ya’kub ve ed-Dûrî’den gelen rivayete göre Ebu Amr “ya” ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Çünkü bundan önce: “**Bu Rabbinin yerine getirmesi istenen bir vaadidir**” denildiği gibi, bundan sonra da: “**Benim bu kullarımı siz mi saptırdınız?...**” diye buyurulmaktadır. Diğerleri ise; (Cenâb-ı Allah’ın, kendi zatını) ta’zim anlamını ifade etmek üzere (“haşredeceğimiz” anlamında) “nûn” ile okumuşlardır.

“**Ve Allah’tan başka**” Mücahid ve İbn Cüreyc’e göre melek, insan, cin, Me-sih ve Uzeyr gibileridir. ed-Dahhâk ve İkrime’ye göre ise putları kastedilmektedir. “**İbadet ettiklerini haşredip, toplayacağı gün der ki...**” buyruğunda geçen: “(فَيَقُولُ)”: **Der ki**” lafzını genel olarak “ya” ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim’in tercihi de budur. İbn Âmir ile Ebu Hayve ta’zim ifade etmek üzere “nûn” ile (deriz ki anlamında) okumuşlardır.

“**Benim bu kullarımı siz mi saptırdınız? yoksa kendileri mi yoldan saptılar?**” Bu, kâfirlere azarlayıcı bir üslupla sorulacak bir sorudur.

“**Derler ki...**” Allah’tan başka kendilerine ibadet olunan mabudlar: “**Seni tenzih ederiz, Senden başkalarını veliler edinmek bize yaraşmaz**” diyecekler, demektir.

Allah'tan başka kendisine ibadet olunan putlar bir araya getirilip toplanacak olursa, cansız oldukları halde nasıl konuşacaklardır? diye sorulsa şöyle cevap verilir: Yüce Allah elleri ve ayakları konuşturacağı gibi, kıyamet gününde bunları da konuşturacaktır.

el-Hasen ve Ebu Ca'fer: ("edinmemiz" buyruğunu) "nûn" harfini ötreli, "hı" harfini üstün meçhul bir fiil olarak: "(أَنْ تَتَّخِذَ)": Edinilmemiz..." diye okumuşlardır. Bu kıraat ile ilgili olarak nahivciler bir takım açıklamalarda bulunmuşlardır. Ebu Amr b. el-A'lâ ile İsa b. Ömer bu kıraatin caiz olmadığını söylemişlerdir. Ebu Amr ayrıca der ki: Eğer bu "edinilmemiz" anlamında meçhul bir fiil olsaydı, buyrukta ikinci olarak geçen (مِنْ)in hazfedilmesi ve: "(أَنْ تَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ أَوْلِيَاءَ)": Senden başka veliler edinilmemiz..." şeklinde olması gerekirdi. Ebu Ubeyde de aynı şekilde bu edatın iki defa zikredilmiş olması dolayısıyla fiilin meçhul okunmasının caiz olmadığını söylemiştir. Eğer (el-Hasen ve Ebu Ca'fer'in) okudukları gibi olsaydı, bu takdirde ikinci defa (مِنْ)in gelmemesi gerekirdi. Bununla birlikte bu ikinci edatın sıla (zâid) olduğu da söylenmiştir.

en-Nehhâs der ki: Ebu Amr gibi değerli bir ilim adamının ve üstün konumu dolayısıyla söylediğinin güzel kabul edilmesi gerekir. Çünkü o ayrıca buna dair delil de getirmiştir. Onun söylediğini şöyle de açıklayabiliriz: "(مَا آتَخَذْتُ رَجُلًا وَلِيًّا)": Ben hiçbir kimseyi veli edinmedim" denilir. Bu ifadenin muayyen bir kimse hakkında kullanılması mümkündür. Diğer taraftan: "(مَا آتَخَذْتُ مِنْ رَجُلٍ وَلِيًّا)": Ben herhangi bir kimseyi veli edinmiş değilim" denilerek umumi bir nefy kullanılmış olur. Burada "veli" lafzı kendisinden önce geçen kelimeye tabidir. O bakımdan bunun başına; (قَوْمًا بُورًا) in edatının gelmesi caiz olmaz. Çünkü bunun herhangi bir faydası yoktur.

"Fakat Sen onları ve babalarını faydalandırdın" yani rasûllerin (Allah'ın salat ve selamları onlara olsun) vefatından sonra onları dünyada sağlık, zenginlik ve uzun ömür vererek faydalandırdın.

"Sonunda Zikr'i unuttular." Yani seni anmayı, hatırlamayı bıraktılar. Azgınlığa kapılarak ve cahillikle Sana ortak koştular. Biz bu hususu kendilerine emretmediğimiz halde kalkıp bize ibadet ettiler.

Buradaki "Zikr"in mahiyeti hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre bundan kasıt peygamberlere indirilmiş ve onlara okunan ilahi kitaplardır. Onlar bu kitap gereğince amel etmeyi terk ettiler. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

İkinci görüşe göre de burda Zikir'den maksat onlara yapılan iyiliklere ve ilahi nimetlere karşı şükürdür. (Onlar şükürü terk ettiler.)

"Ve" çünkü onlar **"helâk olan bir kavim oldular."** Burada (قَوْمًا بُورًا):

Helâk olan bir kavim” ifadesinde **“helâk”** demek olan; (الوار) ’dan alınmıştır. Ebu’l-Derda (r.a) Hıms ahalisinin karşısına çıkarak şöyle demişti: Ey Hıms ahali size samimiyetle öğüt veren kardeşinizin yanına geliniz. Hıms ahali si etrafında toplanınca şöyle dedi: Ne diye utanmıyorsunuz? İçinde kalma- yacağınız binalar yapıyorsunuz, yemeyeceğiniz şeyleri topluyorsunuz; elde edemeyeceğiniz şeyleri umuyorsunuz? Şüphesiz sizden öncekiler çok yük- sek binalar yaptılar. Pek çok köleleri oldu, çok uzun zamanlarda gerçekte- secek umutlara kapıldılar. Onların hepsi de artık helâk oldular. Emelleri, umutları bir aldaniş, meskenleri kabir oldu.

O halde yüce Allah’ın; (بُوراً) buyruğu, helâk edilenler (oldular), demek- tir.

Diğer rivayette “meskenleri kabirler oldu” ifadesi; (فأصبحت منازلهم بُوراً): Meskenleri içinde hiçbir şey bulunmayan bomboş yerler haline geldi” şek- lindedir.

el-Hasen der ki: **“Helâk olan”** ifadesi onlarda hayır namına hiçbir şey kal- mamış anlamındadır. Bu da; (بوار الأرض): Yerin hiçbir veriminin olmaması” tabirinden alınmıştır ki, herhangi bir ekinin oraya ekilmemesi demektir. Bu durumda ondan hiçbir hayır ve hiçbir verim alınmaz.

Şehr b. Havşeb dedi ki: Burada helâk olmak (el-bevâr), bozulmak ve dur- gunlaşmak (kesad) anlamındadır. Arapların işi bozacak şekilde durgunlaş- masını anlatmak üzere: (بارت السلعة): Mal bozulup, kesada uğradı” ifadele- rinden alınmıştır. Hadis-i şerifteki; (نعوذ بالله من بوار الأيم): Kendisi ile evlenilmek istenmeyen dul kadın gibi kalmaktan Allah’a sığınırız⁽¹⁾ ifadesi de buradan gelmektedir.

“Buğr” lafzı “zuğr: yalan, iftira” gibi mastar isimdir. Tekil, ikil, çoğul, mü- zekker ve müennes arasında fark yoktur. İbnu’z-Ziba’rî der ki:

يا رسول المليك إن لسانِي رَاتِقُ مَا فَتَقْتُ إِذْ أَنَا بُورُ
إِذْ أَبَارِي الشَّيْطَانَ فِي سَنَنِ الْغَدِ سَيِّ وَمَنْ مَالٌ مِثْلَهُ مَثْبُورُ

“Ey mutlak malikin elçisi, şüphesiz benim dilim,
Açmak istedikçe (ağzım) bağlıdır, çünkü ben helâk olmuşum.
Zira ben sapıklık yollarında şeytanla yarışıyorum.
Onun sapması gibi sapan kimse ise helâk olur.”

(1) İbnu’l-Esîr *en-Nihâye fî Ġâribi’l-Hadis*, I, 161

Kimisi de bunun tekilinin (بَاطِلٌ), çoğulunun da -âyetle olduğu gibi : (يُورِثُونَ) şeklinde geldiğini söylemiştir. “(عَائِدٌ وَعُودٌ، وَمَائِدٌ وَمُودٌ)”: Sığınan kimse, sığınan kimseler; dönen kimse ve dönen kimseler” gibi. “(بُورًا)”: Helâk olan” lafzının hakka karşı kör kimseler, anlamına geldiği de söylenmiştir.

“İşte söylediklerinizde sizi yalanladılar.” Yani yüce Allah, kendisine ibadet olunan mabudlara bu işten uzak olduklarını söyleyecekleri vakit, onlara tapınan kimselere: İşte sizin ilah olduklarını iddia ettikleriniz, bu hususta **“söylediklerinizde sizi yalanladılar”** diye buyuracaktır.

“Artık ne üzerinizdeki azabı defedebilirsiniz, ne de bir yardıma güç yetirirsiniz.”⁽¹⁾

Yani sizin ilah edindikleriniz sizden azabı önleyemedikleri gibi, size yardım da edemezler. Bir diğer açıklamaya göre bu kâfirler -mabudları kendilerini yalanlayınca herhangi bir şekilde azabı kendilerinden uzaklaştıramayacakları gibi Allah’a karşı bir yardım da alamazlar.

İbn Zeyd dedi ki: Anlam şudur: Ey mü'minler! Şu kâfirler, Muhammed'in getirdikleri hususunda sizi yalanlamış bulunuyorlar. Buna göre “söylediklerinizde” buyruğu; söylediğiniz hak olan şeylerde... demek olur. Ebu Ubeyd de şöyle demektedir: Yani onlar sizin söylediğiniz hususunda sizleri yalanladılar. O bakımdan onlar yüce Allah'ın sizleri kendisine iletmış olduğu haktan, sizleri geri çeviremezler. Ayrıca sizleri yalanladıkları için başlarına inecek olan azaba karşı kendilerine hiçbir yardımları da dokunmayacaktır.

Genel olarak “(بِمَا يَقُولُونَ): **söylediklerinizde**” şeklinde muhatap te'si ile okunmuştur. Bunun anlamını da açıklamış bulunuyoruz. el-Ferrâ'nın naklettiğine göre bu buyruk, “zel” harfi şeddesiz olarak; “(فَقَدْ كَذَّبْتُمْ)”: **Size yalan söylediler**” şeklinde ve “(بِمَا يَقُولُونَ): **Söylediklerinde**” yalanlayıcıydılar diye de okunmuştur. Mücahid ve el-Bezzî de aynı şekilde gaib anlamını veren “ya” ile okumuşlardır. Bu durumda: “(يَقُولُونَ): **Söylediklerinde** (yalanlancılar)” demek olur. Ebu Hayve de “(بِمَا يَقُولُونَ): söyledikleriyle” diye “ya” ile okumuştur. “(فَمَا تَسْتَطِيعُونَ)”: **Güç yetiremezsiniz**” şeklinde “te” ile okuyuş, Allah ile birlikte ortak edinen kimselere hitaptır. “Ya” ile okuyanların kıratine göre de anlam: Ortaklar buna güç yetiremez, şeklindedir.

“Sizden kim zulmederse” İbn Abbas'a göre sizden kim şirk koşar da, şirk üzere ölürse **“ona”** âhirette **“büyük”** oldukça şiddetli ve çetin **“bir azabı tattırırız.”** Yüce Allah **“muhakkak alabildiğine büyükleneceksiniz”** buyruğundaki **“büyük”** (mealde alabildiğine) lafzı da şiddetli ve çetin anlamındadır.

(1) Müfessir burada “ne üzerinizdeki azabı defedebilirler” anlamındaki okuyuşa göre buyruğu yazmıştır. Dolayısıyla burada açıklamaları ona göre yapmıştır. Mealdeki okuyuşa uygun açıklama da biraz sonra gelecektir.

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ
وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ ۖ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً
تُضَيِّرُونَ ۚ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

20. Bizim senden önce gönderdiğimiz rasûller de muhakkak yemek yerler ve pazarlarda dolaşırlardı. Biz, bazınızı, bazınıza imtihan kıldık. Sabredecek misiniz? Rabbin, herşeyi çok iyi görendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1- Rasûller, İnsani Tarafları ve Âyetin Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Bizim senden önce gönderdiğimiz rasûller de..."** buyruğu: **"Bu nasıl peygamberdir ki yemek yer ve pazarlarda dolaşır."** (el-Furkan, 25/7) diyen müşriklere cevap olmak üzere inmiştir. İbn Abbas dedi ki: Müşrikler, Rasûlullah (sav)'ı fakir olduğundan dolayı ayıplayıp da: **"Bu nasıl peygamberdir ki yemek yer..."** demeleri üzerine, Peygamber (sav) üzüldü. Bunun üzerine bu âyet-i kerime ona teselli olmak üzere nazil oldu. Cebrail (a.s): es-Selamu aleyke ya Rasûlallah, dedi. Rabbim olan Allah'ın sana selamını getirdim. O, sana diyor ki: **"Bizim senden önce gönderdiğimiz rasûller de muhakkak yemek yerler ve pazarlarda dolaşırlardı."** Yani dünya hayatında geçimlerini elde etmenin yollarını ararlardı.

2- Yemek Yemek, Peygamberlerin Ortak Bir Özelliğidir:

Yüce Allah'ın: **"(إِنَّمَا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ): Muhakkak yemek yerlerdi"** buyruğu ile ilgili olarak şunu belirtelim: Eğer haberinin başına "lâm" harfi gelecek olursa **"(إِنْ): Muhakkak"** edatının "hemze"si ancak esreli okunur. Burada "lam" olmasaydı bile, yine ancak esreli okunabilirdi. Çünkü burada isti'nafiyyedir. (Cümlelerin başına gelmiştir). Bütün nahivcilerin görüşü budur. en-Nehhâs dedi ki: Ancak Ali b. Süleyman'ın bize Muhammed b. Yezid'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: Burada bu edatın hemzesi üstün de okunabilir. İsterse ondan sonra "lam" harfi gelmiş olsun. Ancak zannederim bu, onun bir yanlışlığıdır.

Ebu İshak ez-Zeccâc dedi ki: İfadede hazfedilmiş kelimeler vardır. Bu:

"(وما أرسلنا قبلك رسلاً إلا إنهم ليأكلون الطعام)": Biz senden önce ne kadar rasûl gönderdiysek, mutlaka onlar yemek yerlerdi" takdirinde olup, daha sonra: "(رسلاً)": Rasûller" kelimesi hazfedilmiştir. Bunun hazfediliş sebebi ise "gönderdiğimiz rasûller" buyruğunda buna delâlet edecek mananın bulunmasıdır. Buna göre ez-Zeccâc'a göre mevsuf hazfedilmiş olmaktadır. Ona göre de -el-Ferrâ'nın dediği şekilde -sıla cümlesi bırakılıp mevsul ismin hazfedilmesi caiz değildir. el-Ferrâ: Burada hazfedilen (مَنْ): Kim, kimse" ism-i mevsulüdür. Yani: "(إلا مَنْ إنهم ليأكلون الطعام)": Ancak kendileri yemek yiyen kimseleri (gönderdik)" demektir. O, bunu yüce Allah'ın: "(وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ)": *Bizden herbirimiz için bilinen bir makamı olmayan kimse yoktur.*" (es-Saffat, 37/164) buyruğu ile: "(وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا)": *Şüphe yok ki aranızda oraya uğramayacak hiç kimse yoktur.*" (Meryem, 19/71) buyruklarına benzetmektedir. "(ما منكم إلا من هو واردها)": Sizin aranızdan oraya uğramayacak bir kimse yoktur" demektir. Bu aynı zamanda el-Kisâî'nin de görüşüdür.

Araplar da: "(ما بعث إليك من الناس إلا مَنْ إنه لطيعك)": Ben sana insanlar arasından muhakkak sana itaat edecek kimseyi gönderdim" derler. Buna göre: "(إنه لطيعك)": Muhakkak sana itaat edecek" ifadesi "(من)" Kimse"nin sılasıdır. ez-Zeccâc der ki: Bu bir hatadır, çünkü bu "kimse" lafzı ism-i mevsuldur, hazfedilmesi de caiz değildir.

Meanî alimleri derler ki: Buyruk "(وما أرسلنا قبلك من المرسلين إلا قيل إنهم ليأكلون)": Biz senden önce ne kadar rasûl gönderdiysek, mutlaka onlara muhakkak kendilerinin yemek yedikleri söylenmiştir" anlamındadır. Buna delil de: "*Sana, senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan başka bir şey söylenmiyor*" (el-Kasas, 41/43) buyruğudur.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Burada: "(إنهم)": Muhakkak onlar"ın hemzesinin; (إلا)'dan sonra esreli gelmesi gizli "vav" harfi ile isti'naflaşlangıç dolayısı ile- dir. Yani; (إلا وإنهم) takdirindedir. Bir kesimin kanaatine göre de Allah'ın: "**Muhakkak yemek yerler**" ifadesi, def-i hacete çıkarlar, ifadesinden kinayedir.

Derim ki: Bu ifade, bu manada kullanılmış ise çok belîğ bir ifadedir. Nitekim yüce Allah'ın: "*Meryem oğlu Mesih bir rasûlden başka bir şey değildir. Ondan önce de rasûller gelip geçmiştir. Anası ise siddika bir kadındır. İkisi de yemek yerlerdi.*" (el-Maide, 5/75) buyruğu da buna benzemektedir.

"**Ve pazarlarda dolaşırlardı**" buyruğundaki "dolaşırlardı" anlamındaki: (يَتَشَوَّرُونَ) fiilini cumhûr "ya" harfini üstün, "mim" harfini sakın ve "şın" harfini de şeddesiz olarak okumuşlardır. Ali, İbn Avf ve İbn Mes'ud ise "ya" harfini ötreli, "mim" harfini üstün, "şın" harfini de üstün ve şeddeli olarak okumuşlardır ki bunun da anlamı yürümeye davet olunur ve buna mecbur bırakılırlar, demek olur. Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî ise "ya" harfini ötreli,

“mim” harfini üstün, “şın” harfini de şeddeli ve ötreli okumuştur ki bu da “dolaşırlardı” anlamındadır. Nitekim şair şöyle demektedir:

ومشى بأعطان المَبَاءِ وأبتغى قلائصَ منها صعبةً ورَكُوبُ

“Develerin çöktükleri geniş yerde yürüdü de,
Aralarından binilmesi zor ile binilebilecek genç ve güzel develer aradı.”

Ka'b b. Züheyr de şöyle demiştir:

منه نَظْلٌ مِبَاعُ الجَوْ ضَامِرَةٌ وَلَا تُمَشِّي بِوَادِيهِ الْأَرَاغِيلُ

“Geniş alanların arslanları seslerini çıkaramazlar, ondan korktukları için
Ve onun bulunduğu vadide de yürümez (yiğitlerin) ayakları.”

Burada “şın”ın şeddeli olması, “yürümek” anlamındaki fiilin manasını etkilememektedir.

3- Geçimi Elde Etme Yollarına Başvurmak:

Bu âyet-i kerime sebeplere sarılmak ve ticaret, sanat ve daha başka yollarla geçimi sağlama yoluna başvurmak hususunda temel bir dayanaktır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Ancak burada yeterli gelecek kadarıyla bazı açıklamalarda bulunmak kasdıyla şunları söylemek istiyoruz:

Günümüzün şeyhlerinden birisi aramızdaki bir konuşma esnasında bana şunları söyledi: Peygamberler (hepsine selam olsun) ancak zayıf ve güçsüz kimselere sebeplere sarılma sünnetini öğretmek için gönderilmişlerdir.

Ben o kimseye cevap olarak şunları söyledim: Bu ancak cahillerin, ahmakların, beyinsiz ayak takımının ya da kitaba ve yüce sünnete dil uzatanların söyleyebilecekleri bir sözdür. Yüce Allah kitab-ı kerim’inde seçkin kulları, rasûlleri ve peygamberleri hakkında sebeplere sarıldıklarını ve rızık kazanmak için bir takım iş ve meslekleri icra ettiklerini haber vermektedir. Sözü hak olan yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: **“Ve Biz ona sizin faydanıza... giyecek (zırh) yapma sanatını öğrettik.”** (el-Enbiya, 21/80); **“Bizim senden önce gönderdiğimiz rasûller de muhakkak yemek yerler ve pazarlarda dolaşırlardı.”** İlim adamları, yani ticaret yaparlar, meslek icra ederlerdi, demektir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Rızkım mızrağımın gölgesi al-

unda kılındı.”⁽¹⁾ Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve hoş yiyin.”* (el-Enfal, 8/69)

Ashab-ı Kiram da (Allah onlardan razı olsun) sahib oldukları mallarıyla ticaret yapar, çeşitli meslekler icra ederler, kendilerine muhalefet eden kâfirlerle de savaşırlardı. Acaba bunlar sizin görüşünüze göre zayıf kimseler mi idiler? Hayır, Allah’a yemin ederim ki onlar güçlü kuvvetli kimselerdi. Onlardan sonra gelen salih halefleri de onlara uymuştur. Onların izledikleri yol da hidayet vardır ve o yol izlenerek doğru yol bulunur.

Bana şunları söyledi: Onların bu yollara başvurmaları kendilerine uyulmaları gereken önderler oluşlarından dolayıdır. Böylelikle onlar zayıf kimseler için (örnek olmak maksadıyla) doğrudan bu işlerle uğraştılar. Bizzat kendileri adına ise öyle değildiler. Ashab-ı Suffe’nin durumu bunu açıkça ortaya koyar.

Dedim ki: Eğer durum böyle olsaydı, onların da onlarla birlikte Allah Rasûlünün de durumu açıklamaları gerekirdi. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de yüce Allah’ın şu buyrukları sabittir: *“İnsanlara, kendilerine ne indirildiğini açıklayasın... diye sana da bu zikri (Kur’ân’ı) indirdik.”* (en-Nahl, 16/44); *“Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidayeti insanlara kitapta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler var ya...”* (el-Bakara, 2/159) Bu hususlar ise apaçık bilgi ve hidayetin kapsamı içerisindedir. Ashab-ı Suffa’ya gelince, onlar hallerinin elverişli olmadığı sıralarda İslâmın misafiri idiler. Peygamber (sav)’a bir sadaka geldi mi özellikle onlara verirdi. Bir hediye gelecek olursa, onlarla birlikte o hediyeden yedi. Bununla birlikte rızık peşinde gider gelirler, Rasûlullah (sav)’ın hane-i saadetlerine su taşırlardı. Buhârî ve başkaları onları böylece anlatmaktadır. Daha sonra yüce Allah müslümanların çeşitli ülkeleri fethetmelerini müyesser kılıp, onlar için imkanları hazırlayınca hepsi de komutanlık ve emirlik makamlarına geldiler ve sebeplere sarılmakla da emrolundular. Diğer taraftan böyle bir iddia Peygamber (sav)’ın ve Ashab-ı Kiram’ın zayıf olduklarını da ifade eder. Çünkü onlar meleklerle desteklenmiş ve melekler aracılığıyla onlara sebat verilmiş kimselerdi. Eğer güçlü kuvvetli kimseler olsalardı, meleklerin desteğine ve yardımına ihtiyaçları olmazdı. Zira bu da zafer ve yardımın sebepleri arasındadır. Bu şekilde bir görüş ileri sürmekten Allah’a sığınırız, bu anlamı verecek sözler söylemekten Allah’a sığınırız. Bilakis sebeplere sarılmayı, gerekli yollara başvurmayı kabul etmek, Allah’ın ve O’nun Rasûlünün bir sünnetidir. Açıklanmış olan hak budur. Müslümanların icma ile kabul ettikleri dosdoğru yol da budur. Aksi takdirde sözü hakkın kendisi olan yüce Rabbimizin:

(1) Beyhakî, *es-Sünen*, II, 177

"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın..." (el-Enfal, 8/60) buyruğunun yalnızca zayıf kimseler hakkında olması gerekirdi. Bütün hitabların da aynı şekilde olması icab ederdi.

Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah, kelimî Musa'ya hitab ettiğinde: *"Asanla denize vur."* (eş-Şuara, 26/63) diye buyurmuştur. Oysa asaya vurmadan da yüce Allah denizi yarmaya kadirdir. Aynı şekilde Meryem'e (selam ona) de: *"O kuru hurma ağacını kendine doğru salla."* (Meryem, 19/25) diye buyurmuştur. Halbuki o hurma ağacını sallamaksızın ve yorulmaksızın Cenab-ı Allah oradan hurmaları indirmeye kadirdir. Bütün bunlarla birlikte ilahi lutfu mazhar olup, kendisine yardım olunacak yahut duası kabul olunacak, ya kendisi ya da başkası hakkında bir keramet ile taltif olunabilecek bazı şahısların olabileceğini de inkar etmiyoruz, fakat böyleleri vardır diye, kalkıp küllî ve genel kaideler ile güzel emirler yıkılmaz.

Heyhat, heyhat! Bir kimse kalkıp yüce Allah: *"Rızkınız ve vaad olduğunuz semadadır"* (ez-Zariyat, 51/22) diyerek buna karşı çıkamaz. Biz buna şöyle deriz: Yüce Allah doğru söylemiştir. Onun şerefli Rasûlü de doğru söylemiştir. Burada rızıktan kasıt te'vil ehlinin icmaı ile yağmurdur. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Ve O gökten size bir rızık indirendir."* (el-Mu'min, 40/13); *"Ve Biz gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilen taneler bitirdik."* (Kâf, 50/9) Şimdiye kadar semadan insanlara ekmek dolu tabakların ve et dolu tencerelerin indiği de görülmemiştir. Aksine bunların elde edilmesi için sebeblere sarılmak asli bir kaidedir. Peygamber (sav)'ın: *"Rızkı yerin gizliliklerinde arayınız"*⁽¹⁾ sözünün anlamı da budur. Yani yeri sürünüz, kazıyınız ve oraya ağaç dikiş. Çünkü Arapçada bir şeye bazen sonuçta varacağı hususun adı da verilebilir. İşte yağmura rızık denilmesinin sebebi, rızkın onun vasıtası ile ortaya çıkmasıdır. Bu da Arap dilinde meşhur bir anlatım tarzıdır.

Peygamber (sav)'da şöyle buyurmuştur: *"Sizden herhangi birinizin ipini alıp, sırtı üzerinde odun taşımaya herhangi bir kimseden -ona versin ya da vermesin- dilencilik etmesinden daha hayırlıdır."*⁽²⁾

Bu, herhangi bir emek harcamaksızın yerde biten ot ve odunlar için böyledir. Dağda insanlarla hiçbir ilişkisi olmayan bir adamın varlığını düşünecek olsak dahi bu kimsenin toprakların ve tepelerin bitirdiklerini toplamak için yerinden çıkıp ayrılması kaçınılmazdır. Tâ ki bunlardan geçimini kendisiyle sağlayacağı şeyleri elde edebilsin. İşte Peygamber (sav)'ın şu hadisinin anlamı da budur: *"Şâyet sizler Allah'a hakkıyla tevekkül edecek olsay-*

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 63, ravilerinden Hişam b. Abdullah'ın İbn Hibbân tarafından zayıf kabul edildiği kaydıyla

(2) *Buhârî*, II, 535, 538; *Tirmizî*, III, 64; *Müsned*, II, 243, 257, 300...

dınız, elbetteki sabahleyin kursakları bomboş ve aç gidip, akşamleyin kursakları dolu ve tok olarak geri dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi rızığınız verilir.”⁽¹⁾

İşte kuşların gidiş ve gelişleri birer sebeptir. Gerçekten de sebeplerden el etek çekip gerçek manada mütevekkil olduğunu iddia ederek, yolların kenarlarında oturan, buna karşılık dosdoğru yolu ve apaçık sırat-ı müstakimi terkeden kimselere hayret edilir.

Buhârî’de İbn Abbas’tan şöyle dediği sabit olmuştur: Yemen halkı haccederler, buna karşılık beraberlerinde azık almazlar ve bizler mütevekkil kimseleriz, derlerdi. Hacca geldiler mi bu sefer insanlardan dilencilik yapmaya koyulurlardı. Bunun üzerine yüce Allah: “*Bir de azık edinin.*” (el-Bakara, 2/197) buyruğunu indirdi.⁽²⁾

Peygamber (sav)’dan ve Ashab-ı Kiram’ından beraberlerinde gerekli azı-ğ almaksızın yolculuğa çıktıklarına dair bir nakil gelmiş değildir. Onlar gerçekten Allah’a tevekkül eden kimselerdi. Tevekkül kalbin sıkıntılarını gidermek ve maksatlarını gerçekleştirmek noktasında Rabbe güvenip dayanması, sonra da bu husustaki mücerred emir dolayısıyla sebeplere sarılmasıdır. İşte hak budur.

Bir adam Ahmed b. Hanbel’e: Ben tevekkül ederek haccetmek istiyorum demiş. O da: Tek başına yola koyul demiş. Hayır, insanlarla birlikte çıkacağım deyince, bu sefer ona: O halde sen onların beraberlerindeki ekmek torbalarına güvenip, çıkmak isteyen birisisin demiş. Biz bütün bu hususları “Kam’u’l-Hırsi bi’z-Zühdi ve’l-Kana’a ve Raddu Zülî’s Sualî bi’l-Kesbi ve’s-Sinâa (Zühd ve kanaata sarılmakla hırsın kökünü kazımak, kazanmak ve meslek icra etmek sûretiyle de dilencililiğin zilletini bertaraf etmek)” adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz.

4- Çarşı-Pazara Girerken Dikkat Edilecek Hususlar:

Müslim’in, Ebu Hureyre yoluyla kaydettiği rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Yerler arasında Allah’ın en çok sevdiği mescitlerdir. Allah’ın en çok buğzettiği yerler ise çarşı-pazarlarıdır.”⁽³⁾

el-Bezzâr’ın rivayetine göre Selman-ı Farisî şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Eğer imkanın olursa çarşı-pazara ilk giren kişi ve oradan son çıkan kişi olma. Çünkü orası şeytanın mücadele yeridir, sancağını da oraya diker.”⁽⁴⁾ Bu hadisi Ebubekr el-Berkanî senedini kaydederek, Ebu Muham-

(1) Tirmizî, IV, 573; İbn Mâce, II, 1394; Müsned, I, 30, 52

(2) Buhârî, Hacc 6; Ebû Dâvûd, Menâsik 4

(3) Müslim, I, 464; İbn Huzeyme, Sahih, IV, 477

(4) Müslim, IV, 1906

med Abdu'l-Ğani b. Said el-Hafız'dan -Asım'ın rivayeti ile- Ebu Osman en-Nehdî'den o Selman'dan rivayetle zikretmiştir. Selman dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sakın çarşı-pazara ilk giren ve oradan son çıkan kişi olmaya-sın. Çünkü şeytan orada yumurtlamış ve orada yavrulamıştır."⁽¹⁾

Bu hadislerde çarşı-pazarlara girmenin mekruh oluşuna delil teşkil edecek ifadeler vardır. Özellikle erkek ve kadınların birbirleriyle karışık olduğu bu dönemlerde bu böyledir. Bizim ilim adamlarımız da böyle demiştir. Buna sebeb ise çarşı-pazarlarda batılın çoğalmış ve münkerlerin açıkça işlenmeye başlanmış olmasıdır. Fazilet sahibi ve dinde kendilerine uyulan kimselerin, Allah'a isyan olunan bölgelerden uzak kalmak sûretiyle temizliklerini korumaları için bu gibi yerlere girmeleri mekruh görülmüştür. O halde çarşı-pazar-da bulunmak gibi ilahi bir belaya maruz kalmış olan kimselerin, şeytanın ve şeytanın askerlerinin bulunduğu bir yere girdiklerini hatırlarından çıkartmalarını, orada devamlı kalacak olurlarsa helâk olacaklarını bilmeleri gerekir. Bu halde olan bir kimse, zaruret ve ihtiyacı kadarı orada bulunur ve çarşı-pazarda bulunmanın kötü akıbet ve belâsından sakınmaya çalışır.

5- Çarşı-Pazarın Savaş Alanına Benzetilmesi:

Peygamber (sav)'ın çarşı-pazarı savaş alanına benzetmesi güzel bir benzetmedir. Çünkü savaş alanı çarpışma yeridir. Böyle bir isim, orada kahramanların çarpıştığından dolayı verilmiştir. Biri, diğerini yıkmaya çalışır. İşte çarşı-pazar ile şeytanın orada yaptıkları ve pazardakilere verdiği zararlar neticesinde hile ve aldatmalara başvuru, fasit alış-verişler, yalanlar, yalan yere yeminlere aldırış etmeyip, seslerin birbirine karışması ve daha benzeri diğer hususlar, savaş alanındaki çarpışmaya ve o meydanlarda yere yıkılan kimselere benzetilmiştir.

6- Kitap ve Silah Pazarları İle İhtiyaç Duyulan Diğer Pazarlara Girmek:

İbnu'l-Arabî der ki: Yemek yemek insanlar için zorunlu bir ihtiyaçtır. Bunda utanılacak bir şey olmadığı gibi kişinin kendisini sorumlu hissetmesini gerektiren bir ciheti de yoktur. Çarşı-pazarlara gelince, ben ileri gelen ilim adamlarının şöyle dediklerini duymuşumdur: Kişi ancak kitap ve silah pazarına girer. Bana göre ise kişi ihtiyaç duyduğu her çarşı-pazara girer. Ancak orada yemek yemez. Çünkü bu mertliğe aykırıdır ve kişinin heybetini ortadan kaldırır. Bu hususta uydurulmuş hadislerden birisi de: "Çarşıda yemek yemek aşağılık bir davranıştır" sözüdür.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 77.

Derim ki: İlim adamlarının bu söyledikleri çok güzeldir. Çünkü sözünü ettikleri pazarlarda kadınlara bakmak, onlarla karışmak söz konusu değildir. Zira kadınların böyle bir şeye ihtiyaçları yoktur. Bunların dışındaki çarşı-pazarlar ise kadınlarla dolup taşmaktadır ve çoğunlukla da hayaları oldukça azdır. Öyle ki çarşı-pazarda bir kadının ve başka yerlerde ziynet yerlerini, açılmaması gereken yerlerini açmış olduğu halde oturduğunu görebiliyoruz. Bu ise günümüzde oldukça yaygın münkerlerdendir. Gazabından yüce Allah'a sığınırız.

7- Çarşı-Pazardaki Kötülüklere Karşı Yapılacak Dua:

Ebû Dâvûd et-Tayalisî *Müsned*'inde şu rivayeti kaydetmektedir: Bize Hammad b. Zeyd anlattı, dedi ki: Bize Zübeyr hanedanının kahramanı (hazinedarı) olan Amr b. Dinar anlattı. O Salim'den, o babasından, o Ömer b. el-Hattab'dan dedi ki: "Her kim şu pazarlardan birisine girip de:

لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد يحيي ويميت وهو حي لا يموت بيده الخير وهو على كل شيء قدير

Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, bir ve tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur, mülk yalnız O'nundur, hamd O'nadır. Öldürür ve diriltir, O hayy'dır, asla ölmez. Hayır yalnız O'nun elindedir, O'nun herşeye gücü yeter, diyecek olursa, Allah ona bir milyon hasene yazar ve ondan bir milyon günahı siler. Ayrıca onun için cennette bir köşk yapar."⁽¹⁾

Bunu Tirmizî de rivayet etmiş ve: "Onun bir milyon günahını siler" dedikten sonra şunları da ilave etmiştir: "Onu bir milyon derece yükseltir ve onun için cennette bir ev inşa eder." Tirmizî dedi ki: Bu garib bir hadistir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu kişinin orada, orayı itaatla -masiyette gömüldüğü bir sırada- ma'mur etmek için, gaflet ile ataletle düşürülmüş olduğu bir sırada zikirle süslemek için, cahillere öğretmek, unutanlara da hatırlatmak maksadıyla, yalnızca O'nun rızasını kasederek oralara gitmesi halinde böyledir.

8- İnsanların Biribirleriyle İmtihan Edilmesi:

"Biz bazınızı, bazınıza imtihan kıldık. Sabredecek misiniz?" Yani dünya bir imtihan yurdudur. Şanı yüce Allah, mü'miniyle, kâfiriyle bütün insanları birbirine imtihan aracı kılmayı murad etmiştir. Sağlıklı kimse hastanın,

(1) Tayalisî, *Müsned*, I, 4.

zengin fakirin, sabreden fakir zenginin imtihan aracıdır. Bunun anlamı da herkesin diğeriyle denenmekte olduğudur. Zengin, fakir ile imtihan edilir. Zenginin onu kollayıp gözetlemesi onunla alay etmemesi gerekir. Fakir de zengin ile imtihan edilir. Onu kıskanmaması, ondan kendisine verdiği şeylerden başkasını almaması gerekir. Her ikisinin de hak üzere sabretmeleri icab eder. Nitekim ed-Dahhâk: **“Sabredecek misiniz?”** buyruğu ile ilgili olarak hak üzere sabredecek misiniz? diye açıklamada bulunmuştur.

Çeşitli belalara mübtelâ olan kimseler: Niye biz bir türlü sağlık ve afiyette kavuşamıyoruz? derler. Gözü görmeyen kişi, ben niye gözü gören kimse gibi değilim? der. Kısacası herbir musibet sahibi bu kabilden düşünür. Nübuvvet şerefine nail olmuş, o yüce Rasûl de kendi dönemindeki kâfirlerden olup, insanların eşrafından olanlar için bir sınama aracıdır. İlim adamları ve adaletle hükmedenlerin durumu da böyledir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ve dediler ki: Bu Kur’ân iki kasabanın birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?”* (ez-Zuhruf, 43/31)

O halde burada **“fitne”** imtihan çeşitli belalarla mübtela kimsenin sağlıklı kimseyi kıskanması, sağlıklı kimsenin de belalara maruz kalmış olanı hakir görmesidir.

Sabır bu iki kesimden herbirisinin kendi haline göredir. Birisi azgınlaşmak sûretiyle, diğeri ise halinden usanmamak sûretiyle sabretmiş olur.

“Sabredecek misiniz?” sorusunun cevabı hazfedilmiştir. Yani yoksa etmeyecek misiniz? takdirindedir. Bu soru el-Müzenî’nin dediği türden şu cevabı gerektirir. el-Müzenî ihtiyacı dolayısıyla evinden dışarıya çıkmış, hadım bir kimsenin kafileler arasında binekler üzerinde (debdebe içerisinde) olduğunu görmüş, içinden bir şeyler geçirmiş. Bu sırada “sabredecek misiniz?” âyetini okuyan birisinin sesini işitince: Edeceğiz, Rabbimiz. Sabredeceğiz ve ecrimizi Allah’tan bekleyeceğiz, demiş.

İmam Malik’in arkadaşlarından İbnu’l-Kasım, Eşheb b. Abdu’l-Aziz’in mülk debdebesi içerisinde yanından geçtiğini görünce, bu âyet-i kerimeyi okumuş, sonra da kendi kendisine: Sabredeceğiz, diye cevap vermiştir.

Ebu’d-Derdâ’dan rivayete göre o Peygamber (sav)’ı şöyle buyururken dinlemiştir: “Cahilden dolayı alimin, alimden dolayı cahilin, kölesinden dolayı efendisinin, efendisinden dolayı kölesinin, zayıftan dolayı güçlü kimsenin, güçlü kimseden dolayı zayıf kimsenin, yönetilenlerden dolayı yöneticinin, yöneticiden dolayı yönetilenlerin vay haline! Bunların biri diğerrinin imtihan aracıdır, fitne sebebidir. İşte yüce Allah’ın: **“Biz bazınızı, bazınıza imtihan kıldık. Sabredecek misiniz?”** buyruğu bunu ifade etmektedir.”⁽¹⁾

(1) Suyûtî, *Kenzu’l-Ummâl*, X, 179. (Kurtubî, Daru’l-Hadis baskısı)

Bu hadisi es-Sa'lebî senedini kaydederek zikretmiştir. Allah onu rahmetine garketsin.

Mukatıl der ki: Bu âyet-i kerime Ebu Cehil b. Hişam, el-Velid b. el-Muğire, el-Âs b. Vail, Ukbe b. Ebi Muayt, Utbe b. Rabia ve en-Nadr b. el-Haris'in hakkında Ebu Zerr, Abdullah b. Mes'ud, Ammar, Bilal, Suheyb, Âmir b. Fuhreyre, Ebu Huzeyfe'nin mevlası Salim, Ömer b. el-Hattab'ın mevlası Mihca', el-Hadramî'nin mevlası Cebr ve benzerlerini görüp de alay yollu: Biz de müslüman olalım da bunlar gibi mi olalım? demeleri üzerine inmiştir. Böyle dedikleri için yüce Allah bu mü'minlere hitab ederek: Görmüş olduğunuz bu sıkıntı ve fakirlik hali üzere **"sabredecek misiniz?"** buyruğunu indirmiştir. O halde "sabredecek misiniz?" buyruğunun hikmetlerine vakıf olabilmek, Muhammed (sav)'ın ümmeti arasında buna hak kazanmış has mü'minler içindir. Sanki yüce Allah kâfirlere mühlet verip onlara genişlik vermeyi mü'minler için bir fitne yani onlar için bir deneme, bir imtihan kılmış gibidir. Müslümanların sabretmeleri üzerine yüce Allah da haklarında: *"İşte onlar sabrettiklerine karşılık bugün Ben de gerçekten onları mükafâtlandırımdı."* (el-Mu'minun, 23/111) buyruğunu indirdi.

9- Rabbin Herşeyi Görendir:

"Rabbin herşeyi çok iyi görendir." Yani O, sabreden ya da etmeyen, iman eden ya da etmeyen, üzerindeki hakları eksiksiz yerine getiren ya da getirmeyen herkesi görür.

Bir açıklamaya göre; **"sabredecek misiniz"** buyruğu sabrediniz!" anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Vazgeçtiniz artık değil mi?"* (el-Mâide, 5/91) buyruğunun "vazgeçiniz" anlamında oluşu gibi. O halde bu, Peygamber (sav)'a sabretmesi için verilmiş bir emirdir.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَكَةُ أَوْ
نَرَى رَبَّنَا ۖ لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا
﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَكَةَ لَا بُشْرَىٰ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ
حَجَرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾

21. Bizimle karşılaşacaklarını ümit etmeyenler dediler ki: “Bize melekler indirilmeli veya Rabbimizi görmeli değil miydik?” Andolsun ki onlar kendi kendilerine büyüklenip azgınlık yapmakta çok ileri gittiler.
22. Melekleri görecekları gün, işte o gün günahkârlara müjde yoktur ve: “Sizlere müjde yasak edilmiştir, yasak” derler.

“Bizimle karşılaşacaklarını ümit etmeyenler dediler ki...” Kasıt öldükten sonra dirilmekten ve Allah'ın huzuruna çıkmaktan korkmayanlardır. Yani buna iman etmeyenlerdir. Şair der ki:

إذا لَسَعَتْهُ النحلُ لم يَرْجُ لَسْعَهَا وَخَالَفَهَا فِي بَيْتِ نُوبٍ عَوَامِلُ

“Bir arı soktuğu zaman onu, korkmaz onun sokmasından,
Ve onun kovanında işçi arılar onun yerine geçmiştir.”⁽¹⁾

“Ümit etmeyenler”in aldırmayanlar anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim şair şöyle demektedir:

لعمرك ما أرجو إذا كنت مُسْلِمًا على أيِّ جنبٍ كان في الله مَضْرَعِي

“Yemin olsun ki ben müslüman olduğum takdirde aldırmam⁽²⁾
Allah yolunda yere yıkılışım hangi yanıma olursa olsun.”

İbn Şecere de bunu ümit etmeyenler, “ummayanlar” diye açıklamıştır. Şair der ki:

أترجوا أمةً قتلتُ حسيناً شفاعَةَ جدّه يومَ الحسابِ

“Hüseyin'i öldürmüş bir topluluk ümit eder mi ki
Hesap gününde dedesinin şefaatinizi?”

“Bize melekler indirilmeli” ve Muhammed'in doğru sözlü olduğunu

(1) Burada görüldüğü gibi âyet-i kerimede olduğu şekilde, “ümit etmek” anlamındaki fiil korkmak anlamında kullanılmıştır.

(2) “Ümit etmek” anlamındaki fiil kullanılmıştır.

söylemeli **“veya Rabbimizi”** gözlerimizle **“görmeli”** ve böylelikle onun bîze rasûl olduğunu haber vermeli **“değil miydi?”** Niye bütün bunlar böyle olmadı?

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *“Dediler ki: Bize yeryüzünden bir pınar fişkırtmadıkça sana iman etmeyeceğiz”* buyruğundan itibaren: *“Yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza topluca getiresin.”* (el-İsra, 17/90-92) buyruğuna kadar olan bölümlerdir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Andolsun ki onlar kendi kendilerine büyükenip”** yüce Allah'tan olmayacak aşırı taleplerde bulundukları için **“azgınlık yapmakta çok ileri gittiler.”** Çünkü melekler ancak ya ölüm esnasında yahutta azabın indirilmesi sırasında görülebilirler. Şanı yüce Allah'ı ise gözler idrâk edemez. Gözleri asıl O idrak eder. Hiçbir göz O'nu göremez.

Mukatil: **“(عُتْرَا): Azgınlık”** kelimesini yeryüzünde üstünlük taslamak diye açıklamıştır. **“(الْعُتْرَا):** Küfrün en şiddetlisi ve zulmün en çirkinini” demektir. Onlar mucizelerle ve bu Kur'ân ile yetinmediklerine göre meleklerin gönderilişini nasıl yeterli görebilirler? Hem onlar melekleri ve şeytanları birbirlerinden ayırt edemezler. Ayrıca kendisinin melek olduğunu iddia edecek kimsenin bir mucize göstermesi de kaçınılmaz bir şeydir. Bunlar bir mucize gördükten sonra artık herhangi bir mucize talebinde de bulunamazlar. Diğer taraftan: **“Melekleri görecekları gün, işte o gün günahkârlara müjde yoktur”** buyruğu melekleri ölüm hali dışında hiç kimsenin göremeyeceğini anlatmaktadır. O halde mü'minleri cennetle müjdelerler. Müşrik ve kâfirleri ise canları çıkıncaya kadar demirden tokmaklarla döverler.

“Sizlere müjde yasak edilmiştir yasak, derler.” Yani melekler; lâ ilâhe illallah deyip onun gereklerini yerine getirenlerin dışında kalanlara cennete girmek haramdır haram, diyecekler. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Bir görüşe göre bu sözler kıyamet gününde söylenecektir. Bunu da Mücahid ve Atiyye el-Avfî söylemiştir. Atiyye dedi ki: Kıyamet gününde melekler mü'minleri müjde ile karşılarlar. Kâfir bu durumu göreceği vakit, o da, keşke böyle bir müjde ile karşılaşsaydı diye temenni edecek, ancak meleklerden böyle bir müjdeyi alamayacaktır.

“(يَوْمَ يَرَوْنَ): Görecekları gün” buyruğunun nasb ile gelmesi, melekleri görecekları gün günahkârlara müjde verilmeyecektir, takdirinde olduğundan dolayıdır. **“(يَوْمَئِذٍ): O gün”** lafzı daha önce geçen **“görecekları gün”**deki **“gün”** lafzını te'kid için gelmiştir.

en-Nehhâs: **“Görecekları gün”**de **“gün”** anlamındaki lafzın **“(بُشْرَى): Müjde”** ile mansub olması caiz değildir, der. Çünkü nefy durumunda olan bir lafız makablinde (kendisinden önceki bir lafızda) amel edemez. Ancak bura-

da anlamın şu şekilde olması takdir edilebilir: Melekleri görecekları gün onlara müjde verilmesi engellenecektir. Böyle bir hazfin bulunduğuna bundan sonraki ifadeler delil teşkil etmektedir. İfadenin takdiri şöyle de olabilir: Melekleri görecekları günde hiçbir müjde olmayacaktır. Bu durumda **“İşte o gün”** buyruğu te’kid edici olur. Anlam şöyle de olabilir: Melekleri görecekları günü hatırla! Daha sonra yeni bir cümle ile şöyle buyurulmuştur: **“İşte o gün günahkârlara müjde yoktur. Sizlere müjde yasak edilmiştir yasak, derler.”** Yani melekler de şöyle derler: Onlara müjde verilmesi kesinlikle yasaktır, mü’minler müstesnâ. Şair şöyle demektedir:

أَلَا أَصْبَحْتُ أَسْمَاءَ جَنْجَرًا مُحَرَّمًا وَأَصْبَحْتُ مِنْ أَذْنَى حُمُونِهَا حَمًا

“Şunu bilin ki Esmâ benim için haram mı haramdır artık,
Ve ben onun en yakın kayınlarından bir kayın oluverdim.”

O bu sözleriyle Esmâ artık benim için kesinlikle haramdır, demek istemiştir.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

حَنَنْتُ إِلَى النَّخْلَةِ الْقُضْوَى فَقُلْتُ لَهَا حَجَرٌ حَرَامٌ أَلَا تِلْكَ الدَّهَارِيسُ

“en-Nahletu’l-Kusvâ (denilen vadi)’ye şevk duydu da,
Dedim ki ona: O musibetli yerler (bizim için) yasak mı yasaktır.”

el-Hasen’den rivayete göre o: **“(وَيَقُولُونَ جَنْجَرًا): Yasak edilmiştir, derler”** buyruğunda günahkârların sözü sona ermektedir ve vakıf yapılır. Bundan sonra da yüce Allah: Onların himaye edilmeleri yahut koruma altına alınmalarını **“yasaktır”** diye cevap vermiştir. Yüce Allah, kıyamet gününde bunu onlara yasaklamış olacaktır.

Birincisi, İbn Abbas’ın görüşüdür. el-Ferrâ da bu görüşü benimsemiştir. Bu açıklamayı nakleden de İbnu’l-Enbarî’dir.

el-Hasen ve Ebu Recâ (حُجْرًا): **“Yasak”** kelimesini “ha” harfi ötreli okumuşlardır. Ancak diğerleri bunu esreli okurlar.

Denildiğine göre; bu sözleri kâfir kimseler kendilerine söyleyeceklerdir. el-Maverdî’nin naklettiğine göre de bu açıklamayı Katâde yapmıştır. Bir diğer görüşe göre bu, kâfirlerin meleklerle söyleyecekleri bir sözdür ve bu bir istiâze (sığınma) sözüdür. Cahiliye döneminde bu, bilinen bir sözdü. Bir kim-

se korktuğu bir kişi ile karşılaşacak olursa, (**حَجْرًا مَحْجُورًا**) dermiş. Yani senin bana herhangi bir şekilde taaruzda bulunman haramdır. Mansub olarak gelmesi ise “ (**حَجَرْتُ عَلَيْكَ، أَوْ حَجَرُ اللَّهُ عَلَيْكَ**) : Sana yasak kılıyorum yahut Allah sana bunu yasaklar” anlamında olduğundan dolayıdır. Hayvanları sula ve ota anlamında; (**سَقِيًّا وَرَعِيًّا**) demeye benzer. Yani günahkârlar meleklerin kendilerini cehennem ateşine attıklarını göreceklelerinde sizden Allah'a sığınırız, diyeceklerdir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî nakletmiştir. Bu anlamdaki bir açıklamayı da el-Mehdevî, Mücahid'den nakletmiştir.

Bir diğer görüşe göre “ (**حَجْرًا**) : **Yasaktır**” sözü günahkarların sözlerinden, “ (**مَنْحُورًا**) : **Yasak**” sözü ise meleklerin sözlerindendir. Yani onlar meleklerle sizin bize herhangi bir şekilde taarruz etmenizden Allah'a sığınırız diyecekler, buna karşılık melekler de böyle bir günün kötülüğünden sizin himaye edilmeniz yasak kılınmıştır, diyeceklerdir. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

23. İşledikleri amellerinin önüne geçip onu havaya saçılmış toz zerreleri yaparız.

24. O gün cennetliklerin kalacakları yer, çok hayırlı ve dinlenecekleri yer çok güzeldir.

“İşledikleri amellerinin önüne geçip...” buyruğu kıyamet gününün ne kadar büyük olacağına dikkat çekmektedir. Yani Biz o gün günahkârların kendi kanaatlerine göre iyi kabul ettikleri herbir amele yöneleceğiz.

Mesela, birşeye yönelmeyi anlatmak üzere: “ (**قَدِمَ فُلَانٌ إِلَى أَمْرٍ كَذَا**) : Filan kişi şu işe yöneldi, onu kastetti” denilir. Mücahid der ki: “ (**قَدِمْنَا**) : **Önüne geçeriz**” Biz ona kasdeder, ona yöneliriz, demektir. Recez vezninde şair şöyle demektedir:

وَقَدِمَ الْخَوَارِجُ الضَّلَالُ إِلَى عِبَادِ رَبِّهِمْ فَقَالُوا
إِنْ دِمَاءُكُمْ لَنَا حَلَالٌ

“O sapık Hariciler geldiler,
Rablerinin kullarına ve şöyle dediler:
Sizin kanlarınız bize helâldir.”

Bunun, meleklerin gelişi hakkında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah fa-il-i hakiki olduğu için bunu kendi nefsiyle ilgili olarak bildirip, ondan öylece haber vermiştir.

“Onu havaya saçılmış toz zerrecikleri yaparız.” Yani ondan herhangi bir şekilde faydalanılmaz. Bu da; onu küfürleri dolayısıyla boşa çıkardık, demektir.

“(هَبَاءٌ): **Toz zerrecikleri**” lafzı aslında hemzeli değildir. İki sakinin arka arkaya gelmesi dolayısıyla hemzeli olmuştur. Bu kelimenin küçültme ismi ref halinde; (هَبِيّ) diye gelir. Nahivcilerde ref halinde; (هَبِيّ) diyenler de vardır. Bunu en-Nehhas nakletmektedir. Tekili; (هَبَاة) şeklinde, çoğulu da; (أَهْبَاء) şeklinde gelir. el-Haris b. Hillize bir dişi deveyi anlatırken şöyle demektedir:

فَتَرَى خَلْفَهَا مِنَ الرَّجْعِ وَالْوَقْدِ حَبَّ مَبِينًا كَأَنَّهُ أَهْبَاءُ

“Ayaklarının çıkardığı tozlarla yere hızlı basışından;
Zerrecikleri andıran bir toz bulutu görürsün.”

el-Hâris, Ali (r.a)’dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: “**Havaya saçılmış toz zerrecikleri**” demek, küçük havalandırma deliğinden giren güneş ışıklarıdır. el-Ezherî der ki: (الهَبَاءُ): Havalandırma deliğinden güneşin ışığında çıktığı görülen tozu andıran şeydir. Buyruğun te’vili de şöyledir: Yüce Allah onların amellerini boşa çıkartacaktır. Onların bu amelleri havaya savrulmuş toz zerrecikleri durumunda olacaktır.

“(الهَبَاءُ الْمُنْبَثُ): Etrafa saçılmış zerrecikler” ise atın toynaklarıyla çıkardığı toz demektir. (الْمُنْبَثُ) ise etrafa dağılmış demektir. İbn Arafe: (الهَبَاةُ وَالْهَبَاءُ): İnce toz, toprak” anlamındadır, der. el-Cevherî der ki: Bu toz yukarı doğru yükselecek olursa “(هَبَا يَهْبُوْهُبُ وَأَهْبِيتهُ أَنَا): Toz yükseldi, yükselir, o tozu ben çıkardım” denilir. (الهَبَاةُ) da toz demektir. Şair Ru’be der ki:

تَبْدُو لَنَا أَعْلَامُهُ بَعْدَ الْغَرْقِ فِي قِطْعِ الْأَلِ وَهَبَوَاتِ الدُّقَقِ

“Kaybolduktan sonra onun kalıntıları görünür bize,
Serap kesitleri ile ince toz bulutları arasında.”

“(موضع هابي التراب)”; Toprağı adeta tozu andıracak kadar ince olan yer, ” demektir. Bir diğer açıklamaya göre; bu, rüzgarların etrafa savurduğu kuru” ağaç yaprakları demektir. Bu açıklamayı da Katâde ve İbn Abbas yapmıştır. Yine İbn Abbas'ın dediğine göre bu ifade, yere dökülmüş su anlamındadır. Bunun kül anlamına geldiği de söylenmiştir ki; bu açıklamayı Ubeyd b. Ya'lâ yapmıştır.

“O gün cennetliklerin kalacakları yer çok hayırlı ve dinlenecekleri yer çok güzeldir” buyruğuna dair açıklamalar daha önce: “*De ki: Acaba bu mu hayırlıdır yoksa muttakilere vaadolunan ebedilik cenneti mi?*” (el-Furkan, 25/15) buyruğu açıklanırken yapılmıştır.

en-Nehhâs der ki: Kûfe'liler: “Bal sirkeden tatlıdır” demeyi uygun görürler. Ancak bu kabul edilmeyen bir görüştür. Çünkü filan kimse, filan kimse-den hayırlıdır, sözü onun hayrı daha fazladır demektir. Sirkenin tatlı olması ise söz konusu değildir. Yine hristiyan, yahudiden hayırlıdır demek caiz değildir. Zira her ikisi de hayırsızdır. Böyle bir ifade kullanılacak olursa, bunlardan birisinin diğerinden daha hayırlı olduğu anlaşılır. Bunun yerine yahudi hristiyandan daha kötüdür, denilir. Arapçada kullanım bu şekildedir.

“(مُسْتَقْرًا)”: **Kalacakları yer**” lafzının (buradaki “hayırlı” nitelemesi) “daha üstündür” anlamında ism-i tafdil olmadığı kabul edilecek olursa, zarf olarak nasb edilmiştir. İfade de: Onlar için karar kılınacak bir yerde bir hayır vardır, demek olur. Eğer bu ism-i tafdil olursa, o takdirde temyiz olarak nasb edilmiş demektir. Bu açıklamayı en-Nehhâs ve el-Mehdevî yapmıştır.

Katâde dedi ki: “**Dinlenecekleri yer çok güzeldir**” ifadesi konaklayacakları ve barınacakları yer demektir. Bir açıklamaya göre; bu, Arapların bildikleri bir şey olan günün ortasındaki dinlenmek (kaylûle)’den gelmektedir. Merfu olan şu hadis te bu kabildendir: “Şüphesiz ki şanı yüce ve mübarek olan Allah, mahlukatın hesabını yarım gün kadar bir sürede bitirecektir. Cennet ehli cennette öğle vakti istirahatlerine çekilecektir, cehennem ehli de cehenneme çekileceklerdir.” Bunu el-Mehdevî zikretmiştir.

İbn Mes’ud dedi ki: Kıyamet gününde cennetlikler dinlenmek üzere cennete, öbürleri de cehenneme gitmedikçe dünya gündüzünün yarısı kadarlık bir süre, kıyamet gününde geçmiş olmayacaktır. Daha sonra da: “(ثم إن مقيلهم إلى الجحيم)”: **Sonra da onların dönüşleri şüphesiz ki cahîme olacaktır**” buyruğunu okudu. Bu buyruk: (“*Sonra dönüşleri muhakkak cehenneme olacaktır*” anlamındaki es-Saffat, 37/68 âyeti) İbn Mes’ud’un kıraatinde böylece dir.

İbn Abbas dedi ki: O günde hesap, günün ilk saatlerinde görülecektir. Cennet ehli dinlenmek üzere cennete, cehennemlikler de cehenneme çekilecek-

lerinde kıyamet gününün henüz yarısı bitmiş olmayacaktır. “Haydi sizler kaylûleye çekiliniz. Şüphesiz ki şeytanlar kaylûleye çekilmezler”⁽¹⁾ diye gelen rivayet de bu kabildendir.

Kasım b. Esbağ da Ebu Said el-Hudrî'nin şöyle dediğini zikretmektedir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “*Miktârı ellibin yıl olan bir günde*” (el-Meâric, 70/4) Ben: O gün ne kadar da uzundur! deyince, Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Nefsim elinde olana yemin ederim ki; o gün mü'mine o kadar çok hafifletilecektir ki onun için dünyada kılmış olduğu bir farz namazdan dahi daha hafif (çabuk) gelecektir.”⁽²⁾

وَيَوْمَ تَشَقُّ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾
الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا ﴿٢٦﴾

25. Ve o gün gökyüzü bulutla yarılacak, melekler ardı arkasına indirileceklerdir.

26. O gün hak mülk, yalnız Rahman'ındır. O gün kâfirlere çok zordur.

“**Ve o gün gökyüzü bulutla yarılacak**” buyruğu, göğün bulutla yarıla-
ğı günü hatırla, demektir. Âsım, el-A'meş, Yahya, Hamza, el-Kisâi ve Ebu Amr
“şin” harfini şeddesiz olarak; (تَشَقُّ): **Yarılacak** şeklinde okumuşlardır.
Bunun aslı iki “te” ile. Hafifletmek maksadıyla birincisini hafifletmişlerdir.
Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Diğerleri ise iki “te”den birini “şin”e id-
ğam ederek “şin” harfini şeddeli olmak üzere; (تَشَقُّ) diye okumuşlardır. Ebu
Hatim de bu okuyuşu tercih etmiştir. Kaf Sûresi'nde (50/44. âyette) de böy-
ledir.

“(بِالْغَمَامِ): **Bulutla**” ise “(عن الغمام): Bulutlar üzerinden” demektir. Bu şekil-
de “be” ile; “(عن)... den” birbirinin yerine kullanılır.

Mesela; “(رَمَيْتَ بِالْقَوْسِ وَعَنِ الْقَوْسِ): Yayla ok attım” denilir (bu iki edat, biri di-
ğerinin yerine kullanılabilir). Rivayet edildiğine göre sema sisi andıran ince-
likte beyaz bir bulut üzerinden çatlayacak, yarılacaktır. Bu olay ancak İsra-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 112; ravilerinden Kesir b. Mervân'ın “yalancı” ol-
duğu kaydıyla

(2) Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 527; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 337. Ahmed ve Ebû Ya'lâ
tarafından rivâyet edilmekle birlikte ravilerinden birinin “zayıf” olduğu kaydıyla.

iloğulları için Tih'te bulundukları vakit olmuştu. Sisler arasından semanın yarıldığını görmüşlerdi. Yüce Allah'ın: *"Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelivermesinden... başkasını mı bekliyorlar?"* (el-Bakara, 2/210) buyruğunda sözünü ettiği husus budur.

"Melekler ardı arkasına" semalardan **"indirileceklerdir."** Aziz ve celil olan Rabb da hüküm vermek üzere sekiz melek Arşını yüklenmiş olduğu halde gelecektir. O'nun bu gelişi, hakkında caiz olan şekilde anlaşılmalıdır. Yoksa mahlukatın sahip oldukları sıfatların yorumlandığı gibi hareket ve bir yerden bir yere intikal etmesi şeklinde anlaşılmamalıdır.

İbn Abbas dedi ki: Dünya seması yarılr ve oradakiler ordan inerler. Semadakiler yerde bulunan cin ve insanlardan daha fazla olacaktır. Daha sonra ikinci sema yarılacak ve oradakiler inecek. Bunlar ise birinci dünya semasındakilerden daha fazladır. Yine bu şekilde yedinci sema yarılincaya kadar aynı durum devam edecektir. Daha sonra el-Kerrûbiyyûn (diye bilinen ve aralarında Cebrail, Mikâil ve İsrail gibi meleklerin bulunduğu mukarreb) melekleri de, Arşı taşıyan melekler de ineceklerdir. İşte yüce Allah'ın: **"Melekler ardı arkasına indirileceklerdir"** buyruğunun manası budur. Yani semadan yeryüzüne cinlerin ve insanların hesaplarının görülmesi için indirileceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Sema kendisi ile insanlar arasında bulunan bulut ile çatlayacaktır. Yani bulutun çatlaması, dağılması ile sema da çatlayacaktır. Sema çatladı mı onun yapısı darmadağın olur ve katlanıp dürülür. Melekler de semadan başka bir yere inerler. İbn Kesir "inzâl" kökünden gelmek üzere ve "melekler" anlamındaki lafzı mansub olarak; *(وَنَزَّلَ الْمَلَائِكَةَ)*: Melekleri indiririz" diye okumuştur. Diğerleri ise melekler lafzını merfu olarak; *(وَنَزَّلَ الْمَلَائِكَةَ)* **Melekler indirileceklerdir**" diye okumuşlardır. Bu okuyuşun delili daha sonra; *(تَنْزِيلًا)*: **Ardı arkasına indirmek**" diye gelmiş olmasıdır. Eğer birinci şekilde olmuş olsaydı, böyle değil de; *(إِنزَالًا)* denilmesi gerekirdi.

"Nezzele" ile "enzele"nin aynı anlamda olduğu da söylenmiştir. Buna göre *(تَنْزِيلًا)* şekli, *(نَزْلًا)* anlamında kullanılmıştır.

Abdu'l-Vehhab'ın, Ebu Amr'dan naklettiğine göre *(وَنَزَّلَ الْمَلَائِكَةَ تَنْزِيلًا)*: Melekler ardı arkasına indirilir" diye okumuştur. İbn Mes'ud'da; *(وَأَنْزَلَ الْمَلَائِكَةَ)* melekleri indirecektir" diye, Ubeyy b. Ka'b ise; *(وَنَزَّلَ الْمَلَائِكَةَ)*: Melekler indirilecektir," diye okumuştur.

Yine ondan; *(وَتَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ)*: Melekler ineceklerdir" diye okuduğu da rivayet edilmiştir.

“O gün hak mülk yalnız Rahmân’ındır” anlamındaki buyrukta yer alan “(الْحَقُّ): **Mülk**” mübtedâdır, “**hak**” onun sıfatıdır. “**Rahman’ındır**” lafzı da onun haberidir. Çünkü zeval bulan ve arkası kesilen mülk, mülk sayılmaz. O gün bütün mülk sahiplerinin mülkiyetleri batıl olacaktır, iddiaları son bulacaktır. Her malik mülküyle beraber zail olacaktır. Geriye hak olan mülk, bir ve tek olarak Allah’ın kalacaktır.

“O gün kâfirlere çok zordur” yani onların karşı karşıya kalacakları dehşetler, rezillik ve aşağılanmak dolayısıyla o gün onlara çok zor gelecektir. Mü’minler için ise az önce hadiste geçtiği üzere farz olan bir namazdan da hi hafif olacak (çabuk geçecek)dır. Bu âyet-i kerime de buna delalet etmektedir. Çünkü bugün kâfirler için pek zor olacağına göre; mü’minler için pek kolay olacaktır.

“(عَسِرَ يَغْسِرُ): Zorlaştı, zorlaşır” şeklinde kullanıldığı gibi; (وَعَسِرَ يَغْسِرُ) şeklinde de kullanılır.

وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ
سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ
أَضَلَّنِي عَنْ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي ۖ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ
خَذُولًا ﴿٢٩﴾

27. O gün zalim ellerini ısıırıp: “Keşke peygamberle birlikte hak yolu tutmuş olsaydım” der.

28. “Eyvah bana! Keşke filanı dost edinmeseydim.

29. “Andolsun ki bana geldikten sonra beni Zikirden o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımsız olarak ortada bırakır.”

“O gün zalim ellerini ısıırıp” buyruğunda geçen; (يَغْسِرُ): **Isırır**” muzari fiilinin mazisi; “(عَضَضْتُ): Isırdım” şeklinde gelir. el-Kisaî bu fiilin birinci “dad” harfinin üstün olarak kullanıldığını da nakletmektedir.

Aralarında İbn Abbas ve Said b. el-Museyyeb’in de bulunduğu tefsir alimlerinden nakledilen rivayetlere göre burada sözü edilen “zalim”den kasıt Ukbe b. Ebi Muayt’tır. Onun arkadaşı ise Ümeyye b. Halef’dir. Ukbe’yi Ali

b. Ebi Talib (r.a) öldürmüştür. Şöyle ki: Ukbe, Bedir günü esirler arasında idi. Peygamber (sav) onun öldürülmesini emretti. Ukbe: Bunca esir arasından beni mi öldüreceksin? deyince, Peygamber: Evet, kâfirliğin ve azgınlığın sebebiyle öldürüleceksin, dedi. Bu sefer: Peki ya çocuklarımin hali ne olacak? deyince, onlara da ateş vardır, diye cevap verdi. Bunun üzerine Ali (r.a) kalıp onu öldürdü.

Umeyye'yi de Peygamber (sav) öldürmüştür. Bu da Peygamber (sav)'ın peygamberliğinin belgelerinden biridir. Çünkü Peygamber (sav) onların bu şekilde küfür üzere öldürüleceklerini haber vermişti.

Âyet-i kerime'de bunların isimlerinin geçmeyişi sebebi, bu şekliyle ifade edeceği mananın daha belîğ oluşundan ötürüdür. Tâ ki yüce Allah'a isyan hususunda başkasının telkinlerini kabul eden herbir zalimin durumunun da bu olacağı bilinsin.

İbn Abbas, Katâde ve başkaları derler ki: Ukbe İslâm'a girmek isteyen kimselerdendi ancak Ubeyy b. Halef ona engel olmuştu. İkisi candan dost idiler. Peygamber (sav) onların her ikisini de öldürdü. Ukbe, Bedir günü katledildi. Ubeyy b. Halef de Uhud günü teke tek çarpışma esnasında öldürüldü. Bunu el-Kuşeyrî ve es-Sa'lebî zikretmiştir. Birincisini ise en-Nehhâs nakletmiştir.

es-Süheylî dedi ki: **"O gün zalim ellerini ısırıp..."** buyruğunda sözü edilen kişi Ukbe b. Ebi Muayt'tır. Ukbe, Umeyye b. Halef el-Cumahî'nin yakın arkadaşı idi. Bir rivayete göre ise Umeyye'nin kardeşi Ubeyy b. Halef'in arkadaşı idi. Ukbe bir ziyafet hazırlamış ve Kureyş'lileri davet etmişti. Rasûlullah (sav)'ı da davet etmiş, ancak müslüman olmadıkça onun davetine icabet etmeyeceğini bildirmişti. Ukbe, Kureyş eşrafından vereceği ziyafete gelmeyecek bir kimsenin kalmasını istemediğinden dolayı müslüman olmuş ve şehadet kelimesini söylemişti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) da onun ziyafetine gitmiş, yemeğini yemişti. Bu sefer arkadaşı Umeyye b. Halef ya da Ubeyy b. Halef -müslüman olduğu sırada hazır bulunmuyorlardı- yaptığından dolayı ona sitem ettiler. Ukbe dedi ki: Ben Kureyş eşrafından herhangi bir kimsenin vereceğim ziyafette bulunmamasını büyük bir iş olarak gördüm. Bunun üzerine arkadaşı kendisine şöyle dedi: Dinine geri dönmedikçe, onun yüzüne tükürmedikçe, boynuna basmadıkça ve şunları şunları da söylemedikçe asla kabul etmeyeceğim. Allah'ın düşmanı arkadaşının kendisine emrettiklerini yaptı. Bunun üzerine yüce Allah da: **"O gün zalim ellerini ısırıp..."** buyruğunu indirdi.

ed-Dahhak dedi ki: Ukbe, Rasûlullah (sav)'ın yüzüne tükürünce, tükürüğü gerisin geri kendi yüzüne döndü, yüzünü ve dudaklarını yaktı. Yüzünde iz bıraktı ve hatta iki yanağını da yaktı. Öldürülünceye kadar bu iz yüzün-

de kaldı. “Ellerini ısırması” ise arkadaşına itaati dolayısıyla üzülmüş ve pişman olmuş kişinin davranışını ifade eder.

“**Keşke**” dünyada iken “**hak yolu**” yani cennete götüren yolu “**tutmuş olsaydım, der. Eyvah bana!**” Bu kâfirin peygamberin emrine muhalefet etmesi ve kâfire uyması dolayısıyla helâk olmak üzere söyleyeceği bir beddua cümlesidir. “**Keşke filanı dost edinmeseydim**” buyruğunda “filan”dan kasıt Umeyye’dir. Ondan filan diye söz edilerek, isminin açıkça zikredilmeyişi bu tehdidin sadece ona münhasır kalmaması, aksine bu ikisinin fiillerinin benzerini yapan herkesi kapsaması içindir.

Mücahid ve Ebu Recâ derler ki: Buradaki “**zalim**” her zalim hakkında umumdur. “**Filan**”dan kasıt tâ şeytandır. Bu görüşün lehine bundan sonra gelen: “**Zaten şeytan insanı yardımsız olarak ortada bırakır**” buyruğu delil gösterilmiştir.

el-Hasen: “**Eyvah bana!**” anlamındaki lafzı; (يَا وَيْلَتِي) diye okumuştur. Buna dair açıklamalar daha önce Hud Sûresi’nde (11/72. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. “**Dost**” anlamındaki “el-halil” ise arkadaş ve samimi dost demektir. Buna dair açıklamalar da daha önceden en-Nisa Sûresi’nde (4/125. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Andolsun ki bana geldikten sonra beni zikirden o saptırdı.**” Yani bu pişmanlık duyacak kişi: Andolsun dünyada iken kendisini dost edindiğim kişi Kur’ân’dan ve ona iman etmekten beni alıkoydu, diyecektir. Buradaki “**Zikir**”den kastın Rasûlden beni alakoydu anlamında olduğu da söylenmiştir.

“**Zaten şeytan insanı yardımsız olarak ortada bırakır.**” Denildiğine göre bu ifade zalimin söyleyeceği belirtilen sözlerden değil, yüce Allah’ın sözleridir. Bu açıklamaya göre “(بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي): ...**Bana geldikten sonra...**”da ifade tamam olmaktadır.

“(الخذل) **Yardımsız bırakmak**”: yardımı terketmek demektir. İblis’in müşriklere Sûraka b. Malik sûretinde görünmesi de bu yardımsız bırakma şekillerinden birisidir. Çünkü o melekleri gördüğünde müşriklerden uzak olduğunu bildirmişti.

Allah yolundan alıkoyan, Allah’a isyan hususunda kendisine itaat olunan herkes, insan için bir şeytandır ve azab ve belanın ineceği sırada onu yardımsız bırakır. Şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiş:

فإن لم تجد عنه مَجِيصاً فداره	تَجَنَّبْ قَرِينَ السُّوءِ وَاصْرِمْ جِبَالَهُ
تنل منه صفو الود ما لم تماره	وأحب حبيب الصدق وأحذر مراره
إذا أشتعلت نيرانه في عذاره	وفي الشيب ما ينهى الحليم عن الصبا

“Kötü arkadaştan uzak dur ve kopar onunla bağları,
Onunla arkadaşlık etmekten başka çaren kalmazsa idare et onu.
Samimi arkadaşı sev, tartışmaktan uzak dur, onunla
Onunla tartışmadığın sürece nail olursun samimi sevgisine
Ağaran saçlar akıllı kimseyi alıkoyar takılmaktan hevasının peşine
Onun alevi sakalın yan taraflarından tutuşmaya başladığında.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أصحب خيار الناس حيث لقيتهم خير الصحابة من يكون عفيفا
والناس مثل درهم ميزتها فوجدت منها فضة وزيوفا

“Nerde bulursan hayırlı insanları arkadaşlık yap, onlarla.
Çünkü hayırlı arkadaş afiflik gösterendir.
İnsanlar dirhemlere benzer, onları mihenk taşına vurduğunda,
Kimisinin halis gümüş olduklarını görürsün, kimisinin de kalp bir para.”

Sahih'de Ebu Musa yoluyla gelen hadiste Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: “Salih meclis arkadaşı ile kötü meclis arkadaşının misali misk taşıyan kimse ile demirci körüğü üfleyen kimse gibidir. Misk taşıyan kimse ya sana (miskinden) bir şey verir, yahut sen ondan bir şey satın alırsın, ya da güzel bir koku koklarsın. Körük üfleyen kimse ise ya senin elbiseni yakar, yahut da sen ondan kötü bir koku alırsın.” Müslim'in lafzı ile hadis böyledir, Ebû Dâvûd da bunu Enes yoluyla rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Ebubekr el-Bezzar da İbn Abbas'tan şöyle dediğini kaydetmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! Kendileriyle oturup kalktıklarımızın hayırlıları kimlerdir? diye soruldu. Şöyle buyurdu: “Kendisini gördüğünüz vakit size Allah'ı hatırlatan, konuşması ilminizi arttıran, ameli de size âhireti hatırlatan kimsedir.”⁽²⁾

Malik b. Dinar dedi ki: Şüphesiz ki iyi olan kimselerle taş taşıman senin için günahkârlarla birlikte habis (denilen hurma ve tereyağından yapılan bir tatlı) yemenden daha hayırlıdır. Sonra da şu beyiti okumuştur:

وصاحب خيار الناس تنج مسلماً وصاحب شرار الناس يوماً فتندماً

(1) *Buhârî*, II, 741, V, 2104; *Müslim*, IV, 2026.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 226; ancak “Ebû Ya'lâ tarafından *Müsned'inde* de rivayet edildiği kaydıyla.

“Hayırlı insanlarla arkadaşlık et, hertürlü kötülükten azade kalırsın,
Bir gün dahi kötülerle arkadaşlık edersen, pişman olursun.”

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٢٠﴾
وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ ۖ وَكَفَى بِرَبِّكَ
هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٢١﴾

30. Rasûl: “Ya Rab, gerçekten benim kavmim bu Kur’ân’ı terketti” dedi.

31. İşte böylece Biz her peygambere günahkârlardan düşmanlar kıldık. Yol gösteren ve yardım eden olarak sana Rabbin yeter.

“Rasul: Ya Rab” ifadeleriyle Muhammed (sav)’ın onları yüce Allah’a şikâyet ettiği anlatılmaktadır. “Gerçekten benim kavmim bu Kur’ân’ı terketti, dedi.” Yani onlar bu Kur’ân hakkında gerçeğin dışına çıkarak onun bir sihir ve bir şiir olduğunu söylediler. Bu açıklama Mücahid ve en-Nehaî’den nakledilmiştir.

Şanı yüce Allah da onu: “İşte böylece Biz her peygambere günahkarlardan düşmanlar kıldık” buyruklarıyla teselli etmektedir. Yani ey Muhammed! Senin kavminin müşrikleri arasından -İbn Abbas’ın görüşüne göre bu kişi Ebu Cehil’dir- düşman kimseler kıldığımız gibi, senden önceki her bir peygamber için de kavminin müşriklerinden düşmanlar kılmışsındır. O bakımdan onların sabrettikleri gibi sen de Benim emrim üzerinde sabret. Çünkü Ben seni doğru yola ileteceğim, sana karşı çıkan herkese karşı yardımcı olacağım.

Bir diğer açıklamaya göre, Allah Rasûlünün: “Ya Rab...” sözünü kıyamet gününde söyleyeceği bildirilmiştir. Yani onlar Kur’ân-ı Kerîm’i terkettiler, ben-den uzaklaştılar, beni yalanladılar diyecektir.

Enes dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Kim Kur’ân’ı öğrenir, sonra mushafını asar da belli aralıklarda ona bakmaz ise kıyamet gününde bu mushafı ona asılı olarak gelir ve: Ey âlemlerin Rabbi! Senin bu kulun beni terketti, benimle onun arasında hüküm ver, der.” Bunu es-Sa’lebî zikretmiştir.

“Yol gösteren ve yardım eden olarak Rabbin sana yeter.” Burada “yol gösteren ve yardım eden olarak” anlamındaki; (هَادِيًا وَنَصِيرًا) kelimeleri ya

hal veya temyiz olarak nasbedilmişlerdir. Rabbin sana hidayet verecek, doğru yolu gösterecek, sana yardım edecektir. O bakımdan sana düşmanlık edenlere aldırma demektir. İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav)'ın düşmanı Ebu Cehil -la'netullahi aleyhi-'dir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً
كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٢٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ
بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٢٣﴾

32. Kâfirler dediler ki: “Ona bu Kur’ân topluca, birden indirilmeli değil miydi?” Biz onunla kalbine sebat verelim diye böyle yaptık ve onu ağır ağır okuduk.
33. Onlar sana bir örnek gösterdikleri her seferinde muhakkak ki sana hakkı ve daha güzel bir açıklama getirmişizdir.

“Kâfirler dediler ki: ‘Ona bu Kur’ân topluca birden indirilmeli değil miydi?’” Bu sözleri söyleyenin kimliği hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre bunlar Kureyş kâfirleridir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. İkincisine göre ise bu sözleri söyleyenler yahudilerdir. Onlar Kur’ân-ı Kerîm’in kısım kısım indirildiğini görünce: Niye bu Kur’ân Tevrat’ın Musa’ya, İncil’in İsa’ya, Zebur’un da Davud’a indirildiği şekilde ona tek bir defada indirilmedi, dediler.

Yüce Allah da: “**Biz onunla kalbine sebat verelim diye böyle yaptık**” diye buyurdu. Bu şekilde onunla kalbini güçlendirelim, onu iyice belleyesin ve ezberleyesin diye böyle yaptık. Çünkü daha önceki kitaplar okuyup yazma bilen peygamberler üzerine indirilmişti. Kur’ân-ı Kerîm ise ümmi bir peygambere indirilmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de nâsih ve mensûh vardır. Onun bazı bölümleri bir takım hususlara dair soru soranlara cevaptır. Ondan dolayı Peygamber (sav) tarafından daha iyi bellensin, gereğince amel edenler için de daha kolay olsun diye kısım kısım indirdik. Çünkü yeni bir vahiy indiği her seferinde bu, kalbin kuvvetini arttırırdı.

Derim ki: Bu yüce Allah’ın kudretinde olan bir şey olduğuna göre niye Kur’ân bir defada indirilmedi ve gereği gibi korunmadı? diye sorulursa, şöyle cevap verilir: Yüce Allah’ın ona kitabı ve Kur’ân’ı tek bir lahzada indirmesi O’nun kudreti dahilindedir, fakat O, bunu yapmadı, hükmünde de

O'na kimse itiraz edemez. Bunun hikmet yönünü de daha önceden açıklamış bulunuyoruz.

Şöyle denilmiştir: Yüce Allah'ın: **"İşte böylece"** buyruğu müşriklerin söylediği sözlerdendir. Yani niye onun üzerine Tevrat ve İncil gibi aynı şekilde bir defada ve toptan indirilmedi, anlamına gelir.

Bu durumda **"كَذَلِكَ": Böylece** lafzı üzerinde vakıf tamam olur. Daha sonra da: **"لَيَنْتَبِهَنَّ بِهٖ فَوَادِكَ": Biz onunla kalbine sebat verelim diye...** ile okumaya yeniden başlanılır. Bununla birlikte; **"جُمْلَةً وَاحِدَةً": Topluca, birden** lafzı üzerinde vakıf yapmak da caizdir. Bundan sonra da: **"كَذَلِكَ لَيَنْتَبِهَنَّ بِهٖ فَوَادِكَ": Biz onunla kalbine sebat verelim diye böyle yaptık** ile yeniden okumaya başlanılır. Bunun da manası şöyle olur: Bizim Kur'ân-ı Kerîm'i senin üzerine böylece indirmemizin sebebi, bu yolla kalbine sebat vermek isteyişimizdir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Birinci şekil daha uygun ve daha güzeldir. Tefsir alimlerinden ikinci şekle göre de açıklamalar gelmiştir. Bize Muhammed b. Osman eş-Şeybî anlattı, dedi ki: Bize Mincâb anlattı, dedi ki: Bize Bişr b. Umare, Ebu Ravk'dan anlattı, dedi ki: Bişr, ed-Dahhâk'tan, o İbn Abbas'tan naklen yüce Allah'ın: **"Doğrusu Biz onu kadir gecesinde indirdik."** (el-Kadr, 97/1) buyruğu hakkında dedi ki: Kur'ân-ı Kerîm, Levh-i Mahfuz'dan, yüce Allah nezdinden semadaki Sefere-i Kiramen Katibîn'e bir defada toptan indirildi. Daha sonra Sefere melekleri bunu Cebrail'e yirmi gecede indirdi. Cebrail de Muhammed (a.s)'a yirmi senede kısım kısım indirdi. İşte yüce Allah'ın: **"Hayır, işte nücûm'un doğup-battıkları yerlerine yemin ederim."** (el-Vâkıa, 56/75) buyruğundaki "nücûm" Kur'ân-ı Kerîm'in kısım kısım inen buyrukları demektir. **"Ve eğer bilerseniz gerçekten bu büyük bir yemindir. Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ân'dır."** (el-Vâkıa, 56/76-77) (İbn Abbas devamla) dedi ki: Kur'ân-ı Kerîm, Peygamber (sav)'a bir defada toptan nazil olmadığından dolayı kâfirler bu sefer Kur'ân-ı Kerîm onun üzerine toptan ve bir defada indirilmeli değil miydi? dediler. Bunun üzerine de yüce Allah: **"Biz onunla kalbine sebat verelim diye böyle yaptık"** ey Muhammed, diye buyurdu. **"Ve onu ağır ağır okuduk"** yani onu kısım kısım gönderdik, ardı arkasına bölümler halinde indirdik.

"Onlar sana bir örnek getirdikleri her seferinde muhakkak ki sana hakkı ve daha güzel bir açıklama getirmişizdir." Yani eğer Biz, Kur'ân-ı Kerîm'i senin üzerine bir defada ve toptan indirmiş olsaydık, sonra da sana bazı hususlara dair soru sormuş olsalardı, senin onlara verecek cevabın olmazdı. Ancak Biz bazı bölümlerini sana zamanı gelince indiriyoruz, onlar sana soru sordular mı sen de onlara cevap verebiliyorsun.

en-Nehhâs dedi ki: Bu nubuvvet alâmetlerindendi. Çünkü onlar neye da-

ir soru sordularsa, mutlaka o sorularına cevap verilmişti. Bu ise ancak bir peygamberin yapabileceği bir şeydir. O bakımdan bu yolla onun da, ashabının da kalbine sebat verilmiş oluyordu. İşte yüce Allah'ın: **“Onlar sana bir örnek getirdikleri her seferinde muhakkak ki sana hakkı ve daha güzel bir açıklama getirmişsizdir”** buyruğu buna delil teşkil etmektedir. İçindeki farz hükümler ile birlikte bir defada indirilmiş olsaydı, bu onlara ağır gelirdi. Ayrıca yüce Allah, salâhın onun kısım kısım indirilmesine bağlı olduğunu bilendir. Zira bu şekilde onlar arka arkaya defalarca Kur'ân ile uyarılmış oluyorlardı. Eğer bir defada indirilmiş olsaydı, muhtevasında nâsih ve mensûh bulunduğu halde onların uyarılma ve dikkatlerinin çekilmeleri imkânı ortadan kalkardı. Onlar muayyen bir zamana kadar herhangi bir hususu ibadet diye icra ederlerdi. Şanı yüce Allah o şartlar içerisinde salâhın onda olduğunu elbetteki bilirdi. Daha sonra da o muayyen zaman için indirilmiş olan nâsih edici hüküm nâzil oluyordu. Halbuki aynı anda hem bunu yapınız, hem yapmayınız şeklinde bir defada hükmün indirilmesi muhal bir şeydir.

en-Nehhas dedi ki: Daha uygun olan ifadenin **“(جُنَّةٌ وَاجِدَةٌ): Topluca, birden...”** ifadesinde tamam olmasıdır. Çünkü **“(كَذَلِكَ): Böyle”** üzerinde vakıf yapılacak olursa, bu sefer anlam Tevrat, İncil ve Zebur gibi... şeklinde olur ki; daha önceden bunlardan söz edilmiş değildir.

ed-Dahhâk dedi ki: **“Ve daha güzel bir açıklama”** daha güzel etraflı bilgi demektir. Yani onların örneklerinden daha güzel bir açıklama demektir. Dinleyenin bu husustaki bilgisi dolayısı ile burada **“onların örnekleri”** anlamındaki ifade hazfedilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Müşrikler kitap ehlinden yardım istiyorlardı. Kitap ehli ise çoğunlukla ilahi kitapları tahrif ve tebdil etmişlerdi. O bakımdan Peygamber (sav)'ın getirdikleri, onların nezdinde bulunanlardan daha güzel açıklamaları ihtiva ediyordu. Çünkü kitab ehli hakkı batıla karıştırıyorlardı. Katiksiz hak ise elbetteki batıla karışmış olan haktan daha güzeldir. Bundan dolayı yüce Allah: **“Hakkı batıla karıştırmayın...”** (el-Bakara, 2/42) diye buyurmuştur.

“Onlar sana bir örnek getirdikleri her seferinde...” buyruğu ile ilgili olarak şöyle bir açıklama da yapılmıştır: Onlar İsa (a.s)'ın babasız olarak yaratılması hususunda söyledikleri gibi ne örnek vermişlerse, mutlaka Biz sana hakkı göndermişsizdir. Yani onların delillerini çürüten hususlar getirmişsizdir. Çünkü Adem hem babasız, hem annesiz olarak yaratılmıştır.⁽¹⁾

(1) Anlatılmak istenen şudur: Hristiyanların iddialarına göre İsa'nın babasız olarak yaratılması onun ilah oluşunun delilidir. Kur'ân-ı Kerim ise Adem aleyhi's-selamın hem babasız, hem annesiz olarak yaratılmış olduğunu onlara hatırlatarak böyle bir hususiyetin ilah olmayı gerektirmediğini hatırlatmıştır.

الَّذِينَ يُخْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۚ أُولَٰئِكَ شَرٌّ
مَكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٢٤﴾

34. Yüzleri üzere cehenneme toplanacak olanlar; işte onlar yerleri en kötü ve yolları en sapık olan kimselerdir.

“Yüzleri üzere cehenneme toplanacak olanlar...” buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi’nde (17/97 âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“İşte onlar yerleri en kötü...” Çünkü onlar cehennemde olacaklardır. Mukatil dedi ki: Kâfirlerin; Muhammed (sav)’ın ashabına; o yaratılmışların en kötüsüdür, demeleri üzerine bu âyet-i kerime inmiştir.

“Ve yolları” dinleri ve izledikleri yol itibariyle “en sapık olan kimselerdir.” Âyet-i kerime’nin ifade düzeni şöyledir: Onlar sana ne kadar örnek getirdilerse, mutlaka Biz de sana hakkı getirmişizdir. Sen apaçık delil ve belgelerinle onlara karşı ilahi yardıma mazhar olansın. Onlar ise yüzleri üzere haşredilecekler, toplanacaklardır.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ
وَزِيرًا ﴿٢٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا
بِآيَاتِنَا ۖ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَذْمِيرًا ﴿٢٦﴾

35. Andolsun ki Biz, Musa’ya kitabı verdik; onunla beraber kardeşi Harun’u da vezir yaptık.

36. “Âyetlerimizi yalanlayan o kavme gidin” dedik. Sonunda Biz onları tümünden helâk ettik.

“Andolsun ki Biz, Musa’ya kitabı” Tevrat’ı “verdik. Onunla beraber kardeşi Harun’u da vezir yaptık.” Bu hususa dair açıklamalar daha önceden Ta-Ha Sûresi’nde (20/29. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Âyetlerimizi yalanlayan o kavme gidin, dedik.” Burada hitab her ikisinedir. Bir görüşe göre Musa (a.s)’a mana itibariyle tek başına gitmesi em-

rolunmuştur. Bu da yüce Allah'ın: *"Balıklarını unuttular"* (el-Kehf, 18/61) buyruğu⁽¹⁾ ile: *"O iki denizden inci ve mercan çıkar."* (er-Rahman, 55/22) buyruğuna benzemektedir. Halbuki inci ve mercan onlardan birisinden çıkmaktadır.

en-Nehhâs dedi ki: Yüce Allah'ın kitabı ile ilgili olarak böyle bir açıklama cesaretinin kimsede bulunmaması gerekir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar. (İkisi): 'Ey Rabbimiz! Biz, bize karşı aşırı gitmesinden yahut azgınlığını arttırmamasından korkarız' dediler. Buyurdu ki: 'Korkmayın, çünkü Ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm. Artık ona varıp deyin ki: Muhakkak biz senin Rabbin tarafından gönderilmiş rasûlleriz.'" (Ta-Ha, 20/44-47)* Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"O ikisinden başka iki cennet daha vardır."* (er-Rahman, 55/62) buyruğudur. Yine şanı yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Sonra Musa ve kardeşi Harun'u âyetlerimizle ve apaçık belgelerle gönderdik."* (el-Mu'minun, 23/45)

el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah'ın bir başka yerde: *"Fir'avun'a git; çünkü o iyice azmıştır."* (Ta-Ha, 20/24) diye buyurmuş olması buna aykırı değildir. Çünkü her ikisi de bu konuda emre muhatab olduklarına göre onların her birisi ayrı ayrı bu emre muhatab demektir. Bununla birlikte öncelikle Musa'ya bu emir verilmiştir, demek mümkündür. O da daha sonra: *"Bana ailemden bir yardımcı ver."* (Ta-Ha, 20/29) deyince, yüce Allah da ona: *"İkiniz Fir'avun'a gidin."* (Ta-Ha, 20/43) diye buyurmuştur.

"Âyetlerimizi yalanlayan o kavme gidin" buyruğu ile Fir'avun, Haman ve Kıptîleri kastetmektedir.

"Sonunda Biz onları tümünden helâk ettik" buyruğunda takdiri bir ifade vardır. O da; onlar o ikisini yalanladılar, Biz de onları büsbütün helâk ettik, şeklindedir.

وَقَوْمَ نُوحٍ لَّمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ
لِلنَّاسِ آيَةً ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣٧﴾

37. Nuh kavmi, peygamberleri yalanlayınca, Biz de onları suda boğduk ve onları insanlara bir ibret kıldık. Zalimler için de çok acıklı bir azap hazırlamışızdır.

(1) Halbuki balığı unutan yalnızca Musa (as)'ın yanındaki genç delikanlı idi.

“**Nuh kavmi**” buyruğundaki “(قوم): Kavm” kelimesinin nasb ile okunmasının sebebi ile ilgili olarak dört görüş vardır. Birinci görüşe göre “(دَمَرْنَاهُمْ): **Biz onları helâk ettik**” buyruğundaki “**onlar**” anlamındaki “he” ve “mim” zamirine atfedilmiştir. İkincisine göre “**hatırla**” anlamındaki bir fiilin takdiri ile böyle okunmuştur. Üçüncü açıklamaya göre bundan sonraki ifadelerin açıkladığı bir fiilin takdiri ile böyle okunmuştur. İfadenin takdiri de; (وَأَغْرَقْنَا قَوْمَ نوحٍ أَغْرَقْنَاهُمْ): Biz Nuh kavmini suda boğduk onları suda boğduk” şeklindedir. Dördüncü açıklamaya göre bu; “**onları suda boğduk**” fiili dolayısıyla nasb edilmiştir. Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır.⁽¹⁾

Ancak en-Nehhâs bu açıklamayı kabul etmeyerek şöyle der: Çünkü “**onları suda boğduk**” fiili iki mef’ul alan fiillerden değildir. O bakımdan hem “**onlar**” anlamındaki zamirde hem de “**Nuh kavmi**” ifadesinde amel edemez.

“**Peygamberleri yalanlayınca**” buyruğunda “peygamberler” diye cins isim zikredilmiştir. Maksat ise sadece Nuh (a.s)’dır. Çünkü o dönemde onlara Nuh (a.s)’tan başka gönderilmiş bir rasûl yoktur. Nuh (a.s); lâ ilahe illallah demek ve Allah’ın indirdiklerine iman etmek talebiyle gönderilmiştir. Onlar, onu yalanlayınca böylelikle ondan sonra aynı mesaj ile gönderilmiş herkesi yalanlamış oldular.

Şöyle de denilmiştir: Tek bir rasûlü yalanlayan bütün rasûlleri yalanlamış demektir. Çünkü iman bakımından onlar arasında ayırım gözetilmez. Ayrıca ne kadar peygamber gönderilmişse, mutlaka o Allah’ın diğer peygamberlerini de tasdik etmiştir. Aralarından tek bir peygamberi yalanlayan, o peygamberi tasdik eden bütün peygamberleri de yalanlamış demek olur.

“**Biz de onları suda boğduk**” yani daha önceden Hud Sûresi’nde (11/36-37. âyetlerin tefsirinde) açıklandığı üzere tufan ile helâk ettik.

“**Ve onları insanlara bir ibret**” kudretimize dair apaçık bir alamet “**kıldık. Zalimler**” yani Nuh kavminden şirk koşanlar “**için de**” âhirette “**çok acıklı bir azab hazırlamışızdır.**” Şöyle de denilmiştir: Yani herbir zalim hakkındaki tutumum budur.

وَعَادًا وَثَمُودًا وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾

(1) Ancak el-Ferrâ’nın bu açıklaması, fiilin iki mef’ule geçişini kabul ettiği anlamına gelmez; daha sonra gelen “**onları suda boğduk**” anlamındaki fiilin delâlet ettiği aynı anlamdaki fiil dolayısıyla nasb edilmiştir, demektir. (Bk. el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 268) Hatta bunu açıkça ifade eden ilim adamları dahi vardır. (Bk. Huseyn el-Hemedânî, *el-Ferid...*, III, 631)

38. Ve Âd, Semûd, Ashab-ı Ress ve bunların dışında çok kavimleri de (helâk ettik).

“Ve Âd, Semûd, Ashab-ı Ress ve bunların dışında çok kavimleri de (helâk ettik.)” Bütün bu buyruklar daha önce geçen “*Nuh kavmi*” üzerine atfedilmiştir. Eğer “*Nuh kavmi*” mansub ise bu da atıf sûretiyle mansub olur. Yani... da hatırla!” demek olur. Hepsi de: “*Biz onları tümünden helâk ettik.*” (el-Furkan, 25/36) buyruğundaki zamire atfedilmiş olarak da mansub olabilir ya da: “*onları... kıldık*” buyruğundaki zamire atfedilmiş olarak mansub olabilir. en-Nehhâs’ın tercih ettiği de budur. Çünkü ona daha yakındır. Uygun bir fiilin takdiri ile de mansub olması mümkündür. Yani Hud’u yalanlayan Âd kavmini hatırla, Allah onları kısır rüzgar ile helâk etti. Salih’i yalanlayan Semud’u da (hatırla.) Onlar da büyük sarsıntı ile helâk edildiler.

“**Ashab-ı Ress**” buyruğundaki “er-ress” lafzı, Arapça’da içerisi taşla ve benzeri şeylerle örülmemiş kuyu demektir. Çoğulu (*رِساس*) diye gelir. Şair der ki:

تَنْابِلُهُ يَحْفَرُونَ الرِّسَاسَا

“Ve kuyular kazan kısa boylu adamlar...”

Kasdı maden kuyuları kazanlardır.

İbn Abbas dedi ki: Ben Ka’b’a, Ashab-ı Ress hakkında sordum da o şöyle dedi: Bunlar Yasin Sûresi’nde sözü geçen ve kavmine: “*Ey kavmim, elçilere tabi olun.*” (Yasin, 36/20) diyen kişinin adamlarıdır. Kavmi onu öldürüp er-Ress diye bilinen bir kuyuya attılar. Mukatil de böyle demiştir.

es-Süddî der ki: Bunlar Yasin kıssasında kendilerinden söz edilen Antakya ahalisidir. er-Ress, Antakya’daki bir kuyudur. O kuyuda Habib en-Neccar’ı yani Yasin’de sözü edilen mü’min kimseyi öldürdüler. O bakımdan o kuyuya nisbet edilerek anıldılar.

Ali (r.a) dedi ki: Bunlar çam ağacına tapınan bir kavim idiler. Peygamberleri onlara beddua etti. Bu peygamberleri Yehuda oğullarından idi. Bu ağaç kuruyunca onu öldürdüler ve onu bir kuyuya attılar. Siyah bir bulut onları gölgelendirdi ve sonra onları yaktı.

İbn Abbas dedi ki: Bunlar Azerbaycan’da bulunan bir topluluktur. Bir takım peygamberleri öldürdüler. O bakımdan ağaçları ve ekinleri kurudu. Açlık ve susuzluktan öldüler.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Bunlar kuyuları olan bir topluluktur. O kuyu-

nun başında otururlardı. Davarları da vardı, putlara tapınıyorlardı. Yüce Allah onlara Şuayb (a.s)'ı peygamber olarak gönderdi, onu yalanladılar ve ona eziyetler ettiler. Küfür ve azgınlıklarını da sürdürüp, gittiler. Kaldıkları yerlerde kuyunun etrafında oldukları bir sırada kuyuda yurtları da altlarından çöktü. Yüce Allah, onları yerin dibine geçirdi ve toptan helâk oldular.

Katâde dedi ki: Ashab-ı Ress ile Ashabu'l-Eyke iki ayrı ümmettirler. Yüce Allah, onların ikisine de Şuayb'ı peygamber olarak gönderdi, onu yalanladılar. Yüce Allah da onları iki ayrı azab ile azablandırdı. Katâde der ki: er-Ress, Felcu'l Yemame'de bir kasabanın adıdır.

İkrime der ki: Bunlar peygamberlerini canlı canlı kuyuya atan bir kavim idiler. Bunun delili de Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin şu rivayetidir: Onun peygamber (sav)'dan kendisine nakleden birisinden rivayetine göre, peygamber şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde cennete ilk girecek insan siyah bir köle olacaktır. Şöyle ki: Yüce Allah onun kavmine bir peygamber göndermişti. O peygambere de o siyah köleden başka insan iman etmedi. O kasabanın ahalisi bir kuyu kazdılar ve peygamberlerini o kuyuya diri diri attılar. Sonra da üzerine çokça büyük bir taş kapattılar. Bu siyah köle ise sırtında odun taşır, bu odunu satar ve o peygambere yiyecek ve içeceklerini getirirdi. Yüce Allah'ın yardımı ile o büyük kayayı kuyunun ağzından kaldıracabiliyordu ve yemeği ona böylece sarkıtıyordu. Yine odun topladığı bir sıra uykuya daldı. Yüce Allah yedi yıl süre ile onu uyuttu. Daha sonra uyandı, gerindi ve öbür yanına yaslandı. Yine yüce Allah onu yedi yıl daha uyuttu. Sonra uyandı ve o odun yükünü taşıyıp, sattı. Aldığı yiyecek ve içecek kuyunun ağzına geldi. Ancak kuyuyu bulamadı. Yüce Allah onun kavmine bir mucize göstermiş, onlar da onu oradan çıkartmışlar, o peygambere iman edip tasdik etmişlerdi ve bu peygamber de vefat etmişti." Peygamber (sav) devamla buyurdu ki: "İşte o siyahi köle hiç şüphesiz cennete girecek olan ilk kişidir."⁽¹⁾

Bu haberi el-Mehdevî ile es-Sa'lebî zikretmişlerdir ki; lafız es-Sa'lebî'ye aittir. es-Sa'lebî dedi ki: İşte bunlar peygamberlerine iman ettiler. Dolayısıyla bunların Ashab-ı Ress olmaları mümkün değildir, zira yüce Allah Ashab-ı Ress'i helâk ettiğini haber vermektedir. Ancak peygamberlerinden sonra işlemiş oldukları bir takım günahlar sebebiyle helâk edilmiş de olabilirler. Bu müstesnadır.

el-Kelbî de der ki: Ashab-ı Ress yüce Allah'ın kendilerine peygamber gönderdiği ve onun etini yiyen bir kavmin adıdır. Bunlar kadınları birbirleriyle hayasızlık işleyen ilk kavimdir. Bunu da el-Maverdî zikretmiştir.

(1) İbn Kesîr de bu âyetin tefsirinde hadisi zikrettikten sonra; "hadiste, gariblik, münkerlik ve belki de idrâc bulunduğunu" belirterek oldukça zayıf olduğuna dikkat çekmiştir.

Bir diğer görüşe göre bunlar hendekler kazan ve kazdıkları hendeklerde mü'minleri ateşte yakan Ashab-ı Uhdud'durlar, ileride gelecektir.

Yine denildiğine göre Ashab-ı Ress, Semud kavminin kalıntılarıdır. er-Ress ise daha önceden de el-Hacc Sûresi'nde "(nice) *kuyular sahipsiz kalmış...*" (el-Hacc, 22/45) buyruğunda sözü edilen kuyudur.

es-Sıhah'da denildiğine göre "er-ress" Semud kavminden geri kalanlara ait bir kuyunun adıdır. Cafer b. Muhammed babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Ress ashâbı kadınlarını birbirleriyle hayasızlık yapmalarını güzel gören bir kavmin adıdır. Bu kavmin bütün kadınları bu şekilde hayasız kimseler idiler.

Enes yoluyla gelen hadiste belirtildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla yetinmesi de hiç şüphesiz kıyametin alametlerindendir. İşte "es-sahk" denilen de budur."⁽¹⁾

Bir başka açıklamaya göre en-Ress, Esedoğullarına ait bir su ve hurmalıklardır. Bunun dağlarda birikmiş kar olduğu da söylenmiştir ki bu açıklamayı da el-Kuşeyrî zikretmiştir. Ancak bizim ilk olarak zikrettiklerimiz bilinen hususlardır ki, bu da kabir, maden ve kuyu gibi kazılan her bir şeyin olduğudur. Ebu Ubeyde dedi ki: Ress, taş ve benzeri şeylerle örülmemiş her bir çukurdur. Bunun çoğulu da; (رِساس) diye gelir. Şair şöyle demiştir:

وهم سائرون إلى أرضهم فيا ليتهم يحفرون الرِّساسا

"Ve onlar kendi topraklarına doğru yol alıyorlar,
Keşke ress'ler (kuyular) kazsalar."

er-Ress, Züheyr'in şu beyitinde bir vadi adıdır:

بَكَرْنَ بُكُوراً وَأَسْتَحَزْنَ بِسُحْرَةٍ فَمَنْ لَوَادِي الرُّسِّ كَالْيَدِ لِلْفَمِ

"Erkence geldiler oldukça ve tan yeri ağarmadan önce vardılar,
El, ağız için neyse onlar da er-Ress vadisi için böyledirler (oradan ayrılmazlar.)"

"(رِسْت رِسا); Bir kuyu kazdım" demektir. "(رُسُ الْمَيْتِ): Ölü kabre konuldu" demektir. "(الرِّس): İnsanlar arasını düzeltmek ve aynı zamanda bozmak" an-

(1) Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, V, 128. Ancak Abdullah b. Mesud'dan ve sonraki "İşte..." cümlesi olmaksızın, uzunca bir hadis in bir bölümü olarak...

lamına gelir. “(قد رست بينهم): Aralarını düzelttim ya da bozdum” denilir. O halde bu anlamıyla fiil, zıt anlamlı kelimelerdendir.

Ashab-ı Ress hakkında zikrettiklerimizden başka açıklamalar da yapılmıştır. Bu açıklamaları es-Sa’lebî ve başkaları kaydetmişlerdir.

“**Ve bunların dışında çok kavimleri de** (helâk ettik.)” Yani Nuh, Âd, Semûd ve Ress ashâbı arasında Allah’tan başka hiç kimsenin bilmediği bir çok ümmetler de helâk olmuştur.

er-Rabî’ b. Haysem’den rivayete göre o rahatsızlanmış, kendisine: Niçin tedavi olmuyorsun? Çünkü Rasûlullah (sav) tedavi olmayı emretmiştir denilince, şöyle demiş: İçimden tedavi olmayı geçirdim, sonra da kendi kendime düşündüm; baktım ki Âd, Semud, Ress ashâbı ve bunlar arasında bir çok nesiller mal toplamak noktasında daha bir tutkulu ve sayıca daha fazla idiler. Aralarında doktorlar da vardı. Ne tedavi yolunu gösterenleri kaldı, ne de kendisine ilaç tavsiye edilenler, dedi ve tedavi olmayı kabul etmedi. Aradan beş gün geçtikten sonra vefat etti. Allah’ın rahmeti üzerine olsun.

وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٢٩﴾

39. Herbirine örnekler verdik ve onların hepsini mahv ve helâk ettik.

“**Herbirine örnekler verdik**” buyruğu hakkında ez-Zeccac dedi ki: Biz bunların hepsini korkutup uyardık, onlara örnekler verdik ve onlara delilleri gereği gibi açıkladık. Bu kâfirlerin yaptığı gibi Biz onlara batıl örnekler de vermedik.

Denildiğine göre, buradaki: “(كُلًّا): **Herbirine**” lafzı; “(ذَكَّرْنَا كُلًّا): Biz bunların hepsine öğüt verip, hatırlattık” takdiri veya benzeri bir takdir ile nasbedilmiştir. Çünkü misallerin verilmesi, hatırlatmak ve öğüt vermek demektir. Bu açıklamayı el-Mehdevî zikretmiştir. Mana birdir.

“**Ve onların hepsini mahv ve helâk ettik.**” Yani onları azab ile helâk ettik. (Aynı kökten gelen): “(تَبَرَّتْ الشَّيْءُ): O şeyi kırdım” demektir.

el-Müerric ve el-Ahfeş ise; “(دَمَرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا): Biz onları darmadağın ettik” demektir, diye açıklamışlardır. Bazen “te” ve “be” harfleri “dal” ve “mim” harflerinin yerine kullanılabilir.

وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ ۖ أَفَلَمْ
يَكُونُوا يَرَوْنَهَا ۚ بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

40. Muhakkak onlar belâ yağmuruna tutulan beldeye uğramışlardır. Acaba bunlar orayı görmediler miydi? Hayır, onlar tekrar dirilmeyi ümit etmezler.

“**Muhakkak onlar**” yani Mekke müşrikleri, belâ yağmuruna tutulan beldeye yani taş yağmuruna tutulmuş Lut kavminin şehirlerine “**uğramışlardır. Acaba bunlar orayı**” ibret almak üzere yaptıkları yolculuklarında “**görmediler miydi?**”

İbn Abbas dedi ki: Kureyş'liler, ticaret maksadıyla Şam'a gittiklerinde Lut kavminin şehirlerinin yanından geçerlerdi. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak siz onların yakınından sabahleyin de geçip, gidiyorsunuz...*” (es-Saffat, 37/137); “*Her ikisi de hâlâ görülüp tanınan bir yol üzerindedirler.*” (el-Hicr, 15/79) Bu husus zaten (belirtilen yerde) geçmiş idi.

“**Hayır, onlar tekrar dirilmeyi ümit etmezler.**” Yani öldükten sonra dirilişi tasdik etmezler. Burada “ümit etmezler”in korkmazlar anlamında olması gibi asli manası ile anlaşılması da mümkündür. O takdirde de; hayır, onlar âhiret sevabını ummuyorlardı, demek olur.

وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا ۖ أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ
رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِنَّ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا
عَلَيْهَا ۖ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلَّ
سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

41. Onlar seni gördüklerinde mutlaka: “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği bu mudur?” diye seni alaya alırlar.

42. “Eğer ilâhlarımıza sebat göstermeseydik az kalsın bizi ilâhlarımızdan saptıracaktı.” Yakında azabı gördüklerinde yolca kimin sapık olduğunu bileceklerdir.

“Onlar seni gördüklerinde mutlaka... seni alaya alırlar” buyruğunda yer alan “(إِذَا): ...inde”nin cevabı, “(إِنْ يَتَخَذُواكَ): **Mutlaka seni alaya alırlar**” buyruğudur. Çünkü bu anlamı seni alaya alırlar, demektir. Cevabın mahzuf olduğu ve bu cevabın: **“Allah’ın peygamber olarak gönderdiği bu mudur?”** dediler yahut derler takdirindedir. **“Mutlaka... seni alaya alırlar”** ifadesi de bir ara cümlesi olur.

Bu buyruk Ebu Cehil hakkında inmiştir. O Peygamber (sav)’a alay yollu: **“Allah’ın peygamber olarak gönderdiği bu mudur?”** derdi. Buradaki ism-i mevsul’ün âidi hazfedilmiştir ki “(بِعْثِ اللَّه): Allah’ın kendisini... gönderdiği” demektir. “Peygamber” anlamındaki kelime hal olarak nasbedilmiştir. İfade de: “(أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا): Allah’ın kendisini rasûl olarak gönderdiği kimse bu mudur? takdirindedir. “(أَهَذَا): **Bu mudur?**” ise mübtedâ olarak merfudur. “(الَّذِي): **Peygamber olarak**” lafzı da hal olarak nasbedilmiştir. “(بَعَثَ): **Gönderdi**” fiili ism-i mevsul’ün sılasıdır. **“Allah”** lafza-i celali de **“gönderdi”** anlamındaki fiil ile merfudur. Mastar olması da mümkündür, çünkü “(بَعَثَ): Gönderdi” rasûl olarak gönderdi, anlamındadır. Bu durumda “(رَسُولًا): Peygamber olarak” anlamındaki lafız, manası da Allah bunun üzerine bir risalet mi gönderdi? manasına gelir.

(... mudur anlamındaki) elif istifham için olup, takrir (doğruyu söyletmek) ve ihtikar (hakir görmek) manasınadır.

“Eğer ilâhlarımıza sebat göstermeseydik” yani onlara ibadet hususunda direnmemiş olsaydık **“az kalsın bizi ilâhlarımızdan”** onlara ibadet etmekten **“saptıracaktı.”**

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Yakında azabı göreceklerinde yolca kimin sapık olduğunu bileceklerdir.”** Yani kendilerinin bağlı oldukları din mi, yoksa Muhammed’in dini mi daha sapıkçadır, bileceklerdir. Bedir günü bunu görmüşlerdi.

أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ ۖ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾

43. Hevâ ve hevesini ilâh edinen kimseyi gördün mü? O kimseye sen mi vekil olacaksın?

“Hevâ ve hevesini ilâh edinen kimseyi gördün mü?” buyruğu ile yüce Allah, onların, kalplerinde şirki muhafaza etmelerine rağmen ve onun üze-

rinde ısrar etmelerinin hayret edilecek bir hal olduğunu peygamberine bildirmektedir. Bununla birlikte onlardan herhangi bir kimse, herhangi bir delil olmaksızın bir taşa yönelip, ibadet edebiliyordu.

el-Kelbî ve başkaları dediler ki: Araplardan herhangi bir kimse bir şeyi hevâ ve hevesiyle sevip ona bağlandı mı Allah'tan başka ona ibadet ederdi. Ondan daha güzelini buldu mu bu sefer birincisini terkeder, daha güzel olanına tapınırdı.

Buna göre buyruk; “(أَرَأَيْتَ مَنْ آتَخَذَ إِلَهَهُ بِهَوَاهِ)”: Hevâ ve hevesi ile ilâhını edinen kimseyi gördün mü?” anlamındadır. Bu durumda cer edatı (olan be) hazfedilmiş olmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: Hevâ Allah'tan başka kendisine ibadet olunan bir ilâhtır, sonra da bu âyet-i kerime'yi okudu.

Şair de şöyle demiştir:

لَعَمْرُ أَبِيهَا لَوْ تَبَدَّتْ لِنَاسِكَ قَدْ أَعْتَزَلَ الدُّنْيَا بِإِحْدَى الْمُنَاسِكَ
لَصَلَّى لَهَا قَبْلَ الصَّلَاةِ لِرَبِّهِ وَلَا رَتَدُ فِي الدُّنْيَا بِأَعْمَالِ فَاتِكَ

“Babasının hakkı için, ibadet eden bir kimseye görünürse o,

Herhangi bir ibadet yerinde dünyadan ayrılmış olana.

Rabbine namaz kılmadan önce, ona namaz kılardı,

Ve bir daha dünyada (hayırlarda) yarışan kimsenin amellerine dönmezdi.”

“**Hevâ ve hevesini ilâh edinen kimse**” buyruğunun hevâ ve hevesine itaat eden kimse, anlamında olduğu da söylenmiştir. el-Hasen'den rivayete göre; o neyi severse, mutlaka ona tabi olan kimse, diye açıkladığı nakledilmiştir ki, anlam birdir.

“**O kimseye sen mi vekil olacaksın?**” Onu imana geri döndürüp bu fesattan çıkartıncaya kadar onu koruyacak ve ona kefil olacak sen misin? Yani hidayet ve sapıklık senin iradene havale edilmiş, bırakılmış değildir. Sana düşen ancak tebliğdir. Bu ifade kaderiye'nin kanaatlerini de reddetmektedir.

Diğer taraftan bu buyruğun kıtal âyeti ile mensuh olduğu söylendiği gibi, nesh olmadığı da söylenmiştir. Çünkü âyet-i kerime Peygamber (sav)'a bir tesellidir.

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا
كَالْأَنْعَامِ ۚ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾

**44. Sen onların çoğunu dinler ve akıl erdirirler mi sanırsın? Onlar ancak hayvanlar gibidir, hatta onlar -yolca- daha da sapıklıkta-
dırlar.**

“Sen onların çoğunu dinler ve akıl erdirirler mi sanırsın?” Burada “onlar(ın hepsi)” denilmemiştir. Çünkü aralarından iman edecek kimselerin olacağı Cenab-ı Allah tarafından bilinmiştir. Yüce Allah, bu özellikleri dola-
yısıyla onları yermiş bulunmaktadır. **“Sen onların çoğunu dinler”** kabul et-
mek maksadıyla kulak verir yahutta senin söylediklerin üzerinde tefekkür
edip, onu akılları ile kavrayarak **“ve akıl erdirirler mi sanırsın?”** Yani on-
lar akletmeyen ve işitmeyen varlıklar konumundadırlar.

Söyle de açıklanmıştır: Yani onlar işittikleri ile gereği gibi yararlanmadık-
larından ötürü sanki hiç işitmemiş gibidirler. Maksat Mekke ehlidir. Burada-
ki “(أَمْ) ...mi” edatının bu gibi yerlerde; “(بَل): Hayır, bilakis” anlamında ol-
duğu da söylenmiştir.

“Onlar ancak hayvanlar gibidir.” Yemeleri, içmeleri ve âhiret hakkında
düşünmemeleri itibariyle onlara benzerler. **“Hatta onlar -yolca- daha da sa-
pıklıktadırlar.”** Zira hayvanlar için hesap ve ceza söz konusu değildir.

Mukatil dedi ki: Hayvanlar Rabblerini bilir, gidip otlayacakları yerleri bu-
lur ve bilip tanıdıkları sahiplerinin arkasından giderler. Bunlar ise hakka ile-
tenin arkasından gitmezler. Kendilerini yaratıp rızıklandıran Rabblerini de bi-
lip, tanımazlar.

Bir diğer açıklamaya göre de hayvanlar eğer tevhid ve nubuvvetin sağlık-
lı ve doğru oluşunu akıllarıyla kavrayamıyor ise de aynı şekilde bunların ba-
tıl olduğu inancına da sahip değillerdir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ ۖ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا
تَحْتِ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا
يَسِيرًا ﴿٤٦﴾

- 45. Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığına bakmaz mısın? Dileseydi, onu hareketsiz kılardı. Sonra güneşi ona delil kıldık.**
46. Sonra onu yavaş yavaş kendimize çektik.

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığına bakmaz mısın?” Buradaki “görüp, bakmanın” gözle görmek ile alakalı olması da mümkündür, ilimden kaynaklanan bir görme olması da mümkündür.

el-Hasen, Katade ve başkaları şöyle demişlerdir: Tan yerinin ağardığından itibaren güneşin doğuşuna kadar gölgeyi uzatıp yaymıştır. Bir diğer açıklamaya göre bu; güneşin batışından doğuşuna kadar olan zamandır. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Buna delil de şudur: O saatten daha tatlı bir zaman yoktur. O zaman esnasında hasta olan bir kimse bir parça rahatlık duyar. Yolcu ve herhangi bir rahatsızlığı bulunan herkes de böyledir. O saatte ölümlere (uyumuş olanlara) canları geri verilir, ruhları cesetlerine geri çevrilir. Canlı nefisler o saatte rahat ve huzur bulur. Güneşin batımından sonra bu nitelik yoktur. Ebu'l-Âliye: İşte cennetin gündüzü böyle olacaktır deyip, sabah namazı kılanların namaz kıldıkları saate işaret etmiştir.

Ebu Ubeyde dedi ki: **Zıll** (gölge) sabahleyin olur, **fey'** (gölge) de akşamleyin olur. Çünkü güneşin zevalinden sonra onun dönüşü (fey' dönmek manasınadır) söz konusu olur. Ona fey' deniliş sebebi ise doğudan batı tarafına doğru meyletmesidir. Şair Hamid b. Sevr de büyük ve gölge bırakan bir ağacı nitelendirirken -ki kinaye yoluyla bir kadından söz etmektedir- şöyle demektedir:

فلا الظلُّ من بردِ الضَّحَا تَسْتَطِيعُهُ ولا النَّيْءُ من بردِ العشيِّ تَذُوقُهُ

“Kuşluk vaktinin serinliğinden dolayı gölgeye de tahammülü yok,
 Akşam serinliğinden ötürü, fey'e (öğleden sonraki gölgeye) katlanamıyor.”

İbnu's-Sikkît der ki: Zıll, güneşin giderdiği gölge, fey' ise güneşi gidenen gölgedir.

Ebu Ubeyde, Ru'be'den şöyle dediğini nakletmektedir: Üzerinde güneş varken, güneşin üzerinden gittiği herbir şey hem fey', hem de zıll diye adlandırılır. Üzerinde güneş olmadığı sürece de o bir zıll'dır.

“Dileseydi onu hareketsiz kılardı.” Yani güneşin gidermediği, sürekli bir gölge yapardı. İbn Abbas dedi ki: Kıyamet gününe kadar böyle bırakırdı, demektir. Eğer dileseydi, güneşin doğuşunu önlerdi, anlamında olduğu da söylenmiştir.

“Sonra güneşi ona delil kıldık.” Yani güneşin gelişi ile birlikte gölgeyi gidermesini Biz, gölgenin bir şey ve bir mana olduğuna delil kıldık. Çünkü şeyler zıtlarıyla bilinirler, güneş olmasaydı gölgenin ne olduğu bilinemezdi. Aydınlık olmasaydı, karanlığın ne olduğu bilinemezdi.

“Delil”, “fâil” anlamında “faîl” vezninde bir kelimedir. Bunun katîl (mak-tûl), dehîn (yağlanmış) ve hadîb (kına yakılmış) gibi mef’ul anlamında olduğu da söylenmiştir.

Yani Biz, güneşi gölgeye delâlet ettik (üzerine yönlendirdik) ve sonunda güneş gölgeyi giderdi. Yani güneşi gölgenin arkasından tabi kıldık. Buna göre güneş delildir, yani belge ve burhandır. Delil de içinden çıkılmaz bir durumu açığa çıkartan ve açıklayan şey demektir. Güneşin sıfatı olmakla birlikte “delil”in müennes gelmemesi isim anlamında oluşundan dolayıdır. Tıpkı; “(الشمس برهان والشمس حق)”: Güneş bir burhandır, güneş bir haktır” demeye benzer.

“Sonra onu” yani uzunca gölgeyi **“yavaş yavaş kendimize çektik.”** Yani onu çekmek bizim için pek kolay bir şeydir. Esasen Rabbimizin bütün işleri, O’nun için pek kolaydır.

Buna göre gölgenin (zıl) hava boşluğunda kaldığı süre, tan yerinin ağarmasından güneşin doğuşuna kadar geçen zamandır. Güneş doğmaya başladı mı bu sefer gölge çekilmiş olur. Aynı hava boşluğunda onun yerine güneş ışığı gelir ve bu ışık yeryüzünü, eşyayı, batacağı vakte kadar aydınlatır. Güneş battıktan sonra ortada gölge diye bir şey kalmaz. Görünen sadece günün aydınlığının kalıntılarıdır.

Bazıları da şöyle demiştir: Gölgenin çekilmesi, güneşin batışı ile olur. Çünkü güneş batmadığı sürece gölgenin kalıntıları devam eder. Gölgenin bütünü zail olması gecenin gelip üzerine karanlığın girmesi ile olur.

Yine denildiğine göre; bu çekilme güneşin eşya üzerinde görülmesidir. Çünkü güneş doğmakla birlikte gölge kısım kısım çekilmeye koyulur. Bu açıklamayı Ebu Malik ve İbrahim et-Teymî yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre: **“Sonra onu yavaş yavaş kendimize çektik”** yani gölge sebebiyle güneşin aydınlığını yavaş yavaş çektik. Buradaki “yavaş”ın hızlıca anlamına geldiği de söylenmiştir ki; bu açıklama ed-Dahhâk’a aittir. Katâde ise bunu “gizlice” diye açıklamıştır. Yani güneş battı mı o gölgeyi gizlice çeker. Onun bir bölümü çekildikçe, onun yerine bir parça karanlık gelir, yoksa gölgenin çekilmesi bir defada gerçekleşmez. İşte Katâde’nin açıklamasının anlamı budur. Aynı zamanda bu, Mücahid’in de görüşüdür.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ
النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾

47. Geceyi sizin için elbise, uykuyu da rahatlık kılan O'dur. O, gündüzü de yeni bir hayata başlangıç yaptı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Örtüsüyle Bürüyen Gece:

Yüce Allah'ın: **“Geceyi sizin için elbise... kılan O'dur”** buyruğu, elbisenin bedeni örtmesi konumunda geceyi mahlukata bir örtü olduğu anlamına gelir. et-Taberî der ki: Yüce Allah, geceyi elbise diye nitelendirmiştir. Böylelikle elbisenin eşyayı örtüp üstünü kapatması bakımından geceyi ona benzetmiştir.

2- Namazda Setr-i Avret Gece de, Gündüz de Gereklidir:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bazı gafil kimseler karanlıkta çıplak namaz kılanın, bu namazının geçerli olacağını zannetmiştir. Çünkü gece zaten bir elbisedir. Ancak bu görüş; kişinin üzerine kapıyı kapatması halinde çıplak olarak evinde namaz kılabilmesini de gerektirir. Ancak namazda setr-i avret insanların bakması için değil, bizatihi namaza has bir ibadettir. Bu hususta uzun uzun açıklamalara da gerek yoktur.

3- Rahatlık Veren Uyku:

“Uykuyu da rahatlık kılan O'dur.” Yani işlerinize son vermekle bedenlerinizi dinlendirme sebebi kılmıştır.

“es-Sübât: Dinlenme, rahatlık” asıl anlamı itibariyle uzamaktan gelir. Meselâ “(سَبَّتِ الْمَرْأَةُ شَعْرَهَا): Kadın saçlarını çözdü ve serbest bıraktı” denilir. “(رَجُلٌ مَسْبُوتٌ): Boylu, poslu adam” demektir. Uykuya “sübât” denilmesinin sebebi uykunun uzanarak gerçekleşmesinden ötürüdür. Uzanıp, yatmakta da zaten dinlenmek anlamı vardır.

Bir görüşe göre de; “(السَّبْتُ): Kesmek” demektir. Uykuda işlerle uğraşmaya son vermek anlamındadır. “(سَبَّتَ الْيَهُودُ): Cumartesi günü yahudiler iş yapmadılar (tatil yaptılar)” ifadesi de buradan gelmektedir. Bu kelimenin bir yer-

de ikamet etmek anlamında olduğu da söylenmiştir. Adeta “sübat” herhangi bir şekilde hareketsiz kalmak ve bu hali sürdürmek demektir. Gidip gelmekten ve hareket etmekten yana bir sükûn anlamı olduğundan dolayı uyku da buna göre bir “sübat”tır.

el-Halil dedi ki: es-Sübât ağır uyku demektir. Biz tam anlamıyla bir rahat ve dinlenmenin gerçekleşmesi için uykunuzu ağır kıldık, anlamındadır.

4- Hayata Yeni Bir Başlangıç:

“O, gündüzü de yeni bir hayata başlangıç yaptı” buyruğundaki **(نُشُورًا)**: **Yeni bir hayata başlangıç**” geçim için intişâr (etrafa yayılmak)’dan gelmektedir. Yani gündüz etrafa yayılmak için diriltmenin bir sebebidir. Burada gündüzün uyanık kalmak, diriltme ile öldürme arasındaki mutabakat yönü ile bir benzetme yapılmıştır.

Peygamber (sav)’da sabahı etti mi: **(الحمد لله الذي أحيانا بعد ما أماتنا وإليه النشور)**: Biz-i öldürdükten sonra diriltten ve ölümden sonra huzurunda dirileceğimiz olan Allah’a hamdolsun” derdi.⁽¹⁾

وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾

48. Ve O, rahmeti önünde rüzgarları müjdecî olarak gönderendir.
Ve gökten tertemiz bir su indirdik.

“Ve O, rahmeti önünde rüzgarları müjdecî olarak gönderendir” buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önceden el-A’raf Sûresi’nde (7/27. âyetin tefsirinde) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

“Ve gökten tertemiz bir su indirdik” buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da onbeş başlık halinde sunacağız:

1- Tertemiz Su ve Su İle Temizlenmek (Taharet):

(مَاءٌ طَهُورًا): **Tertemiz bir su**” kendisi ile temizlenen su demektir. Nitekim kendisi ile abdest alınan suya da vedu’ denilir. Tahûr (tertemiz) olan her-

(1) *Buhârî*, V, 3326, 3327, 3330, VI, 2692; *Müslim*, IV, 2083; *Dârimî*, II, 377; *Ebû Dâvûd*, IV, 311; *İbn Mâce*, II, 1277 vs...

şey bizatihi temizdir, fakat temiz (tahîr) olan herşey tahûr değildir. Buna göre “tı” harfi üstün ile “tahûr” şeklinde isimdir. Aynı şekilde “vedu’ ve vakûl (yakıt)” da böyledir. Ötreli olursa mastar olur. Dilde bilinen şekil budur, bu açıklamayı İbnu'l-Enbarî yapmıştır.

Böylelikle yüce Allah, semadan indirilmiş olan suyun bizatihi tâhir ve başkasını da mutahhir (temizleyici) olduğunu beyan etmektedir. Çünkü “tahûr” ismi “tahîr”den mübalağa kipidir. İşte bu mübalağa onun hem tahir, hem de mutahhir olmasını gerektirmektedir. Cumhurun kanaati de budur. “Tahûr: tertemiz”in “tâhir” anlamında olduğu da söylenmiştir ki; bu da Ebu Hanife’nin görüşüdür. O bu görüşünü ileri sürerken yüce Allah’ın: *“Ve Rabbleri onlara tertemiz (tahûr) bir şarab içirmiştir.”* (el-İnsan, 76/21) buyruğunu delil kabul eder; ki burada tahir anlamındadır.

Şair de şöyle demektedir:

خليلي هل في نظرة بعد توبة أدوي بها قلبي علي فُجورُ
إلى رُجَحِ الأكفَالِ غِيْدٍ من الطُّبَا عذاب الشَّيَا رِيْقُهُنْ طُهورُ

“Arkadaşlarım, söyleyin bana, kendisiyle kalbimi tedavi edeceğim,
Uzaktan bir bakışta aleyhime tevbe gerektirecek bir günah var mıdır?
Kalçaları ağır, ceylanlardan daha kıvrak,
Dişleri tatlı ve tükürükleri tertemiz olanlara.”

Burada şair “temizleyici (mutahhir)” olmadığı halde tükürüğü tahûr (tertemiz) olmakla nitelendirmiştir. Araplar da: “(رجل نؤم): Çok uykucu adam” derler. Bu onun başkasını uyuttuğu anlamını vermez. Çok uyumak bizzat kendi zatında gerçekleşen bir iştir.

İlim adamlarımız buna şöylece cevap vermişlerdir: Cennet şarabının “tahûr: oldukça temiz” olmakla nitelendirilmesi onun günahların pisliklerinden ve kin ve hased gibi bayağı sıfatlardan temizleyici olduğunu ifade eder. Cennetlikler bu şarabı içtiklerinde yüce Allah onları günahların artıklarından ve kötü inançların ağırlıklarından kurtaracak ve böylelikle yüce Allah’ın huzuruna selim bir kalb ile gelmiş olacaklar, cennete de tam teslimiyet sıfatları ile girmiş olacaklardır. İşte o vakitte kendilerine: *“Selam olsun üzerinize! Tertemiz geldiniz. Hemen oraya ebediler olarak girin.”* (ez-Zümer, 39/73) denilecektir. Onun (tahûr olan suyun) dünyadaki hükmü organlar üzerinde suyun akıtılması sûretiyle hadesin ortadan kaldırılması olduğuna göre; bu şarabın âhiretteki hikmeti de bu olacaktır.

Şairin: “...tükürükleri tertemiz (tahûr)” sözlerine gelince; o tükürüğün tat-

lılığı, kalbin ona meyli ve nefislere hoş gelip, aşkın onun ıslaklığıyla susuzluğunu gidermesi bakımından adeta tertemiz suya benzetmesi, bu hususta mübalağalı bir anlatımı kastettiğinden dolaydır. Özetle söyleyecek olursak şer'î hükümler şiirlerdeki mecazlarla sabit olmaz. Çünkü şairler bu hususta o kadar aşırı giderler ki, doğruluğun sınırını aşarak yalan hududuna girerler. Öyle alabildiğine serbest ifadeler kullanırlar ki bu sözleri kendilerini bid'ate ve masiyete dahi düşürebilmektedir. Hatta farkında olmadıkları bir yolla küfre bile düşebilirler. Şairlerden birisinin şu sözüne bakalım:

ولو لم تُلاَمِسْ صفحة الأرضِ رجلها لما كنتُ أدري علةً لتيمم

“Eğer yer onun ayağına temas etmemiş olsaydı,
Teyemmümün illeti nedir, bir türlü bilemeyecektim.”

Bu ise apaçık bir küfürdür, bundan Allah'a sığınırız.

Kadı Ebu Bbekir İbnu'l-Arabî der ki: Bu ilim adamlarının söylediklerinin en ileri derecede güzel bir özetidir ve bu, bu hususta oldukça ileri derecede bir açıklamadır. Şunu da belirteyim ki, ben Arap dili açısından bu husus üzerinde düşündüm, bu konuda parlak, aydınlık bir hususu tesbit ettim. O da “fe-ûl” vezninin mübalağa için olduğudur. Şu kadar var ki bu mubalağa bazen müteaddi (geçişli) fiilde söz konusu olur. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

ضروبٌ بنصل السيفِ سَوْقَ بَيعانها

“Kılıcın keskin tarafıyla onların (develerin) semiz olanlarının
bacaklarını vurdukça vurur.”

Bazan da müteaddi olmayan (geçişsiz) fiilden de bu kip kullanılabilir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

نَوْمُ الضُّحَى لَمْ تَتَّعِلْ عَنْ تَفْضُلِ

“Çok uyur kuşluk vakti (sabah uyandığında) elbise giyip de
üzerine kuşak bağlamaz.”

Suyun başkasını temizleyici olması, güzellik bakımından nezafet (temizlik)dır. Şeriat bakımından da bir taharettir. Peygamber (sav)'ın: “Allah tahûr-

suz (abdestsiz) bir namazı kabul etmez."⁽¹⁾ buyruğunda olduğu gibi.

Ümmet hem dil açısından, hem de şer'î bakımdan "tahûr" vasfının suya has olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Bu özellik temiz (tahir) olduğu halde diğer sıvılarda söz konusu edilmez. Onların bu özelliği sadece su hakkında kabul etmeleri "tahûr" olanın aynı zamanda mutahhir bizatihi (temiz olanın temizleyici) olmasının en açık delilidir.

Bazen "feûl" vezni bütün bu şekillerin dışında bir başka manada da kullanılabilir. O da fiil hakkında değil de fiilin aletini ifade etmek için kullanılmasıdır. Bizim "vekûd ve sahûr" dememiz gibi. Bu (vekûd için) odundan ve sahûr için de) sahurda yenilen şeylerden ibarettir. Buna göre suyun "tahûr" olmakla vasfedilmesi aynı zamanda kendisi aracılığı ile temizlenen araç (alet)'i de ifade eder. Şâyet "vekûd, sahûr ve tahûr" kelimelerinde birinci harf ötreli okunacak olursa, (vukûd, suhûr ve tuhûr denirse) o takdirde bu fiile ait olur ve fiil hakkında bir haber manasını ihtiva eder. Böylelikle "feûl" isminin hem mübalağa kipi, hem de o fiilin icra edilmesi için kullanılan alete dair bir haber olduğu da sabit olmaktadır. İşte hanefilerin hatırlarına gelen bu olmuştur. Şu kadar var ki; onlar bu açıklamayı yeteri kadar ifade edememişlerdir. Bundan sonra gerek mübalağa, gerek alet ile ilgili yapılacak açıklamalar yüce Allah'ın: **"Ve gökten tertemiz bir su indirdik"** buyruğu ile Peygamber (sav)'ın: "Yeryüzü benim için hem bir mescid, hem de tahûr (temiz ve temizleyici) kılındı"⁽²⁾ buyruğundaki delile bağlı olarak söz konusu olmaktadır. Bu ifadelerin hem mübalağa, hem de aleti ifade etmeleri ihtimali vardır. Bundan dolayı bu ifadelerde bizim ilim adamlarımızın lehine delil olacak bir taraf yoktur. Şu kadar var ki yüce Allah'ın: **"Sizi onunla tertemiz yapmak"** (el-Enfal, 8/11) buyruğu bu fiilin kendisinden başkasına teaddi eden (geçiş yapan) bir fiil olduğu hususunda açık bir nass olarak ortada kalmaktadır.

2- Katıksız Sular İle Karışık Suların Hükmü:

Semadan indirilen sular ile yeryüzünde saklı bulunan sular çeşitlerine, tatlarına ve kokularının farklılığına rağmen hem tâhirdir, hem de mutahhirdir. Suyun dışında başka bir şey onlarla karışmadıkça bu böyledir. Suyu karışan maddeler üç çeşittir: Bir tür iki vafında ona uygun düşer. Eğer bu tür o suya karışıp onu değiştirecek olsa dahi bu iki niteliğinden herhangi birisini ortadan kaldırmaz. Çünkü bu iki niteliğe de uygundur, bu da topraktır.

(1) *Buhârî*, I, 63; *Müslim*, I, 204; *Ebû Dâvûd*, I, 16; *Tirmizî*, I, 5; *Dârimî*, I, 185; *İbn Mâce*, I, 100; *Müsned*, II, 51, 57, 73...

(2) *Müslim*, I, 370; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 132; El-Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VIII, 258.

İkinci tür, suyun iki vasfından birisinde suya uygundur, bu da taharettir (temiz oluşturma). Şâyet bu, suya karışıp da onu değiştirecek olursa, ondan farklı olduğu özelliğini sudan giderir ki, bu da tathir (temizleyiciliktir). Gül suyu ve diğer temiz sıvılar gibi.

Üçüncü tür, her iki niteliğinde de ona muhaliftir. Eğer suya karışacak olup değiştirecek olursa, aynı anda her iki niteliğini de ondan alır. Çünkü bu iki hususta da ondan ayrıdır, bu da necasettir.

3- Necasetin Suyu Etkilemesi:

İmam Malik'in mezhebine mensub Mısır'lı ilim adamlarının kanaatine göre az miktardaki suyu, az miktardaki necaset ifsad eder. Çok miktardaki suyu ise ancak rengini yahut tadını ya da kokusunu değiştirecek miktardaki haram şeyler ifsad eder. Bu hususta az miktar ile çok miktarın ne kadar olduğu hususunda belirli bir sınır tesbit etmemişlerdir. Ancak İbnu'l-Kasım'ın, Malik'ten naklettiği şu rivayet vardır: Cünub bir kimse bineklerin sulandığı havuzlardan birisinde gusledip de üzerindeki pislikleri eğer yıkamamış ise o takdirde o suyu ifsad etmiş (bozmuş) olur. İbnu'l-Kasım, Eşheb, İbn Abdil-Hakem ve Mısır'lılardan onlara tabi olanların kanaati budur.

Şu kadar var ki; İbn Vehb su ile ilgili konularda İmam Malik'in Medine'li arkadaşlarının kanaatini benimsemiştir. Onların bu kanaatlerini de Ebu Mus'ab hem Medine'lilerden, hem de İbn Vehb'den şöylece nakletmektedir: Su ister az, ister çok olsun ona düşen necaset görülmedikçe ve o suyun tadını yahut kokusunu ya da rengini değiştirmedikçe suyu bozmaz. Ahmed İbnu'l-Muaddel'in naklettiğine göre bu, su ile ilgili Malik b. Enes'in de görüşüdür. İsmail b. İshak, Muhammed b. Bukeyr, Ebu'l-Ferac el-Ebherî ile Bağdat'lılardan İmam Malik'in mezhebini benimseyen diğer ilim adamlarının da kanaati budur. Aynı zamanda bu, el-Evzaî, el-Leys b. Saa'd, el-Hasen b. Salih ve Davud b. Ali'nin de görüşüdür. Basra'lıların görüşü de budur. Kıyas ve sağlam eserler (rivayetler) itibariyle sahih olan görüş de budur.

Ebu Hanife der ki: Suyu bir necaset düştü mü su ister çok, ister az bulunsun necaset o suyun genelinde tahakkuk ile varlığını ortaya koyacak olursa, su bozulur. Ona göre necasetin tahakkuku da şu demektir: Mesela bir sidik damlası bir havuza düşecek olsa, eğer bu havuzun bir tarafını hareket ettirdiğimizde öbür tarafı da hareket ediyor ise, bütün su necis olur. Şâyet taraflardan birisinin hareketi diğerini harekete geçirmiyor ise su necis olmaz. "el-Mecmua"da (Maliki mezhebine dair fıkıh eserinde) de Ebu Hanife'nin mezhebine yakın ifadeler vardır.

İmam Şafiî ise kulleteyn hadisini esas almıştır ki; bu da tenkid edilmiş bir

hadistir. Hem senedinde, hem metninde ihtilâf vardır. Bu hadisi Ebû Dâvûd, Tirmizî ve özellikle de Darakutnî rivayet etmiştir.⁽¹⁾ O, kitabının başına bu hadisi almış ve bu hadisin bütün yollarını zikretmiştir.

İbnu'l-Arabî der ki: Darakutnî bir hadis imamı olmakla birlikte, kulleteyn hadisinin sahih olduğunu ortaya koymaya çalışmış ise de buna güç yetirememiştir.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Şafiî'nin kabul ettiği kulleteyn hadisine gelince, bu nazar (akıl) cihetinden zayıf, eser (nakil) bakımından da sabit olmayan bir görüştür. Çünkü naklî ilimlerde yetkin bir topluluk bu hususta tenkitlerde bulunmuşlardır. Ayrıca kulleteyn'in gerçek miktarı hususunda ne sabit bir rivayet ne de bir icma tesbit edilememektedir. Eğer bu uyulması gerekli bir sınır olsaydı, ilim adamlarının Peygamber (sav)'ın bu hususta tesbit ettiği sınırı öğrenmek için gerekli araştırmaları yapmaları icab ederdi. Zira böyle bir husus onların dinlerinin asıllarından ve üzerlerine farz olan hükümlerden birisidir. Gerçekten bu böyle olsaydı, onlar bu hususu ihmal etmezlerdi. Çünkü onlar bundan daha aşağı mertebede ve daha incelikli hususları dahi alabildiğine araştırmışlardır.

Derim ki: İbnu'l-Munzir'in kulleteyn ile ilgili olarak yaptığı açıklamalar bile bu hususta kabul edilmesi gereken bir rivayetin ve bir sınırlandırmanın olmadığını göstermektedir. Darakutnî'nin, *Sünen*'inde Hammad b. Zeyd'den, onun da Âsım b. el-Munzir'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Kilal (kuller) büyük testiler demektir. Burada sözü geçen Âsım ise kulleteyn hadisinin ravilerinden birisidir. Darakutnî'nin açıklamalarından anlaşıldığına göre bu testiler Hecer testileri gibidir. Çünkü Darakutnî, Enes b. Malik'ten rivayet olunan ve Peygamber (sav)'ın şu buyruklarının yer aldığı hadisi nakletmektedir: "Ben yedinci semadaki Sidret-i Münteha'ya kadar kaldırıldım. Baktım ki onun yemişleri Hecer kilali (testileri) gibi, yaprakları ise fil kulakları gibidir" deyip, hadisin geri kalan bölümünü kaydetmektedir.⁽²⁾

İbnu'l-Arabî der ki: Bizim ilim adamlarımız da Ebu Said el-Hudri'nin Buzaâ kuyusu ile ilgili hadisini delil diye almışlardır. Bu hadisi Nesaî, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve başkaları rivayet etmiştir.⁽³⁾

Bu da aynı şekilde zayıf bir hadistir. Sahihlik derecesine yaklaşmaz ve dayanak olarak alınamaz. Ben bu hususta et-Tusî el-Ekber ile tartıştım ve bana şöyle dedi: Bu meselede en arı duru mezheb Malik'in görüşüdür. Çünkü

(1) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 33; *Tirmizî*, Tahâre 50; *Nesâî*, Tahâre 43, Miyâh 3; *İbn Mâce*, Tahâre 75; *Müsned*, II, 23; *Dârakutnî*, *Sünen*, I 21-22

(2) *Buhârî*, III, 1411; *Müsned*, IV, 209.

(3) *Tirmizî*, I, 95; *Ebû Dâvûd*, I, 17; *Nesâî*, I, 174; *Müsned*, III, 86

su vasıflarından herhangi birisi değişikliğe uğramadıkça temizdir. Zira bu konuda dayanak olmaya elverişli herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Bu hususta dayanak Kur'ân-ı Kerîm'in zahir ifadeleridir ki, bu da yüce Allah'ın: **"Ve gökten tertemiz bir su indirdik"** buyruğudur. Bu da sıfatlarını koruduğu sürece böyledir. Sıfatlarından herhangi birisi değişikliğe uğrayacak olursa, bu sıfatlarını kaybettiğinden ötürü de ona verilen ismin dışına çıkmış olur. Bundan dolayı hadis ve fıkıhın imamı Buhârî bu konuda dayanak olmaya elverişli herhangi bir haber bulamamış ve: *"Suyun değişmesi babı"* diye başlık açtıktan sonra da bu başlığın altında şu sahih hadisi kaydetmektedir: "Allah yolunda yaralanan bir kimse -ki Allah kendi yolunda kimin yaralandığını en iyi bilendir- mutlaka kıyamet gününde yarası kanayarak gelecektir, rengi kan rengidir, kokusu ise misk kokusudur."⁽¹⁾ Böylelikle Peygamber (sav) kanın olduğu gibi kalacağını fakat misk gibi kokacağını bildirmiştir. Bu koku ise onun kan vasfını etkilememektedir. İşte bundan dolayı ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Su, kenarındaki ya da kıyısındaki bir leşin kokusu dolayısıyla değişikliğe uğrayacak olursa, bu ondan abdest almaya mani değildir. Eğer leş onun içine konulmuş olduğu halde, su değişikliğe uğrayacak olursa, bu suya karışmış olması dolayısıyla suyu necis kılar. Birinci halde ise bir yakınlık söz konusudur. Herhangi bir şekilde bu yakınlığa itibar edilmez.

Derim ki: Buhârî'nin zikrettiği bu hadis aynı şekilde bu kanaatin aksine de delil gösterilmiştir. O da kokunun değişikliğinin onu asli özelliğinin dışına çıkartmasıdır. Bu istidlalin açıklaması da şöyledir: Kanın kokusu misk kokusuna dönüşünce, artık bu kan necis ve pis görülen bir şey olmaktan çıkar ve o bir misk olur. Misk denilen şey de zaten ceylanın kanının bir parçasıdır. Kokusu değiştiği takdirde su da aynı durumdadır. Su ile ilgili cumhurun kabul ettiği yorum da budur. Abdu'l-Melik'in kabul ettiği görüş de birinci görüştür.

Ebu Ömer dedi ki: İlim adamları rengin dışında kokuya bağlı olarak hükmü kabul etmişlerdir. O bakımdan hüküm kokuya aittir. Kendi kanaatlerine de bu hadisi delil göstermişlerdir. Şu kadar var ki; insanın kalp huzuru ile kabul edebileceği bir anlam bu hadisten çıkmamaktadır. Ne kanda suyun özelliği vardır, ona kıyas edilsin, ne de fukaha bu gibi şeylerle uğraşsın. İlmî bilmecelere dönüştürmek ve onu içinden çıkılmaz bir hale sokmak, ilim ehli kimselerin yapacağı bir iş değildir. Onların işi ilmi açıklamak, açıklığa kavuşturmaktır. Bundan dolayı bu ilmi insanlara mutlaka açıklayıp onu gizlemeyeceklerine dair onlardan söz alınmıştır. Suyun değişikliğe uğraması ya necasetle olur, ya necasetin dışındaki bir şeyle olur. Eğer su necaset ile

(1) *Buhârî*, III, 1032; *Müslim*, III, 1496; *Tirmizî*, IV, 184; *Müsned*, II, 242, 384; 391, 398-400...

değişikliğe uğrayacak olursa ilim adamları icma ile bunun tahir de, mutahhir de olmadığıdır. Aynı şekilde icma ile kabul ettiklerine göre su, necasetin dışında bir şeyle değişikliğe uğrayacak olursa, aslı üzere tahir kalmaya devam eder. Cumhur'un kanaatine göre değişikliğin toprak ve sıvı bir şey ile olması hali dışında, mutahhir (temizleyici) değildir. Fukahanın icma ile kabul ettiği hususlar herhangi bir pürüzün ve bir karışıklığın bulunmadığı hakkın kendisidir.

4- Korunulması İmkânsız Olan Şeyler Sebebiyle

Değişikliğe Uğrayan Suyun Hükümü:

Su, kendisinden korunulması mümkün olmayan bir şekilde zırnık ya da kireç bulunan bir yatakta akması, yosun sebebiyle ya da üzerinde biten ağaç yaprakları dolayısıyla değişikliğe uğraması halinde; ilim adamlarının ittifakı ile -bu durum o su ile- abdest almaya engel değildir. Çünkü bundan sakınmak ve suyu böyle bir yerden ayırmak imkansız bir şeydir.

İbn Vehb'in Malik'ten rivayetine göre bu şekilde olmayan bir su, böyle bir sudan daha iyidir.

5- Çeşitli Şahıs ve Canlı Varlıkların Artığı Olan Suyun Hükümü:

İlim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- derler ki: Hristiyanın ve diğer kâfirlerin, içkicinin artırdığı su ile leş yiyen -köpek ve benzeri hayvanların- artıkları mekruhtur. Bunların artırdıkları su ile abdest alan bir kimsenin o suda necaset bulunduğunu kesinlikle bilmedikçe herhangi bir sorumluluğu yoktur.

Buhârî dedi ki: Ömer (r.a.)'da hristiyan bir kadının evinden (alınmış su ile) abdest almıştır.⁽¹⁾

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Bize Zeyd b. Eslem'den naklettiler, o babasından şöyle dediğini nakletti: Şam'da bulunduğumuz sırada Ömer b. el-Hattab'a bir su götürdüm. O da o sudan abdest aldı: Sen bu suyu nereden getirdin? diye sordu. Çünkü ben pınar suyu olsun, yağmur suyu olsun bu sudan daha tatlı bir su görmedim. Ona: Bu suyu şu hristiyan koca karının evinden getirdim, dedim. Abdestini aldıktan sonra kadının yanına giderek dedi ki: Ey yaşlı kadın, müslüman ol, selâmet bulasın. Allah, Muhammed (sav)'ı hak ile göndermiştir. Eslem dedi ki: Başını açtı, saçlarının tamamen ağarmış olduğunu gördük. Şöyle dedi: Ben yaşlanmış bir kadını, hemen şimdi öleceğim. Bunun üzerine Ömer (r.a.): Allah'ım şahid ol, dedi. Bunu Darakutnî rivayet

(1) Beyhakî, *es-Sunenu's-Suğrâ*, I, 166; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I, 324

etmiştir: Bize el-Huseyn b. İsmail anlattı, dedi ki: Bize Ahmed b. İbrahim el-Buşencî anlattı dedi ki: Bize Süfyan anlattı, deyip, hadisi kaydetti.⁽¹⁾ Bu rivayeti aynı şekilde el-Huseyn b. İsmail'den de rivayet etmektedir. el-Huseyn dedi ki: Bize Hallad b. Eslem anlattı. Bize Süfyan, Zeyd b. Eslem'den o babasından naklettiğine göre Ömer b. el-Hattab (r.a) hristiyan bir kadının evinden (alınan su ile) abdest aldı. Sonra yanına giderek Ey yaşlı kadın, müslüman ol, dedi... ve sonra da hadisi az önce geçtiği şekliyle kaydetti.⁽²⁾

6- Köpeğin Su İçtiği Kap ve Arttırdığı Su:

Köpeğin kendisinden içtiği su hakkında Malik dedi ki: Kap yedi defa yıkanır ve o sudan abdest alınmaz. Bununla birlikte o su temizdir.

es-Sevrî der ki: O su ile abdest alınır ve onunla birlikte teyemmüm de yapılır. Aynı zamanda bu Abdu'l-Melik b. Abdu'l-Aziz ile Muhammed b. Mesleme'nin de görüşüdür.

Ebu Hanife dedi ki: Köpek necistir. Bundan dolayı da kap yıkanır, çünkü necistir. Şafiî, Ahmed ve İshak da bu görüştedirler.

Malik ise evde tutulması caiz olan köpekler ile caiz olmayan köpekler arasında, köpeğin içmesi dolayısıyla kabın yıkanılması hususunda fark gözetirdi. Bu husustaki görüşünün hülasası şudur: Köpeğin kaptan yemesi ya da içmesi hiçbir şeyi necis kılmaz. Oradan ister yemek yesin, ister başka bir şey. Ancak o önemsiz oluşu dolayısıyla köpeğin arttırdığı suyun dökülmesini müstehab kabul etmiştir. Bu hususta göçebelerle birlikte olan köpek ile yerleşik yerlerdeki köpek arasında da fark görmemektedir ve durum ne olursa olsun teabbüden onun yediği ya da içtiği kap yedi defa yıkanır. Malikî mezhebine mensup kıyas ile amel eden ilim adamlarının kabul ettikleri nihai görüş budur.

İbn Vehb der ki: Bize Abdu'r-Rahman b. Zeyd b. Eslem babasından, o Ata'dan, o Ebu Hureyre'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav)'a Mekke ile Medine arasında bulunan havuzlar hakkında soru soruldu ve ona şöyle denildi: Köpekler ve yırtıcı hayvanlar bu havuzlara gelir, su içerler. O şöyle buyurdu: "Bu hayvanların karınlarına indirdikleri kendilerininidir. Geriye kalan da bizim için hem içecektir, hem de tahurdur." Bu hadisi Darakutnî rivayet etmiştir.⁽³⁾

Bu ise köpeklerin temizliği ve onların yiyip, içtiklerinden arta kalanın temizliği hususunda açık bir nasstır.

(1) *Dârakutnî, I, 32*

(2) *Dârakutnî, I, 32*

(3) *Dârakutnî, I, 26,31*

Buhârî'deki rivayete göre de İbn Ömer'den naklen köpekler Rasûlullah (sav)'ın mescidinde gider gelirler. Bununla birlikte bundan dolayı herhangi bir tarafa da su serpmezlerdi.⁽¹⁾

Ömer (r.a) da Ashab-ı Kiram'ın huzurunda Amr İbnu'l-Âs su havuzu sahibine: Senin havuzuna yırtıcı hayvanlar gelip su içer mi? diye sorunca, "Ey havuz sahibi, bu hususta sen bize bir bilgi verme, çünkü bizler yırtıcı hayvanların bulunduğu yere gidiyor ve bizim bulunduğumuz yere de onlar geliyorlar", demiştir. Bunu da Malik ve Darakutnî rivayet etmiştir.⁽²⁾

Burada yırtıcı hayvanlar ile onlardan sayılan köpek arasında herhangi bir ayırım gözetilmemiştir. Köpeğin arttırdığının dökülmesini söyleyen ve bunun necaset dolayısıyla olduğunu belirten muhalif kanaat sahiplerinin herhangi bir delili bulunmamaktadır. Artık suyun dökülmesinin emredilmesi ancak insanın ondan tiksinişi dolayısıyladır, necaseti dolayısıyla değildir. Çünkü pisliklerden uzak kalmak, teşvik edilmiş (mendub) bir husustur.

Yahut bu konuda onların mükellefiyetlerini ağırlaştırmak maksadı güdülmüştür. Zira İbn Ömer ve el-Hasen'in dediği gibi; köpek barındırmak yasaklanmış bir şeydir. Bundan vazgeçmemeleri, çölde sahip oldukları suyun azlığı dolayısıyla suyun dökülmesini emrederek, hükümlerini ağırlaştırmıştır. Tâ ki bu iş onlara ağır gelsin ve köpek barındırmaktan vazgeçsinler. Bu şekildeki bir kabın yıkanılması emri ise bir ibadettir. Az önce de belirttiğimiz gibi necaseti dolayısıyla değildir.

Bunun da iki delili vardır: Birincisi bu yıkama belirli bir sayı ile sınırlandırılmıştır. İkincisi Peygamber (sav)'ın: "Sekizincisinde ise onu toprakla ovalayınız"⁽³⁾ buyruğu dolayısıyla bu temizlemede toprağın da müdahalesi vardır. Şâyet bu emir necaset dolayısıyla verilmiş olsaydı, sidikte olduğu gibi bunda sayının ve toprağın herhangi bir şekilde söz konusu olmaması gerekirdi. Peygamber (sav) kediye ve kedinin su içip yemek yediği kabı temiz olarak değerlendirmiştir. Kedi ise yırtıcı bir hayvandır ve bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Zira kedi avının üzerine atılır ve ölmüş olanı yer. Köpek de aynı şekildedir, onun benzeri diğer yırtıcı hayvanlar da böyledir. Zira bunlardan herhangi birisi hakkında bir nass gelmiş ise, diğeri hakkında da bu nass aynen söz konusu olur. Bu da kıyas çeşitlerinin en güçlülerinden. Tabi bu ortada özel bir delilin bulunmaması halinde böyledir. Ayrıca biz artığının temizliğine dair nassı da zikretmiş bulunuyoruz. Dolayısıyla bu konuda muhalif kanaat belirtenin görüşü de çürütülmüş olmaktadır. Hamd, yüce Allah'a mahsustur.

(1) Buhârî I, 75; Ebû Dâvûd, I, 104; Müsned, II, 70

(2) Dârakutnî, I, 32; Beyhâkî, es-Sunenu'l-Kübrâ, I, 250.

(3) Ebû Dâvûd, I, 19; Dârimî, I, 204; Dârakutnî, I, 65; Müsned, IV, 86

7- Suda Ölen Bazı Canlıların Hükümü:

Kansız varlıklardan olup suda ölen canlıları eğer suyun kokusunu değiştirmeyecek olursa, suya bir zararları olmaz. Şâyet su kokarsa ondan abdest alınmaz. Aynı şekilde suda yaşayan canlılardan akacak kanı bulunan balık ve kurbağa gibi varlıklar ölecek olurlarsa bunların ölümleri dolayısıyla suyun kokusu değişmedikçe suya bir zararları olmaz. Şâyet kokusu değişir, su kokarsa o suda temizlenmek, ondan abdest almak caiz değildir. Malik'e göre bu su necis olmaz.

Akan kanı bulunup da suda ölen ve bulunduğu yerden alınıp da suyun rengini, tadını, kokusunu değiştirmeyecek olursa, o takdirde hem suyun kendisi temizdir hem de temizleyicidir. Su az ya da çok olsun farketmez. Medine'li (Malikî mezhebine mensub) alimlere göre bu böyledir. Bazılarının kanaatine göre böyle bir sudan gönül hoşluğuyla kullanılması için bir kaç kova çekilmesi müstehabtır. Ancak bu konuda aşılması gereken herhangi bir sınır da belirlememişlerdir. Bir kaç kova çekilmeksizin, o suyun kullanılmasını mekruh kabul ederler. Herhangi bir kimse gusül ya da abdest maksadıyla böyle bir suyu kullanacak olursa, dediğimiz şekilde olması halinde bu caizdir.

Malik'in mezhebine mensub kimi ilim adamı, böyle bir su ile abdest alanın suda bir değişiklik olmasa dahi teyemmüm yapması gerektiği görüşüne sahipti. Bu şekilde ihtiyaten her iki temizlenme şeklini (tahareti) bir arada yapmış olur. Şâyet böyle yapmayıp da o sudan aldığı taharetle yetinip namaz kılacak olursa, bu da yeterli olur.

Dâraikutnî'nin Muhammed İbn Sîrîn'den rivayet ettiğine göre Zemzem kuyusuna bir zenci düşüp öldü. İbn Abbas'ın emri üzere oradan çıkartıldı ve kuyunun suyunun çekilmesini emretti. Rûknün dibinden gelen bir pınar onların emeklerini boşa çıkartır gibi oldu. Bunun üzerine emir vererek kıptî kumaşlarla, ince ipeklerle gözeyi tıkadılar ve nihayet kuyunun suyunu çektiler. Kuyunun suyunu çekip bitirdikten sonra tekrar o pınar fışkırtıverdi. Bu rivayeti Ebu't-Tufeyl'den de şöylece nakletmektedir: Bir köle Zemzem kuyusuna düştü ve kuyunun suyu çekildi.⁽¹⁾

Bu durumda suyun asli özelliklerinin değişikliğe uğramış olma ihtimali vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şu'be, Muğiyre'den, o İbrahim'den rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiş: Akan kanı bulunan herbir canlıdan ötürü (suda ölmesi halinde) o sudan abdest alınmaz. Şu kadar var ki domuzlan böceği, akrep, çekirge, hamam böceği eğer içinde su bulunan bir kaba düşecek olurlarsa bunda ruhsat vardır,

(1) *Dâraikutnî*, I, 33; Beyhakî, *es-Sûnenu'l-Kubrâ*, I, 266;

bunun bir sakıncası yoktur. Şu'be dedi ki: Zannederim kertenkeleyi de söz konusu etmiştir. Bunu Darakutnî rivayet etmiştir: Bize el-Huseyn b. İsmail anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. el-Velid anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. Ca'fer anlattı, dedi ki: Bize Şû'be anlattı... deyip, bu rivayeti zikretmiştir.⁽¹⁾

8- Kedinin Su İçtiği Kap:

Ashab-ı Kiram'ın, İslâm aleminin çeşitli bölgelerinin fukahasının ve Hicaz ile Irak'ta bulunan diğer tabîlerin büyük çoğunluğunun kanaatine göre kedinin içip artırdığı su tahirdir. Kedinin artırdığı su ile abdest almakta bir sakınca yoktur. Buna sebep ise bu husustaki Ebu Katâde hadisidir. Bunu da Malik ve başkaları rivayet etmiştir.

Bu hususta Ebu Hureyre'den farklı (lafızlarla) rivayet edilmiştir. Atâ b. Ebi Rebah ile Said b. el-Müseyyeb, Muhammed b. Sîrîn'den rivayet edildiğine göre onlar kedinin içtiği suyun artan kısmının dökülmesini ve bundan dolayı da kabın yıkanmasını emretmişlerdir. Bu hususta el-Hasen'den farklı rivayetler gelmiştir. el-Hasen'den gelen her iki rivayetin de sahih olarak geldiğini kabul edebilmemiz için, kedinin ağzında necaset görmüş olma ihtimalini de kabul etmeliyiz.

Tirmizî, Malik'in naklettiği hadisi zikrettikten sonra şöyle demektedir: "Bu hususta Âişe ve Ebu Hureyre'den de gelmiş rivayetler vardır. Bu hasen, sahih bir hadistir. Peygamber (sav)'ın ashabından, tabîinden ve onlardan sonra gelen Şafiî, Ahmed ve İshak gibi ilim ehlinin çoğunluğunun kabul ettiği görüş budur. Onlar kedinin artığında bir sakınca görmemişlerdir."⁽²⁾

Bu rivayet bu husustaki rivayetlerin en güzeliştir. Malik, İshak b. Abdullah b. Ebi Talha'dan gelen bu hadisin senedini sağlam görmüş ve Malik'ten daha mükemmel bir şekilde bu hadisi kimse aktarmamıştır. Hafız Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Anlaşmazlık ve görüş ayrılığı halinde delil Rasûlullah (sav)'ın sünnetidir. Ebu Katâde yoluyla sahih olarak gelen hadiste belirtildiğine göre o kediye içsin diye kabı uygun bir şekilde eğmiştir. Fukaha'nın her bölgede dayandıkları delil budur. Bundan Ebu Hanife ve onun görüşünü benimseyenler müstesnadır. O kedinin artırdığı suyu mekruh kabul ederdi ve bir kimse o su ile abdest alacak olursa, bu da onun için yeter, derdi. Bununla birlikte kedinin artığından abdest almayı mekruh kabul edenlerin, Ebu Katâde yoluyla gelen hadisin kendilerine ulaşmamış olması, buna karşılık Ebu Hureyre'nin köpek hakkındaki hadisi kendilerine ulaşmış, kediye de köpeğe kıyas etmesinden daha güzel bir delillerinin olabileceğini bi-

(1) *Dârakutnî*, I, 33; Beyhakî, *a.g.e.*, I, 253.

(2) *Tirmizî*, I, 154.

lemiyorum. Ancak sünnet, kapların yıkanması hususunda teabbud meselesinde kedi ile köpek arasında ayırım gözetmiştir. Sünnetin kendisine karşı delil teşkil ettiği kimse ise elbetteki bu hususta yenik düşer. Sünnete muhalif olan da bu hususta bir kenara bırakılır. Tevfik Allah'tandır.⁽¹⁾

Yine bunların gösterdikleri delillerden birisi de Kurre b. Halid'in Muhammed b. Sîrîn'den, onun Ebu Hureyre'den yaptığı rivayettir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kedinin yiyip, içtiği bir kabın temizlenmesi bir veya iki defa yıkanması ile olur."⁽²⁾ Bu rivayette şüphe Kurre'ye aittir. Bu hadisi Kurre b. Halid dışında merfu olarak kimse rivayet etmemiştir. Kurre ise sika ve sağlam bir ravidir.

Derim ki: Bu hadisi Darakutnî rivayet etmiştir. Hadisin metni de şöyledir: "Köpeğin yiyip içtiği kabın temizlenmesi, birincisi toprak ile olmak üzere yedi defa yıkanmasıdır. Kedininkinin ise bir ya da iki defa (yıkanmasıdır)." Şüphe eden Kurre'dir.⁽³⁾ Ebubekir dedi ki: Ebu Âsım da hadisi böylece merfu olarak rivayet etmiştir. Ondan başkaları ise Kurre'den "köpeğin yiyip, içmesi" ile ilgili bölümü merfu, "kedinin yiyip, içmesi" ile ilgili bölümünü mevkuf olarak rivayet etmişlerdir. Ebu Salih'in rivayetine göre de Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kap, köpekten dolayı nasıl yıkanıyor sa, kediden dolayı da öylece yıkanır." Darakutnî dedi ki: Bu hadis merfu olarak sabit değildir. Bunun bellenen rivayeti Ebu Hureyre'nin sözü olduğu şeklindedir ve ondan farklı rivayetler gelmiştir. Ma'mer ve İbn Cüreyc, İbn Tavûs'tan, onun babasından naklettiğine göre o kediyi köpek gibi değerlendirdi. Mücahid'den gelen rivayete göre ise o kedinin yiyip, içtiği ve artık bıraktığı kap hakkında: Onu yedi defa yıka, demiştir. Bu rivayetleri Darakutnî kaydetmiştir.⁽⁴⁾

9- Müsta'mel (Kullanılmış) Su:

Müsta'mel su, onunla abdest alanın azaları temiz olduğu takdirde tahirdir. Ancak Malik ile ileri gelen fukahadan bir topluluk, böyle bir su ile abdest almayı mekruh görmüşlerdir.

Malik dedi ki: Böyle bir suda hayır yoktur. Herhangi bir kimsenin bu sudan abdest almasını da güzel görmüyorum. Şâyet abdest alıp da namaz kılacak olursa, namazını iade etmesi gerektiği görüşünde değilim. Bununla birlikte sonraki namazlar için abdest alır.

(1) İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, I, 324-325

(2) Bundan sonraki iki nota bakınız.

(3) *Dâarakutnî*, I, 64

(4) Aynı yer.

Ebu Hanife, Şafîî ve mezheplerine mensub ilim adamları derler ki: Hade-si gidermek (abdest ya da gusletmek) maksadıyla müsta'mel suyun kullanıl-ması caiz değildir. Böyle bir su ile abdest alan kişi abdestini iade eder. Çün-kü bu mutlak bir su değildir. Böyle bir suyu bulan bir kimse (başka suyu yok-sa) teyemmüm eder. Çünkü böyle bir kimse suyu bulunan bir kimse sayıl-maz. Onların bu kanaatlerini Esbağ b. el-Farac de aynen kabul etmiştir. el-Evzaî'nin görüşü de budur. Bunlar Malik tarafından rivayet edilen es-Suna-bihî hadisi ile Müslim'in rivayet ettiği Amr b. Anbese'nin hadisini ve daha baş-ka rivayetleri delil göstermişler ve şöyle demişlerdir: Bir su ile abdest alın-dığı takdirde, onunla birlikte günahlarda çıkar. Bu, günahların suyu olduğun-dan dolayı ondan uzak durmak gerekir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bana göre bu uygun bir izah değildir. Çünkü günahlar suyu necis yapmaz. Zira günahların maddi bir varlığı yok-tur. Bunlar suya karışacak bir cisim de değildirler ki suyu bozsunlar. Peygam-ber (sav)'ın: "Günahlar da su ile birlikte çıkar gider" diye buyurmuş olma-sı, onun namaz için alınan bir abdestin yüce Allah'ın mü'min kullarına bir rah-meti ve onlara bir lutfu olmak üzere küçük günahlarına keffaret teşkil eden bir amel olduğunu bildirmektedir.

Ebu Sevr ve Davud (ez-Zahirî)'nin görüşü de Malik'inki gibidir. Bunlara göre de müsta'mel su ile abdest almak caizdir. Çünkü böyle bir su tahirdir. Ona herhangi bir şey katılmış değildir ve o mutlak sudur. Ayrıca ümmetin eğer abdest alanın azalarında bir necaset bulunmuyor ise, bu suyun tahir olduğ-u nu icma ile kabul etmesini de delil göstermişlerdir. Ebu Abdullah el-Merve-zî Muhammed b. Nasr da bu görüştedir.

Ali b. Ebi Talib, İbn Ömer, Ebu Umame, Atâ b. Ebi Rebah, Hasan-ı Bas-rî, en-Nehaî, Mekhûl ve ez-Zührî'den de rivayet olunduğuna göre onlar; ba-şını meshetmeyi unutup da sakalı bir parça ıslak olanın bu ıslaklıkla başını meshetmesinin yeterli olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunlar böylelikle müsta'mel su ile abdest almayı caiz görmüş oluyolar.

Abdu's-Selam b. Salih rivayet ediyor: Bize İshak b. Suveyd, el-Alâ b. Zi-yad'dan anlattı. el-Alâ, Peygamber (sav)'ın ashabından kendisinden razı olunan birisinden naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) bir gün ashabın yanı-na gusledip çıkmış. Vücudunda suyun isabet etmediği bir yer kalmıştı. Biz ona: Ey Allah'ın Rasûlü, şu bölgeye su isabet etmemiş, dedik. Uzunca ve ser-best bir saçı vardı. Bu saçı o yerin üzerinden geçirdi ve onu ıslattı. Bunu da Dârakutnî rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Burada sözü geçen Abdu's-Selam b. Salih, Basra'lıdır ve pek kuvvetli bir ravi değildir. Onun dışında sika ra-vilerden bazıları bunu İshak b. el-Alâ'dan mürsel olarak rivayet etmişlerdir,

doğru olan da budur.⁽¹⁾

Derim ki: Hüseyim'in zikrettiğine göre hadis sika bir ravi olan İshak b. Suveyd el-Adevî'den, o el-Alâ b. Ziyad el-Adevî'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) gusletti... diye rivayet edilmiştir. İbnu'l-Arabî dedi ki: "Müsta'mel su meselesinin dayanağı bir başka delildir. O da şudur: Alet (olan su) ile bir farz eda edilecek olursa, onunla bir başka farz eda edilebilir mi?, edilemez mi? meselesidir. Bu konuda muhalif kanaatte olanlar bunu kabul etmezler. Bu hususta da köle bir kimse bir farz eda edilerek azad edildiği takdirde bir başka farzın eda edilmesi için aynı kölenin tekrar azadının mümkün olmadığını delil gösterirler. Ancak bu batıl bir iddiadır, çünkü kölenin azadı eğer köle bir kimse hakkında söz konusu olursa, kölelik ortadan kalkar. Bir başka azad için farzın eda edilebileceği bir yer kalmaz. Bunun benzeri ise azalar üzerinde telef olan sudur. Bununla tekrar bir farzın daha eda edilmesi sahih olamaz. Çünkü azad etmek sûretiyle köleliğin hükmen ortadan kalktığı gibi böyle telef olan bir su da maddi olarak ortadan kalkar ve telef olur.⁽²⁾ İşte bu çok nefis bir açıklamadır. Bunun üzerinde dikkatle düşünmek icab eder."

10- Necasetin Suyu Düşmesi İle Suyun Necasetin Bulunduğu Yerden Akması Arasındaki Fark:

Malik ve onun mezhebine mensub ilim adamları, içine necaset düşmüş su ile necasetin üzerinden geçen su arasında fark görmemektedirler. Bu su ister durgun olsun, ister olmasın. Çünkü Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Suyu hiçbir şey necis yapmaz."⁽³⁾ Ancak onu çokça etkileyerek tadını yahut rengini ya da kokusunu değiştiren müstesnadır."⁽⁴⁾

Şafiî'ler ise fark gözeterek şöyle demişlerdir: Necaset suya düşecek olursa, su necis olur. İbnu'l-Arabî de bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Sular ile ilgili hükümler konusunda şeriatın esaslarından birisi de şudur: Necasetin suya isabet etmesi, suyun necasetin olduğu yerden geçmesi gibi değildir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse uykudan uyandı mı elini üç defa yıkamadıkça sakın kaba daldırmasın. Çünkü

(1) *Dâraikutnî*, I, 110

(2) İbnu'l-Arabî'nin demek istediği şudur: Muhalif kanatte olanların delil olarak gösterdikleri kıyasta benzerlik sadece abdest alınırken telef olan yani eksilen su miktarı hakkında söz konusu olabilir. Geriye ise bir miktar su kalır; işte bu su tahirdir. Yani bir daha abdest için kullanılabilir. Valluhu a'lem.

(3) Bu kadarıyla: *Ebu Dâvûd*, I, 17, 18; *Tirmizî*, I, 96; *Nesâî*, I, 173, 174; *Müsned*, I, 308, II, 23, 26...

(4) *Dâraikutnî*, I, 28, 29.

sizden herhangi bir kimse elinin geceyi nerede geçirdiğini bilmez.”⁽¹⁾ Böylelikle Peygamber (sav) elin suya daldırılmasını yasaklarken, suyun elin üzerine dökülmesini emretmiştir. Bu, bu hususta harikûlade bir esastır. Eğer az ya da çok olsun su necasetin üzerinden geçmeyecek olsaydı, asla tahir olmazdı. Yine Peygamber (sav)’dan sabit olduğuna göre o mescidde küçük abdestini bozan Bedevi’nin küçük abdesti ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Onun üzerine bir kova su dökünüz.”⁽²⁾

Hocamız Ebu'l-Abbas dedi ki: Aynı şekilde kulleteyn hadisini de delil göstermiş ve şöyle demişlerdir: Şâyet su kulleteynden daha az olup da ona bir necaset isabet ederse, bu necaset o suyu değiştirmese dahi o su necis olur. Eğer o miktar ya da daha az bir miktar su necaset üzerinden geçip de onun maddi varlığını giderecek olursa su eski hali üzere tertemiz kalır ve necaseti izale etmiş olur. Ancak bu bir çelişkidir, çünkü her iki şekilde de karışma gerçekleşmiş olmaktadır. Suyun necasetin üzerinden geçmesi ile necasetin su üzerinden geçmesi şekli bir farktır. Bunda fıkhi herhangi bir incelik bulunmamaktadır. Diğer taraftan bu mesele taabbudi meselelerden değildir, aksine manası aklen kavranabilecek meselelerdendir. Bu da necasetin izale edilmesi ve bunun hükümleri kabilindendir. Diğer taraftan onların bütün bu kanaatlerini Peygamber (sav)’ın şu buyruğu reddetmektedir: “Temiz olan suyu, onun rengini yahut tadını ya da kokusunu değiştiren dışında hiçbir şey necis kılmaz.”⁽³⁾

Derim ki: Bu hadisi Darakutnî, Rişdîn b. Saâd Ebi'l-Haccac'dan, o Muaviye b. Salih'den, o Raşid b. Saâd'dan, o Ebu Uname el-Bahilî'den, o Sevan'dan, o da Peygamber (sav) yoluyla rivayet etmiş ve bunda “renkten” söz edilmemiştir. Darakutnî der ki: Bu hadisi Rişdin b. Saâd, Muaviye b. Salih'den merfu olarak zikretmemiştir ve pek kuvvetli değildir.⁽⁴⁾ İstidlal bakımından bundan daha güzeli Ebu Üsame'nin el-Velid b. Kesir'den, onun Muhammed b. Kaâb'dan, onun Ubeydullah b. Abdullah b. Rafî' b. Hadic'den, onun Ebu Said el-Hudrî'den yaptığı rivayettir. Ebu Said dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Bundaâ kuyusundan abdest alalım mı? diye soruldu. Bu kuyu içine ay hali kadınların bezleri, köpeklerin etleri ve kokuşmuş şeyler atılırdı. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Su temizdir, hiçbir şey onu necis etmez.” Bunu Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Dârakutnî rivayet etmişlerdir.⁽⁵⁾ Hepsi de bu senedle rivayet et-

(1) Müslim, I, 233; Dârakutnî, I, 49; Ebû Dâvûd, I, 25; Nesâî, I, 7; Müsned, II, 241, 259, 455, 471...

(2) Müslim, I, 236; Buharî, V, 2242; Ebu Dâvûd, I, 103; Tirmizî, I, 275; Müsned, II, 239, 282.

(3) Dârakutnî, I, 28.

(4) Dârakutnî, I, 28.

(5) Ebû Dâvûd, I, 17-18; Tirmizî, I, 96; Dârakutnî, I, 29;

mişlerdir. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hasen bir hadistir. Ebu Üsame bu hadisin ceyyid olmasını sağlamıştır. Ebu Said'in, Budaâ kuyusu ile ilgili rivayet ettiği hadisi Ebu Üsame'den daha güzel kimse rivayet etmemiştir. O halde bu hadis necasetin suya atılması veya gelmesi hususunda açık bir nasstır. Rasûlullah (sav)'da böyle bir suyun tahir ve temizleyici olduğunu hükme bağlamıştır.

Ebû Dâvûd dedi ki: Ben Kuteybe b. Said'i şöyle derken dinledim: Ben Budaâ kuyusunun kayyumuna derinliğini sordum ve ona: Burada azami su ne kadar olur? dedim. O: Azami göbeğe kadar olur dedi. Peki eksilirse? diye sordum. Bu sefer: Avret sınırının altına iner dedi. Ebû Dâvûd dedi ki: Ben Budaâ kuyusunu elbisemle ölçtüm. Ridamı üzerine uzattım, sonra ziraimla ölçtüm. Eninin altı zira olduğunu gördüm. Bana bahçenin kapısını açıp içeriye alan kişiye sordum: Hiç bu kuyunun yapısı önceki haline göre değişikliğe uğratıldı mı? Hayır dedi. Ben içinde rengi değişmiş bir su gördüm.⁽¹⁾ İşte bu bizim belirttiğimiz hususa dair lehimize bir delildir. Şu kadar var ki İbnu'l-Arabî şöyle demiştir: Bu kuyu kıraç arazinin ortasında idi. Onun suyu dibinden beri değişik olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Tâhir ve Mutahhir Olan Su:

Kendisiyle abdest almanın ve necasetleri yıkamanın caiz olduğu tâhir (temiz) ve mutahhir (temizleyici) su sema, nehir, deniz, pınar ve kuyulardan alınmış safi, arı sudur. İnsanlar tarafından kendisine herhangi bir şey katılıp karıştırılmamış, yüce Allah'ın yarattığı gibi saf bulunan ve "mutlak su" diye tarif ettikleri su budur. Daha önceden de açıkladığımız gibi bu suyun bulunduğu yerin renginin ona zararı olmaz.

Bu hususta Ebu Hanife ile Abdullah b. Amr ile Abdullah b. Ömer muhalefet etmişlerdir. Ebu Hanife yolculuk esnasında nebiz ile abdest almayı caiz kabul ettiği gibi, tahir olan herbir sıvı ile necaseti izale etmeyi caiz görmüştür. Yağ ile yemek suyuna gelince, ondan gelen bir rivayete göre bunlarla necasetin izale edilmesi caiz değildir. Şu kadar var ki onun mezhebine mensub ilim adamları (arkadaşları) şöyle derler: Eğer necaset onunla zail oluyorsa, caizdir. Ona göre ateş ve güneşin durumu da budur. Hatta meyte (leş)'in derisi eğer güneşte kuruyacak olursa, tabaklanmaksızın dahi tahir olur. Yerin üzerindeki necaset de böyledir. Eğer güneşte kuruyacak olursa o yer temizlenmiş olur ve orada namaz kılmak caizdir. Şu kadar var ki; oradaki toprakla teyemmüm almak caiz olmaz.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Şanı yüce Allah, suyu tertemiz olmakla nitelendirip

(1) Ebû Dâvûd, I, 18

bizleri onunla temizlemek maksadıyla semadan o suyu indirmekle bize lutfunu hatırlatmış olması, suyun bu hususta özellikli olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Peygamber (sav) de Ebubekr es-Sıddîk'ın kızı Esmâ'ya, el-biseye isabet eden ay hali kanı hakkında soru sorduğunda şöyle demiştir: "(O kanı önce kazı, sonra üzerine su dökerek çitile, sonra da orayı su ile yıka."⁽¹⁾ İşte bundan dolayı suyun dışındaki şeyler su hükmünde kabul edilemez. Çünkü o takdirde yüce Allah'ın bize lutfunu bu yolla hatırlatması iptal edilmiş olur. Diğer taraftan necaset maddi bir husus değildir ki; onu izale eden her bir şey ile maksadın gerçekleştiği söylenebilir. Necaset şer'î bir hüküm olup şariat sahibi onu gidermek için suyu tayin ve tesbit etmiştir. Sudan başkası su gibi değerlendirilemez. Zira su ile aynı hususiyete sahip değildir. Diğer taraftan başka şey su gibi değerlendirilecek olursa, o takdirde suyun varlığı onu iskat eder. Çünkü fer'î olan bir husus, iskat etmek bakımından asla katılacak olursa, kendi kendisini iskat etmiş olur. Tacu's-Sünne Zül-Iz b. el-Murtaza ed-Debusî buna "zina eden bir yavru" adını verirdi.

Derim ki: Nebiz'in (abdest almak için) kullanılabileceğine dair delil gösterilen rivayetlerin hepsi gevşek, zayıf, hiçbirisi ayakta duramayacak özellikte hadislerdir. Bunları Darakutnî zikretmiş, bunların zayıf olduklarını belirtmiş ve açıkça ifade etmiştir. Aynı şekilde İbn Abbas'tan mevkuf olarak rivayet edilen "nebiz, suyu bulamayanın abdest suyudur" ⁽²⁾ hadisi de zayıftır. Bu hadisin senedinde İbn Muhrîz vardır, onun da rivayet ettiği hadisler metruktur. Aynı şekilde Ali (r.a)'dan: "Nebiz ile abdest almakta sakınca yoktur" rivayeti de böyledir. el-Haccac da, Ebu Leyla da zayıf ravilerdir. İbn Mes'ud yoluyla gelen hadisin de zayıf olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: Bu hadisi tek başına İbn Lehîa rivayet etmiştir, o da hadisi zayıf bir ravidir. Alkame b. Kays'dan da şöyle dediğini zikretmektedir: Abdullah b. Mes'ud'a dedim ki: Sizden herhangi bir kimse cinnin davetçisinin kendisine geldiği gece, onun yanında tanık bulundu mu? O, hayır dedi.⁽³⁾

Derim ki: Bu, isnadı sahih bir rivayettir. Ravilerinin adaletinde görüş ayrılığı yoktur. Tirmizî, İbn Mes'ud yoluyla gelen bir hadisi rivayet ederek şöyle dediğini zikretmektedir: Peygamber (sav) bana: "Mataranda ne var?" diye sordu. Ben, nebiz vardır, dedim. Şöyle buyurdu: "(Nebiz'in kendisinden yapıldığı hurma) hoş ve güzel bir meyvedir. Su(yu) da tertemizdir." (İbn Mes'ud) dedi ki: (Peygamber) ondan abdest aldı. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi

(1) *Ebü Dâvûd*, I, 99; *Tirmizî*, I, 255; *Nesâî*, I, 155, 195; *Dârimî*, I, 256;

(2) *Dârakutnî*, I, 75,76,78; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kubrâ*, I, 11, (Dârakutnî, bu rivâyetlerdeki zaaf noktalarına işaret ettiği gibi; Beyhaki de bir sonraki rivâyette, bu hadisteki illetleri açıklamaktadır.)

(3) Bir önceki notta işaret edilen yerler.

ki: Bu hadis Ebu Zeyd'den, o Abdullah'tan, o da Peygamber (sav)'dan rivayet edilmiştir. Ebu Zeyd hadis ehline meçhul (tanınmayan) bir adamdır. Biz bu hadisin dışında onun herhangi bir rivayetinin olduğunu bilmiyoruz. Bazı ilim adamları nebiz ile abdest alınacağı görüşündedir. Süfyan ve başkaları bunlar arasındadır. Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Nebiz ile abdest alınmaz. Bu da Şafiî, Ahmed ve İshak'ın görüşüdür. İshak dedi ki: Şâyet bir adam böyle bir durumla karşı karşıya kalacak olursa, nebiz ile abdest alır ve teyemmüm de yaparsa daha çok hoşuma gider. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Nebiz ile abdest alınmaz, diyenlerin görüşü Kitap ve Sünnete daha yakındır ve daha uygundur. Çünkü yüce Allah: **"Eğer su bulamazsanız, o vakit tertemiz toprakla teyemmüm edin."** (el-Mâide, 5/6) diye buyurmaktadır.⁽¹⁾

Bu mesele hilaf (çeşitli mezheplerin görüşlerini zikreden) kitaplarda uzun uzadıya ele alınmıştır. Bunların dayanakları ise daha önce el-Maide Sûresi'nde (5/6. âyet, 29. başlık ve devamında, geçtiği üzere "su" lafzıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

12- Deniz Suyunun Hükümü:

Yüce Allah: **"Ve gökten tertemiz bir su indirdik"** diye buyurduğu gibi, **"si zi onunla tertemiz yapmak için..."** (el-Enfal, 8/11) diye buyurduğundan, bazı kimseler deniz suyunun hükmü hususunda karar verememişlerdir. Çünkü deniz suyu semadan inen su durumunda değildir. Hatta Abdullah b. Ömer ve İbn Amr'dan bu su ile abdest alınmayacağı rivayetini dahi nakletmişlerdir. Çünkü o bir ateştir ve tıpkı cehennemi andırır. Ancak Peygamber (sav) kendisine deniz suyunun hükmünü soran kimselere: "O suyu tertemiz, meytesi helal olandır" diye cevap vererek hükmünü açıklamıştır. Bu hadisi de Malik rivayet etmiştir.⁽²⁾

Ebu İsa bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hasen, sahih bir hadistir. Peygamber (sav)'ın ashabından, aralarında Ebubekir, Ömer ve İbn Abbas'ın da bulunduğu fukahânın çoğunluğunun görüşü budur. Bunlar deniz suyunda herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Peygamber (sav)'ın ashabından bazıları ise deniz suyu ile abdest almayı mekruh kabul etmişlerdir. İbn Ömer ve Abdullah b. Amr bunlar arasındadır. Abdullah b. Amr: O bir ateştir, demiştir.⁽³⁾

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Ebu İsa et-Tirmizî'ye, Safvan b. Süleym

(1) Tirmizî, I, 148.

(2) İbn Huzeyme, *es-Sahih*, I, 59; İbn Hibbân, *es-Sahih*, IV, 51, 62; Tirmizî, I, 101; *Dâra-kutnî*, I, 34-37; *Ebü Dâvûd*, I, 21; *Nesâî*, I, 50; *Muvatta*, I, 22, 495.

(3) Tirmizî, I, 101.

yoluyla nakledilen bu hadis hakkında sorulmuş, o şöyle demiştir: Bana göre o sahih bir hadistir. Ebu İsa dedi ki: Ben Buhârî'ye: Heysem diyor ki: O hadiste Ubeyy b. Berze vardır, dedim. Dedi ki: Bu hususta yanılmıştır, aslında o el-Muğire b. Ebi Burde'dir.

Ebu Ömer dedi ki: Ben Buhârî'den gelen bu rivayetin ne demek olduğunu bilemiyorum. Çünkü sahih olsaydı, bunu kendisince sahih kabul ettiği hadisleri topladığı *Musannef*'inde zikretmesi gerekirdi. Ancak böyle yapmadı, zira sahih hadis noktasında sadece sened esas alınır. Böyle bir senedi bulunan bir hadisi ise hadis ehli delil diye göstermez. Ancak o bana göre sahihtir, çünkü ilim adamları bu hadisi kabul etmiş ve onun gereğince amel etmişlerdir. Fukaha'dan hiçbir kimse de bu hadisin genel muhtevasına muhalefet etmemiştir. Görüş ayrılığı ancak onun bazı anlamları hakkındadır. İlim adamlarının cumhuru ile çeşitli bölgelerdeki fukâhânın fetvâ önderlerinden bir topluluk ittifakla şunu belirtmişlerdir: Denizin suyu tertemizdir. Onunla abdest almak caizdir. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab ile Abdullah b. Amr b. el-As'dan gelen rivayetler istisnadır. İkisi de deniz suyuyla abdest almayı mekruh görmüşlerdir. Ancak bu hususta İslâm aleminin fukahasından kimse onlara uymamış ve bu görüşe itibar etmemiştir. Bu husustaki hadis dolayısıyla da bu görüşe kimse dönüp bakmamıştır. İşte bu husus, bu hadisin fukaha nezdinde meşhur olduğuna, onların gereğince amel edip, onu kabul ettiklerine delildir. Böyle bir gerçek ise onlara göre asli kaidelerin reddettiği bir husus olup, isnadı apaçık sahih olan bir rivayetten daha uygundur. Tefik Allah'tandır.

Ebu Ömer dedi ki: Safvan b. Süleym, Humeyd b. Abdu'r-Rahman b. Avf ez-Zührî'nin azadlısıdır. Medine'lilerin âbidlerinden ve aralarında Allah'a karşı en takvalı olanlarından idi. Kendisini ibadete vermiş bir zattı. Az veya çok ne bulursa çokça sadaka verirdi, ameli çok bir kişi idi. Allah'tan çok korkardı. Künyesi Ebu Abdullah'tır. Medine'de yerleşmiş ve oradan ayrılmamıştır. Medine'de yüzotuziki yılında vefat etmiştir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel dedi ki: Ben babama Safvan b. Süleym'e dair soru sorulduğunu ve cevaben şöyle dediğini dinledim: O sika bir ravidir, Allah'a ibadet edenlerin en hayırlılarından, müslümanların fazilet sahibi şahsiyetlerindendir. Said b. Seleme'den ise bildiğim kadarıyla -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- sadece Safvan rivayette bulunmuştur. Bu durumda olan bir kimse ise meçhul birisi kabul edilir. İlim adamlarının tümünün kanaatine göre böyle bir rivayet delil olmaz. Muğire b. Ebi Burde'ye gelince, onun hakkında tıpkı Said b. Seleme gibi ilim bellemeyle bilinen bir kimse olmadığı söylenmiştir, meçhul olmadığı da söylenmiştir. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Muğire b. Ebi Burde'den, Mağrib'de Musa b. Nusayr'ın giriştiği gazvelerde söz edildiğini tes-

bit ettim. Musa onu suvarilerin başında kumandan olarak görevlendirirdi. Yüce Allah ona Berber ülkelerinde karada ve denizde bir çok yerin fethini müyesser kılmıştır.⁽¹⁾

Dârakutnî de, Malik'in rivayet yolundan bir başka yolla Ebu Hureyre'den Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Deniz suyunun kendisini temizlemediği kimseyi Allah da temizlemesin." Darakutnî dedi ki: Bu, isnadı hasen bir hadistir.⁽²⁾

13- Abdest veya Gusûlden Artan Suyun Hükümü:

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bazıları cünüb bir kimsenin arttırdığı su ile abdest alınmayacağını zannetmişlerdir. Ancak bu batıl bir görüştür. Meymune'den şöyle dediği sabittir: Ben ve Rasûlullah (sav) cünub olduk. Ben bir kaptan guslettim ve bir miktar su arttı. Rasûlullah (sav) ondan gusletmek üzere gelince, ben: Ben o sudan gusletmişim, dedim. Şöyle buyurdu: "Suyun üzerinde bir necaset yoktur -veya:- Su cünub olmaz" diye buyurdu.⁽³⁾

Ebu Ömer dedi ki: Erkeğin kadının arttırdığı su ile abdest almasını yasaklayan, bu hususta merfu bir takım rivayetler varid olmuştur. Bu rivayetlerin kiminde bazıları: "Fakat her ikisi birlikte avuçlayıp su alsınlar" fazlalığını ilave ederken; bir kesim de: Aynı kaptan erkeğin kadın ile birlikte su avuçlaması caiz değildir, çünkü o takdirde bunların herbirisi ötekinin fazlalığı ile abdest almış olur, demiştir. Başkaları da şöyle demektedir: Kadının tek başına su kabını alıp, sonra da erkeğin onun arttırdığı su ile abdest alması mekruhtur. Bu görüş sahiplerinin herbirisi kendi kanaatine uygun bir de rivayet kaydetmiştir. Ancak ilim adamlarının cumhuru ile İslâm aleminin değişik bölgelerindeki fukaha topluluğunun kabul ettiği görüşe göre erkeğin kadının arttırdığı su ile kadının da erkeğin arttırdığı su ile abdest almasında bir mahzur yoktur. Kadın o kabı ister sadece kendisine ayırmış olsun, ister ayırmamış olsun. Bu hususta sahih pek çok rivayet vardır. Bizim benimsediğimiz görüş de şudur: Suyu hiçbir şey necis etmez. Onda açıkça görünen necaset veya suyu değiştiren necis şeyler bulunması müstesna. Dolayısıyla sahih olarak rivayet edilmemiş eserlerle ve sahih olmayan görüşlerle uğraşmanın açıklanabilir bir tarafı yoktur. Yardım Allah'tandır.

Tirmizî'nin, İbn Abbas'tan rivayetine göre o şöyle demiştir: Bana Meymune (r.anha) anlattı, dedi ki: Ben ve Rasûlullah (sav) aynı kaptan cünüpluktan dolayı guslederdik. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽⁴⁾

(1) İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XVI, 217-220

(2) *Dârakutnî*, I, 35.

(3) *Ebü Dâvûd*, I, 18; *Tirmizî*, I, 94; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 189.

(4) *Tirmizî*, I, 94.

Buhârî'nin rivayetine göre de Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Ben ve Peygamber (sav) kendisine "el-ferak⁽¹⁾" adı verilen aynı kaptan birlikte guslederdik.⁽²⁾

Müslim'in, Sahih'inde de İbn Abbas'tan rivayete göre Rasûlullah (sav), Meymune (r.anha)'ın arttırdığı su ile guslederdi.⁽³⁾

Tirmizî'nin de rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın hanımlarından birisi bir kaptan gusletti. Rasûlullah (sav) o kaptan abdest almak isteyince, ey Allah'ın Rasûlü dedi, ben cünup idim. Peygamber: "Su cünup olmaz" diye buyurdu. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir. Süfyan es-Sevrî, Malik ve Şafiî'nin de görüşü budur.⁽⁴⁾

Dârakutnî'nin rivayetine göre Amr'e, Aişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav) ile birlikte aynı kaptan abdest alırdık. Bundan önce ise kedi ondan içmiş oluyordu. Darakutnî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽⁵⁾

Yine Gıfaroğullarından bir adamdan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) kadının abdestinden arta kalan suyu (taharet maksadıyla) kullanmayı nehyetmiştir.⁽⁶⁾

Bu hususta Abdullah b. Sercis'den de rivayet gelmiştir. Bazı fakihler kadının gusül ve abdestinden arta kalan su ile abdest almayı mekruh görmüşlerdir. Ahmed ve İshak'ın görüşü budur.⁽⁷⁾

14- Abdest ve Gusül Maksadıyla Suyu Isıtmak:

Darakutnî'nin rivayetine göre Ömer b. el-Hattab'ın azadlısı Zeyd b. Eslem'den nakledildiğine göre Ömer b. el-Hattab'a bir güğümde su ısıtılır ve onunla guslederdi. (Darakutnî) dedi ki: Bu sahih bir isnaddır.⁽⁸⁾ Âişe'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) kendim için güneşte su ısıttığım bir sırada yanıma geldi ve: "Ey Humeyra, bunu yapma, çünkü bu baras hastalığına sebeptir." Bunu da Halid b. İsmail el-Mahzumî, Hişam b. Urve'den, o babasından, o Aişe'den rivayet etmiştir. Ancak o (Halid) metruk bir ravidir.⁽⁹⁾

(1) *Ferak*: On altı ritil gelen bir hacim birim ölçüsüdür. Bu da on iki müd ya da üç sa' demektir. (el-Kürdî, *Şer'i Ölçü birimleri ve Fıkhi Hükümleri*, S. 159) Bir sa' 2036 gr.; bir ferak da 3 sa' olduğuna göre; bir ferak, 2036x3:6108 gr. yani 6,108 kg.dır. (A.g.e, s. 210)

(2) *Buhârî*, I, 100.

(3) *Müslim*, I, 207.

(4) *Tirmizî*, I, 94.

(5) *Dârakutnî*, I, 69. Ancak hadisin hasen-sahih olduğunu belirten ifade yok.

(6) el-Heysemi, *Mevâridü'z-Zam'ân*, I, 80

(7) *Tirmizî*, I, 92.

(8) *Dârakutnî*, I, 37.

(9) *Dârakutnî*, I, 38.

Bunu ayrıca Amr b. Muhammed el-A'sem, Fuleyh'den, o ez-Zührî'den, o Ur-ve'den, o da Aişe'den rivayet etmiştir. Bu ise hadisi münker olan bir kimsedir. Fuleyh'den ondan başkası da rivayet etmiş değildir. Zührî'den böyle bir rivayet sahih olarak rivayet edilmemiştir. Bunu Darakutnî söylemiştir.⁽¹⁾

15- Abdest Almak İçin Kullanılması Caiz Olan Kablar:

Altın ve gümüş kapları dışında, temiz olan her bir kaptan abdest almak caizdir. Çünkü Rasûlullah (sav) altın ve gümüş kap edinmeyi yasaklamıştır. Bunun sebebi ise -Allah'ı a'lem- Acemlere ve zorbalara benzemeye çalışmaktan dolayıdır. Yoksa bunlarda bir necaset bulunduğundan ötürü değildir. Bununla beraber bir kimse bu gibi kaplardan abdest alacak olursa, abdesti caizdir, fakat onları kullandığı için günahkâr olur. Gümüş veya altın kaptan herhangi birisinden alınan abdestin geçerli olmayacağı da söylenmiştir. Ancak birinci görüşü benimseyenler daha çoktur. Bu açıklamayı Ebu Ömer yapmıştır.

Şer'an temizlenmiş her bir derinin abdest ve başka maksatlar için kullanılması caizdir. Malik tabaklandıktan sonra da -bu konuda farklı görüşleri gelmiş olmakla birlikte- meytenin derisinden yapılmış kaptan abdest almayı mekruh görürdü. Bu husustaki açıklamalar da daha önce en-Nahl Sûresi'nde (16/80. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

لُنْحِيْ بِهٖ بَلَدَةً مِّتًا وَنُسْقِيْهِ مِمَّا خَلَقْنَا اَنْعَامًا وَّاِنَاسًا كَثِيْرًا ﴿٤٩﴾

49. Onunla ölü bir beldeyi canlandıralım; yarattığımız nice hayvanat ve insanı onunla sulayalım diye.

“Onunla” yani yağmur ile “ölü bir beldeyi” kuraklığı, suyunun çekilmişliği ve bitki bitirmemiş olması ile böyle olan bir yeri... “canlandıralım.” Ka'âb dedi ki: Yağmur yeryüzünün ruhudur. Allah orayı yağmur ile canlandırır.

Yüce Allah burada “(مِيتًا): Ölü” diye buyurup, “(مِيتَةً): (müennes için) ölü” diye buyurmamış olması “belde” ile “beled”in manasının aynı oluşundan dolayıdır. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. “Beled” ile belli bir yeri kastettiği de söylenmiştir.

“Yarattığımız nice hayvanat ve insanı onunla sulayalım diye” buyru-

(1) Dârakutnî, I, 38.

ğundaki (وَنَسِيتُهُ): **Onunla sulayalım diye** buyruğu genel olarak “nûn” harfi ötreli okunmuştur. Ömer b. el-Hattab ile el-Mufaddal’ın rivayetine göre Âsım ile el-A’miş ise “nûn” harfini üstün olarak; (نَسِيتُهُ) diye okumuşlardır.

“Yarattığımız nice hayvanat ve insanı...” yani pek çok insanı sulayalım, diye... (أَنَاسِي): İnsanlar”ın tekili (إِنْسِي) şeklindedir. Bu da “el-kurkûr”un çoğulunun “karakîr” ile “karakir” şeklinde gelmesi gibidir. el-Ahfeş, el-Müherred ve el-Ferra’nın iki görüşünden birisine göre bu böyledir. el-Ferra’nın başka bir görüşü de şudur: Bunun tekili “insan”dır. Sonra sondaki “nun”, “ya”ya değiştirilerek bunun yerine çoğul olarak; (أَنَاسِي) denilir. Aslı ise (أَنَاسِين) şeklindedir. Bu da “sirhân” ve “serahîn” ile “bustan” ve “besatîn” gibidir. Araplar bu kelimelerde “ya”yı, “nun”un yerine getirmişlerdir. Bu açıklamaya göre “serahî” ve “besatî” demek caiz olmalıdır. Aralarında herhangi bir fark yoktur.

el-Ferra dedi ki: Lamu’l-fiil ile aynu’l-fiil arasında bulunan ye’nin şeddesiz okunması mümkündür. Buna göre; (أَنَاسِي): İnsanlar” denilir. Nitekim “karakîr” ve “karakir” gibi. (كَثِيرًا): Çok” denilerek bunun yerine (كَثِيرِينَ): Çoklar” denilmeyiş sebebi “faîl” vezni ile bazan çokluğun anlatılmak istenmesidir. Yüce Allah’ın: (وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا): *Onlar ne iyi arkadaşlırlar* (en-Nisa, 4/69) buyruğunda olduğu gibi.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا
كُفُورًا ﴿٥٠﴾

50. Andolsun ki Biz, onu onların arasında öğüt alsınlar diye evirip çevirdik. Halbuki insanların çoğu yüz çevirip, nankörlük etmekten başka bir yol izlemediler.

“Andolsun ki Biz, onu” yani Kur’ân-ı Kerîm’i **“onların arasında öğüt alsınlar diye evirip çevirdik.”** Burada zamir ile Kur’ân’dan söz edilmesi sûrenin baş taraflarında yüce Allah’ın: *“Hak ile batılı ayırarı (Furkan’ı) âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna indiren (Allah) ne yüce, ne mübarektir”* buyruğu; *“Andolsun ki bana geldikten sonra beni Zikirden o saptırdı.”* (29. âyet) ile: *“Ya Rab! Gerçekten benim kavmim bu Kur’ân’ı terketti.”* (30. âyet) buyruklarında ondan söz edilmiş olmasından dolayıdır.

“Halbuki insanların çoğu yüz çevirip, nankörlük etmekten başka bir yol izlemediler.” Onu inkâr ettiler, onu yalanladılar.

“Andolsun ki Biz, onu onların arasında... evirip çevirdik” buyruğunda sözü edilenin yağmur olduğu da söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbas’tan rivayet edilmiştir. İbn Mes’ud da şöyle demiştir: Bir senenin yağmuru diğerininkinden fazla değildir. Ancak yüce Allah, onu dilediği şekilde evirip çevirir. Bir tarafta yağın fazla miktar, diğerlerinden eksiltilmiş demektir. İşte “evirip çevirme”nin (tasrîf’in) anlamı budur.

“Andolsun ki Biz, onu onların arasında... evirip, çevirdik.” Yani onu bol, daha az ve çisinti halinde yağdırdık, diye de açıklanmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre, onun evirilip çevirilmesi içmek, sulamak, onunla ekin yetiştirmek, taharet almak, bostanları sulamak, yıkamak ve benzeri yollarla çeşitli şekillerle ondan faydalanmaktır.

“Öğüt alsınlar diye evirip çevirdik. Halbuki insanların çoğu yüz çevirip nankörlük etmekten başka bir yol izlemediler” buyruğu ile ilgili olarak İkrime dedi ki: Bu cahiliye dönemi Araplarının yıldızların doğup batışı ile ilgili olarak; “şu yıldızın doğuşu sebebiyle bize yağmur yağdırıldı” demeleridir. en-Nehhâs dedi ki: Bizler tefsir bilginleri arasında burada sözü eden “küfür (nankörlük)”ün onların “şu yıldızın doğumu sebebiyle bize yağmur yağdırıldı” demeleri demek olduğu hususunda bir görüş ayrılığı bilmiyoruz. Bunun bir benzeri ifade de “yıldız şu işi yaptı” demektir. Yıldız herhangi bir fiil nisbet eden herkes, kâfirdir.

er-Rabî b. Subeyh rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) döneminde bir gece insanlara yağmur yağdırıldı. Sabah olduğunda Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Bu hususta insanlar iki (tür) adam olarak sabahı ettiler. Kimisi şükredendir, kimisi nankörlük eden bir kâfirdir. Şükreden kişi kendisine yağmur yağdırılıp su ihtiyacı karşılandığından dolayı yüce Allah’a hamdeder. Kâfir nankör kişi ise şu, şu yıldızın doğuşu dolayısıyla bize yağmur yağdırıldı, der.”⁽¹⁾

Bu hadisin manası itibariyle sahih olduğu hususunda ittifak vardır. İleride yüce Allah’ın izniyle el-Vâkıa Sûresi’nde (56/75. âyetin tefsirinde) gelecektir. Ayrıca İbn Mes’ud’un rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir senenin yağmuru bir diğerinkinden fazla değildir. Fakat bir kavim masiyet işleyecek olursa, Allah o yağmuru başkalarına yönlendirir. Hep birlikte isyan edecek olurlarsa, yüce Allah bu yağmuru çöllere ve denizlere yönlerdirir.”⁽²⁾

Bir diğer açıklamaya göre burada evirip çevirmek, rüzgarlar hakkında söz

(1) *Buhârî*, I, 290, 351; *Müslim*, I, 83; *Ebü Dâvûd*, IV, 16; *Nesâî*, III, 164; *Muvatta*, I, 192; *Müsned*, IV, 117

(2) *Kaynağını tespit edemedik.*

konusudur. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Hamza ve el-Kisaî "(يَذْكُرُوا)": **Öğüt alsınlar diye**" buyruğunu "(يَذْكُرُوا)": Hatırlasınlar diye" şeklinde, "zel" harfi şeddesiz olarak "zikirden" gelmiş bir kip olarak okumuşlardır. Diğerleri ise tezekkür'den türemiş ve şeddeli olarak okumuşlardır. Yani yüce Allah'ın nimetlerini hatırlasınlar ve bu nimetleri ihsan eden kimseye ortak koşmanın caiz olmadığını bilsinler demektir. Tezekkür de mana itibariyle zikre (hatırlamaya) yakındır. Şu kadar var ki; tezekkür kalpten uzak kalan şeyler hakkında kullanılır. O bakımdan kalp, hatırlamakta bir çeşit çabaya ihtiyaç duyar.

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ
الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

51. Eğer dileseydik herbir beldede elbette bir uyarıcı gönderirdik.

52. O halde kâfirlere itaat etme ve onlara karşı onunla büyük bir cihad et!

"Eğer dileseydik herbir beldede bir uyarıcı" yani senin üzerinde peygamberliğin yükleri hafiflesin diye yağmuru paylaştığımız gibi onları uyarıp korkutacak bir rasûl "**gönderirdik.**" Ancak bizler böyle yapmadık, bilakis seni herkes için bir uyarıcı kıldık. Böylelikle senin derecen yükselsin istedik. O halde Allah'ın senin üzerindeki nimetine şükretmelisin.

"O halde kâfirlere" seni davet ettikleri ilahlarına tabi olmak hususunda "**itaat etme ve onlara karşı onunla büyük bir cihad yap.**" İbn Abbas Kur'ân ile İbn Zeyd de İslâm ile diye açıklamışlardır. Kılıç ile cihad et, anlamında olduğu da söylenmiştir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Zira sûre Mekki bir sûredir ve savaş emrinden önce nazil olmuştur. "**Büyük bir cihad**"dan kasıt, aralıksız ve durgunluk devresi olmayan bir şekilde cihad etmektir.

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ
وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٥٣﴾

53. İki denizi salıveren O'dur. Bu tatlı mı tatlı, bu ise tuzlu ve acıdır. Bu ikisi arasında da bir perde ve belirli bir sınır kıldık.

“İki denizi salıveren O'dur” buyruğu ile ihsan olunan nimetler tekrar söz konusu edilmektedir.

“(مَرَج) : **Salıveren**” serbest bırakan, birbirine katan ve önündeki engeli kaldıran demektir. Mücahid dedi ki: O, iki denizi serbest bıraktı ve birini diğerinin üzerine saldı. İbn Arafe dedi ki: “**İki denizi salıveren**” yani onları birbirine katan demektir. Onlar biri diğerine ulaşmak¹dır. Bir şeyi katıp karıştırmayı anlatmak üzere; (مرجته) denilir. “(مَرَجَ الدِّينَ وَالْأَمْرَ) : Din ve iş birbirine karıştı ve tutarsızlık oldu” demektir. Yüce Allah'ın: “(فِي أَمْرِ مَرْيَجٍ) : *Pek karışık bir iş içinde...*” (Kâf, 50/5) buyruğu da buradan gelmektedir. Peygamber (sav)'ın, Abdullah b. Âmr b. el-As'a söylediği şu ifadelerde de bu kökten gelen lafız kullanılmıştır: “(إِذَا رَأَيْتَ النَّاسَ مَرَجَتْ عَهْدُهُمْ وَخَفَّتْ أَمَانَتُهُمْ وَكَانُوا هَكَذَا وَهَكَذَا) : Sen insanların ahitlerinin birbirine karıştığını, emanetlerinin artık hafife alındığını ve şöyle şöyle olduklarını görürsen...” deyip, parmaklarını birbirine geçirdi. Ben kendisine: Peki o sırada ne yapayım? Allah beni senin yolunda feda etsin, diye sordum. Şöyle buyurdu: “Evinde otur, dilini tut, maruf gördüğün şeyi yap, münker gördüğünü bırak ve sadece kendinle ilgilen, ammenin işleriyle uğraşmayı da terket.” Bu hadisi Nesaî, Ebû Dâvûd ve başkaları rivayet etmişlerdir.⁽¹⁾

el-Ezherî dedi ki: “**İki denizi salıveren**” aralarını serbest bırakan demektir. Atı serbest bırakıp merada yayılmayı terketmeyi anlatmak üzere; (مَرَجَتْ الدَّابَّةُ) : Atı meraya saldı, denilir. Sa'leb dedi ki: “Salmak” akıtmak demektir. Buna göre yüce Allah'ın: “**İki denizi salıveren**” buyruğu, ikisini akıtan anlamındadır. el-Ahfeş dedi ki: Bazıları da “(أَمْرَجَ الْبَحْرَيْنِ) : İki denizi salıverdi” ifadesini (hemzesiz olarak): (مرج) gibi kullanmışlardır. Yani burada (فعل) vezni ile (أفعل) vezni aynı anlamdadır.

“**Bu tatlı mı tatlı**” son derece tatlı; “**bu ise tuzlu ve acıdır.**” Hem tuzluluğu, hem de acılığı vardır. Talha'dan onun; “(مِلْحٌ) : *Tuzlu*” lafzının “mim” harfini üstün, lam harfini de esreli okuduğu rivayet edilmiştir.

“**Bu ikisi arasında da bir perde**” kendi kudretinden bir engel “...kıldı.” Onlardan biri diğerinin aleyhine baskın gelmez. Nitekim er-Rahman Sûresi'nde: “*O iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi, ama aralarında bir engel vardır. Biri diğerine karışmaz.*” (er-Rahman, 55/19-20) diye buyurmaktadır.

(1) Ebû Dâvûd, IV, 123, 124; İbn Mâce, III, 1307; Müsned, II, 162, 220, 221.

“Ve belirli bir sınır kıldı.” Yani birinin diğerine karışmasını önleyecek şekilde görülmeyen bir perde var etti.

“Berzah: Perde” hâciz (engel) demektir. Hicr (sınır) ise mani (engel) demektir. el-Hasen dedi ki: Bununla İran denizi (Hint okyanusu, Basra körfezi) ile Rum denizini (Akdeniz'i) kastetmektedir.

İbn Abbas ve İbn Cübeyr dediler ki: Kasıt semadaki deniz ile yeryüzündeki denizdir. Yine İbn Abbas şöyle demiştir: Her yıl bu iki deniz birbirine kavuşur, fakat ikisi arasında da onun kaza ve takdiri ile berzahlardan bir berzah bulunur.

“Ve belirli bir sınır...” Yani tuzlu olanın tatlı su ile tatlanması yahutta tatlı olanın tuzlu olan ile tuzlanması kesinlikle engellenmiştir.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا
وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾

54. Ve O, sudan insan yaratan, ondan neseb ve sıhrî akrabaları çıkaran O'dur. Rabbin herşeye güç yetirendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- İnsanların Yaratılış Nimeti:

“Ve O, sudan insan yaratan... O'dur.” Yani nutfeden insan yaratan O'dur. **“Ondan neseb ve sıhrî akrabaları çıkaran O'dur.”** Yani insanı bir cihetiyle neseb akrabalığı, bir cihetiyle de sıhrî akrabalığı olan bir varlık kılmıştır.

“Sudan” buyruğu ile insanın asli yaratılışına işaret edildiği de söylenmiştir. Çünkü canlı olan herbir mahluk sudan yaratılmıştır. Bu âyet-i kerime ile insanların yokluktan sonra var edilmeleri yolu ile üzerlerindeki nimet sayılmakta ve bu hususta ibret almaları için dikkatleri çekilmektedir.

2- Neseb ve Sıhr Ne Demektir?:

“Ondan neseb ve sıhrî akrabaları çıkaran O'dur” buyruğunda geçen neseb ve sıhr insanlar arasında oluşan her türlü akrabalığı kapsayan umumî iki anlamdır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Neseb aslında erkek ile dişi arasında şer'î sûrette suyun karıştırılmasıdır. Eğer bu masiyet yolu ile gerçekleşirse bu mutlak olarak bir yaratma⁽¹⁾ olur ve muhakkak olarak da bir neseb olmaz. Bundan dolayı şanı yüce Allah'ın: *"Anneleriniz, kızlarınız... size haram kılındı."* (en-Nisa, 4/23) buyruğunun kapsamına zinadan olma kızı girmez. Zira ilim adamlarımızın da, dinimiz de bu hususa dair iki görüşün sahih olanına göre de böyle bir kız, kişinin kızı durumunda değildir. Bu şer'an bir neseb olmayacak olursa, şer'an sıhrî bir akrabalık da söz konusu olmaz. Buna göre zina annenin kızını da, kızın annesini de haram kılmaz. Helal nikâh dolayısıyla haram kılınanlar, haram ilişki dolayısıyla haram kılınmazlar. Çünkü yüce Allah neseb ve sıhrî akrabalıkla kullarına olan lutfunu hatırlatmış ve bu akrabalıkların değerinin yüceliğini dile getirmiştir. Helal ve haramlığa dair hükümleri de bunlara bağlı olarak söz konusu etmiştir. O halde batıl olan bir ilişki akrabalığı bunlara katılamaz ve bunlara eşit görülemez.

Derim ki: Kişinin zinadan olma kızı yahut kızkardeşi ya da zinadan olma oğlunun kızını nikahlaması hususunda fukaha arasında görüş ayrılığı vardır. Aralarında İbnu'l-Kasım'ın da bulunduğu bir topluluk, bunu haram kabul etmiştir. Ebu Hanife ve mezhebine mensub fukahanın görüşü de budur. Aralarında Abdu'l-Melik İbnu'l-Macişun'un da bulunduğu başkaları ise bunu caiz kabul etmişlerdir. Bu Şâfiî'nin de görüşüdür. Buna dair açıklamalar yeterli bir şekilde en-Nisa Sûresi'nde (4/23. âyet, 14. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Ferrâ dedi ki: Neseb, nikahlanması helal olmayan akrabalar demektir. Sıhrî akraba ise nikâhlanması helal olan demektir. ez-Zeccac da böyle demiştir, aynı zamanda bu Ali b. Ebi Talib'in de görüşüdür.

"Sıhr"ın istikakı bir şeyi başka bir şeyle karıştırmayı anlatmak üzere kullanılan: (صهرت الشيء) 'den gelmektedir. Sıhrî akrabalarından herbirisi diğeri ile karışmış olduğundan nikah yoluyla ortaya çıkan akrabalıklara sıhrî akrabalık denilmiştir. Çünkü bu yolla insanlar birbiriyle karışmaktadır.

Sıhrın nikâh akrabalığı olduğu söylenmiştir. Buna göre zevcenin akrabalarına (haten'in çoğulu) ehtân kocanın akrabalarına da ahma' (kayınlar) denilir. sıhrî akrabalar ise bütün bunlar hakkında umumi olarak kullanılabilir. Bu açıklamayı da el-Esmâî yapmıştır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: "Haten"ler kadının babası, kardeşi ve amcasıdır. -el-Esmâî'nin dediği gibi- Sıhr ise adamın kızının kocası, onun kardeşi, babası ve amcasıdır.

(1) Buradaki "yaratma" anlamını verdiğimiz "halkan" kelimesinin aslında "karıştırmak" anlamına gelen "haltan" olması ihtimali bizce kuvvetlidir. Kelimenin hat benzerliği dolayısıyla yanlış okunmuş olma ihtimali vardır.

Ebu Suleyman el-Cûzecânî'nin rivayetine göre Muhammed b. el-Hasen, şöyle demiştir: Adamın haten'leri (enişteleri) kızlarının, kızkardeşlerinin, hala ve teyzelerinin ve kendisine mahrem olan her bir kadının kocasına denilir. Sıhrî akrabaları ise hanımı tarafından haram olan zû rahim olan herkes demektir.

en-Nehhas dedi ki: Bu hususta evla olan el-Esmâ'nin sıhrî akrabalıklar hakkındaki görüşünün kabul edilmesi ve her iki taraftan (karı ve koca tarafından) akrabalıkların söz konusu olmasıdır. Nitekim: "(صهرت الشيء)": O şeyi karıştırdım" denilir. İşte eşlerden herbirisi diğeri ile böylelikle karışmış olmaktadır. Hatênler (enişteler) hakkında da evla olan şu iki sebep dolayısıyla Muhammed b. Hasen'in söylediği görüştür: Birincisi bu husustaki merfu hadistir. Muhammed b. İshak, Yezid b. Abdullah b. Kusayt'dan, o Muhammed b. Üsame b. Zeyd'den, o babasından rivayete göre Zeyd dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sana gelince ey Ali, sen benim hatenimsin (damadım-sın), torunlarımin babasısin, sen bendensin, ben de sendenim." İşte burada görüldüğü gibi kızın kocası olan Ali (r.a)'e "haten" denilmiştir. Diğer taraftan "haten" kelimesi bir şeyi koparmayı anlatmak için kullanılan; (ختمه)'den gelmektedir. Koca sanki kendi akrabalarından koparılmış ve eşini de kendi akrabalarından koparmış gibidir.

ed-Dahhâk dedi ki: sıhrî akraba süt emmek yoluyla meydana gelen akrabalıktır.

İbn Atiyye dedi ki: Ancak böyle bir görüş kanaatime göre İbn Abbas (r.a)'ın şu sözü dolayısıyla düşülmüş bir yanılgıdır: Neseb dolayısıyla yedi kişi, sıhrî akrabalık dolayısıyla da beş kişi haram kılınmıştır. Bir başka rivayette ise "sıhrî akrabalık dolayısıyla yedi kişi haram kılınmıştır" şeklindedir. O bununla şanı yüce Allah'ın neseb yoluyla haram kılınanların söz konusu edildiği: "*Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, hemşire kızları... size haram kılındı.*" (en-Nisa, 4/23) buyruğu ile sıhrî akrabaların sayıldığı yüce Allah'ın şu buyruğunda: "*Sizi emziren sütanneleriniz... ve iki kızkardeşi birlikte almanız da (size haram kılındı).*" (en-Nisa, 4/23) buyruğuna kadar sayılanları kast etmektedir. Bundan sonra evli kadınların haram kılındığı söz konusu edilmektedir.

Bu hususta hareket noktası şudur: İbn Abbas sıhrî akrabalar arasında onunla birlikte zikrolunanlar da haram kılınmıştır, demek istemiştir. O, bu sözü edilenlerle bunun önemine yani sıhrî akrabalığın önemine işaret etmek istemiştir. Yok, süt emzirmek ile sıhrî akrabalık olur, demek istememiştir. Ancak süt akrabalığı neseb seviyesindedir. Neseb dolayısı ile -bu hususta nakledilmiş hadisin hükmü gereğince- haram kılınanlar süt emmek dolayısıyla da haram kılınmıştır. Diğer taraftan sıhrî akrabalarından da beş kişi haram kılınmıştır.

linmiştir, diye rivayette bulunanlar iki âyet-i kerime'de yer alan iki kızkardeşin birlikte nikâhlanmasıyla evli hür kadınların nikahlanmasını saymamıştır.

Derim ki: Buna göre İbn Atiyye az önce sözü edilenlerle birlikte süt emmeyi de neseb kabul etmiştir. ez-Zeccâc'ın da görüşü budur. Ebu İshak dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Anneleriniz... size haram kılındı"* buyruğundan itibaren *"ve iki kızkardeşi birlikte almanız da (size haram kılındı)"* buyruğuna kadar zikredilenler neseb akrabalarıdır. Sıhrî akraba ise velayeti altındaki kadını evlendirme yetkisine sahip olan kimselerdir. İbn Atiyye dedi ki: ez-Zehravî de şöyle bir görüş nakletmektedir: Buna göre neseb erkek çocuklar tarafındaki akrabalık, sıhrî akrabalık ise kız çocuklar tarafından meydana gelen akrabalıklardır.

Derim ki: Bu görüşü en-Nehhâs da zikretmiş ve şöyle demiştir. Çünkü sıhrî akrabalık iki cihetten de olmaktadır.

İbn Sîrîn dedi ki: Bu âyet-i kerime Peygamber (sav) ile Ali (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Peygamber (sav)'ın, Ali (r.a) ile akrabalığı hem neseb akrabalığıdır, hem de sıhrî akrabalıktır. İbn Atiyye dedi ki: Onların bu şekildeki akrabalıkları kıyamet gününe kadar aralarındaki hurmet bağını pekiştiricidir.

"Rabbin herşeye" ve dilediğini yaratmaya "güç yetirendir."

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ۖ وَكَانَ
الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾

55. Halbuki onlar Allah'tan başka kendilerine fayda da, zarar da veremeyen şeylere ibadet ederler. Kâfir, Rabbine karşı yardımcı olandır.

"Halbuki onlar Allah'tan başka kendilerine fayda da, zarar da veremeyen şeylere ibadet ederler." Yüce Allah, nimetlerini sayıp, döktükten ve kudretinin kemalini açıkladıktan sonra müşriklerin sonra herhangi bir fayda sağlamaya, zarar vermeye gücü yetmeyen varlıkları, kendisine ortak koşmalarının hayret edilecek bir iş olduğunu bu buyruğu ile ifade etmektedir. Yani sözünü ettiği bu varlıkları yaratan yüce Allah'tır. Diğer taraftan bunlar cahillikleri dolayısıyla Allah'ın dışında fayda da veremeyen, zarar da veremeyen ölü ve cansız bir takım varlıklara ibadet etmektedirler.

“Kâfir, Rabbine karşı yardımcı olandır” buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen rivayete göre burada “kâfir”den kasıt Ebu Cehil -la'anehullahıdır. Bunun açıklamasına gelince: O, putlara ibadet etmek sûretiyle Allah'ın dostlarına karşı yardımcı olmaya kalkışır. İkrime de dedi ki: Burada “Kâfir”den kasıt İblis'tir. O, Rabbine düşmanlık ederek ortaya çıkmıştır. Mutarri'f'de burada “kâfir”den kasıt şeytandır demiştir.

el-Hasen dedi ki: **“Yardımcı olan”** buyruğu, masiyetlere karşı şeytana yardımcı olan demektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kâfir, Rabbinin nezdinde zelil, önemsiz, herhangi bir değeri ve ağırlığı olmayan bir varlıktır. Bu da Arapların: (ظَهَرَ بِهِ) ifadelerinden gelmektedir ki; bu o şeyi elinin tersiyle bir kenara ittin ve ona iltifat etmedin, anlamına gelir.

Yüce Allah'ın: (وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرًا): *Onu arkanıza atılmış, önemsenmeyen bir şey edindiniz.* (Hud, 11/92) yani onu çok basit bir şey olarak değerlendirdiniz, buyruğu da bu anlamdadır.

Şair el-Ferezdak'ın şu beyiti de böyledir:

تَمِيمُ بْنُ قَيْسٍ لَا تَكُونَنَّ حَاجَتِي بِظَهْرٍ فَلَا يَمِيعَا عَلَيَّ جَوَابُهَا

“Ey Kays oğlu Temim, sakın benim ihtiyacım (nezdinizde) elinizin tersiyle Bir kenara atılmış, önemsenmemiş bir şey olmasın da.
ona vereceğiniz cevap bana ağır gelmesin.”

Ebu Ubeyde'nin açıklamasının anlamı budur.

“(مُظْهِرٌ)”: Yardımcı (bu açıklamaya göre: önemsiz)” kelimesi, “(ظَهَرَ)”: Önemsenmeyen” anlamındadır. Yani kâfirlerin küfrü Allah nezdinde önemsizdir. Allah onu önemsiz görür, çünkü kâfirin küfrünün O'na bir zararı olmaz.

Şöyle de açıklanmıştır: Kâfir kendisine tapındığı rabbi olan puta karşı güçlü ve galip gelendir. Ona dilediğini yapar, çünkü cansız varlıkların herhangi bir zararı önlemeye veya bir fayda sağlamaya güçleri yoktur.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾

- 56. Biz, seni ancak bir müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere gönderdik.**
- 57. De ki: “Ona karşılık sizden ücret istemem. Ancak Rabbine doğru yol tutan kimseler (olmanızı) arzuluyorum.”**

“Biz, seni ancak bir müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere gönderdik.” Yani Biz, seni cennet ile müjdeleyen cehennem ateşinden korkutup uyaran bir kimse olarak gönderdik. Biz, seni bir vekil yahutta onları imana zorlayan bir zorlayıcı olarak göndermedik.

“Deki: Ona karşılık sizden ücret istemem” buyruğu ile şunu anlatmaktadır: Ben size getirmiş olduğum Kur’ân ve vahiy dolayısıyla sizden herhangi bir ücret istemem. Buradaki “(من)” te’kid içindir.

“Ancak” lakin **“Rabbine doğru”** malını Allah yolunda infak etmek sûretiyle **“yol tutan kimseler (olmanızı) arzuluyorum.”** Buradaki istisnâ muntakâ’ bir istisnâdır, o bakımdan anlamı lakin (ancak)... şeklindedir. Bu istisnânın muttasıl olup, muzafın hafzedilmiş olması da mümkündür. O takdirde “(إِلَّا أَجْرَ مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا)”: **Ancak Rabbine doğru yol tutan kimseler**”in ecrini **“arzuluyorum”** demek olur. Bu da onların benim dinime tabi olması ile olur. Böylelikle Peygamber hem dünya, hem de âhiretin lutuf ve ihsanlarına nail olur.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ ۖ وَكَفَىٰ
بِهِ بِذُنُوبٍ عِبَادِهِ خَيْرًا ﴿٥٨﴾

- 58. Asla ölmez, hayy olana tevekkül et ve O’nu hamd ile tesbih et.**
Kullarının günahlarından haberdar olarak O, yeter.

“Asla ölmez, hayy olana tevekkül et” buyruğunda sözü edilen tevekkülün anlamı ve tevekkülün bütün hususlarda yüce Allah’a kalbin güvenip dayanması, sebeplerin ise; onlara güvenip dayanmak söz konusu olmaksızın, yerine getirilmelerini emrettiği bir takım araçlardan ibaret olduğuna dair açıklamalar daha önceden Al-i İmran Sûresi’nde (3/122 âyetin tefsirinde) ve bu sûrede geçmiş bulunmaktadır.

“Ve O’nu hamd ile tesbih et.” Yani yüce Allah’ı şu kâfirlerin nitelendirmiş olduğu ortaklarının bulunmasından tenzih et. *Tesbih*, tenzih demektir,

buna dair açıklamalar da geçmiş bulunmaktadır. **“Tesbih et”** buyruğunun O’nun için namaz kıl, anlamında olduğu da söylenmiştir, çünkü namaza da tesbih denilmektedir.

“Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter.” Yani onların günahlarını O çok iyi bilir, bu günahları dolayısıyla onları cezalandıracaktır.

الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ
ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ ۚ الرَّحْمَنُ فَسَلِّ بِهِ خَيْرًا ﴿٥٩﴾

59. O, göklerle yeri ve aralarında olanları altı günde yaratan, sonra Arş üzere istivâ edendir, Rahman’dır. Sen bunu bir bilene sor!

“O, göklerle yeri ve aralarında olanları altı günde yaratan, sonra Arş üzere istivâ edendir” buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-A’raf Sûresi’nde (7/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(الَّذِي): O” ism-i mevsûlû daha önce geçen **“hayy”**’in sıfatı olarak cer mahallindedir. “(بَيْنَهُمَا): Aralarında olanları” diye (tesniye zamiri) kullanılıp, “(بَيْنَهُنَّ): Aralarında” diye (müennes ve çoğul zamiri) kullanılmaması şundan dolayıdır: Yüce Allah bununla iki sınıfı, iki türü ve iki şeyi kastetmiştir. el-Kutâmî’nin şu beyitinde olduğu gibi:

ألم يحزنك أن جبال قيس وتغلب قد تبايتا أنقطاعا

“Üzmüyor mu seni Kays’ın ipleri ile Tağlib’in;
Ve her ikisinin kesilerek birbirinden ayrılmış olması.”

Şair burada görüldüğü gibi “Tağlib’in ipleri de” demek istediğinden “ip-ler” çoğul olmakla birlikte, ayrıldıklarını haber veren fiilde tesniye zamiri kullanılmıştır. Çünkü o bununla iki şey ve iki türü anlatmak istemiştir.

“Rahman’dır. Sen bunu bir bilene sor.” ez-Zeccac dedi ki: Buyruk, sen O’nun hakkında soru sor, demektir. Bu açıklamayı dil bilginlerinden bir topluluk da nakletmiş bulunmaktadır. Buradaki “be” harfi cerri “(عن)...den, dan” anlamındadır. Nitekim yüce Allah: “(سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ): İsteyen biri inecek

azabı istedi" (el-Meâric, 70/1) diye buyurmaktadır.⁽¹⁾

Şair de şöyle demektedir:

هَلَّا سَأَلْتَ الْخَيْلَ يَا بَنَةَ مَالِكٍ إِنْ كُنْتَ جَاهِلَةً بِمَا لَمْ تَعْلَمِي

"Ey Malik'in kızı niye at(lı)lara sormadın,
Eğer bilmiyor isen; bilmediğin şey hakkında."

Alkame b. Abdede şöyle demiştir:

فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنِّي خَيْرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَيِّبٌ

"Şayet sizler bana kadınlar hakkında soru soruyorsanız gerçekten ben,
Kadınların ilaçlarını çok iyi bilirim, tabibim."

Burada görüldüğü gibi şairler: "(عن النساء): Kadınlar hakkında" ve: "(عما لم تعلمي): Bilmediklerin hakkında" demek istemişlerdir.

Ancak Ali b. Süleyman bunu kabul etmeyerek şöyle der: Nazar ehli "be" harfi cerrinin, "an" anlamında olmasını kabul etmezler. Çünkü o takdirde Arapların lafızları kullandıkları anlamları bozmak söz konusudur. Çünkü (لَوْ لَقِيتُ فَلَانًا لَلْقَيْتُكَ بِهَ الْأَسَدِ) ifadesi, (لَلْقَيْتُكَ بِفُلَانٍ الْأَسَدِ): eğer sen filan kimse ile karşılaşacak olursan, senin onunla karşılaşmanla birlikte bir de karşına arslan çıkar, anlamında olur. O halde burada buyruk; "(فَأَسْأَلُ بِسُؤَالِكَ لِإِيَّاهُ خَيْرًا)": Sen sorunu bu hususta bilgisi olan, haberdar bir kimseye sor" demek olur. İbn Cübeyr de böyle demiştir.

Burada "el-Habîr" yüce Allah'tır. Buna göre "habîr: bilen" lafzı, "sor" fiili ile mef'ulün bih olarak nasbedilmiştir.

Derim ki: ez-Zeccac'ın açıklaması güzel bir şekilde yorumlanabilir. O da buradaki "el-habîr: Bir bilen"in Allah'tan başka bir kimse olmasıdır, yani sen O'nun hakkında (an harfi cerri ile) bir bilen kimseye sor. Yani onu bilen birisine, yani O'nun sıfat ve isimlerini bilen birisine soru sor, demektir.

Anlaman; "(فَأَسْأَلُ لَهُ خَيْرًا)": Sen onun için bilen birisine sor," şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu durumda "he" zamirinden hal olarak nasbedilmiştir. el-Mehdevî dedi ki: Burada "**bir bilen**" lafzının hal olması uygun değildir. Zi-

(1) Buradaki be harfi cerrinin "an" anlamında kullanıldığını kabul edecek olursak, meâl: Soran bir kişi gerçekleşecek bir azab hakkında soru sordu, anlamında olur.

ra halin hem soran kimse için, hem de sorulan kimse için olması mümkündür. Failden hal olması da doğru olamaz. Zira bilen bir kimsenin ayrıca başkasına sormaya ihtiyacı yoktur. Mef'ulden de hal olamaz, çünkü hakkında soru sorulan kişi er-Rahman olandır ve o da ebediyyen bilendir, haberdar olandır. Hal çoğunlukla değişikliğe uğrayan ve bir yerden bir yere intikal eden şeylerde söz konusudur. Şu kadar var ki; bunun, -mesela: “(وَمَوَّالَةٌ مُّصَدِّقًا)”: *Halbuki o... doğrulayan gerçeğin ta kendisidir.*” (el-Bakara, 2/91) buyruğunda olduğu gibi- tekid edici bir hal olarak kabul edilmesi hali müstesnadır; o takdirde caiz olur.

“*Rahmân*” lafzının merfu olarak gelmesi üç türlü açıklanabilir: Evvela “*istiva edendir*” buyruğundaki zamirden bedel olabilir. Diğer taraftan “*o Rahmandır*” anlamında merfu gelmiş olabilir. Ayrıca mübteda olarak merfu gelmiş olabilir, onun haberi de: “*Sen bunu bir bilene sor*” anlamındaki buyruktur. Bununla birlikte; “(وتوكل على الحي الذي لا يموت الرحمن)”: Hayy olan, ölmeyen, Rahmana tevekkül et” anlamında sıfat olarak mecrur olması da mümkündür. Medh olmak üzere nasb ile gelmesi de mümkündür.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ
لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

60. Onlara: “Rahman’a secde edin” denildiğinde, onlar: “Rahman da neymiş? Senin bize emrettiğin şeye mi secde edelim?” dediler ve bu, nefretlerini arttırdı.

“Onlara: Rahman’a secde edin, denildiğinde onlar: Rahman da neymiş?... dediler” ve bu sözlerini inkâr ve şaşkınlık üslûbuyla söylediler. Yani biz ancak Yemame’nin rahmanını, rahman olarak biliriz. Bununla da Müseylime el-Kezzab’ı kastediyorlardı. Kadı Ebubekr İbnu’l-Arabî’nin iddiasına göre onlar mevsuf’u (yüce Allah’ı) değil de sıfatı bilmiyorlardı. O buna yüce Allah’ın: “*Rahman da neymiş?*” demiş olduklarını ve; “(ومن الرحمن)”: Rahman da kimmiş?” dememiş olduklarını delil göstermektedir. İbnu’l-Hassar ise şöyle demektedir: Rahmetlik bu ifadeleri ile “*halbuki onlar Rahman’ı inkâr ediyorlar.*” (er-Ra’d, 13/30) anlamındaki diğer âyet-i kerimeyi hatırlamamış görünüyor.

“(أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا)”: **Senin bize emrettiğin şeye mi secde edelim?**” Bu kıraat Medine’lilerle, Basra’lıların kıraatidir. Yani ey Muhammed, senin bize emret-

tiğin şeye mi secde edeceğiz? Bunu Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de tercih etmiştir.

el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî ise ye ile: “(يَاْمُرُنَا): Onun bize emrettiği...” diye okumuşlardır ki bununla Rahman'ı kastetmektedirler. Ebu Ubeyd bunu böylece açıklamış ve şöyle demiştir: Şâyet onlar Rahman'ın bu emri kendilerine vermiş olduğunu ikrar ve itiraf etmiş olsalardı, kâfir olmazlardı.

en-Nehhâs da şöyle demektedir: Kûfe'lilerin kıraatini böyle uzak bir te'vil ile yorumlamaya gerek yoktur. Çünkü evla olan onların “O'nun bize emrettiği şeye mi secde edelim?” şeklindeki kıraatlerinin lehine, emreden Peygamber (sav) olduğunu söylemek daha uygundur. Böylelikle bu kıraat de doğru bir kıraat olarak karşımıza çıkar. Ancak birinci kıraat daha uygundur, daha açıktır ve daha kolay anlaşılır.

“Ve bu nefretlerini arttırdı.” Yani onlara Rahman'a secde edin, emrini veren kimsenin bu sözü, onların dinden daha çok uzaklaşmalarına sebep oldu.

Süfyan es-Sevrî bu âyet-i kerime hakkında şöyle dermiş: Ey yüce ilâhım, senin düşmanlarının nefretlerini arttıran husus, benim senin önünde daha bir zilletle boyun eğmemi arttırmıştır.

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا
مُنِيرًا ﴿٦١﴾

61. Gökte burçlar kılan, onda bir kandil ve aydınlık saçan bir ay yaratanın şanı ne yüce, ne mübarektir!

“Gökte burçlar...” yani konaklar **“kılan...ın şanı ne yüce, ne mübarektir!”** Burçlara dair açıklamalar daha önceden (el-Hicr, 15/16. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Onda bir kandil...” İbn Abbas dedi ki: Güneşi kastetmektedir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: **“Güneşi de bir kandil yapmıştır.”** (Nuh, 71/16) buyruğudur. Genel olarak buradaki “kandil” anlamındaki “sirac” kelimesi, tekil olarak okunmuştur. Ancak Hamza ve el-Kisaî: “(سُرُجًا): Kandiller” diye okumuşlardır ki, bu kıraate göre maksat, parıl parıl ışık saçan büyük yıldızlar demektir. Ebu Ubeyd'e göre birinci kıraat daha uygundur, çünkü o (takdirde) “kandiller”i de yıldızlar, “burçlar”ı da yıldızlar diye te'vil etmiş olur. Böylelikle anlam yıldızlar ve yıldızlar demek olur.

en-Nehhas dedi ki: Ancak onların lehine şöyle bir te'vil yapılabilir: Eban b. Tağlib dedi ki: Kandillerden kasıt bol ışık saçan yıldızlardır. es-Sa'lebi dedi ki: Zühre (Venüs), Müşteri (Jüpiter), Zühal (Satürn), balıkçılar ve benzerleri böyledir.

“Ve aydınlık saçan bir ay” Yani doğduğu vakit yeryüzünü aydınlatan bir ay... İsmet, el-A'meş'den “kaf” harfini ötreli, “mim” harfini de sakın olarak; (وَقَمَرًا) diye okuduğunu rivayet etmiştir. Ancak bu şaz bir kıraattir. Şâyet zamanının müslümanlarının imamı olan Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında: Kıraatleri rivayet eden İsmet'in naklettiklerini yazmayınız, sözü dışında hiçbir şey olmasaydı bile bu kadarı dahi yeterdi. Ancak Ebu Hatim es-Sicistani sözü geçen bu İsmet'in yaptığı rivayetleri zikretmeye çokça önem verirdi.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِّمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ
أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

62. İbret ve öğüt almak veya şükretmek isteyenler için gece ve gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Gece ve Gündüzün Birbiri Ardınca Gelmesi:

Yüce Allah'ın: “(خِلْفَةً): **Birbiri ardınca**” buyruğu hakkında Ebu Ubeyde şöyle demektedir: Bu lafız bir şeyden sonra gelen herşey hakkında kullanılır. Gece ile gündüz biri diğerinin arkasından gelir. Karnı ishal olmuş bir kimseye; (أصابته خِلْفَةٌ) denilir. Yani biri diğerinin arkasından bir kalkıp, bir oturuyor demektir. “(خِلْفَةُ النَّبَاتِ); yazın ilk yapraklardan sonra çıkan yapraklar” anlamındaki bu tabir de buradan gelmektedir. Züheyr b. Ebi Sülma'nın aşağıdaki beyitte de bu tabir kullanılmıştır:

بِهَا الْعَيْنُ وَالْأَرَامُ يَمْشِينَ خِلْفَةً وَأَطْلَؤُهَا يَنْهَضْنَ مِنْ كُلِّ مَجْمَعٍ

“Vardır orada iri gözlü yaban öküzleri ile ceylan yavruları;

birbiri arkasından yürüyen,

Ve bu yaban öküzlerinin yavruları, çökmüş oldukları her yerden

kalkıp giderler.”

Şair: Bir sürü gitti mi arkasından öbürü gelir, demek istemektedir. Kışın bir eve, yazın bir başka eve sürekli olarak taşınıp duran bir kadını nitelendiren bir başka şair de şöyle demektedir:

وَلَهَا بِالْمَاطِرُونَ إِذَا أَكَلَ النَّمْلُ الَّذِي جَمَعَا
خِلْفَةً حَتَّى إِذَا أَرْتَبَعْتُ سَكَنْتُ مِنْ حَلَقٍ بَيْعَا
فِي بَيْوتٍ وَشَطَّ دَسْكَرَةٌ حَوْلَهَا الزَّيْتُونُ قَدْ يَنْعَا

“Karıncalar (yazın) topladıklarını yediklerinde onun
el-Matirûn denilen yerde,
İntikal ettiği yeri vardır, nihayet baharı ettiğinde
Cillik denilen yerde manastırlarda kalır.
Dağ başının ortasındaki evlerde etrafında
Zeytin ağaçlarının meyveleri olgunlaşmış olur.”

Mücahid dedi ki: “(خِلْفَةٌ): **Birbiri ardınca**” lafzı hilâf (birbirine aykırılık)’dan gelmektedir. Biri beyaz (gündüzün aydınlık), diğeri siyah (gece karanlık)’dır.

Ancak birinci açıklama daha güçlüdür. Bunun aydınlık ve karanlık, artış ve eksiliş bakımından birbiri ardınca gelmesi anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre burada muzaf hazfedilmiştir. Yani yüce Allah gece ve gündüzü birbiri ardınca gelme özellikli yani birbirinden farklı özelliklere sahip kılmıştır.

“**İbret ve öğüt almak... isteyenler için.**” Böylelikle yüce Allah’ın bunu boşuna yaratmamış olduğunu bilenler için. Bunun sonunda Allah’ın yarattıklarını üzerinde ibretle düşünür, akıl, fikir ve kavrayış bakımından üzerlerindeki nimetleri dolayısıyla Allah’a şükrederler.

Ömer b. el-Hattab, İbn Abbas ve el-Hasen’in şu manada açıklamaları vardır: Geceleyin bir takım hayırları gerçekleştiremeyen, gündüzün onu telafi eder. Gündüzün bir takım hayırları gerçekleştiremeyen de onu geceleyin telafi eder. Sahih hadiste de şöyle buyurulmuştur: “Herhangi bir kimsenin geceleyin kılacağı bir namaz olur da, bastıran uykusu bunu kılmasına engel teşkil eder de, güneşin doğuşu ile öğle namazı arasında (bu kılamadığını) kıalarsa, mutlaka yüce Allah ona o namazının ecrini ona yazar ve onun uyuması da ona (verilmiş) bir sadaka (gibi) olur.”⁽¹⁾

(1) Nesai, III, 257; Tayâlisî, Müsned, I, 214.

Müslim'in, Sahih'inde rivayetine göre Ömer b. el-Hattab şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim okumayı adet edindiği miktarını yahut onun bir bölümünü okuyamayıp uyur⁽¹⁾ da bunu sabah namazı ile öğle namazı arasında okuyacak olursa, onun tamamını geceleyin okumuş gibi ona yazılır."⁽²⁾

2- Az Uyuyarak Zaman Kazanmak:

İbnu'l-Arabî der ki: Zu's-Şehid el-Ekber'i şöyle derken dinledim: Yüce Allah kulu canlı ve ilim sahibi olarak yaratmıştır. Onun kemali de bununladır. Buna karşılık ona uyku afeti ile def-i hacet ihtiyacını ve hilkatinin eksikliğini musallat kılmıştır. Zira kemal o ilk olan yaratıcıya mahsustur. O bakımdan kişi az yemek ve yüce Allah'a itaat yolunda uykusuz kalmak sûretiyle, uykusunu bertaraf edebilirse bunu yapsın. Kişinin altmış yıl yaşayarak bu altmış yılın gecelerini uykuyla geçirip, böylelikle ömrünün yarısını boşa harcaması, gündüzün altıda birini dinlenmek maksadı ile uyuyup, böylelikle de ömrünün üçte ikisinin gitmesi, geriye de onun yirmi yıllık bir ömrünün elinde kalması, gerçekten büyük bir aldanıştır. Kişinin üçte ikilik ömrünü fani bir lezzette telef etmesi buna karşılık hiçbir şeye muhtaç olmayan ve hiçbir eksiği bulunmayan, asla da zulmetmeyen, amellerin karşılıklarını eksiksiz verenin nezdinde, kalıcı bir lezzet uğrunda uykusuzlukla ömrünü geçirmemesi, çok büyük bir bilgisizlik ve akılsızlıktır.

3- Gece ve Gündüzün Fazileti:

Eşyalar bizatihi biri diğerinden faziletli değildir. Çünkü cevher ve arazlar varlık itibariyle birbirine benzerdirler. Üstünlük niteliklerle gerçekleşir. Şu iki vaktin hangisi daha faziletli olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır: Gece mi, gündüz mü? diye. Ancak orucun delaleti başka bir delile ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

Derim ki: Gecenin kadri de pek büyüktür. Yüce Allah, Peygamberine geceleyin namaz kılmayı emrederek şöyle buyurmuştur: "*Gecenin bir kısmında da sana has nafîle olmak üzere onunla (Kur'ân ile) gece namazı kıl.*" (el-İsra, 17/79); "*Birazı müstesnâ geceleyin kalk, namaz kıl.*" (el-Müzzemmil, 73/2) -ileride açıklaması geleceği üzere- diye buyurmuştur.

(1) Ömer b. el-Hattab, İbn Abbas ve el-Hasen'in nakledilen sözleri ile bu nakledilen rivayetlere göre "hılfeten: birbiri ardınca gelmek" mana itibariyle zikredilmiştir. Buna göre bu lafıza; geceleyin yapamadığı amelin halefini gündüzün, gündüzün yapamadığı amelin halefini yani onun yerini tutanı veya o kadarını o vakit yapar, anlamındadır.

(2) Müslim, I, 515; Tirmizî, II, 474; Ebû Dâvûd, II, 34; Nesâî, III, 259; Muvatta, I, 200.

Mü'minleri de geceleyin namaz kıldıkları için: *"Yanları yataklarından uzak kalır."* (es-Secde, 32/16) diye buyurmaktadır. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: "Suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahı öylece söndürür. Kişinin gecenin ortasında namaz kılması... ve gecede yüce Allah'ın duayı kabul ettiği bir an vardır ve geceleyin şanı yüce ve mübarek olan Rabbimiz (dünya semasına) iner..."⁽¹⁾ Yüce Allah'ın izniyle ileride açıklaması gelecektir.

4- Şükretmek İsteyenler:

"İbret ve öğüt almak... isteyen" anlamındaki buyruğu sadece Hamza, "zel" harfi sakın, "kef"de ötreli olarak; *"(يَذْكُرُ):"* Hatırlamak... isteyen" diye okumuştur. Bu İbn Vessâb, Talha ve en-Nehaî'nin de kıraatidir. Übeyy'in Mushaf'ında ise bir "te" ziyadesi ile; *"(يَتَذَكَّرُ)"* şeklindedir. Diğerleri ise "kef" harfi şeddeli olarak; *"(يَذْكُرُ)"* diye okumuşlardır. İster şeddeli, ister şeddesiz olsun her iki okuyuş da aynı anlamdadır. Şeddesiz okuyuşun; iki vakitten birisinde unuttuğunu, ikincisinde hatırlar şeklinde olduğu yahut o vakitte Allah'ı tenzih ve tesbihi hatırlasın, demek olduğu da söylenmiştir.

"Veya şükür etmek isteyenler için..." buyruğundaki "şükür" fiili: *"(شَكَرَ يَشْكُرُ شَكْرًا وَشُكْرًا):"* Şükretti, şükreder, şükretmek" şeklinde kullanılır. *"(كَفَرَ يَكْفُرُ كَفْرًا وَكُفْرًا):"* Küfretti, nankörlük etti, eder, küfretmek, nankörlük etmek" gibi.

Burada sözü geçen şükür yüce Allah'ın gece ile gündüzü onların hayatta kalmalarının esası kılması dolayısıyladır. Sanki müşriklerin: **"Rahman da neymiş"** demeleri üzerine mü'minler de: O bütün bunları takdir edendir, diye cevap vermiş gibidirler.

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿٦٣﴾

63. Rahman'ın kulları yeryüzünde ağır ve vakur yürürler. Cahiller onlara hitab ettiklerinde onlar: "Selam" derler.

Yüce Allah müşriklerin cahilliklerini Kur'an-ı Kerîm'e ve peygamberliğe dil uzatmalarını söz konusu ettikten sonra; **"Rahman'ın kulları yeryüzünde ağır ve vakur yürürler"** buyrukları ile de mü'min kullarını ve onların ni-

(1) Bunlar muhtelif hadislerden birer parça olup; her birisi yeri gelince gösterilmiş veya gösterilecektir.

teliklerini söz konusu edip, kendilerini şereflelendirmek maksadıyla da kendisine kul olmakla nitelendirmiştir. Yüce Allah'ın: "*Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan... götüren (Allah) münezzehtir.*" (el-İsra, 17/1) buyruğunda "kulunu" kendisine izafe etmekle şereflelendirdiği gibi. Daha önce bu hususta açıklamalar (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Allah'a itaat eden, O'na kullukta bulunan, kulağını, gözünü, dilini, kalbini kendisine verdiği emirlerle meşgul eden bir kimse "ubûdiyyet" vasfını almaya hak kazanır. Bunun aksi durumda olan kimse ise yüce Allah'ın: "*Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktırlar.*" (el-A'raf, 7/179) buyruğunun kapsamına girer. Yani ibret almamak bakımından onlardan daha da beterdir. el-A'raf Sûresi'nde (belirtilen âyet-i kerimede) geçtiği gibi.

Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Rahman'ın kulları o kimselerdir ki onlar... yeryüzünde yürürler. Burada "onlar" anlamındaki zamir hazfedilmiş gibidir. Nitekim Zeyd emirdir, derken aynı şekilde "o" anlamındaki zamir hazfedilmiş olup, Zeyd emir olandır, anlamındadır. Buna göre; (الَّذِينَ): **Onlar**" (anlamındaki ism-i mevsul) bir mahzûf mübteda'nın haberidir. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre bunun haberi, sûrenin sonlarında gelecek olan: "*İşte bunlar sabretmelerinden ötürü cennetin yüksek köşkleri ile mükâfatlandırılacaklar..*" (el-Furkan, 25/75) buyruğudur. Mübtedâ ile haber arasındaki buyruklar ise onlara ait sıfatlar ve bu sıfatlarla alakalı hususlardır. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc yapmıştır. ez-Zeccâc der ki: Bununla birlikte haberin: (الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ): **Yeryüzünde ağır ve vakur yürürler**" buyruğu da olabilir. "Yürürler" ifadesi de onların yaşayışları, hayatta kalış süreleri ve onların uygulama ve tasarruflarını ifade eder. Bunlar arasında daha büyük yer tutan davranışlarını söz konusu etmiştir. Özellikle yürümek, yeryüzünde bir yerden, bir başka yere intikali sağlar. İnsanlarla içli dışlı olmak ve onlarla birlikte olmayı da gerçekleştirir.

Yüce Allah'ın: (الْهَيْنَ): **Ağır ve vakur**" buyruğu (الْهَيْنَ)'ın mastarıdır. Bu da ağır başlılık ve vakar manasınadır. Buyruğun tefsirinde şöyle denilmektedir: Onlar yeryüzünde cahillerin, cahilliklerine karşılık vermeksizin alçak gönüllüce yürürler, orta yollu yürürler. Orta yollu olmak, ağırbaşlılık ve güzel davranış peygamberlik ahlâkındandır. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar, siz sükûnetle, ağırbaşlılıkla hareket etmeye bakınız. Çünkü iyilik hızlıca yürümekte değildir."⁽¹⁾

(1) Buharî, II, 601 (yalın ifadeler); el-Hakim, el-Müstedrek, II, 637; Nesâî, V, 257; Müsned, I, 277.

Peygamber (sav)'ın sıfatları ile ilgili rivayete göre o: Ayağını yerden (yürümek maksadıyla) kaldırdı mı güçlüce kaldırır, adımını ortalama bir şekilde meyillice atar, yumuşak ve vakar ile yürür, yukardan aşağıya inermiş gibi geniş adım atarak ilerlerdi. Yani o, yürürken ayaklarını hızlıca kaldırır ve adımını atardı. Bu ise böbürlenerek büyüklenerek yürüyenin yürüyüşünden farklıdır. Nereye gidecekse, oraya doğru giderdi. Bütün bunları da yumuşaklıkla, yere sağlam basarak ve acele etmeksizin yapardı. Dediği gibi, “sanki yukardan aşağı iner gibiydi.” Bu açıklamaları da Kadı İyad yapmıştır.

Ömer b. el-Hattab da karakteri itibariyle acele yürürdü. Acele yürümek için kendisini ayrıca zorlamazdı.

ez-Zührî dedi ki: Hızlıca yürümek yüzün vakarını giderir. İbn Atiyye der ki: O, bununla çok çabuk ve ısrarla acele yürümeyi kastetmektedir. Çünkü bu gerçekten ağırbaşlılığı ve vakarı giderir. Hayır ise orta yollu olmaktadır.

Zeyd b. Eslem de şöyle demiştir: Ben yüce Allah'ın: **“Rahman'ın kulları yeryüzünde ağır ve vakur yürürler”** buyruğunun tefsiri hakkında soruşturup duruyordum. Bu hususta beni rahatlatacak bir açıklama bulamadım. Rüyamda birisinin bana gelerek, şöyle dediğini gördüm: Bunlar yeryüzünde fesad çıkartmak istemeyenlerdir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Denildiğine göre bu, yeryüzünde fesad çıkarmak ve maksiyet işlemek için değil de yüce Allah'a itaat ve akılsızca işlere sapmaksızın mübah işler için yürüyenlerdir, diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Yeryüzünde şımarıklıkla yürüme! Çünkü Allah büyüklük taslayan ve böbürlenен kimseleri sevmez.”** (Lukman, 31/18)

İbn Abbas da dedi ki: İtaatle, ma'ruf yolla ve alçak gönüllülükle yürürlerdir. el-Hasen der ki: Cahilliklere aldırış etmeyerek, kendilerine karşı cahillik edilirse, cahillik yapmazlar. İnsanlara karşı büyüklenmeden yürürler demektir.

Derim ki: Bütün bunlar birbirine yakın manalardır. Allah'ı bilmek, O'ndan korkmak, hükümlerini bilip tanımak, azab ve cezasından korkmak bunların hepsini kapsar. Allah lütuf ve keremiyle bizi bunlardan kılsın.

Bir kesimin kanaatine göre **“ağır ve vakur”** buyruğu **“yeryüzünde... yürürler”** buyruğu ile alakalıdır. Yani yürümek **“ağır ve vakur”** ile aynı şeydir. İbn Atiyye dedi ki: Böyle diyenler buyruğu şöyle te'vil etmiş gibi görünüyorlar: Bu şekilde yürüyen kimsenin ahlâkı da yumuşaktır. Yürüyüşüne uygundur.

Bu açıklama da az önce yaptığımız açıklamaya yakındır. Bununla yalnızca yürümenin niteliğinin kastedilmiş olması iddiası batıldır. Çünkü nice yavaş yavaş yürüyen kişi vardır ki; bu kimse azgın bir kurttur. Rasûlullah

(sav) ise adeta yokuş aşağı inercesine yürürdü. Kendisi ise bu ümmetin en önünde olan bir şahsiyettir. Peygamber (sav)'ın: "Sizden bir maksat için yürüyen bir kimse yavaş yürüsün."⁽¹⁾ buyruğuna gelince, bununla nefsin içindeki niyeti kastetmiştir, sadece yürümeyi değil. Nitekim zahiren dindar gözükken batılcıların, yalnızca yürüme şekline sıkı sıkıya yapıştıkları görünen bir husustur. O kadar ki şair onları yermek maksadıyla şöyle demiştir:

كُلُّهُمْ يَمْشِي زَوْدَ كُلُّهُمْ يَطْلُبُ صَيْدَ

"Onların hepsi de ağır ağır yürür,
Ve onların hepsi de bir av peşindedir."

Derim ki: Bunun aksi kimseler hakkında da İbnu'l-Arabî kendi nefsi için şunları söylemektedir:

تَوَاضَعْتُ فِي الْعِلْيَاءِ وَالْأَصْلِ كَابِرَ وَحَزْتُ قَصَابَ السَّبْقِ بِالْهَوْنِ فِي الْأَمْرِ
سَكُونٌ فَلَا خَبْثَ السَّرِيرَةِ أَصْلَهُ وَجَلَّ سَكُونُ النَّاسِ مِنْ عَظَمِ الْكِبَرِ

"Yükseklerde alçak gönüllülük gösterdim, asıl(ım) ise büyüklük tasladı,
İşlerde vakur davranmakla yarışları kazandım,
Ağırbaşlılık olsun da bunun asıl sebebi kalbin kirliliği olmasın,
Çünkü insanların çoğunluğunun ağırbaşlılığı büyük kibirden kaynaklanır."

"**Cahiller onlara hitab ettiklerinde onlar: 'Selam' derler.**" en-Nehhâs dedi ki: Buradaki "selâm" lafzı "teslim: selâm vermek"den değil, "tesellum" yani karşı tarafın zararından esenliğe kavuşmak, selamette olmaktan gelmektedir. Araplar senden esenliğe kavuşayım yahutta senden uzak kalayım anlamında "selam" derler. Bu lafız; "**derler**" fiili ile mansub olabildiği gibi, mastar olması da mümkündür. Bu Sibeveyh'in görüşüdür. İbn Atiyye de der ki: Benim uygun gördüğüm ise "derler" fiilinin "selam" lafzında âmil olduğudur. Çünkü ifade; Onlar bu sözü söylerler, demektir.

Mücahid dedi ki: "Selam"ın manası uygun ve yerinde söz demektir. Yani cahili, yumuşaklıkla ve rıfk ile kendisiyle defedebileceği bir söz söyler, demektir. Bu açıklamaya göre de; "**derler**" sözü -nahivcilerin yöntemine göre- "**selam**" lafzında amel etmektedir. Buna sebep ise "selam" lafzının böyle bir

(1) Muhammed b. Sellâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedu's-Şihab*, I, 261

söz söylerler anlamında oluşudur.

Bir kesim de şöyle demektedir: Muhatab olan kimsenin cahile bu lafızla selam demesi gerekir. Yani senin zararından biz selamette olalım, teslimiyet bulalım ve buna benzer bir söz söylesinler. Bu durumda da “selam” lafzında âmil -nahivcilerin usulüne göre-; onun kökünden türeyen bir fiil olur.

Bu Âyet-i Kerime ile Cihadı Emreden Âyetin Durumu:

Bu âyet-i kerîme cihadı emreden kılıç âyetinden önce inmiştir. Dolayısıyla bundan kâfirlere mahsus olan bölümü nesh olmuş, kıyamet gününe kadar müslümanlar arasında bunun edebi haki kalmıştır. Sibeveyh “Kitab (es-Sihah)”ında bu âyet-i kerime’nin nesh olduğunu söz konusu etmiştir. *Kitab*’ında bunun dışında da neshten söz etmemiştir. Bununla bu “selam” lafzından kastın selâm vermek olmayıp selâmette olmanın kastedildiği kanaatini tercih etmiştir. Çünkü mü’minlere kâfirlere asla selâm vermeleri emrolunmamıştır. Âyet-i kerimede Mekke’de inmiştir ve bunu (cihâdı emreden) kılıç âyeti neshetmiştir.

en-Nehhâs dedi ki: Bizler Sibeveyh’in nâsih ve mensuh ile ilgili olarak bu âyet dışında herhangi bir söz söylediğini bilmiyoruz. Sibeveyh dedi ki: O günde müslümanlar müşriklere selam vermekle emrolunmuş değillerdi. Ancak bu, kişinin sizden esenlikte olalım, bizimle sizin aranızda ne hayır ne de şer olmasın, anlamında bir söz söylemeleri anlamındadır.

el-Müberred dedi ki: Şöyle denilmesi gerekirdi: O gün müslümanlara onlarla savaşmaları emri verilmemişti. Daha sonra onlarla savaşma emri verildi. Muhammed b. Yezid dedi ki: Sibeveyh bu hususta hatalı davrandı veya uygun bir ibare kullanmadı.

İbnu’l-Arabî de dedi ki: O gün müslümanlar müşriklere selam vermekle emrolunmadıkları gibi, bu onlara yasaklanmış da değildi. Bilakis onlara affedip bağışlamaları ve güzel bir şekilde uzaklaşmaları emri verilmişti. Peygamber (sav) onların toplantı meclislerinde durur. Onlara hayırlı sabahlar diler ve onlara yakın olur, ancak hiçbir şekilde onlara müdahalede bulunmazdı. İnsanlar ittifakla şunu kabul etmişlerdir ki; mü’minlerden olup, sefih olan bir kimse eğer sana kötü davranacak olursa, senin o kimseye; “selâmun aleyke” demen caizdir.

Derim ki: Sünnette vârid olmuş delillere daha yakın görülen görüş budur. Biz Meryem Sûresi’nde (19/47. âyetin tefsirinde) kâfirlere selâm vermenin cevazı hususunda ilim adamlarının farklı görüşlerini açıklamış bulunuyoruz. Dolayısıyla burada nesih olduğu iddiasına gerek bulunmamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

en-Nadr b. Şameyl dedi ki: Bana el-Halil anlattı, dedi ki: Ebu Rabia el-A'ra-bî'ye gittim, o gördüklerimin en bilgisi idi. Onu bir dam üstünde buldum. Biz selam verdik, o da selamımızı aldı ve bize istivâ ediniz dedi. Biz ne demek istediğini anlayamadık ve şaşırıp kaldık. Yanında bulunan bir Bedevi bize: Yukarı çıkmanızı emretti, dedi. el-Halil dedi ki: Onun bu sözleri yüce Allah'ın: *"Sonra duman halinde bulunan semaya istiva etti."* (Fussilet, 41/11) buyruğundan hareketle söylenmiş bir sözdür. Biz de onun yanına çıktık. Mayalanmamış bir ekmeğe, oldukça güzel bir süte ve susuzluğu gideren bir suya ne dersiniz? Biz: Az önce bütün bunlardan ayrıldık deyince, bu sefer: "Selam" dedi. Yine ne demek istediğini anlayamadık, bu sefer o bedevi dedi ki: O sizlerden hayrı da bulunmayan, şerri de bulunmayan bir şekilde ayrılıp gitmeyi istedi.

el-Halil dedi ki: Bu da yüce Allah'ın: **"Cahiller onlara hitab ettiklerinde onlar: Selam derler"** buyruğundan alınmıştır.

İbn Atiyye dedi ki: Tarihlerden birisinde şunu gördüm: İbrahim b. el-Mehdî -ki Ali b. Ebi Talib (r.a)'a karşı olan kimselerdendi- bir gün bir topluluğun da huzurunda bulunduğu sırada Me'mun'a şöyle dedi: Ali b. Ebi Talib'i rüyamda görür ve ona: Sen kimsin? diye sorardım. O da: Ali b. Ebi Talib'im derdi. Onunla birlikte bir köprünün başına gelir, sonra öne geçer ve o köprüyü benden önce geçirdi. Ben de şöyle derdim: Sen bir kadın (Fâtıma-r.anhâ-yı kast ediyor) sebebiyle bu işe layık olmak iddiasında bulunuyorsun. Halbuki biz ona senden daha bir hak sahibiyiz. Bana verdiği cevabında kendisi hakkında anlatıldığı kadarıyla herhangi bir belağat söz görmedim. el-Me'mun: Sana ne şekilde cevap verdi, diye sorunca, o: Bana selam, diye cevap verirdi. Ravi dedi ki: Sanki İbrahim b. Mehdî bu âyeti bilmiyor yahutta o vakit bu âyeti hatırlamamıştı. el-Me'mun huzurunda bulunanlara bu âyeti de hatırlatarak dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, ey amca, o Ali b. Ebi Talib'dir ve o sana en belîğ bir şekilde cevap vermiştir. Bunun üzerine İbrahim oldukça utandı. Hiç şüphesiz ki bu sahih bir rüya idi.

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾

64. Onlar ki gecelerini Rabblerine secde ve kıyam ile geçirirler.

"Onlar ki gecelerini Rabblerine secde ve kıyam ile geçirirler" buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccac şöyle demektedir: "(بات الرجل يبيت): Adam geceyi geçirdi, geçirir," tabiri ister uyusun, ister uyumasın geceye erişmesini anlatmak için kullanılır. Züheyr dedi ki:

فَبِتْنَا قِيَامًا عِنْدَ رَأْسِ جَوَادِنَا يَزَاوِلُنَا عَنْ نَفْسِهِ وَنَزَاوِلُهُ

“Atımızın başı ucunda biz ayakta geceyi geçirdik,
O bizi kendisine yaklaştırmak istemezken biz de
ona yaklaşmaya çalışıyorduk.”

Allah’ın gerçek dostlarının vasıfları ile ilgili olarak da şu beyitler söylenmiştir:

وَأَذِرِ الدَّمْعَ عَلَى الْخُدُودِ سِجَامًا	امْنَعْ جَفْرُونَكَ أَنْ تَذُوقَ مَنَا مَا
يَا مَنْ عَلَى سَخَطِ الْجَلِيلِ أَقَامَا	وَأَعْلَمَ بِأَنَّكَ مَيِّتٌ وَمَحَاسَبٌ
فَرَضِي بِهِمْ وَأَخْتَصَمَهُمْ خَدَامَا	لِلَّهِ قَوْمٌ أَخْلَصُوا فِي حُبِّهِ
بَسَاتُوا هُنَاكَ سُجْدًا وَقِيَامَا	قَوْمٌ إِذَا جَنَّ الظَّلَامُ عَلَيْهِمْ
لَا يَعْرِفُونَ سِوَى الْحَلَالِ طَعَامَا	خَمَصَ الْبَطُونُ مِنَ التَّعَفُّفِ ضَمْرًا

“Göz kapaklarına engel ol, uykunun tadını almasınlar,
Yanaklarının üzerine sicim gibi akıt gözyaşlarını,
Bil ki sen öleceksin ve çekileceksin hesaba.
Ey Celil olanın gazabını gerektirecek şeyler yapan kişi!
Allah’ın öyle kulları vardır ki; severler onu ihlasla,
Razı olmuştur onlardan ve has hizmetine almıştır onları,
Öyle bir topluluktur ki onlar, gece üzerlerine karanlığını örtünce,
İşte oracıkta gecelerini geçirirler, secde ve kıyamla.
İffetlerinden dolayı karınları sırtlarına yapışmıştır,
bir deri, bir kemik kalmışlar,
Helâlden başka bir şey yemeyi bilmezler.”

İbn Abbas dedi ki: Her kim yatsı namazından sonra iki veya daha fazla rekat namaz kılacak olursa, o geceyi Allah için secde ve kıyamla geçirmiş demektir.

el-Kelbî dedi ki: Her kim akşamdan sonra iki, yatsıdan sonra da dört rekat namaz kılsa, o kimse geceyi secde ve kıyamla geçirmiş demektir.

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾

65. Onlar ki: “Rabbimiz, bizden cehennem azabını geri çevir. Çünkü gerçekten onun azabı kesin bir helâk oluşturmaktadır” derler.

66. “Gerçekten o, ne kötü bir durak ve ne kötü bir yerdir!”

“Onlar ki: Rabbimiz bizden cehennem azabını geri çevir...derler.” Yani onlar Rabblerine itaat etmekle birlikte, Allah'ın azabından korkarlar ve endişe ederler. İbn Abbas der ki: Onlar bu duayı secde ve kıyımları halinde yaparlar.

“Çünkü gerçekten onun azabı kesin bir helâk oluşturmaktadır.” Yani o azab daimidir ve insanın yakasını bırakmayan bir azaptır. Buradaki **(غَرَامًا) Kesin bir helâk oluş** anlamındaki lafız ayrılmayan, daimi olarak yakayı bırakmayan demektir. Alacaklıya: (الغريم) denilmesi de, borçlusundan ayrılmamasından ötürüdür. (فلان مغرم بكذا) Filan kişi bu şeye gönülden bağlıdır, ondan kopamıyor demektir. İbnu'l-A'râbî, İbn Arafe ve başkalarının naklettiklerine göre bu lafzın Arapçadaki anlamı budur. el-A'sa da şöyle demiştir:

إن يعاقب يكن غراماً وإن يع
ط جزئاً فإنه لا يبالي

“Eğer cezalandırırsa o kesin bir helâk olur ve eğer verirse,
Pek çok verir ve hiç aldırış etmez.”

el-Hasen dedi ki: Onlar her ğarîm (alacaklı)'nin borçlusundan ayrılacağını ancak cehennem ğariminin bundan müstesna olduğunu bilmişlerdir.

ez-Zeccac dedi ki: “Ğarâm” azabın en şiddetlisidir. İbn Zeyd, bu şer ve kötülük demektir; Ebu Ubeyde ise helâk oluşturmaktadır diye açıklamıştır. Hepsinin anlamı da birdir.

Muhammed b. Ka'b dedi ki: Yüce Allah dünyada iken onlardan Naîm cennetlerinin bedelini istedi. Onlar, bu bedeli vermediler. Onları cehenneme sokmak sûretiyle bu bedeli ödemeyişleri dolayısıyla onları cezalandırmış olacaktır.

“Gerçekten o ne kötü bir durak ve ne kötü bir yerdir!” Orası kötü bir durak ve kötü bir kalınacak yerdir.

Yani onlar bu sözleri bir bilgiye dayanarak söylerler. Bunu bilgiye dayanarak söylediklerine göre istediklerinin ne kadar büyük olduğunu da çok iyi bilirler. Bu yolla isteklerini elde edip zafere kavuşma ihtimalleri daha bir yüksek olur.

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ
قَوَامًا ﴿٦٧﴾

67. Ve onlar ki mallarını infak ettiklerinde israf da etmezler, cimrilik de etmezler. Bunun arasında orta bir yol tutarlar.

“Ve onlar ki mallarını infak ettiklerinde israf da etmezler.” Müfessirler bu âyetin te’vili hususunda farklı görüşlere sahiptirler. en-Nehhas dedi ki: Bu buyruğun anlamı ile ilgili olarak yapılmış en güzel açıklamalardan birisi şudur: Allah’a itaat olmayan hususta kim infak ederse, işte israf odur. Yüce Allah’a itaat hususunda da kim eli sıkılık yaparsa, işte cimrilik odur. Yüce Allah’a itaat yolunda harcayan kimsenin bu harcaması da ikisi arasında orta yoldur.

İbn Abbas dedi ki: Hak uğrunda bir kimse yüzbin dahi harcayacak olsa, bu israf olmaz. Hak olmayan bir yerde bir kimse tek bir dirhem dahi harcayacak olursa bu bir israftır. Her kim üzerindeki bir hakka yapılması gereken harcamaya engel olursa, o takdirde de cimrilik etmiş olur. Mücahid, İbn Zeyd ve başkaları da böyle demişlerdir.

Avn b. Abdullah dedi ki: İsrâf başkasının malını harcamandır.

İbn Atiyye dedi ki: Bu ve benzeri açıklamaların âyetle bir ilgisi yoktur. Uygun olan açıklama şöyle demektir: Masiyet uğrunda harcama, şeriatın azını da, çoğunu da yasakladığı bir harcamadır. Başkasının malına el uzatmak da böyledir. Burada nitelikleri belirtilenler ise bu şekildeki bir davranıştan uzaktırlar. Bu âyet-i kerimede takınılması öğütlenen edeb ise mübah ve itaat olan hususlardaki harcamalar hakkındadır. Bu hususta şeriatın öngördüğü edeb, insanın başka herhangi bir hakkı yahut bakmakla yükümlü olduğu çoluk çocuğunu ve benzerlerini zayi etmemek için harcamalarında aşırıya kaçmamalıdır. Ayrıca çoluk çocuğunu aç bırakacak kadar harcamalarını kısıp, ileri derecede cimri de olmamalıdır. Bu hususta güzel olan orta yollu yani adaletli ve dengeli harcamaktır. Herkes için orta yollu harcama çoluk çocuğuna ve haline göredir. Kazanç uğrundaki gayreti, sabır ve direncine göre değişir ya da bu özelliklerin zıddı ile alakalıdır. Bununla birlikte işlerin en hayırlısı orta yollu olandır. Bundan dolayı Rasûlullah (sav) Ebubekr es-Sıddîk’ın malının tamamını tasadduk etmesine ses çıkarmamıştır. Zira bu onun dindeki gayreti ve sabrına nisbetle orta yollu bir harcamasıdır. Fakat aynı harcamayı başkasının yapmasını engellemiştir. O bakımdan İbrahim en-Ne-

haî'nin şu sözü gerçekten güzeldir: Orta yollu hareket eden kişi aç bırakmayan, çıplak bırakmayan ve insanlara: Bu kişi israfa kaçtı, dedirtecek herhangi bir harcamada bulunmayan kişidir.

Yezid b. Ebi Habib de dedi ki: Bunlar güzellik olsun diye elbise giyinmeyen, lezzet almak için de bir yemek yemeyen kimselerdir. Yine Yezid bu âyeti kerime hakkında şöyle demiştir: Bunlar Muhammed (sav)'ın ashabıdır. Onlar nimetlere dalmak ve lezzet almak maksadıyla bir yemek yemezler. Güzellik olsun diye bir elbise giymezlerdi. Bunun yerine onlar açlıklarını gidermek ve Rabblerine ibadet için güçlerini arttırmak maksadıyla yemek yerler, avretlerini örtecek, kendilerini soğuk ve sıcağa karşı koruyacak elbiseler giyerlerdi.

Abdu'l-Melik b. Mervan kızı Fatıma'yı Ömer b. Abdu'l-Aziz'le evlendirdiğinde şöyle demişti: Senin harcamaların nedir? Ömer ona: Güzel olan iki kötü şeyin arasında olandır deyip, ona bu âyeti kerime'yi okudu.

Ömer b. el-Hattab dedi ki: Bir kimseye israf olarak canının çektiği herşeyi satın alıp yemesi yeterlidir.

İbn Mace'nin, *Sünen*'inde yer alan rivayete göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Canının çektiği herbir şeyi yemek hiç şüphesiz ki israftandır."⁽¹⁾

Ebu Ubeyde dedi ki: Onlar ma'ruftan fazla bir harcamada yapmazlar, cimrilik de etmezler. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "**Elini boynuna bağlanmış kılma! Onu büsbütün de açma...**" (el-İsra, 17/29) Şair de şöyle demiştir:

ولا تغلُ في شيء من الأمر واقتصد كلاً طَرَفَيَّ قصدِ الأمور ذميمٌ

"Hiçbir hususta aşırıya gitme, orta yolu seç,
(Çünkü) işlerin orta yollu olanının iki ucu da yerilmiştir."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

إذا المرأة أعطى نفسه كل ما أشتت ولم ينهها تاقَت إلى كل باطلٍ
وساقت إليه الإثم والعار بالذي دعت إليه من حلاوة عاجلٍ

(1) *İbn Mâce*, II, 1112; Ahmed, b. Ebi Bekr el-Kinânî, *Misbâhu'z-Zücâce*, IV, 31, senedinin zayıf olduğu kaydıyla.

“Kişi nefesine arzuladığı herşeyi verecek olur,
Ve onu alıkoymazsa eğer; her türlü batılı arzu eder.
Günahı ona doğru iter durur ve utanılacak hususlar
Kendisini çağırdığı ve dünyada elde edilecek tatlı şeylerdedir”

Ömer (r.a) oğlu Asım’a şöyle demiştir: Yavrucuğum, sen midenin yarısını yemekle doldur. İyice eskitmedikçe hiçbir elbiseyi de atma. Sen yüce Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği şeyleri midelerine doldurup sırtlarının üzerinde taşıyanlardan olma.

Hatem-i Taî’nin de şöyle bir beyiti vardır:

إذا أنت قد أعطيت بطنك سؤله وفرجك نالا متهى الذم أجمعا

“Sen midene ve bir de fercine, istediklerini verecek olursan eğer,
Bunlar yerilmeyi gerektirecek herşeyin en ilerisini elde ederler.”

“(وَلَمْ يَقْتَرُوا)”: **Cimrilik de etmezler**” buyruğunu Hamza, el-Kisaî, el-A’meş, Âsım ve Yahya b. Vessâb -bu hususta onlardan farklı rivayetler gelmekle birlikte- “ya” harfini üstün ve te harfini de ötreli okumuşlardır. Bu güzel bir kıraat olup; (قتر يقتر)’den gelmektedir. Lâzımı fiillerde kıyas da böyledir. Tıpkı; (قعد يقعد): oturdu, oturur” fiilinde olduğu gibi.

Ebu Amr b. el-Alâ ve İbn Kesir ise “ya” harfini üstün, “te”yi de esreli okumuşlardır. Bu da bilinen ve güzel bir söyleyiştir.

Medine’liler, İbn Âmir ve Âsım’dan, Ebubekr ise “ya” harfini ötreli, “te” harfini de esreli okumuşlardır.

es-Sa’lebî dedi ki: Bunların hepsi de sahih söyleyişlerdir.

en-Nehhâs dedi ki: Ebu Hatim, Medine’lilerin bu kıraatine hayret eder. Çünkü ona göre Medine’lilerin kıraatinde şaz kıraat olmaz. Çünkü fakir düştüğü zaman: “(أقتر يقتر): Fakir düştü, düşer” denilir. Yüce Allah’ın: “(وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ): *Eli dar olan kendi halince...*” (el-Bakara, 2/236) buyruğunda olduğu gibi.⁽¹⁾ Ebu Hatim onların adına şu açıklamayı yapmıştır: İsrafa sapan bir kimse çabucak fakirleşir. Ancak bu, uzak bir te’vildir. Ancak onlar adına yapılabilecek te’vil şudur: Ebu Ömer el-Cermî’nin, el-Esmaî’den naklettiğine göre bir kimse harcamasını kısıttığı takdirde hem; (قتر يقتر ويقتر) şekli kullanılır, hem de; (أقتر يقتر) şekli kullanılır. Buna göre böyle bir kıraat de sa-

(1) “Eli dar olan” anlamında olup ism-i fail olan “muktur”in fiilinin başına hemze ziyadesi ile: “hemze, kaaf, te ve re” harflerinden oluşan fiilden geldiğine dikkat çekilmektedir.

hih olur. Her ne kadar “ya” harfinin üstün olması daha doğru ve kullanılması daha uygun, daha meşhur ve daha tanınan bir şekil olsa da bu böyledir.

Ebu Amr ve sair insanlar “(قَوَامًا): **Orta bir yol**” diye “kaf” harfini üstün olarak okumuşlardır. Adaletli, dengeli demektir. Hassan b. Abdu'r-Rahman ise “kaf” harfini esreli okumuştur. Bu da; yetecek kadar, ihtiyacı karşılayacak kadar ve durumu idare edecek kadar demektir. “Kaf” harfi esreli olarak “el-kıvâm”; hali sürdüren ve kararını devam ettiren demektir. Bunların aynı anlamda iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir.

“**Orta bir yol**” anlamındaki bu kelime; (كَانَ) ’nin haberidir. İsmi de onda takdir edilmiştir. “(كَانَ الْإِنْفَاقَ بَيْنَ الْإِسْرَافِ وَالْقَتْرِ قَوَامًا)”: Harcamaları israf ile cimrilik arasında orta yolludur” demek olur. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Onun bir başka görüşü de vardır. Buna göre “(بَيْنَ): **Arasında**”yı isim kabul eder ve nasb eder. Çünkü bu gibi lafızların kullanımı çokçadır. Bundan dolayı ref mahallinde de olduğu halde bırakılmıştır.

en-Nehhas dedi ki: Ben bunun nasıl açıklanacağını bilemiyorum.⁽¹⁾ Çünkü (بَيْنَا) eğer ref mahallinde olursa, ref olur. “(بَيْنَ عَيْنَيْهِ أَحْمَرٌ)”: Gözlerinin arası kırmızıdır” denildiği gibi.

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي
حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ
آثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ
مُهَانًا ﴿٦٩﴾

68. Onlar ki; Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet etmezler. Hak ile olması dışında Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı nefsi de öldürmezler. Zina da etmezler. Kim bunları işlerse o ceza(ları) ile karşılaşır.

69. Kıyamet gününde onun azabı kat kat verilir. O azapta ebediyen, hor ve hakir bir halde kalır.

“Onlar ki; Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet etmezler” buyruğu ile yüce Allah, mü'min kullarını kâfirlerin putlara tapma ve kız çocuklarını di-

(1) el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 275-275'de bu görüşünü açıklamaktadır.

ri diri gömmek sûretiyle hak olmayan canı öldürmek, buna benzer zulüm, suikastler yapmak, baskın ve talanlar düzenlemek, onlarca mübah kabul edilen zina etmek gibi vasıfların dışında tutmaktadır. Bu âyet-i kerimeyi zahiri anlamından uzaklaştıran Meanî ehli (Meanî'l-Kur'ân'a dair eser yazanlar)'dan kimileri şöyle demiştir: Rahman'ın tahsis yoluyla kendisine izafe ettiği ve onları söz konusu edip marifet ve şereflendirme sıfatları ile nitelendirdiği kimselerden bu çirkin işlerin husule gelmesi zaten yakışmaz ki; bu hususların nefyedilmesi ile onların öğülmeleri söz konusu olsun. Çünkü onlar bundan daha üstün ve daha şerefli dirler. (Böyle diyen kişi devamla) dedi ki: Bunun anlamı şudur: Onlar hevâyı ilâh diye çağırılmazlar, masiyetleri işleyerek nefislerini zelil etmezler ve böylelikle nefislerinin katilleri olmazlar. **“Hak ile olması dışında”** buyruğunun anlamı da; yani onlar nefislerini ancak sabır bıçağıyla ve mücahede kılıcıyla keserler. Onlar kendilerine mahrem olmayan kadınlara -zina olmasın diye- şehvetle bakmazlar. Aksine onlar zaruret yoluyla onlara bakarlar, o vakit bu da nikâh gibi olur.

Hocamız Ebu'l-Abbas da şöyle demiştir: Bu parlak ve göz alıcı bir ifadedir. Şu kadar var ki; derinliğine tetkik edildiği takdirde akıllıca bir söz olmadığı ortaya çıkar. Bu batını bir sızıntı ve batıldan gelen bir duygudur. Allah'ın kullarının bu güzel sıfatlara bezendikten ve bunların zıttı olan diğer kötü sıfatlardan da kendilerini kurtardıktan sonra, böyle “özel kul oluş” anlamını verecek izafet ile tahsis olundular. Bundan dolayı bu âyetlerin baş taraflarında onların şereflerine dikkat çekmek için, bezenilmesi istenen güzel sıfatlar zikredilerek başlandı, arkasından bu sıfatları kendilerinden uzaklaştırmaları için uzak kalınması gereken sıfatları söz konusu etti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Derim ki: Bu iddia sahibinin burada sözü edilen hususların ileri sürdüğü şekilde zahirinden anlaşıldığı gibi olmadığı şeklindeki iddiasının batıl olduğuna delil teşkil eden hususlardan birisi de Müslim'in kaydettiği şu rivayettir: Abdullah b. Mes'ud dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü dedim, Allah nezdinde en büyük günah hangisidir? O: “Allah'a seni yaratmış olduğu halde, ortak koşmandır” diye buyurdu. Ben: Sonra hangisidir? diye sordum. “(Seninle beraber) yemek yer korkusu ile evladını öldürmendir” diye buyurdu. Sonra hangisidir? diye sordum. Buyurdu ki: “Komşunun hanımı ile zina etmendir.” Yüce Allah bunu tasdik etmek üzere: **“Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet etmezler. Hak ile olması dışında Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı nefsi de öldürmezler, zina da etmezler. Kim bunları işlerse ceza(ları) ile karşılaşır”** buyruğunu indirdi.⁽¹⁾

(1) Müslim, I, 91; Buhari, V, 2236, VI, 2739; Ebû Dâvûd, II, 294; Müsned, I, 380.

(الاثام); Arapçada ikab (ceza) demektir. İbn Zeyd ve Katâde'de bu âyette, bu kelimeyi böylece okumuştur. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

جَزَى اللَّهُ ابْنَ عُرْوَةَ حَيْثُ أُنْسَى عُقُوقاً وَالْعُقُوقُ لَهُ أَثَامُ

“Urve'nin oğlunu cezalandırsın Allah, yaptığı
Haksızlıklardan ötürü; haksızlıkların zaten cezası vardır.”

Görüldüğü gibi burada bu kelime ceza ve ukubet anlamındadır.

Abdullah b. Amr, İkrime ve Mücahid dediler ki: “Esâm” cehennemde bir vadidir. Allah onu kâfirleri cezalandırmak için var etmiştir. Şair de şöyle demiştir:

لَقِيتُ الْمَهَالِكَ فِي حَرْبِنَا وَبَعْدَ الْمَهَالِكِ تَلَقَى أَثَامَا

“Savaşımızda öldürücü tehlikelerle karşı karşıya kaldın
Bu tehlikelerden sonra sen ceza ile karşılaşırsın.”

es-Süddî dedi ki: “Esâm” cehennemdeki bir dağ adıdır. Şair der ki:

وَكَانَ مَقَامُنَا تَدْعُو عَلَيْهِم بِأَبْطَحِ ذِي الْمَجَازِ لَهُ أَثَامُ

“Bizim orada kaldığımız sürece beddua ediyorduk onlara,
Bir dağı bulunan Zü'l-Mecâz vâdisinde.”

Müslim'deki rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: Müşriklerden bazı kimseler pek çok kimse öldürdüler, çokça zina ettiler. Muhammed (sav)'e gelip şöyle dediler: Senin söylediğin ve kendisine davet ettiğin şey gerçekten güzeldir. Aynı zamanda o bizlere yapmış olduğumuz amellerimizin bir keffareti olduğunu da haber veriyor.⁽¹⁾ Bunun üzerine: **“Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilaha ibadet etmezler. Hak ile olması dışında Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı nefsi de öldürmezler, zina da etmezler. Kim bunları işlerse, ceza(ları) ile karşılaşır”** buyruğu ile: **“Deki: Ey nefisleri aley-**

(1) Buradaki “aynı zamanda...” diye başlayan cümle Kurtubî'deki metine göre tercüme edilmiştir. Ancak Müslim'deki ifadenin anlamı şu şekildedir: Bir de işlediğimiz amellerimizin bir keffaretinin olup, olmadığını bize bildirsen...

hine ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." (ez-Zümer, 39/53) âyeti nazil oldu.⁽¹⁾

Şu: "*Ey nefisleri aleyhine ileri giden kullarım!*" âyet-i kerimesinin Hamza (r.a)'ın katili Vahşi hakkında inmiş olduğu da söylenmiştir. Bunu Said b. Cübeyr ile İbn Abbas söylemişlerdir. İleride buna dair açıklamalar ez-Zümer Sûresi'nde (39/53. âyetin tefsirinde) gelecektir.

"Hak ile olması dışında" buyruğu kendisi sebebiyle canların öldürülmesi hak olan imandan sonra küfür, ihsandan sonra (evli iken) zina dışında, hak olmayan bir sebeble öldürmezler demektir. Daha önce el-En'âm Sûresi'nde (6/151. âyet, 8. başlıkta) açıklandığı üzere.

"Zina da etmezler" yani nikâh ya da sağ ellerinin malik olduğu (cariyeler)'in dışında namus ve iffetleri helal bilmezler.

Bu âyet-i kerime açıkça şunu göstermektedir ki; küfürden sonra haksız yere can öldürmekten daha büyük bir günah yoktur. Ondan sonra da zina gelir. İşte bundan dolayı muhsan olan kimse hakkında zina haddi olarak (recm edilerek) öldürülmek, yahutta muhsan olmayan kimse için de celde (sopa) cezasının en ileri derecesi (yüz celde) sabit olmuştur.

"Kim bunları işlerse ceza(ları) ile karşılaşır. Kıyamet gününde onun azabı kat kat verilir" buyruğunda yer alan; "(بُذَاعَفُ): **kat kat verilir**" ile "(يُخْلَدُ): Ebediyyen... kalır" fiillerini Nâfi', İbn Âmir, Hamza ve el-Kisâî cezm ile okumuşlardır. İbn Kesir **"kat kat verilir"** fiilini "(يُضَعَفُ)" şeklinde ayn harfini şeddeli ve elif'siz okumuştur. Bu fiil ile birlikte; "(وَيُخْلَدُ): **Ebediyyen kalır**" fiilini de cezm ile okumuştur. Talha b. Süleyman ise "nûn" harfini ötreli, "ayn" harfini şeddeli ve esreli olmak üzere; "(نُضَعَفُ): Kat kat veririz" diye okumuştur. Buna karşılık (azab) kelimesini de; "(الْعَذَابُ)" şeklinde nasb ile "(وَيُخْلَدُ): Ebediyyen kalır" fiilini de cezm ile okumuştur. Bu aynı zamanda Ebu Ca'fer ve Şeybe'nin de kıraatidir.

Ebubekr'in rivayetine göre Âsım; "(بُذَاعَفُ وَيُخْلَدُ)" şeklinde her iki fiili de (ilki) isti'naf ve diğeri atıf olmak üzere ref ile okumuştur. Tâlha b. Süleyman ise kâfire hitab anlamını verecek şekilde; "(وَيُخْلَدُ): Ebediyyen kalırsın" diye okumuştur. Ebu Amr'dan ise; "(وَيُخْلَدُ): Ebediyyen bırakılır" anlamında "ya" harfini ötreli, "lam" harfini de üstün olarak okumuştur. Ebu Ali der ki: Bu, rivayet cihetinden bir yanlışlıktır.

"(بُذَاعَفُ): **kat kat verilir**" fiilinin cezm ile gelmesi şartın cevabı olan "(يَلْقَى): **Karşılaşır**" fiilinden bedel oluşundan dolayıdır. Sibeveyh dedi ki: Azabın kat kat verilmesi ceza ile karşı karşıya kalmakla aynı şeydir. Şair dedi ki:

(1) Buharî, IV, 1811; Müslim, I, 113; Nesâî, VII, 86

مَنْ تَاتَا تُلَيْمُ بِنَا فِي دِيَارِنَا نَجِدُ حَطْبًا جَزَلًا وَنَارًا تَأْجِبَا

“Ne zaman gelir de yurdumuzda misafirimiz olursan,
Çok miktarda odun ve alev alev yanan ateş bulursun.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إِنَّ عَلَيَّ اللَّهَ أَنْ تُبَايِعَا تُوَخِّدُ كَرَمًا أَوْ تَجِيءَ طَائِعًا

“Boynumda Allah adına yemin olsun ki; sen mutlaka bey’at edeceksin,
Ya zorla alınırınsın yahutta sen isteyerek gelirsin.”

Bu fiilin ref’ ile okunması hususunda da iki görüş vardır: Birinci görüşe göre, kendisinden önceki ifadeler ile ilişkisini koparmaktır. Diğerine göre ise manaya hamlederek merfu okumaktır. Sanki bir kimse: Peki ceza ile karşılaşmak ne demektir? diye sormuş da, ona: O kimseye azab kat kat verilecektir, denilmiş gibi olur.

“**Hor ve hakir bir halde**” buyruğu da zelil, aşağılanmış, uzaklaştırılmış ve kovulmuş bir halde... demektir.

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ
اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۖ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾

70. Ancak tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler müstesnâ. İşte Allah, bunların günahlarını sevaba değiştirir. Allah mağfiret edicidir, rahmet edicidir.

“**Ancak tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler müstesnâ.**” Bu buyrukta sözü geçen istisnânın kâfir ve zinakâr hakkında söz konusu olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Ancak daha önceden en-Nisâ Sûresi’nde (4/93. âyet, 7. başlıkta) geçtiği üzere müslüman olup katil olan kimseler hakkında farklı kanaatlere sahiptirler. el-Mâide Sûresi’nde (5/84. âyet, 16. başlıkta) da yeminden istisnâ yapmak (inşallah demek) hususunda aradan zaman fasılası geçmesinin cevazı hususunda da açık-

lamalar geçmiş bulunmaktadır ki; bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. İbn Abbas bu görüşüne de bu âyeti delil göstermiştir.

“İşte Allah bunların günahlarını, sevaba değiştirir” buyruğu ile ilgili olarak en-Nehhâs şöyle demektedir: Bu hususta yapılmış en güzel açıklamalardan birisi şudur: Böyle bir durumda kâfir yerine mü'min, günahkâr yerine ita-atkâr yazılır.

Mücahid ve ed-Dahhak dediler ki: Allah, onlara şirk yerine imanı verir. Buna yakın bir açıklama el-Hasen'den rivayet edilmiştir. el-Hasen dedi ki: Bazıları bu değiştirmenin âhirette olacağını söylemiş iseler de durum böyle değildir. Değiştirme dünyada olacaktır. Yüce Allah onlara şirk yerine imanı, şüphe yerine ihlâsı, hayasızlık yerine namus ve iffetlerini korumayı ihsan eder.

ez-Zeccâc dedi ki: Bu kötülüğün yerine iyiliği yazmak sûretiyle değil, bunun yerine kötülüğün yerine tevbe ve tevbe ile birlikte de iyiliği yazmak sûretiyle olur. Ebu Zerr, Peygamber (sav)'dan: “Kötülükler, iyiliklerle değiştirilir.”⁽¹⁾ dediğini rivayet etmektedir. Bu anlamda bir rivayet Selmân-ı Fârîsî, Said b. Cübeyr ve başkalarından da gelmiştir.

Ebu Hureyre dedi ki: Bu âhirette iyilikleri, kötülüklerinden daha fazla olan kimseler hakkındadır. Yüce Allah, onların kötülüklerini iyiliklere dönüştürecektir. Rivayet edilen haberde de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir takım kimseler keşke çokça (küçük) günah işlemiş olsalardı diye temenni edeceklerdir.” Bunlar kimlerdir? diye sorulunca: “Bunlar Allah'ın kötülüklerini, iyiliklere değiştireceği kimselerdir” diye buyurmuştur.⁽²⁾ Bunu Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir. es-Sa'lebî ve el-Kuşeyrî zikretmişlerdir.

Bir diğer açıklamaya göre buradaki değiştirme mağfirete nail olmaktan ibarettir. Yani, yüce Allah, onların bu günahlarını bağışlayacaktır. Onların günahlarını iyiliklere dönüştürmek şeklinde olmayacaktır.

Derim ki: Kulun tevbesi sahih olduğu takdirde, kötülüğün yerine Allah'ın iyilik koyması, O'nun lütfu, keremi açısından uzak bir ihtimal olarak görülemez. Peygamber (sav)'da Muâz (r.a)'a: “Sen kötülüğün arkasından iyiliği yetiştir ki, onu silsin ve insanlara karşı da güzel bir ahlâk ile davran” diye buyurmuştur.⁽³⁾

Müslim'in, Sahih'inde de Ebu Zerr (r.a)'ın şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Ben cennet ehli arasında cennete en son girecek kimseyi de, cehennem ateşinden en son çıkacak kimseyi de biliyorum.

(1) İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, I, 176'da bu manada rivayetin sahih olarak geldiğini kayd etmektedir.

(2) el-Hakîm, *el-Müstedrek*, IV, 281.

(3) *Müsned*, V, 228, 236.

O şöyle bir adamdır: Kıyamet gününde getirilir, küçük günahlarını ona sununuz, büyüklerini de üzerinden kaldırınız denilir. Ona küçük günahları sunulur ve filan filan günü şunu şunu işledin, filan filan günü de şunu ve şunu işledin denilir. O da evet, der. İnkâr edebilecek gücü kendisinde bulamaz. Diğer taraftan büyük günahlarının da kendisine sunulacağından korkarken, kendisine: Herbir günahının yerine bir tane iyilik verilecektir, denilir. Bu sefer Rabbim ben burada görmediğim daha başka bir takım işler de işledim" diyecek. Andolsun Rasûlullah (sav)'ın küçük azı dişleri görülünceye kadar güldüğünü gördüm.⁽¹⁾

Ebu Tavîl de şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü! Bütün günahları işlemiş ve hiçbir günahı terketmemiş, aynı zamanda bu kişi kesinti (harac) almadık ne hâcce, ne de dâcce⁽²⁾ bırakmamış? Böyle birisinin tevbesi kabul olur mu? Peygamber (sav) ona: "Sen müslüman oldun mu?" diye sorar. Der ki: Ben Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, bir ve tek olduğuna, ortağının bulunmadığına, senin de Allah'ın kulu ve rasûlü olduğuna şahitlik ederim deyince, Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Evet, hayırlı şeyleri yaparsın, kötülükleri terkedersin. Allah bütün bunları hayırlı şeyler kılar." Adam yine sorar: Ahitleri bozmamı, günahlarımı da mı ey Allah'ın peygamberi? Peygamber: "Evet" diye buyurur. Bu sefer Ebu Tavîl: Allahu ekber diye seslendi ve gözden kayboluncaya kadar bu sözlerini tekrar edip durdu.⁽³⁾ Bunu da es-Sa'lebî zikretmiştir.

Mübeşşir b. Ubeyd -ki bu kişi nahiv ve Arapçayı iyi bilen birisi idi.- dedi ki: Burada "el-hâcce" hacılardan, hacca gitmek üzere yola koyulduklarında alınandır. "ed-Dâcce" de geri döndüklerinde onlardan alınandır.

"Allah mağfiret edicidir, rahmet edicidir."

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

71. Kim ki tevbe edip salih amel işlerse, muhakkak o -rızasına ermiş olarak- Allah'a dönmüş olur.

(1) *Müslim*, I, 177; *Müsned*, V, 157.

(2) Bu iki lâfzın açıklamasını merhum müfessir biraz sonra nakledecektir.

(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 31-32 ve X, 202. Her iki yerde de: "Hadisi Taberânî ve Bezzâr rivayet etmiş olup, Bezzâr'ın râvîleri Sahih râvîleridir. Ancak Muhammed b. Herun Ebû Naşîr, Sahih râvîlerinden olmamakla birlikte sika (güvenilir) bir râvîdir" kaydıyla.

“Kim ki tevbe edip salih amel işlerse, muhakkak o -rızasına ermiş olarak- Allah’a dönmüş olur” buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilebilir: Kal-kan kimse muhakkak ki o kalkmış olur, denilemeyeceğine göre; tevbe eden muhakkak ki o tevbe etmiş olur, nasıl denilebilir? İbn Abbas dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Mekke ahalisinden kim iman eder, hicret eder, kimseyi öldürmemiş, zina da etmemiş, aksine salih amel işleyip farzları eda etmiş ise; şüphesiz ki o yüce Allah’a samimi olarak tevbe etmiş demektir. Yani Ben onları Peygamber (sav)’a karşı savaşıyor, haramları helal kabul eden kimse-lerin önüne geçirmiş ve onlardan daha faziletli kılmışımıdır.

el-Kaffal dedi ki: İlk âyet-i kerimenin tevbe eden müşrikler hakkında ol-
ma ihtimali vardır. İşte bundan dolayı (orada): **“Ancak tevbe eden, iman eden...ler müstesnâ”** (Meryem, 19/60) diye buyurmuştur. Daha sonra da bu-
na müslümanlar arasından tevbe edip tevbesinin akabinde salih amel işleyen
kimseleri de buna atfetmiştir. Bu gibi kimseler hakkında da tevbe edenlerin
hükmü söz konusudur.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Yani kim dili ile tevbe eder, fiili ile bunu
gerçekleştirmeyecek olursa, bu tevbe fayda vermez. Aksine kim tevbe edip
salih amel işleyerek, salih amellerle tevbesini tahakkuk ettirirse, işte yüce Al-
lah’a gerçek anlamıyla tevbe etmiş, O’na dönmüş kimse budur. Yani bu ki-
şi gerçek manada tevbe etmiş demektir ki; nasuh tevbe bu demektir. Bun-
dan dolayı mastar ile ayrıca te’kid etmiştir. Buna göre **“(مَتَابًا): Dönmüş
olur”** te’kid anlamını ihtiva eden bir mastardır.

Yüce Allah’ın: **“(وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَخْلِيمًا): Ve Allah Musa ile de konuştu.”** (en-Ni-
sa, 4/164) buyruğunda olduğu gibi. Yani böyle bir kimse yüce Allah’a gerçek
manada tevbe etmiş olur, Allah da gerçekten onun tevbesini kabul eder.

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

72. Ve onlar ki; yalan şahitlik yapmazlar. Lağve rastladıklarında da şereflice yüz çevirip geçerler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Yalan Şahitlik ve Yalana Tanık Olmak:

Yüce Allah’ın: **“Ve onlar ki yalan şahitlik yapmazlar”** buyruğu şu demek-
tir: Onlar yalan ve batılın bulunduğu yerde hazır olmazlar ve bunu da mü-
şahede edip seyretmezler.

“Zûr” (yalan)” Değiştirilmiş ve allanıp, pullanmış batıl olan her bir şeydir. Bunun en büyüğü ise Allah'a ortak koşmak ve Allah'a ortak koşulanları tazim etmektir. ed-Dahhak, İbn Zeyd ve İbn Abbas böylece tefsir etmişlerdir.

İbn Abbas'dan gelen bir rivayete göre de bu müşriklerin bayramları demektir.

İkrime dedi ki: Cahiliye döneminde “zur” diye adlandırılan bir oyundur.

Mücahid: Bu şarkıdır demiştir. Muhammed b. el-Hanefiyede böyle demiştir.

İbn Cüreyc: Yalandır demiştir. Bu Mücahid'den de rivayet edilmiştir.

Ali b. Ebi Talha ile Muhammed b. Ali şöyle demişlerdir: Buyruk yalan şahitlikte bulunmazlar anlamındadır. Yoksa buradaki “şehadet” müşahede etmekten, görmekten gelmemektedir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bunun yalan olduğu görüşü elbetteki doğrudur, çünkü bütün bunlar aslında yalana racidir. Bunun cahiliye dönemindeki bir oyunun adı olduğunu söyleyenlere gelince, eğer bu oyunda kumar ya da bir cahillik yahutta küfre raci' herhangi bir husus varsa haramdır. Bunun şarkı olduğu görüşüne gelince, şarkı bu sınıra kadar varmaz.

Derim ki: Kimi şarkıları dinlemek harama kadar ulaşabilir. Bu ise güzel görülen sûretlerin nitelendirildiği, şarap ve buna benzer tasvirlerin yapıldığı, insan tabiatını harekete getiren ve itidal sınırlarının dışına çıkartan yahutta insanın içinde gizli bulunan lehve düşkünlük ve sevgiyi harekete getiren şiirler bu kabildendir. Birilerinin şu beyitlerinde olduğu gibi:

“Altın sarısı renkli, zannedersin ki,
Ateş onun gözlerinin kıvılcımından alınıp yakılır.
Korkuttular beni onun(la düşüp kalkmaktan ötürü) rezil olurum diye,
Keşke sözünde dursa da varsın rezil olayım.”

Özellikle başka bir kaç yerde de açıkladığımız üzere bu şarkılarla beraber şu günlerde olduğu gibi, kavallar ve tefler de eşlik edecek olursa...

Burada yalan şahitlikten söz edildiğini söyleyenlerin görüşlerine gelince, bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

2- Yalan Şahitliğin Hükmü:

Ömer b. el-Hattab (r.a) yalan şahitlikte bulunan kimseye kırk celde vurur, onun yüzünü karalar, saçını traş eder ve çarşı-pazarlarda dolaştırırdı.

İlim adamlarının çoğunluğu da şöyle demiştir: Bir daha ebediyyen şahitliği kabul edilmez. Tevbe etse ve halini düzeltecek olsa da işi Allah'a kalmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Eğer bu kişi tanınmış ileri gelen bir şahsiyet değilse, halini düzeltirse daha önceden el-Hac Sûresi'nde (22/30-31. âyet, 5 ve 6. başlıklarda) geçtiği üzere şahitliği kabul edilir. Bu husus oradan tetkik edilebilir.

“Lağve rastladıklarında da şereflice yüz çevirip, geçerler” buyruğunda geçen “lağv”e dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/225) geçmiş bulunmaktadır. *Lağv* düşük seviyeli her türlü söz ya da fiildir. Bunun kapsamına şarkı, boş işlerle oyalanmak (lehv) ve bunun dışında buna yakın her şey dahildir. Yine bunun kapsamına müşriklerin akılsızca işleri, mü'minleri eziyet etmeleri, kadınlardan söz etmek ve bunun dışındaki diğer münkerler de dahildir.

Mücahid dedi ki: Bunlara eziyet edilecek olursa, affederler demektir. Yine ondan rivayet olunduğuna göre; nikah (cima)'dan söz edecek olurlarsa, bundan kinaye yoluyla sözederek, demektir.

el-Hasen dedi ki: Lağv, bütün masiyetler demektir. Bu da oldukça kapsamlı bir açıklamadır.

“(كَرَامًا): Şereflice” yani onu reddederek, ondan razı olmayarak, yüz çevirerek, o hususta yardımcı olmayarak ve bu işi işleyenlerle oturmaksızın (uzaklaşırlar), demektir. Yani onlar asla batıla girmeyen şerefli kimseler gibi geçer, giderler. Mesela; (تَكْرِمَ فُلَانٍ عَمَّا يَشِينُهُ) denilir ki, bu da: “Kendisini küçük düşüren, değerini zedeleyen hususlardan kendisini uzak tuttu, ona yaklaşmadı” demektir.

Abdullah b. Mes'ud'dan rivayete göre o bir şarkı sesi işitmiş, hemen çabucak oradan ayrılıp gitmiştir. Rasûlullah (sav)'a bu davranışının haberi ulaşınca: “İbnu Umri Abd kerim (şerefli bir kimse) olmuştur” diye buyurdu.⁽¹⁾

Lağve rastlayınca oradan şereflice yüz çevirip geçmek demek, iyiliği emredip münkerden alıkoymak demektir.

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا
وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, III, 330.

73. Onlar ki Rabblerinin âyetleriyle kendilerine öğüt verildiğinde, bunlara karşı sağır ve kör kimseler olarak yıkılmazlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Rabbin Hatırlatılan Âyetlerine Karşı Takınılacak Tavır:

“Onlar ki Rabblerinin âyetleri ile kendilerine öğüt verildiğinde” yani kendilerine Kur’ân okunduğunda âhiretlerini, Rabblerinin huzuruna döneceklerini hatırlarlar. Duyup işitmeyen kimselerin konumuna düşmemek için gafillik etmezler.

Yüce Allah burada: **(لَمْ يَخْرُوا): Yıkılmazlar** diye buyurmuştur. Halbuki ortada herhangi bir yıkılma (lafzî anlamı ile: akma) söz konusu değildir. Bu ise oturuyor olmasa dahi, “oturup ağladı” demek kabilindendir. Bu açıklamayı Taberî yapmış ve tercih etmiştir.

İbn Atiyye dedi ki: Bu, onların sağır ve kör olarak yıkılmaları demektir ve bu kâfirlerin bir niteliğidir. Onların yüz çevirmelerini ifade eder. Bir kimse-nin: “Filan kişi oturup bana sövmeye koyuldu, filan kişi kalkıp ağladı” demeye benzer. Halbuki maksat o kişinin oturduğunu, ayakta durduğunu haber vermek değildir. Bunlar konuşmada ve ifadelerde insanların bir çeşit anlaşılarak, uzlaşılarak kullandığı tabirlerdir. Yine İbn Atiyye der ki: Sanki bu öğüdü dinleyen bir kimse işi düzgün bir şekilde yolunda ve dimdik ayakta duruyor da yüz çevirip sapıtınca onun bu davranışı yıkılmak, akmak gibi olur. Bu ise düzensiz ve bir sıraya bağlı olmaksızın düşmek demektir. Her ne kadar secde ederek yere kapanan kimse hakkında da bu benzetme kullanılmış ise de, bu kelimenin asıl anlamında düzensizlik vardır.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Bunlara Allah’ın âyetleri okunduğu takdirde kalpleri titrer ve bundan dolayı ağlayarak secdeye kapanırlar. Onlar Allah’ın âyetlerine karşı sağır ve kör gibi yıkılmazlar.

el-Ferrâ dedi ki: Onlar hiç duymamışlar gibi, ilk hallerinde kalmaya devam etmezler, demektir.

2- Secde Âyetini Duyan Kimsenin Hangi Hallerde Secde Etmesi Gerekir:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Bir kimse, bir başkasının secde âyetini okuduğunu duyacak olursa, onunla birlikte secde eder. Çünkü o, Allah’ın âyetlerinin kendisine karşı okunmakta olduğunu duymuş olur.

İbnu’l-Arabî der ki: Böyle bir şey sadece okuyan için gereklidir. Onun dışındakiler için böyle bir gereklilik yoktur. Yalnızca bir mesele bunda müs-

tesnâdır. O da bir kimse Kur'ân okurken secde âyetini okursa, onunla birlikte oturan kişi de onu dinlemek için oturmuşsa, onunla beraber secde etmelidir. Şâyet onunla birlikte dinlemeyi kastetmemişse onun secde etmek yükümlülüğü yoktur. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/206. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ
أَعْيُنٍ وَاجْعَلْ لَنَا لِمَتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾ أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا
صَبَرُوا وَيُلْقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا
حَسَنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي
لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

74. Ve onlar ki: “Rabbimiz, eş ve çocuklarımızdan bize gözlerimizin aydınlığı olan kimseler ver. Bizi takvâ sahiplerine önder yap” derler.
75. İşte bunlar sabretmelerinden ötürü cennetin yüksek köşkleri ile mükâfatlandırılacaklar ve onlar orada esenlik dileği ve selâm ile karşılanacaklardır.
76. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar. O, ne güzel karargah ve ikamet yeridir!
77. De ki: “Eğer duanız olmasaydı, Rabbimin yanında sizin ne değeriniz olurdu? Şimdi siz yalanladınız, artık yakında ceza kaçılmaz olacaktır.”

“Ve onlar ki: Rabbimiz, eş ve çocuklarımızdan bize gözlerimizin aydınlığı olan kimseler ver... derler” buyruğu ile ilgili olarak ed-Dahhak: Yani sana itaat edecek kimseler ver, derler, diye açıklamıştır. Bu buyruktan evlat sahibi olmak için dua etmenin caiz olduğu anlaşılmaktadır. Buna dair açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran Sûresi, 3/37-38 âyetler, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Zürriyet (meâlde: çocuklarımız) lafzı tekil de olabilir, çoğul da olabilir. Bunun tekil için kullanılabileceğinin delili yüce Allah'ın: “*Rabbim bana katından çok temiz bir soy (zürriyet) bağışla!*” (Al-i İmran, 3/38); “*Bundan do-*

layı bana lutfundan bir veli (oğul) bağışla!" (Meryem, 19/5) buyruklarıdır. Çoğul için kullanılabileceğinin delili de: *"Arkalarında kendileri hakkında endişe edecekleri âciz ve güçsüz çocuklar (zürriyet) bırakacak olanlar..."* (En-Nisa, 4/9) buyruğudur. el-Bakara Sûresi'nde de (2/124. âyet, 19. başlıkta) bu kelimenin türediği kök ile ilgili yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Nafi', İbn Kesir, İbn Âmir ve el-Hasen *"(وَفَرَّاتِنَا)"*: Zürriyetlerimiz, çocuklarımız" şeklinde çoğul ile okumuşlardır. Ebu Ömer, Hamza, el-Kisaî, Talha ve İsa ise tekil olarak; *(وَذَرِينَا)* diye okumuşlardır.

"(قُرَّةُ الْعَيْنِ)": **Gözlerimizin aydınlığı**" mef'ul olarak nasb edilmiştir. Bizim için göz aydınlığı... anlamındadır. Bu da Peygamber (sav)'ın Enes'e söylediği şu sözlerle benzer: "Allah'ım malını, çocuklarını çoğalt ve bunları onun için bereketli kıl."⁽¹⁾ Buna dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (az önce belirtilen yerde) ile Meryem Sûresi'nde (19/5. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İnsanın malına ve çoluk çocuğuna bereket ihsan edildiği takdirde, kişinin aile efradı dolayısıyla gözü de aydın olur. Öyle ki, bu kimsenin bir hanımı varsa güzellik, iffet, malına dikkatle bakmak, ihtiyat gibi dilediği bütün özellikler onda bulunur. Yahut çocukları varsa bunlar da itaat üzere devam ederler. Din ve dünya vazifeleri hususunda ona yardımcı olurlar. Böyle bir kimse başkasının eşine ya da çoluk çocuğuna dönüp bakmaz bile. Başkasına (imrenerek) bakmaya gerek duymadan gözü huzur bulur ve gözü gördüğü her şeye dikilmemiş olur. İşte bu, göz aydınlandığı ve nefis huzur ve sükûn bulduğu zaman gerçekleşir.

"(قُرَّة)": **Aydınlık**"ın tekil gelmesi masdar oluşundan dolayıdır. Mesela; *"(قَرَّتْ عَيْنَكَ قُرَّة)"*: Gözün aydın oldu, olmak" denilir. *"(قُرَّةُ الْعَيْنِ)"*: Göz aydınlığının" "karar"dan gelme ihtimali olduğu gibi, "el-kurr: soğuk" kökünden gelme ihtimali de vardır. Daha meşhur olan da budur. Çünkü Araplar sıcaktan rahatsız olur, soğukta (serinlikte) dinlenir. Aynı şekilde sevinç gözyaşı da serin akar. Kederden gelen gözyaşları ise sıcaktır.

Bundan dolayı: *"(أَفَرَّ اللَّهُ عَيْنَكَ ، وَأَسَخَّنَ اللَّهُ عَيْنَ الْعَدُو)"*: Allah senin gözünü aydınlatsın (serinletsin), düşmanın gözünü de ısıtsın, denilir. Şair şöyle demiştir:

فَكَمْ سَخَّنَتْ بِالْأَمْسِ عَيْنُ قَرِيرَةٍ وَقَرَّتْ عَيُونُ دَمْعُهَا الْيَوْمَ سَاكِبٌ

"Dün nice aydın (serin) gözler ısındı,

Ve bugün gözyaşları akan nice gözler aydınlandı (serinledi)."

(1) Daha önce Âli İmran, 3/38. âyetin tefsiri sadedinde zikredilen bu hadisin kaynakları için oraya bakılabilir.

“Bizi takvâ sahiplerine önder yap!” Hayırda kendilerine uyulacak önderler kıl. Bu ise dua eden kimsenin ancak takva sahibi ve kendisine uyulacak bir kimse olmasını gerektirir. İşte dua eden kimsenin maksadı da budur. *Muvatta*’da şöyle denilmektedir: “Sizler, ey bu kimseler, size uyulacak önderlersiniz”(1)

İbn Ömer duası esnasında şöyle derdi: Allah’ım, sen bizi takva sahibi önderlerden kıl!

Burada “(إِمَامًا): **Önder**” denilerek çoğul olarak; (أَمَّة): Önderler, denilme-iş sebebi (önder anlamındaki) “imam” lafzının masdar oluşundan dolayıdır. O bakımdan: “(أَمَّ الْقَوْمَ فَلَانَ إِمَامًا): Filan kişi kavme önder oldu” denilir. Bu da “siyam ve kıyam” kelimelerinin masdar oluşu gibidir. Bazıları da: Bununla çoğul olarak; (أَمَّة): Önderler” demeyi kastetmiştir, derler. Bir kimsenin: Bizim emirimiz bunlardır, derken, emirlerimiz demek istemesi gibi. Şair de şöyle demiştir:

بَا عَاذَلَاتِي لَا تَزِدْنَ مَلَامَتِي إِنَّ الْعَوَازِلَ لَنَسَنَ لِي بِأَمِيرٍ

“Ey beni kınayan hanımlar, beni fazla kınamayın,
Çünkü kınayıcı hanımlar bana emir değildir.”

Burada “emir” çoğul olarak “umera’ (emirler)” anlamındadır.

Sufî’lerin şeyhi el-Kuşeyrî Ebu’l-Kasım şöyle derdi: İmamet (önderlik) dua ile olur, iddia ile olmaz. Yani bu Allah’ın tevfiği, kolaylaştırması ve lutfu ile gerçekleşir, yoksa herkesin kendi adına yaptığı iddialarla olmaz.

İbrahim en-Nehaî dedi ki: Onlar bu dualarıyla başkanlığı talep etmiyorlar. Aksine dinde kendilerine uyulacak kimseler olmayı diliyorlar.

İbn Abbas dedi ki: Bizi hidayet önderleri kıl, demektir. Yüce Allah’ın: “*Bizim emrimizle hidayete ileten önderler kıldık.*” (es-Secde, 32/24) buyruğunda olduğu gibi.

Mekhûl dedi ki: Sen bizleri takva sahibi kimselerin uyacakları takva önderleri kıl!

Bunun kalbedilmiş ifadelerden olduğu da söylenmiştir. Bunun da mecazi anlamı şudur: Sen müttakileri bize önder (ve yönetici) kıl, demektir. Bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır.

Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir. İbn Abbas ve Mekhûl’ün kanaati de

(1) *Muvatta*, I, 326.

bu anlamdadır. Bu buyrukta dinde önderliği talep etmenin mendub oluşuna da delil vardır. Buradaki "imam: önder" tekil olmakla birlikte, çoğula delalet eder. Çünkü "kıyam" gibi bir mastardır. el-Ahfeş dedi ki: "İmam"; (إِمَامٌ)'in çoğuludur. Bu da (أَمَامَ): Önderlik etti, eder" fiilinden gelmektedir. Çoğul olarak; (فِعَالٌ) vezninde yapılmıştır. (صَاحِبٌ وَصِاحِبٌ): Arkadaş, arkadaşlar" ile (قَائِمٌ وَقِيَامٌ): Ayakta duran, ayakta duranlar" gibi.

"İşte bunlar sabretmelerinden ötürü... mükâfatlandırılacaklar" buyruğunda geçen (وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ): **Rahman'ın kulları**"nın haberidir. Bu ise daha önce geçtiği gibi ez-Zeccâc'ın görüşüdür ve bu hususta yapılmış açıklamaların en güzeli budur. Mübtedâ ile haberi arasındaki ifadeler ise, onların terketmeleri ve sahip olmaları gereken vasıfları ile alâkalıdır. Söz konusu bu vasıflar da onbir tanedir: Tevazu, hilm (cahilere karşı cahilce davranmamak), teheccüd, havf, israfı ve cimriliği terketmek, şirkten uzak durmak, zina etmemek, öldürmemek, tevbe etmek, yalandan uzak durmak, kötülük yapanı affetmek, verilen öğütleri kabul etmek, yüce Allah'a yalvarıp yakarmak.

(الْفِرَّةُ): **Yüksek köşk**" yüksek derece ve mevki demektir. Bu da cennetin en üstün ve en değerli konağıdır. Nitekim "ğurfe (yüksekçe oda)"nin dünya meskenlerinin en yükseği olduğu gibi. Bu açıklamayı İbn Şecere yapmıştır. ed-Dahhak bundan kasıt cennettir, diye açıklamıştır.

"Sabretmelerinden ötürü" Rabblерinin emri ve peygamberinin (salat ve selamın en üstünü ona olsun) itaati üzere sabretmeleri sebebiyle verilecektir.

Muhammed b. Ali b. el-Huseyn dedi ki: Yani dünyada iken fakr u zarurete **"sabretmelerinden ötürü"** (bu mükâfatlara nail olacaklardır).

ed-Dahhâk da şehvet ve arzularına karşı direnerek **"sabretmelerinden ötürü"** diye açıklamıştır.

"Ve onlar orada esenlik dileği ve selam ile karşılanacaklardır" buyruğundaki (وَيُلَقَّوْنَ): **Karşılanacaklardır**" lafzını Ebubekir, el-Mufaddal, el-A'meş, Yahya, Hamza, el-Kisaî ve Halef şeddesiz olarak: (وَيُلَقَّوْنَ): Karşılaşırlar" diye okumuştur. el-Ferrâ da bu okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü Araplar -şeddeli olarak- (فُلَانٌ يُتَلَقَّى بِالسَّلَامِ وَبِالتَّحِيَّةِ وَبِالْخَيْرِ): Filan kişi selam, esenlik dileği ve hayır ile karşılanır" dediklerinde "te" harfi ile kullanırlar. Onlar bu anlamda (te'siz olarak sadece) "ya" harfi ile: Esenlikle karşılanır, şeklini nadiren kullanırlar.

Diğerleri ise bunu; (وَيُلَقَّوْنَ) şeklinde "ya" harfi ötreli, "kaf" harfi de şeddeli olarak okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Buna sebep de yüce Allah'ın: (وَلَقَدْ أَهْمُ نَفْسَةً وَسُرُورًا): **Ve onlara bir gülzelli ve bir sevinç verir**" (el-İnsan, 76/11) diye buyurmuş olması (ve bura-

da aynı anlamı veren fiilin te'siz kullanılmış olması)dır.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs dedi ki: el-Ferrâ'nın benimseyip tercih ettiği yanlış-
tır. Çünkü onun kanaatine göre eğer bu lafız; (يُلقونَ) şeklinde kullanılırsa,
Arapçada bu tahiyye (esenlik dileği) ve selam olur. “(فلان يلقى بالسلام والخير): Fi-
lan kişi selam ve hayır ile karşılanır” denildiği gibidir. Bu konuda hayret edi-
lecek husus şudur: el-Ferrâ; (يتلقى) derken, âyet-i kerime; (يُلقونَ) şeklindedir.
Her iki kip arasındaki fark ise açıkça bellidir. Zira “(فلان يلقى بالخير): Filan ki-
şi hayır ile karşılanır” denilirken “be” harfinin hazfedilmesi caiz değildir. Pe-
ki bu durumdaki bu ifade öbürüne nasıl benzeyebilir? Bundan daha da hay-
ret edilecek husus ise şudur: Kur'ân-ı Kerîm'de: “(وَلَقَدْ أَنشَأْنَا لَكُم مِّنْ نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ سَبْعًا وَلَقَدْ جَعَلْنَا مِنْكُمْ إِبْرَاهِيمَ وَنُوحًا وَادْرَجْنَاهُمَا ذُرِّيَّتَهُ فِي آلِ عَادَ وَفِرْعَوْنَ وَهُدَيْدٍ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ): Onlara
bir güzellik, bir sevinç verir.” (el-İnsan, 76/11) diye buyurulmuş olup, bunun
başka türlü okunmasının da caiz olmayışıdır. Bu da evlâ olanın, onun söyle-
diğinin aksi olduğunu açıklamaktadır.

Tahiyye (esenlik dileği); Allah'tan, selam ise melekler tarafından verile-
cektir. Buradaki tahiyye'den kasdın, ebedi kalış ve pek büyük mülk anlamın-
da olduğu da söylenmiştir. Daha kuvvetli görülen görüş ise her ikisinin ay-
nı anlamda olduğu ve her ikisinin de Allah tarafından söyleneceğidir. Buna
delil de yüce Allah'ın: “Ona kavuşacakları gün onlara sağlık dileği selâm-
dır.” (el-Ahzab, 33/44) buyruğudur, ki ileride gelecektir.

“Onlar orada ebedi kalıcıdır” buyruğundaki “(خَالِدِينَ): Ebedi” lafzı hal
olarak nasbedilmiştir. “O ne güzel karargah ve ikamet yeridir!”

Yüce Allah'ın: “De ki: Eğer duanız olmasaydı, Rabbimin yanında sizin
ne değeriniz olurdu!” buyruğuna gelince, bu âyet-i kerime inkârcıların de-
lil diye ele aldıkları, açıklanması nisbeten zor (müşkil) bir âyet-i kerimedir.

“(ما عبات بفلان): Filana hiç aldırmadım” yani onun benim nezdimde herhan-
gi bir değeri, bir ağırlığı yoktur, anlamındadır. (يعبا):, aslı “ağırlık” demek olan
(العيب)'den gelmektedir. Şair şöyle demiştir:

كَانَ بِصَدْرِهِ وَبِجَانِبَيْهِ غَيْرَ بَاتٍ يَغْبُوهُ عُرُوسُ

“Sanki göğsünde ve iki böğründe çeşitli kokular vardır da,
Onları bir damat birbirine karıştırıyor.”

Yani bir kısmını öbürüne katıyor. Buna göre; “(العيب): Ağır yük” demek
olup, çoğulu da; (أعماء) diye gelir. Tekili aynı zamanda mastardır.

Bu buyruktaki; “(ما): Ne” istifham (soru edatı)'dır. Bu ez-Zeccâc'ın ifa-
delerinden anlaşılandır, el-Ferrâ da bunu açıkça ifade etmiştir. Ancak bunun

nefyedici olması da uzak bir ihtimal değildir. Zira bunun bir soru olduğu hükümüne varacak olsak dahi, aynı zamanda istifham şeklinde ortaya çıkmış bir nefiydir. Yüce Allah'ın: *"İyiliğin karşılığı iyilikten başkası olabilir mi?"* (er-Rahman, 55/60) buyruğunda olduğu gibi.

İbnu's-Şecerî der ki: Kanaatimce işin gerçek mahiyeti şudur: "(ما): Ne" nash mahallindedir, ifadenin takdiri de şöyledir: "(أَيُّ عِبَادٍ يَعْزُبُ عَنْكُمْ)": Size ne ağırlık versin ki? Yani sizin duanız olmasaydı, Rabbim size niye aldırısın? Ya da O'nun size kendisine ibadet etmeniz için yaptığı davet olmasaydı (size ne diye önem versin)? demektir. Buna göre "dua" mastarı mefulüne izafe edilmiştir. el-Ferrâ'nın tercih ettiği görüş de budur, faili ise hazfedilmiştir. "(لَوْلَا)": **Olmasaydı** lafzının cevabı ise Allah'ın: "(وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ)": **Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü... bir Kur'ân olsaydı...** (er-Ra'd, 13/31) buyruğunda olduğu gibi hazf edilmiştir. Burada da ifade: Size aldırılmazdı takdirdedir. Bu görüşün delili de yüce Allah'ın: *"Ben cinleri de, insanları da ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım."* (ez-Zariyat, 51/56)

Burada hitab bütün insanlarıdır. Sanki insanlar arasından Kureyş'e şöyle demiş gibidir: Eğer -faraza olsa idi- sizin O'na ibadetiniz olmasaydı, Allah size hiçbir değer vermez, kıymet biçmezdi. İşte insanlara değer verilmesine sebep budur. Bunu ayrıca İbn ez-Zübeyr ve başkalarının: "(فَقَدْ كَذَّبَ الْكَافِرُونَ)": **Fakat kâfirler yalanladılar** şeklindeki kıraati de desteklemektedir. Buna göre; kendisi sebebiyle aldırış hususunda hitab, bütün insanlarıdır. Daha sonra da Kureyş'e şöyle demektedir: Sizler ise yalanladınız, O'na ibadet etmediniz, o halde bu yalanlamak azabın sebebidir ve azab kaçınılmaz olarak sizi bulacaktır.

en-Nekkâş ve başkaları da şöyle demektedir: Anlam şudur: Şâyet zorlu zamanlarda ve benzeri hallerde sizin O'na yalvarıp yakarmanız olmasaydı... Bunun açıklaması da: *"Gemiye bindiklerinde dini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak O'na yalvarırlar."* (el-Ankebut, 29/65) buyruğunda ve buna benzer buyruklarda dile getirilmektedir.

Bu buyruk şöyle de açıklanmıştır: Eğer O'nunla birlikte başka ilâhlara ve O'na ortak koştuğunuz varlıklara **"duanız olmasaydı"** O'nun nezdinde pek de büyük bir şey olmayan günahlarınızı bağışlamanın **"ne değeri olurdu!"** Bunu da yüce Allah'ın: *"Eğer şükredip iman ederseniz Allah size azabı neylesin!"* (en-Nisâ, 4/147) buyruğu açıklamaktadır. Bu açıklamayı ed-Dahî-hâk yapmıştır.

el-Velid b. Ebi'l-Velid dedi ki: Bu hususta bana şöyle bir açıklama ulaş-

(1) Burada da ifadenin takdiri: Bu Kur'ân olurdu şeklindedir -Bk. el-En'am, 6/111. Ayetin tefsiri ile er-Ra'd, 13/31. âyetin tefsirleri

miştir: Ben sizlere muhtaç olduğum için sizi yaratmadım, sizi yaratmamın tek sebebi sizin Benden dilekte bulunmanız, Ben de günahlarınızı bağışlayarak size isteklerinizi vermemdir.

Vehb b. Münebbih'in rivayet ettiğine göre Tevrat'ta -bir zamanlar- şu ifadeler de varmış: "Ey Ademoğlu! İzzetime yemin ederim ki, Ben senin vasıtanla bir kâr sağlayayım diye seni yaratmadım. Benim seni yaratmamın tek sebebi, senin Benden kâr sağlamandır. O halde herşeyin karşılığında sen Beni ilâh edin. Ben senin için herşeyden daha hayırlıyım."

İbn Cinnî dedi ki: İbn ez-Zübeyr ile İbn Abbas bu buyruğu; "فَقَدْ كَذَّبَ الْكَافِرُونَ": Ancak kâfirler yalanladılar" diye okumuşlardır. ez-Zehravî ile en-Nehhâs dedi ki: Bu İbn Mes'ud'un da kıraatidir, ancak bu bir kıraat değil, bir açıklamadır. Buna sebep ise "كَذَّبْتُمْ": **Yalanladınız**" buyruğundaki muhatab zamirini teşkil eden "te" ve "mim" harfleridir.

el-Kutebî ile el-Farisî'nin kanaatine göre burada dua, fâile izafe edilmiş olup mef'ul hazfedilmiştir. İfade aslında: Sizin Allah'tan başka bir takım ilâhlara dua etmeniz olmasaydı, demektir. "لَوْلَا": **Olmasaydı**" edatının cevabı ise mahzup olup, buna göre ifadenin takdiri: Sizi azaplandırmazdı, şeklinde olur. Onun: "Sizin Allah'tan başka bir takım ilahlara dua etmeniz olmasaydı" şeklindeki ifadesinin bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğunda dile getirilmektedir: "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız şüphesiz sizin gibi kullardır." (el-A'raf, 7/194)

"Şimdi siz yalanladınız" yani kendisine davet olunduğunuz şeyleri yalanladınız. Bu, birinci açıklamaya göredir. İkinci açıklamaya göre ise; siz Allah'ı, tevhidi yalanladınız.

"Artık yakında ceza kaçınılmaz olacaktır." Yani sizin yalanlamanız, sizin yakanızı bırakmayacaktır. Bunun da anlamı şudur: Yalanlamanın cezası sizi gelip bulacaktır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "Onlar işlediklerini de hazır bulacaklardır." (el-Kehf, 18/49); yani yaptıkları amellerin karşılığını hazır bulacaklardır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: "Öyle ise küfre saptığınızdan dolayı azabı tadın." (el-En'am, 6/30) Dünyada iken küfre sapmanızın cezasını tadın, demektir.

Daha önce fiili geçmiş olduğundan dolayı "tekzib: yalanlama"nın takdir edilmesi güzeldir. Çünkü fiil zikredildi mi lafzı ile mastarına da delâlet etmektedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "Eğer kitab ehli iman etmiş olsalardı, kendileri için daha hayırlı olurdu." (Al-i İmran, 3/110) Yani iman kendileri için daha hayırlı olurdu. Yüce Allah'ın: "Eğer şükür ederse-niz, faydanız için ondan razı olur." (ez-Zümer, 39/7) Şükür etmenize razı olur, demektir ki bunun benzeri pek çoktur.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu burada sözü edilen “lizâm: **kaçınılmaz**” ile kasıt, Bedir günü onların başına gelen musibettir. Abdullah b. Mes'ud, Ubeyy b. Ka'b, Ebu Malik, Mücahid, Mukatil ve başkalarının görüşü de budur. Müslim'in, *Sahih*'inde Abdullah'dan şöyle dediği nakledilmektedir: “(Âyetlerde sözü geçen): el-Batşe (zorlu yakalayış) duman ve lizâm geçmişi bulunmaktadır.”⁽¹⁾ İleride yüce Allah'ın izni ile ed-Duhan Sûresi'nde (44/16. âyetin tefsirinde) açıklanacaktır.

Bir kesim de; bu âhiret azabı ile bir tehdiddir diye açıklamıştır. Yine İbn Mes'ud'dan açıklandığına göre; lizâm, yalanlamanın kendisidir. Yani yalanlamaktan tevbe etmeleri nasib olmaz. Bunu ez-Zehravî zikretmektedir. Bunun kapsamına Bedir günü ve onların yakasını kaçınılmaz olarak bırakmayan başka azaplar da girer.

Ebu Ubeyde dedi ki: “Lizâm” ayırd edici hüküm demektir. Yani sizler ile mü'minler arasında ayırd edici hüküm verilecektir. Kurranın cumhuru bu kelimeyi “lam” harfi esreli okurlar. Ebu Ubeyde, Sahr'ın şu beyitini zikretmektedir:

فَلَمَّا يَنْجُوا مِنْ خُسْفِ أَرْضٍ فَقَدْ لَقِيََا خُتُوفَهُمَا لِزَامًا

“Eğer bir yerin dibine geçmekten kurtulsalar dahi,
Yine de kaçınılmaz olarak ölümleriyle karşılaşacaklardır.”

“Lizâm” ile “mülâzemet” aynı şeydir. et-Taberî der ki: “Lizâm” yakayı bırakmayan, daimi sürekli azab, birinizi ötekinizin ardı arkasından yetiştirecek, yok edip bitirici bir helâk oluş demektir. Şair Ebu Zueyb'in şu beyitinde olduğu gibi:

فَفَجَاءَ بِعَادِيَةِ لِزَامٍ كَمَا يَتَفَجَّرُ الْحَوْضُ اللَّيْفُ

“Ansızın biri diğerinin arkasından gelen hücum edenlerle karşılaştı,
Taşları sökülüp yıkılan havuzun (sularının) taşması gibi.”

Burada “lizâm” ardı arkasına gelen demektir.

en-Nehhas dedi ki: Ebu Hatim'in naklettiğine göre Ebu Zeyd şöyle demiştir: Ben, Ka'neb Ebu's-Semmal'i: (لَزَامَا) diye “lâm” harfini üstün olarak oku-

(1) Buharî, IV, 1825.

duğunu dinledim. Ebu Ca'fer dedi ki: O takdirde lâfız, (لَزِمَ) 'in mastarıdır, esreli gelmesi daha uygundur. "Kital ve mukatele" gibi olur. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğunda da bu kelimeyi icma ile esreli okumuşlardır: "وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى": *Eğer Rabbinden bir söz verilmemiş ve belli bir vade olmasaydı (azab) lazım olurdu.*" (Ta-Hâ, 20/129)

Başkaları da şöyle demektedir: Esreli olarak "lizâm" (لَزِمَ): Ondan ayrıldı, ayrılmamak"ın masdarıdır. "خَصِمَ خَصَامًا": Hasımlaştı, hasımlaşmak" gibi. "Lam" harfi üstün olarak "lezâm" ise; "لَزِمَ" Gerekti oldu" fiilinin masdarıdır. "سَلِمَ سَلَامًا": Kurtuldu, esenliğe kavuştu" gibi. Buna göre üstün ile "lezâm" lazım olmak, gerekli olmak demektir. "Lizâm" ise yakasını bırakmamak, ondan ayrılmamak demektir. Her iki kıraatte de masdar ism-i fail konumundadır. "Lizâm" mülazim (yakayı bırakmayan, ayrılmayan) konumunda, lezâm ise lazım olan konumundadır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "De ki: Bana haber verin. Eğer suyunuz yerin dibine geçiriliverse..." (el-Mülk, 67/30) buyruğundaki; (غَوْرًا) şeklindeki "geçirilivermek" masdarı ism-i fail olarak: (غَاثِرًا): geçerse anlamındadır.

en-Nehhâs dedi ki: Bu âyette geçen "(يَكُونُ): **Olacak**"ın ismi ile ilgili el-Ferrâ'nın şöyle bir görüşü vardır: Bunun ismi meçhul olabilir. Ancak bu yanlıştır. Çünkü ismi, meçhul olursa haberi ancak cümle olur. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ)": *Çünkü kim korkar ve sabrederse...*" (Yusûf, 12/90) buyruğunda olduğu gibi. Nahivcilerin de zikrettikleri şekilde; "(كَانَ زَيْدٌ مُنْطَلِقًا)": Zeyd gidiyordu" ifadesinde (كَانَ)'de meçhul bir isim olur. Bu durumda mübteda ve haberi bu meçhul ismin haberi olur. İfadenin takdiri de; "(كَانَ الْحَدِيثُ)": Söz konusu edilen..." (Zeyd'in gidiyor) olduğu şeklinde idi, olur. Ancak; "(كَانَ مُنْطَلِقًا)": gidiyordu" denilecek olur ve yine; (كَانَ)'de meçhul bir isim olduğu söylenecek olursa, bu bildiğimiz kadarıyla hiçbir kimseye göre caiz değildir.

Başarı Allah'tandır, yardım O'ndandır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.

FURKAN SÛRESİ'NİN

VE

ONİKİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

HACC SÛRESİ (22)

1. Âyet.....	8
2. Âyet.....	11
3-4. Âyetler.....	13
5. Âyet.....	13
1- İnsanın Yaratılışı, Öldükten Sonra Dirilişin Delilidir:	14
2- Anne Karnındaki Yavrunun Durumu İle İlgili Rivayetler:	15
3- Yaratma ve Suret Vermenin Melek'e Nisbet Edilmesi Mecazidir:	17
4- Cenine Ruh Üflenmesi İçin Geçen Süre ve İlgili Hükümler:	17
5- Nutfeye İlgili Hükümler:	18
6- "Şekli Belli Belirsiz Bir Çiğnem Et":	18
7- Düşük Yapmak ve Tam Çocuk Doğurmakla İlgili Bazı Hükümler:	19
8- Müessir Bir Fiil Dolayısıyla Düşük Yapmanın Hükümü:	20
9- Düşük Dolayısıyla İddet Sona Erer mi?:	21
10- Düşük Yapmanın Fazileti:	21
11- Kudretimizi Size Açıkça Gösterelim Diye:	22
12- Çocukluk ve Sonraki Aşamalar:	22
6-7. Âyetler.....	26
8-10. Âyetler.....	28
11. Âyet.....	30
12. Âyet.....	33
13. Âyet.....	33
14. Âyet.....	37
15. Âyet.....	37
16. Âyet.....	39
17. Âyet.....	40
18. Âyet.....	41
19-21. Âyetler.....	43
22. Âyet.....	48
23. Âyet.....	49
24. Âyet.....	51
25. Âyet.....	52
1- Kâfirler Allah'ın Yolundan Alıkoyarlar:	53
2- Mescid-i Haram'dan Alıkoyanlar:	53
3- Yolcunun da, İkamet Edenin, Mekke ve Çevresi ile İlgili Hükümleri:	54
4- Kıraat ve Nahiv Açıklamaları:	56
5- Orada Zulüm ile İlhad'ı İstemenin Cezası:	57
6- Mekke'deki Masiyetler Dolayısıyla Günahkâr Olunur mu?:	58
7- "Zulümle İlhad":	58
26. Âyet.....	60
1- Beyt'in Yerinin İbrahim (a.s.)'a Gösterilmesi:	60
2- İman ve İbadetin Esası Allah'a Ortak Koşmamak:	61
27. Âyet.....	62
1- Haccın İlânı:	62
2- İbrahim (a.s.)'ın İlânı ve Yüce Allah'ın Bu İlânı Ulaştırması:	63
3- Hacca Geliş (Gidiş) Keyfiyeti:	64
4- Yayan Haccetmenin Fazileti:	65
5- Yürüyerek Haccetmek mi, Binerek mi Faziletlidir?:	65
6- Deniz Yoluyla Hac Farz mıdır?:	66
7- Beytullah'a Ulaşmanın Yapacağı İş:	67
28-29. Âyetler.....	68
1- Haccın Faydalarına Tanık Olmak:	68
2- Bilinen Günler:	68
3- Kurban Bayramı Birinci Günü Kurban Kesme Vakti:	69
4- Bayram Namazı Kılınmayan Yerde Ne Zaman Kurban Kesilir?:	70
5- Kurban Kesme Günleri:	71
6- Kurban Kesme Günlerine Geceleri Dahil midir?	72
7- Kurban Edilen Hayvanlar:	72
8- Kurban Etinden Yemenin Hükümü:	73
9- Keffaret Kurbanları:	73
10- Kurban Sahibi Yemesi Yasak Olan Kurbanından Yerse:	73
11- Tazminat Aynî mi Ödenir? Nakdî mi Ödenir?:	74

12- Hediye Kurbanı Yerine Ulaşmadan Önce Sakatlanır veya Telef Olursa:	74
13- Kurbanlık Etlerinden Yemek:	76
14- Kurban Etinin Müstehab Olan Paylaştırma Şekli:	77
15- Yolcunun Kurban Kesme Yükümlülüğü:	77
16- Kurban Etini Saklamak:	78
17- Nesh İle Hükümün Kaldırılması Arasındaki Fark:	78
18- Kurban Etini Saklamayı Yasaklayan ve Mübah Kılan Rivayetler:	78
19- Eli Dar Olan Fakire Yedirmek:	80
20- Kurban Kestikten Sonra Haccın Diğer İşleri:	81
21- Adakları Yerine Getirip el-Beytu'l-Atîk'i Tavaf Etmek:	82
22- Haccdaki Tavaflar:	83
23- Beytullah'ın "Atîk" Diye Nitelendirilmesi:	84
30-31. Âyetler	86
1- Allah'ın Saygı Duyulmasını İstedığı Şeyleri Ta'zim:	87
2- Davarlardan Helâl Kılınanlar:	87
3- Putlardan ve Pis Şeylerden Kaçınmak:	88
4- Özel ve Geneliyle Pislikten Uzak Durmak:	88
5- Batıl Sözlerden Uzak Durmak:	89
6- Yalan Şahitliğin Hükümü:	89
7- Yalnız Allah'a Yönelmek (Haniflik):	90
8- Allah'a Şirk Koşanın Misali:	90
32-33. Âyetler	90
1- "Bu" Buyruğunun Cümle İçindeki Yeri:	91
2- Allah'ın Şeâirini Ta'zim Etmek:	91
3- Şeâirin Ta'zimi:	91
4- Şeâir'in Tazimi Kalplerin Takvâsından İleri Gelir:	92
5- Kurbanlıkların Faydaları:	92
6- Kurbanlık Deveye Binmenin Hükümü:	93
7- Kurbanlıkların Varacağı Yer:	93
34. Âyet	94
35. Âyet	95
1- Allah Anılınca Kalpleri Titreyenler:	96
2- Allah'ı Bilip Tanıyan ve O'ndan Korkanların Hali:	96
36. Âyet	97
1- Kurbanlık Develer:	98
2- "el-Budn" Kelimesi İnekler Hakkında da Kullanılabilir mi?:	98
3- Kurbanlıklar Haccın Şeâirinin Bir Kısımıdır:	99
4- Kurbanlık Develerin Allah Adına Kesilmeleri:	100
5- Develerin Boğazlanma Şekli:	101
6- Devenin Belirtilen Şekilden Başka Türlü Boğazlanması:	102
7- Kurban Gününden Önce Kurban Kesmek:	102
8- Yanları Üzere Düşen Develer:	102
9- Kurban Etinden Yeme Emri:	104
10- Dilenen ve Dilenmeyen Fakirlere Yedirmek:	104
37. Âyet	105
1- Allah'a Ulaşan Kurban Etleri Değildir:	106
2- Kurbanlıkların Bize Müsahhar Kılınması İlâhî Bir Lütuftur:	106
3- Hidayete İleten Allah'a Şükür:	106
4- Kurban Kesenin Kabulü İçin Dua Etmesinin Hükümü:	107
5- İhsan Edenlere Müjdeler Olsun:	108
38. Âyet	108
39. Âyet	109
1- Savaş İzni:	110
2- Mübah Kılmak da Şer'i Hükümlerdendir:	110
40. Âyet	111
1- Zülmün İlk Şekli: Yurtlarından Çıkarılmaları:	111
2- Savaş İzniinden Önce ve Sonra Müslümanların Hali:	112
3- İkrahtan Altında Bulunanın Fiili, Zorlayana Nisbet Edilir:	112
4- Cihadın Faydaları:	113
5- Zimmet Ehlinin İslâm Ülkesindeki Mabedleri:	114
6- Manastırlar, Kiliseler ve Havralar:	114
7- Gayr-ı Müslimlerin Mabedlerinin, Önce Zikredilmesinin Sebebi:	116
8- Allah, Dinine Yardım Edene, Yardım Eder:	116
41. Âyet	117
42-44. Âyetler	118
45. Âyet	119
46. Âyet	123
47. Âyet	124

48. Âyet.....	125
49-51. Âyetler	125
52. Âyet.....	126
1- Peygamber'in Okuduğu:	127
2- Bu Âyet-i Kerîmede Açıklanması Gerekli Hususlar:	128
3- Âyetin Nüzulü ve (Garânik)'e Dair Rivâyetler	128
53. Âyet.....	136
54. Âyet.....	136
55. Âyet.....	137
56-57. Âyetler	138
58-59. Âyetler	139
60. Âyet.....	141
61. Âyet.....	142
62. Âyet.....	143
63. Âyet.....	144
64. Âyet.....	145
65. Âyet.....	145
66. Âyet.....	146
67. Âyet.....	147
68-69. Âyetler	148
Bir Mesele: Bile Bile İnatçılık Edenlere Karşı Takınılacak Tutum:.....	149
70. Âyet.....	149
71. Âyet.....	150
72. Âyet.....	150
73. Âyet.....	151
74. Âyet	154
75-76. Âyetler	154
77. Âyet.....	155
78. Âyet.....	155
1- Güçlük:	157
2- Kaldırılan Güçlüğü'nin Mahiyeti:	157
3- Zorluğun Kaldırılması Kimler Hakkında Söz Konusudur?	158

MÜ'MİNÜN SÜRESİ (23)

1-11. Âyetler	163
1- Kurtuluşa Eren Mü'minler ve Bu Âyetlerin Fazileti:	164
2- Huşû'un Önemi:	165
3- Huşû'un Hükümü:	167
4- İrzlerini Harama Karşı Koruyanlar:	168
5- İstimnâ'da Bulunmanın Hükümü:	168
6- Eşlerle ve Cariyelerle Yetinmek:.....	169
7- Meşruiyet Hududlarının Dışına Çıkanlar:	170
8- Emanetlere, Ahit ve Namazlara Riâyet:	171
9- Firdevs Cennetinin Mirasçıları:	171
12-14. Âyetler	173
1- İnsanın Yaratılışı:	173
2- Nutfe:.....	175
3- "Bambaşka Bir Yaratılış":	175
4- Yaratanların En Güzeli:	175
5- İbn Abbas'ın Kur'ân'ı Anlayışına Bir Örnek:	176
15-16. Âyetler	177
17. Âyet.....	177
18. Âyet.....	178
1- Su Nimeti:	178
2- Herşey Gibi Su Da Belli Bir Miktar İledir:.....	179
3- Yeryüzüne İndirilen Sular ve Bu Suların Yerden Kaldırılması:	179
4- Semâdan İnen Su Temizdir, Temizleyicidir:	180
19. Âyet.....	180
1- Bağ ve Bahçelerin Yetişmesinde Suyun Önemi:.....	180
2- Meyve Yememeye Dair Yapılan Yeminin Kapsamı:	181
20. Âyet.....	182
1- Tûr-u Sina ve Ondan Çıkan Ağaç:	182
2- Bu Ağacın Bitirdiği Nimet:.....	183
3- Katık Olarak Kullanılan Yağ:.....	183
4- Katık Olarak Kullanılan Sıvı Yemekler:.....	183
5- Katı Yiyecekler:	183

6- Zeytinyağı ve Kullanılması:	186
21-27. Âyetler	187
28. Âyet.....	190
29. Âyet.....	190
30. Âyet.....	191
31-32. Âyetler	192
33-35. Âyetler	193
36. Âyet.....	194
37. Âyet.....	196
38-41. Âyetler	197
42-44. Âyetler	198
45-48. Âyetler	200
49. Âyet.....	201
50. Âyet.....	201
51. Âyet.....	203
1- Helâl ve Temiz Yemek Salih Amel İşlemek:	203
2- Âyet-i Kerimede Muhatap Kimlerdir:	203
3- Bu Hususta Peygamberlerle Mü'minler Eşit Muhatap Alınmışlardır:	204
52-54. Âyetler	205
1- Tek Bir Ümmet, Tek Bir Din:.....	205
2- Bu Âyetin Önceki Âyetlerle İlişkisi:	205
3- Peygamberlerin Ümmetleri:.....	206
4- "Geçmiş Ümmetlerin ve Muhammed Ümmetinin Fırkalarına Dair" Hadisi ile İlişkisi: ...	206
55-56. Âyetler	208
57-60. Âyetler	210
61. Âyet.....	212
62. Âyet.....	213
63-65. Âyetler	214
66-67. Âyetler	216
1- Gece Sohbetleri:.....	217
2- Batıl Şeyler Konuşarak Gece Sohbet Etmek:.....	220
3- Yatsı Namazını Kılmadan Uyumanın Sohbet Etmenin Hükümü:	220
4- Yatsıdan Sonra Mekruh Olmayan Sohbetler:.....	221
68. Âyet.....	222
69. Âyet.....	223
70. Âyet.....	223
71. Âyet.....	224
72. Âyet.....	225
73-74. Âyetler	226
75. Âyet.....	227
76. Âyet.....	227
77. Âyet.....	228
78. Âyet.....	229
79. Âyet.....	229
80-89. Âyetler	229
90-92. Âyetler	233
93-94. Âyetler	234
95. Âyet.....	235
96. Âyet.....	235
97-98. Âyetler	235
1- Şeytanların Kışkırtmaları:	236
2- Şeytanların Vesvese ve Kışkırtmalarından Bazıları:	236
99-100. Âyetler	237
101. Âyet.....	240
102-103. Âyet.....	241
104-105. Âyetler	242
106-108. Âyetler	243
109-111. Âyetler.....	245
112-114. Âyetler.....	247
115. Âyet.....	248
116. Âyet.....	249
117-118. Âyetler.....	250

NÛR SÛRESİ
(24)

1. Âyet.....	253
2. Âyet.....	255

1- Zinanın Tarifi:	253
2- Evli Olmayanın Zina Cezası:	255
3- Kıraate Dair Bazı Açıklamalar:	256
4- Bu Buyrukta Dişi İle Erkeğin Birlikte Zikredilmesinin Hikmeti:	256
5- Zina Eden Dişinin Önce Zikredilmesi:	257
6- Celde (Sopa) Hükümü Umumi Değildir:	257
7- Aynı Örtü Altında Bir Erkek ve Bir Kadın Bulunursa:	257
8- Celde (Değnek, Sopa) Cezası:	258
9- Bu Emrin Muhatabı:	258
10- Sopa Cezası Nasıl Uygulanır?	258
11- Zina Cezası Uygulanacak Olanın Elbiselerinin Soyulması:	259
12- Erkek ve Kadınları Dövme Keyfiyeti:	259
13- Hadlerin Uygulanacağı Yerler:	260
14- Had Cezasında Vurma Şekli:	260
15- Vurma Hadlerinin Şiddeti:	261
16- Haddi Uygulama Yetkisi Kimindir?	262
17- Zina ve Kazfte Sopa Cezasının Sayısı Nass ile Tesbit Edilmiştir:	262
18- Şefkat ve Merhamet Allah'ın Hadlerine Engel Olmamalıdır:	264
19- "Allah'ın Dini" Allah'ın Hükümüdür:	265
20- Mü'minlerden Bir Kesim Cezanın Uygulanışına Tanık Olmalıdır:	265
21- Cezanın Uygulanmasında Halkın Hazır Bulunmasındaki Maksud:	266
22- Zina Suçunun Ağırlığı:	266
3. Âyet:	267
1- Bu Âyetin Anlamı:	267
2- Zaniye Kadın İle Evlenmek Sahiptir:	270
3- Zina Eden Erkek ve Kadının Birbirleriyle Evlenmeleri:	271
4- Zinakâr Bilinenin Böyle Olmadığı İntibahı Vererek Evlenmesi	271
5- Âyetin Muhkem Olmadığını Söyleyenler	272
6- Mü'minlere Fahişelerle Evlenmek Haramdır:	272
7- İslâm ve Harb Diyarında Zinanın Hükümü:	272
4.5. Âyetler	272
1- Âyetin Nüzûl Sebebi:	273
2- İftirânın Sözlük Anlamı:	273
3- İffetlilere İftira:	274
4- Zina İftirasında Aranılan Şartlar:	274
5- Zina İftirasında Kullanılan Açık ve Kapalı İfadelerin Hükümü:	275
6- Kitap Ehli Kimselere Zina İftirasında Bulunmak:	276
7- Zina İftirasında Bulunan Kölenin Cezası ve Had Kimin Hakkıdır?	277
8- Hür Bir Kimse Köleye Zina İftirasında Bulunursa:	278
9- Hür Olan Kimseye Köle Zannıyla Zina İftirasında Bulunanın Hükümü:	278
10- Zina İftirasına Dair Kapalı Bir İfadeye Örnek:	278
11- Bazı Şartları Eksik Olan Zina İftirasında Bulunmanın Hükümü:	279
12- Peygamberin Hanımlarından Birine Zina İftirasında Bulunan:	280
13- İftiralarını Şahitle İspatlayamayanlar:	281
14- Şahidlerin, Şahitlikte Bulunmalarında Aranılan Şartlar:	281
15- Şahitlik Tamam Olmakla Birlikte, Âdil Oldukları Belirtilmese:	281
16- Zina Haddinden Sonra Şahidlerden Biri Şehadetinden Dönecek Olursa:	282
17- Kazf Haddi Allah'ın Hakkı mıdır? Kul Hakkı mıdır?:	282
18- "Dört Şahit" İfadesi İle İlgili Kıraat ve Açıklanması:	282
19- Dört Şahidin, Şahitliğinde Aranılan Şartlar:	283
20- "Seksen Celde"	283
21- Tevbe Edenlerin Durumu:	284
22- İftirada Bulunanın Şahitliği Ne Zaman Düşer?:	285
23- Böyle Bir Günahın Tevbe Eden Kimsenin Tevbeden Sonra Şahitliği Hangi Alanlarda Caizdir?	285
24- Atf ile Birbirine Bağlanmış Cümlelerden Sonra Yapılan İstisnânın Fıkıh Usulü Açısından Hükümü:	286
25- Şehadetin Kabul Edilmemesi, İftira Cezasının Uygulanmasına Bağlıdır:	288
26- Allah Günahları Bağışlayandır:	288
6-10. Âyetler	289
1- Kıraate ve Nahve Dair Bazı Açıklamalar:	289
2- Buyrukların Nüzûl Sebebi:	290
3- Hanımlara Zina İftirasının Mahiyeti ve Bazı Hükümleri:	292
4- Gebeliğin Kendisinden Olmadığını İddia Ederse:	294
5- Liân Kimler Arasında Olur? Liân Sonucu Ayrılmanın Mahiyeti:	294
6- Dilsizin Lanetleşmesi:	296
7- Daha Sonra Evlendiği Hanımına Liân Yapabilir mi?	296
8- Boşamadan Sonra Zina İsnadında Bulunmak:	297

9- İddetten Sonra Koca İle Hanımı Arasında Lanetleşmenin Yapılacağı Yer:	297
10- Hamile Kadın İle Doğumdan Önce Lanetleşilir mi?	297
11- Arka Yoldan İlişki İsnadında Lanetleşme Gerekir mi?	298
12- Bir Kişi Kendi Hanımına ve Kayınvalidesine Zina İsnad Ederse:	298
13- Hanımının Zina Ettiğini İleri Sürdükten Sonra Hanımı Lanetleşmeden Önce Zina Edecek Olursa:	298
14- Bir Kimse Hamile Kalmayacak Kadar Yaşlı Olan Hanımına Zina İftirasında Bulunacak Olursa:	299
15- Birisi Koca Olmak Üzere Dört Kişi Bir Kadının Zina Ettiğine Dair Şahitlik Ederlerse:	300
16- Koca, Karısının Hamileliğinin Kendisinden Olmadığını İddia Etmeyecek Olursa:	300
17- Koca, Karısının Hamileliğinin Kendisinden Olmadığını Söylemeyi Gereğe Bağlı Olarak Erteleyecek Olursa:	300
18- Birisine Harf Ziyadesi ya da Eksiği ile "Zinakâr" Demek:	301
19- Fasit Nikâhla Nikâhlandığı Zevcesi ile Liân Olur mu?	302
20- Koca Lanetleşmeyi Kabul Etmeyecek Olursa:	302
21- Şahitleri ile Birlikte Kocanın Lanetleşme Hakkı Var mıdır?:	302
22- Lanetleşmeye Önce Kim Başlar:	303
23- Lanetleşme Keyfiyeti:	303
24- İsmi Zikrettiği Adamla Karısının Zina Ettiğini Söyleyenin Hükümü:	304
25- Liânın Yapılacağı Yer:	305
26- Lanetleşmenin Sonucu Olan Hükümler:	305
27- Koca Lanetleşmeden Sonra Kendisinin Yalan Söylediğini Söylerse:	307
28- Lanetleşmenin Gerçekleşmesi İçin Gerekli Unsurlar:	308
29- Lanetleşmede Ayrılığın Gerçekleşeceği Zaman ile İlgili Görüş Ayrılıklarının Etkisi:	308
30- Lanetleşme Sonucu Meydana Gelen Ayrılık Nikâhın Feshedilmesi?	308
11-22. Âyetler	309
1- Buyrukların Nuzûl Sebebi:	311
2- Âyetlerdeki Bazı Lafızlar:	313
3- İfkin (Hz. Âişe'ye İftiranın) Sebebi:	314
4- Herkesin Kazandığı Günah Kendisindir:	315
5- O Büyük Sözü Dillerine Dolayanlar:	315
6- İfk Hadisesi Dolayısı ile Kendilerine Had Uygulanan Şahıslar:	317
7- Mü'minlerin Birbirlerine Karşı Takınmaları Gereken Tavrı:	319
8- Mü'minlerde Aslolan Günahsızlıktır:	320
9- Böyle Bir İddianın İsbatlanması İçin Dört Şahit Gerekir:	320
10- İftiralarını Dört Şahit Getirerek İspatlayamayanların Cezası:	320
11- "Allah'ın Lütuf ve Rahmeti Olmasaydı..."	321
12- Bazı Kelimelerin Okunuşu ve Anlamları:	321
13- Dille Söylenen ve Önemszenmeyen Allah Katında İse Büyük Günah Görülen Bir İş:	323
14- Asılsız ve İspatlanamayan İddialara Karşı Mü'minlerin Takınmaları Gereken Tavrı:	323
15- "Eğer Mü'min İseniz..."	324
16- Ebediyyen Benzer Bir İşe Dönmemek Gerekir:	324
17- Hz. Âişe'ye Dil Uzatmanın Cezası:	324
18- Mü'minler Arasında Hayasızlığın Yayılmasını İsteyenlerin Cezası:	325
19- Allah Herşeyi Bilendir:	325
20- Şeytanın Adımları İzlenmemelidir:	326
21- İyilik Yapmamaya Yemin Etmek:	326
22- İftira Büyük Günah Olduğu Halde Diğer Amelleri Boşa Çıkartmaz:	327
23- Yemin Ettikten Sonra O İş Yapmanın Daha Uygun Olması:	328
24- "Yemin" Lafzı:	328
25- Allah'ın Mağfireti Sevilmez mi?:	328
26- En Umut Verici Âyetler:	329
27- Affetmek:	329
23. Âyet	330
1- Âyet Kimler Hakkındadır?	330
2- İffetli Mü'minlere İftirada Bulunanların Cezası:	331
24. Âyet	332
25. Âyet	332
26. Âyet	333
27. Âyet	335
1- Başkalarına Ait Meskenlere Girme Adabı:	335
2- Bu Âyetin Nüzûl Sebebi:	336
3- Evlere Girmek İçin İzin İstemek:	337

4- "İsti'nâs" Kelimesinin Yazılışı İle İlgili Asılsız Bir Rivâyet:	337
5- İzin İstemenin Sünnet Şekli:	338
6- İzin İstemenin Üç Defa İle Sınırlandırılmasının Sebebi:	340
7- Evlerin Girişlerinde Kapı Ya da Perdenin Bulunmasının İzin İstemeye Etkisi:	341
8- Kapı Kapalı Bulunuyor İse:	341
9- Kapı Nasıl Çalınır?	341
10- Kapıyı Çalanın: Kim O Diye Sorulması Üzerine: "Ben" Diye Cevap Vermesi:	342
11- Kim O? Sorusuna: "Ben" diye Cevap Vermenin Sakıncası:	342
12- Örfü Göre İzin İsteme Şekilleri:	343
13- İçeri Girmeden Selam Vermek:	343
14- Davet, Girmek İçin İzin Sayılır mı?	343
15- Ne Zaman Selam Vermek Gerekir?	344
16- Kişinin Kendi Evine Girmesi İle İlgili Hükümler:	344
17- Kişi Kendi Evine Girdiğinde Kimse Yoksa:	345
28. Âyet:	345
1- Eğer Evlerde Kimse Yoksa:	345
2- Kapının Açık Yada Kapalı Olması İzin İsteme Gereğini Etkilemez:	346
3- Kücüğün de Büyüğün de İzin Alması Geçerlidir:	347
4- Ne Yaparsanız Allah Bilir:	347
29. Âyet:	347
1- İzinsiz Girilebilecek Yerler:	347
2- Âyet-i Kerîmede Zikredilen "Evler"den Kasıt:	347
30. Âyet:	349
1- Gözleri Haramdan Sakınmak:	349
2- Gözlerin Sakınması:	350
3- Görmek Kalbe Açılan En Büyük Kapıdır:	350
4- Mahrem Yerlerin Korunması:	351
5- Umumi Banyolara (Hamamlara) Girmenin Hükümü:	352
6- Hamama Girmenin Şartları:	353
7- Haramdan Sakınmanın Güzelliği:	354
31. Âyet:	358
1- Mü'min Hanımlar da Gözlerini Haramdan Sakınmalıdır:	356
2- Kadınların da Erkeklerle Bakmaktan Sakınmaları:	357
3- Kadının Yabancılarla Göstermesi Caiz Olmayan "Zînet"i:	358
4- Zînetin Kısımları:	360
5- Görünen ve Görünmeyen Zînet:	360
6- Başörtülerini Taksınlar:	360
7- "el-Himar (Başörtüsü)":	361
8- "Yaka"nın Yeri ve Mahiyeti:	362
9- Kadınların Zînetlerini Görebileceklerden: Kocaları:	362
10- Kocanın, Karısının Avret Mahalline Bakması:	363
11- Kadınların Zînetlerini Görebileceklerin Arasındaki Farklılık:	363
12- Kocaların Oğulları:	364
13- "Kendi Kadınlarından":	365
14- "Cariyelerinden":	366
15- Kadınlara Meyli Olmayan Erkekler:	366
16- "Kadınlara Meyli Olmayanlar"a Dair Bir Açıklama:	369
17- Çocuklar:	369
18- Yüz ve Ellerin Dışında Kalan Vücudun Sair Yerlerini Çocuğa Karşı Örtmenin Hükümü:	370
19- Avret Mahalli:	370
20- Kadınların Avreti ve Avretlerini Gösterebilecekleri Bazı Kimseler ile İlgili Açıklamalar:	371
21- Ayakları Yere Vurmadan Yürümek:	371
22- Zîneti Dolayısıyla Şımarak:	372
23- Bu Âyetteki Zamirlerin Sayısı:	372
24- Tevbenin Gereği:	372
25- "Ey: Eyyuhâ"nın Okunması:	372
32. Âyet:	373
1- Bu Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi:	374
2- Nikâhlanmanın Hükümü:	374
3- Evli Olmayanlar:	374
4- Cariye ve Köleleri Evlendirmek:	376
5- Efendi, Cariye ve Kölesini Nikâhlanmaya Zorlayabilir mi?:	376
6- Eğer Fakir İnseler Allah Onları Lütfulayla Zengin Kılar:	377
7- Fakirlik Sebebiyle Evlenmekten Uzak Durmamak Gerekir:	378

33-34. Âyetler	379
1- İffetlerini Koruma Emrinin Muhatabları:	379
2- İffetini Korumanın Mükâfatı:	380
3- İffetli Davranma Emrinin Muhatabları:	380
4- Evlenmek İsteyip İmkânları Elverişli Olmayanın Tutumu Ne Olmalıdır?	380
5- Kitabet (Yazışma) İsteyen Köleler:	381
6- Mükâtebe Akdi:	382
7- Şer'î Bir Terim Olarak Mükâtebenin Anlamı:	382
8- Bu Buyrukta Sözü Edilen "Hayr"ın Mahiyeti:	384
9- Mesleği Olmayanla Kitabet Akdi Yapmak:	384
10- Kitâbet Bedelinin Nitelikleri ve Bedelin Taksitlere Bölünmesi:	385
11- Kitabet Akdi Yapan Köle Hürriyetine Kavuşmak İçin Bedelin Tamamını Ödemek Zorunda mıdır?	387
12- Köle Taksitlerini Ödemez, Efendi de İstemezse:	390
13- Kölenin Kitabet Akdini Ödeyememesi ve Bundan Önce Yaptığı Ödemelerin Durumu:	390
14- Kitabet Akdi İle İlgili Çeşitli Hükümler:	391
15- Mükâteb Kitabet Bedelini Ödemekle Hürriyetine Kavuşur:	393
16- Kitabet Akdi Yapanlara Yardımcı Olmak:	393
17- Kitabet Bedelinden İndirim İlk Taksitlerden mi, Son Taksitlerden mi Yapılır?	394
18- Kitabet Akdi Yapmış Olan Kölenin Satılması:	395
19- Kitabet Akdinin Niteliği:	395
20- Mükâtebin Mirası:	396
35. Âyet	398
36-38. Âyetler	411
1- Allah'ın Adının Yüceltildiği Evler:	411
2- Mescidlere İhtimam Göstermek:	413
3- Mescidlere Süs ve Nakış Yapmak:	414
4- Mescidin Rahatsızlık Verici Şeylere Karşı Korunması:	415
5- Mescidlerin, Mescidleri İmar Etmenin, Mescidlere Devam Etmenin Fazileti:	417
6- Mescidlerde, Mescidlerle Bağdaşmayan İşlerin Yapılması:	417
7- Mescidde Kayıp İlânı, Alış-veriş, Şiir Okumak vs.nin Hükümü:	419
8- Mescidlerde Seslerin Yükseltilmesi:	421
9- Mescidde Uyumak:	422
10- Mescide Giriş ve Çıkışın Adabı:	423
11- Mescide Girdikten Sonra Oturmadan İki Rek'at Namaz Kılmak (Tahiyyetu'l-Mescid):	424
12- Mescidlerin Kandillerle Aydınlatılması:	425
13- Allah'ı Tesbih Edenlerin Nitelikleri:	425
14- Bu Buyrukta Geçen "Tesbih"ın Anlamı:	427
15- Mescidlere Gidip Gelmenin Orada Kalmanın Fazileti:	427
16- Hanımların Mescidlere Gitmelerinin Hükümü:	431
17- Allah'ı Anmanın Önünde Engel Tanımayanlar:	431
18- Namazı Kılmak:	432
19- Zekât Verenler ve Kıyamet Gününden Korkanlar:	433
39. Âyet	435
40. Âyet	437
41-42. Âyetler	442
43-44. Âyetler	443
45-46. Âyetler	449
47. Âyet	451
48-50. Âyetler	452
1- Âyetlerin Nüzûl Sebebi:	452
2- Allah ve Rasûlü Hükümü Karşısında Münafıkların Tavırları:	453
3- Zimmîlerin, Müslümanlarla ve Kendi Aralarındaki Anlaşmazlıklarda Hüküm Vermek Yetkisi Kime Aittir?	453
4- Allah ve Rasûlünün Hükümüne Daveti Kabulün Gereği:	454
51. Âyet	454
52. Âyet	455
53. Âyet	456
54. Âyet	457
55. Âyet	458
56. Âyet	464
57. Âyet	464
58. Âyet	465

1- Bu Âyet-i kerîme ile İzin İstemeye Dair Bundan Önceki 27. Âyet Arasındaki İlgî:	466
2- İzin İstemeleri İstenen Kimseler:	466
3- Üç Defa İzin İstemek:	468
4- Yüce Allah'ın Kullarına Edeb Öğretmesi:	468
5- İzin Alacak Kimseler ve İzin Alacakları Vakitler:	469
6- İzinsiz Girilebilecek Vakitler:	470
7- Yatsı Namazı ve Adlandırılması:	471
8- Yatsı Namazını Cemaatle Kılmanın Fazileti:	473
59. Âyet:	474
60. Âyet:	475
1- Yaşlanıp Oturmuş Kadınlar:	475
2- Oturan Kadınlardan Kasıt:	475
3- Yaşlanıp Oturmuş Kadınların Özel Hükümünün Sebebi:	476
4- Yaşlanmış Kadınların, Üzerlerine Almama Ruhsatına Sahip Oldukları Örtüler:	476
5- Süsten Uzak Durmak ve İffet Yolunu Seçmek:	476
61. Âyet:	479
1- Âyet-i Kerîme Muhkem midir?	480
2- Âyette Sözü Edilen "Zorluk"un Mahiyeti:	482
3- Kişinin Kendi Evinden Yemesi:	483
4- Evlerinden Yemek Yemenin Sakıncalı Olmadığı Kimseler:	484
5- Anahtarları Elde Bulunan Kimselerin Evlerinden Yemek:	484
6- Arkadaşların Malından Yemek:	485
7- Dost ve Akraba:	486
8- Topluca ya da Ayrı Ayrı Yemek Yemek:	487
9- Yolculukta Birlikte ya da Ayrı Ayrı Yemek Yemek:	487
10- Evlere Girerken Selâm Vermek:	489
11- Verilecek Selâmın Niteliği:	491
62. Âyet:	491
1- Peygamber (sav)'ın Emrine Uymak:	492
2- Kamuyu İlgilendiren İşin Mahiyeti:	492
63. Âyet:	494
64. Âyet:	497

FURKÂN SÛRESİ (25)

1-3. Âyetler	501
4-6. Âyetler	505
7-8. Âyetler	507
1- Teklifleri Kabul Edilmeyen Kureys'lilerin İtiraza Kalkışmaları:	507
2- Çarşı-Pazarlara Girmenin Hükümü:	508
9-10. Âyetler	509
11-14. Âyetler	511
15-16. Âyetler	514
17-19. Âyetler	515
20. Âyet:	520
1- Rasûller, İnsani Tarafları ve Âyetin Nüzul Sebebi:	520
2- Yemek Yemek, Peygamberlerin Ortak Bir Özelliğidir:	520
3- Geçimi Elde Etme Yollarına Başvurmak:	522
4- Çarşı-Pazara Girerken Dikkat Edilecek Hususlar:	525
5- Çarşı-Pazarın Savaş Alanına Benzetilmesi:	526
6- Kitap ve Silah Pazarları ile İhtiyaç Duyulan Diğer Pazarlara Girmek:	526
7- Çarşı-Pazardaki Kötülüklerle Karşı Yapılacak Dua:	527
8- İnsanların Birbirleriyle İmtihan Edilmesi:	527
9- Rabbin Herşeyi Görendir:	529
21-22. Âyetler	529
23-24. Âyetler	533
25-26. Âyetler	536
27-29. Âyetler	538
30-31. Âyetler	542
32-33. Âyetler	543
34. Âyet:	546
35-36. Âyetler	546
37. Âyet:	547

38. Âyet.....	548
39. Âyet.....	552
40. Âyet.....	553
41-42. Âyetler	553
43. Âyet.....	554
44. Âyet.....	556
45-46. Âyetler	556
47. Âyet.....	559
1- Örtüsüyle Bürüyen Gece:	559
2- Namazda Setr-i Avret Gece de, Gündüz de Gereklidir:	559
3- Rahatlık Veren Uyku:	559
4- Hayata Yeni Bir Başlangıç:	560
48. Âyet.....	560
1- Tertemiz Su ve Su İle Temizlenmek (Taharet):	560
2- Katıksız Sular İle Karışık Suların Hükümü:	563
3- Necasetin Suyu Etkilemesi:	564
4- Korunulması İmkânsız Olan Şeyler Sebebiyle Değişikliğe Uğrayan Suyun Hükümü:	567
5- Çeşitli Şahıs ve Canlı Varlıkların Artığı Olan Suyun Hükümü:	567
6- Köpeğin Su İçtiği Kap ve Arttırdığı Su:	568
7- Suda Ölen Bazı Canlıların Hükümü:	570
8- Kedinin Su İçtiği Kap:	571
9- Müsta'mel (Kullanılmış) Su:	572
10- Necasetin Suya Düşmesi İle Suyun Necasetin Bulunduğu Yerden Akması Arasındaki Fark:	574
11- Tâhir ve Mutahhir Olan Su:	576
12- Deniz Suyunun Hükümü:	578
13- Abdest veya Gusûlden Artan Suyun Hükümü:	580
14- Abdest ve Gusûl Maksadıyla Suyu Isıtmak:	581
15- Abdest Almak İçin Kullanılması Caiz Olan Kablar:	582
49. Âyet.....	582
50. Âyet.....	583
51-52. Âyetler	585
53. Âyet.....	585
54. Âyet.....	587
1- İnsanların Yaratılış Nîmeti:	587
2- Neseb ve Sıhr Ne Demektir?:	587
55. Âyet.....	590
56-57. Âyetler	591
58. Âyet.....	592
59. Âyet.....	593
60. Âyet.....	595
61. Âyet.....	596
62. Âyet.....	597
1- Gece ve Gündüzün Birbiri Ardınca Gelmesi:	597
2- Az Uyuyarak Zaman Kazanmak:	599
3- Gece ve Gündüzün Fazileti:	599
4- Şükretmek İsteyenler:	600
63. Âyet.....	600
Bu Âyet-i Kerime ile Cihadı Emreden Âyetin Durumu:	604
64. Âyet.....	605
65-66. Âyetler	606
67. Âyet.....	608
68-69. Âyetler	611
70. Âyet.....	615
71. Âyet.....	617
72. Âyet.....	618
1- Yalan Şahitlik ve Yalana Tanık Olmak:	618
2- Yalan Şahitliğin Hükümü:	619
73. Âyet.....	620
1- Rabbin Hatırlatılan Âyetlerine Karşı Takınılacak Tavrı:	621
2- Secde Âyetini Duyanın Hangi Hallerde Secde Etmesi Gerekir:	621
74-77. Âyetler	622
İçindekiler	631

الجامع لأحكام القرآن

محنة فيلوت الذئب كله لله فأت
تتولا فأت الله بما يغفلون بصير
فأت تولوا فاعلموا أن الله مولى
نعم المولى و نعم النصيب
أعلموا أنما غنم من شيء فأت
الله خمسة وللرسول ولذي القربى
واليتامى والمساكين وأب السبل
أن كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا علي
عبدنا يوم الفرقان يوم اتق
الجمعان والله علي كل شيء
قد أت إذا تم بالعلفة الدنيا وهم
بالعلفة القصوي والذئب أسفل
منكم ولو تولوا علم لا اختلفتم في
لمنعاد ولكن لتقصي الله أمله